

Milé děti, jinoši a dívky,

před dvaceti lety bylo v Čechách i na Slovensku jaro. Mnozí z vás nebyli ještě na světě, jiní se sotva batolili, ostatní teprve rozum brali. Dnes se ptáte, jak to vlastně bylo, co bylo a proč? Tak jsme pro vás sestavili čítanku, abyste si mohli přečíst alespoň něco z toho, co se tenkrát myslelo, psalo a dokonce říkalo nahlas, ba i v rozhlasu, v televizi a do telefonu. Najdete tu tříšť textů, která není, ani nechtěla být úplná, ani nemá být historickou dokumentací či úplným přehledem. Prostě průřez, čítanka, jak se jí podařilo dát dohromady v nesnadných podmínkách. Ať je vám k užitku i radosti, k poučení i pobavení. A možná, že po ní sáhnou se vzpomínkou na vlastní školní léta i tatínek s maminkou.

Kdyby se vám zdálo, že to či ono připomíná něco z vaší vlastní zkušenosti, vězte, že jde o podobnost čistě náhodnou.

S přáním pěkného jara 1988

Redakce

P.S. :

Texty jsme řadili chronologicky, abyste nezapomněli, že historie probíhá v čase. Proto také vlastní čítanku uvádějí texty projevů na Sjezdu československých spisovatelů v červnu 1967, které mohly být uveřejněny teprve na jaře 1968. Poslední texty jsou z 15. 8. 1968. O pár dnů později, 21. srpna, začalo nové dějinné období, jehož čítanku už budete muset pro svoje děti a vnuky sestavit vy.

Ladislav Novomeský

Nastal čas

Myslím si, že místo instituce tiskového dozoru, ať má jakékoli jméno, byla by spolehlivější a důstojnější socialistická a demokratická odpovědnost autora či autorů novin, časopisů, publikací i knih — zvláště v našich československých poměrech. Připomenu několik aspektů, které se zásadně přimlouvají za takovéto „radikální“ řešení dohledu nad publicistikou.

1. Vážnou překážkou rozvoje jakékoli publicistiky a umění je už sama existence tiskového dozoru, a to i v tom případě, když je krajně liberální a nezadržuje rukopisy článků a dokonce knih, jak jsme o tom případ od případu ujišťováni. Sama nutně vytváří takzvanou autocenzuru, tj. nutí autory nepsat — ale ani nepřemýšlet, neuvažovat o problémech a nerozpracovávat takové problémy, které by „stejně nevyslyšely“ nebo sotva vyšly.

Při existenci tiskového dozoru musí být ve vyspělé společnosti i takzvaná „zásuvková literatura“, tj. literatura, která narazila nebo by mohla narazit na veto tiskového dozoru. Avšak považují za horší a pro nás zahanbující, že existuje (nebo neexistuje) i nenapsaná publicistika nebo literatura, tj. problematika, která by měla své potenciální autory, kteří však odkládají nebo předeem zahánějí „nevhodné“ myšlenky a zbytečnou práci s nimi, protože nemohou reflektovat na zveřejnění! Lenin se vyslovoval pro mimořádnější a blahovolenější jednání se spisovateli a s jejich prací v dobách, které byly neporovnatelně komplikovanější a nebezpečnější než je doba naše. Ne proto, že chtěl literaturu a literáty rozmazlovat, ale jistě proto, že věděl, jak rozvoj literatury, poznávání a rozvíjení problémů, které jsou jí vlastní, potřebuje nadevše ničím a nikým neomezovanou volnost.

2. Dozor nad tiskem bez ohledu na to, jak se jmenuje a kdo a kde ho vykonává, těžce kompromituje naše socialistické zřízení už tím, že je, a v specifickém československém případě navíc tím, jakou praxi vykonává. V několika posledních letech prodělala naše literatura nebývalý vývoj. Co bylo konstantní před pěti roky, s tím se už nechce smířit čtenář dnes, a patří nesporně k zásluhám vedení kulturní politiky, že strnule nesetrvává na tom, co čtenář zavrhl, ale pružně vychází v ústrety jeho zdravým požadavkům. Uvedu jako příklad Škvoreckého Zbabele, teprve nedávno potupně zavržené, a to i, ba snad především, z politických důvodů, avšak z těchto příčin nejen povolené, ale teď už i vysoko vyzdvihované a zaslouženě oceňované. Neupíráám kritice, která tento román nezaslouženě zamítla, právo na její názor. Ale proč se musel v této věci angažovat i stát a strana se svým aparátem, když by byla úplně stačila ponižující ostuda, kterou si v tomto případě vysloužila přeočhotná kritika? Neexistují přece jednou provždy daná přísná kritéria,

zvláště ve věcech umění, která by mohl v knihách, časopiseckých článcích, ale i v jiných uměleckých oborech, např. ve filmu, v divadle, hudbě či baletu bezpečně uplatňovat dohlédací úřad, vybavený výkonnou mocí; sama naše kulturní politika nás přesvědčuje, že taková kritéria nejsou, nač tedy ten dozor?

Myslím si, že nadešel čas zbavit umění, literární stejně jako filmové a každé jiné, zbavit publicistiku, ale zbavit i stát a stranu přítěže, která na nich nemotorně leží ve formě dozoru, ať má jméno jakékoliv, jež však, ať je bezohledná nebo ohleduplná, kompromituje naše socialistické zřízení, neboť se usvědčuje ze své nepotřebnosti; myslím si, že nastal čas spolehnout se v důvěře na občanskou a socialistickou odpovědnost lidí, kteří píšou knihy a články do časopisů, kritizují nebo dělají filmy či jiné umění. Myslím si, že ten čas nastal.

[Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů.]

LL č. 2, 7. března 1968

Ivan Klíma

Důvěra v necenzurovaný rozum

Naše země je zemí se staletou tradicí parlamentních svobod. Je to neoddiskutovatelná a nezničitelná skutečnost. Jestliže mnozí z nás mají pocit, že některá ze samozřejmých lidských práv, schválených ústavou z roku 1967, dnes neplatí, musí nás zároveň tísnit pocit jakési nenormálnosti. Proti této nenormálnosti se bráníme. Můžeme samozřejmě být buď po dobrém nebo po zlém přesvědčováni, že se mýlíme. Je zajisté mnoho prostředků, jak mimo diskusi tlumit rozhořčení kteréhokoliv sboru. Ale nikdy nikdo nemůže vymazat tu část národní minulosti, která bude při srovnání stále znovu plodit pocit této nenormálnosti v našem vývoji, pokud neodstraníme příčiny tohoto pocitu. Chtěl bych uvést jako jeden z příkladů takového nenormálního vývoje vývoj tiskového zákona a práva na území tohoto státu. Rád bych znovu připomněl, že podle zákona, který vstoupil 1. ledna 1967 v platnost, oprávnění vydávat mají pouze organizace, nikoli jednotlivci. Registraci provádí buď ministerstvo kultury a informací nebo KNV. Ty mohou registraci odmítnout, není-li vydávání periodického tisku plánováno zabezpečeno po stránce materiálně technické, finanční a hospodářské, nebo nevyplývají-li z přihlášky ostatní záruky, že periodický tisk bude plnit společenské poslání. Jak si všichni dovedeme představit, dává tento odstavec prakticky možnost odmítnout registraci kdykoli a komukoli. O opravných prostředcích, o možnosti odvolání proti takovému rozhodnutí nepraví zákon nic. V oblasti cenzury zákon vyhláší předběžnou cenzuru.

Vyhlašuje tuto zásadu nejen pro tisk, ale i *pro jiné veřejné publikační prostředky a pro veřejnou činnost kulturních a osvětových zařízení*. Mluvil jsem nedávno s jedním funkcionářem, který tvrdil, že zákon je dobrý. Když jsem nesouhlasil, řekl s úžasem, že je to přece nesrovnatelně lepší proti stavu, který předcházel, neboť předtím jsme přece neměli tiskový zákon žádný. Tento názor není ojedinělý. Předpokládá ovšem, abychom za počátek celých našich dějin považovali rok 1948.

Ale naše dějiny začaly dříve. Dovolím si citát:

Každý má právo slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením volně projevovat své mínění. Tisk nesmí být postaven pod cenzuru. — Tento citát je z císařského patentu, který byl vydán pro naše země pod číslem 151 říšského zákona 4. března 1849. Krátce potom ovšem nastala éra bachovského absolutismu, která na celých 8 let zastavila vývoj, mj. i tiskových svobod. Rád bych uvedl charakteristiku stavu tiskových práv z tohoto období, jak ji v roce 1938 podává slovník veřejného práva: *Reakce nastala v roce 1851 obrátila se ihned též proti tisku. Císařské nařízení z 6. 7. 1851 číslo 163 říšského zákoníku zavedlo systém výstrah, dovolující správním úřadům zastavit takový časopis, který „tvrdsojné se přidržuje směru nepřátelského trůnu, jednotě a integritě říše, náboženství, mravnosti, nebo směru nesrovnatelného s udržení veřejného pokoje a pořádku.“* — O rok později vyšel nový tiskový řád, stojící úplně ve znamení reakce. *Vydávání časopisů bylo učiněno závislým na předchozím povolení úřadů. Povinné výtisky časopisů náleželo předkládati jednu hodinu, ostatních (neperiodik) tři dny před vydáním. Systém výstrah podržel a právo konfiskace vyhrazeno úplně úřadům správním bez ingerence soudní. Uvolnění pou, tisk takto těsně svírajících, přinesla teprve éra ústavní. Proslavovanou ústavou (státními zákony, které nebudu citovat) z roku 1867 byla zaručena svoboda tisková a zapověděny cenzura i systém koncesní.*

Je tedy třeba s určitým uznáním konstatovat, že ti, kteří si zvolili právě rok 1967 pro vydání tiskového zákona, obnovujícího předběžnou cenzuru právě k výročí sta let jejího zrušení, nepostrádali určitý druh absurdního humoru.

Předběžná cenzura, která už u nás právně zakotvena po devatenácti letech socialistické přestavby společnosti, neexistovala ani za první republiky. Tehdejší zákon, který, jak známo, umožňoval konfiskaci, které bylo mnohokrát použito např. proti komunistickému tisku — a nebyl to tedy jistě zákon následováníhodný — připouštěl předběžnou cenzuru jen ve výjimečných případech, uvedených v zákoně o ochraně státu, tedy za války, nebo nastaly-li události ohrožující celistvost státu a jeho zřízení, a i tehdy ve většině případů jen na tři měsíce.

Tento druh cenzury je zrušen a prakticky nemyslitelný ve většině západoevropských zemí (s výjimkou,

pokud vím, Španělska, které však pod tlakem veřejnosti — vlastní i zahraniční — muselo tento druh cenzury v posledním roce upravit). V některých zemích je dokonce nepřipustnost podobných cenzurních metod zakotvena v ústavách. Tak 77. článek dánské ústavy praví: *Cenzura a jiná preventivní opatření nemohou být nikdy obnoveny. Podobně 21. článek italské ústavy stanoví: že všichni mají právo svobodně vyjadřovat své myšlenky: ústně, písemně a všemi ostatními způsoby rozšiřování myšlenek. Tisk nemůže podléhat povolení nebo cenzuře.*

Také naše ústava zajišťuje v souladu se zájmy pracujícího (předpokládám, že tedy v naší zemi všeho) lidu svobodu slova i tisku. Jak je s touto zásadou ve shodě zásada předběžné cenzury? Jak je s ní ve shodě skutečnost, že není v zákoně pamatováno na právo odvolat se, jestliže ministerstvo neudělí registraci časopisu?

Zásada předběžné cenzury je ovšem jen nemarkantnějším projevem vůle, která obdařuje svrchovanou důvěrou administrativní orgán a svrchovanou nedůvěrou lidi mocné pera. Tato vůle vydala nepozoruhodnější plod v paragrafu, s nímž má co činit každý, kdo pracuje v některém z našich listů. Čtvrtý odstavec paragrafu 17 praví: *Je-li obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele.*

Tento kuriózní paragraf dává tedy nepočtenému (i když jistě počet v tomto případě nerozhoduje) a také k tomu ne kvalifikovanému orgánu pouhým udělovat připomínky a tedy posuzovat, co v nejrůznějších oblastech a podoblastech lidské činnosti i myšlení je v zájmu společnosti a co nikoliv. Že jeho podezření budi spíše myšlenky a konání originálnější než naopak, není třeba zdůrazňovat.

Je možné podle mého názoru věřit v ochrannou funkci cenzury po krátkou dobu vnějšího či vnitřního ohrožení společnosti. Ale nedovedu si představit cenzuru, prakticky existující sbor cenzorů, jenž by uprostřed stabilizované společnosti za dlouhá léta své činnosti zcela nezdegeneroval v byrokratickou instituci.

Mám za to, že všechny kulturní společnosti došly k tomu, že ochranné služby, které zajišťuje cenzura, nikdy nevyváží škody, jež zároveň napáchá. Jsem přesvědčen, že kultura vyrůstající pod příznakem administrativního orgánu bude vždycky nějak poznamenána — mimo jiné se bude vždycky uchýlovat k jinotajné řeči těžko srozumitelných symbolů, bude směřovat k exkluzivitě — a s ní bude poznamenána i celá společnost, zasažena její schopnost reakce, její dynamismus.

Jsem přesvědčen, že není výhodnější investice, lepší služby zájmům společnosti, kterých se tak pochybně dovolává čtvrtý odst. 17. paragrafu našeho zákona než úsilí vytvořit co nejotevřenější, co nejrozsáhlejší, co nejsvobodnější prostor pro lidskou existenci, pro

rozvoj lidského ducha. K rozhodnutí riskovat takovou investici je ovšem třeba jisté velkorysosti a také důvěry v neadministristrovaný a nepodchycený lidský rozum. Tyto vlastnosti zřejmě chyběly zcela tvůrcům zmíněného zákona.

Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu Čs. spisovatelů.

LL č. 2, 7. března 1968

A.J. Liehm

Diktát moci a trhu

Chtěl bych se pokusit o pozitivní analýzu problému, který se jmenuje kulturní politika.

V té či oné podobě měly svou kulturní politiku všechny společenské formace a my bychom se na základě jejich zkušeností měli už jednou konečně pokusit definovat, jaká by měla být kulturní politika socialistická, to jest jak společnost, která vepsala na svůj štít osvobození člověka, osvobodí i kulturu z poddanství, jež jí připravovaly všechny společenské formace předchozí. Nechci se pouštět do historických exkurzí, ale z dějin starých i starších kultur se dovíme ledacos i o kulturní politice států, v nichž tyto kultury vznikaly. Tak kultura řecká i římská byly v podstatě kulturami pro elitu a většina starých Řeků a Římanů zemřela, aniž měla ušení, že existovalo cosi jako Sofokles nebo Horác. Poučným paradoxem těchto společností je mj. např. to, že období jejich největšího kulturního rozkvětu se zcela nekryjí s obdobím mocenské expanze. — Kulturní politika středověké společnosti měla dva základní charakteristické rysy. Byla výrazně ideologická, naprosto netolerantní a pevně věřila, že kultura je služebnictvem ideologie, jedním z jejích projevů, skutečným nástrojem panující moci. Jestliže se díváme na velká díla tohoto období, vidíme, jak jedna jejich část vyzařuje plné ztotožnění s vládnoucí koncepcí světa, člověka, lidského i božského řádu, zatímco druhá, kterou všechno táhne k pozemské realitě či k vizi jinak modelované, se pokouší pod záminkou dodržování vládnoucích kánonů vnášet do umění svůj vlastní protipohled, doslova ho tam pašovat.

Když dnes, s odstupem staletí, posuzujeme středověkou kulturu, víme, že ji tvoří oba tyto proudy a že kulturní politika přes svou netolerantnost nedokázala jeden z nich umlčet, znemožnit mu, aby přerostl v renesanci.

Období renesance z hlediska kulturní politiky zase jinak zajímavé. Kultura se tu do značné míry stává záležitostí velkých mecenášů, míra podpory a nezávislosti, kterou velmož či město poskytují svému umělci či svým umělcům, se stává do značné míry i mírou jejich vlastní nezávislosti a vládat či papež, nechce-li zůstat pozadu, musí nakonec udělat totéž.

Tato vzájemná, řekl bych konkurence mecenášů, to, že byla rozbita jakási jednotná kulturní politika církve či středověkého státu, je jednou z důležitých podmínek vzniku renesanční epochy evropské kultury.

Období, jež následovalo, bylo opět poznamenáno snahou právě opačnou. Evropa po třicetileté válce a jmenovitě střední Evropa směřovala opět k násilné ideologické unifikaci se všemi důsledky, jež z toho plynuly pro kulturu. U nás se tato navíc vyznačovala pokusy o likvidaci národního jazyka a vysloužila si označení doba temna. Bylo o tu dobu kdysi u nás mnoho sporů, které byly uzavřeny verdiktem spíš administrativním. Nechci je v tuto chvíli znovu otevírat, ale nemohu přejít bez povšimnutí jednu okolnost. Ať už se kdokoli kloní k jakémukoli stanovisku, nikdo netvrdí, že v této době u nás nebyla, nevznikala kultura, že 17. a 18. století jsou v českých zemích obrazem jediné kulturní pouště. Proč tedy doba temna? Z hlediska kultury jistě i proto, že dobou kulturního temna nazve historie s odstupem let každou kulturní epochu, v níž směla kultura mít co do obsahu a názoru jenom jeden hlas, kdy vedle kultury oficiálně uznané existovala i kultura neuznaná, nekonformní, kdy tvář kultury byla k nepoznání znetvořena názorovou jednostranností, jež byla výsledkem politického uspořádání a určité kulturní politiky. Většina vyspělých národů má ve svých dějinách taková kulturní období, o nichž a o jejich Koniáších se dějiny pak vyjadřují s největším opovržením a v kulturních rodinách jimi právem straší malé děti.

Devatenáctá a dvacáté století je ve vyspělých evropských společnostech obdobím ekonomického, politického i kulturního liberalismu. Pravda, buržoazie si buduje svoje kulturní chrámy, s pomocí velkých prostředků demokratizuje pro sebe šlechtické kulturní prerogativy a privilegia, snaží se většinou s větší okázalostí a s menším vkusem opatřit si to, co v kultuře měla šlechta, najdeme tu i nové mecenáše atp., atp., ale hlavním rozdílem je tu právě liberalismus. Jdi, piš, máš svobodu, pokud na ni máš, jestliže se na trhu prosadíš, vyhráš, neprosadíš-li se, tvoje vina, nečtou tě, nechťjáš, život sám tě vyvrhl. A tak je devatenácté století poseto mrtvolami umělců, kterým nikdo nezakazoval, které nikdo nepálil na hranici či neexkomunikoval z církve či ze společnosti, nýbrž kteří svobodně tvořili a svobodně hynuli hladem, nemocí, zoufalstvím nad netečností společnosti vůči dílu, které, jak se později ukázalo, tak často znamenalo budoucnost. Přitom, a to nezapomeňme, byl konzument v širokém smyslu slova stále ještě ze spotřeby většiny kulturních statků prakticky vyloučen, kultura zůstávala záležitostí malé menšiny národa, menšiny, pravda, ve stabilizovaných obdobích rozhodující, ale přece jen menšiny. Kulturní trh zůstával pro většinu národa prostě uzavřen, k lidu občas doléhal toliko hlas bardů jako byl Hugo či spisovatelovo slovo politické, třeba Zolo-

vo, ale Flaubert či Dostojevskij se nikdy nestali masovou četbou, většina národa neměla tušení o jejich existenci. Konzumní společnost posledních dvaceti let změnila tuto situaci. Charakter kapitalistického trhu se změnil, kultura se stala spotřebním zbožím, ukázalo se, že levná masová vydání knih či výtvarných publikací se mohou ve velkých státech či velkých jazykových celcích stát výnosným podnikáním, a tak nakonec liberalismus přivedl svým způsobem i k demokratizaci kultury, která je skutečně imponující a mnohdy nás naplňuje závisí. Samozřejmě i v konzumní společnosti dál platí liberalismus uměleckého trhu v tom smyslu, že se na něm občas prosadí a jeho zásluhou udrží nejen nesporné hodnoty, nad nimiž nejedna z opor společnosti lomí rukama, ale také všelijaké módní zboží, znamenitě žijící z nejručnějších skandálů a konjunktur.

Po těchto tisíciletých zkušenostech s kulturní politikou přichází tedy společnost socialistická, aby definovala svůj vztah ke kultuře, svou koncepci kultury, svoji kulturní politiku. Přichází, alespoň doufám, aby úzkostlivě hospodařila s tímto převládajícím statkem národa, zbavila kulturu dvojího diktátu, který znala v minulosti, diktátu moci a diktátu trhu, aby učinila kulturu dostupnou nejširším lidovým masám, nebo přesněji, aby postupně učinila kulturu potřebou nejširších lidových mas a tím vším se výrazně odlišila od všech předcházejících období.

Je dosti neuvěřitelné, ale je tomu tak, že přes všechny zkušenosti minulosti opakuje kulturní politika socialismu s důsledností hodnou lepší věci všechno to, čím se vůči kultuře provinily minulé formace a teprve empirií se pomalu přesvědčuje, že chyba není patrně v praktickém provádění určité kulturní politiky, ale v koncepci této kulturní politiky samotné. Ty ustavičné havárie, které socialistická kulturní politika už prožila a neustále prožívá, havárie, které vedou nakonec mnohé kulturní pracovníky k domněnce, že snad socialismus vůbec není schopen řešit problém kultury a k idealizaci kulturně politické praxe současného západu. — Všechny tyto havárie jsou právě důsledkem této koncepce. Co chvíli totiž zjišťujeme, že to či ono dílo, ten či onen autor se tak či onak provinil, abychom o pár měsíců či roků později zjistili, že se vlastně vůbec neprovinil. Co chvíli dochází k výměně lidí, kteří na té či oné úrovni odpovídají za stav kultury, za kulturní politiku. Odcházejí vždy znovu ze stále stejných důvodů, to jest proto, že byli příliš liberální či příliš netolerantní, příliš podléhali tlaku zdola i příliš často sahali k administrativním opatřením, a přitom se titlo lidé, jak všichni víme, od sebe nijak zvlášť neliší, jejich názory jsou velice podobné a jejich praxe k nerozeznání, jenže oni přicházejí, odcházejí a namnoze se opět vrací je proto, že jsou dobří či špatní, hloupí či chytrí, pracovníci nebo líní, ale prostě proto, že mají zajistit věci nezajistitelné, splnit úkoly nesplnitelné,

provádět kulturní politiku, kterou provádět nelze. A dokud nebude kulturní politika socialismu sama sebe definovat jako souhrn konkrétních společenských úkolů, které jsou splnitelné a jsou vlastní socialismu, do té doby tomu bude vždycky tak jako dosud, půjdeme od havárie k havárii, od jedné spadlé hlavy k další, budeme postupně snižovat ploty, zvedat laťky, budovat nebo bořit ty či ony přehrady, trpět, zakazovat dnes to a zítřka ono, ale stále uvnitř jednoho schématu, které se za posledních dvacet let — abychom mluvili jenom o vlastní zkušenosti — navzdory všem změnám stále nezměnilo a uvnitř kterého se kultura zmitá v zájetí navzájem si protřečících přístupů, stanovisek a rozhodnutí. A to všechno pochopitelně nejenom nepomáhá kultuře, ale navíc diskredituje socialismus jako systém řešení problému, který je starý jako lidstvo.

Podle mého musí kulturní politika socialistického státu vycházet právě z toho, co je jejím základním úkolem a čím se musí lišit od kulturní politiky všech předcházejících epoch: zbavit kulturu diktátu moci a diktátu trhu. Ani jednu z těchto zásad však socialistická kulturní politika dosud jasně a nedvojznačně neproklamovala a její obtíže vyplývají právě z toho, že pouze v různých obdobích různě mění, zmírňuje či zosťhuje míru tohoto dvojího diktátu, aniž se rozhodla programově je zrušit. To je také příčina, proč to vypadá, že socialistická kulturní politika je a nemůže být než toliko jinou formou zkušeností, které už lidstvo udělalo a nikoli zkušeností kvalitativně zcela novou, jak by bylo potřeba.

Jak je to s tím dvojím diktátem v socialismu? Oprávněnost prvního, ať už se projevuje v míře větší či menší, bývá obvykle zdůvodňována tím, že socialistická společnost a její orgány musí bdít nad tím či oním, nemohou dopustit bezbřehost takovou či onakou a tak dále, všichni to velice dobře známe. Přitom sama praxe naší kulturní politiky za posledních dvacet let toto tvrzení popírá. Běhy se tolikrát změnily, to, před čím je třeba se mít na pozoru a co je třeba ctít a podporovat, si tolikrát vyměnilo místa, že by snad už bylo na čase pochopit, že kultura nejenom není nástroj uskutečňování takového či onakého programu, ale že není ani jenom to, ani jenom ono, nýbrž že je úhrnem činnosti všech tvůrčích sil v národě, že je živoucí pamětí národa, že je jeho bolavým vědomím a svědomím, že je projevem veškeré složitosti a všech stránek jeho ducha a že teprve dějiny, a i oni mnohdy velice nedostatečně, rozliší hodnoty od pahodnot, pravdu od nepravdy, zrno od plev. Což přirozeně naprosto neznamená hlásání bezzákladnosti a bezprincipiálnosti, protože to by bylo popřením všeho, co jsem právě řekl. Každá z těchto složek národní kultury v té či oné etapě musí mít své zásady a principy, neboť jsou roztokem, v němž národní kultura žije a roste. Socialistický stát musí však prohlásit, že je

garantem existence kultury v celé této mnohosti jejích aspektů a nikoli arbitrem v jejích sporech, mocenským orgánem, který jednám dá možnosti všechny a druhým žádně, nebo v mírnější podobě jedněm víc a druhým méně. Samozřejmě, i socialistický stát musí přitom hájit svoje existenční zájmy, ale tato ochrana státních zájmů musí být přesně zákonně vymezena a definována a nikdy nemůže být kryta rámcovým prohlášením či rámcovým zákonem, jaké plodí jen a jen zvůli. Přitom zkušenost všech společenských formací včetně socialistické potvrzuje, že žádné kulturní dílo, žádné kulturní ovzduší nikdy nezpůsobilo rozpad společenských formací či států. A historie už vůbec vylučuje předpoklad, že by se kultura snad mohla stát překážkou či brzdo společenského pokroku, když je jí poskytnuta svoboda. Naopak, celé lidské dějiny svědčí o opaku a socialistická kulturní politika nemůže tuto zkušenost ani popřít ani pominout.

Tedy liberalismus?, zeptáte se či snad namítnete. Nikoli, protože liberalismus, jak už bylo řečeno, znamená učinit trh arbitrem v otázkách umění a kultury a to, jak ukazuje rovněž historie, není o nic lepší, než když se tímto arbitrem stává stát, církev nebo jakákoliv jiná moc. Diktát trhu je v otázkách umění a kultury zase jen diktátem zpožděného vkusu, diktátem průměru, diktátem konzumu, diktátem toho, co společnost už strávila, přijala, zkrátka v nejlepším případě diktátem toho, co je nad tím, co popírá, co klade otázky, uvádí v pochybnost do nepoznaných hlubin či do neznámé budoucnosti. A takový diktát je v podstatě totéž, co diktát moci, s nímž se obvykle průměr trhu dosti snadno v podobných otázkách identifikuje a málokdy dostává do konfliktu. Liberalismus v podstatě jenom snímá ze státu břímě kulturní odpovědnosti a přenáší tuto odpovědnost na nepostizitelně a nepojmenované síly, skrývající se za kulturním trhem. Není bez zajímavosti, že socialistická kulturní politika se ocitá ve velkém pokušení pustit se po cestě téhle kapitalistické zkušenosti právě v okamžiku, kdy se zdá, že jsme pochopili problém vztahu mezi kulturou a mocí blíž, než kdykoli dříve za posledních dvacet let. Jenže jaký bude výsledek takového liberalismu socialistického státu, socialistické kulturní politiky? Takový že se projeví veškeré nevýhody kapitalistického kulturního liberalismu, jak jsem je před chvílí citoval a neprojeví se pochopitelně žádná ze dvou hlavních výhod: náš kulturní trh je příliš malý, příliš omezený, než aby masové rozšíření skutečné kultury se mohlo stát vedlejším výnosným produktem obchodu s kulturou masovou, a za druhé u nás, což je dáno společenským zřízením, neexistují jedinci ani skupiny, disponující prostředky, jež by jim umožňovaly vzdorovat tlaku trhu a eventuálně se nakonec prosadit. — Za předpokladu, že liberalistickou kulturní politiku bude provádět socialistický stát, bude jejím nutným výsledkem celkový pokles všeobecné kulturní úrovně,

další zmršťování vkusu, další ztráta angažovanosti a takové vykrvácení všeho, co se jakkoli vymyká normě a znamená tudíž záruku budoucnosti, že by to kultura nemusela přežít.

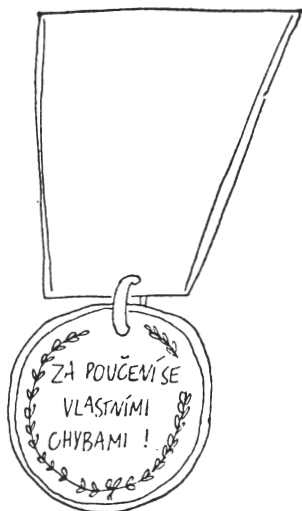
Jestliže tedy prvním článkem proklamace zásad socialistické kulturní politiky se musí stát prohlášení socialistického státu o naprosté a ničím jiným než trestním zákonem neomezené svobodě kultury, pak článek druhý musí obsahovat závazek socialistického státu, že se stane materiálním garantem takto vznikající kultury a podnikne všechno, aby se národní kultura ve všech svých aspektech stala majetkem co nejširších vrstev národa. Co to znamená? To, že socialistický stát poprvé v dějinách překoná nejen onen rozpor, který existuje mezi formální svobodou, jež je omezena diktátem trhu, ale zároveň i postupně rozpor mezi kulturou a jejím spotřebitelem. Jestliže totiž, a tak je tomu dosud, socialistický stát ať už proklamovaně či v tichosti činí panující vkus, vládnoucí, existující kulturní úroveň země tak či onak kritériem kultury, kterou tato země produkuje, musí zcela zákonitě a nezbytně docházet ke konfliktům, kolizím, haváriím a poruchám a nakonec k vážnému ohrožení té či oné složky národní kultury samotné. Současná situace v československé kinematografii je toho více než výmluvným důkazem. Jestliže však poprvé v lidských dějinách důsledně tuto perspektivu obrátí a učiní jedním z principů své kulturní politiky úsilí, aby co nejširší vrstvy národa nejen získaly onu podstatě liberalistickou možnost volit mezi dostupnými kulturními hodnotami, ale v důsledku praktické každodenní činnosti socialistického státu byly privádně stále blíže k hodnotám, jež při aplikaci liberalistického principu zůstávají toliko záležitostí elity, a jestliže učiní výsledky této své činnosti hlavním praktickým kritériem úspěchů či neúspěchů své kulturní politiky, pak budeme mít v ruce fungující schéma, jež lidé budou naplňovat skutečně podle toho, zda jsou schopní či neschopní a nikoli nezávisle na tom. Zároveň bude existovat socialistická kulturní politika, která bude znamenat, že se tu ve srovnání s minulými historickými epochami cosi zásadně změnilo, že socialismus skutečně nabízí kulturu i mase jejích potenciálních konzumentů řešení situace, kterou žádná společnost dosud řešit nedovedla.

Jsou tací, kteří se domnívají, že touto cestou se budou moci pustit teprve jednou v budoucnosti nejbohatší společnosti, např. společnost americká. Nesdílím tento názor. I společnost chudá a zchudlá, i společnost, která zaplatila a ještě zaplatí velkou, nepřiměřenou daň hledání fungujícího modelu socialismu, má, nebo by měla mít oproti fungujícímu a ekonomicky stále se jí svou celkovou úrovní vzdalujícím nesocialistickým prostředkem onu velkou přednost, že člověka a jeho prostředky měří nikoli jenom trhem, a to i tehdy, kdy tento trh není dosud zdaleka nasycen.

Možná, připouštím, že to skutečně budou Spojené státy, které z pozice nejbohatší země světa budou jednou formulovat kulturní politiku, o jaké se nám sní. Sám pro sebe bych si však přál, aby tak učinila už dříve socialistická země s tak hlubokou kulturní zkušeností a tradicí, jako je tato a aby tak učinila právě ve chvíli, kdy se tak mnohým jejím příslušníkům zdá, že otázka konzumu, otázka trhu ze všech nejdůležitější. Nemyslím si totiž, že československý socialismus může v oblasti ekonomiky v tuto chvíli či v bezprostřední budoucnosti přinést světu nějaké závažnější poučení, podepřené fungujícími důkazy. Kdežto v oblasti kultury a kulturní politiky tak učinit může, a to hned, zítra. Za předpokladu, že bude mít dost odvahy začít o těchto otázkách skutečně zásadně socialisticky myslet. To by patrně byl vklad, a ne zanedbatelný vklad této malé socialistické země do pokladnice oněch zatím nečetných zkušeností světa, jež potvrzují, že náš socialismus je jeho skutečně žádoucím příštím modelem.

[Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů.]

LL č. 3, 14. března 1968

Rády Ivana Stelgra.

Ludvík Vaculík

Soudružky a soudruzi!

Využívám příležitosti, abych vám řekl, co víte i beze mne, protože k tomu mám pár věčných připomínek.

V návrhu Stanoviska ústředního výboru Svazu československých spisovatelů k některým otázkám čs. literatury se píše, že smyslem socialistického zřízení je uskutečňovat reintegraci člověka, jemuž je zaručen statut občana. — Občan, to bylo kdysi slavné, revoluční slovo. Označovalo člověka, nad nímž nemohl nikdo nekontrolovatelně panovat, jemuž bylo možno pouze šikovně vládnout, aby měl dojem, že si vládne téměř sám. Dosáhnout u ovládaných takového dojmu bývalo cílem náročné pracovní specializace, která se jmenuje politika. Ve skutečnosti občan vládnoucí si sám, to byl a bude jen mýtus.

Marxistická kritika moci vytáhla na světlo do té doby neprobádané vztahy mezi vládnoucí mocí a vlastnictvím výrobních prostředků. Tento objev spolu s chápáním dějin lidstva jako dějin třídních bojů připravil sociální revoluci, od níž se čekalo též nové řešení odvěkého problému moci. Sociální revoluce u nás se zdařila — a problém moci trvá dál. Ačkoliv jsme „chytili býka za rohy“ a držíme ho, kdosi nás zatím pořád kope do zadku a nepřestává.

Zdá se, že moc má své nezrušitelné zákonitosti vývoje a chování, ať ji vykonává kdokoli. Moc je zvláštní lidské fenomenon dané tím, že už v lesním houfu musí někdo poroučet a že i ve společnosti samých šlechtetných duchů musí kdosi shrnout poznatky z diskuse a formulovat nutnost. Moc je specificky lidská situace. Postihuje vládnoucí i ovládané a obě ohrožuje na zdraví. Tisíciletá zkušenost s mocí vedla lidstvo k tomu, že se snažilo určit jakási provozní pravidla: je to onen systém formální demokracie se zpětnými vazbami, kontrolními vypínači a limitními termíny. Do jasně nakreslených mechanismů vlády však zasahují zájmy lidí, nadaných hrubou silou, založenou na vlastnictví kapitálu, na držení zbraní, na výhodném přibuzenství, na monopolu výroby atd. Pravidla tedy nezabraňují zlému a lehké zkreslení této konstatace může z druhé ruky vyznít už přímo ve sprosté tvrzení, že pravidla formální demokracie zlé způsobují. Ta pravidla však sama o sobě nejsou ani kapitalistická, ani socialistická, neurčují, co dělat, nýbrž jak docházet k rozhodnutí o tom, co dělat. Je to humánní vynález, jenž v podstatě ztěžuje vládnutí. Nadržuje ovládaným, ale také, když vláda padne, zachraňuje ji před zastřením. Zachovávaní takového formálního systému demokracie nepřináší příliš pevné vlády, přináší jen přesvědčení, že příští vláda může být lepší. Vláda tedy padá, ale občan je obnoven. Naopak, kde vláda pořád a dlouho stojí, padá občan. Kam padá? Nevyhovím nepřátelům a neřek-

nu, že občan padá na popravíšti. To jen několik desítek nebo několik set občanů.

I přátelé však vědí, že to stačí, neboť pak následuje pád třeba celého národa do strachu, politické netečnosti a občanské rezignace, do nicotných denních starostí a malých přání, do závislosti na čím dál menších páněch, zkrátka do poddanství tak nového a nebyvalého typu, že to návštěvníkovi z cizí země nemůžete ani vysvětlit. Myslím, že u nás už není občanů. Mám pro to důvody nasbírané za léta práce v novinách a v rozhlase. Pro jeden čerstvý důvod půjdu blízko. Tento sjezd se nesešel tehdy, kdy se členové této organizace rozhodli, nýbrž když pán dal po uvážení svých starostí laskavě souhlas. Očekává za to, je na to zvyklý z minulých tisíciletí, že vzdáme jeho dynastii hold. Navrhují nevzdávat. Navrhují prohlédnout text Stanoviska a vyškrtnout všechno, z čeho číší poddanská duše. V národech, které svou kulturu vypěstovaly v kritice vládnoucí moci, nemusejí zrovna spisovatelé odhazovat dobré lidové vychování.

Navrhují, aby každý, kdo zde ještě promluví, podal vždy návrh, jak si věc, která mu dělá starost, představit. Neboť přijímáme tedy tu hru na občany, když už jsme k ní dostali povolení a toto hřiště, a vystupujeme tu ještě po zbytek času, jako bychom byli plnoletí a svéprávní.

Mluvíme zde jako občan státu, jehož se nikdy nechci vzdát, v němž však nemohu spokojeně žít. Mám na mysli občanské záležitosti, ale octnu se v choulostivé situaci. Jsem zároveň člen komunistické strany a tedy nemám a nechci mluvit o stranických záležitostech. Stalo se však, že u nás už není téměř ničeho, co by v určitém stadiu debaty nebylo stranickou záležitostí. Co mám dělat, když oni oba, má strana a má vláda, učinili všechno, aby jejich agenda splýnula. Osobně si myslím, že je to nevhodné pro ně pro oba. Vytváří to také obtížnou situaci pro nás, občany zde shromážděné. Členové strany jsou vázáni nemluvit o ohniskových momentech většiny důležitých otázek před nečleny, kteří zase nemají přístup na shromáždění, kde jediné se dá o nich s významem mluvit; takže jedni i druzí žijí v omezení své základní osobní svobody — mluvit spolu jako rovný s rovným. Možná, že je to dokonce proti článku 20. ústavy. Ale já se disciplinuji a stáhnou na občanské pole a budu mluvit pouze o vládě, jen kde toto slovo nebude výstižné, užiji označení „vládnoucí kruhy“. Je to osvědčený starší termín, při zdánlivě neurčitosti přesnější, než může být mnohý jiný. Odedávna označoval lidi, kteří fakticky vládli nezávisle na tom, jakou nominální funkci zastávali v demokratické kulise, lidí, jejichž moc plynula odjinud: z bohatství, z vlivné přízně, z monopolu výroby či služby, z držení zbraní atd. Je v tom obsažena i vláda z uzavřených loží, náhlá sdělení v noci po zvláštním kuryérovi, slyšet za tím i pár významných vět v předšálí a kulóarech a dohody udeřené před vstu-

pem na místo dohody i zákony odhlasované před vstupem do parlamentu.

Naše oba národy byly připraveny celými svými dějinami pro socialismus. A tento stát se po minulé válce obnovil jako politický organismus, který už měl jediné práci na tom socialismu organizovat. Pomínu důležité dílčí momenty, ale jiný program skutečně neležel po roce 1945 na stole. Jedním z postulovaných atributů nové moci byla i jednota vládnoucích a ovládaných, vlastně jejich totožnost. Lid a vláda jdou.

A chci se vrátit k tomu, co si myslím o charakteru každé moci: že její vývoj a chování se řídí jejími vnitřními zákony, na nichž nemůže nic změnit osoba u moci, ani třída u moci, neboť je to prostě zákonitost lidského chování v určité situaci: u moci. — Prvním zákonem každé moci je, že chce být i nadále. Reprodukce se ve stále přesnější podobě. Za druhé se stále homogenizuje, očisťuje od nesourodého, až každá její část je obrazem moci celé, až všechny části jsou navzájem zastupitelné, takže periferní buňka moci může prakticky nahradit centrum, a také jednotlivé periferní buňky můžete navzájem prohodit a nic se nestane, aparát moci funguje nevychýlně, protože v podstatě má nereagovat na změnu prostředí, nadmořské výšky, složení populace ani nic jiného, resp. má reagovat vždy k stejnému: upravovat tato odlišná prostředí pro sebe, zestejnovat je, aby bylo možno vystačit s jedním veleprstým modelem. Moc se tedy osamostatňuje, což je další její zákonité chování, neuchází se už o ničí oporu, opírá se o sebe samu, centrum o periferii a naopak, mohou se na sebe stoprocentně spolehnout a také musejí, neboť tvoří kruh. Nikoho z něj nelze vyrazit a on také nikoho nevydává. Vnitřní nesoulady a provinění jsou také vnitřně likvidovány.

A přichází další fáze, kterou označuji jako dynastizaci. V příznivé chvíli svolává moc zákonodárné shromáždění a nechá si své nezávislé postavení vtělit do ústavního zákona. Cokoli od té doby činí, podle ústavy činí. A jelikož deset, dvacet, padesát let nikdy už nedá tento bod na pořad a nikdo jiný jej podle ústavy na pořad ani dát nemůže a nikdo také nemůže podle ústavy svolat jiné zákonodárné shromáždění, dochází ústavní cestou k založení dynastie. Je to dynastie historicky nového typu, neboť zachovává jednu významnou demokratickou zásadu: kdo o to stojí, může se k ní přidat. Dynastie nemůže tedy vymřít po meči, ani po přeslici.

Z našeho hlediska nejzajímavější je jeden vnitřní zákon moci, a to zcela určitý, v dějinách lidstva literaturou tisíckrát popsaný a vždy stejný způsob práce s lidmi. Moc ovšem dává přednost lidem, kteří jsou svým vnitřním ustrojením jako ona. Protože však je jich nedostatek, musí používat i lidi jiných, jež si pro svou potřebu upravuje: Pro službu moci se přirozeně hodí lidé bažící po moci, dále lidé samou povahou poslušní, lidé se špatným svědomím, lidé, jejichž tou-

ha po blahu, prospěchu a zisku si nedává morální podmínky. Upravit lze lidi mající strach a mnoho dětí, lidi dříve ponižované, kteří důvěřivě přijímají nabídku nové hrdosti, dále pak lidi od přírody hloupé. Na určitý čas, za určitých okolností a pro určité úkoly jsou přechodně použitelní a různí morální absolutisté a nezištní, avšak špatně informovaní entuziasté, jako jsem já. Úprava lidí zná v podstatě několik starých prostředků: tělesná i duševní pokušení, pohružka utrpěním, uvádění do kompromitujících situací, používání udavačů, uvrhování člověka do neoprávněných podezření, jimž se brání demonstrací své loajality, uvrhávání člověka do rukou špatných lidí a pokrytecké zachraňování jej odtamtud. Zaseávají obecně nedůvěry. Důvěra je kategorizována na důvěru první třídy, druhé třídy, třetí třídy — a předpokládá se masa lidí bez důvěry. Rovněž informace má jakostní skupiny: na růžovém papíře, na zeleném papíře, na žlutém a na rotačním.

Co jsem řekl o charakteru moci, míním co nejvšeobecněji, nemám dokonce na mysli vládu v socialistickém státě, neboť pojem socialismu spojuji s vědeckým řízením. A vědecká teorie socialismu by přece byla nemyslitelná bez psychologie moci: Jako v ní nemůže chybět filosofie či politická ekonomie a sociologie, nemůžeme tu postrádat psychologii moci, využívající poznatků z psychologie individuální i sociální, z psychoanalýzy a psychopatologie.

Ponechal jsem stranou otázku třídního charakteru moci, protože z tohoto pohledu ji subsumuji pod problematiku moci vůbec.

I u nás proběhl popsáný výběr lidí podle hlediska použitelnosti moci. Důvěru dostávali lidé poslušní, nečinící potíže, nekladoucí otázky, jež nejsou nastoleny. Z každého výběru vycházel nejlip člověk co nejprůměrnější a z dějiště se poztráceli lidé složitější, lidé osobního původu a zejména lidé, kteří pro své vlastnosti a práci bývali tichým a neoznačeným měřidlem obecné slušnosti, měřidlem veřejného svědomí. Z politického života pak zvlášť zmizely osobnosti nadané humorem a přicházející se svými osobními myšlenkami. Ztratilo význam slovní spojení politik-myslitel, slovo představitel, zastánce, zni prázdňé slovo hnutí, když se nic nehýbá. Byla zpřetrhána pletiva, na nichž spočívá nehmotná struktura a osobní kultura takových lidských společenstev, jako jsou obce, závody, dílny. Nic nemohlo nést pečeť něčeho osobního díla, jen zřídka se udržel pojem dílny, byli vyhazováni ředitelé škol, pracující na své pedagogice, propuštěni vedoucí cíhelen s kritickým názorem na okolí své cíhelny, rušeny dobře zapsané kulturní a sportovní kluby a spolky, které pro určitý druh lidí představovaly v celé své škále kontinuitu jejich obce, kraje a státu.

Benjamin Klíčka ve svém díle „Divoška Jaja“ napsal: „Pomni, človče, že schopnost je drzost, již uraží svého nadřízeného, a buď proto možno-li pitoměj-

ší než v plotě kůl, abys dlouho živ byl a dobře se ti vedlo na zemi.“ Nemusel bych to ani číst, mohl bych to říkat zpaměti, protože jsem si to mnohokrát připomínal. Jsou to slova stará 40 let a míněná na společnost před sociální revolucí. Ale myslím, že teprve po ní nabyla u nás celé své platnosti a že její pravdu mohl vychutnat každý. Jestli jste si všimli, my všichni, Češi a Slováci, inklinujeme k pocitu, že nás na našich nejrozumnějších pracovištích řídí vždy člověk neschopnější, než jsme sami. A všichni, kdekoli se sejdeme, jen skuhráme. Je to už odporné, protože zároveň s těmi, kteří možná mají důvod stěžovat si, nadávají i neschopní lenoši, naprostí flinkové a lidé chudého ducha, kteří také říkají že nemohou, nesmějí. Čili vznikla falešná a škodlivá jednota lidí, kteří k sobě naprosto nepatří. Pojí nás všechny nejmisernější pojtko, jaké si kdo může vymyslet: společná nechť přes rozličné motivy.

Praktičtí živlové si našli náhradní pole aktivity, nepraktičtí si ošetrují aureolu mučedníků, na literárním trhu je móda deprese, duševního rozvratu a nihilismu. Orgie snobů. I chytrý člověk hloupne. Občas se u něho projeví pudová potřeba sebezáchrany — má chuť fackovat vpravo vlevo. Ale když se podívá nahoru, co nad ním visí, a dolů, co je schopno ještě ho pošlapat, řekne si: Proboha, pro koho!

A teď považme, že se už po dvacet let neúspěšněji prosazují lidé, kteří mají nejmenší rezistenci proti všem demoralizujícím vlivům, jež produkuje moc. Uvažme dále, že lidé křehkého svědomí nenacházejí oporu vládnoucí moci, ani dovolání u zákonů, které by je podle litery měly chránit. Podle litery totiž by se zdálo, že skutečně je u nás platný soubor práv a povinností, který „slouží tedy svobodnému, všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti“. (Ústava, čl. 19.) Přesvědčil jsem se při své práci v novinách a rozhlase, že ve skutečnosti se občané přilíží často svých ústavních práv nedovolají, protože prakticky kterýkoli činitel třebas jen periferní moci může jejich právo vázát na okolnosti a podmínky, jež v ústavě nejsou a slušně ani být nemohou.

Často si v poslední době v ústavě čtu a došel jsem k názoru, že je to nedobře sestavené dílo, jež snad proto ztratilo autoritu u občanů i úřadů. Po stránce slohové je mnohomluvné a přitom se vyjadřuje v mnoha důležitých případech myšlivě. Uvedu příklad vztahující se k pracovní a myšlenkové sféře, jež se našeho svazu nejvíce týká. Článek č. 16. zní takto: „Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.“ — Nehledě na to, že v pojmu výchova bude každý dobrý pedagog rozumět spojení s prací a životem samozřejmě, není mi jasné, který orgán a jaký snad soud bude rozhod-

vat o vědeckosti určitého názoru, když v samém pojmu vědy je zahrnut pohyb a proměna názorů ve shodě s postupujícím poznáváním a když tato pohyblivost odporuje neměnnosti a jednoznačnosti pojmů, kterou vyžaduje každá právní forma. Ledaže by se vědeckým světovým názorem rozuměl pevný soubor tézí, ale pak by byla otázka, zda by náš stát nebyl více státem doktrinárním nežli vědecky řízeným, jak jistě měl na mysli zákonodárce. — Jiný příklad, týkající se mého vlastního tématu: Článek 28 říká: „V souladu se zájmy pracujícího lidu je všem občanům zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda slova a tisku.“ Domnívám se, že uvedené svobody samy sebou jsou v zájmu pracujícího lidu, proto tento slovní obrat považují za nadbytečný, ba přímo matoucí, protože výklad toho, co je zájem pracujícího lidu, je tak ponechán komukoli. Myslím, že odborník, kdyby měl důvod takového vyjádření užít, považoval by za potřebné vypočítat, co je resp. není zájem pracujícího lidu, a prozíravý zákonodárce by se vyvaroval i nějakého výčtu demonstrative a trval by na výčtu taxativním. — Sám bych dal přednost formulaci lakonické, jejíž platnost by byla nesporná. Jen lakonicky čistá formulace dává zákonům zvuk obecně známého úsloví, takže nakonec vcházejí do moudrosti dědů a obecné právní vědomí funguje pak natolik, že k nalezení práva není téměř třeba soudů. Jazyková rozbředlost a myšlenková nevytříbenost ústavy způsobuje, že její dodržování nelze zajistit. Nejvyšší právní norma stává se tak spíše dobrým úmyslem a programem nežli zákonnou zárukou práv občana. Ostatně soudím, že by ústava měla fungovat jako každá jiná právní norma, navíc s tím, že žádná jiná jí podřízená norma, předpis, stanovy, usnesení, prováděcí nařízení, nesmí její závaznost omezovat či zamlžovat.

Vyložil jsem svůj názor na povahu, vývin a chování každé moci a snažil jsem se ukázat, že kontrolní mechanismy, které proti ní mají stát, selhávají, takže občan sám ztrácí k sobě úctu a také objektivně pozbývá statutu občana. Jestliže tento stav trvá tak dlouho, jak u nás už trvá, je pochopitelné, že se zapisuje do smýšlení mnoha lidí, do životní filosofie zvláště nejmladší generace, která studiem ani praktickou činností nepoznala, že existuje jakási kontinuita lidského trmácení za dokonalou demokracii. Kdyby tento stav trval i nadále (a kdyby současně proti němu nepracovaly přirozené obranné reakce lidí), změnil by se v příštím pokolení vlastně sám charakter našich národů. Místo rezistentního kulturního společenství vzniklo by jakési snadno ovladatelné obyvatelstvo, jemuž vládnout by bylo i pro cizince pravým požitekem. Abychom k tomu nechalí dojet, myslím, že na to jsme se nemuseli tisíc roků šprajcovat.

Vycházejí z názoru, že žádný z nás se nenarodil proto, aby se mu snadno vládlo, navrhuji, aby Svaz

spisovatelů vyvinul iniciativu a případně ve spolupráci se Svazem novinářů a dalšími svazy, jejichž pracovní problematika je podobná, požádal Čs. akademii věd o odbornou expertizu k ústavě, a ukáže-li se to nutným, aby přišel s podnětem k její změně, a to např. tak, že svým členům doporučí, aby v příští volební kampani navštěvovali předvolební schůze, tuto problematiku tam přinášeli a působili k tomu, aby volení poslanci si jí byli vědomi; je však také možno uvažovat o tom, že by každý z nás už dříve navštívil svého poslance a požádal jej, aby v parlamentě na toto téma promluvil.

Když tu stojím a mluvím, nemám vůbec ten volný pocit, který by člověk měl mít, když říká svobodně, co chce. Mám spíš pocit, že celkem dost zbaběle využívám jakéhosi příměří mezi občanem a mocí, že hřeším na to, že je právě doba jakéhosi hájení spisovatelů a umělců. Jak dlouho potrvá, nevím: zda až do zimy, či dokonce do zítřka. Tak jako nevěřím, že občan a moc se mohou ztotožnit, že ovládání a vládnoucí se mohou sejít ke zpěvu, tak nevěřím, že umění a moc si někdy budou libovat, jak je jim spolu dobře. Nebudou, nemohou, nikdy, jsou jiní, nehodí se k sobě. Co je možné a co také dává naději naší snaze je toto: že ti dva navzájem pochopí svou situaci a vypracují si slušná pravidla styku. I spisovatelé jsou lidé, i vládnoucí kruhy se skládají z lidí. Kdyby se kdokoli z nás hrou náhodou octl v orgánu politické moci, bude se v něm také indukovat její vnitřní polarizace a bude mít se sebou starosti. Svobodomyšlný člověk, také ovšem trochu egoistický a myslící na svou čistotu o jeden rozhodující milimetr víc než na špinu světa, člověk, který vidí složitost věcí, ale šileně touží, aby byly prosté, tedy básník například nebo hudebník, nevstoupí do státní moci. Básník-ministr, to je jen malá graciézní úklona moci v dobré náladě. Mluvím tu o neslučitelnosti a nepočítám s nepřátelstvím...

I spisovatelé jsou lidé. I vládnoucí kruhy se skládají z lidí. Ani spisovatelé nechtějí anarchii, protože si přejí bydlet v pěkných městech, přejí si mít pěkné byty a přejí je i jiným, přejí si prosperitu průmyslu, obchodu přejí zisk. A to přece není možné bez organizující činnosti vlády.

Umění se nemůže vzdát tématu vlády, protože vládnout znamená neustále přímo či nepřímo rozhodovat správním aktem o životě lidí, o jejich životním blahu a zklamání, o tom, nač i jen myslí a co je nerozhodnutelné, a činnost moci se s činností umění stýká právě na tom nerozhodnutelném, co přesto je nějak rozhodováno. Umění se tedy nemůže vzdát kritiky vlád, protože vlády, jaké jsou, jaké mají způsoby, jsou výtvozem kultury národů. Naše vláda dejme tomu potěší umělce, když je pochválí, že například udělali pěkný pavilón na světové výstavě. Řekne to jistě ráda, takové řeknutí je i politický prvek, a řekne to snad i upřímně. Ale umělci proto ještě nemusí být

potěšení tím, jaká je vláda. Takový pavilón, který v jistém smyslu požívá práva kulturní exterritoriality, jen ukazuje, co by titíž tvůrci mohli udělat doma, kdyby mohli, kdyby na vlastním území měli tu váhu. Proto se přiznávám k tomu, nač jsem myslel mockrát: nesloužíme všichni klamu, když stavíme pěkné reprezentační pavilony kultury? Když víme, že naše nejlepší práce není žádoucí, že všechno děláme jen z božího dopuštění a běží termín a my neznáme ani datum. Všecko, čeho kultura dosáhla, jako vůbec všecko, co lidi u nás dobrého udělali, i všechny dobré výrobky, i všechny stavby, i všechny dobré realizované myšlenky z laboratorí, studií a ústavů, to všecko je tu spíš přes to, jak se naše vládnoucí kruhy po léta chovaly. Bylo to na nich doslova vyzdrovováno. Ale nechci být nespravedlivý. Jsem přesvědčen, že i každé lední hnutí uvnitř těchto vládnoucích kruhů, každý pokus o nápravu stylu je těžce placen, přináší oběti, a přinese-li i viditelný výsledek, je rovněž těžce vyzdrovováno. Tak jaké řízení a jaké vedení? Já vidím brzdní. Po deseti letech se mi nestalo, že bych při nějakém jejich exposé pocítil: Vida, to je skvělá idea, která ještě žádného nenapadla! Naopak, někdy jsem si chmurně řekl: To je toho, když to ví dávno každý! A nejčastěji: Jak v tom zachráním svou vlastní myšlenku, jak je přelstím, když je nemůžu přesvědčovat, protože je nikdy nevidím. — Vidím a slyším, jak mocustupuje jen tam, kde vidí a slyší příliš silný odpor. Nikoli argumenty, ty ji nepřesvědčí. Jen neúspěch, opakovaný neúspěch, když chce něco podnikat postaru. Neúspěch, který nás všechny stojí peníze a nervy. Vidím stálovu vůli a také stále nebezpečí, že se vrátí starší horší časy. Protože co znamenají ta slova, že jsme dostali svaz, dostali litfond a vydavatelství a noviny? Pohrůžku, že nám je vezmou, když nebudeme hodní. Kdychy uznával, že to bylo jejich, řekl bych, co říkává moje sestra: Dal, vzal... Ale jsou opravdu pány všeho? A co tedy ponechávají v rukou jiných než svých? Nic? To tu nemusíme být! Ať to řeknou! Ať je zcela viditelné, že v podstatě hrstka lidí chce rozhodovat o bytí či nebytí všeho, o tom, co má být děláno, myšleno, citěno. To mluví o postavení kultury ve státě, to je obrazem kulturnosti národa. Ne tedy oceňovaná, vyhlášená jednotlivá kulturní díla.

Měli jsme v poslední sezóně často příležitost slyšet, že vládnoucí kruhy uznávají jistou autonomnost kultury na jejím vlastním poli. Ale ať se prý kultura nezlobí, když přechází na pole politiky, že dostává výtky. Argumentuje se proti nám, že prý porušujeme své vlastní heslo — že každou práci mají dělat odborníci. Je pravda, že i politiky mají dělat odborníci, ale odkud se bere ta jistota, že jsou to oni? Já o tom pochybuji a důvod své pochyby předvedu raději jen obrazně: Lékař je jistě odborník. Může lépe než my určit diagnózu naší nemoci, může nás také odborně léčit. Ale nemůže přece tvrdit, že ví lépe než my, jak

nám je při jeho léčbě. A jen lékař hrubý neodborník může na nás dělat operaci, když jsme mu nepodepsali žádný revers.

Autonomnost umění a kultury? To je heslo a časná taktika. Dnes platí toto a zítra tamto, zdá se to různé, ale není třeba být velkým odborníkem, aby člověk poznal, že je to pořad z téhož sudu, jenže má dvě pípy.

Jako si nepřipadám příliš bezpečný v kulturně politické situaci, kterou vládnoucí moc zřejmě může hnát až do roztržky, tak si nepřipadám jistý ani jako občan mimo stěny tohoto sálu, tedy mimo toto hřiště. Nic se mi neděje a nic se mi nestalo. To už se dnes přece jen nedělá. Mám být věčný? Nechce se mi. Mám strach. Nevidím vlastně žádné pádné záruky. Vidím lepší práci prokuratury, ale ti prokurátoři — mají záruky a cítí se bezpeční? Kdybyste chtěli, já bych mohl udělat s několika z nich rozhovor pro noviny. Myslíte, že by vyšel? Nebál bych se udělat rozhovor třeba s generálním prokurátorem o tom, proč nevině odsouzení a rehabilitovaní lidé samozřejmě nenabývají původních práv, jak to, že jim národní výbory nechťejí vrátit jejich byty či domy — ale to nevýjde. Proč se těm lidem nikdo slušně neomluvil, proč nemají úlevy politicky pronásledovaných, proč se s nimi smlouvá o penězích? Proč nemůžeme žít kde chceme, proč krejčí nejedzí na tři roky do Vídně a malíři na třicet roků do Paříže s možností vrátit se nikoli jako zločinci? Náš parlament zřejmě dobře zná jednu právní zásadu: Nullum crimen sine lege — není zločinu bez zákona. Uplatňuje ji tak, že vyrábí pro stát tolik zločinců, kolik chce. Proč lidé, kterým se u nás definitivně nelíbí, nemohou táhnout třeba k čertu a proč lidé, kteří nechťejí načatá demokratická opatření vidět dokončena, nejdou třeba pryč?

Je pravda, vyšlo několik nových a lepších zákonů. Je pravda, že další se připravují, je také pravda, že nový tiskový zákon dobře mete. Připravuje se také novelizace zákona o ostatních občanských svobodách — svobodě shromažďovací a spolčovací. Návrh připravuje ministerstvo vnitra — vysázený článek o tom v Literárních novinách byl zabaven — nevidím záruky. Jaké záruky? Nevím. Tady se zastavuji, protože jsem u toho posledního, u jedné veliké pochyby: Zda samy vládnoucí kruhy, vláda a její jednotliví členové sami mají záruky svých občanských svobod, bez nichž nelze rozvíjet žádnou tvorbu, ani tvorbu politiky. Na tomto místě je moje charakteristika vnitřních zákonitostí každé moci uzavírá a já mohu celkem jen odkázat na formulaci, jež byla řečena jinými — o mlyně, který semele někdy i ty, co jej roztáčeli.

Kultivované provedení toho, co je pro organizovaný chod státu jistě nezbytné, to je mírou skutečně dosaženého stupně kultury. Proto víc než o kulturní politiku jde o kulturu politiky. Kde politika politiků je kulturní, tam se nemusí spisovatel, umělec, vědec ani inženýr vysilovat handrkováním o svá práva oboro-

vá, stavovská, sektorová, klubová, svazová, nemusi zdůrazňovat specifičnost své práce, nemusi vyvolávat averze ostatních občanů, dělníků, rolníků, úředníků, kteří mají právo na totéž co on, ale nenacházejí prostředky k protlačení svých myšlenek sítím cenzur, nemohou svůj smutek či svůj mravní patos přeložit a podat v uměleckém tvaru, v konstrukci a barvě, aforismu či básni a hudební skladbě. Nekulturní politika, nikoliv špatná kulturní politika vyvolává ohniska bojů o svobodu a ještě je uražena, že se o tom pořád mluví, nechápe, že svoboda opravdu je jen tam, kde se o ní nemusí mluvit. Je uražena tím, že lidé vypovídají, co vidí, ale místo, aby změnila to, co lidé vidí, chce jim pořád vyměňovat oči. A zatím uniká do času to, co jediné je hodno všeho patosu všech, to je ten sen o vládě, která bude totožná s občanem a o občanu, jenž si vládne téměř sám. Je uskutečnitelný ten sen?

Na cestě za tímto snem, k němuž naše národy mířily z hloubky svých dějin, prošli jsme body dílčích úspěchů. Jedním z nich byl i vznik samostatného Československa zásluhou pokrokových lidových sil a pokrokových politiků, což není v návrhu Stanoviska zatím vyjádřeno a já to tedy navrhuji vyjádřit. Vždyť tím vznikl státní útvar, který přes svou nedokonalost přinesl vysokou demokracii v historické kategorii tehdy existujících režimů a který nenashromáždil v citění a myšlení svých občanů žádnou významnou averzi k ideálům socialismu, uskutečnitelný v druhé etapě státního vývoje. Kontinuita představy o státě sociálním se po válce proměnila přímo v program socialismu. Zvláštní podmínky, za kterých se k jeho plnění přikročilo, hlavně stav socialismu v zemi, kde předtím byl, a úroveň poznání o socialismu v té době způsobily, že u nás došlo k deformacím při uskutečňování a k událostem, které nejsou vysvětlitelné jen místním klimatem a neplynou z povahy lidu ani z jeho dějin. Když se o tomto období mluví, když se hledá vysvětlení, proč jsme ztratili tolik morálních i hmotných sil, proč jsme hospodářsky zaostali, říkají vládnoucí kruhy, že to bylo nutné. Myslím si, že z hlediska nás všech to nutné nebylo, že to bylo snad nutné pro duševní vývoj orgánů moci, jež v podstatě donutily i všechny zastánce socialismu, aby tímto vývojem prošli s nimi. Je třeba vidět, že za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka — od primárních potřeb, jako jsou byty, školy, prosperita hospodářství, až po potřeby jemnější, které nedemokratické systémy světa vyřešit nemohou — jako je pocit plné platnosti ve společnosti, podřízení politických rozhodování kritériím etiky, víra ve smysluplnost i malé práce, potřeba důvěry mezi lidmi, vzestup vzdělanosti celých mas. A bojím se, že jsme se nepovznegli ani na dějiště světa, cítím, že jméno naší republiky ztratilo dobrý zvuk. Vidím, že jsme nedodali lidstvu žádné původní myšlenky a dobré nápady, že například nemáme svůj návrh, jak vyrábět a netopit se ve zplodinách vyrábě-

ní, že zatím tupě následujeme odlišněnou civilizaci amerického typu, opakujeme chyby z východu i západu, naše společnost nemá orgán, který by hledal, jak by se dalo rachotivému a zakouřenému vývoji životního slohu nadejít úspěšnou zkratkou.

Nefikám tím, že jsme žili zbytečně, že to vše vůbec nemá cenu: má to cenu, ale je otázka, zda to není cena varování. I tak by celkové poznání lidstva postoupilo, ale tímto nástrojem poučení nemusela být země, jejíž kultura o nebezpečí věděla. Navrhují, aby ve Stanovisku bylo vyjádřeno, co věděla pokroková československá kultura ve třicátých letech či co aspoň cítila.

V poslední době jsem poznal mnoho podivuhodně svěžích lidí. Několik jednotlivců ale i několik kolektivů — pracovních i zájmových. Podivuhodná byla jejich rezistence, kterou osvědčili — že odolali vlivu moci a řídí se přírozenými zásadami lepších lidí: řádně dělat, držet slovo, nezrazovat se, nenechat se otrávit. Vedle těchto celkem klasických vlastností lepších lidí přirostla na jejich charakteru jedna vlastnost nová: nedostatek smyslu pro odstup neboli dištanc mezi podřízeným a nadřízeným, mezi níže a výše postaveným. Kupodivu tato odpudivá dnešní vlastnost každého lajdáka teprve přidaná k oněm klasickým dobrým vlastnostem opravdu působila jako nový rys člověka, který se nemusí ponížovat kvůli chlebu.

Na závěr bych chtěl výslovně vyjádřit, snad zbytečně, co jistě plyne z celé mé řeči: Svou kritiku moci v tomto státě neházím na čelo socialismu, protože nejsem přesvědčen, že takový jeho vývoj u nás byl nutný, a protože tuto moc nezतोžňuji s pojmem socialismu, jak se s ním chce ztotožňovat ona sama. Ani jejich osud nemusí být totožný. A kdyby lidé vykonávající tuto moc — já je pro tuto chvíli odčarovávám od moci a dovolávám se jich jako jednotlivců se soukromým citěním a myšlením — kdyby sem přišli a nám všem položili jednu otázku — zda ten sen je uskutečnitelný, museli by pokládat za projev naší dobré vůle a zároveň nejvyšší občanské loajality, kdyby odpověď byla: Nevím.

[Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů.]

LL č. 5, 28. března 1968

... o spotřebě

Užili jsme svátečního hodování a teď momentálně je nám zaujatost pro nově nabyté kozačky a svetry, tranzistory a televizory trochu směšná a zároveň trochu trapná. Domácí idyla nám právě začala jít na nervy, takže většina z nás snad s úlevou uvítala návrat do normálního života a k zaujetí pro jiné věci, než všechny ty spotřebiče, husy, cukroví, parády a ostatní nákupy všeho druhu.

To vše by svědčilo o tom, že je právě vhodná doba vzájemně se utvrzovat, že jsme odpůrci konzumního pojetí života, že spařfovat ve spotřebě věci smysl života je jednak odporné a nudné a jednak zcela cizí našemu socialistickému názoru. Mohli bychom se přitom dovolávat svědectví četných autorů ze zemí, kde konzumní společnost více či méně realizuje (český čtenář již zná Ericha Fromma, Galbraitha, Stuarta Chase). Přesvědčivě dokazují, že konzum spotřebních předmětů sám o sobě nečiní život šťastnějším a že tam, kde se samoučelná spotřeba klade na první místo společenského žebříčku hodnot, vyvíjejí se lidé jednostranně a vlastně zmraženým způsobem, takže dochází k postupnému eliminování humanistických ideálů a k deformaci mezilidských vztahů.

Existuje také u nás reálné a aktuální nebezpečí vzniku oné jednostranné konzumní orientace? Bude mít u nás růst spotřeby také ony destruktivní účinky na mezilidské vztahy a povede ke ztrátě ideálu všestranného rozvoje člověka?

Je samozřejmé, že na tyto otázky neexistují jednoduché odpovědi. A přitom jsou to velmi aktuální a naléhavé otázky, neboť nová soustava řízení si klade za cíl právě prostřednictvím rostoucí spotřeby vytvářet stimuly k racionálnímu rozvoji ekonomiky. Prosazování principů i realizace nové soustavy proto jaksi samy sebou přináší nebezpečí přílišného vyzdvihování otázek konzumu a soustředění pozornosti právě na ně.

Nicméně tvrdím, že ze všech nebezpečí, jež nám v současné době hrozí, je nebezpečí přílišného konzumu nejméně vážným nebezpečím.

Především úroveň takové spotřeby není u nás zcela na takové úrovni (a zřejmě ještě delší dobu nebude), aby bylo třeba se obávat, že spotřeba se stane samoučelnou, že lidé budou dávat přednost stále novým a novým nákupům spotřebních předmětů před jinými životními hodnotami, jaké mohou být např. volný čas, pobyt v přírodě, odstraňování sociální nerovnosti atd.

Přitom snahu o vysokou životní úroveň nelze v žádném případě kvalifikovat jako hypertrofii konzumu. Jezdit autem je pohodlnější a rychlejší než jezdit tramvají, bifeť je lepší než špekáček a šaty z Domo módy jsou lepší než oděv z bazaru. Vážím si teplé-

ho a pohodlného bytu, možnosti trávit dovolenou na sluníčku umře, při vaření oceňuji, že robot za mě zadělá těsto nebo oškrábe brambory a dokonce i to, že mi přitom hraje tranzistor. Dovolují si dokonce vyjádřit chválu elektrickému kartáčku na zuby (z NDR) a zubní pastě Colgate (z Tuzexu). Fetišizují tím konzum? Jsem proto zmaloměšťáček, přetechnickovaný, jednostranně vyvinutý a přitom nešťastný — někuli odcizený člověk?

Nalézt dělicí čáru mezi spotřebou, která je nezbytnou nebo „rozumnou“, a spotřebou, která je „přebytečná“ nebo „destruktivní“, je myslím téměř nemožné, i když lze oba póly demonstrovat jednoznačnými případy. Ale je auto ve městě, kde nefunguje veřejná doprava, přepychem nebo nutností? Lékař vám potvrdí, že chutnější potraviny jsou zpravidla také hodnotnější.

Přitom je jasné, že nejrůznější potřeby lidí nevznikají z jejich vlastní hlavy nebo z jejich lidské přirozenosti (s výjimkou biologických potřeb), ale že jsou výsledkem složitého společenského procesu, v němž pravděpodobně rozhodující úloha náleží výrobě. Potřeby — rychle se přepřavovat v prostoru, dohovorit se s někým na druhém konci města, sledovat doma vzdálený sportovní zápas nebo nosit průsvitné punčochy mohly vzniknout až tehdy, když výroba poskytlá takové výrobky, které tyto potřeby uspokojují. Avšak jakmile jsou všechny tyto statky v masovém měřítku někde vyráběny, nabývá tato nově vzniklá potřeba jakýsi autonomní život, nelze ji prostě „zrušit“ nebo dostat zpět do láhve, jako zlého ducha ve známé pohádce. Stačí dokonce, že kdesi ve světě se určitý předmět, který uspokojuje nějakou potřebu, vyrábí. Tato potřeba se rozšíří rychlostí blesku i do těch míst, kde vůbec ještě neexistují podmínky takové potřeby uspokojovat. Učeně se tomu říká „demonstrační efekt“.

Jestliže se někdo v našich podmínkách vzdá (po dobu několika let) vyšší životní úrovně proto, aby získal vzdělání a mohl tak vykonávat práci, která ho těší, pak je taková volba jistě správná a z hlediska lidských hodnot velmi kladná. Avšak nedělejme z nouze čtnost! Neboť pouze proto, že zdaleka nejsme bohatou společností, musí člověk stát před volbou studia **nebo** konzumu. Při trvalém nedostatku, věčných frontách, nutnosti věnovat neúměrné úsilí obstarávání věcí, si nelze představit možnost rozvoje člověka a vůbec hodnotných mezilidských vztahů v **masovém** měřítku.

V podmínkách ne příliš vysoké úrovně spotřeby a při velmi silně působícím demonstračním efektu nám myslím daleko spíše hrozí nebezpečí toho, že lidé budou malicherní a závistiví, že se bude nebezpečně rozmáhat úsilí „vyskočit“ z více nebo méně uzavřeného kruhu své determinovanosti a šikovně „přelstít“ poměry, najít „zkratku“ k blahobytu a vyšší životní

úrovni, a to treba i veľmi nevybíravými spôsobmi.

Tyto neduhy nezanimajú ani na základe programového zreknutia se konzumu ako cieľa, ale predovšetkým — a snád pouzou tým — že úroveň spotreby celých spoločností natolik vzroste, že se konzum stane **samozejmosťou**. Teprve pak budou mít reálný smysl úvahy o hierarchii společenských cílů a hodnot a bude možné věcně diskutovat o tom, zda plody dalšího ekonomického růstu mají být použity na rozvoj kultury a sportu nebo na pomoc chudým zemím nebo na cestovní ruch nebo na zachování přírodních krás země. Pak se stane naléhavým problémem, jak uspořádat společnost tak, aby si každý mohl zvolit svou vlastní variantu. Teprve v syté společnosti, ve které zanikne každodenní pachťení po běžných potřebách, vzniknou skutečně lidské problémy — vztahů mezi přáteli, manželské vztahy a vztahy rodičů a dětí, problémy spojené s tvůrčí prací všeho druhu; poměry k umění — a také vznikne nebezpečí konzumní, přetechizované společnosti na úkor všestranného rozvoje jednotlivce.

Student, 3. ledna 1968

Gustáv Husák Staršie výročie a nové nádeje

Tohto roku budeme spomínať mnohé udalosti, ktoré v rozpätí 20—50 rokov podstatným spôsobom ovplyvnili život a osudy našich národov, stali sa súčasťou našej národnej a štátnej tradície. Je to príležitosť pre rozmyšľajúcich ľudí hľadať v spleti faktov a činiteľov vývinov niť našich národov, zmysel „českej otázky“ i „slovenskej otázky“, zmysel i podstatu spoločného československého štátu. Nechceme si dejiny zjednodušovať, preto skúmame náš vývin od etapy k etape, ten zložitý zápas národných, triednych a politických síl, skúmame, čím ktorá etapa v svojom súhrne prispela k nášmu rozvoju a čím ho brzdiła, ktoré prvky našu spoločnosť poznačili v dobrom i zlom, slovom, chceme sa poučiť z vlastných i cudzích skúseností. I dieťa sa časom učí, že oheň páli a voda chladí, ruža vonia a hnoj zapácha. Nahromadená ľudová a národná skúsenosť takisto rozoznáva pozitívne a negatívne prvky v politickom a verejnom živote. Vie, že sloboda človeka i národa bola po stáročia vzývaná, vybojovávaná a zase ohrozovaná, že útlak — národný, triedny či mocenský — vyvolával pocity krivdy a nenávisti i vôľu po jeho prekonaní. Český a slovenský národ — a v ich rámci zase vykorisťované triedy — si ťažko vybojovávali svoje miesto na slnku. Koľko ráz sa v našich dejinách volalo po utváraní takých vzťahov medzi ľuďmi, „ktorých základom sú pravda, spravodlivosť a mravnosť“, ako to pred vyše 100 rok-

mi formuloval Marx v Stanovách I. Internacionály. Tento zápas o slobodu osobnú i národnú, za odstránenie útlaku nacionálneho, sociálneho i politického je najcharakteristickejšou črtou našich dejín a tvorí základ našich demokratických a revolučných tradícií. Priviedol naše národy k socialistickej ceste v presvedčení — ako to povedal koncom svojho života Palmiro Togliatti — že „socializmus je zriadenie, kde pracujúci majú tú najširšiu slobodu a tí sa fakticky, organizovane zúčastňujú na riadení celého spoločenského života...“

Demokratizmus je imamentnou súčasťou veľkej myšlienky socialistickeho usporiadania spoločnosti, i keď sa v praxi na to často zabúdalo. Známy je Leninov výrok: „Tak ako si nemožno predstaviť, že by víťazný socializmus neuskutočnil úplnú demokraciu, nemôže sa proletariát pripraviť na víťazstvo, ak nevedie všeobecný systematický a revolučný boj za demokraciu.“ I dejiny nášho revolučného hnutia, antifasistického pohybu, Slovenského národného povstania a zápas po oslobodení nám ukazujú, ako v znamení širokého ľudového demokratizmu, konkretizovaného politicky, nacionálne i sociálne, sa prebojovávala progresívna cesta našich národov a iba tak mohla získať masovú podporu ľudových vrstiev. Komunisticke hnutie sa obracalo na „obyčajného občana“, na pracujúceho človeka, na pokrokového človeka. Kritizujúci nedostatky buržoázneho poriadku zapalovalo mysle a srdcia ľudí programom vyššieho stupňa slobody osobnej i národnej, programom sociálnej spravodlivosti. Spoločenská prax v boji za slobodu i po oslobodení utvrdzovala princíp revolučného demokratizmu, na ktorom sa obnovoval náš štát, na ktorom víťazili ľudové masy, na ktorom sa upravovali aj nové vzťahy medzi našimi národmi.

Nezakodí si to pripomínať. V ďalšom vývine mali sme nesporé úspechy a napredovanie, ale aj vážne nedostatky a deformácie. Bolo by hlúpe byť slepý na pravé či ľavé oko, nevidieť jedno i druhé. Najvážnejšou našou slabinou v priebehu rokov bolo konkrétne uplatňovanie princípu demokracie v širokej škále spoločenskej praxe, ktoré viedlo k deformovanej praxi spoločenských inštitúcií, k ich byrokratizácii, k narušeniu vzťahov medzi vedúcimi a vedenými, medzi vrchnosťou a občanom, s komplikáciami v oblasti politiky, ekonomiky, kultúry i nacionálnych vzťahov. Boli ľudia, ktorí by nedbali vládnúť metódami detskej škôlky; to vodenie za rúčičku, držte sa, detičky, povrazu, lebo zabľudíte, na to sa nepýtaj, to ešte nerozumieš, počkaj až budeš veľký, a ak nebudeš počúvať, potrescem ťa. Hovorí sa, že sme vyspelý štát. Logicky z toho vyplýva, dúfam, že sme aj vyspelí, dozreli a kultúrne ľudia a občania, vyspelé a kultúrne národy. Z toho treba vyvodíť závery pre celú spoločenskú prax. Dnešný európsky človek chce vedieť, o čo v jeho štáte ide, chce tomu rozumieť, chce do toho hovoriť,

chce spolurozhodovať o svojom osude a životných podmienkach, chce si svoje vedenie voliť a potom podľa činov ho chváliť alebo aj kritizovať či odvolať, slovom, chce ústavné zásady, že „ľud je zdrojom všetkej moci“ premeniť na každodennú konkrétnu prax. Občan chce vidieť v národnej a štátnej reprezentácii svoju občiansku a národnú sebarealizáciu, chce mať garancie, že svoje právo výberu, kontroly i zodpovednosti môže slobodne uplatňovať. Je to problém postupujúcej demokratizácie nášho spoločenského zriadenia, problém uvoľnenia a rozvinutia všetkých tvorivých síl obyvateľstva, jeho fyzického a duševného potenciálu, jeho angažovanosti a aktivity, problém kooperácie miliónov rúk a mozgov, inštitucionálne vyjadrený a garantovaný. Pred pár rokmi Palmiro Togliatti to formuloval tak: je to „problém prekorenia režimu obmedzovania a potlačania demokratických a osobných slobôd, ktoré nastolil Stalin...“ a roky kultu.

Za uplynulé roky kade-čo sa u nás už napravilo a napráva. Nový rok priniesol oživenie do takýchto úvah našich ľudí, nové nádeje, že myšlienkové hľadanie a dozrievanie, ktoré najmä v posledných rokoch u nás pozorujeme, sa postupne presadí v konkrétnych výsledkoch i v celej spoločenskej praxi. Že započaté úsilie o demokratickú reformu našej spoločnosti, podporované všetkými progresívnymi ľuďmi, získa na akcelerácii a prejaví sa v riešení nazrelych otázok. Je to proces i zápas. Ako sme presvedčení, nevyhnutný pre modernú socialistickú spoločnosť. Nádeje vzbudzujú rokovania vedúceho orgánu strany a ich ohlas medzi ľuďmi. Spomenúť treba i riadky Alexandra Dubčeka v novoročnej Pravde: „Uplynulé obdobie preveruje minulé hodnoty i našu schopnosť zachovať a rozmnožiť ich pre súčasnosť i budúcnosť. Prežívame historický obrat, prechod k novej kvalite socialistickej spoločnosti, čo poznačilo našu prácu a kladie na ňu nesmierne veľké nároky.“ Zvolenie Alexandra Dubčeka do čela našej strany dáva jeho slovám programatický charakter. A to možno iba vrelo uvítať a podporovať.

Marxizmus vždy vyzdvihoval dejinotvornú úlohu ľudových mäs. Sú obdobia, keď sa energia ľudových mäs v politickej oblasti akosi málo prejavuje, málo cíti a preto aj občas málo rešpektuje. A sú kľúčové obdobia, ako ich aj budeme spomínať tohto roku pri rôznych výročiach, keď široké vrstvy ľudu pohnú dejinami, posunú spoločnosť o krok ďalej, do novej etapy či smerom k novej kvalite. Dochopenie tejto marxistickej poučky, toľko ráz v revolučnom hnutí preverenej, si žiada dnes aktivitu a angažovanosť všetkých, ktorým záleží na progresívnom riešení našich problémov, na modernizácii našej spoločnosti, na dovršení obrodného procesu socialistickej teórie i praxe: bude tiež meradlom pre veľkosť či priemernosť, odvahu či kolísavosť zodpovedných ľudí. Možno si iba

želať, aby k výročiam, ktoré si tohto roku budeme pripomínať, bolo možné po čase dodať, že nové nádeje neboli iba ilúzie a že rok 1968 posunul našu spoločnosť do novej vývinovej fázy.

Kultúrny život, 12. januára 1968

Václav Slavík Čas živé účasti

V minulých dňoch odevzdala skupina soudružek a soudruhů — M. Švermová, M. Trojanová, J. Václavková, J. Wagsteinová, M. Zápotocká, B. Biehal, J. Horn, O. Papež, J. Pavel, B. Rattinger, P. Reiman, A. Tyll — dopis soudruhu Dubčekovi, ve kterém jsme kromě jiného četli: „... vytvořit ovzduší důvěry, v němž každý komunista může vyjádřit svůj názor. Bez toho nemůže vzniknout pocit společnosti na řešení a pocit spolupodvědnosti za to, co se ve straně děje.“

Tato slova z dopisu 75 předválečných členů strany vyjadřují jistě zkušenosti početného okruhu starých, osvědčených bojovníků hnutí a mají nepochybně širší platnost. Mám na mysli, že právě jen v takovém ovzduší ve společnosti i státě vzniká a prakticky se může uplatňovat odpovědnost občanů za dílo naší republiky.

Vytvořit na všech stupních a úrovních takové ovzduší je jedním ze základních předpokladů realizace a rozvinutí všech zásadních závěrů pléna ÚV KSČ. Toho si byli členové pléna ÚV KSČ svým způsobem vědomi, proto také po šestidenní diskusi přijali v závěrečné rezoluci zásadu o nutnosti dalšího rozvíjení otevřené výměny názorů při naplňování nových úkolů, „... k čemuž musí všichni funkcionáři vytvořit podmínky. Vlastnosti komunisty je věrný, soudružský vztah k člověku, pozornost a všímatost k potřebám svých spolupracovníků. Kolektivnost stranického vedení pomáhá smelovat nadání, znalosti a zkušenosti lidí v kolektivní rozum strany.“

Velmi důležité je dále to, že v uváděné myšlence z dopisu starých komunistů je vyjádřeno něco velmi podstatného z ohlasu na výsledky prosincového a lednového pléna ÚV KSČ — jak mezi komunisty, tak i ostatními občany.

Shrnout bohatství kritických zamyšlení i závažných podnětů z právě probíhajících velkých aktivit i schůzí početné malých organizací je nad síly jednotlivce a rozsah jednoho článku.

Rád bych zdůraznil, že přístup k uváděným otázkám na probíhajících aktivech je zásadní, velmi často hluboce teoreticky podložený a naplněný smyslem pro reálné řešení problémů.

„Bez podstatných informací o životě a problémech strany a společnosti nemůže být potřebná aktivita.“

— „V žádném případě nám nemůže jít o nějakou slepou víru lidí, kteří nejsou dostatečně informováni, nemohou vyjádřit svůj názor, vnést svůj podíl do řešení věci.“ — „Ideologický ruch je tam, kde všichni mají možnost dostupu ke stejným informacím a na tomto základě vytvářejí svůj vztah k událostem, tvoří si svůj názor.“ — „Naslouchejme tomu, co mladí lidé skutečně říkají, a ne jen tomu, co chceme od nich slyšet, a podle toho orientujme svou výchovnou práci.“ „Disciplína založená na příkazu bere lidem svědomí, čestnost, otevřenost. Je potřeba v mnohých věcech i na mnoha úsecích více disciplíny, ale ta roste z demokratické účasti.“

To jsou některé myšlenky diskutujících — dělníka, profesora, stranického funkcionáře, filmového režiséra, lesníka — které jsem slyšel na probíhajících aktivitách.

Nesporné je jedno, že tento ohlas ukazuje na zvýšený zájem a aktivitu širokých kruhů stranického členstva, obohacuje závěry posledního pléna ÚV KSČ.

Na plénu ÚV KSČ jsme se při velmi otevřeném názorovém střetávání zabývali kriticky — jak je vlastní marxismus — situací ve straně i ve společnosti, zamýšleli se, jak a v čem podstatně obohatit naše dosavadní socialistické dílo. Přes rozdílnost přístupů k jednotlivým otázkám, větší nebo menší ostrost pohledů, jsme se nakonec v podstatě shodli v tom, že můžeme a jsme s to v naší socialistické společnosti, vycházejíce ze zásadní linie XIII. sjezdu KSČ, dále konkretizovat a realizovat náš program tak, aby byl přitažlivý a jasný pro široké vrstvy obyvatel. Zabývali jsme se otevřeně stavem aktivity, angažovanosti ve straně i mimo ni a projevy poklesu zájmu i lhostejnosti o veřejné věci, a především se snažili postihnout objektivní i subjektivní stránky tohoto stavu věci.

Nepochybně nikdo nemyslí, že problémy jsou v tom, že by lidé nechtěli udělat víc pro skutečný rozvoj hospodářství, pro zlepšení života ve svém okolí a v celé republice, nebo že tu nás dostatečně schopný okruh funkcionářů, stranického aktivu, který právě chce sloužit takovým záměrům. Avšak řada vážných problémů na různých úsecích, nutnost toho, že se musíme vyrovnávat s nejvyspělejšími zeměmi, a zejména pak, že růst materiálních a duchovních potřeb života člověka je přirozený, zákonitý — a to je, co vyžaduje, aby socialismus byl skutečně ve všech směrech dynamickým systémem — nás vážně nutí zabývat se systémem řízení, vztahem mezi stranou jako vedoucí avantgardní politickou a ideovou silou a státem jako určitým reprezentantem celé společnosti a dalšími otázkami, ve kterých vyústilo plénum ÚV KSČ.

Jestliže na vzpomínaných aktivitách je kritizována nedostatečná informovanost stranických řad i celé veřejnosti, pak jde o zásadní požadavek na opravdu důslednou demokratizaci našeho života, bez které je

práve nemožná odpovídající spoluúčast a spoluodpovědnost všech komunistů a občanů při řešení jak velkých, tak i běžných, denních, ale neméně důležitých záležitostí naší země. Další konkretizace a realizace rezoluce pléna ÚV KSČ, která se musí stát doslovně známou všem komunistům i ostatním občanům, jasně mluví tímto směrem.

Jde teď o to, abychom jen neopakovali slova Lenina o tom, že masy musí znát vše, aby mohly uvědoměle jednat, ale abychom závažný smysl této myšlenky prakticky realizovali.

● V našem dosavadním díle nebo prostěji řečeno v tom, jak a čím žijí občané této země, je mnoho společné práce rukou i hlav miliónů, je to výsledek určité politiky komunistické strany, která dosáhla především odstranění hlubokých třídních rozdílností, vytvořila základní materiální i duchovní předpoklady pro aktivní účast lidu na správě státu, spojila naši zemi s progresivním světovým revolučním hnutím. Komunisté při tomto pohledu na dílo, které bylo dosud vykonáno, vidí i své chyby a jiné vážné nedostatky, které postihly jak hospodářskou, tak i morální stránku života. Je nutné si znovu připomenout, že škodlivé metody, které právem spojujeme s takzvaným kultem osobnosti, proto těžce postihly KSČ i zemi, že naše strana i společnost měly hluboce demokratické tradice. Proto také k odstraňování tohoto nánosu byla v uplynulém období soustředěna velká pozornost a stále máme tyto problémy před očima.

Nemůžeme však vystačit s pouhým kritickým pohledem do minulosti. Kritičnost pohledu je potřebná i v přítomnosti, ale je jen tehdy účinná, když především vede k objevení nových skutečností a ukazuje na nové možnosti a nová řešení v zájmu občana i společnosti. Hledáme podobu vyspělé socialistické společnosti a jsme často nuceni razit neprobádané cesty, jak ani jinak nemůže být.

Důležité je, že není snad mezi námi pochyb o možnostech, které má Československo, aby reálně dokazovalo převahu socialismu nad kapitalismem v oblasti materiálního života, úrovní demokratických svobod i postavením a úlohou kultury. Souvisí to právě s bohatými tradicemi společné vlasti Čechů a Slováků ve všech oblastech lidské činnosti, s naší polohou v srdci Evropy a s širokými mezinárodními svazky, které rozvíjíme se Sovětským svazem a všemi pokrokovými silami. Především pak to souvisí se schopnostmi, pracovitostí a vzdělaností našich lidí a s velkými revolučními zkušenostmi, které jsou koncentrovány v našem dělnickém a komunistickém hnutí.

Za hlavní považujeme naše vnitřní úkoly a jejich optimální řešení. Tak účinně působíme na řešení ostrých třídních a jiných světových rozporů.

Konstatovali jsme na posledním plénu ÚV KSČ, že to jsou především otázky rozvoje ekonomiky, vědy a

kultury. Ano, naše základní programové úkoly je možné koncentrovat vyjádřit jako důslednou realizaci nové ekonomické soustavy s cílem podstatného rozvoje hospodářství, a tím i životní úrovně, jako soustředěný nástup do vědeckotechnické revoluce, která má především přispět k zlidštění vztahů ve společnosti, jako účinné fungování socialistické demokracie a zabezpečení dalšího podstatného vzestupu vědy a kultury. Jsou to programové úkoly politické i hospodářské a kulturní, které mají svůj pevný základ v usneseních XIII. sjezdu KSČ. Musíme být také připraveni a dělat vše zejména v naší zahraniční politice pro uhlášení mírových podmínek k jejich uskutečňování.

Jedním z hlavních předpokladů realizace těchto základních úkolů, které chceme nyní konkretizovat do akčního československého programu, je vedoucí postavení dělnické třídy ve společnosti, avantgardní úloha komunistické strany. Jestliže hovoříme o vedoucím postavení dělnické třídy v naší společnosti, neznamená to nic jiného, než že bez dělníků, bez jejich aktivní účasti, nelze zabezpečit žádný pokrokový čin v této zemi. Jde o naplnění historického poslání dělnické třídy, které je nemyslitelné bez jejího spojení s vědou a revoluční uvědomělostí. Proto také z tohoto postavení dělnické třídy vyplývá nutnost jejího spojení s rolníky a inteligencí. Postačí snad jen uvést tyto kardinální problémy — lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce, nutnost vybudování moderního socialistického zemědělství, potřebu vysoké úrovně vzdělanosti — o jejichž stále dokonalejší řešení musí socialismus svým způsobem usilovat. Již z toho je zcela zřejmé, jak je nutná vzájemná, rovnoprávná a otevřená spolupráce dělníka s rolníkem, inteligenta s dělníkem — živé spojení všech nejprogresivnějších sil společnosti.

Na lednovém zasedání se ÚV KSČ principiálně zabýval kritickou situací v řídících strukturách, které oslabovaly naše dílo, a chceme tyto problémy dále důsledně řešit. Zároveň bude možno plněji soustřeďovat všechny naše tvůrčí síly k programovým otázkám, jak to vyžaduje situace v zemi i naše mezinárodní povinnosti.

Náš přínos světovému pokroku má svou zcela konkrétní podobu v revolučních přeměnách ve vlastní zemi. Musí to být ale život našich lidí, jejich přesvědčení a vůle, musí být především jimi jako pokrok posuzován. Dnes jde například o to, aby v nové soustavě ekonomického řízení rostl podíl pracujících nejen na tvorbě, ale také rozdělování národního důchodu, aby společenské vlastnictví a problémy jeho rozhojňování byly převedeny ze své často ještě abstraktní podoby na zem reálných společenských vztahů. Podle mého názoru týká se to jak státního, tak družstevního i komunálního vlastnictví. Jde dále o to, aby stát a zejména jeho úředníci nestáli nad občanským kolek-

tivem, aby občanské svobody zakotvené v ústavě nebyly omezovány, což bylo vždy vážným nebezpečím pro vítěznou revoluci. Naopak jde o jejich rozhojňování a zároveň plné respektování. Nesmíme klást umělé překážky politickým a jiným projevům občanů, včetně mladé generace, protože jejich i spontánní účast na veřejném životě, to je počátek cesty k tomu, aby lidé uvědoměle a aktivně využívali svá práva a plnili své povinnosti.

Musíme zároveň vidět, že svět je v dynamickém pohybu, mnoho základních problémů čeká v něm stále na své řešení. Posláním i povinností socialismu je, aby tomuto dynamickému pohybu jak v politice, tak v ekonomice, ve vědě i kultuře udával tón. K tomu je potřeba ještě mnoho vykonat.

Značný ohlas na poslední zasedání ÚV KSČ mezi našimi přáteli v zahraničí, zejména ve vyspělých kapitalistických zemích, svědčí o rostoucích nadějích spojovaných se socialismem. To nás také k mnohému zavazuje.

Náš společenský řád má své problémy, ale také značné rezervy pro rozvinutí svého dynamismu. Jak vyplývá ze zásadních závěrů pléna ÚV KSČ, je nutné především odhalovat značné rezervy v politice sjednocování všeho našeho lidu kolem základních úkolů dalšího rozvoje vyspělé socialistické společnosti.

Je třeba chápat ovšem politiku jako řešení vztahů mezi reálnými skupinami lidí, vycházet přitom ze střízlivého, kritického posouzení stavu, dbát na neustálou konfrontaci poznatků vědy a zkušeností lidu. V naší politice je nutné zahrnout jak denní starosti prostého člověka, tak dlouhodobé perspektivy progresivního vývoje a zejména pak vždy respektovat, že lid není jen objektem, ale zároveň subjektem politiky. Jinak řečeno, politika tu není od toho, aby komandovala, omezovala možnosti, ale naopak dávala větší prostor závažným projektům lidské činnosti, podporovala mnohostrannou aktivitu a iniciativu lidu.

Je nutné, abychom si za všech okolností byli vědomi, že jen tehdy přispíváme k přitažlivosti socialismu ve světě, když socialismus v Československu je přitažlivý pro naše lidi, když je to jejich život, jejich dílo. Ve zcela určitém smyslu nás k tomu také zavazuje blížící se 20. výročí Února a 50. výročí vzniku republiky.

● Závěry pléna ÚV KSČ jsou prvním významným krokem k uskutečňování tezí o postavení komunistické strany a její úloze ve společnosti. V těchto závěrech se vlastně reaguje na myšlenku o vytváření a posilování ovzduší důvěry, bez kterého není pocitu spoluúčasti.

Pripomeňme alespoň tyto konkrétní náměty přijaté rezolucí, aby plénum ÚV KSČ vytvářelo větší prostor k rozvoji iniciativy, aktivity a samostatnosti komunistů na všech úsecích společenského života; přistoupit k takovému pojetí práce pléna, aby bylo otevřeno

tvůrčím podnětům z krajských a okresních výborů i ze základních organizací; jeho členové mají pracovat tak, aby se nejen účastnili diskusí, ale aby se podíleli prostřednictvím komisí a dalšími formami na přípravě usnesení a jejich realizaci; aby tak prověřovali správnost usnesení a konfrontovali je se skutečností. Dále pak vyslovená zásada, že rozdílnost stanovisek při hledání správného řešení je přirozená a objektivně nutná, má jistě všeobecnou platnost. Jde samozřejmě o to, aby tato rozdílná stanoviska, zejména pokud jde o práci strany, nevycházela jen čistě ze subjektivních nebo dokonce osobních záměrů, ale aby to byla především stanoviska, v nichž se konfrontuje zobecněná zkušenost s náměty určitých vrstev lidu.

Jistě dá ještě určitou práci tyto základní zásady spolu s ostatními úkoly pléna ÚV KSČ rozpracovat, a zejména pak půjde o jejich naplňování v životě. Důležitý je zásadní impuls pléna ÚV KSČ a skutečnost, že takové práce byly neprodleně zahájeny, což se nepochybně projeví jak na výročních schůzích, tak na okresních a krajských konferencích strany.

Nemůže však a nezůstane jen u strany. Jakkoliv je komunistická strana jako vedoucí politická síla důležitým faktorem společenského života, je, byť hlavní, jen součástí celkového politického a řídicího systému. Toho jsou si komunisté na různých úsecích nepochybně vědomi. Proto také považují za svou povinnost seznámit se zásadními závěry pléna ÚV KSČ ostatní občany a spolu s nimi se podílet na jejich tvořivém uplatňování a rozvíjení.

To nejdůležitější, o čem teď jde, je nejen pocit, ale skutečnost spoluúčasti. Jde o to, aby všechny síly, schopnosti, talenty a nadání lidí naší země byly mobilizovány a spolupůsobili rozvoj našeho života; aby každý poctivý občan poznal, že jeho příspěvek je zapotřebí, že se s ním počítá při budování vyspělé socialistické společnosti.

Bylo by samozřejmě iluzí myslet si, že teď půjde vše jako po másle. Bude nutné mnohé překonávat, vystávkou nezbytně i různé překážky. Máme však na co navázat ze své dosavadní činnosti a rýsuje se stále jasnější další směr naší práce.

Závažné poznání těchto dnů, v němž je i shrnuta progresivní zkušenost minulosti, spočívá však v tom, že komunistická strana, to nejsou jen její orgány, byť hrály sebedůležitější roli, ale že je to hnutí pevně zakotvené v lidu. Toto hnutí nelze nepřipustně personifikovat. Jsi to ale ty, on — tisíce a desítky tisíc dalších rovnoprávných členů. O rozdílech se dá mluvit především v tom — čím vyšší funkce, tím větší odpovědnost.

V našem miliónovém hnutí, které je spjato se širokými vrstvami, je důležitá záruka cílevědomosti, revolučního ducha a aktivity strany. Mnoho záleží na naší jednotě, která nebude vnější a formální, ale která bude vyrůstat z podřízení se osob, všech nás, komunistickým principům a z našich soudružských vztahů. Vše

záleží na jednotě, která se bude tvořit v zásadních diskusích při hledání pravdy a silit ve společné akci komunistického hnutí s nejširšími lidovými vrstvami.

Rudé právo, 30. ledna 1968

Gustav Husák

Poznámky k Februáru

Známe je jediné hodnotenie: vo februári 1948 dovŕšil sa u nás zápas pracujúceho človeka s buržoáznyimi politickými silami o smer vývinu našej spoločnosti; tým sa naplno otvorila cesta pre realizáciu socialistických myšlienok a programu. Tento medzník vo vývine našich národov mal doma i za hranicami podobný ohlas ako iné veľké triedne a politické bitky: jednými bol vítaný a schvaľovaný, druhými ohováraný a odmietaný. Boli víťazi aj porazení a ťažko žiadať od oboch rovnaký postoj. Po dvadsiati rokoch najmä z tábora vtedy porazených síl vynorujú sa hlasy — osobitne v súvislosti s našim dnešným úsilím po demokratizácii — komu dala história za pravdu. Pravdaže najjednoduchšie by bolo odpovedať: pravdu sme mali my, víťazi; a ak by ste mysleli iba na politické dovŕšenie antifašistického a revolučného pohybu z rokov 1944—1948, bolo by to aj — podľa môjho názoru — správne. Historický medzník však oddeľuje dve etapy: tú, ktorú ukončuje a tú, ktorú začína. Ak pre jednu bol záverom, pre druhú programom. A tak po časovom odstupe hodnotenia tej druhej etapy, t.j. úvahy o riešení základných spoločenských problémov, politických, ekonomických, národných, kultúrnych i všeobecne ľudských, úvahy o výsledkoch dobrých i slabých, nemôžu späťne neovplyvňovať význam samého historického predelu. Nechceme si preto problém zjednodušovať na polemiku s ľuďmi, porazenými vo februári 1948.

Historická veda o najnovších dejinách má zatiaľ vážne nedostatky a medzery; z mnohých príčin nemohla či nevedela dojsť k premnohým problémom; čosi sa napísalo, čosi naznačilo, o mnohom sa diskutuje; boli tu brzdy a uzdy vedy i nevedy. Život si však žiada zamýšľať sa nad našou cestou k Februáru i nad realizáciou socialistického programu po ňom, o rokoch zápasu českého a slovenského ľudu, o cieľoch a stupni ich dosiahnutia, o tom, čo z toho všetkého vyplýva pre dnešok. Tým viac, že dnes úporne hľadáme cestu k vyššej mene.

Myslím si, že zasa nám treba učiť sa jednoducho veci: kriticky a trpezlivo rozmýšľať, písať a hovoriť o verejných veciach. Vedeli sme to, len v priebehu rokov akosi „pozabudli“. Boli sme zaplavení oslavným

pátosom, unesení víťazstvami a úspechmi, vlečení revolučným alebo aj pseudorevolučným romantizmom a utopizmom. Propaganda a kritická analýza nie sú totožné veci. Vznikol štýl hovorenia o verejných otázkach, slovník a žargón, kánonizovaný ako staré kresťanské modlitby. Celý rituál, kto, o čom, kedy a ako smie hovoriť a rozmyšľať. A podľa takýchto prejavov sme všetko vedeli, všetkému rozumeli, všetko včas správne riešili. Iba reálny život sa neuberal podľa prejavov. Keď sa nahromadili nedostatky a chyby príliš okaté, našla sa príčina: „daná úroveň poznania“, t.j. zasa fráza a útek od zodpovednosti. Otázka politickej zodpovednosti je jeden z kľúčov demokratického riešenia napätí v spoločnosti. Robíš dobre — chválime ťa, robíš zle — z hrušky dolu. Ale ak som fakticky zodpovedný iba sám sebe, nuž potom v každej situácii, súdruhovia, skromne vám poviem: výborne som to zariadil. A očakávam, prirodzene, váš potlesk.

Pri písaní týchto poznámok prelisoval som si tlač z rokov 1944—1948, najmä komunistickú. A aj pamätám mi kadečo hovorí o stovkách prejavov, diskusií, hádok a rozhovorov, o atmosfére tých rokov. Hovoríme o obrodnom hnutí. Obroda je vlastne návrat k myšlienke, metóde, činu, prirodzene na vyššom dnešnom stupni. Očistenie od medzičasových balastov, nánosov, deformácií. Máme svoju revolučnú a demokratickú tradíciu. Dnešná „obroda“ si ju nemôže nepovšimnúť. Táto tradícia hovorí o pravdivom a poctivom prístupe k ľuďom, o stotožnení sa s ich bolesťami a potrebami, o rešpektovaní ich mienky a zápase o ňu, o význame rýchleho a presného informovania ľudí, o špecifickej váhe človeka, občana i národa ako stavebnej jednotky spoločnosti. Hovorí o bojovom význame a účinku rozumného, poctivého a kritického slova. Voľajako sa predsa len človek odlišuje od ostatného tvorstva svojim intelektom. Nie je dobré na to zabúdať a robiť z ľudí baranov. Na dlho sa s tým nevystačí. Ľudský rozum má aj takú náтуру, že funguje aj napriek úradnému povoleniu. Revolučné obdobia sú veľké tým, že vedia mobilizovať rozum a city ľudí k veľkej akcii. A také boli aj naše roky 1944—1948, tá naša cesta k Februáru. Sú dnes náznaky, že sa k tejto dobrej tradícii budeme vracieť. Hádám jej obnovenie v celom rozsahu nepotrvá tak dlho ako jej deformovanie. Bolo by to iba v záujme spoločenského zdravia.

Mal som vždy istú averziu k oficiálnym oslavám, i keď viem, že všade na svete sa oslavuje. No my sme boli na oslavy kanóni. Celé štáty ľudí po dlhý čas všetko a do detailov pripravovali, plánovali, predvídali, organizovali, iné kontrolovali a superkontrolovali i prostriedky sme nešetřili, ako by šlo o významnú politickú či ekonomickú bitku. A výsledok? Nestarala sa v oslavách myšlienka, ktorá mala čo národu pripomenúť, povedať, rozčítat' ho? Spomeňme iba mnohé oslavy Slovenského národného povstania, ako sa ho-

vorilo „najvýznamnejšej udalosti v našom národe a začiatku našej revolúcie“ v čase, keď myšlienky Povstania boli najviac deformované a jeho politickí, vojenská a partizánski činitelia poväčšine najviac tupení a špinení. Oslavoval ľud seba a svoje revolučné vystúpenie, alebo robil štafáž ku cti a sláve — ako hovorí Anatole France — momentálne vládnuceho Jupitera? Myslel som na tieto veci vo väzení pri 10. a 15. výročí a potom som ich videl zblízka pri 20. výročí. Netajím, bolo mi to všetko veľmi trápne. A na myseľ mi prišli slová politického protivníka z kriminálu — i keď som s ním nesúhlasil — „Načo vám vlastne bolo to Povstanie?“ Žiaľ, i jednoduchí poctiví ľudia mi vtedy stavali takú otázku. A odpoveď nebola jednoduchá. Aký význam má hrdinské vzopätie národa, ktoré pohne dejinami, ak ho možno po čase použiť aj proti jeho ideálom a ľuďom? Bývajú také hamletovské otázky a odpovedať treba poctivo. Netváriť sa ako hvezdár, ktorý sa nadchýna ďalekou planétou a nezbadá, že sa mu pripálila večera, či ušla žena. Hovorené slovo, najmä v slávnostne nadnesených prejavoch, často sa rozchádzalo s pravdou života. Taký bol často aj pomer k historickým výročiam a ľuďom, ktorí ich spolu-vytvárali. O dosť ľuďoch by sa dala použiť myšlienka, ktorú ironizoval už Puškin: vedia milovať iba mŕtvych.

* * *

Narastal u nás a narastá ešte kritický prúd myslenia a hodnotenia, ktorý si uvedomuje, že cesta k zajtrajšiemu úspechu a pokroku v hocktorej oblasti je v kritickom prekonávaní včerajšieho a dnešného stavu; že opájanie sa minulými víťazstvami, ich zveličovanie, zamlčovanie nedostatkov a existujúcich rozporov vedie k stagnácii myslenia a konania. A stagnácia je zostávanie. Myslím, že budeme ešte musieť mnoho rozmyšľať o tom, ako a prečo sa naša spoločnosť dostala v rade otázok nie práve malicherných (s politickým, ekonomickým, nacionálnym či iným akcentom) do dnešného, nie práve uspokojivého stavu. Myslím, že z kritickej analýzy vyjde skromnejší záver, ako tá po dlhé roky hlásaná „víťazná cesta od Februára“, od úspechu k úspechu, od víťazstva k víťazstvu, akoby sme boli svetový zázrak, ktorý okrem imperia-listickej reakcie a jej agentov nepozná iné prekážky, alebo ich preskakuje s eleganciou závodného koňa, akoby v čele našej spoločnosti neboli normálni ľudia s dobrými aj zlými vlastnosťami, ktorých prácu treba preverovať a kontrolovať, ale dake nedotknuteľné bytosti priam predurčené do zoznamu socialistických svätých. I tento fetišizmus bol opíum, ktoré zahmlievalo kritický prístup k problémom i ľuďom. Iba hlu-pák by sa vzdával hocakých pozitívnych hodnôt, ktoré naše národy za roky vytvorili; a každý z nás vie z nich zostaviť dlhý zoznam. Patrilo však k dobrému tónu pospomínať všetky úspechy a víťazstvá, ak chcel

niekto kritickým okom sa pozrieť na veci; inak kritika nemala právo sa považovať za „konštruktívnu“.

Obrodný prúd v našej strane a spoločnosti dorástol za posledné roky a prebojoval za proti konzervatívnym silám do situácie, keď sa chce a môže stať rozhodujúcim činiteľom v určovaní dnešného a budúceho nášho socialistického vývinu. Riešenie nahromadených problémov a plánovanie modernizácie našej spoločnosti si žiada kritický rozbor našej doterajšej cesty, jednotlivých otázok, metód i ľudí. Ak dakedy naplno platí Marxova kritická metóda — de omnibus est dubitandum — pak predovšetkým v takýchto prelomových obdobiach. A súčasne aj Leninovo upozornenie, že základné problémy spoločnosti treba nastoľovať a riešiť pred očami širokých pracujúcich mas, za ich spoluúčasti, podpory a plnej angažovanosti. Revolučné obdobia odstraňovali tajnú diplomáciu a réžiu. I to sú znaky progresívneho prúdu a záruky víťazstva. Antifašistický zápas, Slovenské národné povstanie a roky 1945—1948 — „cesta k Februáru“ — podávajú o tom výrazné svedectvo. Viedli k víťazstvu socialistickej myšlienky u nás, môžu viesť k jej plnému obrodeniu, očisteniu, k získaniu dôvery a perspektívy. Ľudia dnes vzrušene diskutujú o verejných veciach. S novou nádejou i so starou skepsou. Boja sa nielen návratov, ale aj polovičatosti a nedôslednosti. Pýtajú sa na garancie dôslednej demokratizácie, na konkrétne formy riešenia jednotlivých otázok. Chcú veriť, ale sa aj ešte boja nových sklamaní; nechcú ilúzie, čakajú skutky a riešenia. Je to veľmi náročné obdobie. Politika je veda a umenie; podaktorji ju upravili na mocenskú hru a drobné čachrárstvo. Tisíce rokov civilizovanej spoločnosti po kvapkách prispievali pozitívnymi či negatívnymi skúsenosťami k formovaniu tejto vedy a umenia. Výsledky sú uložené nielen v knihách, ale aj vo vedomí ľudí. Nejedna „veľká osobnosť“ skončila na smetisku, nejedna potlačaná myšlienka prerástla dejinami. Je sa nad čím zamýšľať, tým viac, že sa práve v roku 20. výročia februárových udalostí črtá veľká príležitosť pre našu spoločnosť dostať sa zo stagnácie a prešľapovania.

Niekedy sa ľakáme myslieť nahlas, aby to naši nepriatelia nezneužili. A hádam aj daktorým vyhovovalo z tohto titulu hlasné myslenie krotiť. Hovorí sa, že sme už u nás ľudí zbavili strachu, ale že sme sa ešte nenaučili slobodne žiť. Ak sa budeme stále ľakať strachov, hoc aj nepriateľskej propagandy, ďaleko sa nedostaneme. Vieme, že sú ľudia, ktorým február 1948 vzal majetkové a mocenské pozície, zmaril plány. Že sa ozývajú najmä za hranicami. Že máme v „slobodnom svete“ teraz veľa „priateľov“, ktorí sa veľmi zaujímajú o náš vývin, kombinujú a prorokujú, slovom, že dost ľudí bude si chcieť prihrívať polievku na našej demokratizačnej vlně.

Kompromitovaní činitelia ľudáckeho režimu v emigrácii, ktorí v rokoch 1938—1944 likvidovali demokraciu u nás, kým ich fašistický režim nebol rozbúraný „banskobystrickým pučom“ — ako ešte stále nazývajú SNP — veľkoryso vo lekcii z demokracie a demokratizmu, akoby nikdy nepoznali inú doktrínu ako Jeffersonove a Lincolnove myšlienky. I niektorí ľudia, zodpovední za politiku i skrachovanie Demokratickej strany, predstavujú dnes ako „slovenskí demokratickí exulanti“ veci tak, akoby demokratizačný proces u nás bol vlastne návratom k ich politike. Fedor Hodža v článku o Februári 1948, ktorý prirodzene nazýva „pučom“, píše, že „po 19 rokoch drahých ba krutých omylov sa odchovanci komunizmu vracajú k zásadám, ktoré víťazný a slávny február 1948 násilne, nerozumne a zbytočne potlačil...“ Martin Kvetko nám dáva múdre rady o „socialistickej demokracii“, Jozef Lettrich po svojom odhaľuje príčiny kultu osobnosti. Záver majú — podobne ako ľudia — spoločný: „Československu komunizmus nesvedčí.“ Pri ich známej činnosti doma i v emigrácii takéto závery nemôžu prekvapovať. Aký strach ide z ich fečí? V rokoch 1944-1948 mali tieto sily doma legálne politické strany, mocné materiálne a politické pozície, širokú sieť tlačbež cenzúry, kritizovali komunistov až sa hory zelenali a o pravdivosť svojej kritiky sa ani vtedy príliš nestarali. Kde skončili, vieme: boli zmätení ľudovým nástupom. Práve preto s takovou zlobou spomínajú dva „puče“, banskobystrický a februárový. To by nás mýliť nemalo. Sila zriadenia nie je v obmedzovaní kritičnosti, ale v masovej podpore obyvateľstva našich národov.

Myslím si, že sa budeme musieť hodne vracáť k našej nedávnej minulosti, k rokom 1944—1948, i rokom nasledujúcim, aby sme poznali, v čom bola naša sila i naše nedostatky, v čom sila protivníka i príčiny vedúce k jeho porážke. Mladšie pokolenia nepoznajú tie roky vzrušených zápasov triednych, politických, národných z vlastnej skúsenosti. Mená, ktorými bola v tom čase preplnená tlač a verejnosť, dnes často už nič nehovoria. Celé politické garnitúry zapadli takmer bez stopy vo vedomí dnešného človeka. Je to cintorín mien ľudí živých či mŕtvych, ktoré pozná len starší človek a historik. A predsa je taká otázka: čo zostalo vo vedomí po týchto ľuďoch, garnitúrach, hnutiach? Vie sa predsa, že súperi sa v zápase vzájomne ovplyvňujú, dakedy i podmieňujú a že spoločenský zápas tak poznačí v istom zmysle oboch súperov. Protivník ako organizovaná sila zmizne, ale zostávajú masy jeho bývalých prívržencov so svojimi predstavami. Ako vrastajú do novej situácie, aké možnosti im dáva víťazná politická sila? V spoločenskom súhrne nie je to zanedbateľná položka.

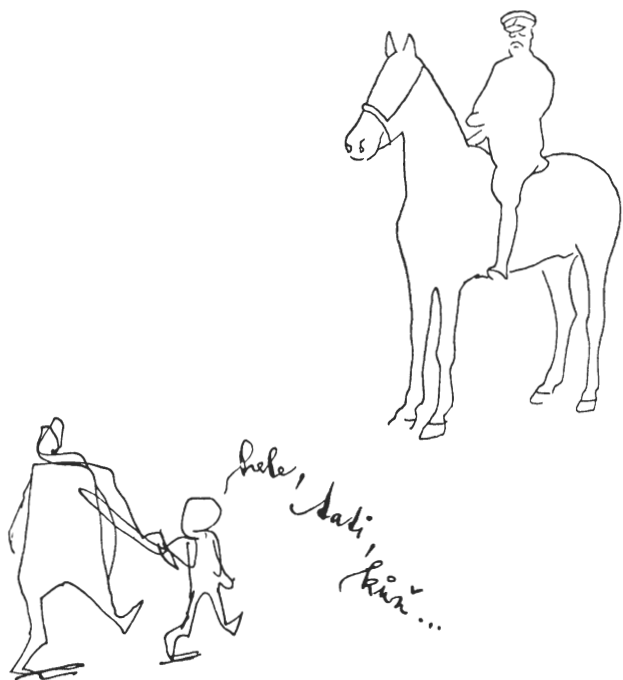
V slovenskom politickom živote osobite pozoruje-

me rýchle striedanie politických garnitúr. Takých, čo sa v politickom zápase diskreditovali i takých, čo boli mocensky odstraňované. Prvok osobnej kontinuity je tu nezrovnateľne menší, ako na príklad v českom prostredí. Príčiny možno hľadať, ale aj dôsledky sa dajú vycítiť. Kým si človek vyslúži svojou prácou masovú dôveru, to dáku chvíľu trvá. A dôvera je nemalá vec. Druhá stránka veci je taká, že namiesto obdivu k myšlienke, talentu a charakteru, dlhším obdobím preverenému postoj, nie zriedka narastá obdiv k funkcii a moci. Významná funkcia — významný človek. Vždy je dost' ľudí, čo sú k moci a výhodám z nej priťahovaní ako mušky k svetlu. Potom sa čosi zmení a zistíme, že „veľký človek“ je vlastne celkom malý charakter. Je v tom aj nedostatok zakotvenosti našich demokratických tradícií, nedostatok občianskej hrdosti a sebaúcty, prvky servilnosti, vyvolané nedostatočnosťou kritického prístupu k „veličinám“, problémami okolo výberu, kontroly a zmeny. Demokracia to nie sú len inštitúcie, ale aj stav spoločnosti. Thomas Mann napísal, že „je vražedné dôverovať ľuďom nad ich sily“. Po prílišnej dôvere k funkcii

prichádzajú dezilúzie, oplŕvanie bohov. Čítal som po tieto dni v novinách, že „je nezdravé, keď sa rozhodovanie vo všetkých oblastiach života a do všetkých detailov sústreďuje do rúk jedného človeka a do malej skupiny ľudí...“ Iste je to pravda. Ale bolo to pravda aj pred rokom, aj pred desiatimi? Nezatvárali sme oči pred pravdami, ktoré sú nám dnes akosi prirodzené? Alebo je pravda pravdou iba vtedy, keď je menej riskantné ju hovoriť? I tu bude mať demokratizačný proces u nás čo robiť: v súvislosti s chrbticou, svedomím a statočnosťou človeka. Stanislavskij napísal, že zmyslom divadelného umenia je vyvolať v ľuďoch na povrch ich vlastné lepšie city, ukázať na krajšie stránky ich osobnosti a tým smerom orientovať aj ich myslenie. Myslím, že čosi podobného sa žiada aj vo verejnom živote. Vek, keď bohovia a ľudia si budú rovní, sa ešte nedosiahol. Buržoázna demokracia ho nedosiahne pre triedne priepasti. Mohla by sa o to vážne pokúsiť socialistická demokracia. Osobitne v krajine, ako je naša, kde sú najzrelejšie podmienky.

Kultúrny život, 2. februára 1968

Kresba Jiffho Jirásk

a co si o tom myslíte vy?

„Co si myslíte o posledních změnách v našem státě?“

(Ludvík Berka, Praha)

Jsem pro změny, pokud se netýkají měny. Život bez změny je nudný, společnost bez změny je podezřelá. A někdy dokonce směšná. Pro názornost bych posloužil příkladem ze starého Rakousko-Uherska. Abych spíš teoretizoval, než aktualizoval. František Josef byl na konci svého nekonečného císařování už skutečně politováníhodný, země byla naprosto rozpadlá, pokladny prázdné, o morálce se nedalo mluvit. Byla to ovšem už situace, kdy chod věcí překonal kulminační bod: žádná personální výměna už nemohla přivodit kýžené změny. Stroj času neúprosně směl i císařova nástupce Karla, smetl by stejně tak nezadržitelně i Petra nebo Pavla. Dějiny jsou hněty osobnostmi skutečně jenom do určité míry. Několikrát jsem se v této rubrice hlásil k optimismu. Nejednou se zaťatými zuby. Ale dnes se mi zdá, že smyslem posledních změn skutečně není jenom to, aby jedni mocní nahradili druhé mocné a země nadále zůstala nemocná. Naopak. Moderní svět kupodivu pronikl i k našemu myšlení: nejsme už ochotni připustit, že by kdykoliv pro budoucnost některá židle — už ani ta nejvyšší posazená — mohla být neomylná. Ani názory génia, kdybychom někoho takového znali, nemohou rozhodovat o všem s neomylností a neodvolatelnou suverenitou. Socialismus, chce-li prosperovat a chce-li zůstat naživu — mám na mysli v perspektivě vzdálené budoucnosti — musí nevyhnutelně být systémem demokratickým a svobodným, založeným na rovných právech svých občanů.

Nejde mi pochopitelně jenom o literu zákona, i když u zákonů všechno začíná, jde mi víc o ducha společnosti. Bude-li duchem tolerance, snášenlivosti a vzájemné úcty. Naše přítomnost byla budoucností našich věčejšků. Bylo vyhlášeno nespočet nebetých plánů a — pak se o nich taktně mlčelo. Mám pocit, že jsme už před několika léty měli v určitých ukazatelích předstihnout Dánsko, Anglii a Belgii. Směrem kupředu se nám vždycky zdá, že dokážeme mnohem víc, než pak skutečně dokážeme. Chceme pozvedat morálku vidinou toho, co bude. Ale morálka se zvedá právě naopak. V roce 1940, v nekritičtějších letech Velké Británie, v poselství národu sliboval Winston Churchill svému lidu jenom slzy, dřinu a krev. A všichni mu rozuměli. I jeho protivníci. Člověk je ochoten podstoupit mnohé, je-li s ním jednáno otevřeně. Sebejistota vůdce odjakživa naplňovala lidsý průměrným vzděláním nedůvěrou. Jenom u těch nejprimitivnějších národů, kde vůdce je současně náместkem boha na zemi, musí být neomylný. A za všech okolností dokonale. A když se pak tu a tam objeví

pravda, rozčarování a nevíra je tak drtivá, že se nejenom jedna vláda, ale celý systém zachvěje až v kořenech. Toho bychom si měli napříště dopřát co nejmeně. Právě při otřesech se totiž stává, že jsou zneváženy nejenom věci omylné, ale i věci dobré. Jakmile do události vstoupí vášně, je už příliš pozdě na kritiku i sebekritiku. Tuto odpovědnost bychom si měli uvědomovat. Neboť naše osoby nejsou důležité, podstatné je to, čemu jsme zasvětili svůj život. Slyšel jsem názor, že žijeme v zátokované láhvi. Někdy je ta láhev větší, jindy, když přituhne, je zase menší. Ale vždycky je to láhev. Nezdá se mi, že je to nejpřesnější teorie, ale přiznáme si, že na ni něco je. Skutečně se mi mnohokrát zdá, že mluvím-li o svobodě anebo o demokracii, máme vždycky spíš na mysli její hranice. A ty jednotlivce, kteří chtějí právě tato ohraničení uvádět v pochybnost, rádi označujeme za anarchisty. Ale podstata sporu je v tom, jsme-li schopni poskytnout člověku v socialismu více svobody a větší demokracii než v kterémkoliv jiném systému. Jestliže ano, nemusíme mít o budoucnost obavy. Bylo by neuvěřitelné, kdyby natrvalo zvítězil ten řád, který by člověka omezoval a kamsi vracel. To je skutečně nemyslitelné. Chtěl jsem tímto říci, že právě ti nejskalnější, kteří se prohlubování demokratizace ze všech sil snaží zabránit — ve jménu socialismu! — jsou sami pro budoucnost socialismu největším nebezpečím.

Vyhlašujeme tedy raději skromné plány!

A řekněme tu a tam poplatníkům i něco upřímného o stavu státní pokladny. I o tom, jak zdatně práci svých spoluobčanů zpeněžujeme v cizině a co si za utržené kupujeme. Řekneme-li toto, můžeme pak klidně mluvit i o tom, že třeba nepracujeme zrovna tak dobře a pilně, jak by naše situace vyžadovala. Bude-li to řečeno v souvislostech s celou naší situací a bude-li to doprovázeno i zamyšlením, jak jsme dokázali určité věci napláňovat a jak jsme chod záležitosti uměli řídit, budou to slova, která občana zaujmou. Kdykoliv se kritizují chyby, je to kritika anonymní. Jako by se nikoho konkrétního netýkala. Známe z tisíku mnohých nedostatků členů americké, britské, západoněmecké či jiné vlády, jenom členové našeho kabinetu nám splývají do stejných obecných rysů. Nezdá se mi, že by opačná praxe autority, vážnost a sympatií k vládě podřývala, ale tvrdím, že by tomu bylo naopak!

Neříkejme tedy, že do roku 1990 budou v pražských sadech nové lavičky! Příliš dlouhodobé plány člověka deprimují. Mnozí tu už ani nebudeme. Číhá na nás množství nejrůznějších chorob: reumatismus, neurotismus, alkoholismus, srdeční i mozkové slabosti atd. V ulici, kde bydlím, bude v roce 1975 nové holičství. Nebudu muset s každým zástřihem kšice až do středu Dejvic. Ale bůhšuf, budu-li v roce 1975 mít při dnešní životní pohodě ještě odpovídající počet vlasů! Budeme prý mít — asi v osmdesátých letech —

podzemní dráhu. Ti z nás, kteří už v té době nebudou dávno pod zemí svépomocí, budou mnohem pohodlněji cestovat ze Smíchova na Vinohrady. Ovšem některých negativních jevů prý také přibude! Velmocí budou mít třiapůlkrát více vodíkových pum a budou se moci navzájem zničit celkem jedenáctkrát. Pochopitelně teoreticky. Současný muž a současná žena, poučení zkušeností, uvažují pohříchu přízvěnně a prakticky. Napadá je, že budou-li malé úpravy maloobchodních cen trvat stejně dlouho jako realizace mnohých už léta ohlašovaných velkolepých podniků, bude kapesník standardní výroby stát na konci století šestnáct tisíc korun a škatulka sirek, coby vánoční dárek, vyrazí pod smrkem dědečkovi do očí slzy štěstí.

Pochopitelně přeháním.

Jsem prostě proti plánům s nádechem přílišné fantazie. Nejednou jsem už četl, co všechno v různých ústavách vyvíjeli a co se z toho vyvinulo. V minulosti nepřilíhla dávne by mě vůbec neudivilo, kdyby firma PTAKOZOB dala do vývojového procesu zvláštní druh prosa, které by po naspání pražskému ptactvu přimělo opeření, aby přestali kálet na naši cennou gotiku a odlétali hromadně do Lisabonu, kde by například troušili jenom na palác pana presidenta Salazara. Existovalo mnoho podobných projektů. Vesměs je načrtli lidé, kteří měli dobrou vůli. Sám jsem toho byl nejednou svědkem. Tu a tam by se i zamysleli, kdyby měli čím. Samozřejmě, žádná transfúze krve nepomůže organismu, který nemá chuť se vzpamatovat. V lékařství jako v politice či v ekonomii. Ale to, myslím, není náš případ.

Nedá-li mi něco spát, je to názor, že život není to, co chceme, ale to, co máme. Nemyslím si. Náš vrávoravý svět se nejednou pohnul vpřed jenom proto, že se vždycky našli pomatenci, kteří tvrdili, že svět je nejenom to, co máme, ale i to, co chceme!

Doufám, že už si nebudu do notesu zapisovat skeptické povzdychnutí: Mohla to být nejkrásnější revoluce! Kdybychom ji neuskutečňovali my sami... Snad už jsme definitivně za osudovým předělem. A je-li tomu skutečně tak, pak má revoluce právo i povinnost někoho pozvednout a někoho ponížít. A je to docela v pořádku; dělá-li to skutečně revoluce...!

Myslím, přátelé, že jsme tentokrát na dobrém prahu.

I když i v životě hmyzu okamžik po ztrátě kukly a do nabytí motýlích křídel bývá plný neurčitosti a rozpaků.

MY 68, roč. 5, č. 3, únor 1968

Edo Friš

Dejinná příležitost

V komentářích zahraniční tlače střetáváme sa s tendenciou k historicko-politickým paralelám. Vzniká tak určitý mechanizmus, pri ktorom sa udalosti a perspektívy v Československu vyvozujú z iných modelov, najskôr juhoslovenského alebo rumunského. Pri všetkom význame, aký musí historik pripisovať styčným bodom vo vývine štátov príbuzného typu, myslím, že metóda porovnávania, odvodzovania a vyvodzovania má svoje hranice, ak sa nechce vystaviť riziku, že unikne špecifikum skúmaného procesu. Chcem vlastne povedať, že uznesenie ÚV KSČ o deľbe moci a o zmene vo funkcii prvého tajomníka KSČ vzniklo z potreby československej ako prvý krok, avšak prvý krok kľúčového významu, ktorý vyjadruje pohyb k demokratizácii našej socialistickej spoločnosti.

Česi i Slováci patria k národom s „historickou pamäťou“. Môj český priateľ a kolega, jeden z garnitúry silných štyridsiatnikov, historik Karel Bartošek, si dokonca myslí, že „Česi sú nemocní dejinami“. Napriek tomu, že staré uhorské historické školy označovali Slovákov najprv za nenárod a neskôršie za národ „nehistorický“, moderné dejiny Slovenska od roku 1918 a najmä veľký antifašistický pohyb korunovaný Slovenským národným povstaním v auguste 1944 pozdvihli historické povedomie na určujúcu ideovo-politickú silu. Skrátka, história je v našom spoločenskom vedomí všadeprítomná — varujúca a stimulujúca. Varujúca aj pred mechanickým opakováním, stimulujúca predovšetkým vo zmysle tvorivého hľadania.

S touto, ako sa mi zdá, nevyhnutnou výhradou chcel by som sa zmieniť o tradícii špecifickej československej cesty k socializmu v prvých povojnových rokoch. Zahrnuje, napriek teoretickej nedopracovanosti, niektoré významné prvky. Všeobecne a v skratke, bol to pokus, povedal by som, prvý významný dejinný experiment kombinovať režim politickej demokracie so štruktúrnymi socialistickými premenami. Československo bolo spomedzi ľudovodemokratických krajín jediné, ktoré v úzkostlivo korektných parlamentných voľbách (za súperenia 6 politických strán) dosiahlo revolučný úspech, azda medzinárodne ešte nedocenený: niečo minus 40% pre KSČ v celoštátnom meradle a zároveň tesnú socialistickú väčšinu. (Socialistický blok zostal aj v neskorších momentoch vyostreného triedneho boja (1947-48) reálnou alternatívou prekonania krízy bez otrasov.) Politický program Slovenského národného povstania a koncepcia jeho vedúcej garnitúry (Novomeský, Husák, Šmidke) vniesli do štruktúry štátu princíp rovnoprávnosti Čechov a Slovákov, zabezpečený inštitucionálne, ako základný kameň súdržnosti i demokratizmu novej

republiky. Účasť inteligencie, najmä tvorivej, v komunistickom hnutí patrila vždy k silným a inšpirujúcim tradíciám československého revolučného frontu. Avšak povojnové roky vniesli do zväzku robotníckej triedy a inteligencie nové prvky. Azda neupadnem do národnopolitickej neskromnosti, keď poviem, že Československo bolo aj v tomto smere vo výnimočne priaznivom postavení. Nový režim, smerujúci k socializmu v priemyselne vyspelej krajine disponoval rozvetvenými kádrmi spisovateľov, vedcov, publicistov a politikov, ako aj technickej a ekonomickej inteligencie. Zvlášť by som chcel vyzdvihnúť vedúcu účasť príslušníkov dvoch generácií slovenskej revolučnej inteligencie (Clementisovej a Novomeského a Husákovej;) v straníckom a národnopolitickom živote Slovenska, a vytváranie „ekonomického mozgu“ strany (Frejka, Löbl a i.) v celoštátnom meradle. V novej situácii, keď sa komunistická strana stala vedúcou vládnu stranou, od roku 1946 na základe vóta dôvery, zúžil sa priestor pre sektarstvo v podobe antiintelektualizmu na jednej a pre intelektuálny separatizmus na druhej strane. Vznikli spoločenské predpoklady realizovať myšlienku, ktorú jeden zo zakladateľov a teoretikov československého komunizmu B. Šmeral formuloval už v diskusii k programu Kominterny v dvadsiatych rokoch, aby totiž v krajinách s vyspelými a diferencovanými spoločenskými organizmami bola téza o zväzku proletariátu a roľníctva doplnená blokom spracujúcou inteligenciou. V povojnovom období zakotvila v zahraničnej politike i v spoločenskom vedomí orientácia, výstižne formulovaná nedávno výrokom: Dejiny, nie jednotlivci sú zárukou nášho priateľstva so Sovietskym sväzom. Na Západe si možno doteraz plne neuvedomujú, že Mníchov predstavuje zlom v zmysle rozhodujúcej národnopolitickej skúsenosti. Je prekvapujúce, že v niektorých zložkách vládnućich kruhov NSR, teda v krajine, v ktorej sociálna psychológia ako vedná disciplína dosahuje pozoruhodné úspechy, sa stále nedoceňuje kľúčový význam bezvýhradného anulovania Mníchova nie ako prestížnej rezortnej alebo len vládnej požiadavky, ale ako veci, ktorá sa dotýka najcitlivejších sfér národného ctenia.

Pravda, minulosť, ktorej niektoré atribúty som sa pokúsil charakterizovať aspoň v náznaku, nehrá v súčasnom demokratizačnom pohybe úlohu opakovateľného modelu. Len dejinný zmysel tejto minulosti zasahuje do nášho dneška, jej konkrétna podoba je vo všetkých sférach modifikovaná.

Azda nebude zveličovaním povedať, že Československo malo po XX. sjazde KSSS zvlášť priaznivé predpoklady destalinizácie bez nebezpečenstva politických a sociálnych otrasov. Chýbali také faktory výbušnej povahy, ako je sociálna a hospodárska degradácia alebo historicky motivované protiruské a protisovietske nálady. Formujúci sa antistalinizmus

prerastal v antimarxizmus len na periférii politického života a myslenia. Historik tohto obdobia — ešte ho nemáme — bezpochyby zistí, že nerealizovanie realizovateľného sa rovná prepasenej dejinnej príležitosti. Pravda, prepasenej dejinnej príležitosti v špecifickej podobe polovičatosti a polovičatosti. Obzvlášť nerehabilitácia berijovských procesov konstruovaných v Československu na „ideovej“ základni dvojediného boja proti slovenskému „buržoáznemu nacionalizmu“ a česko-židovskému kozmopolitizmu zaťažila spoločenský organizmus mravným bremenom.

Ak sa pozremo na uplynulých desať rokov — etapy a zvraty sa v Československu odohrávali v cykloch desaťročí — potom, zdá sa, možno v nich vystopovať dve fázy. V prvej, zahrnujúcej zhruba roku 1957-1960, prevažuje akcent na boj proti revizionizmu, kým boj proti dogmatizmu má zväčša deklaratívny ráz. V súvisi s novou vlnou útokov na „titoizmus“ ako platformu revizionizmu si Praha roku 1957 vydobýja povest „druhého centra“ medzinárodného komunistického hnutia. Pravda, túto etapu československej straníckej a štátnej politiky ťažko pochopiť bez súvislosti s recidivizmom Črušovovej éry. V druhej etape, ktorej medzníkom je vari rok 1962 a XII. sjazd KSČ, vystupuje do popredia iná črta, označovaná v západnej literatúre často a nepresne ako éra liberalizácie. Rehabilitácia v rokoch 1963-1964, hoci tak veľmi oneskorená a neúplná, vnáša nový oslobodzujúci prvok do atmosféry krajiny. Ale ako každá len *časť* náprava (ktorá udomáňuje systém poloprávd) aj táto stimuluje volanie po *plnej* náprave *a celej* pravde. A len čo československý politický teplomer ukazuje zlepšenie v podobe aktivizácie, stáva sa tento pocit vždy jednou z hybných síl obrodneho procesu.

Uvoľnenie, ktoré nastalo v rokoch po XII. sjazde KSČ, na pozadí XXII. sjazdu KSSS a určitého zmiernenia napätia v Európe, poskytuje určitý priestor novej antidogmatickej vlny. V českom prostredí prejavuje sa väčšmi v sfére tvorby hodnôt a vo vytváraní faktických alebo potencionálnych „mozgových trustov“ socializmu: v slovenskom prostredí sa zase, najmä v súvisi s rehabilitáciou Husáka a Novomeského a s novým hodnotením Slovenského národného povstania, ohlasuje jednak v podobe určitého politického dynamizmu a jednak v tendenci k zmene štýlu a k demokratizácii metód v straníckom vedení. Aká je bližšia podoba zmeny štýlu a demokratizácie, nedá sa ešte presne povedať, lebo slovenské stranícke vedenie pôsobilo v podmienkach absolútnej dominancie centrálnej a osobnej moci. Azda možno o tejto garnitúre povedať, že už dávno mala čo povedať, ale nedostala sa k slovu. Ale to je už minulosť. Zvoľením A. Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ dostáva sa k slovu, a to v miere ani nečakanej a doteraz v dejinách strany a štátu nebyvalej.

Pamätníci a historici by tak ľahko nevedeli nájsť

analogiu v historických príkladoch. V cykle troch zasadaní (október — december 1967 a január 1968) sme tu svedkami formovania politickej vôle, ktorá pri všetkom akcente na kontinuitu ohlasuje nové prvky a perspektívy. Náhla premena tradičného rituálu vedúceho orgánu ako monolitu na ozajstný stranický parlament je tým zaujímavejšia, že sa odohráva bez zmeny v celkovom zložení orgánu (ktorého výber spadá do obdobia dominancie centrálnej a osobnej moci) a bez vonkajšieho tlaku vplyvu alebo čo len podnetu, akým bol napríklad XX. sjazd KSSS. Azda je oprávnená úvaha, že po dlhom čase síla vlastnej demokratickej tradície prekračuje prah teoretických a ideových podnetov a razí si cestu do sféry praktického rozhodovania. K zmene dochádza v Československu vo chvíli, kde dozreli vnútorné predpoklady tvorby a uskutočňovania nového politického a hospodárskeho modelu socializmu, ktorý by zodpovedal tradíciám i reálnym možnostiam krajiny.

Myslím, že v Československu sa vykryštalizovala nová podoba spoločenského pocitu neznesiteľnosti, ktorý v dejinných zvrtoch pôsobí zvyčajne ako motor. Pocit neznesiteľnosti neprýšti z hospodárskej alebo sociálnej degradácie — napriek všetkému je životná úroveň vyššia ako v ostatnom socialistickom svete. A nevyplýva ani z teroru a systému represálií. Rozpor pociťovaný čoraz väčšími ako neznesiteľný váži v rozpätí medzi možnosťou a realitou, medzi reálnou perspektívou a jej reglementáciou v praxi. Bolestné sarkastický bonmot českého spisovateľa L. Vaculíka na IV. sjazde spisovateľov — mohli by sme keby sme mohli — vyjadruje čosi ako kolektívny pocit a čosi z kolektívnej skúsenosti.

Mikroanalýza československého roku 1967 bude musieť zistiť, že v jeho priebehu pribudli nové prvky napätia. Vezmime občana X, ktorý nemal možnosť čítať referáty a diskusné príspevky na IV. sjazde čs. spisovateľov. A občany Y, povedzme zodpovedného funkcionára, ktorý materiály pozná a s mnohým nesúhlasí. A obidvaja reagujú rovnako alebo aspoň veľmi podobne. Neveria obvineniu z protistraníckeho postoja a už neskrze neveria, žeby naši komunistickí spisovatelia boli v spojení s nejakým svetovým imperializmom. Obvinenia i opatrenia, tón akoby už zabudnutý, dikcia, o ktorej sa myslelo, že patrí nenávratnej minulosti — a to všetko na pozadí nového medzinárodného napätia — vyvoláva alarumujúce asociácie. Duch „kultu“ čo aj v podobe minireprízy slova a činu (bola to minirepríza?) naráža na všeobecnú nedôveru a všeobecný odpor bez ohľadu na stupeň súhlasu alebo nesúhlasu s myšlienkami spisovateľov. Možnosť neostalinskej recidívy burcuje v Československu národno i štátnopoliticky motivovanú ostražitosť. A pozornosť sa sústreďuje na totalitnú nekontrolovateľnú moc v podobe personálnej únie. Druhý prvok napätia vyplýva zo slovenskej

otázky. Aj každá epizóda, každý akt protektorskej povýšenosti a nacionálnej netaktnosti zaostruje reflektory na defekty v citlivej i výbušnej sfére nacionálnych vzťahov. Nôvum sa prejavuje nielen v dynamizme slovenského rozhorčenia, ale aj v reakcii českej politickej verejnosti, ktorá v rôznej intenzite, ale aj v rôznych článkoch politickej pyramídy odmieta reprízu minulosti — tej z prvej republiky, i tej z čias kultu — a v revízii princípu rovnoprávnosti vidí atak na základný článok československej štátnosti. Nedoriešená slovenská otázka v oblasti ekonomickej — napriek nespornému vzostupu Slovenska — a v oblasti štátoprávnej a straníckej hierarchie skrýva v sebe silnú demokratickú tendenciu. Ale nedoriešená otázka má dve stránky. Integruje demokratizmus, ale, najmä ak je chronická, môže zúžiť demokratizmus v podobe nacionálnej jednostrannosti. Aj na tomto poli má teda prvý a rozhodujúci krok k decentralizácii moci rozhodujúci národný a celoštátny význam.

V tejto otázke nachádzame v zahraničnej tlači najviac falošných interpretácií. Zastavím sa na chvíľu pri jednej — pri článku p. Andreasa Razumovského *Ein Slowake im Hradtschinn* (Frankfurter Allgemeine Zeitung — 8.1.1968). V jeho poňatí je dnešný slovensko-český pomer nezmierniteľným konfliktom medzi slovenským „Sklavenvolkom“ a českým „Herrenvolkom“. Autor posudzuje tento vzťah podľa starej a cudzej schémy. Schéma väčšmi vystihuje povedzme írsko-britský vzťah z minulosti alebo dokonca česko-nemecký vzťah z čias Hitlerovej nadvlády, ktorá okrem iného vedela narábať imperialistickou zbraňou roznečovania česko-slovenského vzťahu. Pokiaľ ide o nás, myslím, mali by sme sa zbaviť mnohých zvyškov paušálnej antinemeckej nedôvery a zlozvyku podozrievavosti a nedoceňovania rôznych foriem denacifikácie spoločenského vedomia v oboch štátnych celkoch Nemecka. Nechápe však p. Razumovský, že jeho metóda dramatizovania česko-slovenského vzťahu, ešte k tomu v dikci a kontradikeci *Herrenvolku* a *Sklavenvolku*, vyvoláva — mierne povediac — veľmi neprijemné asociácie aj v slovenskom politickom prostredí?

Pri určovaní deliacej čiary medzi konzervatívnym a progresívnym treba sa vystríhať akejkoľvek schematicnosti. Nacionálna schéma — pri všetkom význame slovenskej otázky — zužuje problém. Medzi najzartejšími zástancami politického konzervatizmu, psychológie servilnosti a glorifikácie režimů centrálnej moci nachádzame aj slovenských politikov — ba aj jedného z čelných predstaviteľov slovenského politického života. A naopak, nielen český marxistický dorast, ale aj vekove a postavením odlišní českí politickí pracovníci vyznávajú programovo a zavše na vysokej úrovni potrebu prekorenia všetkých zvyškov českého protektorátu a hegemonializmu vo vzťahu k Slovákom a presadzujú uplatnenie ideológie národnej rov-

noprávnosti s adekvátnym inštitucionálnym zabezpečením. Ani delidlo robotníckej kádre aparátov na jednej a inteligencie na druhej strane nevystihuje špecifikum súčasného vývinového štádia v Československu. Robotnícke kádre predstavujú dnes niečo iné ako povedzme v päťdesiatych rokoch, keď bola strana inteligencia diskriminovaná a takmer pašálna zbavovaná pozícií v straníckom a štátnom živote. Ak nechceme upadnúť do sektárstva na ruby, potom treba skúmať zmeny spôsobené prenikaním vzdelania a odbornej kvalifikácie do aparátu a medzi rady robotníckych kádrov. (Táto téma by si, pravda, vyžadovala špeciálny rozbor.) Čítal som nedávno myšlienky vzdelancov, dokonca vzdelancov - akademikov o postavení strany v dnešnej vyspelej a diferencovanej spoločnosti — myšlienky, ktoré sa vlastne ničím podstatným neodlišujú od ich 50 až 75 rokov staré predlohy. A naopak, mnohé robotnícke kádre chápu aj teoreticky, že postavenie strany v epoche vedecko-technickej revolúcie musí sa štruktúrne odlišovať od čias, ktoré napriek nehynej sláve predstavujú dávnovek socializmu. Ak problém skúmame sociologicky, za posledné desaťročie sa zúžila základňa sektárskeho ouvrievu, mnohé vcelku sa, pravdaže, zvýšila úloha vedy a inteligencie. Ale paušalizovanie nás zvädza na scesie. Napokon aj generačný aspekt má len relatívnu platnosť. Máme mladých starcov, ale aj ľudí, čo na staré kolená mladnú. Veteránstvo nie je výsadou veku, je to stav mysli, znak duševnej lenivosti.

Bolo by neseriózne púšťať sa do kombinácií aj čo sa programu týka. Sme na začiatku etapy, v ktorej sa demokratickými metódami, v úzkej spolupráci zodpovedných straníckych a štátnych orgánov s vedec-kými a odborne kvalifikovanými kolektívami budú formulovať zásady a ciele konštruktívneho socialistického programu Československa. Pravda, ak by sme profil krajiny mali posudzovať podľa úradných komuniké, mnohé by sme nepochopili. Tu panuje ešte magická predstava, že zaužívaná fráza môže nahradiť pravdivú informáciu.

Ale máme predsa len k dispozícii dokument, ktorý orientuje zodpovedne. Myslim tým novoročný úvodník Alexandra Dubčeka uverejnený v bratislavskej Pravde 31. dec. 1967. Nie je to „nástupná reč“ — bolo niekoľko dní pred januárovým plénom — ale azda príspevok k politickému profilu nástupcu. Autor píše: „Prežívame historický obrat, prechod k novej kvalite socialistickej spoločnosti... Na základe rozboru minulých i súčasných problémov musíme vidieť dopredu a vytvárať priestor na uplatnenie všetkého progresívneho“. O postavení strany a jej metódach okrem iného: „Musíme vyhlásiť boj akýmkoľvek prvkom nadradenosti, subjektivismu a brániť pokusom uplatňovať vplyv strany v spoločnosti metódami, ktoré by spoločnosť pociťovala ako mocenské a vrchnostenské... Strana vedie socialistickú spoločnosť — čo sa

ani v budúcnosti nemôže oslabiť — a preto musí žiť úplne s jej problémami... Usilujeme sa o lepšie poznanie spoločenských procesov v praxi.“ O Slovensku a československom vzťahu zdôrazňuje Dubček zásadu vzájomného a internacionálneho chápania problémov Slovenska podľa zásady, že „republika musí prosperovať komplexne, ak má prosperovať vôbec... Nie sme takou rozsiahlou krajinou, aby sme si mohli dovoliť luxus podstatných ekonomických rozdielov v národnostných oblastiach.“ Nerád by som sa dopustil akejkoľvek nepresnosti a vlastným komentárom nevdojak modifikovať zámer autora. Myslim však, že tá časť citovaného úvodníka, ktorá sa týka historického odkazu vojnového a povojnového obdobia, najmä slová „návrhy, s ktorými prichádzali komunisti — z Čiech a zo Slovenska — a ktoré sa stali základom obnovy štátu, sú pre nás trvalým odkazom“ nemajú len jubilejne deklaratívny ráz. Naväzujú, myslím, na princípy špecifickej cesty Československa k socializmu, ktoré som sa pokúsil vylíčiť v úvode môjho príspevku. Pravda, tu ešte väčšmi treba podčiarknuť už vyslovenú výhradu, že vonkoncom nejde o reprodukovanie minulosti, ale o naplnenie jej dejinného zmyslu v nových podmienkach.

10. januára 1968

Kultúrný život č. 6, 9. februára 1968

Zora Jesenská

Nelámete si jazyk!

Toto bude stĺpček o zrníčku a celej spoločnosti.

Ľudia sa na druhý deň zastavovali na ulici. „Celkom iný tón, čo? Taký ľudský.“ — „Čo povieš na ten záver? Česť vašej státočnej práci, ktorej sa hlboko klaniam!“

Ten záver každý citoval naspamäť. Pretože ktosi mocný neočakával, že sa jemu budú klanáť, ale on sa poklonil, ľudia sa tešili.

Na mňa nie menej potešujúci dojem urobilo zrníčko.

Vážení čitatelia už iste uhádli: mám na mysli prejav súdruha Dubčeka na sjazde roľníckych družstiev.

Pravda, kto ho len čítal v novinách, o zrníčku nevie, v novinách zrníčko nebolo. Zrejme ťa tom mieste svojho prejavu si súdruh Dubček zaimprovizoval.

Tam, kde spomínal, ako roľníkom netreba vraviť, kedy majú orať, siať alebo žať, lebo to oni sami vedia, tam mu to nedalo a doložil: „Keď roľník vyjde do poľa a v prstoch rozžmolí hrudku, vie, že je čas orať, keď vymrví z klasu a prehryzne zrníčko, vie, že treba žať.“ Potlesk, ktorý prišiel, patrilo iste celej myšlienke. Ale zaburácal až vtedy. Až po tom zrníčku.

Poslucháči v sjazdovej dvorane pociťili, čo ja v izbe pri rádiu: čosi veľmi prosté a zároveň i zložité. Ľudské teplo, znalosť vecí, porozumenie vzťahu, spolupatrič-

nost'... Treba byť osobnou skúsenosťou blízky roľníkovi, aby si človek náhle tak živo predstavil rozšmolenú hrudku na jar a prehryznuté zrníčko pred žatvou. Treba mať k zemi a k úrode, ktorú ona, dažďami skrúpaná, slnkom zohrievaná, vydáva nielen v hektárových výnosoch, ale v každom jednotlivom drobnom zrnku — treba k nej cítiť tú istú spolupracovnícku lásku, skrytú nehu a zapaľovanú vŕcnosť, ako roľník s ňou žijúci, aby to všetko z plnosti srdca zrazu vystreklo v slove „zrníčko“. Dajte namiesto neho „zrno“, a čaro vety je preč, čosi dôležité z nej zmizlo. Ba ani „zrnko“ by nestačilo na ten cit, jedine práve tu bolo „zrníčko“.

(Mimochodom, pri tejto príležitosti pochváľme v duchu slovenčiny. Nemčina, francúzština, angličtina — veľké reči, svetové reči — by nedali možnosť vysloviť tak mnoho jedinkým deminutívom; to je výsada slovanských jazykov.)

Takto o zrníčku.

Na druhý deň v titulku novinového článku o tom istom sjaзде roľníckych družstiev som čítala: „Zabezpečovanie výživy — vec celej spoločnosti.“ Ako že celá spoločnosť sa má oň starať?

V prvej chvíli som sa zľakla. Celá spoločnosť — to sme my všetci. Teda i ja. Že zabezpečovanie výživy pre rodinu je moja vec, to uznávam a denne poznávam. Na vlastných nohách, rukách i čase: vládenie nákupov po príslušnom státi na mlieko, na chlieb, na košíky v samoobsluhy, raňajky, obed, večera, čierne kávy, umývanie hrncov, zase vládenie nákupov po príslušnom státi — a tak ďalej a tak znova. Som zamestnaná žena a toto mám, ako všetky, za dôvažok. Ale že by som sa mala starať o výživu vôbec, o výživu nás všetkých — nie, nie, to by som nevládala.

Potom som sa upokojila. Rozpomienula som sa: veď vecou celej spoločnosti je u nás všetko. Nielen zabezpečovanie výživy, aj zabezpečovanie správnej skladby výživy, aj zvyšovanie produktivity práce, čistota našich tokov a ovzdušia, ďalšie napredovanie nášho zdravotníctva, ďalšie zdokonalenie nášho školského systému, ďalšie skvalitňovanie služieb a predaja, boj proti chuligánstvu, boj za znižovanie nadnormatívnych zásob a ešte všelijaké iné boje proti a boje za. Slovom, všetko, všetko je u nás vec celej spoločnosti, teda všetkých. Teda ničia.

Nie, prosím, nič z toho nechcem bagatelizovať. Naozaj to všetko sa nás všetkých týka. Kto môže pomôcť činom alebo dobrou radou, prispieť svojou troškou, nech pomôže a prispeje. No „vec“ — teda starosť, povinnosť, úloha, zodpovednosť — „vec“ to musí byť kohosi kompetentného. Nemôžu sa starať všetci o všetko.

Už počujem hundrat' novinárov: To je reč pre jeden titulok! Keby si vedela, ako ťažko ich je vymýšľať a ako chytró-chytró ich musíme vymyslieť! — Ale viem to, veľmi dobre to viem. Lenže darma je: nie vecou „celej spoločnosti“ — vecou tých kompetentných a zodpovedných z nej je postarať sa, aby roľníci mali všetko, čo na

svoju prácu potrebujú. „Celá spoločnosť“ v tejto súvislosti je alebo prejav chybného myslenia, spôsobujúceho potom, že sa zabezpečovanie výživy stane odrazu, povedzme, „vecou“ školských detí, ktoré namiesto do učenia musia ísť na pole, alebo je to obyčajná fráza, proti ktorej bojovať je vec celej spoločnosti... prepáčte: novinárov, publicistov a vôbec verejne vystupujúcich ľudí a keď už tento slápek robím, teda aj moja.

Zdrobneninka „zrníčko“, znamenajúca čosi malé, nepatrné, niesla obsah veľmi bohatý.

„Celá spoločnosť“ znamená čosi veľké, závažné, ale... Chádza spoločnosť, chádza i „naša spoločnosť“ a „celá spoločnosť“! Tak berú jej meno nadarmo, také nadužívané je to slovo, také už hore-dolu uvláčené, uštrapačované, zmordované, že sa nám pred očami vyprázdňuje, stráca závažnosť a pomaly aj obsah. Čo je predsa len škoda.

Kultúrny život č. 6, 9. februára 1968

Josef Smrkovský Jak nyní dál

Nad závěry lednového pléna ÚV KSČ

Otázky, které ústřední výbor strany v prosinci a lednu projednával a rozhodnutí, která přijal, uvádějí dnes do pohybu celou stranu a obracejí k ní i pozornost široké občanské veřejnosti. A to přesto, že jsme nezajistili všechnou a dostatečnou informovanost. To musíme napravit a to také napravujeme, neboť mezi našimi slovy o leninských zásadách a demokratických tradicích, a naší nadcházející praxí nesmí být rozporu.

Již teď lze říci, že celkový ohlas posledního ÚV je v politicky aktivních vrstvách kladný. S přibývajícím informacemi narůstá diskuse a z ní se rodí chuť k aktivitě a k činnorodé práci. Současně s tím se však často objevuje i mezi poctivými lidmi, v minulosti častokrát zklamanými, skepse. V činnosti mnoha našich orgánů a lidí, kteří v nich pracují, jsou totiž zakořeněny staré praktiky. To vzbuzuje pochyby a nejistotu. Lidé žádají záruky.

A právě v této chvíli bych se chtěl vyslovit k některým palčivým otázkám, aniž bych chtěl vnucovat svůj názor na další rozhodování strany.

Společná republika

Ze všech usnesení lednového zasedání ÚV strany především upoutalo pozornost rozhodnutí o rozdělení nejvyšší stranické a státní funkce. V této souvislosti vznikají četné otázky: Nejde jen o změnu osob? Jaký je vlastní smysl těch opatření? Není to vystřídání „české vlády“ vládou „slovenskou“? A pod vlivem některých zpráv se dokonce přichází s otázkou, zda snad

nejde o oslabení dělnického prvku ve straně, o ústupek „všelijakým“ intelektuálům apod.?

O slovenské problematice se na posledním zasedání široce diskutovalo a je vsuktu každému z nás úkolem, který musíme řešit. Zdaleka však není úkolem jediným a hlavním.

My jsme nepostřehli, že Slováci mají důvody volat po řešení některých zásadních otázek, týkajících se vztahu obou našich národů, a zejména denní praxe jejich soužití. Uvykli jsme si dívat se na Slovensko, jako by tam bylo už všechno vyřešeno a jako by to s problémem ekonomického vyrovnání s českými zeměmi bylo — za určitých obětí z české strany — vše v naprostém pořádku. Nepostřehli jsme však, že postupné zužování „košického“ uspořádání československých vztahů, zejména poslední státoprávní úprava z roku 1960 i praktické zesilování „pražského“ centralismu, vytváří vážný problém politický.

Rozhodně nemůžeme vystačit s „kupeckými“ počty některých našich lidí, počítat lidi na třetiny — dvě české a jednu slovenskou. Ponecháme-li stranou menšiny (i o těch bychom měli přemýšlet, aby se v naší republice citily skutečně doma), netvoří republiku tyto tři třetiny, ale dva národní celky, oba stejně rovné a rovnoprávné. Respektovat tuto skutečnost neznamená samozřejmě dávat přednost zájmům slovenským a pomíjet české. Nelze obracet věci „naruby“. Není většího českého národního zájmu, než je pevnost této republiky, kterou si bez Slováků nelze představit. Léta 1938-1939 poučila přece nejen Slovaky, ale i nás, Čechy! Nezapomínejme, že první svobodný hlas Československa zazněl na domácí půdě roku 1944 v Banské Bystrici! Setkávám se s mnoha lidmi, podle kterých musím bohužel usuzovat, že část — a obávám se, že nemalá — české veřejnosti slovenskou otázku ještě nezvládla, že s problémy Slovenska není obeznámena tak, jak by bylo třeba, a že naše úvahy o ní jsou stále ještě zatíženy starými předsudky, které byly znovu rozjitřeny řečmi o tzv. slovenském nacionalismu. Je jisté, že ti „naši“ čeští patrioti mají své protějšky na Slovensku. Národní přehánění se nevyskytuje jen u některého národa.

Společný zájem na skutečně vnitřní jednotě republiky vyžaduje, abychom vycházeli z osvědčených tradic vzešlých ze společného osvobozenického protifašistického boje a abychom řešili záležitosti našich vztahů v zájmu moderního socialistického společenství. To vše — po některých dřívějších příznacích — si teď ÚV uvědomil, jak je zřejmé z příslušných odstavců rezoluce. Poprvé v historii KSČ byl do čela strany postaven slovenský komunista. Soudruh Dubček se stal prvním tajemníkem jako poctivý a zkušený komunista. Na zasedání ÚV také nešlo o nějaký mocenský „nástup Slováků“, jak se to někdy v českém prostředí říká — a opět pro nedostatek informací.

Důvěra k inteligenci

Stejně tak nikdo neohrožoval dělnický ráz strany. Diskutující nebylo možno prostě dělit na intelektuály a dělníky, jak se nesprávně na různých místech vykládá. V otevřeně a ostré diskusi byli i intelektuálové i dělníci a zemědělci vedeni stejně upřímným zájmem o věc republiky, zájmy lidu, o ozdravení a upevnění socialismu. To bych chtěl jako dělnický funkcionář, za něhož se považuji, s plnou zodpovědností konstatovat. A připomenout také: revoluční dělnická strana byla vždy spojením dělnického hnutí s vědeckým socialismem. I to patří k nejlepším tradicím naší strany. V jejích řadách bojovalo a za její ideály položilo život nemálo nejlepších duchů české a slovenské vědy, literatury a umění, učitelé, lékaři atd. A dnešní éra vědeckotechnické revoluce, v níž bohužel nepříjemně zaostráváme, vyžaduje spojení tvůrčích sil dělnické třídy, rolnictva a inteligence více než kdy jindy.

Prostě: nešlo-li v minulém století založit a budovat revoluční dělnickou stranu bez Marxe a bez Lenina, tím méně lze budovat socialismus bez vědy, bez inteligence v roce 1968!!! Proto je vyvolávání jakékoliv vzájemné nedůvěry mezi dělníky a intelektuály nemístné a pro věc škodlivé.

Nejdále od pravdy by však byla domněnka, že na posledních zasedáních ÚV šlo jenom o nějaké osobní spory, o výměnu osob. Samozřejmě, že oprostít se zcela od osobního subjektivního hlediska není lehké pro nikoho. Tedy ani při jednáních na ÚV strany. Ale za výměnou osob stála ve skutečnosti potřeba daleko hlubší a pro stranu přímo zásadní: především nezbytnost odstranit překážky, které již po delší dobu stojí v cestě pokrokovému úsilí strany, to, co brání uskutečnit závěry XIII. sjezdu, a spojit k činnosti všechny zdravé síly strany a lidu. Myslím tu na celou řadu úkolů, které dávno dozrály, na věci aktuální a naléhavé v hospodářství a společenském systému. Ale i na některé problémy, které souvisí s minulostí, jež stále ještě tíží. Je také zapotřebí odstranit všechno, co deformovalo socialismus, co kazilo duše, působilo bolest a bralo lidem tolik viny a nadšení. Dokončit do všech důsledků rehabilitaci těch komunistů i ostatních občanů, kteří byli nevině odsouzeni v politických procesech tak, abychom se my, komunisté, mohli všem i sami sobě podívat se čtí do očí. Postavit se se skutečným respektem k pravdě dějin, k historickému dědictví, zejména k pokrokovým tradicím odboje, a přiznat zde každému, co jeho jest.

Vyvodit teoretické i praktické důsledky z toho, že u nás už nejsou nepřátelské třídy. A že by nás vrhlo zpět, kdyby se současně problémy měly řešit — byť v jiné podobě — metodami a prostředky užívanými v době, kdy u nás šlo o boj „kdo s koho“.

Plénum ÚV se snažilo zjistit příčiny pasivity a lhostejnosti, kterou si už nelze dál zastírat. Začalo se pro-

sazovat přesvědčení, že právě to, čeho jsme v přestavbě struktury společnosti dosáhli, umožňuje a přímo kategoricky vyžaduje obrat. Obrat k demokratizaci strany i celé společnosti, důsledný a upřímný, neoslabovaný výhradami, ale podložený reálnými a všem srozumitelnými zárukami.

Proto ÚV rozhodl vypracovat akční program a přistoupit k práci nad projektem rozvoje socialistické společnosti, v němž by byly zahrnuty i všechny osvědčené zkušenosti i pokrokové domácí demokratické tradice, z nichž se naše vítězství rodilo. Pro naše dnešní úkoly a hlavně pro cestu, jak dál. Nikde už nenalezneme hotové vzory. Je na nás, na Čechách a Slovácích, abychom se odvážně vydali do neprozkoumaného terénu a hledali v něm svou československou socialistickou cestu. Je to dokonce naše povinnost i vůči celému mezinárodnímu socialistickému hnutí. Ta nás přivádí k tomu, abychom znovu a nově, na osvědčených principech rovnoprávnosti upevňovali jednotu se Sovětským svazem a všemi socialistickými zeměmi a vytvořili typ socialismu, který by měl co říci i přemyslovým zemím Evropy s jejich vyspělým revolučním dělnickým hnutím.

To jsou zhruba asi hlavní problémy, které vtiskly podle mého soudu ráz jednání poslednímu zasedání ÚV strany. Členové ÚV strany se usilovně a čestně snažili o demokratické řešení všech těchto problémů.

Příklad ústředního výboru

Řekl bych, že se to do značné míry podařilo. Nedošlo k „obratu na pětníku“, blbě se snadno a rychle nestalo černým a naopak. Ve střetnutí 150 diskutérů i ve výsledné jednotě celého pléna ÚV — kterážto absolutní jednota by se nemusela vždy vyžadovat — začal se ÚV stávat tím, čím má být: vskutku nejvyšším orgánem strany mezi sjezdy, orgánem, který demokratickou literu naplnil i demokratickým skutkem zásadního, v historii strany již desítky let neviděného významu. Prosadil a uskutečnil praxi, která je blízká demokratickému citění našich lidí. Jejich smysl pro to, co by měl náš veřejný život především obsahovat — věcnost, pravdu, slušnost, při zásadové kritičnosti podle dobrého pravidla „pravdu — padni komu padni!“. Tím dal ÚV příklad všem. I sám sobě — pro přítomnost i pro budoucnost. Příklad, který bude muset být ovšem ještě domyšlen a doveden do důsledků — jak v praxi ústředí, tak v praxi orgánů nižších.

Ústřední výbor tedy ukázal, že nemíní být pouhým orgánem na schvalování. Stal se skutečným mluvčím strany. Dal výraz tomu, čím byl každý, k hnutí i k sobě poctivý komunista už dávno znepokojen. Začal se rozhodně zabývat otázkami autority strany ve společnosti a zejména jejími vnitřními problémy, které se dlouho obcházely nebo řešily nedůsledně, což se týká i vztahů a povinností k nestraničům a ke společnosti vůbec.

A co tedy po „jednu“ dělat, mají-li se slova proměnit v činy a v život, má-li být důsledně plněn program a linie XIII. sjezdu, k němuž se zasedání ÚV rozhodně přihlásilo? Nemají-li se zklamat ty naděje, které se začínají ve straně šířit, nemá-li se zase prohosподаřit aktivita, jež tuto naději doprovází?

Prvním úkolem je seznámit stranu, celou stranu, s obsahem jednání ÚV. Zanést duch a metodu jednání posledního ÚV do celé strany a do všech jejích složek. Odshora dolů dát průchod poctivé a otevřené výměně názorů. Dát přednost síle argumentů před silou hlasu či funkce, aktivitě před lhostejností a pasivním přikyváním. Dát možnost všem vskutku pokrokovým a odpovědným proudům, dát ji odvážně a rozvážně a raději dříve než později.

Nic by nebylo chybnější, než kdyby se tento úkol začal uskutečňovat starou rutinou nějaké jednorázové kampaně, která by deklarativně splatila obvyklou „daň věrnosti“ a za měsíc či dva by dohlasla a skončila. S věcí důvěry ve straně a ke straně, kterou zasedání ÚV dalo na pořad dne, nelze si lehkomyšlně zahrávat. Tu lze řešit jen soustavně, dlouhodobě a doopravdy. Ne vše je vyřešeno. Řekl bych, že první „zkoušku státníkovou“ tu bude vůle a odvaha důsledně stranu informovat o všem, co se událo a o názorech, které na tyto události byly. Informovat odshora dolů a zdola nahoru, konkrétně a pravdivě.

To znamená dále naplnit skutečným životem všechny dnes aktuální ustanovení stanov strany. Zbavit práci strany formalismu a komandování a nahradit je skutečnými argumenty, věcnými i ideovými. Ne autoritou řečí a funkcí, ale myšlenek, důkazů a činů. Tento proces musí prodchnout stranu odshora dolů i obráceně. Řekl-li ÚV, co strana chtěla slyšet, řekl tím také, že on, ÚV, potřebuje slyšet, co říká strana a co říká lid.

Celý soubor úkolů a problémů, který před námi dnes vyvstává, dá se snad nejstručněji charakterizovat jako důsledná demokratizace ve straně a ve státě, která je základním předpokladem vskutku uvědomělé, a proto dobrovolné disciplíny, bez níž by strana ztratila svou akceschopnost. Takové ozdravení i oživení celého stranického organismu je nutné a nelze je žádným způsobem „naorganizovat“. Nemůže je také nahradit ani sebelépe pracující aparát. Člá strana a každý její člen musí být přesvědčení, že nejen plnění úkolů, ale i jejich určování, tedy tvorba stranické politiky, je dílem celé strany, na němž se každý komunista může podílet, aby jej mohl pak považovat za svoji věc, za svůj úkol.

Jistěže dnes potřebujeme — jak se teď mezi soudruhy často říká — „vyčistit stůl“, klidně, věcně a s rozvahou se vrátit k naší dřívější práci, potvrdit a rozvinout, co se zdařilo a spravedlivě a poctivě napravit chyby a omyly. Dejme minulosti, co její jest — pravdu, právo, spravedlnost. Učiňme tak bezodkladně, bez senzací a rekriminací, avšak důsledně, abychom se pak plně

mohli soustředit k tomu, co je pro komunisty vždycky hlavním — k budoucnosti.

Jaký program potřebujeme?

K tomu směřuje i rozhodnutí lednového pléna ÚV KSČ o vypracování akčního programu strany. Musí to být program, vyjadřující základní potřeby, a tedy i politické zájmy jednotlivých skupin obyvatelstva. Ústřední výbor v něm chce jasně formulovat zásady, podle nichž bude přistupovat k jednotlivým společenským vrstvám a jejich zájmům, k závažným hospodářským, sociálním a ideologickým problémům. Program, který bude základnou, na níž se sjednotí všechny pokrokové a vlastenecké síly a obnoví se ovzduší vzájemné důvěry, a to jak mezi jednotlivými třídami a skupinami společnosti, tak i mezi stranou a lidem.

Ovzduší plné důvěry však nemůže vzniknout dotud, dokud se nám nepodaří překonat některé třecí plochy a napětí, k nimž došlo v minulém období. Mám na mysli zejména napětí mezi vedením strany a inteligencí, mezi vedením strany a částí mládeže, zejména studentstva.

Jsmo si rovněž vědomi toho, že musíme nově přistupovat k řešení sociálních problémů, jež se objevily v důsledku vleklých hospodářských potíží. Sociálním problémem číslo jedna je zlepení situace v bytové výstavbě. Zdá se, že má-li být jakékoli řešení účinné, musíme použít některých mimořádných opatření, aby se věci hnuly vpřed. Ústřední výbor strany by měl v tomto programu též jasně a otevřeně říci, jaká připravuje opatření v cenové, mzdové, daňové a sociální politice.

Obnovení ovzduší vzájemné politické důvěry vyžaduje poskytnout obyvatelstvu dostatek věcných informací o tom, co se bude dít v oblasti životní úrovně. Včasná informovanost patří k nejdůležitějším předpokladům demokratizace veřejného života, bez ní nelze vytvořit potřebnou politickou stabilitu.

Každý občan má nárok, aby věděl, jak se bude vyvíjet jeho život, aby si mohl reálně a odpovědně plánovat svou budoucnost. Příliš časté změny životních podmínek lidí k této stabilitě nikerak nepřispívají, i když určité změny jsou nutné, lze se vyhnout tomu, aby lidé žili v nejistotě, aby žili ze dne na den v očekávání, co si ti „nahore“ zase vymyslí.

Tento moment je zvláště důležitý. Nemá-li se teze o vedoucí úloze strany změnit v bezobsažnou frázi, nemůže být připravovaný akční program jen záležitostí samotné strany. Stranický akční program musí být adresován celé naší veřejnosti, všechny vrstvy a skupiny obyvatelstva v něm musí najít své reálně uskutečnitelné tužby, požadavky a potřeby. Program, jehož vypracování uložil předsednictvu ústřední výbor strany, musí být programem celospolečenským, celostátním a všelidovým. Nacházející 50. výročí vzniku re-

publiky je pro jeho vypracování i plnění nejhodnější příležitostí.

Postavení strany

Jde o vyjasnění vzájemných vztahů mezi stranickými a státními orgány, mezi orgány státu a mezi podniky, mezi státní správou a hospodářskou sférou, mezi aparátem a volenými orgány. Pokud nebudou všechny tyto vztahy velmi přesně vymezeny a pokud nebude stanovena a právně zakotvena pravomoc i odpovědnost jednotlivých orgánů, nevznikne příznivá půda ani pro zkvalitnění řídicí práce, ani pro uskutečnění požadavku, že každý musí být odpovědný za své činy, za svou práci a za svá rozhodnutí. Veřejnost musí vědět nejen to, kdo na jakém úseku rozhoduje, ale také to, kdo za jaký úsek plně odpovídá.

V novém akčním programu by mělo být také jasně řečeno, jaké má být poslání jednotlivých společenských a zájmových organizací a jaký má být jejich vztah k státním i stranickým orgánům. Víme-li, že i v socialistické společnosti probíhá vývoj prostřednictvím hospodářského, sociálního i politického zájmového střetávání, měli bychom usilovat o takový mechanismus politického řízení, který by dal možnost pro běžnou regulaci všech společenských rozporů a vyloučil nutnost mimořádných administrativních zásahů, vyvolávajících další třecí plochy a politické napětí. To se samozřejmě týká i některých národnostních problémů.

Teprve tento akční program a hlavně jeho plnění tedy ukáže definitivně, zda se splní naděje, které strana a lid do lednového pléna ústředního výboru KSČ začínají vkládat. Zda se toto zasedání stane mezníkem v našem vývoji a zdrojem nového ovzduší nejen v stranických řadách, ale v celé společnosti. Nedělejme si iluze. Nic nepůjde samo, bez boje, bez námahy. Nic nepadne nikomu do klína a nikdo ať nečeká milodary. Odpovědnost musí být „nahore“ i „dole“.

Na různých místech se našli a ještě se najdou lidé, kteří hovoří a ještě budou mluvit o otřesu. Toto pohnuté zasedání, na kterém se mluvilo zpríma, otevřeně, odvážně, kriticky i sebekriticky, se leckomu samozřejmě může zdát otřesené. Otřesy jsou však různé. Myslím, že bude dobře, když se prosincové a lednové plénům stane skutečným otřesem, ale otřesem zdravým, který osvobodí a oživi nové a svěží síly, které posunou naši společnost, naši socialistickou republiku kupředu o novou etapu. A zabezpečit to je plně v silách strany, v silách pláduhru miliónu komunistů, kteří najdou plnou pomoc a podporu v širokých masách lidu, který si přeje totéž co my.

Rudé právo, roč. 48, č. 39, 9. února 1968

Kdo jsou přátelé lidu

Bývalo zvykem v našich zemích jmenovat věci prvými jmény. Ta doba se vrací. Zaplatbůh. Proces, který prožíváme po lednovém zasedání ústředního výboru strany, se mohl odehrát už před dvacíti lety. Po dvacátém sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Svěží vítr tehdy zavanul až k nám, byl v politice nazýván jarním větrem. Probudil mnoho nadějí, mnoho aktivy, prolomoval beznaděj a pasivitu kulovského období. Leč zastánci konzervativního směru mu rychle přibouchli dveře, než stačil proměnit přání a tužby ve skutečnost. Jejich jména nejsou ani dnes zapomenuta. Tehdy hlásali, že je vlastně všechno v pořádku. Až na nějaká ta nedopatření v období kultu osobnosti se vlastně nic nestalo, a že v na politice strany není co měnit. (Ba i dnes, v roce 1968, se jeden takový hlas ozval — k dnešní situaci — a veřejně.) Tehdy se představitelům konzervativního proudu podařilo sotva vzbuzené jiskry nadějí a aktivy k přeměnám a k odstranění deformací — uhasit. Dlouhých 12 let jsme čekali na nový svěží vítr. Přišel už v lednu. A je tu. Dobře, že tu je.

Představitelé a obhájci starých metod sice už v roce 1956 přiznali (s výhradami), že se staly chyby, že politické procesy v padesátých letech nebyly jaksi úplně v pořádku, ale zatčené propustili z vězení až kolem roku 1960. S výhradami. Že jaksi ti popravení a další si vlastně sami roztočili mlýn, jímž pak byli rozdraceni. Což mi připadalo, jako by se vlastně sami odsuzovali. A my přece dnes víme, jak to bylo. Teprve v roce 1963 bylo řečeno, že jsou rehabilitováni. Někteří ovšem pouze občansky. Jenže se pokládalo jaksi za neslušné psát o tom, z čeho byli vlastně neprávem obviněni, a proč jsou teď viny zproštěni.

Mnozí z těch rehabilitovaných žili pak (a mnozí dodnes žijí) v neznámém anonymním tichu, například bývalý náměstek ministra lehkého průmyslu dr. Ivan Holý tehdy ještě pracoval jako opravář vafičů a žehliček kdesi v komunálu. Nevím, co dělá dnes, ale zdá se mi, že všichni nejsou ještě tak starí, abychom nemohli využít jejich životních i odborných zkušeností na významnějších místech. Někteří ještě na úplnou rehabilitaci čekají. Tečka za kultem tedy udělaná nebyla, neboť některým ještě nebyla ani vrácena stranická legitimace. Mané vzpomínám na bývalého předsedu ČSM Zdeňka Hejzlara, který „poslušně prováděl instrukce Slánského a Švermové“ atd. Například Marie Švermová je členkou strany, ale Hejzlar, „ten pacholek Slánského a Švermové“, jak říkával Václav Kopecký, je stále bezpartijní. Atd.

Tyto věci strana nepochybně brzy napraví. Píši o nich teď proto, že někteří lidé, kteří taková represivní a jiná opatření proti lidem dělali a obhajovali,

vystupují dnes, jako by byli jedinými představiteli dělnické třídy, lidu a národa.

Hlasovali proti postiženým v padesátých letech, hlasovali i pro jejich rehabilitaci. Ale ne proto, že by byli upřímně přesvědčeni, že tehdy hlasovali mylně. Proto ne. Spíše pod tíhou fakt, pod tlakem událostí a pod tlakem zdola.

Vypůjčil jsem si titul z Lenina. Ne náhodou. Jde mi totiž o něco jiného, než právě o procesy. Jsem přesvědčen, že tyto věci budou teď důsledně napraveny. Tito lidé totiž formálně souhlasili se zavedením nové ekonomické reformy. Ale ne proto, že by si uvědomili, že naše hospodářství stojí už jen před dvěma možnostmi: buď pokračovat v dosavadním, neefektivním a nerentabilním způsobu hospodaření a jednoho dne se probudit do těžko řešitelné hospodářské krize, kdy se peníze stanou cárem papíru a nakoupit se pojede s trakařem bankovek, jak to některé země v historii už zažily — anebo změnit způsob hospodaření a zásadně řešit hospodářskou nerovnováhu, zastavit nepříznivý vývoj. Že jiná alternativa není. Jenže pak došlo na praxi. A v této situaci naši přátelé lidu, kteří sami přijali zásady ekonomické reformy, začínají hlásat, že to je víc, které ohrožuje dělnickou třídu a široké vrstvy obyvatelstva, neboť prý se rapidně sníží životní úroveň, poletí maloobchodní ceny a vznikne nezaměstnanost.

Ekonomickou reformu jsme zatím zdaleka neuskutečnili. Ptám se: nejdou snad ceny nahoru? Nesnižuje se snad tímto vývojem životní úroveň? Je v pořádku, že existují výrobní provozy, kdy platíme lidi jen za docházku do práce, jen proto, že nechceme kousnout do kyselého jablka a řešit problém včas, důsledně, ale i ohleduplně a v zájmu lidí?

Vždyť postrádáme pracovní síly ve službách, v obchodě, v terciální sféře hospodářství. Jenže, převedte pracovníka z neefektivní výroby, přesvědčte ho, aby šel dělat tam, kde je to víc potřeba, když on si na svém dosavadním místě vydělá dvakrát tolik, než by si vydělal na novém. Přitom užitečný by byl tam, kde je to víc potřeba. Potřebujeme dobré silnice, potřebujeme stále více lidí do stavebnictví, potřebujeme lidi — zejména mladé — v zemědělství, nejsou lidé, kteří by opravovali střechy, auta, byty, domy, chodníky, cesty atakdále. Nejsou tam, kde by jich bylo potřeba, ale mnozí jsou tam, kde už jejich potřeba je zřejmě nadbytečná. Nemohou za to, že jsou tam, kde jsou. Šli tam proto, že tam byli voláni, zváni a někdy i nuceni (ze zemědělství) a také proto, že se tam nepoměrně víc vydělalo.

Tohle všechno je zřejmé každému, kdo v naší době žil. A to se také musí změnit tak, aby lidé šli rádi a ochotně tam, kde je jich více potřeba. Především je žádoucí dobře je zaplatit, kde je chceme mít. To všechno, spolu s rozvojem hmotných podmínek v celém systému hospodářství, očekáváme od ekonomie

ké reformy: a aby byla zaplacená dobrá práce, kvalita a potřebná. Aby vymizela lhostejnost, lajdáctví, fušeřina, neúcta k práci i k dílu. Aby koruna měla i na světových trzích hodnotu, aby byla směnitelná kdekoliv na světě aspoň tak, jako třeba dnes už dinár.

A v této situaci přicházejí někteří „přátelé lidu“, kterým nebylo po chuti nic, co mělo změnit naši skutečnost a vykládají, že ekonomická reforma je cesta k zbídačování, k nezaměstnanosti a k poklesu životní úrovně. (To je demagogie. Reforma jistě znamená cestu nesnadnou, zpočátku nemá jenom příjemné stránky pro každého, ale vcelku je to jediná cesta k prosperitě republiky i každého pracovního občana.)

Nemám jim za zlé, že své názory (ač v rozporu s nimi ekonomickou reformu přijímali) dnes hlásají a obhajují.

Doufám, že oni mi nebudou mít za zlé, že s nimi veřejně vyjadřuji nesouhlas...

Práce, 22. února 1968

Václav Klaus

ODBORY: obhájcí dílčích, nebo celospolečenských zájmů?

V dnešním období hospodářských obtíží si velmi naléhavě uvědomujeme nutnost nalézt optimální hospodářskou a vůbec společenskou strukturu naší země. Samozřejmě, tato struktura musí odpovídat potřebám ekonomiky a společnosti a musí být dostatečně pružná, dynamická a adaptabilní.

Jedině taková struktura ekonomiky — to znamená postavení jednotlivých ekonomických subjektů a jejich chování — může totiž zajistit zdravý vývoj československé ekonomiky a překonat velké stagnacionistické tendence. Ty nejsou něčím vnějším, nahodilým, ale přímo vyplývají z nevhodné struktury naší ekonomiky; jsou tedy vnitřním, nutným rysem celé soustavy.

Čím dále tím více si všichni uvědomujeme, že pro radikální změnu situace nestačí nějaká reorganizace nebo změna centrální hospodářské politiky, ale že musí dojít k hlubokým změnám struktury celého ekonomického mechanismu, který dnes nemůžeme u nás označit jinak, než jako statický a strnulý, neschopný přizpůsobovat se měnícím se potřebám a požadavkům.

Naše ekonomická teorie v posledních letech nesmírně pokročila v chápání řady otázek socialistické ekonomiky; pochopila nutnost trhu a snaží se najít optimální vztah mezi plánem a trhem.

Překonala tak mnoho dřívějších zjednodušení, ale stále ještě nevyřešila **postavení ekonomického subjektu**, motivy jeho chování, míru jeho odpovědnosti za zdra-

vý ekonomický růst, případně není ani zcela jasné, kdo ekonomickým subjektem je. Přitom právě vytvoření podmínek pro racionální chování ekonomických subjektů je klíčovým problémem každého vyspělého hospodářství — jak kapitalistického, tak socialistického.

TŘI HLAVNÍ EKONOMICKÉ SUBJEKTY

V ekonomické struktuře dnešních vyspělých kapitalistických zemí vystupují tři hlavní ekonomické subjekty, které vytvářejí podstatu ekonomiky a které jí také dávají její charakteristické rysy — kapitalistický stát, kapitalistické podniky a odborové organizace.

Kapitalistický systém byl sice ve svých počátcích budován na jednom subjektu, vlastně na jednom typu subjektů — na **kapitalistickém podnikateli**, ale tento systém projevil vysokou míru přizpůsobivosti měnícím se podmínkám. Na určitém stupni vývoje se projevil nedostatek existence dalšího subjektu — ekonomicky začal fungovat také **kapitalistický stát**, který dříve plnil pouze funkce politické, ideologické, vojenské atd. Teprve po velké krizi v třicátých letech skutečně vystupoval jako ekonomický subjekt.

O tom, že tyto státní zásahy do ekonomiky podstatně přispěly k velmi příznivému hospodářskému vývoji kapitalistických zemí v posledních desetiletích, není dnes mezi našimi ekonomy sporu. Vznikem státu jako jednoho prvku ekonomické struktury nedošlo k porušení adaptabilnosti této soustavy, a proto v určitém okamžiku vznikl další ekonomický subjekt — **odbory**, které sice již dávno existovaly, stejně jako stát, ale nebyly ekonomickým subjektem.

NUTNÝ PROTIPÓL

Odbory, které vystupují jako nositel zájmů pracujících proti podnikatelům, vytvářejí při dnešním monopolistickém a oligopolistickém postavení kapitalistických podniků nutný protipól, nutnou vyrovnávací sílu ekonomické struktury. Tato struktura je pak základem dynamickou silou, která krutě trestá každé zaostání, každou chybnou reakci subjektů, která sice samozřejmě není bez chyb — mimo jiné je jistě odpovědná za dnešní mírnou, chronickou inflaci — ale která v sobě má mechanismy pro stálé znovunastolování ekonomické rovnováhy a pro zajišťování ekonomického růstu.

Budu-li požadovat, aby podobná ekonomická struktura existovala i v naší socialistické ekonomice, okamžitě vznikne řada námitek: že je to kopírování kapitalismu, kde vezmeme u nás nositele zájmů kapitalu atd. To je ale velké nepochopení (stejně jako byly námitky pro existenci trhu za socialismu). V každém systému existuje **struktura vlastnická** a vedle ní **struktura ekonomického mechanismu**, které vždy nejsou stejné.

Byly snad stejné v klasickém kapitalismu, jak nám ho popsal Marx; ale to ještě neznamená, že tyto struk-

tury musí být totožné ve vyspělé kapitalistické nebo socialistické ekonomice. Není pochyb o tom, že v určitém okamžiku se odděluje vlastnictví od řízení, ale často zapomínáme, že z toho také vyplývají odlišné struktury, které se nemusí prolínat, ale spíše existují paralelně, aniž jedna popírá druhou.

Rovina vlastnická dává nejširší generální linii s tím, že vlastnický sektor může být jak státní, tak soukromý, ale úvahy na této rovině se nemusí pohybovat v čistě ekonomických kategoriích a nemusí být založeny výlučně na zásadách ekonomické efektivity.

Rovina řízení, rovina podnikatelská neboli manažerská dává této generální linii konkrétní náplň a teprve tato sféra musí opravovat „opomenutí“ vlastníků a zajišťovat ekonomickou efektivity.

Nejde tedy o kopírování nebo přibližování se ke kapitalismu, protože odlišnost bude stále určena odlišností vlastnických struktur a nikoli podobností ekonomického mechanismu.

DÍLČÍ ZÁJMY IMPULSEM PRO CELÝ SYSTÉM

Odbory jsou za kapitalismu nositelem zájmů určité společenské skupiny, která ani nechce, ani nemůže být nositelem zájmů celospolečenských, protože jí ve společenské dělbě práce přísluší přesně vymezené místo. Úloha odborů je právě v tom, že „pouhým“ obhajováním svých dílčích zájmů působí na dynamiku celého ekonomického systému. Jeho původní prázdnost je totiž snižována současně s tím, jak mocné monopoly a oligopoly omezují velmi žádoucí konkurenci.

Prosazování dílčích zájmů vytváří „konkurenční“ tlak zevnitř podniku, když už tlak zvenjšku je monopolistickou strukturou ekonomiky omezován. Svými mzdovými požadavky odbory ovlivňují zavádění technického pokroku a tím ekonomicky nutí podniky hledat modernější a efektivnější způsob výroby.

Prosazováním svých zájmových požadavků odbory ovlivňují dynamiku celého ekonomického systému a docílí takovou stejnoměrnost dílčích zájmů s všeobecnými je to jistě ideálem každého společenského systému. Nemůže být nic horšího, než aby se prosazování dílčích zájmů dostávalo do rozporu se zájmy celospolečenskými; ale stejně špatné by bylo i to, kdyby se všichni chtěli starat o všechno, kdyby chtěl každý hájit celospolečenské zájmy přímo a nikoli zprostředkovaně, přes uspokojování zájmů svých.

Že toto existovalo v naší ekonomice, že tím samozřejmě trpěly specifické funkce jednotlivých prvků společenské a ekonomické struktury, není pro nás dnes již novinkou. I nedávná zasedání ÚV KSČ svědčí o snaze najít optimální společenskou strukturu, při které by měl každý svou úlohu a nesnažil by se přejímat úlohy jiných subjektů.

ODPOVĚDNOST A PRÁVOMOC

Jasně vymezení odpovědnosti a pravomoci je prvním krokem k účinné hospodářské spolupráci jednotlivých subjektů a u odborů i k účinnému obhajování zájmů pracujících. Přetrvávání těchto tendencí — nejasnost odpovědnosti, překrývání pravomocí atd. — se u nás táhne jako neblahé dědictví centralistického, direktivního způsobu řízení naší ekonomiky. V něm nebylo místa pro racionální a samostatné jednání jednotlivých ekonomických subjektů. Centrum usilovalo o co nejúplnější potlačení samostatného jednání těchto subjektů, které se zcela zákonitě dostávalo do rozporu se zájmy centra.

Není pochyb o tom, že by direktivní soustava neměla určitý ekonomický mechanismus, že by neexistovalo — vzhledem k daným podmínkám — „racionální“ jednání podniků. Ale právě neracionálnost celého mechanismu způsobovala, že „racionální“ jednání z hlediska subjektů bylo naprosto neracionální, neefektivní. A to i přes zdánlivou racionálnost chování ekonomického centra, které v dané logice jednalo také „racionálně“.

Vidíme tedy, že každému ekonomickému subjektu je vlastní racionální jednání, které ovšem teprve v závislosti na celkovém systému dává žádoucí či nežádoucí výsledky. Jde aniž tedy o racionální jednání mikroekonomické sféry, o vyřešení postavení jednotlivých subjektů a jejich vnitřní struktury atd., ale i v naší nové soustavě bohužel převažuje makroekonomický přístup k řešení celé problematiky. Že direktivní systém řízení může bez ujasněného postavení subjektů — i když neracionálně — existovat, jsme viděli v posledních dvaceti letech, ale je snad zřejmé, že decentralizovaný systém bez toho existovat vůbec nemůže.

NEUJASNĚNOST KONCEPCE

Brzdícím článkem účinného zavádění nové ekonomické soustavy je **neujasněná koncepce socialistického podniku** jako ekonomického subjektu. Není zcela jasná logika jeho chování, chybí nositel zájmů podniku (je to ředitel, vedoucí pracovníci, nebo celý kolektiv zaměstnanců?). To všechno samozřejmě nepřispívá k racionálnímu jednání tohoto ekonomického subjektu.

Chybí mimo jiné i optimální kritérium hodnocení podniku, protože jak ukazují poslední výzkumy, kritérium rentability — hrubý důchod — je v našem ekonomickém systému dalším zdrojem extenzivních prvků ekonomického růstu: mzdy jsou totiž **součástí výsledků hospodaření a nikoli nákladem**, a proto by jako kritérium spíše vzhovovala celková masa zisku.

To všechno úzce souvisí s otázkou, kdo je zainteresován na výsledku činnosti podniku. Stále si ještě nedostatečně uvědomujeme, že jím nemusí být vlastník kapitálu, protože tak tomu není ani v dnešním

kapitalismu — i tam plní tuto funkci manager, podnikatel. Z tohoto hlediska jsou tedy podnikatelé zcela neutrální (to samozřejmě neznamená, že někdy nejsou zároveň vlastníky kapitálu); ale nicméně je zřejmé, že se za kapitalismu podnikatel snaží o maximalizaci zisku pro soukromého vlastníka, za socialismu pro vlastníka společenského — ale v obou případech mu musí jít o optimální využití svěřených prostředků ve snaze dosáhnout co největšího efektu.

Není třeba si zastírat, že tento proces vytváření socialistického podnikatele je velmi obtížný a dlouhodobý. Jistě ho nelze vyřešit jen příslušným usnesením nebo vydáním zákona. Vyplyvá to i z toho, že tento ekonomický subjekt u nás zatím vůbec nebyl. Naproti tomu se mi zdá, že by tento proces nemusel být tak bolestný u dalšího subjektu, který sice existuje, ale plní zatím funkci odlišně — u odborů.

TLAK ODBORŮ VŮČI PODNIKŮM

Nemyslím, že základním smyslem odborů jako ekonomického subjektu je zajišťovat rekreaci, pionýrské tábory, oslavy MDŽ a vánoční dětskou nadílku; ani si nemyslím, že by podstata práce ROH měla být dohlížet na kvalitu výrobků, na dodržování pracovní doby, a tím méně obhajovat celospolečenské zájmy, když přece odbory jsou určitou dílčí zájmovou organizací (nebo by jí aspoň měly být!).

Nemyslím, že by odbory měly přestat se zajišťováním rekreace; to at dělají a čím úspěšněji, tím lépe! Ale v žádném případě nesmí být opomíjen jejich hlavní cíl — prostřednictvím tlaku na podniky přispívat k dynamické struktuře naší ekonomiky.

To nemohou odbory dělat jinak než mzdovými požadavky, tím, že budou nutit podnik přizpůsobovat se požadavkům zvyšující se produktivnosti výroby, nutit ho zavádět technický pokrok, racionalizovat výrobní a administrativní aparát nové technologie atd. Tím budou odbory přispívat k tomu, aby byl zisk podniku neustále ohrožován. Nedovedu si představit dynamičtější faktor v ekonomice než právě nepřetržitě ohrožování jednou dosažené úroveň.

V naší ekonomice to podniky měly a mají velmi pohodlné: zisk není vůbec ohrožován konkurenčním podnikem a není ohrožován ani vnitropodnikovým růstem mzdových nákladů, který by byl i proti vůli podniku prosazován odborovou organizací. Aktivní působení mezd na ekonomické rozhodování podniků závisí na jejich samostatném pohybu, na tom, zda mzda a její růst jsou pro podnik předem danou veličinou, se kterou se podnik musí vyrovnat. Tento samostatný pohyb mezd by byl předem dohodnut v kolektivních smlouvách mezi podnikem a odborovou organizací. U nás je celkový velmi nepříznivý stav ještě násoben možnostmi manipulace s cenami ze strany podniku. Tím je ovšem podnik zcela v bezpečí a nemá

žádné důvody, proč opouštět zaběhnutou výrobu a technologii. Nám musí jít právě o to, jak toto klidné, stacionární ovzduší naší ekonomiky porušit.

STÁLÁ HROZBA PODNIKU

Zisk podniku musí být stále ohrožován a limitován z obou stran — směrem shora:

- stále větším prosazováním konkurenčních prvků v naší ekonomice — a to jak z konkurence domácí, tak zahraniční,
 - rozbíjením administrativního monopolu, který je u nás jistě větší než ve všech kapitalistických zemích, které označujeme za monopolistické (a protože je nebezpečí, že by administrativně vzniklé monopolní struktury nemusely přinést žádoucí výsledky, zdá se mi docela schůdná cesta, navržená nedávno v jednom odborném ekonomickém časopise — vyhlásit zásadu, že např. od 1.10. 1968 je příslušnost podniků k oborovým ředitelstvím dobrovolná, protože oborová ředitelství jako určitá forma nucené státní kartelizace značně zesilují administrativní monopol.),
 - efektivními zásahy dalšího ekonomického subjektu — centra, které by svou cenovou politikou zajišťovalo, aby si podnik svůj úkol nemohl ulehčovat zvyšováním cen.
- Zisk podniku musí být však stále ohrožován i zdola —
- neustálým mzdovým tlakem, který nemůže zabezpečovat nikdo jiný než právě odbory, a to by mělo být jejich základní ekonomickou funkcí.

O neúnosné laci naší pracovní síly, o tom, že tato lác je příčinou nesmírně nízké úrovně výrobní techniky, že snad není větší brzdy ekonomického rozvoje než nízké mzdy, protože špatná mzdová politika naprosto zkresluje úvahy o investicích — o tom se toho u nás v poslední době napsalo již dost. Jistě všichni známe mnoho příkladů, že se podnikům nevypláci nakupovat nové, velmi účinné stroje, protože práce je tak levná, že je výhodnější najmout dvojnásobný počet dělníků. Kam to vede v ekonomice s naprosto vyčerpanými zdroji pracovních sil snad není třeba zdůrazňovat.

Kritikové těchto názorů, dovolávající se nebezpečí inflace, poukazují na nemožnost zvýšit mzdy, ale tím dokazují, že naprosto nechápou, že nejde o absolutní nárazové zvýšení mezd, které by ke zrychlení inflace jistě přispělo, ale že jde o nepřetržitý tlak mezd, o stálou napjatost, nejistotu atd. Zdá se mi zcela logické, že tato funkce musí patřit právě odborové organizaci, protože v ekonomice není jiný subjekt, který by se mohl této úlohy chopit.

Reportér, č. 9, 28. února - 6. března 1968

Karel Kosík Rozum a svědomí

Velký český intelektuál píše z vězení dne 18. června roku 1415: „Jeden teolog mi řekl, že vše je pro mne dobré a dovoleno, jen když se podrobím koncilu, a dodal: Kdyby koncil prohlásil, že máš toliko jedno oko, třeba máš dvě, bylo by tvou povinností vyznati s koncillem, že tomu tak jest. Odpověděš jsem mu: I kdyby mi to tvrdil celý svět, já, máje rozum, jaký nyní mám, nemohl bych to připustit bez odporu svědomí.“

Tento text je ve světové literatuře ojedinělý a patří k oněm nesmrtelným myšlenkám, v nichž se vyslovují základní pravdy o člověku a světu. Musíme proto pozorně číst tento text, abychom porozuměli jeho smyslu a zejména musíme s největší opatrností zkoumat, v čem spočívá jeho význam jako základní pravdy.

Být základní znamená především vytvářet základ a pouze na základě tohoto základu zakládá věc svou existenci a své oprávnění. Jakmile se zničí nebo odstraní nebo zapomene a deformuje toto základní, ztrácí dotyčná věc svůj základ a každá věc bez základu se stává vratkou, plytkou a prázdnou. Základní pravda, kterou vyslovuje český intelektuál 15. století, se však netýká věcí, nýbrž člověka, což znamená, že člověk bez této základní pravdy pozbývá základu, ztrácí půdu pod nohama a stává se vykořeněným člověkem, člověkem bez základu.

Kdo je vykořeněný člověk a člověk bez základu? Ten, který ztratil rozum a svědomí, odpovídá český intelektuál 15. století. Povšimněme si dobře: rozum a svědomí existují pospolu, tvoří jednotu a pouze v této jednotě se stávají základem lidské existence. Pozdější doba a také naše doba zná rozum a svědomí již pouze jako na sobě nezávislé veličiny, které se k sobě chovají lhostejně nebo nepřátelsky. A pro moderní dobu je dokonce jakákoliv souvislost, a to tím spíše podstatná souvislost rozumu a svědomí něčím velmi podezřelým. Ale podezření a podezíravost je špatný rádcem tam, kde jde o pravdu a její problémy. Musíme se spíše naopak ptát, jaké důsledky mělo a má pro člověka a jeho svět rozloučení rozumu a svědomí, které již buď zdání přirozenosti a odvěkosti.

Vratme se k citovanému textu: jsme totiž natolik zajatí historických faktů, z nichž víme, jak dopadl spor koncilu s člověkem, který nechtěl ztratit rozum a svědomí, že nám zcela uniká fiktivní a potenciální varianta výsledku, kterou text naznačuje. Jménem koncilu a v zastoupení koncilu nabízí teolog intelektuálovi tuto alternativu: jestliže přiznáš s koncillem, že máš jen jedno oko, třebaže ty víš, že máš dvě, bude ti nejen všechno odpuštěno, ale bude ti také všechno dovoleno. Tato druhá fiktivní varianta není bez perspektivy: v ní se člověku nabízí, že všechno získá — vše ti bude dovoleno — jestliže se něčeho vzdá. A kdo by ve

sporu všeho s něčím nevolil všechno a neodmítl pouhé něco? Ale především a zejména: kdo by ve sporu reálných perspektiv s „iluzorními“ perspektivami nedal přednost prvním před druhými a nekritizoval z toho realistického hlediska intelektuála, který zvolil druhou alternativu, jako zbrklého radikála, jako domyšlivého extrémistu a nepoučitelného výstředníka? Neboť realita uvažuje takto: jestliže se na mně žádá, abych uznal, že mám jen jedno oko, třebaže vím, že mám oči dvě, jistě se na mně žádá něco potřebného, prospěšného a užitečného, zkrátka něco rozumného. Co je proti hlasu tohoto požadujícího rozumu hlas svědomí? Ve srovnání s autoritativním a veřejným rozumem, který mě žádá, abych uznal, že mám pouze jedno oko, třebaže vím, že mám oči dvě, vystupuje hlas svědomí nejen jako soukromá záležitost, ale zejména a především jako malá a nicotná autorita. Protože jde o střetnutí význačné a nicotné autority, mohu hlas svědomí s klidným svědomím potlačit jako nicotnost. V realistovi vítězí vždy rozum nad svědomím.

Ale rozum, který v realistově rozumování vítězí nad svědomím, má se skutečným rozumem pouze společné jméno; co v realistových úvahách vstupuje proti „odporu svědomí“, není rozum, nýbrž osobní kalkulace, hokynářský výpočet soukromých šancí, sledování privátního zájmu. Realista potlačil „odpor svědomí“, aby získal všechno, ale v tomto uvažování sledující privátní zájmy přišel ve skutečnosti o všechno, ztratil jak svědomí, tak rozum.

Český intelektuál 15. století obhajuje proti realistovi jednotu rozumu a svědomí, ale tím prosazuje určitou koncepci rozumu a určitou koncepci svědomí. Jednota je pro charakter rozumu a povahu svědomí tak důležitá, že pozbýváním této jednoty ztrácí rozum podstatnost a svědomí skutečnost. Rozum bez svědomí se stává utilitářským a technickým rozumem výpočtu, propočtu, kalkulace a na něm založená civilizace je civilizací bez rozumu, v níž je člověk podřízen věcem a jejich technické logice. Svědomí odtržené od rozumu klesá na bezmocný hlas nitra, nebo ještě méně dobrých úmyslů.

Rozum a svědomí tvoří podle českého intelektuála 15. století jednotu a pouze v této jednotě může být rozum tím, čím je: rozum znamená v původním, nikoliv v odvozeném významu slova: rozumět a umět, něčemu rozumět a něco umět, mít porozumění pro smysl věcí, smysl člověka a smysl skutečnosti. Pouze v této jednotě může být svědomí tím, čím je: páteří, pevností, nenarušeností a nezcizitelností člověka. Kdo potlačuje „odpor svědomí“, aby mohl s koncillem vyznat, že 2x2 je deset, nezabývá se svědomím, nýbrž přeměňuje své svědomí na potlačené svědomí. A každé potlačené svědomí je špatným svědomím, které se projevuje a realizuje jako nevraživost, podezíravost, jako nezahladitelný resentment. A výbuchy resentimentu se v dějinách objevují, jak známo, v podobě

zavilé nenávisti, surového fanatismu a bestiálneho násilí.

Český intelektuál 15. století obhajoval jednotu rozumu a svědomí a odmítl nabídku koncilu jako falešnou alternativu, neboť člověk, který vyzná s konci-lem, že má toliko jedno oko, třebaže ví, že má oči dvě, nezískává nic, nýbrž ztrácí všechno, protože ztratit rozum a svědomí znamená ztratit základ svého lidství. Člověk, který nahradil rozum soukromým počtářstvím a potlačil své svědomí tak, že je přeměnil na špatné svědomí, je člověkem bez rozumu a svědomí. Takový člověk ztratil všechno a nezískal nic. Stal se nicotným člověkem, člověkem, kterého ovládá nicota. A jestliže víme, že nic neznamená nihil, je člověk bez rozumu a svědomí skutečným nihilistou.

Český intelektuál 15. století volil proto mezi svědomím a rozumem na jedné straně a nihilismem na druhé straně. A protože rozpor mezi pravdou a nicotou je radikální, zdá se, že také jeho volba mohla být pouze radikální.

LL č. 1, 1. března 1968

Zora Jesenská

Nelámte si jazyk!

Přibližně před pol stoletím Vajanský světo veril, že všetko pochádzajúce z ruštiny slovenčinu obohatí. Slovenčina trochu pokrútila hlavou (ak totiž slovenčina má hlavu) a povedala: „Ďakujem, poradím si ďako sama.“ A väčšinu jeho rusizmov si potichučky vymietla z chýže.

Približne pred dvadsiatimi rokmi mnohí sväto verili, že všetko pochádzajúce z ruštiny slovenčinu spokrokovatí. Slovenčina trochu stiahla čelo (ak totiž slovenčina má čelo) a pretože povedať vtedy nič nemohla, pomyslela si: „Počkajte, za to podceňovanie sa vám ďako vyvrší!“ A potichučky sa vršila.

Ruský rod je to, čo náš rod. Ale už ruské „rodný, rodná“ je bežne to, čo u nás drahý, drahá. Pre slovenčinu „rodný“ je len a len niečo súvisiace s narodením: rodný kraj, rodná dedina, rodný dom. I náš básnik síce nazval svoju zbierku Moja rodná, vyznávajúc tým lásku, no tiež sa to týkala krajiny, kde sa narodil. Keďže však sa nikto nikdy nenarodil v nijakej organizácii, výraz „rodná strana“ znamenal čosi vlastne u nás nemožné a teda nepravdivé, a vzpierajúca sa slovenčina zo svojej autonómnej moci potom robila podozrivým aj cit takto vyslovený — podozrivým najmenej z vnútornej dutosti, z páťosu nám cudzieho. V tom istom čase sa u nás rozšírili aj rozličné „iskrenné pozdravy“ a neskôr, keď sa už začala pociťovať ich mierna jazyková umelosť, zmenili sa na „plamenné pozdravy“, čo bolo z dažďa pod odkvap, lebo háčik je v tom, že my od prírody pozdravujeme len srdečne alebo uprimne a nehoríme, neblčíme, neplápolá-

me pri pozdravovaní tak, aby z našich pozdravov vyletovali iskry alebo šľahali plamene. Preto tieto väzby ostali vždy len v repertoári patetického rečenia a ak sa vôbec vnímali, vnímali sa ako prepiatosť. To bola pomsta slovenčiny.

Potom sme zbadali, že z nášho opičenia sa nemáme osoh ani my, ani náš vzťah k Sovietskemu sväzu, naopak. I začali sme myslieť vlastnými hlavami a odvtedy hovoríme aj vlastnejšími väzbami. Tie dosiaľ uvedené už miznú, takže potiaľto to bol slpček o takzavnej prekonnanej historickej etape, čo je, ako viete, vznešené pomenovanie rozličných kiksov, inak donedávna ešte zvaných aj nevyhnutným vývinovým obdobím.

Plamenné pozdravy teda dohasínajú i v našom rečnickom žargóne a pomaly už vari dokvitne aj iné zneužívanie slova, spôsobené faktom, že ruské „burnyj“ má dva významy — búrlivý aj prudký, kým slovenčina súdi, že búrlivý je len búrlivý a basta.

Búrlivé zato môže byť všeličo. Zažila som už nejednu búrlivú schôdzu s búrlivou diskusiou a bývali u nás kedysi aj búrlivé demonštrácie a búrlivé zasadnutia parlamentu, ba aj búrlivé voľby. Niekdedy pritom málo chýbalo, že sa ľudia jeden druhému nenanosili do vlasov (zavše sa aj nanosili), ale toto nebolo podmienkou búrlivosti. Tá bola v kriku, tresku-plesku, hrnote, bez ktorého nemôže byť reč o búrlivosti, ako nemôže byť reč o búrke, ak nehrmí. Búrlivým nazýva slovenčina aj to, čo má iné vlastnosti a účinky búrky, je divé, neskrótné, spôsobuje všakové otrasy a zlomy — to sú rozličné tie búrlivé udalosti, búrlivé vášne a tak. Rýchlosť a prudkosť slovom búrlivý ona neoznačuje; preto hovoríme všetci o prudkej rieke, prudkej povahe, kým Rusi aj tu vravia „burnyj“.

No a čo: zrazu len keď nám zbúrlivelo všetko možné, najmä hospodárstvo. Búrlivý vývin nášho priemyslu! Búrlivý rast našej výroby! Búrlivý rozmach našej ekonomiky!

Či azda toto slovo chcelo naznačiť, že sme za nič na svete neboli schopní starať sa o ten rast, vývin, rozmach potichu, bez tresku-plesku? Alebo že sme desaťtisícami reorganizácií ustavične ako búrka všetko násilu vyvracali a prevracali? Aba, nebol tu takýto sebakritický hrot, naopak: rýchly rast nám nestačil, aj prudký nám bol málo — búrlivý sme museli mať, čuduj sa, svete, a obdivuj nás!

V tých „búrlivých“ rastoch a rozmachoch sa nevdokaj odzrkadľilo naše permanentné sebaspevovanie, naše chvastavé vypínanie rečnických hrudí, aby som nepovedala nafukovanie ... taký fígel nám tu spravila slovenčina, huncútsky žmurknúc očkom (ak totiž slovenčina má očko).

Nie jej je po vôli ani slovo „vec“ tam, kde ho vlepujeme čiro len z napodobňovania ruskej väzby, následkom čoho potom ľud počíva raz, že treba podporovať vec pokroku, druhý raz, že má „vziať do svojich rúk“ vec mieru, tretí raz zase nie že nám záleží na socializme, ale

že nám je drahá vec socializmu, prípadne vec výstavby socializmu — a podobne.

Povedzte — dávali sa Slováci voľakedy žalárovať za vec národa, zbierali Česi na vec Národného divadla? Nie, oni len tak - za národ, za Národné divadlo. Prečo by nám dnes nemalo záležať na mieri, pokroku, socializme, iba na akejsi ich „veci“? Vyhlasujem verejne, že mi v týchto slípčekom nejde o vec slovenčiny, ale len o slovenčinu, a som presvedčená, že nech tohto roku niekto vyrukuje s heslom „Dávajte na vec Alwegu“ — nebol by nazbieral ani desať korún. Tak tá nešťastná „vec“ stačí zabiť v ľuďoch všetku spontánnosť — pre skrytý odpor slovenčiny.

Bývajú, pravdaže, aj prípady iného druhu, ale tieto stačia na môj dnešný cieľ: ukázať, ako sa figliarka reč vší. Rodný, plamenný, búrlivý, vec — pchajte tieto inak zákonitě slová tam, kde ich slovenčina nechce, a ona hneď zbada, že nehovoríte z plnosti srdca, len po komsi opakujete, potmehúdsky sa usmeje pod fúz [ak totiž slovenčina má fúz] a urobí z vašej vety — frázu.

Kultúrny život č. 9, 1. marca 1968

Ludvík Vaculík Toleranční patent

Letošního roku oslavíme všichni 187. výročí vyhlášení tolerančního patentu, jímž skončilo v Rakousku hrubé potírání jiného přesvědčení, než bylo státní katolicví. Císař Josef II. projevil se tímto aktem jako panovník osvícený, jenž ví něco o tom, co obchází vzdělanou Evropou. Jeho říše, již potřeboval dát nové pobídky, se upevnila a její mezinárodní pověst také. I lidé pořad protestující, zvaní protestanti, vzkazovali císaři svá přání zdraví a Božího požehnání.

Nemysleme však, že provedení tolerančního patentu bylo snadné! Lidé činní ve státním a církevním aparátě viděli v něm velikou komplikaci svého úřadu i života. Zkusili napřed utajit před poddanými existenci nějakého patentu, zadržali se uveřejnit jeho plné znění, a kde museli, učinili tak nejraději pouze německy. Ovládací stroj v krajích a okresech, o něž se trůn jinak stoprocentně opíral, ukázal se tu náhle jako balast. Hleďme!

A tu se přiznám, že mi vždy imponuje, když vládce, který jednou konečně pojal správný úmysl, zasadí se o něj celou vahou. Jsme přece v praktické politice, a ne na universitě! Proto když se v Citově u Mělníka postavil zfanatizovaný dav proti tomu, aby na katolickém hřbitově ležela členka tolerované církve, uvítal jsem, že došlo v tomto katolickém režimu až ke střelbě do katolíků a bylo pět mrtvých. — Klobouk dolů před císařem! Ale ještě níže dolů před lidskou duší, nešťastnou následkem svého tragického neporozumění, jehož se však dopouští stále a stále.

Podívejme se však blíže na povahu toho dobrého patentu! — Toleroval výslovně jen konfese zavedené už v zahraničí — protestanty augsburgského a helvétského směru. V patentu marně hledali střechu potomci husitů a čeští bratři. Až za rok [1782] dostalo se jim povolení existence zvláštním dekretem, ale s podmínkou, že se stáhnou pod název luteránů. Aby pak vůbec nebylo omylu, čím víra je Bohu nejmilejší, začal ji dvůr označovat jako „naši a panující“.

V té době dosedl na biskupský stolec v Hradci Králové nový biskup Jan Leopold Hay. Dostal území, kde žili, někdy v souvislém osídlení, lidé odmítající každou známou víru a jakoukoli církev. Po staletích, kdy se Čechy angažovaly v náboženství až i vojensky, viděli někteří z nich na dno věci: Byl Bůh — a byli oni. Vše ostatní, co okolnímu světu stálo za křiký, bylo ničím před mrazivou protipřírodní lidské existencí a nezměrného všehomíra, jak bylo vysloveno v jejich katechismu: „Kdo seš ty nebo co seš ty? Já jsem jedinká žádost dychtící po tom světle živým a neskonálním. Odkuds sem přišel? Tam odud, kde nejní žádného počátku. Kam pak jdeš? Tam kde nejní žádného konce...“

Co nyní nový biskup? — Jan Leopold Hay z celého srdce uvítal císařův toleranční patent, dokonce ve své diecézi šel prakticky nad jeho text, sklízaje nevoli kolegů a nadřizených. Zvláštní jeho zájem služební i intelektuální budila sekta žijící na území s obcemi Rokytino a Chvojence. V jejím názoru nacházel vedle mystiky a panteismu výrazný díl selského racionalismu. Nazval tyto lidi deisty, pro podobu jejich názoru s filosofickým deismem. Vynaložil přiměřeně píle, aby podstatu jejich bludné víry poznal a osobně je od ní odvedl jako pravý pastýř. Žádal, aby si zvolili některou z tolerovaných konfesi. O svých výsledcích napsal: „Přečasto mně líbali ruce, pravice: Vy k nám mluvíte řeč sv. Jana, dokonale dobrotu rady vaší rádi uznáváme, ale jinak smýšleti nebudeme a nemůžeme. Rozum náš tajemství křesťanského náboženství nesnáší, a toho, co proti rozumu jest, věřiti nemůžeme.“ — Už za rok tento nejtolerantnější katolík radil pražskému guberniu s velikou litoostí a „přes minění Montesquieuovo a učeného Hessa“, aby se užilo přísnosti. Podle jeho rady bylo pak jádro českých deistů v počtu 119 osob dá se říci rozkulačeno: bez majetku a dětí posláno po úhlopříčce do Sedmíhradska. — A to je fatální na každé toleranci a svobodě, která přichází ode dvora: že ten, kdo ji uděluje, má na ni právo. On rozhoduje, jak se jí má rozumět a jaká porce komu přijde.

Celi ti čeští deisté zaujali mě pochopitelně nikoli jako příklad z náboženství, nýbrž jako národní případ povahotvorný. Není pro povahu národa přece jedno, kolik dobrých a jak přitom umíněných myšlenek urodí se mu po hektaru. Jsem-li dosti romantický, abych ještě snad i s někým dalším věřil, že existence národa má nějaký smysl či že se po něm aspoň ohlíží, umím obdivovat i tento výborný výrok o našich deistech: „... jejich ener-

gický pokus promítat křesťanské principy do konkrétního všedního života je nepochybným projevem onoho vyvoleného lidu, který si Nejvyšší sbírá snad i za ploty „našeho a panujícího“ náboženství, i za ploty tolerovaných konfesi.“ [L. Brož] — Nejvyšší si je, ano, sbírá i za ploty panujících i tolerovaných konfesi. A císařově mu je pořád posílají do Sedmíhradska, ne-li hůře.

Každý rok je výročí neznámého počtu historických událostí, z nichž některé jsou si slavně protimluvné. Každý rok je však zároveň rokem zakládajícím: sám může jednou být jubilejné vzpomínán. Z hlediska mé konfese učinil se počátek našeho roku pozoruhodným tím, že naše vládnoucí kruhy samy bez lidového násilí prohlásily vůli zavést více skutečné socialistické samosprávy. Jsem s tím spokojen. Má starost se v porovnání s loňským rokem posouvá dál: k jakému lidu to prohlásily. Nevím, jestli na území s obcemi Rokytno a Chvojenec po všech těch selekcích zůstalo se semeno dost lidí, kteří jsou schopni zaujmout se velkou nadosobní věcí přes meze patenty. Mohou být osvěceni vládci, kteří si dají radit od učených kráhy Montesquieu či Hessů, ale k zavedení lidového státu musí být, uznejte, i nějaká lidová představa o něm, která se ve své půdě kultivuje, ale ne tak, že se ty nejsilnější sazenice pořád vytrhávají. Jak žít a nechat žít — to je první lidská otázka, která se pořád vrací.

LL č. 1, 1. března 1968

Klidná revoluce v Československu

Pod tímto titulem uveřejnila švýcarská Gazette de Lausanne z 31. 1. rozhovor s redaktorem A.J. Liehemem.

Řekl jste několikrát, že leden 1968 je nejvýznamnějším datem v dějinách Československa od února 1948, kdy převzala moc komunistická strana. Jak to myslíte?

Roku 1948 jsme vykročili cestou socialismu. Avšak studená válka a stalinismus nutně musely vést k stalinismu vykořeněnému československého socialismu. Teprve dnes se můžeme vážně pokusit dokázat, že je i jiná cesta, cesta demokratického socialismu, pro který jsme se kdysi rozhodovali netuše, že tehdy nebyl uskutečnitelný.

Může tento demokratický socialismus verze 1968 vést v delší perspektivě k pluralitě stran?

Nikdo nemá definitivní recept, podle něhož by mohl definovat, co je to demokratický socialismus. Sami víme lépe, co už nechceme, než co by bylo třeba dělat. Na Západě se nám vyčítá, že se u nás opět všechno odbylo s vyloučením veřejnosti. V režimu, jako je náš, v němž dosud neexistuje mechanismus

skutečného demokratického socialistického státu, je však žádoucí, aby se první krok mohl udělat v rámci existujícího mechanismu. Jinak hrozí nebezpečí opakování Budapešti z roku 1956. V tom také spočívalo jádro velkého sporu s některými soudruhy v Československu i za hranicemi.

Za prvé jde tedy o demokratizaci strany. To se musí stát rychle. Všechny návrhy ústředního výboru směřují k tomuto cíli. Za druhé je třeba demokratizovat celý veřejný život a existující instituce.

Až bude ve straně i ve všech existujících institucích a organizacích nastolena skutečná demokracie, v jejímž rámci může každý zastávat a hájit své názory a organizovat se k tomuto cíli, dojdeme nezbytně k tomu, že začneme pocítovat potřebu nových institucí, nového mechanismu, který může znamenat i pluralismus.

Mluvíte o nových demokratických perspektivách. Jaký druh svobody máte na mysli, západní nebo komunistickou?

Socialismus má své oprávnění jen tehdy, zajistí-li lidu či národu více svobody a zároveň větší materiální rozvoj než systém předchozí. Mohli jsme se přesvědčit, že vzhledem k demokratickým tradicím země a její ekonomické struktuře nedává stalinický komunismus v Československu na tyto dvě otázky kladnou odpověď. Protože však stále věříme v socialistické řešení problémů 20. století, nemůže jít o návrat nazpátek, nýbrž toliko o hledání řešení v naznačeném směru.

Proč nebyl vývoj, který se uskutečňuje v roce 1968, možný už v roce 1956, kdy započal nesmělý proces destalinizace?

V tom období vládlo mylné domnění, že stalinismus je charakterizován toliko svými nejzjevnějšími krajnostmi. Panoval názor, že odstraněním těchto krajností (všemocností policie, nekontrolované justice, omezování osobní svobody atd.) bude stalinismus likvidován. Postupně se však dospívalo k pochopení, že stalinismus je cosi mnohem hlubšího, než tyto krajnosti. Tak například stalinský způsob myšlení vedl k dezintegraci ekonomiky země jako je Československo. Po prvních krocích (i v teoretickém myšlení), směřujících k tomu, aby byla naše ekonomika opět postavena na nohy, nebylo těžké pochopit, že tyto ekonomické reformy mohou vést ve vyspělé zemi jako je naše k cíli toliko tehdy, budou-li provázeny hlubokými změnami politických struktur. Z rozporu mezi odhodláním provést ekonomickou reformu a nechutí k zásadní změně krajního politického centralismu, který jsme zdědili ze stalinského období, se zrodila politická krize z konce roku 1967.

Zajímá se široká veřejnost skutečně o nedávné události?

Je charakteristické pro stalinový režim, ať už v jeho vypjatém či mírnějším období, v období tvrdém či liberálním, že podporuje nezájem obyvatelstva o poli-

tiku. Cesta k obnovení zájmu veřejnosti o politiku bude dlouhá. Avšak v době, kdy existuje televize, rozhlas, tisk, by překonání této vzdálenosti nemuselo trvat příliš dlouho. Věni mezi studenty loni na podzim dokázalo, že odpolitizování mládeže není skutečností tak nezvratnou, jak si mnozí mysleli. Jde tu, samozřejmě, o příklad, jehož platnost je omezená, ale někde je třeba začít. Musíme počítat s probuzením veřejnosti. Jinak bychom kráčeli k jistému neúspěchu.

Jaké důsledky bude mít nová politika pro styky se Západem?

Statistice Čechů a Slováků podnikly v uplynulých několika letech cestu na Západ. Získat pas bude nepochybně spojeno se stále menšími obtížemi a každý by měl mít svůj osobní pas s trvalým výjezdem. I tak však zůstane ekonomický problém, problém deviz, jehož řešení bude dlouhé a obtížné.

Kulturní styky se budou doazajista rozšiřovat všemi směry, budou stále decentralizovanější a osobnější, budou se vyvíjet k přímým kontaktům mezi organizacemi a institucemi. K velkým změnám dojde nepochybně i uvnitř země, zavládne větší svoboda kulturního projevu, přičemž zároveň s trvalým, že se kultura dostane ochrany před působením zákonů kulturního trhu, jež působí vždycky ve prospěch hodnot menších a nejmenších. Je totiž třeba vypracovat takovou kulturní politiku, jež by se stala ochráncem skutečné kultury a jejím šifitelem mezi masami. Nejde o to opížit se po Západu, nýbrž udělat víc než on.

Lze hovořit i o nové etapě ve vývoji vztahů mezi Čechy a Slováky?

Především nesmí být skutečnost, že do čela strany byl postaven Alexander Dubček, považována za vítězství Slováků nad Čechy. Dogmatiků bylo mnoho na obou stranách. Existuje však nadále slovenská otázka, o níž se v uplynulých letech nemluvilo (všechno bylo přece v naprostém pořádku...), což podstatně přispělo k zhoršování situace. Otázku vztahů mezi oběma národy je třeba začít vyřizovat bez prodlení. Budou určité podniknuty kroky k ústavní revizi postavení Slovenska i k dosažení lepší rovnováhy mezi ekonomikou obou částí země.

Jaká bude odezva vaší klidné revoluce v socialistických zemích?

Velký význam toho, co se u nás stalo, spočívá podle mého názoru v tom, že poprvé od Leninovy smrti vyměnila některá komunistická strana vedení výlučně z vnitřních příčin po dlouhé demokratické diskusi v ústředním výboru, bez použití síly. To samozřejmě může vyvolat celou řadu úvah. Byl podán důkaz, že takový vývoj je možný bez krveprolití a bez nedemokratických metod. O čem se mnozí odvažovali uvažovat toliko teoreticky, z někdy oprávněné obavy před důsledky, se stalo „praxí“, konkrétním příkladem.

LL č. 1, 1. března 1968

Jan Procházka

a co si o tom myslíte vy?

„Co si myslíte o cenzuře, která v minulosti mrzačila a umlčovala díla, místo aby ponechala na čtenáři vytvoření vlastního úsudku? A jak si, pane spisovateli, Vy představujete demokracii, právo a svobodu...?“
(Z dopisu ing. Viléma Arzta z Jeseníku.)

Hlídní myšlenek je součástí těch systémů, kde jsou hlídáni i lidé. Je to pochopitelně činnost směšná a ve skutečnosti zbytečná. Něco podobného jako snaha nabírat košem vodu. Nevzpomínám si, že by se komukoliv z mocných podařilo nějakou rebelující myšlenku skutečně potlačit. Nanejvýš se jí podařilo zdržet. Aby pak zazněla mnohonásobnou silou. S myšlenkami obyčejně neenergičtější bojují lidé, kteří od puberty na žádnou vlastní myšlenku nepřišli. Málokdy se touto pochopitelně činností zabývají lidé vzdělaní, velkorysí, demokratičtí, spíš to byli vždycky ti, kteří se k moci dostali jako náhradníci náhradníků, a to ještě hrou obskurních náhod, které navená historie někdy zlomyslně připouští. Pestrá a lživá podoba zvláštních myšlenek dráždila odjakživa šedivou mysl přízemních lidí, zákruty složitých úvah urážely jejich jednoduchoučnou vnímavost: zmocňovala se jich zloba nad vším, co bylo složitější než systém klozetového splachovač. Tito lidé považují cenzuru za nezbytnou. Je-li primitiv obdařen vyšší mocí než člověk vědoucí, je svár a srážka nevyhnutelná: neboť nevědomost nikdy není tolerantní. Vždycky chce přebudovat svět k vlastní nicotné podobě. A nejednou se jí to daří — jak byste jistě mohli uvést řadu radostných příkladů ze svých socialistických pracovišť. Cenzura totiž není jenom instituce, je to duševní stav nesvobodné společnosti. Každý nadřazený v takovém systému považuje za svoji povinnost a ještě více za akt vlastní sebeobranu bdít nad myšlenkami svých podřízených. Opracovává jakékoliv jejich duševní „výstřednosti“, až docílí kýženého stavu prostřednosti. A tak se stává, že mnoho soudruhů nahoře je překvapeno tím, že zdola přicházejí přesně takové zprávy, jaké oni sami považují za žádoucí. Popis situace z nejrůznějších úseků našeho života se celá dlouhá léta sestavoval nikoliv dle skutečností, ale podle toho, jak tam či onde si přál ten či onen činitel situaci vidět. V jedné daleké zemi jsem zastihl našeho vyslance nad kormutlivými úvahami, jestli si může dovolit napsat hlášení odpovídající sice pravdě, ale zcela odporující pražským představám o dotyčné moci. Vzhledem k tomu, že vyslancem zůstal, jistě uhodnete, pro kterou alternativu se rozhodl. V systému uniformního myšlení se směrem nahoru neoponuje. Tak vzniká fantastické sebedůvěra vedoucích soudruhů. Ať řek-

nou cokoliv, podřízení s tím nejenom souhlasí, ale viditelně dávají najevo, že je samé by to nikdy nena-
padlo. Slabší povahy na vedoucích židlich samozřej-
mě začnou mít nejrůznější iluze o vlastních hlavách.
Nikdo nemá tak silnou vůli a tak pevnou povahu, aby
se nezbázl, když zjistí, že je schopen plně radit
mlékařům, lékařům, cukrářům, pekařům, a všichni
mu děkují, že jim otevřel oči. Uvěřit vlastní dokona-
losti je na určitých místech jenom otázkou času. Neboť
systém vybudovaný v podobě pyramidy vyžaduje
rozhodování shora. Systém musí stát nad osobami,
nad kteroukoliv z osob. Nikoliv systémem, ale osoby nad
systémem potřebují cenzora, žalávníky, prodejného
soudce, naslouchače a bezmyšlenkovitou klaku v já-
sajících spalírech státních oslav. Na tom byl vybudo-
ván carismus, abych uvedl nějaký bližší příklad.

Cenzura si nás všchny chce přetvořit ke svému
obrazu. V jedné orientální zemi, kterou nebudu jme-
novat, abych nekomplikoval práci ministerstvu za-
hraničních věcí, jsem se seznámil s filmovým scenáris-
tou. Sám mi řekl, že každý rok dostává zvláštní přímii
od státní cenzury. Dychtivě jsem zatoužil spatřit ně-
který z jeho filmů. Uviděl jsem a pochopil jsem. Do
komorního děje vždy vpletl nějaký dialog oslavující
vedoucího činitele. Nejčastěji tyto větvičky vkládal do
krajiny, kterou hrdina jel kupříkladu v džipu. Anebo
na koni. Byly to hlubokomyšlnosti v tom smyslu: „Je
to krásná země. A je šťastná. Je konečně v dobrých
rukou...“ Pak gradovala hudba, kamera přehlédla
nekonečnou písečnou rovinu a kotouč slunce se
zrychleně vyhoupl nad zamřízený obzor. Děj těchto
filmů vám nebudu vyprávět, všechno to byly kusy asi
jako Madla zpívá Evropě. Jenomže v turbanech.
S dotyčným inteligentem jsme pak navštívili jedno
starobylé místo, které je v tamté zemi unikátní. Scená-
rista tam nikdy předtím nebyl. Dobrosrdečný staře-
ček nás provázel starobylými hrobkami faraónů a
upozorňoval nás, že ta i ona hrobka byla vykradena
lupiči. V chobách bylo vidět vtesané otvory, kudy se
bibliční ložeupníci dostali k pokladům mrtvých. Když
nám to řekl už v třetí a čtvrté hrobce, náš umělec
zpozorněl, přitočil se k dědečkovi a dost ostře mu
řekl: „Jak to, vykradena...? A co dělá naše policie?
Jak to, že tady nechává vykrádat hrobky?“ Průvodce
se na inteligenta podíval pohledem, kterým ho ihned
rozpoznal. „Hrobky byly vyloupeny před třemi tisíci
lety,“ řekl tiše. A nám pokynul, abychom ho následo-
vali do další síně...

Je-li někde povýšena hloupost nad moudrost, ne-
zadržitelně hloupne celý systém. Přizpůsobuje se to-
mu, co se žádá. Ministerstva pak vydávají výnosy asi
v tom smyslu: Jak správně zapahat koně apod. Lidé,
kterým byl v dětství odňat chobek spolu se slepým
střevem, získávají skvělá postavení. Jsou svému reži-
mu věrni, ale jsou pro něj ve skutečnosti bezcenní: i
kdyby byli postaveni do čela universit anebo do ještě

vyššího čela, budou to stále titíž omezení lidé, kteří
k zašněrování polobotek potřebují obrázkový návod.

Jenom svoboda myšlení a svobodná výměna a zá-
pas myšlenek vytváří atmosféru, kdy nejlepší z nejlep-
ších jsou samočinně postaveni na ta místa, na kterých
mohou pro celou společnost nejvíc znamenat. Je-li
mocí obdařena vzdělanost a moudrost, je tolerantní a
snášenlivá, ctí prostotu a a veškerou lidskou práci. Ob-
čan civilizovaného státu chce takovou existenci, která
by neurážela jeho důstojnost. Nechce být pátým ko-
lem u vozu, nechce věčně šeptat, chce se zbavit strachu
a úzkosti před orgány, které si sám platí, které vznikly
jakoby jeho jménem a které nikterak nemůže kontro-
lovat. Občan tvrdší než chce mít pocit, že je to jeho
stát. A když už je na světě, nechce, aby celou tu
krátkou dobu jeho hlavním lidským pocitem byla
zlost. Ve státě, kde práce policie je anonymní a nestojí
pod zcela zřejmou veřejnou kontrolou, je pravděpo-
dobně v nepořádku řada dalších věcí. Jako tomu ku-
příkladu bylo v minulém století v Prusku. I když se už
musíme smířit s tím, že lidé s nejlepšími myšlenkami
měli dost často nejsvobodnější život. Jestli něco v této
situaci, ve které jsme dnes, potřebujeme víc než dobré
myšlenky, pak jsou to jediné ještě lepší myšlenky.
Máme-li se skutečně stát osvíceným socialismem, sne-
sitelným systémem pro člověka.

Mluvíme teď často o demokracii. Ale máme na
mysli spíš trochu řízenou demokracii. Nejsme si pře-
ce jenom jisti, jestli by každý měl mít právo říkat, co si
myslí. Ale jakmile znovu začneme vybírat, kdo bude
mít právo a kdo nebude mít právo, stvoříme jenom
novou variantu staré nespravedlnosti a nikoliv novou
spravedlnost. Řízená demokracie možná vyhovuje
Tramtárii. Ale my jsme slezli z větví už před mnohem
delší dobou.

Všichni jsme odpovědní za náš budoucí osud. Jsme
odsouzeni k tomu něco vymyslet. Hlavou! Aby to
mělo hlavu a patu. Aby to bylo československé! Lids-
ké a pokrokové. Neboť vztah k lidskému pokroku je
něco mnohem hlubšího než jenom vztah k jedné po-
litické tendenci. Pokrok se uskutečňuje i vně našich
idejí. Neměli bychom na to zapomínat. Chtěl jsem
tímto vyjádřit své pomatené přesvědčení, že národ je
víc než jenom jedna třída a víc než jedna strana.
Člověk si to může uvědomovat, aniž by byl naciona-
listou a aniž by přestal být komunistou. A lidský rod
je víc než jeden národ. Byť by to byl sebevětší národ!

V minulosti jsme nejednou dávali najevo, že snadno
upleteme bič z toho, z čeho se to ještě nikdy nikomu
nepovedlo. Teď bychom raději měli říkat hop, ať sku-
tečně přeskočíme! Abychom se zase neblamovali.

A budme na sebe hodnější! Hlavně vždycky večer.
Pro případ, že by kdokoli z nás v noci umřel!

Na shledanou v květnu!

MY 68, roč. 5, č. 4, březen 1968

K situaci mezi vysokoškolskou mládeží

Ač to není zcela obvyklé, rozhodli se redaktoři Studenta vstoupit do polemiky o současném stavu Československého svazu mládeže a studentského hnutí. Bývalo spíše zvykem, že redakce v takovéhoto zásadních sporech tvořily prostředníka — a byly rády, že mohly dělat alespoň to. Nechceme polemiku, jež sotva povstala, žádným způsobem ovlivňovat. Chceme jen touto formou se svým názorem, jež je potřeba chápat jako jeden z názorů, seznámit své čtenáře i svého vydavatele. Z dalšího textu je snad jasné, na čí straně bychom rádi stáli; tento článek má však navíc pro náš časopis (jako ostatně i celá polemika) velký význam. Využíváme příležitosti, která se nám naskytla, abychom se zbavili dilematu, které pro nás znamenalo na jedné straně direktivní tlak vydavatele — ÚV ČSM — a na druhé straně opačně působící tlak těch, kterým je časopis určen — studentů. Významným podnětem k tomuto příspěvku do polemiky byla beseda některých členů redakce s reprezentanty angažované části studentské veřejnosti. Konala se 31. ledna. Přejali jsme z ní řadu názorů a myšlenek.

Ve studentském hnutí existuje v současné době zvláštní a vyhraněná situace. Lze pozorovat, že mezi vysokoškolskými hluboko poklesla autorita strany, jež je považována za instituci nedemokratickou (i když nám nejsou známy námitky přímo proti jejímu programu ani proti samé podstatě politického zřízení). Vstup do strany se na vysokých školách často chápe nikoliv jako projev nějakého politického přesvědčení, ale jako projev kariérismu, jako nemorálnost. Zcela logickým důsledkem je v takových případech pohled na ČSM jako na instituci, která vykonává jen vůli strany, působí shora dolů a není představitelem vůle mládeže. Protože tito studenti se domnívají, že ČSM neprosazuje jejich zájmy, dívají se na tuto organizaci jako na útvar, jenž je nemůže reprezentovat a je pro ně nadále nepřijatelný. Nejvyhraněnější situace je v Praze — odkud přicházejí požadavky na zcela samostatnou studentskou organizaci.

Radikální závěry lednového aktivu pražských vysokoškoláků způsobily, že předsednictvo ÚV ČSM bylo nuceno veřejně zaujmout stanovisko ke strahovským událostem a ke kritice svého postoje k vysokoškolákům. To vysokoškolská mládež hodnotí tak, že po letech opatrného a většinou i zcela otevřeného ignorování požadavků studentů dochází konečně k jakési diskusi. Smutným faktem však zůstává, že k ní dochází teprve tehdy, když visí ve vzduchu definitivní roztržka. Proto také studenti nemohou chápat „Stanovisko předsednictva ÚV ČSM k některým aktuálním problémům mezi pražskými vysokoškoláky“

jinak, než jako snahu zachránit, co se dá. Nepokládají ho za seriózní základ jednání a požadují právem na časopisu Student, aby otiskl základní materiály již citovaného aktivu. Domnívají se totiž, že řada otázek, o kterých se na aktivu hovořilo, interpretuje stanovisko nepřesně, mlhavě a nedostatečně informovaného čtenáře může dezorientovat.

Pokusme se některé z nich vyjmenovat:

- ÚV ČSM se vyhýbal diskusím a kritikám, a když už zasahoval, zasahoval velice nešťastně (viz například autoritativní vystoupení s. Zavadila na VOV ČSM Praha po Strahovu ap.);

- nižší funkcionáři a prostí členové ČSM se většinou nesetkávali a nesetkávají s členy vyšších orgánů, nýbrž s řadovými pracovníky aparátu, kteří nebývají na dostatečné úrovni. Jejich rozhodování a vůbec celý přístup k problémům — a to je u pracovníků kteréhokoliv aparátu, úředníků, symptomatické — působí optatnický;

- sami funkcionáři, členové vyšších orgánů, pokud vůbec vystupovali mezi masou členů, nedokázali přesvědčivě argumentovat, často reagovali podrážděně. To pochopitelně nutně vyvolává u mladých lidí nedůvěru, zvláště uvědomí-li si, že jsou jim tito lidé prezentováni jako jejich představitelé;

- vedení Svazu mládeže jsme viděli vždy spíše v agresivní obraně proti členům vlastní organizace; nestálo na špičce aktivní činnosti a neprosazovalo mnohé oprávněné požadavky mládeže;

- zvláště v poslední době své členy naprosto zklamalo tím, že včas nereagovalo na určité konkrétní události (nezaujalo stanovisko k smutně proslulému článku F.J. Kolára, natož k celým strahovským událostem);

- v této souvislosti stojí za to prozkoumat úvahu o praktickém provádění téze o přímém vedení ČSM stranou. Pod oblíbeným slovem linie se chápe stoprocentní a striktní plnění pokynů vedoucích pracovníků a několika oddělení ÚV KSČ. Existence oddělení mládeže ÚV KSČ fakticky vzbuzuje oprávněné pochybnosti o samostatnosti práce Svazu mládeže (tajemníci ÚV ČSM museli prakticky všechna svá rozhodnutí předběžně konzultovat);

- tyto pochybnosti potvrzuje fakt hospodářské nesamostatnosti ÚV ČSM, jeho podřízenosti hospodářskému oddělení ÚV KSČ;

- nedůvěra studentů k ČSM pramenila i z nechuti svazáckých orgánů diskutovat o jakémkoliv změně struktury organizace. Teprve v poslední době, působením obrovského tlaku z řad členstva, se takováto diskuse připouští;

- o nekalitní práci svazáckých orgánů svědčí i to, že do dnešního dne prakticky nepracovaly na teoreticky podložené výhledové koncepci činnosti organizací mládeže, nemluvě o tom, že by ji vytvořily.

Mezi programem svazácké organizace a jeho realizací je zřetelný rozpor. Cíl — totiž podchytit všechny aspekty života mladého člověka — je, zvláště za současné situace, více než nerealizovatelný; program je příliš obecný, příliš univerzální. V praxi nejsou respektovány ty nejzákladnější věci, mezi jiným — a o to nám teď jde — specifika studentského hnutí.

To ovšem není záležitostí jenom poslední doby a navíc okruh viníků je mnohem širší. Studentské hnutí nerespektovalo nejen Svaz mládeže, ale také mnoho dalších skupin v naší společnosti, které se domnívají, že studenti by měli řešit pouze své, tedy ryze studentské, školní záležitosti.

S programem Svazu a způsoby jeho uplatňování se rozcházejí i ti studenti, kteří jsou v jeho orgánech, ti, kteří jsou řadovými členy Svazu i ti, kteří v ČSM nejsou. Jak se může ČSM vydávat za představitele veškeré mládeže, když stav koncem ledna byl takový, že v této organizaci bylo na některých fakultách pouze 60% a na jiných jen 40% studentů. Přitom mnoho jich je pro samostatnou studentskou organizaci mimo Československý svaz mládeže.

Dalším praktickým nedostatkem je to, že závěry, stanoviska či usnesení svazáckých orgánů jsou předkládány ve formě, která nerespektuje samozřejmou a pro studenty přirozenou a nutnou možnost: nesouhlasit s názory, oponovat jim, napadat je, vyvracet vlastními argumenty atd. Každá společnost by měla stát o každý názor — dobrý nebo špatný — ale otevřený, to znamená upřímný.

Studenti se své názory snaží prosazovat radikálně, nemají chuť čekat. Jsou studenty jen několik let. Tento fakt ČSM a jeho vedení nechce pochopit.

Politika svazáckých orgánů byla často vyloženě negativní, nedemokratická a v některých případech působila značně depresivně. Případ Jiřího Müllera poznamenal pozici ČSM na vysokých školách na velmi dlouhou dobu a následky — politické i morální — trvají dodnes.

Studentské hnutí se jeví pro svazácké orgány jako neobjehavější problém. Problémy jsou ovšem i jinde. Aby se situace mezi studenty normalizovala, je třeba normalizovat stav v celostátním měřítku, v celé naší společnosti. Normalizace — v tomto případě větší míra demokracie a její úzkostlivé dodržování — musí spočívat v tom, že se svými názory a potřebami budou moci vystupovat všechny společenské vrstvy.

Má-li organizace takové vnitřní rozpory, jaké má v současné době ČSM, existují tři řešení.

První z nich je rozpad organizace. Druhým řešením by byla eliminace skupiny, která nesouhlasí — je-li malá a omezená jen na své nositele. Jde-li o skupinu širší (což je naše situace), je případná eliminace neúčinná, problém se nevyřeší, ale prohlubuje a později vybuchne znovu a jeho zvládnutí bude stále a stále těžší (viz případ Müller). A konečně třetím řešením je

uskutečnit závažné strukturální změny.

Při veškerém jednání a rozhodování o mládeži je třeba přísně dbát na demokratickou formu, dbát na to, aby pohyb informací se pohyboval rovnoměrně, i zdola nahoru, a ne jen obráceně.

Pokud jde o stranické řízení, domníváme se, že působení na mládež by mělo být součástí celkové politiky strany, koncipované neodtažitě od ostatních problémů. Jsme přesvědčeni, že své povinnosti má v tomto směru každé oddělení ÚV KSČ. Vytvoření zvláštního oddělení pro řízení mládeže pokládáme za zjednodušování. Vede to k zcela logické domněnce, že mládež je chápána mimo ekonomické, politické a ideové klima naší země. Z podkladů, které stranický orgán dostává ze všech oddělení ÚV KSČ (stanoviska, informace apod.), by měl praktickou politiku k mládeži stanovit volený orgán, plénium ÚV KSČ, eventuálně sjezd strany a nikoliv početně omezená skupina pracovníků aparátu.

Doporučujeme straně a sjezdu ČSM přistoupit na návrh důsledné, promyšlené a účelné federalizace Svazu mládeže. Domníváme se, že je nezbytné svolat příslušné svazácké a stranické aktivity a konference z oblastí vysokých škol a na nich formulovat na základě diskuse obsahové a organizační otázky, podporovat v tomto smyslu činnost vysokoškolské rady.

Vrcholným funkcionářům ČSM, kteří se nejvíce kompromitovali svou váhavostí, opatrnictvím, nedůsledností, nedostatkem smyslu pro realitu a přivedli tak organizaci, kterou měli řídit, do stavu, v jakém je, by mělo vedení strany a ÚV ČSM doporučit odchod z funkcí ve Svazu mládeže. Myslíme, že k ozdravení situace mezi studenty by prospěl zejména odchod soudruha Miroslava Zavadila.

Časopis Student, jako angažovaný kulturně politický časopis pro vysokoškoláky, musí tyto problémy — a mnohé jiné — na své stránky předkládat, hovořit o nich, diskutovat, polemizovat. Nelze se k nim stavět zády, nelze dělat, že neexistují a věnovat se pouze komunálním záležitostem (menzy, koleje apod.). Nelze nadále souhlasit s dosud zcela obvyklými a silami redakce nevládnutelnými direktivními „radami“, o čem lze a o čem nelze pro studenty psát. Časopisu Student jde o pravdivé informování, chce vidět problémy tam, kde skutečně jsou, nechce se tvářit, že panuje idyla tam, kde se schyluje k bouři. Domníváme se, že noviny nemají být vratkým nástrojem politiků v tom smyslu, aby přenášely jen jejich názory širokým vrstvám. Naopak. Mají být pro tyto politiky jedním ze zdrojů informací.

V nynější situaci se redakce Studenta nutně musí zabývat problémem vydavatele. Být nadále orgánem současného ÚV ČSM a být přitom časopisem studentů je absurdní. Uvědomujeme si, že najít vydavatele nového bude nesmírně obtížné. Uvědomujeme si také, že tímto postojem je ohrožena i samotná existence

časopisu. Nemáme však na vybranou. Díky politice ÚV ČSM byl časopis poškozován a jeho pověst tím nesmírně trpěla.

Redaktoři Studenta si uvědomují, že jenom pravda stojí na straně pokroku. Vždy bude spojenkyň tčch, kteří skutečně chtějí vést naši společnost dál, vždy byla zbrání oněch, kteří se chtěli zvat komunisty.

Umožnit studentům, aby mohli říkat úplnou, byť někdy i nepřijemnou pravdu, by nemělo být považováno za benevolenci z kterékoliv strany, ale za naprosto nutnou samozřejmost. Jinak s úkoly, které máme před sebou a ke kterým se s plnou odpovědností hlásíme, nepohneme.

Student, 6. března 1968

Rudolf Olšinský

Kto nám kradne mozgy?

Bol nižšej postavy, ktorú halil mierne ufúlaný biely plášť, oči skrýval za hrubými sklami a hoci bolo skoré popoludnie, už z neho razili dva balíčky cigariet a pár káv; pri rozhovore nervózne pohadzoval rukami a tým pripomínal čarodějníka-iluzionistu, ktorý z vřduchu, z ničoho, chytá, či vyčarúva peniaze, šatky a iné drobnosti, ibaže on takto chytal a spájal útržky myšlienok a názorov. Najskôr bol zvedavý (poznáme sa predsa), či to bude oficiálny rozhovor, lebo v takom prípade môže poslúžiť oficiálnymi názormi, tie však, dodal, azda nie sú zaujímavé. Ak to nemá byť oficiálny rozhovor, potom nech si láskavo nechám jeho meno iba pre seba; má vážnejšiu prácu ako vysvetľovať, že to, čo povedal, myslím presne tak ako to povedal alebo to myslel celkom naopak. Nie je tiež príjemné stať sa predmetom záujmu mocných jeho malého sveta, to má vždy za následok, že ak s jeho názormi súhlasia, môžu mu pridelit na znak spokojnosti nejakú tú prácu navyše (kto má čas vysedať na schôdzach), čím mu znemožnia jeho vlastnú prácu, alebo na prejav nesúhlasu začnú mu robiť rozličné prekážky, na čo opäť doplatí predovšetkým práca. Teda nemá záujem ani o súhlas ani nesúhlas, o nijakú pozornosť. „Je to vždy z blata do kaluže“, a po dlhšej odmlke bez jasnej súvislosti s tým, čo predtým vravel, doložil: „Dúfam, že ma nebudete presievdať rečami o občianskej statočnosti a odvahe. Mám na to svoj názor. Ak si spoločnosť vytvorí taký stav, že na vysvetlenie pravdy treba mať odvalu, nuž nezaslúži si pravdu počuť: ešte ju nepotrebuje. A až raz príde na to, že sa bez nej nezaobíde, prijme ju pokorne, za zvukov mea culpa, a pravda vtedy vyslovená nestará nič na svojej hodnote, ba naopak. Ešte ziska. Keď vrátime pravdu vtedy, keď ju ľudia nechcu počuť, označujete ich za hlupákov, hoci to, že sú hlúpi, si ešte neuvedomujú. Takéto situácie sú zvyčajne tragické pre pravdonosiča. Počkajte teda do čias, až sa im zhnusí ich

bohorovnosť, až potom im dajte pocítiť hĺbku ich nevedomosti — neurazia sa. Kdeže. Sú práve v štádiu prázdnoty a sebabičovania a prijmu vaše slová ako slová spasiteľa. Do všetkých dôsledkov. Azda vás pre ne aj o nejaký ten čas ukrížu, ale to už preto, aby na vás mohli v dobrom spomínať, ale (to ale bolo výsledkom našej netrpelivosti, jasne vyznačenej na tvári, hoci tieto svoje názory neboli bez zaujímavosti a nechýbal im postreh a životná pravda), ale odbieham, nuž k veci! (Na tomto mieste prestávame používať úvodzovky, ktoré slúžili a slúžia na označenie priamej reči jednej osoby. Rozhovory s niektorými ľuďmi nemôžno vtesnať do škatuliek otázka-odpoveď, lebo sú v pravom slova zmysle dialógmi, dialógmi, pri ktorých otázka môže byť odpoveďou a odpoveď otázkou. Tento rozhovor bol viac ako dialóg, bol to dvojpev, pri ktorom sa zo sóla rodí dvojhlas a ten zas ústi do sólového spevu. Ak navonok bude mať formu monológu, to len preto, že na papieri ťažko odlišit hlas od hlasu.)

Tak vy si teda myslíte, že západné štáty nám kradnú veľa mozgov, či kvalifikovaných ľudí, odborníkov, vedcov, čo, aby som použil žargón týchto dní „nepriaznivo ovplyvňuje“ ... no kde čo, a všetkých nás tento fakt natoľko trápi, mrzí a znepokojuje, že sa usilujeme urobiť všetko, aby tieto krádeže prestali!? Krádeže mozgov — tento problém skutočne vo svete existuje. Ale je aj našim problémom? Nie je to niečo podobné ako minisukne či big beat, čo sme iba prevzali, aby sme sa zaradili do svetového diania? Nečudujte sa. V našej praxi sa práca začína pochybovaním o samej otázke či probléme. Predovšetkým skúsime, či problém je skutočne takovým problémom, za aký sa vydáva alebo ako sa javí, či otázka je správne postavená, správne zostavená; aj problém môže byť pseudoprobémom a už samou otázkou možno klamať. Tak Západ nám kradne veľa mozgov ... Všimnime si slovo veľa. Koľko je to veľa: koľko je to percent z celkového počtu mozgov, ktoré vlastnime a koľko mozgov vlastne máme. Takto by sme sa však ďaleko nedostali. Nepomohla by nám ani štatistika, ktorá by uvádzala, koľko kvalifikovaných ľudí odchádza či uteká na Západ — rozum, nadanie, talent plus vzdelanie, to je čosi na čo nemôžeme uplatniť naše kvantitatívne teórie. To nie je ako vyvážať konzervy. Taká štatistika by mohla viac klamať, ako žiadať štatistika. Mohla by byť podnetom k plesaniu, keby ukazovala, že z nejakého vedného odboru nám napríklad z vyše dvoch tisíc vedcov odišli len desiat. A čo keď práve tí desiat boli mozgovým trustom, centrom, a tí ostatní, čo zostali, žili albo mohli žiť iba z ich nápadov a erudície? Poznám ústav, kde z viroto vedeckých pracovníkov odišli piati a ústav (hoci to nepriznáva) bez nich iba prištipkári a má iba malú nádej, že na niečo seriózneho príde. Ďalšie slovo v otázke bolo kradnúť — kradnúť je asi slovo, ktoré

nie celkom presne vystihuje pravý stav vecí, ale keď už sme o týchto ľuďoch skutočne chudobnejší, použijme ho. A potom sa tam vpravilo, že spoločnosť tento stav mrzí a chce urobiť všetko, aby sa napravilo. Čosi nás na tomto stave mrzí. Ale čo: mrzí nás, že sme stratili vedcov či kvalifikovaných odborníkov alebo nás viac mrzí fakt, že napriek všetkým opatreniam nám ušli kury, jednotlivci, občania, ktosi, kto svojim nedovoleným odchodom porušil zákon a dal najavo, že sa mu u nás čosi nepáči, s čímsi nesúhlasí, a tým nás k tomu čomusi prinútil zaujať stanovisko a čosi povedať sebe aj verejnosti, pravdu či klam. Vidí sa mi, že nám skôr chýba kus, že nás skôr mrzí kritika, ktorú takýto odchod predstavuje. Pravda, tvárime sa, že nás mrzí odchod odborníka. To však je sebaklam, ba niekedy aj pretváрка. Veď my dodnes ešte vedu a vedcov, odborníkov v pravom slova zmysle nepotrebuje. Sme čosi ako deti, ktoré v škole naučili, že mlieko je chutné a zdravé. Toto naučené sú ohotné kedykoľvek odrecitovať, deklarovať, ale málokedy sú ohotné mlieko piť. A ak aj, zvyčajne s odporom. Tvrdíme, že vo vede, v odbornom prístupe a riešení vecí je naše východisko i spása, ale to všetko je skôr zbožné želanie. Veď o tom, kedy a nakoľko pustíme k slovu, či k práci odborníkov, o tom zvyčajne rozhodujú neodborníci, prípadne ľudia, čo sa môžu za odborníkov vydávať, lebo rozličným spôsobom nadobudli nie kvalifikáciu, ale potvrdenie o tom, že sú kvalifikovaní. Takéto hodnotenie vyznieva (z našej strany) dosť subjektívne. Skutočne môže byť viac pocitom, ako faktom. Jestvujú aj objektívne fakty. Každý, kto len číta noviny vie, a skoro denne sa dozvedá koľko nekvalifikovaných ľudí pracuje na mestach, čo si vyžadujú vysokú kvalifikáciu a koľko kvalifikovaných trochári na všetkých miestach pre poskokov a úradníkov. A to sa kritizuje — a už roky — ale nik alebo nič nie je schopné to zmeniť. Zásady sú jedna vec a prax je celkom iná. Keď v konkrétnej situácii príde na lámanie chleba, všetko iné, len nie kvalifikácia je prvoradá. Pred rozumom, vedomosťami, schopnosťami často stojí staroba (v zmysle dlhoročných zásluh), zásluhy o to či dačo iné, oportunizmus, priateľstvo — to sú prvoradá oprávnenia na riadenie či rozhodovanie. Stále však ešte rozprávame v kategóriách dobrých či zlých úmyslov, kritérií. Na dobrých či zlých úmysloch nemožno stavať. Musí sa zmeniť zlo, ktorý nás ovláda (terazíj nikoho nenúti dať na zodpovedné miesto odborníkov), lebo tento umožňuje konať nezodpovedne, proti zdravému rozumu — zlatom pokrývať strechy a prstene vyrábať z betónu. Tu kdesi je jedna z príčin prečo nám ktosi nemôže „kradnúť“ mozgy. Kvalifikovaný človek potrebuje kvalifikované miesto, len na ňom môže ďalej rozvíjať svoje schopnosti, využívať nadanie, skúmať a nachádzať všetko, čo v ňom je, ďalej sa kvalifikovať, jedným slovom sebarealizovať sa. ak takéto miesto nedostane, začína intelektuál-

ne odumierať, hrozba takéhoto zániku sa u neho prejavuje v nespokojnosti a v niektorých prípadoch aj v odchode. Síce pominuli časy, keď vzdelanie samo bolo podozrivé, teraz sú iba časy, že vzdelanie slovami oceňované je stále zaznávané. Nivelizácia, o ktorej sa toľko rozpráva, je iba dôsledkom tohto podcenenia. Vyjadrené v korunách, vraví sa odborníkovi, že jeho intelekt, vzdelanie nie sú oveľa viac (o dvesto-tristo korun?) ako nedokončená osemročnica ktoréhokoľvek chlapa kdesi na stavbe. Nie je to viac, neprinášaš viac, čiže musíš sa rovnako tiesniť ako každý iný v byte, kde nemáš pre seba štyri steny, stáť v zástupoch na mlieko, čistiť parkety, utierať riad, hnať dečku do škôlky a spať. Čo nás po tom, že tvoja skutočná práca nie je iba osem hodín na pracovisku, ale že k nej treba prirátat ešte ďalších päť šiest, ktoré zaberie štúdium, rozmýšľanie o pracovných problémoch. Čo nás po tom, že ty peniaze potrebuješ na to, aby si mohol lepšie pracovať a nie si ako väčšina z tých, ktorí teraz hrabú, len aby sa mohli ukazovať. To, čo dnes je, trochu pripomína časy, keď poriadny mäsiarsky majster bol stokrát viac ako na štátny plat odkázaný gymnaziálny profesor. Nivelizácia sa niekedy hodnotí ako kurizovanie masám. Ale je to však kurizovanie lacné, na ktoré mnohí doplácajú.

Tým, že robotník má skoro taký, ak nie väčší plat ako odborník, často zabúda na to, že aj jeho plat je nízky. Je to až tragicky smiešne, aké priam ruvačky sa medzi vzdelanými ľuďmi, odborníkmi odohrávajú, keď sa majú obsadiť rozličné krátkodobé miesta či štipendiá v zahraničí. Smiešne je to, čo sa okolo toho deje, tragické to, že iba tou cestou sa môže odborník z mnohých profesií dopracovať k niečomu. Vidí sa mi, že pre našu situáciu slovo krádež, kradnutie nevyhovuje. Vystihuje situáciu tam, kde odborníkov všetkými silami, (pravda v rámci svojich možností) si držia, a ktosi si ich vyššími ponukami, lepšími možnosťami len prelania. V našom prípade skôr ide o zbieranie. Tu sa nekradne, tu sa zbiera pohodené, pritom to, čo niekto zodvihol, má ešte zo zmeny majiteľa radosť. Nielen preto, že dostane viac peňazí, ale aj preto, že sa s ňím ráta a musí rátať. Rakúšania vraj vravia, že naše dievčatá sú najlacnejšie, v rovnakej, ak v nie väčšej miere to platí aj na našich odborníkov. Nuž mnohí radi sberajú.

A niekedy umožňujeme zbierať, hoci by sme to umožniť nemali, či nemuseli. Je to dôsledok toho, že každý pokus odísť z domoviny považujeme iba za kritiku, zradu. Čo by sa stalo s mladým človekom, ktorý by navštívil patričné úrady a oznámil, že na neurčitý čas chce odísť do zahraničia, chce pracovať v rozličných firmách, ústavoch a po čase sa hodlá vrátiť? Vyhodili by ho, lebo by ho považovali za chytráka, ktorý chce takto, legálnou cestou ujsť. A nielenže by ho vyhodili, ešte by naňho upozornili, že je taký a teda ... To, čo niekedy mohol a niekedy musel urobiť

každý stolársky tovariš, ak sa chcel stať majstrom: ist' na skusy, zvandrovať kus sveta, to dnes nemôže mladý nádejný odborník, či vedec. Alebo aspoň nie v takom rozsahu, aký by sa žiadal. Než by sme mu umožnili získať nové skúsenosti, radšej ho zaradíme na miesto, kde to, čo vie, využije vari na desatinu a zvyšok je úhor. Do istého času (keď panovali termíny ako poklonkovanie sa pred buržoaznou vedou a pod.), keď sme si mysleli, že styk so Západom je rovnako nákazlivý a nebezpečný ako pohlavné choroby, malo to aj svoje oprávnenie. Dnes oprávnenie zmizlo a zostala zotrvačnosť. Ak dnes chce ktosi vlastnými zmyslami zistiť, že svet je guľatý a veda mnohostránná a mnohostranná a neuspokojí sa s turistickými zájazdmi, či s cestou so stovkou dolárov vo vrecku, nuž... Používame termín útek preto, lebo sme sa nenaučili používať termín odchod, preto, že medzi odchod a príchod nevyhnutne vkládame odsúdenie, zhabanie majetku, kádrovanie. Príchod teda nie je logickým dôsledkom odchodu, jestvujú iba odchody bez možnosti návratu. Prečo to však je? Neveríme týmto ľuďom, že sa vrátia, alebo neveríme sebe, že budeme vedieť vytvoriť také podmienky, aby sa vrátili. To je otázka! Má však toto všetko trápiť nás, komu naše trápenie pomôže? Trápenie má byť iba prvým krokom k odstráneniu trápenia. A keď nemožno urobiť druhý krok, prvý sa urobiť neoddá.

P.S. Akýsi čas po tomto rozhovore (rozhovor sa ešte dlho a o mnohom), uskutočnil sa ešte jeden rozhovor. Náhodnejší ako ten prvý. Jeden zo známych nám vyrozprával situáciu v istej fabrike: v poslednom čase sa mzdy robotníkov podstatne zvýšili. Zarobia si viac, ale nie preto, že by viac urobili, iba viac píšú. Majstri, technici a všetci tí, ktorí by mali takýto rast miezd obmedziť a ktorí o tom vedia, sú ticho. Mlčia. Za platy, ktoré dostávajú, sa im neoddá vyvolávať konflikty, znepríjemňovať si život. Ak by ich raz niekto volal na zodpovednosť, ak by ich pozbavil funkcií a suspendoval na robotníkov, nič strašného sa nestane — ibaže zarobia viac.

O niekoľko dní neskôr neznámy čitateľ poslal nám výstrižok dvoch inzerátov z časopisu Práca zo dňa 8.II. t.r. Prvý inzerát oznamuje, že Stavomontáže Bratislava prijímajú väčší počet sklenárov (2500 Kčs), stolárov (2100 Kčs), izolatórov (2000—2100 Kčs), obkladačov (2200 Kčs), všetkých, ktorí sú zapracovaní umožnia získať výučný list, sľubujú im jednosmernú prevádzku, všetky voľné soboty a ubytovanie. V druhom inzeráte Pozemné stavby v Košiciach oznamujú, že prijímajú vedúceho výroby prefabrikátov (plat do 2200 Kčs), podmienkou je samozrejme vysokoškolské alebo stredoškolské vzdelanie, päťročná prax.

Rozhovor na horeuvedenú tému, ako vidno, nebol ani akademický, ani odážitý.

Kultúrny život, č. 10, 8. marca 1968

Jan Procházka

Kdo se to hlásí o slovo?

Bez obvyklých instrukcí jsme se ocitli uprostřed celonárodní diskuse. Kdeko si dovoľuje říkat nejenom co si myslí, ale i pravdu. Jsou dokonce hlasy, které dokazují, jak lehe jsme v našem pokrokovém věku upadali až do středověku.

Diskutující občan se kupodivu nedožaduje ničeho sám pro sebe. To je pozoruhodné. Mluví o našich společných věcech. Chce být pravdivě informován. Dožaduje se zpráv o veřejných i neveřejných záležitostech a závazcích. Míni se napříště zúčastnit rozhodování. A hlavně si chce svobodně vybírat ty, kterým svěří správu svých věcí. Touží tyto muže nejenom povolávat, ale chtít by mít možnost je i odvolávat. Není to snad nic přemrštěného, uvážíme-li, že to všechno už u nás bylo a dokonce v tak zaostalém systému, jakým byl kapitalismus. Máme-li i dnes v hojném počtu obce a města, kde neodvolatelně dvě desetiletí vládnou tři rodiny, měli bychom chápat, že občan někdy diskutuje hlasitěji a hnevivě, neboť právě činnost těchto samozvaných představitelů se střetává s jeho vlastní představou o socialismu a lidské důstojnosti. Bylo to právě toto samoděržaví, které vytvářelo živnou půdu pro možné tragické ořesy.

Těchto lidí a nikoliv diskutujících by bylo namístě se zeptat, jestli nezacházejí daleko. Ale i když pomineme všechny hříchy minulosti, nepředpokládám, že směřujeme k Budapešti. Nikdo nemá chuť ani demolovat ani ničit; dilo zuby pokračuje v našich městech i bez zásahu naší ruky.

Pozoruhodné ovšem je, že nikdo ze starostlivých mužů, kteří teď v obavách zvedají prst, nenalezl odvahu odporovat, když jeden jediný funkcionář ještě zcela nedávno vyzýval veřejně k bezohlednému potlačení celé významné společenské vrsivy. Jazykem manifestů z občanské války nepokrytě naznačoval frekventantům důstojnických škol, že vyvrátí nejenom určité myšlenky, ale i jejich nostele. Ve zmíněném prostředí to již neříkal jenom náhodou, což ostatně potvrdily události, které následovaly.

Jenom očista, která se nezastaví v polovině cesty, nám může vrátit zájem o společné záležitosti, iniciativu i vůli. Je-li varováno před škodlivostí kritického monologu, rád bych připomenul, že to byl mnohaletý nekritický monolog samochvaly, který nás přivedl na práh hospodářského, politického i morálního neúspěchu. Lidé určitých kvalit samozřejmě už teď, na samém počátku demokratizace, ze všeho nejvíc myslí hlavně na hranice této demokracie. Jsou koneckonců ochotni vládnout i demokraticky, budou-li to hlavně oni, kdo bude vládnout. Vidina rozvrácené země je děsí méně než stůl moci bez jejích křesla. Je až dojemné, jak beze zbytku ztožnili osud socialismu se svým vlastním postavením. Čtyřměštančkový generál byl dokonce odhodlán prodloužit

svůj čas i za cenu krkolomné aplikace řeckých zkušeností.

Diskuse neomezovaná strachem, nekorigovaná mocenskými zásahy, je prvním předpokladem změn, které jsou nezbytné, chceme-li skutečně socialismus moderní, demokratický a prosperující. Noemovou archou, kde každý z nás držel dlaně na jedné díře a lodivod byl pro plavbu užnami vyzbrojen jenom poznatky z tělocvičny leinik, světový kapitalismus neohrozíme. Jenom progresivní socialismus bude schopný soutěžení i srovnávání. Vztah k současné diskusi tedy není ničím jiným než poměrem každého z nás ke společné budoucnosti. Pokud opravdu chceme směřovat k atomovému a kosmickému věku a nikoliv zpátky k Řípu.

Věnujme nezaujatě pozornost obsahu a nikoliv ojedinelé podrážděnému tónu diskusí. Jenom velkorýsa politika nakonec je úspěšnou politikou. Neboť vypukl-li už v bytě požár, je jenom znervózňujícím puničkářstvím požadovat po hasičích, aby se v předšíně přezouvali.

Chťel jsem touto naivní úvahou odpovědět některým soudruhům na otázku, kdo se to dnes tak neodbytně hlásí o slovo.

Mohl jsem to udělat i stručněji: národ...!

LL č. 3, 14. března 1968

Alexander Kliment

Aktivita nepojmenovaných

Dne 28.2.1968 večer řekl dr. Auersperg v rozhlasové besedě u kulatého stolu, že při posuzování všech otázek, před nimiž teď stojíme, je třeba vycházet z politické reality našeho státu. Jeden z redaktorů akčního programu KSČ zdůraznil, že touto politickou realitou je vedoucí úloha komunistické strany.

Jestliže nechceme vidět realitu jenom takovou, jakou si přejeme, aby byla, nýbrž takovou, jaká skutečně je, pak ji musíme vědecky vidět celou. Vezme-li tedy kdokoli vážně na vědomí celou naši společnost, nemůže zanedbat nesporný fakt, že politickou realitou jsou také ti druzí — nestranici, nekomunisté, nezávislí občané. Ve stranických kruzích se pro ně ustálil termín — bezpartijní.

Avšak tuto velkou a vlastně většinovou skupinu občanů všech povolání zatlačila politika minulých dvaceti let do pasivity. Dokonce i podle Ústavy ČSSR mohou být tyto občané k něčemu jen vedeni, přiváděni, za neblahých okolností donucováni.

I pojem takového občana se nemohl vymezit jinak, než pasivně a negativně: NEstraník, NEkomunista, NEzávislý, BEZpartijní. Je sice pravda, že se nestraníci určitou měrou podíleli na správě veřejných věcí a že zasedali v různých volených orgánech, ale je také pravda, že o všech důležitých věcech v těchto orgá-

nech rozhodovali předem komunisté na svých aktech, které se jen někdy stávaly veřejnými.

Komunisté nyní v rozhodující chvíli našeho vývoje připravují akční program. Přicházejí si iniciativou a tím potvrzují revolučnost svých ideových východisek. S jakým programem, s jakou iniciativou přijdou ti druzí? Mají na svůj samostatný a pozitivní program vůbec právo? Mají možnost jej vyjádřit, uplatnit a zařadit se tak do obrodného procesu, který probíhá od Nového roku? A probíhá tento obrodný proces na celonárodní úrovni? Neprobíhá jen v uzavřeném stranickém kruhu? Sledujeme-li v těchto dnech rozhlas, televizi a tisk, musíme dojít k závěru, že se sice tento proces nutně dotýká všech, ale že jsou v něm angažováni jen komunisté.

Konec konců je to jejich věc, mohl by si říci nezávislý nestraník docela v duchu pasivity, která mu byla vnucena, a ve smyslu druhořadého společenského postavení, zaručeného i Ústavou. Komunisté před dvaceti lety převzali plnou odpovědnost za stát, ať si jej tedy dají do pořádku.

Tento hořký negativismus nezávislých by však jen prokázal jejich paradoxní závislost na těch, kteří „dělají stát“ a kteří tedy také a znovu určí a vymezí postavení nekomunistů. Přestože dovedu pochopit velikost nedůvěry a zklamání občanů, odsunutých na vedlejší kolej, jsem přesvědčen, že většina jich dobře ví, o co se v těchto chvílích jedná, a že tento zápas o demokracii našeho života je i jejich zápasem a potřebuje i jejich aktivitu.

Ostatně mají co říci do situace. Mají svá stanoviska. Mají své požadavky, ale mají také své schopnosti a svoji odpovědnost. Mají svoji paměť, své svědomí, dobrou vůli a dokonce i zvláštní realistický optimismus. Dobře si uvědomují, že národní a politické obrození se nemůže uskutečnit bez nové a původní aktivity komunistů, ale komunisté by měli vědět, že není možné ani bez aktivní účasti těch druhých.

Spolupráce, spolurozhodování, spoluodpovědnost a vzájemná kritika je neaktuálnější problém a je to problém opozice našeho a specifického typu.

Jenže zatímco komunisté dvacet let budovali svoji centralistickou moc a organizaci, nekomunisté byli cílevědomě a promyšleně atomizováni, nemohli se sdružovat, neměli a dosud nemají svoje veřejné fórum, většinou ani nemohli zastávat významná společenská postavení, nemohli se ani sjednocovat, ani nutně diferencovat. Nekomunisté se navzájem vlastně ani neznají. Jsou anonymní, pasivní, záhadná veličina sama pro sebe, ale jsou záhadní i pro komunisty.

Monopolizace politického života minulých let uvrhla do izolace nejenom stranu a ty druhé, ale dokonce odcizila mezi sebou právě i lidi stojící mimo stranu. Jako nekomunista nechci posuzovat zvnějšku situaci uvnitř strany, ale podle zveřejněných dokumentů se mi jeví, že k podobnému odcizení došlo i uvnitř stra-

ny, mezi jejím vedením a členy. Zamýšlená jednota politického života vyústila tedy v opak. Společnost se rozložila v bezmocné a rezignované jednotlivce, které však v celku ovládala byrokracie, suverénní stranický a státní aparát. Politický život byl prakticky anulován a nahrazen direktivním řízením při neomezené moci jednotlivců. Co to znamenalo v oblasti ekonomické netřeba dokládat.

Stojí před námi naléhavý úkol obnovit politický život. Ale proč říkat obnovit. Nevracejme se pro nic zpátky, leda pro důkladné lekce a účty, ale s nimi se historie stejně už hlásí velmi naléhavě sama. Uvažujme radši o nových formách politického života. Jestliže jsme si mohli dovolit dvacetiletý experiment osobní moci, dovolme si dvacetiletý experiment demokracie.

Bude to velmi nesnadný pokus. Slabí se musí zříci své bezradnosti a silní zvůle. Pro všechny to bude mnohem víc práce. Daleko jednodušší by bylo na všechno — a právem — si stěžovat, o všem — a neprávem — rozhodovat. Demokracie znamená právo angažovat se pro společnou věc. Toto právo nám může být vždycky znovu odňato silnějšími, nikdy nám však nemůže být laskavě přidělováno. V zemi tak tradičně už je demokratické je přirozeným nárokem každého občana.

Odkud začít? Komunisté přicházejí se svým akčním programem. Jsem přesvědčen, že nekomunisté jej podpoří ve všem, s čím budou moci souhlasit, ale navíc je nutné, aby přišli sami se svou vlastní iniciativou a to nejenom na tzv. odborářské úrovni. Dá se to vůbec zařadit, jestliže komunisté mají perfektní fungující organizaci, kdežto nekomunisté disponují jen svou atomizovanou samotou? Může v našem politickém systému vůbec vzniknout opozice?

Především si musíme vyznout na sám pojem — opozice. Nevím, proč by i to samo slovo mělo být stále jen pro strach, a ne už konečně jednou jako fakt pro užitek. Opozice přece nemusí vždycky usilovat o rozbití státu a převzetí moci, jak ji to neprávem přisuzovaly dobové představy stalinické éry, nýbrž naopak, může za určitých podmínek, jimž se přibližujeme, posilovat státní autoritu a vymezovat její moc. V našich podmínkách má opozice všechny předpoklady k tomu, aby se spoluzasadila a spoluzaroučila za demokratický charakter státu a korigovala jeho moc, aby zvyšovala jeho prestiž dovnitř i za hranice, aby zkonkrétnila odpovědnost volených orgánů od místních národních výborů až po vládu.

Jak se má a může taková opozice ustavit? Nikde na světě se nedá očekávat, že pokyn k ustavení opozice dá sama vládnoucí strana, že určí složení a sílu své opozice, jenže zrovna v Čechách by se to mohlo docela dobře stát. Je tu dějinná tradice pokroku v mezích zákona, dekretovaného shora. Byla by to ostuda. Opozice se musí ustavit sama. Je k tomu právě příležitost. Je to potřeba, je to životní nutnost naší situace,

našeho socialismu, který vstupuje do nové etapy.

V první etapě došlo k likvidaci protikladných tříd, k sociální nivelizaci společnosti. Tento politický a ekonomický fakt nebyl dosud zhodnocen z hlediska etického a individuálně lidského. Každý politický a ekonomický krok má také etické a lidské hledisko. Lidé byli často likvidováni nejenom jako nositelé třídních zájmů, ale také jako lidé, jako občané a nositelé zájmů osobních a ústavně právních. Známé rčení — účel světi prostředky — bylo naplněno nad snesitelnou mez a znesvětilo i sám ideál. Uzavřít první etapu socializace neznamená tedy jen konstatovat dovršení společenské třídní proměny, ale také položit si otázku důvěry některým lidem, kteří byli u moci. Tito lidé měli s politickou mocí v rukou také individuální osudy druhých lidí a zacházeli s nimi jako s jejich majetky, jako s věcmi. Jestliže jim politické cíle ukládaly likvidaci tříd, nikdy jim neposkytly právo dotýkat se cti druhých a likvidovat osoby, ba dokonce své vlastní přátele. Odpovědnost za tyto minulé věci je svázala s minulostí a nemají kvalifikaci vstupovat do nové etapy, dokud se ke své odpovědnosti nepřihlásí a veřejně z ní nesloží účty.

Jestliže tedy v uplynulých letech došlo ke společenské nivelizaci, v nynější etapě se naše společnost začíná diferencovat. Jinak řečeno minulá etapa byla totalitní, budoucí je demokratická. Není to ani tak přání, spíš nutnost. Moderní společnost nemůže v mírových podmínkách bez demokracie řádně fungovat a prosperovat, nemůže být plodná hospodářsky ani kulturně, a po stránce morální se kazí. Za těchto podmínek je docela přirozený vznik opozice.

Důležité a pozitivní je, že opozice nemá předpoklady vzniknout na třídním základě a z třídních zájmů. Opozice nevznikne tedy na základě třídním, nýbrž z občanského zájmu morálně politického a kulturního. Sociální revoluce vždycky zjednodušuje třídní složení společnosti, ale jestliže je tato revoluce schopna a ochotna vyvíjet se, začíná pak svoji strukturu obohacovat na nové úrovni a z nových zdrojů.

Proto je vyloučen návrat k systému dvaceti politických stran předválečné republiky, která nevyřešila základní otázky sociální, národnostní a nedokázala se hájit se zbraní v ruce proti fašismu. Také rehabilitace předúnorové Národní fronty není zřejmě výhodná. Její solidarita byla ze všech stran předstíraná a příliš závislá na situaci poválečné Evropy, ve které se teprve krystalizovaly velmocenské zájmy. Z minulosti je možné se poučit a navázat na pozitivní prvky, které také jistě měla, není však možné opakovat její chyby. V naší zemi právě vznikly podmínky pro docela ojedinělé a nový typ socialistické demokracie.

Především vyžaduje diskusní platformu uvnitř vládnoucí strany. To se už stalo. Za druhé předpokládá aktivizaci opozičních sil.

Cesta k plodné a účinné práci opozičních sil bude

patrně dlouhá a složitá. Nekomunistické politické strany jsou zatím jen stranami sekretariátů, nicméně vydávají noviny a poskytují určitou organizační základnu. Soustava ostatních společenských organizací, která byla ještě do Nového roku direktivně řízena zvnitřkem aktivem komunistů, začíná hledat vlastní politickou základnu a vliv. Staré formy našeho, vlastně donedávna nepolitického života, jsou však značně zdiskreditovány starými metodami a zkompromitovány starými lidmi. Je potřeba hledat způsoby nové.

Teprve důkladná a všestranná bilance nám poví, kde jsme a jak si vůbec stojíme, komunisté i nekomunisté. Otevřená a kvalifikovaná diskuse se již rozvíjí.

Produktivní hledání pravdy o našich společných věcech vyústí v hledání společného národního a státního programu, který chce být nově formulován, už ne jako dogma, ale jako východisko, bezpochyby na základech humanitních ideálů socialismu.

Staré revoluční heslo **Kdo nejde s námi, jde proti nám**, které vyjadřovalo uzavřený politický systém, už není aktuální. Aktuální je systém otevřený, v němž nikdo nebude z účasti na společných věcech vylučován, ale všichni se budou moci podle svého přesvědčení a svědomí angažovat. Společný, celonárodní a celostátní ideál socialismu nesmí už nikdy být výlučně ztotožněn s jednou stranou, s jednou skupinou ve straně, ba dokonce s jedinou osobou. Tak jako je v měřítku světovém ideál socialismu nadnárodní, internacionální, a degeneruje, jestliže se promění v nositele velmocenského nacionalismu nebo lokálního šovinismu, je ideál socialismu v měřítku jedné země ideálem nadskupinovým a nesmí být monopolizován. V případě, že je monopolizován, zůstane jen ideálem a zastírá neideální praxi. Ideál, lépe řečeno cíl socialismu stojí nad a ještě lépe řečeno před frakcemi ve straně i před všemi nezávislými občany jako úkol, k němuž je třeba se vztahovat, který si však nikdo nesmí osobovat. Přičemž je zcela v řádu věci, že demokracie jakožto většinový systém umožní významnějším složkám významnější, ba dokonce vedoucí úlohu. Vedoucí úloha však spočívá v autoritě, nikoli v diktátu.

Na takovém základě se obnoví neformální instituce veřejného mínění. Jejím jediným korektivem bude věcný argument a praxe. Její podmínkou neomezená publicita.

V takové atmosféře a takovou cestou dojde pak ke konsolidaci opozičních sil, které se budou moci později samy vnitřně diferencovat. Obohatí naši společnost. NEgativistický pojem NEstraní, NEkomunista najde své aktivní vyjádření, své pozitivní jméno, svůj konkrétní program a vstoupí do politického života.

Diktatura splnila svoji úlohu. Vznikla beztrždní společnost. Beztrždní společnost stojí před novými úkoly, které nemůže řešit starými metodami. Úkoly jsou tak náročné, že vyžadují aktivitu všech. Aktivita

všech je podmíněna demokracií, tedy diskusí, která není potřebou jenom jedné strany, ale potřebou obou našich národů; proto také nemůže být výsadou jenom jedné strany.

Alternativa je tedy prostá: Diktatura, nebo demokracie.

LL č. 3, 14. března 1968

Jan Skácel

Starosti se státníkem

Všichni jsme věděli, že má nějaké starosti se státníkem. Bylo to téměř veřejné tajemství, ale nikdo neznal přesně, jakého druhu ty starosti jsou, ostýchali jsme se zeptat nahlas a bylo nám ho hrozně líto. Zdálo se nám, že ho ty starosti navštívily nespravedlivě brzo; všichni jsme už měli za sebou nějaká ta trápení se státníky, ale byli jsme dospělí, alespoň podle křesťanského listu jsme byli dospělí, a on je dítě.

Se státníky bývají všelijaké starosti, a když nás někdy zbaví starostí s jedním státníkem jiný státník, pak nás obyčejně čekají zase starosti s tím druhým státníkem. Tak už tomu na světě bývá a můj tatínek pamatuje ještě císaře Františka Josefa prvního.

Chlapec chodil celý nesvůj, protože mu v hlavě vzešel státník. Dříve se o státníky příliš nezajímal, ale teď ano a jednou se mě zeptal, kolik takový státník vlastně stojí. Nerozuměl jsem té otázce, přišla příliš z čista jasna, a tak jsem opáčil:

„Koho?“

Mávl odmítavě rukou a řekl, že ne koho, ale kolik. Moc potřeboval vědět, kolik stojí takový státník.

Snažil jsem se mu vysvětlit, že ta otázka je pro mne peklejně těžká, že bych snad dokázal říci, zač nějaký státník stojí, nebo za čím stojí, dokonce bych dokázal i vypátrat, kdo stojí za ním; kolik stojí, to bych si netroufal odhadnout.

Chlapec pochopil, že starosti jsou proto starosti, že vám od nich nikdo nepomůže, a prohlásil:

„Půjdu se na to zeptat do papírnictví.“

Polekali jsme se.

Polekali jsme se a šli jsme z povědali za ním.

„Možná, se „zpovzdálí“ píše dohromady, ale v tomto případě si myslím, že by písmenko zet mělo být samostatné.“

Šli jsme tak, aby nás neviděl, a čekali jsme za rohem.

Vyšel z krámu a na čele měl vrásku. Doma řekl: „Už vím, kolik stojí, ale zrovna nemají žádné na skladě. Mám strach, že ty starosti budou trvat ještě moc dlouho.“

Pořád jsme nevěděli jaké.

Chlapcovy starosti budily v nás úctu a chodili jsme kolem chlapce po špičkách. Za jeho zády jsme si šeptem sdělovali: „Má, chudáček, něco se státníkem. Někaké starosti.“

Kdosi z nás posbíral v sobě šdostatek odvahy a otázal se přímo:

„Poslouchej, co vlastně s tím státníkem máš a proč to tajíš?“

Začervenal se dokrve a uraženě se bránil: „Já nic netajím. Celá škola ví, co mám se státníkem.“

Tak jsme do té školy šli. Samozřejmě, on to nebyl. Státníka rozhoupal na hřebíku jiný kluk, ale že už končila přestávka a začínalo vyučování, snažil se, protože má dobré srdce, uvést státníka do stavu kolmého klidu. Přitom se uvolnil hřebík, obraz spadl na podlahu a sklo se rozbilo. Tak to vysvětlil paní učitelce a řekl jí, že dá státníka na svoje náklady znovu zasklit.

Zasklení státníka stojí u nás deset korun. To není příliš. Ale cestou od skleněře neodolal a zahrál si na pláčku fotbal. Aby mu státník nepřekážel ve hře, postavil jej ke zdi do trávy. Branka to nebyla, jenom roh, ale státník tu chybu odnesl. Míč rozbil sklo a co horšího, protřhl podobu. Od té doby začaly starosti a trvají dosud. Poškozeného státníka má schovaného ve sklepech vedle uhlí, už ví, zač takový státník stojí, ale v papírnictví takového státníka zrovna nemají na skladě.

Začal číst noviny od první stránky. To dřív nedělal. Zajímá se o vše, co souvisí se státníkem. Neujde mu ani řádka. Říkám si, že nabyl ke státníkovi přímý vztah.

A tak ten chlapec žije mezi námi, má velké starosti, šetří potřebný obnos a my se k němu chováme s vybranou jemností a tichým porozuměním.

Jak se sluší a patří, když jde o chlapce a o státníka.

LL č. 3, 14. března 1968

KRESBA VL. JIŘANKA

Vilém Prečan

Je čas mluvit o Slovensku

I. SKONCOVAT S JEDNÍM TABU

Problematika uspořádání státoprávních vztahů mezi Čechy a Slováků patřila v uplynulých dvaceti letech k těm oblastem publicistiky a veřejného života vůbec, kde platilo nejtvrďší tabu vůči všem jiným názorům a návrhům, než byly ony oficiálnější. Nejméně třináct let z oněch dvaceti bylo vyplněno neustále se opakujícími vlnami boje proti tak zvanému slovenskému buržoaznímu nacionalismu. Koncem padesátých let se vylučovalo z Komunistické strany Slovenska nejen za požadavek revize politického procesu z dubna 1954 (Husák, Novomeský a spol.), ale i za to, že ve vzrušené diskusi po XX. sjezdu KSČS někteří odvážně připomněli ustanovení VI. hlavy Košického vládního programu z dubna 1945 a položili otázku, zda současné postavení slovenského národa není v příliší okatém rozporu s principy, na nichž se poválečné Československo začalo budovat.

A ještě v roce 1963, kdy se po krátkou dobu opět velmi adresně a kriticky hovořilo o tak zvaném kultu osobnosti (to je byrokratickecentralistické praxi socialismu), přišel jeden přední historik málem o stranickou legitimaci za elaborát, ve kterém — posuzováno dnes — nebyl ani tak radikální: porovnal teoretické principy sovětské ústavy o právech jednotlivých sovětských republik a zejména zásady národnostních vztahů v Ruské federaci s ústavními zásadami československými, zabýval se československou praxí v národnostní politice a položil několik otázek, týkajících se slovenských národně politických práv.

V téže době, kdy byl tvrdě potlačován každý i střízlivý hlas a návrh, rozšiřovala se na Slovensku mezi lidem — div ne jako ilegální literatura — pracně opisovaná VI. kapitola Košického vládního programu a současně s tím elaborát studijní skupiny národně socialistické strany z roku 1947, který byl tehdy publikován v jedné historické publikaci. Byl zajímavý tím, že obsahoval návrhy, jak asimilovat slovenský národ s českým, jak podlomit existenci samostatné slovenské politiky a poskytoval paralely k současné praxi pražského centralismu.

Mohlo by se zdát, že chci vyprávět anekdotické příběhy z dávnověkých dějin socialismu.

Nic takového. Chtěl jsem jen připomenout, že tabu vyřčené v uvedené oblasti nebylo odvoláno ani v dobách, kdy se mohlo — byť nakrátko a pokud se od kritiky jednotlivosti nepřešlo ke kritice systému — otevřeně hovořit takřka o všem. Bylo to paradoxní — všude došlo k „deformacím“ (v hospodářství, v zemědělství, v zahraničním obchodě, ve vztahu státu a občana, při porušování demokratických práv — a bylo dovoleno o nich hovořit), jen v jednom jediném jako

by bylo všechno v nejlépeším pořádku: Uspořádání vztahů mezi národy a národnostními Československa se prý všechny „deformace“ vyhnuly velikým obloukům.

Nyní jsme uprostřed třetí „obrodné vlny“ za posledních dvanáct let. Nechci propadat iluzím, ale odvažuji se sám sobě tvrdit, že se nyníšší „obroda“ v podstatě odlišuje od toho, co známe z let 1956 a 1963-1964. Především v tom, že progresivní hnutí zdola je dost radikální, na kofen jdoucí a natolik vyzrálé, aby bylo s to dopracovat se pozitivního programu strukturálních politických přeměn celého společenského organismu. A oficiální politika nejenže tomu nebrání, ale dokonce je rozhodnuta tvorbu tohoto pozitivního programu podporovat a podněcovat, třebaže je zaneprázdněna nezbytností kompromisů, které jsou nutným znakem dočasné simbiózy progresivních elementů s konzervativci.

V této situaci nesmí být žádných tabu, s výjimkou hlásání názorů evidentně antihumanistických (genocida, rasismus), nebo takových, jež by průkazně mohly poškodit státní zájmy. Hovořit nyní o Slovensku je tedy zcela na místě. Nikoli proto, že se prvním tajemníkem ÚV KSČ stal Slovák, ale proto, že to věc vyžaduje.

S ČÍM JSOU NESPOKOJENI SLOVÁCI?

Slováci (snad to smím říci, třebaže mne tím nikdo ze Slovenska nepověřil) jsou nespokojeni s tím, jaká politická práva jim jako národu poskytuje Ústava z roku 1960 a jaké možnosti má Slovensko při spoluručování státní politiky v oblasti politické, hospodářské i kulturní. Pocitují jako krivdu, že nemají rovnou příležitost jako Češi při uplatňování svých národních politických práv, nároků a potřeb, že dosavadní státní organizace jim neposkytuje dost prostoru pro národní emancipaci ve všech oblastech. Tato nespokojenost, která je velmi markantní zejména od roku 1960, kdy byla velmi podstatně omezena pravomoc slovenských národních orgánů a prakticky zrušen po šestnáct let fungující sbor pověřenců, se ovšem nikdy neprojevil „oficiálně“, například nesouhlasem při hlasování v parlamentě. Ale jen trochu obeznámenému pozorovateli nemohlo ujít, že nemohouc a nasměje se projevovat v politické sféře, projevuje se tato nespokojenost v periodicky se opakujících „aférách“ v kulturní oblasti anebo v událostech zdánlivě periferních: jednou šlo o Slovník slovenského spisovného jazyka, podruhé o prudkou polemiku v historii čechoslovakismu, potřetí o zkoumání příčin, proč svého času nevyšla encyklopedie; naposledy to bylo v letošním roce hnutí kolem Alwegu.

Posledních deset dnů letošního února jsem strávil v Bratislavě. Zdálo se mi, a slovenští přátelé s mým dojmem nepolemizovali, že v Praze je o něco politicky rušnější a živější. Slovensko neprožilo tak tíživý podzim

1967 jako Praha a české země (například Kulturný život nadále vycházel, třebaže si sám, aby nedráždil „Prah“, uložil „půst“), a proto také závan nového větru nepřišel do tak nedychatelného ovzduší. Překvapila mne však nápadná zdrženlivost na mou vytrvale nadhazovanou otázku, týkající se návrhů na státoprávní řešení vztahů našich státních národů. Nemohu říci, že by to nebylo v popředí zájmu, že by na to lidé nemysleli a nediskutovali o tom. Měl jsem však pocit, jako by čekali, co řekne Praha. Zdálo se mi, že je trochu svazuje odpovědnost, že nechtějí, aby se nacionální vášně snad rozjitřily. Snad si i ukládají zdrženlivost, aby české prostředí mělo dost času pracovat se k pochopení slovenských věcí. Jsou bezesporu optimističtí i v tomto směru a — stejně jako my v Praze — vidí demokratizační proces jako celek a řešení slovenských věcí jako jeho součást. Nikoli ovšem jako poslední v pořadí důležitosti a naléhavosti, jako jsme snad k tomu náchylní my tady. Mají také obavu — a soudím, že oprávněnou — z nepochopení u české veřejnosti. V té zdrženlivosti je i kus očekávání: s čím přijde a na co se zmůže — řečeno trochu zjednodušeně — česká politika, jak daleko je s to jít ve svém demokratismu.

A to je otázka, která neodbytně pronásleduje i mne: jako Čecha i jako historika, kterému se stalo osudem zabývat se moderními slovenskými dějinami. Není žádným tajemstvím, že mezi problémy, zahrnovanými do akčního programu KSČ, hrají své místo i úvahy o státoprávních vztazích česko-slovenských. Hovoří se o řešení setrvávajícím při asymetrickém modelu, přetřásá se účelnost řešení federativního. Trochu užaslá česká veřejnost se už v prvních novinových článcích dovídá — protože tabu je prolomeno — co to vlastně ta asymetrie je, co se změnilo v roce 1960 proti předcházejícímu stavu, atd. Začínají se ozývat hlasy nesouhlasících s tím, aby se něco měnilo, třebaže vrozená přizpůsobivost a oportunismus začínají pracovat (Dubček je Slovák, a tak se asi nedá nic dělat) — a tak se předem vymýšlejí nové vtipy; vždyť se žádný Čech doopravdy nemusí bát nebezpečí slovenské nadvlády.

Ve společnosti, kde po dlouhá léta neexistovalo nezájímavě zaltované veřejné mínění a také žádný jiný než řízený tisk, lze jen velmi těžko zjistit, co vlastně lidé chtějí a co si myslí. Avšak obávám se, že se příliš nezmýlím, budu-li konstatovat, že v české veřejnosti, a to nejen v konzervativním politickém prostředí, je velmi rozšířená představa, že Slovensko je něco, nač se z jakýchkoli málo pochopitelných státních zájmů jen dopláci, kam se „strkají a cpou“ investice a odkud lze očekávat většinou jen nepochopitelnou národní přetřelivost.

Celý duch dvacetileté propagandy s jejím rozporom mezi slovem a skutkem, propagandy neschopné demokratické principálnosti, vylučující objektivní informaci a demokratickou výměnu názorů i o těch

nejozřejavějších záležitostech, má za následek, že Slovensko je pro české prostředí povětšinou neznámá pevnina. Pro mnoho Čechů je to malebná země s přírodními krásami, s Golonkou a Tatrami, s jazykem, na němž si Slovinci bůhví proč tolik zakládají a kterému průměrný obyvatel Čech občas trochu nerozumí, a s lidmi, kteří podle ustáleného a neustále „mezi lidem“ šířeného názoru „nemají nás Čechy příliš v lásce“. Ta neznalost, proti níž se nikdy nic pořádného nedělo, protislovenské předsudky živě i tím, jak obratně se spojoval boj proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“ s naprostou lhostejností k nacionalismu českému (živěnému tu i tam z různých pramenů, jednou antisemitských, jindy antiněmeckých, ale vždy dosti vydatných), a k tomu vítězné fanfáry o tom, jak se ekonomicky řeší vše, co bylo vlastně jen z minulosti zděděným problémem — v celém tom ovzduší dobře manipulovaného českého veřejného mínění bylo možno provádět vůči Slovensku jakoukoliv politiku. A strašit přitom Čechy, ochotné očekávat od Slováků kdejakou čertovinu, třeba i slovenským separatismem (vždyť přece už jednou, v roce 1939, „vrazili Čechům dyku do zad“.)

Malý český člověk, zásobovaný oficiálními statistikami o růstu slovenské ekonomiky a přesvědčovaný, že tím se vše řeší, pravidelně uklidňovaný oficiálním optimistickým tvrzením o „sblížování“ našich národů, mohl mít pocit, že je všechno v pořádku. A dokonce se mohl ptát — a on se také ptá — proč má vlastně Slovensko své zvláštní orgány, proč mají Slovinci něco „navíc“ proti Čechům a k čemu je to dobré. Neptá se, jaké záruky skutečné rovnoprávnosti a „rovné“ příležitosti k plnému využití má slovenský národ v tomto státě, jak je ústavně zaručeno, aby nemohl být majorizován ve věcech, které se týkají jeho životních zájmů, jaké je slovenské zastoupení ve vládě, jak se slovenské orgány podílejí na sestavování státního rozpočtu, jaké jsou možnosti pro uplatnění názorů slovenské politické reprezentace při tvorbě společné československé státní politiky.

ZÁKLADNÍ PŘÍČINA

Ne, nejsem naivní a vůbec si nemyslím, že je vinen především malý český člověk anebo česká veřejnost jako celek. Skutečné příčiny nutno hledat v mechanismu moci, který se tu v uplynulých dvaceti letech konstituoval a hluboko zakořenil. Byl a zatím to ještě je politický systém, v němž se skutečná moc a rozhodování soustředily v rukou nejvyšších orgánů komunistické strany, který učinil zákonodárnou i výkonnou moc státních orgánů — parlamentu i vlády — zcela formální a vedl k tomu, že zplaněla i funkce slovenských národních orgánů. V situaci, kdy i na Slovensku rozhodování nebylo v rukou SNR a sboru pověřenců, ale soustředilo se v nejvyšších orgánech KSS, byly možnosti Slovenska ovlivňovat celostátní

politiku a politiku centra vůči Slovensku závislé pouze na vztahu mezi vedením komunistické strany v Praze a v Bratislavě.

Je zapotřebí si k tomu něco nalhávat? Jestliže víme, že už v létě 1945 vedení KSČ prosadilo, aby do čela Komunistické strany Slovenska přišel takový člověk, o němž se mohlo bez obav předpokládat, že nebude prosazovat samostatnou slovenskou politiku ani požadavek rovnoprávnosti mezi pražským a bratislavským stranickým vedením? Jestliže víme, že v roce 1950 byla podrobena kritice a o rok později z větší části svazena do vězení právě ta vedoucí garnitura slovenských komunistů, která se podílela na definitivním zformování programu, s nímž Slovinci rozbíjeli slovenský stát a s nímž šli do povstání a do osvobozené republiky, která měla být sice jednotným a společným domovem obou národů, v níž však měla platit — a to byla tehdy *conditio sine qua non* — zásada rovný s rovným?

O vztazích na úrovni vedení KSČ a KSS skutečně není možno mít iluze. Byrokratický centralistický systém, v němž převládl nakonec český nacionalismus, anebo přinejmenším nerespektování slovenských národních politických práv, dokázaly vytvořit situaci, za které vedení KSS dělalo takovou politiku, jaká byla dohodnuta, anebo ještě přesněji rozhodnuta v Praze. Cožpak byl problém prosadit při výběru vedoucích lidí na Slovensku kandidáty, kteří zaručovali, že se vůle centra prosadí i na Slovensku a že budou dobře tahat v chomoutu centralismu? (Vznikla mimo jiné i přesná pravidla: tak například ještě dnes funkce předsedy Slovenské národní rady patří do kategorie „nomenklaturních kádrů“ pražského předsednictva ÚV KSČ; nejvyšší bratislavský stranický orgán může předsedu SNR kritizovat, ale rozhodnout o jeho odvolání může pouze Praha.) Vládnoucí kruhy si vždy dovedou i v národně odlišném, „manipulovaném“ prostředí vytvořit vrstvu, jež je nástrojem jejich zájmů a politiky. K tomu je dobrý každý prostředek — cukr i bič. V tomto případě to byl bič české kritiky „buržoazně nacionalistických“ přežitků, pomyslný bič, jehož se každý komunistický předák na Slovensku bál jako čert kříže.

V situaci, kdy všechna závažná rozhodnutí soustřeďoval ve svých rukou jeden nejvyšší stranický orgán, ovládaný pak navíc vůlí jediného člověka, a kdy stranická disciplína byla nejzávažnějším příkazem stanov této strany, nebylo problémem i rozhodnutí zrodit se v Praze prezentovat jako změny jakoby zaváděné na přání „slovenských souhrudů“. Takto byly veřejnosti předloženy i návrhy na ústavní změny v organizaci a kompetenci slovenských národních orgánů na jaře 1960. A mimo to byly k dispozici další nástroje: tam, kde nestačili poslušníci (anebo zkorumpovaní) politikové, bylo vždy ještě možno nasadit další páku: českou administrativu. Nechtěl bych dělat například

národnostní statistiku klíčových míst bezpečnostního aparátu na Slovensku za posledních 10-15 let!

Ale byly i další možnosti: zdánlivě pokroková decentralizace pravomoci na kraje, ať už na krajské výbory komunistické strany, či na krajské národní výbory. Ve své podstatě to znamenalo přímé řízení krajských stranických sekretářů na Slovensku ze sekretariátu prvního tajemníka KSČ a přímé řízení slovenských KNV vládou, ministerstvem vnitra. Všechny tyto cesty, jak obejít slovenské stranické centrum a slovenský národní orgán, byly v praxi vyzkoušeny.

Hlavně proto se mohlo stát, že nám z našeho veřejného života zcela vymizel fenomén slovenské politiky. Pohled Slovinců a Evropa, Slovinci a svět byl zapomenut, slovenská politika jako vyjádření národně politických zájmů svébytného národa, jako subjekt, který má a hledá prostor k uplatnění, který se přirozeně střetává s českou politikou a spolu s ní směřuje k syntéze — k politice československé, vzala za své. A s ní vlastně vymizel z našeho slovníku i pojem česká politika; ta se prosazovala jako československé hledisko v československých orgánech, nazvaných tak často jen podle jména.

Skutečná, nikoli jen formální změna v státoprávním postavení Slovenska, skutečně, a nikoli jen formální rozšíření národně politických práv slovenského národa, renesance skutečné, a nikoli jen formální slovenské politiky jako komponentu státního hlediska československého, existence demokratického vztahu mezi oběma národy jsou možné pouze v demokraticky řízené společnosti. Teprve ozdravení celého systému, rozhrančení mocenské funkce vládnoucí politiké strany a funkce státně politických orgánů moci zákonodárné a vládní, institucionalizace práva na odlišné názory a možnosti hájit je slovem a tiskem, stanovení závazných „pravidel hry“, jež by nemohla být kdykoli suspendována v závislosti na tom, zda vládě se hodí či nehodí být „osvícenou“ — to je předpoklad k tomu, aby žádná, ani ta nejdemokratičtější formulovaná práva kteréhokoliv národa a národnosti v této zemi nezůstala prázdným zvukem.

Jak tedy uplatnit důslednou demokratičnost ve vztahu mezi Čechy a Slováky? Po mém soudu musí být alfou a omegou zásada vzájemného respektování přání a potřeb druhého. To znamená, že jeden národ nemůže druhému vnutit formy, v nichž bude uplatňovat svá národně politická práva; že ani při stanovení práv, ani při jejich výkonu nesmí být nikdo majorizován, že na každém řešení se oba partneři musí dohodnout. To dále znamená, že žádný z těchto dvou partnerů nemůže být arbitrem, který určuje, co je pro toho druhého vhodné či nevhodné. Jestliže si jeden z národů přeje takové či jiné své orgány, má je mít, pokud tím není ohrožována celistvost státu nebo práva toho druhého. Neexistuje stanovisko — to či ono těm druhým nedáme. Existuje jen možnost domlou-

vat se o tom, nakolik a za jakých podmínek je partner ochoten ustoupit. To ovšem někdy znamená hledat kompromis hodně dlouho, dlouho formovat veřejné mínění a získávat je pro to či ono řešení, dlouho nahlašovat kořeny starých předsudků na obou stranách.

Existence jednotného státu dvou národů přirozeně znamená, že se jeden i druhý partner zřiká části svých práv. Avšak činí tak dobrovolně a v dohodě s tím druhým; nepřišel o ně proto, že ten druhý mu je bez ptaní anebo právem silnějšího vzal. Oba se něčeho zřikají a oba to dělají proto, že společným státem oba získávají. Ten pocit musí mít skutečně oba.

CO ZNAMENÁ ROVNÁ PŘÍLEŽITOST

Slovenský národ je přes všechny svůj vzestup v posledních padesáti letech v mnohém (o tom mne přesvědčovali i mí slovenští přátelé) přece jen o něco „mladším“ partnerem. Nestanovit přesné zásady, podle nichž je zaručena participace slovenské politiky a vzdělanostní vrstvy na správu státu, na sestavování státního rozpočtu, na rozhodování o státních investicích, na výkonu diplomatické služby, na řízení vědy a kultury, na zahraničních stycích se světovou vědou, znamená neposkytnout Slovákům jako národu příležitost jít stejně rychle kupředu jako Češi, o možnosti dohonit je tam, kde jsou o něco vpředu, ani nemluvic.

Clara pacta = boni amici. Ale jak mají v řeči ústavy a zákonů vypadat tyto jasné dohody, jež mají zaručit, aby Češi a Slovinci žili vedle sebe nikoli jako nevražící bratři, ale dobří přátelé? Asymetrický „model“, nebo federaci? Lze zjistit, co vlastně lidé na Slovensku chtějí a čemu by dali přednost? Slovenská politika se teprve začne formovat, padnou-li všechny zábrany vytvářené po dvacet let; svobodné veřejné mínění se teprve rodí, ještě nedávno se mohlo zdát, že by řešením byl návrat k mezidobí 1956-1960. To znamená ke Slovenské národní radě, jež volí své předsednictvo a jmenuje sbor pověřenců jako národní orgán moci vládní a výkonné na Slovensku. K SNR, která se usnáší na zákonech ve věcech národní nebo regionální povahy bez omezení a bez zásahu vlády. Dnes je už zřejmé, že by toto polovičaté řešení vedlo opět do slepé uličky.

KLIKATÁ CESTA

Proveďme si nyní stručnou historickou rekapitulaci toho, jak se vlastně vytvořila dnešní tak zvaná asymetrická soustava, kdy vedle československého parlamentu a československé vlády existuje Slovenská národní rada.

Naposledy se u nás o federaci (z obavy před českým veřejným míněním se tomu tak neřikalo) uvažovalo v květnu 1945. Slovenská národní rada, připravující návrhy pro rozhodání svého předsednictva s vládou republiky o rozhrančení kompetence SNR a vlády,

schválila tehdy usnesení, objasňující návrh na symetrické státoprávní řešení: český sněm, česká vláda; slovenský sněm, slovenská vláda; celostátní parlament, celostátní vláda.

Návrh narazil na české straně na naprostou neochotu diskutovat o těchto otázkách, a to jak u českých komunistů, tak u představitelů ostatních českých stran. A potom se až do Února debatovalo jen o omezování pravomoci, kterou SNR a sbor pověřenců získaly revolučním způsobem a podle Košického vládního programu. Nekomunistické české strany usilovaly o to, aby zvláštní slovenské národní orgány ztratily své samostatné postavení a aby klesly na úroveň zemského národního výboru, v podstatě s tímž statutem, jako měl ZNV v Čechách a ZNV v zemi moravsko-slezské. Tím by byli Slováci ztratili vše, s čím vstupovali do republiky a co jim mělo institucionálně zaručit, že se nevrátí předmnichovské poměry.

Čeští komunisté prosadili na jednáních v Moskvě v březnu 1945 do Košického programu zásady, které jako bezprostřední řešení byly demokratické a které byly kompromisem mezi polofederativním návrhem, který předsednictvo SNR přivezlo ze Slovenska do Moskvy, a mezi naprostou neochotou české benešovské národněsocialistické a lidovecké emigrace přijmout ve věci Slovenska jakékoliv ústavní závazky před tím, než se bude k věci moci vyslovit český lid. Ale ani čeští komunisté nevypracovali zásady principiálně demokratické národnostní politiky; v průběhu předúnorových politických bojů převládal u nich v této otázce instrumentalismus; chápali národnostní otázku včetně státoprávního postavení Slovenska jen jako součást boje o moc a jako nástroj v tomto boji. Nepropracovanost principů a tendence k centralismu se pak projevily záhy po Únoru, když už nebylo nutno soupeřit o důvěru lidí s Demokratickou stranou. Ústava 9. května šla v omezení práv slovenských orgánů dále než třetí pražská dohoda přijatá v červnu 1946 proto, aby Demokratická strana nemohla využít své většiny v SNR i ve sboru pověřenců k sabotáži vládního programu. Na poslední poradě o znění sporných článků návrhu ústavy, konané na počátku května 1948 ve vedení KSČ, převládla zřejmě nechuť brát připomínky slovenských komunistů v úvahu.

„Marxistické“ řešení národnostní otázky v Československu pokračovalo pak velmi klikatou cestou, stručně shrnuto — byla to v teorii proklamovaná zásada práva na sebeurčení až do odtržení, v praxi právo mlčet, anebo se vystavit nebezpečí obvinění z buržoazního nacionalismu. Jen ústavní zákon z roku 1956 vybočil „z tradice“: Veřejné snaze, zabrzdit široké společenské hnutí a kritiku „kultu osobnosti“, byly vedle rozsáhlého snížení cen, zvýšení důchodů, zkrácení pracovní doby, vedle toho, že se přestala hrát sovětská hymna vždy současně s hymnou československou, podstatně rozšířeny pravomoci SNR a sbo-

ru pověřenců. Avšak i za této situace tím, že na české straně obdobné orgány nebyly, byla SNR jen něčím navíc, institucí, která se jen dodatečně starala o nějaké zvláštní zájmy Slovenska, například o Tatranský národní park a Matici slovenskou. I této pravomoci se za čtyři roky nato z větší části odzvonilo.

JAK ŘEŠIT SLOVENSKOU OTÁZKU?

Tradice i zkušenosti jsou tedy dosti bohaté na to, aby důrazně varovaly před jakýmkoli dalším přistěpkařením, před spěchem, ale také před dlouhým prodáváním. I před tím, aby se přijalo rozhodnutí dříve, než se k věci zcela demokraticky vyjádří co nejširší veřejné mínění a než politika vyvine maximální úsilí, aby pro demokratické a optimální řešení získala většínu pokrokových lidí na západ i na východ od řeky Moravy.

Osobně jsem pro federální řešení. Vim, není všelkem ani zázračnou mastí na všechny bolesti; je možno uvést příklad federací, které nepřispěly k uklidnění nacionálních vztahů ve státě ani tolik, jako neplnoprávné a rozporuplné česko-slovenské řešení a které navíc ponechaly — jen na jiném stupni — výrazné rozdíly v ekonomické vyspělosti jednotlivých částí federace. Avšak mám dojem, že federace by přece jen vnesla do věci větší míru normalnosti, že by byla řešením otevřenějším a přímějším — odstranila by mimo jiné tendence k tomu, aby se v celostátních orgánech prosazovala jako československý zájem vysloven česká politika, protože nemá vlastně jiné samostatné pole. Slováci jsou v dosavadních československých orgánech, spravujících současně také české věci, jakoby jen na přívazek — pokud nehrají natolik vedoucí roli, aby je to nutilo myslet především český. Ve společných orgánech, určených jen pro československé záležitosti, by po mém soudu už sama náplň práce vedla k vyšší syntéze československé, a to nejen podle jména.

Nemyslím, že by to znamenalo návrat kamsi na počátek, zvláště proto ne, že jakékoliv nové řešení bude zahrnovat padesátiletou zkušenost vzájemného soužití, která je součástí našeho vědomí — v němčem jako výstaha, v jiném jako požadavek. Touto zkušeností prošly oba národy, Češi i Slováci. Proč si myslet, že z padesátileté historie dovedou vyvodit poučení jen Češi? Z čeho lze vyvozovat, že Slováci mají menší zájem na pevnosti československého státu? Mají Češi zapotřebí vystupovat v roli partnera, který má větší zájem na česko-slovenské jednotě než ten druhý národ? A nestává se tu český obranný postoj, zrozený spíše ze sebeklamu (anebo špatně pochopených příčin událostí v roce 1938—1939), hlavní příčinou skutečně existujícího nezbytné se vytvářejícího obranného postoje na slovenské straně?

Jednou z nejčastějších námitek proti politické fede-

raci bývá obava o jednotnou československou ekonomiku (je to spíše zaklínadlo, zakrývající centralismus pražských ministerstev a generálních ředitelství, umístěných většinou v českých zemích). Soudím, že i tento pojem dostane v důsledně provedené nové ekonomické soustavě jiný obsah: Nepůjde přece o jednotu danou funkcí direktivního centra, ale o integraci prosperujících hospodářských jednotek. A bude jen na prospěch věci, když se jasně a za pomoci čísel řekne, co znamená pro celostátní hospodářství ekonomika česká a co ekonomika slovenská. Odpadne tím nejen mýtus o doplácení jedné na druhé a také investiční politika se stane předmětem dohody mezi oběma partnery.

DEMOKRATIZACE A SLOVENSKÁ OTÁZKA

Všechny tyto aspekty musí být samozřejmě důkladně posouzeny odborníky, právníky a národohospodáři, své slovo bude muset říci i profesionální politika, o níž chci věřit, že bude moudrá. Po všech zkušenostech z překotných změn, ze serií dodatečných úprav budou jistě zákonodárci chtít, aby nové ústavní zákony sloužily a platily delší dobu. Avšak je nutno dělat něco již dnes, hned. Jde o ovzduší důvěry, o to, aby na Slovensku nevznikl dojem, že jsme příliš opatrní tam, kde se demokratizace bezprostředně dotýká českých zájmů, v oblasti, kde jsou Češi jako národ uspokojeni. Demokratizace je skutečně společným problémem v Čechách i na Slovensku; ale zahrnuje navíc i slovenskou otázku. A zde musíme ukázat dobrou vůli a rychle se naučit rozumět.

Nepíši tyto řádky jako advokát Slováků. Jde mi sice o ně ve smyslu onoho Kollárova „sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážit každou“, ale hlavně mám na mysli nás Čechy a naše povinnosti, které máme jako národ vůči svému partnerovi ve společném státě. Máme totiž — soudím — povinnost znát Slovensko, jeho strasti a bolesti, a nedovedeme-li být sami dosti vnímaví, můžeme požádat Slováky, aby nám pomohli „otevřít oči“. Máme povinnost vyjasnit si tyto věci mezi sebou rychle a důkladně, vyčistit si stůl od všeho neřádu a říci Slovákům, že je na nás i v tomto ohledu spolehnouti.

Máme povinnost prosazovat, aby naše národní a státní politická reprezentace vytvořila podmínky pro naprosto demokratické vztahy i v této oblasti, vztahy zbavené nadřazenosti i paternalismu. A hlavně bychom si neměli myslet, že tím konáme cosi velkorysého, že se něčeho vzdáváme a že cosi velkodušně darujeme, jestliže slovenský národ dostane všechna národně politická práva, jež si bude přát. A protože si myslím, že jako historik přece jen trochu znám Slovensko i Slováky, chtěl bych uklidnit ty, kteří se snad obávají, že změna smutné prošlé „sblížovací“ politiky povede k izolacionismu česko-slovenskému nebo slovensko-českému. Slováci vědí, co pro ně znamená

Československá republika a mají k ní vztah jako ke svému vlastnímu státu. Česká kultura nebyla a není pro Slováky neznámou pevninou, nejednou jim zprostředkovávala styk i s ostatním světem. Bude jim o to bližší, oč silnější budou mít pocit svobody a jistoty, že je nikdo nechce omezovat, asimilovat, pohltnout.

Ale nejde jen o kulturu. Rychlé ozdravení ve státoprávních vztazích českého a slovenského národa sehraje významnou úlohu i při diferenciaci mezi progresivními a konzervativními elementy slovenské společnosti a při upevňování vztahů mezi českou a slovenskou společenskou levičí. Nevřešený národní problém byl a je pro Slováky společným okovem, překážkou při dělání pořádku ve vlastním domě; vedl a vede k toleranci názorů a tendencí, které by za „normálních“ okolností byly přinejmenším předmětem polemiky. I zde je na místě důvěra, že v nových podmínkách si Slováci najdou své blechy v kožiše i bez nás.

Je třeba začít, a to rychle. aby pro nás Slováci nebyli národem s dědičným hříchem nacionalismu a my Češi nežili s dědičnou kletbou národa, který tolik bojuje o světovou demokracii, že dohlédne od Aše jen po Břeclav.

Reportér č. 12- 13, 20-27. března 1968

Jiří Lederer

Připsáno politickým stranám

Před časem jsem uveřejnil v Literárních novinách rozhovor s vědeckým pracovníkem Gramsciho institutu v Římě. Mluvili jsme tehdy o politickém systému v socialistické zemi. Mnohé části naší rozmluvy italský vědec nechtěl zveřejnit — aby se nedotkl našich poměrů. Mezi jiným to byla zmínka o politických stranách, existujících vedle Komunistické strany Československa. Označil je jako slepá stěva našeho společenského systému.

Nedivil jsem se tak příkrému označení — vždyť tyto strany ve společnosti, v politickém životě nefungovaly. Jejich činnost se na veřejnosti obvykle vybijela vítáním různých usnesení a rozhodnutí KSČ. Nikdy jsem se nesetkal s jejich vlastním stanoviskem.

Je pochopitelné, že jsem si v těchto dnech na ono označení našich politických stran vzpomněl. Jsme v době, kdy padají různé mýty a legendy. Přichází se na to, že v otázkách, týkajících se všeho obyvatelstva, nemá smysl hrát si na slepou bábu.

Proto si nutně kladu otázku po smyslu existence oněch politických stran, jejichž „stany“ jsou rozloženy v Praze — Čs. strany socialistické a Čs. strany lidové. Mají své oprávnění či nikoli? Mají před sebou budoucnost? Co chtějí?

Když pročítám projevy, diskusní příspěvky či interview vedoucích funkcí komunistické strany,

zdá se mi, že s ostatními stranami fakticky vůbec nepočítají. Aspoň o nich nemluví.

Prosim, to může být vysvětlitelné. Uvnitř komunistické strany se děje tolik významných věcí, že vedoucí funkcionáři mají jiné starosti. Že prostě na Národním frontu, na politické partnery v ní dojde později. Ale těžko si dovedu vysvětlit mlčení samých politických stran. Pravda, ze Svobodného slova i z Lidové demokracie jsem se dověděl, že různé orgány jejich stran již zasedaly a jiné že zasedat budou. Jenže tuto aktivitu sotva mohu pokládat za důkaz smysluplné existence. Výsledkem takové činnosti totiž může být opět manifestční přihlášení se k tomu, co chtějí komunisté. V takovém případě by ovšem bylo nutné proklamaci pokládat za veřejně ohlášenou sebevraždu. Politická strana, která nemá svůj program, která neví, co sama chce — je zbytečná. Není schopna hrát roli oponujícího partnera, natož čestnou roli opozice Jeho Veličerstva — socialismu.

Právě tyto strany existují. Mají své tiskové orgány. Mlčí tedy ze setrvačnosti? Čekají, až je někdo popostrčí, jak si na to v minulosti zvykli? Anebo jejich dosavadní vedení vůbec není schopno samostatnosti?

Plynulý chod demokratického života potřebuje jejich odpověď.

LL č. 4, 21. března 1968

Dr. František Tomášek, biskup Náboženství a socialismus

Slovem *socialismus* rozumím v širším smyslu trvalé a záměrné úsilí o *naplnění každého spravedlivého přání každého člověka a o vyloučení jakéhokoliv zla*, které jemu může uškodit. Toto úsilí je také vlastní náboženství. Náboženství i socialismus chtějí přivést člověka ke štěstí. Humanismus je jim společný. Obsahuje požadavek, aby si lidé vzájemně přáli a dávali to, co poznali jako dobré, aby k sobě navzájem měli lásku.

Není v protikladu k cílům socialismu, učí-li náboženství, že lidská touha nemůže být plně uspokojena lidmi a věcmi tohoto světa. Neboť v pastorální konstituci II. vatikánského koncilu „O církvi v dnešním světě“ čteme: „Dobře víme, že zde na světě nemáme žádné trvalé místo, nýbrž usilujeme o budoucí život; mýlí se však ti, kteří se domnívají, že mohou proto zanedbávat své pozemské povinnosti... jsme jistě napomenuti, že člověku nic neprospeje, kdyby získal celý svět, ale sám sebe zahubil. Presto nesmí očekávání nové země oslabit péči o utváření této země, nýbrž naopak musí toto očekávání k oné péči pobízet.“ A k tomu konstituce připojuje myšlenku Pia XI. z enykliky *Quadragesimo anno*: „Má proto pozemský pokrok, ačkoli je nutné jej starostlivě lišit od růstu Kris-

tova království, přece velký význam pro boží království, pokud může přispět k lepšímu řádu lidské společnosti.“

Křesťanství tedy nevede člověka k pasivitě ani k odvratu od plnění povinností na tomto světě. Naopak: křesťan ví, že neplní-li své povinnosti vůči lidem, neplní tím své povinnosti ani vůči Bohu.

Je však nutno rozlišovat ideu, ať náboženskou nebo socialistickou, od jejího stoupence. Každé zneužití ideje je v rozporu s ní samou a prokletí, které stihá toho, kdo ji zneužil, nesmí padnout na ideu samu.

Pravidla dialogu stanoví, že po zjištění, v čem se rozmlouvající shodují, je třeba upřímně říci to, v čem se liší. Lidský rozum neodbytně klade člověku otázky po smyslu lidské existence, zvláště pak po smyslu bolesti, nespravedlnosti a smrti. Trpící a zkoušený člověk, který poznává, že přes všechny žádoucí a možný pokrok lidé žijí a vždy budou žít v slzavém údolí, nemůže být lhostejný k úvahám o Bohu. Člověk ví, že i když se mu chvíli dobře daří, nemá jistotu, jak tomu bude dále, a tak se hlubokému člověku zcela dobře nemůže dařit, leč v naději na věčný život. Ale i když se mu téměř dobře daří, ví, že velmi mnozí jiní lidé právě pláčí.

Nikomu se nepodařilo dokázat, že Bůh neexistuje a tedy dokázat nesmyslnost víry v něj. Lidé, kteří jsou přesvědčeni, že Bůh je, jsou také přesvědčeni, že je možno jeho existenci dokázat světem přirozeného rozumu. (Kantovo tak zvané vyvrácení důkazů Boží existence se zabývá pouze Leibnizovými důkazy a ne těmi důkazy, které uchovává katolická tradice; i Kant ovšem považuje existenci Boha za nutný požadavek vskutku lidského života.)

Z marxistického hlediska jakákoli persekuce náboženství a jeho vyznavačů působí, že útočištěm pronásledovaných věřících tím více se stává Bůh. Aby bylo možno prokázat zbytečnost náboženství, bylo by nutno mu dát naprostou svobodu, a pak by se teprve mohlo ukázat, zdali při neexistenci pronásledování je náboženství zbytečné a pro člověka nepotřebné.

Ani terorem, ani lákadlem výhod nemůže být zlomeno přesvědčení charakterního člověka. Ti, kteří se pod tímto vlivem náhle změní, nejsou ztrátou pro jednu ani ziskem pro druhou stranu. Proto podle názorů samých ideologů ateismu minulé údobí útlaku věřících uškodilo myšlence šíření ateismu. Při získávání člověka pro určitou ideu je v jejím zájmu, aby se nestávala pouhým prostředkem k uspokojování sobeckých zájmů nebo přetvárkou vnučenou strachem.

Má-li socialismus, jak prohlašují jeho stoupenci, dát člověku více svobod než všechny předcházející historické formace, pak není možno, aby nedal náboženskou svobodu. Vždyť naplnění tohoto spravedlivého přání z pojmu socialismu plyne, i když vpravdě nebylo dosud uskutečнено.

Ateismus není podstatnou vlastností socialismu,

neboť i ústava Československé socialistické republiky volá k budování socialismu všechny občany bez rozdílu. Jistě ovšem je, že ani sebelépe napsaná ústava dosud sama o sobě nezaručila svobodu náboženského vyznání. Naopak: lidé, kteří v předcházejícím období řídili stát a dopustili se mnoha chyb, považovali náboženství za něco škodlivého pro stát i pro socialismus. Sami přitom brzdili náboženství všude, kde to bylo taktilsky únosné. Dokonce si pěstovali i funkcionáře z řad kněží, kteří prohlašovali v tisku a i v kostelích, že to, co stát v náboženských věcech nařizuje, je výrazem plně náboženské svobody.

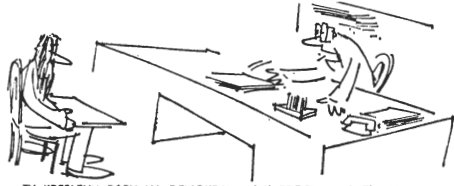
Bylo v posledních dnech správně řečeno, že tento stát není jen vlastní komunistů (komunistů je vlastně menšina), nýbrž všech občanů, kteří usilují o realizaci ideje socialismu. Proto, necht' je provedena rehabilitace také všech nevinně odsouzených a pronásledovaných kněží, řeholníků a věřících laiků, ale hlavně, ať jsou rehabilitováni ti, kteří byli po dlouhá léta interviewáni bez jakéhokoli rozsudku. To platí především o biskupech katolické církve a jmenovitě o pražském arcibiskupu, kardinálu dr. Josefu Beranovi. Žádáme, aby jim bylo umožněno vrátit se do čela diecéze, aby mohli realizovat štěstí lidí, tj. realizovat také cíle socialismu. Socialismu nemůže být na škodu usilovný boj proti nepoctivosti, lehkomyšlnému životu, rozvrácení rodin, zabíjení nenarozených dětí apod. Věřící lidé ocení důvěru, kterou stát poskytne jejich biskupům a budou tím více pracovat pro blaho státu a socialismu.

Žádáme, aby nám byla poskytnuta možnost tisknout své myšlenky ve vlastních časopisech, poněvadž zatím jsou časopisy, které se nazývají katolickými, ve skutečnosti orgány státní správy, která jimi uplatňuje svou koncepci. Žádáme, aby nám byla dána možnost diskutovat veřejně o náboženství a o teologii, aby byla lépe zabezpečena možnost studia teologie, žádáme vše, co plyne ze svobody, kterou socialismus touží zajistit každému člověku.

Ať je odstraněno každé falešné zdání, ať mluvčími věřících občanů jsou pouze ti, kdo vyjadřují jejich skutečný zájem a vůli, ať tedy je věřícímu člověku poskytnuta stejná míra svobody jako každému jinému občanu státu.

Je třeba začít nový život. Ukáže se, že teprve opravdová a dobrovolná jednota všech, založená na upřímné spolupráci, prospěje socialismu.

LL č. 4, 21. března 1968

...TY KRESLENY FORY NA DEMOKRATIZACNÍ PROCES SI ZATIM NECHTE —
JESTÉ NESKONCIL... KRESBA: J. BROŽEK

Dopis katolíků prvnímu tajemníku ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi

Vážený pane první tajemníku,
na Vaši výzvu k důvěře a občanské spolupráci všech vrstev a skupin jsme se rozhodli reagovat i my podepsaní. Jsme katolíci, v minulém období věznění za náboženskou činnost.

Nejdeme si stěžovat na své osobní křivdy. Máme na srdci věc nesmírně větší: stav a osud církevního života u nás a v nutné souvislosti s tím ozdravení celé naší společnosti. Sympatický program normalizace poměrů a demokratizace veřejného života by se hned na počátku usvědčil z neupřímnosti a odsoudil k nezdaru, kdyby nechal věřící část občanského společenství při vědomí, že bude dále diskriminována. Na druhé straně ovšem víme, že je především na nás, abychom projevili zájem o svá práva.

Co nás opravňuje mluvit o zájmu naší církve? Totéž, co k tomu opravňuje katolíka jako člověka a občana, zejména v situaci, kdy neexistuje episkopát ani jiný reprezentativní mluvčí. Snad i proto může být náš nářok pro Vás zajímavý, že jsme byli tenkrát považováni za reprezentanty katolického postoje.

Ovšem v ovzduší, v němž neplatila pravda ani v justici, ani v politice, nemohl o nás mluvit soud, tisk a rozhlas jinak, než falešně. Staré pomluvy na nás lpí dosud, protože jsme se nemohli ještě veřejně vyslovit.

Budí tedy aspoň nyní jasné řečeno:

Nepovažovali jsme za svůj úkol boj proti režimu, naopak jsme svou činnost drželi v odstupu od politiky. Ne, že bychom tenkrát neměli co říci k našemu veřejnému životu, kriticky i kladně. Ale v situaci, jaká byla v uplynulých letech, byly kritické připomínky nepublikovatelné a kladné výroky by vyzněly stejně nevěrohodně a trapně, doma i v cizině, jako mluvení těch několika, kteří celá ta léta marně předstírali, že ozvěna oficiální propagandy je hlas katolického lidu.

Byli jsme a jsme přesvědčeni křesťané, angažováni ve prospěch nejvyšších i všech ostatních hodnot, otevření pro lidskou bolest a štěstí, toužící po pokroku ve světě i ve vlastní církvi, ochotní za své ideály trpět, ale stejně ochotní křivdy odpouštět a pracovat s kýmkoliv na čemkoliv dobrém.

Smysl činnosti, za kterou jsme byli souzeni, byla obrana a podpora křesťanských duchovních hodnot, a tím i obrana mravní páteře národa v době jejího ohrožení. Je samozřejmé, že jsme v ní pokračovali ve vězení a pokračujeme v ní stále. Považujeme totiž za svou povinnost přispívat ke štěstí a mravní výši lidského života křesťanským přínosem, který podle našeho přesvědčení nemůže být ničím jiným plně nahrazen.

Nepovažujeme se za neomylné a netvrdíme, že naše reakce na situaci krajního ohrožení byly vždycky ab-

solutně nejmoudřejší. Ovšem v době, kdy byl vyhlášen a prováděn program likvidace víry, viděli jsme v pasivitě mlčenlivý souhlas. Jediné čestné řešení pro nás bylo pokračovat v aktivním křesťanském životě bez ohledu na sebevětší osobní riziko.

V minulých letech se stalo tolik hrozných věcí, že chápeme i ty, kteří ztratili naději a považují vládnoucí ideologii za nepřátelskou a špatnou beze zbytku a provždycky. Chápeme jejich stanovisko, právě naše osudy mohly i z nás učinit pesimisty. Těmi však nechceme být. Ovšem hradba nedůvěry a zatrpklé uzavřenosti se nedá odstranit, dokud není odvolán slovem a změněn praxí dosavadní stav církevního života u nás, který je popřením Charty lidských práv a za který se informování a čestní marxisté stydí.

Není možné žádat od katolíka důvěru a spolupráci, když je církevní struktura v troskách, zbylý pastorační provoz podléhá libovůli úředníků, na půldruhého tisíce kněží — kterých by bylo v církevní práci zapotřebí — bylo rozptýleno po všech koutech republiky, fěhole vyřazené ze života mocenským zásahem jsou nadále určeny k vyměření, rodiče se musí bát zapsat děti do náboženství, neexistuje tribuna tvůrčího katolického myšlení a víc než deset našich bratří a sester ve vězení pořád ještě čeká na spravedlnost.

Nechceme privilegia ani mocenské pozice, ale potřebujeme mít své normální místo vedle druhých. Teprve pak se otevře cesta ke skutečnému občanskému angažování.

Jsmo i pro skutečný dialog s marxisty, jak už v cizíně probíhá. Nás k tomu vybízí Pavel VI., Koncil a moderní teologové, a marxisty řada progresivních teoretiků. Dialog otevřeného křesťanství s otevřeným marxismem i s dalšími humanistickými soustavami považujeme za naději pro lidstvo i pro budoucnost naší republiky. Můžeme ovšem mluvit jen jako nezávislí křesťané a potřebujeme podmínky k šíření moderního pokoncilového katolictví mezi věřícími.

V tom, že se na Vás takto obracíme, pane první tajemníku, můžete vidět jeden z úspěchů svého úsilí o probuzení důvěry vůči Vám i vůči nové linii našeho veřejného života. Budeme rádi, když dáte možnost našim zástupcům podrobněji prohodit nadhozené otázky v osobním setkání s Vámi.

Opis tohoto listu posíláme panu biskupu dr. Františku Tomáškovu a ostatním biskupům, kteří zatím svůj úřad nemohou vykonávat, abychom tak vyjádřili své spojení s církví. Další dopis zasíláme Literárním listům, protože cítíme povinnost sdělit své nezkreslené stanovisko naší a světové veřejnosti, jež byla informována jak o našich procesech, tak o našem návratu z vězení.

S projevem úcty

83 podpisy

Pozn. red.:

K podpisům s plným adresami je připojen u každého jména

údaj o délce trestu a skutečná délka trestu, jak byla odpykána: uhrnem 734 roky odnětí svobody a jeden trest na doživotí, z čehož bylo odpykáno celkem 472,5 roků vězení; nezapočítány zůstávají vyšetřovací vazba a internování.

LL č. 4, 21. března 1968

Milan Uhde

Vzpomínka na nadporučíka N

Nadporučík A jsem poznal v pětapadesátém. Velel rotě posluchačů filosofické fakulty, kteří si tenkrát v městě S. odbyvali měsíční vojenské soustředění.

Nadporučík A byl důstojník jako z barevné fotografie v Československém vojáků. Vysoký, štíhlý, držel se zpříma, oči měl ocelově modré a vlasy plavé. Uvedl se stručnou řečí, zdůraznil prostředky, které mu propůjčuje kázeňský řád a svůj nástupní projev proložil několika opakováním ujištěním, že co bude vyžadovat, je pro nás dobro, a že je jako náš otec.

Nemohu říci, zda režim, který nadporučík A v rotě nastolil, byla klasická ukázka drilu. Nemám s čím srovnávat.

Po těch prvních třech dnech mu celá rota začala říkat otec Heydrich. Odráželo se v tom spojení idealizovaného otcovství s idealizovaným plavým a modrookým zjevem. Čtvrtého dne večer zasedla stranická organizace. Jedině tam mohl být velitel kritizován, vojáci ve službě nemají na kritiku právo. A do rána se to samozřejmě po kasárnách rozkřiklo: stranici, zejména asistenti z fakulty a starší studenti, bývalí dělníci, promluví nadporučíkovi A do svědomí, prozradili mu, jakou přezdívku si vysloužil a varovali ho před primitivní metodou, která mu práci se studenty spíš ztíží než usnadní.

Pátého dne, těsně po budíčku, vstoupil do naší světnice místo nadporučíka A někdo jiný. Měl sice podobu nadporučíka A, ale oslovil nás hoši, otevřel okno kvůli větrání, upozornil na poházené svršky, protože, jak pravil, „ty korunky se nechají šťudákama setsakramentsky shánět“, tu a tam uhladil deku na posteli, tři čtyři kolegy s odřenýma nohama poslal na ošetřovnu, přestože tvrdili, že to nic není, a poddůstojníkovi, který měl vést rozvíčku, připomněl, aby chlapce, nevyzklé na ranní námahu, příliš neušval.

Z nadporučíka A se zkrátka stal nadporučík B.

Po celý zbytek soustředění nedával nadporučík B nijak najevo, že byl počátkem nadporučíkem A. O své proměně se slovem nezminil. Byl nadporučíkem B naprosto přirozeně.

Na večírku na rozloučenou se nadporučík B se svými svěťenci solidárně opil, nejprve všelijak dováděl a nakonec se nejbližšímu kroužku zpovídal. Chvilky si dovedl konzervatoř, hrál slušně na trubku, ve třetím ročníku ho pro nějakou hloupost vyhodili a on se z desperace přihlásil do vojenského učiliště. Od těch dob má zkažený život a kašle na všechno. Když mu soucinné duše

kolem stolu vypůjčily od účinkujícího orchestru trubku, ani se jí nedotkl. Uměl vůbec hrát?

Nutno ovšem přiznat, že se s ním mnozí, kdo mu do té doby nemohli přijít na jméno, rozcházeli na úsvitu a v dobrém. Totiž ne s nadporučíkem B, který se ve skutečnosti jmenoval nadporučík A, nýbrž s kamarádkým, srdečným a smutným chlapem v uniformě, jehož přestal sledovat svět.

Říkejme mu pro názornost nadporučík C.

Který z nich byl pravý?

V uplynulých letech jsem na všechny tři nadporučíky často vzpomínal. V šestapadesátém, v devětapadesátém, myslel jsem na ně vlastně neustále. A pochopil jsem, že hledat mezi nimi souvislosti nemá smysl. Kdyby měli něco společného, naskýtala se jim spousta možností, jak mohli kazdý svůj charakter obhájit. Nadporučík B mohl například prohlásit, že roli nadporučíka A hrál s největším sebezapřením, protože si uvědomoval, že se dopouští násilí na druhých i na své vlastní přirozenosti, ale nedalo se nic dělat, taková byla situace. Dokud nepřišel příslušný podnět, o který se mohl opřít, nesměl se stát nadporučíkem B, tedy sebou samým. Stejně dobře však mohl osvědčit jednotu své osobnosti nadporučík A. Jen pod tlakem momentální potřeby sáhl po masce nadporučíka B, ale jakmile tlak pomine, vrátí se k autentickému nadporučíkovi A, jímž nikdy nepřestal být. A nadporučík C? Prosnit vás, co všechno umí z člověka udělat alkohol! Nadporučík C proto vůbec nepřichází v úvahu. Na druhé straně však nadporučík A i B mohly být převleky, které si opatřil desperát nadporučík C. A tak dále, variant je mnohem víc.

Žádný z nadporučíků se k tomu neuchýlil. Neomlouval se, ani nevymlouval. A vysvětlen? Případl jsem na jediné: Nadporučík A neexistoval. A neexistovali ani nadporučíci B a C. Byla pouze tělesná schránka naplnitelná jakýmkoli obsahem, po použití snadno vymyvateľná a naplnitelná obsahem dalším. Symbolicky lze tuto danost vyjádřit výrazem NN, v němž první proměnná N znamená hodnost, funkci nebo služební postavení, druhá proměnná N pak jméno.

Ale nerad bych svou vzpomínku vyčerpal na nadporučíci. Platí i civilistům.

Jiří Franěk, který ještě nedávno vymýšlel pivně obodřelé útoky proti spisovatelům, kulturním časopisům a vůbec všem, kdo by pořád jenom kritizovali, horlí teď ve svých dvou nejčerstvějších fejetonech po tolerantnosti a proti nesmyslnosti byrokracie. A nepočíná si o nic hůř ani líp, než při někdejším štvanicích. Převětení se povedlo beze zbytku. Jen jméno přechází.

Jenže jméno se nenosi jako pouhá památka na časy, kdy ještě něco znamenalo.

Věci tohoto světa jsou tak složité a nepřehledné, že kdybychom jako pan Barrande chtěli věnovat svou důvěru jen tomu, o čem se na vlastní oči přesvědčíme, nedůvěřovali bychom patrně vůbec ničemu. Kolem nás se to hemží pravdami — a všechny vypadají ušlechtilé a

oplývají přesvědčivými argumenty. Známe sociologa, který se přátelům chlubil, že pracovními metodami své vědy doloží jakoukoli vývojovou tendenci, jen když mu někdo naznačí jakou. A pokud vím, tuto svou schopnost už několikrát prakticky dokázal.

Zvykl jsem si proto nerozlišovat lidi a lidská hnutí podle cíle, jehož se dovolávají, nýbrž podle prostředků, kterých k dosažení svého cíle používají. Dřív než odpovím na otázku: „Jakou pravdu mi nabízíš?“ chci znát něco jiného: „Kdo jsi ty, který mi nabízíš svou pravdu? Protože je jisté, že ta pravda přejala barvu, vůni, tvar, pohyb, samu podstatu rukou, v nichž spočívá.“

U těch, kteří existují jako nesubstanciální NN, vznikají potom svízele.

A tak jsem nadporučíkovi N z města S., kterého jsem znal necelý měsíc, věřil velice málo. Snad jen to, že byl na závěrečném večírku opilý. A možná ani to ne.

Jiřímu Franěkovi, jehož texty čítám v Rudém právu už hezkých pár let a jehož proměny za tu dobu bych sotva stačil symbolizovat všemi šestaadvaceti písmeny naší abecedy, nevěřím ani slovo.

Nadporučík N a podobní velitelé nemohli ze svých svěřenců vychovat vojáky — a našťáhl ani nic jiného ke svému obrazu. Měli na to dva roky a téměř neomezenou moc. Jaký asi úspěch čeká jejich civilní příbuzné, kteří svou činnost nerozpočetli na měsíce a léta, nýbrž na desetiletí a celé epochy?

A tak uprostřed těchto rušných dní myslívám na nadporučíka N usilovněji než dřív. Snad si to zaslouží.

LL č. 4, 21. března 1968

Milan Rúfus

Útrapy z národa

Keď som rozmýšľal, ako nazvať túto úvahu, neprišlo mi na um nič múdrejšie než táto gribojedovovská parafráza. Skutočne útrapy.

Národ. Čo s tým uzlom, u nás tak zadrhnutým? Veď toto slovo znie na Slovensku ešte dnes ako hudba pod ľadom a boli časy, keď sme sa pri vyslovovaní vlastného mena obzerali dookola, akoby sme boli povedali niečo neslušného — a nebolo to tak dávno. A zároveň — čo s tým všetkým v dvadsiatom storočí, ktoré už siahá ponad národné bariéry ku všefudskému spoločenstvu? A čo s generačnou príučkou, ktorú nám uštedrila druhá svetová vojna? Začnime teda malú generačnú výpoveď a budme od počiatku pravdiví.

Dialóg spisovateľa a národa je dnes oveľa komplikovanejší, než to bolo za štúrovcov. Vtedy národnodemokratické bolo zároveň európskym. Takmer celá Európa, ba aj zámožný svet, žila v znamení národného oslobodzovacieho pohybu a stáť v centre tohoto pohybu znamenalo zároveň stáť pri špičkách ľudské-

ho ducha. Tak mohol už pred štúrovcami Ján Kollár bez zvláštneho zdôrazňovania, ako samozrejmosť napísať: „A vždy zvoláš-li Slovan, ať se ti ozve člověk.“ Dnes vyzerá ľudský údel trochu inakšie. Hirošimský oheň spiekol nás všetkých do jednej hrče a ľudstvo stojí dnes pred iným existenčným príkazom: Prekročiť hranice svojich pudových ohrád, či už tie hranice prebiehajú medzi dvoma národmi či medzi dvoma triedami, nevyháňať osobitosti do krajnosti a snažiť sa o všeludskú koexistenciu, v ktorej i napriek rôznostiam jeden toleruje druhého. Ak ľudstvo nebude vedieť splniť tento príkaz, budú v najlepšom prípade celé jeho generácie citovo vegetovať a žiť v hysterickom tieni neustále hroziaceho atómového hriaba. V horšom, ale pravdepodobnejšom prípade sa možná hrozba raz uskutoční a potom všetko už bude iba čakanie na smrť a akékoľvek iné rozpory sa odrazu, bohužiaľ už prineskoro, stanú bezvýznamnými. Nevie ako iní, ale mne by bolo zhruba jedno, či sa mi od atómového žiarenia rozpadáva telo v socializme, či v kapitalizme, či na Slovensku alebo v Luxembursku. Hádám by som radšej zomrel na Slovensku, ale to už by bola iba posledná vôľa budúceho obesena.

Tak asi to dnes vyzerá so základným smerovaním ľudského ducha. Existenčný príkaz znie: prekročiť seba samého a stavať súručenstvo. Národ, ktorý dnes musí bojovať o základné práva, nie je už automaticky na špičke svetového diania. Je, hoci to znie pre nás dosť tvrdo, skôr nešťastný ako veľký. Z tejto devízy nám svet neodpustí ani lásku.

A teraz ešte generačná príručka z druhej svetovej vojny. Čez ňu a po nej som sa bál slova národ, hoci nás v školských laviciach učili hľadiť na národ ako na chrám. Nacizmus však jediným seknutím šable rozťal oponu v tomto chráme; bolo vidno do príprave sviatosti, odkiaľ to prenikavo zapáchlo mäsom a krvou a počúval som ako v synoch národov dupotajú stáda. Najlepšie však prišlo nakoniec, keď sa do seba pustili čerství víťazi. Surovo prišliapnutí rýchlo naberali druhý dych a hoci sa im ešte dymilo z barikád, na ktorých sa bránili proti silnejšiemu, už chystali podobnú surovosť slabším. Štyridsať miliónov mŕtvych v zemi a živí na zemi ani o mäk múdrejší. A do toho všetkého vyzvánali zvony mieru a plakali matky, trávava, došľapaná na miestach, kde sa bijú býci. To bol šok. Nútil myslieť a viedol k záveru, že národ je predovšetkým fyziologikum, že nepredstavuje automaticky a bezprane nejaký výdobytok, aký prichádza po rozumovom nápoře, že nie je dopredu zárukou patentovanej ľudskosti, nie hotovou metou, ale možnosťou, ktorú treba naplniť a ktorá dáva rovnakú príležitosť géniovi i hochštaplerovi. Horná a dolná hranica tejto možnosti je od seba tak ďaleko, ako ďaleko je, napríklad, od Beethovena k Hitlerovi. To všetko medzi tým je národ. Akési psychické pohľadie a vo všeludskej dielni intelektu nie hotovosť, ale vý-

zva. To je silný pocit, ktorého sa spisovateľ dnes už zbaviť nemôže.

Ale práve slovenský spisovateľ ešte nie je na konci, ešte putuje ďalej a prijíma rovnako silné emócie zo strany presne opačne. Do onej všeludskej dielne sa totiž odkiaľsi prichádza. Z miesta, ktoré dáva človekovi možnosť, aby dozrel v človeka. Ak chceme obrazne, tak teda kolíska. V čom však leží slovenský spisovateľ a čo je jeho materským mliekom? Tam, odkiaľ prichádza, vyzerá situácia tak, až sa všetky moje predchádzajúce úvahy stávajú naraz akési akademické a skôr než čokoľvek iné, platí tu gnómičné konštatovanie Vladimíra Holana:

Ale keď osud ubližuje
bez viny slabým, dáš se k nim.
Ostatní znáte. Jaké divy?
I psům srst lesklá zešediví
nejdříve pod obojkem zlým.

A my sme ľudia. Pod akým zlým obojkom nám ošediveli vlasy? Pod obojkom národa, žijúceho v ponížujúcom postavení tretinových kvôt, kde sa mu veci, patriace k základným ľudským právam, neustále predkladali ako vysokomyseľný dar niekoho iného a vyžadovala sa za to od neho neustála vďačnosť. V postavení, v ktorom bolo možné tento národ kedykoľvek beztriestne upliť; ba nielen beztriestne, bolo dokonca možné prílepiť si takouto činnosťou a mnohí aj z tohoto národa si tak prílepšovali. Nie som politik, ani publicista. Konkrétne fakty prinesú kompetentní ľudia. Okrem toho mi nejde o nejaké senzačné prikľadanie poľienok. Pokroková časť českej verejnosti vedie dnes ťažký a krásny zápas a v tejto situácii mi skôr záleží na tom, aby som jej podal ruku, než aby som exaltovane vyratoval: aj to ste nám vyvideli, aj ono ste nám vyvideli. To, pravda, pre mňa neznámená nedávať sa veciam priamo do očí. Počúval som v televízii rozhovor oboch českých historikov. Popri iných pozitívnych konštatovaniach tu vyhlasovali košický vládny program za skúšku dospelosti českej demokracie. Osobne si myslím, že to bola dosť chabá skúška. Košický vládny program nebol a nie je marxistickým riešením národnostného problému. I po tomto programe sme ostávali jediným socialistickým štátom na svete, ktorý, hoci je viacnárodný, nie je usporiadaný federatívne. Prečo to tak bolo? Prečo to tak bolo v štyridsiatom piatom, to sa dá ľahko vysvetliť. Česká demokracia ako celok sa tu ani len nepokúšala robiť nejakú skúšku. Program bol iba kompromisom medzi národnými socialistami s ich koncepciou československého národa a slovenskou stranou, podporovanou českými komunistami. Ak tu niekto skladal skúšku z českej strany, tak len českí komunisti. Pravda, nevysvetliteľné je to, čo sa stalo o niekoľko rokov; že práve niektorí z českých komunistov anulovali výsledky tejto skúšky spôsobom, za ktorý by sa nemusel

hanbiť ani Petr Zenkl. Prečo to bolo, čo sa to stalo, ostáva nevysloviteľné ako vôbec roky v tej epoche, ktorú sme, tuším so zmyslom pre šibeničný humor, nazvali akurát kultom osobnosti. Že anulovanie tejto skúšky nebolo štátu na osoh, je evidentné. Nie je ťažké si vypočítať, tobôž, keď sú k tomu aj historické pomôcky, že štátu nijako neprospieva, ak sa vyše tretiny jeho obyvateľov nepretržite zdôrazňuje, že v ňom nie je celkom doma, že je tam ubytovaná ako podnájomník a že sa teda má správať ako podnájomník: nenápadne, nenáročne a opatrne.

V kultúrnej oblasti, za ktorú si snáď trúfam hovoriť, takéto postavenie vytváralo množstvo pseudo-problémov bez možnosti riešiť problémy skutočné. Niekedy sme vo svojej bolesti bývali smiešni. Smiešni i tam, ba práve tam, kde sme chceli pomáhať. Kládli sme sebe aj iným nemiestne otázky: Ako to, že na Slovensku je každá piata kniha česká a v Čechách len každá päťdesiata slovenská? Prečo nás nečítajú? Na zlú otázku mohla byť len zlá odpoveď. Alebo sme sa dožadovali, aby nás v rámci tretinovej kvóty čítali, alebo sme si flagelantsky hovorili: je to v poriadku, ak je to tak; sme hlúpejší, teda máme slabšiu kultúru.

Myslím, že nikomu z našich českých kolegov by neprišlo na um porovnávať koľko českých autorov sa číta, napríklad, vo francúzskych knižniciach a koľko francúzskych v Čechách a mať z toho komplex, alebo sa dožadovať Francúzov, aby viac čítali české knihy. Normálne je to nezmysel; každý spisovateľ rieši ľudskú situáciu na základe skúseností svojho národného kolektívu. Lenže my sme nežili normálne a boli sme smiešni, ak sme sa v tejto veci chceli nejakej kultúre oficiálne pripomínať. A boli sme so svojimi kvótami tragickí v inom prípade. Keď okolo pol milióna Slovákov, zarábajúcich si na chlieb v Čechách, malo tam ku slovenskej kultúre umožnený asi taký prístup, ako keby pracovali v medených baniach v Brazílii alebo rúbali stromy v kanadských horách. Tu už nemá zmysel hovoriť o tlaku kultúr. To už je číre politikum. A jediným dôležitým riešením tu je: možnosť národa autoritatívne zasiahnuť a nemusieť sa o to ochotnícky skriepiť s nejakými oblastnými riaditeľmi PNS alebo predajní Knihy. To vyžaduje, aby národ mal svoje veci vo svojich rukách a spoločné záležitosti mohol ponímať ako dohodu, nie direktívu, ktorá prichádza mimo neho a často proti nemu. Musí mať v rukách viac ako možnosť účtovo pripomenúť kvótu tam, kde nedbalosť z druhej strany je útokom proti národu. S reprezentáciou slovenskej kultúry v zahraničí to bolo tragikomické. Čitatelia Kultúrneho života vedia, akú asi sme mali kompetenciu v týchto veciach. Nič viac ako pichnutie petitom na zadnej strane pod Kochanovými alebo Vanekovými kresbami. To bolo všetko. U nás tá charakteristická možnosť odľahčiť si vtipom. Dlhodobé a vytrvalé školenie na švejkovčinu. Sťažnosti na Artiu a Diliu patrili neodmysliteľne ku

každých schôdzke akéhokoľvek kultúrneho telesa. Žiadosti zahraničných krajanov o sprostredkovanie kníh a vôbec kultúrnych artefaktov sa bezmocne odkladali na bok. V Československom ústave zahraničnom účasť jediného slovenského člena bola taká formálna, že keď pred niekoľkými rokmi zomrel, ani to tam, tuším, nezbadali a zabudli ho nahradiť iným. A nemohli sme nič viac, ako trošku hundrajúci, vynášať v hrncoch vodu, ktorá nám natiakla cez deravú strechu a znovu tie hrnce podkladať pod diery. Jednoduchá myšlienka, že by bolo lepšie opraviť strechu, sa nemohla ani pošepkať. To by neprešlo ani na zadnej strane petitissimom. Potom sme sa, pravda, mohli ešte nedávno pri prenosoch z Montrealu dozvedieť o stretnutí jedného českého intelektuála s českými krajanmi, ktorí si, ako medzi rečou spomenul, spievali východoslovenské pesničky. A hoci to hovoril komik, nebolo nám veľmi do smiechu. Avšak, opakujem, nechcem vypočítavať ani v tejto oblasti. Verím, že demokratická časť českej verejnosti má jasno i v tejto otázke a uvedomuje si, že skutočná skúška demokracie vo vzťahu k Slovensku ju ešte len čaká, ako to zdôranil iný český historik Milan Hübl, s ktorým sa celkom stotožňujem.

Pre nás je dôležitá jedna: aby sme túto skúšku mohli vôbec absolvovať, musíme sa zasadiť o pripustenie k nej. Podmienkou je demokracia.

Nedívam sa na slovo demokracia ako na nejaký zázrak, ktorý všetko naraz vyrieši. Ani u nás ani kdekoľvek inde. Niet na svete dokonalej spoločnosti. Drží a hrubí sa na zemi vždy budú mať dobre a vždy budú kvôli tomu komplikovať život iným. Vždy budú existovať zážky medzi predstavou o šťastí a jej uskutočňovaním. Avšak múdrosť demokracie spočíva v tom, že umožní človeku nahlas vydať výkrik bolesti alebo rozhorčenia, vznikajúci pri tejto zážke. To je prvý predpoklad liečby. A čo je dôležitejšie dáva trochu dôstojnosti človekovi, zašliapnutému civilizáciou a uväznenému už i vlastnými mylnými predstavami o ľudskom šťastí.

Tak akosi, protirečivo a komplikovane, vyzerajú osudy slovenského spisovateľa, pokúšajúceho sa splniť devízu dvadsiateho storočia — budovať všefudské súručenstvo. S trpkosťou zisťuje, že toto intelektuálne súručenstvo nebude pardonovať handicap prostredia, z ktorého nevyhnutne prichádza a ktoré mu nemohlo dať podmienky vyrásť tak, aby prišiel ako rovný k rovným. Lebo takzvaná pokladná ducha nie je čosi, z čoho berú, ale predovšetkým čosi, kam každý dáva. On bude mať čo dať len v tom prípade, ak príde odtiaľ, kde mal dosť štedrých možností v niekoho vyrásť. Inakšie by aj v tomto súručenstve mohol robiť iba bábiku, ktorá robí pohyby iných — a to už sa nám stalo. Slovenský spisovateľ zisťuje a ak to nezistil, určite zistí, že ak chce národ prekonať, musí ho najprv vytvoriť so všetkými atribútmi slobodného národa. A

preto i dnes, už sto päťdesiat rokov po vytvorení svojho spisovného jazyka, chciac-nechtiac musí ďalej pracovať v základoch tak dlho stavaného a večne nedostavaného národa. Vie však aspoň toľko ako ktorýkoľvek z jeho spevavých bratov, že upltením hniezda sa jeho povinnosti nekončia, že prídu až potom. Ale dokiaľ nemá za sebou túto základnú starosť, nemá za sebou nič a nič vlastne ani pred sebou. Na spev je treba aspoň vetvička pod nohami.

Na záver, keďže sme si sľúbili, že budeme pravdiví a teda, že sa nič nezamľúči, nemôžem sa v tejto súvislosti nedotknúť otázky, ktorú už i denná tlač dala spisovateľovi: Ako to, že na rozdiel od českých krajov, na Slovensku nebol spisovateľ inšpirátorom tohto pohybu, ktorý sa práve deje a ani sa nezdá, že by bol na jeho čele? Dokonca v ňom istý čas zohral zdanlivo čudnú úlohu?

Nemám na to — robiť komukoľvek advokáta alebo za kohokoľvek vysvetľovať. Ak si položím protizátku — ako to, že keď pred pár rokmi viedol Kultúrny život nerovný boj o iskerku demokracie, nedostalo sa mu pomoci z českej strany —, nie je to demagógia, len to napovedá, že všetko je nejaké komplikovanejšie, ako to vyzerá. Na spisovateľskom sjazde som nebol. Vyzeralo to na takú „normálnu“ formálnu akciu, kvôli ktorej sa chodí pozrieť na Prahu, poprípade stretnúť sa s nejakými známymi, alebo zábavne pozorovať, ako od poslednej konferencie, či sjazdu, jedni vo funkciách zdôždiť, iní po funkciách zľuďštili a omladli. Preto som si nerobil z toho ťažkú hlavu a na sjazd som nešiel. Ale vzrušené zprávy o ňom a o slovenských spisovateľoch ma našli i na varnenskej pláži. Čo môžem o tom všetkom povedať? Že takú vážnu vec treba vysvetliť, ak je na to vysvetlenie. A treba to urobiť čím skôr. Kým to spisovateľ neurobí, ktokoľvek má právo dávať mu neprijemné otázky. Já osobne verím, že takéto vysvetlenie existuje.

Z hľadiska národného kolektíva spomínaný fakt nie je bohvie akým pasívom. Umenie je zaklínaním zla, nie racionálnym návodom na jeho organizované odstránenie. Ak politikum v tomto národe večne suploval spisovateľ, bol to nielen doklad spisovateľových etických kvalít, ale aj doklad o bezmocnosti národa, o tom, že v jeho možnostiach nebolo viac ako zlo zaklínať. Osudy spisovateľa vo funkcii politika boli obyčajne čudné. Prestal byť dobrým umelcom bez toho, že by sa bol stal dobrým politikom. Dôkazov na to máme i v slovenskej politike i v slovenskej literatúre neprijemne dost. Preto ma v istom zmysle uspokojuje, ak na čele tohoto dnešného procesu sú v tomto národe už koneční politici a vedci (predovšetkým ekonómovia). Znamená to, že veci národa už nemusia stáť tak zle a že jeho šance sú reálnejšie. I keď to konštatovanie, ktorým som začal tento záver, ma osobne trápi. Verím však a čakám.

Kultúrny život, 22. marca 1968

Alois Mikeščík, Adolf Müller, Ivan Synek Mezinárodní souvislosti našeho vývoje

ÚVAHY K AKČNÍMU PROGRAMU STRANY

Až dosud byla téměř veškerá pozornost naší veřejnosti soustředěna — a to právem — na otázky vnitřního života tohoto státu. Nicméně logika posledního vývoje nastoluje chťe nechtě na pořad dne odvěkou vazbu vnitřní a zahraniční politiky. Zavírat oči před touto skutečností, ne vždycky příjemnou, k ničemu nevede. Historická zkušenost totiž svědčí o tom, že — zvláště u malého státu — je nutno hledat soulad mezi ideálními národními představami a reálnými zahraničně politickými možnostmi.

OSUDOVÉ DILEMA

Národní vzepětí ústila mnohdy v kompromisy, jež byly daleko od původních cílů, a to jen proto, že byla vystavena velkém tlaku mezinárodních politických souvislostí a že zůstala osamocena. Do jaké míry hrozí toto nebezpečí našemu dnešnímu vývoji? Dosaďme si zdůraznění okolního světa je konečnou stavoviskem, které by nemuselo zůstat bez zpětného vlivu na náš vývoj. Zalekne se proces těchto bariér, nebo poskytuje sám socialistický charakter naší společnosti možnosti k jejich překročení? Jsme přesvědčeni, že takové možnosti existují.

Všichni si uvědomujeme, že pozitivní uplatnění našeho vnitřního vývoje i v zahraniční politice státu se odehrává v rámci, kdy garantem naší bezpečnosti je Sovětský svaz jako světová velmoc, disponující i tím, co je dnes mocensky rozhodující, tj. jaderným potenciálem. Tento faktický stav není přirozeně jediným faktorem našeho pevného přátelství a spojenectví...

V souvislosti s touto základní zahraničně politickou vazbou současného Československa vznikají u naší veřejnosti otázky, jak dalece se mohou důsledky našeho vnitřního vývoje odrazit na zahraničně politických vztazích Československa a jaké existují podmínky pro uplatnění jeho výraznější role tak, abychom nejen vycházeli vstříc našim národním zájmům, ale zároveň napomáhali vlastním přínosem ke kvalitativně novému stupni řešení mezinárodních, zejména evropských problémů. Je řešitelné uplatnění zájmů ČSSR bez oslabení dosavadních a osvědčených základů jeho dnešní bezpečnosti?

Úvahy na toto téma se v průběhu demokratizačního procesu již objevily v podobě nejrůznějších myšlenek o aktivní neutralitě, rakouském příkladu, jugoslávské cestě atd. Nepochybně se objeví i další. Strana jako vedoucí síla tohoto procesu nesmí tyto myšlenky ignorovat, nýbrž měla by proti nim postavit vlastní alternativy dostatečně přesvědčivé, aby mohly získat většinu našich obyvateľ...

JAKOU CESTU ZVOLÍME?

Jsmo především toho názoru, že dnes — a dokonce již delší dobu — existují zdaleka nevyužité reálné možnosti v rámci spolupráce se Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi podstatně zvýšit podíl naší aktivní úlohy při formování koordinované zahraniční politiky. Je nesporné, že každá socialistická země může přispět svým pohledem (přirozeně ovlivněným i jejími specifickými zájmy, jejími kontakty a možnostmi) k utváření takové zahraniční politické linie socialistických zemí, která by nejadekvátněji vyjadřovala jejich společné zájmy. Jde tedy o to, tyto možnosti uvážení, ale zároveň odvážně využívat.

ZÍSKÁME DALŠÍ SPOJENCE?

Zahraniční politika nejsou jen mezivládní vztahy a diplomacie. Patří k ní také kontakty obyvatel a styky jednotlivců a skupin... V tomto směru nabízí právě demokratizační proces v naší zemi dosud nebyvalé možnosti především pro získání nových spojenců, a to v těch vrstvách obyvatel evropských států, jejichž objektivní vývoj směřuje k socialismu, které však se až dosud pod vlivem nejrůznějších forem antikomunismu chovaly nejen k nám, ale k celé takzvané východní Evropě přinejmenším zdrženlivě. Z tohoto hlediska by mohl být dokonce přínos ČSSR pozitivní nejen pro náš stát samotný, ale pro celý budoucí vývoj Evropy. Proto se jeví pokračování a maximální rozvinutí demokratizačního procesu nikoliv jako oslabení zahraničně politických zájmů či bezpečnosti ČSSR, nýbrž jako jejich posílení. Taková možnost před touto zemí ještě nebyla, je však třeba ji správně pochopit. Nikoliv jako nereálné mesiášství, které by s přihlédnutím k našim možnostem a při pohledu na mapu mohlo připadat světu poněkud komicky. Nynější možnost vlivu ČSSR na postavení potenciálních spojenců, především v západní Evropě, v jejich vlastních zemích, je omezená. Jestliže se však dokážeme zbavit dosavadních omezených řešení (včetně úzce národních) a zaměřit další vývoj natolik internacionálně, aby se stal syntézou všeho, co je v Evropě vskutku pokrokové, bez ohledu na zemi původu, pak lze pravděpodobně vybudovat u nás takový model společnosti, s nímž se mohou tyto síly identifikovat. Šlo by zřejmě i o to, absorbovat do našeho vývojového procesu všechny ty programové požadavky těchto sil, o nichž jsme se například v řadě případů (spolurozhodování odborů, funkce zájmových organizací aj.) dosud mylně domnívali, že nemohou najít v socialistickém státě uplatnění. Teprve potom může ČSSR úspěšně sehrát svou skromnou úlohu při formování budoucí politické tvárnosti Evropy. Ostatně jsme toho názoru, že Evropa, která by byla výsledkem sjednocovacího procesu tohoto druhu, by se mohla stát významným stabilizačním faktorem v celém světovém dění a dokázala

by také daleko efektivněji přispět k řešení výbušných vztahů mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi.

JAKÉ SPOJENCE MÁME NA MYSLI?

Nejde samozřejmě jen o západoevropské marxistické strany, k jejichž programovým představám o socialismu se začínáme nynějším vývojem přibližovat...

Když mluvíme o spojencích, máme na mysli i všechny ostatní síly, které jsou svým společenským postavením objektivně protiimperialistické a hledají v podmínkách svých států optimální modely dalšího vývoje společnosti. Značnou část těchto sil podchycuje dosud — a na tom jsme nebyli bez podílu — západoevropská sociální demokracie ve všech odstínech, v jakých v Evropě existuje, a ve všech stupních upřímnosti či neupřímnosti, v jakých se prezentuje jako nositel socialistických alternativ. Například významným možným spojencem v západní Evropě, který nejbezprostředněji pociťuje nutnost socialistických řešení zvláště v oblasti hospodářství, jsou odborové organizace. Důležitým spojencem jsou i vrstvy pokrokové inteligence. Ve svém potenciálním souhrnu jde o síly, které budou pro další vývoj v západní Evropě rozhodující. Kromě toho je třeba přihlídnout i k tomu, že mohou být nejen samostatným zahraničně politickým partnerem, ale že ve státech vyspělého kapitalismu ovlivňují tvorbu zahraničně politických představ bez ohledu na to, zda jsou v opozici či se zúčastňují (jako některé sociální demokracie) na vládní odpovědnosti. Všichni tyto spojenci by nás měli již nyní aktivně a nahlas podpořit u vědomí, že náš vývoj je i jejich velkou šancí.

LOKÁLNÍ KONFLIKTY V EVROPĚ?

Takto nově pojatá zahraniční politika má například bezprostřední vztah k otázce upevnění naší i evropské bezpečnosti. Současná vojenská strategie světových mocností stále více uznává snižování pravděpodobnosti vzniku globálního jaderného konfliktu a naproti tomu předpokládá spíše možnost vzniku konvenčních a lokálních konfliktů s jejich postupnou eskalací. To se vztahuje i na oblast Evropy.

Široké pojetí zahraniční politiky ČSSR zvyšuje nepochybně naše možnosti působit preventivně na to, aby se riziko lokálních konfliktů v Evropě snižovalo. Lokální konflikt předpokládá totiž již ve fázi přípravy značnou roli nejen armády, ale i širokých vrstev obyvatelstva. Z toho je zřejmé, že politická atmosféra hraje mimořádnou úlohu. Politika působící aktivněji než dříve ve smyslu zlepšování politické atmosféry v Evropě omezuje možnosti antikomunismu v západních státech.

Tedy čím širší je prostor národních zahraničních politik socialistických zemí, tím větší jsou možnosti těchto zemí přispět k upevnění své vlastní i evropské bezpečnosti. Koneckonců specificky národní příspěvky jednotlivých socialistických

zemí v oblasti evropské bezpečnosti existovaly i v minulosti [například ve formě plánů PLR (Rapackého plán), NDR a pod.] a nevedly, jak známo, k oslabování jednoty socialistických zemí. ČSSR také nikdy neváhala takové iniciativy podporovat.

NOVÉ ROZPORY NA OBZORU?

Nová čs. vnitropolitická realita se nesporně dotkne i sféry našich vzájemných ekonomických i kulturních, a tím zpětně i politických vztahů se socialistickými zeměmi. Jestliže připustíme, a to dnes chápou již všichni, že ekonomická reforma vytváří objektivní základnu pro vznik určitých konfliktních situací v těchto vztazích, tím spíše to platí o současném a budoucím politickém vývoji v naší zemi. Avšak tento vývoj, stejně jako ekonomická reforma, je kategorickým požadavkem dalšího socialistického rozvoje Československa. Je tedy nutno přistupovat jako k objektivní realitě ke skutečnosti, že při konkrétním naplňování socialistického internacionalismu mohou vznikat konflikty a třecí plochy. Tak například zesílení tržních rysů v našem hospodářství může vyvolat jisté přesuny v proporcích ekonomických vztahů. V této souvislosti se na Západě objevují spekulace a u nás varování, že se tento vývoj může dostat do rozporu se základní zahraničně politickou orientací Československa. Předpokládáme-li však, že tyto konflikty vznikají na neantagonistické socialistické půdě, můžeme oprávněně tvrdit, že existují reálné možnosti jejich řešení. V praxi to ovšem znamená nedramatizovat tyto problémy, nepřevádět je svévolně do roviny nesmířitelných ideologických rozporů, nýbrž hledat nové cesty jejich citlivého a vzájemně prospěšného řešení. . . .

Tyto úvahy snad alespoň dílčím způsobem ukazují na vztah našeho vnitřního demokratizačního procesu a zahraničně politických možností. Je zřejmé, že zahraničně politický dopad akčního programu strany, jako nejdůležitějšího dokumentu čs. politiky v současné době, nebude vyplývat pouze ze stručných formulací týkajících se bezprostředně zahraničně politických otázek, ale z jeho celkového pojetí včetně prostoru, jaký vytvoří pro všechny naše instituce, politické a zájmové organizace a který jim umožní navázat efektivní spojení se svými přirozenými partnery v zahraničí včetně západní Evropy. I v tomto směru nemůže být akční program koncem, nýbrž začátkem dalšího vývoje naší zahraniční politiky.

Chtěli jsme nadhodit k diskusi otázky, jejichž aktuálnost je podle našeho soudu zřejmá. Snažili jsme se ukázat, že zahraniční politika musí sehrát v procesu demokratizace v naší společnosti aktivní úlohu. To ovšem jednoznačně vyžaduje, aby ti, kdož budou zahraniční politiku tvořit a realizovat, byli v širokém smyslu slova politiky, a nikoliv jen pouhými úředníky nebo kabinetními diplomaty.

(zkráceno)

Rudé právo, 22. března 1968

Doc. Zdeněk Mlynář

Co dál s naší demokracií?

Před dvanácti dny jsem napsal, že hlavní otázkou naší demokracie je, aby vedle tisku, rozhlasu a televize začaly demokraticky fungovat všechny složky a orgány politického systému. Aby odstoupili nebo byli odvoláni lidé, kteří nově fungování politického systému brzdí a nemají důvěru, že ho brzditi nebudou. Myslím, že pohyb v tomto směru v uplynulých dnech nejenom nastal, ale už také vyvrcholil rezignací prezidenta republiky. Kdo neodešel dnes, odejde asi zítra, ve straně zřejmě po jednání pléna ústředního výboru. Teď hlavně záleží na tom, kdo přijde na jejich místa.

I „VŮLE LIDU“ SE DÁ ZNEUŽÍT

Nemyslím, že to, co se u nás dnes děje — desítky demisi a abdikací funkcionářů, rezoluce žádající adresně odpovědnost lidí za jejich práci — že to všechno je snad nezdravé, špatné, že to je naše malá česká „kulturní revoluce“. Je to proces zdravý a nutný, **bez tohoto tlaku** by asi náš politický systém nebyl s to provést svou hluboce demokratickou přeměnu. Jde však o to, co musí být smyslem tohoto tlaku: postavit do čela odpovědné a kvalifikované lidi, vytvořit nakonec fungující, právními normami regulovaný demokratický systém.

Dívejme se dobře, zda nyní, kdy svoboda projevu už je, nezáří hvězda někomu, kdo dovede jen všeobecně po ní dnes volat. Neboť jeho hvězda zhasne v okamžiku, kdy bude položena otázka: Máš svobodu projevu — tak tedy svobodně navrhní, co vlastně dělat. Jak zlepšovat životní úroveň lidí, jak vyřešit reálné bytovou krizi, jak provést denivelizaci a při tom zajistit průměrnému dělníkovi slušnou mzdu, jak demokraticky organizovat stát, jak uplatnit vědu ve výrobě?

Myslím, že dnes už jde hlavně o to, abychom tlakem zdola náhodou zase nepodpořili lidi, kteří by opět uměli především populárně řečnit, i když jinými, právě dnes vítanými slovy. Kdo umí křičet, že dům chátrá, nemusí ještě být stavitelem, který ho dovede postavit. A my dnes musíme najít právě stavitele, nespěst si je s křiklouny. Pro věc naší demokracie by bylo znovu zhoubné, kdyby potřebné vysvědčení způsobilosti mělo mít zase jen jednu „kádrovou položku“, byť i pro změnu naruby: kdo byl v minulosti odněkud odstraněn nebo vyhozen, má být nyní dosazen. Neboť mezi tisíci těch, komu bylo ukřivčeno a kdo musí být plně rehabilitováni i s možností znovu pracovat v politických funkcích, se mohou přimísit i stovky těch, koho každá demokracie od jakékoli vedoucí práce stejně vyhodit musí: pro neschopnost, tlachobovství nebo kariérismus. A nejzlobnější vůbec už by byl názor, že naopak každý, kdo v minulosti nebyl od své práce vyhozen nebo odstraněn, je jaksi už

předem podezřelý. Vždyť přece právě proto, že lidé dělali svou práci — a to i **politickou práci** — s vlastní hlavou, přes nehoráznosti tehdejší politiky, právě proto byl přece **také** možný dnešní vývoj, celý zvrat v politice vedení strany.

Abyste naše demokracie mohla zajistit „všední den“ demokratického vládnutí, musí tedy právě pro **tento úkol** už dnes vybírat lidi. A musí k tomu také přidat k atmosféře diskusí a kritiky pevný demokratický řád: uvnitř každé organizace, která začíná demokraticky žít, i uvnitř celého státu.

Je to velice důležité pro stabilizaci i pro pevnější záruky naší dnešní demokracie. Pro trvalou a věčnou kontrolu práce všech našich politických a správních aparátů i pro výběr jejich funkcionářů je nutno co nejrychleji vytvořit takovýto základ. Neboť nelze **dlouho** provádět tuto kontrolu bez volených orgánů, které mají novou, plnou politickou důvěru voličů, nelze **dlouho** stát **jenom** na metodách vlivu veřejné kritiky tiskem, rozhlasem a pod. Tyto prostředky budou mít i nadále svou kritickou funkci a nesmí se jim předepisovat, koho kritizovat smějí a koho ne. Ale základním vztahem odpovědnosti každého funkcionáře musí být odpovědnost orgánů, který ho volil nebo který ho věčně, podle dělby práce, kontroluje: vlády a jejich orgánů parlamentu, místní správy národnímu výboru. Jinak nutně začne časem narůstat negativní stránka přímého působení **jenom** masových prostředků: nejistota o formách a způsobech volání lidí k zodpovědnosti, podlézáni populárním náladám a požadavkům i tehdy, nejsou-li rozumné a reálné, vliv demagogie i demagogů apod.

POLITICKÉ STRANY V NAŠÍ DEMOKRACII

Dominává nám, že náš politický vývoj v posledním týdnu jasně ukázal důležitý problém: mnoho našich občanů, které jsme si navykli titulovat slovem „bezpartijní“, nesouhlasí s takovým postavením a žádá možnost aktivně politicky pracovat nejenom v různých společenských organizacích, ale v **politické straně**. Tento požadavek je formulován v různých podobách, zejména v pojmu opoziční strany.

Mezi námi, komunisty, to vyvolává automaticky otázku: máme se tedy vrátit k poměrům před únorem 1948? Vidina stranických bojů o moc a její socialistický charakter hrozí při tom zastřít rozumnou politickou úvahou o této otázce.

Východiskem takové úvahy by měla být realita našeho politického systému, v němž přece existuje **Národní fronta** i s politickými stranami. To, co by před několika týdny mohlo znít směšně, zní dnes jako úvaha o reálné politické možnosti.

Co je naše Národní fronta a její politické strany? Je to politická platforma, která nedělí politické strany na vládní a opoziční v tom smyslu, že by proti **linii státní politiky** vytvářela opoziční usilující o moc ve státě. Kla-

de naopak problém sporu o linii státu, tj. i problém případné opozice stanoviska jedné složky proti druhé na půdě společné dohody, společných zásad **socialistické koncepce**. Opozici proti tomuto pojetí Národní fronty jako celku jsme vyloučili už v roce 1945. Právě proto, že přesto takováto opozice začala do některých stran NF pronikat, prohlubovala se i celková krize mechanismu NF už před únorem 1948.

Jestliže si tedy od „předúnorových poměrů“ odmyslíme snahy prosadit pomocí některých stran NF politiku udržení kapitalismu proti socialistické revoluci, nemohou být tyto „předúnorové poměry“ strašákem, kterého se má bát socialistická společnost. Obnovení kapitalismu je jako platforma kterékoli strany u nás dnes nereálné: nemá sociální, třídní oporu a navíc je tu socialistická ústava, která bude vždy měřítkem toho, co je protiústavní a co ne. Protiústavní činnost nemůže ovšem vyvíjet nejenom politická strana, ale ani žádný spolek nebo občan. Nad tím musí a budou bdít orgány státu, které by podobnou činnost vždy musily zákonem postihnout.

Nová, živá činnost politických stran NF je proto podle mého názoru reálnou cestou, již lze v našem politickém systému vyřešit demokraticky otázku vztahu komunistů a nekomunistů v politice. Řeší zároveň i problém oponování politickým návrhům v procesu tvorby **státní** politické linie, tj. linie závazné pro všechny občany. Není skutečně zaměnitelná ostatními společenskými organizacemi, neboť jde o různé přístupy k celospolečenským, politickým otázkám, jež nesouvisejí přímo s rozdíly v dělbě práce (jako v odborech), s rozdíly generačními nebo zájmovými apod. Zájmové společenské organizace nemohou zaměnit politické strany ale ani naopak — **politické strany nemohou u nás vyřadit zájmové organizace z přímého vlivu na státní politiku**, na její tvorbu i vykonávání. Monopolizovat státní moc nemůže ani jedna strana, ani koalice stran, musí k ní mít přímý přístup všechny politické organizace lidí.

Pro politické vedení komunistů to znamená, že pro svůj program, pro své **návrhy** ve státní politice budou musít získávat nejenom podporu společenských organizací, ale i jiných stran. Jestliže se jim to v té či oné otázce napoprvé nepodaří (setkají se s opozicí vůči svému stanovisku), budou to musít dělat podruhé a potřetí nebo si svůj návrh či názor, který by nezískal souhlasnou podporu, budou musít pozměnit, opravit, zlepšit.

Některým komunistům to možná dnes už zní podivně. Podivně však spíše je, že jsme tuto samozřejmost skutečné **politiky** (a ne administrování společnosti) tak důkladně zapomínali. Neboť bez této záslahy není pak možné, aby i **reálnou odpovědnost** za státní politiku a za její výsledky nesly spolu s námi všechny složky společnosti, celá socialistická společnost.

SOCIALISTICKÁ DEMOKRACIE NESMÍ BÝT JENOM FORMÁLNÍ DEMOKRACIÍ

Pojem formální demokracie jsme po dvacet let chápali spíše jako nadávku než jako potřebnou skutečnost. Proto nám také dnes právě potřeba formální demokracie — právní záruky a svobody pro všechny občany, právní rovnost všech občanů apod. — vystupuje tak výrazně do popředí. V dnešních diskusích jsou už i dotazy, proč vůbec užívat pojmu socialistická demokracie, když přece demokracie buď je, anebo není; je-li její bázi socialistická nebo buržoazní společnost, to prý už je jiná otázka, která s první nesouvisí.

Je tedy asi čas vyslovit otevřeně názor, že **tohle není pravda**. Demokracie „jako taková“, jako souhrn politických práv a svobod, jako princip podřízení menšiny většině ve státě apod., byla, je a vždy bude formou politického projevu různých, fakticky nerovných zájmů a potřeb lidí. I bez třídních antagonismů existuje taková **faktická nerovnost** lidí co do možnosti politiky se projevovat a působit i při jinak formálně rovných právech a svobodách.

Neboť je tu přinejmenším dělba práce, která váže dělníka v továrně osm hodin denně ke stroji, družstevníka k práci na poli a spisovatele k peru nebo redaktora k mikrofonu. Při rovném právu všech vyjadřit své zájmy, potřeby a názory v politice bude vždy — i při nejdokonalejší politické demokracii — lépe informován, lépe a snadněji vyjádří své názory i zájmy ten, kdo je už svým zaměstnáním vázán ať už přímo k řídícím činnostem, k politické práci, nebo třeba k publicistice, novinářství apod., než ten, kdo po práci přijde domů a čte už hotové noviny, poslouchá rádio a sleduje televizní obrazovku. Je možno mít jakékoli vazby politické demokracie a tento rozdíl zůstane.

Socialistická demokracie si toho musí být vědoma, nezneužívá tohoto faktu k tomu, aby rozdíl mezi „řízenými“ a „řídícími“ narůstaly. Chce-li být socialistickou demokracií, musí naopak největší možnou měrou usilovat o to, aby se tyto nutné rozdíly **zmenšovaly** všude tam, kde jde o základní vedení společnosti politikou.

Je pravda, že pod heslem „přímé účasti lidu“ v řízení a správě státu se v posledních letech nejen potlačovaly formálně právní záruky politické demokracie, právo na menšinový názor apod., ale že se rozvíjel i nekvalifikovaný, hrubý byrokratismus místo odborné státní správy. To nás však neopravňuje k jinému možnému extrému: pod rouškou formální demokracie ztěžovat, aby v naší politice plně zazněl skutečný hlas pracujících lidí ze závodů i z vesnic tak silně, jak to odpovídá síle těchto vrstev pracujících v naší společnosti. Náš politický systém musí vytvářet k tomu vhodné, těmto lidem **reálně přístupné** prostředky, jimiž mohou vyjádřit svůj názor přímo: na závodech,

na pracovištích, na schůzích a aktivech jejich vlastních organizací. To všechno patřilo právě také k „předúnorovým poměrům“ a nelze na to dnes zapomenat.

Za základní otázku politického postupu naší strany považují v nejbližších týdnech právě to, jak budeme schopni prakticky zajistit tuto stránku socialistické demokracie.

Akční program strany nemůže být jenom předložen státním a společenským institucím a Národní frontě, neměl by být zprostředkován pracujícím jenom tiskem, rozhlasem a televizí. Ihned po projednání ústředním výborem strany má nové vedení strany **přímo přijít** před velké aktiv komunistických funkcionářů ze závodů a ze všech pracovišť tak, jak to uměli komunisté před únorem 1948, na **přímých** velkých shromážděních dělníků a všech pracujících má vysvětlit **politický smysl** akčního programu a získat pro něj přímou podporu.

Ať demokratickými formami všechny složky tento program rozvíjejí a pozměňují, než s ním jako se svým programem předstoupí vláda, Národní shromáždění i Národní fronta. Ať však při tom komunisté přímo získávají dělníky a ostatní pracující k podpoře politického smyslu i rámce svého programu, ať mají lidé ze závodů i ostatních pracovišť možnost přímo říci straně své názory i návrhy. Tento hlas ze závodů, z aktiv i veřejných shromáždění by měl pak přímo zaznívat z rozhlasu i televize, neboť jsou to společenské prostředky nejenom vyjadřování, ale i **utváření** veřejného mínění celé naší společnosti.

Pro přímý výraz zájmů a potřeb dělníků i ostatních pracujících v politice má provádět význam i otázka **demokracie na pracovištích**. Vedle otázek dnes už obšířle diskutovaných — svoboda projevu, práva občanů atd. — by měli právě komunisté vyvolávat konkrétní iniciativu k řešení těchto problémů. Jaká má být nejenom funkce odborů, ale i funkce a postavení demokratických orgánů správy a řízení socialistických podniků? Jaký bude vliv pracovního kolektivu, který nese důsledky špatného i dobrého řízení, na výběr ředitelů a vedení závodů? Co dobrého bylo na myšlence i praxi našich někdejších závodních rad, co z toho lze dnes přejímat a co ne? I k tomu dá akční program první náměty, které nemohou být dále rozpracovávány jen ve vládních a odborářských kancelářích, ale demokraticky, v široké diskusi na závodech i v tisku.

Stručně řečeno: musíme náš politický systém rozvíjet tak, aby politická demokracie byla formou rozvoje socialismu jako řádu, za který bojovala v čele celého národa **dělnická třída**, jejímž historickým životním zájmem je komunismus.

Rudé právo, roč. 48, č. 85, 26. března 1968

Roku 1638 zemřel katolický biskup v Yprech Cornelius Jansen. Dvacet let se zabýval tichým a pilným studiem díla svatého Augustina a posléze napsal tlustý spis *Augustinus, sive doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina*. Spis za jeho života nevyšel; vydali ho v roce 1640 biskupovi přátelé.

Tito biskupovi přátelé a následovníci, mezi nimi zejména takzvaní „muži z Port Royal“ rozvinuli zkrátka náboženské a filosofické hnutí, jež se dostalo do konfliktu s jezuity. Muži z Port Royal vášnivě obviňovali muže z Tovaryšstva Ježíšova z pelagiánského kacířství, muži z T.J. vášnivě obviňovali muže z P.R. z kalvinismu, obě strany se navzájem obviňovaly z úkladů proti státu, ve hře byla nemalá učenost a silná dogmata, silné intriky a nemalé pomluvy. Boj se zanedlouho přenesl až na pařížskou universitu, na francouzský dvůr a do kurie papežské.

Už krátce po začátku této historické bitvy ducha byla nočná porážka v tom, že o Jansenově díle kdekdo zaslavčeně a pregnančně mluvil i psal, od moudrých filosofů a teologů až po dámy z literárních salónů; jenomže málokdo toto třífoliantové a ne zrovna záživné napsané dílo... četl.

Jistý jezuita [a máme obavy, že s úmyslem nepřilíší seriózním] podjal se úkolu odstranit tuto nepřijemnou porážku a zkrátit Jansenovo tlusté a obtížné dílo do tzv. „pěti vět“; byl to sukus, pochopitelně velice nepřesný a velice tendenční. Nicméně byla to práce úspěšná; pět vět svým praktickým významem brzy předčilo celé tři biskupovy folianty. Boj samozřejmě pokračoval.

I bylo na papeži, aby věc rozhodl. Papež dost váhal; bezpochyby ani on Jansenův text nikdy nečetl. Přesto měl vyhlásit rozhodnutí, jež bude, tak jako vše, co papež rozhodne, věčné a neomylné. Váhal, ale nakonec vydal bulu *Cum occasione* a zatratil v ní oněch proslulých pět vět s tím, že jsou kacířské. Papežská kurie vydala promptně formulář k podepsání všem kněžím; bylo v něm prokletí pěti vět, obsažených v díle Cornelia Jansena. Ani muži z papežské kurie bezpochyby nečetli inkriminované dílo. Tím méně je četli kněží, kteří poslušně podepisovali formulář.

Muži z Port Royal se disciplinovaně podrobili papežské bule a uznali, že oněch pět vět jsou tvrzení kacířská. Měli jen malou výhradu: říkali, že oněch pět vět nelze najít v díle Cornelia Jansena. Mužům z P.R. lze v tomto bodě celkem věřit; mezi nimi byli dosud podivní jedinci, kteří Jansenovo dílo četli v textu nezkráceném. Muž z P.R. Antoine Arnauld k tomu ne bez ironie dodal, že papežem neomylně zatracených pět vět není sice v díle Jansenově, ale že by se daly při troše všímavosti vyhledat v díle svatého Augustina i u jiných církevních otců...

Němohu se zbavit jistých obav, že občas v čemsi nápadně opakujeme tuto vážnou i komickou historii. Ne

snad v její podstatě, tedy v polemice o otázce boží milosti a svobodné vůle atd. Ale v metodách, jichž bylo použito. A zejména v oné přerokozkošné metodě „pěti vět“. V návyku nestudovat, neznat, bagatelizovat základní materiál a vlastní příčinu sporu, zapomenout prameny, pořídit si „výťah“, zběžnou „informaci“, jistou přibližnou a pružnou „pověst o pramenech“ — a pak se teprve s chutí pustit do boje. Boje, který samozřejmě převeze všechny důsledky použité metody; a nasádkne záhy vodou dohadů, špinou demagogie, limonádou přibližnosti, snobskými salónními výlevy, obsahem „lidových“ kanálů a kýblů, osočováním, intrikami, a vyvolává na svět tak často byly a jiné verdikty, jež jsou o to kategoričtější formulovány, oč zřetelněji stojí na písku. Až se nakonec věc tak zamoří, že nikdo neví pořádně, či je, nikdo se kloudně na nic nepamatuje, nikdo nečetl „dílo Cornelia Jansena“, o které se nicméně všichni hádají; a tehdy náhle jako jitrěnka z oceánu vystoupí krásný, vymydlený, kýžený, nasolený kompromis, obecné vyrovnání, obecné odpusťmesicojsmesi, růžová přestávka, jež bývá v těchto moderních poměrech kratší než třiatřicet let, načež vše začíná znovu, ještě vášnivěji a ovšem s odstupem od „díla Cornelia Jansena“ ještě zas o něco větším.

Mnoho mužů v tomto státě už odsoudilo IV. sjezd Svazu čs. spisovatelů. Mnoho mužů v tomto státě tvrdí a píše, že ta a ta kniha způsobila převrat v čs. literatuře a zůstane navždy jejím skvostem. Pročtení knihy však začasťte vyvolá neodbytný dojem, že muži, četli-li vůbec kdy pořádně tu knihu, četli ji naposledy před deseti, patnácti či dvaceti roky. Od té doby do teď zapomněli, co tam vlastně je. Text knihy se z myslí vytratil; zůstala pověst, stručný a populární soud, zůstala pět vět. Sem tam se najde pošetilé individuum, které odmítne číst pět vět a přečte si knihu; vydá pak o tom svědectví, jež je přijato nevrle a rychle zapomenuto.

Mnoho mužů v tomto státě už autoritativně posuzovalo různé „škodlivé knihy“ i noviny i časopisy ne podle textu těchto tiskovin, nýbrž podle jistých textíků, rozmnožených cyklostylem, podle různých „výťahů“, „svodek“, „zpráv“, zkrátka podle pěti vět.

Mnoho mužů v tomto státě mluví o Stalinovi. O procesech. O Rakjovi a o Tuchačevském. O Slánském, Clementisovi, Husákově. O osudech interbrigadistů i o osudech tzv. trockistů. O roku 1937 i 1952. A také o osudech spisovatelů, jako jsou Zdeněk Kalista, Václav Renč. A Jan Zahradníček. A Karel Teige. A také o „obyčejných“ okresních procesech s kulaky a záškodníky, z nichž některé končily — příliš pozdě — revizí procesu, cudně publikovanou v párádkové zprávě krajským listem. To všechno je předmětem apartní salónní konverzace i upřímně bezesných nocí mnoha mužů a žen této země. Ale kdo zná materiál? Kdo zná prameny? Kdo četl dílo Cornelia Jansena? Známe jen pět vět.

Národy ČSSR jsou nyní ve víru obrody a dobrých předsevzetí. Je to dobrý vítr, nadějný, slibný. I když

zatím máme víc výroků, slibů a proklamací než skutků; to je zatím ještě přirozené. Ne, že by vývoj od proklamací k skutkům nebyl nejedním mužem, jemuž je v hloubi duše odporný, rušen; ale i to je přirozené. Není důvodu nevěřit, že vývoj k skutkům nastává a nastane. Mám skromný návrh, aby se součástí vývoje stalo i hnutí proti metodě pěti vět. A proti pisatelům pěti vět. A proti spokojeným čtenářům pěti vět. Národy musí mít možnost číst „dílo Cornelia Jansena“. Kompletní. Původní text.

Národy ovšem musí mít i schopnost a chuť číst „dílo Cornelia Jansena“. Bude to dost obtížné čtení. Přečíst si pět vět je mnohem snazší.

LL. č. 5, 28. března 1968

Dušan Hamšík

Procesy, které dělaly dějiny

Nosím ty otázky v hlavě už řadu let, třebaže jsem se s nimi zatím nedostal dál než do cenzurního archivu, do bezútešných fasciкул interní korespondence v předpokojích mocných a do úzkostného soukromí lidí, jejichž osud prošel závrtnou křivkou od veřejné činnosti přes výsluní slávy k vězeňským kobkám a posléze přes předstírání mrtvých k mnohaletému ghettu, v němž žili mezi námi zhanobení, vyvrženi a opuštěni. Jsou tu také mrtví: Slánský, Geminder, Frejka, Frank, Clementis, Reicin, Šváb, Margolius, Fischl, Šling, Simone a další. Čistě ve faktickém smyslu se jedná o sérii skandálních justičních vražd, z nichž každá jednotlivě v sobě tají hodnotu Dreyfusovy aféry, nemyslíme-li při Dreyfusově případu jen o sám justiční zločin, nýbrž především na mnohaletou očistnou kampaň, zasahující základní východiska veřejného smýšlení i soukromé morálky muže z ulice a ženy z domácnosti.

Proč se k tomu vracet? — říkají mnozí, a nejenom ti, jejichž svědomí je tak či onak zatíženo, kteří se na tom tak či onak fakticky podíleli. Je to už bezmála dvacet let, život šel dál, čas mnohé zasul — říkají nejenom ti, kdo přiložili tak či onak ruku k dílu, nýbrž i mnozí ti, jejichž ruka byla obětována a kteří vyvázli. Mnohé zdánlivě potvrzuje tento milosrdný postoj. Lze posloužit příznačným obrázkem z letoviska poblíž Prahy, kde žijí nedaleko sebe někdejší vyšetřovatel a někdejší vyšetřovatel, oba v penzi, oba zlomení fyzicky i duševně, oba svým způsobem oběti, oba si od té doby prožili své, někdejší mučení a mučitel se setkávají ve výletní restauraci u oběda, aniž si co vyčítají.

Nejde samozřejmě o bezúčelné rekriminace, mrtvým nelze vrátit životy a prožité osudy nelze vrátit k jistému bodu a tamodtud je začít znova, což jediné by byla skutečná rehabilitace. Nejde ani o usilovné a

úmorné pátrání po faktických vinicích a jejich dodatečné potrestání, neboť puzení po pomstě, do něhož často přesahuje lidové právní povědomí, je noblesně vzdáleno právě těm, kdo v utrpení pohlédli zblízka do tváře záhadě života a smrti, daro si jejich jménem zaměňují spravedlnost za pomstu huráradikální vrstvy v přelétavém náporu dnes tam a zítra onam.

Je samozřejmě nutné trvat na tom, aby mra zavinění faktických vykonavatelů — vyšetřovatelů, prokurátorů, soudců a dalších — byla znovu prozkoumána a posouzena. Tím se však odpoví jen na malou část otázek, které jsme povinni si v této souvislosti připustit a položit. Jejich potrestání, byť sebetvrdší, by se však mohlo stát ošidnou pilulkou, utišující svědomí a vyvolávající klamný dojem, že vše je vyřízeno a odyto: po zločinu následuje trest, třeba opožděný, spravedlnosti bylo učiněno zadost, náš štít je zas čistý, můžeme pokračovat. Toto kriminální schéma, ostatně značně sporné i na samotné kriminální půdě, však naprosto selhává tam, kde kriminální podoba či vyústění dějů jen kryje jejich pravou povahu politickou a morální. Zdánlivě radikální volání po potrestání viníků, jakkoli oprávněné, si tak z jednoho pólu podává ruku s milosrdným postojem na druhém pólu a usvědčuje samo sebe z ne-radikálnosti, neboť ponechává nedotčeno celé rozlehlé pole mezi póly, pole plné otázek, jež se nás hluboce dotýkají a jež miří k podstatě. Naléhavosti těchto otázek nás nezabaví ani nejpřísnější potrestání faktických vykonavatelů, ani to, kdybychom podlehlí odvěkmu lidskému nutkání a prosadili si zásadu oko za oko, zub za zub.

Proč nás politické procesy z padesátých let a otázky, jež s nimi souvisejí, tak vzrušují? Proč nemůžeme dát za pravdu třeba dobře miněným poukazům, že nemá smysl vracet se o dvacet let do minulosti, když dnes jsme jiní, jinde a míjeme jinam?

Minulost je zvláštní fenomén. Je až dojemné sledovat, jak praktičtí političtí vůdcové vždy znovu a znovu podléhají sklonu nakládat s minulostí jako se svým subalterním podřízeným: jak ji přistihují ke svým potřebám, jak zatajují, přimýšlejí a obmýšlejí v klamném domnění, že právě oni a jen oni jsou logickým vyvrcholením a korunou předchozího vývoje. Často se jim to daří, jsou-li obratní a mají-li ve svých službách bystré odůvodňovatele, kteří zamořují dějiny nejrůznějšími legendami a mýty, z nichž mnohé přežívají dlouhá léta a působí i dávno po smrti svých vůdců. Ke zvláštnostem minulosti však patří i její trpělivá houževnatost, povznesená nad každodenní praktiky a křiky. Její moc pochází z jiného světa než pomíjivá moc praktických politických vůdců. Je jí vdechnuta přirozenou lidskou potřebou continuity, k níž tihne každý osud individuální i společný.

Tím, co bylo, jsme patrně určeni mnohem víc, než si myslíme, trvá to v nás bezděčně nebo i proti naší vůli. Přítom nám mnoho tendencí, skutečností a okolností

vývoje zůstává skryto. Tvoří jakési souvislé pásmo *neveřejných dějin*, bez něhož se tzv. veřejné dějiny jeví jako neúplné, kusé, ne pravdivé a pochopitelné. Společenské vědomí, jež nemohlo tak či onak reagovat, absorbovat a vyrovnat se s tím, co žije svěbytným životem v archívech, badatelních a v paměti účastníků se podobá nemocnému, který není způsobilý podstoupit náročnější kúru, dokud nepřekoná rýmu. Nevytvořené, nepřiznané, neřešené či nedořešené problémy se nejenom sečítají, nýbrž i kupí a kumulují, jejich neprůhlednost nabývá nezasloužené iracionální povahu. A tak výsledkem úzce účelového *formování* minulosti bývá *deformování* přítomnosti, vytváření falešné a lživé *kontinuity* končivá tíživě pocítovanou *diskontinuitou*, která charakterizuje národní krizi.

Zajímavé přitom je, jak potřeba kontinuity suverénně ruší hranice mezi generacemi a prokazuje vyšší jednotu toho, co se svátilo, atakovalo a popíralo. Je ostatně známo, že současníci nejhůř chápou svou dobu: obvykle formují své postoje pod tlakem okolností, jež se jim zdají podstatné a jež čas zhodnotí jako podružné. A tak jsme například v sousedním Německu svědky toho, že teprve nová generace prokazuje vůli a schopnost plně pochopit zločiny nacistické éry. Němci mnohé vyhráli tím, že prohráli válku a byli donuceni znovu a od základů promýšlet smysl své národní existence. Teprve nová generace si plně připouští odpovědnost za nacistické zločiny, ač se na

nich ve faktickém smyslu nikterak nepodílela, pocituje je jako dějinné zatížení, které přesahuje do dneška a zítřka, tedy jako své zatížení. Něco podobného, třebaže s opačným znamením, lze pozorovat i v sovětském Rusku. Fenomenální válečné vítězství, stvorené až do dneška ve vědomí vládnoucích současníků je mladší generací pozvolna relativizováno poukazováním na stinné a sporné stránky tohoto obdivuhodného výkonu a jeho interpretování. Pod povrchem prorážejí obavy, aby předřazené setrvávání na vítězství nepřivodilo ustrnutí a porážku, jež je ostatně potenciálně přítomna v každém vítězství.

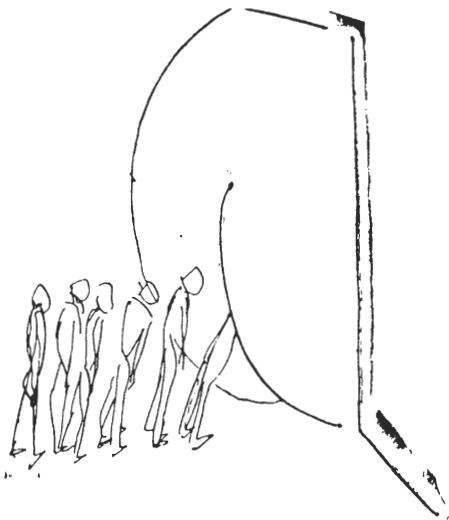
Znovu se vrací stará otázka: Kdo prospívá svému národu? Ten, kdo mu zatajuje jeho omyly, slabosti a svézálbné legendy, anebo ten, kdo na ně kriticky poukazuje a rozvrací je? Ukázalo se, že před starovlasteneckým nalháváním do vlastní kapsy není předem pojištěna žádná generace, žádná politická reprezentace, žádná třída a žádné hnutí, jakkoli ve svých východiscích svěží, nadějné a revoluční. Vynikající německý sociolog a publicista Harry Pross píše, že nacionalisté si počínají tak, jako by přehlížení nepřijemných skutečností *posilovalo národní charakter*. Mluví samozřejmě o Němcích, a dodává:

Ten charakter se pak podle toho také vyvinul.

Následky takového nekritického počínání vůči sobě samotným, které lze snad vyjádřit oním našim pověstným *co je české, to je hezké*, jsou dnes zjevnější a

Jiří Jirásek

priznávají se obecněji než včera. Jeho plodem je rozšířený společenský typ: člověk vytržený z dějin, necitlivý souvislost ani s minulým ani s budoucím, člověk uznávající pouze sebe samého a svou přítomnou chvíli, vulgární a panovačný, bez úzkosti hotový zakázat, potlačit, vykořenit vše, co se nepodobá jemu samotnému a jeho sebejistým představám. Společenský, v němž převládne anebo jen vládne tento společenský typ, krácející sebevědomé dějinami od jejich počátků, si musí vždy znovu a od začátku promýšlet samotný smysl a oprávnění své existence, jakmile se takové nadvlády zbaví. To je náš dnešní čas: čas účtování a výhledů, čas přehodnocování a hledání nových programů. Nepřekvapuje, že Slováci mohli dříve zaujmout určitější postoje a jasněji formulovat své požadavky, neboť si v celonárodních diskusích připustili a uvědomili alespoň nejožehavější problematiku své minulosti, vztah čechoslovakismu a luďactví a obviňování z buržoazního nacionalismu; pod tímto heslem se v padesátých letech vedly politické procesy proti slovenským představitelům — a v jejich pochopení je slovenská veřejnost o mnoho dál než veřejnost česká.

A tak se znovu a v širších souvislostech vracíme k našim politickým procesům z padesátých let. Vracíme se k nim nikoli přesto, nýbrž právě proto, že jsme jini, jinde a míjeme jinam. Zřetelně cítíme, že k tomu potřebujeme nikoli zataženou oponu a frázi o čase, který vše zahladí, nýbrž naopak plně osvětlenou scénu a neuhýbavou nekotavou výpověď, třebaže přerývanou vzrušením nad závažností sdělení. Její dramatickosti je nepřírovnalé vyhocena předchozím zatažováním a zakazováním. *Opožděně* jsme v situaci, kdy potřebujeme *pochopit minulost*, abychom ji mohli *překonat* a opravdu mířit jinam. Socialistický řád je v naší zemi sice stále mladý, ale zas už ne natolik mladý, aby nepředstavoval jistou dějinnou epochu, třeba neuzavřenou. Vždyť, časově vzato, je mu právě tolik let, kolika se dožila první republika od svého začátku až do svého konce. Není a nemůže být stále jen subjektem, nýbrž i předmětem zkoumání, analýz a zobrazování. Kdo jeho jménem a zdánlivě v jeho zájmu brání jeho sebezpoznaní a sebeřeflexi, prokazuje mu jen zdánlivě dobré služby, neboť přinejmenším uzavírá zdroje jeho možného dalšího rozvoje.

Výpověď, analýza, zobrazování — to pro mnohé znamená vycházet z toho, co je běžné, nejčastěji se vyskytující, všem zjevné, blízké a dostupné, co leží poblíž matematickému průměru a zdá se tedy typické. Nelze tuto metodu upírat nikomu, kdo věří v její plodnost. Zdá se však, že pravda je ztajena spíše v dějích a událostech výrazných a výjimečných, v nichž jsou konflikty vyostřeny do krajnosti a až na krev. Zdá se, že v tomto výrazném a výjimečném lze zřetelněji než v matně průměrném číst výpověď i o tom, co bylo běžné a typické.

Slyšíme totiž, že politické procesy byly náhod-

ným a výjimečným výstřelkem, něčím, co nakrátko zazářilo a opět uhaslo. Uznává se, že šlo o zločinný exces, jehož povaha je charakterizována sama za sebe, bez dalších souvislostí, a že tedy jde o záležitost uzavřenou a odbytou, k níž nemá smysl se vracet a kterou uměle oživují pouze skandalisté, toužící po bulvárních senzaci. Tomuto výkladu zdánlivě nahrává katastrofální poznání, že v inscenovaných procesech byli odsouzeni a popraveni lidé naprosto nevinní, což nemá v českých dějinách obdobu ani předtím ani potom. Zdrccující fakt neslýchaných justičních vražd přitahuje pozornost a odsouvá do pozadí politické a historické ovzduší a podmínky, v nichž mohly být spáchány. Nadto jsou extrémní procesy časově soustředěny do několika málo let, v této své původní podobě se už neopakovaly, což se opět zdá potvrzovat jejich výjimečnost a náhodnost. V této souvislosti — a rovněž v souvislosti s obdobnými procesy ve většině dalších socialistických zemí — se poukazuje na berijovsko-stalinské spiknutí, jehož zločinné prodloužené ruce zvenčí zanuly i na naši půdu něco, co se do ní naprosto nehodilo.

To je samozřejmě pravda: účast berijovských plnomocníků, „učitelů“, jak jim říkali naši pomahači, na konstrukci obvinění, vyhledávání „viníků“, jejich vyšetřování a souzení je dnes už méně než veřejným tajemstvím, potvrzeným mimo jiné i tím, že tyto plnomocníci byli v Sovětském svazu po odhalení Beriji popraveni. Tyto faktické a nikoli nepodstatné souvislosti a okolnosti našich procesů budou plně prozkoumány a objasněny, až k tomu dozraje čas a vůle nejenom u nás.

Avšak v této faktické pravdě není obsažena celá a plná výpověď. Nadto pouhé odkazování na berijovsko-stalinský okruh nepřijemně připomíná alibismus, který tak příkře vyčítáme jiným. Říkají-li Němci, že za nacismus je odpovědná pouze imperialistická špička, nejvýš koncentrovaná finanční oligarchie, která svedla národ a zneužila jej, cítíme, že tu jde o pokus očistit národ, který si sám lže, aby se zbavil odpovědnosti za selhání a poklesnutí, odstupňované sice mírou účasti zdola nahoru, zasahující nicméně tak či onak všechny: národ *jako celek*, národ *jako kontinuum* — tedy i generace narozené po nacismu. Víme, že ani nejsvětejší diktatura, ani nejtvrdší režim osobní moci se nemůže nadlouho opírat jen o teror proti všem, že se více či méně musí opírat o *vědomí souhlasu*, že se realizuje prostřednictvím aktivní účasti či pasivní neúčasti rozhodujících vrstev národa. Odpovědnost faktických vykonavatelů, na které je nutno trvat, nic nemění na této obecnější povaze problému. Bolestně otevřenou otázkou, charakteristickou pro lidskou situaci v podobných systémech, zůstávají postoje těch, kdo od začátku nesouhlasili a neměli přitom možnost svůj nesouhlas reálně projevit. V tomto smyslu, ať kdo z nás třeba ještě nebyl naživu, ať mu to nebylo po

vůli či to už tehdy přísně odsuzoval, jsme i za politické procesy odpovědní všichni: národ jako celek, jako kontinuum. Je to temná skvrna naší minulosti, zatížení našich dějin, jimiž jsme určeni v dobrém i ve zlém. Ani toho zlého se nemůžeme prostě jen odříci: můžeme se s ním vyrovnat pouze tím, že je pochopíme a překonáme. Do našeho zorného úhlu se pak dostanou i nenávislné kampaně, apelující na nízké, primitivní a pokleslé struny v duši lidu, jen aby v ní probudily nevoli a pogromistické rozhořčení — v takové atmosféře může prokurátor pronášet velké řeči, soudce vynášet rozsudky a kat navlékat rukavice nejen bez obav, nýbrž dokonce za potlesku davu. Bylo by trapné citovat nyní souhlasné projevy, rezoluce žádající nejtvrďší tresty, básnické vyzývání krutosti. Pro mne je tato atmosféra soustředěna do obrázku drobného plavovlasého děvčátka, které se vzrušeně vztýčuje ve školní lavici, modré oči plné touhy po spravedlnosti: *Pověste je všechny!*

Poukaz na berijovsko-stalinské spiknutí jen zjednodušeně supounuje širší a obecnější kulisu, jež tvoří pozadí našich politických procesů. V té době se rozpadá válečná protihitlerovská koalice, Spojené státy se netají tím, k čemu by mohly využít monopolního vlastnictví atomové zbraně, Stalin na to reaguje po svém, studená válka je rázem ve vzduchu. V evropských socialistických zemích končí období hledání domácích modelů socialismu, odpovídajících tradicím, mentalitě a přáním domácí politické reprezentace, spjaté více či méně s lidem, všude se postupně, ale rychle přistupuje k zavádění modelu stalinského. Politické procesy jsou nepochybně nástrojem této politiky.

Ale museli bychom proti zdravému rozumu i proti vědeckým poznatkům přespříliš uvěřit v magickou démonickou moc Stalinovy osobnosti, abychom si nepřipustili, že i v našem domácím prostředí alespoň potenciálně dřímaly předpoklady pro přijetí a zavedení stalinského modelu. Mnichov, ztráta samostatnosti a posléze válečný vývoj přivodily takové změny ve smýšlení našich národů, že socialistické řešení jejich budoucnosti se stalo přáním a vůlí většiny. Rovněž zahraniční orientace naší země, spoléhající se na mocného sovětského garanta naší státní samostatnosti, byla jednotným řešením všech realistických proudů naší politiky, jehož autory byli stejně Beneš jako Gottwald, ale představitelé různých tříd. Bylo to řešení celonárodní, celostátní, na němž nikdo v minulosti ani v přítomnosti nechce nic měnit, neboť je výrazem širší evropské i užší naší národní a státní reality. Jeho předpokladem je naše přátelství a spojení se sovětským svazem. V roce 1945 mělo toto přátelství a spojení zřejmě mnohem větší prostor pro svou realizaci než v roce 1950. V těch letech také krystalizují v nekomunistických i komunistických kruzích neobyčejně zajímavé představy o *československé cestě*

k socialismu. Jejím politickým výrazem byla neformální dynamická Národní fronta, jejím vůdčím znamením přání uskutečnit socialismus demokratickým, odpovídajícím dosti vyspělým hospodářským, civilizačním, kulturním i politickým poměrům naší země. Pro všechny tyto obory se také vypracovávaly a zčásti již uskutečňovaly koncepty, které zajistě v sobě nesly znaky našich národních slabostí, ale jejichž životnost a přitažlivost dosud nebyla ozkoušena.

Lze snad s jistotou obrazností říci, že na lavici obžalovaných seděl Rudolf Slánský a další pouze v *zastoupení československé cesty k socialismu*, když její nekomunističtí představitelé odešli či zmizeli jinak. V rozporu se svým faktickým počínáním a úlohou v době procesů na ni de facto seděl i Klement Gottwald, jeden z autorů a vedoucích strůjců této linie. Uvážíme-li, že se Gottwald vlastně ztotožňuje a účastní na popření, likvidaci a odsouzení svého celoživotního díla, jemuž věnoval všechny svůj talent, intelekt a nemalé osobní oběti, ustrneme nad hloubkou tragédie, jež se v závěru života rozklenula nejenom nad jeho osobou, nejen nad jeho osobními vztahy k dlouholetým přátelům a soudruhům, jimž posléze schválil rozsudek smrti, nýbrž i nad hnutím, jež představoval.

Nejenom Gottwald se musel stát jiným, i další političtí představitelé se postupně museli stávat jinými, aby byli schopni uskutečňovat jinou linii. Patří ke chmurné logice věci, že byli postupně střídáni jinou generací vůdců, kteří byli bytostně způsobilější pro nový systém, kteří ho formovali a byli jím formováni, shora dolů a zdola nahoru. Politické procesy z padesátých let, jakkoli samy o sobě ojedinělé, náležáme tedy na počátku dalekosáhlého a dlouhého *společenského procesu*, dosud neobjasněného a ani neuzavřeného. Ještě v roce 1954, tedy po Stalinově i Gottwaldově smrti, je popraven Oswald Závodský. Souzení nejsou jen komunisté — proces s Miladou Horákovou tu svědčí za mnohé jiné. Z vlivu na veřejné záležitosti jsou plánovité a brutálně vyřazovány neaktivnější, vskutku *dějínovotné* vrstvy, zahraniční vojáci ze západu i z východu a vůbec odbojoví bojovníci — truchlivost jejich osudů bude těžko kdy vyjádřena. Potlačováno je vše, co je průbojné, originální, co se liší a přesahuje povolené meze. V roce 1961 je vězněna a perseklována skupina komunistů, kteří nesdílejí názor stranického vedení na jugoslávský typ socialismu. Metody represe se sice zřikají krajního prostředku, o to však jsou vynalézavější, rozvětvenější, o to víc nenikají do bytostné struktury našeho života. Všichni se stávají jinými.

Lze se spokojit s výkladem, že šlo o náhodný exces? Výstřelky bývají poměrně snadno a rychle napraveny. Procesy se sice odbyly v několika málo letech, jejich napravlávání však — a nejde tu jen o faktické rehabilitace — prochází zvláštními peripetiemi a trvá dodnes, kdy se musíme cítit teprve na začátku. *Politické*

*ké procesy z padesátých let jsou sice výstředním, ale současně určujícím znamením doby. Soustřeďují a před-
sazují problematiku, která je typická a obecná.
Jsou citlivým nervem, úhelným bodem epochy, který ve
své neopakovatelné jedinečnosti obsahuje vše.*

Nezbývá než připustit, že jde o zákonitý projev systému, který dosud nebyl pojmenován. Termín *kult osobnosti*, tedy *jedné jediné*, nevystihuje šířku ani hloubku problematiky a těžko zřejmě obstojí i na samotné domácí půdě marxismu, třebaže má na mysli výraznou, silnou a mnohoznačnou osobnost Stalino-
vu. Může jedna osobnost, byť sebesilnější, určit tvář a ráz politiky, ekonomie, kultury, státní správy, vojenství, morálky, psychologie a všech dalších složek života? Za jakých okolností se může půda socialismu stát živnou půdou pro takovou koncentraci moci, která nemůže nepřivolávat přirovnání se soustavami nescialistickými a protiscialistickými? Jak ovlivňuje režim osobní moci ekonomické koncepce a jak ony ovlivňují mocenskou soustavu? Co je určující, jaký je jejich vzájemný vztah? Jaký je vliv historických momentů a tradic, jimiž je volky nevolky poznamenáno každé hnutí? A jak toto hnutí reaguje na dobové rozložení sil ve světové aréně? Jak na protivníky — a protivníky na ně? Jaké jsou jeho vnitřní omezení a slabosti, odkud pocházejí, za jakých okolností jsou v klidu a za jakých se aktivizují? Jaká je úloha a vliv vůdčích postav, jejich psychologie, osobní úroveň?

Sérii otázek by bylo možné rozšiřovat, aniž na ně známe odpovědi. Nemůžeme je hledat sami, neboť se z větší části týkají mezinárodního dělnického hnutí, jeho různých vývojových fází i jeho současnosti. Naše komunistické hnutí bylo jeho součástí, naši političtí představitelé sdíleli jeho postoje, formovali se uprostřed jeho klimatu — a bylo to už tehdy hnutí masové.

Jsem povinni položit mnohé otázky i sami sobě: A za jakých podmínek jsme se ukázali způsobilí přijmout tento systém? Které společenské síly, které vrstvy přejala úlohu jeho nositele? Z jaké potřeby, z jaké iluze či úmyslu? Které a jaké vedoucí osobnosti se staly jeho výrazem? A do jaké míry byly výrazem lidu, jeho reprezentací? Co v našem národním povědomí, v našem historickém sebeuvědomění, v našem citění, charakteru a uznávané morálce představuje to, co nebrání selhání a poklesnutí? A jak se na naši národní povaze podepsala okupace, během které se u nás rozšířila přízpusobivost, vůle přežít, přečkat, přezimovat?

Nejde o trapné mravní horlilství ani o přivolávání sebetrýznivých exhibic, jež bývají prohané, falešné a odporné. Vývoj obecných věcí, hluboce pochopitelná a lidská potřeba smysluplně žít za daných podmínek vyvolává v život etické postoje, které častým používáním nabudou hodnoty stereotypů. Jsou nám blízké, srozumitelné, uznáváme je či alespoň respektujeme, a teprve nezávislý pohled zvenčí nám naznačí

jejich spornost či pomýlenost.

Vytykal jsem před časem jednomu svému známému, že se podílel na ne právě čisté věci a poukazoval jsem na to, že jeho svoboda nebyla omezena natolik, aby se na té věci nemohl aspoň nepodílet. Odpověděl mi dlouhým vysvětlujícím dopisem, ve kterém jsou také tyto smutné věty:

Nevytrval jsem nikdy žádné osobní koncepce. Jsem víc než polovinu života komunista. Pomáhal jsem straně, jako ostatně většina jejích členů, k úspěchům i omylům. Vždy jsem ji hájil, věřil a nikdy neopustil. Tak to budu dělat i dál. Odchod do soukromí? To bych na tom musel být tak dobře jako ten, koho vzpomínáš. A to nejsem. Mládi je pryč a do penze daleko.

Přivolalo mi to z paměti vzpomínku na celodenní diskusi se starým zasloužilým komunistou, tehdy už na odpočinku, který se svého času významně podílel na přípravě politických procesů v padesátých letech. Jeli jsme za ním před lety se skupinou historiků, kteří prostudovali dostupnou dokumentaci, ovládali problematiku a potřebovali si u něj ověřit některé detaily, jež se týkaly i jeho podílu a odpovědnosti. Byla z toho prudká hádka, hájil se jako lev, s veškerým elánem a výbušností starého harcovníka, ale argumenty dobře připravených historiků byly nevýratné. A on, rozervaný tím černým nevděkem, nakonec řekl:

Pevně jsem věřil, že to byl svatý zájem strany. Svěřili mi to proto, protože věděli, že vždycky a ve všem poslechnu stranu. A i kdyby mi řekli, dej hlavu na špalek, my ti ji useknem, je to zájem strany, poslechl bych a dal bych hlavu na špalek.

Krátce poté zemřel. Jeho smrt mi připadá spíš duševní než fyziologická: nemohl se vyrovnat s tím, že co dělal z upřímného přesvědčení a v dobré vůli, může být též zlé a zločinné.

Etický stereotyp *on to myslel dobře* přestává být omluvou anebo třeba jen polehčující okolností. Dobrá vůle a spolehlivá poslušnost přestává být kritériem způsobilosti, namísto ní nastupuje vlastní rozhodnutí a vlastní odpovědnost — odpovědnost nikoli na účet konkrétního vyššího či anonymního nejvyššího, jež snad smí platit leda ve válce. Při jednání *na pokyn shora* se dostává do osvětlení nejen ten, kdo pokyn dával, nýbrž i ten, kdo ho přijal a plnil.

Snad v takovém nazírání můžeme spatřovat příznak naděje, že sotva započaté dějiny demokratického socialismu, přerušené politickými procesy, neskončily. Snad teprve začnou.

LL č. 5, 28. března 1968

Peter Karvaš Tri návštevy

Prišiel ku mne človek, pozrel mi do očí a priamo, po chlapsky povedal: „Nepáči sa mi, čo sa teraz u nás robí, nesúhlasím s tým, som proti. To, čomu vravíte demokratizačný proces, nie je v podstate nič iné ako návrat k buržoáznej demokracii; otvárate dvere chaosu a anarchii; prehadzujete cez palubu, za čo som sa po celý život bil, za čo generácie žili v plnej poľnej, išli do väzenia, do koncentráku, na smrť; dobrovoľne se vzdávajú výhod, vydobytych krvou a potom. Neuznávate zásluhu a obete desaťtisícov starých bojovníkov, púšťate k slovu holobriadkov, ktorí skutky nahrádzajú slovami. Ste kapitulantí, likvidátori, oportunisti. Ste revizionisti.“

Tu sa odmlčal, trochu si oddýchal, potom vzrušene pokračoval: „Ak to neviete, nuž je niečo na svete, čo sa volá vernosť. Myslím, že je to čosi cennejšie a statočnejšie ako to dnešné odporné prevracanie kabátov od jedného pléna k druhému. Ja verím stále Antonínovi Novotnému; poznám ho štvrt' storočia a robil vždy to, čo by som bol robil na jeho mieste, keby som bol mohol a vedel. Zastával moju vec a ja som zastával jeho. Neviem, prečo by som mal prebehnúť; nepatrí to k mojej povahe. Alexandrovi Dubčekovi neverím. Som skoro o dvadsať rokov starší od neho, hovorí a myslí ináč, než sme od mladí boli zvyknutí, spája sa ľuďmi, ktorých nemám rád, usluje sa o iné veci, než ktoré sú mi blízke. Myslím, že demokracia, ktorú zavádza, je nám cudzia a škodlivá. Obávam sa, že prehazuje pozície, ktoré už nikdy nedobýjeme. Sú situácie, v ktorých sa pevná ruka nedá nahradiť ničím iným. Súduh Novotný v kritických momentoch túto pevnú ruku vedel ukázať a ja som to schvaľoval a schvaľujem.“

Tu sa napil vody; štyrmi veľkými hltmi vyprázdnil pohár a znovu mi priamo pozrel do očí: „Viete, nemám rád reči o slobode. Za tým sa vždy skrývala kontra. Ak chceš postaviť čosi naozaj veľké a trvácne, potrebuješ disciplínu, a nie slobodu. Poobzerajte sa okolo seba: Všade sa diskutuje — nikto poriadne nerobí, každý prejavuje svoj náhľad. Náhľadov se nenajme. Kto je v tejto krajine vlastne pánom? Kto tu má posledné slovo? Ústredný výbor, a či televízia; vláda, a či rozhlas a noviny? Kam to všetko povedie? Roku 1948 bol sjazdový palác plný robotníkov; roku 1968 — intelektuálov a študentov. Ja ich nerozumiem. Mám dojem, že vravia cudzím jazykom.“

Tu sa návštevník ku mne naklonil a povedal vážne: „Ak to chcete vedieť, nemám rád inteligentov. Vždy čosi vymýšľajú, čo vyvráti veci z koreňov, čo vykolajá zabehané, osvedčené. Či celý ten poplach s vedeckým riadením nie je iba finta, ako nás vyhodit' zo sedla? Či sa všetky tie reči o ekonomike, o federalizácii, o rehabilitácii, o symetrickom modeli nehmžia cudzími slo-

vami iba aby som to zaručene nemohol pochopiť? A najmenej spomedzi všetkých znášam spisovateľov a umelcov. Súduh Novotný mal pravdu: sú to rozvratníci; žijú si z našich mozolov, no len čo sa pomery konsolidujú, začnú vrátať, len čo sa dačo jednoducho schváli, majú odlišnú mienu; a nielen to — driapiu sa s ňou na verejnosť a vnucujú ju iným. V strane a v štáte je jednoducho veľa vecí, o ktorých treba v istej situácii mlčať. Naši neprajníci sa iba tak trasú, aby sa dozvedeli, že nám zasa čosi škripe. Komu sa tým pomôže, ak sa to rozmaže? Spisovatelia a novinári si nafabrikujú popularity, ale vec a hnutie to iba poškodí.“

Návštevník sa blížil k záveru; bol plný svätého hnevu. Priznám, že jeho úprimnosť na mňa zapôsobilá, svojím spôsobom sa mi páčil, sledoval som ho pozorne: „Nemám prečo tajiť: nikdy som sa nemal tak dobre ako za Novotného. Nemyslím iba na úrad, byt, auto, plat; ale dobre sa mi robilo. Vedel som, čo treba, čo neslobodno, direktívy boli jasné. Som už pristarý, aby som sa učil dačo iné. Som za istoty a proti rizikám, za vieru a proti experimentom. Neustálym pochybovaním o všetkom, znesväcovaním svätých vecí, nekonečnými debatami socializmus nevybudujeme.“

Hosť skončil. Mlčal som a hľadel naňho. Ale ľuďal by som, keby som nepovedal, že mi na ňom čosi bolo sympatické: že naozaj neprebehol, že zotrval, že sa nebal verejne vyhlásiť: Novotný, nie Dubček, spoľahlivý včerašok, a nie dnešok v nepredvídateľnom pohybe; diktatúra, a nie demokracia. Veď základným smerovaním prievanu, ktorý dnes čistí ozdušie tejto krajiny, je právo každého občana vysloviť náhľad, prispieť — hoci mylný — k zložitému procesu hľadania pravdy, odкрývania cesty. Čítal som teda k návštevníkovi istú úctu: za jasné slovo, za vernosť.

Potiaľ by bolo všetko v poriadku, keby pripad — ako prezieravý, možno i podozrievavý čitateľ dávno spravne vytušil — nemal háčik. Je to veľmi jednoduchý háčik: Spomínaného návštevníka som si vymyslel — beletristi si aj vymýšľajú. Pochopiteľne — neprišiel; zrodil sa možno z túžby, aby prišiel, aspoň jediný. Ale neprišiel ani k mojim priateľom, široko-ďaleko nechýrovať, že by sa bol ukázal, vyskytol.

A tu prestáva žart i fejtón: Ak neprišiel, ak ho nikde nevidali — značí to, že ho niet, že nejestvuje?

Žiaľ, vôbec nie. Značí to iba, že mlčí. Že teraz hlasuje za nový kurz, pre mňa a za mňa i za demokratizáciu, symetrický štátoprávny model, novú ekonomiku a verejnú diskusiu, že v ňom niet ani priamosti, ani odvahy, že iné veci v ňom prevládli a určujú jeho stratégiu veľkorysej sebazáchovy.

Ťažko si neuvedomiť: Medzi septembrovým a januárovým plénom uplynuli politicky desaťročia, ale ľudia, ktorí dvíhali ruky na súhlas, sú tí istí. Aj mnohí spomedzi ľudí, súhlasiacich so súhlasiacimi, sú tí istí. Čo by dnes robili, keby Novotný bol zvíťazil a zničil

svojich odporcov? Keby — povedzme — tanková brigáda bola opanovala Prahu a s ňou orgány moci? Keby namiesto dialógu, diskusie, vždy samodruhej na pravdu, bola zvížila nedialektická, neprocesná, totalitná jednota, jalová nielen na pravdu, ale i na život?

Ťažko si neuvedomiť: Ak sa človek evidentne priemerných duševných spôsobilostí, neoblíbený a nepopulárny v miere nevidanej ani v štátoch s najautoritatívnejším protidemokratickým zriadením, mohol udržať v čele tak neuveriteľne dlho, nemohol to dosiahnuť bez pyramidy verných, vôbec nie bezvýznamnej počtom ani mocou. Či ju netvorili najmä takí, čo okrem vernosti nemali čo ponúknuť, ktorých existencia sa mimo moci, mimo funkcie scvrkáva na absolútnu nulu?

Možno dnes čakajú na svoj čas; možno manévrujú, aby si udržali privilégia; ale možno si vôbec neuvedomujú, že konajú nefair; od chvíle, čo začali slúžiť, slúžia komukoľvek, komu sa práve slúži: s úprimnou horlivosťou, na prijateľnej technickej úrovni, so živým principiálnym súhlasom. Ale možno — ba pravdepodobne — budú se od nich zajtra požadovať výkony, ktorým nedorástli, pretože nerástli, možno zajtra nebudú môcť slúžiť za cenu hlbokého mlčania o svojom skutočnom presvedčení, a čo potom? Aby všetko ostalo pri starom, nie je iba ich túžbou a snom, ale existenciálnym záujmom; nerácajú iba klímu a výhody, sú ohrození a vedia to. Veď posledných ich skutok, ktorým sa zapísali do dejín tohto štátu, bol pokus udržať sa i za cenu hospodárskeho, politického a mravného úpadku republiky.

Ak teda nikto nevolá po krvnej pomste (naozaj nevolá: rodi krvnú pomstu), ak teda nikdo nechce do nekonečna rekriminovať (naozaj nechce: nemá kedy), ak sa teda chceme orientovať predovšetkým na budúcnosť (a to musíme, aj keby sme nechceli), jedno nemôžeme: zanedbať analýzu toho, čo sa stalo, čo kto učinil a prečo. Ináč by sme sa do budúcnosti odrážali od piesku, od hmly: to nie sú živly, na ktorých sa dá stavať.

Zrodila sa v tejto súvislosti zvodná koncepcia: December a január boli veľkolepou previerkou: povedz mi, na ktorej strane si stál, a ja ti poviem, kto si. Čiže: ak sa ti podarilo (poštastilo) zdvihnúť v tomto medznom momente ruku za správnu vec (za vec, o ktorej se potom ukázalo, že vyhrala), si náš a máš perspektívu. Znie to просто — a nebezpečne. Rozhranie minulého a tohto roku bolo naozaj skúškou, ale lakusom možno určovať povahu chemikálií, nie človeka.

Vynára sa teda otázka: Čo je rozhodujúce? Ktoré vetrisko, ktoré povíhrica teda naozaj môže oddeliť zrno od pleveľa? Ak hosť neexistoval, ak sa nevyjadril, ak iba prevesoval či preveksfoval, ak januárová voľba nemôže byť jediným kritériom a orientačným bodom, čo teda...? A nielen to: Ak dnešní päťdesiatnici, ba i štyridsiatnici a mladší prekonalí takzvané „obdobie

kultu“ v plnej aktivite alebo so súhlasom, nie sú oprávnení vykročiť do budúcnosti iba najmladší, tie známe „nepopísané listy“? Ale ak je to tak, ako to, že medzi autormi alebo aspoň medzi najaktívnejšími spoluautormi dnešného oslobodzujúceho, možno i slobodotvorného pohybu nachodíme príslušníkov „zúčastnenej“ generácie...? Kde je teda „rozhranie“? Kde je svetlý bod-kritérium? Jestvuje vôbec?

Myslím, že jestvuje a že jeho sa týka základná otázka, ktorú kladieme a ktorú si kladieme, nech to znie akokoľvek prostoducho: „Ako si konal po dvadsiatom sjazde?“

Áno: je to milovník, ktorý aj najzadubenejší dogmatik vyhlasuje za historický medzi historickými, heslo, ktoré politikári tak dlho brali nadarmo, kým sa z neho nevytratil jeho skutočný politický obsah; jednako tento Rubikon nestratil význam, naopak, až dnes ho u nás naozaj nadobudol: Označuje — a to v mnohých súvislostiach — čas poznania. Predtým sme mohli veriť, že sa deje nevyhnutnosť; že v konkrétnom historickom kontexte nemôže byť ináč: že náš bezvýhradný súhlas je výrazom ušľachtilej vernosti; že všetko je dobre tak. Potom sme vedeli, že šlo aj o zločin; o strašnú historickú okľuku; najsmrpnv o krvavý omyl, potom o úporné úsilie zodpovedných odhaliť deň skladania účtov.

Otázka teda neznie: stavil si v januári zhodou okolností na správnu kartu, nepomýlil si sa náhodou pri dvíhaní pravice, pridali si sa zavčasu? Znie ináč a zložitejšie: Čím si vlastne prispel k tomuto januáru? Zdržoval si jeho príchod, a či si ho urýchlil? Premenil si poznanie spred dvanástich rokov na chlieb súčezdajší, a či si hamoval a obetoval sny svojich súčasníkov odhodlaniu neodísť, ešte neodísť?

Že môj hosť nejestvuje, že ho bolo treba synteticky stvorit', mrzi ma okrem iného i preto, že veru mohol prispieť ku skutočnej demokracii: keby mu jeho bohom požehnané majstrovstvo konformizmu, jeho geniálna vplyvavosť nebola umožnila jednoducho nebyť, vsiaknuť, preliať sa ako amoeba, mohol nové vedenia našich verejných vecí zbaviť smrteľného nebezpečenstva, že ostane bez opozície... No že medzi tými, čo dnes operatívne demokratizujú, možno aj voľným okom rozoznať celkom nedávnych exekutorov direktív, exkomunikátorov neposlušných a opressorov mysliačov, že svoj januárový súhlas sami interpretujú ako rozhranie za svoje septembrové myšlienky (na rozdiel od januárových ostatne uverených), že napokon očakávajú, že národ v bezhraničnom vytýčení nad ich slovami za posledné týždne dočista zabudne na ich skutky za posledné desaťročie — to signalizuje maličkosť vonkomcom nezanedbateľnú: že sme ešte vôbec nič nevyhrali, že sme ešte len na počiatku procesu, ak chcete zápasu, že po dňoch slávnostných príbehov prídce čas každodennej driny, čas profánnych hospodárskych zauzení a stotonových konkrétnych po-

litických úloh... A že to všetko bude treba riešiť v prítomnosti môjho prvého návštevníka, o ktorom vysvitá, že teda jednoducho len nie je výplodom fantázie beletristu: že tvrdošíjne a obozretne trvá ďalej ako časť pyramídy, pripravený pre ďalšieho kandidáta restalinizácie a do biela rozpálený od nedočkavosti.

* * *

Prišiel ku mne človek, celý zrušený a radostne vzrušený udalosťami posledných dní, ktoré tak paušálne a neúplne nazývame demokratizačným procesom, národnou obrodou, renesanciou ideálu. Slávnostne pripil týmto veľkým časom a rozhovoril sa: „Kto by to bol ešte pred niekoľkými mesiacmi predpovedal? Cenzori perzekvovali originálne myšlienky, hlava štátu urážala národ na úrovni rotného, inteligenciu pokladali za prirodzeného spojenca nepriateľa, funkcionárov za dedičných či doživotných, predstavu federácie za zradu, diskusiu za diverziu, mládež za apolitickú... Nepamätám takého obratu v našom živote, takej chuti zúčastniť sa zasa na vláde... Nie je to ohromné?“ Tu sa zamyslel, vnoril sa do seba, neprirodzene usrkol a náhle dodal o čosi tichšie: „Ibaže... dokedy to celé vlastne bude trvať...? Môže to takto pokračovať do nekonečna? Nemusi sa to vrátiť do akýchsi... normálnych kolají...?“

Keď som hneď neodpovedal, nazdal sa, že som ho celkom nerozumel a pokúsil sa vysvetliť presnejšie, čo má na mysli. „Ja som bol, ako vieš, odjakživa za otvorenú diskusiu, za právo na verejnú kritiku. No dávam sa na televíziu, počúvam rozhlas, čítam noviny... a tak mi prichodí na um: všetko na svete musí mať hádam nejaké hranice, nie? Dobré: dnes je to obrátené proti skutočným hriechom smrteľným, proti ľuďom, ktorí sú na odchode, či to už vedia alebo nie... ale zajtra, až sa budú riešiť existenčné problémy, až na miesto spravodlivých náruživostí nastúpi zodpovednosť, pokoj, rozvaha, až už nepôjde o starých ľudí, ale naopak o nových — čert to vie: bude to dobré, ak hoci kto hocikeď bude môcť zakričať: nesúhlasím, zle robíte...? Dá sa tak vládnuť...? Počuj, nepustili sme si ducha z fľaše, ktorý sa raz obráti proti nám?“

Čelo môjho hosta pokrylo sa vráskami úprimnej starostlivosti: znepokojený, nervózny, bedlivlo strániaci dobrej veci, hľadal pevninu v pohybnom čase. Už neupíjal, iba sa koncom jazyka dotýkal nápoja. „Symetrický štátoprávny model je jedine prijateľný, jedine dôstojný — ale... ruku na srdce: vyriešiš nám to všetky ťažkosti...? Na koho sa budeme vyhovárať potom, keď nám to ekonomicky nepôjde...? A napokon, je už federácia sama osebe zárukou, že partner nebude majorizovať partnera...? Veď už sú federatívne štáty, dokonca socialistické, a vždy niekto hrá prím a niekto sekunduje! Máme dosť štátnických osobností, dosť skúsených politikov, aby sme mohli konkurovať v čele, dosť erudovaných špecialistov na

všetkých úrovniach, dosť vlastných síl...? Všetko hovorí pre federáciu — ale...“

Host upieral zrak do diaľky: formuloval starostlivo, s akousi osvietenou jasnozrivosťou, no aj dramaticky a sugestívne: „Tí ľudia, čo dnes nastupujú, mi skutočne imponujú! Mali odvahu postaviť sa v rozhodujúcej chvíli proti mocným, hoci vedeli, čo riskujú. Boli opozíciou, ktorá vzala veci do vlastných rúk. No čo, ak sa pozajtra vynorí iná opozícia? Nie ti diskvalifikovaní, ale ešte mladší, dôslednejší, vzdelanejší, ešte progresívnejší...? Začne sa to všetko odznova? Pôjdeme zasa s tými? Dokedy, preboha? Kde sa to zastaví —?“

Záverom potom podotkol s istým rezignovaným smútkom a na prvý pohľad trochu neočakávane: „Hoci... úprimne povediac, aj po dvadsiatom sjazde sme sa tak rozbehli: narastali nádeje, pocit voľnosti, prelomu... A vedeli to zahatať. Znovu sme sa rozbehli, nabrali sviežieho vzduchu — znova zahatali... Uvidíš, zastavia to aj tentoraz. Nájde sa spôsob, chvíľa, ochotní ľudia... A bude ako bolo: veci sa zasa budú rozhodovať hore, pre cenzúru sa nájde nová firma (všimni si len, koľkých prvých tajomníkov prezili ti istí cenzori do svojich posledných dní), mládež sa vráti ku gitarám a bigbeatu, spisovatelia sa vyhovoria a zachrípnu, ekonómia sa obmedzia na percentá plánu, novinári na jarné siatie... medzi nami: či to tu všetko, čo dnes prežívame, v nejakej forme už nebolo...? A čo z toho ostalo?“ — Nedalo sa v tej chvíli rozoznať, či jeho hlas srbuje roztrpčenie, a či vedomie, že na dejiny sa dá spoľahnúť: nevyparitia nič nenáležité, nenápraviteľné, čo by sme raz museli lutovať.

Iste netreba dodať, že túto návštevu som si nevymyslel, že ten človek naozaj prišiel, a nie sám, a nie iba ku mne; a že sme ho nepočúvali mlčky, naopak. No je isté, že aj on so svojimi náhľadmi je istým spôsobom všadeprítomný a na výsosť čínorodý: možno nielen medzi nami, možno i v nás.

Kedykoľvek sme po dlhé roky vyslovovali slovo „kult“, predstavili sme si najsamprv justičné srahy, hrubú opresiu nekontrolovanej koncentrovanej moci, desaťtisíce životov, zasiahnutých a ochromených skrievlivosťou, v našich slovenských podmienkach restríkciiu národnej svojbytnosti a orgánov národnej vôle, oklebetené povstanie, nemálo najlepších ľudí vo väzení, diskriminovaných, odsunutých; až po dlhom čase uvedomili sme si dedičstvo oveľa menej nápadné, ale nemenej univerzálne: neuveriteľnú garnitúru neschopných prikyvovačov v mnohých kľúčových miestach, viditeľných a teda postihnuteľných na špiči pyramídy, anonymných, nepostihnuteľných a teda pokojne prežívajúcich pri základnici: to najmä oni spôsobili hospodárskopolitický úpadok krajiny, stratu medzinárodnej prestíže, ťažkosti, ktoré máme ešte pred sebou.

No oveľa ťažšie a pomalšie uviedomovali sme si neviditeľné, ale hlboko zakorenené konštrukcie a obštrukcie v našom myslení o veciach národa a štátu, ľudí a človeka, ich priamo fantastickú vitalitu a zotrvačnosť, infekčnosť a odolnosť.

Môj hosť je úprimne za slobodný dialóg, za slobodnú diskusiu; no je nepripravený na predstavu, že by verejná kritika mala byť prirodzeným a trvalým stavom: že by ľudia, poctení dôverou, museli svoje stanoviská brániť v každej chvíli, argumentmi, na úrovni, že by boli zodpovední kedykoľvek a za všetky svoje činy. Ešte i dnes počujeme najčastejšie: Akožeby nie, sme za diskusiu, i keď sa v nej vyskytujú omyly, bludy a hlúposti; je to ešte vždy menšie zlo, než aké by napáchal mocenský, administratívny zákaz prejavu náhľad. No ešte veľmi zriedka sme ochotní vidieť v diskusii a verejnej kritike stav, ktorý je práve prevenciou proti tomu, aby sa omyly, bludy, hlúposti kánonizovali, mocensky opevnili a vnútili všetkým.

Sme úprimne nadšení, že sa našli ľudia čestní i odvážni, aby v kritikej chvíli vystúpili so stanoviskom diametrálne odlišným, opozičným; no zaráža a znepokojuje nás perspektíva, že by sa tvorba opozičného stanoviska stala jednou spomedzi trvalých metód tvorby stanoviska správneho, hoci by tento proces nebol ničím iným ako praktickým modelom teórie dialektického myslenia: Hypnotizujú nás hranice medzi slobodou a anarchiou, medzi vedením a cenzúrou, medzi spolupracou a disciplínou, napokon medzi dvojakým predobrazom straníckosti ako záväzku k progresu, k revolúcii, k budúcnosti ľudu a štátu — a ako apriórnej zábezpeky súhlasu s predrečníkom, príslubou, že sa zriekneš čohokoľvek, čo sa práve teraz, práve tu a práve mne nehodí.

Prijímame s úľavou abdikáciu najmocnejších spomedzi zodpovedných, no je nám pre čosi vzdialená myšlienka, že by včasná abdikácia (abdikácia pred katastrofou) mala byť trvalou formou nahrádzania menej schopných schopnejšími, evidentne neosvedčených evidentne osvedčenými: taká zotrvačná, taká podkožná je skúsenosť spred rokov, keď sa dalo odísť iba do zrady, do spojenectva s imperializmom, do smrti alebo do žalára, a to spravidla bez vlastného vedomia a v čase neprítomnosti. Keď boli likvidovaní buržoázni nacionalisti, beznárodní kozmopoliti, zakuklení trockisti, sociálni demokrati, sionisti a vegetariáni — iba neschopní ostávali, ba stávali sa vítanými a nepostrádateľnými.

Inými slovami: v chvíľach historických zvratov zúčastňuje sa človek na bitke tým, čo má práve poruke, i zastaranou zbraňou, loveckou puškou, sekerou, kyjakom. No aby natrvalo ubránil, čo dobyl, musí zdvihnúť výzbroj na úroveň svojich čias. To zrejme platí aj o myslení. Nestačí v medzných situáciách, často jednoduchých, zaujať včas správne postavenie, hoci je to nadovšetko dôležité a čestné: Treba sa zrejme

oslobodiť od kategórií, od panelových konštrukcií a zotrvačností včerajška: vybehané drážky sú nebezpečné — sú návratné. A nájsť nové je zavše ťažšie a riskantnejšie ako dosiahnuť abdikáciu, povymieňať kreslá, vyhrať prvú bitku.

* * *

O treťom návštevníkovi poviem rovnako, že som si ho ani nevymyslel, ani nepísiel; presnejšie: ešte nepísiel: Raz totižto určite príde, inteligentný, sústredený a zmúdreý psychológami a opýta sa nás: „Ako to bolo vtedy na jar 1968, keď ste mali — možno nadhlo poslednú — historickú šancu rehabilitovať s mýtvy, ukrivdenými a poníženými i dobré meno socializmu a ľudolády v tejto krajine? Zabezpečili ste vtedy neopakovateľnosť zločinov a hlúposti, kontrolu moci zdola a plodonosnú slobodu myslenia? Neostali ste pri výmene stráží, urobili ste opatrenia, aby mechanizmus a psychológia moci nezaviedla nových ľudí na staré cesty? Aby nijaká skupina nemohla majorizovať inú, ani národ národ, ani klika zástupy, ani situační stratégovia svojich myšlienkových oponentov?“

A návštevník, ktorý príde o pol roka, o rok alebo o päť, bude pokračovať vecne a zároveň nemilosrdne, konkrétne a zároveň akoby v mene mnohých: „Čo ste urobili s obrovskými energiami, ktoré sa uvoľnili v národe, s mysliteľskou aktivitou, ktorá sa rozpútala (ako to býva vždy v prvých chvíľach slobodienky), nepremrhali ste nevidané oživenie politickej aktivity mládeže, jej celkom novú chuť angažovať sa, vidieť sa znovu v úlohe budúcich šafárov tejto krajiny...?“

Potom návštevník možno stíši hlas, no neuberie mu na vnútornej naliehavosti: „Položili ste vedľa dôležitej otázky, kde kto stál pri lámaní chleba, dosť dôrazne aj otázku, ako je kto pripravený na svoje úlohy, formátom, vzdelaním, charakterom, záťažou, ktorú so sebou vlečie...? Keď sa minuli dni vzruchu a rozruchu, vedeli ste zabrániť vzniku novej uniformity, o etapu posunutej, no zasa len uniformity? Vedeli ste zachovať ohniská diskusie, už nie ako lavíny, ako erupcie dlhoročných prohibít, ale ako princíp, ako štýl práce?“

A už na odchode — osobne počujem neustále jeho povedomý syty hlas — možno sa návštevník opýta: „Urobili ste teda všetko, aby ste sa po rokoch znovu nemuseli prerúbať k jari 1968, aby ste nemuseli znova bojovať o dôstojnosť svojho národa, o právo vysloviť svoj náhľad, dovoliť sa zákona, čeliť zvýhodneniu nemyslenia a kultu zrazených podpätkov, aby ste sa napokon znovu nemuseli vyčerpať pokrokom po milimetroch a milikompromisoch...?“

Nikto nie je prorok: nevieme, čo odpovieme. Ale že nám tieto otázky položia, je isté.

Kultúrny život, roč. 23, č. 13, 29.3.1968

Podmienky a pripomienky

„Vzácná je šťastná doba, keď môžeš cítiť, čo chceš, a vraviť, čo cítiš.“ To nemám, pravdaže, zo seba a z dneška, požíal som si to od jedného múdreho Rimana. Lebo nijako nie som presvedčený, že taký čas už prišiel, že dlho potrvá a stane sa pôdou života našich generácií. Iba pre túto príležitosť nesmelo — a nie bez ilúzií — pripúšťam, že možno cítiť i rozprávať, že vidíme práve skôr prísvit ako úsvit demokracie a slobody. Naozaj nie je ťažko priznať sa k pochybnostiam a nakaziť aj obec skepsou voči tak nečakanému a všeobecnému, hlavne však tak nesystémovému pohybu k demokracii. Už jeden z mojich českých kolegov v zlej predtuche napísal: príliš mnoho demokratov. Chcel by som k tomu priložiť: príliš mnoho prázdnych slov o demokracii. Ale osobitne: príliš mnoho a príliš náhlých premien byrokratov tyranie na apoštolov demokracie. To nemôže vzbudzovať dôveru, i keď si veľmi prajem, aby som sa akurát v tomto mylil. Ale ani v tom prípade si neprestanem myslieť, že demokraciu musíme robiť síce pre všetkých, ale nie s každým. Podobne je to so slobodou: patrí mne i tebe, je vzduchom, bez ktorého sme sa už už zadusili, ale je mi krajne podozrivá, ak ju vracia ten istý, čo ju vzal. Ten ju vracia skôr sebe ako nám: v absolútnej neslobode sa totiž ani vládnuť nedá. Vôbec si myslím, že ono dávkovanie slobody, demokracie a pravdy po náhlej nevoľnosti zo zlyhania spoločenského organizmu, dávkovanie z milosti a vo forme daru, je medicínou čisto psychickou. Pacient sa lieči, ale diagnóza sa pred ným zatajuje.

Len s troškou zjednodušenia by sa dalo povedať, že dejiny socializmu sú po rozbití buržoáznodemokratického stroja — isteže, v našich podmienkach — dejinami obetiplných zápasov o rehabilitáciu a znovunastolenie klasických princípov demokracie. Alebo inak, snád presnejšie a aktuálnejšie: sme v tejto etape socialistickej revolúcie účastníkmi a autormi experimentu, z ktorého by mala vziť syntéza socializmu a demokratizmu. Na vlastnej koži, doráňanej ivermi zo socialistickeho rúbania demokratického lesa, máme a musíme sa presvedčiť, že každá organizácia ľudského spoločenstva, ktorá podcení alebo dokonca poprie inštitúciu občana a obce, ktorá eliminuje základné ľudské práva individua — ako je právo nosiť vlastnú hlavu, právo hovoriť, myslieť a spoľčovať sa, právo pracovať a vládnuť — spoločnosť, ktorá vygumuje zo svojho štítu tieto výsady človeka, je nevyhnutne neslobodná, a preto nenapraviteľne provizórna.

Poučme sa tu dejinami, už našimi dejinami. Pri prijímaní socialistickej a komunistickej alternatívy budúcnosti Európy ukázalo sa Československo krajinou s vysokým stupňom demokratického povedomia. Krvou politického organizmu bol osvietený a huma-

nistický demokratizmus. A srdcom národná idea. Slovenská i česká, zhubne svojho času modifikovaná ako československá. Faktom však zostane, že budúci historik socialistickeho hnutia v Európe nebude sa môcť vyhnúť konštatovaniu, že práve Československo — vzhľadom na tradície humanizmu, obrodencstva a demokratizmu svojich národov — je skúšobným kameňom kvality a vývinových možností socialistickeho typu demokracie. Že Československo zo všetkých malých štátov európskeho socialistickeho tábora je historicky a politicky azda najprípravenšie zodpovedať otázku typu, nakoľko je diktatúra proletariátu a jej produkt — teoreticky ešte nefixovaný model socialistickej demokracie — zlučiteľný s demokratickou tradíciou; nakoľko je socializmus ľudský, schopný prekonávať integrálnu tendenciu k monopolizácii moci; nakoľko je vstave neustále obnovovať svoje pôvodné ideály, súzvučné až s biblickou predstavou pozemského raja, vlády obce, vlády všetkých pre všetkých. Československý demokratický socializmus môže preto splyvať s pojmom európsky socializmus. V tomto smysle rozumiem súčasnému pohybu ako jedinečnej historickej príležitosti našich, domnievam sa, nezávislých a svojbytných národov suverénneho štátu.

Ibaže presne v tomto bode začína vraviť pamäť, pochybnosť, zmysel pre realitu. Vieme totiž, smutno a boľavo vieme, že prežívame opakovanú príležitosť, tretí raz opakovanú príležitosť. Československá hra na obrodu a na osvietený socializmus vstúpila do svojho tretieho dejstva, ktoré nemusí byť finálne. Moderné drámy sa nepridŕžajú trojdejstvej schémy. I to mi je jasné, že príležitosti sa môžu opakovať, dejiny nie. Nezopakuje sa rok 1956, ani rok 1963, nebude mať svoju reprízu ani rok 1968. Ale ako toto, aj iné je dobre viditeľné: v systéme výkonu moci a vlády menšiny nad väčšinou sa kvalitatívne nezmenilo nič. Tak napríklad po linke osobnej, tak povediac, kadrovej: ľudia a funkcionári, čo nevyberanými spôsobmi — alebo naopak: spôsobmi vynikajúco vyberanými — potlačovali obrodu 56 i obrodu 63, sú v zdrvujúcej väčšine naďalej čiastkami vládnúceho stroja. Iba trošku mravne opotrebovanými, zostarnutými a povýšenými na rebríčku funkcií. Ak vtedy ochotne trúbili na poplach pred liberalizmom a revizionizmom, dnes prechodne — dúfajú, že prechodne —, ale tiež ochotne spievajú uspávanku demokracie. Prosím, aby sa mi dobre rozumelo: som presvedčený, že v mocenskom aparáte pracuje mnoho čestných jednotlivcov s primeranou kvalifikáciou politických profesionálov. Ako viem, že mnohí takí museli zo stranického aparátu odísť. Tu však pred očami stojí nedotknutá otázka postavenia aparátu moci v štruktúre spoločnosti. Doteraz i nateraz má aparát jednak absolútnu moc nad nami a jednak je sám, vo vnútri organizovaný na princípe vojenskej subordinácie: nižšia zložka je podria-

dená vyššej a tá najvyššej: tajomník tajomníkov. Čiže aparát je zodpovedný sám za seba. Mocenský aparát nie je jednoznačne podriadený občianskym inštitúciám, demokratickým, voleným zastupiteľstvám. Moc a nemoc aparátu trvá: autonómny aparát, sám seba zodpovedný, sám sebou kontrolovaný, je keďkoľvek použiteľný proti čomukoľvek a proti komukoľvek. Rok 56 a rok 63 sú toho príkladom: z časového odstupu sa javia ako intermezzo chudorľavej slobody a demokracie, ako dve vákuá, v ktorých sa čo-to povedalo, pokritizovalo, funkcionári sa čiastočne pohadzovali, ale ponajviac pozamieňali — napr. z poľnohospodárskych referátov na kultúrne a naopak — a karavána šla o kus ďalej. Až do dneška, k decembrovému a januárovému plénu ÚV KSČ.

Spôčiatku, ba ešte vo februári to priam idylicky vyzeralo tak, že až na jedného-jediného boli všetci funkcionári za pokrok; o máločo neskôršie — až na dvoch či troch, — a dnes približne tak, že aj tí ostatní, čo stáli v pozore alebo v predklone, boli ticho iba v záujme jednoty a nerušeného pochodu k progresívnym demokratickým vídinám. A keď zajtra odvolajú ešte desiatich ministrov, alebo aj celú vládu, a vstanú noví ministri, demokracie ešte stále nebude. „Či vari ide o to — aby som sa opýtal s komunistom iste autentickým, s Marxom — zvaliť objektívne nedostatky nejakej inštitúcie na jednotlivca, aby sa vyvolalo zdanie zlepšenia bez toho, že sa zlepší podstata veci? Tak si počína zdanlivý liberalizmus, prinútený robiť ústupky: obetuje osoby — nástroje, aby zachoval nezmenenú vec — inštitúciu. Týmto spôsobom sa odvádzajú pozornosť povrchného publika. — Rozhorčenie nad podstatou veci sa mení na rozhorčenie proti osobám. Ľudia veria, že zmenou osôb sa zmení sama vec.“ Ako vidno, náš proces demokratickosti — v tomto marxovskom zmysle — neprekonal ešte ani prvý prirodzený stupeň: zmenu a zámenu osôb. Je pravda, celý národ nevymeníš a všetkých funkcionárov ešte ťažšie, ale rovnako je pravdou, že proces demokratickosti je aj procesom očistným, demokracia predpokladá výber, voľbu, triedenie duchov. Ustanovovanie demokratických zásad nie je nijakým aktom krvnej pomsty a odplaty, nie je prostým obrátením tyranie, ale to ešte neznamená, že demokracia pri svojej spravodlivosti má byť slabá a nerozhodná. Jednotlivec môže odpúšťať, je to ľudské a dojemné, národ však nie. Demokratický národ a spoločnosť majú demokratické zákony, tie nesmú odpustiť nijaký zločin ani mravný poklesok. Inak sú namierené proti národu a proti spoločnosti.

Myslím, zvlášť u nás doma, na Slovensku je toto nesmierne aktuálne. Nestačí si od prekvapenia ani oči pretrieť, ako sa pobratimuje bývalý dogmatik s bývalým revizionistom, sektár so svojou obeťou. Dobré to kedysi napísal Ivan Horváth, jedna z obetí kultových represálií: „Náš slovenský kultúrny život

už dávnejšie sa vyznačoval tým, čo sme si dnes navykli menovať kolaborantstvom a kedysi sme to volali toleranciou, družníctvom a podobnými výrazmi. Naše spory boli vždy spormi v pohári vody, ktoré sa tak ľahko urovnali pri pohári vína.“ Tak si myslím, že naše dnešné spory by sme nemali teraz nečestne urovnať ani pri kalichu demokracie, či kalichu federácie. Naopak, vypime si ho do dna horkosti. Pýtajme sa, pamätajme si, neodpušťajme. Veď napr. za to, že Bratislava prestala byť hlavným mestom národa, musí byť niekto menovite zodpovedný; že Štefánikovo Bradlo ako národná a kultúrna pamiatka dvadsať rokov podliehalo skaze, že sa nedostávalo do rozpočtu, to museli predsa vedieť povereníci kultúry; národnostnú politiku na východnom Slovensku musel niekto konkrétny koncipovať; ktosi veľmi konkrétny udeľoval stranické tresty ešte pred tromi-styrmisky za to, že ľudia čítali Gosiorovského elaborát o federácii alebo Husákové, Holdošove listy o nespravodlivom väznení. Atď., a pod. Nespomínajúce veci oveľa zásadnejšie: veď najnovšiu ústavu, ktorá skariovala demokraciu a odsúdila slovenský národ do úlohy guberniálneho pridunajského národíka, vytvorila autorská komisia známych odborníkov. Za likvidáciu slovenských národných orgánov konkrétne a podľa možnosti jednomyselne hlasovali poslanci a členovia stranických orgánov, známi podľa abecedného menoslovu; iste vo väčšine tí istí, čo hlasovali proti súdruhom Novotnému a Chudíkovi. Podobne veľmi konkrétni ľudia sa horlivo starali o to, aby sa rehabilitácie neuskutočnili, aby sa pamätná doska na Clementisovom dome v Bratislave len celkom nedávno odhalila polosúkromne a polegálne.

Príkladov je tisíc a jeden. A predsa nejde o ne; nejde o rekrimináciu, o hlavy, ani o existenčný postih dotýčaných. Ide mi hlavne o definovanie demokratického procesu ako procesu mravne očistného a politicky diferenciačného. A trochu snáď myslím na generálne hľadisko, ktoré sa do dnešných diskusií ešte nedostalo. Generácia národných politikov a reprezentantov národnej idey, ktorá vtlačila pečat aj pohybu k demokracii, je svojou genezou vlastne generáciou tzv. povstaleckou. Prišla do slovenského života z hŕs povstaleckým ideálom v srdci. Čoskoro bola zaň trestaná, ideál sa zdeformoval do protikladu svojej pôvodnej podoby. Košický vládny program sa vyparil. Táto generácia sa angažovala v deformácii i rehabilitácii, obľúkom plným tragizmom sa vracala k východiskám. Mala byť najmä generáciou koncepčnou, stala sa tragickou, rozorvanou, ktorej bolo až doteraz bránené v tom, aby sa plne realizovala. Ale kým sa táto generácia borila o uznanie, o dejinnú platnosť svojich programových koncepcií, dospelí platnosť už vlastne dve nové generácie, sprvu vedené i zavádzané, ktoré sa v šesťdesiatych rokoch konštituuju na svojprávnou programotvornú silu. Čoskoro zistíme, že

proces demokratizácie má v týchto dňoch aj výrazný generačný aspekt: vidíte študentské hnutie, ktoré je vlastne jediným kompaktným sociálnym hnutím — a vidíte publicistickú a teoretickú kritiku doterajšieho systému ľudidemokracie, tie zasa pochodia od generácie „popovstaleckej“. Dnešná pozitívna tvorba demokracie je preto aj negáciou generačnou, je kritikou, ktorá za pofebruárové dvadsaťročie, za jeho nehumánnosť, ekonomickú bezvýhodnosť a všetky ostatné plody systému osobnej moci postihuje všetky vrstvy a javy dvadsaťročného socializmu. Generačná kritika postihuje systém jeho nositeľov i jeho obeť, pretože svoj prínos chce radikálne odlišiť od všetkého, čo mrzačilo ľudskú individualitu. Určite nebudem hovoriť len za seba, ak vyjadriť pocit „tridsiatnikov“ a mladších: Socializmus, kultový alebo nekultový, doteraz nevydal so seba to, čo by ekonomickými vymoženosťami a politickými slobodami prevýšilo klasickú demokraciu a klasický liberalizmus. Tu veľmi rád — a nie iba teraz, keď sa to už smie — súhlasím s Ľudvíkom Vaculíkom. Na našom IV. spisovateľskom sjazde trefne povedal (okrem iného): „Musíme vidieť, že za dvadsať rokov nebola u nás vyriešená nijaká ľudská otázka — od primárnych potrieb, ako sú byty, školy, prosperita hospodárstva, až po potreby jemnejšie, ktoré nedemokratické systémy sveta vyriešiť nemôžu — ako je pocit plnej platnosti v spoločnosti, podriadenie politických rozhodnutí kritériám etiky, viera v zmyslupnosť aj malej práce, potreba dôvery medzi ľuďmi, vzostup vzdelanosti celých mäs. A obávam sa, že sme sa nepoznzniesli ani na dejisko sveta, cítime, že meno našej republiky stratilo dobrý zvuk.“ Ani sa nečudujem, že v jesennej kritike Vaculíka a VI. sjazdu práve táto pasáž z Vaculíka dočervena provokovala bývalé hlavy našej strany. Vhodne ilustruje, že potreba demokracie je záležitosť eminentne ľudská; núti myslieť, že tvorba demokracie predpokladá aj kritiku socializmu; že demokracia rastie iba na troskách systému osobnej moci.

Pokračujúc v tomto duchu, nemôžem inak ako dospieť k presvedčeniu, že aj na Slovensku treba veci predovšetkým takto stavať: ako problém systému, ako úlohu dospieť k demokracii. Slovenský spisovateľ skutočne nemôže byť obvinený z toho, že by neprial národu, naopak: myslím si, že moderný slovenský národ, ktorý má v pamäti najmä to, ako ho zbavovali národnosti, má prirodzený nárok najmenej na federáciu. To je minimum, za ktoré nie že má byť vďačný, ale ktoré dostáva aj so satisfakciou za tie príkoria.

Slovenský národ však — a s ním slovenský spisovateľ — má nielen právo, lež zodpovednú povinnosť pýtať sa zavčas, aká bude federácia: chudobná, alebo trochu bohatšia; formálna, tak vraviac, guberniálna či provinčného rázu, alebo vpravde demokratická, dvíhajúca aj Slovákov na roveň vyspelých európskych národov. V týchto rušných dňoch totiž neraz

počúť mienku, a to značne autoritatívnu, akoby na Slovensku existoval takmer iba problém federácie, modelovej symetrie. Obvykle sa k tomu ešte dodáva: u nás preto niet tolko a takých zásadných politických diskusií ako v Prahe a v Čechách, lebo Slováci, ekonómovia, politici a spisovatelia, si to všetko vydiskutovali v rokoch 1963-64. Znie to síce veľmi vábne, ale pravda to nie je. Po prvé: diskusie, vtedy sústredené okolo časopisu Kultúrny život, na Vysokej škole ekonomickej, na spoločensko—vedných pracoviskách Slovenskej akadémie vied, neboli roku 1964 ani tak dokončené ako zarazené, zastavené brachiálnou mocou tlačového dozoru a stranického aparátu. Pamätám je predsa stanovisko ÚV KSČ ku kultúrnym časopisom z jari 194, štylizované ako kritika KŽ a LN. Toto stanovisko uzavrelo na dlhé štyri roky prirodzenú dynamiku demokratizačného procesu nielen v slovenských pomeroch. Po druhé: vtedy bolo i teraz je jedinou evidentnou pravdou, že na Slovensku bolo a je prinajmenej tolko problémov osobnej moci ako v Čechách a že slovenská otázka v súčasnom procese je problémom navyše. Niet teda slovenskej idylly; je iba slovenská únava z márných diskusií v rokoch 1956 a 1963, je iba slovenská vyčerpanosť v nekonečne dlhej argumentácii za potrebu demokracie. Po dvoch negatívnych skúsenostiach sme nedôverčivejší, to je všetko. A nedôverčivejší o to viac, že veľká časť z toho sboru slovenských politikov, ktorý potláčal pohyb k pravde a k rehabilitácii národa v roku 1964, hovorí dnes o sebe, že vedie zápas progresívnych síl i za demokraciu i za federáciu. Niekdajší brzdiči stali sa vodičmi, dokonca vodcami — to nevzbudzuje dôveru. V českej tlači som čítal v týchto dňoch vtipnú myšlienku: za volant si možno sadnúť aj preto, že odtiaľ blízko k brzde i k akceleratoru. Súčasný proces je nádherný a vzrušujúci, ibaže jeho smerovanie k demokracii a pokroku nemá ešte zábezpeky zákonné a inštitucionálne. Sú, ako u Švejká, ešte stále dve možnosti: pribrzdiť — alebo pridať.

Budúcnosť slovenskej federácie k československej demokracii má ešte jeden otáznik, na ktorý nemožno nemyslieť. Posledné roky, ba desaťročia — tie dve, socialistické — majú na svedomí aj to, že máme menej ako málo slovenských politikov. Vákuum vzniklo z niekoľkých príčin, ale najmä z dvoch. Po porv: po hon na buržoáznych nacionalistov vyradil na dlhý čas celú jednu generáciu slovenských politikov. Nemravná rehabilitácia na pokračovanie nebola vstave vrátiť túto generáciu na postoja a pozície, odkiaľ by sa slovenský živel mohol uplatňovať široko a slobodne. Po druhé: pražskú politickú centralizmus, už socialistický, zámerné provincionalizovanie slovenských národných orgánov spôsobilo, že slovenská politická inteligencia nenachádzala svoje príležitosti. Ak si k tomu všetkému pridslyme ešte skutočnosť, že v dnešnom slovenskom politickom aparáte pracuje

viac skompromitovaných ako povolaných, vyvstane problém úrovne slovenského demokratizmu v celej svojej zložitosti. Možná federácia nie je na konci, ale na začiatku množstva povinností.

Vidno, že nijaká vnútorná úprimná, myšlienkovito realistická úvaha na margo jarných dní nevedie k optimistickému finále. Pripustíme si do hlavy iba fakty základné: monopol politickej moci trvá, ovládaná občianska väčšina má iba sprofanovaný, akokoľvek manipulovateľný „národný front“, inak nemá nijaké organizačné a nijaké inštitucionálne možnosti pôsobiť na usporiadanie vecí verejných, väčšina je izolovaná od politickej praxe a je odkázaná na politické roječenie, nepretržite existuje možnosť obmedzenia slobody slova a tlače a neustále trvá moc stranického aparátu nad stranou. Nad tým všetkým, vlastne napriek a proti tomu všetkému žije nádej, že môj a váš pesimizmus sa ukáže planým; nádej miliónov, že teraz — po krvavých skúsenostiach, po rokoch ťaživej neslobody a všeobecnej apatie — bude mať demokracia nielen svoje obete, ale najmä reálne politické výsledky. No nemali by sme si to hovoriť ako útechu, ale ako úlohu. Lebo niet demokracie a slobody darovanej. Nie je pravda, že niekto najvyšší sa po múdrej úvahe a trýznivej sebakritike rozhodne udeliť plebsu demokratické ustanovenia. Ako nemôže byť pravdou, že symetrický federatívny model bude odmenou za slušné správanie sa v demokratizačnom procese. Romantik Štúr to vedel lepšie ako hociktorý súčasný politik socialistického realizmu; povedal: „Pozdvihni sa sám, rod môj, a potom ťa pozdvihnú iní a uznajú ľudské práva tvoje!“

Kultúrny život, roč. 23, č. 13, 29.3.1968

Alexandr Kramer

Jaká demokracia?

Vydali sme se na cestu k demokracii. Zdánilivě je to jasné, srozumitelné. Ale to jen na první pohled. Vzápětí je nám totiž vysvětleno — v komuniké ze zasedání předsednictva ÚV KSČ, 22.3.1968 — že „naše demokratizace je výrazně socialistického charakteru“. Jinými slovy, ona tedy není demokracie jako demokracie. Čtème si dál v citovaném komuniké. „*Předsednictvo ústředního výboru konstatuje, že celkový ráz obrodného procesu v naší společnosti zdaleka neurčují některé krajní tendence a vybočení, ani místní snahy dát průchod nesocialistickým náladám. Strana se nenechá zaskočit ani případnými pokusy o legalizaci těchto nálad pod rouškou demokracie nebo rehabilitace.*“ — Co to znamená, že se strana nenechá zaskočit? Bude proti nesocialistickým náladám agitovat, bude lidi přesvědčovat slovy a činy, že jen její cesta je ta správná? Anebo to znamená něco jiného, něco, co jsme až do ledna tohoto roku tak dobfě znali? Odpověď hledej-

me u jednoho z těch, kteří stojí na čele obrodného procesu, u ministra Josefa Smrkovského. „*Nemůže u nás existovat jiná strana nebo organizace než ta, která má v programu vybudování a rozvoj socialistické společnosti. Návrat k jakémukoliv jinému zřízení nebude, a nikdo, kdo by se o to chtěl pokusit, legální a zákonnou platformu nedostane.*“ (Z besedy Josefa Smrkovského na Vysoké škole ekonomické; citováno podle UK). — Tak a je to konečně jasné. Nikoliv tedy přesvědčování, nikoliv agitace práce, ale zase prostě — zákaz. „*Legální a zákonnou platformu nedostane.*“

Existují u nás z fetišizované pojmy. Svaté, nedotknutelné zásady. — Vedoucí postavení komunistické strany. Přátelství a spojenectví se Sovětským svazem. Socialistické zřízení. — Toto jsou naše axiomy. Nedáme si na ně sahat. Ve chvíli, kdy se jich někdo dotkne, končí diskuse, přestáváme používat argumentů. Nastupují emoce, slzy v očích, bušení v prsa a — což je horší — také bušení do stolu. Pěstí. Nedovolit, nepřipustit!

Pokusím se o argumentaci srovnáním. V kapitalistických zemích nejsou ani základní politické zásady komunistů posvěceny mocenským postavením strany. Proto jsou neustále napadány, neustále se střetávají s protichůdnými koncepcemi, neustále musí komunisté dokazovat jejich správnost. Je to náhoda, že tvořivé marxistické myšlení dospělo v západních zemích v mnoha ohledech dál, než v zemích socialistických? Nebo je to logický důsledek takového střetávání?

Pisatel tohoto článku má podanou přihlášku do Komunistické strany Československa. Je pro přátelství a spojenectví se Sovětským svazem, je pro socialistické zřízení. Nechápe však, proč by nemohl dostat slovo — a legální platformu — také lidé, kteří mají opačné názory. Máme-li pravdu, proč se bát diskuse?

Nechápu, proč by nemohly být u nás politické strany s nesocialistickým programem? Proč — máme-li svobodu slova, projevu, svobodu tisku — by nemohli třeba stoupenci monarchie přesvědčovat své spoluobčany, že právě v královském systému by se jim všem žilo nejlépe? Nemýlím-li se, znamená slovo demokracie vládu lidu. A znamená také dát tomuto lidu možnost rozhodnout se mezi různými koncepcemi. Bylo v posledních týdnech mnohokrát řečeno, že komunistická strana má mít vedoucí postavení jen v případě, že si je zaslouží. Je nutné dovést tuto myšlenku do konce. Je třeba uznat, že všem lidem této země přísluší právo posoudit, zda si KSČ své vedoucí postavení zaslouží a zda si je více nezaslouží některá jiná politická strana. — Abych byl důsledný: Jestliže se některé jiné politické straně podaří — jakkoli je to pro mne absurdní — přesvědčit většinu národa, že kapitalistický, vykořisťovatelský systém je pro lidi lepší, správnější, jestliže tato strana získá demokratickými prostředky většinu — pak je nutné se vrátit ke kapitalis-

tickému zřízení. Komunistická strana nemůže lidem své pojetí šťastné a spravedlivé společnosti vnucovat. Může a musí je o tom přesvědčovat; slovy i činy. Jsem přesvědčen, že je to plně v jejich silách.

Věta o demokracii, která má své meze, je z repertoáru odstoupivšího prezidenta a bývalého prvního tajemníka ÚV KSČ, Antonína Novotného. Je — tak, jak byla myšlena — pozůstatkem politické koncepce, která vyhrzovala určitým okruhu lidí monopol na určování cest k socialismu. Dnes jsme touto koncepcí zavrhlí. Jak se nyní s oblibou říká, pootevřeli jsme dveře, přiznali jsme všem občanům naší země možnost diskutovat o tom, co socialismu prospívá a co ne. Je však třeba ony symbolické dveře otevřít dokofán. Je třeba, aby lidé mohli vyjadřovat svůj názor na to, co prospívá obecnému blahu, a to i tehdy, když si obecné blaho neztotožňují se socialismem. Nelze se zastavit, nelze — opět — hovořit o demokracii odsud až potud.

Existují tedy vůbec nějaké hranice pro demokracii? Překvapím; domnívám se totiž, že ano. Jsou to hranice dané všeobecným pojmáním lidských práv, obecně humánními principy. Jsou to hranice, uzavírající cestu organizacím, které svět označil za zločinné, protilidské. Hranice pro fašisty, rasisty, stoupence genocidy, náboženského pronásledování atd. Jsou to hranice, které určuje ústava demokratického státu.

Má však naše ústava — jak je tomu dosud — uzákonňovat vedoucí postavení komunistické strany? Tuto otázku dostala soudružka Marie Švermová na shromáždění mládeže v Parku kultury. Odpověděla: „Jsem přesvědčena, že komunistická strana nepotřebuje mít zakotveno své vedoucí postavení v ústavě. Pokud by to potřebovala, nesvědčilo by to o její síle, ale naopak o slabosti.“

Soudružka Švermová mi možná bude zazlívát, že jejího prohlášení používám k polemice s názorem předsednictva ÚV KSČ. S názorem, který je přitom — vzhledem ke všemu, co tu zatím bylo — progresivní. Chtěl bych ji přesto poprosit, aby mi uvěřila, že to myslím se socialismem dobře. A že tento článek píše právě proto.

Do čela strany a státu se v těchto dnech dostali a dostávají čestní a progresivní lidé. Jenomže my — po všech zkušenostech, které máme — už se nemůžeme a nesmíme spolehnout jen na lidi, ani na ty nejlepší. Potřebujeme záruky.

Tím spíše, že lidé... jsou jen lidé. I ti nejčestnější. Působí na ně společenské zákony, včetně zákonů moci. Konkrétně: řadě z těch, kteří dnes vyvolali progresivní revoluční vlnu a které tato vlna vynesla nahoru, demokratizace prospěla. Nutně ji potřebovali, jinak by se nemohli pustit do boje s konzervativní klikou. Nyní se však situace obrací. Nyní jsou — a tím se jich nechci nijak dotknout — oni „nahore“. Demokratizace, volný prostor pro kritiku, se obrací proti nim, zmenšuje jejich moc, jejich možnost neomezeného

rozhodování. Nechci sebeběmím pochybovat o charakterech těchto lidí — osvědčili v boji s konzervativci nemalou osobní statečnost — ale jsem přesvědčen, že nezávisle na charakteru každého člověka patří k zákonitostem jeho psychiky, že se brání proti omezování. Snaží se vlnu, která ho vynesla, fídit, regulovat. Snaží se regulovat demokracii. Dochází ze znovu — k manipulaci s lidmi. Vývoj Polska od roku 1956 je v tomto ohledu pro nás výstražným příkladem.

Takže se nakonec vrátím k tomu, fídit jsem začal, k otázce, vyjádřené v titulku: Jaká demokracie? — Opravdu, jaká? Buržoazní? Socialistická? Domnívám se, jsem o tom pevně přesvědčen, že demokracie je jen jedna. Prostě — demokracie. A že bez ní nemůže být ani socialismu.

Praha, 24. března 1968.

Student, 3. dubna 1968

Karel Kaplan

Jak dál v demokratizaci

Vlna demokratizace zachvátila náš stát. Vyvolala ji v život rozhodnutí lednového pléna ÚV KSČ a některé další kroky, jež po něm následovaly. Slovo demokracie se stalo nejvíce užívaným pojmem na schůzkách a v politickém životě. Tato atmosféra „demokratického probuzení“ není ničím zvláštním. Je přirozenou reakcí na předcházející vývoj, jakousi uvolněnou dlouhou uzavřenou přehradou, která přivedla společnost do značné pasivity, lhostejnosti. Touto nemocí byly dokonce postiženy i skupiny, které byly vždy nejaktivnějším činitelem společenského pohybu — komunisté a funkcionáři. A tak první rozrušení spoutaných zábran zrodilo chvíle, které prožíváme. Tyto chvíle „demokratické vlny“ jsou nezbytné také proto, že vytvářejí novou atmosféru, příznivě politické klima, vtiskují do vědomí obyvatel řadu nových rysů, posilují sebevědomí politicky činných obyvatel a probouzejí k aktivitě další. Přispívají ke společenskému pohybu a jsou do značné míry v této době i zárukou jeho existence.

Ovšem tím se demokratická vlna nesmí vyčerpat, nemůže to být její vrchol, ale pouze nezbytný začátek či předehra. V takových chvílích vždy hrozí nebezpečí, že se ustrne na vyhlásování obecných zásad, které jsou přijatelné pro všechny myšlenkové proudy i jejich nositele. Ani u nás v této konkrétní době nikdo nevystoupí proti demokratizaci veřejného života. Rozdílnosti se však začínou objevovat teprve tenkrát, když se od proklamací demokratismu přejde ke konkrétním opatřením, jež mají dát demokracii reálnou podobu. Nastal čas učinit tento krok, postoupit dál k nutným změnám, aby se nám potřeba demokratizace nezměnila v politickou módu.

Učinit takové kroky není snadné. A to z několika důvodů. Vždyť i mnohé z těch, kteří jsou zastánci demokratizace, rozčílují ostře řečený názor jiných (jak se např. ukázalo v reakci na televizní projev s. Goldstücker-a). A jsou i ti, kteří nepřijíí skutečné demokratizaci, neboť zůstávají přesvědčeni, že oni se svým myšlením reprezentují celou společnost. Takže jakékoli další kroky demokratizace se setkávají nejen se souhlasem, ale i s odporem, sice malé skupiny, ale přesto ještě politicky vlivné. Druhý důvod spočívá v nesnadnosti kroků, v přechodnosti současného období. Je zatíženo nedávnou minulostí, nemůže se z ní tak naráz a snadno vymanit. Pracují zde stále lidé, kteří jsou postiženi dosavadním myšlením, existují instituce minulosti, principy a zvyky minulosti a přitom je silná snaha minulost překonat, najít nové cesty a novou podobu socialistické společnosti. Z této jisté přechodnosti vyplývá velký úkol připravovaného akčního programu, ale také jeho omezenost.

*

Je jisté nutné, abychom si teoreticky ujasňovali problémy demokracie. Nebudeme jediní na světě, kteří takto uvažují. Mohli bychom s jistým zjednodušením říci, že krize demokracie je jevem světovým, i když jeho kořeny jsou rozdílné. My se samozřejmě zamýšlíme nad problémy socialistické demokracie, která by měla mít kromě obecných demokratických principů řadu „zvláštností“, daných socialistickým charakterem společnosti. Ty musí demokratismus rozšiřovat, nikoli zužovat.

Můžeme-li o obecných principech demokratismu, máme na mysli hodnoty, které jsou v civilizovaném světě v současné době považovány za samozřejmost. Jejich uplatnění v plném rozsahu se často ozývá jako první konkrétní krok demokratizace u nás.

Uvedme alespoň jeden, snad základní: lid je zdrojem veškeré státní moci. Tato ústavní zásada se opět skloňuje ve všech pádech. Vychází se, že lid má rozhodovat o všech otázkách apod. Přitom se zapomíná, že žijeme ve druhé polovině dvacátého století a ne v 19. století a že řízení společnosti je velmi složité. A tak se nutně vynořuje otázka: jakými formami se má uplatnit zásada, že lid je zdrojem státní moci?

Naše historie — i poválečná — zná dvě základní formy: tzv. bezprostřední projev vůle lidu (tj. na schůzích, demonstracích, rezolucích aj.) a prostřednictvím zastupitelského systému. První způsob odpovídá určitým chvílím, jistému společenskému napětí a neklidu, kdy se prosazuje určité stanovisko, získává podporu pro zaměry převážně vládnoucí skupiny. Má v sobě řadu momentů — např. velkou sílu, neboť vytváří atmosféru a politické klima nepříznivé pro názorového protivníka, ale může být také zneužit proti demokratismu, posloužit nesprávné věci. (Připomeňme si, že touto formou byli kdysi přijaty stovky rezolucí, žádajících nejvyšší trest pro R. Slánského.) Stručně bychom mohli říci, že tato forma odpovídá politickému napětí v zemi a přes všech-

nu možnost, aby se účastníci stali subjektem politiky, zůstávají jejím objektem.

Systém zastupitelských orgánů je nezbytnou součástí demokracie, kostrou demokratického politického systému. Vnáší do společenského života jistý klid, odráží „normálnosti“ společenského pohybu. V této oblasti lze bezprostředně učinit mnohé:

Předně položit základy přirozenému výběru politických funkcionářů. Celych dvacet let se tento proces neuskutečňoval. Brzdila to celá řada omezení kádrového rázu, dosazování do funkcí, chápání funkcí jako sociálního zabezpečení i nekulturnosti politiky, spočívající mimo jiné v tom, že výměna funkcionářů byla prováděna (ve vyšších funkcích) politickými aférami. K zábránám patřila také skutečnost, že se za politiku převážně považovalo „říditi hospodářství“ a „kontrolovat kulturu“ a skutečná politika se neprováděla, což přirozeně znemožňovalo výchovu politiků, jejichž potřeba se nepocitovala. Je tedy nutné vytvořit mechanismus přirozeného výběru, ale i výměny politických funkcionářů.

S tím přímo souvisí volby těchto orgánů. Staly se formálním aktem, v němž volič pouze schvaloval, ale nevolil, neboť neměl z čeho, neexistovalo více alternativ a možností. A také nemohla být volba mezi programy. Není divu, že zájem o takové volby rychle upadal a že se staly více organizační a technickou záležitostí než politickou záležitostí voličů. Zrcadlily tak, stručně řečeno, stupeň politické aktivity. Voliči totiž věděli, že o kandidátech nerozhodují oni, ale že se rozhoduje mimo ně. K tomu se řadila ještě neúcta k tajnosti voleb a snaha po manifestaci. Ani nový volební zákon nepřispěl k odstranění všech těchto negativních rysů. Tuto skutečnost lze však ještě překonat a vstříknout volbám nový, demokratismu se maximálně přibližující charakter. Kromě jiného by snad bylo možné uvažovat o uplacení zásad, které obsahoval volební zákon z roku 1948, např. že kandidovat může i jednotlivce, jestliže získá potřebný počet podpisů občanů, podporující návrh.

Aby se zvýšila autorita zastupitelských orgánů, musí se stát skutečným reprezentantem zájmů a potřeb jednotlivých vrstev obyvatel. To předpokládá, že se také stanou orgány názorového střetávání a vyrovnávání rozličných zájmů. V tomto smyslu se má oživit parlament, jehož dosavadní úloha byla odstrašujícím příkladem socialistického demokratismu. K dosažení toho, aby zejména socialistický parlament zaujal místo, jež mu v mechanismu socialistické demokracie náleží, bude nezbytné mnoho vyjasnit. Kromě přirozeného výběru politiků také úpravu jednacího řádu parlamentu, vymezení vztah vlády a její odpovědnosti k parlamentu, i vztah orgánů KSČ a parlamentu, komunistů-poslanců a orgánů KSČ aj.

Stále častěji zaznívají hlasy, které se ptají, kde jsou záruky, že duch lednového pléna nezmizí, že se však nevrátí do starých či poněkud upravených kolejí? Takové hlasy jsou obrazem zkušeností československého vý-

voje posledních patnácti let. Nebyly totiž bez pokusů řešit obdobné problémy jako nyní (zejména po XX. sjezdu KSSS v roce 1956) a skončily vždy nedobře.

Záruky můžeme spatřovat v těchto skutečnostech: ve společenském pohybu současnosti a jeho tlaku, v dobřích předsevzetích a záměrech většiny stranického vedení, v aktivitě ústředního výboru, který se poprvé v poválečném údobí realizoval jako vedoucí orgán KSČ. To jsou záruky sice dosti silné, ovšem přece jen dočasné. Intenzita společenského pohybu se totiž může a jistě oslabí, ti, kdo dnes stojí v čele pokrokových tendencí, se mohou časem změnit v konzervativní, může se uplatnit přirozená vlastnost moci — nadřazovat se nad společnost atd. Záruky musí být hlubší, musí je poskytovat sám politický systém, ne síly a protředky mimo něj. Ten se dosud nezměnil. Kdyby se v tomto směru sám politický systém nezměnil, není pro něj obtížné zlikvidovat tyto záruky.

Dosavadní politický systém se utvářel v době studené války. Bylo to v době velkého politického i sociálního napětí, způsobeného vnitřní i mezinárodní politikou, v době vyhrocených rozporů v zemi, nedůvěry k celým velkým skupinám obyvatel, v době neustálého strachu o socialismus, podezírání z nepřátelství k socialismu každého, nejen ty, co uvažovali jinak než oficiální politika, ale i ty, co uvažovali a jednali stejně. Bylo to v době, kdy se formoval světový socialistický tábor, a to na principu sovětského způsobu řízení společnosti ve všech jeho člancích. Působily teorie o zosťování třídního boje, jež neodpovídaly československé realitě a jen vyhrocovaly napětí ve státě. Z těchto všech zdrojů vyrůstal politický systém, který měl schopnost si vytvářet zdroje své existence, neustále vynalézat napětí, vyprovokovávat srážky se skupinami obyvatel v době, kdy jeho rozpory s reálnými podmínkami společnosti byly naprosto zřejmé a viditelné. V tom spočívala jeho „životnost“, jeho schopnost překonat všechny krize, jež prožíval dosti intenzivně od roku 1953, zejména 1956. Byl schopen udržovat sám svou existenci, vyvolávat zdání svého oprávnění i ve chvíli, kdy už se stávalo průkazné, že je brzdu společenského pokroku a kdy se sociální základna jeho moci neobyčejně zužovala. Kdybychom uznali jeho částečnou oprávněnost v prvních poúnorových letech (sám nejsem přesvědčen o vnitřní nutnosti a oprávněnosti takového systému v ČSSR vůbec, domnívám se, že neodpovídal společenské struktuře a socialistickým cílům československé společnosti, naopak je velmi poškodil), tak téměř patnáct let přežil, překročuje oprávněnou meze své existence.

Hlavní rys tohoto politického systému je neobyčejná koncentrace moci. Československá poválečná demokracie se vyznačovala výrazným rozporem: uplatnění demokratismu v ekonomice a kultuře se nepříznivě projevilo v politické oblasti. Tento rozpor se nepodařilo překonat. Vedl k tomu, že se v rukou skupiny politiků koncentrovala veškerá moc politická, hospodářská i

kulturní. Tyto znaky se projevovaly už před Únorem, ale zesílily zejména po Únoru. Došlo k tomu, že politický systém, budovaný na principu více politických stran, byl nahrazen systémem monopolu moci komunistické strany a převodových pák. Tato změna způsobila rozrušení zábran proti zneužití moci a nástrojů vnitřní sebekontroly, jež existovala v soustavě více stran a nebyla nahrazena žádným novým souhrnem zábran ani dostatečnými nástroji sebekontroly. Všechny pokusy účinné v tomto směru skončily neúspěšně. A tak se mohla uskutečnit a také uskutečnila přirozená tendence každé moci — nadřazovat se nad společnost, být zneužita.

Mechanismus vnitřního života komunistické strany vedl k tomu, že v rukou úzkého politického orgánu, čítajícího osm až deset nejvyšších funkcionářů strany a státu, se soustřeďovala veškerá moc. Oni tvořili, řídili realizaci i prováděli kontrolu politické linie strany a státu, rozhodovali o základních otázkách. Vedle nich neexistoval žádný orgán, úřad, který by měl možnost k jejich rozhodnutím se vyjadřovat, kontrolovat je, korigovat je, provádět nutnou kontrolu a politickou oponenturu, což je nezbytným předpokladem demokracie. Monopol moci si vynucoval monopol pravdy, který byl porvzravan organizovaným souhlasem občanů.

Stranické orgány přebíraly funkci zákonodárných orgánů, nahrazovaly výkonný aparát, jejich činnost a pravomoc se protínaly a srůstaly. Tyto skutečnosti měly neblahé důsledky pro všechny orgány, jejich aktivitu i funkci. Nahrazování nepostihovalo pouze politické organizace, kde způsobilo stav, že vláda nevládla a parlament nerozhodoval, ale zasahovaly také orgány hospodářského řízení a kultury.

Překonat tuto situaci nebude snadné a není to jednorázový akt. V nejbližší době půjde o opatření, která budou znamenat první kroky — umožnit, aby se vláda realizovala jako vláda, parlament jako parlament, masové organizace uplatňovaly svou společenskou funkci, narysovala se hranice mezi stranickými a jinými orgány, vymezilo postavení a funkce strany ve společnosti. K řešení těchto problémů směřuje akční program. Současné se však musí vytvářet prostor v teorii i praxi — pro zásadní přestavbu či novou podobu politického systému, který by odpovídal požadavkům socialistického demokratismu a trvale řešil jeden z jeho základních problémů — vytvořit souhrn účinných a trvale působících zábran proti zneužívání koncentrované moci.

*

Ještě bych se chtěl zmínit o jedné otázce, která se často v dnešní době vyskytuje. Lze ji shrnout takto: zdali je možno změny uskutečňovat se „starými lidmi“, starým aparátem, zejména stranickým. Samozřejmě, osobní změny jsou nutné, budeme-li uplatňovat zásady přirozeného výběru kádřů. Ovšem současně musíme mít na paměti nedávné zkušenosti, kdy se projevovaly snahy slabinu systému překlenout osobními výměnami (např.

v r. 1956 A. Čepička apod.). Bylo správné, že se vždy v takových chvílích ohlašuje otázka: kdo je vinen, odpověden a viník se najde. Ovšem zarážející je, že se za několik let opět ptáme touž otázkou a vše se může opakovat. A právě o to jde, abychom vytvořili takový mechanismus, který by politiku stavěl pod stálou kontrolu a nespokojovali se jen s kritikou v krizových bodech vývoje. Dosavadní politický systém měl záruku jedině v dobré vůli a vlastnostech vedoucích politiků. Praxe ukázala, že takový systém je špatný, neboť moc tak koncentrovaná příliš rychle mění vlastnosti politiků v neprospěch společnosti.

Podobně je tomu i se stranickým aparátem. Po Únoru se strana formovala jako strana moci, nahrazovala jiné společenské útvary. Této její funkci odpovídal i stranický aparát. V podstatě se přizpůsoboval struktuře státních orgánů. V jeho rukou se soustředovala velká moc, nahrazoval i stranické orgány, nadřazoval se nad ně a prakticky předurčoval směr jejich rozhodnutí a realizaci jejich usnesení. Negativní rysy „zpartajnění politického života“, které komunisté vždy kritizovali, se jakoby v koncentrované podobě odrazily v rozsáhlé moci stranického aparátu.

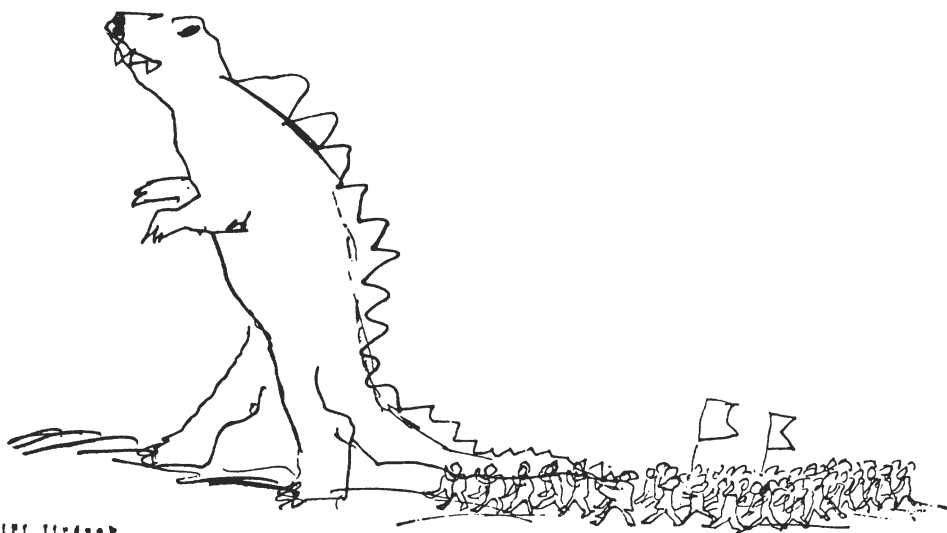
Vymezení společenské úlohy strany, uplatnění zákonodárné i výkonné moci státních orgánů i postavení masových organizací se musí promítnout ve společenské

struktuře i pravomoci stranického aparátu. I v této oblasti půjde o úkol dlouhodobý, přičemž první kroky mohou být učiněny bezprostředně, jako např. vyřešení vztahu volených orgánů strany a aparátu, vztahu stranických orgánů a aparátu, jiné si vyžadují další přípravy a studia.

*

Stojí před námi velké úkoly. Naše společnost se ocitla v bodu svého vývoje, kdy jejich řešení nelze odkládat, aniž bychom nepřebírali odpovědnost za další osud země. Jde o velké otázky nejen Československa, ale socialismu vůbec. Vstupujeme na půdu, kde nemáme vzorů a receptů, kde musíme hledat. Hledání nejpokrokovějších forem společenského pohybu bylo vždy čestným úkolem této země. Doba nás k tomu nejen vyzývá, ale vytváří podmínky a prostor. Z minulosti let 1945—1948 víme, že Československo hledalo cestu socialistického rozvoje odpovídající podmínkám země a syntézou demokracie a socialismu stálo v popředí evropského pokroku. Na tuto cestu se vydáváme i nyní, a proto i zkušenosti z minulých let jsou pro nás cenné. Můžeme dosáhnout značných úspěchů, zůstane-li nám prostor pro tuto cestu, můžeme zůstat bez úspěchů, ztratíme-li tento prostor.

Reportér č. 14, 3.-10. dubna 1968

ŠTŘEBÍČEK

a co si o tom myslíte vy?

„Slyšel jsem, že chcete kandidovat do parlamentu. Můžete mi prozradit, kde a za koho? Máte nějaký program?“

(Josef Rybniček, Praha-Smíchov)

Doufám, že se nalezne alespoň jedno město se smyslem pro humor a odhodlá se podstoupit riziko mé kandidatury. A že se v referování o parlamentních diskusích vrátíme k meziválečné tradici, kdy stávalo v novinách: poslanec za Prachatic kritizoval nadměrné výlohy vlády na reprezentaci a jmenovitě poukázal na hrubiánství ministra zemědělství, který se na honu v Kolovratích vyjádřil o rolnících v tom smyslu, že jsou to balci. Kdybych eventuálně kandidoval za Litomyšl, stálo by třeba v novinách, že poslanec J. P. opět poukázal na zcela nevyhovující kádrové obsazení ministerstva školství a doporučil, aby byl v Praze konečně postaven stálý krytý církus, a to i na náhradou za některé centrální úřady. Kdybych kandidoval za Písek anebo za některé jiné jihočeské město, naléhal bych na okamžitou renovaci památek, a to i za cenu snížení udržovacího příspěvku pro bombardovací letectvo. Neboť válečné nebezpečí v Evropě, jak se mi zdá, bude nejdřív aktuální asi kolem roku 2163. Finanční otázky státu bych měl na zřeteli ze všeho nejvíc. Mám určité předpoklady, ovládám docela slušné násobení i dělení, sčítám i odečítám, i bez počítadla, a můj dědeček vedl dvacet let Kampeličku. Když odcházel na zasloužený odpočinek, dostal za odměnu zlaté hodinky s vyrytým věnováním: S POCTIVOSTÍ NEJDÁL DOJDEŠ! Dědeček hodinek neužil, umřel dříve, než je mohl natáhnout. Hlavně bych věnoval pozornost ministerstvu financí. Člověk do čtyřicítky nemá uhýbat ani před těmi nejtěžšími břemeny, má vyhledávat právě taková pole působnosti, kde je takřka všechno ve psí. Hlavně by mě zajímalo, jestli vůbec někdo má zápisno, kolik máme bankovek. A jestli existuje taková kniha, kam se zapisuje, když se nějaké natisknou. A pak — povšiml jsem si, že naše stokoruny mají hrozně mizerné barvy. Můžete se přesevědčit sami. Pokud máte po ruce stokorunu. A máte-li v neděli na stole lněný ubrus. Položíte-li zmíněnou bankovku na ubrus a šoupnete-li stokorunu několi-krát prudce doprava a doleva, zůstane vám na ubrusu zelená šmouha. Peníze, které nemají poctivou barvu, obyejně nemají ani poctivou hodnotu. Pokud jde ovšem o barvu, myslím, že náprava je snazší. Slyšel jsem, že ve státním rozpočtu jsou i utajené položky. To by mě taky zajímalo. A máme prý i nějaké dluchy a zase někde jinde pohledávky a nikdo neví, ani jak zaplatíme, ani jak nám bude zapláceno. To je nepřípustný šlendrián. Nová politika předpokládá, že bu-

deme především znát výši našeho společného manka. A že si právě v parlamentě, před kritickým zrakem celé veřejnosti řekneme, jak postupně se budeme ze suterénu dostávat zase nahoru na schody. Asi se budeme muset uskrovnit všichni. Na pár roků. Ale hlavně budeme muset začít hospodařit tam, kde ztrácíme nejenom mnoho neproduktivních peněz, ale i mnoho lidských talentů, drahocenného materiálu, a dokonce i veliké rozlohy půdy. Nemyslím si, že můžeme úplně odzbrojit; ani se nemůžeme obejít bez policie, ale obě tato zařízení by měla být úměrná naší velikosti, lidnatosti i současné možnosti. Ve jménu obyvatel toho města, které bude mít odvahu dát mi důvěru, bych rád na některé z prvních schůzí pronesl podrobnější názor na naše ambice v Evropě, ve světě, s přihlédnutím k tomu, že v některých oblastech jsme se už my sami dostali málem na úroveň málo vyvinutých zemí. Obrovská spousta lidí, kteří kdysi dělávali poctivou práci, se teď věnuje diplomacii. Máme velvyslanectví i v takových zemích, kam za rok přijede maximálně jeden Čechoslovák, a to zpravidla ještě omylem. Naši špatně vyškolení muži, ovládající místní jazyky jenom v hrubých rysech, zasahují na nejednom kontinentu odvážně do politického předu, ve kterém se vůbec nevyznají, a konce těchto diplomatických improvizací pak bývají katastrofální. Zvlášť riskantní je intrikánsství mezi národy odlišné barvy pleti, neboť černí i žlutí politikové nám bělochům připadají všichni stejní, nejdnou si je pleteme, a právě tyto záměny už nejdnou způsobily vážné krize. Už nejdou český či slovenský diplomat se zničehonic ocitl uprostřed džungle, byl přivázan ke stromu, byl sprostě oslovován a neměl-li po ruce tlumočníka, ani pořádně nevěděl, co mu znerózněly houf místních soudruhů chce vysvětlit. Je samozřejmě hanebné a ponižující, když našeho člověka pak musí svou osobní intervencí zachraňovat třeba Angličan nebo Francouz anebo dokonce Američan. Naštěstí jsme o těchto věcech v tuzemském tisku nereférovali: obyvatelstvu postačovalo k zamyšlení domácí debaky, nebylo třeba rozptylovat jejich pozornost skandály, které jsme si dopřávali v tropech. Pro některé země by nám snad stačil obyčejný konzulát. A někdy jeden pro tři státy. Pokud připustíme, že našim pracujícím je dost jedno, kolik pšáků má Peru, jaký olej používají zločinci v Dahome a v jakém stadiu je stavba ponorky pro válečné loďstvo na Madagaskaru. Neměli bychom si dopřávat ani aféry, které poškozují dobré jméno naší země. Když byl v Mexiku propuštěn na svobodu vrah Lva Davidoviče Trockého po odpykání asi dvacetiletého trestu, dostavil prý se k němu úředník našeho zastupitelského úřadu, dal mu náš pas, dotyčný zločinec odletěl do Prahy. Aniž by to samozřejmě byl Čech nebo Slovák. Předpokládám, že z Prahy vzápětí odcestoval někam úplně jinam. Jsou to právě tyto drobnosti, které v našem tisku nebyvaly a které mě přiváděly na pokraj nepří-

četnosti. I když je tato historie stará několik let, přece jenom bych byl rád, aby byla zpětně vysvětlena, a bylo by dobře, kdyby se k ní vyjádřil soudruh David, který právě v délce služby v čele našeho zahraničního ministerstva měl světový primát. Jako poslanec bych vyžadoval podrobné informace i o takových věcech, jako je prodej zbraní. Ani vláda, ani jednotlivci by neměli mít volné ruce v rozhodnutích, která pak kompromitují celý národ. Ale to všechno co vypočítávám, samozřejmě není program, to je náplň běžného pracovního dne poslance. Alespoň podle mých představ. Program je něco mnohem vážnějšího a důležitějšího, a je to odhodlání na delší dobu. Pokusil jsem se vyjádřit tento program na setkání s pražskou mládeží, rád svých pět březnových bodů zopakuji.

1. Socialismus bez ikon a citátů svatých, jako stejnou a rovnou příležitost pro všechny občany země. Rasa, třídní původ, politické přesvědčení ani stranická příslušnost nesmějí nikoho zvýhodňovat, ale ani poškozovat. Socialismus mých představ je socialismus živý, přetékající soutěží myšlenek a nikoliv věrejší, bezúšlechný kriminál rozumu.

2. Jsem-li pro socialismus, současně říkám, pro jaký socialismus jsem: pro československý, demokratický a lidský socialismus, neboť skutečná velikost idejí není v tom, kolik zemí si podrobí, kolik hlav si podmaní, ale jenom v tom, co za sebou zanechá v dějinách. Socialismus, chce-li obstát a chce-li být přitažlivý, nemůže být budován na nenávisti, podezřavosti, na nepravdách a na násilí, ale musí naopak člověku skýtat víc svobody než kterékoliv jiné zřízení. Jinak vznikl zbytečně. Demokracie je vláda lidu, i socialismus chtěl být vládou lidu; usilujeme-li tedy o právní a spravedlivý stát, který by nikoho nevylučoval a nikoho neponižoval, nežádáme nic, co by znehodnocovalo úsilí a oběti předcházející vlastenecké a revoluční generací. Naše společnost je už dostatečně dospělá, aby se mohla konstituovat. Snad bychom si i my mohli dovolit mít takovou ústavu, které by občan skutečně věřil, která by doopravdy chránila jeho práva a neomezovala pod rouškou slov jeho svobodu. Tisíciletý Řím měl plnoprávnou menšinu a neplnoprávnou většinu a hlavně měl strach před revizionismem a skončil v té chvíli, kdy se zdálo, že bude věčný.

3. Nesmíme být podřízenými žádných pánů, ani pány žádných podřízených, ale svobodnou zemí mezi rovnými národy ve spravedlivém světě. Jenom na vlastních nohách, vzpřímení a svobodní, můžeme být dobrými přáteli dobrých přátel a nezištnými spojenci nezištných spojenců.

4. S kým v naší zemi toto všechno uskutečňovat? Se všemi, kteří chtějí jít kupředu a nikoliv zpátky na horu Říp. Se všemi, kteří byli léta stranou a naučili se mlčet, protože se zdálo, že „mlčeti zlato“ je skutečně pravdou. I když vím, že sežvat k jednomu stolu někdy klárát zklamané, zavřené je těžší než sežvat cizince.

Nikdo by neměl mít výsady, všichni by měli mít stejná práva, jenom komunisté by měli mít větší povinnosti. Kádrová revoluce 1968 by pochopitelně neměla skončit v polovině cesty. Byl by to částečný pokrok. Vyřešilo by se málo. Je jenom relativně progresivní tendence, neučíme-li už léta voly, ale učíme-li naopak léta koně a to proto, že jsou dvaapůlkrát inteligentnější. Do vyšších státních funkcí by zásadně neměli být povolováni lidé, kteří nevidí dál, než ke svým vlastním pohřebním kyticím.

5. A s kým jít ve světě? S těmi, kteří stejně jako my nevzdali boj a nevzdali se ani naděje, že náš život v tomto slzavém údolí mohl být lepší. Měli bychom vždycky být na straně porobených, trpících a nešťastných. S těmi, kteří — sdružení kolem deklarace lidských práv OSN — chtějí, aby náš dnešek byl přívětivější, než je peklo.

Pro nedostatek papíru jsem načrtl samozřejmě jenom některé zásady. Programy jakéhokoliv druhu v nás vyvolávají podezření. Ani jeden plán od roku čtyřicet pět nebyl splněn a dokonce ani zhodnocen. Kdykoliv někdo přednese privátně nějaký program, vždycky je ihned tázan, za koho vlastně mluví. Rád bych tuto otázku předešel. Můj program není za nikoho adresně, ale chtěl bych, aby k němu našli vztah slušní lidé.

Je už na čase vytvořit jednotu poctivých proti existující solidaritě příživníků. Dostal jsem nedávno dopis od jednoho soudruha. Psal mi: „Vy jeden darebáku a štváči! Jak dlouho budete beztržestně špinit naši obětavou vládu?“ Nemám zmíněnému čtenáři a posluchači kam odpovědět, používám tedy této příležitosti: Nikdy jsem si nebyl jistý, je-li to skutečně vláda, nezdálo se mi, že je obětavá, a pokud jde o mne, vždycky jsem volil slušná slova. S mnohými členy vlády jsem se dokonce znal, s některými stýkal; pokud nešlo o vládní záležitosti, byli to zábavní a bystří lidé. Ale i tak bych pro nový kabinet doporučoval sestavit povinný test. Některé otázky pro budoucí ministry bych považoval za základní.

a) Kolik a jaké barvy má náš státní prapor?

b) Kolik si myslíte, že má ministr měsíčně gáže?

(Toho, který odpoví přesně, považovat za nevyhovujícího. Tomu, který odpoví mnohem víc, sdělit pravdu. K dalšímu zkoumání připustit jenom uchazeče, kteří odpovědí, že nevědí.)

c) Bezpodmínečně vyjmenovat nejméně tři vynálezy, které nevznikly moudrostí ruských či sovětských vědců.

d) Který váš profil je fotogeničtější?

(Uchazeč, který to ví, není vhodný jako ministr, mnohem výhodnější jako manekýn.)

e) Jmenujte několik osobností, které ve vašem oboru mají hlubší znalosti než vy sám. (Nezná-li uchazeč nikoho takového, neztrácet čas dalším testováním.)

87

nyní. Nejen proto, že se dotkne celého národního hospodářství a všech lidí, ale i proto, že byl velmi poučný.

Sjednocení nestálo nic v cestě a všichni v zemědělství si je přáli. Na VII. sjezdu JZD byla zvolena návrhová komise a přistoupila okamžitě k přípravným pracím. Příkladem byla na svou dobu velmi moderní a osvědčená organizace zemědělského družstevnictví před kolektivizací, která sloužila za příklad v mnoha zemích, např. v Dánsku.

Na venkově byl ovšem stále ještě klid. Mlčenlivé ticho, po léta pracně hnětené a hlídané, které bylo podle potřeby vydáváno za jednotu či souhlas s čímkoliv a také za uvědomění apod., rozčeřil teprve požadavek rehabilitací. Šlo o desítky tisíc lidí (skoro v každé vesnici bylo několik postižených). A k tomu pak přistoupily problémy, které se objevily v tisku, rozhlase a televizi. Přesto však byl klid. Dubček je daleko — zato místní orgány blízko, a ty jsou rozhodující, jak mnohaletá zkušenost učila.

K oživení došlo teprve v souvislosti s volebními přípravami. I když návrhová komise a zvláště její komise pracovaly rychle, projekt hospodářské organizace vyžadoval několik měsíců. Nebylo by vhodné proto začít se společenskou organizací, aby se uplatnila už ve volbách? Začaly se rodit přípravné výbory Svazu zemědělců (později socialistického a pak svazu družstevních rolníků, ale to je historie, ke které se autor vrací samostatným článkem). Volby pak byly sice odvolány, ale organizace už rostly dál, nejen proto, že v nich družstevníci viděli významný znak své společenské rehabilitace, ale i proto, že si tak vytvářeli konečně příležitost k aktivnímu zasahování do místních a okresních problémů. Někde se rodil typ odborové organizace, která se chystala k dialogu s vedením družstva, zvláště tam, kde byl dosud z různých důvodů tlumen, jinde si vytvářeli (většinou vedoucí pracovníci družstev) platformu pro kritiku hlavního řídicího článku v zemědělství — okresního zemědělského sdružení, vznikaly i první přípravné výbory na statcích, pravděpodobně jako výraz nespokojenosti s dosavadní prací odborové organizace nebo vedení statku. Bylo to něco neobvyklého: Do čela přicházeli lidé, kteří nebyli předem vybíráni, kádrováni a schvalováni. Ozvaly se hlasy dosud potlačované či přezírané. Nespokojenost a kritika — a v zemědělství se jí nahromadilo za léta velmi mnoho — se přenesla ze soukromých rozhovorů na schůze a do usnesení.

Do centra kritického zájmu (ovšem i nekritického) přicházela stále víc okresní zemědělská sdružení, základní sloup, o který se opíralo řízení zemědělství.

Tento „demokratický orgán“ zemědělství nahradil před rokem výrobní správa. Dostal do vínku několik pěkných zásad, to je pravda, ale v pozadí zůstalo velmi pevné řízení shora. Členství v něm bylo sice „dobrovolné“, ale každý věděl, že je lépe vstoupit.

Potravinářské podniky sem byly přímo vtlačeny. Ačkoliv mělo jít o volený samosprávný orgán, stal se prodlouženou rukou ministerstva. Sestava volených představenstev, stejně jako aparátů byla silně ovlivňována a často přímo určována okresními sekretariáty. Ministerstvo si vyhrazovalo rozhodnutí, zda sdružení uzná. Tím je nutilo dodržet určité šablony. Státní statky zde byly povinné. Traktorové stanice byly zbytečné společného řízení a koordinace a sdružení přiděleny (pracovník ministerstva, který proti tomu vystoupil, musel opustit místo). Přesto byla sdružení v předlednových podmínkách určitým pokrokem, především v souvislosti se zaváděním nové (tenkrát vlastně „zdokonalené“) soustavy. V okresech, kde byla obsazena osvědčenými lidmi, sehrála dobrou úlohu — dokázala zformulovat podnikatelský zájem zemědělských podniků a napomáhala při jejich koordinaci, sdružování a integraci. Nová soustava, byť oktrojovaná a v deformovaných podmínkách, přece jen umožňovala a podněcovala rychlejší rozvoj, a tak zemědělství dosáhlo nejlepších výsledků za uplynulých deset let — hrubá živočišná výroba vzrostla o 12,8% a rostlinná o 8,4%.

Ovšem poleďným vývojem umožnil rozpor mezi řízením shora a zásahy z okresu a mezi proklamovanými zásadami nové soustavy nejen odhalit. V okresech, kde bylo řízení nejužší a kde nebylo mírněno inteligentním postupem představenstva a aparátu, se pozvedal odpor. Sdružení se začalo zachvívat v základech.

Dík smutným zkušenostem z minulosti zemědělci velmi dobře věděli, co nechtějí. Pokud ovšem měli vyjádřit, co chtějí, hledali řešení v opaku či v tom, co se nabízelo (protože podmínky Státní banky nejsou pro zemědělství vhodné, chceme tedy vlastní banku; dosavadní zahraniční obchod snižuje naše podnikatelské šance, a proto chceme vlastní přístup na zahraniční trh apod.). Je známo, že nejsilnější kritika se v minulosti zaměřovala proti monopolní organizaci Zemědělské zásobování a nákup, která z doby direktivního řízení dodnes drží v rukou skoro výhradně obchod zemědělskými výrobky a krmivářství. Po léta se objevovaly snahy po jejím zrušení, případně vyřazení z obchodní činnosti. Bylo možné očekávat tedy útok především proti ní. Ale právě tato organizace dokázala obdivuhodnou věc: včas nabídla, že se sama zlikviduje a stane se družstevní organizací, kterou budou řídit přímo zemědělské podniky prostřednictvím volených zástupců (OZS nedokázala takovou alternativu ve své oblasti včas nabídnout). Zemědělská prvovýroba tak dostala zásobovací a odbytovou družstevní organizaci do vlastní správy (hospodářské družstvo, jak se osvědčilo v předválečném družstevnictví) — a to je pro ni rozhodující. Zdá se jí, že nic víc nepotřebuje, což je ovšem omyl.

Okresní zemědělská sdružení konečně reagovala

pokusem vzít záležitosti „rovně“ do svých rukou — vytvořila přípravný výbor přísti hospodářsko-zájmové organizace, ale přestože byl z různých stran podporován, nepodařilo se už čelit vývoji. Vznikl přípravný výbor hospodářské organizace státních statků, které odmítají v OZS spolupracovat. Oddělily se traktorové stanice. Umělá jednota se prakticky rozpadla. Osud základního sloupu dnešního řízení zemědělství byl zpečetěn (nahradí ho při výkonu některých intercentrálních služeb zřejmě hospodářský svaz družstev).

Vývoj probíhal necelé tři měsíce, byl samozřejmě provázen velkým vzrušením a někdy rozhořčením. Mnohé činy ostatně nebyly nutné, ani účelné — většínou se rozhodovalo na základě minulých zkušeností, nikoliv z hlediska příštích podmínek, v nichž budou zemědělské podniky pracovat. Ukazuje se to u státních statků — mnohé nyní uvažují, zda pro ně bude vlastní samostatná organizace účelná. Důležité však je, že v tomto horečném kvasu si podniky začaly uvědomovat samy sebe, své možnosti, potřeby a zájmy. To je totiž rozhodující pro vytváření účelných hospodářských spojení.

Mezitím předložila návrhová komise svůj projekt, který v oblasti hospodářské uplatňuje zásadu plné samostatnosti podniku, dobrovolnost jeho rozhodování, s kým se spojí a jaké služby bude potřebovat, a zvláště zásadu, že jako jediný bude uznáván vztah mezi podnikem a státem, což znamená, že nadstavbové organizace podniků si nemohou osvojovat úlohu nadpodnikového orgánu, nýbrž jen plnit pro své zřizovatele služby, jejichž výkonem je pověřil (přičemž v jejich čele stojí volené orgány ze zástupců podniků). Začíná tak druhá fáze sjednocování — po destrukci staré totalitní jednoty vytváření jednoty skutečné, na základě individuálních zájmů a skutečných potřeb, jednoty účelně budované zdola, bez jakýchkoliv pevných schémat. Strach o jednotu, který se projevoval takovým vzrušením, byl jen strachem o mrtvou totalitní jednotu, která jednotou není, jen se za ni vydává, ale skutečnou jednotu znemožňuje.

Netvrdím, že další vývoj bude snadný. Ale zdá se mi, že dává zemědělství oproti jiným hospodářským odvětvím jednu šanci — zbaví se neúčelných aparátů s jejich tendencí rozmnožovat se a rozšiřovat svou činnost a nakonec pohltit ty, kterým měly sloužit. Postupné přetváření toto nebezpečí zesiluje, nehledě na to, že postup je velmi pomalý a komplikovaný.

Pokud pak jde o společenskou organizaci, vzniká kuriózní situace — má o ní rozhodnout konference družstevních delegátů v Nitře. Rozhodnout ovšem ve chvíli, kdy už asi v polovině okresů v českých zemích existují přípravné výbory a tato organizace je tedy realitou. Přičemž se zdá, že jednání o ní nebude lehké. Ale to je historie jiná, ovšem velmi poučná.

Reportér č. 14, 3.-10. dubna 1968

Václav Havel

Na téma opozice

Jestli některé představy o možné podobě politické opozice v dnešním Československu, jež se zatím objevily v různých oficiálních projevech, působí trochu jako snaha, aby se vlk nažral a koza zůstala celá, pak se tomu nelze divit: mohou-li v komunistické straně v průběhu několika týdnů zvítězit progresivnější a demokratičtější myslící lidé nad lidmi konzervativními, zdaleka to ještě neznamená, že ve stejně krátkém čase jsou příslušníci hnutí, v jehož celé dosavadní historii se neobjevil jediný pokus překročit v podmínkách, kde toto hnutí zvítězilo, princip jedné strany, schopní vážněji se konfrontovat s myšlenkou tak pro ně donedávna šokující, jako je myšlenka opozice. Jdou-li však přesto tak daleko, že umožňují o tomto bývalém tabu veřejně diskutovat, je asi dobré, aby všichni, kdo si o věci něco myslí, přijali tuto možnost jako výzvu k rozhovoru.

Tedy především: v čem vlastně tkví polovičatost dosavadních konceptů?

Poměrně často slycháváme, že vzhledem k současné a budoucí svobodě slova (v níž údajně spočívá podstata demokracie) bude přirozenou kontrolní funkcí opozice plnit prostě veřejné mínění, opírající se o prostředky masové komunikace. Takové pojetí předpokládá víru, že vláda bude z veřejné kritiky vyvozovat všechny patřičné konsekvence. Jenomže demokracie není věcí víry, ale záruk. A i když veřejná „soutěž názorů“ je první podmínkou, nejdůležitějším prostředkem a samozřejmým důsledkem demokracie, její podstatou — totiž skutečným zdrojem našich záruk — je něco jiného: veřejná a zákonná „soutěž o moc“. Přičemž veřejné mínění (např. tisk) může účinně kontrolovat a tím zkvalitňovat moc jen tehdy, má-li na ni také *mocenský* postih, může-li totiž vyústit do veřejného rozhodování (např. volbami). Moc prostě bere v potaz nakonec zase jen moc; vládu zkvalitňuje ohrožení její existence, nikoli její pověstí. Ostatně nakolik ztrácí veřejné mínění možnost mocensky působit na vládu, natolik narůstá možnost vlády mocensky působit na veřejné mínění „svobodným“ omezováním jeho svobody (ať už nezákonně nebo cestou změny zákona). Ale nejen to: supluje-li „soutěž názorů“ úlohu „soutěže o moc“, otevírají se tím dokonce dveře právě naopak nedemokratickým formám (kdyby například odvolávala ministry místo parlamentu televize nebo veřejná shromáždění, neměl by občan zákonnou kontrolu moci a tedy preventivní ochranu proti jejím zneužitím).

Rovněž předpoklad, že dostatečná záruka demokracie je ve vnitřní demokratizaci vedoucí strany (ochotné tolerovat i cosi jako vnitrostraničskou opozici), považují za iluzorní. Nejen proto, že — zásadně — jedinou skutečnou demokracií je ta, jež platí ve stejně

míře pro všechny, ale i z jiného důvodu: patří přece k hořké zkušenosti všech revolucí, že neobnoví-li politická skupina, která v nich převzala veškerou moc, zavčas svou *kontrolu zvenčí*, ztratí nutně nebo později i svou vnitřní *sebekontrolu* a začne pomalu, ale jistě degenerovat. Neboť neživeny kontrolními tlaky zvenku, zkvalitňujícími skupinu jako celek, odumírají nutně i všechny vnitřní kontrolní tlaky ve skupině, zvalitňující její vedení a skupina, místo, aby se permanentně a přirozenou cestou regenerovala, nezadržitelně kornatí, odcizujíc se stále hlouběji skutečnosti. Konce tohoto procesu jsou známe: když se situace stane neudržitelnou, vyvolá první náhodná porucha explozi — a nadchází krvavý čas palácových revolucí, pučů, kuloárových spiknutí, nesmyslných procesů, kontrarevolucí a sebevražď. „Soutěž o moc“, zaniká kdysi ve své otevřené podobě, je najednou opět zde a zasahuje všechno daleko zákeřnější formou své přítomnosti: je totiž skrytá. A absence právních jistot, které nedokázala skupina včas obnovit, vrací se teď k ní jako bumerang: vyhlazuje sebe samu. Jinými slovy: neumožní-li komunistická strana co nejrychleji rozvoj své silné kontroly zvenčí, nebude mít záruku, že po nějakém čase opět zvolna nezdegeneruje. Jak vidět, bez celospolečenské demokracie nemůže nikdy natrvalo vydržet ani demokracie vnitrostraničná. Nikoli tedy, že druhá zaručuje první, ale právě naopak: první zaručuje druhou.

Jiná myšlenka, která se objevuje, že by totiž ve volbách i různých orgánech mohli jako opozice fungovat nezávislí jednotlivci, je podle mého názoru přímo kabinetní ukázkou principu, vyvíjejícího opozici ještě dřív, než vznikla: proti dokonale organizované a disciplinované politické straně s ideologií, aparátem, tiskem, propagandou a programem, dotýkajícím se celé společnosti, stál by hlouček soukromých osob bez politického zázemí, zbavených možností jakékoliv kolektivní dohody o jednotě postupů, kandidátech a vůbec jakékoli komplexnější, koordinované a šířeji koncipované politické práce, obdařených jen jakýmsi lokálně komunálními povinnostmi a možnostmi. Ve volbách by se tito nezávislí kandidáti nemohli opřít o obecnou znalost celospolečenské aktivity, programu a možnosti skupiny, k níž patří a která je doporučuje, čímž by byli — na rozdíl od kandidátů vedoucí strany — připraveni o klasické a vyzkoušené vodítko pro voliče, kteří v dřívější většině nemohou srovnávat a nesrovnávají jednotlivé kandidáty, jsou však s to vždycky srovnat obecně známé politické koncepce. Podobně by i v nejrůznějších orgánech neměla tato „opozice“ sebelepší šanci rozvinout při své atomizaci vedle komunistů jakoukoli důležitější a koordinovanější politickou aktivitu. Prostě bez organizované politické síly, disponující právě skrze svou organizovanost zcela specifickou mocí, nemůže vedoucí strana mluvit vážně o jakékoli „soutěži o moc“ a domnívat

se, že vystavuje své monopolní postavení jakékoli vážnější zkoušce kvality.

Další typ eventuální kontroly nebo přímo opozice bývá spatřován ve společenských a zájmových organizacích; ani to však není — přes určitý politický vliv, kterého některé z nich mohou časem nabýt — žádné zásadní a skutečné řešení: budovány na jiném principu, než na principu politického přesvědčení, a určeny k jiným účelům, než podílet se na politické moci ve státě, nemohou tyto organizace nikdy dost dobře sehrávat úlohu kontroly moci prostě proto, že nevyhovují jejímu základnímu předpokladu, totiž nezávislosti kontrolujícího na kontrolovaném: členství v nich se nejen nevylučuje s členstvím ve vedoucí nebo jiné straně, ale v jejich nejvyšších orgánech a funkcích jsou také výhradně stranici, podléhající vyšším stranickým orgánům a za svou vedoucí činnost v zájmových organizacích jim odpovídající. Přičteme-li k tomu známý systém stranických skupin, stranických kandidátů a stranickou disciplinou vázaného hlasování (včetně obvyklého volebního řádu, prakticky neumožňujícího i v případě většiny nestraníků zvolit protikandidáta), pak opravdu pochopíme, že by tu — i při všech změnách této manipulovací praxe, kterých se jistě brzy dočkáme — opravdu těžko mohlo jít o skutečnou kontrolu zvenčí. A jelikož, jak se ukazuje, bude teď vývoj směřovat zřejmě k rozkladu řady umělé jednotných a nepružných kolosů a k větší diferenciaci organizací, každý pokus o politickou integraci nebo koalici těchto organizací do jakéhosi „politicko-kontrolního“ bloku by směřoval proti tendenci vývoje a nemohl by k ničemu dobrému vést.

Logickým a prakticky nejschůdnějším řešením by bylo konstituování opozice způsobem, který bývá z oficiálních míst nejčastěji navrhován: obrodou dnes existujících nekomunistických stran NF. Není samozřejmě apriori vyloučeno, že v těchto stranách se mohou skutečně prosadit síly, schopné takovou opozici vést, já osobně však přesto všechno na toto řešení příliš nevěřím: obávám se, že tyto strany se za posledních dvacet let, kdy se jejich orgány nezmohly na nic jiného, než na otrocké přizvukování všemu, co dělala vedoucí strana, natolik zkompromitovaly, že výhoda této cesty (existující aparát, tisk apod.) nemůže vyvážet její nevýhodu: obtížnost znovunabytí ztracené důvěry. Nehledě k tomu, že právě na adresu této koncepce by bylo možné poměrně snadno a právem obrátit výtku „návratu k překonaným a nemoderním formám buržoazní demokracie“, kterou je možné občas slyšet z oficiálních míst proti myšlence opozice: vždyť by tu v podstatě nešlo o moc víc, než o pokus vytáhnout opět na světlo mumifikované pozůstatky předúnorového — ostatně už tehdy značně problematického — rozvrstvení politických sil.

Polovičitost všech těchto koncepcí má tedy, jak se ukazuje, společnou příčinu: žádná z nich neumožňuje skutečnou volbu. Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost — jednou za čas — svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň dvou *souměřitelných alternativ*. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě nezávislých politických sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid.

Čili: dokud bude v naší zemi moderní, aby existovala komunistická strana jako strana, dotud bude moderní i požadavek *druhé politické strany* jako jejího důstojného a svéprávného partnera v „soutěži o moc“ a tudíž i jako trvalé záruky její kontroly zvenčí. Jedinou skutečně konsekventní a v našich podmínkách skutečně účinnou cestu k ideálu demokratického socialismu spatřuji tedy (samozřejmě: jen do chvíle, než mě někdo přesvědčí o nějakém lepším řešení) v obrození skutečně společenské struktury odpovídajícím *modelu dvou stran*. A jelikož by pochopitelně už nešlo o strany, stojící na třídním základě a prosazující tedy různé třídní zájmy diktované a proto konfliktní představy o hospodářském a společenském uspořádání země, mohl by jejich vztah být založen na historicky novém typu *koaliční spolupráce*: při plné politické svéprávnosti ve výkonu vzájemné kontroly mohly by být tyto strany zároveň svázány dohodou o základních obrysech společného cíle, totiž humánní, sociálně spravedlivé a civilizované seberealizace národa cestou demokratického socialismu. Což by mohlo být zakotveno a rozvedeno i v jakémsi zásadním „národním programu“ (formulujícím např. i základní orientaci zahraniční politiky apod.), přijatém oběma stranami (eventuálně dalšími společenskými organizacemi) a pro jejich činnost závazným. Míra a způsob plnění či neplnění tohoto programu, stejně jako jeho eventuální budoucí modifikace, by byly posuzovány lidem ve všeobecných volbách, zrcadlících i míru jeho důvěry oběma stranám (celku koalice) i každé z nich zvlášť.

Ačkoliv by mě to jako spisovatele, tedy člověka pracujícího ve sféře fikcí a fantazií, docela bavilo, jsem přece jen natolik soudný, že tu nebudu vymýšlet takzvaný „pozitivní“ program nějaké dosud neexistující strany a promítat ho do různých sfér společenského života; nelze dělat strategii bez vojaka: politické programy se nerodí za psacími stoly spisovatelů, ale jen z každodenní politické praxe těch, kteří je uskutečňují, z jejich trvalé reflexe zájmů, jež má hnutí vyjařovat, z jejich trvalé konfrontace se společenskou skutečností, veřejným míněním, odbornými analýzami atd. Omezím se proto jen na jednu celkovou poznámku.

Často se dnes zdůrazňuje silná a specificky československá demokratická a humanistická tradice. Přitom se ale zapomíná, co to konkrétně znamená: že u

nás existuje mnoho skutečně demokraticky a humanisticky založených lidí, kteří nejsou do politického života (v rámci KSČ) zapojeni ani už z důvodů názorových anebo prostě proto, že jim dosavadní praxe komunistické strany byla právě málo demokratická a humanistická. Toto potenciální zázemí nové strany nabízí i její možný duchovní rámec: mohl by jím být právě tento tradiční demokratismus a humanismus, mohlo by jít tedy o jakousi *stranu demokratickou*. Což přirozeně neznamená, že by si tato strana měla přisvojovat práva jediného skutečně legitimního stoupence demokracie, podobně jako si komunistická strana nemůže přisvojovat pozici jedině skutečně socialistické síly; demokracie i socialismus mohou být jediné kategoriemi celospolečenskými, o jejichž rozvoj jde všem. A pakliže by dvěma hlavními partnery byle strana komunistická a demokratická, znamenalo by to pouze, že jejich jmény jsou symbolicky zaručovány oba póly společného „koaličního“ úkolu: demokratického socialismu. Pozitivní duchovní východisko takto se formující demokratické strany bych přitom viděl v koncepci jakési, pateticky řečeno, *morální obrody národa*. Důraz na váhu nadosobních kategorií a obecných společenských ideálů, jejichž jménem byl v letech diktatury potlačován nárok člověka na jeho individuální osud, přivedl totiž, jak je dnes častokrát konstatováno, tento národ — zvláště v době postupné degenerace systému, vyznačující se direktivním řízením společnosti odosobněnou stranickou byrokracií s jejím všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem — na pokraj morální krize; všeobecná pracovní demoralizace je jen přirozeným produktem tohoto degenerujícího systému ve sféře hospodářské. Nezátížena všemi předpoklady a důsledky tohoto procesu, s nimiž se bude muset Komunistická strana ještě dlouho a složitě — sama v sobě — potýkat, mohla by tato nová strana daleko rychleji a radikálněji postavit do středu zájmu opět lidskou individualitu a konkrétního jedince udělat opět *mírou společnosti a systému*. Nikoli ovšem tak, že by si abstraktum člověka vybrala jako východisko nového frazeologického rituálu, ale docela jednoduše a prakticky: zájem o konkrétní lidské osudy, nefiltrováním různými apriorními ideologickými distancemi od jeho bezprostřední a bezvýhradné naléhavosti; bojem o konkrétní lidská práva, nároky a zájmy; konkrétní, aktivní a opět bezvýhradnou rehabilitaci takových donedávna „metafyzických“ hodnot jako je svědomí, láska k bližnímu, upřímnost, soucit, důvěra, pochopení apod.; novým pojetím lidské důstojnosti; ohledem na osobnost a mravní kontinuitu vůdců atd., atd. Zdá se mi, že právě díky takovému nároku by se tu otevíraly možnosti nejen pro ty lidi nejrůznějšího věku, sociálního postavení, víry a světového názoru, které pro jejich konkrétní a radikální humanismus vyvrhla doba neprávem na periferii společenského

uplatnění, ale ve významné míře i nejmladší generaci: z toho, co o jejím sebeuvědomovacím procesu tuším (např. z různých konceptních projevů studentského hnutí, jež považuji, mimo jiné, za jednu z mála společenských sil, usilujících dnes o svou skutečnou politickou nezávislost), usuzuji, že z různých důvodů právě takové duchovní klima by jí mohlo být blízké. Nejde ovšem o to mladé lidi „podchytit“ po politickou práci (KSČ mladé lidi nepodchytila právě proto, že je pořád jen usilovala podchytit), ale umožnit jim naopak z objektu politické aktivity stát se jejím subjektem: nevnučovat jim jen vůli a koncepty jiných, ale přijímat také vůli a koncepty jejich.

* * *

Tolik tedy na téma „druhé strany“. Závěrem bych se rád zmínil o věci, kterou považuji za velice závažnou: obávám se, že v nekomunistické většině národa se nikdy určitá širší a aktivnější politická síla nezformuje, dokud se nepodaří nekomunistickému stanovisku dosáhnout určitého základního *politiko-morálního uznání*, vyrůstajícího z přijetí jistých evidentních pravd a projevujících se v určitých jednoznačných praktických aktech, směřujících k nápravě křivd, jež se dosud nikdo napravit nepokusil. Zdá se mi, že bez takového uznání — jako určitého morálního předpokladu každé další aktivity — nemohou nekomunisté nikdy získat důvěru v smysl a šance svého dalšího podnikání. Nedivte se: je opravdu těžké se jakkoli významněji a po svém angažovat bez minimální záruky, že komunistický omyl není jednou provždy a zásadně čímsi víc než nekomunistická pravda. A viděl-li mnohý nekomunista komunistický omyl jako omyl už v době, kdy komunista neměl o jeho pomýlenosti ani tušení, je třeba mu to — aspoň dodatečně — přiznat, ať to je jakkoli nepřijemné; nejde-li to, pak to znamená, že komunisté jsou jistým zvláštním druhem nadlidí, kteří mají — z principu — pravdu i tehdy, když se mylí, zatímco nekomunisté se — z principu — mylí i tehdy, když mají pravdu; za takové situace by ovšem nekomunisté byli bláhoví, kdyby se do čehokoli angažovali. Mají-li komunisté zaručeno právo na občasný omyl, musí mít nekomunisté zaručeno právo na občasnou pravdu; jinak to všechno nemá smysl.

O co konkrétně jde? O nic jiného, než o požadavek důsledné rehabilitace všech nekomunistů, kteří museli léta trpět (a kteří dodnes mají na čele zbytky Kainova znamení) za to, že některé věci věděli dříve, než k nim dospěli komunisté. Což je mimořádně aktuální právě dnes, kdy mezi těmi, kteří byli svého času trestáni za přesvědčení, že nebude dobrý takový socialismus, který bude ochoten obětovat — domněle svému vlastnímu rozvoji — demokracii a svobodu, objevuje se právem určitá zahořklost, dospívá-li naše zřízení po létech přesně k téže jistotě, dává-li jim tedy za pravdu, neprojevuje-li však zároveň ochotu přiznat to a vyvo-

dit z toho — vzhledem k nim — určité praktické konsekvence.

Jen malý příklad: v letech 1949 a 1950 musely v důsledku čistek opustit vysokoškolská studia desítky tisíc talentovaných studentů, kteří se nedopustili ničeho jiného, než že nesouhlasili (resp. podle názorů svých zfanatizovaných kolegů v prověřkových komisích by mohli nesouhlasit) s tehdejší politickou praxí komunistické strany, anebo, že prostě nebyli komunisty. (Není asi třeba zdůrazňovat, jakou škodu takové a podobné akce znamenaly pro národ; ti, kteří zůstali zde a byli rozptýleni do různých zaměstnání, většinou se už nemohli vrátit k původnímu oboru a takřka dodnes musí zápasit se situací kádrově sporných případů; ti, kteří emigrovali, jsou pro nás rovněž ztraceni, byť mnozí z nich už jako vysokoškolští profesori na různých amerických a západoevropských univerzitách.) Nejde mi v této souvislosti o nic víc, než o přesvědčení, že by bylo na místě, aby ti, kteří tyto čistky kdysi prováděli a kteří dnes — plní znovuzkřížené svazácké euforie — hřímají na schůzích a studentských mitincích o „dobé temna“, o svobodě, demokracii a spravedlnosti, obrátili se také ke gestu méně atraktivnímu, ale hlouběji stvrzujícímu jejich progresivitu, a zasadili se o práva svých někdejších „ideových odpůrců“, kteří díky ironii dějin dodnes doplácí na to, že v tyhle hodnoty věřili už před dvaceti léty.

Jsou věci, které napravit nikdy nelze. Ale je ještě mnoho věcí, které by napravit šly. Analogicky by bylo možné hovořit o řadě příkladů jiných, o křivdách drastičtějších, které zasáhly nejrůznější sociální vrstvy, od zemědělců až po drobné živnostníky, od univerzitních profesorů a spisovatelů až po venkovské kněze. (Zvláště významnou a dosud politicky takřka nevyužitou sílu lze v této souvislosti spatřovat i v oněch snad osmdesáti tisících politických vězňů z padesátých let: běží o lidi nejrůznějších sociálních vrstev, jejichž společný osud byl zřejmě takovou zkouškou mravní pevnosti a sounáležitosti, že by bylo neodpuštělným hříchem, kdyby se tato síla nezačlenila pozitivně do politického života národa.)

S tím souvisí i další věc, která se nás netýká jen zdánlivě: problém československé politické i nepolitické poúnorové emigrace. Všichni tři lidé jsou dodnes chápáni převážně jako sbírka nepřátel země a lidu, přesto, že většina z nich se nedopustila opět ničeho horšího, než že už před dvaceti léty byla přesvědčena, že socialistickému systému by neměla být obětována demokracie. Mnozí z nich přitom emigrovali jen proto, že jim zde hrozilo vězení a perzekuce, anebo prostě proto, že tu neměli možnost pracovat ve svém oboru: pokud odešli ilegálně, je sporné, zda to lze — z hlediska Deklarace lidských práv — považovat za zločin v podmínkách, kde legální možnost vystěhovávání neexistuje. Dokud nebude vztah státu k této emi-

graci velkoryse revidován, nebude ani zde, mezi námi, situace zcela normalizována: patří přece k hloubě demokratického státu, že nemá na svém mezinárodním kontě položku emigrace.

Prostě a dobře: myslím, že je dnes už neúnosné a nehistorické vidět tento národ stále jen očima únorového konfliktu — což platí samozřejmě pro oba táboře, které se tehdy střetly. Neříkám to proto, že bych bojoval o rekonstrukci předúnorové situace (i když k řadě tehdejších samozřejmostí se dnes namáhavě dopracováváme), ale právě naopak: proto, že její rekonstrukce není už prostě možná.

Důsledné politicko-morální uznání nekomunistické pozice nebude asi záležitostí nikterak jednoduchou a práva, z takového uznání vyplývající, nezapadnou asi nikomu z nebe: je především na iniciativě nekomunistů samých, aby si je postupně vydobyli. Možná také, že se mohou různé nekomunistické politické síly zformovat i bez takového uznání. Mně se však zdá, že bez toho to bude vždycky nutné aktivita polovičatá, obložená rezervami a distancemi, ne zcela autentická, a proto ne dosti průrazná: s dvacet let upevňovaným pocitem outsiderovství a neplnoprávnosti se do arény politického života vstupuje těžko.

LL č. 6. 4. dubna 1968

Miroslav Jodl

Svoboda a odpovědnost

Svobodu nelze ztotožňovat s poznáním nutnosti. Filosofický výrok, že svoboda je poznáním nutnosti, platí jen ve svém kontextu, to znamená, že je součástí vysoce abstraktního myšlenkového modelu, který chce uvést v souvislost jisté pojmy. Mimo možnosti této myšlenkové soustavy se stává informačně neurčitým a umožňuje efekty nejrozumnějšího druhu. Poznáním nutnosti může být rezignace, trpný stav podřízenosti, který je opakem svobody — za předpokladu ovšem, že svobodě přisuzujeme kvalitu aktivity. Navíc se nám stále vtírá otázka: co je nutnost? Je ve společnosti mimo sféru lidské aktivity, která je přece vždy produktem zájmů? A nebývá někdy zejména ve sféře společenské činnosti nutnost zaměřována za dostatečné autoritární tvrzení, že něco je nutné?

Ve společenském systému, který je systémem značně členěným, organizovaným a institucionalizovaným, musíme k problému svobody přistupovat daleko konkrétněji a to především z hlediska *funkce*, kterou v tomto smyslu svoboda má, z hlediska *efektu*, které vyvolává.

Člověk je produktem i producentem systému, přičemž kvalita i intenzita jeho producentství je u různých

ných jednotlivců a různých skupin různá — a různá je tedy i míra jejich svobody. Jestliže je míra svobody různá, znamená to, že svoboda musí být měřitelná. Požadavek měřitelnosti patří k trvalým ambicím každé vědy, tedy i věd společenských. Není to ovšem požadavek samoučelný: měřitelnost má svrchovaný význam teprve tehdy, vede-li k poznání kvality. A poznání kvality — ve společenském systému, o který nám především jde — se nemůže obejít právě bez poznání funkce a efektů.

Společenský systém není totožný se systémem politickým. Společenský systém je trojedinou, navzájem vázanou a na sebe působící skladbou systému hospodářského, politického a kulturního. O politickém systému je však známo, že integruje funkce ostatních systémů, vytváří směřovací vazby, které zajišťuje svou mocí. Pro nás, z hlediska těchto úvah o svobodě a zodpovědnosti, má politický systém zcela mimořádný význam. Především není v žádném jiném systému (z hlediska společnosti v subsystému) míra svobody tak měřitelná, a tedy empiricky ověřitelná jako právě v systému politickém. A dále: pojem svobody je v moderních společnostech zafixován v politické „nomenklatuře“ do té míry, že se mu dostává i ústavních záruk. Bohužel často jen právě jemu, tj. pojmu; politická praxe se nejednou liší od formálních ustanovení a sám pojem není jednoznačně definován tak, aby vylučoval výklad, který může svobodu změnit v anti-svobodu.

Politická svoboda se dotýká člověka jako občana. Existence člověka se však nevyčerpává plně existencí občana. Občan je člověk, který požívá politické svobody, přesněji řečeno politických svobod. (Člověk, který ve společnosti nemá politické svobody, není občan, ale poddaný.) Politické svobody však ještě nemusí činit člověka vnitřně svobodným; je známo, že tíživá situace sociální znehodnotila za minulých republik v očích postižených význam politických svobod; na druhé straně může mnoho i zámožných lidí ztratit v pocitu nudy a nečinnosti smysl pro politické svobody. Politické svobody jsou jako vzduch; jeho hodnotu si mnohdy uvědomíme, až když se nám ho nedostává.

Je tedy užitečné rozlišovat svobodu vnitřní a vnější. Vnitřní svobodu nelze nikomu dát, žádný systém ji člověku nemůže zaručit; vnitřní svoboda je pronikavé poznání zákonitostí, těžce získaný klid duše, vítězství vybojované v boji s osudem i se sebou samým. Politický systém však může zaručit vnější svobodu ve formě politických svobod. A k těmto svobodám v novodobé společnosti jednoznačně patří i svoboda projevu (a tedy i tisku) a svoboda sdružování.

Oponenti demokracie rádi zdůrazňují, že tyto svobody ještě nezaručují skutečnou demokracii, že jsou „formální“ a že jsou produktem buržoazního liberalismu, který už je historicky překonaný. Tyto námitky nic nemění na skutečnosti, že se svobodou projevu a

svobodou sdružování politická demokracie stojí a padá. Politická demokracie může být nedostatečná, formální, slabá, špatná, v dané historické situaci neefektivní — ale její pojem bezpodmínečně zakládá nutnost svobody projevu a svobody sdružování. Pokud pak jde o tvrzení, že tyto svobody jsou produktem buržoazního liberalismu, vyvracejí toto tvrzení evropské dějiny posledního více než sta let. Buržoazní liberalismus je plně spjat pouze s prvním typem moderních demokracií, s demokracií liberální, která se prosazuje po revolučních zmátcích třicátých a čtyřicátých let minulého století. Tato demokracie nezná ještě všeobecné rovné volební právo a omezuje svobodu sdružování. V sedmdesátých letech je vystřídána vyšším typem demokracie, demokracií formálně univerzální, která se plně projevuje až koncem století a po první světové válce. Tato demokracie byla vybojována především usilovným bojem sociálně demokratického hnutí, které zahájilo dočasnou etapu masových politických stran a které si koncem 19. a počátkem 20. století vymohlo všeobecné volební právo. Relativně plná svoboda projevu a plná svoboda sdružování jsou tedy produktem politického boje socialistického hnutí a nic — alespoň v Evropě — neopravňuje nikoho, kdo se hlásí k socialismu, aby jimi opovrhoval nebo je pomlouval. Sociální rozpory uvedly demokracii do krize; nakonec se však ukázalo, že výkonost moderní průmyslové společnosti a moderní humanismus (ať už se sebeskeptičtěji vyslovujeme o jeho možnostech) jsou bez demokratického principu a tedy i bez demokratických svobod nemožné. To bylo a je ostatně jasné i všem opravdu velkým a humanistickým mluvčím evropského socialismu. Politické svobody patří k hodnotovému a kulturnímu fondu, který si lidstvo během své existence vytvořilo. Bez respektování tohoto fondu není natrvalo žádný pokrok myslitelný. Všechny převratné sociální změny dospívají jednoho dne, po určitém přechodném období strukturální vratkosti a strukturálního hledání, k imperativní existenci tohoto fondu — a pak nastává třídění duchů.

Vnější svoboda není jen svobodou od něčeho, tj. od útlatu. Má i svou pozitivní hodnotu. Především mají politické svobody svůj nepopiratelný význam ve sféře prosperity (Byl to už Macchiavelli, který konstatoval, že svobodné „obce“ jsou vyspělejší a zámožnější než společnosti, jejichž příslušníci postrádají svobodu.) Demokratický princip poskytuje prostor pro diskusi o závažných problémech, každá moc totiž velmi často ve snaze o stabilitu směřuje spíše ke konzervatismu a odhodlává se řešit závažné problémy, až když se velmi důrazně hlásí. Demokratický princip znemožňuje rozvoj politické teokracie, kde představitelé společnosti odmítají kritiku své osoby, tabuizují svou politiku a činí si zároveň suverénní nároky na ideologickou arbitráž; klasickým příkladem je zde východní caesa-

ropapismus. Přijmeme-li tezi (historii nesčetněkrát potvrzenou), že každá moc směřuje ke své hypertrofizaci, tak z toho nutně vyplývá, že žádná moc nesmí příliš dlouho zůstat bez kontroly zdola, jinak se zvrhne ve svévoli, libovůli, neuznává žádné omezení než to, které klade sama a mění občana v poddaného. Kontrola moci zdola však není možná bez politických svobod.

Politické svobody mají velký význam psychologický a kulturní, právo občanství propůjčuje příslušníku společnosti důstojnost, dává mu pocit, že není pouhým objektem absolutní evidence a manipulace, umožňuje mu, aniž je k tomu nutí, politickou aktivitu a iniciativu.

Všechna tato aktiva demokratického principu jsou ovšem podmíněna celkovým stavem společnosti. Protikladnost zájmů, hluboká sociální, rasová a jiná napětí zbavují demokratický princip účinnosti. Musí být splněny jisté podmínky, aby se mohl demokratický princip účinně prosazovat, aby byl funkční. Značnou úlohu tu hrají tradice národa, stupeň jeho vyspělosti a připravenosti. I k demokracii je třeba jednotlivce a společnost vychovávat.

Ríká se, že pojem svobody je nerozlučně spjat se zodpovědností. Toto tvrzení vyžaduje hlubší analýzu. Svoboda jako pojem nutně odpovídá nepředpokládá, stejně tak odpovědnost nepředpokládá nutně svobodu. Hovoříme-li však zcela konkrétně o společenském systému, pak musíme konstatovat, že politická svoboda předpokládá zodpovědnost jak ze strany těch, kteří jsou v dané chvíli subjektem moci, tak i ze strany těch, kteří jsou v dané chvíli objektem moci. Jediné tak může být politická svoboda funkční. Politická svoboda nutně předpokládá minimálně loajalitu občana vůči svobodně zvoleným představitelům, kteří mají jak povinnost podrobovat se veřejné kontrole zdola, tak i právo na takové podmínky, které jim umožní operativní a účinný výkon funkce.

Zodpovědnost ve svém pojmu svobodu nutně nepředpokládá. Dějiny nacismu i fašismu ukazují, že představitelé těchto režimů se neustále dovolávali zodpovědnosti a činili z ní hlavní politický princip. „Der Führer befiehlt, wir folgen.“ Fakticky však schéma jejich politického systému vypadalo takto: naprostá svoboda nahoře, naprostá nezodpovědnost směrem dolů; naprostá nesvoboda dole, naprostá zodpovědnost zdola směrem nahoru. Schema demokratického politického systému však vypadá poněkud jinak: funkční svoboda nahoře, funkční zodpovědnost směrem dolů vůči občanům; funkční svoboda dole, funkční zodpovědnost směrem nahoru vůči představitelům, kteří nejsou autokraty, ale pouze první mezi rovnými.

Abyste princip zodpovědnosti mohl ve společnosti funkčně realizovat, musí být příslušníci společnosti politicky svobodní, musí mít garantované, nikoli

pouze formálně proklamované politické svobody. Člověk, který tyto svobody nemá, není morálně povinen být zodpovědný, protože jeho nesvoboda vylučuje jeho demokratickou zodpovědnost. V takovém případě se jeho „zodpovědnost“ mění v poslušnost, v jediné právo: „Maul halten und weiter dienen!“

Co to ovšem znamená *být či nebýt morálně povinen*? Každá společnost je především produktem zájmů, nikoli produktem nějaké aprioristické morálky. Z politologického hlediska je morálka funkční jedině tehdy, jestliže přispívá k faktické integraci společnosti, jestliže podporuje státní rezon, jestliže podněcuje člověka k takovému myšlení a k takové činnosti, která upevňuje kooperaci v společenském životě. Avšak tam, kde se vyhrocují různé skupinové zájmy (a nemusí to být zdaleka jen třídní antagonismy, protože monopolistické konflikty se vyhrocují i mimo sféru třídního modelu), dochází nutně i ke střetání různých hodnotových systémů, ke stavu skryté či otevřené hodnotové války, která přerůstá v politické konflikty; nejsou-li zájmy jednotlivců a skupin uvedeny alespoň relativně v soulad, nejsou-li alespoň relativně uspokojovány; přitom v žádné moderní společnosti nemůže existovat naprosto jednotný, monolitní hodnotový systém — to je důsledek toho, že jednotlivci a skupiny zaujímají různá postavení, jsou různě saturováni a především se velmi různě podílejí či nepodílejí na tvorbě zásadních rozhodnutí, usměrňujících pohyb společnosti a tedy ovlivňujících lidské osudy.

Morálka je produkt hodnot, jež jsou produktem potřeb a zájmů. Jestliže jsem tedy uvedl, že člověk, který politické svobody nemá (popřípadě se necítí politicky svobodem), není morálně povinen být zodpovědný (nebo necítí tuto povinnost jako morální), pak to neznamená nic jiného, než toto: člověk, který nemá aspoň minimální možnost ovlivňovat tvorbu závažných a závažných rozhodnutí a ovlivňovat výběr a činnost těch, kteří se dostávají k moci, nemá ani možnost aktivně a iniciativně ovlivňovat svůj lidský osud ve společnosti, vidí, že je pouhým objektem manipulace, že se o něm rozhoduje bez něho a že se i o společnosti rozhoduje bez něho. Výsledkem je pak buď rezignace, nebo útek do egoistické privátní iniciativy, nebo zoufalství nebo agrese, nebo vůle po revolucní změně. Přesahuje-li počet těchto frustrací ve společnosti únosnou míru, klesá stupeň integrace a nastává destrukce hodnotového světa. Člověk, který je povinen být zodpovědným, aniž má svobodu být zodpovědným, odmítá pak zodpovědnost jako břímě, nařízené mu těmi, kteří se odcizili jeho zájmům a přestali být jeho reprezentanty.

Člověka je tedy možno vychovávat k zodpovědnosti dvojím způsobem: buď je v úhrnu své společenské existence k zodpovědnosti nucen nástrojem moci k administrování, nebo je k ní vychováván tak, že je respektována jeho vůle po sebeuplatnění a že je mu

umožněno být v té či oné míře politickým subjektem. Tento druhý způsob výchovy je výchovou člověka občana. Výchova k občanství předpokládá politickou výchovu; ne však výchovu ve formě politické drezury a politické indoktrinace, ale výchovu ve formě politického vzdělání. Toto politické vzdělání má dvě stránky: teoretickou a praktickou. Úroveň teoretické stránky záleží na množství objektivních, záměrně nezkrslých informací o problematice dané společnosti i o problematice zahraniční, na znalosti všech *pro* a *proti*; politické vzdělání demokratické si vyžaduje respektovat heslo *audiat et altera pars* (ať je slyšena i druhá strana).

Úroveň praktické stránky politického vzdělání závisí na možnosti dobrovolně a ze své vůle se aktivně angažovat v různých formách sdružování, ať už v nich jde o prosazování vlastních zájmů, či o smysluplnou integraci celé společnosti, účastnit se samosprávy, podílet se na kontrole moci a ucházet se o občanský mandát, to jest o možnost být delegován k výkonu různých politicky závažných funkcí.

Lidská nerovnost se projevuje i v této oblasti. I účast na politickém životě, na tvorbě politické vůle a politického rozhodování má hierarchický charakter; v této hierarchii je však možno a nutno, chceme-li žít demokraticky, jednoznačně vymezit, právně zakotvit a právně garantovat rozsah a obsah svobody i rozsah a obsah zodpovědnosti. Dva požadavky je tedy třeba uvést především: svobody a zodpovědnosti, práva a povinnosti musí být zakotveny závazně pro všechny, stabilně a nadosobně; nemohou se stát hříčkou osobní svévolí či osobního mocenského výkladu, nemají-li ztratit mravní autoritu a závaznost. A za druhé: v demokratickém státě mají komplementární charakter, jsou na sobě navzájem závislé a jen jejich vzájemné funkční vazby umožňují demokratickou „hru“, „hru“, která se nevyhne konfliktům, ale má pro jejich řešení lepší předpoklady.

Demokratická zodpovědnost je negací monopolu. Vývoj našeho hospodářství nám ukázal, že tam, kde ve vztahu výrobce—spotřebitel, distributor—konzument, má jeden člen monopol příležitosti a rozhodování, pociťuje zároveň minimum odpovědnosti vůči druhému členu. To platí i pro nejširší oblast věci veřejných. Má-li mít občan povinnost zodpovědnosti k moci, má právo se dovolávat zodpovědnosti vůči sobě. A míra této zodpovědnosti je i mírou jeho svobod.

LL č. 6. 4. dubna 1968

JÉ MI LITO, ALE DOSTALI JSME DIREKTIVU, ŽE NEMÁME MOC DOUVOŘOVAT
ÚSTŘEDÍ KRESBA JIRÁNEK

Ludvík Vaculík

A co dělníci?

Jsem velmi přístupný náladám, a to mi umožňuje vidět někdy věci takové, jaké opravdu jsou.

Za ohavného počasí, kdy déšť srážel do ulic dým fabrik a sporáků, šel jsem po hrbolatině chodníků plombovaných hlinou a zpuchřelým asfaltem podél otlučených zdí, uhýbaje proudům vody, šplachající z prorazavých okapových žlabů. Nenormální, silné světlo výbojek padalo do řídkého bláta z popele a prachu. Ladná tramvaj prolezla kolem rohu. Luxusní lahůdky skvěly se za sklem hokynářských výloh.

Pod vlivem takové nálady napadla mi překvapující pravdivá myšlenka, že v tomto chudičkém západočeském městě má své sídlo starý multimilionář Škodovka.

Už dlouho nevím, co všechno u nás dneska vězí pod slovem dělník. Určování dělníka podle manuální povahy jeho práce nestačí. Šička, ohnutá za strojem v ševcárnách a valcír, poroučející těžkým kusům železa — to jsou dva velmi nestejní dělníci. Jejich plat, jejich volno po šichtě, jejich jistota v zaměstnání jsou hodně odlišné. Nejsou si rovni. Valcír je jaksi větší dělník. To by se poznalo, kdyby současně vypukla stávka v ševcárnách a v ocelárnách: kam by šel Dušek dřív.

Kromě toho existují dělníci rodem a duší vedle dělníků z přinucení, část dnešního dělnictva má, jak známo, špatný třídní původ. Kromě toho jsou v každém závodě místa lépe placená, místa příznivějším přechodem do důchodu, místa zdravější, s větší vyhlídkou na postup nebo na cestování, zkrátka místa jak stvořená pro dlouholeté členy výborů a poslušné důvěrníky různého druhu. Jak je to s dělnictvím takových lidí?

Kromě toho se k dělnictvu sami pořád počítají lidé, kteří už dávno působí na pracovištích se zcela odlišnou klimatickou. Tak dávno, že blíže neurčená část z nich „plete si proletariát a sekretariát“ — řečeno s Vaškem Káňou. Já jim však — vypůjčkou tuším od Lenina — říkám profesionální revolucioniáři.

Už dlouho pomyslím, že napíšu úvahu na téma „Či je vlastně tento stát“. Zabýval bych se v ní podivnou skutečností, že průměrně neinformovaný dělník považuje špatný stav našeho státu za dílo intelektuálů, kdežto intelektuálové vědí, že tento špatný stav naorganizovali profesionální revolucioniáři ve jménu dělníků. Z jaké části s jejich vědomím, vůlí či nevlí, lhostejností či souhlasem — to nevím. Jisté je, že v polemikách a sporech, které inteligence vedla mezi sebou či proti jiným, slovo dělník znamenalo ozbrojené veto. — Tedy o tom bych chtěl napsat úvahu, a

co úvahu! Pro kočku! Na toto téma by měl někdo udělat ve Škodovce veliký mítink, česky tábor lidu. Pozor: kdo?

Dovolili mi naslouchat jednání koordinační porady závodních výborů ROH. Asi čtyřicet funkcionářů. Bylo to v jednom z dní, kdy vysoké demise šly jedna za druhou. Pastyřík padl. Nedlouho předtím zveřejnilo 650 stranických, odborářských a hospodářských funkcionářů Škodovky své stanovisko k tomu, že v době, kdy celá země víře, „ÚRO dva měsíce mlčí, nechává hnutí svému osudu... ÚRO v tomto politicky náročném období odborové hnutí nevede, neřídí, či že se dokonce této povinnosti zřekl. V každém případě to znamená, že neplní svou funkci a že se k hnutí zachovala macešsky.“ — Tedy nechala hnutí jeho osudu a zachovala se macešsky.

Nyní na této poradě přebíral předseda oborové komise inž. Klekner body tohoto dokumentu, z nichž mě obsaheň či formulaci zaujaly tyto: ovlivnit jmenování a odvolávání hospodářských vedoucích; vyhlášovat požadavky zaměstnanců „veřejně a vlastními ústy“; dělat samostatnou politiku; redukovat aparát státu a společenských organizací; zvýšit kontrolu odborů nad výrobou; „aby pracující byli informováni o zámezech státu“.

Přehled názorů, které tu uvedu, je pouze výsečí z celkového duševního stavu, v němž se cítilo být hnutí, opuštěné svou matkou ÚRO a ponechané svému osudu. Tedy: Nesouhlas s tím, že Pastyřikova demise byla odmítnuta jen proto, aby mu mohla být vyslovena nedůvěra. Proč mu ji nevysslovili dřív? — Montéři si opakovaně stěžují, že přes všechny sliby dostávají vyúčtování služebních cest až za dva měsíce. — O nových volbách do odborových orgánů nelze mluvit, dokud se neřekne, co mají odbory dělat. Buď budou řídit výrobu, hospodařit — nebo chránit pracující. Namočeni do obého jsme bezmocní. — Předsedající inž. Klekner: Zupka je zkušený odborář, a ten neoddléje tak obě stránky. Je třeba umět něs dvojakou úlohu. Není nemožná, my jsme ji jen špatně plnili. Využijeme své pravomoci. Za uplynulé dva měsíce se každý z nás změnil, a kdo ne, ten bude mít problémy se společností i se sebou. — Další: Jsou pracoviště, kde dělníci mají vysoké přesčas: v lednu jeden člověk 115 hodin, v únoru týž 120. Kde je zákoník práce? — Lidé pomoci přesčasů vyrovnávají stále zdravování. Za první republiky bychom v takové situaci šli do stávky. — Všichni se točí jen okolo studentů a nikdo si nevšímá pracující mládeže. — Máme si udělat vlastní program podle stanov a směrnic, anebo jaký bychom potřebovali? V druhém případě předem vím, že to nemá smysl. — Není třeba hledat svůj program. Akční program strany bude obsahovat i roli odborů. — My si musíme postavit vlastní program, abychom

obnovili svou autoritu. — Předsedající: V podstatě nejde dnes u nic nového. Takhle jsme mluvili i před pěti lety, ale hořejšek mlčel. Dnes mluví hořejšek a mlčí dolejšek. Jediné vedení myšlenkou, že socialismus je sám o sobě tak spravedlivý, že není třeba za nic bojovat. Dělníka otrávil, když dvakrát třikrát musel opakovat totéž. — Jsem ve funkci rok. Nechce se mi pobízet lidi, aby přemýšleli, co dělat, když čekám, že za 14 dní se jim budu muset omlouvat: Promiň, ale my jsme dostali nařízeno dělat to zas takhle. — Co vidím, to mě rozčiluje. Přece musejí věci mít nějakou etiku! Jinak neseženeme nikoho, kdo bude vůbec ochotný žít funkci. Takle demokratizace povede jen k tomu, že se do čela postaví samozvanci. — Dneska přijdou do funkcí noví, dostanou lepší podmínky, takže budou moci dokázat něco, co my jsme nemohli. A na nás se bude házet bláto. Mně je to jedno, já jsem dva roky před penzím. Já mám jenom strach, aby se, až do toho penzi půjdu, vůbec nějaký ještě vyplácelo! — Dneska musí člověk být opatrný, když chce říct svůj názor, i když je to názor většiny. Televize a rozhlas dávají přednost jedné straně. Mluví samí ti, co dvacet let nepromluvili. My jsme za první republiky dokázali pro svůj názor jít proti bodákům. Proč všichni ti novináři nepromluvili? Báli se o koryta! Pamatuju, jak se v nárosc straně říkalo: Bratři, vstupuje do KSČ, budeme vás tam potřebovat. Mám dojem, že jsou to oni, co teď mluví. — Kdo zastupuje pracující v tom týmu, co vypracovává ten akční program? Jsou tam taky dělníci? My si tu drásmo nitra, ale kdo předá naše požadavky nahoru?

Když je tedy hnutí po dvaceti letech konečně ponecháno svému osudu, polovička lidí mlčí a polovička z těch, co mluví, volá po matec.

* * *

Ze všech špatných způsobů, jak se dát do řeči s neznámými dělníky, vybral jsem si ten smutně proslulý: Požádal jsem předsedu ZV ROH v lokomotivce, aby mi zprostředkoval schůzku s lidmi podle své úvahy. Přišlo jich asi dvacet, z toho šest členů KSČ, jeden co vystoupil z KSČ kvůli vysokým příspěvkům, jeden starý sociální demokrat, jeden bývalý pracovník nějakého aparátu, jeden mladý člověk s vousem a jedna žena. Myslím, že mluvili otevřeně, ale nepříkládám zvláštní váhu otevřenosti před novinářem. Lidé, když se nebojí, tak zase naopak spíš předvádějí, jak se nebojí. Co říkli, považuji nikoli za vzorek celkového dělnického smýšlení, ale za obraz toho, co v březnu tohoto roku mohla a chtěla vyslovit jistá skupina dělníků před redaktorem LL za přítomnosti mně neznámého funkcionáře asi odborů, jenž seděl stranou a nezučastnil se.

Bylo to den po velkém mítinku v pražském Sjezdomovém paláci. Tato událost působila na většinu z nich nepříjemně. Starší dělník: „Na mně to dělá všechno

dojem komplotu proti dělnické třídě. Koho myslí Smrkovský těmi provokatéry?“ — Bezpartijní: „Goldstücker je, no... řekněme moudrý člověk a bylo mu, dejme tomu ukřivděno. Kohouta a Procházky jsem si vážil, ale některé odpovědi byly estrádní. Chvillemi mi to připadalo tak drýváčnické, že by prodali i zkažené zeli na trhu. Vy byste s námi měl mít víc trpělivosti, vy tu demokracii zvládnete rychleji, nám to bude trvat dýl. Když se v rádiu přihlásí do diskuse jeden dělník, hned je jich na něj šest. To působí velice špatně. A tyhle rajchstágy jako včera v Praze, to je hec!“ — Jiný hlas: „Čhtějí prosazovat demokracii nedemokratickými způsoby. Lenárta donutili mluvit, i když byl nemocný a Mesteka vyslyšali div ne s detektorem lži.“ — Mladý dělník, jenž se jinak hlásil k progresivnímu směru: „Dneska vidím jako problém, aby i konzervativci dostali plné právo mluvit.“ A všeobecný nesouhlas s tím, že se všechno odbová jen v Praze, že všichni ti demokraté si předcházejí studenty a nikdo nepromluví k dělníkům, rozuměj k dělníkům ve Škodovce. — „My si také můžeme udělat manifestaci,“ řekla žena. „My můžeme udělat generální stávkou!“ vykřikl starý dělník.

Ale za co nebo proti čemu? — Neboť žena, letitá stranická funkcionářka, řekla: „Jak se dnes zdá, ono to všechno bylo špatné, co jsme dělali! Abych se pomalu styděla před svými dětmi za to, k čemu jsem je vedla. My jsme se dole dvacet let třískali, proč to nedělali taky ti nahoře?“ A otázka ke mně: „To opravdu byla taková cenzura, že my se až teď dovidáme, jakých se užívalo metod až fašistických?“ — „Největší cenzura byla za první republiky, redaktor tuhle byl malej, on asi neví, že v novinách vycházela bílá místa!“ zvolal jiný dělník, který neví, že dnešní cenzura zabavovala i ta bílá místa, takže on nemohl nic poznat. Bezpartijní: „Já čekal, že tuto přijde. A můžeme děkovat, že to přišlo touhle formou. Tenhle systém zavedli komunisté a nikoho se neptali. Kdyby sme měli funkcionáře jako byl Zápotocký, tak už byla stávka! Studenti mluví, protože jsou organizovaní, to my nejsme, protože ROH — to je jen béčko v KSČ!“

A stejně prude jako odmítali „vedoucí roli intelektuálů“ v naší dnešní demokratizaci, kritizovali příklady nepořádku a korupce: jak se rozdělávaly stříbrné medaile k výročí založení podniku, jak se za funkce dávaly větší mimořádné odměny než za práci. Hlavní část viny nacházeli zjednodušenou úvahou u hospodářských vedoucích: „Všichni, co se u nás vystřídali a mluvili k nám, jsou na oborovém ředitelství a na ministerstvu, a my jsme tu zůstali a vylizujeme to po nich!“ Bývalý ředitel jim říkal, že budou vyrábět 400 lokomotiv ročně, dnes se jich dělá zatím 70. Promrhané investice. Kdo na veřejnosti ví, že zde dostaly všechny ženy měsíční neplacenou dovolenou? A podívejte se na šrotiště, co tam je vyhozené práce. Jeřábovou dráhu postavili a zas ji demontovali. Kdo to dělá?

„Tento systém zavedla komunistická strana,“ podotýká kdosi a jiný odmítá: „Copak za to může Lenárt a Novotný?“ — „Tohle mi neříkej, od nástupu Novotného se nám jen bralo a bralo!“ — Bývalý aparátník: „Bralo se nám, na náměch, na platech, ale my jsme to snášeli, protože se nám to mělo vrátit na tom socialismu. A dnes? Intelektuálové jsou mrvové!“ Intelektuálové jsou mrvové, protože spoluzavinili ztráty. Takzvaný nový systém ekonomického řízení je podvod založený na zásadě, že tam stejní lidé zůstanou i nadále, protože: „Pes psa nežere!“ — „Když dělník udělá zmetek, platí. Kdo zaplatí ztráty zahraničního obchodu a celou špatnou orientaci výroby?“ Jak mohou věřit, že to za pět roků nebude ještě horší? „Mně se tomu nechce věřit, protože se v tom motají samí spisovatelé a jeden Smrkovský. Proč nemluví taky lidé pro nás a pro Šik, když tu byl, mluvil jen pro uzavřenou společnost funkcionářů a my se zas nic nedověděli?“ Místo výkladu o demokracii by se dělnice potřebovala dovědět, jak to bude, až se zase zkrátí pracovní doba. Kdo dělá v kanceláři, ten se může těšit. Ale kdo dělá v úkolu, ten vydělá málo. Starý sociální demokrat logicky: „Málo hodin, málo peněz. Co byste chtěla!“

Intelligence, bez jejíhož výkresu a myšlenky dělník nic nevyrobí, selhala. Dávejte pozor jak, je to originální: „My jsme svoje připomínky mohli říkat jen po dělníku. Studovaní lidé si je měli přeložit do takové řeči, aby se ty připomínky realizovaly. A byla jejich povinnost zařídít do přitom tak, aby oni na ně nemohli!“ Kdo oni? — Myslím tím profesionální revolucionáře.

Souhrnný dojem většiny z těch, které jsem slyšel: „Tohle je porážka dělníků.“ A v únavě z řeči, na jaké ucho není zvyklé, z rozčilujících odhalení, s nimiž přicházejí noviny, při stálém rozpukávání dalších drobných jistot a v nedostatku včasných a srozumitelných syntéz dostává se část z nich — nevím jak velká část — k prostému přání: „Kdyby se, víte, ti nahoře raději sami někam zavřeli, domluvili se a pak nám zkrátka řekli, co se zas bude od zejtřítka dělat. A nepouštěli mezi lidi tyhle ty hecy!“

Jsou to lidé, kteří byli po léta zbavováni svých přirozených vůdců, v odborech se odnaučili ostré solidaritě a v KSČ ztratili samostatný politický postřeh. Vše, co bylo řečeno o moci, jež si vybírá poslušné a slabé, prohání hrdé a poctivé, platí také na dělnictvo. Dělníci ztratili totéž co my. Navíc si omylem mysleli, že vládl. V otřesu, který prožívají, mohou se stát politickou kořistí každého, kdo první přijde, svolá veliký mítink a místo všech diskusí zkrátka řekne, co se od zejtřítka bude dělat. Kdo to bude?

Což vše platí nikoli jen o městě, v němž sídlí starý multimilionář. Ale řeknu vám, ten socialistický boha-

tec na tom asi nebude moc dobře. Když vstoupíte do města a když si sloupnete z očí dvacetiletý škraloup navykklého vnímání, čerstvě zpozorujete, co tu těžce schází: společenský průmyslník, jenž na svém letu k prosperitě umí jen tak mimochodem být svému městu světlým inspirátorem a velkorysým podpůrcem.

LL č. 6, 4. dubna 1968

Jiří Brdečka

Čas oponou netrhá

— Čas oponou trh' a změněn svět —, opěval náš klasik revoluční března 1848. Je ale Čas opravdu takovým divotvorným oponářem? Mění svět jediným zázračným trhnutím opony? Což mě napadlo při opožděné četbě sedmého čísla REPORTÉRA. Bezprostřední účastnice Února 1948 tam vzpomíná:

— Myslím, že všichni, kdo jsme Únor prožili — také jsem tehdy seděla u Prašné brány a pracovala v krajských denících strany — tím budeme ovlivněni celý život... Na budově sekretariátu byl balkón... stáli na něm Slánský a Geminder — ten vyskakoval jako tahací panák a křičel: — Tak jste to prohráli, tak jste to prohráli. — Taková byla tehdejší atmosféra. Nás však dnes zajímá především, čím je Únor pro ty, kteří už k němu ten sentimentální vztah nemají... —

Co mě zarazilo na těchto řádcích? Pisatelka říká, že ji Únor ovlivnil na celý život, že má k němu sentimentální vztah a jak by také ne! O dvacet let mladší, prožila tehdejší vítězné opojení přímo mezi nejzásluhnějšími spoluvůdci tohoto úspěchu. Ne, na takové věci se nezapomíná! Jenže: vyskakoval tehdy v jejich očích Geminder opravdu „jako tahací panák“? Já o tom ze srdce pochybuji. Zdá se mi, že tato únorová vzpomínka je nazírána odlišnými optikami dvou různých brýlí. Čočky jedné, velice růžových, brousila atmosféra nadšeného okamžiku, kdy se opravdu zdál změněn svět. Nevěřím však, že by tato skla ukázala významného člena stranického aparátu v podobě tahacího panáka. Tím se stal teprve tehdy, až čas nasadil pisatelce střizlivější okulary, ten čas vědní, nebasnický, který netrhá oponou, ale který smývá šminku iluzí a dává na mnoha skráních uvadat vavřínům. Ty Geminderovy jistě opadaly v očích pisatelky ještě před procesy, jejichž scénář předepsal smrt i tohoto nešťastného, přamálo populárního aparátníka.

Chtěl bych být aspoň o dvacet let mladší, aby tyhle nezapomenutelné dny letošního března byly pro mne chvílí, kdy čas oponou trh' a změněn svět. Zatím však vím, že krásná neděle se chýlí ke konci a že se blíží pondělí, střizlivé a pravděpodobně podmačkané ráno, po němž přijde úterní, středeční, zkrátka zatracené dlouhý pracovní týden za pultem snědeného — kéž by

jen polosnedeného! — krámu. A než tu zas budeme mať nedeli, kolik hrdinů se — případně bez viny — změní v mnoha mladých očích v tahací panáky! Právě dohraný akt historického kusu nás seznámil se souborem, který v neumělých tirádách marně přesvědčoval o báječné budoucnosti, jsoucí vlastně už tak trochu přítomností. Myslím, že teď nám začíná být zapotřebí důrazného a stále opakovaného poukazu na železnou skutečnost nadcházejících dnů, dnů klopotného čištění Augiášových chlévů a vytahování káry z bláta. A ty mladé, kteří poprvé na vlastní kůži prožívají chvíle, kdy se začíná znova — přesněji řečeno, když se začíná na nový účet, do něhož jsou zapsány staré pohledávky — ty třeba připravit na šok nezbytných průvodních zjevů, jimž za podobných okolností dosud nešla žádá společnost. Pokud se těchto věcí týče, čas oponou vůbec netrhá. I tentokrát zažijeme nádherný rozkvet oportunismu, kariérismu, vylévání spiny a jiných, žaludek obračejících blínů, kterým se vždy dařilo na záhonu naší československé zahrádky. Uslyšíme i tentokrát budovatelské písničky. Nevím. Rozhodně by však nějaký dobrý textař měl šikovně přepsat Vyhráme si rukávy! na Nedejme se otrávit! Myslím, že by to nebyla marná práce.

LL č. 6, 4. dubna 1968

Zora Jesenská Práva občana

Prepáče — budem hovoriť o demokracii.

Dvadsať rokov sme o nej smeli hovoriť a písať iba frázy. Aj dnes by iste mnohým bolo najmilšie, keby vznikol nový súbor fráz okolo slova demokratizácia. Je dôležité, aby sme sa nedali znova obalamutiť ľuďmi, ktorí by nás chceli uspať nejakou mierne zlepšenou a trochu priateľnejšou podobou starého klamu, nejakou tou zdokonalenou ľudidemokraciou. Preto nám musí byť jasné, čo to vlastne je — demokracia.

Obyčajne sa myslí, že to znamená vládu väčšiny nad menšinou. To je len polovica pravdy. Iste niet demokracie tam, kde vládne menšina. No nemýľme sa — niet jej ani tam, kde vládla väčšina je neobmedzená.

Vždy a všade, za každých okolností demokracia musí znamenať aj ochranu slabších pred silnejšími, ochranu tých, ktorí práve nie sú pri moci, pred svojvoľnou vládnúcich, čiže, nepresne povedané, ochranu menšín. To neznamená iba menšín národnostných, triednych a podobne. Každý z nás môže v niečom patriť k väčšine a v niečom inom k menšine. A vždy len ten v niečom slabší je oprávnený povedať, či u nás je či nie je demokracia.

Česi nemôžu rozsúdiť, či u nás bola správne vyriešená slovenská otázka, na to sa treba spýtať Slovákov.

Ani Česi nemôžu sami povedať, či sú v Čechách zabezpečené práva nemeckej menšiny, ktorá u nás podľa ústavy vôbec neexistuje, na to sa treba opýtať tých teoreticky neexistujúcich Nemcov. Práve tak v budúcej federácii Slováci nebudú môcť sami posúdiť, či oni na svojom území zabezpečili všetky náležité práva maďarskej a ukrajinskej menšiny. Členovia komunistickej strany nemajú čo dávať vyhlásenia o to, že takzvaní bezpartajní majú rovnaké práva a rovnaký prístup ku všetkým funkciám občianskeho života, o tom nech hovoria tí takzvaní nečlenovia strany. Ateisti nech nikoho nepresvedčujú, že u nás je plná sloboda náboženského vyznania, o tom môžu podať svedectvo iba veriaci. Takzvaní áriji nemôžu vyhlásovať, že u nás už niet antisemitizmu, na to sa treba opýtať občanov takzvaného židovského pôvodu. Robotníci nemôžu ubezpečovať, že vzťah k inteligencii u nás bol a je výborný, práve tak ako ich predstavitelia nie sú povolani presvedčať, že vynikajúco funguje zväzok s roľníctvom — to musia posúdiť príslušníci inteligencie a roľníctva. Staršia generácia nech nerobí arbitra v otázke, či mládež u nás má či nemá náležité životné možnosti, o tom si vypočujme mládež. A tak ďalej, do všetkých dôsledkov.

Ochrana tých slabších — to bolo zmyslom demokracie od začiatku novoveku, azda odvtedy, ako po reformácii králi a kniežatá dovolili vo svojich dŕžavách vyznávať aj inú vieru než svoju, aj vieru menšiny. Ochranu slabších pokladal za zmysel demokracie aj Karol Marx. V robotníckej triede videl najväčšiu z nerovnoprávných menšín. Preto myslel, že najskôr této menšiny, keď sa zjednotí, môže vybojovať zároveň so svojím zrovnoprávnením aj rovnoprávnosť pre všetkých. Nepredstavoval si to tak, že po feudalizme, kde privilegovanou vrstvou bola šľachta, a po kapitalizme, kde privilegované sú zámožné vrstvy, socializmus má zabezpečiť privilegiá robotníctvu a byrokratickému aparátu. Marx nikdy nehlásal triedny rasizmus, nadradenost jedných nad druhými, ale slobodu všetkých. Inak by ho dnes nikto nezaradoval medzi veľkých európskych humanistov. Bez slobody každého jednotlivca, napísal Max, nemožno hovoriť o slobodnej spoločnosti.

Lenže v socializme, aký sme mali doteraz, nikdy sa mocnejší nespýtali tých slabších, tých, čo nie sú pri moci, ako sa im žije, či sú spokojní so životnými podmienkami, aké sa im vytvorili. A kto vlastne vládol?

Teoreticky robotnícka trieda a komunistická strana. Trochu o tom pochybujeme. Keby bola vládla robotnícka trieda, najaktívnejšou, najvojbojnejšou organizáciou by u nás boli bývali odbory. Vieme, že ich nedávno bolo treba zobudiť z letargie. Robotnícka trieda nevládla, len sa to hovorilo. A členstvo komunistickej strany bolo pasívne, pretože bezmocné — aj to sa už priznalo. Že nevládla vláda, to sme nedávno

počuli z ústa najpopovanejších, z úst ministerského predsedu. No v každom prípade sa hovorilo, že tí, čo vládnu, vládnu v záujme ľudu. Nepochybujem, že mnohí podľa toho konali a nechcem poprieť nič, čo sa v záujme ľudu naozaj u nás urobilo. Ale čo konkrétne sa urobilo — na to sme odpoveď nikdy nepočuli od ovládaných, od jednotlivých skupín, od tých v niečom slabších, čo mali byť chránení pred hegemoniou takej či onakej väčšiny, pred nátlakom neobmedzenej moci. O tom vždy hovorili iba tí, čo vládli. A tak osoby sa síce menili, ale dvadsať rokov sme počuli vždy len jedno: že tí, čo vládnu, vládnu výborne a preto všetci musia byť s nimi spokojní, ba ako poddaní dobroti- vému pánovi majú im byť aj vďační. Oni vždy všetko robili dobre, iba niekto iný tam dolu to zle aplikoval, oni všetko predvídali, iba ten ľud tam dolu nedodržiaval nejaké uznesenie, oni to vyriešili správne, iba nejakí funkcionári a iné zodpovedné osoby nespĺnili ich smernice a direktívy. S vládnúcimi bolo dvadsať rokov všetko v poriadku, iba s ľuďom, s jednotlivými zložkami ľudu všetko v poriadku nebolo. Ako ilegálne napísal v päťdesiatych rokoch istý nie náš básnik: Nemala by vláda rozpustiť ľud a zvoliť si iný?

Bol zvrchovaný čas, že už prestali únavné monológy nekonečnej samochvály a začali hovoriť aj tí, nad ktorými sa vládlo, ktorí v tom či onom doteraz boli a sú slabšou stránkou. Že už nehovorí len akýsi abstraktný ľud, ale začínajú sa ozývať záujmové skupiny, rozličné vrstvy, občania tohto štátu. Spoločenskovedný odborník by akiste začal reč o premene spoločenskej štruktúry z iného konca. Možno sa niekomu bude zdať nepodstatné, aj smiešne, čo teraz poviem. Ale myslím si, že demokracia nevyhnutne vyžaduje najrozličnejšie, mnohé a mnohoraké združenia a spolky a sväzy, združovanie a spolčovanie sa na najrozličnejšom, slobodne zvolenom, spontánnom základe, tak, aby všetky organické záujmy spoločnosti mali svoju prirodzenú reprezentáciu, boli niekým zastúpené a mali aj svoj hlas, nikým nedirigovaný. Vo februári 1948 sme v mene revolúcie a jednoty a akcie schopnosti popretrhali a zatratili najrozličnejšie organické zväzky, záujmové združenia a skupiny, ktoré v normálnej spoločnosti existujú a ustavične sa spontánne vytvárajú, prípadne prirodzenou cestou zanikajú. Preto ma ako prvé lastovičky potešili zprávy z pražského rozhlasu, že sa tam bez predbežného vrchnostenského dovolenia zakladá samostatná organizácia vysokoškôlkov a obnovuje Junák — bývalý Skaut. U nás takou lastovičkou je i zpráva o zakladaní klubu priateľov Maticе slovenskej, čo sú akiste jej bývalí členovia, svojho času násilne rozpustení. Vidím v tom dôkaz, že sa spoločnosť z umŕtvienia preberá do života. Možno niekto v tom vidí iba trietšenie a krok späť. Ale vari sa v tomto prípade a v mnohých iných, ktorých dúfam budeme svedkami, vari sa tu triešti skutočná, organická, živá jednota? Alebo len pseudojed-

nota, vrchnostensky naorganizovaná a len-len že nie policajne prikázaná? U nás bola všade skôr jednota v úvodzovkách, vytvorená a udržiavaná umele, aby sa verejne mohlo prejavíť iba to, čo mocou vládnúci vopred schválili, aby mohli ľahšie a prehľadnejšie všetko dirigovať.

Najprv, myslím si, musíme znova vytvoriť organickú spoločnosť, až potom hľadať, čo jednotlivé skupiny spoja.

Medzi tie najrozličnejšie združenia a spolky a sväzy a organizácie patria pravdaže aj politické strany. My sme síce dvadsať rokov hovorili, že máme u nás systém niekoľkých politických strán, ale koho oklamal tento klam? Veď sme ich vopred zbavili členstva, programu a vôbec všetkého, čo tvorí politickú stranu, a každý vedel, že sú iba takou cifričkou na potemkinovskej fasáde našej demokracie. Najmä na Slovensku sme z nich urobili akési atrapy, trápne skupinky delegátov, ktoré pri najrozličnejších príležitostiach komunistickú stranu pozdravovali a ubezpečovali o svojej plnej podpore, hoci ju nemohli podporiť vonkoncom ničím, veď za nimi nikto nestál.

O tejto otázke sa nechcem šíriť, len povedať, že neviem, prečo by socializmus bol nezlučiteľný so skutočnou existenciou niekoľkých politických strán, prirodzene, stojacich na pôde socializmu a Národného frontu. Ale to je iste vec času, ďalšieho vývinu. Dnes je najdôležitejšie, ako komunistická strana novo sformuluje, novo skoncipuje svoju vedúcu úlohu v zmenej politickej štruktúre našej krajiny.

(K tomuto miestu ešte poznámku: — U nás nikto nepochyboval, že komunistická strana si v celom dnešnom obrodnom procese ponecháva svoje vedúce postavenie, že to je mimo diskusie. Tým väčmi ma prekvapilo, tak ako aj iných, keď sa obavy o jej vedúcu úlohu ozvali v iných socialistických krajinách. Ohlas, aký u nás vyvolal prejav Kurta Hagera v Nemeckej demokratickej republike, je dostatočne známy. V ten istý deň sa nad vývinom u nás zamyslel v maďarskom rozhlasе a televízii aj významný predstaviteľ maďarskej strany. Objavil nielen — citujem — „snahy anarchistického charakteru“ — o ktorých sme my nevedeli, ale nás aj vyzval do boja — citujem — „proti nacionalistickým pravicovým silám, idealizujúcim buržoáznu republiku“. Nuž, kedy sa prvá republika idealizuje alebo kedy sa, povedzme, len zdáva Masarykovi a Štefánikovi česť, aká im patrí, to posúdiť ľuďom najlepšie vieme my sami. Tak ako aj hľadanie našej československej podoby socializmu, ktorá by napĺňala naše predstavy slobody a spravodlivosti — je azda tiež výlučne vecou nás, obyvateľov Československa. Isteže, my, ktorí sme za slobodu prejavu, nemôžeme nikomu zakazovať, aby vyslovil svoj názor na vývin u nás. Lenže nepamätám sa, že by sa povedzme v Nemeckej demokratickej republike boli vyslovovali obavy nad tým, ako sa u nás po roku 1956

nerevidoval ani jediný politický proces, alebo nad tým, že sa za vlády Antonína Novotného hromadili krízové javy. Vtedy by ma takéto varovné hlasy boli potešili. No ak sa obavy o náš vývin začínajú vyslovať bezprostredne po abdikácii Antonína Novotného, môže to byť náhoda, ale nemožno sa čudovať, ak to v nás vyvoláva aj nechápavý údiv.)

Dnes teda je najdôležitejšie, ako komunistická strana novo skoncipoje svoju vedúcu úlohu.

Dosiaľ sa vládlo jej menom a menom ľudu a predsa: Nikto sa ani ľudu, ani členov komunistickej strany neopýtal, či vydať vedúce osobnosti tohto štátu dvom zmocnencom Lavrentija Beriju, aby oni rozhodli, kto bude zavretý a kto ostane zatiaľ na slobode, proti komu sa zorganizuje proces a za čo na ňom bude odsúdený, koho popraví a komu sa milostivo dovoli ostať nažive. Nikto sa slovenského národa neopýtal, či privoľuje zrušiť košickú dohodu. Nikto sa neopýtal roľníkov, či súhlasia s podcenením svojej práce. Nikto sa neopýtal spisovateľov a novinárov, či zaviesť cenzúru na potlačovanie slobody prejavu. Nikto sa neopýtal občanov, či zaviesť alebo nezaviesť nad nimi nadvládu policajnej a byrokratickej svojvoľe.

No nejde len o tieto veci, ohľaduplne nazývané deformáciami, ktoré by neboli mohli rozožierať náš organizmus ako rakovina, keby tu bola bývala demokracia. Ide o niečo podstatnejšie, čo bolo zlé samo osebe a nad čím som sa — ako člen komunistickej strany — nezamýšľala až v týchto dňoch.

V lete 1963 vyšla rezolúcia Ústredného výboru KSČ o revízii niektorých politických procesov. Ohromili ma vtedy nielen isté čudné nedôslednosti, ale aj niektoré pasáže rezolúcie a niektoré vyhlásenia vedúcich predstaviteľov strany. Zarážalo ma, ako tvrdo, až hrozivo sa zdôrazňovalo, že Ústredný výbor KSČ — citujem — „v skutočnosti sám, z vlastnej iniciatívy ... toto rozprúdil a riešil“, a to „bez zovňajšieho nátlaku“ a nie „na naliehanie rozličných skupiniek“, rozumej: radových členov strany alebo nedajbože bezpartajných. Pritom bolo známe, že iniciatíva bola vtedy vyhradená ani nie ústrednému výboru strany, ale výlučne jeho predsedníctvu, čiže asi desiatim ľuďom. A tak o všetkom najzávažnejšom, základnom v tomto štáte fakticky rozhodovalo desať alebo azda jedenásť ľudí. A to sa volalo demokracia.

Už vtedy som povedala, že nechápem, ako sa môže najvyšší orgán vládnucej strany priam chváliť tým, že naň nikto nevykonáva nijaký tlak, že nedbá a nechce dbať na nijaké hlasy, že na jeho rozhodovanie nikto z členov strany a vôbec zo štrnástich miliónov občanov nemá nijaký vplyv a nikto si niečo také nesmie ani len myslieť. Bolo to — nevedomky — priznanie, ako ďaleko a na nás pokročila degenerácia demokracie.

Spomínam to, aby sme si uvedomili, z akého hlbokého, nultého bodu sa teraz driapeme nahor.

I dnes hovoríme, že iniciatíva vyšla z lona strany,

z lona jej Ústredného výboru, a je to pravda. Veď ani nemohla vyjsť odinakaľ, ak sa niečo malo zmeniť. Ale nikto z predstaviteľov obrodného pohybu na čele strany tentoraz netvrdil, že konal v akejsi pyšnej izolácii, nedbajúc na ničie naliehanie. A po januárovom pléne bol už zrejmy aj vplyv — nebojím sa povedať — celospoločenského hnutia, bol tu aj tlak, a to dokonca z dvoch protikladných strán. Ba tentoraz vedenie strany samo vytvorilo rozličné skupiny z členov a možno aj nečlenov strany, aby mu predložili návrhy a podnety, ako sa má nie udržať abnormálna koncentrácia moci, ale ako sa moc má prerozdeliť na rozličné inštitúcie, parlament, vládu a podobne.

Tým, čo sa zaslúžili o prelom, patrí naše uznanie. Nemali to ľahké a nemajú to ľahké ani teraz. No predsa len, i keď s hlbokým uspokojením, musím povedať: konečne sa stalo to, čo sa dávno malo stať a odčinilo sa to, čo sa nikdy stať nemalo. Čo sa robí dnes, nie je nič iné, ako napĺňanie vlastného programu komunistickej strany, odstraňovanie základnej, prvotnej deformácie, ktorá splodila všetky ďalšie. Začína sa odbúravať absolútny monopol moci.

V posledných mesiacoch som často počúvala, že určité obmedzenie slobôd bolo po Februári nevyhnutné, ako je to nevyhnutné v každej revolúcii, chyba bola len, že obdobie diktatúry trvalo prídlho. Je načase rozlúčiť sa aj s týmto sebaklamom. Áno, každá revolúcia je výnimočným a teda prechodným stavom — lenže u nás sa nijaké slobody nezrušili prechodne, vtedajší stalinický model socializmu, inak povedané policajne byrokratický systém, sa hneď etabloval ako niečo definitívne. Nepovedal: obmedzujem slobody na čas. Povedal: toto je dokonalá sloboda a kto tomu neverí, je nepriateľ československého ľudu.

Demokracia sa u nás nikdy ani nezačala zavádzať a čo máme teraz, sú ešte len jej záblesky, ešte sa nestala základom nášho spoločenského organizmu. Hovorím vedome o demokracii bez prívlastkov, bez prídavných mien. Všade na svete, kde toto slovo má reálny obsah, znamená predovšetkým, že najrozličnejšie skupiny a vrstvy majú a uplatňujú svoj hlas a štát chráni najrozličnejšie záujmy a uvádza ich znova a znova do súladu. Bez toho by zložitý moderný štát asi vôbec ani nemohol dobre fungovať, ako sme sa presvedčili na vlastnej koži. No my akosi nemôžeme odvyknúť od veľkých sľubov a tak i dnes hovoríme, že budeme mať viac slobôd, než ich dávala klasická demokracia. Myslíme, že viac ich ani nepotrebuje. Len nech tie isté slobody máme v podmienkach socializmu, čiže v systéme, kde je odstránené vykorisťovanie a kde niet privilégií vyplývajúcich z vlastníctva majetku.

Konzervatívne sily u nás doma boli už porazené a jednoduchý zvrat nazad už — nateraz — nie je možný. Stojíme dnes už pred novou alternatívou: alebo sa zastavíme na polceste, pri demokratizácii, alebo pôj-

deme do konce a nastolíme ozajstnú demokraciu. Iba v tom druhom prípade budeme mať to, čo všetci požadujú — záruky. Záruky iste mnohé a rozličné, ústavné, zákonné, inštitucionálne a iné. No nech by ich bolo koľkokoľvek, obratné zoskupenie mocných ich vždy môže oslabiť, obísť, v praxi zmariť. Absolútnymi zárukami môžete byť len vy, ktorí ma počúvate.

Kedysi u nás na všetkých uliciach visel plagát s heslom: Ja som baník, a kto je viac? Banícka práca je najťažšia, je nebezpečná a baníkov sme vtedy potrebovali. Nechcem sa vysmievať tomuto heslu. Len by sa malo pre dnešné časy obmeniť a zniet takto: Ja som občan, a nikto nesmie byť viac.

Jedinou zárukou budú raz, v ozajstnej demokracii, slobodní občania, vedomí si svojej suverenity, dožadujúci sa svojich práv a slobôd, urputne sa vzpierajúci proti akémukoľvek, hoci najmenšiemu ich porušeniu alebo obmedzeniu, a pritom rešpektujúci práva a slobody ostatných. Občania, s ktorými politici budú musieť hovoriť ako s rovnocennými partnermi, lebo nie iba osud občanov bude závisieť od vôle politikov, ale aj naopak. Občania, ktorí budú vedieť byť disciplinovaní a jednotní, keď poznajú, že je to potrebné, ale nedajú si zakládnom disciplíny a jednoty znásilniť vlastné svedomie a pevne budú stáť v poznanej pravde. Občania, ktorí nebudú ďakovať za to, že sa im vládne, ale budú spoluuročovať, ako majú ich zmocnenci vládnuť.

V tieto záruky verím. Nemáme ich dnes, nebudú ani zajtra. Diktatúra a duch podriadenosti spustošili všetko — iniciatívu, aktivitu, súdne myslenie, občiansku odvahu, vedomie vlastnej svojprávnosti a dospelosti, ba aj zodpovednosti. Jeden čas u nás tuším už ani nebolo občanov. Dnes už občan nie je výnimkou. Aj preto a len preto, že ich počet u nás vzrastal, mohlo byť napokon januárové plénum a všetko, čo prišlo po ňom. A vedomie občanov o práve na vlastnú suverenitu sa bude šíriť a tento proces sa už natrvalo nikomu zdnuka ani zvonku zastaviť nepodari.

Kultúrny život, 5. apríla 1968

ČLOVĚČE, STUJTE V POZORU,
KDYŽ ČTU VAŠI REHABILITACI,
NEBO VÁM ZAS ROZBÍJÍ TU
VAŠI PITOMOU DRŽKU!
Vladimír Benčík

Ivan Sviták

Hlavou proti zdi

(Přednáška na filosofické fakultě Karlovy university v Praze, 20. března 1968.)

„Přátelé Chaosu vděčili za mnohé ze svých úspěchů Chaosu a chtěli se mu odvděčit. Poradili se a došli k závěru. Zjistili, že Chaos nemá žádné smyslové orgány, jimiž by mohl určovat vnější svět. Jednoho dne mu tedy dali oči, druhého dne nos a za týden skončili dílo přetvoření Chaosu v citlivé osobnost, jakou byli oni sami. Zatímco si navzájem blahopřáli k úspěchu, Chaos zemřel.“

Chuang-tse, III. století před naším letopočtem.

I. PARADOXY REALITY

1. Přátelé chaosu, kteří polidštili chaos, ničí jej. Nejsou to tedy nepřátelé chaosu, kteří způsobují smrt chaosu, ale jeho přátelé, jeho oddaní přátelé, jeho nejjednodušší přátelé.

2. Paradoxní zvláštnost staré čínské hádanky je zároveň krutou pravdou v politickém předjaří Československa v roce 1968. V čele likvidace chaosu v ekonomickém a politickém životě nestojí nepřátelé chaosu, kteří jej chtějí zničit, ale jeho bývalí přátelé, kteří chtějíce mu prospět, ničí jej. Nepřátelé chaosu je v tom podporují, ovšem s vědomím, že přátelé chaosu budou dezertovat od vlastního díla v prvním okamžiku, kdy si uvědomí, co dělají.

3. Skutečnost je paradoxní a „vystavit se paradoxům znamená vystavit se pravdě“. Bez pochopení paradoxního rázu dnešních změn nelze pochopit ani smysl současných událostí, ani jejich nutný — a ne příliš potěšitelný — další vývoj. Přátelé chaosu, kteří se dnes tak snadno jeví jako apoštolové demokracie, proti nimž je Masaryk druhořadý břídl, mají své meze, které začnou rychle vystupovat před principiálními otázkami.

4. Paradoxní skutečnost nám dnešní představitelé obrodného procesu ukáže během dvou let jako ministry, velvyslance a tajemníky čs. státu, kteří budou mít bezprostřední a přímý zájem na **udržení** daného stavu, stejný zájem, jaký mají dnes na **překročení** mezi dané totalitní diktatury. Podporujeme druhou garnituru, která chce nastoupit v komunistické straně místo garnitury dosavadní, ale musíme jasně chápat, že podporujeme její program, ne její osobnosti, a že její maximální program je naším programem minimálním.

5. Shoda kritických intelektuálů s vysokými představiteli stranické a státní byrokracie je okamžitým výrazem jednoty zájmů, která pomine ihned, jakmile se nová garnitura chopí pevné státní moci a jakmile bude považovat demokratizaci za ukončenou na onom stupni, jehož bylo dosaženo při jejím příchodu

k moci. Demokratické skončí a demokracie nezačne.

6. Intelektuálové, kteří vidí do karet mocenského boje a kteří chápou historické procesy, musí proto říci národu něco více nežli politický program, jenž zhruba řečeno: **Chceme demokracii, ne demokratizaci. Demokratizace je minimální program cesty k demokracii.**

7. Demokratizace je snad cestou k demokracii, a v tomto smyslu podporujeme všechno, co směřuje k rozšíření občanských a lidských práv, a nebudeme netrpěliví. Jenže my dost dobře nevíme, co to demokratizace je. Během čtvrt roku od kritických událostí jsme se nedověděli, co se vlastně stalo. Je to demokratizace?

8. Víme naopak velmi přesně, co je to demokracie a dvě stě let zkušeností s touto vládní formou umožňuje bezpečně zjistit, že až na dočasné a kdykoli odvolatelné nefungování cenzury chybí u nás všechny atributy této vládní formy. Neexistují absolutně žádné programové požadavky v tomto směru — dokonce ani od našich zdánlivě tak prozíravých spisovatelů.

9. Heslo demokratizace je improvizací, zrozenou z mimořádných okolností osobních konfliktů vztahů v politbyru, je to plod empirické politiky a náhodný produkt snahy kanalizovat občanskou nespokojenost žádoucím směrem. Demokratizace nikdy nebyla a dosud není politickým cílem nové garnitury, usilující o moc, je nejvýše průvodním jevem, jemuž se okamžitě nedá zabránit. Tedy se toleruje a usměrňuje proti jednotlivcům na vedoucích místech.

10. Bizarní ráz této demokratizace je zjevný ihned, jakmile si uvědomíme, že útek generálmajora a sebevraždy generálplukovníka se stále vysvětluje semínky lucinky modrokvěte, že rezignace některých vedoucích představitelů se děje bez odůvodnění, které by umožňovalo pochopit, proč jsou kritizováni a proč rezignují, když jejich kritikové jsou ze stejného pytle. Jinými slovy: My nepotřebujeme demokratizační lekce k tomu, abychom se stali demokraty. Zastánci totalitní diktatury, kteří takové lekce potřebují, jsou zbyteční v socialistické demokracii. Chcete-li kulturní teroristy totalitní diktatury demokratizovat, pak chcete provést kvadraturu kruhu. Kulaté čtverce neexistují.

II. TOTALITNÍ DIKTATURA

1. Diktatury jsou staré jako lidstvo. Neomezené ovládání státu jedinou osobou, klikou nebo zformovanou mocenskou skupinou je podstatou diktatury, přičemž je druhotné, zda existují parlamenty, volby a různé podoby státních orgánů a funkcí. Moderní diktatury nejsou však jen vystupňováním starých rysů autokracie, despotismu a tyranie, ale obsahují nové rysy. Moderní diktatury — totiž totalitní diktatury — jsou vládním monopolem vládnoucí menšiny, ale proti historickým formám diktatur mají ty zvláštnos-

ti, že disponují masovým hnutím a masovou ideologií, direktivně řídí celý stát a zasahují do všech oblastí života občanů, včetně životní sféry. Totalitní diktatury a jejich ideologie nenabízejí občanům jen vyšší životní standard nebo lepší formu vlády. Nabízejí řešení některých životních problémů a jsou tedy světskou náhražkou náboženství, poselstvím spásy prostřednictvím nové víry v ideologii, stranu a vůdce.

2. Totalitní diktatura je nová forma absolutismu, moderní podoba despotie. Podstatou totalitní diktatury je redukce člověka na účel aparatury moci. Proto každá totalitní diktatura musí ničit osobnosti, individuality, ne proto, že vedoucí politikové jsou sadisté (to také), ale proto, že tato orientace vyplývá z povahy absolutní, centralizované, neomezené moci. Nejdůležitějšími prostředky funkcionalizace člověka jsou propaganda a teror, kontrola masových informací a tajná policie.

3. Totalitní diktatura nezná metodu nepřímé vlády, vládne terorem, strachem, nepřímými zásahy. Proto i zájmové organizace, vytvořené původně v zájmu těch, kteří je vytvořili, se obrací v byrokratické aparáty sloužící k ovládání celých skupin obyvatelstva, mládeže, dělníků atd. Vládne se s předpokladem, že v zájmu rasy, třídy nebo národa je dovoleno vše a že humanistické zřetele nebo ohledy jsou pouhou slabostí. Diktatury metternichů, bachů, císařů a carů byly daleko humannějšími režimy nežli moderní diktatury.

4. Totalitní diktatura je nekontrolovatelná, uzavřený systém moci vedený lidmi, kteří jsou přesvědčeni, že vědí, co je zájem rasy, národa nebo třídy, co je pokrok a zájem lidstva, co je dobré pro celý svět a ve svém fanatismu si myslí, že mají právo vnutit masě svůj program. Konflikty uvnitř vládnoucí elity se řeší dialektikou ortodoxie a hares, periodickými čistkami a lstí, protože se jinak nedají řešit tam, kde není kontroly. Lid, masy, třídy se rozhodování neúčastní, mají však právo na hlasitý dík straně a vládě.

5. Totalitní diktatura je založena na teroru a bez teroru se neudrží. Teror není dočasný prostředek k dosažení určitých cílů v mimořádných okolnostech, teror je specifickou formou vlády totalitní diktatury. Základní funkcí teroru je zajistit funkcionalizaci občana a učinit z něho povolný nástroj politiky mocenské elity. I tam, kde se totalitní diktatura rozpadá, její tajná policie — základní instituce teroru — dobře funguje. Výsledkem je úplná politizace a militarizace života.

6. Totalitní diktatura má svou oporu v emocionálně mas, v rozpadu racionálních postojů a hodnotových měřítek moderní doby. Vystupuje jako zdánlivý lék proti krizovým jevům, přičemž účinek svým prostředkům zajišťuje naprostou kontrolou mínění a postojů obyvatelstva, propagandou šířenou masovými sdělovacími prostředky. Myšlenková kliše a stereo-

typní amplifikace, jež se neustálým opakováním stávají obecně přijímanými pravdami, nepodléhají ani verifikaci, ani kritice.

7. Totalitní diktatura pracuje a priori s představou jednoty lidu, národa, strany, bloku, tedy s postulátem morálně politické jednoty, ačkoli taková jednotka neexistuje. Různosti názorů jsou proto chápány jako kacířství a názorový protivník je nepřítel a zrádce. Svobody jedince a občanská práva jsou nejen likvidovány, ale dokonce sama tato omezení svobody jsou líčena jako triumf pokroku a znak vyššího společenského řádu.

8. Funkcionalizaci člověka v totalitní diktatuře zajišťuje vedle teroru především propaganda prostřednictvím masových sdělovacích prostředků. Neustále opakovaná tvrzení o fiktivním nepříteli vytvářejí psychózu trvalého mimořádného ohrožení vymožeností revoluce, rasy, národa, třídy, ohrožení, jež má ospravedlnit trvalé stanné právo nad myšlenkami a lidmi. Má-li být občan trvale dezorientován, je třeba pracovat s fikcí nepřítelů (židé, imperialisté, jiný národ, běloši, černoši, Číňané, Evropané atd.), jímž je občan ohrožen a před nímž ho právě diktatura chrání.

9. Totalitní diktatury se rodí z vnitřní slabosti demokratických řádů, jejichž rozpad je podmínkou vzniku diktatury stejně, jako je konstituování demokracie podmínkou zániku diktatury. Totalitní diktatury, masová hnutí i aparáty stran zakoušejí podstatné funkční proměny po příchodu k vládě. Hnutí se v boji o moc proměňuje v byrokratickou vládní mašinerii, moc je institucionalizována, vzniká diferencovaná aparatura totalitní organizace. Spontánní hnutí a jeho podněty jsou nahrazeny monopolním systémem názorů strany, obklopené systémem satelitních organizací. Stát se stává nástrojem totalitní elity, jež si však udržuje ve vlastní politické instituci — ve straně — rozhodující vliv, takže vzniká pro diktatury tak charakteristické dvojládí státu a strany.

10. Jakmile se po převzetí moci konstituuje vládní elita, začne autokraticky vládnout a ovlivňovat veřejné mínění ve svém zájmu, jenž je prezentován jako zájem mas. Tendence k akumulaci moci vede neodvratně k tomu, že moc není kontrolovatelná a mění se v potlačovatelský aparát i proti vrstvám, jež novou elitu intronizovaly. Praxe totalitního státu je založena na násilí vůči lidem i myšlenkám, na fungujícím a účinném násilí. Totalitní státy byly, jsou a zůstávají největším nebezpečím, jakému člověk ve svých dějinách dosud čelil, jsou totalitním ohrožením lidských hodnot, evropské kultury a smyslu svobodného života člověka.

III. CHARAKTER ČS. DIKTATURY

1. Charakter totalitní diktatury, ve které jsme posledních dvacet let žili, měl některé národní osobitosti. Velkou výhodou režimu bylo zejména to, že v jeho

čele stáli plnokrevní Čechové, kteří mají ve své krvi rakouskou tradici bodrosti s nepořádnou neschopností domovnice (český termín: šlamperaj) smíšenou v poměru jedna ku třem. Kdyby měla být tato specifická definována přesněji, bylo by k tomu zapotřebí několika geniů, rozvíjejících velké myšlenky N.C. Parkinsona o zákonitém růstu neschopnosti.

2. Totalitní diktatura československého ražení byla totalitní především mírou svého chaosu a diktaturou byla spíš jako komický paradox. S absolutní mocí si kromě několika vražd věděly vlády stejně málo rady, jako kojenec s integrály. Občasně zachvaty demokratismu, periodicky nastolované a odvolávané, nepřivodily nikdy zásadní změny, takže agresivní stupida podemlila vždy znovu základy tohoto zřízení.

3. Spontánně tryskající gejzír této stupidity, neuvěřitelně bublající po dvacet let v oficiálním tisku i tolerované kultuře, v projevech státníků i pionýrských vedoucích, nedokázal však ani s krajním úsilím podemlít základy socialistického zřízení. Přirozená inteligence téhož dobromyslného lidu slovenského, moravského a zčásti i českého korigovala vždy nejhorší výstřelky na snesitelnou míru.

4. Tak se naše dějiny posledních dvaceti let podobají úsilovnému pochodu, ale pochodu na místě, jenž přechází tu v klus, tu v trysk, tu v pohov. Za těchto okolností musíme naše spoluobčany dráždit naivní otázkou po smyslu pochodu asi stejně, jako se má zlomyslná přítelkyně procházet v sobotu odpoledne kolem kasáren a ptá se přes plot vojinů bez vycházek, zda se jim na vojně líbí. Když řeknou, že ne, ptá se, proč tedy na vojně jsou, když se jim tam nelíbí. Artikulovat tento druh otázek je nyní naší povinností.

5. Druhá charakteristická zvláštnost této totalitní diktatury byla v tom, že se vyvarovala po dvacet let vnitropolitických otfesů, protože v kritickém roce 1956-57 si mohla dovolit zlevnit čabajky a nasadit psí hlavu intelektuálů kritikům, kteroužto metodu pravidelně opakovala v krizových situacích pozdějších i dřívějších. Obětí beránců kapitalistů, kulaků, židů a intelektuálů jsou spolu se zlevněnými čabajkami základem politické filosofie státníků tohoto období. Proto neschopnost politika zlevnit čabajku má osudové následky.

6. Čabajkový realismus v politice byl účinným až do té doby, dokud bylo co zlevňovat a třeba říci, že oběma našim národům vyhovoval a stačil. Uskutečňoval se na úkor ekonomické efektivity, umožňoval pracovat méně a hůře za více peněz a zajišťil faktickou, právní i ekonomickou rovnost kopáče s univerzitním učitelem. Díky touto konsensu gentium se v Československu nevyskytla ani v posledních deseti letech narůstajících ekonomických potíží žádná citelná opozice. Stát byl veden ke krachu s mlčenlivou disciplínou ovládaných, ale sporyšých občanů, jejichž naděje se neupíraly k svobodě, ale k emběčku.

7. Hřbitovní klid této diktatury a její dobře fungující, pendrekry zajištěná solidnost se zdála být neotřesitelná vnitřními silami. Náhle však selhaly zdroje, jež zabezpečovaly velkorysou politiku podplácení národa vyšší životní úrovní — totiž sama ekonomika vysokého spotřebního standardu. Náhly infarkt ekonomické struktury — vyléčitelný a nikoliv smrtelný — stačil k tomu, aby se stabilita stala nejistou a aby vyvolala pozoruhodnou změnu politické orientace.

8. Třetím základním rysem čs. totalitní diktatury byl její mimořádně konzervativní ráz, jenž se dostával do rozporu s nevyhladitelnou tradicí elementárních svobod evropského státu. V Polsku nepopravili svého Gomulku, v Maďarsku a Bulharsku popravili po jednom ministru, československá úlitba stalinismu byla nejbohatší.

9. Ve všech významných otázkách socialistického bloku držela čs. zahraniční politika nehouževnatěji tvrdý kurs. Postupná emancipace Jugoslávie, Polska, Maďarska, Albánie, Číny, Rumunska i Kuby od sovětského vzoru byla sledování velmi nevrle a pokusy o napodobení byly vždy odsouzeny. Vždy stejným způsobem — poukazem na nesporně nižší životní úroveň těchto zemí, tedy klasickým poukazem na prkenici pana Čehony.

10. Konzervativní zahraničně politický ráz státní politiky nebyl nijak platonický a netkvěl jen ve slovech oddané a vřelé podpory fašismu blízkým režimům arabského Násirova typu. Dodávky zbrojního materiálu, poskytované tak ochotně za nenávratné úvěry, sloužily bezprostředně arabské imperialistické politice. Charakteristické rysy diktatury, tedy její český realističtější a konzervativní ráz, musíme brát v úvahu při pokusu o pochopení dalšího možného vývoje této totalitní diktatury.

IV. POVAHA SOUČASNÝCH ZMĚN

1. Prožíváme revoluci nebo revoltu? Revoluce znamená strukturální společenské změny, které zahrnují změny ve vztazích tříd, vazbách ekonomiky a politiky a struktuře mocenských mechanismů. Revolta (puč) je výměnou garnitur, jež se nedotýká strukturálních otázek a vztahů. O tom, zda prožíváme jedno nebo druhé, o tom sami rozhodneme... Hra je otevřená oběma směry.

2. Varianta revolty je nám srdečně lhostejná. Nemáme důvody k nadšení nad změnami osob. Sociologové a filosofové vědí, že „instituce jsou silnější než lidé“ a že bez kontrolních mechanismů veřejného mínění musí degenerovat bez výjimky každý příslušník elity. Antonín Novotný nastupoval jako exponent liberalizačního trendu. Proti polskému národnímu hrdinovi roku 1956 se musí mládež zabarikádovat na universitě.

3. Varianta strukturálních změn nás naopak velice zajímá, protože otvírá cestu k otevřené socialistické

společnosti, tedy k socialistické demokracii. Ta je však od nás velmi vzdálena, ačkoliv v dané chvíli se jeví jako celonárodní iluze, jež vznikne rezignací několika osob. Studenti nemají důvod tyto iluze podporovat, mají naopak důvod dávat pozor na podvodné karty, jež se objeví v rozehrané hře o povahu státu, v němž budeme žít.

4. Pozorujeme-li věcně a kriticky výsledky tříměsíčního obrodného procesu, pak musíme konstatovat, že nedošlo — s výjimkou dočasné neexistence cenzury — k žádným strukturálním změnám v mechanismu totalitní diktatury. V Československu nezměněn trvá monopol jedné strany na politický život a zatím neexistují žádné v demokracii obvyklé postupy vytváření politické vůle lidu.

5. Hierarchická koncepce státních orgánů a společenských organizací, řízená z jednoho centra, nezměněně trvá, je neslučitelná s demokracií, pro niž je podstatné právě to, že politická vůle se vytváří v určitých společenských procesech, v nichž hrají jednotlivé složky relativně samostatnou úlohu. V rovině ideologie spolu pak soutěží ideologické hodnotové orientace a politické programy, v rovině státní moci se vzájemně omezují moc zákonodárná, výkonná a soudní (to jest: parlament, vláda a nezávislé soudnictví) a konečně v rovině ekonomické a občanské aktivity obyvatelstva hrají svou samostatnou úlohu zájmové svazy, byrokracie aparátů a veřejné mínění.

6. V současné době existuje pouze jedna složka, jež opravňuje k nadějím v demokratizačním procesu — a to je skutečný projev veřejného mínění. Sem budou proto také co nejdříve zaměřeny protiútoky konzervativních sil, jež budou vyzývat k umírněnosti a budou nabízet nové ekonomické programy a osoby místo základních politických změn. Naší snahou musí být naopak plně využít tolerovaných mezí svobody k tomu, abychom si vynutili demokratické volby jako další článek postupu k evropskému socialistickému státu.

7. Tento postup je možný jen řešením základního konfliktu současného československého státu, jenž netkví vůbec ve vztahu dvou národů, ale v mechanismu totalitní diktatury. Byrokracie této diktatury sice zničila Stalinův kult, ale podržela nezměněn mocenskou strukturu stalinismu, včetně byrokratických aparátů a politiky kulturního biče. Tuto diktaturu musíme zlikvidovat, nebo ona zlikviduje nás.

8. Likvidace mechanismů totalitní diktatury a totalitního myšlení je podmínkou dosažení demokratického socialismu. Totalitní diktatura je náš nepřítel číslo jedna. Máme dost hlav i rukou k programu socialistické svobody, ale máme také dost aparátů, které se mu brání. Klade-li se otázka Odkud, s kým a kam, pak lze stručně odpovědět: od Asie k Evropě, sami!

9. To znamená: Od totalitní diktatury k otevřené

společnosti, k likvidaci mocenského monopolu a účinné kontrole mocenské elity svobodným tiskem a veřejným míněním. Od byrokratického řízení společnosti a kultury „hrdlořezy oficiální linie“ (termín Wrighta Millse) k uplatňování základních lidských a občanských práv alespoň v rozsahu buržoazní demokratické Československa. S dělnickým hnutím bez jeho aparátníků, se středními vrstvami bez skupin ochotných kolaborantů a s inteligencí v čele. Intelaktuálně této země musí vznést nárok na vedení otevřené socialistické společnosti k demokracii a humanismu, nemá-li pokračovat iracionální dialektika zvláde a moci.

10. Svéráz současných změn tkví v tom, že dosud žádné podstatné změny nenastaly, že mechanismy totalitní diktatury nedotčené trvají. Existuje pouze svoboda tisku a jakási naděje na demokratické volby a přestavbu mocenských funkcí ve státě. Nám je lhostejná výměna kádrů, nominovaných krajně nedemokratickým systémem, nás však zajímá trvalý demokratizační proces, tedy permanentní transformace totalitní diktatury v evropský systém s demokratickou formou vlády.

Student, 10. dubna 1968

Doc. Dr. Ing. Čestmír Kožušník, ČSc.

Hospodářství a politika

Od počátku prací na nové soustavě řízení hospodářství bylo zřejmé, že ekonomická reforma zůstane na půli cesty, nebude-li provázána změnami v politickém systému řízení společnosti. Není jisté bez zajištěnosti, že již první materiál z počátku roku 1964, který formuloval zásady nové soustavy řízení a byl předložen politickým orgánům k posouzení, končil kapitolou o společenských podmínkách nové soustavy řízení. Pravda, ne vše bylo tak jasné jako dnes. Ale již tehdy se hovořilo o tom, že je nutno zásadně přehodnotit vládnoucí představy o uplatňování vedoucí úlohy strany, principy кадровé politiky ap.

Podmínky pro řešení těch otázek však tehdy ještě nedozrávaly. Nezbyvalo, než odložit na čas veřejné uvažování o politických souvislostech nové soustavy — s přesvědčením, že se logika věcí časem prosadí. Usnesení lednového pléna ÚV KSČ vytvářejí novou situaci. Na plénu zvítězil názor, že postaru se nedá vládnout ani v hospodářství, ani v jiných sférách společenského života a že se řešení otázek systému politického řízení stalo klíčovou otázkou dalšího vývoje naší společnosti, osudovou otázkou socialismu v této zemi. Obecný směr změn v systému politického řízení byl vyznačen požadavkem demokratizace vztahů v naší společnosti.

Jak tyto věci souvisí s ekonomickou reformou? Jejím jádrem je, jak známo, nové řešení vztahu plánu a trhu, přesněji řečeno renesance trhu a přechod od direktivního řízení k centrální regulaci tržního mechanismu pomocí tzv. ekonomických nástrojů. Obnovení tržních vztahů je co do svého obsahu samo o sobě výrazným demokratizačním aktem. Nedílným rysem tržních vztahů je svoboda rozhodování jednotlivých subjektů těchto vztahů. O trhu v plném slova smyslu (jako faktoru určujícím chování jeho subjektů) lze hovořit tam, kde hospodářské jednotky, výrobní a obchodní podniky svobodně rozhodují o tom, co a jak vyrábět, čím a jak obchodovat, a kde občané jako ekonomicky činní jedinci mají právo volit si své zařazení do systému společenské dělby práce a jako spotřebitelé svobodně rozhodovat, za co utratí svůj příjem. Pochopitelně nejde o absolutní svobodu rozhodování. Je to svoboda, která je omezena za prvé ekonomicky tím, že každý si musí na sebe vydělat, přičemž si může na sebe vyvolat pouze takovou činnost, jež je s to uspokojit něčí potřeby, a která musí být za druhé omezena v určité míře i administrativně mocensky obecnými, pro všechny závaznými pravidly hospodářského soužití.

O tuto renesanci trhu tedy usiluje nová soustava řízení, kterou jsme v minulých letech začali uvádět do života. Je jasné, že již tímto svým požadavkem svobody rozhodování hospodářských jednotek, jakož i občanů coby ekonomických subjektů, se musela realizace ekonomické reformy dostávat do rozporu se systémem politického řízení společnosti, jehož určujícím rysem bylo autoritativní mocenské prosazování vůle řídicího centra ve všech sférách společenského života a v němž svoboda jednání a projevu se připouštěla pouze v mezích určených centrem. A je také jasné, že tato rozpornost logiky ekonomické reformy se systémem politického řízení musela působit jako překážka její důsledné realizace.

Uplnul více než rok, kdy jsme vstoupili do nové soustavy řízení. Leccos se v hospodářství mění k lepšímu. Přesto však všichni cítí, že změny probíhají pomalu a narážejí na řadu překážek. Podniky právem kritizují, že usnesení o zvýšení jejich ekonomické samostatnosti jsou zatím více papírovou deklarací než reálnou skutečností. Zákonnými ustanoveními byl sice podstatně omezen rozsah direktivního řízení podniků vyššími orgány, avšak ve skutečnosti tyto metody řízení podniků v nejrůznějších formách přežívají a jsou určujícími pro činnost podniků. Také požadavek objektivizace ekonomických nástrojů zůstává zatím více obecnou proklamací než realitou a častá manipulace s ekonomickými nástroji, poznamenaná mnohdy subjektivistickými hledisky a mocenskou pozicí různých monopolistických seskupení, podlamuje důvěru hospodářských pracovníků v podnicích v principy nové soustavy řízení.

V čem je příčina tohoto stavu? Dosavadní změny v soustavě řízení hospodářství šly především po linii změn v metodice plánování a financování podniků, nedotkly se však zatím v podstatě institucionálního uspořádání vztahů v hospodářství. Vztahy nadřízenosti a podřízenosti, typické pro direktivní soustavu, zůstaly zachovány. Dále trvá zásada povinného začlenění podniků do vyšších organizačních jednotek, do oborových ředitelství a ta jsou zase podřízena jednotlivým resortním ministerstvům, která před vládou nesou odpovědnost za vývoj spravovaného odvětví. Ředitelé podniků jsou jmenováni řediteli oborových jednotek a ti opět ministry, odpovídají nadřízeným orgánům za svou činnost, jimi mohou být odvoláni. Zásady pro odměňování vedoucích pracovníků, které byly přijaty v minulém roce a jsou nyní uplatňovány, tyto vztahy hierarchické podřízenosti a nadřízenosti ještě upevňují. O tom, na co mají být vázány odměny vedoucích pracovníků podniku, rozhoduje vyšší orgán, ten také rozhoduje o výši odměny.

Jestliže však trvají tyto vztahy hierarchické personální závislosti, požadavek skutečné suverenity, samostatnosti podniků tak, jak to předpokládá fungování tržního mechanismu, musí zůstat nereálným přáním. Je celkem logické, že tyto vztahy, které se bezprostředně dotýkají existenčního postavení vedoucích pracovníků podniků a oborových ředitelství, jsou silnějším a reálnějším faktem pro jejich chování a rozhodování, než obecná ustanovení o hospodářské samostatnosti podniku, zvláště jsou-li navíc doprovázena různými formami redistribuce důchodů mezi podniky. Tvoří zcela objektivní a reálnou základnu tolik kritizovaného přežívání forem řízení, odpovídajících direktivně administrativní soustavě.

Je zřejmé, že bez odstranění těchto vztahů personální nadřízenosti a podřízenosti se ekonomická reforma nepohne kupředu — spíše naopak lze očekávat, že budou působit silné tendence návratu zpět. Podniky musí stát skutečně plně na vlastních nohou. V jejich čele musí být kolektivní orgány, které budou jmenovat vedení podniku, hodnotit a kontrolovat jeho činnost jak z hlediska uspokojování okamžitých zájmů a potřeb zaměstnanců, tak zejména z hlediska zajišťování dlouhodobé prosperity podniků. Integrační sdružení podniků, dnešní oborová ředitelství, se musí změnit z povinných organizačních článků v dobrovolná hospodářská sdružení, která budou vykonávat svou činnost z vůle a v zájmu sdružených podniků. Také v jejich čele musí stát kolektivní orgán, složený z představitelů podniků, jež jsou členy sdružení, který bude určovat obsah činnosti sdružení, jmenovat jejich vedení a hodnotit a kontrolovat jeho činnost. Podniky musí mít právo z existujících sdružení vystoupit, zakládat nová sdružení nebo rozvíjet svou činnost samostatně.

Tato změna v ekonomickém postavení podniků,

toto přetnutí pupeční šňůry, která dnešní hospodářský systém stále ještě svazuje se starou soustavou řízení, je tedy nezbytným krokem dalšího rozvinutí ekonomické reformy. Dá se říci, že dnes je to již obecně pochopený nutný krok, který také vešel do akčního programu strany jako významný prvek procesu demokratizace společenských vztahů. Není to totiž opatření, vztahující se pouze k hospodářské sféře. Je to opatření, které má dalekosáhlý význam pro celý systém politického řízení, který vytváří novou ekonomickou základnu pro toto politické řízení.

Jestliže záruka základních občanských práv a svobod je elementárním politickým předpokladem demokracie, pak její hospodářskou základnou je existenční nezávislost občanů na státu. Nemůže být živná půda pro demokracii v podmínkách, kdy podniky jsou článkem státního aparátu, spojeným s vyššími články vztahy nadřízenosti a podřízenosti a tudíž plně závislým na těchto vyšších článcích, kdy převážná většina ekonomicky činného obyvatelstva jsou fakticky zaměstnanci státu, kdy tento státní aparát tvoří prakticky prodlouženou ruku vládnoucí strany a kdy navíc v této straně slůvko demokratický plní převážně funkci ozdobného přívlastku centralismu. V takovém systému disponují lidé na horních příčkách hierarchického žebříčku mocí, která přes pyramidu vztahů administrativní nadřízenosti a podřízenosti dosahuje až k hospodářské existenci téměř všech jedinců. Není kam před ní utéci, prakticky není existenci přiležitost, zaměstnání, kam by tato moc nedosahovala. Řada občanů v minulosti tuto skutečnost trpce na sobě pocítila, když poznamenána cejchem občanské nespolehlivosti marně hledala pracovní zařazení, odpovídající získané kvalifikaci a pracovním schopnostem.

V těchto podmínkách záruka demokratických občanských práv a svobod, deklarovaných v ústavě, závisí až příliš na osvícenosti a moudrosti těch, kdož stojí na vršku pyramidy. Na tuto osvícenost, jak nás poučila bolestně dosavadní historie socialismu, však spoléhat nelze. I v „zájmu věci“, i ze subjektivně zcela ušlechtilé míněných pohnutek lze páchat nejen krivdy, ale i těžké zločiny.

Politický význam uvedených změn v ekonomickém postavení podniků spočívá v tom, že podlamují hospodářskou základnu tohoto systému politického řízení. Realizace těchto změn fakticky znamená oddělení hospodářské sféry od státu, osamostatnění jejich subjektů vůči státu. Podniky přestávají být článkem státního aparátu, jejich zaměstnanci přestávají být zaměstnanci státu. Vytváří se sféra činnosti, zaměstnaneckých vztahů, kam administrativní moc výkonných orgánů státu nedosahuje, v níž občan není existenčně závislý na státu.

Vzniká nová situace pro řídící činnost centrálních státních orgánů, v níž prosté příkazovací metody ří-

zení hospodářství ztrácí účinnost. Ruší se hospodářská základna jejich působnosti — pyramida existenci závislosti všech zaměstnaných v hospodářství koneckonců na špičkách výkonných orgánů státní moci. V této situaci nelze již po staru fídit hospodářství. Direktivní způsoby řízení musí ustoupit nepřímým formám ovlivňování hospodářské činnosti podniků pomocí tzv. ekonomických nástrojů.

Průlom do metod řízení hospodářství však zákonitě staví otázku odůvodnění příkazovacích způsobů řízení i v jiných oblastech společenského života — v oblasti kultury, vzdělání, vědy atp. Tím spíše vzniká tato otázka, protože důvody pro udržování direktivně administrativních metod řízení v těchto oblastech jsou ještě mnohem spornější, než byly důvody v oblasti hospodářství, které alespoň na povrchu mohly navozovat zdání jakési ekonomické racionality. Např. v oblasti kultury a vědy byly tyto důvody tak sporné, že se vlastně nikdo nikdy k nim otevřeně programově nehlásil a pokud je tam prosazoval, prosazoval je skrytě, pokoutně, aby se o tom veřejnost dověděla co nejméně.

Myslím, že pro demokratizaci vztahů ve společnosti jsou změny v ekonomickém systému, v postavení podniků důležité také v tom smyslu, že ukazují směr, jak v podmínkách socialismu vytvářet reálné záruky demokracie i pro jiné oblasti společenského života. Tyto záruky i tam spočívají především v „odstranění“ společenských organizací a institucí, v prosazování samosprávného principu nejen v řízení hospodářských jednotek, ale i jiných společenských organizací a institucí (i těch, které nemohou být hospodářsky soběstačné a jsou financovány z rozpočtu státu nebo územních správních orgánů), v rušení oné existenční závislosti jedinců (ve smyslu rozhodování o zaměstnaneckém poměru, obsazení vedoucích funkcí) na administrativní moci výkonných orgánů státu.

Samozřejmě, že toto všechno nelze ještě ztotožňovat s demokracií. Byl by to však nesporně významný krok k demokratizaci vztahů v naší společnosti. Znamenalo by to vytvoření hospodářské základny pro demokracii.

Zatím jsme hovořili o vztazích k výkonným orgánům státní moci. Je ovšem pochopitelné, že kdyby se uvedené změny uskutečnily, že by se musely také zásadně změnit způsoby uplatňování vedoucí úlohy strany. I strana by tím ztratila nástroje, prostředky mocenského prosazování svých rozhodnutí a usnesení. To platí zejména pro kádrovou politiku, dosazování kandidátů strany do vedoucích funkcí ve státních, hospodářských a společenských organizacích. Pouhé usnesení stranického orgánu by samo o sobě nemohlo stačit a být rozhodující. O obsazení vedoucích funkcí by musely rozhodovat věcné argumenty a především osobní kvality navrhovaných osob.

Vidíme tedy, že rozvíjení ekonomické reformy ne-

vyhnutelně staví na pořad dne otázku změn v politickém systému řízení, vynucuje si je. Na druhé straně je z těchto souvislostí změn v hospodářství se změnami v politické nadstavbě také jasné, že důsledná realizace principů nové soustavy řízení, renesance trhu a nové pojetí hospodářské úlohy státu jsou nemožné, neprosadí-li se vědomí, že je třeba změnit nejen metody řízení hospodářství, ale celý systém politického řízení společnosti, že je nutné obecně, ve všech oblastech života společnosti se rozloučit se stroze centralistickými, příkazovými způsoby vládnutí. Právě tyto souvislosti změn ekonomického systému se změnami politického systému (a nejen ty, o nichž se hovořilo) byly zřejmě činitelem, který podmiňoval nedůslednost v realizaci nové soustavy řízení, který pozvedával prst některých vedoucích soudruhů, varující před oponentem ekonomů tržním hospodářstvím a příkazující i nadále držet plán (fakticky ve starém pojetí) jako základní nástroj, jímž se musí všechny články hospodářství řídit — ačkoli neznám seriózního ekonoma v této zemi, který podléhal iluzím trhu a tvrdil, že moderní vyspělé hospodářství může dobře fungovat bez centrální regulace, bez plánu. Nelze se divit, že tváří v tvář požadavkům na změny, které kladla nová soustava řízení, si museli někteří soudruzi, kteří si až příliš zvykli na to, že jejich přání a slovo je v tomto státě zákonem, připadat jako ryby, kterým chtějí vypustit rybník.

Bylo by možno hovořit o dalších souvislostech hospodářství a politiky. Stránky Reportéra jsou však omezené a předpokládám, že i trpělivost čtenářů je omezena a že si rádi přečtou také o něčem jiném. Myslím, že to, co bylo řečeno, stačí pro zdůvodnění hlavní myšlenky, kterou jsem chtěl tímto článkem vyslovit. Že změny v politickém systému, demokratizace společenských vztahů nejsou nezbytné jen proto, aby spisovatelé a umělci mohli svobodně tvořit a vědci bádát a aby všichni lidé v této zemi měli jistotu, že jsou plnoprávními občany, s nimiž žádný úředník státu nemůže svévolně manipulovat, ale že jsou také životní nutností dobrého fungování našeho hospodářství, nezbytnou podmínkou jeho zdravého a efektivního vývoje. V tomto boji o demokratizaci nejde jen o duchovní a morální hodnoty naší společnosti, ale doslova také o chléb náš vezdejší, o jeho větší a chutnější skývu.

Reportér, č. 15, 10.-17. dubna 1968

Na vědecké frontě klid?

Rozhovor s akad. Františkem Šormem, vyslaný v rozhlasových novinách 23. března, byl z prvních znamení, jímž dával oficiální představitel vědy najevo, že Akademie existuje i po proslulém lednovém zasedání ÚV KSČ. Z interview nijak neplynulo, kdo k němu dal popud, ale to je jedno. Dobré důvody mohl mít i předseda Akademie i redaktor rozhlasu. Vždyť u nás — zvláště pak v klíčových situacích — občané vždycky rádi slyší názory těch, za nimiž toji solidní vědecká práce. Není to ani české ani slovenské minus. Právě naopak. Takže škoda zbytečného prodávání.

Novinář je nejspíš poslední, kdo by reklamoval časné a hojné zhotovování rezolucí a manifestů. Tak jako tak chodí samy od sebe a jsou jich stohy.

Zato bude novinář první, kdo se s chutí požene po zasvěcených a ne moc odležených informacích. Nikoli na posledním místě také o tom, co se ve vypjatých okamžicích dále nebo děje v naší vrcholné a monopolní vědecké instituci. Po týdnech, vlastně po měsících hlubokého mlčení, se konečně dozvídá, že:

„Naše věda dosáhla značného rozvoje i mezinárodní proslulosti přesto, že ani ona nebyla ušetřena určitých administrativních zásahů a deformací. V tom směru byla však rozdílná situace v oblasti přírodních a technických věd. Naši Akademii se podařilo vytvořit relativně široký prostor pro svobodné bádaní v oblasti přírodních a technických věd... Deformací a administrativnímu zasahování však byly ve velkém rozsahu vystaveny společenské vědy. Důvodem toho byly představy o nadřazenosti ideologie nad vědou a z toho bylo odvozováno, že společenské vědy mohou být dirigovány zvenčí, pomocí politické moci. Očekáváme, že společenským vědám bude nyní dána taková možnost a taková svoboda volné diskuse, aby se mohly rozvíjet plně, tak, jako tomu bylo dříve již u přírodních a technických věd.“

Podle lapidárního odstavceku je situace v Akademii jasná a — snad až na zanedbatelné drobnosti — celkem v pořádku. Nemůžeme přece podsouvat povrchní pohled nebo dokonce mezery ve faktografii právě předsedovi instituce, o níž je řeč. Kdo může znát situaci ještě zasvěceněji! Nanejvýš lze namítnout proti slovným tvarům „nebyla ušetřena“, „byly vystaveny“, „bylo odvozováno“. Jsou okšlivé. Protože však na kulturu mluveného projevu už málokdo dbá, věci bychom se nezdržovali, kdyby za neosobními formulacemi vězela jen neobratnost. Ony jsou však funkční.

Jak to bylo v oblasti společenských věd, napsal a 27. března v Práci otiskl akademik Jaroslav Průšek. To, co se do článku nevešlo, máme v ruce. Pokusíme se dešifrovat, co se skrývá za pasivními tvary. Kromě postřehů akademika Průška nám poslouží úryvky

z rezolucí (přišly většinou z přírodovědných ústavů Akademie) a osobní vysvětlivky odborníků. A aby luštění nebylo přespříliš namáhavé, proložíme montáž autentickými, docela banálními příhody ze života.

Poučku o nadřazenosti ideologie nad vědou akademik Šorm v posledních dnech několikrát výslovně zavrhl. Došlo také — snad i pod tlakem kritiky zdola — k odumrtí asi půldruhého tuctu protismyslných direktiv („Už týden smíme číst všechny zahraniční časopisy“, chválí si historička). Ale stejně je to záhada. Uhodneme sice, kde hledat duchovní otce teze o podřízenosti vědy ideologii, kdo nám však poví, zda ji vedení Akademie uznávalo, tolerovalo nebo do jaké míry s ní žilo na válečné noze? „Jakmile došlo ke konfliktu mezi politickými a vědeckými pracovníky (mluví filosof), presidium i předseda tu linii také sami uplatňovali. Stáli vlastně na straně politické moci.“ Redakce Literárních novin o tom vlastně ví své (rok 1964) a případ Ivana Svitáka je ještě názornější (r. 1965). Ten byl bez vyšetřování usnesením presidia Akademie propuštěn z Filosofického ústavu ČSAV den poté, kdy se jeho věc projednávala v ideologické komisi ÚV KSČ. Předmětem zákroku nebyla ke všemu vědecká práce, ale pokus uveřejnit v časopise Tvář část úvahy o poezii plus roztomilá, ale v dnešním světle úplně nevinná filosofická pohádka, kterou Sviták četl v Paravanu. Aféru pak velice volně vylíčili představitelé Akademie v dopise ústavům. Jen tak na vědomí. Jako za Marie Terezie.

„Akademie je rakousko-uherský oufád“, taxuje ústřední aparát fyziolog. „S námi, s vědeckými pracovníky ústavů se tam zachází ne jako s podezřelými, ale jako s obžalovanými.“

Loni v létě se stalo toto: na mezinárodní orientalistický kongres v USA jmenovala Akademie dvoučlenou delegaci; asi dvě desítky dalších orientalistů chtěly odjet soukromě, za své. Potíže nastaly, když SSSR odvolal účast svých delegátů. Nejdřív postihly naši deputaci, ze solidarity (zřejmě vedení Akademie) nešli nikam. Některým ze soukromých účastníků se podařilo odcestovat. Ale dvě orientalistky, které se vydaly na cestu až 12. srpna, dojely jen na hraniční přechod. V Chebu jim orgánové Pohraniční stráž sebrali pasy a zdvořile, ale rozhodně je odmítli pustit dál. Důvod jim prý sdělil Akademie. Též dne obě ženy písemně protestovaly u předsedy Akademie. Protože se nic nahnulo, přinesly do naší redakce kritické glosy. Poznámky vyjadřovaly podivení, že si Akademie osobuje právo libovolně manipulovat s pracovníky vědeckých ústavů, místo aby chránila jejich svobody. Ale texty nevyšly, cenzura je zabavila. Perfektně zorganizováno, že? Rozhodně líp, než písemný styk se stranami. Tyto vědecké pracovnice totiž čekají na odpověď a na úhradu zbytečně vydaných peněz dodnes. Už tedy třičtvrtě roku.

„Obrazně jsme žili bez ochrany a bez pomoci asi tak, jako když železě odříznou krunýř,“ vyjádřil se v jiné souvislosti vedoucí pracovník jejich ústavu. „Kladli jsme si otázku, nač vlastně tyto představitele máme.“

„... Demokrizační úsilí musí proto nalézt živnou půdu v ČSAV, na vysokých školách i v resortních ústavech. Také zde se v různé míře uplatňoval škodlivý vliv nesprávného výběru osob i direktivního úsilí,“ říkají v rezoluci pracovníci biologických ústavů ČSAV a formulují ještě protest v dokumentech tohoto druhu ojedinělý. Jistěže spravedlivý. Nechtějí, aby se zkompromitovaní političtí a vědecktí pracovníci odsoovali na vědecká a výchovná pracoviště. Nebezpečí je právě teď určitě reálné. A kádrování bývá v podobných případech milosrdnější, než jakému uvykli skuteční tvůrci badatelé.

V únoru 1959 odevzdal pracovník z oboru elektrotechniky kandidátskou práci (podle vyhlášky má jeho pracoviště zajistit do šesti měsíců obhajobu). Půldruhého roku bylo hluboké ticho. Autora práce, byť nebyl politicky organizovaný, napadlo, že stranické orgány figurují i při udělování vědeckých hodností a intervenoval u tajemníka svého občanského výboru. Správná stopa pak vedla na městský výbor KSČ. Tam se dozvěděl toto: Výbor záležitost ještě neschválil, proto obhajoba vázne. Zkrátka došlo k ní za dva roky a za jeden měsíc. Postižený přišel obhajobu o víc než jen o omluvu. Škoda byla finanční i vědecká (šlo o práci technickou).

Jistěže se můžeme bavit o tom, do jaké míry je jeho příběh typický. Jenže, ať je ojedinělý nebo endemický, jde o víc než o šlendrián. Jak to, že funkcionáři Akademie dopouštěli, aby se do čisté vědecké záležitosti pletla politika, podpíraná poučkami o primárnosti ideologie (tady možná tezí o třídním boji)?

V rozhlasovém projevu jsme se dověděli, že ani věda nebyla ušetřena deformací. Odedávna však víme, že mezi námi žijí lidé — také vědci — kteří se pokřiveninám vzpírali a ubránili. Nakolik jim oponovali jednotliví funkcionáři Akademie, není veřejně známo. Zato je nepochybné, že četní pracovníci ústavů Akademie a celé kolektivy odmítali a odmítají deformace zevnitř i zvenčí. Ani jim ovšem nezbyvá než v rezolucích požadovat to, co mělo být samozřejmá realita: demokracii, svobodnou kritiku atd., jak to známe. („Slovo je zatím jediná zbraň progresivních sil,“ stojí v jedné rezoluci.)

„Byla to jen obdoba toho, co se dalo v celém životě, kde také byli mnohdy vybíráni lidé beze všech předpokladů, dosahovali nejvyšších hodností a setrvali v nich až do smrti,“ zjišťuje akademik Průšek. „To byla hlavní příčina, proč se vytvářela propast mezi masami a vedením.“

Názor můžeme beze všeho přijmout, ať má takto racionální tvar, či ať z něj číší emoce.

„Vrcholné orgány Akademie, to je středověká enkláva,

va,“ tvrdí s temperamentem fyzik, kdežto filosof miní: „Centrum, které v krajních případech sáhne i k nejtužším policejně byrokratickým metodám.“ Důvody ke sporu, bohužel, nejsou: vždyť má v zásobě další, nepříliš staré historky plné absurdit.

Ale můžeme namítnut z jiné strany. Bereme-li demokracii s vážností, nemůžeme pak přece vůli po změnách — byť třeba k lepšímu — vnášet ani do orgánů Akademie nikdo jiný než její příslušníci. Jinak bychom byli tam, kde předtím.

„To je právě to,“ říkají všichni. „My, pracovníci vědeckých ústavů Akademie, nejsme partneři ani pro presidium ani pro valné shromáždění. Je to uzavřená společnost. Víte, jak vzniklo presidium? Zvolilo se na valném shromáždění podle návrhů prezidia. Co od něho čekáte? Stejně kuriózní bývaly volby členů a korespondentů Akademie. A do kolegií, která mají řídit vědeckou práci jednotlivých vědních oborů, se lidé nevolili, ale jmenovali. Jmenovalo je — presidium!“

Vida, další analogie s obecnou situací, dnes už našťásti historickou. Kde řici s užitek pravé slovo, zatím nikdo nevěděl.

„Zásadní odpor k rozvinutí sebenepatrnějších prvků demokratického života se projevil například tvrdostným odmítáním požadavků stranických organizací ústavů, které naléhaly, aby jim byl umožněn vzájemný styk s komunisty v předsednictvu, stejně jako hrubým odmítnutím žádosti, aby se členové Akademie mohli častěji stýkat se soudruhy z prezidia, odpovědnými za určité obory“ (akademik Průšek).

Díky této informaci jsem konečně pochopila, proč byla na plenární schůzi závodní organizace ROH Ústavu radiotechniky a elektroniky ČSAV vypracována rezoluce, ve které se kromě jiného požaduje, aby se na všech ústavech ČSAV a SAV při odborových závodních výborech zřídily odborné vědecké komise, které by měly alespoň konzultační právo ve všech záležitostech vědecké práce ústavu.

A také jsem pochopila elán, s nímž vědecktí pracovníci uváděli do života Celokademický výbor ROH ČSAV. Iniciátoři instituce, která dosud neexistovala, vydali prohlášení, z něhož citujeme:

„Jednou ze základních skutečností, charakterizujících současný demokrizační proces, je faktická jednota všeho našeho lidu, která postupně vznikala jako spontánní reakce převážně většiny tohoto lidu na utlačovatelské metody byrokratické vládnoucí menšiny, a která se dotýká v dramatických událostech těchto dnů. Jejím základem i výrazem je požadavek plného obnovení osobních, politických, sociálních a hospodářských práv vracejících lidskou důstojnost každému občanu tohoto státu a vybudování nové společnosti, která by dala maximální záruky pro zachování těchto hodnot.“

Jistě, takových prohlášení jsou stovky. Pochopitel-

ně, neboť vědečtí pracovníci chtějí totéž, co ostatní občané. Tedy především možnost mluvit do věcí, jež jsou pro ně životně důležité. Mluvit do nich hned nebo aspoň brzy. Protože však stále ještě nemají vlastní výběrový svaz, je v této chvíli společný Celoakademický výbor jediný existující partner pro výměnu názorů s hodnostáři Akademie.

Neudržitelný stav zdaleka nevadí jen několika uváděným ústavům. Názor, že nadcházející XXIV. valné shromáždění členů ČSAV by nemělo být bezobsažné, je docela běžný. Vědecké kolegium věd o státu a právu ČSAV adresovalo presidiu dopis, kde kromě jiného píše: „Ve vedoucích orgánech ČSAV došlo k takové koncentraci moci u malého počtu řídících osob, jaká je neúnosná z všeobecně politického hlediska i z hlediska plnění vlastních úkolů Akademie. Za stejné nezáhodou pokládá kolegium též rozbujeou kumulaci funkcí u některých jejích vedoucích činitelů, která mimo jiné neblahé důsledky způsobila i to, že ČSAV neměla možnost vyjadřovat k významným společenským otázkám samostatný názor čs. vědy. V té souvislosti má kolegium zato, že bude třeba zásadně uplatnit systém střídání osob ve vedoucích funkcích ČSAV...“

Sedmnáctého dubna bude tedy o čem mluvit. A nezdá se, že by tentokrát mohlo zůstat jen u slov.

LL č. 7, 11. dubna 1968

Miroslav Holub, Otakar Poupá O tichu vědy

Ticho vědy je dnes dvoji. Za prvé ticho vědě vlastní, ticho práce, která jde v laboratořích nezávisle na dobru či zlem hluku kolem. Vědecká práce má svůj pohyb a svou logiku, která se nedá narušit, pokud se vůbec lidí a myšlenky pustí k práci. Jen na počátku padesátých let, kampaněmi za vědu podřízenou ideologii, kampaněmi za popření evidentního a nastolení nenastolitelného (jako je měnění biologických druhů, vznik buněk z nebuněčné hmoty atp.) bylo toto dělné ticho narušeno. Přičemž vědy byly postiženy v nepřími úměrnosti ke své exaktnosti. Z přírodovědných oborů šlo proto víc o biologii než o chemii a skoro vůbec ne o matematiku.

Kampaně zmizely z přírodovědeckých laboratoř. Zůstaly však na pracovištích duchovědných, neboť zhloubi padesátých let přežilo podceňování a podezírání těchto oborů.

Kromě toho bylo něco z ducha kampaní vestavěno do samé struktury pracovišť vznikajících právě v padesátých letech, která byla zároveň nejen největší bídou vědy, ale také dobou největšího nástupu nových lidí, vzniku nových oborů v našich podmínkách, dobou dosud nevidané materiální podpory vědy. Tak se stalo, že pomýlenost a deserce od vědecké pravdy byla

někdy selekčním, výběrovým tlakem. Pracovníci věrní svému přesvědčení nebo dokonce svým oborům (například genetice) byli vytlačeni na periferii života, zatímco hodnoty se pobíraly v přímé úměře k proklamaci za Lysenka, proti Einsteinovi, proti Wienerovi, nebo dokonce proti sociologii a proti filosofii.

Dále sama Akademie vznikla na principech odrážejících atmosféru padesátých let, jako přísně diferencovaná struktura, jejíž vrcholný orgán je relativně nezávislý na celku organismu, ustavuje sám sebe a mluví za celou vědeckou obec, i když jeho složení není zcela reprezentativní a sama volba členů se neděje bez zcela mimovědeckých zásahů.

Je-li mnoho z chyb, které se staly, vykládáno jako akty nových, nezralých lidí, pak je nutno uznat, že lidé sice namnoze užírali a dodatečně nabývali vědecké váhy, ale to, co učinili a proklamovali předtím, nesou přinejmenším tvář v tvář svým kolegům posud, a obraz vědce jako moudré a nenarušené osobnosti je poněkud zkomplikován.

Chyby minulosti, chyby vědecké a prohřešky proti vědecké pravdě se dosud odrážejí v kádrových profilech jako zásluhy a naopak podezřelí z doby před patnácti lety podržují svůj cejch v kádrových materiálech a v kádrovacích zrcích, i když třeba byli podezřelí jen z toho, co dneska tvrdí i nejmocnější ve vědecké obci.

Domníváme se, že diagnózu minulých nemocí a terapii si musí uvážit stávající vědecké instituce a stávající vědecké osobnosti samy. Věci jsou komplikovány tím, že jde o instituce v podstatě plně funkční a produktivní a naopak ne každá zrušená instituce (příkladně Akademie zemědělských věd) se může počítat mezi postižené tak zvanými deformacemi. Otázka je, zda instituce a zejména vrcholný vědecký orgán se může považovat za plně funkční jen vzhledem ke své materiální, odborné produkci a zapominat, že je tady jistý závazek vědy a Akademie a vysoké školy jako garanta pravdy, vědeckosti a morálky.

Domníváme se dále, že osobnosti si také mohou dopřát vědeckého ticha ke svým rozjímáním o minulé a budoucnost a nepředstírat si, že se něco spraví projevy založenými na krátké paměti; dobrá paměť je přece jednou z podstatných vlastností vědce. Trapných řečí bylo dost vždycky, dnes jsou ještě o něco trapnější, neboť úroveň diskusí, i novinových, rozhlasových a televizních se podstatně zvedla, a to díky umělcům, ekonomům, historikům i dělníkům. Bohužel ještě ne díky badatelům experimentálních oborů, ačkoli právě oni mají ověřitelnost, přesnost a dialektické myšlení v popisu práce.

Tu pak jsme u jádra věci: jaký je přínos vědy jako celku moudrosti a mravní páteři národa. Věda jako celek se vyjadřovala nadmíru hlučně v době ideologických konferencí, v boji proti kosmopolitismu, ba dokonce v boji proti vědění, neboť „buržoazní pavěda,

reakční mendelismus morganismus“ vědou zůstal vzdor pádným usnesením, brožurám a personálním postihům. Na tomto pozadí je dnes ticho vědy nutně tím druhým tichem, falešným tichem, tichem špatného slyšení.

A víc: v době, kdy kulturní fronta, především umělci, probíjovávali a předjímalí nynější proces, věda stála mimo a dokonce ústy svých předních zástupců nabádala k opatrnosti před „hysterickými spisovateli“. Není pochyby, že mnohé projevy se mohou zdát rozvážnému badateli ukvapené, ale pak je na rozvážném badateli, aby to řekl a nečekal, až na to dostane dekret shora a zároveň aby taky vložil ruku do ohně po svém.

Toto falešné ticho vědy je to, co dnes tíží všechny lidi, kteří v laboratořích koukají do zkumavek a na ručičky ampérmetrů a přitom si utvořili svoje ponětí o tom, že jde o pravdu v malém i ve velkém. A že zachází-li kdo s otázkou pravdy v každém pokusu, v každé odborné diskusi a každý den, že by měl mít proboha také nějakou účast na hledání pravdy pro všechny, bránění pravdy pro společnost tuto i budoucí.

Máme vědu, která je s to pomoci hospodářství měrou přiměřenou druhé polovině dvacátého století. Máme vědecké kolektivy v ekonomice, v sociologii, v historii a v politických vědách, které mohou odborně přispět k artikulaci současného procesu a k zlepšení politické a hospodářské situace, což je dnes jistě problém hlavní.

Ale i s tímto kladem máme v podstatě vědu neangažovanou a lidi v laboratořích to cítí a horečně i zoufale vymýšlejí rezoluce a diskusní aktivity a organizace, kde by to mohli projevit a kde by se věda ukázala jako demokratická síla (věda, která ve své metodologii má tolik společného s demokracií) a kde by se ukázal skutečný duševní potenciál řadových pracovníků vědy. Potenciál, který se dosud vybíjí jen handrkováním o organizační věci a který je zmarňován konfrontací s jednáním reprezentativních a rozhodujících vědeckých těles, třeba i toto jednání bylo dosud tímto ideálům podstatně cizí, přitom však hluboce spokojené samým sebou; spokojené i růstem vlastní, zdevědecké byrokracie, spokojené i s každým direktivním zásahem odjinud, spokojené nakonec i tím, že i velké akce vědy končily tak často v jakémsi stole a na jakémsi papíru.

Pocit zmarnělosti, týkající se někdy i vlastních výsledků, tak zvaného převodu do praxe, pak dospěl tak daleko, že řadoví pracovníci vědy dnes teprve vidí, jak se dá vstoupit do života, teprve dnes *následují*, místo co by bývali vedli. Neboť přiznejme si, že v jakémkoli zaměstnaneckém poměru bylo možno vystupovat v posledních letech s malým rizikem za dobré věci a přesto časopisy zely prázdnotou po vědeckých hlasech.

Jaký je tedy přínos vědy moudrosti a morální páteři národa? Malý. V nejlepším případě hrubě opožděný. Zjistěte je posilou pro národní bytí a vědomí, že věda, a to věda dosahující i vynikajících mezinárodních úspěchů jest, vůbec jest. Ale jde o to, toto prosté bytí zdůvodnit a formulovat uvnitř onoho velkého procesu, který se nazývá kulturou a vzdělaností národa.

Jinak můžeme za sebe postavit samočinné počítače a bude to lepší, neboť ty aspoň nesednou na lep Lysenkům a spočítají si na svých kybernetických prstech, že jde o život a ne o koryta, a že se nedá říkat jednou A a za chvíli ne. A bez rizika, že nastane krataš.

LL č. 7, 11. dubna 1968

Gabriel Laub Obrana cenzorů

Musím říci několik slov na obranu cenzorů, už proto, že na ně všichni útočí, jako kdyby oni byli hlavním a jediným nebezpečím pro demokracii. Zatím však samotná skutečnost, že proti nim útočí všichni, svědčí sdostatek o tom, že už nejsou nebezpeční. Byli nám zcela zřejmě vydáni, jako když se vojákům, kteří vtrhnou do panského domu, přihraje služička, aby svým tělem ochránila bělostná těla pánových dcer a jeho železnou pokladnu.

Není důvod jásat, že nám byli cenzori předhozeni, není to vítězství, je to jen znamení vítězství; ostatně není nikdy problém vrátit cenzorům jejich funkce, nebo dosadit nové cenzory. Není to také důvod je litovat, protože je potkal obvyklý konec horlivých služebníků, patřící jaksi do popisu práce lokajů a tělesných strážců všeho druhu. Není to ale ani důvod, abychom se chovali jako dav, který si myslí, že skoncoval s dráhotou a hladem, když vytloukl okna v hokynářských krámcích, nebo jako parta matron z malého amerického městečka, které věří, že vymytí ze světa hřích, když vyvalí v peří místní prostitutku.

Lituji je jen proto, že si teď na nich pochutnávají absolutně všichni, i ti, kteří jim dávali příkazy, i ti, kdož jim přeochoťně a předúsladěně pomáhali. Kdyby cenzuru dělali pouze cenzori z povolení, nebyla by tak strašná. I kdyby cenzorský sbor sestával ze samých vybraných koniášů, nezmohl by mnoho, kdyby za ním nestála celá hierarchie Církve Svaté a zbožné stádo lidí horlivých ve víře. Abychom se zbavili cenzury, stačí profesionálním cenzorům omezit pravomoc, ale dobrovolné cenzory bude nejspíš nutno většinou povyhadzovat a autocenzory v sobě zabít. Každý piščí člověk u nás ví, že cenzura se dost často dala obejít: článek či satirka, zabavená (pardon, nedoporučená) v jednom časopise, vycházela za čas v jiném. Mnohem těžší bylo obejít podělaného redaktora a

vůbec se zajisté nestal případ, aby někdo otiskl něco odvážného, když byl sám podělaný.

Lituji cenzory také proto, že jejich povolání jim zřejmě nikdy neposkytovalo tolik radosti, kolik hanby na ně uvalilo. Pro lidi, kteří měli k četbě zásadně záporný vztah — a takových musí být v těchto orgánech většina, kdo neměl, ten ho tam musel získat — byla to jistě práce velmi nepřijemná. Ještě nepřijemnější byla ovšem pro ty, kteří měli literaturu rádi — něco jako gynekologická praxe pro donchuána, s tím, že gynekologa utěšuje užitečnost jeho povolání. Oproti cenzorům z klasických dob neměli ani potěšení, že si přečetli něco zvlášť pikantního, co se k jiným nedostane: pikanterie byly vesměs politické, těm úplně blbým nedošly, všem jen trochu chytřejším neřekly nic, co by nevěděli. K tomu si představte, že většina cenzorů konala navíc tuto nemilou práci proti svému vlastnímu přesvědčení! (Jestli tomu nevěříte, zeptejte se jich.) Když Saltykov Ščedrin před sto pěti lety popisoval cenzorova duševní muka, mohl aspoň současně popsat jeho krásný bohatý byt — a u nás!

Musíme se také cenzorů zastat pro to dobré, co pro československou literaturu vykonali. Viděl jsem jen jednu v životě časopis, zvaný Denní zprávy HSTD, v němž byla zveřejněna jedna moje nezveřejněná povídka, vedle jiných nedoporučených k uveřejnění článků, povídek a glos. Přisáhám, že i bez mé povídky to byl nejlepší časopis v republice. Až se bude sestavovat antologie satiry nebo antologie našich publicistiky, stačí probrat ročníky tohoto cyklostylovaného časopisu a tři čtvrtiny práce budou hotovy. Je to snad malá zásluha?

Ale hlavní zásluhy cenzorů teprve poznáme. Přiklad v oboru satiry: nic tak neprospívá jejímu rozvoji, jako cenzura. A to nejenom jako téma. Cenzura učí autory vymýšlet si literární formy, pracovat s podobnostmi, alegorií, bajkou, studovat starou literaturu a nalézat hrdiny v dějinách starověku. Zkrátka nutí autory vzdělávat se a zjemňovat styl. Nemyslete si ale, že to znesnadňuje satirikov vstoup do literatury. Naopak. V těchto podmínkách stačí jen naznačit, že někdo je vůl, tedy vůbec někdo — a jste uznaný satirik, protože čtenáři chápou, že jste víc z cenzurních důvodů nemohli říci. Ostatně to ani nebylo třeba, protože oni sami dobře vědí, kdo je vůl. A co bude, až se cenzura nebude plést do literatury? Pak můžete tisíckrát napsat, že někdo je vůl, třeba i s plnou adresou, a pořád ještě nebudete spisovatel. Budete se holt muset učit psát.

Nejeden autor smutně zapláče, že mu už cenzorů nepomohou — a bude možná pozdě bycha honiti. Ačkoliv, možná, že ani on nebude dlouho vzdychat nadarmo. Jednou se už přece touhy spisovatelů splní.

LL č. 7. 11. dubna 1968

Alexandr Kliment Koho se to týká

Celospolečenská morální odpovědnost za minulé věci je neschůdný a temný prostor, v němž se bude třeba nejprve orientovat. Zlé činy nespáchala doba a její atmosféra, nýbrž konkrétní osoby. Je sice trpká pravda, že tyto osoby se staly svým způsobem také obětí doby a atmosféry, ale pravda mnohem trpčí je skutečnost, že oběti těchto osob se stali právě živi lidé a naši spoluobčané. Otázka zní, zda jsme odpovědní všichni, nebo jenom někteří. Přiznat kolektivní odpovědnost křísí pokušení oddat se kolektivnímu alibismu. A jestliže odpovědnost mají mít jenom někteří, podle jakých etických principů, jak a kdo povede tu děličku čáru? To jsou otázky, které zatím mohou být jen položeny. Je třeba však o nich vědět a s jejich řešením začínat z nejbližšího konce.

Tak například čeští spisovatelé mají na svém kontě velké morální vítězství. Podstatnou měrou se zasadili jako jednotlivci i jako organizace o změnu poměrů. Odsuzované pojetí: Spisovatelé — svědomí národa, bylo rehabilitováno. Svědomí národa opravdu zapůsobilo. Ale zeptáme-li se, je-li to svědomí vskutku čisté, ihned pochopíme, jak vratce je toto heslo zavšeno nad spisovatelskou tribunou. Podrobnější nahlédnutí do knih a archivů nám doporučí, abychom byli zdvořilejší k národu a náročnější k svědomí jednotlivců. Čeští spisovatelé nemají totiž na kontě jenom morální vítězství, ale také docela konkrétní prohry. Nevědět to a veřejně to neřít, znamenalo by zakládat si na pověsti a hned na počátku nové etapy se odsoudit ke slabosti. Učastníme se teď politického a společenského obrození. Tento proces se týká i spisovatelů. Jejich organizace i jednotlivců. Vzpomeňme si:

Veřejné odvolávání světového názoru a urychlený příklon k jinému. Popírání vlastního díla. Zpřetrhání kulturní kontinuity. Mlčenlivý souhlas. Loajální podpora nezákonnosti, ba dokonce justičních vražd. Básnické opěvání kultu osobnosti. Kult funkcí. Lhostejnost k perzekuci kolegů. Napomáhání cenzuře. Selekcce literatury i autorů. Souhlas s administrativními zásahy. Neschopnost protestu. Podléhání mocným. Rozmetané sazby. Vracené rukopisy. Názorové veletoče kritiků.

Doklady jsou veřejně přístupné v knihovnách a novinářských archívech. Ztráty jsou morální, umělecké a někteří spisovatelé ztratili jazyk, jini vlast, ba i život.

Co s tím?

Politik, který se zdiskreditoval, je v lepším případě odsouzen do penze, v horším jej zavrou. Spisovatel má na rozdíl od něho jedinečnou šanci: může se zavřít sám a svůj morální problém pojímat jako téma. Ostatně netýká se jenom jeho osobně, týká se mno-

hých, týká se celého národa, k němuž se může odvolat svým dílem. Čtenáři mu budou dokonce vděční.

Od oněch spisovatelů, kteří se zdiskreditovali, tedy veřejnost očekává knihy; rozhodně neočekává úspěchaná prohlášení loajality, velká slova o svobodě a demokracii nebo pikantní morální striptýzy. Tito zdiskreditovaní spisovatelé by měli mít více času na psaní a proto by měli uvážit, zda nemají podat demisi na své funkce ve spisovatelském svazu, pokud takové funkce ještě zastávají. V poslední době odstoupilo mnoho významných osobností a významně tím prospělo věci. Jestliže také někdo odstoupí v Ústředním výboru svazu spisovatelů, ve svazovém nakladatelství a v jiných kulturních institucích?

Byl by to krásný a ušlechtilý postup v této chvíli. Nejednen idealista by se nad tím zaradoval a ocenil tu mlčenlivou výzvu ke konfrontaci na poli literatury. Zkompromitovaní spisovatelé by osvědčili velkomyslnost, která je vlastní jejich povolání a která by byla od té chvíle spojována i s jejich jmény. Předešli by tak trapným konfrontacím ve schůzích, v tisku a na chystaném spisovatelském sjezdu. Nikdo by pak nikoho nemusel usvědčovat z minulosti, která je stejně notoricky známa. Krutější osobnosti by nemusely volat po pranýři a ty účticitnější by se nemusely stydět.

Ale možná, že osobní zájmy a oportunismus jedněch a bolestná hořkost a soudcovská odvaha druhých budou mocnější, než tenhle návrh. Možná, že dojde k nejhoršímu: slabší se budou zas ponižovat a silnější hledat alibi. Vystoupí žalobci, budou se shánět advokáti, někteří svědkové se přihlásí ochotně, jiné bude třeba předvádět násilím, porota se bude zmítat v úvahách, je-li to soud čestný nebo nečestný, diváci budou znechuceni a zasáhne vyšší moc.

LL č. 7, 11. dubna 1968

Pavol Števček Po prvé, po druhé

Úvaha generačná

Dali nám — i sme si už sami dali — mená a prezývky rozličné, tie však neboli presné, nemohli ani byť, pretože ani nás vlastne nebolo: Ak si pripomenieme tú najstaršiu — tú rymovanú, „mládež nová, Gottwaldova“ — je nám z toho najtrpkéjšie. Z našich rúk, zdvihnutých nad hlavami, chceli mať (a mali) súhlas. Ešte pred poznaním. Ale bez sentimentality: Trať mládeže a Trať družby slúžia vlasti a človeku, Priebrada mládeže je živou energiou. Prácu a lásku neberieme späť a nehanbíme sa za ňu; berieme si iba, spätne, ale už dávno, právo na vlastné poznanie a hodnotenie. Reklamujeme si prirodzené právo na seba.

Hovorí o nás i hovoríme si, že sme generáciou či generáciami „čistých rúk“. Nesúhlasim. Nikomu z nás nesvedčí toto pílatske gesto. Už genetiky a ľudsky patríme k pokoleniu socialisticky angažovanému. Je pravda, krv nemáme na rukách prischnutú, ale akže sme nehlasovali v porotách, v parlamentoch a výboroch, to preto, že sme súhlasili, aby za nás — v mene ľudu, v mene národa, v mene strany — hlasovali iní. I my sme boli posadnutí démonom súhlasu. Nemáme preto iného práva, ako je povinnosť cítiť sa spoluautormi tohoto československého socializmu; byť spoluzodpovední, byť spoluručiteľmi.

Najmä preto to spomínam, aby sme si hneď na začiatku cesty sami o sebe uvedomili niečo celkom základné: náš vzťah k socializmu by mala určovať skutočnosť, že nie sme jeho obeť, ale tvorcovia, že socializmus je aspoň do tej miery produktom nás ako my jeho; slovom, že neprichádzame v hodnosti sudcov, ale ani súdených. Že sa nehodláme z doby vyzliekať, lež hlbšie si ju uvedomiť a prevziať svoj diel zodpovednosti za ňu. Za jej mieru slobody, šťastia, ktoré dáva človeku.

Legitimujeme sa teda spoluautorstvom socializmu i spoluzodpovednosťou zaň. Myslím, je to dostatočná záruka našich oprávnených povinností vnášať doň, do jeho systematiky teoretickej i do jeho politickej praxe, svoje vedomie ideálu modernej ľudskej spoločnosti. A to bez povinných poklón autoritám, hlavne domnelým.

Polstoročná historická skúsenosť socializmu, aj naša, o niečo mladšia, presvedča, že v rozpore s ľudskou tradíciou a ľudským snom zrelativizovali a priamo sa pošliapali tieto pojmy: človek, občan, sloboda, humanizmus, demokracia, národ. Revolúcia väčšiny proti menšine, samozrejme, neúprsná a diktátorská, v počiatkoch a východiskách čistá práve dôrazom na očistu tých pojmov, v procese sebautvrzdovania obracia sa proti nim. Totalitný režim osobnej moci,

vláda aparátu nad stranou, byrokracie nad rozumom, schémy nad pravdou, to všetko logicky viedlo — a doviedlo — k ústupu od čistoty revolučných ideálov.

Demokratizácia, demokratizačný proces, ktorého sme svedkami a účastníkmi, je rázcestím socialistickej revolúcie. Buď napriami svoju tvorivú energiu k premene demokracie na demokraciu — alebo uvoľní svoju latentnú vôľu k diktatúre. V každom prípade si myslím, že doterajší prevažne diskurzívny charakter demokratizácie nevestí nič dobrého. Dlhé čakanie na demokraciu je faktickou prípravou jej opaku.

Vraj dobrú polovicu obyvateľstva tvorí u nás mládež a skoromládež. Preto je, myslím, vhodný čas hovoriť nahlas ako generácia, generácie, generačné vrstvy občiansky neprebudených, politicky neemancipovaných. Skutočne najmenej dve generácie vstúpili už do tohto života, tak, že súhlasne splynuli a rozplynuli sa, vezmúc na seba podobu anonympnej masy. Aby sme celkom nestratili svoj hlas a svoju tvár, je pravdepodobne veľmi nevyhnutné povedať si svoj názor, mať na to odvalu. Tým dôraznejšie, čím dlhšie sme mali mlčať.

Pravdaže, nie sme organizačne a ani inak uvedomeľí, nemáme požiadavky; máme iba skromné ponuky na poludštenie socializmu. Počínajúc napr. dôraznou žiadosťou, aby sa ustanovenia, deklarácie ľudských práv, ktorej sme signátorom, dodržiavali nielen v čiernej Afrike, lež aj v civilizovanej republike uprostred Európy, a nekončiac prepotrebnou polemikou a neodematikmi, ktorí, pravdaže, opäť tvrdia, že vlastne takmer niet nejakej špecifickej cesty k socializmu, ba jedna jediná, internacionálna. Škála nových úloh je obrovská a komplikovaná, preto sa treba sústrediť na voľbu poradia, na hľadanie kľúčových úloh.

Druhou, podľa môjho názoru umele oddeľovanou fázou demokratizačného procesu, je vstup živelej diskusie do uvedomelej tvorby programu demokracie a jeho neodkladné plnenie. Tento problém sa môže — no nemal by sa — odpísať odkazom na to, že veď pravda je, akčný program strany je tu, ráčte ho plniť. Niet sporu, akčný program KSČ je oproti minulým programovým konceptom novým, progresívnym. Je kvalitatívne iným, lepším programom vlády strany, jednej strany, nad spoločnosťou. Tu však hovorím o neexistujúcom programe demokracie, o programe účasti človeka v hodnosti občana v riadení všetkých vecí obecných. Toho programu niet.

V zmysle terajšej neofrazeológie sa často konštatuje, že treba vytvoriť, že sa vytvoria nové zákonné a nové inštitucionálne záruky novej demokracie. Preložte si to podľa prejavov činiteľov, a bude vám jasné, že sa má v podstate iba zdokonaľiť ústava a znovu obrodíť dvadsať rokov aktivizovaný Národný front. Čosi sa tu zastiera. Najmenej to, že nečlenovia komunistickej strany tvoria až štyri pätiny našich národov a že táto občianska väčšina nemá svoju faktickú poli-

tickú reprezentáciu, teda svoje cesty k správe vecí verejných, k uplatňovaniu svojich prirodzených občianskych a politických práv. Navrhujem preto — po prvé — práve pri myšlienke, že väčšinu tej občianskej nestranickej väčšiny tvoria generácie mladšie, moderné a aktívne ľudské individuality, navrhujem pokojne a chladnokrvne rozmyšľať o doteraz iba teoretických projektoch dvoch či viacerých strán v systéme socialistickej demokracie. S akcentom na obidve slová: aby to bol socializmus a aby to bola demokracia. To by bol náš prínos k terajšej skúsenosti moderného sveta, podľa ktorej je možný len socializmus bez demokracie — alebo demokracia bez socializmu. Iba potom si snáď budeme môcť dovoliť luxus diskusie, dovtedy je stále reálne riziko, že demokratizačný proces z roku 1968 prejde do dejín ako nový prvok taktiky, použiteľný hlavne na prekonanie akútnych ťažkostí ekonomicko-politických.

Druhou určujúcou ideou nášho emancipačného úsilia musí byť reálne dovŕšenie storočného slovenského národného programu. Tu sa priam ponúka historická paralela. Ak Štúr musel svojim i Čechom dokazovať, že uplatňovanie prirodzeného práva Slovákov na vlastnú reč neoslabuje, ale naopak, upevňuje vzájomné vzťahy a postavenie dvoch tradične a pokrvne bratských národov, môžeme dnes jeho argumenty len zopakovať, ale za federáciu, t.j. za ďalší stupeň štátnosti slovenského národa. Pristupujúc k uzákoneniu federatívneho „symetrického modelu“ československej štátnosti, hovoríme so Štúrom: „Náš krok sme urobili po dlhom, dlhom premýšľaní, po dôverných poradách s priateľmi a znalcami nášho národa a jeho stavu, nič sme tým nechceli podkopáť, ale prebudiť a postaviť to, čo doteraz nebolo — prebudiť sme chceli život čerstvejší, než doteraz nebolo u nás bol, vybudovať sme chceli jednotu, ktorej doteraz medzi nami nebolo. Každý je sám sebe najbližší.“ Patrí iste k nášmu osudovému národnému údely, že Štúrova argumentácia je po sto rokoch úplne aktuálna, z toho po pol storočí pokusov o štátnu jednotu oboch národov.

Lenže nesnívajme. Ani tentoraz nie je isté, že zariadenie Slovákov do rodiny moderných európskych národov prostredníctvom československej federácie bude dostatočne samozrejmé a promptné, reálne a faktické. Predbežne berme na seba tragikomikum polemiky o tom, že naozaj nikto na Slovensku nehovorí o sovietskom alebo juhoslovanskom type federatívneho štátu. Takto sa totiž slovenský národ napomína, aby sa do tej federácie neponáhľal. Problém realizácie, ktorý určite existuje ešte celkom nepoznaný, komplikovaný, sa tu používa na oslabenie a politické ignorovanie prirodzenej, absolútne nediskutabilnej národnej túžby, národného práva. Dokonca sa to zneužíva ako politické a kádrové alibi: sú politici, čo si iba na tému federácie a symetrie zadeklarovali, prisúdili sa za od-

menu punc progresivity, ale ďalej vyčkávať, ako to vypáli.

Prosiť o federáciu nemá nikto právo. Napokon, koho? Slováci Čechov? Naopak? Preto logicky nemá nikto právo diskutovať na tému áno či nie, toľko nie sám so sebou. Tu je reč o vôli národa, prejavenej tendenciou dejín i priamym hlasom, pokiaľ ho chceli počúvať. Prvá Československá republika, Slovenská republika, Slovenské národné povstanie a Košický vládný program, druhá predfebruárová, pofebruárová Československá, neskoršie aj socialistická republika, to sú modifikácie a deformácie slovenskej národnej idey. Federácia je jej novým dobovým vyjadrením. Navrhujem — to po druhé — stotožniť sa s ňou rozumom i srdcom. Je to naša šanca a príležitosť, naša povinnosť voči národu.

Možno je to trúfalosť chcieť toľko vecí odrazu: demokraciu, federáciu, socializmus. Ak ich však pochopíme ako súčasť vlastného života, budeme chcieť len idey. Federácia je jej novým dobovým vyjadrením. Navrhujem — to po druhé — stotožniť sa s ňou rozumom i srdcom. Je to naša šanca a príležitosť, naša povinnosť voči národu.

Kultúrny život, č. 15, 12. apríla 1968

Jiří Hanák

Jak to myslel soudruh Chňoupek?

Za to, jak Československá socialistická republika vypadá dnes, v dubnu roku 1968, vděčí 14 miliónů Čechů a Slováků Komunistické straně Československa. Tato nepřilíš originální myšlenka mě napadla při četbě Ústavy ČSSR, hlavy první, paragrafu čtvrtého. Tam je totiž zakotvena vedoucí role KSČ v tomto státě.

Říká-li někdo, „já jsem vůdce“, dozajista počítá s tím, že všechny viny, jakož i všechny zásluhy jdou především na jeho konto. Konkrétně tedy: za — dostatek či nedostatek — bytů, za — fungující či nefungující — dopravu, za — velkou či malou — váhu naší země ve světě, za — velkou či mizernou — pracovní morálku, za — pocit právní jistoty či nejistoty, za — tvrdou či nehodnotnou — měnu, za — světové či provinciální — parametry výrobků našich továren, za — vysokou či nízkou — životní úroveň, za to všechno a ještě za mnoho jiného vděčíme především Komunistické straně Československa.

Rozhodující je, které ze dvou hodnotících slov si čtenář vybere. Vybere-li si první, je dobře. Jemu osobně, neboť trpí záviděníhodným pocitem, že není co měnit a že je dobré pokračovat ve starých vyježděných kolejkách. Bez jakéhokoliv sociologického průzkumu si však troufám tvrdit, že drtivá většina čtenářů se spíše přikloní k druhému hodnotícímu slovu, neboť už delší dobu je zřejmé, že skutečně nemáme ani dost bytů,

ani lidsky fungující dopravu, ani hodnotnou měnu, ani váhu ve světě, ani konkurenceschopné výrobky, ani pocit právní jistoty a ještě mnoho jiného toho nemáme, co bychom mít měli. Ostatně, přiznala a přiznává to i strana, a marně se pokouším v jejích dějinách najít období činu tak statečného, charakterního a lidského. Ovšem, přiznání k tomu, že jsme něco dvacet let dělali špatně, je jedna věc. Druhá věc je náprava těchto chyb. A zde vzniká otázka: Jak? S kým?

Nebudu asi dalek od pravdy, když za počátek všech chyb a všeho toho, co přivedlo naši zemi do stavu a situace, v jaké se v dubnu 1968 nalézá, označím rozdělení národa na dvě nestejně velké a nestejně rovnoprávné skupiny: na stranu straníků, čítající asi pětinu všeho obyvatelstva, a na stranu nestraníků, zahrnující zbytek, to jest čtyři pětiny všeho obyvatelstva. Na menšinu, která měla právo řídit, rozhodovat a vládnout, a na většinu, která měla maximálně právo mlčet a s jistým studem pociťovat svoji nekompetentnost a nedostatečnost, plynoucí z prostého faktu příslušnosti k většině národa.

Byl to nedobrý a trapný stav. Trapnější o to, že strana prohospodařila obrovský kapitál. Nezapomeňme totiž, že v posledních svobodných volbách v roce 1946 získala Komunistická strana více než třetinu všech hlasů a byla nejsilnější politickou stranou u nás. Nezapomeňme také na to, že se v únoru 1948 mohla chlubit jednoznačnou podporou skoro celého národa. Tyto vávřiny však uvádaly a kapitál mizel úměrně tomu, jak se ze strany stávala sekta miliónů pěti set tisíc členů — a hůř: jak se ze strany stával aparát, který měl stále menší potřebu ohlížet se už ani ne na mínění národa, avšak už ani ne na mínění členů strany. Jinak řečeno — vávřiny vadly a kapitál mizel úměrně s léty, po které strana jako držitelka moci neměla korektiv v podobě opozice.

Někdo snad může namítnout — to bylo, dnes se o těchto otázkách už hovoří, už se pracuje na novém politickém modelu atd. Možná. Možná, že se hovoří. Možná, že se pracuje. Nemohu však skrýt obavy z toho, že potřeba opozice, skutečné politické opozice, je stále ještě na místech nejvyšších a rozhodujících kvalifikována jako výstřelek, jako krajně neseriózní požadavek, jako něco, o čem by se ani snad neměla zavadět širší diskuse. Tyto obavy se mi potvrdily naposled při četbě diskusních příspěvků ze zasedání ÚV KSČ, zejména při četbě diskusního příspěvku soudruha Bohuše Chňoupka.

Soudruha Chňoupka na příklad „znepokojuje fakt, že demokratizační proud překročil tentokrát stranickou půdu a stal se věcí veřejnou“. Lze této obavě rozumět tak, že demokratizační proud má být opět výsadou jen strany, vnitrostraníckou záležitostí, do které čtyřem pětina národa nic není? Lze této obavě soudruha Chňoupka rozumět tak, že si mají straníci

„tak nějak vyřikat ty věci o demokracii mezi sebou“ a výsledek pak sdělit — či třeba nesdělit — čtyřem pětinaš národa? Mám obavy, že je třeba tomu tak rozumět, protože nic v dalším projevu zmíněného řečníka jiný výklad nemožňuje.

Soudruha Chňoupek dále zaráží „prudký aktivizující pohyb v jiných politických stranách“. No a? K čemu by ty strany byly, když ne k aktivní politické činnosti? Nebo se soudruh Chňoupek domnívá, že KSČ má jednou provždy tuto zemi propachtovanou do věčného nájmu? Že už jen náznak možnosti, že by svoji vedoucí roli musela obhajovat praktickými činy, má každému straníkovi nahánět husí kůže? Upozorňuji znova, že nemám k dispozici výsledky žádného průzkumu mezi obyvateli, ale dejme tomu, předpokládejme na chvíli, že třeba 8 miliónů obyvatel této země si nepřeje být vedeno komunistickou stranou, ale že si přeje být vedeno třeba panovníkem z dynastie Přemyslovců? Co potom? Pak by prostě a jednoduše vstoupila v platnost poučka o tom, že revoluce neustupují a že každá země, získaná jednou pro komunismus, musí zůstat komunistickou? Čili — my ti ukážeme, kde je ti dobře, a třeba i po zlém? To je absurdní představa.

Mám za to, že lidé rozpoznají sami, kde je jim dobře, co potřebují a kde to najdou. Mám taky za to, že strana by si nemusela vynucovat svoji vedoucí roli v životě státu násilím či nadekretováním v ústavě. Mám za to, že strana by se nemusela bát mocenské konkurence, vždyť na své straně má silné trumfy: ideály socialismu jako nejhumnější představy o uspořádání společnosti, má na své straně skutečnost, že se v našem státě nenajdou reálné síly, požadující návrat ke stavu před únorem 1948. Připustí-li opozici, připustí-li mocenskou konkurenci, nemusí se přece měřit se stranou, stojící na jiném třídním základě, nemusí se měřit s třídním nepřítelem. Připustí-li však strana stranu opoziční, bude se muset ohlížet na někoho, kdo bude tvrdit a kdo bude chtít dokázat, že to bude umět dělat líp. Jsem přesvědčen — a jistě mi dáte za pravdu — že existují-li v jednom městě dva výrobci zmrzliny, dáte přednost tomu, kdo ji dělá chutnější a levnější, což toho druhého zase vede k tomu, aby svoji zmrzlinu nabízel ještě levnější a ještě kvalitnější než konkurent. Nikdo mě dosud nepřesvědčil, že tato prostá pravidla neplatí i v oblasti mocenské.

Jsou to složité otázky a jistě nikdo nečeká, že je možno je vyřešit přes noc. Obávám se však, aby se pod tíhou složitosti nezapomnělo na základní fakta. A sice: že účinnou opozici nemůže nahradit nic a nikdo, než jen — účinná opozice. To jest: ani aktivizace dosavadních politických stran, které se tak obává soudruh Chňoupek — tyto strany totiž za dvacet let nečinnosti ztratily velkou část své důvěryhodnosti. Opozici nemůže nahradit ani svoboda slova, ani amatérské pokusy takzvaných nezávislých politiků. Bylo

by trapné, kdybychom nechali na politické hřiště nastoupit jedenáctku tvrdě trénovaných profesionálů proti jedenáctce nadšených, leč amatérských borců a říkali si: hle, demokracie...

A na závěr malé vyjasnění: autor těchto řádků je komunista. Před léty do strany vstupoval bez postranních úmyslů, členství ve straně mu nepřineslo kromě zbytečných schůzí, na jejichž výsledek nebyl nikdo zvědavý, žádné výhody. Kromě té „výhody“, že jako straník měl vždycky pravdu, i když se mýlil. Právě této výhody bych se chtěl zbavit, nikoliv vystoupením ze strany. Mám dojem — možná naivní — že bych jako komunista vždycky obstál v diskusích s protivníkem. Musel by to však být protivník, vybavený stejnými prerogativy, jako já. To jest, musel by to být politický protivník, nikoliv nestraník, tedy pária. A o to jde.

Reportér č. 16, 17.-24. dubna 1968

Jindřich Fibich

Nebezpečí fiktivní a skutečná

Vysoko vzedmuté vlny socialistické demokratizace a progresivní kritiky skrývají v sobě určitá nebezpečí. Jsou to však nebezpečí zcela jiné povahy, než jaká by se nám snažili namalovat mluvčí konzervatismu anebo povrchní pozorovatelé, zmatení pro ně nečekaným, příliš rychlým, novým a dalekosáhlým vývojem. Jestliže konzervativci výstražně zvedají prst nad odstraněním dosavadních regulativů a stavidel svobody informací a kritiky, dobře vědí, že se mají čeho obávat především oni sami. Proto také v letech 1957 a 1963 vždy spěchali co nejrychleji vztyčovat prsty a vytýčovat meze šíření nových poznatků a kritiky stalinských pilířů našeho systému a všemi prostředky znemožňovali přímou cirkulaci informací mezi inteligencí a dělnickou třídou pod titulem „revizionismu“ nebo „liberalismu“. A my si dnes z tohoto vývoje musíme vzít poučení především v tom, že pro skutečný rozvoj socialistické demokracie a svobody informací je nejdůležitější přímý, žádnými byrokraty nefiltrovaný styk a výměna názorů mezi inteligencí a dělnickou třídou.

Jestliže určité vrstvy našich občanů a zejména dělníků sledují záplavu nových informací a názorů s určitou nedůvěrou, rozpaky nebo dokonce obavami, nelze se tomu divit. Mobilnější vrstvy naší národní společnosti, a mezi nimi zejména inteligence, zde musí projevovat maximální dlouhodobé porozumění, trpělivost a všestrannou pomoc váhajícím v situaci, do které byli vehnání celým předchozím vývojem.

Skutečná nebezpečí široce otevřených stavidel svobody informací a kritiky leží zřejmě poněkud jinde a hlouběji. První z nich spočívá v nedostatečném rozli-

šování kvantitativního a povrchně senzačního charakteru informací, zbavených cenzurního náhubku, od jejich významové závažnosti, kvality a systémových souvislostí s minulým i budoucím vývojem demokracie a socialismu u nás. Nesporné zásluhy většiny novinářů a pracovníků masových komunikačních prostředků o šíření potřebných informací by nám neměly zastírat stále více se projevující trhliny v zásadní interpretaci a myšlenkové analýze holých „superinteresantních“ skutečností a sklouzávání do poloh bulvární senzačnosti. Tak kupříkladu milenky a morální profil jednoho generála leckdy budí větší pozornost, než principy kádrové politiky, zajištění demokratické kontroly a odpovědnosti vedoucích činitelů armády a bezpečnosti republiky.

Druhé nebezpečí spočívá v nedostatečném spojování určitých vlastností informací s určitými politickými postoji a vlastnostmi lidí. Většina novinářů a pracovníků masových komunikačních prostředků správně pochopila, že vývoj u nás přechází ze stadia pouhého informování a kritického odhalování do stadia požadavků nezbytných kádrových změn a vytlačení řady zatvrzelých tvůrců a nositelů konzervativismu z čelných stranických a státních funkcí. Méně se však už chápe, že nejde jen o určité osoby, ale především o zásady a principy staré či nové kádrové politiky. Kádrový profil vedoucích funkcionářů, kteří by měli odejít, nemůže být kritizován pouze podle jejich chování v rozhodujících chvílích obratu na prosincovém a lednovém plénu a bezprostředně po něm, ale měl by se stát předmětem konkrétních rozborů a kritik z hlediska iniciativního a soustavného pěstování policejní byrokratických institucí a metod práce. Nemůžeme zde nenápadně přejít na pozice bezprincipiálního smíření s odpovědnými špičkami byrokratické mašinerie, které se z pudu sebezáchovy a ve snaze o zachování svých pozic dnes hlásí pod prapory demokracie a pokroku.

Třetí nebezpečí, jež nám dnes hrozí ve sféře masových informací, vyplývá z obou předcházejících a je úzce spjaté s nutností velmi brzkého přechodu celého progresivního hnutí z fáze kádrových změn do fáze institucionálních změn celého našeho systému. Teprve ony totiž mohou poskytnout jistotu, že nedojde znovu ke zneužívání hierarchických aparátů v řízení společnosti a monopolu mocenských prostředků. Zde se zatím masové komunikační prostředky převážně omezily jen na určitá kulatá hesla, tlumočení projevů několika čelných politiků a teoretiků a citaci akčního programu. V řešení těchto úkolů zřejmě nebude stačit jen snímkovat živelné vření mezi lidmi či informovat o tom, co se kde stalo nebo řeklo, ale čekají nás zde velmi náročné úkoly rozvíjení hlubšího myšlenkového ponoru a kvasu a rozšiřování styčných ploch mezi skupinami povolaných specialistů a odborníků a nejširšími vrstvami naší společnosti. Přejít od víceméně

živelných kritických diskusí a pokusů o okamžitou reformu nesnesitelných poměrů k solidně založenému racionálnímu hledání a navrhování komplexních institucionálních základů zcela nového modelu „československého demokratického socialismu“ bude našim hlavním dlouhodobým celonárodním úkolem. Všichni, zvláště pak dělnická třída a inteligence, se zde budeme muset ještě mnohem hlouběji vzájemně poznávat, chápat a učit promýšlet a dělat věci, za něž bychom se v budoucnosti nemuseli stydět.

LL č. 8, 18. dubna 1968

J.T. Pick O kráse

Přečetl jsem si nedávno v Mladé frontě, že po čtyřicátém pátém roce Marie Švermová a Rudolf Slánský doporčili Václavu Koutnému, aby se vzdal své funkce předsedy Svazu mládeže, poněvadž prý na ni nebyl dost hezký.

Miroslav Hladký, který ten článek napsal, s tím nesouhlasil, ale mně se takový způsob kádrové práce velice zamlouvá.

Přitom absolutně nic nemám proti Václavu Koutnému, i když prý byl podle Marie Švermové ošklivý.

Ba, myslím, že i oškliví lidé by měli mít přístup do funkcí.

Ovšem, zda i do vedoucích funkcí v organizaci mládeže, to je pochybné. Už vzhledem k náročnosti teenagerů v tomto směru.

Nevím, zdali byl například odstoupivší předseda ČSM s. Zavádil hezký. Ale rozhodně byl na předsedu příliš tlustý. A určitě moc flegmatický.

Jinak by mu přece to, že je moc tlustý, muselo vadit už dávno.

Ale takových flegmatiků u nás je.

Měli jsme dokonce celý flegmatický humoristický a satirický časopis.

Ale teď už v tom časopise s. Bradáče tisknou karikatury na s. Hendrycha.

Pak jsme měli i jeden flegmatický ústřední orgán.

Ale ten si to včas, možná, že ne včas, ale brzy uvědomil a přestal být flegmatický.

Možná, že v tom také nebylo flegma, ale pevný charakter.

Nikdy jsem si moc ničeho nevšiml, říkal si třeba s. Švestka, tak proč bych si všiml teď?

Pak si ale začali jiní všimát, že si nevšímá, a tak si začal všimát.

Ale vraťme se od flegmatu ke kráse. Nijak bych neprotestoval proti tomu, kdyby se v duchu Marie Švermové — říkám, a soudružka Švermová se snad proto na mne nebude zlobit, úmyslně jen Marie Švermové, poně-

vaďž jsem hluboce přesvědčen, že hezkého Zdeňka Hejzlara prosazovala tehdy ona a ne Rudolf Slánský — kdyby se stal předsedou organizace mládeže Waldemar Matuška.

Ovšem sympatičtější by mi bylo, kdyby se v duchu, dejme tomu Rudolfa Slánského, stala předsedkyní organizace mládeže Hanka Mašková.

Nebo Olinka Schoberová (Bérová).

V tom případě, přesto, že jsem s mládežnickými organizacemi měl celký život potíže, bych hleděl i já s nimi navázat nejteplejší styky.

Ale ať je mi to líto, stejně si myslím, že v organizacích pro dospělé by krása neměla hrát takovou roli. Měli jsme například velice dlouhou dobu jednoho moc hezkého stánika, jak říká Jan Skácel.

Říkalo se o něm obecně, že je velký fešák.

A dohromady se o něm moc víc nevědělo.

Nebylo to ani tak tím nedostatkem informací, o němž se teď tolik mluví a píše, jako spíš tím, že nebylo o čem informovat.

A to nebylo v pořádku.

Poněvadž i na těch nejvyšších místech by měli být alespoň trochu zajímaví lidé.

Když už nic jiného.

Teď ovšem nemáme na tom nejdůležitějším místě nějakého zvláštního fešulína, jak říká Boženka.

Padají mu při řečnění brýle.

A dokonce se mi zdá, že je trochu podobný Hurvínkovi.

Ale říká se, že mu do toho nemluví žádný Špejbl.

Na tom bych si dost zakládal.

Ovšem nevím, zda si to mohu dovolit napsat.

Zrovna já.

Nejsem už dávno žádný krasavec. Ba, když se na sebe podívám zcela objektivně, jsem už značně opelchaný.

LL č. 8, 18. dubna 1968

Vladimír Maňák

Sloboda prejavu a akčný program

Pod slubným názvom „Socialistický demokratizačný proces sa nezastaví“ priniesla Pravda 10. apríla t.r. výťah z prejavu s. dr. Vasilu Biľaka na pléne ÚV KSSČ. Žiaľ prejav prívelfmi pripomína podobné vystúpenia spred decembrového a januárového pléna, najmä keď si ho skonfrontujeme s akčným programom KSSČ, ktorým ironickou zhodou okolností uverejňuje to isté číslo Pravdy.

Vtedy, keď každý občan, ktorému nie je otázka demokracie v našom štáte ľahostajná, naliehavo žiada a hľadá záruky, že starý systém a staré praktiky sa nebudú môcť vrátiť, hovorí dr. Biľak: „Akékoľvek

obavy, že by sa v súčasnosti (prečo v súčasnosti? a čo v budúcnosti? — V.M.) mohol zdravý socialistický demokratizačný proces zastaviť, sú neopodstatnené už aj preto, že cestu k nemu otvoril Ústredný výbor strany na základe vlastného poznania a plne si uvedomuje, že iba prekonanie všetkých deformácií a utvorenie takých trvalých záruk, ktoré znemožnia ich opakovanie, zabezpečí zdravý rozvoj strany a spoločnosti...“ Okrem toho, že sa v tejto vete vyskytuje slovo (žiaľ len slovo) „záruky“, máločo sa ona odlišuje od toľkých podobných vyhlásení z minulosti, napr. z r. 1963, keď aj s. Novotný tvrdil, že najlepším dôkazom, že obrodný proces je úplný, je fakt, že sám Ústredný výbor... atď, atď.

Hľadáme však či vo vystúpení dr. V. Biľaka nájdeme, v čom konkrétne vidí on tieto záruky. Dnes, keď je už kdekomu jasné, že medzi týmito zárukami nemôže chýbať to, že se pripustia a legalizujú aj opozičné názory, názory menšiny, dr. Biľak považuje za najdôležitejšie bojovať práve proti týmto menšinovým názorom: „Oživujú sa myšlienky národného, kresťanského a iného socializmu,“ hovorí. Ale „nám komunistom ide o základné: dostať do súladu socialistické ciele, vychádzajúce z ideológie marxizmu-leninizmu, s metódami práce strany, štátnych, spoločenských a hospodárskych orgánov a organizácií. A to, že „vo veľkých historických obratoch vždy sa vyskytujú jednotlivci a skupiny, ktoré rôzne pristupujú k nastolovaným problémom“, dr. Biľak považuje za „tíenistie stránky“ súčasného obrodného procesu!

Ako vravím, v tom istom čísle Pravdy uverejnili akčný program KSSČ, ktorý je — ak dobre rozumiem — záväzný pre všetkých komunistov, teda aj pre dr. Biľaka. V ňom sa jasne hovorí: „Právnymi normami... treba zaručiť slobodu prejavu i menšinových záujmov a názorov,“ a „buržoáznej ideológii možno čeliť len otvoreným ideovým bojom pred tvárou všetkého ľudu“. Logicky z toho vyplýva, že tieto názory, ako aj táto ideológia, musia byť verejne publikované, a tí, čo s nimi nesúhlasia, aj keď sú vo väčšine, musia s takými názormi a ideológiou zvieť názorový boj a presvedčiť ľudí, čo je chybné či nereálne, naivné či dokonca hlúpe na týchto názoroch a na tejto ideológii. Rozhodne si tento názorový boj nemožno predstavovať tak, že — ako aj v tých neblahých rokoch — sa vyhlásia za „tíenisté“ či „naivné“.

Tieto požiadavky, v ktorých práve budú (ak sa splnia) jedny z hlavných záruk vybudovania (nie nastolenia, preboha!) a zachovania demokratického systému u nás, zdorazňuje akčný program preto, lebo „socializmus musí priniesť pre plné uplatnenie osobnosti viac než ktorákoľvek buržoázna demokracia“ (Akčný program KSSČ). Vieme dobre, že každá skutočná buržoázna demokracia (pravda, nie obmedzená, ako napr. v Grécku nebo Španielsku) zaručuje aj hlásanie komunistických názorov, teda názorov pre buržoázny

systém nedvojzmyselne a jasne nepriateľských. Ak teda naša demokracia má byť vyššia než ktorákoľvek buržoázna, hlásanie názorov iných než komunistických alebo za komunistické označovaných, názorov iných než „vychádzajúcich z ideológie marxizmu-leninizmu“, musí byť neodňateľným právom každého nášho občana. V tom je podstata slobody prejavu, to je tiež to, čo nad slnko jasnejšie vyplýva aj z akéhokoľvek programu strany. Hovorím to nie preto, lebo sú takéto názory bližšie **mne**, ale preto, lebo:

1. Bez tohoto atribútu **niet záruk** vývinu našej demokracie,

2. žiadať, aby sme smeli hlásať **len určité** názory, znamená hneď aj určit **arbitra** ktorý bude vedieť vždy a za každých okolností povedať, ktoré názory sú marxistické a ktoré nemarxistické. Teda **cenzúra** v takej či onakej podobe. A sme tam, kde sme boli a kde rozhodne nechceme byť. Aj na vlastnej koži som skúsil, že „najvyššie orgány strany“, a najmä za túto frázu sa skrývajúci jednotlivci v stranickom aparáte, veselo vyhlasovali názory moje a mojich druhov (ktoré len trochu predišli demokratizačný proces) za „nemarxistické“ a strane skutočne škodiace názory (dogmatické a nepravdy) za názory jednoznačne „marxistické“.

Dr. V. Biľak však ide ďalej v spresňovaní toho, čo má na mysli, keď brojí proti „tienistým stránkam“ súčasného vývinu: „Sloboda prejavu vyžaduje objektívne poznanie konkrétnej situácie, nesmiernu sebadisciplínu, vlastnú sebakontrolu, nesmiernu zodpovednosť pred stranou a spoločnosťou“ — hovorí na adresu novinárov a pracovníkov rozhlasu a televízie — bez ohľadu na to, či sú komunisti alebo nie. A pokračuje: „Každý, a to sa týka aj pracovníkov týchto prostriedkov, by sa mal snažiť o takú kvalitu práce, aby sa k nej bez červnenia mohol hlásiť i po rokoch.“

Iste veľmi správne, lenže Biľak tvrdí: „Ústredný výbor KSS neraz bojoval proti sektárstvu v pohľade na noviny a ich tvorcov, proti ich paušálnemu odsudzovaniu.“ Možno, ale to treba dokázať — inak nám skúsenosť hovorí skôr opak. Je pravda, že ÚV KSS neprikročil k takým drastickým opatreniam, ako bolo v Prahe zastavenie Literárnych novín, ale je pravda, že cenzúra na Slovensku pracovala voči niektorým novinám a časopisom nevyberanými prostriedkami a že stranický aparát ÚV KSS paušálne odsudzoval a poškodzoval taký progresívny časopis, ako je Kultúrny život, že dokonca ešte v marci t.r. — na Mestskej konferencii KSS v Bratislave — sa návrh na vyzdvihnutie zásluh Kultúrneho života v obrodzovacom procese paušálne a nedemokraticky odmietol (za prítomnosti s. dr. Biľaka).

Že ani tu nebolo všetko s kostolným riadom, priznáva aj dr. Biľak: „Dlho sa volalo po zrušení uznesenia ÚV KSS o priamom riadení tlače, pričom sa vyzdvihovalo, že komunisti šéfredaktori sú natoľko politicky a ideovo vyspelí ľudia, že vedia posúdiť spoloč-

zensko-politické dôsledky zverejňovania materiálov. Súčasná situácia nijako nepotvrďuje, že boli pre toto opatrenie zodpovedne pripravení.“

Najmä tieto vety sú veľmi poučné. Dá sa z nich totiž veľmi mnoho vyvodit'. Jednak je v nich priznanie, že tu jestvovalo uznesenie najvyššieho stranického orgánu, protiústavné uznesenie, ktorým si stranický aparát uzurpoval právo a moc nad vedomím a názormi ľudí a nad ich slobodným vyslovovaním. Jednak tiež že po zrušení takéhoto škodlivého uznesenia sa dlho volalo. Kto volal? Isteže nie stranický aparát ani ÚV, ale novinári, publicisti a každý, kto sa chcel slobodne vyjadriť, ale — nemohol. Aj jednotliví komunisti. Ďalej z týchto viet dr. Biľakovi akosi vypadli šéfredaktori nekomunisti. S nimi se po zrušení cenzúry nebude počítať? Ale tieto vety sú najmä poučné, lebo z nich vyplýva, že súdruhovia šéfredaktori, ako sa veľmi skoro ukázalo, nevedia robiť noviny, nie sú na to zodpovedne pripravení! Teda „toto opatrenie“ (zrušenie cenzúry v jej najhrubšej podobe) zrejme prišlo predčasne. Asi neostane iné než na Slovensku

1. buď znova zaviesť cenzúru a dať rozhodovať o tom, ktoré „materiály“ sa smú a ktoré nesmú uviesť, či

2. alebo vymeniť šéfredaktorov — najlepšie za tých, ktorí už predtým preukázali, že „vedia“, ktoré „materiály“ sa smú publikovať — najlepšie teda dať tam bývalých cenzorov: Majú jednak dlhoročný prax, jednak sa im treba postarať o miesto, keď sa cenzúra aj skutočne zlikviduje, pravda?

(Už v 15. čísle Studenta upozornil Alexandr Kramer na vystúpenie dr. Biľaka na plénu ÚV KSČ — konkrétne na tieto vety z neho: „Som za slobodu prejavu... Za slobodu prejavu pre tých, ktorí majú statočné úmysly.“ A Kramer ukázal, že takáto formulácia nie je nič iné ako — logický omyl.)

* * *

Patrilo k praktikám minulého, dodatočne odsúdeného obdobia, že zásady, programy, dokonca stanovy strany — taký jasný dokument — boli dobré len na to, aby robili štafáž názorom jednotlivých vysokých funkcionárov, ktorí si ich prispôbovali a vysvetľovali, ako chceli. Bola by to veľká chyba, keby aj súčasný akčný program strany mal stihnúť podobný osud. Keby sme to pripustili. Preto je veľmi dôležité odhaliť nezrovnalosti, aj keď ide o vystúpenie akokoľvek vysokého funkcionára. Ba práve preto: patrí medzi dôsledky chýb v metódach stranickej práce, že ľudia často považujú takéto vystúpenie vysokého funkcionára za smernicu, ba dokonca za viac než smernicu — za niečo, čo je závažnejšie než programy a uznesenia.

Tým viac by si mal vysoký funkcionár uvážiť každé slovo, ktoré povie na verejnosti. Ľudia sa totiž naučili aj nedôverovať. A veru majú na to tisíc dôvodov. Naučili sme ich, že jedna vec je to, čo je na papieri ako krásny program, a iná vec prax.

Súdruch dr. Biľak sa v referáte pýta, ako je možné, že niektorí ľudia jedným dychom schvaľujú demokratizačné opatrenia ÚV, a tým istým dychom vyjadrujú nedôveru, či tento ÚV je schopný a či je v jeho záujme doviesť demokratizáciu do konca. Týmto ľuďom sa netreba čudovať. Oveľa viac sa treba čudovať s. dr. Biľakovi, ako môže mať vo vystúpení, prednesenom Ústrednému výboru KSS, takúto formuláciu: „Ústredný výbor KSS si uvedomuje...“ atď. „Ústredný výbor KSS vyjadruje presvedčenie...“ atď. Nie je toto oveľa väčšie podceňovanie Ústredného výboru, voleného orgánu — nech už bol volený za akokoľvek nedemokratických podmienok — ktorý sám má povedať aj dr. Biľakovi, čo si uvedomuje a čo nie, aké má a aké nemá presvedčenie? Osobovať si právo hovoriť za určitý orgán a ani sa ho na to, čo zaň hovorím, neopýtať, patrilo medzi typické praktiky odsúdeného obdobia. Človek by si myslel, že to je to najľahšie, čo by mohlo a malo zmiznúť s neblahým obdobím.

Statoční komunisti iste nechcú, aby sme ešte raz stratili dôveru ľudí — skôr než sme ju znova získali. Myslím si, že by to bolo naposledy. Veľmi teda hazardujeme, ak zostaneme iba nespokojní s podobnými vystúpeniami, ako bolo posledné vystúpenie dr. Biľaka, a túto nespokojnosť zavčas nevyjadríme.

Kultúrny život č. 16, 19. apríla 1968

Jaroslav Putík Tučné duše

Mohlo by se jim také říkat mrtvé duše, protože jsou v jistém smyslu příbuzné s těmi imaginárními bytostmi, které kupoval po ruských guberniích kolegiální rada Pavel Ivanovič Čičikov. Ovšem na rozdíl od nich se mají k světu, jedí, pijí, mluví, píší, všelijak se činí a přičiňují, žijí řádným či neřádným rodinným životem, a přece jsou jaksi mrtvé. Těmto duším chybí duše: v češtině to zní nespokojně, ale v ruštině je to zcela logické.

Jsou tady a žijí s námi odjakživa (a také v nás) a budou žít i nadále, zajímalo by mě, jak na ně zapůsobila naše nová doba. Výskyt první zreformované duše jsem zaznamenal onoho proslulého večera v přednášce Sjezdového paláce, nabitého studenty. Narazil jsem na známého, s kterým mám nějaké staré účty; byl spokojený, jako by celých dvacet let neusiloval o nic jiného než o tento bujarý večer. V příštím okamžiku jsem se ocitl uprostřed tlačenice, dýchal jsem na krky naší mládeže, která nás přerostla nejméně o hlavu a tak jsem neměl možnost vpálit mu do tváře otázku, cože tu vlastně pohledává. Proč právě on? Zmizel mi s očí, potom jsem však na něho nečekaně narazil u stánku s moravskými klobásami. Mastnota od něho jen stříkala, radostně na mne mával a křičel: to je ohromný, víd, ty jim to dávají! Měl

pravdu, dal jsem si také klobásu a výborně jsme ji popovídali.

Nemá cenu vyhrabávat historky z ošemetné minulosti, jasně bylo, že holoubek se přimkl k pokroku a žádá síla ho od něj neodtrhně. Vůbec mě to netěšilo, ale okřikl jsem se, nikdo nemá právo známkovat, ostatně všichni jsme se nějak přimkli a při dobré vůli každý najde svůj chlívček k vyklení. Pochopil jsem však svůj omyl, že se tučné duše nesmíří s novým vývojem.

Mohl jsem to vlastně vědět předem. Tučné duše totiž vyznačují skálopevný klid a naprostá jistota, že právě v jejich osobě se z úradku vyšších sil ztělesňuje pokrok. Nevadí jim, že se doba přehnalá přes několik výhybek, duše je přesvědčena, že sedí a navždy bude sedět v tom správném vlaku. Sedí tedy i ve vlaku demokratizace a už se hrne k okénku. Aby bylo jasné, nemyslím tím je-nom určitý typ stranických funkcionářů, tučné duše se vyskytují ve všech stranách Národní fronty, patří všem třídám, vrstvám i náboženským vyznáním. Nyní jsou tedy pro demokracii, paradoxní je, že demokracie je bude potřebovat, jsou pružní, nezatínají komplexy a nabídnou na pracovním trhu přesně ty vlastnosti, jaké se budou vyžadovat.

Podle jednoho rysu se však dají vždycky rozeznat: tučné duše bývají okřiklivé, ale chybí jim skutečná hrdost. A hrdost vyprodána, pravil básník, který byl tučnými dušemi vypeskován jako dekadent. Vzpomněl jsem si na tato hořká slova, když jsem pročítal řeči těch, kteří po dlouhá léta vedli politiku tohoto státu a teď, tak říkajíc, odcházeli od kormidel. Těšil jsem se, že aspoň jeden bouchně do stolu nebo do vlastních prsou a bude stát na svém. Myslím jsem, že dělám dobře, zmýlil jsem se, par-dou, má poklona, odcházím. Anebo jinak: provinil jsem se, byl jsem sekyrář, dogmatik, tupec, stydím se, kají se, odcházím, mea culpa. Anebo ještě jinak: nekají se, nemýlíli jsem se, trvám na svém a čas ještě ukáže, kdo měl pravdu. Dokonce jsem si představoval, že některý bude pohrdlivě mlčet anebo se zachová jako onen vysoký hodnostář v Dreyfusově procesu, který na všechny nepřijemné otázky odpovídal jediným slovem: merde! Možná, že jsem špatně četl, ale jediný takový hlas jsem neobjevil, některé řeči byly obojaké, jiné s podtexty a narázkami, ale jinak nikde nic. Tučným duším přišla na pomoc naše sladká čeština, která dokáže udělat z hasičů požárníky a z metařů počítavače. Už není vina a nevina, ale jen „podíl na odpovědnosti“. A všichni jsou pro pokrok, akční program byl přijat jednomyslně. Ne, nečekám, že by se hříšníci a viníci váleli v prachu a žebro-nili o vykupující slovo jako hrdinové Dostojevského, nečekám ani antické hrdiny, kteří si dali pro názor třeba upálit ruku, stačil by mi jen jediný hlas proti, abych byl spokojen a věděl, že je všechno jaksi v pořádku.

Není prý osudu, který by se nedal překonat pohrdáním, řekl kterýsi filosof. Zdá se mi, že se nikdo neodhodlal vzít na sebe tento údel. Nikdo. A to je snad nejhor-znější vysvětlení uplynulé éře. Její představitelé se jí do

jednoho zřekli, upřímně či neupřímně, ale zřekli. Neco tu tedy není v pořádku. Náš předseda doktor Goldstücker několikrát prohlásil, že považuje přeměny v naší vlasti za historický předěl evropského významu, za začátek nové éry. Zní to krásně, lichotí to národní domýšlivosti a dokonce to i zavazuje, rád bych mu věřil, ale jak si jen vysvětlit, že s novou érou bezvýhradně souhlasí i čelní představitelé staré éry?

Buď se stal zázrak a tučné duše se rozpustily na svěžím ovzduší pražského jara 68, anebo je tu nějaký omyl. Že by se zmýlily tučné duše, ty vypočítavé, dopředu kalkulující, že by špatně odhadly trend? Ale ať už je to tak či onak, mělo by se pokračovat v odtučňování: rozdělovat dál funkce, výsady, obročí, uspišit rotaci kádru i nekádru, čerstvým vzduchem, pšit tůry a nevim co ještě pro společné blaho.

Pro jistotu, aby Čičíkov náhodou neměl co kupovat.

LL. č. 9. 25. dubna 1968

Ivan Klíma

Jeden projekt a jedna strana

Až mě zarazí, jak se každý zaklíná tím slovem: socialismus. Jsou-li všichni pro jisté uspořádání společnosti, je to poněkud podezřelé. Buď se nevysslovují svobodně, anebo představa toho, pro co se vyslovují, je tak vágní, že skutečně každý může být „pro“. Každý totiž může být bez rizika pro dobro a spravedlnost, pro blahobyt nebo mír, stejně jako každý může být proti podvodům, korupci, násilí či bezpráví.

To, co se až dosud v naší zemi dalo, bylo blíž k tomu, „proti“ čemu jsme. Ostatně, kdo by dnes nepřipustil, že to mělo jen málo společného se socialismem? Zato se před námi rozvírá prostor toho, pro co jsme všichni: skutečně lidský socialismus. Dávná meta, vědecký, skutečně rozumný projekt společenského uspořádání.

Ale pro co to vlastně jsme? Pro jaké uspořádání společnosti? K čemu se to denně přihlašujeme?

Víme, že socialismus zespolečňuje výrobní prostředky, že je to systém vědecky řízené společnosti, slibuje odstranit odcizení člověka — sobě i práci. Vráť práci její tvořivost a člověku, který ji vykonává uvědoměle a dobrovolně, jeho důstojnost. Má dopřát každému odměny podle jeho zásluh. A potom ještě těch několik vágních představ. Skutečně humanistická společnost, svoboda, kultura pro všechny. Rovnost. A proti tomu naše dvacetiletá praxe. Je-li projekt socialismu tím nejlepším, co kdy vytvořilo lidstvo, jak vysvětlíme stále se opakující „deformace“ při jeho uskutečňování? Stalinismus a jeho byrokraticko-policejní dědice v řadě zemí, maoismus, vývoj v Al-

bánii a na Kubě a ovšem i u nás? Lze tak naprosto a bez zaváhání přejít opakující se varování? Stále znovu mluvit jen o deformacích, které vlastně zavinilo snad několik lidí, snad nějaká vyšší zlověstná vůle, snad imperialistické rozvdky? Netkví kořen tragédie v samém projektu?

Tento projekt, jehož konstantním přívlastkem bývá slovo vědecký, nese totiž všechny stopy doby, kdy vznikal, doby, která se nenávratně vzdaluje i se svými projekty; se svými ideály a sny se propadá do hlubin minulosti. Doby klanící se rozumu. Doby viry ve spásonosnou racionalitu vědy. Doby, která svrhávala Boha a eschatologický mýtus a toužila jej nahradit. (Čím? Ovšemže rozumem, vědou.) Doby, která věřila, že člověka a jeho potřeby lze beze zbytku vysvětlit a manipulovat ho tak k jeho vlastnímu štěstí. Doby, která jen málo tušila o psychologii. A věřila proto naivně a upřímně, že lze nalézt ideál pro všechny stejně přitažlivý a univerzální, jako dávalo náboženství.

Zajisté je možno pokusit se vytvářet beztržní, spravedlivější společnost, v níž by se člověk realizoval dokonaleji než v dosavadních typech společnosti, ale proč už jednou nepoložit otázku, zda je to možno učinit podle projektu více než sto let starého, zda je možno budovat fungující a šťastnou společnost na principech, které se tak často a tak úplně rozcházejí s tím, co víme, že potřebuje ke svému fungování moderní společnost a ke štěstí člověk druhé poloviny dvacátého věku?

Ve chvíli, kdy se moc pokouší realizovat nerealizovatelné, musí narazit na odpor většiny lidí. Může ustoupit anebo použít násilí. Co zůstane potom z odvěkého snu?

Nakonec na trůně tkví už jenom násilí.

Opakujeme otázku: je možné a účelné budovat racionálně řízenou organizaci společnosti? Je možné to učinit už dnes? Lze předpokládat, že člověk, jehož psychika se vytvářela po tisíce let, dokáže během jedné či dvou generací proměnit své základní postoje? Zatím nás všechny zkušenosti vedou spíše k opačným závěrům. Dokonale racionální organizace umrtvuje jakýkoliv myšlenkový a společenský pohyb a je tedy počátkem konce stejně jako dokonalý chaos. Zatím nás všechny zkušenosti přesvědčily, že v okamžiku, kdy milióny lidských jedinců jsou organizovaně vlečeny k jedinému obrazu dokonalosti, k jedinému cíli, k jedinému štěstí, kdy se nad nimi počíná klenout jediný Bůh, jediný Rozum, jediný Plán nebo jediná Ideologie, blíží se katastrofa.

Racionální řízení společnosti může dnes směřovat pouze opačným směrem k zcela opačnému cíli, než jak jej chápali ti, kteří až dosud společnost řídili. Problémem bude nikoliv, jak lidi podřídít jedinému modelu a jedinému názoru, ale jak vedle sebe zařadit a jak spojit ve fungující celek i nejprotichůdnější mode-

ly, zájmy a cíle ve všech oblastech lidské činnosti, jak co nejvíce rozšířit prostor pro mnohost projektů, aniž by se tyto projekty navzájem počaly křížit, naopak zajistit, aby vytvářely fungující celek. (Hovoří se o tom, že by pro další rozvoj společnosti, především iniciativy lidí při výrobě, mělo třeba obnovit v řadě odvětví aspoň v omezené míře soukromé podnikání. Ale proč uvažovat jen o jednom způsobu vybočení z jednotného modelu? Nenaší by se na druhé straně skupiny lidí, jejichž přesvědčení, jejichž ideálům by odpovídal právě opačný postup? Založení komun vybudovaných samozřejmě na základě naprosté dobrovolnosti, schopných odstranit uvnitř svého organismu peněžní vztahy i se všemi jejich důsledky, zavést přímou demokracii, založit vztah k práci výhradně na morálních podnětech a nabídnout tak lidem, toužícím po takovém způsobu života a seberealizace jinou stupnici hodnot, jinou kvalitu mezilidských vztahů než okolní společnost?) Každý člověk potřebuje chléb a svobodu. Ale každý člověk potřebuje ještě něco víc: a to něco víc, ať tím rozumíme Boha či kulturu, upření se k sobě nebo k druhým, potřebu obětovat nebo obětovat se, jej vyděluje z lidského houfu, činí jej neopakovatelným; to něco víc jej činí člověkem. Společnost, která se rozhodne usměrnit tuto nejvyšší lidskou potřebu, znásilnit ji jediným směrem, nemá budoucnost a nemůže skončit jinak než katastrofou.

* * *

S představou společnosti řízené racionálně k jedinému výpočitatelnému cíli se pojila představa jedné přísně racionálně řízené strany. Organizátorky postupu vpřed. Díky trvale prováděné vědecké analýze věčné společenské avantgardy. Tato idea, odhlédneme-li od historických a geografických podmínek, které ještě urychlily odhalení její zřůdnosti, vycházela ze stejné mylné představy: lidé a tedy jejich politická organizace jsou bezpečně a neodchylně manipulovatelní k předem výpočitatelným optimálním cílům. Ale lidé zůstávají lidmi a ve chvíli, kdy jejich jednání, jejich přístup k moci, jejich způsob vlády se vymknou kontrole, počínají nabývat vrchu iracionální síly: vášně, nenávisti, touhy (obohatit se, vládnout, vlastnit), vzniká téměř stínový obraz všech podobných útvarů z dob, kdy ještě nebylo vědeckých projektů společnosti, objevují se nemoci provávající každý oligarchický systém. Společenská strana, která vznikla, aby vytvářela nejpřísnější racionálně řízenou společnost, plodí iracionalitu a chaos. Hlásá nejspravedlivější pořádek a odsuzuje tisíce a desítky tisíc (v některých zemích milióny) těch, kteří mají pochybnosti o spravedlnosti tohoto pořádku, hlásá rovnost lidí a vytváří mýtus vyvolené třídy, hlásá vyšší formu demokracie a likviduje i nedokonalé demokratické záruky a instituce předěšlého systému, hlásá největší svobodu a omezuje nejzákladnější svobody (a aby dovršila zhanobení svo-

body, pořádá volby, které svým průběhem a výsledky mají jen jednu dějinnou obdobu), vyhláší za hlavní podnět práce uvědomění a zároveň buduje masové tábory donucovací práce, prohlašuje samu sebe za ztělesnění pokroku a přitom se rychle mění v podivné souroučeství, kde vedle sebe stojí zbytky duševní elity země, kariéristi i sprosti násilníci, prohlašuje se za ztělesnění dělnické třídy a zbavuje dělníky práv, za která úporně bojovali po sta let.

Jakkoli posledních deset let v naší zemi poněkud obrousilo tyto absurdní protiklady, rozpor narůstal, blížil se hranici, hranici smrti. Tehdy pro tuto stranu mohou existovat jen dvě volby: stanout pravdě tváří v tvář, jakkoliv je trpká a ořesná, anebo pokračovat v cestě, která nemůže končit jinak než národní katastrofou.

Pravda ovšem nestačí jenom poznat nebo dokonce prohlásit, je třeba z ní vyvodit důsledky. Unese jediná a tedy zatím nekontrolovatelná strana tyto důsledky?

Ohlédneme-li se zpět, ne na její téměř padesátiletou existenci, ale jen na dobu posledních dvaceti let, nacházíme tak neuvěřitelnou proměnu prostředků, taktik a hesel, uplatňovaných k dosažení cíle (stále méně jasně definovaného cíle — socialismu), že se to zdá více, než může unést psychika člověka. Budiž řečeno po pravdě, že tato proměna se brala (a v naší zemi je to obzvláště patrné) od nelidského k lidskému. Od sebeklamu k sebezpoznaní. Od byrokraticko-policejního režimu k demokratickým projektům; jedno však zůstalo nezměněno: teorie o nutnosti absolutní jednoty, která je neodmyslitelná od teorie jediného, optimálního společenského projektu a jediné vždy pravdu nacházející a avantgardní politické organizace. Po každé proměně, jakkoliv to bylo absurdní, se znovu sešikovaly řady, v nich stáli vedle sebe vyšetřovatelé i ty z jejich rehabilitovaných obětí, které dosud žily, ti, kteří konali omyly i ti, kteří tyto omyly chtěli napravit. Po léta tedy prakticky nedošlo k tomu nejsamozřejmějšímu, neodcházeli lidé, jejichž politika byla bludná nebo dokonce obudná, ani ti, kteří ji podporovali a prováděli. Organismus, který nevyvrhuje škodlivé zplodiny, jehož látková výměna je narušena, nemůže zdravě fungovat, bude vždy znovu ohrožen rozkladem, stane se sám zdrojem náklazy a rozkladu.

* * *

Skutečnost, že společenský organismus se brání vyvrhovat ty, kteří jej ohrožují, skutečnost, že lidé ze dne na den jsou ochotni odsoudit to, co provádějí, že stále znovu podstupují lámání svých duší, má ovšem své příčiny. Neboť být vyvržen znamená být vyvržen do prázdna. Nepřerodit se ze dne na den mělo jedinou alternativu: odejít a mlčet. A naopak: jakým právem měla strana odsuzovat lidi za zločiny, kterých se dopustili ne-li v jejich službách, tedy s jejím vědomím? Jak měla odsoudit jednotlivce a neodsoudit samu se-

be? Tady se blížíme bodu, kde kruh lze opustit anebo naopak znovu začít opisovat jeho dráhu, která nutně povede novými bludy k novým strašlivým a obávám se, že i krvavým zkušenostem a činům. Ten bod znamená diferencovat se anebo znovu semknout řady.

Říká-li diferencovat, myslím oddělit se a rozdělít se. Jsou zajisté chvíle v dějinách, kdy nejprotichůdnější společenské síly se přechodně sjednocují, aby čelily vnitřnímu, či ještě spíše vnějšímu nebezpečí. (Proto také zastánci falešné jednoty musí vždy přičarovávat přelud a strašidlo smrtelného ohrožení.) Tyto chvíle jsou vždy přechodné. Neexistuje-li reálné nebezpečí, tato falešná jednota, jednota kariéristů a morálně narušených s lidmi normálními a nezištnými, jednota lhostejných s angažovanými, jednota konzervativců a pokrokových, může jediné demoralizovat, rozkládat a usmrcovat jakýkoliv společenský pohyb a vývoj jakéhokoliv společenství.

Oddělit se tedy od zločinů minulosti a od lidí, kteří je spáchali. Oddělit se od falešných teorií a iluzí. Vrátit pojmům jejich skutečnou hodnotu (žádná pokroková strana dnes nemůže být nacionalistická, ale nebylo by už třeba konstatovat, že ve jménu takzvaného proletářského internacionalismu se mlčelo k masovým vraždám, dodnes se mlčí k jistým druhům činů, k nimž nemůže žádný pokrokový občan světa zůstat lhostejný — připomeňme jen mlčení k vraždám v Indonésii, k programu genocidy na Blízkém východě, mlčení o skutečné podobě nigerijské občanské války nebo o antisemitské kampani v zemi severních sousedů), dát možnost lidem, kteří mají představu socialismu, odpovídající této historické epoše i tradicím této země, aby ji rozvíjeli a aby k její realizaci se mohli sdružovat lidé, lidé odhodlaní, čestní a morálně nenarušení, dát možnost vzniknout skutečně pokrokové straně, do níž může čestný člověk vstoupit bez rozpaků a obav, že po jeho boku sedí „upřímně“ přerozený donašeč, kající se prokurátor, okřikovač anebo muž, kterému přesvědčení vynášelo deset let ředitelský plat. Když nikdo horší.

Je ovšem možno znovu zamířit k neuskutečnitelnému projektu, znovu semknout řady. Tím ovšem se komunistická strana zbaví možnosti zformovat pokrokové a tvůrčí síly této země, získat na svou stranu mládí, zformovat skutečnou levice k dosažení cílů, o nichž jsem se pokusil zmínit.

Tyto síly se pak zformují mimo ni a nejspíše pod zcela jinou organizující myšlenkou (tu budou čerpat třeba z moderního katolicismu), anebo nebudou-li k tomu mít možnost, nezformují se vůbec. Co může více poškodit další rozvoj naší země, co více ohrozit osudy socialismu, toho odvěkého snu v posledních dnech tak do omrzení a tak bezobsažně vzývaného?

LL. č. 9, 25. dubna 1968

Zora Jesenská V čom záujme?

Chcem bez akéhokoľvek taktizovania povedať svoj názor na takzvaný „súbor opatrení“, ktoré sa v poslednom čase podnikli a zrejme ďalej budú podnikat proti Sväzu československých spisovateľov, jeho tlačovým orgánom a jeho jednotlivým členom.

Najprv o Literárnych novinách.

Nehrajme si so slovami: boli vraj jen „prevedené“ do akejsi inej „sféry“. Povedzme to tak, ako to je: boli zastavené. To, čo s ich názvom teraz prekvitá pod protektorátom ministerstva, je časopis s inými vydavateľstvom, s inou redakciou, dokonca začlenený proti bývalým Literárnym novinám, teda je to iný časopis a používanie starého názvu je iba kamufláž.

Bolo nám teda — nám všetkým — zakázané vydávať jeden z orgánov nášho sväzu. O tomto fakte mám napodiv najmenej čo povedať. Je to otázka čisto mocenská a zastavenie časopisu zrejme vyhovovalo záujmu niektorých ľudí, ktorí majú moc. Nevyhovuje môjmu záujmu, iste nie je v záujme ani mnohých iných, lenže ani ja, ani tí iní nemáme nijakú moc. Preto diskutovať o veci z hľadiska spravodlivosti, demokratickosti, dobrého mena socializmu, prípadne dokonca z hľadiska občiansko-právnych zásad a podobne sa mi zdá zbytočné. Hádám ešte aký-taký zmysel má pri tejto príležitosti poukázať na podstatu veci.

Podstatu veci podľa môjho názoru postihol Ľudvík Vaculík, keď sa na sjaže zaoberal už vtedy naznačovanými hrozbami, že Sväz spisovateľov bude rozpustený, že sa spisovateľom vezme Literárny fond atď. — a v tejto súvislosti vyslovil otázku: „Ale jsou opravdu pány všeho? A co tedy ponechávají v rukou jiných než svých? Nic? To tu nemusíme být! Ať to řeknou!“ Teraz to teda „řekli“ a Vaculík počul odpoveď na svoju otázku a s ním sme ju počuli my všetci.

Pretože u nás, ako vysvitlo, naozaj nikomu nič nepatrí a všetko je len prepožičané, bolo možné jednoducho vziať Literárne noviny Sväzu čs. spisovateľov, ktorému doteraz právne akoby boli patrili, a bez akéhokoľvek súhlasu tohto Sväzu ich prepožičať niekomu inému do majetku alebo na vydávanie. A tú istú operáciu bez akýchkoľvek ťažkostí bude zajtra možné urobiť s ktorýmkoľvek iným časopisom, novinami, vydavateľstvom, fondom — čímkoľvek. A preto aj bolo možné, aby iná inštitúcia, nie tá, ktorá ich najímala, rozhodla, že treba vziať všetkých redaktorov Literárnych novín a vyhodiť ich na ulicu, pričom sa pravdepodobne bolo ešte treba postarať, aby nemali publikačné možnosti ani inde. A ukázalo sa, že tu naozaj nemusia byť ani Literárne noviny, nemusia tu byť ani Vaculík a nemusia tu byť ani Jesenská, ani ktokoľvek iný či čokoľvek iné, o čom či o kom sa usúdi, že bude pohodlnejšie, ak tu nebudú.

Inak Vaculík citovanými slovami iba sformuloval,

čo pociťujú dost' veľké masy ľudí, a to nie azda iba spisovateľov alebo intelektuálov. Ľudia vedia, že nad všetkými a nad všetkým v tomto štáte má absolútnu dispozíciu moc im známa alebo neznáma skupina ľudí, proti ktorej rozhodnutiam niet nikde odvolania, a že ide len o to, či táto skupina, ktorá fakticky vládne, svoju moc využíva v plnej miere, to jest absolútne, alebo či ju momentálne uplatňuje iba obmedzene v rámci účelnosti svojich záujmov. Práve pre tento pocit veľkého množstva ľudí som tak často počula — a v poslednom čase častejšie počúvam — vyslovovať názor, a či vlastne obavu, že by sa mohlo vrátiť obdobie kultu so všetkými znakmi vrátane svojvoľného zatvárania ľudí. Dosiaľ vždy som tento názor ľuďom podvracala, nie preto, že by som si niekedy bola myslela, že jednotlivec má určité garancie a spoločnosť určité záruky, alebo že by sa staré praktiky nemohli obnoviť z príčin právnych, morálnych, humanistických a podobných. Môjmu presvedčeniu dávalo oporu niečo iné: vedomie, že absolútne využívanie moci v niekdajšom rozsahu by v dnešných okolnostiach bolo jednoducho neúčelné.

Preto aj pri takzvanom „prevode“ Literárnych novín sa obmedzim iba na otázku, či toto mocenské opatrenie bolo účelné z hľadiska tých, ktorí majú moc a v tomto prípade ňou bez zábran disponovali. Literárni noviny im zrejme či už z tej či onej príčiny boli nepohodlné, zdalo sa im teda, že bude pohodnejšie existovať bez nich. Z tohto hľadiska momentálnej pohodlnosti bolo zastavenie časopisu pre nich účelné.

Lenže zákrok proti Literárnym novinám sa podstatne líši od obdobných zákrokov proti literárnym časopisom v minulosti, či už to bol Květen alebo Tvář. Napokon aj Květen, i keď združoval celú generáciu skupinu vôbec nie iba literárnu, ostával úzko intelektuálnym časopisom a o Tváři to platilo v stupňovanej miere. Preto zastavenie Května vyvolalo vo verejnosti malý ohlas a zastavenie Tváře nijaký.

Literárni noviny však mali náklad 130.000 exemplárov a tento náklad mali len pre obmedzený prídel papiera, preto sa dá asi celkom reálne odhadnúť, že časopis pravidelne čítalo približne tri až štyri razy toľko čitateľov, ako bol jeho náklad, teda ich počet nebol ďaleko od polmilióna. Je isté, že toľko ich nečítali preto, ako sa hovorilo teraz na poslednom Ústrednom výbore, že sa v Literárných novinách hlásali akési elitárne intelektuálne stanoviská, to jest postoj opovrhovania širokými masami nepatriacimi k intelektuálnej elite. V tom prípade by časopis bol mal veľmi nízky náklad.

Práve tak je isté, že štyristo až päťstotisíc ľudí nečítalo Literárni noviny preto, že v nich videlo platformu protikomunistickej a protisocialistickej opozície, hlásnu tribúnu bývalých národných socialistov, lídrov a podobných, ako sa teraz hovorí. Takého názoru v Literárných novinách neboli, jednoducho sa

ta nemohli dostať — neboli by predsa mohli vyjsť a uzrieť svetlo sveta pri našom tlačovom dozore. Čitateľia ich tam teda nemohli ani nachádzať a keby v nich boli hľadali toto, boli by ich čoskoro prestali čítať. Ale Literárni noviny mali veľmi široký okruh stálych čitateľov, a to takých, ktorí čítali tento časopis veľmi dôkladne. Čo teda v ňom hľadali a čo v ňom nachádzali?

Literárni noviny — a v tom ohľade bolo ich pôsobenie politicky na výsosť kladné — boli pre státisíce čitateľov každotýždenným potvrdením toho, že aj v socialistickej spoločnosti je možné kriticky a vecne sa dívať na skutočnosť, skúmať jej problémy a hľadať na ne odpovede. Alebo inak povedané: pre státisíce čitateľov, zväčša príslušníkov inteligencie z najrozličnejších životných okruhov, Literárni noviny boli potvrdením, že aj v socialistickej spoločnosti možno žiť intelektuálne na úrovni našej zložitej doby. Literárni noviny boli každotýždenným potvrdením intelektuálnej živosti, životnosti, úrovne a iniciatívnosti nášho súčasného marxizmu a tvorivej českej inteligencie.

Fakticky reprezentovali čosi zo sebaavedomia tejto českej inteligencie, odrádzali proces jej sebaavedomovania. Teraz sa napríklad píše proti tomu, že sa Literárni noviny zaoberali českou otázkou, totiž zmyslom existencie českého národa. Ale nielen chlebom je človek živý. Je iste dôležité, ak vieme, že o osem rokov má byť naša životná úroveň o deväť percent vyššia, než je dnes, ale otázka zmyslu života tým ešte nemusí byť vyčerpaná. Ak sa Literárni noviny spýtovali na zmysel existencie svojho národa a pokúšali sa na túto otázku dať odpoveď, nazdávam sa, že tým vykonávali činnosť aj politicky osožnú, nie škodlivú.

Z toho, čo som doteraz povedala, azda vyplýva, prečo mocenský zásah proti Literárnym novinám a ich faktické zastavenie pokladám sub specie ani nie veľmi dlhodobej perspektívy za akt neúčelný, a to aj z hľadiska tých, ktorí disponujú mocou a tento zásah vykonali. Veď státisíce ľudí si teraz povie, že rozličné ich predstavy o vnútorných možnostiach ustavičného obrodzovania socialistickej spoločnosti, o priestore, ktorý táto spoločnosť dáva intelektuálnej iniciatíve atď. — že tieto ich predstavy boli napokon — ilúziami. Ak sa toto presvedčenie vyvolá a utvrdí vo veľmi mnohých ľuďoch, znamená to prakticky, že sa títo ľudia umele a nezmyselne vtiskajú do vnútornej emigrácie, a tým sa vykonávanie vlády nad ľuďmi rozhodne neuláhčuje a neuláhčí.

Teraz k s prípadu troch, zatiaľ troch vylúčených spisovateľov a publicistov.

Začnem Liehmom, lebo jeho prípad je najkurióznější. Aj Liehm bol vraj vylúčený zo strany za svoj prejav na sjezde. Ale Liehm v tomto prejave sa nikde nedotkol politiky strany, hovoril len o prílišnom skomercializovaní hľadísk pri takzvaných distribúci

kultúry. Najvyššie osobnosti, ktoré sa vo svojej nedotknuteľnosti mohli cítiť dotknuté, boli asi riaditeľ spoločnosti pre vývoz a dovoz filmov alebo riaditeľ Pragokonzertu. Či azda odtiaľ už aj podnik pre vývoz a dovoz filmov, Pragokonzert a rozličné ústredie na organizovanie estrád sú nekritizovateľné? Ale isteže sú kritizovateľné a iste všetko, čo Liehm povedal na sjazde, budú inými slovami vraviť ešte mnohí, možno onedlho aj sám minister kultúry, lebo čo Liehm spomínal, je skutočnosť u nás v poslednom čase očividná a vlastne aj nepolitická. Liehmov prejav na sjazde teda nemohol byť príčinou jeho vylúčenia zo strany, ako sa nám tvrdí. Vyhlásenie jeho prejavu za čosi veľehrišne neobstoí, bola to zrejme len zámienka. Ani takáto prax nie je nič nového, len treba upozorniť aspoň na to, že keď sa nám nehovorí pravda, tak to zakaždým predsa len poznáme.

Ivan Klíma bol vylúčený zo strany preto, lebo na sjazde porovnával náš terajší tlačový zákon s ústavným vyhláseným tlačovým zákonom pred sto rokmi. Porovnával teda len dva tlačové zákony, nie celé dve ústavy, ako sa verejnosti teraz nahovára, zase v rozpore s pravdou, a už vôbec neporovnával dva spoločenské systémy. A čo pri tomto porovnaní dvoch zákonov vyúsťovalo, čo vyvolalo pohoršenie? Vysvitlo, že v starom Rakúsku pred sto rokmi nebolo predbežnej cenzúry a bolo to, čo sa nazýva slobodou tlače. Ale to predsa nie je nič nové ani prekvapujúce. Ako som vedela aj pred Klímovým prejavom, ani v Uhorsku sa napríklad Vajanskému neplietol do písania a redigovania nijaký cenzor, neoznamoval mu, že odtiaľ už nijaké články o postavení slovenského národa púšťať nebudem, lebo z hlavného mesta prišiel príkaz, že nateraz sa o slovenskej otázke písať nesmie, ostatne aj tak by ste už konečne mohli dať pokoj a nežiadať ustavične akési práva, však viete, že hore majú Slováci v žalúdku a nijaké práva im tak či tak nedajú, a dobre by ste urobili, keby ste už raz trochu menej písali o ruskej literatúre, aj Národné noviny sa musia orientovať predovšetkým na maďarskú a rakúsko-nemeckú literatúru, a tie vaše ustavičné články o Rusku, to je vyslovená provokácia, vôbec vy, človeče, zrejme pracujete podľa pokynov ruskej tajnej služby — nič takého ani podobného nijaký cenzor Vajanskému oznamovať nemohol, lebo cenzora nebolo a tak Vajanskému ani nevyhadzoval jednotlivé články z novin, alebo jednotlivé odstavce z článkov, alebo jednotlivé vety z odstavcov, alebo jednotlivé slová z viet, a nepodával o všetkom cenzurovanom presné hlásenia cisárovi pánovi a ministrom vnútra. Čo Vajanský napísal a čo ako redaktor zaradil do novin — to vyšlo.

Prívrženci cenzúry v jej dnešnej podobe by mi teraz mohli namietnuť, že zato Vajanský niekoľko ráz musel na niekoľko týždňov odcestovať na miesto, ktoré sa vtedy nazývalo väzením, kde si, pravda, čítal a

písal, čo chcel, stravu si dával nosiť z reštaurácie, voľne prijímal návštevy a podobne. Ale s takýmto trestami v takýchto väzeniach by sa možno zmieril nejeďden z tých, čo nie sú spokojní s dnešnou praxou nášho tlačového dozoru. Najmä keby ho potom, ako kedysi Vajanského, po návrate z väzenia vítali doma hneď na stanici s kytkami a volaním na slávu a keby tak ako kedysi Vajanský mohol rovno zo stanice ísť ďalej nerušene vykonávať tú istú funkciu šéfredaktora v tých istých novinách ako predtým.

Taká sloboda tlače nebola potom ani za prvej Československej republiky. Ja len dúfam, že za toto porovnanie možnosti publicistu Vajanského s možnosťami dnešných našich publicistov sa o mne teraz nezačne rozširovať, že sme proti socializmu, ba aj proti Československej republike a za obnovenie Rakúsko-Uhorska. Ja totiž nie som ani za to, aby mohol ktokoľvek hlásať akékoľvek názory, povedzme rasistické. To je už zase taký užívaný a zavedený demagogický trik: kto nesúhlasí s našim tlačovým zákonom a s praxou našej cenzúry, zrejme chce, aby sa tu mohli voľne hlásať fašistické názory, aby sa mohol žiadať návrat tovární a veľkostatkov do súkromného vlastníctva ako aj prístup republiky do paktu NATO.

Nejde mi teda o neobmedzenú slobodu tlače bez akýchkoľvek hraníc. No nazdávam sa, že národom predsa len nemožno vyoperovať historickú pamäť. A v našich národoch je veľmi mnoho ľudí, veľmi mnoho komunistov, ktorí žijú s pocitom hlboké hanby za to, že sú spoluzodpovední za štát, v ktorom je taká úbohá, minimálna sloboda tlače. Lepšie povedané, taká vysoká miera neslobody tlače, ktorá nie je vysvetliteľná nijakými princípmi marxizmu alebo potrebami socializmu. Z tejto našej spoločnosti už nijakými „súbornými opatreniami“, nijakým zastavovaním časopisov a nijakým vylučovaním zo strany nebude možné vykoreniť čoraz väčšmi sa rozširujúci názor, že naša dnešná cenzúra s jej neobmedzenými právomocami je nedostojná spoločnosti na našom civilizačnom stupni a ľudí uprostred dvadsiateho storočia. Takzvaným „súborom opatrení“ sa však tento stav má ešte prehĺbiť, zmeniť v tom zmysle, že doteraz bola zrejme akási priveľká sloboda tlače, ktorú u nás nemožno ďalej trpieť. Nevieť, aké zásady socializmu táto doterajšia sloboda tlače ohrozovala. Obávam sa však, že naša nastúpená týmto súborom opatrení môže náš duchovný, intelektuálny život priviesť do stavu, v akom je dnes naše hospodárstvo. Pravda, aj bez ohľadu na toto nebezpečenstvo môže Ústredný výbor strany dostať množstvo listov a rezolúcií od ľudí, ktorých perspektíva prizatia duchovného života vôbec nedojíma, lebo je v nich hlboká averzia proti všetkému, čo súvisí s kultúrou a s inteligenciou a z tejto spoločenskej vrstvy priznávajú aké-také životné právo iba ak lekárom, ktorých predsa len potrebujú, aj keď sú rozhorčení nad ich „nezaslužene vysokými platmi“.

O prípade Ľudvíka Vaculíka môžem povedať len to, že som o jeho prejave v posledných mesiacoch rozmyšľala najčastejšie a priznávam sa, chvíľami som si hovorila, že veci predsa len zjednodušuje, to či ono absolutizuje a určitý jav posudzuje príliš izolovane. Ale moje pochybnosti sú teraz rozptýlené, lebo „súbor opatrení“ podnikaných proti spisovateľom a ich tlačí Vaculíkovu analýzu žiaľbohu potvrdil.

Lenže ja myslím si: mechanizmus vládnutia, ktorého charakteristické črty a sprievodné znaky Vaculík zisťoval, môže hladko fungovať len vtedy, ak sa opiera o široký súhlas ovládajúcich, čiže keď vládne nad mýslami ľudí. A hoci teda Ústredný výbor iste môže dostať premnohé listy žiadajúce proti spisovateľom a vôbec inteligencii zákroky ešte drakonickjšie — predsa len som si istá, že tento takzvaný „súbor opatrení“ kruh súhlasiacich nesporne zmenší.

Preto tieto opatrenia v konečnom dôsledku nie sú účelné ani z hľadiska tých, ktorí ich nariadili a ktorým mali slúžiť.

16. október 1967

Kultúrny život č. 17. 26. apríla 1968

Kornel Földvári Sitnianski rytieri

Človeka až tak mrazí, keď sleduje šiky zápalistých vlastencov slovenských, ktorí sťa bájni sitnianski rytieri vyskakujú priam spopod zeme pod vplyvom demokratickej — presnejšie pod vplyvom obáv z demokratickej. Ešte včera títo samozvaní rodolubovia oddeľovali od skupinky pravoverných prašivé ovce v podobe rozličných revizionistov, liberálov, nacionalistov, kozmopolitov a iných úchyľkárov [v prípade potreby neváhali dokonca z múzea vytiahnuť trockizmus — ako o tom svedčí proces sotva spred desiatich rokov], dnes nás naopak zháňajú všetkých do hrby, aby bol len jeden ovčieček a jeden [stále ten istý] pastier. Odrazu sme všetci predovšetkým Slováci. Ich snaha je celkom jednoznačná: aby zmizli v mori slávnostných trikolór a zástav a zakryli svoju ešte celkom svesiu minulosť donedávna potupenú a dnes znovuzrozenú národným znakom.

A tak si odrazu nestačíme pretierať oči a s úžasom pozorujeme, že ľudia, ktorí ešte nedávno chápali aj praktizovali internacionalizmus tak, že prednosť majú všetky ostatné národy a národnosti a ako poslední z posledných sú Slováci — bezprávná Popoluška vo vlastnej krajine, odrazu sa vyhlasujú div že nie za zakladateľov Slovenského učeného tovaríšstva, či za iniciátorov ustanovenia spisovnej slovenčiny na fare v Hlbokom. Ešte vo februári tohto roku zakázali novinám pripomenúť narodeniny „buržoázneho nacionalistu“ Husáka a z miest najvyšších zahrmeli na redakciu Kultúrneho života, že uverejnili jubilačnú fotografiu — a dnes odrazu v ná-

rodnom kroji berú meno federácie nadarmo a usilujú sa obratne rozdeliť dravú obrodnú ríavu do dvoch regulovaných koryt.

Ani čo by sme všetci kdesi hlboko v duši necitili, že vytúžená federácia je nielen vecou našich srdiec, ale základným existenčným predpokladom nášho ďalšieho bytia, varujú nás hlasom veľkým: opatrne, opatrne, bratia Slováci, najprv federácia [veď sme za ňu vedno bojovali — my na sudcovskom prestole a vy na lavici obžalovaných], až potom demokratizácia. [Ani čo by tu nešlo o jediný nedeliteľný proces: po demokratizácii voláme predsa v mene úspešného uskutočnenia federácie — aby bola ozajstným naplneným národných túžob a nie iba komédiou so starými hercami v nových kulíšach.] Nehovorme teraz o starých krivdách, neoslabujme sa previerkami charakterov a činov, držme sa my len pekné pokope, aby nám nedajbože niekto cudzí [bububu!] rukou kradmou nesiahol na naše výdobytky.

Naozaj sme všetci Slováci — Jánošík rovnako ako Gajdošík, ktorý ho zradil? Pošpinené ruky odrazu zažiara ako reklama na Schichtovo mydlo len zato, že pomáhajú niesť transparent svojim včerajším obetiam? Ak mi niekto odpočúva telefonické rozhovory (pozri glosu K. Trinkewitzu v LL. č. 8!), mám byť šťastný, že je to Slovak a nie povedzme Habešan a mám ho za to i s jeho chleboďarcami zbožňovať nežnou bratskou láskou? Či ak sa dozviem o človeku, ktorý kedysi pri výsluchu s obľubou pálił svojim „prípacom“ ruky, že sa úspešne vzdeláva v kriminalistike, mám byť hrdý, že nám rastie zdatná slovenská kriminalistická inteligencia? Naozaj nie som ani v mene federácie presvedčený, že náš hlupák je múdrejší, než hlupák kdekoľvek inde na svete.

Márnotraní synovia patria do biblie a nie do politiky. Národ nie je zaslepený otec, ktorý by na počesť ich milostivého návratu usporiadal slávnostnú hostinu. Ak sa v kuloároch so starostlivo zmašťenou tvárou usilujú brzdíť oprávnenú kritiku čohokoľvek, čo by zasiahlo aj ich, staronovými teóriami o „nepodrážaní nôh súdruhoví Dubčekovi“ a rozkolísanú pôdu pod vlastnými nohami stotožňujú s podrypaním základov nášho zriadenia, usvedčujú sa vlastnými slovami. Úbohi a maloverní, ktorí nikdy nepocitili, čo znamená dôvera ľudu, si nedokážu uvedomiť, že kto by chcel podraziť nohy tomu, čo dnes reprezentuje A. Dubček, musel by ich podraziť aj štrnásť miliónom ľudí.

Ak teda nechceme, aby sa boj o federáciu zmenil na frašku, nemali by v ňom mať miesto korteši, ktorí ešte včera kričali: „Vivat ktokoľvek, kto vládne, hoci aj Novotný!“ (a s ním aj tupý centralizmus, potláčanie práv Slovákov a ich postupné „splývanie“) a dnes: „Nech žije federácia!“ (a pod jej pláštikom naďalej bezstarostne i oni.) Podobné typy patria do Kalinčiakovej Reštavracie alebo ešte lepšie, do Chalupkovho Kocúrku. A definitívne.

Kultúrny život č. 17. 26. apríla 1968

Naše nynější krize

1. KRIZE POLITICKÉHO SYSTÉMU: PARTIJNÍ A BEZPARTIJNÍ

Politika není věda ani umění, ale hra o moc a hra s moci. Tato hra není zábavou, ale smrtelně vážnou záležitostí a proto se v ní smrt, fanatismus a kalkulace objevují častěji než humor a smích. Jejím pravidlům a zákonům podléhají nejen ti, kteří *chtějí* dělat politiku a zápasí o moc, ale také ti, kteří jen přihlížejí nebo stojí stranou a odvracejí se zády. Lhostejnost k politice ještě nikdy nikomu nezaručila, že nebude jejími výsledky zasažen. Nepolitičnost je součástí politiky. Politika je necitelná hra a neplatí v ní sentimentální výčitky těch, kteří věřili a cítili se podvedeni, ani dětin-ské výmluvy těch, kteří měli moc a „nevěděli“, „nebyli včas informováni“ nebo se prostě „mýlili s dobou“; nedostatek informací patří k *určitému* druhu politiky stejně jako fráze a kariérismus.

Moderní politika vystupuje s absolutními nároky a chce si podrobit všechno. Není vědou, ale rozhoduje o vědě a jejích výsledcích. Není poezií, ale rozehrává v lidech vášně a skryté instinkty. Není náboženstvím, ale má své modly a velekněze. Politika se stala pro moderní lidstvo osudem a každý člověk si v politických *otázkách* ujasňuje do určité míry smysl své existence.

Naše nynější krize není pouze politickou krizí, ale je současně krizí politiky; klade otázky nejen nad určitým politickým systémem, ale zároveň a především nad *smyslem* politiky. Dosavadní politický systém všechno mystifikoval a zatemňoval nejen svou podstatu, ale také podstatu politiky vůbec. Prvním krokem k překonání krize je odstranění mystifikace.

Podle známé charakteristiky nastupuje politická krize tehdy, jestliže vládnoucí již *nemohou* dále vládnout a ovládati již *nechtějí* být ovládáni. V politické krizi se vyostřuje konflikt mezi „nemohu“ jedněch a „nechci“ druhých. Povaha a řešení krize závisí na tom, jaký obsah dají *obě* strany této neochotě a této nemo-houcnosti. Protože každá vládnoucí skupina má sna-

hu udržet se u moci a dobrovolně se nikdy moci nevzdává, vykládá si krizi *po svém* a snaží se ji *překlenout* tak, aby změnila staré, zdiskreditované a neúčinné metody *ovládání* za nové a vhodnější. Pro ovládané je v krizových okamžicích rozhodující, aby prohlédli mystifikace vládnoucí skupiny a dovedli dát praktický výraz svému odhodlání, že nechtějí být ovládáni starými ani novými metodami, protože nechtějí být ovládáni vůbec.

Příčina naší politické krize tkví v tom, že obyvatelé této země již *nechtějí* žít jako bezprávné a neplnoprávné stranické a nestranické *masy*, a nositelé moci již *nemohou* uplatňovat svou vedoucí úlohu v podobě policejné byrokratické diktatury, tj. jako bezvýhradný monopol vládnutí a rozhodování, opírající se o zvlášť násilí. Radikální řešení této krize je možné pouze tehdy, jestliže systém policejné byrokratické nebo byrokratické diktatury bude nahrazen systémem socialistické demokracie. Rozdíl obou systémů je zásadní. Základem jednoho systému je politická bezprávnost nebo neplnoprávnost stranických a nestranických *mas*, základem druhého systému je politická plnoprávnost a rovnoprávnost *socialistických občanů*.

Masy a politická manipulace patří k sobě. Kdo říká masy — lhostejno zda stranické nebo nestranické — předpokládá určitý systém, v němž se velkému počtu lidí („mase“) upírá vlastní politická vůle, aby jim mohla být vnučována zvnějšku cizí vůle, v němž člověk neexistuje jako *subjekt* politického dění tj. politického myšlení a rozhodování, občanských práv a povinností, nýbrž pouze jako *objekt* politické manipulace. Lidé se nerodí jako masy, ale teprve se jimi stávají. Stávají se jimi v systému, který provádí praktické dělení společnosti do dvou skupin: do kategorie anonymní většiny a do kategorie manipulátorů. Anonymní masy jsou lidé bez vlastní tváře a odpovědnosti. V systému mas vládnou anonymita a neodpovědnost nejen na straně jedné, nýbrž na *obou* stranách. Anonymní mas odpovídá neodpovědnost manipulátorů. Systém mas a manipulátorů je systémem všeobecné neodpovědnosti. Je to současně systém všeobecné mystifikace: protože je politické myšlení zaměněno politickou frází, funguje systém pouze tak, že vytváří *masové* falešné vědomí jako předpoklad své existence a jakýkoli pokus o kritické uvažování odmítá jako kacířství a sva-tokrádež. Dialektický rozum, ale také zdravý rozum jsou vyloučeny z rozhodování.

Tento systém funguje, aniž ví, co je jeho podstatou, a jeho jednotlivé části žijí v iluzích o sobě a o druhých. Nestranické masy se domnívají o stranických masách, že jsou jednotlívým kolektivem, který o všem ví a o všem rozhoduje. Stranické masy se domnívají o politickém vedení, že je vševědoucím a všemocným vládcem, který rozhoduje na základě přesných a úplných informací. Politické vedení považuje stranické masy

— KED NEANASTANÚ KOMPLIKACE, MALO BY TO BYT V DEVIATOM MESIACI DONOSENE

za věcné nezletilce, kteří nemají vlastní rozum a nemohou proto sami rozhodovat, co směji a mají vědět, co mohou a mají dělat. Politické vedení je přesvědčeno, že nestranické masy jsou navýsost spokojeny se svým právem nic nevědět a o ničem nerozhodovat a se svou povinností dávat čas od času připomínky a „přimknout se k linii“.

Tento politický systém se sám charakterizoval jako systém převodních pák, ale zřejmě mu unikal smysl jeho vlastních slov. Systém transmisí, šroubků a koleček, inženýrů lidských duší, železné disciplíny a železných dějinných zákonitostí funguje a může fungovat pouze proto a pouze potud, protože a pokud *všechno* převádí na společného jmenovatele politické techniky a technologie. V systému transmisí a pák musí být všechno transmisí a pákou. V systému transmisí a pák je také strana transmisí a pákou. Stranické masy jsou převodovou pákou, pomocí níž se dává do pohybu převodová páka zvaná nestranické masy. Systém převodových pák je systémem všeobecné politické deformace, která přeměňuje komunisty na stranické masy a nekomunisty na nestranické masy. Systém převodových pák je systém mas a anonymity.

Systém nevytváří lidi, ani jejich vlastnosti a schopnosti. Pouze využívá a používá *těch* schopností, vášní a interesů, které jsou nutné k jeho chodu. Jestliže v určitém politickém systému probíhá „přirozený výběr“ tak, že se na vedoucí místa dostávají lidé s průměrnou inteligencí, s pokřivenou páteří, s labilním charakterem, lidé poslušní a věřící, zatížení předsudky a ovládaní resentimenty, nevyplývá odtud, že člověk má od přirozenosti pouze tyto kvality. Problém je v tom, že uvedený systém *vyžaduje* k svému chodu a fungování právě *takové* vlastnosti a právě *takové* schopnosti. Každá jiná vlastnost a schopnost je z hlediska jeho potřeb zbytečná nebo škodlivá.

Systém založený na vztahu partijských a bezpartijských formuje a deformuje odpovídajícím způsobem i obsah a smysl politického vedení. Protože jsou partijské a bezpartijské politicky bezprávnou nebo neplnoprávnou manipulovatelnou masou, zbavenou politické subjektivity a tedy také svobody a odpovědnosti, dochází ke ztotožnění politického vedení s monopolní mocí. Být vedoucí silou tohoto systému znamená mít monopol moci a obráceně: kdo monopolně vládne, hraje již *proto* vůdčí úlohu. Tato skutečnost má svou logiku, jejíž důsledky nositelé moci nechťěji uznat: kdo má veškerou moc, přebírá také veškerou odpovědnost; kdo může rozhodovat o všem a ve všem, nese odpovědnost za všechno a za všechny.

Je již načase, aby se přistoupilo k věcnému bádání, zamýšlejícímu se nad problematikou vedení v politice a nad smyslem a funkcemi *skutečně* a *domněle* vůdčí role ve společenském dění. Každá vedoucí úloha předpokládá ty, kteří jdou v čele a ty, kteří je následují. Kdy spočívá jejich vztah na vzájemném uznání a

respektu a kdy je založen na jednostranné závislosti a tedy na vynuceném podřízení? Jaké intelektuální, morální a charakterové vlastnosti musí mít jednotlivci a skupiny, aby vůbec *mohli* hrát vůdčí roli ve společnosti?

V systému převodových pák se rovná vedoucí role vládnoucímu postavení a nemůže se prosazovat jinak než jako komandování, dozor a omezování, jako nátlak a politický monolog. Ztotožnění vedoucí role s vládnoucím postavením vzniká jedna z nejméněších mystifikací v dějinách socialismu. Politici hovoří o vedoucí úloze *strany*, ale rozumějí tím vládnoucí postavení mocenské *skupiny*. Tato podvojnost a dvojakost pouze potvrzuje skutečnost, že v systému transmisí se strana rozpadá na vládnoucí menšinu, osobující si výhradní právo mluvit jménem strany a dělnictva a na stranické masy, které objektivně hrají úlohu *převodové* páky.

V mystifikujícím ztotožnění vládnoucího postavení s vedoucí rolí zaniká znepokojivá otázka, co je vlastně avantgardnost a jak se uskutečňuje. Patří k vedoucí roli vyspělost politického *myšlení*, schopnost formulovat pravdivé ideje, morální velikost a statečnost, vkus a noblesa? Má *vedoucí* vrstva vystupovat jako nositelka takové úrovně myšlení, takového obsahu jednání, takového kodexu morálky, takového způsobu osobního chování, jež se mohou stát vzorem pro *svobodnou* společnost a pro každého odpovědného jednotlivce? Nebo se realizuje společenský vzor také v *negativní* podobě a společnost je postavena před otázkou, co jí může a chce fici privilegovaná skupina, která své vnitřní mocenské spory řeší vraždami a intrikou, jejíž mnozí představitelé jsou zatíženi ztrátou paměti a nestoudností a vynikají spíše průměrností, než rozumem a ušlechtilostí?

Je tento typ politika-myslitele výjimkou nebo pravidlem, patří pouze určité historické epoše anebo všem epochám, ale především a zejména: je lhotejný nebo významný pro politiku a dostává politika jiný obsah a smysl podle toho, zda ji dělají politici-myslitelé nebo politici-pragmatiči? Nepatří *všichni* — Masaryk stejně jako Luxemburgová a Gramsci — spíše „devatenáctému století“ (o němž se dnes kdekdo vyjadřuje s opovržením jako o století obrozenců), zatímco moderní doba si žádá a vytváří jiný typ politika? Musí být politik myslitelem nebo postačuje a v rámci nevidaného rozvoje informací a znalostí, komplikovanosti vztahů a rozvinuté dělby práce je dokonce nutné, aby politik byl pouze praktikem a pro svou potřebu jen využíval výsledků vědeckých institucí, expertů, poradců?

Můžeme konstatovat, že Masarykem, Gramscim a Leninem *končí* určitá epocha politických osobností, politiků-myslitelů a začíná epocha politických pragmatiků. Praktická politika a politické myšlení se pohybují *vedle* sebe a pokud se stýkají, nabývá jejich

setkání charakteru střetnutí a konfliktu, jak je zvláště patrné z dějin socialistického hnutí (jeden klasický příklad za všechny: osudy G. Lukáče). Všemocná pragmatická politika nahrazuje *myšlení* ideologií, tj. systemizovaným *falešným* vědomím a bezmocné kritické myšlení živoří s pravdou *mimo* politickou skutečnost.

Politik je ten, kdo dělá rozhodnutí a každé rozhodnutí je čin, kterým se uskutečnila *volba* mezi několika možnostmi, fakty a tendencemi. Svým činem provádí politik zároveň interpretaci situace, tj. dává všemu určitý smysl. Politickým činem se všechno dostává do určitého světla, protože se jím provedlo praktické rozlišení mezi podstatným a vedlejším, mezi tím, co nestrpí odkladu a co počká, mezi naléhavým a zanedbatelným. Na rozdíl od vědce, který zkoumá problém *tak dlouho*, až dospěje k jeho řešení, na rozdíl od umělce, který sedí nad dílem *tak dlouho*, až je považuje za dokončené a dokonalé, dostává se politik do permanentního závodu s časem a povaha každého jeho činu závisí na tom, zda se uskutečnil v pravou chvíli (včas) nebo předčasně či pozdě. Čas politického rozhodování je jiný než čas vědeckého zkoumání a umělecké tvorby. Politik je vystaven nebezpečí, že se stane otrokem času, kdy jeho rozhodování bude pouze dodatečným reagováním na proud valících se událostí a jeho činnost se promění na politické nádenictví, na politiku ze dne na den. Politik se dostává do zajetí času, jestliže pouze provádí, realizuje, aplikuje, usnází a rozpracovává, neboť nikdy nekončí řada opatření mu dříve nebo později zastře celkový *mysl* činnosti. Jak tedy může politik „překonat“ čas? Tím, že přeskochí přítomnost a stane se utopiistou? Tím, že předběhne dobu a stane se visionářem? Tím, že se pokusí předpovídat a věštít a stane se prorokem? Utopista, visionář a prorok však nejsou politiky. Politik může obstát v závodě s časem pouze tím, že neuniká ani nepředbílá, ale obrací se k základnímu, a vychází ve své politice z pevného a zdůvodněného základu. K tomuto základu patří také ujasnění *myslu* a *možnosti* politiky.

V typu politického pragmatika, který vystřídal politika-myslitele, se jednak ztěšňuje a ozvláštňuje krize moderní osobnosti, jednak se prohlubuje a zatemňuje krize politiky. Politický pragmatik chápe a provádí politiku jako technickou manipulaci, tj. jako primitivní nebo inteligentní disponování a pohybování člověkem-masou, a sám se přiznává svou činností, svým myšlením, svým citěním a vyjadřováním do takto vytvořeného systému všeobecné manipulace, která se týká lidí i přírody, živých i mrtvých, slov i idejí, věcí i pocitů. Politický pragmatik není schopen přeskročit obzor systému, který svou činností vytváří a jehož je sám obětí. Může proto vyřešit jen ty otázky, které zapadají do *jeho* obzoru, nebo které si přizpůsobil tak, aby jim mohl rozmět. Proto politický slovník složený z výrazů jako aparát, převodová páka,

úchylka, deformace atp., není pouze shlukem slov, která existují *vedle* skutečnosti a *mimo* skutečnost, nýbrž přesným vyjádřením toho, jak skutečnost pro politika *existuje*, jak ji *vidí* a prožívá a jakým způsobem se do ní jako veřejný činitel začleňuje. Jestliže se nejstrašlivější a nejotřesnější barbarství, jakého se kdy v dějinách na českém národě jeho *vlastní* vládnoucí vrstva dopustila, označí slovem „deformace“, vyplývá odtud nevyhnutelně nejen určité pochopení a hodnocení, ale také východisko. „Deformace“ se sprovodí ze světa stejně *technicky* a utilitárně, jako byly na svět přivedeny.

Politický pragmatik má snahu všechno převádět na svou úroveň, do oblasti techniky, užítkovosti a bezprostředního efektu. Protože myslí o skutečnosti ve schématech manipulace, utilitárnosti a ovládání, považuje za skutečné pouze to, co je ovládatelné, manipulovatelné a prospěšné, a všechno ostatní se mu rozpadá a rozplývá jako nicotnost, bezvýznamnost a neskutečnost.

2. KRIZE POLITICKÉ OSOBNOSTI

Jak říká básník, je jazyk zároveň nejnevinnější ze všech lidských záležitostí, ale také nejnebezpečnější. Nejnevinnější proto, že všechno, co jazyk je a může, jsou slova a pouze slova, spojení slov, pouhé vyjadřování a vyslovování a proto vládci slova, básníci, ne vání a vyslovování a proto vládci slova, básníci, nemohou nikdy ovládat svět. Jazyk je však současně nejnebezpečnější, protože *všechno* prozrazuje a před jeho rozjásňující mocí není úniku a úkrytu. Neboť jazyk zrazuje také tehdy a především tehdy, jestliže slova na první pohled nic zvláštního neříkají a zdají se obvyklá a samozřejmá. Jazyk říká vždy více než říkáji tí, kdo používají slov; ve slovech lidí je vyjádřeno nejen co vědí (a říkají), ale také co *jsou* (a co nevědí a neříkají). Spolu s vysloveným vyjadřuje jazyk vždy také nevyslovené a přichází v něm určitým způsobem ke slovu nevyřčené, nedopovězené, podvědomé, zatažené a nechtěné.

Proto má rozbor hantýrky a žargonu, hesel a slovníku každého politika a každé politické skupiny přímou klíčový význam. Politik pronese banální větu: „Opiráme se o masy“ a neuvědomuje si, že v těchto několika slovech *prozradil* svou koncepci člověka a světa a řekl tedy *daleko více*, než věděl a chtěl. Politik prohlásí: „Při hodnocení našich historických úspěchů nemůžeme přehlédnout i jisté *deformace*“ a uniká mu, že jeho „kritická“ věta má apologetický smysl, neboť zamlžuje *podstatu* toho, co se *skutečně* stalo. V zastírací terminologii se však *současně* ukazuje *mechanismus* mystifikace a jeho poznání dává možnost odhalit politickou hantýrku jako (nechtěné nebo chtěné, nevědomé nebo uvědomělé) zahalování podstatného a odvádění pozornosti od nejdůležitějšího.

Jestliže politik neví, co se opravdu odehrálo v minulosti a co se opravdu děje v přítomnosti, jakou budoucnost mohou připravit jeho činy a proklamace? Co musí vědět a jaký má být politik, aby stál na výši doby a mohl vyřešit její politické problémy? Zdá se, že si především musí uvědomit hlubokou a nepřekonatelnou krizi, do níž je jako politik tohoto století uvržen.

Jakkoli vzdálení svou třídní příslušností, světovým názorem a politickým programem, patří Masaryk, Rosa Luxemburgová, Lenin a Gramsci k společnému typu *politika myslitele*. Žádný z nich není pragmatik a pouhý praktik, který „dělá“ politiku, obhájí svou politickou pozici, řeční o politické situaci a pohlíží na celou skutečnost jen očima své politiky. Všichni — třebaže různými a protichůdnými cestami — se chtějí dopátrat *základů své činnosti* a ptají se proto, co je politika vůbec, co je smysl moci a násilí atp. Nevyužívají výsledků vědeckého zkoumání *jinych* k provádění své politiky, ale sami se věnují vědě a zkoumání, aby mohli dělat *promyšlenou* politiku. Každý z nich je personální unií praktického politika a politického myslitele a ztělesňuje nejen *jednotu*, ale také odlišnost obou sfér. Proto si nikdo z nich neplete vědecké zkoumání s politickou taktikou a každý z nich ví nejen o spojitosti společenské vědy a filosofie s politikou, ale také o jejich samostatnosti a zvláštnosti.

Ve své době, před druhou světovou válkou, mělo určitý smysl klást otázku, zda má být politik byrokrat nebo tribun lidu. V této alternativě se odsuzoval byrokrat jako představitel politicky privilegované a nekontrolovatelné mocenské skupiny a jako vzor se vyzvedal tribun lidu, obhájce zájmů lidu, revoluční řečník a politik. Protože však každá polemická pravda je vždy do značné míry určována postojem nebo názorem, proti němuž se obrací, nemůže být nikdy radikální pravdou, tj. poznáním jdoucím až na kořen věci. Otázka spíše zní, za jakých okolností se tribun lidu stává byrokratem a jaké jsou příčiny této přeměny. Otázka je spíše v odhalení *vzájemného* vztahu revolucionářů a moci: co udělají revolucionáři s mocí, jakmile se stanou z opozice vládnoucí skupinou, ale zejména a především co udělá moc z revolucionářů. Jsou revolucionáři imunní proti svodům a démonii moci, nebo jsou také jen lidmi? Co mají dělat revolucionáři, aby těmto pokušením nepodlehli a co *musí* udělat společnost, aby se před možnými následky „demonu moci“ zachránila a uchránila? Jestliže političtí pragmatik nazývají svou činnost „vědou a uměním“ a považují sami sebe v jistém smyslu za vědce a umělce, propadají iluzi a vytvářejí iluzi, za kterou se *skrývá* vlastní problematika a tedy také možnosti a nebezpečí každé politiky: moc.

Politický pragmatik může vyřešit pouze *některé* společenské problémy a pouze určité druhy krizí, ale je bezmocný vůči skutečnosti, která přesahuje jeho obzor a možnosti: může se pokusit o zvládnutí hospo-

dářské a státoprávní krize, zůstává však bezradný *před morální* krizí. Jestliže však víme, že se morální krize netýká takzvané morálky, nýbrž samotné existence národa a samého bytí člověka, ukazuje se, že politický pragmatik je prospěšný v druhotných záležitostech, ale v základním selhává a není na výši doby.

Naše nynější krize je především sporem o *smysl* národní a lidské existence: klesl jsme na úroveň anonymních mas, pro něž je svědomí, lidská důstojnost, smysl pro pravdu a spravedlnost, čest, slušnost a odvaha nepotřebným balastem, překážejícím v honbě za domnělým či skutečným komfortem, nebo jsme schopni se vzpamatovat a řešit všechny hospodářské, politické a jiné otázky *v souladu* s nároky lidského bytí a národní existence?

3. KRIZE TŘÍD A SPOLEČNOSTI

Podobně jako v individuálním životě platí i pro společnost, že je snadnější ztratit iluze o druhých než se zbavit iluzí o sobě. A protože se naše krize projevuje navenek jako rozčarování a probuzení nadějí a střídání obojího, osvobodí se jednotlivé vrstvy od iluzí pouze tím, že opustí oblast *pouhých* nálad a dospějí k poznání. Prvním krokem tohoto obratu může být prozkoumání této naladěnosti, tj. otázka, co se vlastně skrývá v náladách, jimž společnost propadá. Nedůvěra, nadšení, skeps atp. se mohou jevit jako soukromé stavy duše nebo jako subjektivní prožitky, proti nimž stojí svěbytná realita společenského života a jako takové nemají společenskou závažnost. Ale jestliže se v náladách určitým způsobem *ukazuje* a *děje* sama společenská skutečnost, stává se panující nálada jednotlivých epoch a vrstev odhalujícím sociálním faktem velké důležitosti. V takovém případě se přechod od jedné nálady k druhé, od nadšení ke zklamání a od rozčarování k novým nadějím uskutečňuje jako otřes umožňující poznání, a vzestup od pouhé nálady k poznání je provázen vytvářením jiné nálady, v jejíž atmosféře se stává poznání určitým sociálním aktem. Protože je krize otřesem, který zachvacuje všechny vrstvy společnosti a všechny sféry lidské skutečnosti (myšlení, citění, morálku), závisí její výsledek na průběhu těchto *dvou* procesů. První proces: otevře emocionální otřes jednotlivým společenským vrstvám hlubší a pravdivější poznání nebo je utvrdí ve starých přesudcích a zaslepí jejich soudnost novými iluzemi? Druhý proces: uvolní pravdivé poznání v jednotlivých společenských vrstvách novou energii, kritické nadšení a novou činnost, nebo v nich vyvolá depresi a vrhne je do pasivity a vyčkávání?

Naše nynější krize je krizí všech vrstev a tříd společnosti a je zároveň krizí jejich vzájemného vztahu. Mnohokrát opakovaná věta o spojeneckém svazku dělníků, rolníků a inteligence se stala bezobsažným tvrzením nikoli proto, že se přeměnila na frázi, nýbrž

klesla na frázi proto, že se změnil sám obsah tohoto svazku. Ve vztahu k jednotlivým třídám sehrála vládnoucí byrokracie deformující úlohu ve dvou směrech: jednak se pokusila dát moderní společnosti středověké cechaské formy a snažila se uzavřít dělnictvo do závodů, rolnictvo do vesnic a inteligenci do knihoven a omezila na minimum jejich vzájemný *politický* styk. Za druhé každé z těchto vrstev vzala její osobitou tvářnost a politicky je všechny přeměnila na uniformovanou a bezvýraznou masu. Ideálem byrokracie je *uzavřená* společnost, založená na stavovské omezenosti jednotlivých vrstev a na kontrolovaném přídělu informací. Půdorysem společnosti se měl stát korporativismus, který by jednotlivé vrstvy izoloval od jejich *zvláštních* zájmů a učinil by z byrokracie jak jediného nositele univerzálního zájmu, tak výlučného zprostředkovatele vzájemné výměny informací.

Touto byrokratickou praxí bylo nejcitelněji a nejvážněji postiženo dělnictvo, které přestalo hrát jako třída *politickou* úlohu a dostalo se do izolace od svého nejpřirozenějšího moderního spojení — inteligence. Na druhé straně byla inteligence umělými přehradami oddělena od dělnické třídy. Policejně byrokratický režim především *odpolitizoval* dělnictvo. Dělnictvo přestalo hrát jako třída *politickou* úlohu a tuto funkci převzala byrokracie, která se mysticky, tj. ideologicky ztotožnila s celkem a vydávala *svoje* monopolně vládnoucí postavení za vedoucí úlohu *třídy*. Zatímco byla ideologie o vedoucí úloze *třídy* (fakticky ovšem: byrokracie) povýšena na státní náboženství, redukovala se *skutečná* veřejná činnost dělníků na minimum a k jejich nezadatelným právům patřilo: do nekonečna opakovat kritiku nedostatků na *vlastním* pracovišti, které ovšem mají celospolečenské příčiny a jsou proto v rámci jednoho závodu neodstranitelné; vyslovovat se manifestačně k informacím předloženým vládnoucí byrokracií a plebiscitním způsobem vyjadřovat svůj souhlas nebo rozhořčení.

Osud naší nynější krize závisí na tom, zda dělnická třída prohlédne rozpor mezi ideologií a iluzemi na jedné straně a svým faktickým *politickým* postavením na straně druhé a vyvodí odtud všechny důsledky. Vyvodit všechny důsledky znamená stát se *znovu politickou* silou a stát se znovu avantgardou sociální aliance s rolnictvem, inteligencí, zaměstnanci, mládeží atd.

Dělnická třída však nemůže hrát za socialismu politickou úlohu bez svobody tisku, projevu a informací; bez demokratických svobod je jednak uzavřena do obzoru *jednoho* závodu a *jednoho* pracoviště a odsouzena ke korporativismu, jednak se vždy znovu vystavuje nebezpečí, že jejím jménem bude vládnout politická byrokracie. Falešní přátelé se snažili dělníkům namluvit, že svoboda projevu a tisku je záležitostí pouze jedné vrstvy — inteligence. Ve skutečnosti jsou demokratické svobody *životně* důležité právě pro děl-

nictvo, protože bez nich nemůže hrát svou dějinnou osvobozující roli. Jak může hrát dělnická třída *politickou* roli, jestliže nemá přístup k informacím a neví tedy vlastně nikdy přesně a včas, co se v zemi vůbec děje? Jak může hrát dělnická třída *politickou* roli tam, kde se jí upírá možnost samostatně a svým vlastním rozumem dát *výklad* informací a tuto nezcižitelnou činnost provádět někdo za ni a v jejím jménu?

Slovo inteligence má v každém jazyku souvislost s rozumem a chápáním. V češtině má toto slovo dvojí význam a znamená *jak* schopnost myslet, nadání a moudrost, *tak* zvláštní společenskou vrstvu. Konflikt mezi dělnictvem a inteligencí, který vládnoucí byrokracie stále znovu vyprovokovala zejména od roku 1956, nebyl pouze *umělé* vyvoláván, ale byl *současně falešným* konfliktem. Pravý smysl tohoto konfliktu nespočíval v podněcování nepřátelství jedné *vrstvy* — dělnictva proti druhé *vrstvě* — inteligenci, nýbrž byl především útokem proti moudrosti, kritickému myšlení, soudnosti, krátce inteligenci základní třídy společnosti — dělnictva. Tento umělý a falešný konflikt byl obrácen především *proti* dělnictvu. Jeho smysl bude naprosto jasný, jestliže si uvědomíme, že *současně* s nástupem proti inteligenci — rozumu, soudnosti, moudrosti, se oživovaly zaostálé náladý, antisemitismus, davová psychóza, atd. a proti možné alianci moudrosti a rozumu se potají i veřejně organizovala temná aliance pověr, předsudků a resentimentu.

Jestliže v uvedeném svazku tří vrstev se politická role dělnictva a inteligence ideologicky zatemňovala, byla vůči dalšímu partneru — rolnictvu — i tato mystifikace zbytečná, protože se politická a společenská funkce zemědělců srovnala s nulou. Z politického uvažování zmizel venkov jako společenský a politický problém a odpadlo tedy i zamyšlení nad vztahem národ — rolnictvo, i nad funkcí zemědělců v celkové struktuře moderní společnosti.

Současná krize není pouze zhroutením starého, přežitého, lživého a neschopného, nýbrž je *současně možností* nového. Buď se stane průchozím bodem k nové lhostejnosti a rutině, nebo ji revoluční společenské a politické síly pochopí jako *vzácný* dějinný okamžik, kdy je možno *vytvořit a vytvářet* novou politiku, nové společenské vztahy, nový způsob myšlení a nové formy politického seskupení.

Místo přežitého schématu partijní — bezpartijní se může v dnešní krizi vytvořit *nové* politické spojení komunistů, socialistů, demokratů a ostatních občanů, založené na politické rovnoprávnosti a plnoprávnosti a vycházející ze zásad socialismu a humanismu. Socialistická demokracie je *integrální* demokracie, nebo není demokracií vůbec. K jejím základům patří jak samospráva socialistických *výrobců*, tak politická demokracie socialistických občanů: jedno bez druhého degeneruje.

Jakmile se dělnická třída znovu zkonstituuje jako

politická síla (a to není možné bez *důsledné* demokratizace odborů a komunistické strany a zavedení dělnických rad), vytvoří se předpoklady pro nové *řádné* spojení dělníků, rolníků a inteligence. Do tohoto spojení přináší každá vrstva svůj rys a svoji osobitost a sama aliance se uskutečňuje jako vzájemné ovlivňování, střetávání a korigování zájmů, jako produktivní napětí a plodný politický dialog. Toto spojení se může stát sociálním základem *otevřené* socialistické společnosti, protože dialog, spor, napětí a souhra jeho jednotlivých vrstev je nevyčerpatelným zdrojem podnětů, iniciativy a politické energie, z nichž se napájí a obohacuje progresivní vývoj společnosti ve všech jejích sférách a oblastech.

4. KRIZE NÁRODA

„Česká otázka“ je dějinným zápasem o *východiško*. Všechno záleží na tom, zda se *vychází* z přemýšlení o smyslu lidské existence a na tomto základě se uvažuje o politice malého národa ve střední Evropě, nebo zda příslušnost k nepočtenému a ohrožovanému národu determinuje povahu lidské existence. Jestliže příslušnost k takovému národu určuje naše lidské bytí, stává se pro každého jednotlivce nejdůležitějším přežít, přikřít se, chytřit a ošvindlovat dějiny. Jestliže je prvotní a základní otázkou, jak se máme chovat jako členové malého národa, zůstává jedinou oprávněnou odpovědí jednoduchý příkaz: tak, aby se zachránila jeho *holá* existence. Zde začíná nedorozumění. Národ se samozřejmě dostává do situací, kdy se musí obhajovat před zničením, ale národem je pouze *potud*, pokud mu *jde o víc*, než o holou existenci. Pouhá existence *nede* tvořit program a smysl národa. Tam, kde je pouhá existence vším, stává se národ ničím, tj. *živoří* jako biologická jednotka nebo historicky nahodilý útvar. Národ obhazuje svou existenci, ale *jde* mu vždycky o smysl této existence.

Palackého „božnost“, Havlíčkova „poctivost“, Masarykova „humanita“ jsou historickou odpovědí o smyslu *lidské existence*, na jejímž základě se zkoumá postavení českého národa a formuluje se politika tohoto národa jako dějinného subjektu ve střední Evropě, mezi Východem a Západem, mezi katolicismem, protestantismem a pravoslavím, mezi Římem a Byzancí, mezi renesancí a reformací, mezi individualismem a kolektivismem atd. Již z tohoto pochopení „české otázky“ vyplývá, že *musí* být otázkou světovou, nebo není otázkou vůbec. Buď je národ schopen *toto napětí a střetání* mnoha možností a několika základních proudů evropského dění nejen vydržet, aby jím nebyl rozpolcen a rozmetán, nýbrž přetvoří je ve svébytnou a životaschopnou syntézu a prokáže se tak jako dějinný *subjekt*, nebo se stane hříčkou vlády a obětí tlaků, které z něho učiní pouhý *objekt* dějin.

Sami obrozenci nebyli důslední ve svém východis-

ku a Palackého kolísání při zdůvodňování humanity předznamenává vážné komplikace „české otázky“. Jestliže hlásáme humanitu proto, že jsme malý národ, ale mluvili bychom jinak, kdyby nás bylo 40 miliónů, znehodnocujeme smysl této humanity a vyklízujeme pole protivníkovi.

Protože jsme přestáli smrtelné *vnější* nebezpečí a nikdo dnes národ neohrožuje v jeho *holé* existenci, nepotlačuje jeho jazyk a neukládá o jeho národnost, podléháme iluzi, že nás jako národ vůbec nic neohrožuje. V této bezstarostné atmosféře se upevnila domněnka, že jakási národní přirozenost nás činí nedotknutelnými před nákazou fašismu a antisemitismu. Určitý historický fakt byl naprosto nesprávně pochopen a vyložen. Proto se musíme ptát ještě jednou: co způsobilo, že fašismus zůstal v našem národním životě okrajovým jevem, opírajícím se pouze o patologické podsvětí společnosti a že se antisemitismus může objevovat jen jako pokoutní záležitost? V nekritickém uvažování se tato skutečnost přičítá „tradičnímu“ demokracismu českého národa a zapomíná se při tom, že zmíněný demokracismus se neobjevil zčista jasná, nýbrž je výsledkem *cilevědomé* a *promyšlené* práce řady generací. Není rovněž dán tomuto národu provždy a na věky a my můžeme jednoho dne s podivem zjistit, že se dovoláváme něčeho, co již není.

Od dob Palackého a Havlíčka existovala „česká otázka“ v našem společenském životě jako veřejná polemika a jako dialog, který vedou vůdci duchové doby s národem. Tento dialog je především *kritikou* vlastních chyb a nedostatků a útočí se v něm proti zaostalosti, povrchnosti, Kocourkovu a hulvátství veřejného života. Vůdci duchové doby jsou tedy pravým opakem politikářů, kteří poklepávají národu žoviálně po ramenou, oceňují jeho pílí, poslušnost a pracovitost a oslavnými fanfárami ho utvrzují v samolibosti a bezmyšlenkovitosti. V tomto veřejném dialogu se proti pouhému faktu národ klade otázka o *smyslu* jeho existence a proti zoologii národa se vyzvedá jeho dějinnost: jsme jen *potud* národem, pokud se podstatně odlišuje od organizace mravenců a shluků hostejných. Nejsme fatálně určeni minulostí v dobrém ani ve zlém. Jestliže si národ v minulosti *vytvořil* velkou demokratickou tradici, neznamená to, že je mu demokracismus dán sám sebou dnes a zítra. O svůj charakter národ nepřetržitě bojuje a jako národ se denně konstituuje jen v tomto úsilí. Jinak se vystavuje nebezpečí *vnitřního rozkladu*. Vnitřní ohrožení je zákeřné a záluďné, protože probíhá nepozorovaně a nemá nápadné znaky vnějšího nebezpečí.

V této *vnitřní* proměně se zachovávají povrchové znaky, ale ohrožuje je podstata. Národ se může změnit na český mluvící producenty a konzumenty a na masu *lhotejných*.

Nynější krize národa spočívá v tom, že se ve sporu o smysl národní existence veřejně nepokračuje, neboť

panuje domněnka, že byl již jednou provždy vyřešen. Tím se fakticky nejen neguje veškeré úsilí obrozenců, ale opouští se teoreticky i prakticky *úroveň*, které dosáhli. Koncepce národa u těchto myslitelů se nevycherpává definicemi. V jejich přemýšlení o české otázce je přítomno něco důležitého, co sami nebyli schopni pojmově formulovat a proto vědomě vyslovit. Protože vycházeli z kritiky současného stavu národa a obraceli se k minulosti, aby mu připravili novou budoucnost, existuje pro ně národ v rozpětí mezi více- a méně, dneškem a zítkem, jeho existence není nikdy jednou provždy zajištěna a dovršena, nýbrž je vždy znovu a stále programem a úkolem. Bylo jim tedy *prakticky* jasné, že národ je tím, co ze sebe udělá, ale své praktické vědění o časové struktuře národa, dějin, člověka nedovedli *pojmově* vyjádřit.

Tuto trojrozměrnou povahu lidského času, dějin a národa musíme zdůraznit právě dnes, kdy se uvažování o společnosti a národě bezmocně zmitá v jednostrannostech a krajnostech: buď se všechno sází na budoucnost, v jejímž jménu se falšuje minulost a deformuje přítomnost, čímž se sama zdůrazňovaná budoucnost stává krajně problematickou; nebo se z rozčarování nad neuskutečnitelnou budoucností stejně nekriticky vyzvedá přítomnost jako to, co je právě teď a nyní, co je reálné a jisté; či se nakonec proti nejisté budoucnosti a problematické přítomnosti glorifikuje minulost jako jediná pokladnice hodnot a opravdovosti.

V dnešní krizi je národ vystaven trojímu nebezpečí: může ztratit přetvářející sílu dějinného subjektu a stát se utvářeným dějinným objektem; může zmizet jako *politický* národ, který se obnovuje a potvrzuje v promýšlení svého programu a ve veřejném sporu o smysl své existence, a klesne na česky mluvící obyvatelstvo, produkující ocel a obilí; může vyměnit trojrozměrnost dějinné existence za jednorozměrnost pouhého živoření, protože ztratil paměť a perspektivu.

V „české otázce“ jde *prvotně* o otázku *bytlivosti* člověka, která je neredukovatelná na pouhou politiku, pouhou národnost, pouhé vlastnictví, pouhou státoprávnost, pouhou morálku a pouhou kulturu; jde především — Husovi, Komenskému, Havlíčkovi, Masarykovi — o *pravdu* lidské existence a opravdovost všeho konání. Proto je „česká otázka“ tázání po totalitě národního života, který má být postaven na pevný základ pravdy a opravdovosti; společným poutem politiky a individuálního konání, veřejného dění a vědy, kultury a morálky, školství a každodenní atmosféry se má stát pravda a opravdovost jako protiklad povrchnosti, lhostejnosti a nepevnosti. Pouze na tomto základě může národ najít svou *míru*, která ho chrání před zmitáním v krajnostech, před bezmocným kolísáním mezi velikášstvím a velkohubostí na straně jedné a přízrakovostí a prostředností na straně druhé.

Bez této míry se stáváme národem, „který na to zrovna nemá, ale přesto by chtěl světu imponovat svými kšefty a oufady, tuhle něčím velikánským, co trčí z chudoby, támhle něčím reprezentativním, co čouhá z nehotovosti a neladu...“, který má pomíchanou hokynářství a velkopodnikání — tak trochu ve všem“ (K. Čapek).

„Česká otázka“ je otázkou světovou, ale praktickou zkouškou této světovosti je *slovenská* otázka. V jistém smyslu dokonce můžeme říci, že podstatu české otázky tvoří slovenská otázka. Citlivé národní vnímání rozpoznalo neomylně v nedávném výroku: Když chtějí Slováci federalizaci, budou ji mít, hlas „malého českého člověka“ s veškerou jeho arogancí, politickou primitivitou a netaktností, ale také absolutní neschopností uvažovat *státnicky*. Přezíravost nebo lhostejnost k programu federalizace není pouze netečností a beztaktností vůči blízkému národu, nýbrž je především projevem nezralosti a slabosti politického myšlení.

Protože se česká otázka formulovala v klasickém období jako otázka *národní* samostatnosti, přičemž se pouze výjimečně uvažovalo o *státní* nezávislosti, zůstala problematika státu, jeho postaty a uspořádání, stejně jako zdůvodnění existence nezávislého státu *základní slabinou* českého politického myšlení. Od roku 1918 existuje česká otázka nejen jako uvažování o nezávislosti *českého* národa, ale především jako problematika existence, povahy, pevnosti a životaschopnosti nezávislého *československého* státu. České politické myšlení však neumělo odpovídajícím způsobem reagovat na tuto *základní* změnu a nepřešlo z roviny národního uvažování na rovinu státnického myšlení. Vztah ke slovenskému problému je v nejvládnějším slova smyslu *státnickou* zkouškou české politiky, protože zde má dokázat, zda je schopna uvažovat a jednat na podstatně vyšší rovině než je obzor Zlamané Lhoty a zda je schopna vybědnout z politické sentimentality, založené na pocitech a náladách a dospět na rovinu politické racionality. Češi a Slováci jsou bratrské národy, ale politicky jsou to především dva rovnoprávné *zakládající* národy, národy, které *zakládají* státy, které *udržují* stát, které *určují* charakter státu.

5. KRIZE MOCI

Rozdíl myslitelů a doktrinářů je v podstatě rozdílem mezi původností a odvozeností. Zatímco jedním jde o hledání a nalezení pravdy, zabývají se druzí úvahami, zda ten či onen poznatek, objev nebo čin odpovídá doktríně a autoritě. Myslitel vypracovává své názory s naprostou vnitřní svobodou a není vázán ničím jiným než zájmem poznat, jak věci skutečně jsou a nestará se tedy o to, zda odhalená pravda odpovídá něčemu již nalezenému a tím méně pak vžitému a za pravdu považovanému. Pravda ruší utkvělé představy

a samozřejmosti. Naše nynější krize je mimo jiné také bankrotem samozřejmostí. Co se po desetiletí považovalo za zřejmé, ukazuje se jako nejasné a temné. Co se vydávalo za konečné a vyřešené, objevuje se jako pouhé provizorium. Zmatek v názorech neapravení z toho, že kritické myšlení začalo myslet, nýbrž že se objevilo na veřejnosti příliš pozdě a že jeho praktický vliv je stále ještě minimální. Kritické myšlení nechce zaměnit neúčinné fráze modernějšími nebo soustřeďovat pozornost na důsledky. Jeho cílem je proniknout k podstatnému a odhalit základy, z nichž naše jednání a myšlení vychází. Chce dokázat, že v tomto základním není všechno v pořádku.

K základním otázkám politiky a veřejného dění patří moc. Její účinky a projevy jsou známy, ale nejasná je základní otázka: jaké jsou vnitřní hranice moci a co všechno může moc. Je moc všemocná a může všechno, nebo jsou její možnosti omezeny? Jaké nejasnosti v této oblasti panují, může ozřejmit historická polemika dvou známých italských politických myslitelů: spor Gramsciho s Macchiavellim. Marxista Gramsci je přitahován Macchiavellim především proto, že oba promyšlejí problém společný mnoha dobám a mnoha společnostem. Také Gramsciho zajímá, co je moc, na čem se zakládá a k čemu ji lze použít. Převratným přínosem Macchiavelliho bylo jeho objevení souvislosti mezi „lidskou přirozeností“ a mocí. Protože se „přirozenost“ člověka nemění a lidé jsou spíše náchylní ke zlu než k dobru, spíše ke krutosti než k mírnosti, spíše ke zbabělosti než ke statečnosti, spíše k lhostejnosti než k ušlechtilé účasti, definuje Macchiavelli politiku jako umění (schopnost), jak vhodně využít této skutečnosti k dobytí a udržení moci. Moc není sama o sobě cílem a nabývá smyslu v souvislosti se zřízením nebo udržením státu, který by učinil občany šťastnými. Moc nepřekračuje hranice politiky, tj. státu, boje, skupin, stran, a nemá proto metafyzickou povahu a nemůže působit na zdroj, z něhož vzniká, tj. neovlivňuje „lidskou přirozenost“. Na základě moci a prostřednictvím moci se mohou zakládat a ničit říše, měnit vlády a formy států, ale *nemůže se změnit* „povaha člověka“. V jednoznačné polemice s touto koncepcí prohlašuje Antonio Gramsci: „...neexistuje abstraktní „lidská podstata“, jednou stanovená a neměnná (pojetí, které jistě koření v náboženském a transcendentním myšlení); lidská podstata je souborem historicky určených společenských vztahů...“

Podle Macchiavelliho může moc měnit poměry a instituce, ale „lidská podstata“ zůstává ve všech těchto proměnách stejná. Gramsci naproti tomu tvrdí, že se mění nejen okolnosti a instituce, společenské a ekonomické poměry, nýbrž proměňuje se *sama* lidská podstata. Na první pohled se může zdát, že jedno stanovisko je revoluční a druhé konzervativní, jedno optimistické a druhé pesimistické a že spor Gramsciho s Macchiavellim je střetnutím dokonalejšího poznání

s jednostranným a omezeným. Takové zdání vzniká tam, kde myšlení nemyslí, ale pouze bezmyšlenkovitě manipuluje běžnými představami, hesly a předsudky. Jakmile se myšlení začne vážně zabývat tímto zdáním a pronikne k jeho podstatě, ukáže se okamžitě, že jsou věci daleko složitější. (Myšlení nevyvolává tuto složitost, nýbrž ji pouze odhaluje, ale vulgárnímu pohledu se nicméně zdá, že rozum všechno „zbytečně komplikuje“ a proto raději setrvává v jednoduchosti zdání.) Jestliže existuje „lidská podstata“, která se definuje jako „soubor historicky určených společenských vztahů“, vyplývá odtud, že změna tohoto souboru se rovná změně „lidské podstaty“. „Lidská podstata“ se změní, jestliže se změní soubor společenských vztahů. Protože se soubor společenských vztahů v dějinách již několikrát podstatně změnil, musela by se také příslušně *několikrát* změnit „lidská podstata“. Ale mohou *potom* ještě existovat dějiny jako kontinuita? A co je ještě závažnější: jestliže se tolikrát změnila a může změnit „lidská podstata“, mohou lidé v jednom souboru vztahů vůbec porozumět lidem v jiném souboru vztahů a může mezi nimi existovat něco *podstatně společného*, co je charakterizuje jako lidi? Jestliže se „lidská podstata“ ztotožňuje se souborem společenských vztahů, kam zařadit schopnost *změnit* společenské a politické poměry? Patří tato schopnost k podstatě člověka? nebo je něčím nepodstatným? Není správnější názor, že možnost přetvářet poměry patří k člověku tak podstatně, že člověk svou „podstatou“ nebo „přirozeností“ *přesahuje* soubor poměrů, v nichž žije a není na ně redukovatelný?

Protože se soubor poměrů, vyvíjející podle uvedené teorie „podstatu“ člověka mění, a mění se na základě a prostřednictvím moci, *závisí* „lidská podstata“ *na moci*, na její vůli a zvůli, na její rozumnosti a pošetilosti. Macchiavelliho objev na jedné straně *odvozoval* moc z „lidské přirozenosti“ (spíše špatné než dobré), ale na druhé straně smysl a možnosti moci touto „přirozeností“ *omezoval*; moc není všemocná, protože je ohraničena „lidskou přirozeností“. Proto polemika proti nepřijatelným *předpokladům* Macchiavelliho koncepce může vyústit do *nepřijatelných* důsledků; pokud se změna společenských poměrů rovná změně „lidské podstaty“, stává se moc všemocnou, protože může změnit všechno, i samu „přirozenost“ člověka. Moc není ničím omezena a její možnosti jsou bez hranic. Na povaze moci závisí, v jakém směru bude lidská přirozenost“ modifikována: zda k dobrému nebo ke zlému.

Metafyzika těchto důsledků vyplývá z metafyzického *východiska*. Metafyzický je předpoklad, který ztotožňuje soubor společenských poměrů s „lidskou podstatou“ a ponechává bez kritického zkoumání sám fakt lidské „podstaty“ nebo „přirozenosti“. Metafyzika vždy přeskakuje něco podstatného, zapomíná myslet něco důležitého, zanedbává nezanedbatelné;

metafyzika kapituluje před námahou *myslet v jednoré* přechodné a trvalé, relativní a absolutní, dočasné a nadčasové. Proto do oblasti metafyziky patří také pohyb z jedné krajnosti (z jedné *podoby* metafyziky) do druhé krajnosti (do jiné *podoby* metafyziky), a tedy také polemika, která nahrazuje názor o *neměnnosti* lidské „podstaty“ tím, že *rozpouští* lidskou „podstatu“ v souboru společenských vztahů. Z kritiky povrchního zdání, které *bez dalšího* přisuzuje pravdu Gramscimu proti Macchiavellimu, nikterak nevyplývá, že má pravdu Macchiavelli proti Gramscimu. A zejména odtud nevyplývá, že pravda je „někde uprostřed“. Kritické myšlení nechce rozsuzovat a odsuzovat, nýbrž hledá v názorech *skutečných* myslitelů problémy a na ně upozorňuje. Konfrontace Gramscio s Macchiavellim nezlehčuje žádného z nich, nýbrž ukazuje, že je třeba *znovu* promyslet vztah moci a člověka a místo nekritického přejímání předpokladu o existenci „lidské“ podstaty nebo „přirozenosti“ klade novou otázku: kdo je člověk.

Na řešení vztahu člověka a moci závisí dva stěžejní praktické problémy *revoluční* moci: přeměna člověka a oprávněnost násilí. Revoluce chce *změnit* člověka. Co to však vůbec znamená?

Revoluce se musí vážně zabývat třemi námitkami, které pochybují o jejím úmyslu změnit člověka a vytvořit *nového* člověka. První námitku vyslovuje skeptik, který říká: dějiny jsou hřbitovem dobrých úmyslů a vznešených ideálů. Realizace přeměňuje všechno v pravý opak. Co zbývá z nejkrásnějších idejí, jestliže se uskutečňují? Druhou námitku vyslovuje kritik: dějiny jsou místem, kde se *vyjevuje* pravda, a kde všechno dvojznačné, nepromyšlené a nedomyšlené ukazuje svou pravou tvář. Realizace nezpůsobuje deformaci idejí a ideálů, nýbrž pouze obnažuje jejich rozpory, slabiny a vady. Idea je totožná s tím, jak se uskutečňuje. Třetí námitku vyslovuje absolutní skeptik: dějiny nejsou ani ironií, ani vyjevováním pravdy, nýbrž pouhým zdáním: lidé jsou takoví, jací byli a budou takoví, jako byli již vždy, a dějiny jsou pouze vnější proměnlivou kulisou a nic podstatného se v nich vlastně neděje: všechno co se děje, již zde bylo.

Jestliže se revoluce nezamýšlí nad *podstatou* těchto námitek, upadá do nebezpečí, že se její idea „o novém člověku“ buď rozplyne jako pošetilá utopie nebo se uskuteční jako skutečná dějinná ironie, přeměňující všechno v pravý opak, a ze šlechetného úmyslu přeměnit člověka zůstane pouze faktická *deformace* člověka. Revoluce si musí být vědoma osudné záměny, která ztotožňuje osvobození člověka s jeho manipulovatelností a která se domnívá, že člověk je tím dokonaleji vychováván a převychováván, čím dokonaleji je ovládan.

Moc není všemocná a její možnosti — jakkoli velké — jsou omezené: moc je schopna vytvořit poměry, v *nichž* se může člověk svobodně pohybovat (a tedy

také rozvíjet a propracovávat k lidskosti), ale nemůže vykonávat tento pohyb za něho. Jinými slovy: pomocí moci se může nastolit svoboda, ale *samostatnost* si vytváří každý člověk sám a bez zastoupení.

Moc je latentní násilí a zůstává tím, čím je pouze potud, pokud *má* moc vynutit si svou vůli a prosadit své úmysly. Moc je možnost *přinutit* lidi, aby něco vykonali (nebo nekonali). Moc existuje pouze potud, pokud může přinutit někoho a vynutit něco. V pozadí moci je vždy síla a násilí, třebaže se nemusí projevovat a realizovat v násilnostech a ukrutnosti. Ukrutnosti a násilnosti se vždy *opírají* o moc, ale moc jako taková s nimi není totožná.

Uvažování o moci upadá do dvou tradičních krajností: do realismu a moralismu. Moralismus odmítá jakékoli násilí a odsuzuje se tímto abstraktním přístupem buď k nečinnosti a pouhému přihlížení (což ovšem znamená i k trpěnému diváctví, které pouze *pozoruje*, jak se páše zlo) nebo k morálnímu pokrytectví, které zachraňuje principy, ale připouští a toleruje praktické výjimky. Realismus se naproti tomu dovolává faktů a skutečnosti a domýšlí se na svou konkrétnost, když říká: pokrok v dějinách je *dosud* stále spojen s barbarstvím a útlakem. Konkrétnost tohoto stanoviska je však pouze domnělá, protože se na lidskou skutečnost pohlíží jako na mechanicky pochopenou přírodní zákonitost, v níž *minulost* určuje přítomnost a budoucnost, a z toho, co se stalo, závazně vyplývá nutnost toho, co se stane. Člověk se však odlišuje od padajícího kamene a *bylí* člověka je jiné než byli fyzikálních těles. Minulost nikdy neurčuje *jednoznačně* člověka a proto z faktu, že se *dosud* realizoval pokrok ve spojení s barbarstvím, nikterak nevyplývá, že tomu tak *musí* být i v budoucnosti. Druhou stránkou této zvláštnosti člověka je jeho schopnost *odstupu*, která mu umožňuje, aby existoval v *prvé osobě* a nikoli pouze neosobně, a z níž vyplývá: je sice důležité, co dělají ostatní, ale nejpodstatnější je to, co mám dělat já. Jestliže *ostaní* propadají násilnostem a krutostem, nevyplývá odtud, že také já mám být násilníkem. Jestliže se v dějinách *děje násilí*, nezabavuje mne tento fakt *osobní odpovědností*, abych si jako politik, občan a revolucionář nekladl otázku: kdy a za jakých okolností je násilí (nikoli násilnosti) *oprávněno*, tj. za jakých podmínek a s jakými výhradami *smím* použít revolučního násilí.

6. KRIZE SOCIALISMU

Vláda, která dala postavit pomník a vzápětí na to ho přikázala zbourat, neměla tušení o skutečném smyslu svého počínání a zejména ji ani nenapadlo, že se v její akci *projevuje* metafyzika moderní doby: provizórium a nihilismus. Co může křiklavěji znázornit znicotnění a prchavou přechodnost než monument, jehož určením je „trvat navěky“, který však nepřežije

ani měsíce? Vláda, která dala nabalzamovat mrtvolu státníkovu, oblékla mumii do generálské uniformy, potom ji převlékla do civilních šatů a nakonec ji zpořádkovala, neměla tušení o svém rozhodování a zejména ji uniklo, že se v jejích činech *projevuje* metafyzika moderní doby, která ztratila úctu před živými i mrtvými, protože *všechno* přeměnila na předmět manipulace a uvolnila tak neomezený prostor lhostejnosti a nevkusy. Vláda, která dala popravit komunistické funkcionáře a dovolila, aby se jejich popel ve večerních hodinách třetího prosince roku tisíc devět set padesát dva „poházel na silnici v okolí Prahy“ (jak říká zpráva vyšetřující komise), neměla správnou představu o svém jednání a zejména nepředpokládala, že se v jejím aktu *obnažuje* metafyzika lidské existence: zápas kultury s animalitou a bestialitou není v člověku nikdy ukončen a každé individuální musí vždy *znovu a samo* usilovat o lidskost.

To všechno se dělalo ve jménu socialismu.

Musíme proto předpokládat, že krize socialismu je hlubší než se zdá ideologům. Za těchto okolností se zcela oprávněně objevuje požadavek, aby se vyjasnilo, co je *vlastně* socialismus, a vedla se dělicí čára mezi *domnělým* a *skutečným* socialismem. Objevuje se charakteristika, že podstatou socialismu je zespočetnění výrobních prostředků, a *všechno ostatní* se pokládá za subjektivní nebo nahodilý dodatek k nejzákladnějšímu *objektivně* konstatovatelnému. Objevuje se charakteristika, že socialismus je *vědecky* řízená společnost, jejíž budoucnost se spojuje s takzvanou vědecko-technickou revolucí. Kdo by nedal za pravdu těmto výměrům, tím spíše, že je pronáší *také* vědci a intelektuálové?

A přesto musíme o jejich pravdivosti pochybovat. Pokud jde o tak zvanou vědecko-technickou revoluci, vzbuzuje podiv, že fráze převládá nad myšlením dokonce tam, kde by mělo být kritické uvažování profesí: ve vědě o společnosti. Je až neuvěřitelné, s jakou energií a s jakým zápletem se intelektuálové (po všech zkušenostech) *znovu ochotně* podřizují ideologickým heslům, třebaže jejich profesionální povinností by bylo zkoumat jejich vnitřní hodnotu a jejich smysl. Termín „vědecko-technická revoluce“ je *mystifikací*, která zakrývá *skutečné* problémy moderní vědy, moderní techniky a moderní (socialistické) revoluce. Ideologové vědecko-technické revoluce uvádějí socialismus do souvislosti se svou vidinou budoucnosti, v níž bude převážná část obyvatelstva zaměstnána *vědeckou prací* a vůbec jim nepřichází na mysl, že tento kvantitativní růst nemůže vést k dialektickému skoku a *k nové* kvalitě, protože je sám *již* jen projevem změny, která se udála s moderní vědou. Moderní věda je odborností, a *jen* proto může být účinná a úspěšná, a moderní vědci jsou *specialisti*, kteří mohou své povolání vykonávat s virtuozitou a efektivností, aniž mají jasné vědomí *o smyslu* vědy a *o předpokladech*, na nichž mo-

derní věda spočívá. Moderní věda není moudrostí, nýbrž exaktním věděním a ovládaním. Protože se změnil charakter vědy, může se věda provozovat jako „vědecká práce“, jako „výzkum“ a jako „masová záležitost“, při níž je třeba si osvojit určitý základ znalostí a několik elementárních operací *zcela* obdobně jako v kterémkoli jiném povolání. Moderní vědec je odborník a jako specialista podléhá všem důsledkům rozvinuté dělby práce. Představa společnosti, složené *převážně* z vědců-specialistů, z vědců-badatelů a výzkumníků by proto měla být daleko spíše podnětem ke kritickému zamyšlení nad *smyslem* soudobé vědy než zámkou k ideologickému maskování společenských rozporů.

Věda ve své nejrozvinutější podobě, jako fyzika, existuje jako jednota vědění a předmětnosti, tj. jako jednota teoretického zkoumání a techniky. Technika patří tak podstatně k moderní vědě, že s ní splyvá a v tomto sjednocení se vytváří nový rozhodující prvek celé moderní skutečnosti: technověda. Moderní technika není (pouhou) aplikací vědy, ani její podmínkou nebo důsledkem. Srůstání a splyvání moderní vědy s technikou v naprosto novou skutečnost technovědy je pouze historickým dovršením dvou procesů vyvěrajících ze *společného* základu.

Společným základem moderní vědy a techniky je určitě *rozvržení* skutečnosti, v němž se svět praktický i teoretický přeměňuje na *objekt*. Tato rozvržená skutečnost se může stát předmětem exaktního zkoumání a ovládnutí. Věda a technika je takový přístup ke skutečnosti, v němž si subjekt zajišťuje, že předložená skutečnost je přehlednutelná a zásadně disponovatelná. Základem moderní vědy a techniky je *technický rozum*, přeměňující skutečnost (bytí) na zajištěný, přehlednutelný a manipulovatelný objekt.

V těchto souvislostech je možno posoudit jak nekritickou víru ve všemohoucnost techniky a technického pokroku, tak romantický despekt k technice a strach před tím, že technika zotročí člověka. V obou postojích se zastírá *podstata techniky*. Podstatou techniky nejsou stroje a automaty, nýbrž *technický rozum*, který rozvrhuje skutečnost jako systém disponovatelnosti, zdokonalitelnosti a zpřemětnění. Ať se to zdá vulgárním uvažování jakkoli podivné a šokující, o *podstatě* techniky říká daleko více Heglova „špatná nekonečnost“, Condorcetova „perfektibilita“, Kantovo učení o prostředku a účelu, Marxova analýza kapitálu, než nejspoustavnější studium technologie a technických výzkumů a objevů. Člověka neohrožují stroje. Zotročující nadvláda techniky nad lidstvem neznámá vzpouru strojů proti člověku; v této technické terminologii si lidé pouze nejasně uvědomují nebezpečí, které jim hrozí. Jestliže se technický rozum ztotožní s rozumem vůbec, jestliže technický rozum ovládne lidskou skutečnost natolik, že všechno ne-technické, nedisponovatelné, nepropočitatelné a ne-

manipulovatelné postaví proti sobě a proti člověku jako ne rozum.

Moderní socialismus je nepředstavitelný bez rozvinuté techniky a rozvíjení technického pokroku a bez zespolečnění výrobních prostředků. Ale oba tyto podstatné znaky a všechny další důležité rysy se mohou obrátit *proti* socialismu, tj. mohou zdegenerovat a sehrát zcela opačnou roli, jestliže socialismus ztrácí svůj *dějinný* smysl a nebude schopen přetvořit všechny tyto prvky v *konkrétní* totalitu. Dějinným smyslem socialismu je *osvobození člověka*, a socialismus má historické oprávnění jen pokud je *revoluční a osvobozující alternativou*: alternativou k bídě, k vykořisťování, k útlaku, k nespravedlnosti, ke lži a k mystifikaci, k nesvobodě, k nedůstojnosti a k pokořování.

Obtíže moderního socialismu 20. století jsou v tom, že prozatím není schopen ani *teoreticky* a tím méně prakticky pochopit, sladit a koordinovat svou roli *osvobozující* dějinné alternativy vůči: společnostem hladu a útlaku v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky; vůči společnostem hojnosti a komfortu v kapitalisticky nejvyspělejších zemích Evropy a Severní Ameriky; vůči společnostem v zemích střední a východní Evropy, které provedly radikální společenské přeměny a jejichž *revoluční možnosti* zdaleka nejsou vyčerpány.

Jestliže si socialismus znovu a od základů neujasní svůj smysl v těchto *změněných* poměrech, může se snadno stát, že přestane hrát roli *revoluční a osvobozující* alternativy a stane se vůči křiklavé negativitě rozvojových zemí a vůči konformní pozitivitě nejvyspělejších kapitalistických zemí pouze *domnělou* alternativou; náznaky tohoto nebezpečí se již projevy jak v heslu „dohnat a předejnat Ameriku“, tak v reálné existenci společnosti, která pouze zaměnila systém všeobecné prodejnosti (nadvláda peněz a kapitálu) systémem všeobecné manipulovatelnosti (nadvláda neomezené byrokratické moci).

Každý praktický krok, který nás osvobozuje z onoho podivuhodného konglomerátu byrokratismu a byzantinismu, z oné zvrhlé symbiózy státu a pohan-ské církve, pokrytectví a fanatismu, ideologie a víry, byrokratické šedi a masové hysterie, má samozřejmě větší význam, než nejhonosnější proklamace o svobodě. Ale ony minimální krůčky, jimiž se zřekáme politických zločinů, nemohou zastřít nebo oddálit naléhavost *základních otázek*, jichž jsme se ještě ani nedotkli a bez nichž je socialismus jako *revoluční* alternativa lidí ve 20. století nemyslitelná, bez nového kladení otázek *kdo* je člověk a co je pravda, co je bytí a co je čas, jaká je podstata techniky a vědy, co je *smysl* revoluce.

LL č. 7, 8, 9, 10, 11 a 12, z dubna - května 1968

Ivan Sviták

Vaše nynější krize

(Přednáška v Klubu angažovaných nestraníků, 18. dubna 1968.)

1. PROBLÉM KRIZE

1. Čas je mimo svou dráhu, mimo svůj řád. Každý z nás je v situaci Hamleta, jemuž osud ukládá, aby napravil křivdu. Stejně jako Hamlet musel jednat bez ohledu na následky, musíme jednat i my.

2. Tříměsíční intermezzo mezi totalitní diktaturou a socialistickou demokracií skončilo přijetím programu demokratizace komunistickou stranou. Teprve nyní se otevřela druhá etapa demokratizačního procesu, daleko podstatnější než prvá, etapa, ve které se rozhodne o charakteru budoucích politických vztahů. Druhá etapa bude rozhodujícím způsobem ovlivněna centrální politickou otázkou, jež svým významem daleko překonává rušné dny posledních měsíců.

3. Tato otázka — různé formulovaná — zní: Má šest miliónů - nestraníků - občanů tohoto státu stejná politická práva jako členové komunistické strany nebo jim má být jen dopřána větší dávka svobody, neohrožující privilegia straníků? Stojíme před demokratickými, svobodnými a tajnými volbami nebo před starou hrou s novými lidmi? Budeme žít v suverénním evropském státě s polycentrickým politickým systémem nebo v nesuverénním státním útvaru, jehož vedoucí představitelé se nejvíce bojí tankových divízi svých spojenců?

4. Za předpokladu, že progresivní křídlo komunistické strany bere vážně své sliby o občanských právech, pak se mu může podařit získat důvěru základních vrstev obyvatelstva a provést jedinečnou syntézu socialistických a humanistických myšlenek, za níž by pravděpodobně šla v té či oné podobě značná většina obou národů. Nedokáže-li toto progresivní křídlo realizovat sliby programu se všemi důsledky — včetně existence dalších stran — pak nás možná čeká více blahobytu z cizího chleba, ale určitě méně svobody.

5. Musíme tedy vycházet z rozporného charakteru sil v komunistické straně, ve státních institucích i v zájmových organizacích a postupovat tak, abychom 1. uskutečňovali vlastní požadavky důsledné demokracie pro nestraníky včetně možnosti založit rovnoprávnou politickou stranu, 2. abychom nekladli překážky progresivnímu proudu v komunistické straně, pokud chce uskutečňovat náročný program socialistické demokracie (abychom neoslabovali toto křídlo neuváženými kroky) a 3. abychom omezovali prestiže a moc konzervativních politiků, pokud je to v našich silách.

6. Politika není jen hra o moc, je to hra o moc v čase. Čas je nejdramatičtější a nejdémoničtější kategorie nejen v dějinných filosofie, ale také v politice. Čas

pracuje pro nás, ale jen tehdy, pokud jsme aktivní a pokud si uvědomujeme, že určité kroky lze udělat jen teď, nebo nikdy. Jaké kroky?

7. Nechceme udělat krok do tmy, ale všude, kam přicházíme, narážíme na otázku založení druhé strany. Prvním krokem musí být ujasnění problémů, situace, opozice a perspektiv. Jeden kolektiv formuloval věc výstižně takto:

8. „Dáváme k úvaze otázku, je-li v dnešní situaci vhodné začít novou politickou silu přímo a oficiálně konstituovat nebo zatím jen připravovat legální a politické možnosti jejího vzniku a vypracovat si jasnou a účinnou metodu další práce... Dáváme k úvaze, jakým způsobem by se všechna taková činnost dala co nejrychleji koordinovat ještě dřív, než by mohla vzniknout nová politická strana.“

9. Můžeme ihned založit politickou stranu, která se rozpadne před volbami, ve volbách nebo po nich, nebo politickou stranu, která prohraje na celé čáře, jakmile pomine vzrušená nálada kritiky. Nově založená politická strana se dnes proti aparátům existujících politických stran a masových organizací nemůže účinně uplatnit. Máme se tedy této myšlenky vzdát? Ale vždyť víme, že bez rovnoprávného a rovnocenného partnera komunistické strany nejsou možné ani volby, ani demokracie, a že čas jara a čas podzimu není a nebude tentýž. Co dělat? Provizorní odpověď je náš klub. **My nejsme v krizi, soudruzi, my ne.**

10. Norbert Wiener se jednou snažil exaktně zjistit, proč neptaně zvířátko, velké jako jezevčík (mungo) vítězí nad hady mnohonásobně silnějšími. Podrobně sledoval záznamy zápasů na filmovém pásu a zjistil, že mungo vítězí proto, že má řádově vyšší typ signální soustavy, než hadi, že v boji neustále manévruje, ustupuje a zaútočí v jediné situaci. Pak zaútočí smrtelně na zranitelné místo hada a využije tak výhod své krátké reakční doby, své „intelligence“. Máme dobrou signální soustavu, dovedeme ustupovat před hadem diktatury a zatím jsme nic neprohráli.

II. PRAŽSKÉ JARO

1. Co se odehrálo v první etapě demokratizace, právě uzavřené? Odehrál se dvojitý typ změn: zdánlivě významné změny osobní, strukturálně bezvýznamné, a daleko důležitější změny strukturální, nesené někdy i lidmi staré politické konfigurace. První typ změn vyvolával masové vzrušení, protože byl provázen dobře kanalizovanou demagogií proti beránkům, kteří měli a mají sejmutou hříchy, a druhý typ změn přinesl neobvyklý, jedinečný, precizně provedený a improvizovaný, ale konec konců **nechtěný** politický zvrat.

2. Osobní, strukturálně bezvýznamné změny byly provedeny zatím pouze na nejvyšších místech a proběhly jako osobní výměna prvního tajemníka KSČ, presidenta, vlády, předsedy Národního shromáždění,

předsednictva a sekretariátu KSČ a některých představitelů masových organizací. Totalitní diktatura provedla výměnu osob, ohlásila veřejně svou krizi a vůli po nové podobě politického života.

3. Zároveň ponechala nedotčeny všechny své mechanismy a žádné představitelé starého kursu nezbavila ani poslaneckého mandátu, ani místa člena ústředního výboru komunistické strany. Progresisté a konzervativci uzavřeli dočasný kompromis, který se musí brzy rozpadnout, protože není možné pokračovat v demagogickém hledání viníků v prokurátoru Urválkovi a podobných postavách, spjatých absurdními pouty s vlastními oběťmi.

4. Osobní výměny garnitur komunistů ve vedoucích místech jsou skončeny. Nestranici k nim nemohli říci své slovo, ačkoli vláda chce být také jejich vládou. Chcete-li slyšet naše slovo, tedy rozšiřte vládu o zástupce šesti miliónů dospělých osob — nestraníků. Máme stejně dobré kandidáty jako jsou ti, které navrhla komunistická strana, snad i lepší.

5. Kromě osobních změn se odehrálo několik podstatných strukturálních změn, které jsou daleko významnější garancí demokracie nežli nové osoby:

1. faktická, nikoli právní svoboda tisku a omezené uplatňování ostatních svobod, zejména svobody shromažďovací, 2. spontánní vlna politických požadavků, s nimiž se občané obracejí na vládu a mezi nimiž dominuje požadavek rehabilitace, 3. vznik prvních spolků, diskusních klubů nebo orgánů existujících institucí, kde se vytváří ipso facto alternativní varianta vůči existující politice.

6. Hodnota těchto strukturálních změn je neobyčejně vysoká, avšak třeba očekávat, že směr tlaku bude vyvinován právě proti nim, ve smyslu jejich postupného omezování a regulování. Musíme tedy rozvíjet občanská práva, energicky a svědomitě, bez demagogie vůči komunistům, ale neústupně, rychle, v masách nestraníků, hic et nunc, tady a teď.

7. Vedle těchto dvou druhů změn je třeba registrovat také změny, které se neodehrály. Kromě lidí nebylo dosud změněno nic v mechanismu totalitní diktatury a jejího dědictví. Inteligentní a schopní politici v čele monopolního aparátu moci jsou daleko nebezpečnější nežli prostomyslní tatkové, kteří si nedovedou vybrat pro svůj převrát ani schopné generály.

8. Politická struktura se nezměnila. Národní fronta se uměle křísí, aby v ní pokračovala stará hra. Jestliže dnes někdo reprezentuje národ, pak to nejsou staré politické strany, které představují jen institucionalizovanou kolaboraci. Myšlenka Národní fronty, vyjadřující širší, nadstranícké zájmy, nám není cizí, ale musíme otevřeně říci, že v dnešní podobě nekomunistické strany a organizace zastupují všechny možné, jen ne národ, myšlenky nebo demokracii.

9. Dosud nevzniklo a nemohlo vzniknout žádné politické seskupení osob, které by mohlo vytvořit po-

litickou stranu nebo organizaci s otevřeně politickým cílem. Návrat k předúnorové struktuře Národní fronty a tehdejší politické konfiguraci nevede k předu, zatímco vytvoření aspoň dvou nových stran na křesťanské a sociálně demokratickém základě je nezbytností.

III. OPOZICE

1. Politická činnost vzniká jednak organizované v určitých institucích, v politických stranách a zájmových organizacích, jednak živelně mimo rámec daných institucí, jako demonstrace, stávky, diskuse. V normálních politických poměrech demokratických států existuje vládnoucí strana a její opozice na půdě parlamentu. Tento základní ráz dělby práce a soutěže o politickou moc se promítá i do zájmových organizací a kulturního života.

2. Model demokratické soutěže o moc není tak ideální, ale je nejlepší, který existuje. V dějinách politických teorií a v ústavách států byly mnohokrát navrženy teoreticky lepší mechanismy výkonu moci. Buď nebyly uskutečněny, nebo se zhroutily v daleko horší a lidskou svobodu ohrožující systémy, nežli je nedokonalá, zranitelná, ale fungující demokracie. Uvítáme a chceme lepší demokracii, než je demokracie západní, ale nechceme demokracii horší, v tom jsme naprosto neústupní.

3. Současný stav politického života v Československu vyžaduje zdravou opozici komunistickému programu. Nikoli antikomunistickou stranu, která by viděla svůj cíl ve změně hospodářských vztahů a celkové orientace státu, ale politickou stranu nebo strany, které by usilovaly o spoluprádu a partnerství komunistů jako plnoprávních představitelů voličů.

4. Stojí-li komunisté důsledně za společovací svobodou, pak musí uznat, že i v mezích dnešní ústavy má právo na existenci každá strana, která je v souladu s deklarací lidských práv. Pro nás tedy nemůže vznikat otázka, zda je přípustné takovou politickou organizaci založit, ale jen otázka, zda ji založit, kdy ji založit, s kým a s jakým programem. Chceme se účastnit života politických institucí tohoto státu.

5. Zvážme, která cesta je nejschůdnější a zda kladení otázky opozice je účelné. Opozice a politická strana není totéž. Třeba rozeznávat politickou stranu totalitních diktatur s monopolem moci, politické strany klasických západních demokracií, jež soutěží o moc, avšak mají podobné byrokratické mašinérie jako totalitní strany, politické strany jako parlamentní skupení poslanců, reprezentující určitý stavovský, národní nebo třídní zájem a konečně strany v podobě politického klubu, (což je původní podoba moderní politické strany ve francouzské revoluci). Reálná politická opozice může existovat i bez těchto organizačních podob a může se uplatňovat živelně jako mimo-parlamentní opozice, jako studentské hnutí a jinak.

6. V současné době existuje jakousi ironií dějin konglomerát politických forem, jež nemá obdoby: vedle komunistické strany s monopolem moci existují dvě politické strany jako relikty bývalé demokracie, jež však představovaly institucionalizovanou kolaboraci a nikoliv politický program, politickou alternativu nepředstavují ani dnes.

7. V daných podmínkách nelze mít k institucím existujícím nekomunistických politických stran žádnou důvěru, ale je možné, že projdou rychle energickým procesem změn. Mohou se prosadit díky existujícímu aparátu, který mají k dispozici. Zatím tyto strany mají organizace, nikoli členy. Mezi existujícími stranami chybí sociální demokracie.

8. Potencionální voliči přístích voleb by rádi viděli nezkompromitované, nové představitelky politického života, tedy představitelky „druhé strany“. Taková strana však nemůže být založena na negativním programu opozice, ale potřebuje určitou programovou a organizační přípravu, nehledě k tomu, že předpokládáme konání řádných tajných voleb s více kandidáty, což je dnes ještě nejisté. Rozhodnutí padnou brzy.

9. Bez ohledu na přechodné komplikace, které se rychle vyřeší v podmínkách otevřené výměny názorů a stanovisek, vzniká živelně hnutí klubů angažovaných nestraníků jako neobyčejně důležitý jev. Kluby jsou již dnes politickou platformou a představují svými alternativními stanovisky reálnou politickou sílu — „opozici“. Kluby angažovaných nestraníků je třeba rozšířit a spojit tak, aby názorové polarizace podporovaly přirozenou tendenci ke vzniku nových politických stran.

10. Bez ohledu na vznik druhých stran — přesněji na jejich připuštění — mají kluby již dnes značné možnosti. Mohou se stát tribunou politického myšlení a podnětů k veřejné činnosti, jež je sama důležitější než akt voleb. Obrazně, s Ludvíkem Vaculíkem řekneme: „V našich rukou leží rozhodnutí o tom, až jak velké kurvy si tento národ může dovolit.“

IV. PERSPEKTIVY KLUBŮ

1. Hlavní otázkou druhé fáze demokratizačního procesu jsou volby, které musí být tajnými volbami s nezávislými kandidáty a oddělenými kandidátkami, nemá-li se demokratizační proces stát podvodem v samém zárodku.

2. Můžeme si dát oktrojovat prezidenta a vládu, ale nedáme si oktrojovat volební zákon, pravidla demokratické hry. Kluby by měly otevřeně prohlásit, že chtějí mít reálný vliv na nominace kandidátů, na sám průběh voleb, že chtějí stavět nezávislé poslance. Nebudeme volit nikoho, kdo byl v dnešním Národním shromáždění poslancem. Nikoho bez výjimky.

3. Předem nesouhlasíme s tendencí učinit budoucí volby předmětem politického obchodu s existujícími

Libri prohibiti 1968

stranami Národní fronty, třeba tak, že by se zvýšil počet poslanců existujících nekomunistických stran ústupkem za jednotnou kandidátku. Chceme volit osobnosti a oddělené programy různých politických stran, nechceme jakékoli manifestační volby s jakýmkoli koncesemi. Volby bez alternativ jsou podvod.

4. V současné době sdružují kluby různé politické názory nestraníků. Představují zároveň základ pro činnost nestraníků v zájmových organizacích, zejména v odborech a v hnutích mládeže.

5. Měli bychom brzy předstoupit před širší veřejnost s určitou politickou koncepcí, s jakýmsi minimálním programem občanských svobod v Československu. Není nutné vymýšlet si nejradiálnější požadavky, ale otevřeně zavázat sebe samy, kandidáty nestraníků a budoucí případné představitele státní moci k principiálním požadavkům, na základě kterých jsme ochotni podporovat určité poslance.

6. Takovýto program nestraníků se může stát politickým základem volebního střetávání osob, stran a institucí. Nechceme volit pouze nové lidi, chceme volit také nové myšlenky a mít jakési záruky. Program komunistické strany odráží některá hlediska, jež jsou nám blízká, avšak není naším východiskem ani cílem.

8. Kluby nestraníků by měly rychle vzniknout na půdě masových organizací, uměleckých svazů a měly by garantovat základní program lidských práv. Je-li demokratizace normalizací poměrů směrem k demokracii, pak této aktivitě nemůže stát nic v cestě. Otevřeně říkáme, že nejsme nepřáteli komunistů, že se budeme distancovat od politiky antikomunismu. Jsme pinoprávní, dospělí, politicky myslící občané socialistického státu, kteří odrostli kuratele policejné byrokratického režimu a chtějí svobodu v socialismu.

8. Usilujeme o parlamentní opozici jako alternativu dosavadního výkonu státní moci, protože se obáváme, že mimoparlamentní opozice by byla daleko nebezpečnější. Nebude-li politická aktivita lidí cílevědomě vyleňována do vytváření socialistické demokracie, pak na sebe nezbytně vezme daleko problematičtější formy, jimž bude těžko zabránit a jež mohou ohrožovat i stát a oba jeho národy.

9. Víme ze staré pohádky, že tomu si dá změnit hlas, aby se dostal kůzlátkům na kůži. Známe hlas vlků, hlas, který byl stejně nebezpečný komunistům jako nestraníkům. Neotevíráme, až nás bude přesvědčovat změněným hlasem, protože jen pohádky končí dobře. Nemáme apriorní nedůvěru ke komunistům, ale nutným statistikům říkáme jednoznačně ne.

10. Vítězství malého Davida nad obrem Goliášem je mýtus. Realitou jsou naopak potomci lidí, které Hitlerova fašistická diktatura spalovala po miliónech v plynových pecích koncentračních táborů. Mladí Izraelci, kteří nám říkají:

UŽ NIKDY JAKO OVCE! UŽ NIKDY JAKO OVCE!

Studenti, 30. dubna 1968

Vlna demokratizačního procesu, jak se dnes říká, posunula v očích veřejnosti takové instituce, jako je cenzura, do hluboké minulosti. Na první místo se dostaly problémy jiné, efektivnější. A přece do knihoven a vědeckých pracovišť dál docházejí zahraniční noviny a časopisy, odborné publikace a studijní materiály, označené jedním šestiúhelníkem. Knihovníci dále se spiklenčným výrazem pňjčují z trezorů a zvláštních fondů zakázané knihy.

O tomto problému besedují: Jiří ZAHRADIL, ředitel Základní knihovny ČSAV, doc. dr. Miloš STÁDNÍK, vedoucí útvaru vědeckých informací Ekonomického ústavu ČSAV, Dr. Emanuel MACEK, vedoucí útvaru vědeckých informací Ústavu pro českou literaturu ČSAV, dr. Miloslav KUDELÁSEK, vedoucí knihovny Historického ústavu ČSAV, a Dr. Vilem HEROLD, vedoucí knihoven Filosofického a Sociologického ústavu ČSAV.

*

...11. dubna dostali do Základní knihovny ČSAV zahraniční časopisy označené jako prohibiti. O den později se totéž stalo knihovně Filosofického ústavu ČSAV.

Co tomu říkají příslušné orgány ÚV KSČ, ministerstva vnitra, ministerstva školství a Československé akademie věd?

R — Veřejnost asi vůbec neví o tom, že u nás stále ještě existují seznamy prohibičních knih a zvláštní fondy odborné literatury, ze kterých se nesmí běžně půjčovat. Kdy to vlastně začalo?

Kudelásek — Vzpomínám na instrukci z roku 1958, to je 2 roky po XX. sjezdu. Instruktory, soudruh Jirsa, snad z ministerstva vnitra, Ústřední publikační správa tenkrát ještě nebyla, nám sdělil, že veškerá literatura, noviny a časopisy budou napříště procházet dozorem. Oni prý rozhodnou, které knihy pustí a které označí jedním šestiúhelníkem jen pro knihovny se zvláštními fondy. Dvěma šestiúhelníky označí publikace, které nikdo nedostane a které zůstanou někde... kde, to dodnes nevíme. Snad v nějaké zvláštní knihovně, která byla vytvářena.

Macek — Nebo spíše na hromadě ve skladišti.

Herold — Doufejme, že tomu bylo alespoň tak. Bojím se, že některé věci se asi neschovávaly a šly do stoupy. Konkrétně mám na mysli časopisy. Nedovedu si představit, že by se tak obrovské množství cenzurovaných publikací skladovalo. Je v tom paradox. Na jedné straně se zdůrazňovala maximální šetřnost v hospodaření s devizovými prostředky a na druhé straně zaplacené časopisy se ze zahraničí do vědeckých ústavů nedostaly.

R — A co před rokem 1958?

Herold — V roce 1410 dal pražský arcibiskup Zby-

něk Zajíc z Hazmburka spálit na dvoře svého paláce Wyclifovy spisy. Bylo spáleno přes 200 rukopisů, a to je na tehdejší dobu ohromný počet. Arcibiskup je tehdy označil za kacířské, to je zcela typické i pro cenzuru našich dnů. Stejně je i to, že vyhlášení ortelu nad knihami bylo předeheurou pro ortely nad lidmi. Dva dny po spálení knih byla vyhlášena nad Husem a jeho přáteli klatba. Po neslavném činu arcibiskupa se po Praze zpíval posměšný popěvek „Zbyněk biskup abeceda, spálil knihy, a nevěda, co je v nich napsáno...“. I tady se nabízí podobnost. Přes to všechno mám dojem, že něco bylo na středověké cenzuře lepší. Dělalo se to veřejně. Ty plameny jsme museli vidět. Nebylo to tak hrůzně anonymní, jako je to dnes, kdy knihy mizí na pokyn někoho, o němž se vlastně neví, zda vůbec existuje...

Kudelásek — Zachovaly se ale stopy jeho činnosti. Mám tady seznam z roku 1963. Jeho název zní: Seznam č. 1 a Seznam č. 2. Podle titulů a někdy jen podle jmen autorů musely být knihy vyřazovány. Publikace z prvního seznamu jsme museli posílat do Ústavu dějin KSČ, knihy z druhého seznamu soustřeďovaly sběrné knihovny. K vyřazení bylo určeno 675 samostatných titulů a vedle toho všechny práce od 330 autorů. Mezi nimi např. Clementis, Novomeský, Slánský, Švermová, Masaryk, Beneš.

R — Tyto seznamy platí do dneška?

Kudelásek — Ano, platí, nic z toho nebylo zrušeno. Kdybychom to měli dodržovat, bylo by to naprosto směšné. Nebo jiný příklad: V roce 1956 sdělil tehdejší ředitel Základní knihovny ČSAV, že ministerstvo kultury požádalo, aby v knihovnách byla vyřazena nebo upravena protijugoslávská literatura. Dokonce jsme museli některé stránky vystřihávat — včetně mapy. A to jsme vědecká knihovna, do které nemá širší veřejnost přístup. Toto nařízení a zejména seznamy by měl ten orgán, který je vydal, odvolat.

R — Kdo je pod tím seznamem podepsán?

Kudelásek — Nikdo, bohužel.

Macek — Snad Pražské tiskárny, provozovna 02, jak z téhož zjedinoého údaje na „tiráži“.

Zahradil — V konkrétních případech to opravdu dochází do absurdit. Světová Encyclopedia Britannica byla označena jako prohibiční, stejně jako ročenky OSN se jmény laureátů Nobelovy ceny — a to přece každý z denního tisku znal aféru kolem Pasternaka.

Herold — Bohužel se dají doložit souvislosti daleko horší. Do zvláštního fondu Filosofického ústavu ČSAV byly zařazeny spisy filosofa Franze Brentana. Nejsem si zcela jist, zda se tak nestalo jenom pro nešťastnou shodu jména s tehdejšími západoněmeckým ministrem zahraničí. Ocitly se tam ale i sebrané spisy Wilhelma Diltheye a Maxe Schelera.

Zahradil — Je to neuvěřitelné, ale cenzurou jsou silně postiženy i vědy přírodní. Existuje řada odborných západních a čínských materiálů, které jsou ozna-

čovány jako prohibiční. Např. americký časopis Science, který se zejména věnuje chemii, biologii a lékařství. V řadě případů nedošel jen proto, že v něm byl krátký článek třeba o vztahu některého sovětského vědce k určité americké škole, kritické zhodnocení. Kvůli tomu bylo blokováno dalších 30—40 základních informací.

Kudelásek — Množství blokových informací bylo ve skutečnosti ještě daleko větší. Stačilo, když v ročníku bylo jedno jediné prohibiční číslo, a byl automaticky prohibiční celý svázaný ročník.

Zahradil — Navíc jsou tu už zmíněné čínské literární materiály. Třeba China's Medicine. Na začátku jsou citáty Mao Ce-tunga, přitom další část časopisu tvoří skutečné vědecké studie, týkající se např. léčení rakoviny. Časopis je ovšem prohibiční a mezi vědecké pracovníky se nedostane, zvlášť proto, že přírodovědné ústavy prakticky nemají možnost zřizovat zvláštní fondy. Pak mne překvapuje vysoká kvalifikace pracovníků Ústřední správy: totiž i čínsky tištěné noviny jsou prohibiční, pravděpodobně tam mají jazykového experta.

Herold — Někdy jsem měl obavu, zda příslušný cenzor zná anglicky. Letos v únoru nám došel do zvláštního fondu mezinárodní sociologický časopis Social Research, vydávaný v USA. Celé číslo beze zbytku vyplňují články marxistických sociologů ze socialistických zemí. Dokonce je to napsáno na obálce. Např. E. Hahn (Berlin, NDR), I. S. Kon (Leninograd) atd. Jenže anglicky!

Stádník — V rámci bdělosti a ostrážitosti to nebyla vždy jen cenzura, ta nám neznámá. Byli to někdy vedoucí činitelé některých knihoven, kteří ve své horlivosti vyhazovali řadu publikací. Např. statistické ročenky západních zemí, ročenky OSN a evropských institucí, které dnes pracně sháníme. Kromě toho nevíme, co dělat s obrovskými zásobami stalinské literatury, toho českého a slovenského nesmírného chorovodu, který dnes nikdo nežádá, který nám zabírá zbytečně cenný prostor.

Zahradil — Nemorálnost celé situace vyvolávala opravdu u některých knihovníků snahu být papežtější než papež. V základní knihovně naší vrcholné vědecké instituce zřídilo bývalé vedení zvláštní fond pod hlavičkou „pornografické literatury“. Jsou v něm také sebrané spisy Casanovy, Boccacciův Dekameron, výbory z Ronsarda, Stendhala, Balzaca, Goetha, Flauberta a vědecká lékařská literatura. To není vtip, to je fakt.

Herold — Když mluvíme o těch konkrétních případech, vrátil bych se k Jugoslávii. Podle zmíněných seznamů máme mít dnes uloženu v trezoru knihu J. B. Tita Boj za osvobození Jugoslávie. Ostatně vývoj našich vztahů k Jugoslávii v minulosti lze velmi dobře sledovat na evidenčních kartách jugoslávských časopisů. Hustota cenzurních zásahů nebo úplné bílé

polička výmluvně dokumentují „politickou bdělost“ cenzurních orgánů. Bez ohledu na obsah, ovšem.

Stádník — Obvykle nešlo o obsah, ale o určité osoby, o určité opuncování osob a o chytání určitého větru podle vývoje politické situace. Byla doba, kdy např. bibliografie prací z doby dvouletky a všeho, co sem spadalo, bylo tajné. Stejně to je se statistickými údaji. Chtěli jsme se např. vrátit k přirozené praxi, kdy vycházeli nejen státní rozpočty, ale i závěrečné účty, kde jste si mohli najít každou položku. Bylo zřejmé, co stát udělal s tím, co vybral od občanů. To trvalo pouhé dva roky. Pak se státní rozpočet smrškl na půlstránku v Rudém právu. Velmi mne dneska jako ekonoma překvapuje, když se dovídám o některých těchto položkách. Ohromuje mne např. 1,1 miliardy Kčs, kterou jsme jako typicky chudá země ročně vydali na geologický průzkum. Nebo by mne zajímalo, kolik stál Stalinův pomník, to nejdražší skladiště brambor na jednom z nejkrásnějších míst v Evropě a ve světě. Jak mohli poslanci jednat, jak mohla vláda vládnout? A jak mohli lidé kontrolovat? Problém cenzury je daleko, daleko širší.

Odpustíte tento exkurs do odborné oblasti. Původně jsem totiž pracoval jako vědecký pracovník v ekonomii, zejména na problémech kvantifikace národního důchodu. V roce 1958 jsem po jedné z prověrek musel přestat oficiálně s vědeckou činností, a bylo mi, po dlouhém dohadování — postupně jsem se ucházel marně o 33 míst — umožněno „z milosti“ pracovat v knihovně.

Pokud jde o zánik cenzury, má zřejmě tuhý život. Ještě před několika dny jsme dostali Frankfurter Allgemeine Zeitung z 15. března a Die Welt z 25. a 26. března opatřené známým šestiúhelníkem.

Herold — Nebo také londýnské The Times z 11. dubna s nevinným článkem o Janu Masarykovi, o němž byl týž den zvrubný pořad v naší televizi. — Zaráží především neodbornost v posuzování těchto věcí. Jinak by nemohlo dojít k takové kulturní ostudě, jako je to, že v roce 1962 byla do zvláštního fondu vědecké knihovny Filosofického ústavu zařazena Aristotelova Etika Nikomachova ve švýcarském vydání z roku 1951.

Kudelásek — Takověhle perly má každá knihovna. Nám došel ze zahraničí reprografický tisk ze 17. století, týkající se topografie Čech a Moravy. Ten byl ovšem také určen do zvláštního fondu. Nevím proč, ta kniha byla tady běžně k dispozici.

Macek — Odstranění všech těchto nedostatků vidím ve zrušení cenzury, protože její existence ony konkrétní případy umožňuje. K tomu, co tu řekli knihovníci, mohu dodat pár slov ze zkušenosti bibliografa. Při zpracovávání personální nebo retrospektivní bibliografie, prostě té, která šla někam dozadu, jsme existenci cenzury pocítili na vlastním těle. Nedostali jsme se k některým knihám buď vůbec, nebo jen velmi

těžko, na základě všelijakých potvrzení. Když jsme chtěli, aby bibliografie byla úplná, poukazovalo se na to, že musí být hodnotící — a pak se už leccos snadno vyloučilo, jestliže se pojem „hodnotící“ chápal přiměřeně jednostranně. Samozřejmě ne námi, ale samotnou cenzurou a dost často bez nás. Tak se stalo, že rukopis velké bibliografie literární vědy let 1945—1955 ležel na všech možných institucích do konce roku 1956, protože tam bylo z předúnorového období leccos nežádoucího. Potom zas už začal být nežádoucí kult Stalina. A tak přišel do tiskárny v roce 1963 (!) rukopis tak nemožně cenzurovaný, že ačkoliv Státní pedagogické nakladatelství věnovalo knize velkou péči (vyšla na bibliografii až v pompézní úpravě), její obsah titulu naprosto neodpovídá, protože zbylý soupis neodráží celou literárněvědnou a kritickou tvorbu vymezeného období. Ta hloupost všeho je také vidět z toho, že stačilo, aby se v jakékoli souvislosti objevilo nemilé jméno, a muselo se škrtat. U nás šlo především o K. Teiga, samozřejmě i o jiné, T.G.Masaryka...

Herold — Další věci jsou opatření na půjčování prohibitních a podezřelých knih. Typické je, že nebyla výslovná a jasná ustanovení a tím se vytvářel psychologický tlak na knihovníka. Knihovník měl někdy strach půjčovat neznámým lidem, čtenář měl strach vůbec o některé knihy žádat. Jeden konkrétní přípis jsme ale přece jen dostali, je z roku 1961 a cituji z něho: „Dovoluji si upozornit, že vládní usnesení o zřízení zvláštních fondů stanovilo, aby se závadným materiálem bylo zacházeno jako s materiály, které obsahují předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství.“ Tím byl dán základ k tomu, aby závadné materiály nebyly přenášeny do soukromých bytů, hotelů a jiných veřejných místností. Tedy půjčit si Aristotela domů nebylo dovoleno. Na náš protest byl pak tento přípis později ústně modifikován, ale dodnes nebyl písemně zrušen.

Zahradil — Je to klasická ukázka naprosté nedůvěry, podezřívání lidí. A tato nedůvěra prakticky zasahovala všechny. I vědecké pracovníky, a to nejen řadové, ale i členy vedení Akademie, např. akademika Knappa a akademika Šorma. Dostávali ze zahraničí časopisy, které byly označeny za prohibitní, nemohly se jim dostat do rukou, mohli je studovat jen prezenčně v základní knihovně. Cenzura se tedy týkala každého, jak vidno i členů ÚV KSČ. Existovaly zde i zásahy do soukromého vlastnictví: Vědecký pracovník odjel do zahraničí, koupil si vědeckou publikaci a poslal ji domů poštou. Často ji však nedostal, došla totiž jako prohibitum do centrální knihovny resortu a právoplatný majitel si knihu koupenou za vlastní peníze směl pouze přijít přečíst. Pokud se o tom ovšem vůbec dověděl.

Kudelásek — Při tom se na vědci požadovalo, aby na různých mezinárodních symposiích reprezentovali a aby bojoval proti nepřátelské ideologii. Ocítal se tak

často v trapné situaci. Vystoupil s nějakou námitkou nebo s problémem a západní kolega ho s větším či menším taktem upozornil, že o této věci bylo už přece psáno tam a tam, a že je s podivem, že pan kolega to neví. Byl tady rozpor. Na jedné straně byli vědečtí pracovníci pověřováni úkoly a na druhé straně jim byl znemožňován přístup k odborné literatuře.

Stádník — Fakta a dokumenty byly svévolně a násilně podřizovány předem koncipovaným schémátům. Co se do schémat nehodilo, bylo cenzurováno. Dnes už vyledla úloha proroků a jejich propagandistů. Pomalu se vyhrává bitva o objektivní výzkum. A pokud jde o vědce, musí z toho vyplynout poptávka po datech a nikoliv po dogmatech.

Herold — Poptávka po datech většinou nechyběla, bohužel jsme ji ale nemohli uspokojit. V minulosti se často výmluvou na nedostatek deviz zastírala neochota tyto věci řešit.

Kudelásek — Podle informace ředitele Státní knihovny dr. Vinárka bylo např. v minulém roce dovezeno knih a časopisů ze západních zemí jen za 0,031% z celkového devizového globálu našeho státu.

R — Dají se vůbec vyčíslit škody, které tato praxe ve vědě napáchala?

Kudelásek — Myslím, že škody bude asi těžké konkrétně vyčíslit. Hlavně to byly škody psychické a morální. Lidem se nevěřilo. Vždycky mě znovu překvapilo, proč je nutné, aby práce odborníka, posouzená a recenzovaná dalšími odborníky, musela dojít k neodborníkům, kteří rozhodnou, co tam má být a co ne, a zdali vůbec vyjde. To je naprosté snižování autority vědce.

Zahradil — Domnívám se, že nedostatek informací nebo jejich úmyslné zkreslování vyvolává ty nejtěžší škody. Nejen při řešení vědeckých problémů. Ovlivňuje přece přímo veškeré jednání lidí, jejich vztahy vůči sobě i vůči celému okolí.

Macek — Škoda morální je jistě veliká a v celém rozsahu se dá těžko odhadnout. Ale některé škody by se daly vyčíslit. Zcela jistě v oblasti ediční. Vydávali jsme např. kriticky Soubor díla F. X. Šaldy. Jenom proto, že se tam objevovala jména jako Masaryk, Beneš, a to i z dnešního hlediska často ve velmi progresivních souvislostech, měly se vyškrtávat celé věty. Na to redakce pochopitelně nepřistoupila. Nakonec spisy vycházely v podobě jakéhosi podivného výboru, kde aspoň v ediční poznámce byly zaznamenány všechny vypuštěné stati. Svým způsobem to bylo kuriózní, zatímco se ve výběrech uvádívá bibliografie prací, které v nich jsou, uvádělo se ve svazcích Kritických projevů, co v nich není. Přitom nakladatelství vložilo do vydání Šaldova díla značné finanční prostředky, šlo určitě o podnik ztrátový, a není reálná naděje, že by došlo k novému, pořádnému vydání před rokem 2000. A vydat nějaký doplněk neznamená vydat vizitku. Dodatek by neměl prostě koncepci,

protože neměla koncepci cenzura, která takto zasahovala.

Zahradil — V historii, společenských vědách, byly škody bezesporu značné. Domnívám se ale, že stejné škody byly napáchány i v přírodních vědách. Experimentující vědec nedostal informací o výzkumu v zahraničí a při tom mohl pracovat na problému, který byl už vyřešen.

Stádník — V ekonomii se západní věci přejímaly přes sovětské časopisy, to znamená jednak se zpozděním a jednak už cenzurovány.

Zahradil — Priorita publikace je nezbytná ve všech vědách, ve společenských vědách však tlak není tak veliký jako v přírodních a technických vědách. Zde je každé opoždění skoro tragické.

Herold — Docházelo ke zdržení celých vědních oborů. Klasickým příkladem je sociologie. V důsledku pojetí sociologie jako buržoazní pavědy nebyla literatura řadu let vůbec dopravována. Nebo genetika, kybernetika...

Zahradil — Nedávno jsem měl v ruce materiál o kybernetice. Zatímco v USA pracuje 40 000 samočinných počítačů, v SSSR asi jen 3 000. Obdobná situace se pochopitelně objevuje i u nás. A navíc, i když samočinné počítače dnes již máme, lidé často nevědí, co s nimi, a to je hrozná věc.

R — Škody se však netýkaly jen vědy, ale jistě postižily i knihovny samé?

Zahradil — Vrátim se do roku 1949. Tehdy byly svezeny a záhadně třídný některé klášterní a zámecké knihovny. Myslím, že části fondů těchto knihoven nenávratně zmizely. Katalogy neexistují a identifikovat publikace už nelze. Mám na tuto akci osobní vzpomínku. V chodbě Klementina bylo množství knih ze sovu. Třídili je studenti — byl jsem jedním z nich. Výběr jsme dělali podle kritérií: publikace vydané před r. 1800 a bible netištěné švabachem. Co se stalo s ostatními knihami, nevím. Pravděpodobně by o tom mohl podat zprávu dr. Horák, který tuto akci vedl. Roztřídění určitých historicky vzniklých celků, které nakonec mohly být ukazatelem kulturního vývoje určité oblasti, je zničením stopy, která by historikům mohla pomoci. Anebo by bylo možno v případě, že knihovna náležela význačné osobnosti, dokreslit vývoj této osobnosti. Klasickým příkladem je knihovna TGM, která byla podobně vytřídněna. Mnozí tvrdili, že je jako celek u nás, v základní knihovně. Koncem minulého roku jsme zjistili, že jádro knihovny je v Ústavu dějin KSČ a další část v Universitní knihovně, a to, co zbylo po dvojím třídění — možná, že těch třídění bylo víc — zůstalo v základní knihovně. Třídění více než 220 000 svazků trvalo 4 měsíce. Kdo vůbec dal pokyn k takové akci? V té době přece žádné seznamy prohibitorní literatury neexistovaly. Dnes bude těžké zjistit, co z fondů této knihovny zmizelo — ani tady katalogy neexistují. Ale víme, že antikvariát na-

bízí některé knihy, které z tohoto fondu pocházejí.

Kudelásek — V Laubově ulici existuje zvláštní sklad, ve kterém jsou soustředěny knihy, asi podle prohibičních seznamů. Můžeme tam sice nakupovat, ale musíme mít zvláštní povolení. To ovšem neznamena, že návštěvníci ze zahraničí si tam nekupují Kramáře, Pekaře a všechny další věci, které jsou pro československou veřejnost tabu. Totéž je s prodejem antikvárních knih. Návštěvy ze zahraničí jsou uváděny do skladů, kam se my nikdy nedostaneme. Leží tam věci, o jakých se nám ani nesnilo. Jakmile někdo přijde s devizami, dostane často to, co nutně potřebují naše knihovny.

R — Je vůbec vývoz našich knih do zahraničí nějak omezen?

Kudelásek — Ano, je. Myslím, že rokem 1800 nebo 1850. Pak má rozhodovat o vývozu Státní knihovna. Ještě štěstí, že antikváři jsou vesměs velmi kulturní lidé a snaží se předem učinit nabídku našim ústavům.

R — Jaká opatření by podle vašeho názoru mohla normalizovat situaci?

Zahradil — Prvým krokem by mělo být okamžité zrušení cenzurních opatření, která postihují dovoz literatury. Druhým krokem by pak mělo být uvolnění všech publikací, které jsou v prohibičních fondech. Bez jakéhokoliv omezení. Tedy i ze skladů Ústřední publikační správy, pokud nějaké jsou.

Kudelásek — Já jsem se ptal přímo na ministerstvu vnitra, a tam mi řekli, že mají jen knihovnu ROH.

Zahradil — Problémem ovšem je zpřístupnění prohibičních fondů. Bude zpracovávány ve zvláštních katalozích a dát tyto knihy k dispozici čtenářům, to znamená získat peníze na přepřepřování všech katalogů. Při desetitisících knih to není jednoduchá a krátkodobá záležitost.

Herold — Je nejvyšší čas zbouřit anachronickou čínskou zeď a uvolnit všechny cesty normálnímu dovozu zahraniční literatury. Platí to především o publikacích odborných, ale nesmí se zapomenout ani na ostatní: beletrii, kulturní časopisy a seriózní politický tisk v reprezentativním výběru. Rozumí se samo sebou, že možnost získat či koupit takovou literaturu nemůže zůstat omezena jen na několik privilegovaných knihoven, ale musí být zásadně možná pro každého — instituci i jednotlivce.

Macek — Nesmíme zapomenout na Ústřední knihovnu. Bude nutné znovu doplnit její základní příruční knihovnu, která byla drastickým způsobem ochuzena o nejzákladnější díla. Co tam dnes je, není téměř k ničemu — myslím na literární vědu, popř. filosofii.

Herold — Nebo diferenciací čtenářů podle jednotlivých kategorií. Mimochodem, studenti byli jedné z nejnižších. Myslím, že studentům, kteří formují svůj vědecký názor, rozhodně musí být zaručen přístup k veškeré vědecké literatuře. To znamená otevřeně

řící, že dlouhá léta hlásaná teze — katalogy musí být výběrové a doporučující — je nesmysl. Katalog má podávat informaci o tom, co v knihovně skutečně je.

R — Myslíte, že nějaké omezení by přece jen mělo být zachováno?

Stádník — Svoboda je nedílná!

Herold — Podle mého názoru by připadala v úvahu snad jen literatura mravně závadná, tj. pornografie ve smyslu soukromých tisků, a literatura vyloučeně fašistická. To se pochopitelně týká jen veřejných knihoven, rozhodovat o tom musí sami knihovníci.

Zahradil — Celou záležitost ovlivňuje specializace knihoven. Ve vědeckých knihovnách by omezení existovat nemělo. Jakmile uděláme jen jednu jedinou výhradu, třeba na pojem „protistátní literatura“, pak jsme opět tam, kde jsme byli.

Macek — Kdyby se „závadná“ literatura půjčovala v knihovnách jen vědeckým pracovníkům, pak by mohlo dojít k paradoxní situaci. Mohl by být vyloučen právě dělník, který by se o ni někdy zajímal. Tato věc souvisí s ústavními právy, která není možno omezovat. Poněkud jiné je to ovšem ve speciálních vědeckých knihovnách, ale i tam by měl každý dostat k přesvědčenímu studiu vše, co potřebuje.

Kudelásek — Je třeba prosadit do myšlení rozhodujících orgánů a celé veřejnosti fakt, že knihovny jsou nezbytnou součástí vědecké práce a jako takové by měly být hodnoceny. To ovšem znamená vůbec zrušit tu instituci, ten spolek lidí, který cenzuroval. Knihy se musí dostat tam, kam patří, to je do rukou čtenářů!

Zahradil — O závadnosti literatury bychom neměli vůbec diskutovat! To je absurdní! Jediným kritériem je uchování skutečného státního a vojenského tajemství.

Stádník — Ovšem rozsah státního tajemství by měl být přesně ohraničen, aby nemohlo být tohoto pojmu zneužito.

R — Problémů s nápravou bude tedy spousta. Kdyby se ustavila nějaká komise odborníků, kteří by o opatřeních rozhodovali, např. o rozdělení fondů Ústřední publikační správy i o dalších otázkách, byli byste ochotni zúčastnit se práce této komise?

Zahradil — Určitě. Ten okruh lidí by byl daleko širší, zúčastnili by se jistě i vědeckí pracovníci. A myslím, že bouřlivě a přímo s vášní.

Reportér č. 18, 1.-7. května 1968

a co si o tom myslíte vy?

„Dívám se kolem sebe, vidím tytéž lidi na těchže místech, jsou stále u svých stolů, vydávají stejné omylné příkazy jako před prosincem a lednem. Co je to, vysvětlete mi, vlastně ta demokratizace?“

(Čtenář se podepsal jako Pantáta Bezoušek)

Je to úsilí provést všechny možné změny, aby podstata věci zůstala nezměněna. Pokrok naší situace je v tom, že namísto užšího královského dvora nám teď vládne širší královský dvůr. Obratnějšími metodami: chvílemi se skutečně zdá, jako bychom si už vládli sami. Mnoho se tedy zatím nezměnilo, ale všechno je daleko zajímavější. Někdejší projevy typu: musíme a budeme a nepřipustíme, se už sporadicky opět ozývají, ale jsou neseny smířlivějším tónem; vůdcové nás spíš napomínají a spíš nás konejší, než aby nám vyhrožovali. Ale změna tónu, jak známo, je mnohem snadší záležitost, než změna nevyhovujících zákonů. naši váhavé pracovitosti, manka zahraničního obchodu. Chtěl jsem jenom podotknout, že demokratizace uskutečňovaná nedemokratickým systémem je dlouhou cestou plnou útrap a zklamáních iluzí, po které se můžeme lehce dostat tam, odkud jsme vyšli. Země potřebuje nové cíle, nové lidi, novou odvahu. A nikoliv jenom nové pohádky. Neměli bychom opravovat starý dům, který potřebuje novou stěchu, základy, stěny, stropy i podlahy, ale měli bychom postavit dům nový. A hlavně bychom měli pracovat daleko usilovněji než kdokoli v Evropě; ztratili jsme mnohem víc času. Sám si kladu otázku, je-li to, co prožíváme, vlastně revoluce, nebo je-li to evoluce, či jenom výměna stráží, palácový puč, mnoho povyku pro nic? Myslím, abychom dítě nechali nejdřív narodit, a pak mu vyhledali jméno. Převraty samy o sobě jenom zdánlivě znamenají pokrok, ve skutečnosti jsou pouhým začátkem strastiplné cesty sebepoznávání a odřikání. Nejsme si ani sami jisti, jak hluboké změny si vlastně přejeme. Příliš dlouhou dobu se přilís mnoho z nás aktivně zúčastňovalo všeho toho, co bylo. A nebo jsme tomu mlčky přihlíželi a neodporovali. Trapný pocit spoluviny a nepřijetího vystřízlivění předem podlamuje jakékoliv nové možné nadšení. Není vůbec náhodou, že nejbouřlivějším a nejspontánnějším činitelem nedávných změn byla právě mládež. Neobtěžena minulostí, nespokojená se současností, nepohrdající doposud budoucností. Nemorálnost režimu nebyla jenom v tom, že v čele státu nebyl ten pravý muž, daleko hroznější je, že v čele krámů nejsou ti praví muži a ty pravé ženy, že nejsou ani v čele kanceláří, dílen, továren, institucí, škol, po-

licie i vojsk. Alespoň ne v odpovídajícím počtu. Klíč k obsazování vedoucích míst vyžadoval jenom určité charakter a vlastnosti. Už samo podřízení se těmto ponižujícím podmínkám vyvolává pocit spoluviny. Postupem let si mnozí na těchto místech zvykli, někteří se na nich dokonce osvědčili, všichni jsme přijali fakt, že střední a nižší vedoucí funkcionáři jsou lidé určitých kvalit. Těchto lidí jsou pochopitelně statisíce. Všichni mají podobější časy. Slyšel jsem názor, že s revolucí je nutno co nejdřív přestat, protože by mohla otřást sebedůvěrou činitelů v okresech a místech. Myslím si, že byla úplně zbytečná, neotřásla-li představami a klidem právě těchto lidí. Rozmrzne-li půda jenom lehounce na povrchu a zůstane-li dál ledovou v hloubce, je zbytečným mrháním vpravovat do ní nové semeno. Neboť nevzklíčí, ale udusí se. I nové myšlenky vhrané do starých mýlnů se lehce mohou proměnit ve věcerejší nesmysly. Nemluvě o tom, že dogmaticky a jenom zaskočený a překvapený střední a nižší kádř, tato skutečně ohromná síla, jakmile se vzpamatuje, může velice silně a netolerantně ovlivňovat samotné špičky a vytvářet takové situace, ve kterých se jakákoliv nová politika beznadějně zkompromituje. V tajných volbách na jedné konferenci, kterou nechci jmenovat, všichni navržení kandidáti, kteří měli ke svému jménu připojený akademický titul, obdrželi o osmdesát až sto padesát hlasů méně než kdokoli neznámý z předloženého seznamu. Je to jenom malý důkaz hlubokého odporu k inteligenci, který byl dlouhá léta pěstován. Předtím, v procesech, byly celé garnitury nejchytřejších lidí této země zdecimovány a vyřazeny z možnosti ovlivňovat chod věcí. Národ zbavovaný soustavně nejlepších mozků nezadržitelně spěje k podřízenosti. O to se u nás přece celé věky pokoušelo německví. Všechny usurpátorské mocnosti a jakákoliv koloniální nadvláda vedla neubratitelnější útok právě proti nejvzdělanějším a nejpromyšlenějším z řad porobených. Je to abeceda moci známá několik tisíciletí. Vždy znovu úspěšně aplikovaná. Průměrný dav lze snadno poštvat k nenávisti i k lynčování a lze ho natolik obalamutit, že s písněmi na rtech odchází do nejkrvavějších a nejzločinnějších válek. Příklady vás jistě napadnou i bez napovídání. Nezdá se mi, že to, co máme za sebou, byla jenom náhoda a jenom přehmat a jenom nedopatření. Mnohem neodbytněji se nabízí myšlenka, že to byl skutečně promyšlený záměr, jenom pro oklamání zahalený do revolučních a pokrokových myšlenek. Internacionalismus byl vy-

kládán tak, že ve skutečnosti potlačoval jakékoliv zdravé národní citění, mínění i sebevědomí. Brutálním řezem bezohledných chirurgů nám byla odepřována celá část našich národních dějin. Mrtvým, kterým už nemohl být odebrán život, bylo vzato aspoň jméno, čest a mnohým i hrob. Jejich myšlenky byly vypovězeny z knihoven, škol a soustavně vytlačovány z povědomí. Jestliže se dnes těžko rozhodujeme, co je vlastně černé a co je bílé, je to i proto, že jsme skutečně vážně přejímali i to, že pětka je ve skutečnosti jednička. Nikdo nespěchal s revizí překonaných pouček kominterny, které pravily, že poměr člověka k socialismu je určen především jeho vztahem k SSSR. V jiné obměně se tvrdilo, že všechno, co je dobré pro SSSR, je současně dobré pro socialismus. Ale stačilo, aby stejnou větu, jenom v poněkud pozměněné podobě, vyslovil kdosi za mořem (co je dobré pro General Motors, je dobré i pro USA) a rázem jsme chápali její nadutou nepravděpodobnost. Ale snad to skutečně všechno nebyl záměr a bylo to jenom chyby. Bláhově jsem celá poslední léta očekával, že někdo z velické a bratrské země, někdo čelný, naleznе příležitost, aby na naši adresu a snad i na adresu jiných přinejmenším řekl: Promiňte! Když už se prokazatelně ví, že mlýny smrti nebyly naše české mlýny, ale byly k nám importovány, a to nikoliv na naši vlastní žádost. Snad by bylo slušné se alespoň omluvit, když už nic z toho, co se stalo, se nedá vzít zpátky. Náš československý občan by měl vědět, jestliže naše zahraniční politika svou neobratností způsobí komplikace či dokonce neštěstí kupříkladu v Kongu, kdo kontrétně je za debakl odpovídný. Před několika týdny vedl náš tisk úspěšnou kampaň za přerušení dodávek zbraní do Nigérie. Byla to dobrá a morální kampaň. Ale snad i občané jiných a významnějších bratrských zemí by měli být alespoň v hrubých rysech informováni, co jejich jménem bylo nejenom dobrého, ale i pochybeného vykonáno. Bylo by mnohem méně údivu při turistickém cestování i nahodilých návštěvách. Naše láska k našim přátelům nedoznala tak pronikavých změn od roku 1945 jenom čirou náhodou... I když se vždycky snažím vidět za vším především konkrétní bytosti. A nikoliv abstraktní systémy. Protože jeden blázen, jak známo, je nám schopen dát mnohem víc důvodů k přemýšlení než deset mudrců...

Nejdůležitější v současné situaci je to, jak hluboce se nové myšlenky dotknou každého z nás. Uskutečnil se v nás samých revoluce, bude to nakonec přece jenom revoluce. Zvítězí-li v nás i tentokrát oportunismus, nebude to nic víc, než jenom další český východ z nouze.

Bylo by neodpovědné hlásat velkolepé zásady, aniž bychom vzali v úvahu základní skutečnost: naše morálka je otřesena. Ještě před nedávnou dobou jeden vedoucí funkcionář vysvětloval naše obtíže tím, že máme příliš mnoho starých lidí. Řekl to v oficiálním

projevu. Četl jsem těch několik surových řádek několikrát. Nemohl jsem věřit svým očím. Podtext výroku bezostyšně doporučoval, aby tito neproduktivní lidé méně jedli, aby jim mohly být sníženy penzijní dávky. Už i tak spíš almužnické než důstojné. Vzpomněl jsem si na báseň o dělném míse. A současně na bumerang. Neboť naše neúcta ke starým lidem není ničím jiným, než naši neúctou k sobě samým. Nemůže usilovat o své štěstí ta společnost, ve které stárí samo o sobě se stává neštěstím. Jestliže jsme v uplynulém dvaceti letě podlehli mnoha slabostem a dali přednost mnoha hříchům, sobectví jsme propadli ze všeho nejvíce. Málem se stalo politikou. Stejně jako závist, která končí tam, kde už začíná nenávisť. Morálkou jsme se ani nenamáhalí zabývat. A přece žádné skutečně nové hnutí nemůže začínat bez mravního a morálního kodexu. Mojižď dal několika tisíciletím desatero.

Skuteční vůdcové lidských hnutí nikdy svým stoupencům nelichotili ani nepodlézali, ale obraceli jejich pozornost k vlastním slabostem. A my sami jsme se zaplavovali samochválou. Lid v našem podání byl něčím absolutně dokonalým, spravedlivým, obětavým a skromným, ačkoliv to ani zdaleka nebyla pravda. Jednu třídu jsme obklopili div ne mytologií. Přestali jsme se zaměstnávat pojmy, jako je pravda a lež, spravedlnost a bezpráví, skromnost a domýšlivost, odehnali jsme posluchače od kazatelů mravokárců, ale z našich řečnických pultů zaznívala celá léta slova jen o nutnosti více pracovat, jako by jenom v práci samotné byl celý smysl našeho příchodu na svět. Perspektivou socialistického člověka se stala vidina mít emběčko ze špatného plechu, panelový byt s promrzajícími stěnami a chatu na stráni, kde je šest tisíc chat. Život snad je něco víc, než najíst se a obléknout... Měli bychom mít dost času, abychom uprostřed všeho hluku alespoň někdy zaslechli i sami sebe. Tu a tam bychom se měli zastavit v běhu a podívat se, jak vlastně vypadáme. Jsme-li ještě schopni slyšet hlas ptáka, vidíme-li ještě zelený strom a rozpoznáme-li čest od padoušství. Naším osobním přínosem revoluce by měl být odpor každého jednotlivce vůči všem špatným a nespravedlivým. Snilek Mahátma Gándhí svého času rozvrátil Brity kampaň občanské neposlušnosti. Bezmocnou v našem věku však vůbec nebyla a není jenom Indie. Všichni máme své Brity. Jenom kdybychom začali mluvit pravdu a přestali poslušně vykonávat nesmyslnosti, byla by to mnohem hlubší revoluce, než byly i ty nejhalasnější. Doufám, že se jednou vzchopíme. Že se přestaneme bát strachu. A že nás neupokojí svoboda udělovaná nám vždycky jenom na tu krátkou chvíli, než se opraví klec. Kdybych měl shrnout naši současnou situaci jednou větou, řekl bych, že jsme ještě nepřestali kráčet směrem k propasti, ale že našťáště už jdeme o něco pomaleji...

MY 68, roč. 5, č. 6, květen 1968

Omlouvali jste zločiny a vynášeli zradu?
Svedte to na stranu
Mlčeli jste, i když tráva křičela?
Svedte to na stranu
Psali jste, když se i inkoust červenal?
Svedte to na stranu
Věřili jste, když ani půlnoc nevěřila svým očím?
Svedte to na stranu
Byli jste vždy u koryta?
Svedte to na stranu
Měli jste popravené za třísky při kácení lesa?
Svedte to na stranu
Děvkařili jste, když se i děvkám stahoval klín?
Svedte to na stranu
Sloužili jste, když i feny zalézaly?
Svedte to na stranu
Šplhali jste, kličkovali, mazali med?
Svedte to na stranu
Přijímali jste pocty, když si i kámen odplivoval?
Svedte to na stranu
Odsuzovali jste, když se i provaz styděl za oprátku?
Svedte to na stranu
Štěkali jste, když zapíral hlas i poslední alík?
Svedte to na stranu
Donášeli jste, když i udavači mluvili o špině?
Svedte to na stranu
Máte ruce od krve?
Svedte to na stranu
Lízali jste paty a lhali, hrabali jste a žrali?
Svedte to na stranu
Neslyšeli jste, co si štěbetali i vrabci?
Svedte to na stranu
Přinutili jste šeptat i děti?
Svedte to na stranu
Šlapali jste po spoutaných?
Svedte to na stranu
Plivali jste po mrtvých?
Svedte to na stranu
Opjeli jste se cizími slzami a cizím potem?
Svedte to na stranu
Všechno, všechno, všechno svedte na stranu,
muzikanti noci
Svedte to na stranu

Diskuse, která v poslední době u nás probíhá, se koncentruje postupně a zdá se i logicky na problém politického modelu socialistické demokracie, který by měl být u nás uveden v život. Jestliže se tomuto problému dostává výrazné pozornosti i na stránkách LL, pak dosavadní výsledky oné dosti specifické pozornosti, která je v LL otázkám politického modelu dosud věnována, jsou pozitivní zejména ve dvojím směru.

Jestliže totiž výrazným výsledkem této pozornosti je zatím přímý a otevřený útok na dosavadní strukturu politického uspořádání u nás, pak to jistě svědčí o tom, že stupeň demokratizace, jehož jsme zatím dosáhli, je zřejmě už vyšší než v ostatních socialistických zemích. To je jistě potěšitelné. (Nelze ovšem přehlédnout jistou kompenzaci této otevřenosti, spočívající v tom, že Haďákovy karikatury ve svém směřování k masové srozumitelnosti dosáhly už v osmém čísle LL úrovně socialisticko-realistické politické karikatury z padesátých let.)

Druhým pozitivním výsledkem je to, že byl postaven do centra pozornosti problém přeměny byrokratického systému politické moci v systém demokratický způsobem, kterým se bezprostřední zkušenost zpravidla formuje v bezprostřední názorovou reakci: je-li monopol moci špatný, je třeba plurality moci, je třeba vytvořit politickou opozici. V této své bezprostřednosti je tento názorový reflex na jistou konkrétní zkušenost zcela přirozený a logický a ve své *bezprostřednosti* a zároveň *prázdné obecnosti* i správný.

Jestliže ovšem člověk přechází od bezprostřednosti a prázdné obecnosti své první kritické reakce do stadia *kritického myšlení*, pak přirozeně usiluje o to, aby překročil rámec jisté konkrétní zkušenosti a aby zároveň prázdnou obecnost své první reakce naplnil hlubším konkrétním obsahem. To znamená, snaží se pochopit širší a hlubší souvislosti věci, překonat primitivismus černo-bílého hodnocení, své soudy budovat na směřodatných faktech a zbavit se pragmatismu svých bezprostředních reakcí.

V tomto směru je kritické myšlení opakem myšlení ideologického, chápaného jako falešné vědomí o skutečnosti. A protože píší tyto řádky do časopisu, který si svého času získal značnou zásluhu v boji proti marxovskému chápanému ideologickému myšlení, chtěl bych velice heslovitě upozornit na některé skutečnosti a souvislosti, které dle mého názoru nemůžou obějt stoupence kritického myšlení, miní-li to s kritickým promyšlením modelu socialistické demokracie skutečně vážně.

LL č. 10, 2. května 1968

1. K OTÁZCE VÝVOJE SOCIALISMU PO UCHOPENÍ MOCI

Pokud stoupenec kritického myšlení chce klást otázku socialistické demokracie ve smyslu kritického myšlení, musí se patrně poněkud zamyslet nad vývojem porevolučního socialismu, který mu mimo jiné také umožnil, aby si svou otázku po způsobech odstranění monopolu politické moci mohl veřejně vůbec položit. Chci proto věnovat první část úvahy některým otázkám vývoje socialismu po uchopení moci.

Je třeba zcela souhlasit s Karlem Kosíkem, jestliže prohlásil v osmém čísle LL Lenina, Luxemburgovou, Gramsciho a Masaryka za politiky-myslitele. Nelze však již, jak se zdá, souhlasit v tom, tvrdí-li Kosík dále, že po těchto osobnostech přicházejí dále jen političtí pragmatikové a politický pragmatismus. Tak po druhé světové válce jsou to v nesocialistickém světě např. Kennedy a de Gaulle, kteří se jasně vymykají z tohoto zobecnění. Politik nemusí být hned filosofem, aby jej bylo možno charakterizovat jako koncepciňho politika, politika-myslitele. Kennedy byl zřejmě zavražděn právě proto, že prováděl jistou promyšlenou politickou koncepci. De Gaulle měl to štěstí, že unikl několika atentátům a realizuje promyšleně svou koncepci se značným úspěchem dodnes.

Máme-li však na mysli především socialistický svět, nemůžeme opomenout dva politiky-myslitele, kteří v období poleninském jsou nejvýraznějšími osobnostmi meziválečného socialistického hnutí. Je to Stalin a Trocký. Kritické myšlení, pokud neprovede konkrétní hodnocení činnosti obou těchto mužů a koncepcí jimi reprezentovaných, těžko dospěje ke kritickému poznání některých základních otázek vývoje socialismu po Říjnové revoluci. U Trockého jde i o zpřístupnění základních prací z jeho literárního díla.

Trocký je osobností tragickou. V Říjnové revoluci se osvědčil jako skvělý politik a organizátor; jeho myšlenkové koncepty až do střetnutí se Stalinem byly ovšem dosti „chiliastické“ a labilní. V začátku střetnutí se Stalinem zklamal zase jako politik; jeho jisté „estetství“ zřejmě spolupůsobilo, že neodstranil Stalina od moci ve chvíli, kdy to mohl poměrně snadno udělat. Tim prohrál nejen svou hru, prohrál však asi i pro hnutí historickou možnost, jít kupředu nestalinskou cestou. Trockého další politická koncepte, kterou vytváří v exilu, je pochybená, protože je budována na dogmatu permanentní revoluce a na dogmatizování leninského konceptu sovětské formy revoluce v době, kdy již bylo třeba promyslet nový revoluční model.

Přesto má Trocký velikou myslitelskou zásluhu, protože jeho první provedl ze socialistických pozic analýzu stalinský deformovaného socialismu. To, co se dnes říká a píše o stalinském byrokratickém systému, je v podstatě buď vědomé nebo nevědomé, často

velice vážní opakování Trockého analýzy.

Co je na Trockého analýze mimořádně důležité a co, jak se zdá, dosti uniká některým dnešním kritikům stalinského byrokratismu, je to, že Trocký pochopil stalinismus jako byrokratickou *deformaci* socialismu — nikoliv tedy jako byrokratickou *likvidaci* socialismu. Zároveň vyslovil přesvědčení, že stalinský deformovaný socialismus najde v sobě síly, aby svou stalinskou deformaci překonal. Toto přesvědčení se stalo dokladem, že marxistická analýza může i ve dvacátém století postihovat budoucí běh věcí.

Ani Stalin není v žádném případě politik-pragmatik, je politik-myslitel. Stalinský macchiavellismus není běžným pragmatismem, není projevem samoučelného fungování moci. Moc je ve stalinismu rovněž prostředkem k něčemu, prostředkem realizace stalinské koncepte výstavby socialismu. Stalinův myslitelský výkon byl v tom, že přeměnil marxismus v nemarxistický myšlenkový model, který si zachoval vnější vlastnosti marxistického názorového systému. Proto část komunistických intelektuálů, která zdaleka nebyla jen nějakou bezduchou převodovou pákou stalinské byrokracie, si postupně uvědomovala podstatu stalinismu spíše pod nárazy praxe a bezprostředního politického vývoje, než cestou vlastního kritického myšlení.

Základní krach stalinismu jako politické myšlenkové koncepte se neprojevil před válkou ve vnitřním vývoji SSSR, nýbrž na mezinárodním poli: byl to krach stalinismu v boji proti nacismu, bylo to vítězství nacismu v Německu, které mělo nedozírný vliv na další osudy Evropy a světa. Bylo zároveň osudové pro Stalina, že podruhé se dal zase přehrát nacisty — tentokrát jako představitel SSSR — v oně šachové koncepcie, která připravovala druhou světovou válku: to zase zavinilo nesmírné a zbytečné sovětské ztráty v první fázi války.

Ve vnitřním vývoji SSSR měl však stalinismus velké úspěchy, přetvořil sovětskou společnost a odstranil třídně antagonisticou strukturu starého Ruska. Na bázi státně socialistického vlastnictví výrobních prostředků vyvinul v krátké době obrovský výrobní potenciál. Zlepšil materiální a sociální postavení velké části obyvatelstva. Tyto skutečnosti nelze pouštět ze zřetele, hodnotí-li se stalinský byrokratický systém, represe a zločiny stalinismu, jeho tragické důsledky pro mezinárodní socialistické hnutí. Pokud myšlení, které chce být kritickým, neprovede kritickou analýzu této *dvojakosti* stalinismu, nebude myšlením pravdě kritickým a nepochopí také podstatu stalinismu.

To se týká vůbec kritické analýzy byrokratismu a byrokratické moci. Naivní a dosti často se vyskytující představa, že byrokratická moc se může držet pouhým terorem (a v tomto smyslu prokazuje svou samoučelnost a „třídní“ charakter) je výrazným projevem nekritického myšlení. Byrokracie, právě proto že

je byrokracie, nemůže být nikdy třídou v plném slova smyslu. Pokud přeměňuje svou úlohu sloužit společenským třídám a společnosti vůbec v nadvládu nad společností, nabývá vyzovené *parazitní* charakter. Má-li se v této funkci zcipasníka udržet, nestačí ji však nikdy jen teror; musí v té či oné míře vyjadřovat i zájmy a potřeby této společnosti, musí v té či oné míře — samozřejmě i s tím či oním stupněm zvrácenosti — plnit určitý celospolečenský zájem. To platí nejen o stalinické byrokratické elitě, to platí o jakémkoliv byrokratickém systému. Pruský vojensko-byrokratický systém nabyl své síly a životaschopnosti nikoliv jako samoúčelný systém represe, nýbrž jako systém, který postupně naplnil objektivní společenskou potřebu sjednocení Německa, kterou německé demokratické síly nebyly s to splnit.

Lze-li tedy mluvit o staliniském modelu socialismu jako o určité deformaci socialismu, pak jediné v tom smyslu, že je *ne marxistický* modelem socialismu. Likviduje humanistickou podstatu marxistického socialismu, v chápání lidského smyslu socialistického osvobození se vrací daleko před Marxe. Kombinuje však tyto předmarxovské prvky do nové osobité polohy: platónské vládnoucí elita, která v vládním komunismu měla řídit méněcenné masy, obohacuje svou filosofii o macchiavellistickou komponentu a pruskou říznost. Nižším složkám této elity pak postčuje tato pruská říznost směrem dolů, obohacená o pruskou poslušnost směrem nahoru. Prostému člověku dole je pak nejvíce na prospěch upřímná aktivita a práce dle vytyčené linie, obohacená o patriarchální oddanost k vůdci, který je mytizován staliniskými ideologi.

Tento staliniský model socialismu ztratil dnes již jakoukoli schopnost být reálnou alternativou k moderní buržoazní demokracii evropského typu. To ovšem zdaleka neznamená, že by ztratil atraktivnost jinde na světě. Jeho nová moderní varianta, čínský maoismus, je toho snad patřičným dokladem.

Jestliže nepodlehne tendenci zaměřovat kritické myšlení za kritické moralizování, pak vůbec musíme zapracovat do svého kritického vědomí určitý základní poznatek z celého dosavadního vývoje lidstva: že totiž pokrok je dosud v lidských dějinách stále spojen s barbarstvím a útlakem takovým způsobem, který černo-bílý hodnotící primitivismus nekritického myšlení nemůže přirozeně pochopit a vysvětlit.

V tomto smyslu zapadá staliniský způsob budování socialismu do „normálních“ zákonitostí dosavadních lidských dějin. Tato jeho „normalita“ je ovšem hluboko abnormalitou z hlediska marxistické revoluční myšlenky. Stalinismus nebyl fatalitou. Kdyby byl fatalitou, neměli bychom vůbec právo považovat jej za deformaci socialismu. Stalinická alternativa vytlačila prostě alternativu marxistickou.

Byrokraticko-macchiavellistické pojetí výstavby

socialismu zasadilo přitom drtivou ránu marxistickému socialismu právě tím, že si nasadilo marxistickou tvář. Patrně nejhorší důsledek byl ten, že marxistická autostylizace stalinismu vyvolala ve vědomí lidí bezprostřední, a v této své bezprostřednosti zcela přirozenou reakci, kladoucí mezi marxismus a stalinismus rovníku. Síla této bezprostřední reakce je tak silná, že i někteří marxističtí intelektuálové, u nichž lze důvodně předpokládat kritický způsob myšlení, jsou nakloněni v té či oné míře podléhat tomuto krátkému spojení a odvozují dnes např. Stalinovo myšlení už od Engelse. Je to vůbec zajímavá choroba. Dřív byli ochotni vydávat Stalina za geniálního dovršitele marxismu, dnes jim straší Stalin již v samotných základech marxismu; jsou to vlastně dvě stránky jedné a téže mince. Prakticky to potom časté znamená proměnu marxismu v jakýsi mlhavý humanismus, neboť humanistické jádro marxismu je oddělováno od konkrétních socialistických forem, v nichž se Marxovi humanismus uskutečňuje. Zdá se ovšem, že tyto proměny intelektuálních reakcí nepředstavují rozvoj kritického myšlení. Jde mnohem spíše o určitý proces, v němž různé kritické poznatky se nekriticky spojují do určitého systému ideologického myšlení, jehož výraznou motivační složkou je i ona zátěž, kterou pro současný komunismus je postupně vyjevování pravé tváře stalinismu.

Nicméně ztotožňování marxistického modelu socialismu se stalinistickou praxí, ačkoliv k němu bezprostřední zkušenost posledních desetiletí přímo vybízí, je zcela zřejmým projevem pragmatického ideologického myšlení a s kritickým myšlením nemá naprosto nic společného. Praktickou prověrkou určitého *programového konceptu* není to, že tento program byl v praxi doposud *zaměněn* jiným, nýbrž to, do jaké míry si tento program zachovává svou *myšlenkovou převahu a praktickou aktuálnost*. A je to právě sama dialektika stalinismu, která v praxi socialistické společnosti prokázala myšlenkovou i praktickou převahu marxistického modelu socialismu.

Jestliže totiž stalinismus koncem dvacátých let vytlačil marxismus na periferii revolučního dělnického hnutí, pak o dvacet let později je donucen k tomu, aby sám začal marxismu postupně vyklízet půdu. Přirozeně již za změněné situace a v nových podmínkách.

Stalinismus měl optimální podmínky ve svém rozvoji v podmínkách likvidace kapitalistické třídní struktury, tedy v podmínkách první fáze diktatury proletariátu. Toto období se snažil přímo uměle prodlužovat a nafukovat v zájmu udržení vlastní koncepce. Zároveň dovedně využíval vážné mezinárodní situace a sám ji vědomě vyostřoval. Válečná psychóza a „studená válka“ prospívají nutně stalinismu v každém směru. Neboť jediné v podmínkách třídní přestavby společnosti a v podmínkách „studené války“ mohou ty významné společenské síly, které jsou zaintereso-

vány na socialistické přestavbě společnosti, uvěřit, že stalinický teror je onou nutnou formou třídního násilí po vítězství proletářské revoluce. Druhou podmínkou úspěšnosti této záměny je schopnost stalinismu rozvíjet ekonomiku a zlepšovat materiální a sociální postavení lidí.

Pokud je však vytvořena neantagonistická třídní struktura charakteru v podstatě již socialistického a pokud zároveň v sociálně ekonomickém ohledu dochází ke stagnaci, případně ke zhoršování situace, nastává soumrak stalinismu. Tento soumrak je po válce, kdy vznikly nové socialistické státy, urychlován ještě třetím faktorem. Stalinické hierarchické a monopolistické pojetí moci se totiž nutně přenáší i do vztahů mezi socialistickými státy. Sovětský stalinismus se hrubě vměšuje do záležitostí ostatních evropských socialistických zemí. Nejde už tedy jen o vměšování do života komunistických stran, jak to bylo před válkou, nýbrž o vměšování do záležitostí celých států. To je nový prvek, který je zřejmě *rozhodujícím* podnětem k tomu, aby se napětí poprvé provalilo, aby započal složitý, dramatický a mohdy i tragický proces destalinizace.

První zemí, která si už nenechala líbit vměšování stalinisko-beriovske byrokracie, byla Jugoslávie. Umožnila to jistě i národní hrdost a statečnost Jugoslávci a poměrně výhodná geopolitická situace země, že onen „skok do tmy“ byl proveden. Tento jugoslávský „skok do tmy“, jenž činí z Jugoslávie avantgardní oddíl v procesu destalinizace mezinárodního socialistického hnutí, a jehož náplní se pak stává vytvoření komunalistické koncepce socialistické demokracie, má obrovský inspirativní význam pro další proces destalinizace. Socialismus a marxismus opět splývají v jedno, stalinická ideologie, pokud se odvažuje teoretické diskuse s „jugoslávskými revizionisty“, musí nutně sklízet porážku za porážkou, neboť Tito „revizionisté“ velmi snadno odhalují nemarxistickou podstatu.

Jugoslávský „skok do tmy“ měl zřejmě značný vliv i na realisticky uvažujícího Chruščova, i když hlavním bezprostředním důvodem, který vedl k XX. sjezdu, byla patrně stále větší neudržitelnost stalinické koncepce boje s kapitalistickým světem. Ovšem bezprostřední dopad XX. sjezdu na vnitřní vývoj v socialistických zemích je obrovský, přichází polský „Październik“ (na nějž my tehdy reagujeme obdobně, jako dnes reagují v Polsku na náš „leden“). Tragické maďarské události — ovšem i další, zejména současný vývoj v Polsku — ukazují, že proces destalinizace není automatický, že stalinismus neodejde dobrovolně ze scény. Nicméně proces destalinizace socialistické části evropského kontinentu nelze již zvrátit, vstupuje do něho svým specifickým způsobem i Maďarsko, později Rumunsko; v poslední době tento proces nesporně vrcholí politickým vývojem v naší zemi. Trockého

přesvědčení, že stalinisky deformovaný socialismus najde vnitřní síly k tomu, aby tyto deformace překonal, vyjádřilo zřejmě jistou zákonitou tendenci vývoje socialismu, která se ovšem začala projevovat až po Trockého smrti.

Zdá se přitom, že dialektika stalinismu nabyla klasické podoby právě ve vývoji československém. Naše komunistická strana byla vedle jugoslávské zdaleka nejsilnější stranou ve srovnání s jinými evropskými zeměmi, které po válce nastoupily cestu k socialismu. V období předúnorovém se maximálně vzdělala stalinským receptům a získala si tak velký respekt a přirozeně vedoucí postavení v zemi. Výrazem toho je i uskutečnění druhé fáze socialistické revoluce u nás v únoru 1948.

Vzápětí po únoru však nastupuje generální a totální stalinská deformace socialistické přestavby a výstavby naší společnosti. Československo tehdy nebylo schopno provést to, co Jugoslávie. Naopak stalinská deformace je v širokém okruhu progresivních sociálních sil, které jsou orientovány na výstavbu socialismu, pocitována jako adekvátní forma socialistické revoluce. Stalinistická byrokratická moc těží z toho, že se stává reprezentantem skutečných socialistických přeměn, které mají masovou základnu a masovou oporu, a upevňuje stalinický tvar našeho socialismu. Jsme považováni za jednu z bašt stalinismu v Evropě.

Poté však, kdy základní přeměny jsou provedeny, narůstá právě v Československu v urychleném tempu a *ve všech aspektech*, které jsme výše vytklí, klasická forma krize stalinismu. Po přechodu revoluční vlny začínají stalinické metody narážet na hlubokou demokratickou národní mentalitu, která je dědictvím celých staletí. Jestliže stalinismus byl schopen rozvíjet ekonomiku především byznysním způsobem (v Rusku měl k tomu např. téměř neomezené možnosti), musí zemi, odkázanou na intenzitu svého hospodářství, přivést postupně do hospodářské stagnace a krize. Po socialistickém přetvoření třídní sociální struktury musí se byrokraticko-represivní styl práce obracet již nejen proti těm, kteří jsou, nebo které je možno prezentovat jako nepřátele socialismu, nýbrž proti této socialistické společnosti samotné. A ve vyspělé zemi musí proto nesrovnatelně větší část této socialistické veřejnosti pocítovat tento styl práce a řízení jako něco trapného, nesmyslného a škodlivého.

Rozhodující význam pak má to, že po dvacátém sjezdu si stále větší část komunistů, schopných kritického uvažování, uvědomuje rozpor mezi byrokratickým a marxistickým modelem socialismu; že si to uvědomuje řada čelních komunistů, posilovaná těmi, kteří byli v padesátých letech perzekvováni, nebyli však na šestistí popraveni. Vytváří se tak onen opoziční komunistický proud, proti němuž byrokratická moc po XX. sjezdu již *převážně* zaměřuje svůj represivní tlak, aniž by ovšem již měla možnost používat forem

pouinorových.

Posledním a bezprostředně neúčinnějším faktorem je pak to, že stalinický centralismus a monolitismus vytvářel zcela logicky novou verzi „čechoslovakismu“ v zemi, která již s jednou formou „čechoslovakismu“ skoncovala. Tím se dostal do zcela beznadějněho střetu se slovenským národem a prakticky se všemi slovenskými komunisty.

Všechny tyto faktory ve svém celkovém prolnutí pak způsobily izolaci a krach stalinické vládnoucí elity právě v komunistické straně. Tím bylo umožněno, že právě Komunistická strana Československa se stala onou silou, která uskutečnila rozhodující obrat v zemi; a stala se nikoliv formálně, ale *fakticky* vedoucí politickou silou v procesu, jehož smyslem je uskutečnění socialistické demokracie.

Kritické myšlení, jak se zdá, nemůže nepostřehnout tyto skutečnosti. Jde nyní přirozeně o to, jak chápat socialistickou demokracii, a jakým způsobem ji realizovat. Jde prostě o problém modelu socialistické demokracie.

2. K POVAZE A VÝVOJOVÝM MOŽNOSTEM SOCIALISTICKÉ DEMOKRACIE

Uvědomíme-li si některé skutečnosti a souvislosti, dotčené v první části této úvahy, můžeme snad přesněji charakterizovat i současnou fázi, ve které se nacházíme. Nejde v žádném případě o nějakou krizi v jakémisi universálním smyslu, nýbrž o nástup do vyšší vývojové fáze socialismu, umožněný právě tím, že sama komunistická strana k němu prorazila cestu. Tento nástup jistě má a ještě bude mít řadu vážných krizových momentů, ty nám ovšem nesmí zastřít skutečnost, že socialisticky přetvořená společnost si v těchto krizových konfliktech řeší objektivní problémy a úkoly své cesty k postupné emancipaci socialistického člověka. Kritika stalinismu, proud rehabilitací není a nemůže být návratem k nějaké „předstalinické“ minulosti, je naopak průvodním rysem pochopení smyslu socialistické přítomnosti a budoucnosti, k němuž minulý, jakkoliv deformovaný vývoj vytvořil podmínky.

Byla již řeč o tom, jak stalinismus musí v pozdní fázi svého života postupně vyklizovat půdu marxistické koncepti socialismu; tato marxistická koncepte není ovšem žádným hotovým receptem, který by bylo možno vytáhnout z nějaké zásuvky, v minulých letech dobře uzamčené. Jde o něco zcela jiného: jde sice o zásadní marxistickou představu o smyslu socialismu a jeho vztahu k emancipaci člověka, jde o zásadní marxistickou představu socialistického přetvoření sociálně ekonomických společenských vztahů, jeho funkce a dynamiky — jde však současně o to, rozvinout tyto dvě základní komponenty do podoby konkrétního politického programu a zaměřit se na bezodkladnou,

byť i postupnou praktickou realizaci tohoto programu.

O které základní problémy přitom jde? Jestliže marxismus jako celek je především určitou teorií, jejímž smyslem je objasnit a připravit podmínky pro všestranné osvobození člověka a rozvinutí jeho lidských potenci, pak koncepte socialismu, která je v marxismu rozvinuta, má zcela určitý smysl: pochopit tento humanizační cíl jako cíl všeobecně sledovaný a žádoucí. V tomto svém *sociálním universalismu* v požadavku a snaze zabezpečit určité lidské hodnoty pro *všechny* příslušníky společnosti, se lišil vždy *jakýkoli* socialismus — ať předmarxistický, marxistický či pomarxistický — od *liberalistického* chápání lidské emancipace. To je třeba připomenout dnes i proto, že v různých úvahách a diskusích o socialismu, jichž jsme dnes svědky, dochází někdy ať již vědomě či nevědomě k *záměně* socialistických hledisek za liberalistická. Liberalismus je antisocialistický nikoliv tím, že by neposkytoval člověku možnosti faktické svobody, nýbrž tím, že požadavek svobody lidstva jako *sociálního celku* je mu zcela cizí a vzdálený.

Právě sociální universalismus *jakéhokoli* socialismu musí vést k programu i praxi *socialistické přestavby* společnosti; to je zřejmé v Evropě již od 13. a 14. století. Marxistický socialismus se přitom liší od nemarxistických konceptů socialismu tím, že tuto socialistickou přestavbu chápe jako *základnu lidské emancipace*, nikoliv jako formu sociální nivelizace či jako včlenění člověka do určitého předem daného, strnulého a všeobecně platného schématu sociálních a lidských hodnot.

Současně chápe marxismus tuto socialistickou přestavbu jako proces, v němž člověk dalším vystupňováním své ekonomiky si postupně vytvoří pokud možno nejvyšší materiální podmínky své svobody, bude se postupně zbavovat své sociální determinace, dané jistým druhem práce a bude si tak vytvářet podmínky pro *universalnost* své lidské aktivity. To je *druhá stránka* socialistického universalismu, která již však není společná všem dosavadním modelům socialismu, která je specifická právě pro marxismus.

To je podstata a základní smysl marxistické koncepte. Bude jistě užitečné, vzít v našich „kritických diskusích“ o humanismu a socialismu tuto skutečnost na vědomí a kriticky se s ní vyrovnat — zvláště jsme-li prodchnuti přesvědčením, že koncept socialismu vlastně zatím ještě neexistuje. Bude možná také zapotřebí se s touto skutečností vůbec nejprve obeznámit. Tak teprve mnohde vzniknou podmínky pro kritické myšlení o socialismu. Neboť odvaha v „kritických soudech“ o socialismu může být často přímo úměrná stupni neznalosti elementárních skutečností z vývoje a praxe socialismu v dosavadních lidských dějinách.

POLITICKÝ PROGRAM, POLITICKÁ STRANA A SVĚTOVÝ NÁZOR

Bylo již řečeno, že základní koncepce socialismu musí nabýt podobu politického hnutí a konkrétního politického programu, má-li se proměnit z pouhého myšlenkového projektu v záležitost politické praxe. Jestliže tedy v současné chvíli stojíme na prahu nové vývojové etapy, na prahu socialistické demokracie, jde přirozeně o politický program socialistické demokracie.

V této souvislosti je třeba dotknout se jedné falešné představy, která je v současných diskusích dosti rozšířena: je to představa, že dosud měla komunistická strana monopol politické moci a že tento monopol je třeba odstranit. V uplynulém období měla totiž monopol moci určitá skupina byrokratické elity, nikoliv komunistická strana. A monopol moci této elity zlomila právě komunistická strana v onom procesu, v němž se stala a stává opět politickou silou ve vlastním slova smyslu.

Je přitom zcela zákonité, že obnova vnitrostraničné demokracie v komunistické straně a proces vytváření socialistické demokracie v celospolečenském měřítku jsou spojitě nádoby. Právě proto, že se na základě vnitrostraničné demokracie opět konstituuje jako *politické* hnutí, mohla komunistická strana ve vývoji od ledna do dneška zcela *podstatným* způsobem přispět k oné podstatné proměně v politickém stavu země, která je již faktickou; ačkoliv politický program, který přitom vytvořila, je ve svém směřování a ve svých důležitých konkrétních bodech vcelku adekvátní důležitým potřebám dalšího vývoje naší společnosti; nelze ovšem pochybovat, že musí být dále prohlouben, zpřesněn a rozvinut — kromě jiného i v chápání politického modelu socialistické demokracie.

Pro rozvoj socialistické demokracie v Československu bude jistě jediné ku prospěchu, bude-li mít marxisticko-komunistický program své partnery a protihráče v jiných socialistických programech a politických stranách. To ostatně plyne z dosavadního vývoje. Je ovšem pochopitelné, že musí jít o *socialistické* programy a strany, *akceptující* socialistický program do svého praktického i ideologického usilování. Pouhé zapracování obsahově vyprázdněného slova „socialismus“ do něčeho, co svůj údajný socialistický obsah prezentuje právě jen tímto obsahově vyprázdněným termínem „socialismus“, nemůže pochopitelně příliš obohatit ani socialistickou teorii ani socialistickou praxi. Jestliže např. Václav Havel ve svém diskusním příspěvku v LL dospěl k představě, že v socialistické demokracii by jedna strana mohla více zajišťovat socialismus a druhá demokracii, pak tuto ideu socialistické demokracie — byla-li míněna vážně — nelze přirozeně brát vážně. (Jestliže nebyla míněna vážně, pak je možno zjistit v Havlově tvorbě zajíma-

vou změnu: jestliže doposud byla Havlovou tvůrčí metodou promyšlená redukce skutečnosti do podoby určitého symbolu, prostoupeného silnou racionalitou, pak se nyní patrně ukazuje nová tendence k racionálně silně odlehčené dadaistické hravosti.)

Vztah mezi stranami, stojícími na platformě socialismu, musí být ovšem v našem politickém systému zcela jiný než ten, který realizoval stalinismus ve své politické praxi. Je třeba respektovat autonomii stran, jejich politickou specifickou. Jde-li však o strany, vážně usilující o socialismus, musí být patrně jejich vztah zároveň a zcela logicky i vztahem partnerství a kooperace, nikoliv oním konfliktním vztahem, který je běžný v buržoazním politickém systému. To neznamená monolitní jednotu a vyloučení sporných politických otázek; znamená to však, že střetání názorů a politická autonomie všech politických partnerů se musí vždy opírat o to základní společné jádro socialistického programu a socialistické politiky, které uvádí tyto politické strany do partnerského vztahu kooperace.

Vedoucí úloha komunistické strany v tomto partnerském vztahu může vyplývat jediné z toho, že marxisticko-komunistický program výstavby socialismu bude nehlubší a nejvyspělejší a že praktická aktivita, plynoucí z tohoto programu, bude neúčinnější. Sám neskřívám své přesvědčení, že marxistická myšlenková metoda dává komunistické straně schopnost, vytvořit si tento předstih.

V diskusi v LL rovněž padla důležitá otázka o vztahu politické činnosti a světového názoru. Zdá se mi, že tato otázka bude muset být předmětem vážného zamyšlení a podrobnější analýzy. Ovšem již dosavadní historická zkušenost ukazuje, že *zdaleka ne každý* světový názor má schopnost rozvinout se až do podoby politického programu. Je-li např. Heideggerova filosofie i jistým světovým názorem ideologickým systémem, pak — jak se mi alespoň zdá — budou naši současní stoupenci Heideggera velice obtížně rozvíjet Heideggerův názorový systém do podoby určitého politického programu — natož pak do podoby určitého konkrétního socialistického politického programu. Podají-li se jim to, bude to vskutku obrovský výkon.

Zkušenost zatím ukazuje, že liberalistický světový názor (používám zde termínu světový názor pro označení určitého světového názoru ideologického systému, vážícího se k lidské skutečnosti), ať již toho či onoho odstínu, vyúsťuje do té či oné podoby buržoazního politického programu. Výrazné bylo fašistické politické promítnutí určité koncepce rasismu v německém fašismu. (Ani nacismus nebyl totiž zdaleka politickým pragmatismem.) Zcela specifické postavení má křesťanský světový názor, který byl s to se politiky vyvinout jak do jisté koncepce socialismu, tak do politické ideologie feudalismu a později kapitalismu. Právě ta-

to ojedinelá a přitom přirozená transformační schopnost křesťanského světového názoru umožnila např. onu velkou vnitřní revoluci, která probíhá v současném katolicismu, a která jistě usnadní i našemu politickému katolicismu orientovat se dnes v našem politickém systému již jasně socialisticky.

Dnes lze mnohde cítit snahu kombinovat nějak liberalismus se socialismem. Má-li ovšem tato celkem přirozená reakce dospět do stadia kritického myšlení, bude třeba, aby nositelé této živelné tendence si uvědomili tu prostou skutečnost, že styk liberalismu se socialismem již *dávno* vedl k vytvoření socialistické koncepce, která realizaci svobody člověka povýšila na svůj *hlavní ideologický cíl*. Tuto koncepci vytvořil právě Marx.

Pro současnou fázi realizace modelu socialistické demokracie to prakticky znamená vytvoření *naproste svobody* pro různé světónázorové a kulturní koncepce, pokud respektují socialistickou organizaci společnosti. Marxovská koncepce rozvinutí totálního člověka, která je marxistickou ideologií v *užším slova smyslu* se v socialistické společnosti může realizovat jedině ve *svobodné konfrontaci* s jinými kulturně ideologickými a světónázorovými koncepcemi. To vyplývá z podstaty marxismu a marxistického chápání svobody. A v tomto smyslu právě *komunisticko-marxistický politický* program chápá politický systém socialistické demokracie jako základnu svobodné konfrontace kulturně světónázorových hledisek, která již ztrácí svůj *třídně politický* charakter a stávají se kulturními a světónázorovými hodnotami nikoliv v politickém, nýbrž v *nejplasnějších lidském slova smyslu*.

OD DEMOKRACIE NEPŘÍMÉ K DEMOKRACII PŘÍMÉ

Systém politických stran a politických programů v socialistické demokracii jakožto systém *partnerské kooperace* vede přirozeně k renesanci parlamentarismu, k novému oddělení moci zákonodárné od moci výkonné, k restituci soudcovské nezávislosti, k reálnému zajištění ústavních občanských práv. Padá a přirozeně padne tzv. „kádrový strop“ pro nestraníky, padne i zakotvení vedoucí úlohy komunistické strany v ústavě. Musí být legalizováno zrušení cenzury.

Vyčerpají se tím však úkoly demokratizace a potřeby socialistické demokracie? Zdaleka ne. Omezenost dosavadní diskuse spočívala v tom, že tato diskuse se sama omezovala pouze na ony složky demokratického systému, které byly rozvinuty v podmínkách buržoazní demokracie, musí přejít do systému socialistické demokracie a v období stalinismu byly *fakticky* likvidovány.

Jimi však socialistická demokracie vyčerpána není. Neboť spolupráce socialistických politických stran v socialistickém parlamentě je sice nutným elementem socialistické demokracie, je však výrazným ele-

mentem *nepřímé* (zastupitelské) demokracie, kterým se demokratizace socialistické společnosti nemůže zdaleka vyčerpávat. Absolutizování tohoto elementu je *myšlenkově* krokem zpět, vede k nekritické idealizaci parlamentarismu a buržoazně demokratických elementů socialistického systému. Je třeba si připomenout, že např. na půdě buržoazně demokratického parlamentarismu přišel k moci v Německu nacismus, že na druhé straně Stalin nahradil původní sovětský systém systémem parlamentarismu (tzv. stalinská ústava ze třicátých let) právě v době, kdy stalinismus vystupňoval své nezákonné represe.

Právě marxismus znamená v dosavadním myšlení kvalitativně vyšší stupeň pojetí socialistické demokracie tím, že zjistil obsahovou *omezenost* socialistické demokracie jako systému, který přece jen ještě zůstává státem a že chápe socialistickou demokracii jako určité stadium vývoje k *socialistické samosprávě* jakožto nejvyššímu cíli socialistické organizace společnosti.

Zároveň již bylo marxistickou analýzou naznačeno, že to nejsou elementy *nepřímé* demokracie, nýbrž naopak prvky *přímé demokracie*, které umožňují postupné vytváření předpokladů pro socialistickou samosprávu, pro postupné odumírání státu. Pozornost, která je zatím tomuto komplexu otázek věnována, je krajně nedostatečná, ačkoliv kritické promyšlení modelu socialistické demokracie by se mělo pohybovat přinejmenším na té úrovni, které již bylo historicky dosaženo; tzn. mělo by zahrnout právě i tento komplex.

Chťel bych závěrem zcela heslovitě poukázat na tři konkrétní způsoby, v nichž se přímá demokracie u nás již dnes formuje, anebo by se mohla formovat.

Vzájemná výměna látek mezi politickým vedením země a mezi širokou veřejností, jejímž nástrojem jsou především prostředky masové komunikace, svoboda tisku a projevu, je určitou formou přímé demokracie, která již u nás vznikla a která sehrála přímo *klíčovou* roli ve vývoji od ledna do dneška. Jestliže se přitom poměřuje tato svoboda tisku, projevu a kritiky měřítky buržoazně liberalistickými, je to zcela chybné a scestné počínání. Neboť právě buržoazně liberalistický systém svou vlastní podstatou *paralyzuje* zároveň společenskou účinnost svobody projevu a veřejné kritiky, kterou v maximální míře připouští. Neboť *dopad* této kritiky se šíří a oslabuje právě tím, že tato kritika je v liberalismu více svobodou než účinným společenským aktem, není zavazující, může i nemusí být akceptována. Naproti tomu svoboda kritiky a svoboda projevu ve společnosti, relativně sjednocené na půdě socialistických vztahů a socialistického politického programu, je mnohonásobně účinnější, je zde mnohem obtížnější vyhnout se jejímu dopadu, je třeba ji mnohem více respektovat. To dokazuje její fungování v krátké době posledních tří měsíců, kdy právě

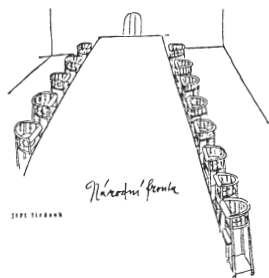
aktivita veřejnosti, prostředkovaná tiskem a rozhlasem, změnila politickou tvářnost země. Právě na *půdě socialismu* stává se tak svoboda tisku a projevu jednou ze základních forem přímé demokracie.

Druhou formou přímé demokracie je proces, který probíhá v odborech; je sice zatím v počátcích, je mu však věnována malá pozornost. Vzniká zcela nově chápání odborů jako přímé organizace pracujících, vznikají zárodky *socialistického syndikalismu*. To má a může mít obrovskou důležitost pro vývoj našeho socialistického modelu. Neboť bez rozvinutí socialistického syndikalismu, bez přímého vlivu *bezprostřední* organizace pracujících na instituce socialistického státu, nemůže vytvořit vyšší formy socialistické demokracie.

Konečně je to otázka přímého řízení a spravování našich socialistických podniků kolektivy pracujících, otázka podnikových a dělnických rad, která je zatím daleka nezanedbanější, i když možná v dnešní chvíli nejdůležitější. Podle mého názoru nelze rozvíjet novou ekonomickou soustavu bez systému podnikové samosprávy, bez systému podnikových, dělnických rad. Jinak by se nová ekonomická soustava mohla zvrhnout v manažerský systém, v ekonomickou i politickou nadvládu technokracie, mohl by se z ní vytratit socialistický obsah. Podniková samospráva znamená *nejdůležitější vlom* do státního administrativního řízení naší společnosti právě tam, kde zůstává i nadále těžiště socialistického vývoje země. Právě proto je třeba přikročit k její urychlené realizaci a soustředit sem i pozornost kritického myšlení.

Marxistický model socialismu je spjat zcela bytostně s rozvojem přímé demokracie. Tři formy přímé demokracie, stručně právě zmíněné, nemají zatím jako tento *celek tří článků* obdoby. V naší zemi k němu přistupuje i politický systém partnerské kooperace politických stran na společné bázi socialistického programu, systém socialistického parlamentarismu. Takto strukturovaný politický model socialistické demokracie, bude-li naplňován živým obsahem, může být skutečně nástupem k cíli nejvyššímu, k *socialistické samosprávě* socialistické společnosti.

LL č. 10 a 11, 2. a 9. května 1968

Miroslav Holub O zabíjení slov

Dějiny učí, že zabíjení slov předchází zabíjení lidí. Věda i literatura, dva zdroje moderního světa a moderního lidství, jsou založeny na přímém a neporušitelném vztahu slova a věci.

Myslím, že v uplynulých dvaceti letech mělo porážení slov v rozměrech přímo jatečních jednu příznačnou příčinu: *ať se dělalo co se dělalo, dobrého nebo špatného, všechno bylo zahaleno buď utajeností nebo podivným ostychem*. Přičemž zatajování a ostychu se říkalo *bědlost* a ostražitost, mezi jinými termíny.

Vzpomínám diskuse se zahraničními návštěvníky v polovině padesátých let: někteří kolegové pokládali zmínku o diktatuře proletariátu za proradnost; mluvíli výhradně o demokracii, a to té pravé, nové, jediné. *Procesy se označovaly slovem spravedlnost a vůle lidu. Cenzura buď neexistovala, i když na tiskový dozor se nosily i idiotské referáty o setkání s takovými zahraničními návštěvníky, nebo byla označována za konzultaci. Genetika byla buržoázní pavěda, nesmyslné pokusy, které končily poplácáním zákona o zachování hmoty nebo přeměnami biologických druhů, byly novou vědou, jedinou, pravou, revoluční.*

Zdražení bylo úpravou cen, již všichni vítají, jmenování lidí do zastupitelských orgánů volbami. Přičemž *zdražovat* nebo *znižovat* životní úroveň nebo jmenovat zástupce může být, dejme tomu, historická nutnost. Ale tím přejmenováním, tím zabíjením slov se z toho dělala šaškárna.

Šaškárna, která dodávala veřejnému životu zvláštní *příchuť* pobytu v jakési imaginární zemi, kde se *mateřština* překládá do primitivního nářečí, kde se činitelé domlouvají řečí šamanů a kde se rozprostírá a reprodukuje všeobecný pocit viny, viny, která pramení nejen z vědění o temných stránkách skutečnosti, ale která začíná každým otevřením huby.

Není divu, že v takové zemi má každý pokus o skutečnou literaturu, o nalezení prvního a druhého a dalšího slova, *vztaheno na věc a nikoli na znetvořený stín věci, klíčový a bojový význam*. Literatura padesátých let byla proto vždy a v každém případě angažovaná: za stavu, kdy se politice pomáhá skopolaminem, je věta „to, co jsme milovali, milovat budem dál“ revolučním činem, i když se týká tatinkovy dýmky.

Soudím, že jest na literatuře, aby nad slovy bděla ještě drahnou dobu. Mnoho slov je mrtvých, mnoho nemocných, nová slova chytá padoucí nemoc. Ožítí našich novinářů je jistě podivuhodné a krásné. Ale porovnejme noviny z jednoho, kteréhokoli, týdne a zvažme jejich slova. Změřme horečku těchto slov. Slova jako *souhlas*, *všichni*, *bezvýhradně*, *mládež*, *volby*, *demokracie*. Někdo to řekne, všichni to opakují. Stav, kdy jeden termín se rázem stává majetkem všech a kdy je používán

obecně a kdy se tím stává zdánlivě definovaným, je stav nemoci slov.

Demokracie, zejména pak vyslovovaná jako demokracie, je dnes velmi nemocné slovo. Z dobré vůle se mu přitěžuje. Jak je možné, že už tři měsíce demografizujeme a nikdo ještě odpovědně neřekl, co to znamená? Tím spíš, že demografizuje osmdesát procent lidí, kteří demografizují už dvacet let a to tak úspěšně, že z toho nebyla demokracie ba ani demagogie, ale deformace, což je další vážně nemocné slovo, neboť nikdo, ani největší odborníci v té věci neví, co se vlastně deformovalo vcelku.

Jde především o artikulaci. Jinak oslábila slova opět ujedou někam mimo v čase a v prostoru a najednou budeme mít ve slovech demokracii a ve skutečnosti jen trochu víc dobré vůle.

Pak kolem nás leží něco dalších mrtvých slov: například nestraník. Je příslušník čs. strany socialistické ne-straník? Je ne-straník ne-stranný?

Ostatně jak se to má se slovem strana? Je-li KSČ strana, co je pak Čs. strana lidová?

Jsou slova, která zemřela tak dávno bezdětna, že už jsou i bez památky a bez paměti. Věc pak zůstává holá a sirá jako na počátku světa.

Dokonce i tak prosté slovo jako je zájmeno my něco chytlo. Používá se ho jako prostředku k falešné objektivizaci názorů, na druhé straně pak k vydělování vyšších a nižších: oni nám diskutují, nediskutují, oni nám chodí, nechodí na schůze, oni nám rostou, nerostou. Nemocné zájmeno my se feudalizovalo. Nepojmenovávalo, ale hodnotilo.

Pojmenování je prvním aktem rozumu. Pojmenování je prvním rozhodným aktem, jímž se zavazujeme skutečnosti a jímž zavazujeme sami sebe. Proto mě mrzí, když slyším ta mrtvá nebo přichicplá slova. Neboť nevím, co je pod nimi. Mrtvá slova jsou kameny. Pod kameny, jak víme od prvních krůčků, nebývá mnoho hezkého.

LL. č. 10, 2. května 1968

UPŘÍMNĚ ŘEČENO, MYSELEL JSEM SI, SOUDRUHU TAJEMNÍKU, ŽE JSTE ZATČEN...

Emanuel Mandler Se stranou proti straně?

Nemusíme číst noviny ani příliš pozorně, abychom viděli, že založení nové, opoziční strany se dostalo do středu veřejného zájmu. Tématem opozice se zatím nejobšírněji zabýval Václav Havel v Literárních listech č. 6. „Je asi dobré“, píše, „aby všichni, kdo si o věci něco myslí, přijali tuto možnost jako výzvu k rozhovoru“. Zdá se, že je to dokonce nutné.

Máme-li totiž o druhé politické straně reálně uvažovat, musíme vycházet z reality, ne z fikcí. Odmítneme-li tedy konstatování prof. Goldstücker, že u nás opoziční strana není možná, protože v Československu již neexistuje třídní společnost (to je ale argument!), nemůžeme vystačit ani s prostívkým Havlovým stanoviskem, že v demokracii je druhá strana nutná. Ovšemže, ale my dosud v demokracii nežijeme. Z hlediska druhé politické strany stojí nyní naše společnost před dilematem: nebude u nás demokracie, nevznikne-li druhá politická strana, ta však nevznikne, dokud nebude demokracie. Již tato hra se slovy naznačuje, že izolovaně položená otázka druhé politické strany je otázka položená chybně. Chceme se jí proto zabývat jako součástí otázky kardinální — jak dospět z dnešní krizové situace k demokracii.

Nejprve však chci právě na příkladu Havlova článku naznačit, jak úvahy, které chápou postup společnosti k demokracii jenom jako věc druhé politické strany, jsou chybné i logicky. Havel se neptá, jak dospět k demokracii, zajímá ho, co demokracie je. Mýlně se domnívá, že demokracie nemá co činit s vírou a že je tedy „věcí záruk“. Dokazuje, že za ně nelze považovat kontrolu ze strany veřejného mínění a tím méně vnitřní demokratizaci komunistické strany. Záruku demokracie neposkytují ani nezávislí jedinci, kandidující ve volbách, ani společenské a zájmové organizace, ani obroda zkompromitovaných nekomunistických stran. To vše fakticky neumožňuje volbu, a proto Havel dospívá k požadavku druhé politické strany, domnívaje se, že tím našel žádoucí záruku demokracie. To je ovšem omyl.

Druhá politická strana vznikne, až ji komunistická strana povolí. V rozporu s Havlovým tvrzením by tedy vnitřní demokratizace KSČ měla být závažnější „zárukou“ demokracie než vznik další politické strany (k tomu, zda na komunistickou stranu lze působit zvenčí, se ještě vrátím). Navíc však existence druhé politické strany není sama o sobě vůbec žádnou zárukou demokracie, může to přece být strana-spolupracovník, strana-odbočka, tedy strana, jejíž existence by pouze zastírala mocenský monopol KSČ.

Mocenský monopol se dnes u nás ocitá v krizi, již lze řešit dvěma způsoby: buď jej v nějaké modifikované

formě obnovit (návrat k původní, zcela zdiskreditované formě je v současné době stěží myslitelný), nebo zdemokratizovat politický systém. Vytvoření nějaké amorfni, „nestranické“ politické strany by mohlo konzervativním silám v mocenském centru KSČ dokonce i napomoci k tomu, aby s pomocí této „opozice“ rozhodovaly právě tak suverénně, jako před rokem vládly samy. Takže původní tvrzení (nebude u nás demokracie, dokud nevznikne druhá politická strana, ta však nevznikne, dokud nebude demokracie), lze snadno doplnit: vznikne-li druhá politická strana v době, kdy není demokracie, nemusí to samo o sobě ještě vést k tomu, že vznikne demokracie.

A nyní, chceme-li přemýšlet, jak postupovat od nedemokratického systému k demokratickému, je na místě nejprve tázat se, jaká je povaha tohoto dosavadního nedemokratického systému, zejména tedy, komu v minulých letech přínáležel monopol moci.

KOMUNISTÉ

Odpověď se zdá jednoznačná — komunistům přece. V témž smyslu vyznívá Havlův článek. Jenomže, kdyby to byla pravda, neměli by všichni komunisté rovnou kolektivní odpovědnost za všechny strašné zločiny minulých let, neodpovídali by všichni a v podstatě stejnou měrou za pustošení našeho národního hospodářství? Skutečnost byla mnohem komplikovanější, dokonce už v prvních poúnorových letech, kdy KSČ ve srovnání s dneškem byla homogenní organizací; dnes je např. těžké zjistit, kdo vlastně tehdy vládl, zda Gottwald, aparát, strana nebo Stalinovi experti.

Dnešní tendence posuzovat mocenský monopol jenom podle evidentní nerovnoprávnosti komunistů a nekomunistů je celkem pochopitelná. Bohužel je však takový pohled paušální, nediferencovaný. Jistě, celkem vzato byli komunisté **svobodnější** než nestraníci, jako občané však po únoru svobodní nebyli nikdy a v posledních letech také zejména komunističtí intelektuálové **svou** nesvobodu tíživě pociťovali. Jistá známá privilegia museli komunisté už od roku 1948 drze platit: určením každého člena strany bylo nezpřevěřit se stranické disciplíně, tzn. poslušně plnit direktivy mocenského centra. Tomuto mocenskému centru, tedy špičkám stranického aparátu, příslušel monopol moci. Straníci, členská základna KSČ, sloužili vlastně už jako disciplinovaná „převodová páka“ k dalším převodům (státní aparát, veřejné instituce, masové organizace).

Musíme však konstatovat, vycházíme-li ze stavu v posledních letech, že kromě tohoto základního, mocenského rozvrstvení komunistické strany (špička aparátu, jeho oblastní a místní složky, neplacení funkcionáři, členská základna), byla KSČ rozdělena ještě několika základními směry: co do sociální příslušnosti členů (dělnictvo, rolnictvo, zaměstnanci, inteligence), co do věku i co do politických názorů (demokraté,

střed, konzervativci). Navíc, a to většinou uniká pozornosti, tato mnohonásobná, vzájemně se překrývající dezintegrace podstatně znejasnila základní program strany, vybudování beztrždní společnosti. Komunisté-demokraté dobře chápou, že cíle bylo až podivuhodně brzy dosaženo, beztrždní společnost tu je a představuje danost, z níž je třeba vycházet; na druhé straně však s úžasem zjišťují, že cíl vypadá o tolik hůř, než si ho představovali, že jim nezbývá, než rychle hledat řešení. Vidí jediné, demokratizaci.

To je příčina neustálého, několikaletého napětí ve straně, protože značná část jejího aparátu i jistá část členstva je právě s tím, čeho bylo dosaženo, velice spokojena; dnes jim už nejde o abstraktní blaho společnosti, ale o konkrétní blaho vlastní, o výhody, které, jak brzy nazřeli, demokratizace nebezpečně ohrožuje.

Stručně řečeno: komunistická strana se od února 1948 změnila k nepoznání. Minulosti patří monolitní organizace s železnou disciplínou, slepě oddaná abstraktnímu programu, pro nějž byla ochotna obětovat zájmy tolika spoluobčanů. Dnes KSČ představuje mnohem volnější svazek různých názorových, sociálních a mocenských skupin, z něhož zřetelně vystupuje křídlo konzervativní a na druhé straně křídlo demokratické, dnes už ochotné a schopné zabývat se společenskou a politickou situací z hlediska potřeb celku.

Demokratické křídlo nás pochopitelně zajímá nejvíc. Tito lidé — stejně jako mnozí nestraníci — dospěli k přesvědčení, že současnou krizi československé společnosti nelze řešit jinak, než nastolením demokratického politického systému. Tato **víra** v demokracii je (v tom zastávám opačný názor než V. Havel) nesmírně závažným faktorem jak demokratizačního procesu, tak, doufejme, naší budoucí demokracie samé. Tak je to ostatně na celém světě, demokracie nemá nějaké stoprocentní záruky, může však mít pevné opory a víra občanů je jedna z nich: při změně vlády, např. v Anglii, se nový ministerský předseda nebojí, že při vypuknutí dalších hospodářských obtíží, které každá britská vláda umí úspěšně zorganizovat, jej voliči zavřou do vězení; právě tak ale angličtí občané nemají strach, že nový premiér využije první vhodné příležitosti k tomu, aby nastolil hrůzovládu. Všichni věří v demokracii a vědí, že se mnoha jejím nepřijemným stránkami musí dobrovolně podvolit.

KONKRÉTNÍ DEMOKRACIE

Přes veškerou bídu uplynulé politiky, přes takřka nenapravitelná opatření hospodářská, politická a kulturní zůstalo Československo průmyslovou zemí s bohatě rozvrstvenou společností, s množstvím společenských, hospodářských a kulturních, sportovních a dalších institucí, zemí se špatným, ale zato početným a silně odstupňovaným školstvím, státem, jehož obyvatelstvo v průměru přece jen pociťuje civilizované

kulturní potřeby. Na této institucionální hospodářské, zájmové i individuální pluralitě si každý nepluralitní mocenský systém musí dříve či později vylákat zuby; ostatně toho jsme byli sami svědky.

To je dnes všeobecně uznáváno. Těžko však lze pochopit, jak mohou tak snadno vznikat panenské demokratizační projekty, které s tímto stavem nepočítají a pojímají demokracii jako nějaký igelitový pytel, do kterého se náhradou za dosavadní hrubý pytel celá dosavadní společnost strčí — a hotovo. Nikde na světě není demokracie pouhá slupka, obal, schéma, abstrakce, demokracie vzniká a udržuje se skrze konkrétní, věcnou činnost ve všech oblastech života, v parlamentě právě tak jako v nejmenších hospodářských podnicích, v politickém životě jako ve vědě, filosofii, náboženství nebo literární kritice, v úřadech, časopisech, v obecních samosprávách, v odborových organizacích, na vysokých školách, v televizi, v rozhlase, v umění i v zemědělských družstvech. Tedy všude.

Ale: co se dosud **všude** pro demokracii udělalo? Odešlo jistě, celkem netušeně vysoké množství zkompromitovaných činitelů ze špičkových státních, stranických a veřejných orgánů i z některých dalších institucí, takže je teď lépe vidět, jak velké množství zkompromitovaných činitelů ve svých funkcích zůstalo. Noviny, časopisy, rozhlas a televize mají nepoměrně větší volnost než dříve, a cenzura čeká. Buď na to, že bude zrušena, anebo že znovu začne. Značná část zákonů a nařízení během čtvrt roku natolik zestárla, že fakticky přestala platit; nové zákony, až na řídce výjimky, nejsou. Strana upustila od tzv. direktivního řízení některých oblastí života, v jiných oblastech (např. hned v řízení vrcholných státních orgánů) starý systém v podstatě trvá.

Nepokouším se o výčet, uvádím několik příkladů. Bylo by možno hovořit o dalších a většinou by i z nich vyplynulo, že destrukce starého systému, jakkoli v podstatě stále ještě polovičitá, silně převažuje nad vytvářením nových, demokratických forem (nemyslím tím malé atomizované spolky, těch vzniká poměrně dost). Ale právě v tomto pozitivním řešení, ve vytváření budoucí demokratické skutečnosti, které může být jen zřídka prováděno shora, spočívá jedna z nejjistějších opor demokratizačního procesu.

Ovšem takhle obecně se to hezky řekne, ve skutečnosti se to mnohem hůře provádí. Zvykli jsme si všichni dívat se na demokracii zpovzdálí a vidět tedy zejména její příjemnější stránky. Tak např. chápeme, že „demokracie je diskuse“. Ano, ale co to znamená? Nepochybně možnost svobodného projevu, na druhé straně však také regule, podle níž se diskuse vede a řídí. A tak je to se vším. Demokracie jsou zejména normy a naše společnost, která demokratickým normám odvykla, si na ně bude těžko zvykat, bude-li ovšem mít příležitost.

Jako příklad nechť poslouží situace kolem zveřejňování justičních zločinů z padesátých let. Někteří lidé se domnívají, že prostý fakt tohoto zveřejňování bude mít vzhledem k spontánnímu ohlasu veřejnosti dostatečně odstrašující účinek, aby se podobné případy v budoucnu nemohly snadno opakovat. To je chyba; po druhé světové válce se několik let v tisku podobně psalo o řádově zcela stejných zločinech, veřejnost byla rovněž pobouřena, a co se stalo? Za několik let začaly podobné zločiny znovu. Reakce veřejnosti bývá citová a nic proti tomu, jestliže tato citovost nepřeroste jisté meze. Ale tím spíš je třeba rychlé a veřejné práce na normách a pravidlech, které mají opakování starých zločinů a vůbec starých chyb čelit. A jelikož tyto chyby zasáhly každou sféru života společnosti, každý podnik, každé pracoviště, musí i od-přicházet demokratizační a zcela konkrétní náprava. Buď demokracie konkrétní, nebo žádná; demokracie „an sich“, demokracie abstraktní, to je konkrétní nesmysl.

VEDOUCÍ ÚLOHA KSČ

Nemyslím, že by okamžitý, kvapný vznik druhé strany zvlášť prospěl tomuto konkrétnímu vytváření demokratické společnosti. V jednom ohledu by ji však mohl poškodit v samých základech.

Má-li demokratizace pokračovat tak, aby mohla dospět do stadia, v němž konsolidace bude znamenat opravdové zabezpečení a nikoli nebezpečí zvratu, pak tento postup nemůže mít takový charakter, aby bezprostředně ohrozil postavení komunistické strany jako tzv. vedoucí síly společnosti. Komunistická strana, konkrétně její mocenské centrum a většina funkcionářského aktivu, nehodlá odstoupit od moci a vše nasvědčuje tomu, že se v současné době ani nehodlá o moc dělit (viz např. sestavení nové vlády). Přitom má špičkové státní orgány natolik zajištěny, aby mohla v případě bezprostředního ohrožení, tedy **kdyby již neviděla jiné východisko**, použít násilných prostředků k zvládnutí situace.

Tato možnost (a nemusí být zcela nereálná) je posilována tlakem ze dvou rozdílných stran: jednak tlakem konzervativních stranických funkcionářů a činitelů, kteří uvítají jakéhokoli organizovaného nepřitele, aby se pokusili obnovit komunistickou stranu v její dřívější formě i s celkovým direktivním mocenským monopolem centra; ale právě tak postojem rozvážných lidí — komunistů i nekomunistů — kteří poučenými smutnými zkušenostmi dobře vědí, že obrodný proces nesmí překročit legální meze, pokud tu vůbec jsou, a obávají se nekontrolovaného výbuchu pudů a vášní. Skutečně, kdyby tu nebylo síly, která by zajistila legální průběh současných přeměn, mohla by mít demokratizace jen jeden výsledek: takový, jaký měly budo-pětské události v roce 1956.

Takto pokračovat může se demokratizační proces jevit

jako nepřilíh nadějně proplování mezi Scyllou vnitropolitických nepokojů a Charybdou vedoucí úlohy strany, a na tomto omšelém průměru v tomto případě skutečně něco je. Ale ať je to jakkoli, vedoucí úloha KSČ je skutečností, z níž musí každá reálná úvaha vycházet.

To ovšem neznamená, že se máme spokojit s tím, jak vedení KSČ samo svou vedoucí úlohu pojímá a interpretuje. Jestliže trvá na tom, že bude rozhodovat o hlavních věcech v řízení tohoto státu, pak jsou jeho obyvatelé, straníci i nestraníci, v zájmu demokratizačního vývoje povinni požadovat, aby měli právo toto rozhodování kontrolovat a ovlivňovat. Veřejnost má tak právo vědět, co všechno se vlastně dalo na tzv. prosincovém a lednovém plénu ÚV KSČ, protože tu šlo o věci prvořadého významu pro stát a každého jeho občana.

A stejně tak máme právé dovědět se, jakým způsobem v dubnu probíhala volba nového předsednictva ústředního výboru; nebude-li strana kontrolována veřejností, může být veřejnost brzy překvapena tím, že ke Kapkovi, Martinu Vaculíkovi a Švestkovi přibudou do vedení strany další představitelé starého systému. A známá píseň, obehřávaná po dvacet let, může začít znovu...

Hovoříme záměrně o občanech, o veřejnosti, protože nebudou-li zmíněná práva a možnosti přiznána všem, nýbrž jen komunistům, zvětší se tím ještě dosavadní rozdělení národa na straníky a nestraníky; a přitom právě postupné odstraňování tohoto předělu může vést k demokracii. Je to nyní zjevně jeden z nejnaléhavějších politických úkolů demokratických sil jak v řadách komunistické strany, tak mimo ni: společnou politickou aktivitou, konkrétní práci v odbozech, kolem stranických organizací, ve spolicích a sdruženích vytvářet předpoklady pro budoucí demokracii.

CO DĚLAT?

Jak je zřejmé, stavím se tu nejen za to, nezakládat hned kvapec druhou stranu, ale doporučuji řešení svým způsobem právě opačné: respektovat daný stav, tzv. vedoucí úlohu KSČ a spolupráci demokratických sil, straníků i nestraníků, jednak co nejrychleji likvidovat antikvované štěpení obyvatelstva na privilegované i neprivilegované, jednak společně působit na mocenské centrum v tom smyslu, aby demokratizace pokračovala v celé společnosti i uvnitř strany (zejména rychlým odstraněním direktivní stranické disciplíny); aby dosažený stav demokratizace byl bez prodlení legalizován patřičnými normami a aby také mocenské centrum pracovalo stále demokratičtějšími způsoby. Tak snad může, samozřejmě v optimálním případě, nastat stav, kdy demokratická normalizace politického života bude reálně možná, protože nebude spojena ani s rizikem pomsty a hrubé odvety, ani

s nebezpečím vypjatého, nedemokratického a třebaž i násilného mocenského boje.

Protože toto pojetí může vypadat příliš odtažitě, pokusím se je alespoň v náznaku konkretizovat.

Nejprve ke spolupráci straníků a nestraníků. V některých organizacích např. existuje zvyk (pokud vím i ve Svazu čs. spisovatelů), že se před zasedáním ústředního orgánu schází jeho stranická skupina a předem zaujme k příslušným problémům stanovisko závazné pro všechny její členy. Pochopitelně, že tento zlozvyk odsuzuje nestraníky k trapné úloze pasivních outsiderů, když vše je rozhodnuto předem bez jejich účasti. Pokud by však na to nestraníci reagovali vytvořením vlastní „nestranické“ buňky, málo tím spraví: jednak jsou v takových orgánech beztak bez výjimky v menšině (a na to se v minulém období pečlivě dbalo), především však jen ztvrdí daný stav. To, co dříve bylo zjevně neregulérní, dostane nyní klamný punc demokratičnosti. Není snad schůdnější cesta v dohodě všech, že se nedemokratický mrav stranických skupin zruší a že se místo toho vytvoří kupř. pracovní skupiny k řešení jednotlivých problémů, složené ze straníků a nestraníků?

V nejrůznějších podnicích a závodech se v dnešní době stranické organizace zabývají celostátním děním a mohou mnoho učinit pro rehabilitaci politické aktivity všech, tedy i své vlastní, budou-li k takovým jednáním pravidelně zvat nestraníky (k tomu samozřejmě musí i nestraníci vyvinout patřičný tlak); naopak zase učiní první krok k bývalému stavu, budou-li z těchto věcí dělat tajnosti. Pouze podobným způsobem lze také, a to je opět jeden z nejnaléhavějších úkolů dneška, aktivizovat odborové organizace. Celé velké skupiny obyvatelstva se za dlouhá léta odnaučily demokratickému provozu; početné vrstvy dělnictva, ukolébány jednou z nejvelkorysejších sociálních demagogií v dějinách, byly v době, kdy se nad celou republikou vznášela hrozba hospodářského krachu a nezaměstnanosti, přesvědčeny, že se nahoře o ně dobře starají a že tedy jejich aktivita (bylo to tak ostatně pohodlnější) je zbytečná. Začínají-li nyní — a spolu s nimi i mnozí další — vidět pravý stav věcí, musejí také hledat cestu, jak v současné obtížné situaci hájit vlastní zájmy.

Všeobecně se má za to, že k aktivizaci politického života velice přispívají tisk, rozhlas a televize. Mohly by ovšem přispívat mnohem víc. Tisk se dnes např. s oblibou zaměřuje na odhalování dalších justičních křivd z 50. let a mnohem méně se angažuje v hodnocení a kritice dnešní politiky. Je to jistě méně riskantní, ale také méně užitečné. Jistě, o minulých chybách, omylech i vraždách se psát musí. Mlčelo se o nich dvacet let a nelze je zveřejnit všechny za dva měsíce. Hlavně se však nesmí zapomínat na to, že odstranění křivd minulosti je jen část toho, co se dnes musí udělat pro budoucnost.

A tak se vracíme, i když nepřímě, k otázce druhé strany. Nebude-li nyní založena, neznamená to, že by se politická aktivizace, o níž je řeč, mohla obejít bez nezávislých skupin, organizací a institucí, které, ačkoli by byly organizovány na zcela jiných principech než stranických, přece by měly a musely zaujímat vlastní politické postoje a hájit vlastní politické zájmy. Bude-li demokratizační proces ve svém celku pokračovat, může takto přirozeně vzniklá pluralita poskytnout základ, z něhož vznikne normalizovaný politický život.

Student, 7. května 1968

Doc. Jiří Sláma

O budoucnosti socialistické demokracie v Československu spolurozhoduje ekonomika

Už několik týdnů přitahují pozornost naší veřejnosti ekonomické otázky. I když nadále pokračuje diskuse o tom, jak by se měl vyvíjet politický systém naší společnosti, i když uvnitř komunistické strany zůstává zatím stále ještě otevřenou otázkou termínu a formy příštího stranického sjezdu, i když náš rozum a cit je vždy znovu otfásan dalšími zprávami o nezákonostech a nelidském zacházení s lidmi, od kterého nás dělí v mnoha případech znepokojivě krátká doba — tlačí se ekonomika právem do popředí.

Byla doba, kdy vstup ekonomiky do veliké veřejné diskuse byl podezřelý a jak se ukázalo, ne zcela bez důvodu. Bylo to v r. 1956 po XX. sjezdu KSSS. I když i tenkrát měly otázky ekonomiky a jejího řízení značný společenský význam, bylo jich tehdy přece jenom použito k odvedení pozornosti od klíčové problematiky politických deformací v našem poválečném vývoji a odpovědnosti za ně, a zejména jich bylo použito pro to, aby byl torpedován požadavek svolání mimořádného sjezdu. V tehdy požadovaném mimořádném sjezdu mnozí právem viděli jistou naději na rázný rozchod s minulostí a s osobami, které ji reprezentovaly, a na vytvoření záruk zcela nového vývoje.

Je asi ironií osudu, že „vítězství ekonomiky“ a potlačení politických otázek v diskusi r. 1956, zajištěné převážně centrální manipulací (převážně — říkám z toho důvodu, že ekonomické otázky širokou veřejností velmi zajímaly a zajímaly ji právem), byly pro tuto ekonomiku vítězstvím Pyrrhovým. I když jsme tenkrát v r. 1956 byli daleko od toho stupně zralosti problematiky a od toho stupně pochopení klíčových ekonomických otázek, kterého je dosaženo dnes, ukazuje naše dvanáctiletá zkušenost s politickými ba-

riéry, na které naráželo řešení ekonomických otázek, že obratu v ekonomice a v ekonomické politice, ke kterému se dnes propracováváme, mohlo být dosaženo o mnoho let dříve.

Tak jako znamenalo prodlužování defektivního stavu v politice každým rokem nové nezákonnosti a křivdy, prohlubování rozkolu mezi mocí a občanem, prohlubování krize strany a společnosti — rozvíjely se do stále větších rozměrů také ekonomické procesy, které, spřízněné s defektní politikou, vyvolaly vážnou ekonomickou krizi naší společnosti.

Krize, do které se dostal náš politický a společenský systém a koncepce jeho rozvoje, našla svůj korelát, ale také silný zdroj a podnět svého překonání, v kritickém stavu naší ekonomiky i koncepce jejího rozvoje.

Krize ekonomiky, kterou ovládala v tak mnohém vadná a chybná politická moc, krize ekonomické základny moci se nutně stala krizí této politické moci samotné.

Prohlašuji-li nyní, že je na místě vzestup zájmu občanů o ekonomiku, neznamená to, že nehrozí žádné nebezpečí z potlačení nejžhavějších otázek politiky pod záminkou nutnosti prvotradního řešení závažných ekonomických záležitostí.

Přesto si však myslím, že je třeba se bez velkých obav ze záměrně navozeného vytlačení politiky z diskuse s ekonomikou věnovat rozsáhlému, hlubokému a samozřejmě veřejnému rozboru ekonomické situace a konfrontaci zájmů a stanovisek v oblasti ekonomiky. Diskuse o cestách demokratické tvorby a kontroly moci musí pokračovat. Mohla by však vyznít naprázdno nebo ztratit na účinnosti, kdyby nebyla vedena v kontaktu s diskusí prohlubující společenské poznání naší ekonomické problematiky. Nejen v naší situaci platí, že hlubinné zdroje politických procesů, konfliktů i retardačních tendencí jsou právě v ekonomice.

SVOBODA A BOHATSTVÍ SPOLEČNOSTI

Otázky ekonomické existence a otázky duchovní existence zaujímají různé místo v systému hodnot různých společenských vrstev a ve společenském povědomí různých vývojových etap lidské společnosti. Přes tuto rozdílnost bychom museli odmítnout jakékoliv nad lid se povyšující, panské představy o tom, že pro dělníky a rolníky je otázka duchovní svobody div ne nicotnou věcí, kterou hladce obětují za ekonomický blahobyt. Je však jisté třeba ukazovat, jak duchovní nesvoboda nejenom omezuje člověka v uspokojování jeho duchovních potřeb, jak ukracuje tuto podstatnou složku jeho životní úrovně, ale jak také oslabuje ve složitých, ale ne významných souvislostech i ekonomiku a ohrožuje ekonomickou existenci každého z nás.

Závažná je i opačná souvislost, kterou by měla mít

stále na zřeteli ta vrstva, která je už profesionálně spjata s duchovní svobodou a je občas nakloněna nedoceňovat otázky ekonomické existence člověka, vrstva inteligence. Jde o souvislost, ve které míra ekonomického rozvoje a míra bohatství společnosti určuje prostor, ve kterém se může pohybovat duchovní a politická svoboda této společnosti.

Jsem ovšem dalek toho, dělat jednoduchá krátká spojení těchto dvou oblastí. Přesto však musím klást otázku: Jaká může být míra reálné svobody pro člověka, kterého jeho zapojení do nedostatečně vyspělé ekonomiky a do korespondujícího technického systému, na němž je založena jeho práce i úroveň spotřeby, poskytována mu touto prací, pro člověka, který je stále ještě připoután k převážně ekonomické a práci podřízené reprodukci vlastního života? A jaká je přirozená tendence politické moci ve vztahu k tomuto člověku? Nebude i socialistická moc — až do doby, ve které bude její ekonomická základna daleko bohatší, — i při nejlepších humanistických záměrech v neustálém pokusu nakládat s tímto člověkem, produktem chudé ekonomiky, jako s manipulovatelným a k manipulaci přímo nabízeným objektem?

Je jisté, že ani bohatství společnosti nechrání před nesvobodou a že dokonce některé způsoby pohybu a života bohaté společnosti a zejména některé způsoby tvorby bohatství, které daly vzniknout a udržovat se bohatým společnostem, jsou přímým zdrojem omezování svobody a příčinou nesvobody. Přesto však podle mého hlubokého přesvědčení platí, že má-li nějaká společnost dnešního světa dosáhnout vysoké míry politické a duchovní svobody pro všechny své příslušníky, musí to být společnost vysoce efektivní a bohatá.

KONZERVATIVNÍ ZÁJMY MOCENSKÉHO APARÁTU

Z velkého množství ekonomických problémů, které doslova zmitají naši společnosti, bych rád poukázal alespoň na dva, které mají na první pohled velmi různou povahu, avšak shodné nesmírný význam jak bezprostředně ekonomický, tak i nepřímo v politice.

Nejdříve několik slov o ekonomických zájmech a tendencích aparátu moci a účastníků moci. Jestliže přihlídneme blíž např. k postavení a úloze centrálního hospodářského aparátu tohoto státu, zjistíme, že je velmi spojen s tou byrokratickou a centralistickou podobou socialismu,* se kterou se nyní chceme důrazně rozloučit. Jakmile začneme důsledně uskutečňovat přechod k socialistické tržní ekonomice a jí odpovídající úloze státu v ekonomice, ukáže se jasně to, co není už delší dobu mnoha lidem v tomto aparátu i

*) Je na místě připomenout, že už před více než 100 lety píše Marx bez obalu a výstižně o despotickém významu a o demokratickém komunismu jako o různých formách komunistické společnosti.

mimo něj tajemstvím, že tento aparát, který snad vyhovoval dřívějšímu systému, kdy všechna moudrost společnosti údajně jako by vycházela z jednoho centra, je dnes „morálně opotřebovaný“ pro novou situaci a je jenom zčásti — její velikost si netroufám odhadnout — použitelný v situaci nové. Jaký tedy může být poměr tohoto aparátu vcelku (nejde o jednotlivce) k provádění změn v politice a hospodářství? A naopak: Jak velika může být tato změna, dokud bude v nějaké míře v rukou tohoto aparátu?

Jsem toho názoru, že jenom soustředěný tlak uvnitř komunistické strany a mimo ni, stejně jako určitá míra distancování se strany od celé hospodářské, politické, bezpečnostní atd. mašinérie moci může paralyzovat konzervativní a retardačně působící zájem a vliv této mašinérie a převést společnost do bezpečnějších poloh nové etapy našeho vývoje, ve kterém už bude demokratická kontrola moci zajištěna. Jako komunist (jeden z mnoha podobných), kterému leží na srdci osud země a jejího lidu víc než monopol moci strany, ve které doposud prožil větší část svého života, musím poctivě prohlásit, že bych se silně obával o výsledky tohoto úsilí, kdyby mělo být zajištěno pouze obrodným procesem uvnitř strany. Nejde ani tak o retardační vliv, vyplývající z dřívější přímé angažovanosti poměrně úzké, i když vedoucí části strany v krutostech, nezákonnostech a chybách minulosti. Jde spíše o korumpující účast mnohem větší části strany (a v jistě míře prakticky všech jejich příslušníků) na privilegované a monopolizované moci. Bylo by směšné myslet si, že tato problematika je vyřešena kupříkladu zrušením tzv. kadrového stropu. I za situace, kdy není moc zcela uzavřena nekomunismem, jde o to, jak velké jsou jejich šance, jak je nedostatkem soutěže o moc deformován přirozený vstup nejzdatnějších lidí a nejlepších myšlenek do správy společnosti. Případy, kdy kvalifikaci a charakter nahrazovala stranická legitimace, jsou pouze nejhrubším výrazem této situace.

Nemohu si odpustit otevřenou větu i na adresu postavení a zájmů vrstvy, do které profesionálně patřím. Nejsou takto v nějaké míře korumpováni podílem na privilegiu moci kupř. i pracovníci v oboru společenských věd? A to zejména do té doby, pokud se nezačnou plně orientovat na výzkum těch socialistických základů našeho společenského života, které nejsou podle mého soudu jednoduše závislé na doposud silně monopolním způsobu tvorby moci v naší společnosti? Tady někde asi vězí jádro problému naší objektivizace obsahu, objektivizace společenského postavení a zájmu našich společenských věd. I těchto několik málo poznámek k otázce existenčních zájmů mocenského aparátu, korupce spojené s výlučností tvorby moci a účasti na ní, k postavení a zájmům pracovníků ve společenských vědách i k problému obrody strany ukazuje, jak složitý a náročný úkol má naše společnost před sebou.

PROBLÉMY KOLEM INVESTIC

Zdánlivě zcela odlišný charakter má dnes široce přetřásaná investiční problematika naší země. Svoboda slova, svoboda obhajoby různých ekonomických zájmů vynesla na světlo mnoho velikých investičních požadavků. V pořádku je, že se to vůbec děje a v pořádku je i to, že se to děje na veřejnosti. Doposud převážně kabinetní řešení těchto otázek vedlo k tomu, že se naše tak zvané všelidové vlastnictví fakticky realizovalo ne ve prospěch společnosti, ale že z něho těžily hned ty, hned ony dílčí, skupinové zájmy. Místo toho, aby se tyto zájmy otevřeně a veřejně střetly a omezovaly navzájem — což vždy ulehčuje řešení, které takto bylo a zatím ještě je vloženo v neúměrném rozsahu na bedra politické a hospodářské moci, dosahovaly vítězství kuloárními cestami a vlivy. Jaké ovzduší a jakou morálku v politickém a hospodářském rozhodování to vytvářelo, je zbytečně roznvádět.

Je dobré si uvědomit, že vedle svobody slova, která pouze dovolila, aby se projevil, mají tyto miliardy a desítky miliard investičních požadavků dané chvíle hluboký základ v celém našem hospodářském vývoji už od počátku 30. let tohoto století. Od té doby se totiž datuje vznik a růst dluhu na národním bohatství, který naše společnost na sebe z nejrůznějších důvodů postupně brala — někdy ze svého vlastního rozhodnutí, někdy více či méně pod tlakem okolností. Stačí připomenout ochromení hospodářství v letech krize, plundrování hospodářství za války a vážné nedostatky naší hospodářské politiky v posledních 15–20 letech. V těchto posledních 15–20 letech jsme přidali nejednu částku k tomuto zadlužení a v budoucnosti tím, že jsme nelikvidovali přestálé provozy a amortizaci z nich používali k rozvojovým investicím, že jsme přesunovali prostředky ze spotřebního a potravinářského průmyslu na investice průmyslu těžkého a vložili je tam neefektivně, že jsme dále prohloubili zaostrávání ve výstavbě komunikací, bytů, sociálních, tělovýchovných a rekreačních zařízení, fondů pro vědu a školství i pro infrastrukturu vůbec.

Je jenom tragikomickým výrazem neúměrných a téměř velmocenských aspirací naší politiky včetně politiky hospodářského růstu, že jsme i v odvětvích nejbohatěji dotovaných společenskými prostředky orientovali vše na další rozvoj, na výstavbu nových závodů a že jsme přes míru provozovali a provozujeme závody, které měly svoji ekonomickou existenci už dávno ukončit.

Dnes se tedy střetávají investiční požadavky, jejichž podstatná část je o sobě oprávněná. Zrušení huti Konev na Kladně je zrovna tak kategorickou nutností jako podstatné rozšíření bytové výstavby. Avšak zejména v této situaci neexistuje pro žádnou z těchto otázek ekonomické řešení o sobě, jenom z hlediska nutnosti přijetí tohoto řešení jako takového.

Naše „dluhy“ jsou tak velké a „platební schopnost“ našeho hospodářství v daný moment je tak malá, že bude nutné přijímat priority, které vyřadí pro nejbližší dobu možná většinu z těchto o sobě oprávněných požadavků.

Fungující trh, který by pod kontrolou vlastních ekonomických zájmů krotil sebeoprávněnější chutě každého podnikatelského investičního subjektu, doposud nemáme a i když je možno jeho tvorbu urychlit a zesílit jej vpádem zahraniční konkurence do naší ekonomiky (i s využitím zahraniční půjčky), musí daleko největší část této selekce provést hospodářské centrum.

To nemůže nevyvolat obavy v každém, kdo si je vědom toho, jak i v této oblasti typicky makrostrukturálních rozhodnutí, která se obvykle vyhlašuje za vhodný příklad úlohy státu a nedostatečného trhu, nebylo centrum doposud schopno vytvořit a uplatňovat stabilní investiční koncepci s prioritami, které by na základě solidní ekonomické kalkulace zajistily trvalý růst národohospodářské efektivity.

Zejména si musíme být vědomi toho, že oprávněné investiční nároky, které zrodil obrovský dluh na našem národním bohatství, který budeme zmáhat podle výkonnosti naší ekonomiky ne méně než 10–20 let, se v mnoha případech stávají trojským koněm velmi úzkých a těžko postižitelných zájmů různých místních, profesních a jiných kolektivů, které na určitých preferencích, akcích, atp. profituji ve svém společenském, mocenském i hmotném postavení. K jejich podpoře a ochraně a ne vždy ve vlastním zájmu se mnohdy mobilizují velké kolektivy pracujících a občanů.

V této souvislosti stojí nová vláda a také nové předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa i její ústřední výbor před velkými těžkostmi. Každý ústupek těmto tlakům za mez, kterou tvoří potřeba obnovit ekonomickou rovnováhu a optimální strukturu investic (kterou bude ovšem třeba teprve určit a je to úkol nesmírně obtížný a prakticky splnitelný pouze pod 100%) — byť se tímto ústupkem získala jistá politická podpora té či oné mocenské skupině, tomu či onomu stanovisku k budoucímu rozvoji, byť se tím dočasně upevnila moc jako celek — je velmi nebezpečný pro osudy této země.

Zdá se, že naše společnost musí řešit příliš mnoho úkolů najednou. Musí se především důsledně rozejít s minulostí a překonat „volání zpět“ k dřívějšímu monopolu moci, „volání“, na které slyší mnohem více lidí, než na první pohled tušíme. Musí však současně také položit pevné základy pro naši politickou a ekonomickou budoucnost.

Ve skutečnosti jde stále o týž úkol. Politika ve smyslu vedení společnosti nemůže při jeho plnění přeskákat daný stav. Nemůže také nést s lidmi. Nemůže se však oportunisticky smířovat s tím, co je, a nepřemáhá setrvačné tendence v ekonomice i ve vědomí

lidí. A co je to nejobtížnější a na čem konečně nejvíce záleží — musí překonávat sama sebe. Sotva to dokáže ze svých vlastních a vnitřních pohnutek. Měla by být tedy vděčná — myslí-li to vážně s demokratickým socialismem — za každý impuls se strany veřejnosti, za celý ten společenský tlak, který se po lednu rozvinul a který ji nutí, aby překonávala své vlastní bariéry.

Reportér, č. 20, 15.-21. května 1968

Dalimil

Obava a rozvaha

Půldruhé měsíce po Drážďanech se sešla schůzka představitelů socialistických zemí v pozoruhodně neobvyklém složení: jestliže v drážďanském chyběla tradičně Jugoslávie a méně tradičně Rumunsko, v moskevském zcela netradičně Československo. S výrazným psychologickým efektem — se smíšenými pocity občanů a státníků nezučastněné země — pořadatelé zřejmě počítali (podle budapeštského dopisovatele Tanjugu prý došlo ke schůzce z iniciativy W. Ulbrichta, zatímco J. Kádár k ní měl výhrady), na těsně předcházejícím dvoustranném československo-sovětském jednání nebyla o uvažované schůzce řeč.

Ve smíšených pocitech našich občanů a státníků se zrcadlí proměna nálad. Atmosféra prvních poledních týdnů a měsíců, kdy všechny nebo téměř všechny spojovala jen jedna obava, aby se to nevrátilo do starých kolejí, je tatam. Pomalu se rovněž zapomíná na mezinárodní obdiv k politické zralosti „demokraticky smýšlejících Středoevropanů“, k „dokonalé režii destalinizace“, k „politickému zázraku pokojné revoluce“. Travičí studní — doma i jinde — jsou opět při práci. Vystoupení prof. Hagera v NDR, kritizujícího J. Smrkovského jako představitele nacionalismu a revizionismu, se zdá být už dávnou minulostí. Počet narážek a víceméně skrytých i otevřených výpadů od té doby výrazně vzrostl.

K vystoupení prof. Hagera došlo v době mezi abdikací A. Novotného a volbou L. Svobody. Národ na ně reagoval jednotně. Od té doby se náš vnitropolitický život značně diferencoval. A připustíme, že se stal jaksi „normálnější“: na novém stupni se reprodukuje rozdíly v politickém myšlení jednotlivých skupin a vrstev obyvatelstva.

Obavy vyjadřuje i titulke na první straně nedělního Rudého práva. „Vyvarovat se chyb, které by zmařily velké naděje“. V kontextu zprávy, z níž je uvedená věta vyjmuta, se hovoří o nutnosti postupovat obezřetně, dobře se zamyslet nad každým rozhodnutím, majít čas na důkladné uvažování každé věci. Všechno vlastnosti, které nejsou nikdy špatnými rádci v politice.

Radikálně naladění lidé si ovšem kladou otázku: neskryvá se za těmito výzvami bezděčná snaha přibrzdit vývoj nebo jej dokonce zastavit? Radikalismus lidí, kteří odmítají jakoukoli obezřetnost a rozvahu, jakékoliv přibrzďování či zpomalování by nezasluhoval velké pozornosti. O slovo se však hlásí politický instinkt vypěstovaný mnohaletými zkušenostmi položitých rozhodnutí s „kultem osobnosti“. Politický smysl výzev k opatrnosti a varování před chybami je proto třeba zvážít v nejširších dobových a společenských souvislostech.

„Československo nežije ve vzduchoprázdnu,“ cituje uvedený článek z projevu J. Smrkovského, „je součástí socialistického tábora a přátelství se Sovětským svazem a socialistickými zeměmi je nedotknutelné, ale naše bratrské vztahy musí být vytvořeny na základě naprosté vzájemné rovnoprávnosti a naši přátelé nám nesmějí mít za zlé, když třeba v tom či onom se od nich budeme lišit.“

Citovaný výrok naznačuje základní problém naší národní politiky. Progresivní socialistické síly u nás usilují o budování nového společenského řádu v souladu s reálnými národními podmínkami a potřebami — usilují o „československý“ socialismus. Jako síly internacionalistické a socialistické usilují zároveň o zachování spojení se Sovětským svazem i s ostatními socialistickými zeměmi. To by ovšem nemělo být zásadně v rozporu. Ale jistý — byť i řešitelný — rozpor zde je: stalinistický obraz socialismu a s ním spjatý model společnosti, jehož zvláštní odrůdou byl i náš polodemokratický „direktivní“ politický systém, zformovaný v padesátých letech, se zdaleka ve všech socialistických zemích nevyžil.

V mezinárodním ohledu představují důsledky tohoto pojetí socialismu i jisté prvky nerovnoprávnosti ve vztazích mezi socialistickými zeměmi. Ty se pak promítají i ve sféře ideologickopolitické, v podobě tlaku, aby se rozvíjel socialismus podle šablony, která nepředpokládá respektování rozdílů v sociální a politické skladbě té či oné země, odtud odpor ke „specifickým cestám“ jako k cestám „nacionalistickým“ a „revizionistickým“, jak jsme jej mohli ve zvýšené míře zaznamenat v posledních týdnech: článek Kozlova v Sovětskéj Rossiji, vystoupení T. Živkova v Sofii atd. Odtud i příznačná poznámka v projevu J. Smrkovského: „... ale naše vztahy *musí být vytvářeny* (nikoli *jsou* vytvořeny) na základě naprosté vzájemné rovnoprávnosti...“

Řešení naznačeného rozporu vyžaduje pevného odhodlání, a to zase obezřetnost, opatrnost a rozvahu. Jedno ani druhé, zdá se, nechybí. Odhodlání a obezřetnost ovšem ještě nedělají politiku. Ta musí vyrůst z plného zvládnutí sociálních a politických sil ve *vlastní* zemi. A zde není situace zdaleka jednoduchá. Ani — přísně vzato — čtyři měsíce po lednu nemůže být. Roste nespokojenost sil, které ulpívají setrvačně na

starém. Mimořádně podrážděné se reaguje na působení tisku, rozhlasu a televize, které rozbíjejí předpoklady staré „kabinetní“ politiky a nutí dělat politiku revoluční a demokratickou, politiku, která plně počítá s veřejností, která svádí houževnatý boj s konzervativním oportunismem a byrokratismem.

Zároveň se objevil potenciální protivník komunistů, který v podmínkách krize starého systému i komunistické strany vytyčuje jinou strategii národní politiky. Strategii, která nepočítá ani s komunisty, ani se spojenectvím se socialistickými zeměmi. Hesla této staronové pravice politiky se nabízejí sama: dvacet let jste vládli a kam jste to dovedli? Běže od toho, máte-li ještě kus cti v těle, myslíte-li to s demokracií vážně!

Proti prvním hřídkám tohoto protivníka míří i Smrkovského výpad odpirající „právo napadat a ostouzet komunistickou stranu“ těm, kdož využívají kritické analýzy minulých let. Je to však výpad dvojsečný. Připomíná příliš stará schémata „ideologického boje“, která jen utvrzovala představu, že komunistům, ať mluví o čemkoliv, jde především anebo výlučně jen o jejich moc. Neboť jakým právem se odmítá právo odmítat komunisty, jestliže „zklamali“?! Právem *socialistické* demokracie? Jaká to ale potom je *demokracie*?!

Problém, jenž se v této souvislosti rýsuje, představuje snad nejzávažnější úskali naší politiky v současnosti, což dokazuje i roztržka ve Svazu slovenských spisovatelů. Ladislav Novomeský, který vystoupil spolu s dalšími proti „demokratickým jestřábům“, jej vyjádřil osobním vyznáním v článku Maluji snad čerta na zeď? (Rudé právo shodou okolností rovněž v nedělním čísle): „*Chci být při jakémkoli aktu obrozujícím socialismus. Ale nechci být při jeho likvidaci, i když by se tento neslavnostní obřad obratně maskoval demokratizačním pokřikem.*“

Bylo by zpozdilé kvalifikovat Smrkovského či Novomeského jako konzervativce, jimž jde o uchování moci. Ironizuje-li Novomeský (viz uvedený článek) Vladimíra Maňáka, který „se ptá ústy nekomunistického občana, proč se ještě komunistická strana v rámci demokracie a demokratizace sama neodbouchla“, vyjadřuje elementární logiku politického sporu — sporu o moc. Tuto logiku nemůže obejít nikdo, kdo chce dělat politiku. Nemůže ji obejít žádný komunista, pokud chce dělat komunistickou politiku; a tu ovšem nemůže dělat podkopáváním autority vlastní strany ve prospěch nějaké jiné, nové strany.

Elementární logika politické autority nepostihuje však dialektiku aktuální politiky. Klíč naznačuje argumentace těch „nekomunistických občanů“, jejichž jménem V. Maňák odmítá předpoklad, že „demokratizační úsilí, které komunistická strana začala, může být úspěšné jedině se stranou a nikoli proti ní“, protože jsou přesvědčeni, že „demokratizační pohyb byl na

komunistické straně *vynucen* progresivními občany bez ohledu na stranickou příslušnost“.

Pravda uvedené argumentace záleží v tom, že demokratizační proces byl skutečně vynucen. Jinak to ani není možné, neboť vzešel z politického sporu. Její nepravda spočívá v mlhavé kategorii „progresivních občanů bez ohledu na stranickou příslušnost“, postavené proti straně „jako takové“, proti komunistům „vůbec“. Progresivní síly komunistické strany politiky z této kategorie vypadávají. Ale bez nich je neodmyslitelný progresivní pohyb našeho politického života, vnitřní vývoj *dané* politické moci. Politika, která tento fakt ignoruje, která si bude klást za cíl mocenskou porážku komunistů jako nepohodlné síly, jež už je jen na obtíž skutečné demokracii, riskuje nevyhnutelně nejen vlastní porážku, neboť nemůže nabídnout žádnou vážnou alternativu k demokratické socialistické politice progresivních sil v komunistické straně. Je proto jen jedna alternativa pro ty, kdož sledují skutečné zájmy národa: Politika pozitivní spolupráce a politika dohody všech činnorodých sil, které vyvstaly v celém polednovém období — spolupráce a dohoda komunistů, socialistů, demokratů, i aktivní účast „angažovaných nestraníků“ na této politice. Jen tak může vzniknout síla, která prosadí rozvoj socialismu na demokratickém základě a rozvoj demokracie na základě socialistickém. Jen tak je možno překonat obavy *všeho druhu* — a v neposlední řadě i obavy v jednotlivých zemích socialistického tábora.

LL č. 12, 16. května 1968

Zdeněk Pochop Proletáři, spojte se

Četl jsem si v 10. čísle LL reportáž Edy Kriseové o těžkém údělu dělnických žen v naší společnosti a napadlo mi, že vlastně stejně neveselá reportáž by se dala napsat i o valné části našich dělníků. Těch, kteří v pochmurném, hluchém prostředí osm hodin denně plní svou normu u zastaralých strojů, těch, kteří v primivních běžících pásů vykonávají dny, týdny, měsíce milióny stejných pohybů, těch, kteří si na hranici svých sil vylepšují důchod. A vzpomněl jsem si, jak jsem nedávno v horách potkal četnu dělnické mlice při jakémsi cvičení. Byli to tatíci nikoliv nejmladší a velice se snažili. Vůbec se nepodobali záložníkům na vojně. Snad proto, že cítili odpovědnost k své třídě, která jim světila zbraně, aby mohli v případě potřeby bránit její zájmy.

Ale jaké zájmy? Co vlastně přinesla diktatura dělnické třídy dělníkům?

Zdá se mi, že ve skutečnosti mají dnes dělníci daleko menší možnosti podílet se na správě svých závodů než v době, kdy mohli uplatňovat svou vůli prostřednictvím fungujících odborů. Že mohou daleko méně ovlivňovat

běh věcí veřejných než v době, kdy ve volbách měli svobodnou možnost volit, tj. posílat do parlamentu skutečně své zástupce. Že totiž úpadek občanských práv po vítězství dělnické třídy postihl ve stejné míře dělníky jako ostatní vrstvy obyvatel. Za zády bdící ozbrojené milice byla povolna rozchvácena dělníkům práva, která si vybojovali v stoletém úspěšném boji. Práva na práci zdá se mi výsledkem hubeným, i když ho nechci podceňovat. Ale bylo by snad na čas zepřít se i na jakou práci. Neboť pochybuji, že někdo může mít uspokojení z práce, která, ač vyčerpávající, nepřináší společnosti užitek, ale právě naopak. Musí být dost otřesné vědomí, že čím více budu pracovat, čím více budu vynakládat úsilí, tím více na mne bude společnost doplácet. A to je dnes reálná situace mnoha našich závodů. Je to snad v zájmu dělníků?

A přece mají dnes zřejmě mnozí dělníci pocit, že někdo ohrožuje jejich zájmy. Slyšeli jsme už i takovéhle věty: ještě je tu ozbrojená dělnická milice, má dobré zbraně a dovede s nimi zacházet. A v podtextu mnoha projevů cítíme oprávněnou obavu, zda dělníci pochopí, že dnešní změny ve veřejném životě jsou i v jejich zájmu stejně jako mnohá nutná nepopulární opatření hospodářská.

Dvacetileté působení líbezných znějících hesel nezůstalo tak zcela bez účinku. Mnozí patrně nejsou schopni ani ochotni ještě dnes podrobit jejich obsah kritickému zkoumání. Položit si třeba otázku, co je skutečnou náplní té vyšší formy demokracie, kterou jsme nastolili po Únoru, jak je v praxi naplněno heslo vlády lidu, pro lid, s lidem. A vůbec, zda jsme se vytyčenému ideálu po dvacet let přibližovali nebo vzdalovali. Tento národ nebyl z nejchudších na světě. Jak jsme po dvacet let rozmnožovali dědiciv, o kterém jsme tak často slyšeli, že bylo neblahé?

Pro mnohé dělníky je zřejmě zážitek z hospodářské krize v třicátých letech základní a určující. S tímto zážitkem také často porovnávají svou současnou situaci a pochopitelně docházejí k pozitivnímu výsledku. Konstatovat pokrok je ovšem jednodušší než vážít míru pokroku ve vztahu k daným možnostem. Oficiální propaganda uplynulého dvacetiletí toho bohatě využívala. Netřeba se proto divit, že mnozí dělníci se dnes cítí ohroženi. Domnívají se, že mají co ztratit. Rozptýlit tyto jejich obavy zdá se mi ze všeho nejdůležitější.

Ale kdo najde ta správná slova, která by jim byla blízká a kterým by uvěřili? Mají pocit zajištěného životního minima, a to není málo. Kdo je dokáže přesvědčit, že musí chtít víc, mnohem víc? Nejen právo na práci, ale i právo na užitečnou, efektivní práci, právo fakticky (nejen deklarativně) se podílet na správě věcí veřejných, právo na slušné pracovní i životní prostředí, právo na rychlou a pohodlnou dopravu z práce a do práce, právo na laciné a spolehlivé služby, právo na skutečný odpočinek, na životní pohodu, v které by zůstal prostor i pro výchovu dětí a radost z dětí, právo na smysluplný život,

který by nebyl jen trapným klopýnutím mezi zrozením a smrtí. Chtělo by se člověku občas zvolat na veřejném prostranství jako za dávných časů hlasem neodlidštěným zvukovou aparaturou: Proletáři, uposlechněte svého starého hesla a spojte se k dosažení těchto svých práv! Ale jsou to ta správná slova? Kdo najde slova, kterými by je přesvědčil, že jen fungující společnost může zajistit všechna tato jejich přirozená práva, a že tudíž inteligence je jejich spojencem, neboť její zájmy nejsou a nikdy nebyly v rozporu se zájmy dělníků? Komu uvěřit, že je v jejich zájmu, aby uvěřili? Mají svou zkušenost a často už ptáčkovi pěkně zazpívali.

Přesto doufám, že je zcela pošetilá má obava, aby se nespojili s chytrým manipulátorem sami proti sobě. Ne proto, že bych si dělal iluze. Tradice máme pestré a můžeme si vybírat z dosti široké palety. Také touha po svobodě může být, rozhodně alespoň na čas, přehlušena touhou po bezpečném závětrí. Jen doufám, že nelze ze svobodné vůle zvolit (s plným vědomím dosahu své volby) život bez perspektiv nebo s perspektivou bankrotu. A to je vlastně jediná alternativa procesu, směřujícího k demokracii bez přívlastku a socialismu s přívlastkem, který by ho odlišil od všeho, co bylo za něj až dosud neprávem vydáváno.

LL č. 12, 16. května 1968

Pavel Kohout

Občane — a co teď?

Čas neúprosně miji.

Na hrob Stalina a Gottwalda jsou už po patnácti kladený jarní květy. Řadový pracovník stalinské a gottwaldovské justice po patnácti letech účtují se svým svědomím v jarních lesích.

Hle — rozpětí tragédie.

Minul čas politických estrád, které vyvolal v život Leden se stejnou naléhavostí jako Květen barikády a Únor vystoupení milic.

Hle — posun žánru moderní doby.

Milióny občanů si znovu kladou nebanálnější otázku lidských dějin:

CO DĚLAT?

Především: nenahrazovat legendu legendami.

Přilíš mnoho proroků rozsvěcuje už zas svatozáře svých zásluh. Nečínáme to!

Připusťme, že hlas spisovatelského sjezdu získal na váze především díky neuvážené sankci Antonína Novotného a spol.

Připusťme, že strahovské události mohly skončit obvyklým kompromisem, kdyby měl té noci službu chytřejší důstojník.

Připusťme, že sami členové ÚV strany měli začátkem ledna malou představu o tom, kde budeme v květnu.

Připustíme, že ještě menší představu měli angažováni i neangažovaní straníci i nestraníci.

Připustíme konečně, že vedle vědomého úsilí jednotlivců i skupin působí něco jako zákonitost vývoje, náhoda, příležitost, prostě génius doby.

Připustíme, že jsme taky jednou měli štěstí.

Važme si ho, střežme je, rozvíjíme je, nedopustíme, aby nám obrostlo staronovými mýty.

Takový mýtus představuje i opětné naléhavé volání po *nezbytnosti jednoty*.

Je na čase říci si, že jednota patří mezi pojmy s velmi proměnlivou hodnotou. Vždyť jenom jednota samotné komunistické strany před únorem a po něm má zcela rozdílný charakter.

Předúnorová jednota byla *mravná*. Členové strany dobrovolně přijali její revoluční program, protože obsahoval poselství lidskosti. Tento program plnili i kontrolovali.

Jednota padesátých let byla *nemravná*. Členové strany se dali degradovat na vojáky, důvěřující v neomylnost generálů. Generálové revoluci odlišili. Vlna padla i na vojáky.

Část strany z toho vyvodila nutné důsledky. Od té chvíle jednota fakticky neexistuje.

Vzniklá nejednota je zhruba úměrná podílu vlny i názorového rozdílu mezi Antonínem Novotným a Ludvíkem Vaculíkem. Musí-li být dosud oba v jedné straně, je tato nejednota *opět mravná*.

Volání po jednotě je ozvěnou z dob obecné nemravnosti. Ačkoliv po ní současně volá i muž tak mravný jako Alexander Dubček.

I tím plnil dosud Alexander Dubček svou skutečně historickou úlohu. V době, kdy staré zákony ztratily váhu a nové nevstoupily v platnost, stal se bariérou, o níž se třetili vášně.

Snad ani netušíme, čemu dokázal zabránit!

Avšak čas neúprosně miji.

Nové mravné jednoty nelze dosáhnout apely, ale pouze odstraněním příčin nejednoty.

Hlavní příčinou nejednoty je zcela protichůdný názor dvou křídel strany na řízení socialistické společnosti. Jedno uskupení — vzdor svým revolučním zásluhám a navzdory slovním souhlasům s obrodným procesem — je schopno plodit pouze nové formy absolutismu. Sporá tvůrčí potence těchto lidí nebyla a není schopna vyřešit žádný základní problém, ekonomický ani politický. Dostanou-li se znovu k moci, vytvoří nejvyšší rafinovanější policejné byrokratické aparát, který by je lépe chránil.

Druhé uskupení ve straně kategoricky žádá otevřenou socialistickou společnost, která by se poprvé v historii přiblížila ideálu tím, že ekonomickou svobodu člověka umocní jeho plná svoboda duchovní.

Jsou to koncepce slučitelné asi jako oheň a voda. *Mezi nimi není a nemůže být jednoty!*

Přesto je tato jednota znovu a znovu požadována.

Argumentuje se tím, že nejednota komunistů vyvolává a upevňuje jednotu nekomunistů, že strana, obtížná minulostí a vystavená kritice, ztrácí vinou nejednoty myšlenkovou i akční předstih — a tím samu vedoucí pozici.

Ozývají se dokonce názory, že musí být připravena dobýt ji znovu silou. *Je to příklad stavění věcí na hlavu*. Stranu oslabuje právě přežívající nemravná jednota! Kdo z občanů, o které nejvíce jde, může bez pochyb vstoupit do strany Antonína Novotného i Ludvíka Vaculíka? Vždyť vstupuje současně do dvou stran.

Dvě strany v jedné nemohou dlouho existovat. Strana dvou stran nemůže získat novou důvěru. Strana dvou stran může v nejlepším případě plodit nové kompromisy.

Proto je nezbytné třeba *mimořádného sjezdu*, aby se komunistická strana buď *očistila* — anebo *rozdělila*.

Jedině tak může vzniknout strana *nové mravné jednoty*.

Na obvodní konferenci komunistické strany v Praze 1. byl můj projev — jak praví stenogram — devatenáctkrát přerušen bouřlivým potleskem. Přes osm set delegátů odhlasovalo jeho vydání tiskem. Dopis A. Novotnému, který jsem přednesl, schválili aklamaci proti čtyřem hlasům.

V tajných volbách mě totéž plénum nezvolilo za delegáta městské konference.

Na městské konferenci ztratil každý angažovaný progresivní nejméně pětinu hlasů.

Na krajských konferencích se zvedala vlna nevrážísti proti všem, kdo nejdůležitější prosazují nový kurs. Mluvčími této vlny byli většinou delegáti dělnických organizací.

Už několikrát jsem zaslechl znepokojivou otázku: *Nemůže i mimořádný sjezd skončit fiaskem?*

Ano i ne.

Ano, pokud budou jménem dělnické třídy mluvit i nadále tito delegáti.

Ale dělnická třída promlouvá i jinak. Třeba slovy hornického předáka Josefa Raby na krajské konferenci v Ostravě, jak je uveřejnila 30. dubna Práce. Jmenuji ho za mnohé.

Dělnická třída v Československu vydala ze sebe v tomto století plejádu skvělých politiků. Musí si rychle uvědomit, že byla nejhůř postižena právě v této sféře. Politický aparát Novotného éry nepotřeboval její skutečné reprezentanty. Pokud je nepřizpůsobil svým potřebám a svému stylu, vpálil jim prostě a krátce cejch rebelantů — stejně jako nám.

Otázka dne tedy zní: *Kdy si dělníci najdou nové mluvčí místo těch, kdo se za ně vydávají?*

Televizní přenosy ze závodů a družstev představily v minulých dnech celé zemi desítky dělnických Vaculíků.

Je nejvyšší čas, aby si je stranické kolektivy postavily do čela. Aby je a pouze je vybavily mandáty na

mimořádný sjezd!

Tito mysliví lidé s námi rychle najdou společnou řeč. Pro ně nebudou diskusní příspěvky komunistických vědců portugalského jako pro lidi, kteří ovládají pouze žargon politických frází. Tomuto žargonu ostatně nerozumí ani stranická inteligence. Pouze sjezd myslivých komunistů může obnovit mravnou jednotu strany. *Pouze taková strana může úspěšně usilovat o jednotu celé společnosti!*

Do té doby zůstane tato rozhodující jednotka zbožným přáním. Do té doby se musíme nechat strašit.

Československem obchází *strašidlo opozice*. Straší s ní právě ti, kteří se nejvíc zasloužili o její existenci. Dokázali ji vyvolat i v řadách vlastní strany.

Ríkají *opozice* se stejným patosem a ze stejných důvodů, jako kdysi říkali *banda Slánského* a pak *jugoslávští revizionisté* a ještě nedávno *ideologická diverze*. Ve snaze znovunastolit svou vládu tvrdě pěti tvrdí dnes jako dříve, že *opozice usiluje o restauraci kapitalismu*.

Rozpomeňme se!

Usiloval o ni Rudolf Slánský? Usilovali o ni komunisté, vyloučení v roce 1961? Usiloval o ni snad IV. sjezd svazu spisovatelů?

Ostatně stačilo málo, snad jeden hlas v politickém byru na sklonku minulého roku, a mohli jsme si dnes číst v novinách, že o ni usilovala zatčená banda Dubčeka, Smrkovského a spol.!

V provincii a v lednu to byla jejich *opozice*, která zachraňovala socialismus před propastí.

Kdo si tedy už zase troufá bezdůvodně obviňovat ty, kteří sotva začali oponovat Dubčekovi?

Co dokazuje, že jsou nepřáteli socialismu? Že nevládní legitimace komunistické strany? Že mají legitimace jiných stran? Že touží po straně, která tu ještě není?

A co když budou muset založit první opoziční stranu komunisté? A co když bude větší garanci socialismu než ta dnešní?

Zdá se, že největším restaurátorem kapitalismu v myslích mnoha občanů byl donedávna komunista Antonín Novotný.

Ve svazu spisovatelů se ustavil Kruh nezávislých. Došlo k tomu na celopražské plenáře, kterou po mnohaletém mlčení ovládli spisovatelé nekomunisté.

Měli co říci a měli právo to říci.

Jakmile promluvíli, diferencovali se na velké, menší a malé, stejně jako už dřív spisovatelé komunisté.

Některí promluvíli tónem, jakým jsme mluvili v padesátých letech my. Většina žádala spravedlnost a současně nabídla spolupráci rovných s rovnými na projektu demokratického socialismu.

Máme tedy ve svazu spisovatelů silnou a dobře organizovanou opozici. Chce mít stejnou možnost jako komunisté: radit se na společném postupu, připravovat společně kandidátky.

Truchlivé je snad jen to, že naše nedávná výsada byla fikcí. Naposled jsme připravovali kandidátku komunistů na IV. sjezd. Pak přišli Jiří Hendrych s Vasilem Bilakem a povyžovali nás z ní.

Od té doby, co máme ve svazu opozici, zvýšila se výrazně aktivita komunistů. Chceme-li zůstat partnery, musíme opozici stačit. Chce-li se udržet opozice, musí stačit nám.

Vydělá na tom patrně Svaz spisovatelů.

Ta hlavní dělička čára zůstala tam, kde byla. V Kruhu nezávislých mám několik dlouholetých přátel. V organizaci strany je naopak několik lidí, s nimiž si léta nemám co říci.

Až o něco půjde — o tom jsem přesvědčen — budou v našem svazu společně hlasovat jako dřív lidé jedné úrovně.

Ostatní budou zase proti.

V odborech, družstvech a nových spolcích se prý objevila hesla *bez komunistů*.

Nevím. Snad.

Musí nás to znepokojovat. Nesmí nás to zastavit.

Musíme se vyrovnat s tím, že mezi námi žije nemálo lidí, kteří k nám ztratili důvěru. Musíme počítat také s konjunkturalisty. Musíme počítat reálně i s lidmi, kteří by skutečně chtěli vrátit první republiku, jako se i za první republiky našli lidé, kteří chtěli vrátit mocnářství.

Jedni, druzí i další mohou zde i onde přijít s heslem *bez komunistů*. A mohou je uplatnit i proti čestným, schopným lidem. A mohou tu či tam dokonce vyhrát.

Nesmí nás to zastavit! Uvěřme už jednou, že naši vlast neobývá spolek bláznů a dobrodruhů. Dověřme-li lednový apel činy, vrátí se zákonitě náš někdejší kredit. Stane-li se demokracie skutkem, začnou znovu rozhodovat základní lidské kvality.

Čestní a schopní komunisté budou znovu voleni, aby se znovu spojovali s čestnými a schopnými nekomunisty proti nečestným a neschopným komunistům i nekomunistům.

Stane-li se ovšem demokracie skutkem!

Prvním naprosto nezbytným předpokladem je, aby už nikdy nic nebylo *tabu*, aby se mohlo svobodně mluvit o všem.

Bohužel, znovu se začínají ozývat kategorická zaklínadla: Za minulost se nebudeme stydět! O tom a onom nehodláme diskutovat! To a ono je nedotknutelné!

Některé otázky nelze jistě zodpovědět hned. Ale mrazí mě, že bych je měl proto považovat za zodpovězené.

Reklamoval jsem na IV. sjezdu spisovatelů *právo občana práte se a vědět*. Toto právo nesmí být už nikdy omezeno — ani časově, ani tématicky.

Bude-li jen jediné téma postaveno mimo diskusi, není záruka, že k němu zítra nepřibude druhé a pozití třetí.

A pak už není opět zaručeno vůbec nic!

Jedním z nejpalčivějších témat je náš vztah k Sovětskému svazu. V současné době ho charakterizuje dvojitá obava:

SSSR se ptá, má-li náš dnešní vývoj opravdu socialistický charakter. Zemi, která desetky let bojovala o holou existenci, nelze takovou obavu upřít. Druhá světová velmoc hájí své zájmy nesrovnatelně tvrději — a začíná s tím už deset tisíc kilometrů od vlastních hranic.

ČSSR se ptá, bude-li její nesporně socialistický, avšak svébytný vývoj respektován. Ani zemi, která po fašistické okupaci zažila stalinskou deformaci, nelze upřít její obavu.

Není tajemstvím, že vztah ČSSR — SSSR je poznamenán nervozitou. Nervóznější jsme my, z pochopitelných důvodů; stačí se podívat na mapu. Každá nenadálá cesta našich státníků do Moskvy, každá schůzka, která se zdá být schůzkou o nás bez nás, každé nejasné prohlášení naší nervozitu stupňuje.

Zbavme se jí oboustranně! *Ne pštosí politikou, ale plodným dialogem*, který jediné může rozptýlit pochybnosti. Diskutujeme bez hněvu o všem, co se zdá oslabovat naši společnou pozici v rozděleném světě.

Četl jsem na IV. sjezdu spisovatelů dopis Alexandra Solženicyna sovětským spisovatelům, protože jeho vášnivý protest proti omezování svobody slova socialistického umělce byl i mým protestem; mám k letopisci padesátých let Solženicynu stejnou úctu jako k letopisci třicátých let Šolochovu: nejsou-li rovnoprávní, dotýká se to i mne.

Vyslovil jsem tím svou námitku a zdá se mi tedy normální, vyslovuje-li druhá strana námitky vůči mně či nám.

Je však nezbytné, aby byl dialog veden čestně!

Článek Literaturnoj gazety, který vytrhanými citáty představuje sovětským čtenářům českého spisovatele komunistu Jana Procházku jako buržoazního nacionalistu, jemuž v Únoru ujel poslední vlak na Západ, mám za trapnou ukázkou opaku. Budí právem znepokojení nad úrovní i úmysly dotyčné redakce.

Důvěru dvou zemí jako důvěru dvou lidí neustále obnovuje pouze čestná otevřenost. Vzájemný respekt roste z vědomí, že všechny účty jsou k nahlédnutí, že pomoc provází dík a křivdu omluva.

Byli jsme a nepřestaneme být vděční za pomoc, která zachránila naše národy před vyhlazením. Tisíce sovětských hrobů u nás nikdy nezarostou travou.

Bohužel, po roce pětáctýřicátém přišla tragická léta padesátá. Byly-li procesy s nevinnými lidmi v naší vlasti nejen inspirovány, ale dokonce přímo řízeny stalinskou bezpečností, pak by mělo zaznít osvobodivé slovo o tom, že i její aktéři budou potrestáni, že zbytky temných sil, jež tak statečně odhalil XX. sjezd KSSS, nemohou už nikdy zplodit recidivu, která by měla pro věc socialismu ve světě smrtelné následky.

SSSR má v naší zemi bezpočet upřímných přátel. Československo vždy čestně plnilo a plní své spojenecké závazky a proto si zaslouží důvěru a porozumění. Zaslouží si rovnost, která je skutečnou rovností, svrchovanost, která je opravdovou svrchovaností.

Bude-li ji mít, pak zmizí veškerá nervozita, pak tradiční vztah k Sovětskému svazu nepřestane být stálíci evropského politického nebe.

Na závěr ještě o *výstřelcích*. Slyšíme o nich stále častěji. Každý si pod tím slovem představuje něco jiného.

Konzervativci za ně prohlašují i vyjevování pravdy. Soukromě jsou přesvědčeni, že výstřelkem je celý obrodný proces. V zajetí stalinských doktrín jsou hotovi ve jménu revoluce dlat pravdu umlčovat, i kdyby tím revoluci přivedli na buben.

Toto stanovisko, ať je zastává kdokoli, je stanoviskem původců deformací, kteří ve jménu revoluce hájí sebe. *Toto stanovisko je pro komunistickou stranu krajně nebezpečné.*

S výstřelky se nicméně setkáváme. Patří mezi ně všechny neuvážené, ale tím kategoričtější požadavky politické i ekonomické, ať už pramení z neinformovanosti, nezralosti, netrpělivosti, nervozity anebo resentimentů.

Setkáváme se, bohužel, i s tím, že pro leckoho ani skutečná pravda není pravdou, jestliže ji říká komunist. Je to rub téže mince. *Toto stanovisko je krajně nebezpečné pro nás pro všechny.*

Dělicí čára kvality a cti probíhá všude. Probíhá v každém. Na rozdíl od minulosti nese teď každý svůj díl spoluodpovědnosti. Jejich úhrn skuteční nebo pohříbí naší naděje.

Donedávna se dělala politika v kabinetech. Nyní se dělá opět ve špičkách i v masách.

Žádáme záruky, že selhání špiček budou masy korigovat. Staňme se sami zárukou, že nedojde k selhání mas. *Selhání mas je poukaz na katastrofu.*

Občané, spojte se!

Spravedlivý svět je iluzí. Realitou je svět, rozrývaný mocenskými zájmy. Vymknou-li se nám věci z rukou, nechá nás tento svět vykrvácat. Najdeme-li ve své vlastní společné řešení, přineseme naději i světu!

Extrémisté jsou spojenci konzervativců!

Čas neuprosně miji.

Máme jen jeden život. A jednu příležitost.

Spojení demokracie a socialismu vytváří optimální možnost pro rozvoj naší lidské existence.

Učíme ještě jeden nebyvalý pokus:

Prohlášíme na této bázi padesátý rok existence naší svrchované republiky rokem národního smíření všech čestných Čechů i Slováků doma i za hranicemi!

V našem nejvlastnějším zájmu.

A pro příklad Evropě i světu!

LL č. 12, 16. května 1968

Zápas se strašidly

O nezastupitelnosti křesťana

Církev — slovo přímo zapáchající klerikalismem.

Farář, kněz, pop — nadmíru komické figury. Obloustlý páter s kuchařkou nebo bez, ruměné lice, dřívě zvláště pěstitel včel, dnes zatvřelý církevní muž či liberál z donucení. Ano, byli osvícenští kněží, Dobrovský, ale to už je dávno. Evangelický pan nebo bratr farář, rozumářství, deklamace z kazatelny, humanismus kantovského nebo masarykovského typu, špetka socialismu a prodávavělá noblesa.

Křesťan — stoupenec zoufale vylepšovaného světového názoru. Většinou člověk kompromisu, zlaté střední cesty, výjimečně fanatik libující si v dogmatech, neřestně zabydlený v ráji srdce, rozkošnický odmítající všechny cesty labyrintem světa. To jsou asi představy o křesťanství.

Jsem evangelický farář na venkovském sboru. Fankultu jsem studoval v „letech kultu“. Marxističtí školicelé se hojně střídali. Jeden z nich mně po jednom examenu řekl: „Znalosti máte, s ekonomikou souhlasíte, ale nechcete přijmout marxistické východisko. Musím vás nechat propadnout. Jsem odpovědný své straně právě tak, jako jste vy odpovědný svému bohu.“ — Přesto jsem dostudoval. Po tříměsíčním působení v hornické obci jsem byl náhle povolán do PTP, na vojnu musí každý. V bývalém domě dona Bosca v Ostravě jsem se setkal s kopečkáři, studenty, kulaky, lidmi pohlavně nakaženými. V takové pestré společnosti jsem žil po dva roky — bylo to výborné, zvláště pro člověka mého cechu. Po vojně jsem nastoupil do církevní služby — slabou tisícovku měsíčně. Zatím se kolem hrnula společnost: revoluce, třídní boj, vítězství a zase jiné vítězství, maďarské události, pokusy o demokratizaci a zastavování pokusů.

Proč toto curriculum vitae? Zjistil jsem, že to, co jsem napsal v prvních odstavcích, neplatí tak docela. Představy lidí se mění. Lidé v obci věděli: má plat jako nádeník. Věděli: mohl by jít jinam, ale z divných důvodů zůstává v nevýnosné farářině. Poznali: můžeme s ním hovořit o všem, není to želo, neponese nás na místa nepatřičná. Zjistili: jeho slovo jde spíš zedola než shora. Pochopili: není jedna ruka s mocnými, má to nahnutější než my. Viděli: je to člověk dost moderní, a přece má citelný odstup od moderní doby. Kdekomu bylo známo, že můžu přijít na faru. Učitelští chodili za svitu krhavé lundy. Já jsem věděl: mohu přijít kamkoliv, nebudou to pociťovat jako trapnost. Někdy neměli moji lidé čas, zrovna došli k ránu, pozdravil jsem, řekl: Jak se máte, a šel dál. Nemocní měli čas vždycky. Byli rádi, že s nimi někdo promluvil o nemocných játrech nebo kloubech.

V ten čas jsem poznal, že jen trouba se vnučuje a že

jsou i takoví, pro něž je setkání s člověkem víc než koukání na televizi. Těci jako voda — dolů — čím hloub tím lip.

V tom vidím kříž i naději.

Ale vyslovme to obecně: V čem je křesťan nezastupitelný? Co za něj nikdo neudělá a nespraví? Žádný aparát, žádná organizace, žádná ideologie, žádná moc?

Je to zápas s démony. Kdo čte bibli, nepozastaví se nad mytickým výrazem. Nelze všechno převést na racionálního jmenovatele.

Učí učitel, pachtí se vychovatel, ideologizuje politik, léčí lékař, konstruuje inženýr, objevuje vnitřní svět umělec, básník — a přece: jsou tu ještě démoni: cosi nespoutaného, cosi mimo kapitalismus a socialismus, a přesto přítomného v obou, sěpie pochyb, vnitřních ohrožení, duchovných katastrof a kataklysmat, něco, co na nestačí církevní pábníčkafení, ale ani Drda s čerty, na čem troskotají ideologie — i humanistické, temnoty, tenebres mundi, absolutní nedostatek slunce.

V tom je nezastupitelné poslání křesťana: zápasit se strašidly v sobě, ale také — a snad především — v jiných. Jít až na dno, až na konec. Objevit démonii v nás.

Ernesto Cardenal, jihoamerický básník, revolucionář, mnich, utopista a křesťan v jedné osobě, píše z kláštera, kam se uchýlil po bouřlivě ilegální činnosti: „Na politice mi stále záleží, ale vidím ji jinými očima, než jaké jsem měl dřív, vidím například, že Somozyv kořeny (Somoza — diktátor, ovládající Nikaraguu, M.B.) jsou hlubší a že se ukazují mnohdy i ve mně, v mém denním konání. Diktátoři jsou v nás, H-bomba je v našem nitru.“ — Pietismus? Únik do skrytosti srdce? — Realismus. — Sestup na dno propasti.

Jeden člověk přišel o všechno. Byl vystěhován. Byl odtržen od majetku, hmotných opor a jistot, oderván od rodových tradic. Byl ocejchován a ten cejch už nikdy nesmaže. Co mu říci? Vyložit mu společensko-politický kontext? Ukázat, že to bylo nutné a proč? Jistě, užitečná věc. Ale rána v srdci se nezavírá. A ty jsi poslán „obvazovat rány zkroušených srdcem“. To spíš mluvit o soudu. Dies irae — na tebe a na mne. Tíha. Břemeno. Ale ne Osud. Osud je výmysl Řeků. Biblický muž ví: I hustým mrakem soudu vchází Milost. Utěšováním věčné spravedlnosti v záhrobi? To je lépe jít na kořalku rovnou. Žiju zde a ty žiješ zde. Žiju teď a ty žiješ teď.

Ale co když se ti aspoň střípkem slova, aspoň výrazem očí nebo chvatným stisknutím ruky podaří vyslovit a předat, že je možné odvrátit se od úsilí znovu získat poklady, které mol a rez kazí a které zloději vykopávají a kradou. Co když ti Milost otevře přístup a ty projdeš všemi kalnými vrstvami — vrstvou vzteku a touhy vrátit všechno i s úroky, vrstvou desiluze a tísně i slizkou vrstvou opojení sebevražedného, až

tam, kde je tvůj bratr tebou oslovitelný, kde už není kal a balvan a osud, poněvadž to vše odklidila Milost, až tam, kde můžeš říci: Vždyť jsi bohatý, ty jsi bohatý, teď jsi bohatý, jsi bohatý chudobou a pravdou, pravdou a milostí. Buď vesel a pomaz hlavu svou olejem. Hospodin je tvůj pastýř, nebudeš mítí nedostatek.

V tom jsem jako křesťan nezastupitelný. Je mi jít napříč režimy a ideologiemi, napříč časem, který pohlcuje sám sebe, není-li prosvícen záslíbením Milosti. A démoni číhají.

LL č. 17, 20. května 1968

Ing. Rudolf Slánský

Jak si představuji samosprávu v našem závodě

V 19. čísle Reportéra byl uveřejněn „Otevřený dopis dělníkům Československa“, dotýkající se otázek skutečně demokratické samosprávy pracujících. Chtěl bych na výzvu Reportéra reagovat tímto článkem.

Diskuse, které o problému samosprávy vznikají, zabývají se většinou zkoumáním, zda samospráva může zajistit efektivní řízení našich podniků a zda v orgánech podniků má být rozhodujícím vliv zaměstnanců, anebo zda je nezbytné, aby v nich převažoval vliv mimopodnikových složek. Než však odpovíme na tyto otázky, bylo by dobré si položit i otázky jiné. Mají pracující vůbec zájem na tom, aby se spravovali sami? Co je třeba udělat, aby se lidé začali o myšlenku samosprávy zajímat? Je v podnicích dost lidí, kteří by byli schopni samosprávu realizovat?

Dnes při kritice dosavadního systému často slyšíme, že stranu, odbory a jiné organizace na závodech odvádělo od vlastního okruhu činnosti řešení tzv. výrobních problémů. Ale nebylo by možné se podívat na tento problém i jinak? Myslím, že lze tvrdit, že snaha o řešení i výrobních problémů v těchto organizacích signalizovala přímo hlad po samosprávě, po podílu na řízení závodů, nebo mírněji řečeno projevovala se v tomto faktu určitá tendence k samosprávě. Takto např. interpretoval uvedený jev sociologický průzkum, který prováděli v ČKD Praha — Závodě W. Piecka v minulém roce pracovníci ČVUT. Výrazem těchto snah je i ustavování různých výrobních výborů při ZV ROH, které se v řadě závodů aktivně zajímají o výrobní problematiku a plní funkci poradního orgánu vedení závodu. A už právě počet pracovníků zajímající se v různých organizacích o řešení výrobních problémů ukazuje, že na závodech je dost lidí, kteří se aktivně podílejí na hodnocení a řešení problémů, spadajících do okruhu činnosti samosprávy a kteří by se v nových orgánech samosprávy mohli kvalifikovaně zabývat zásadními otázkami správy podniků. Právě to, že v minulosti nebyly jasné rozděl-

leny pravomoci mezi vedení závodu a stranické a odborové organizace, to, že neexistovala samospráva, vedlo k vzájemným třenicím mezi vedoucími hospodářskými pracovníky a představiteli pracujících.

Když se uvažuje o samosprávě, většinou se nedoceňuje politický význam tohoto faktoru. Nedoceňuje se ta skutečnost, že zdaleka nejde jen o problém správy podniků, ale že jde o revoluční akt, který tím, že odmítá správu z rukou byrokratických institucí státu, dává pracujícím velkou ekonomickou a na jejím základě i politickou moc.

Při návrzích na praktickou realizaci samosprávy v našich podmínkách je jádrem sporu otázka, zda kolektiv pracujících je schopen zajistit efektivní řízení podniků. V diskusi se obvykle poukazuje na některé negativní zkušenosti Jugoslávie, kde samosprávy příliš akcentovaly osobní důchody pracujících, což někdy vedlo spolu se zasahováním do otázek technické politiky a operativního řízení k neefektivnosti činnosti podniků, k podvázání jejich růstu a k technickému zaostávání. Proti tomu se poukazuje na úspěchy manažerského řízení ve Spojených státech, kde manažéři mají v rámci omezení, daných dohodami se silnými odbory na jedné straně a zájmem kapitalistů na zisku na straně druhé, široké pole působnosti. U nás se pak tato otázka staví tak, že je nezbytné pro zachování efektivnosti podniků, aby v podnikatelských orgánech podniků měl převahu stát, reprezentovaný na jedné straně vedením podniku a na druhé straně státem ať přímo nebo nepřímo jmenovanými odborníky. Ovšem prosazování tohoto pojetí ve svých důsledcích znamená, že by proti současnému stavu nedošlo k žádné podstatné změně. Pracující v podnicích by se na řízení opět jenom podíleli; ale nemohli by své podniky skutečně spravovat. Praxe nám však jasně ukázala, že stát není schopen kvalifikovaně řídit a kontrolovat práci velkého počtu podniků a že má proto vždy tendence řízení centralizovat a byrokratizovat. Přitom stát za kritérium efektivnosti práce podniků považuje maximum odvodů do státní pokladny a stejně jako v minulosti i nyní považuje růst příjmů pracujících za jev v podstatě nežádoucí, protože to omezuje zdroje akumulace státu. Naproti tomu samospráva pracujících má hlavní zájem na maximalizaci osobního důchodu pracujících, což v podmínkách tržního hospodářství a při bezpodmínečném dodržování povinností vůči státu vede ke snaze o maximalizaci celkových důchodů a spolu se zájmem na sociální stabilitě v dlouhodobém trendu může vést k optimalizaci důchodů.

Je ovšem nutné zajistit, že samospráva bude plnit pouze funkce vyplývající z funkce správy podniku a ponechá manažerům plnou volnost pro tvorbu a uskutečňování hospodářské a technické politiky podniků a nebude zasahovat do operativního řízení podniků. Návrh zásad fungování samosprávy, vycházející

z těchto principů a respektující i nutný podíl odborníků na řízení závodu, je zpracován pro ČKD Praha, Závod W. Piecka, ve kterém je autor zaměstnán. V dalším textu budou uvedeny zásady tohoto návrhu tak, aby umožnily představu o konkrétní náplni práce samosprávy podniku a o právech a povinnostech, které samospráva má. Návrh vychází ze zkušeností jugoslávské samosprávy, se snahou vyhnout se jejím negativním rysům.

ZÁSADY SAMOSPRÁVY PRACUJÍCÍCH

Všichni pracující závodu mají právo a povinnost účastnit se na řízení výrobní hospodářské jednotky, ve které pracují. Toto právo uskutečňují prostřednictvím samosprávy pracujících.

Pracující uskutečňují samosprávu buď přímo (menším dílem), nebo nepřímo prostřednictvím orgánů samosprávy. Pracující jsou hlavním činitelem řízení podniku a nesou plnou odpovědnost za výsledky jeho hospodaření. Jim jsou odpovědný všechny orgány řízení závodu.

Samospráva pracujících je uskutečňována:

1. Shromážděním pracujících, které je přímou formou uplatnění práva řízení.
2. Radou samosprávy, která je orgánem samosprávy a plní funkci výkonného orgánu.
3. Správním výborem, voleným radou samosprávy, jehož hlavním úkolem je formulace zásad hospodářsko-technické politiky závodu.
4. Ředitelem závodu, který má veškerou výkonnou pravomoc na závodě.

Samospráva má tato práva:

1. Rozhodovat o statutu hospodářské organizace.
2. Schvalovat dlouhodobé plány rozvoje závodu.
3. Volit a odvolávat orgány samosprávy.
4. Jmenovat a odvolávat ředitele závodu.
5. Volit a odvolávat své zástupce do orgánů samosprávy vyšší hospodářské jednotky.
6. Rozhodovat o spojení závodu s jinými hospodářskými jednotkami buď v novou hospodářskou jednotku, nebo ve vyšší hospodářskou jednotku a o vystoupení z nich.
7. Rozhodovat o rozdělení důchodů závodu na osobní důchody pracujících a na příspěvky do fondu závodu.
8. Rozhodovat o společných investicích s jinými hospodářskými organizacemi, o přijetí nebo poskytnutí úvěru, pokud přesahují určitou mez.
9. Schvalovat pracovní řád závodu.
10. Schvalovat periodické zprávy o výsledcích činnosti závodu.

Samospráva se ve své činnosti řídí svým statutem, zákony a nařízeními státu a omezeními, která vyplývají z příslušnosti k výrobní nebo vyšší hospodářské jednotce.

Shromáždění pracujících je nejvyšším orgánem samosprávy. Má právo schvalovat statut samosprávy, pracovní řád, volit a odvolávat členy rady samosprávy. Rovněž rozhoduje o sloučení podniku do vyšší hospodářské jednotky nebo o sloučení s jinou organizací. Jemu patří i právo rozhodovat o rozdělení důchodů na osobní důchody a na dotace fondů. Shromáždění pracujících schvaluje i zprávy o výsledcích činnosti závodu.

Jestliže z technických důvodů nelze svolat shromáždění všech pracujících, je nutné o těchto otázkách provést referendum všech pracujících.

Rada samosprávy je nejvyšším představitelem samosprávy. Radu volí všichni pracující, rovněž všichni pracující s výjimkou ředitele mohou být jejími členy. Funkční období členů rady je dva roky a nikdo nemůže být zvolen po dvě po sobě následující funkční období. Pro zachování kontinuity v práci rady je každý rok volena polovina jejích členů. Počet členů rady je 15–20 lidí. Členství v radě je čestná funkce a kromě náhrady ušlého zisku a věcných nákladů (cestovné apod.) nemohou členové pobírat žádné odměny.

Rada je vybavena rozsáhlými právy. Kromě toho, že je oprávněna svolávat shromáždění pracujících, má právo na základě konkursu jmenovat ředitele závodu, správní radu závodu, schvalovat dlouhodobé plány rozvoje závodu. Schvaluje také rozhodnutí o přijímání nebo poskytování půjček a o společných investicích. Rada samosprávy vypracovává statut samosprávy a pracovní řád závodu. Přípravuje podklady a návrhy k otázkám, o kterých je oprávněno rozhodovat shromáždění samosprávy. Je periodicky informována vedením závodu o výsledcích hospodaření závodu a o problémech s tím spojených. Rada může vypracovat k těmto problémům svá stanoviska, která však pro vedení podniku nejsou závazná, pokud nepojednávají o otázkách, které jsou v pravomoci samosprávy.

Správní výbor je orgánem rady samosprávy. Jeho úkolem je stanovení cílů hospodářské a technické politiky závodu. Dalším důležitým úkolem je odborné hodnocení kandidátů na místo ředitele nebo i vyhládání kandidátů na tuto funkci. Výbor kontroluje vypracované plány závodu zvláště po stránce ekonomické a technické a hodnotí jejich splnění. Vypracovává svá stanoviska a doporučení ke všem otázkám, o kterých rozhoduje shromáždění samosprávy nebo rada, a také k otázkám řízení závodu.

Vzhledem k výše uvedeným funkcím je nutné, aby tento orgán byl složen z lidí, kteří svou odbornou úroveň zajistí splnění těchto úloh. Proto je možné tento orgán zvolit jak z nejlepších odborníků v závodě, tak i v případě potřeby z řad externích odborníků nebo zástupců organizací, na jejichž spolupráci má závod zájem (zástupci banky, hlavních odběratelů, podniku zahraničního obchodu apod.). Členy správ-

ního výboru jsou mimo to vždy ředitel závodu, představa rady samosprávy a představitel VJH.

Správní výbor je volen radou samosprávy a je jí odpověden z výkonu své funkce. Členové správního výboru, kterých je 7—11, jsou voleni na dobu jednoho roku, avšak mohou být voleni po více obdobích po sobě. Členové správního výboru, kromě tří posledně jmenovaných, jsou odměňováni za účast na zasedáních výboru.

Ředitel závodu je jmenován do své funkce radou samosprávy po provedení veřejného konkursu na období 4 let. Po uplynutí tohoto období může být opět jmenován, projde-li v novém konkursu.

Ředitel závodu především odpovídá za splnění cílů hospodářské politiky závodu a za vypracování takových konkrétních opatření, která zajišťují jejich splnění. Má plnou odpovědnost za operativní řízení závodu, za organizaci práce a pracovního procesu. Ředitel má právo jmenovat do vedoucích funkcí v závodě pracovníky podle svého uvážení.

Ředitel je garantem dodržování všech zákonů a nařízení státu v závodě. Ředitel závodu je povinen plnit usnesení samosprávy a jejích orgánů, pokud jsou v souladu se statutem závodu a se zákony a nařízeními státu.

Výše uvedený návrh představuje jednu z možných variant realizace samosprávy. Nutno zdůraznit, že tento návrh ještě nebyl přijat a vedou se o něm v této době diskuse. Při vymezení funkcí samosprávy je ještě nutno se zmínit o vzájemném poměru odborů a samosprávy. Samospráva ve své podstatě neomezuje prostor činnosti odborů. Odborům i nadále zůstává úloha strážce mzdových a sociálních zájmů pracujících, péče o vytváření podmínek pro bezpečnou práci, péče o kulturní a rekreační zájmy pracujících. Především jim pak opět připadne úloha vyjadřovat nejen hospodářské, ale i politické zájmy pracujících a plnit tak i svou politickou funkci tradiční organizace dělnické třídy. Odbory a zejména jejich výrobní výbory by se také měly stát iniciátory zakládání samosprávy.

Pokud jde o poměr komunistické strany a samosprávy, získají v ní komunisté takový vliv, jaký bude odpovídat podílu vynaloženého úsilí a iniciativy při jejich zakládání a při prosazování zájmů pracujících.

Zatím je samospráva pouze požadavkem. Bylo by nesmyslné chtít předem vystihnout a vyřešit všechny problémy, které při její realizaci vyvstanou. To bude možné až na základě praktických zkušeností. Teď je třeba seznámit většinu pracujících s myšlenkou samosprávy ať už tiskem, v rozhlasu či v televizi a začít s konkrétní prací. Musí nám být jasné, že bez realizace základního požadavku socialistické demokracie — bez samosprávy pracujících — nelze realizovat model demokratické socialistické společnosti.

Reportér, č. 21, 22.-29. května 1968

Dělnická samospráva — ANO či NE?

Problém zřízení dělnických rad v našich podnicích se stal v nynějším obrodném procesu jedním z neaktuálnějších. O zřízení dělnických rad se mluví v Akčním programu KSČ, vláda připravuje usnesení o samostatném postavení podniků, v nichž demokraticky volené orgány pracujících budou hrát značnou úlohu. Reportér č. 19 uveřejnil redakční výzvu k československým dělníkům, aby volili dělnické rady, a tato výzva měla značný — ale ovšem i protichůdný — ohlas u čtenářů. O problému dělnické samosprávy začíná v této době diskutovat i ostatní náš tisk.

Pozvali jsme k besedě do naší redakce několik odborníků, stoupenců i odpůrců dělnické samosprávy, aby o tomto problému diskutovali. Diskuse se zúčastnili historik Karel BARTOŠEK, právník Doc. František ŠAMALÍK, DrSc, filosof Lubomír SOCHOR, inženýr Rudolf SLÁNSKÝ z ČKD, závod W. Piecka, Dr. František LEHR z Ústavu státní správy, ing. Antonín MYNÁŘ, vedoucí výzkumného úseku Institutu řízení a redaktor Rudého práva Zbyněk MÁLEK.

BARTOŠEK: Redakce Reportéra je jednou z mála redakcí v tomto státě, která se odvažuje hovořit komplexně o samosprávě a navázat dialog s dělníky a pracujícími našich závodů v tomto problému.

Dnešní diskuse by se měla zabývat hlavně teorií samosprávy a zkušeností jiných zemí. Tyto věci jsou známy jen velmi málo intelektuálům. Jsou také zapomenuty v dělnickém prostředí, kde prvky samosprávy v činnosti závodních rad po r. 1945 byly. Měli bychom si ujasnit zásady. Jsme pro zrušení lidského odcizení? Jestliže ano, pak si myslíme, že je nutno jednak provést revoluční změnu charakteru práce v tom smyslu, jak o ní hovoří — na základě Marxe — Richta. Současně však musíme souhlasit s tím, že je nutné usilovat o zrušení státu a politických institucí. Pohybujeme-li se v této obecné rovině, je mezi námi shoda — nebo ne? Je to pozice východisková, na které bychom se měli shodnout.

Měli bychom hlavně diskutovat o místě samosprávy v ČSSR dnes. Každý z nás může do tohoto hledání něco přínést.

Současná situace je charakterizována úvahami o novém politickém systému. Uvažují o něm různé síly v naší společnosti, od komunistů — ať tvůrčích, či přebarvených byrokratů — až po lidi, kteří dlouho žili v podzemí politického myšlení, kteří se nemohli vyjadřovat.

Úvahy o novém politickém systému by měly vycházet z přesné charakteristiky starého systému, který u nás byl. Snad je možno se shodnout, že to byl systém byrokratický. Dle mého názoru v podstatě neměnil postavení člověka ve srovnání s kapitalismem. Jeho

historická tragičnost je právě zde.

Nový politický systém předpokládá občanská práva a svobody, jako je svoboda slova, shromažďování atd., a tedy i pluralitní soustavu politických stran a zájmových organizací, které budou v politické sféře působit.

Je ovšem fakt, že toto u nás už bylo. V období 1945–48, v podstatě na základě uznání socialistických principů, existoval systém, který se podobá pluralitnímu systému, o němž se dnes mluví, včetně toho, že tam byly zastoupeny silné zájmové organizace, například ROH. Státní moc v tomto systému je výsledkem dohod a střetávání sil v této pluralitě.

Komunistická strana, chce-li ve svobodné soutěži obstát, by měla být nejdemokratičtější organizací v naší společnosti. Jestliže KSČ bude usilovat o skutečnou vnitřní demokracii, o skutečnou svobodu svých členů, například o svobodu frakci, byl by tojev, který ještě v žádném politickém systému v dějinách komunistického hnutí — až na dočasné výjimky — neexistoval.

Třetí částí možného nového politického systému je přímá demokracie výrobců, to je samospráva, která se týká výrobní sféry. Taková samospráva může být nejen hospodářským, ale i významným politickým prvkem v možném politickém systému. Tedy: mohli bychom mít pluralitu politických stran a zájmových organizací, komunistickou stranu jako předobraz skutečné společenské demokracie a samosprávu výrobců jako samostatný politický prvek, který by byl partnerem i „odpůrcem“ státu, jako sílu, která by působila vně sféry dohod nebo střetávání politických a zájmových institucí. Je to ne-reálný sen? Myslím, že je to věc, o které bychom měli velmi vážně uvažovat. **Idea samosprávy by se mohla stát celospolečenským ideálem, prvkem, z něhož by se mohl vyvíjet model uspořádání celé společnosti, demokratické a socialistické společnosti, směřující ke zrušení státu.**

Ale samospráva má v naší dnešní situaci i ekonomický aspekt. Se zavedením tržního hospodářství vzroste odpovědnost a samostatnost podniků. Systém trhu dává manažérům — nebo chcete-li technokratům — velké možnosti. Protiváhou tomu musí být nové možnosti dané celozávodním kolektivům — a ty spočívají hlavně v oblasti demokratické samosprávy výrobců.

Nový systém se vytvoří nikoli v teorii, ale v konkrétních sociální realitě. Tuto konfliktnost nelze teď zcela předvídat, jde však o to, aby se v ní uplatňovaly všechny základní síly naší sociální realitě. V době, kdy je u nás silné volání po parlamentní demokracii, která zaručuje určitá demokratická pravidla a občanské svobody, vzniká také spousta iluzí o parlamentním systému, který v dějinách zatím všude degeneroval; v této době je nutné, aby stejně silně znělo volání po

demokracii výrobců, po demokratické samosprávě. Naším úkolem je zobecnit minulou dělnickou zkušenost s byrokratismem a navázat s dělnictvem dialog, protože bez síly dělníků v našem státě se antibyrokratická revoluce, o kterou jde, nemůže uskutečnit. Nehle-li se tato základní společenská síla, v podstatě se nic nezmění.

Vnitřní potřeba samosprávy, která je politická i ekonomická — z hlediska marxistů, nemluví o jiných hlediscích — má i vnější aspekt. Jestliže se u nás v dnešní situaci objeví hnutí za dělnické rady či správní rady nebo závodní rady, prostě za samosprávné orgány, je to velmi silný argument o pokračování antikapitalistické revoluce, což je konkrétní odpověď na kritiky, které nám adresují byrokrati v některých jiných socialistických zemích a kteří se tváří, že jsou revolučnější než my. Můžeme prokazovat, že jsme důslednější revolucionáři než někteří naši kritikové. Nemáme iluze, že nežijeme ve světě třídní rozporném. Antibyrokratické úsilí, kterým hnutí za samosprávu musí být, poněvadž ničím jiným být nemůže, je prohloubením protikapitalistického boje. Budou-li výrobci v ČSSR skutečnými spoluvlastníky podniků, o což v systému samosprávy jde, nebude stát reprezentován vrstvou nebo skupinami byrokratů, a obavy z vnitřního či vnějšího zvratu ke kapitalismu budou se ukazovat stále zbytečnějšími.

ŠAMALÍK: Je nutno rozlišit teoretické uvažování a praxi. Samospráva jako forma, která určuje politický systém, nepředpokládá strany ani pluralitu politických stran. Je to vlastně teorie, která vznikla v době převládání liberalistické doktriny státu, kdy stát byl považován za cosi negativního a kdy prvky samosprávy byly zanedbatelné. To musíme dnes opustit, to je zřejmě utopie. Nesmíme se domnívat, že samospráva vyřeší politickou problematiku. Jugoslávci se pokoušeli postavit celý politický systém na samosprávě, ovšem situace je taková, že i samospráva předpokládá soutěž politických sil. Proto zdůraznění samosprávné koncepce může také nabýt konzervativní nebo retardáční povahy.

Moje koncepce samosprávy je nejen průmyslová — to je jedna věc, tam můžeme uvažovat, kdy se stává společenské vlastnictví skutečně společenským vlastnictvím. Samospráva tu hraje důležitou roli. Mně však jde zároveň o společenskou samosprávu. Podle Marxovy koncepce samospráva nemůže být konkurentem státní moci, ale jejím výrazem. To bylo řečeno před více než 100 lety. Říci za dnešních podmínek, že samospráva je součástí státní moci — to říkáme o národních výborech — znamená zároveň, že samosprávu etatizujeme, dáváme jí úplně jiný význam, rušíme rozlišení politické a občanské společnosti a samosprávu nebereme jako výraz protietatistických tendencí. Tím, podle mého názoru, všechno degradujeme.

Důležitější než samospráva výrobní je podle mého názoru samospráva společenská. Naše národní výbory jsou orgány státní moci a tam, kde je státní moc, nemůže, podle mého názoru, existovat samospráva. Samospráva má být výrazem občanské společnosti, má být naprosto nezávislá na státní moci, což vyžaduje řadu formálních právních úprav.

Pokud jde o sféru výroby, narází podle mého názoru koncepce samosprávy na koncepci manažerskou. Jde o to, zda průmysl je vysloveně věc technologické kázně, anebo zda se tam mohou objevovat momenty demokracie. Řečeno v obecné poloze — zda problém svobody je univerzální, anebo zda problém rovnosti se může stát něčím, co modifikuje problematiku svobody.

Mnozí autoři tvrdí, že moderní demokracie, která se opírá pouze o občanské svobody, nemůže být atraktivní. Atraktivní může být pouze demokracie, jež zasahuje hospodářskou sféru a vnáší tam moment rovnosti.

Navíc ještě je třeba říci, že ve sféře samosprávy socialistické země jsou pozadu za nejvyspělejšími kapitalistickými zeměmi. Lze sice říci, že v kapitalistických zemích je to pseudosamospráva, jak napsal dr. Knapp v Právniku. Avšak i tato pseudosamospráva je hlubší než to, co existuje v našich podnicích. Samosprávu jako činitele zvýšené produktivity práce objevily nejvyspělejší kapitalistické podniky.

Naše zaostalost způsobuje, že technické momenty ve výrobě nechápeme jako činitele růstu produktivity práce, ale jako zbytečný přepych. Naši technokrati, protože nefungují ještě ve vyspělých technických podmínkách, berou demokracii jako překážku, nikoli jako činitele rozvoje produktivity práce. Tím chci říci, že problém, o kterém hovoříme, je především problém rozvoje techniky. Na to byl u nás nejlepší asi Bata. Donutit technokraty k demokratismu, posunout hranici technického vzestupu, kde musí začít uvažovat, že technika o sobě ještě nic není, že teprve člověk a jeho iniciativa se stává něčím významným — to teprve bude znamenat pokrok. Ovšem, kdo k tomu u nás může dojít v té primitivnosti, ve které jsme? Za daného stavu celá technokratická inteligence není činitelem demokratizace, neboť volá spíš po kázní, ale nedostatek kázně je způsoben tím, že žijeme v technicky mizerných podmínkách.

Získat technickou inteligenci pro samosprávu lze jen tak, že ona pochopí, že v naší době není samospráva jen demokratizačním činitelem, ale kramářsky řečeno, činitelem zvyšování produktivity práce. Je srovnání nákladů a zisku, srovnání nesvobody a svobody, rovnocenné? Podle mého názoru je v dnešních podmínkách problém v tom, abychom ukázali, že srovnání nákladů — zisk, svoboda — nesvoboda jsou rovnocenné pojmy. Američané prokázali experimentálně, že různé typy řízení mají různou efektivitu a že

samospráva ji zvyšuje. V našich podnicích dosahuje lepších výsledků autokratický režim, protože podniky nejsou na úrovni moderního průmyslu.

SLÁNSKÝ: Rozpor je tu do určité míry zdánlivý. Trochu nesprávně je postavena otázka, že by naši technokrati byli proti samosprávě. Je nutno si uvědomit postavení technokratů na Západě a u nás. Na Západě jsou ekonomicky a mocensky silnější vůči kolektivu zaměstnanců...

ŠAMALÍK: Západní technokrat má v odborech rovnocenného partnera, neboť odbory mají za sebou zázemí celé vědy.

SLÁNSKÝ: Mají však v podstatě silnější postavení vůči odborům, než má náš technokrat. Ten se v dané fázi cítí ve slabším postavení. Není si svým postavením jist. Nemůže technokraticky a racionálně uvažovat. Omezuje ho také dosavadní systém stranického řízení. Z druhé strany má omezen prostor zásahy státu a vyšších hospodářských jednotek.

Kdyby náš technokrat měl přesně vymezenou oblast činnosti, za kterou by odpovídal přesně vymezenému činiteli, v tomto případě samosprávě, a samospráva měla přesně vymezenou oblast, kde by zase ona byla autonomní a odpovědná sama sobě za výsledky, pak by zmizely obavy našich technokratů o své postavení a jejich obavy ze samosprávy. Samospráva z hlediska dělníků není nic nového, co by u nás bylo plně neznámé. Co se v závodech zjišťuje a co se velice tvrdě kritizuje, aniž si lidé uvědomují dosah tohoto faktu: že strana mluví do výroby. Z faktů, které jsou na našich závodech zcela objektivně sociologickým průzkumem zjištěny, vyplývá, že právě toto zasahování odborových a stranických organizací je výrazem snah kolektivů závodů o samosprávu a ovlivňování výroby. Protože nejsou přesně stanoveny meze, určené racionálně státní sférou, protože chybí nedotknutelnost nezbytných technických funkcí spojených s průběhem výrobního procesu a neexistuje přesné vymezení demokratických funkcí kolektivu v této sféře, mají technokrati strach ze samosprávy. Dnes by velice uvítali, kdyby v dostatečně širokém rozsahu byla pevně vymezena jejich práva, protože jich mají málo. V našich podmínkách je feditel chudák, jemu do toho mluví kdekdo zvenku, kdekdo z podniku, stranické i odborové organizace. Z tohoto hlediska by uvítal vymezení a možná i omezení svých teoretických práv jen kdyby věděl, že nějaká skutečná práva vůbec má.

LEHR: Ředitel je ochoten akceptovat dosavadní stav pouze za podmínky, že nemá žádnou hospodářskou odpovědnost. Kdyby ji ještě měl, tak by všechny feditelé, i nejschopnější, museli prohlásit za blázný, že jsou za těchto podmínek ochotni to dělat.

SLÁNSKÝ: U nás hospodářskou odpovědnost nemá nikdo, ani stát, ani feditel, ani pracující.

LEHR: Bylo řečeno, že ředitel je chudák. Je pouze poloviční chudák, protože nemá de facto hospodářskou odpovědnost.

ŠAMALÍK: Moderní autoři říkají, že manažerský systém řízení ekonomiky je vynikající, ale zároveň má určité slabiny proti předchozímu systému, neboť nemůže učinit takové rozhodnutí, jímž by riskoval celý podnik. V dřívějším systému se soukromý podnikatel rozhodoval i tak, že vsadil třeba všechno na jednu kartu, mohl tak všechno ztratit, ale mohl také všechno získat. Celá námitka moderní literatury vůči manažerskému systému spočívá v tom, že tento systém nemá dostatečný akční rádius. Když to ovšem srovnáme se socialistickým systémem, je manažér jako Napoleon u Slavkova. Náš ředitel není ani desátník.

Máme-li někomu dát prostor pro rozhodování, musíme mu dát prostor, v němž je „neodpovědný“. My jsme celý systém budovali na tom, že je odpovědný za každou maličkost. Proto celý průmysl nemohl být ničím víc než prodloužením nejvyšších orgánů. Podniky nebyly samostatné, ale jakmile jim dáme samostatnost, začíná tentýž problém, který se objevil v Polsku v roce 1956. Každý ředitel říká: Co mám z toho, jestliže jsem ředitel, když mám k dispozici pouze X Kčs? Nevím, kolik korun to bylo u nás. Všechno, co překročilo tuto částku, muselo být potvrzeno vyšším orgánem. Nyní se decentralizuje a ředitel se stává šéfem fabriky. Ozve se hlas: Ruší se centrální despotismus — má se však zakládat despotismus v podniku? Pravomoc centra přejde na ředitele. Není špatné jen to, že despotismus existoval v centrálním řízení. Není pokrok v tom, že se ředitel fabriky vymaní z despotického řízení, pokud sám zůstane despotou. Pokrok začne teprve tehdy, když tento místní „despota“ bude podřízen demokratickým principům. To je problém samosprávy: zda ředitel je malý feudální šéf nebo malý stát ve státě jako v liberalismu, anebo zda je podřízen určitému kolektivu, který ho podrobuje nějakým pravidlům.

V nové ekonomické soustavě odmítáme direktivní řízení a přijímáme princip trhu. Odmítáme direktivní řízení, přijímáme decentralizaci. Jenže dál jsme nedošli. Je-li despotou ministerstvo nebo ředitel fabriky, tím se moc nemění. Dokonce malý místní despot je horší než centrální. Jakmile začínáme decentralizaci, pak se samospráva stává nesmírně nálehavou. Ředitel nesmí být jediným odpovědným vedoucím, ale musí být vykonavatelem vůle kolektivu, a tomu kolektivu také nějak odpovídat. Jinak jsme přeměnili jeden despotický systém v několik tisíc despotických jednotek. To musíme vyloučit. Jde nám o skutečnou asociaci svobodných lidí, jejichž šéf je sice ostatním nadřazen, ale také podřízen.

Marx a Bakunin říkají, že ekonomika vyžaduje ekonomickou centralizaci, což pak Bakunin doplňuje:

Jakmile přijmeme princip ekonomické centralizace, přijímáme zároveň princip politické centralizace, tj. přijímáme systém despotismu. Podle mého názoru lze vypracovat ekonomický systém tak, že zachováme, pokud jde o celkové řízení hospodářství, v řízení věcí centralistický a racionalistický systém a zároveň zajistíme i demokracii. Avšak základní otázkou dneška je otázka, zda demokracie je vůbec možná v moderním světě. Demokracie předpokládá egalitářství, zatímco vyspělá společnost předpokládá elitářství, výběr podle požadavků společnosti. Tyto dva principy jsou v rozporu. Demokracie se musí podřítit nevyhnutelným podmínkám. Podle mého názoru je tu základní problém: Může existovat demokracie v souladu s těmi potřebami elitářského řízení společnosti, může být demokracie odborná? Jestliže nevyřešíme základní otázku, zda demokracie je s to opravdu se zabývat všemi složitými problémy dnešní společnosti, tj. zajištěním kázně, jakou potřebujeme, problémem koordinace a synchronizace, jež potřebujeme, pak je v sázce budoucnost společnosti vůbec. To jsou prvotné problémy a na tomto základě musíme uvažovat, zda samospráva a demokracie mohou tyto věci řešit.

V tomto smyslu bych viděl ten cíl, tu nutnost dosáhnout toho, čemu říkáme samospráva. Možná obecně, ale v té ideální formě samosprávy nebo té soustavy bych právě viděl spojení.

MÁLEK: Soudruh Bartošek mluvil o samosprávě jako o ideálu společenského uspořádání. Já bych šel dále a nazval bych ji nutností. O politice se říká, že je uměním možného.

Vrátil jsem se dnes z Jugoslávie, a to je věc, která celou tuto zemi eminentně zajímá: jak praxi samosprávy realizovat, aby se zbavila vulgárnosti, která tam je, konkrétně v závodech, když mluvíme o demokratické samosprávě, jak dosáhnout toho, aby odborné služby byly začleněny do samosprávy, aby mohly efektivně a na základě demokratických principů zúčastnit se soustavy samosprávy.

Abych dokázal tu, co jsem říkal, že samospráva je nutností, vidím dnešní situaci v tom, že po lednu se strana stáhla ze starých byrokratických a estetických pozic. Vzniklo tím podle mého názoru určité vakuum. Myslím, že jedině samospráva je schopna toto vakuum naplnit, protože to je otázka moci. Centralizovanou moc jsme měli. Alternativu vidím v samosprávě.

ŠAMALÍK: Samospráva nemůže být partnerem politických stran.

BARTOŠEK: Když tady bude pět tisíc dělnických rad, které nebudou jenom hospodářskou silou, ale i politickou, protože budou vyjadřovat mínění závodních kolektivů ...

SLÁNSKÝ: Strana, protože je jedinou vládnoucí stranou, má prostřednictvím státu možnost pronikat

až do toho nejposlednějšího prvku. Tím, že samospráva omezí působnost...

ŠAMALÍK: Kdybys měl dokázat, že samospráva omezuje politickou stranu, dá ti to mnoho bezesných nocí, protože neomezuje; protože samospráva neexistuje a strana existuje.

MÁLEK: Myslím, že není třeba se dohadovat, že strana v minulém období nahrazovala třídu.

LEHR: Nebo chtěla nahrazovat, bylo to zbožné přání.

MÁLEK: Mocensky, fakticky ano.

LEHR: Říkejme tomu jakkoli, bylo to zbožné přání.

MÁLEK: To není její funkce.

LEHR: To bylo v programu vždycky... že strana je jediným reprezentantem dělnické třídy.

MYNÁŘ: Mám pocit — a měl jsem ho zvlášť tíživě v kapitalistické zemi — že nám chybí moderní teorie socialismu. Pokud čerpáme dnes jen z toho, co bylo řečeno hodně dávno, nemůžeme postihnout naši situaci a přispět k jejímu řešení. Především se mi zdá, že by se mělo uvážít, zda je vhodné vyrukovat na veřejnost s výzvou, aby došlo k zakládání dělnických rad. To bych nepovažoval za šťastné řešení, a to z toho jednoduchého důvodu, že dnes je tendence uposlechnout jakékoli výzvy, která se zdá být revoluční a která zdánlivě něco slibuje. Je však nutno rozpoznat, co je za dané situace politicky líbivé a co je skutečně v zájmu našich pracujících.

Dnes jde o to, jak zajistit, aby naše národní hospodářství bylo prosperujícím národním hospodářstvím. Nejsm přesvědčen o tom, že dělnické rady s plnou řídicí pravomocí jsou tou cestou, která by vedla k prosperujícímu národnímu hospodářství.

Týká se to otázky moci — plně s tím souhlasím. Otázka zní: je demokratická struktura v politické oblasti? Jsem toho názoru, že ne. Kdybychom měli jít cestou voleb reprezentantů, kteří budou řídit naše podniky — a především mám na mysli naše velkopodniky — nemůžeme se dostat na světovou úroveň, resp. do situace, kdy bychom byli schopni konkurovat cizím, zejména vyspělým kapitalistickým podnikům na světových trzích.

Když totiž srovnáme náš vývoj od roku 1945 a podrobíme analýze, čeho jsme mohli dosáhnout a čeho jsme fakticky dosáhli v národním hospodářství, není bilance pro nás dobrá. Myslím, že není nutné to podrobně rozebírat. Stačí srovnat např. některé údaje o rozvoji hospodářství soudobého Rakouska jako země, která v kapitalistickém světě představuje průměr, s rozvojem v Československu. Už toto srovnání ukazuje, že máme mnoho a mnoho co dohánět.

Dnes zejména ve vyspělých kapitalistických zemích soutěží jednotlivé firmy kvalitou řídicí práce, úrovní řízení. Domnívám se, že to, čeho jsme v našem hospodářství svědky od roku 1945, je kromě jiného

také výsledkem diletantismu v řízení. To je např. i vliv stranických orgánů při obsazování vedoucích hospodářských míst, to je i určitý vliv odborů (i když relativně slabý), to je stav, kdy vedoucí hospodářský pracovník je ve skutečnosti determinován tolika faktory, že jeho rozhodovací pravomoc je minimální, to je i otázka připravenosti vedoucích pracovníků k výkonu řídicí funkce, která je někdy podprůměrná. Soudím, že je v zájmu našich pracujících nikoliv prohloubit diletantství v řízení, ale naopak oprostít řízení od diletantismu.

Nelze tvrdit, že obecně existuje byrokratizace řízení zaviněná řídicími pracovníky v podnicích. Byrokratizace řízení měla své kořeny nahoře, v centru — v systému řízení národního hospodářství. Pokud mluvíme o rozložení odpovědnosti, tato odpovědnost byla rozložena v podstatě jinak, než tu bylo řečeno. Pokud došlo k uplatňování odpovědnosti, k tomu docházelo skutečně jen dole. Ovšem čím větší pravomoc je soustředěna do centra, tím větší je také odpovědnost centra. Tato odpovědnost fakticky nebyla nikdy nikým uplatňována.

Chceme-li se dopracovat toho, aby naše řízení mělo dobrou úroveň, nemůžeme obnovovat revoluční tradice dělnických nebo závodních rad. To je forma, která je vhodná v etapě, kdy dochází k uchopení moci, ale není to forma vhodná pro současnou etapu, kdy jde o to, jak zkvalitnit řízení našeho národního hospodářství a dopracovat se k jeho prosperitě.

BARTOŠEK: Jakými cestami?

MYNÁŘ: Domnívám se, že pokud jde o formu řídicího podnikatelského orgánu, není možno nadále vystačit s řízením, které formálně prováděli u nás ve většině případů jednotlivci. Bude nutné, aby to byl kolektivní orgán. Otázka je, jaký orgán to má být. Teoreticky může být uvažována dělnická rada jako volený orgán pracujících podniku, nebo to může být orgán smíšený, kde by byli zástupci manažerů, zaměstnanců, i zástupců státu, případně zástupci odborového hnutí, stranických orgánů apod. A konečně to může být orgán manažerský, to znamená orgán, sestavený z pracovníků, kteří jsou vyskoleni v otázkách řízení, kteří prokazatelně jsou kvalifikováni k tomu, aby mohli řídit podnikatelské soustavy.

Při existenci manažerského orgánu by bylo účelné ustavit v podnicích dozorčí orgán, volený z řad pracujících podnikatelské soustavy, ovšem nikoliv jako orgán řídicí, nýbrž jako orgán vybavený přesně vymezenou pravomocí a působností, v podstatě jako orgán kontrolní. Náplň činnosti dozorčích orgánů by musela být přesně stanovena z tohoto hlediska, co takováto demokraticky volená jednotka je schopna objektivně posoudit, kriticky zhodnotit a rozhodnout.

SLÁNSKÝ: Mluvil jste o tom, že moderní řízení vyžaduje kvalitní řízení, že nemůžeme vystačit s dosa-

vadními formami. Ale neodpověděl jste podle mého názoru na jednu důležitou otázku, která leží v podtextu diskusí o samosprávě: kdo posuzuje a z jakého hlediska se posuzuje kvalita řízení? Musí být zřejmá nějaká měřitelná hodnota, kterou však je nutno také posuzovat z hlediska něčích zájmů. Rozhodně kvalita řízení posuzována z hlediska zájmu státu a z hlediska zájmu zaměstnanců podniku se bude jevit jinak. Co tedy je kritériem: požadavky, které vytyčí nějaký byrokratický orgán, nebo co požadují občané tohoto státu?

BARTOŠEK: Pak může jít o to, že místo Novotného bude určovat ředitele třeba Šik. Podstata systému se tím vůbec nemění.

ŠAMALÍK: Proč se však v nejvyspělejších podnicích jako princip zvyšování efektivity práce uplatňují momenty pseudosamosprávy?

LEHR: Mohl byste stručně zpřesnit, v čem vidíte pojem pseudosamosprávy?

ŠAMALÍK: Pracovní kolektivy dostávají cílové úkoly a všechno ostatní závisí nikoli na manažerech, ale na nich. Není to samospráva v pravém smyslu slova, jak o ní zde hovoříme. My mluvíme o demokratizaci podniku. Je to daleko efektivnější než systém přímého řízení a přímé kontroly. Zkušenosti nejmodernějších kapitalistických podniků jsou v rozporu s tím, co říká soudruh Mynář. Baťův koncern patřil k nejmodernějším, ba dokonce modernějším než tehdy americké podniky. My jsme ho určitým způsobem zničili.

MYNÁŘ: K otázce kritérií: platí-li například, že jsme-li nemocni, jdeme k lékaři, který je na základě své kvalifikace oprávněn nás ošetřovat, platí-li, že občan musí složit zkoušku, aby byl oprávněn řídit vozidlo, mělo by platit, aby každý občan, který řídí podnik, zejména průmyslový, byl také vybaven přiměřenou a ověřenou kvalifikací a aby si tuto kvalifikaci musil pravidelně obnovovat, jako tomu je u doškolování lékařů. Vylučují dilematické řízení příznačné pro situaci mnohých podniků v průběhu uplynulých 20 let. Druhá otázka je, kdo by tyto lidi vybíral a jak. Domnívám se, že by bylo užitečné uvažovat také o formě konkursů: Představuji si hospodářskou sféru jako sféru markantně oddělenou od sféry státní, jako sféru, která je vázána množstvím determinantů, které ji nutí pracovat efektivně. Determinanty by měl představovat především fungující rovnovážný trh, dále hledisko kalkulační, tj. v dlouhodobém vyjádření poměr výnosů a nákladů. Dalšími determinanty jsou státní hospodářská politika, opatření státu na ochranu společenských a veřejných zájmů, ať už místních či celostátních, vyjádřených v platném právním řádu. Tj. znamená, že v rozhodovacím procesu podnikatelského orgánu je řada determinantů i řada kritérií, kterými lze posuzovat kvalitu řízení.

Je otázka, kdo by ustavoval do funkcí členy manažerského orgánu. To přenechávám další diskusi. K tomu by mělo docházet demokratickou cestou. Není mi jasné, který orgán by měl na základě konkursu rozhodovat. Druhým, velmi významným problémem je, že bychom se měli snažit, podobně jako se o to snaží kapitalisté, stabilizovat řídicí kádry. Nemůžeme porovnávat podnikatelské orgány s parlamentem, kde se lidé mohou v určitém volebním období střídát. Měli bychom mít zájem, aby ředitel či náměstek ve funkci setrval, pokud je schopen plnit ji dobře.

Ve spojitosti s úvahami o tzv. samosprávě musíme uvažovat o dvoji poloze zaměstnance. Je jednak ideálním spoluvlastníkem, jednak zaměstnancem, který nabízí práci a chce za ni přiměřenou odměnu. Tam hraje roli jeho individuální zájem. Může se dostávat do konfliktů jak ve vztahu k zaměstnancům, tak vůči vedoucím i vůči podniku jako celku. U samosprávy s plnou řídicí pravomocí by bylo nebezpečné, že se v ní budou prosazovat krátkodobé zájmy nad dlouhodobými. Tam, kde je třeba uplatňovat kázeň u zaměstnanců — bez ní nelze vyrábět — tam by mohlo docházet ke konfliktům.

ŠAMALÍK: Proč v Anglii a USA je zároveň maximum průmyslové kázně?

MYNÁŘ: U nás je v současné době mnoho obtíží. První je, že nemáme řídicí kádry, které by byly připraveny na skutečné podnikání. Ty byly zvyklé většinou jen poslouchat rozkazy a direktivy, nebo se jim obrátne vyhnout. Nebyla to despotie, byl to často spíše stav oboustranné neodpovědnosti jak ze strany centra, tak ze strany těch, kteří příkazy měli plnit.

Dalším problémem je mentalita našich pracujících, která obecně není dobrá. Jsme v tomto smyslu nemocným lidem, neboť vztah k práci, disciplíně, odpovědnosti atd., není dobrý. Kdyby ať dělník, či příslušník inteligence přišel dnes do kapitalistického podniku, měl by často co dělat, aby se s dnešním poměrem k práci dobře užíval. Pokud soudruh Šamalík mluvil o samosprávě v kapitalistických podnicích, je to typický příklad pseudosamosprávy. Je to samospráva při typicky byrokratické struktuře řízení, kdy moc vychází shora, nikoli zdola. Je to samospráva založená na určité motivaci, zejména na hmotné zainteresovanosti v kapitalistických podmínkách. Četl jsem literaturu, kde se uvádí, že Baťa byl nejúspěšnějším podnikatelem v kapitalistické éře do roku 1938. Tomáš Baťa je v tomto směru třeba „rehabilitovat“. Příznačné je, že jeho samospráva byla založena na autoritě manažerů a jejich přísné odpovědnosti.

Když se mluvilo o vztahu elity a egality, domnívám se, že v hospodářské oblasti musíme u nás sázet na elitu.

Nebudeme-li mít „know how“, nebude nám mnoho platné, že „dělník má zlaté ruce“. Nedáme-li skutečně

inteligenci úlohu, která jí ve společnosti patří, nedokážeme zvýšit prosperitu našeho hospodářství.

SLÁNSKÝ: Otázka kritérií je špatně pochopena. Jde o to, kdo určí hlavní kritérium podnikání, podle něhož budeme posuzovat vůbec jak kvalitu práce ředitelů, tak efektivnost podnikání atd. V kapitalistické společnosti je hlavní kritérium zisk, srovnání nákladů. U nás jsme tvrdili, že hlavním kritériem je zájem státu jako kolektivního vlastníka. Stát jako kolektivní vlastník vytýčoval kritéria a hodnotil. Praxe ukázala, že stát toto kritérium není vůbec schopen vytýčit a hodnotit. Je otázka, kdo tedy bude posuzovat a kde budou ta kritéria efektivnosti? Zda budou vycházet ze zájmu státu jako kolektivního vlastníka, nebo samosprávy jako správce vlastnictví.

To je základní otázka. Jestliže totiž vyjdu z toho, že to nemůže být stát, nedominám se, že to může být nějaký hybridní organismus ve smyslu toho, jak je to řečeno v akčním programu, protože tam je to definováno tak, že konečnou z toho zase vyjde stát, protože dvě třetiny té pravomoci jsou jeho, a proto stát hodnotí, dosazuje ředitele, stanoví kritéria podnikání atd. Je-li tomu tak, pak musíme přejít k druhé krajnosti a říci, že to je společenství výrobců v daném podniku; čili kritéria stanoví toto společenství. Stát je také samozřejmě ovlivňuje zákony, nařízeními, vyhláškami o daních, o pravomocích apod., ale kritéria pro činnost konkrétního podniku v rámci obecně stanovených podmínek může určovat zřejmě jen kolektivní vlastník. V tom vidím ten rozpor. Musí být samozřejmě přísně oddělena sféra práv vyplývajících z vlastnictví a sféra manažerského řízení.

LEHR: Máme znárodněné výrobní prostředky. Jednoho dne se však zeptáme, proč vlastně pracujeme, k čemu to vlastně je. To se ptáme před Marxem, po Marxovi a ptáme se po lednovém zasedání ÚV. To je věčná otázka, která zřejmě vůbec nesouvisí s vlastnictvím výrobních prostředků.

Hospodářským subjektem není jen kolektiv výrobců, což je de facto národní podnik, ale zrovna takovým hospodářským subjektem je rodina jako základní hospodářská jednotka, z níž jeden nebo dva členové jdou do výrobního procesu, aby si odtud přinesli rodinný důchod jako podíl na důchodu podnikovém. Najednou zjišťujeme, že se dostáváme do vyložené konfliktní situace, protože docházíme k závěru, že problém rozdělování podnikového důchodu, tj. de facto hrubého důchodu (protože jde nejen o rozdělování mezi pracovníky, ale také o rozdělování mezi stát) existoval před znárodněním výrobních prostředků stejně jako po něm, že na tomto problému se nezměnilo nic.

Zjišťujeme, že jinak myslí hospodářsky, čili jinak se dívá na věc a na hospodářské zájmy též pracovník, když sedí ve funkci podnikatele jako ředitel, a jině

zájmy má jako zaměstnanec, jako představitel té druhé hospodářské jednotky, rodiny. Můžeme to formulovat zdánlivě absurdně tak, že pracovník, který jde do výrobního procesu jako živitel rodiny a představitel základní hospodářské jednotky státu (a to je vždycky rodina), má eminentní zájem, aby za co nejméně práce si přinesl relativně největší podíl na důchodu. A opačný zájem má jako podnikatel, jemuž musí jít o to, aby co nejpohodlněji vyrobil a co nejdráž prodal.

Z toho vyplývá, že se vůbec nic nezměnilo na tom, jestli jsme znárodnili nebo neznárodnili výrobní prostředky, že konfliktní hospodářské zájmy tady byly, jsou a budou, dokud připustíme individualitu jednotlivce, dokud připustíme jeho právní a hospodářskou subjektivitu, protože toto připuštění individuality zájmů je de facto zdrojem konfliktních hospodářských situací.

Teď musím přejít na to, co jste správně uvedli jako mentalitu našeho lidu. Říkám, že máme zmatené názory a že nevíme, co bychom vlastně měli chtít. Ty zmatené názory spočívají v tom, že jsme vytvořili jistotu politickou a hospodářskou soustavu, která platila do konce roku 1967, a že se ukázalo, že mentalita našeho národa, nám všem jako subjektům, tato hospodářská a politická soustava nevyhovuje. Z jakých důvodů, nechme stranou. Ale to je snad příčina, proč došlo k zvratu, proč došlo k lednovému zasedání ÚV a proč uvažujeme o tom, že by se měla vytvořit jiná politická a hospodářská soustava. Nechme zatím politickou soustavu stranou, to bychom utekli od samosprávy příliš daleko, zůstaňme u sféry hospodářské.

Co to znamená, že každé hospodářství musí být řízeno určitými pravidly? Tato pravidla summa summarum nejsou nic jiného, než vytvoření hospodářské soustavy. V otázce vytvoření hospodářské soustavy je rozhodujícím momentem, do jaké míry připustíme v hospodářské sféře míru individualismu, individuálních subjektivních zájmů každého hospodářského subjektu, to jest jednotlivce jako reprezentanta rodiny, to jest podniku jako reprezentanta podnikatelské aktivity. Z tohoto rozporu okamžitě vzniká shluk konfliktních hospodářských zájmů.

Eminentním hospodářským zájmem rodiny jako základní hospodářské jednotky ve státě není a nemůže být nic jiného než otázka životní úrovně. Nevím, proč kdo z vás chodí dělat, já osobně chodím dělat proto, abych měl slušnou životní úroveň, abych se za svůj podíl na podnikovém důchodu, tj. za svůj výdělek, podílel prostřednictvím peněžního hospodářství, čili prostřednictvím cen, na národním produktu, což česky řečeno znamená, abych si za svůj výdělek koupil takové množství zboží a v takovém sortimentu, které bych mohl považovat za slušnou životní úroveň. Ale jak? V relaci k někomu. Nebudu přece srovnávat jako to dělal A. Novotný životní úroveň československého lidu v roce 1967 s životní úrovní československého

lidu v roce 1925 nebo za Marie Terezie. Vždyť od Marie Terezie a od roku 1925 ten skok v technice a v životní úrovni ve světě šel někam kupředu! To znamená, že musím životní úroveň jako představitel rodiny posuzovat v relaci k někomu v současné době, to znamená, že se budu srovnávat s občany států kolem sebe. A teď s tím vědomím jdu pracovat, čili jdu do výrobního procesu. Teď mi nejde a nemůže jít o míru demokratizace nebo demokracie uvnitř podniku, nýbrž mně musí jít o to, abych měl nějaké rovné ekonomické podmínky, čili abych měl možnost nějaké hospodářské soutěže, aby mi zitra někdo nešlápl na krk z kádrových důvodů, pozitíř abych nebyl vyřizen, že třeba vypracuji inovační program, který přinese podniku miliónovou úsporu, a že o to nebude mít nikdo zájem, protože ta miliónová úspora v podniku dnes nikoho nezajímá a je naopak považována dnešními „podnikateli“ či „manažery“ za osobní obtěžování. Tak vypadá situace, k tomu mohu dát vlastní písemné doklady.

Tady potřebuji mít rovné podmínky, to znamená, že přijdu s něčím, co hospodářským zájmům společnosti vyhovuje, aby to také muselo vyhovovat podnikatelským kádrům bez ohledu na to, kdo je vybírá a podle jakého klíče je vybírá. Tento moment tady nebude dříve, dokud podnikatelské kádry nebudou vy-staveny nejostřejší konkurenci uvnitř a zejména zvenčí. Dříve z toho nebude východisko.

Protože dnešní „manažeri“ nedovedou nic jiného než natahovat dlaně vůči státní pokladně.

Za druhé potřebuji mít možnost rovné soutěže bez ohledu na kádrové důvody. Otázku vlastní účasti na řízení podniku z titulu ideálního spoluvlastníka výrobních prostředků, věřte mi, považuji za hodně nepraktickou a tolik mě nezajímá. Podle názoru některých národohospodářů nejen jsem, ale i nadále bych měl být ideálním spoluvlastníkem Východoslovenských železáren. Mockerát děkuji za toto blaho, za tuto vymoženost, kterou mi dopřál tento systém, protože v tom nevidím pro vlastní osobu nic praktického. Dokonce v tom vidím značné nebezpečí pro svou životní úroveň, protože nevím, co se tam děje, a zejména proto, že na dění jsem nikdy neměl a nebudu mít žádný vliv.

Mluvíli jste o Baťovi a o míře vnitropodnikové demokracie v jeho podnicích a závodech. Mně však leží na srdci především moje životní úroveň. Tedy i míru vnitropodnikové demokracie posuzuji v relaci k dosažené životní úrovni z hlediska mého i z hlediska ostatních zaměstnanců podniku. Z tohoto hlediska se dívám na rozsah svého eventuálního práva, které budu mít na volbu ředitele.

SLÁNSKÝ: Relace míry vlivu na volbu podnikatelských orgánů se bude pod tlakem příštích let měnit. Budeme hledat nejvhodnější formu. Určitě ji ze začát-

ku nenajdeme, ale důležité je, aby formy vedly k tomu, abychom postupně na vedoucích místech měli takové kádry, jaké bychom z hospodářského hlediska potřebovali. Některé můžeme získat kádrovými změnami, některým budeme muset dát deset let, ba i více, aby se to naučili. Dáme-li je na tato místa, budeme muset hledět, aby tam dobrovolně vydrželi. Nesmíme zapominat, že budou mít právo dobrovolně z tohoto danajského daru vzdát. Budeme-li chtít mít výsledky, budeme muset těmto kádrům dát veškeré podmínky, především čas, aby něco dokázaly. Nebudeme smět jim do jejich podnikatelské činnosti klávit. Vymoženost socialismu se koncentruje do jediné otázky — do způsobu rozdělování národního důchodu; za dvacet let jsme zaplatili velkou cenu, abychom měli nějaký vliv na rozdělování někdejšího soukromého podnikatelského zisku. Avšak tento vliv nesmí zpětně zasahovat do řízení podniku, do manažerské práce, do vysoce odborné podnikatelské činnosti, neboť jinak úplně potíráme dělbu práce, bez níž racionalizace v moderní ekonomice je pojmově nemyslitelná.

ŠAMALÍK: Lze se domnívat, že odbory představují určitý laický element. Odpovídá to našim poměrům, ale nikoli americkým. Americké odbory jsou na stejné úrovni jako manažerské řízení. Přesně znají strukturu podniku, jeho možnosti atd. Používají expertů z universit, jednají s vedením podniku s přesnou znalostí podniku a jeho tržních možností. A hrozí, z tohoto hlediska vůbec nejde o to, že se proti nějaké odbornosti používá čistě neodborného nátlaku. Často uvažujeme v taylorovských rozměrech a říkáme, že racionální řízení je odborné a všechno ostatní je neodbornost. Naše odbory jsme ponížili. Jakmile jim dáme možnosti, jsou s to být stejně odborné jako vedení podniků. Pokládám za despotické jak vedení podniků, tak vedení odborů. Je to střetnutí dvou sil. Jiná věc je samospráva. Řekl jsem, že si nejsem jist, zda samospráva může být nositelem odbornosti. O tom se lze přit. Jestliže ovšem přistupím, že jmenování ve sféře elitářsko-manažerského řízení může zajišťovat kvalitu, nemám důvodu se domnívat, že demokratická cesta ustavování orgánů může být horší. Mohu si myslet, že touto cestou mohu zajistit efektivnost podniku tím spíše, že nejprimitivnější kapitalistické podniky jsou despotické, zatímco nejmodernější jsou ve sféře „human relations“ spíše demokratické. Naše averze vůči samosprávě jsou spíše nesený primitivností našich východisek než moderností. To dokazuje Ford, General Motors, Olivetti atd.

Naše podmínky závodního stravování atd. jsou pod veškerou úroveň. Kterýkoli kapitalistický podnik dělá v této sféře daleko víc a z hlediska našich technokratických úvah plynávká prostředky. Oni na základě skutečné racionalistické kapitalistické kalkulace docházejí k tomu, že toto plýtvání je pro ně prospěšné.

Jinak řečeno, domnívám se, že moderní kapitalismus nám ukazuje, že socialismus je ve špatném stavu, jak jsme o tom hovořili, ne proto, že je socialismem, ale že nemá ještě možnosti si dovolit, aby dělal to, co mohou dělat moderní kapitalistické podniky.

LEHR: Čili nemá prostředky.

ŠAMALÍK: Každý historik americké ekonomiky říká, že vysoká produktivita práce v americkém průmyslu vznikla z nedostatku pracovních sil. Nutnost vysokých mezd vyvolala vysokou techniku. Naopak v zemích, které měly možnost platit nízké mzdy, kde byla spousta — jak říká Gramsci — iracionálních demografických složek, došlo k tomu, že se moderní průmysl nerozvíjel. Ovšem my říkáme — říkají to učitelé Vysoké školy ekonomické — že musíme odmítnout všechny snahy dělníků, kteří vytyčují různé mzdové požadavky. Odbory, které přijmou stanoviska vládního programu a Vysoké školy ekonomické, přestanou být odbory, neboť uznávají, že bída je náš přirozený stav. My se této bídě přizpůsobujeme, nekládeme žádné požadavky, čímž zároveň všem, co řídí hospodářství, dáváme satisfakci pro situaci, která je.

To, co zde zastává soudruh Mynář, je podle mého oficiální stanovisko, které všichni známe. Kdybychom se podle něho řídili, ničeho nedocílíme. Proti tomuto stanovisku musíme klást „maximální“ požadavky. Není úkolem odborů, aby říkaly dělníkům: To nechtějte, náš stát je v bídě. To není úkolem odborů, to je věc vlády a jiných, aby řekli: my to nemůžeme dělat. My stále uvažujeme z hlediska někoho, kdo stojí nad vším, na nějakém trůně, a manipuluje celkem. Co je odborům po tom? Nezávisle na tom, jestli to můžeme splnit, nebo ne. Abych uvedl příklad z našeho oboru — jsem právník: soudce vynáší rozsudek o bytu. Nevynes rozsudek, neboť nemůže dát příkaz k vyklizení bytu, není-li byt náhradní. Co je však soudci po tom, že je mizerná bytová situace? Má se řídit jediné formálním právem, nic jiného ho nemá zajímat. To je věc jiných, kteří mají tyto věci zajistit.

A zrovna tak se my nemůžeme zabývat tím, co je úkolem jiných. „Maximum“ požadavků je v daném případě pozitivní čin, protože to nutí vedoucí činitele k tomu, aby nějaké věci dělali. Typ integrace, který jsme zrušili ve stalinském pojetí převodu a pak, jsme zrušili jen slovně. Ve skutečnosti žijeme v představě, že když se lidu vysvětlí, v jaké jsme situaci, on to pochopí. I když si uvědomí, že žijeme ve špatné situaci, nemá to vést k tomu, aby řekl — utáhneme si opasek. Od toho jsou reprezentanti, aby něco dělali a využili všech prostředků.

Smysl samosprávy je podle mého názoru v tom, že nebude vázána oficialitou, že bude vždy potenciální opozicí vůči tomu, co existuje. Ne v tom, že ji může nahradit, to nemůže samospráva udělat, ale má být hlasem svědomí, které je trvale přítomno a nedává

nikomu pokoj. Jakmile dojdeme k názoru, že jsme v takové situaci, že nemůžeme, že nedostaneme úvěry, apod., dospíváme k tomu, že všichni přijímali stanovisko absolutního monarchy. A to nemůžeme přimout, neboť absolutní monarcha, kdyby se tady nějaký ustavil, nechť poslouchá hlasu lidu, a ne aby hlas lidu poslouchal o potížích tohoto absolutního monarchy.

SOCHOR: Není mi jasné, zda se nemáme zamyslet nad určitými výchozími předpoklady. Říkáte: hybnou silou hospodářské činnosti je možnost podílet se na rozdělování národního důchodu. Je to ale doopravdy tak? Je závislý podíl členů naší společnosti na národním důchodu, na míře hospodářské aktivity? I u našich ředitelů? Nevím, jaké jsou platy ředitelů, ale myslím, že jejich celkové příjmy nejsou malé. I když nominální platy nejsou dost vysoké, existují vysoké přemě. Nemyslím, že by odměňování ředitelů bylo tak špatné. Mluvte o platu ministra. To je však v naší společnosti jakási kapesná, protože kromě toho byly tajné platy. Kromě toho všechno ostatní, od bytu až po nevim co, dostával jako deputát, ve formě naturalního důchodu. To by bylo třeba všechno zakalkulovat. Domnívám se, že existují systémy, v nichž se společenská špička nepodílí na výsledcích národního hospodářství na základě vlastnictví, ani na základě manažerského disponování a podnikání, ale na základě funkčního postavení v určité hierarchii, např. státní byrokracie. Takové systémy existovaly ve starověku i novověku. Zvýšení osobního důchodu nemusí být za těchto podmínek stimulem růstu hospodářské aktivity. Myslím, že podobné prvky jsou právě v našem starém systému.

Nejsem si jist, že manažerské kádry jsou u nás špatně placeny. Špatně jsou placeni subalterní zaměstnanci.

MYNÁŘ: Odcházel bych s těžkou duší, jsa podezírán z toho, že zde hájím oficiální stanoviska. S oficiálními stanovisky se těžko dá srovnávat to, co hájím jako svůj osobní názor.

Chtěl bych začít problémem vlastnictví. Chápeme samosprávu ve vztahu k podílovému vlastnictví nebo bezpodílovému vlastnictví? Pokud bychom ji chápali jako vztah k podílovému vlastnictví, je třeba se zamyslet nad tím, na základě čeho by zaměstnanci podniků měli nabýt podílového vlastnictví, jestliže jeden podnik má dejme tomu 2000 zaměstnanců a základní prostředky v hodnotě několika milionů a druhý podnik třeba 40 tisíc zaměstnanců a základní prostředky v hodnotě několika miliard. Domnívám se, že s výjimkou družstevního vlastnictví by nebylo správné zavádět u nás podílové vlastnictví.

Chybí nám jedno. Vy vycházíte z určité dosud nevyslovené představy, co chápete pod samosprávou a jaká je pravomoc samosprávného orgánu. To by-

chom si měli vysvětlit, protože to by přispělo ke sblížení stanovisek, nebo alespoň k lepšímu vzájemnému pochopení. Já si pod dělnickou radou představuji orgán s plnou řídicí pravomocí, a toto pojetí se mi nezdá vhodné.

Souhlasím s tím, že tu byla řeč o zájmech. Zájmy vycházejí z toho, co je podstatou hospodářského podnikání, a to je ekonomicky výhodná směna. Ta začíná u zaměstnání a pokračuje dále u podniku ve vztahu k trhu.

Soudruh Slánský tvrdí: Kritéria dříve stanovil stát, teď by je měla stanovit samospráva. Domnívám se, že by v žádném případě nemělo jít o subjektivní kritéria, protože kritéria musí stanovit především fungující trh. Hrubý důchod považují za celkem oportunní kategorii, která má pomíjící charakter. Kritériem pro podnik by mělo být dlouhodobé dosahování zisku chápáného jako převaha výnosů nad náklady. Zmíňoval jste se o tom, že krédem kapitalistického podniku je dosahování zisku. Zajímavé je, že v kapitalistické literatuře se dnes mluví jako o cíli kapitalistického podnikání o tzv. přežití podniku, to je ovšem hledisko, jak se lépe zalíbit, než pravá podstata věci. Na rozdíl od oficiálního hlediska, které se tu tradovalo velmi dlouhou dobu, že posláním podniku je uspokojovat potřeby společnosti, se domnívám, že existuje také kategorie podnikových zájmů a že kolektiv u jde o naplňování zájmů společnosti. Mechanismus národního hospodářství musí tedy fungovat tak, aby donutil podnik pracovat tak, aby současně naplňoval vyšší než jenom podnikový zájem. Jsou tu celospolečenské zájmy, zájmy podnikatelské soustavy, zájmy její části — to může být třeba závod, provoz, dílna, cech a zájmy jednotlivce jako zájmy principiální, jako zájmy základní. Tímto mechanismem je především fungující trh.

Myslím, že zisk platí jako kritérium pouze pro podnikatelskou soustavu. Pro společnost jako celek platí dlouhodobý růst národního důchodu, a tím růst životní úrovně. Myslím, že životní úroveň musíme chápat v širokém kontextu nejen jako materiální životní úroveň, ale jako uspokojování všech kulturních i hmotných potřeb. Domnívám se, že z hlediska širokého kontextu, snad „civilizačního“, jak hlásá Richta, máme určitý náskok, že máme možnost v tomto směru dosáhnout lepšího souladu materiální a imateriální složky životní úrovně, než je tomu ve vyspělých kapitalistických státech.

Ovšem nepočítejte s tím, že zavedením dělnické samosprávy budeme přitažliví pro dělníky na Západě. Naše hmotná životní úroveň je taková, že nemáme naději být pro ně přitažliví. Při přihlédnutí k jejich mentalitě a způsobu myšlení se nemůžeme pouštět do soutěže. Potřebujeme vyspělá kapitalistická země dohonit a hledat prostředky, jak je dohonit.

Pokud jde o pseudosamosprávu v kapitalistických zemích, chtěl bych reagovat na současnou situaci. Byl

jsem teď dva měsíce v Kanadě a účastnil jsem se školení sedmdesáti kanadských manažerů. Měl jsem možnost se na mnohé zde diskutované problémy přímo ptát. Pseudosamospráva je řídkou výjimkou, protože kapitalisté se na ni dívají z hlediska toho, co jim přinese. Pseudosamospráva je z hlediska správy poměrně drahá. To, co lze považovat za užitečné u Bati, těžko podle mého názoru obstojí v elektrárně. Tady je třeba vážit charakter podnikání, To co se hodí jednomu typu, nemusí vůbec vyhovovat druhému typu podniku. Myslím, že je mimo jiné velmi naléhavé překonat šablonovitost, která se tu tradovala dvacet let, a vycházet z rozmanitosti forem i metod.

Vracím se k otázce elity. Domnívám se, že je třeba, chceme-li se z této situace dostat — a v tom se snad nelišíme — vytvořit přiměřené klima pro manažery, klima pro schopné vedoucí hospodářské pracovníky. Zatím toto klima je v katastrofálním stavu. Zdůrazňuji „pro schopné“. Samozřejmě těm, kdo jsou podprůměrní, vyhovoval dřívější systém udělování příkazů, nesamostatnost, důraz na disciplínu.

Pokud jde o ekonomický vztah k zaměstnancům bylo tu řečeno, že odbory na Západě jsou na takové odborné úrovni jako manažeri. S tím nemohu souhlasit. Odbory na Západě mají lidé, kteří skutečně rozumějí otázkám „human relations“, mezd apod. Rozhodně však nejsou schopni rozhodovat o otázkách volby výrobního programu atd. Odbory nemají nic společného se samosprávou. Potřebujeme konflikt mezi zaměstnanci a vedením. Co znamená tlak na zvyšování mezd v kapitalistických zemích? Je to tlak na racionalizaci, na zefektivňování výroby. Jde mi ne o partnerství, ale o tu rvačku. V tomto směru naše odbory nehrály potřebnou úlohu. Ta rvačka je užitečná. Ať se odbory domáhají toho, co je možné, je třeba říci, že západní odbory mají konzultanty jen pro kolektivní smlouvy, a to jsou lidé, kteří znají hospodářskou situaci a vědí, co si vedení podniku může dovolit.

Otázka je, zda klást maximální požadavky, nebo požadavky ekonomicky únosné, mám-li na mysli současnou situaci Československa. Klást požadavky je správné, na druhé straně však je třeba vysvětlovat lidem, co si můžeme v této situaci dovolit. Nelze lidi krotit, aby vůbec nekladli požadavky. Na druhé straně použít se do hazardérství by bylo v této situaci neodpovědné.

U nás se dlouho tradovalo, že máme nedostatek pracovních sil. To je nesmysl; pak třeba Švédsko, Belgie nebo Švýcarsko, které jich mají ještě méně, by se musily odepát se seznamu existence hospodárných států. Jde o to, jak efektivně pracovních sil využít. To vidím především u elity. Měli bychom vzkrísit postavení inteligence a dostat z ní všechno, co společnosti může dát. I na Západě je velký zájem o zlepšovateľské hnutí. Ale až na výjimky není dělník schopen kvalifikovaně rozhodovat, jak rozvíjet potenciál podnika-

telské soustavy. To může udělat pouze elita. Vždyť je to otázka racionální dělby práce ve společnosti, ne pouze otázka moci.

Když jsem v Kanadě vykládal manažerům, že náš ředitel dostává například pětinasobek platu průměrného dělníka — a to na tom musí být velmi dobře — tak se ptali: Kde berete ty hlupáky, kteří jsou ochotni to za ty peníze dělat? Relace 1:3 se jim zdála neuvěřitelná. Říkali: náš ředitel má padesátinásobek toho, co má průměrný dělník. Podtrhuji, že schopného ředitele bychom měli platit lépe než 1:5.

SOCHOR: V SSSR je to možná jedna ku padesáti. Ale stimulační efekt je přitom minimální.

MYNÁŘ: Na tom nese vinu systém centrálního řízení, který nepřipouští iniciativu lidí. Náš demokratický proces je často chápán v tom vulgárním pojetí, tzn., že lze kdykoli a kohokoli poslat „kamkoli“.

Rakouský ředitel zestátněného podniku — studoval jsem tam tyto otázky — má měsíčně 50—70 tisíc šilinků. Laický přepočít 1:1, takže i těch našich 15 000 Kčs je směšná částka.

BARTOŠEK: To, co zde říká především s. LEHR, odráží sociální, politickou a lidskou realitu, která je ve světě. To, co říkáte, je možná perspektiva vývoje i naší společnosti, i když máte řadu pochybností, najdou-li se schopní manažeři. Ale bude-li to opak, proč budeme tomu všemu ještě říkat socialismus? Kde je potom jiná, tj. socialistická lidská dimenze lidského života? Proto přijmu-li tyto vaše názory, tak potom nejsnadnější by bylo — a to mi říkají přátelé ze Západu pořád: Pozvěte si tisíc schopných manažerů, někdo vám to půjčí, zaplaťte jim, ať to dají dohromady, vezměte k tomu nějaké domácí a vytvořte to, oč v podstatě jde spouště lidé: Konzumní společnost se všemi dimenzemi, které jsou — i když jsou auta a další věci — stejně nelidské. Stačí vidět kvalitu konzumní společnosti, jak ji známe na Západě. Tam — o tom snad nemáte nikdy iluze — existuje velmi silná hierarchie, na jedné straně ředitelé nějakého podniku s desíttisícovými platy, na druhé straně jsou lidé s několika stovkami. Chceme prosadit tohle? Dělnice v textilkách v Náchodě budou vydělávat 900 až 1000 Kčs, ale nad nimi bude vrstva bohatých manažerů. Nemluvíme pak o socialistické nebo lidské dimenzi.

Ti budoucí manažeři musí počítat s tím, že proti tomu vznikne protestní hnutí. Toto hnutí najde i lidi, kteří budou třeba organizovat generální stávky, kteří budou dělat něco, aby všemocným manažerům zkomplikovali život. Kdo zná kapitalistickou konzumní společnost, ten musí s tím počítat. To je to nejsnadnější — nabídnout lidem peníze, auta a nehladat už nic jiného. Nám však jde o to, abychom hledali jiné cesty. Proto ty úvahy o samosprávě, proto je nutno takové cesty hledat. I když to bude komplikované, konfliktní a nejednoduché, je nutno hledat.

Soudruh Šamalík uváděl mnoho důvodů pro racionálnost samosprávy. Jsme ve stavu, kdy společnost rozhoduje mezi cestou ke konzumní společnosti — uměli to Američané a Francouzi, proč by to neuměli Češi! Samozřejmě ukojování základních lidských potřeb je nezbytné, nemůžeme si říkat vyspělá společnost a stát fronty na cibuli, ale bude, jestliže si říkáme socialisté, třeba ještě něco jiného.

ŠAMALÍK: Nemyslím, že by Jugoslávie vybudovala lidštější společnost, protože má samosprávu. Záleží na určitém civilizačním stupni. Bartošek tvrdí, že existuje objektivní základ socialismu. Problém ovšem je, že ten základ nemůže být jen hmotný. Lidé začínají uvažovat o demokracii. To je ta šilená bída, ne že mají málo svobody, ale málo i jiných věcí. Kdyby náš systém dal lidem v posledních dvaceti letech dostatek cibule, česneku, atd., tak by nevznikla tato problematika. Poněvadž ani zároveň tyto věci nebyly, nedostatek česneku atd. se proměnil v nedostatek svobody. Tragédie konzumní společnosti spočívá v tom, že přeměňuje stát z jeho klasické sféry, tyčící se nad lidmi, v systém služeb. Stát se stává komunálním podnikem, který hodnotíme z hlediska: Dává nám, co chceme, v dostatečné míře, nebo nedává? Kdysi tu přednášel jistý americký profesor — už si nevzpomínám na jméno — o socialismu bez socialistů a tvrdil, že marxistická prognóza společenského vlastnictví atd. je nevyhnutelná a zásáhne i Spojené státy, ale co bude chybět, bude právě socialismus v humanistických určeních. Stát dá všechno — dá krásné autostrády, auta, dobře fungující obchody, všechno. A my všichni, protože budeme mít všechno, nebudeme se zajímat o problém svobody. Koho skutečně dnes vlastně svoboda zajímá? To je podle mého názoru základní problém. Uvažují naprosto střízlivě: Problém svobody je něčím, co je přepychem pro současné lidstvo, neboť základní moment je problémem rovnosti — myslím v materiální sféře — a pro tento moment zanedbáváme všechny ostatní momenty.

MYNÁŘ: Když jsem poslouchal volební projevy uchazečů o presidentský stolec USA v televizi, musel jsem se hlasitě smát. Ptali se mě, proč. Řekl jsem: nezlobte se, ale musím se strašně smát tomu, že fráze, kterých užívají kandidáti na presidentský stolec v USA, jsou totožné s frázemi, kterých používali politici v Československu. O svobodě lze totiž mluvit kdykoli a kdekoli.

LEHR: Svoboda je hrozně relativní pojem, a proto také každý člověk na ní bude mít svůj subjektivní názor. Každý bude chtít jinou míru této svobody. Bude člověk, který byl hrozně rád nešťastný v minulých dvaceti letech, protože mu nedala v hospodářské sféře nejmenší předpoklady pro to, aby se vžil, aby mohl dělat nějakou podnikatelskou činnost, byť i ne soukromopodnikatelskou, ale aby vůbec něco ve sféře

inovaci mohl dělat. Druhého člověka, když mu dáte možnost absolutní svobody soukromopodnikatelské činnosti, zničíte, protože jako soukromý podnikatel je absolutní embryo, existenčně neschopný. Proto se také za tuto svobodu poděkuje, nebude o ni stát. To je hrozně relativní.

ŠAMALÍK: Když vznikla absolutní monarchie, každý šlechtic se musel zlobit nad tím, že ztrácí svobodu.

LEHR: Nejsem ani se soudruhem Bartoškem v rozporu. Byl by až překvapen, jak bych se s ním shodl ve sféře sociální politiky. My motáme páté přes deváté. Potřebujeme vytvořit nějaké klima v podnikatelské sféře, protože na tomto klimatu a na schopných lidech v této sféře podnikatelských elementů závisí blahobyt národa; ten blahobyt se nikde jinde nevytváří než v podnikatelské sféře. Vždyť všichni žijeme jako podílčníci na národním produktu a národním důchodu.

Šel bych tak daleko — a berte to spíše jako vtip — vzhledem k úrovni našich řídících kádrů, že by se nám jako národu vyplatilo, kdybychom dali naše národní podniky na deset let do komise západním manažerům. Jak chceme mluvit o nějaké sociální politice, když na ni nemáme, když jsme si ve sféře podnikatelské činnosti na ni nevydělali? Co se budeme bavit o úrovni závodních kuchyní ve Švédsku? Kdybychom je tu zavedli, nepůjdeme večer, protože pro závodní kuchyně na trhu vykoupieme veškeré potraviny a pro večeri nám už nic nezbeží. Jaký má smysl se bavit, jaká je sociální politika ve sféře podpory populace, když víme, že nám upadla proti roku 1954 o 50%? Co se budeme dnes bavit o tom, jak podporuje populaci Francie, když na to nemáme? Když např. musíme smutně konstatovat, že socialistický stát podporuje rodiny s dětmi daleko hůře než kterýkoli kapitalistický stát, ne proto, že by nechtěl, ale proto, že na to nemá. Připravuje se novelizace daně ze mzdy, rodinných přídatků. Děláme všechno možné, abychom jen zachránili, co se vůbec zachránit dá.

Jsem zrovna takovým přívržencem sociální politiky a shodl bych se v této sféře s vašimi názory, ale nejdříve na ni musíme mít prostředky. Když je nemáme, je absolutně nepraktické bavit se o sociálních opatřeních, čili o míře sociální politiky. Domnívám se, že musíme dát věci do logického sledu. Napřed musíme ty národohospodářské prostředky mít pohromadě, a pak můžeme začít se sociální politikou.

MYNÁŘ: Otázka soudruhu Šamalikovi: Co je tedy ta samospráva? Nerad bych odcházel z této diskuse, aniž bych měl přesně srovnáno v hlavě, o čem jsme diskutovali.

ŠAMALÍK: Podle mého názoru by samospráva měla spočívat, když už v ničem jiném, v tom, že existující správu podniků podřídí voleným orgánům; už se nezabývá obsahem. O čem se tu bavíme? O tom, co je

dáno naší bídou. Mluvíme o demokracii ve sféře výroby, ve sféře nutnosti, jak říká Marx, zatímco sféra svobody existuje mimo tuto sféru nutnosti.

SOCHOR: A na jejím základě.

ŠAMALÍK: Marx předpokládá, že se tento základ tak zužije, že se stane zanedbatelným proti jiným životním sférám. Dnes jsme v situaci, že sféra nutnosti je pro nás podstatná. Můžeme uvažovat o tom, že výrobní samospráva je historicky přechodný stav — v tom smyslu, že zahrnuje základní stimul společenského života — výrobní činnost. Jakmile bude překonán tento stav, stane se toto zanedbatelným. Mohu žít dvě hodiny v despotismu nutnosti, jestliže budu mít 22 hodin svobodu.

SOCHOR: To je právě nemožné.

ŠAMALÍK: Myslím v despotismu technologickém. Mluvíme o sféře výroby a můžeme to obrátit. Můžeme si představit výrobu bez samosprávy — neřekám, že je to ideální, ale můžeme si představit výrobu zahrnutou do určitých mimovýrobních demokratických politických forem. Domnívám se, že demokracie nemůže porazit racionalismus ve sféře výroby a že samospráva, i když vznikne, bude něčím, co je jen formálně nadřazeno technologickému despotismu, co bude existovat ve statutech. Fakticky se však musí podřídit nutnosti, správě. Jsem možná pesimista, ale jsem přesvědčen o tom, že se nepodaří žádnému státu, aby nadřadil demokracii nutnosti, a že jediné uvažování, které by mohlo vést k nějakému racionálnímu výsledku, je samospráva ve sféře politiky a vytvoření takového politického modelu, v němž bude hospodářská sféra podřízena i jiným kritériím než čistě racionalistickým. Osobně se domnívám, že zkušenosti svědčí spíš pro tento pesimismus.

MÁLEK: Před měsícem jsem položil otázku jednmu z nejlepších ředitelů v Jugoslávii, řediteli papírenského kombinátu ve Slovinsku, v nejvyspělejší části Jugoslávie, který na dělení důchodu aplikuje ten největší input a output-systém. To jsou zatím jen tři podniky v Jugoslávii, a tohle byla první fabrika. Říkal jsem mu: vy jste znám v Jugoslávii jako jeden z nejlepších ředitelů; k čemu vám je ta samospráva dobrá? Potřebujete ji, nebo ji nepotřebujete? Jste dobrý ředitel, uznáný, k čemu vám je? — Říkal: Podívejte se, všechna moderní práce je kolektivní práce. Každý ředitel, sebelepší manažer, musí mít odněkud podnět, impuls. Kdyby nebudu mít samosprávu, pak ten podnět, nebo jakýkoli jiný, musí přijít od byrokrata toho nebo onoho druhu, chytrého, méně chytrého, velmi chytrého — ale vždy shora. To znamená — musíme se vrátit k byrokratickému systému. Někde sedí nějaký orgán, ať chytrý nebo hloupý, manažerský, nemanžerský, inteligentní nebo neinteligentní, ale musí mít společenský impuls. Pro mne je nezbytné, abych tyto

orgány samosprávy vedle sebe měl jako nositele společenského impulsu.

Druhá věc: v Jugoslávii je teď velická diskuse mj. právě o otázkách samosprávy, o otázkách společenskopolitických, společenskoekonomických vztahů. Diskuse uvnitř jde tak daleko, že se klade základní otázka, co je to socialismus.

Jeden z členů ÚV Svazu komunistů Jugoslávie, původem Čech, mi říkal: Já myslím, že to je velmi jednoduché. Socialismus podle mého názoru je demokracie. To je jeho názor. Ale je to zúžený názor.

Moje otázka by byla: Je-li společnost demokratická, proč ekonomika má být vyňata z této demokratické soustavy? Proč by měla být svěřena do rukou jen elity? Jenom z kvantitativních či kvalifikačních důvodů? To jsou jiné obory lidské činnosti včetně politiky, kde by měla být tato věc také.

Je mi celkem známo, že v celém světě včetně kapitalismu slábne v Marxově formuli $C+V+N$ vztah k tomu C (třídě, která vlastní výrobní prostředky; a stále většího a většího významu nabývá vztah k N , nadhodnotě. Říká se, že v podstatě dochází k tomu, že manažéři dělbu práce rozhodují. Kdo tedy za socialismus dává ten impuls, kdo má základní vliv na to, co se — o to je spor — nazývá N , tedy nově vytvořená nadhodnota? Kdo rozhodne o tom, jak se má tato nově vytvořená hodnota rozdělit?

MYNÁŘ: V ekonomice jsou jen dva zásadní rozdíly. Jeden je vlastnictví, druhý je rozdělování, o kterém jsme mluvili. Jiné zásadní rozdíly v principech fungování podnikatelských soustav nevidím. Principy jsou stejné za každé společenské formace. Kritériem musí být kalkulační hledisko. To pochopí každý v poslední vesnici a platí to i pro velkopodnikání.

A teď k otázkám konzumní společnosti. Socialistická společnost je povinná zabezpečit životní úroveň v komplexním pojetí. To znamená i výrobu a trh dostatečného množství materiálních produktů. Jednou z podmínek toho, aby socialismus byl úspěšný, je aby se i v tomto směru aspoň vyrovnal vyspělým kapitalistickým zemím. V tom nevidím žádnou hanbu. Je spíše nebezpečí, že by se mohla vytvořit neangažovaná konzumní společnost, která se spokojí s tím, že má auta a dobře bydlí. Kde tedy o to, prosadit celkové civilizační poslání socialistické společnosti.

Pokud byla řeč o nelidskosti vyspělé kapitalistické společnosti, to byly báchorky, kterými jsme se utěšovali dlouhá léta. V kapitalistickém podniku nelze mluvit o nelidskosti, mám-li na mysli vyspělé kapitalistické státy a srovnám-li podmínky pracujících v těchto podnicích s podmínkami v našich podnicích.

MÁLEK: Soudruh Bartošek neměl na mysli primitivní formy vykořisťování, nýbrž oddištění za vyspělého kapitalismu.

MYNÁŘ: Byli jsme svědky daleko větší nelidskosti

v naší společnosti v uplynulých letech. To je tak smutná devisa, že pro nás znamená velkou morální prohru. Přesvědčovat lidi v kapitalistických zemích, že socialismus je přitažlivý, když abstrahuje od hmotné úrovně, to není rozumné.

Proč vyjmout oblast ekonomiky z tzv. demokratické společnosti? Domnívám se, že to souvisí s otázkou moci. Moc v politické oblasti je nutno delegovat zdola nahoru, ale nemůže to podle mého soudu platit v hospodářské oblasti. Je možné najít výjimečná kritéria, kde lze považovat za užitečné rozhodování zdola v hospodářské oblasti. Považuji za iluzorní, že se bude demokraticky rozhodovat, jaký bude výrobní program, rozvoj technologie, atd.

MÁLEK: Na základě expertízy.

MYNÁŘ: Co platí pro občanskou společnost, nemůže platit pro hospodářský organismus. Jsem v hospodářství pro manažerský systém, postavený pod demokratickou kontrolu shora i zdola. Rozhodující je kontrola společenského vlastníka; zájmy kolektivu zaměstnanců, reprezentované „samosprávou“, nejsou s těmito zájmy totožné. Tyto zájmy musí prosazovat demokraticky volení orgány, stojící nad podnikem a nikoliv uvnitř podniku. Rozhodující kritéria pro hodnocení budou přicházet z trhu.

MÁLEK: Samozřejmě samospráva pro ideálních podmínek nebo za žádoucích podmínek funguje v tržní ekonomice. O to se tam snaží. Není ve vakuu a není subjektivistická.

MYNÁŘ: Jaké impulsy od samosprávy? Z tržní ekonomiky přicházejí do podniků určité podněty; ty na ně reagují. Moderní podnik si nelze představit bez marketingu. Nejen že se snaží vyhovět zákazníkovi, ale i získat trh, aktivně ho ovlivňovat. Co souvisí s vlivem samosprávy, to je zainteresovanost na zlepšení stavu podniku, která je subjektivně motivována, ale neznamená zásadní impulsy. Ty přicházejí zevně a jsou objektivní. K tomu bychom měli dospět.

Souhlasím s tím, že roste význam rozdělování. Zatím jsme v teorii neudělali téměř nic, jak tuto otázku zásadně řešit v socialistické společnosti. Kladete otázku: kdo rozhodne o rozdělování? V tomto směru musíme mít jako socialistická společnost určitý společenský zájem. Pro rozdělování by měly platit obecně platné principy, které by podnikatelský orgán byl povinen dodržovat a kde by volená dozorcí rada byla oprávněna spolurozhodovat.

SOCHOR: V USA to platí také.

MYNÁŘ: Tam platí naprostá svoboda rozdělování, stát se na tom nepodílí. Co zbývá po zdanění, je volně k dispozici firmě. Většinou je to soukromé vlastnictví, i když je to akciová společnost, dělí to zástupci akcionářů. Jsou určitá kritéria, kdy se na tom může podílet

i laik. Ale většina kritérií je takových, že se na tom laik podílet nemůže. Když se řekne — budeme se podílet 20%, která se rozdělí mezi zaměstnance — musí se to dodržovat. Může to platit v určitém oboru podnikání obecně. Můj názor je, že má-li si společnost podržet ingerenci na podnikatelskou sféru v socialismu, je to především v rozdělování. Nemůžeme připustit podílové vlastnictví.

MÁLEK: To by byl krok zpátky.

MYNÁŘ: Nemůžeme připustit dát řediteli 200 000 dolarů jako v USA, to by rostla naše šlechta. Máme pořad strach dát manažerům víc. Naše veřejné mínění na to reaguje tak citlivě jako nikde jinde na světě a v důsledku toho i naše nivelizace je na takové úrovni jako nikde na světě.

MÁLEK: To má své historické kořeny.

MYNÁŘ: Zatím jsme si nevytkli úkol, aby jednotlivec měl určitý strop příjmů. Tyto otázky je třeba také řešit, a to na společenské bázi. Musí být možnost, aby prosperující podnik rozdělil víc, méně prosperující méně, aby zaměstnanci, ať pracují na kterékoli úrovni, pocítili skutečnost, zda podnik prosperuje, či ne. To zatím nemáme.

BARTOŠEK: V diskusi se ukázaly dvě protikladné tendence, které bychom mohli schematicky označit jako demokratickou a technokratickou. Není to nic nového, setkáváme se s tím v každé diskusi o samosprávě výrobců. Existence těchto dvou tendencí není dána hlavně názorovou orientací, ale objektivností celé problematiky moderní výroby a společnosti. Vytvořit takový systém, ve kterém by vláda výrobní kázeň, ve kterém ředitelé by mohli skutečně řídit — a ve kterém by současně zaměstnaný člověk neměl pocit, že je malým kolečkem ve velkém mechanismu, který nad ním vládne a dělá si s ním co chce — to není malý problém.

Jde o to, aby se o něm neuvažovalo jen teoreticky, ale v praxi — abychom s vytvářením samosprávných orgánů začali, stejně jako začínáme dávat řídicí pracovníkům novou pravomoc. Hledání skutečně nového a skutečně fungujícího systému bude trvat léta — jde o to, aby v tomto hledání byla od začátku a stále přítomna lidská dimenze, abychom znovu, i když jinak, nemysleli na „výrobu pro výrobu“, ale na každého člověka, který v ní působí, od ředitele velkého podniku až po mladou či starou textiláčku.

Reportér, č. 21. 22.-29. května 1968

Na zápisu z naší redakční schůzky z 19. května 1968 KAPKA (PRAHA)

Stanislav Budín

O velké iniciativě

Uvěřili jsme v Reportéru č. 19 „Otevřený dopis dělníkům Československa“, v němž jsme je vyzvali ke zřizování dělnických rad. Tato výzva přinesla některé ohlasy. Například takové: jeden vysoce postavený stranický činitel se na jedné poradě prý velmi rozčílil a označil tuto výzvu za neodpovědné dílo novinářů, kteří prý zase zneužívají svobody, jež jim byla dána, a kteří takovými činy prý útočí proti samým základům socialismu a chtějí prý „odstřelit stranu“, navrátit kapitalismus apod. Ukazuje to jen, jak poctivě si takoví vysoce postavení funkcionáři vzali k srdci svůj vlastní Akční program, který slavnostně teprve před několika týdny vyhlásili. Neboť v tomto programu se praví výslovně: „Vzniká potřeba demokratických orgánů v podnicích, jež by měly vymezenou pravomoc vůči vedení podniků. Těmto orgánům by za celkové výsledky své práce byli odpovědní ředitelé a vedoucí pracovníci podniků, kteří by byli také těmito orgány ustavováni do svých funkcí. Tyto orgány musí být přímou součástí řídicího mechanismu podniků a nikoli společenskou organizací (nemohou být proto ztotožněny s odbory). Tyto orgány by se vytvářely jednak volbou zástupců pracovního kolektivu... Současně bude nutno navrhnout statut těchto orgánů a využít některých tradic našich závodních rad z let 1945—1948.“

Jak je vidět, jsou lidé, kteří jsou schopni v krátké době několika týdnů zapomenout, co sami veřejně a závazně vyhlásili. Domníváme se, že je povinností socialistických novinářů lidem s takovou krátkou pamětí to neustále připomínat — a právě v tom spatřujeme hlavní úlohu svobodného tisku v socialistické společnosti.

Že mluvíme do větru a malujeme strašáky? Z četných ohlasů na naši výzvu ocitujeme z dopisu dělníka z Vrchlabí: „My v dílnách cítíme, že bychom se také měli připojit. Ale naše prostředky dorozumění jsou velmi omezené. V rámci kolektivu jednoho pracoviště je nám jasno, že kupř. závodní výbor vůbec nezval na vědomí, že se u nás od ledna něco děje, a že na závodě nemáme orgán, který by ve skutečnosti nejen hájil naše požadavky, ale vůbec připustil, abychom je mohli hájit a vůbec jen formulovat sami. Kdybych dejme tomu jako nečlen žádné instituce chtěl svolat nějakou schůzi celého závodu, a na této schůzi vyzval k utvoření dejme tomu dělnické rady, pravděpodobně bych druhý den obdržel výstupní lístek. Nebyl by totiž problém neaktivnější skupinu rozdělit na několik, kterým by se začalo mávat nějakými starými přestupky před očima, některé z nejnaléhavějších požadavků začít projednávat, několika dosud přehlíženým zalepit oči nějakou odměnou a zbytku vysvětlit, že to co

dělá, je vlastně proti zájmu dělnické třídy a proti nové linii strany, která potřebuje především v současné době podporu a jednotu všech pracujících. . . Lze každého jednotlivce nebo skupinu lidí, která by chtěla dát popud k vytvoření nějakých nových výborů na závodech, lehce označit jako rozbíječe jednoty pracujících a zatím se nic nezměnilo od nedávných časů, kdy bylo možno s takovým člověkem lehce zatočit.“

A pisatel vzpomíná vlastní trpkou zkušenost — před několika lety se na dílenské schůzi dál unést k tvrzení, že je mu „srdečně jedno, jestli se dře na jednoho fabrikanta nebo na deset zbytečných referentů“ a měl za to popotahování na Státní bezpečnosti.

Jistě existuje mnoho jiných závodů, kde si vedoucí odborářští a straníční činitelé dosud nenašli čas vzít na vědomí, že se něco u nás děje. Že naopak nastolili režim strachu a teroru a domnívají se, že jestliže jen vyčkají za hradbou tohoto strachu a lhostejnosti, že se všechno přezene a oni budou moci i nadále pokračovat v tom, co dělali dosud. Jak s tím skoncovat? Jak vrátit dělníkům vědomí, že socialistický podnik patří jim a nikoli „deseti zbytečným referentům“? Jak naplnit činem slova Akčního programu, že „strana považuje za nezbytné, aby celý pracovní kolektiv, který nese důsledky, měl na řízení podniku také vliv“? Až bude skutečně v nejbližší době osamostatnění podniků od přímého řízení státní správou — kdo bude vlastním socialistického podniku? Oněch „deset zbytečných referentů“ — nebo celý pracovní kolektiv v podniku? A má dělnická třída netečně čekat, až zase přijde ferman zhora a až různí byrokraté, jimž jde o teplá místěčka, to všelijak překroutí, aby zase mohli vládnout v té atmosféře demagogie a strachu?

Na Ostravsku na jednom z nejlepších dolů Dukla musil nedávno odejít starý ředitel a nový byl schválen velkou většinou při hlasování celého kolektivu. A zase se ozval jeden z vysoce postavených funkcionářů, také velký stoupenec Akčního programu, že prý nedovolíme, aby nám ředitele dodávala ulice. A pak vyšla v Rudém právu velká reportáž a tam se ukázalo, jak to vlastně bylo: že starý ředitel sice měl velké zásluhy o výrobu, ale neuměl zacházet s lidmi a už nestačil svými vědomostmi, a jak se proti němu vzbouřilo celé osazenstvo a novým ředitelem byl ustanoven jeho dosavadní zástupce, za jehož znalosti se dosud starý ředitel schovával, a jak ten nový ředitel, výborný odborník, trval na tom, aby ho potvrdilo osazenstvo hlasováním, a jak když získal 90 procent hlasů, dal se do práce a už za několik dní podnikl řadu opatření ve prospěch celého osazenstva. A stejně tak uveřejnil Reportér č. 20 příběh z elektrárny v Tisové u Sokolova o tom, jak iniciativa zdola, iniciativa samých dělníků dovedla dosáhnout nápravy, vyhnat zkorumpované činitele a rozvinout v celém závodě nebyvalou aktivitu všech poctivých členů pracovního kolektivu.

O to právě jde. Strana zahájila velký obrodný pro-

ces. Strana vyzývá vlastní členy, ale také pracující lid a především dělnictvo, aby se chopilo velké iniciativy, aby si začalo dělat pořádek na pracovištích, aby si uvědomilo svou odpovědnost a svou velkou sílu. Rozbíječi nejsou ti, kdo této výzvy uposlechnou a zaktivují se — jak tomu bylo na ostravské Dukle a v elektrárně v Tisové. Rozbíječi jsou ti, kteří dosud chtějí vládnout starými kompromitovanými metodami, kteří by se ještě dnes odvážili pronásledovat poctivé dělníky za to, že v intencích KSČ se dávají do politické práce.

Na tiskové konferenci před týdnem oznámil předseda vlády O. Černík, že za nejdůležitější v současné době považujeme přípravu zákonných úprav o postavení a úloze našich podniků v socialistickém podnikání. Do konce června má skončit odborná diskuse o tomto problému a zákon o postavení podniků a socialistickém podnikání bude letos na podzim předložen Národnímu shromáždění. Podle Akčního programu bude součástí těchto zákonných úprav i zřízení celými pracovními kolektivy demokraticky volených dělnických výborů, které mají navazovat na tradice závodních rad z poválečných let.

Jde nyní jen o to, že dělníci nemusí čekat, až takový zákon bude na podzim schválen — jako nečekali novináři, až jim zákon zruší cenzuru. Smysl celého našeho dění spočívá v rozvíjení politické aktivity zdola. A to už dnes žádní byrokrati zastavit nedovedou — ať mají funkce jakékoli.

Reportér, č. 21, 22.-29. května 1968

Jan Patočka Falešná teorie národa a Slovensko

Myšlím si často, že v přílivu revidujícího myšlení a snažení, v rekonstrukční bouři se nám ztrácejí ze zřetel některé důležité otázky, aspoň nám Čechům a hlavně Pražanům, kteří v centru všeho dění ztrácíme dech v běhu centimetr před lavinou.

Mezi námi je otázka Slovenska, otázka vzájemného porozumění Čechů a Slováků. V Čechách se rodí zvláštní dojem, že Slováci se v poslední době jakoby zastavili ve svém obrodném elánu, že se soustřeďují na sebe, na své nacionální problémy, že tu vyrůstá opět nějak přehnaný nebo provinčený nacionalismus. (A že tento nacionalismus je zároveň půdou pro konzervativní elementy KSS, o kterou se mohou opírat a zpomalovat pražskou explozi.)

Domnívám se, že každý takový dojem by měl být doprovázen kritickou otázkou k nám samým, jak dalece je vyvoláván objektivními příčinami a jak dalece našimi vlastními předsudky. K takové kritické otázce dává dobrou příležitost 14. číslo Kulturného života

článkem R. Olšínského Pokazený magnetofón a vhodná slovenčina, který shrnuje reportážské výsledky malé, nahodilé, a přece jen, domnívám se nikterak atypické ankety mezi českými lidmi, s nimiž autor článku hovoří o slovenských problémech a hlavně o tématu federalizace. Autor mluvil s dělníkem v hospodě, se starým učitelem na vsi, s mladým módním spisovatelem a veskrze se tu setkává při všech osobních odlišnostech u otázky federalizace s nadřazeným a přitom opět ustrašeným postojem a hlavně naprostou negací a neporozuměním. (Ty tři figurky jsou mimochodem řečeno dobře charakterizovány a ačkoli autorova antipatie z řádek kape, je dobře se nad nimi s chladnou rozvahou zamyslet — takhle doopravdy vypadají četné naše typy, to je kus naší dnešní charakterologie. Potřebujeme Slováky také k tomu, abychom o sobě věděli pravdu.)

Co je poslední základ této podivné, zcela automaticky české reakce na téma „federalizace“? Je jím jakýsi „český imperialismus“, je jím instinktivní snaha učinit se pomocí nadřazenosti nad Slováky většími a důležitějšími, než opravdu jsme? Je jím povědomí, že bez Slovenska jsme politicky ztraceni a obava před separací? Určitou roli tyto motivy hrají, ale nevysvětlují to ohromné sobě svědomí, které Čechové přitom mají. Čechové se docela automaticky a bez zamyšlení domnívají, že jsou v právu, neodůvodňujíce toto právo nějakou kulturní či jinou nadřazeností, či jak tak bývají formulována ta ideologická ospravedlnění historickopolitického nadprávi ad hoc. Nejhlubší základ českého předsudku leží podle mého názoru jinde.

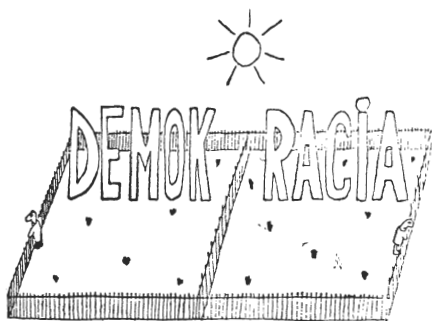
Domnívám se, že právě tato samočinná česká reakce před slovenskou otázkou je dokladem toho, jak hluboko v nás vězí naše staré, výlučně jazykové a přitom přece jen naturalisticky definované pojetí národa. Národ je určen jazykem, v jazyce je obsaženo vše, co dělá národ národem, povaha národa se v jazyce vyjadřuje nejlépe, jejím výrazem jsou pak i dějiny — poznáváme starého Herdra, i když to v svém přirození, nejasném společenském povědomí nemáme tak výslovně formulováno. Že národ je programově společenství, opřené o historii, tj. o pokračování společné vůle k jednotě, že tato společná vůle je podstatně formována státním životem a že Čechové a Slováci, po staletí žijící v různých státech, vytvořili dvojí různou vůli k společenství, připadá českému člověku stále ještě nějak nepochopitelné, „nepřirozené“. Slovenština mu připadá přece jako český dialekt; problém Slovenska je proto jen kvantitativněji odlišný od problému Slovácka, Valašska atd., který není ovšem skutečně žádný problém.

V Čechách se nám někdy zdá, jako by odsunem Němců pozbyl národnostní problém své palčivosti a jako bychom se už nad otázkou, co vlastně tvoří národ, nepotřebovali zamýšlet. Slovensko je zde, aby nám znovu připomnělo, že právě zde potřebujeme

revidovat a že přitom musíme vzít pod lupu mnohá svá dosavadní tabu. Dodnes nemáme české dějiny — a to znamená vylíčení společenského procesu na našem území — které by byly nesené pojetím národa zásadně odlišným od toho naturalně jazykového, o němž jsme mluvili shora, a takové dějiny jsou nezbytné desideratum, máme-li se vidět reálně a nikoli ideologicky, máme-li proto též správně hodnotit význam jednotlivých epoch a událostí v našich dějinách — takových událostí, jako předreformace a reformace, habsburské usazení v zemích české koruny po Bílé hoře, význam protireformace v přípravě národnostního rozkolu, jeho zpečetění způsobem, jak k nám proniklo osvěcenství, úloha francouzské revoluce a jejího pojetí národnosti, úloha preromantismu a romantismu atd. — prostě máme-li vidět „českou otázku“ v její hloubce a rozsahu.

Dnes je naše inteligence opět zaujata zjevem T.G. Masaryka, tvůrce terminu „česká otázka“ a jednoho z mistrů (i když v tomto bodě nijak neomylných) tímto titulem označené problematiky. Masarykův zjev je proto tak aktuální, protože byl myslitelem demokracie především a demokracii uložil Československé republice jako její základní ideu, ospravedlňující existenci tohoto státu (událostí třicátých let i pozdější doby ukázaly, že to byl skutečně rys odlišující tento státní útvar od všeho koldokola a že v něm bylo mnohem víc historické síly než ve všech jiných domnělých „národních silách“ a tradicích). Nebylo by nyní načase zamyslet se nad našimi stále trvajícímí nacionálními předsudky ve chvíli, kdy se opět hovoří o Masarykově aktualitě, abychom ji viděli tam, kde skutečně je a vystříhali se nebezpečí pojmout ji šosácky, provinčně, nacionalisticky? To nebezpečí je tím větší, čím méně si je uvědomujeme a čím více si myslíme, že jsme předsudků prosti.

LL. č. 13, 23. května 1968

Rašo Vlaček

A.J. Liehm

Vážení soudruzi,

[neboť tak jsme si zvykli oslovovat Vás, kteří řídíte osudy našich národů] v některých Vašich projevech a prohlášeních či zprávách o Vašich jednáních z poslední doby se vyskytly věty, které, nezlobte se, přilíží připomínají minulosti, aby nezbudily nedůvěru. Dověděli jsme se z nich, že existují síly, které zneužívají nebo se snaží zneužít nebo by mohly zneužít demokratizačního procesu k protisocialistickým cílům, dočetli jsme se o pokusech opozičních protisocialistických sil vstoupit na politickou scénu i o tom, že každý pokus protisocialistických sil ohrozí současný rozvoj socialistické společnosti a demokracie narazí na jejich rozhodný odpor. Atď.

Pochopíte, že máme za sebou léta zkušeností, po nichž se už takto mluvit nedá. Alespoň tehdy ne, miníte-li svá slova na domácí adresu. Deset let se u nás operovalo protisocialistickými opozičními silami či v lepším případě potenciálně protisocialistickými živly, kdykoli bylo třeba vyvolat atmosféru, nebo se to hodilo k tomu, aby bez argumentu a konkrétní analýzy byl odsouzen ten či ti, jejichž pojetí socialismu se prostě neshodovalo s pojetím řekněme tehdejšího předsednictva strany. Mezi takovými protisocialistickými silami či potenciálně protisocialistickými živly se ocitla nejednou redakce Literárek, nebo třeba konkrétně já, ale zrovna tak jistě si vzpomenete, i jeden z Vás. Nedivte se tedy, že když se dnes, ani ne pět měsíců po Novém roce, objevují znovu táž slova pro změnu ve Vašich ústech, tušíme čertovinu, jsme podezíraví, nedůtkliví, nevěříme a ptáme se, oč vlastně jde. Logika moci a logika vlády jsou sakramentské věci a setrvačnost je velikánská síla. Proto je asi třeba hned na začátku upozornit Vás na jednu: Jestliže chcete, aby tyhle Vaše výroky a prohlášení nebyly považovány za návrat či pokus o návrat ke starým praktikám, a nechcete-li, abychom Vaše slova nebrali vážně, nebo za něco hledali vždycky něco jiného, než v nich možná je — neboť tak jsme si to za léta zvykli — nemluvte už nikdy o protisocialistických silách atp., pokud současně neuvedete plné jméno a adresu. Tak to totiž předpokládá demokracie, kterou, tuším, chceme postupně nastolit. Ale hrozit, rvát si tajemně: Vášak já vim, ale nepovím, sám uhoďni, koho jsem myslel [třeba ty středoškolské studentky, ne?], a hlavně měj strach a dej si pozor! — probůha, soudruzi, jen se podívejte do zrcadla a vzpomeňte si, komu jste zničehonic podobní...

A ještě malicečnost. Povolání politika je těžké a odpovědné, leč zcela dobrovolné. Vládnout národu, jehož všichni příslušníci se chovají rozumně, kde všichni všechno chápou, kde není extrémistů [ale také provokátérů], zbytečně radikálních živlů, nebo kde prostě nemohou být, protože se to netrpí — to dovědte každý trouba. Vášak jsme to zažili. Vy i my. Umění a obtíž politiky je právě v tom vládnout tehdy, když se někteří chovají zcela jinak, než je rozumné a vládě právě příjemné. Je to

často sakramentsky těžké, ale výhoda je v tom, že kdo nechce, nemusí to dělat. V demokracii má politik jednu nevýhodu: nemůže si stěžovat, že mu občan komplikuje život. To může právě jenom občan. Na politiku.

Ale já vim, že to všechno víte. Jenom mě to tak napadlo.

LL č. 13, 23. května 1968

Václav Müller

Co je to socialismus?

O zhoubných důsledcích systému administrativně-direktivního řízení, jenž byl logickým vyústěním totálního mocensko-politického monopolu, již bylo napsáno mnoho.

Řečeno souhrnně — naše země se ocitla na pokraji hluboké — za prvé ekonomické, za druhé politické, za třetí mravní krize.

Stav naší ekonomiky je nesporně krizový. Vyřábíme sice stále více věcí, ale permanentně klesající efektivnost vynakládaných zdrojů (zejména surovin a investičních statků) způsobuje, že lidé nežijí lépe. Výroba jako moloch pohlcuje v mrtvých obrazech rostoucí část svých výsledků. Propast v technické úrovni mezi námi a vyspělými průmyslovými zeměmi se nezmenšuje, nýbrž zvětšuje. Stává se zřejmým, že nelze dále pokračovat v dosavadní „železné koncepci“, ale rozvoj a rekonstrukce řady tradičních odvětví zpracovatelského průmyslu, kde dosluhují zastaralé stroje a mechanismy z prvé republiky, vyžaduje rozsáhlé investice, na které nemáme.

Vnějšíkově je sice obtížné srovnávat tuto krizi např. s „velkou krizí“ kapitalistického hospodářství v 30. letech. Obávám se však, že budeme muset uznat, že krize naší ekonomiky je vážnější a hlubší. Překonání této krize bude nejen obtížnější, ale hlavně si to vyžádá delší dobu, než bylo svého času třeba k překonání „velké krize“ 30. let.

Nenechme se mást absencí vnějších projevů „klasické“ krize: masové nezaměstnanosti, hromadného bankrotu firem aj. Ostatně přezaměstnanost či zbytečná zaměstnanost by se mohla při existenci skutečného trhu a uplatnění strohého ekonomického kalkulu lehce přeměnit v masovou nezaměstnanost také u nás. Stejně tak zastavení ztrátových, dlouhodobě nerentabilních provozů by byl fenomén zcela srovnatelný s klasickým bankrotem firem.

Kapitalistická ekonomika překonala krize poměrně snadno proto, že v ní byly a jsou mechanismy, které — s pomocí příslušných korektiv z centra — vylučují dlouhodobou ekonomickou a technickou stagnaci. V ČSSR je nutno tyto mechanismy nejdříve teoreticky zkonstruovat a pak — realizovat; proto to bude proces nejen obtížnější, ale zejména časově náročnější.

Politickou krizi není třeba obnažovat, protože bije do očí. Několik lidí mě přesvědčovalo, že už je v podstatě překonána. Přiznám se, že závidím těmto optimistům: Četl jsem v tisku vystoupení členů ÚV KSČ a je-li to, co jsem četl, všechno, co většina z nich řekla, je mi úzko.

Nikdy už neuvěřím, že nadvláda jedné strany skýtá záruku demokracie. Nespatřuji sice konečný ideál demokracie v existenci dvou, více či mnoha politických stran, ale jsem přesvědčen, že pouze neomezená svoboda pro jejich existenci a volné konstituování snad může vést v budoucnu k nalezení zcela nových forem demokracie, tj. k překonání pluralitního systému *politických* stran vůbec.

Nemám žádné iluze ani o „existujících“ nekomunistických politických stranách. Kdyby se chtěly vážně ucházet o sympatie myslících lidí, musely by se vnitřně obrodit — a zejména z centra — dokonce radikálněji než dosavadní vládnoucí strana.

Morální krize naší společnosti je ze všech břemen, zplazených starým systémem, břemeno nejtěžší. Netroufám si ani odhadnout její hloubku, šíři a dosah. Cítím prostě, že v ní je základní problém naší společnosti. Víím však zároveň zcela bezpečně, že nejextrémnější projevy dehumanizace a mravního rozkladu organicky souvisejí se starým systémem, který umožnil, aby lidé průměrní vládli a lidé podprůměrní řádili. Bojím se domyslet, co by se stalo, kdyby diktatura průměrnosti přerostla v přímou diktaturu primitivismu a barbarství.

Tolik úvodem. Věci jsou však, jako obvykle, daleko složitější.

Nynější, v podstatě již masový a neslábnoucí odpor vůči starému systému, který způsobil onu trojedinou krizi, se většinou projevuje protestem proti politickým nesvobodám a jejich brutálním důsledkům. Lidé prostě chtějí veřejně a nahlas říkat to, co dosud říkali soukromě a potichu. Lidé se bouří proti bezpráví a zřůdnostem, které starý systém umožnil, dlouho skrýval, ale které nicméně vycházejí najevo.

Myslím, že lze považovat za reálný předpoklad, že v naší zemi se najdou síly, které znemožní, aby společnost byla znovu vržena do starých poměrů. To bude současně jak důkaz, že mravní krize, ať hluboká, nevedla k totální lhostejnosti k hodnotám jako je lidská důstojnost, tak také faktický počátek mravní obrody znovu se konstituující občanské společnosti. Zkrátka chci říci, že překonávání politické a mravní krize, které už vlastně začalo, bude méně komplikovaným a méně obtížným, i když přirozeně dlouhodobým procesem, než překonání krize ekonomické.

Na existenci politické nesvobody a mocenské zvláště měli totiž zájem jen ti, kterým obě mělo usnadnit byrokratickou manipulaci s lidmi. Tedy zjevná *menšína* společnosti. Proto také pouze tato zjevná menšina pociťuje strach z obnovy politických svobod. Jistá

část této menšiny má dokonce strach z odhalení konkrétních důsledků a projevů mocenské zvláště. Jsou to ti, jimž bylo dovoleno kompenzovat své komplexy méněcennosti bestialitami, které mají jen jednu obdobu v moderních dějinách.

Naproti tomu zjevná *většina* naší společnosti nejen nic nenamítá proti demokratizaci politického života a proti návratu k právní jistotě občana, spíše naopak — dožaduje se urychlení a prohloubení tohoto procesu.

Lze to také vyjádřit tak, že většina lidí si přeje, aby totalitní systém byl zrušen a aby probíhající proces demokratizace byl ukončen instalací demokracie.

To je jistě potěšitelné.

Je však také potěšitelné, že naprostá většina lidí si zároveň přeje zachování socialismu. Neboť jestliže je více či méně jasné, co je demokracie, je dost nejasné, co to je socialismus. Co tedy lidé chtějí, říkají-li, že chtějí socialismus?

Co to je socialismus?

Několik let jsem touto otázkou obtěžoval účastníky různých ekonomických seminářů a konferencí. Někteří ekonomové uznali oprávněnost této otázky. Jiní ji považovali za recesi a někteří dokonce za provokaci. Nestor čs. marxistických politických ekonomů, kterého si velmi vážím, se dokonce vyjádřil v tom smyslu, že věří, že touto otázkou nesleduji nepřátelský úmysl.

Náš systém, který je výsledkem dvacetiletého úsilí, je nyní nazýván deformovaným socialismem. Je *deformovaný* socialismus stále ještě *socialismem* anebo už něčím jiným? Bude to, co zbude, až odstraníme deformace, socialismem? Co to je skutečný, opravdový socialismus, či dále humaní, demokratický, lepší atd. socialismus?

Hodně zemí se prohlašuje za socialistické — Sovětský svaz kategoricky, Jugoslávie hrdě, Anglie poněkud nespěle, Švédsko jaksi omluvně. Je zřejmě hodně definicí socialismu.

Ponechávám stranou jak svou definici deformací, tak svou definici socialismu. Zajímá mne však, co si pod pojmem socialismus, k němuž se většina lidí hlásí, představuje tato většina. Zajímá mě, proč ta většina, ať obklopena realitou deformovaného socialismu, nicméně chce socialismus. Co kladného nabízí nyníější socialismus většině lidí?

Uvědomuji si přirozeně, že odpovědět na tyto otázky bude možno teprve na základě důkladné a všestranné sociologické analýzy. Společenské vědy už sice začaly analyzovat některé stránky našeho společensko-ekonomického organismu. Přesto si troufám tvrdit, že specifické „substancionální“ vlastnosti zcela unikátní československé reality byly zatím identifikovány zcela nedostatečně.

Postižení mystéria dnešní československé reality, zázraku existence a fungování politických a ekonomických mechanismů, považuji za nejnaléhavější

úkol, jenž stojí před společenskými vědami. A jako je unikátní naše realita, jsou unikátní také šance naší společenské vědy. Neměly by být promarněny ani jednostrannou orientací vědy na aplikaci pojmů současné západní vědy na čs. realitu, ani jednostrannou orientací reformátorů na cizí ekonomické vzory a modely.

Základní pozitivní hodnoty nynějšího systému, hlavní klady, které většina lidí oceňuje, spatřují:

Jednak v existenci a jednak v masové preferenci sociální jistoty v nejširším slova smyslu.

Sociální jistota, kterou nynější socialismus poskytuje, je založena na principu absolutního práva na práci a na takovém systému odměňování, při kterém velikost mezd a platů v rozhodujících sférách ekonomiky země je zanedbatelně závislá na prosperitě podniků a závodů a nepatrně závislá na individuálním výkonu. Mzda a platy přestaly být v podstatě ekonomickými kategoriemi, staly se spíše jakousi zaručenou sociální penzí.

Je nesporné, že sociální jistota neboli nepřítomnost strachu z budoucnosti je velikou vymožeností, pozitivní hodnotou. Požadavek sociální jistoty figuruje např. v hierarchii požadavků většiny lidí, žijících v zemích industriálně nejvyvinutějších a ekonomicky nejefektivnějších na jednom z prvních, ne-li vůbec prvním místě.

Je však také nesporné, že: 1. *samozřejmá* existence oné sociální jistoty je překážkou ekonomické efektivity, vede postupně po vyčerpání morálních stimulů výkonu, existujících zpravidla krátce po revoluci — k zániku stimulů vůbec;

2. *dlouhodobá* existence této všeobecné sociální jistoty vede k ekonomické stagnaci, tedy ke stavu, kdy se zabezpečení této sociální jistoty stává problematickým a později vůbec nemožným. ČSSR se nachází na prahu tohoto stavu. Jsou to už vážné symptomy — např. postavení důchodců a mladých novomanželů. Důchodci žijí nebo lépe řečeno vegetují způsobem, který je urážkou lidské důstojnosti. Naděje novomanželů na elementární podmínku rodinného života — na vlastní byt — jsou stále horší. Obojí je ostudou a obžalobou nynějšího systému. Nezapomínejme však, že to je zároveň výsledek systému, založeného na masové preferenci sociální jistoty.

Za další klad považují lidé existenci a masovou preferenci principu rovnosti, mající za následek zcela ojedinělou mzdovou a platovou nivelizaci.

Všeobecně vzato — v ČSSR neexistuje ani jediná ekonomicky činná společenská skupina, jejíž individuální příslušníci by si nestěžovali na to, že jsou honorováni a odměňováni nedostatečně. Každý je ochoten uznat každému, že by si zasloužil více. Protože však i laikové cítí, že v neprosperující ekonomice by bylo možné nanejvýš zlepšit úděl jedněch na úkor druhých, vede to většinu lidí k přesvědčení, že konec konců

nejlepším stavem a nejspravedlivějším je stav nivelizace.

Ostatně je známo, že absolutní velikost příjmu zajišťuje většinu lidí zřídka. Pohybuje-li se příjem většiny lidí výsoce nad subsistenční úrovní a neexistuje-li hrozivá inflace, zajímá většinu lidí spíše jejich relativní příjem. To platí naprosto všeobecně. Unikátnost naší situace tkví v tom, že ochota smířit se s nízkým pracovním příjmem — za předpokladu, že výrazně neroste ani příjem jiných — dosáhla absurdních rozměrů.

Podařilo se téměř dokonale zlikvidovat peněžní stimul výkonu, stimul, který je elementárním předpokladem efektivní ekonomiky a který je navíc — sociálně a psychologicky vzato — nejméně nebezpečným stimulem.

Přirozené — mzdová a platová nivelizace není ani v ČSSR absolutní. Existují dokonce značné rozdíly v životním standardu lidí. Ty však jsou — až na nepatrné výjimky — výsledkem nikoli pracovního výkonu, ale (pominu-li některé náhody sportových a matesových výher) důsledkem rozdílného místa lidí v mocenské struktuře. Vede-li cesta k vyššímu životnímu standardu přes vyšší místo v hierarchii moci, je evidentní, že část lidí se o tuto cestu a jediné z tohoto důvodu pokusí. Víme dobře, že na této cestě nebylo liduprázdno, nýbrž takové návaly, že v nich nemálo kandidátů zahynulo. Tento stimul je společensky daleko nebezpečnější, než přímý peněžní stimul, protože nejenže nezvyšuje kvalitu řízení a tím prosperitu ekonomiky, ale stává se faktorem prohlubování totalitní povahy celého společenského systému.

Protože lidé, ač vcelku smíření s existujícím právem přece jen postupně začali projevovat nespokojenost se stagnací své životní úrovně, nezbyvalo byrokratům, než svalovat vinu na jiné.

Má-li dělník pocit, že je šizen, je to oprávněný pocit. Jenže v kapitalismu dělník ví, kdo ho šidí, resp. vykořisťuje. V byrokratickém systému, zvláště v té jeho odrůdě, v níž neexistují kapitalisté, se vztah vykořisťování zatemňuje, stává se nepřehledným. To právě umožňuje byrokratům manévr, jehož úspěšnost je přímo úměrná stupni neinformovanosti lidí. Manévr spočívá v tom, že za šiditele a hlavního viníka se prohlašuje inteligence.

Nemýlím-li se, byl Marx jedním z prvních, kdo demaskoval tuto geniální schopnost byrokracie. Protože nepředpokládám, že by špičkoví byrokraté éry Antonína Novotného měli čas na studium originálních prací K. Marxe, vede mě to k domněnce, že byli talentovanými samouky.

Konečně třetí klad nacházelí lidé jednak v existenci a jednak v preferenci mírné intenzity práce či přesněji v preferenci mírné únavy z práce.

Jedinou rozumnou reakcí většiny lidí na dlouhodobou samozřejmost sociální jistoty, nominální rovnos-

ti, nivelizace či „zvrácené denivelizace“ je, že se snaží vynakládat jen tolik energie a úsilí, kolik je v daném pracovním prostředí mlčky a solidárně považováno za jakousi kolektivní normu. Pravidlem je, že nikoli pracovníce zdání, schopní a výkonní lidé pozvedají na svou úroveň průměrné a podprůměrné, nýbrž naopak — jsou to průměrní a podprůměrní pracovníci, kteří utvářejí onu kolektivní normu.

Intenzita práce je jistě v různých oborech a oblastech různá. Tam, kde je pracovní rytmus určen pohybem pásu, technologickou povahou výroby apod. a tam, kde výjimečně přece jen peněžní stimul hraje významnější úlohu, je intenzita práce a vůbec výkon daleko vyšší než tam, kde pracovní rytmus a výkon je více či méně závislý pouze na ochotě či neochotě pracovníků samých.

Absence disciplíny, zánik autority mistrů v závodech a vedoucích pracovníků v úřadech a ústavech všeho druhu, techniků a hospodářských vedoucích v podnicích, ministrů v ministerstvech a přemíra demokracie tam, kde je spíše na místě autokracie a nadbytek autokracie tam, kde má být demokracie a řada jiných faktorů způsobuje, že výkon, který většina lidí odvádí, skutečně závisí převážně na jejich dobrovolné ochotě. Troufám si odhadnout, že u většiny obyvatelstva se *faktický* výkon nachází hluboko pod úrovní *možného* výkonu. Ušetřenou energii pak — zejména ti, co něco dovedou — investují do činnosti, často výdělečné, mimo rámec svého pracoviště. Ostatně ti, kteří něco umí, také velmi často nejvíce preferují mírnou únavu z práce, protože v tom spatřují jediný způsob, jak kompenzovat újmu, která je jim nivelizací způsobována.

To vše vede k masovému nevyužití lidské energie, talentu a dovednosti, k snižování společenské produktivity práce a mj. k tomu, že většina výsledků pracovní činnosti našich lidí neobstojí ve světové a evropské konkurenci.

Jakousi čestnou výjimku tu tvoří tvůrčí, převážně umělecká činnost, jejíž plody jsou v podstatě jediným úspěšným artiklem našeho vývozu.

* * *

Existující sociální jistota, nivelizace a slabý výkon jsou evidentní překážkou efektivnosti ekonomiky. Většině lidí však tyto vlastnosti systému vyhovují, akceptují je, zvykli si na ně a — preferují je. Lze říci, že právě v nich spatřují hlavní klady dnešního socialismu, jsou pro ně synonymem socialismu.

Zavádění jakéhokoli nového systému, který by skýtal naději alespoň na rozumný stupeň efektivnosti ekonomiky, což je předpokladem *trvalé* sociální jistoty a *trvalého* růstu životní úrovně této většiny, bude procesem hluboce konfliktním. Obávám se, že odpor této většiny, nikoli odpor byrokracie, bude hlavní překážkou transformace naší společnosti, transfor-

mace, která je nezbytná a musí být uskutečněna, nemá-li se v brzké budoucnosti vynořit Kunderova otázka o nesamozřejmosti národa ještě v drastičtější podobě.

Ukáže-li se, že se mýlím v odhadu hlavní překážky na cestě k nekapitalistické, ale prosperující ekonomice, bude to můj nejpříjemnější životní omyl.

LL č. 13, 23. května 1968

Arnošt Lustig

Kdo maluje čerta na zeď ?

Otevřený dopis Ladislavu Novomeskému

Soudruhu Novomeský,

byl bych rád, kdybyste mi uvěřil, že mnohem raději než do novin bych napsal a poslal tento list přímo Vám. Ale v článku o malování čerta na zeď v Rudém právu jste si vzal na mušku má slova v televizi v úterý večer. Podle Vás jsem volal ohnivě, zaujatě, proizraelsky a prouisionisticky za porozumění s postupem Izraelců v červnové válce. Kromě toho citujete svého nejmenovaného přítele, jehož brutální a nepřijatelné myšlenky, týkající se Arabů, spojujete nepřímou — a snad bezděčně — se mnou, aniž byste to sice doslova uváděl, ale ve výsledku Vám oba jaksi splýváme v jedno. To se mi nelíbí a protestuji. Nechci, aby má slova byla uváděna dohromady s něčím, pod co bych se nikdy nepodepsal. Je to ještě více než nesprávné. Ale odpovědět v Rudém právu Vám už bohužel nemohu. Tolik demokracie u nás ještě není.

Stojím za každým slovem, které jsem v televizi řekl. Přiznávám se, že jsem na tuto příležitost dost dlouho čekal, protože jiní, a stejně výraznými černými barvami jako Vy, malují na zeď celé divize čertů. Svědomí mi už nedovoľovalo déle mlčet. K některým věcem se tedy ještě vrátím, a nejen proto, že cítím za Vašimi slovy nechuť, kterou se až obávám vyslovit; ale i proto, abych řekl pravdu proti takovým omšelým straškám a haraburdám, jako je v této zemi slovo sionismus, používané i Vámi — bez ohledu na to, že svět je už o padesát let dál — téměř jako nadávka, bez vysvětlení, co to skutečně je. Před Vámi je používali jen dogmatici typu, který se zdráhá označit, a to vždycky, když chtěli něco jiného zakrýt.

Nejsme přece malé děti, nemusíme si namlouvat, že by svět, ve kterém žijeme, byl příliš krásný. Roky bezdůvodného žalářování ve jménu socialismu Vám nikdo z beder nesejme a mohu Vám říci, že jsem celým srdcem a smyslem pro revizi takového socialismu. Léta, kdy se to stalo, už rozhodně nebudou bez poskvrnky, a socialismus nebude hezčí, když si budeme,

třeba v dobré vůli — je-li to vždycky dobrá vůle — zakrývat věci, jaké jsou.

Ostýchal bych se Vás poučovat, ale vyrozuměl jsem z Vašeho článku a zejména ze slov, která byla adresována mně, že jde, kromě lekcí v aritmetice mrtvol z druhé světové války, také o lekce z humanity, která se Vám zřejmě zdá v mém případě děravá, zejména pokud jde o Izrael. Ani v tom s Vámi nesouhlasím. Co to je za počty mrtvol, které mně předkládáte s výzvou, buď a nebo? Těch padesát miliónů mrtvých druhé světové války, to přece není jedna jediná nepřehledná masa. Nelze z nich ovšem vyjmout jen šest miliónů židovských obětí, to máte pravdu, a zapomenout na druhé. Ale kdo to chtěl? Snad já? Nelze přece klást do jedné řady jedním dechem — dejme tomu — mrtvé obyvatelstvo Sovětského svazu a padlé německé nacisty. Na takovou rovnost nepřistupuji, takový humanista nejsem a nebudu, to se na mne nesmíte zlobit, to by byla opravdu spíš parodie humanismu, ale někde jinde. Bojím se, že jde o nějaké nedorozumění, stále si říkám, že jste to možná ani tak nemyslel, nevím.

V mém případě Vám ovšem šlo víceméně o Izrael, jehož zaujatým zastáncem se Vám zdám, a zároveň říkáte, že se v tom vyznáte dnes ještě méně než předtím.

Byl jsem tam, viděl jsem a slyšel jsem. Vám se zdá, že v zemi české a v zemi slovenské je ve vztahu k Izraeli všechno v pořádku? Vám se zdá, že jednostranná podpora socialistických zemí arabským snahám vyhladit jeden stát z povrchu země byla v pořádku v minulém roce, je v pořádku dnes a bude v pořádku i zítra? Od Vás snad někdo žádal nebo žádá, abyste toleroval právo na existenci obyvatel Izraele jen za cenu netolerance k arabským zemím? Vy jste snad slyšel něco takového ode mne v úterý večer v televizi? To jsem nežádal od Vás, ani od nikoho jiného prostě proto, že tak to nebylo a že to tak není.

JAK TO BYLO LONI?

Tak jako Adolf Hitler do nekonečna opakoval, že židé musí být do posledního zničeni, stejně výhrůžně se po léta vyjadřovali všichni vůdcové arabského světa o Izraeli. Je možné, že nyní na Vás zapůsobil jejich pád a pláč. Ale loni v červnu vedení našeho státu říkalo, že kvůli Izraeli si nenechá rozdělit obyvatelstvo na tábor pro a proti. Vzpomeňte si, jak psaly naše noviny loni. Výhradně v duchu farizejské arabské propagandy, jen o tom, jak všechny cesty, vedoucí po Sinajském poloostrovu k hranicím Izraele, jsou už přeplněny vojenskými vozidly a děly, tanky a pásovémi transportéry, jak arabské letecké eskadry z jihu, východu i severu jsou připraveny v bojové pohotovosti a jak zničující rakety míří na izraelská města a vesnice. Náš tisk téměř jásal — jako bychom žili v Ká-

híře a ne v Praze nebo Bratislavě — že Izraeli byl uzavřením Tiranské úžiny znemožněn normální život; že už nemůže na východ; a Suezský kanál byl pro Izrael nepřístupný už dříve. Jistě jste nezapomněl na to, jak se psalo pod palcovými titulky český i slovenský, že připojením Jordánska k Egyptu — při slibu Sýrie a Iráku připojit se k sevění, bylo dovršeno neprodyšné obklíčení Izraele, protože Izrael do poslední chvíle počítal s neutralitou Jordánska a neměl na hranici s Jordánskem žádná vojenská postavení, a země v těch místech je jen patnáct kilometrů široká. Nebo jste to nečetl? Četl jste snad nějaké jiné zprávy a jiný tisk? Tehdy přece Násir prohlásil: Izrael je teď tam, kde jsme ho chtěli mít. Buď udeří, a bude vojensky zničen, nebo neudeří, a do čtrnácti dnů se hospodářsky zhroutí.

Musím se přiznat, že propaganda stomiliónového arabského světa, opakovaná otrocky propagandou téměř miliardového socialistického světa, mi naháněla husí kůži. Představil jsem si své kamarády, kteří odjeli z Československa v roce 1948, kdy byl socialistickému táboru výsledek sionistického snažení — Izrael — dobrý, protože krájel britské impérium a krájel ho dobře. S těmito lidmi jsem byl předtím v Terezíně a v Osvětimi a v Buchenwaldu a na pražských barikádách, mnoho z těch lidí bojovalo v Sovětském svazu a na frontách proti Hitlerovi, a generál Ludvík Svoboda by o nich mohl vydat počet, jak bojovali a kolik jich bylo. Představil jsem si jejich děti. Nemusím Vás snad ujišťovat, že pro komunistu, který posuzuje všechno, co se na tomto zkaženém světě děje, z hlediska toho, jak to prospívá revoluci a z hlediska člověka, kterému se po zkušenostech z druhé světové války doslova hnusí každý zfanatizovaný nacionalismus, protože nakonec vede vždycky k bestialitám ve jménu národa, že tedy pro mne nebylo snadné postavit se po zvážení všech pro a proti na jednu stranu. Ale někdy musí člověk naslouchat jen svému vlastnímu svědomí. Nesmí se dát přehlušit humbukem, který je silný jen proto, že má k použití silné reproduktory, a že je jich mnoho; nesmí se dát oslepit, ani zastrašit, musí potlačit egoismus i zbabělost, která se dá proti přesile tak snadno zdůvodnit.

Když Izrael odpověděl na blokádu arabských zemí osvobozujícím úderem, nechápal jsem ani vteřinu, jak je možné, aby tento úder byl označen jako agrese, stejně jako jsem před léty nechápal, že by bylo možné, aby židovští lékaři v Sovětském svazu zavraždili Maxima Gorkého.

Víme přece oba, že existuje definice agrese, kterou se snaží prosadit Sovětský svaz na mezinárodním fóru už celá desetiletí, a ta říká, že agrese je také blokáda pobřeží a průplavů.

Jsem přesvědčen, že nesmyslu o agresi bude v Sovětském svazu i u nás dříve či později odtroubeno tak, jako bylo kdysi odzvoněno nesmyslu o vraždách, kte-

ré měli osnovat židovští lékaři. Lež má krátké nohy. Proti lži se svědomí vzpírá ze všeho nejdříve. A nejen svědomí básníků.

Ještě jsme přece nemohli zapomenout, jak se opíjelo velení egyptského letectva ve svých rezidencích v neděli večer, pár hodin před vypuknutím války, kdy se zdálo, že Izrael je i bez boje už na kolenou, že zahyne ve vnitřních sporech a v hospodářské katastrofě jako malá země, která nemůže vydržet všeobecnou mobilizaci déle než čtrnáct dní.

Nebo jste tenkrát slyšel jen školené plejády českých obhájců Izraele? Kde? Já tehdy četl stovky a tisíce a statisíce slov proti; měl byste mi tedy dovolit říci alespoň jednu repliku, jedno jediné hledisko druhé strany.

To ráno, kdy začala válka, prohlásil Násir: Dvacet let jsme čekali na tuto chvíli. Arabské armády mají schůzku v Izraeli. Naučíme židy, jak chutnat smrt.

Promiňte, ale tohle jsem už jednou slyšel. Nemýlím-li se, bylo to z Hitlerova hlavního stanu. Jen muž, který křičel, se jmenoval jinak. Já Vám samozřejmě nedávám lekce, jen mě, prosím Vás, pochopte, proč je to tak bolavé. A ten den loni, ještě v pondělí, arabské rádio, tak servilně citované veškerým socialistickým tiskem, s mnohahodinovým zpožděním za skutečnými událostmi, hlásilo i v Praze a v Bratislavě, že Haifa hoří, že z Kalkilie nedaleko Tel Avivu srovnává nemilosrdná arabská kanonáda domy a lidi se zemí, že izraelská krev napájí země, vykoupenou (ne ukradenou! vykoupenou, tak jako kdysi vykouply USA od Mexika Kalifornii!) arabským šejkům, a jordánský král Husejn, vychovaný v nejlepších vojenských učilištích Anglie a vyzbrojený nejmodernější americkou technikou, pobízí své vojáky: zabíjejte židy kdekoli je potkáte, na cestách, na polích, v domech, nelitujte ženy, děti ani starce, bodejte je, a když budete beze zbraně, kousejte, škrťte a škrábejte!

Tehdy jsem neslyšel veřejně ani jediného, jak Vy říkáte, akrobizovaného experta na izraelské téma! Naopak!

Umírající zemi už zbývalo podle našich informací jen zdechnout, aby její obyvatelstvo mohla bota některého statečného arabského generála odkopnout do moře.

To všechno přece není ještě ani celý rok za námi, necelý rok uplynul teprve od podivné pražské vraždy pana Jordana, funkcionáře židovské organizace, a v usích mi ještě zni jednostranná propaganda proti Izraeli, prosáklá — ať si to inspirátoři přáli nebo ne — antisemitismem, kdy se mnozí z těch pár set nebo pár tisíc židů, kteří tu ještě zbyli, doslova báli na ulici jako za fašismu nebo v době pogromů. Někomu se to líbilo. Někdo z těch, co to způsobili, se v tom cítil jako doma. Mnoha lidem to dalo za pravdu, že židé jsou přece jenom verbež, jak se to tvrdilo za Hitlera, a koneckonců i při procesech v roce 1951, a nejen při nich.

Mně se v tom dobře nežilo. Jsem přesvědčen, že ani Vám ne. Ale ani Vy jste to nemohl cítit zevnitř, a zvenčí už to není tak strašné. Ale bylo to strašné. To cítili jen ti, co mají v nejhlubším vědomí zapsány krví všechny hrůzy, které předcházely. Kdo se ozval tehdy?

Dopadlo to jinak. Kdo zasil vítr, sklídl bouři. Možná, že se Vám moje radost z toho, že nedošlo k poražení izraelských dělníků a rolníků, zdá málo trdní. Možná, že humanismus toho druhu je děravý. Ale byla to skutečná radost. Myslím si dokonce, že i přesto, že přitom došlo k velké ztrátě prestiže sovětských zbraní, protože jich bylo treštuhodně použito, je to koneckonců lepší, než kdyby došlo za pomoci těchto zbraní k vyhlazení obyvatelstva celé jedné země, protože na ztrátu prestiže se časem zapomeno, dá se napravit, ale na to druhé by se nezapomnělo nikdy; jsem přesvědčen, že by to ochromilo vývoj socialismu na sto let. Socialismus má také svou duši, svou pověst, svou paměť, své neurozy, své výčitky svědomí.

Mluvil jsem o tom s českými vojáky, kteří měli v té době, jestli snad neprozrazují vojenské tajemství, pohotovost určitého stupně. Polovina vojáků tu přijala jako žert, byli připraveni ideově na to, že v zájmu spravedlnosti půjdou pohřbít malý státeczek, druhá polovina si podle pokynů zabalila výstroj, nakoupila zásoby cigaret a strávil tři týdny v pohotovosti u raket. Přerušili jsme diplomatické styky s Izraelem skoro jako na povel, div jsme nešli do války. Není to hanba? Proč jsme je nepřerušili s jinými, s Řeckem, s USA, s vysloveně fašistickými režimy v Jižní Americe? Myslíte si, že tedy šlo jen o Izrael? Nešlo ještě o něco jiného? Je víc než pravděpodobné, že Izrael, jako každá malá země, je něčí nástroj; ale kromě toho, že je něčí nástroj, je také sama sebou. A ukazuje se, že je-li malá země nástrojem, není si celkem ani jista věrností a spolehlivostí toho, kdo ji jako nástroj používá. USA, Anglie ani Francie moc spolehliví spojenci nejsou, ani pro Izrael. Ale jak se má člověk dívat na politiku, která by dokázala, kdyby se nezastavila minutu před osudným rozhodnutím, pominout takovou maličkost, jako je obyvatelstvo celé jedné země? Copak lze trdní pohled, socialistický humanismus, uplatnit jaksi jen globálně a nezdržovat se takovými detaily, jako jsou dělníci a rolníci a ženy a děti jedné země, která kromě toho, že je sama sebou, je nástrojem? Jestli je něco k smíchu a jestli je něco parodie, pak je to osud naší a sovětské výzbroje, která se nyní prodává za tvrdou valutu zpět přes moře do Rumunska spolu s našimi krásnými nákladními auty, protože k nim Izrael nemá náhradní díly. Jestli něco není k smíchu, tak je to tedy opravdu zcela zjevná trhлина v humanitě. Ale kde ta trhлина je?

Někdo se zastává podle Vás jen jedné strany. Není to pravda, opak je pravdou. Celý tisk se naopak zastával vždycky jen druhé strany. Už tehdy jsem se

vzbouřil proti absurditám, které se předkládaly k schválení naší slepé poslušnosti. Jako komunista jsem dal spolu se svými přáteli průchod tomuto přesvědčení v dopise vedení naší strany. Víte jako já, že odsouzení tohoto dopisu v zahajovací řeči Jiřího Hendrycha na stranické skupině v pondělí loni v červnu bylo skutečným zahájením IV. sjezdu spisovatelů, i když to v žádné, ani dnes vydané brožůře, není. Tam mi řekl Jiří Hendrych, druhý člověk ve státě v té době, že možná mám osobně pravdu a že to chápe, ale že v boji o strategické postavení na Blízkém východě, v zápasu o to, komu budou patřit největší světové zásoby nafty, nemůže jít o morálku. Nejde o morálku, jde mo moc, řekl doslova.

Soudruhu Novomeský, kdo by o sobě řekl, že žil celý život jako svatý, by nejspíš lhal. Ale komunismus jako světový projekt míru a spravedlivé lidské společnosti, která by rozbila kapitalismus Hitlera i Rockefellera, je pro mne beze zbytku propojen s mravností. Jsem hluboce přesvědčen, že tam, kde ustupuje otázka mravnosti do pozadí, kde se stává druhofadou, ustupují zároveň také všechny ostatní principy, jeden po druhém, a to, co chtělo být světlem a avantgardou, se stává zákonitě bahnem a zpátečnictvím. Kam to vede, víte Vy stejně jako já. Žaláře, nezákonnost, nejhorší zvláště hodná proslulosti gestapa. A všechno s krásnou písničkou o světlem zítřku a o posvěcení všeho, co je účelné. Cožpak je neplatí o zahraniční politice to, co řekl Karel Marx, že je třeba z ní strhnout roušku všech tajemství a podříditi ji morálce a normám, které platí i ve styku mezi dvěma soukromými osobami? Cožpak je možné opravdu celá desetiletí diskriminovat jednu dělnickou třídu, jedno rolnictvo jen ve jménu čehosi, co se pak ve výsledku beztak prokáže jako liché?

Vážím si Vašich slov o tom, že Vás nenechaly loni v červnu lhostejným slzy úzkosti a strach lidí, kteří měli v Izraeli své příbuzné. Ale nesmíte se na mne zlobit, když řeknu, že nejméně tolik jako Vaši účasti si vážím vojáků malé izraelské země, která byla a je čtyřicetkrát slabší v lidech, stokrát menší rozlohou území, mnohem slabší ve výzbroji. Ta více než Vaše účast zahнала moji úzkost a můj strach. To není oslava války všeobecně, je to přece něco jiného.

Vy jste si tenkrát svou účast nechal pro sebe, ale svou neúčast zveřejňujete s veškerou vahou svého jména. Máte na to právo. Ale v pořádku to není, ani v této době, protože jednostrannost pokračuje.

Ano, řekl jsem v televizi, že taková země nesměla čekat až do dvanácti, že povinnosti její vlády a armády, jestli je to skutečná vláda a skutečná armáda, bylo zabránit už za pět minut dvanácti zničení její země a lidu. Chtěl bych Vás ujistit, že bych napsal totéž o každé arabské zemi a vůbec o každé zemi, také o Slovensku, kdyby byla v takové situaci — tak ohrožena — jako Izrael. Nemůžeme jen zménit skutečnost,

že vyvražděn měl být Izrael. Cítím k Izraeli totéž, co k vietnamskému lidu, kde jsem byl a kde jsem viděl na vlastní oči jeho vyvražďování. Kde je tedy v mém humanismu díra?

Nemohu souhlasit s tím, že když dva dělají totéž, není to totéž. Od socialistické velmoci, nebo jen moci, žádám něco lepšího než od četníků světa.

Řekl jsem, že nevěřím, že arabský rolník chce vymazat Izrael z mapy světa, že arabského rolníka jeho králové a generálové ženou na jatka a že on tam také jako na jatkách padne. Řekl jsem doslova, že tito králové a generálové vezmou další statisíce, navléknou je do uniforem a ženou je na další jatka.

KDE JE TEDY MŮJ HUMANISMUS DĚRAVÝ?

Řekl jsem v televizi, že v dodávkách dalších zbraní východisko není. V arabských zemích je už dnes sice znovu za další miliardy dolarů nebo rublů nebo valutových korun nové výzbroje, ale situace už není stejná — z dnešních izraelských postavení je přece blíž do Káhiry a Ammánu a Damašku než do Tel Avivu.

Promiňte, soudruhu Novomeský, ale není mezera někde jinde? Není v naší zahraniční politice? Neuvítal někdo se škodolibou radostí, před loňskou červnovou válkou a po ní, co se děje? Nesedí snad na některých místech u nás z gruntu přesvědčení antisemité, kteří se jen špatně maskují za komunisty? Jde to i dnes hodně nízkou a zároveň hodně vysokou, ani byste tomu nevěřili.

Ano, řekl jsem, že izraelští vojáci mají v povědomí katastrofu šesti miliónů zabitých evropských židů, ale to není oslava války, ani přehlížení ostatních obětí. Je to jen pokus o vysvětlení, těm mrtvým je to jedno, jenom živé to trápí.

Válka je strašná, každá válka, v tom s Vámi nebude asi souhlasit jen sadista. I izraelsko-arabská válka byla strašná a ne Vy, ale já sám před několika týdny na návštěvě v Izraeli jsem v městečku Nahariji potkával večer slepé devatenáctileté vojáky a lidi bez nohou a bez rukou, ožehlé ohněm a zraněné pumami. Snad je zbytečné říkat, že všude vyrobenými. Stejně strašně vypadají zranění arabští vojáci. Ale buďte tak laskav a postavte před soud svého celistvého humanismu ty, kteří ji vyprovokovali!

Víte snad, že izraelské zajaté letce zabijeli v Sýrii a v Egyptě sekýrami, že to byli otcové dětí?

Víte snad, nebo nevíte, soudruhu Novomeský, že izraelská armáda osvobodila ze zajetí izraelské rolníky z pohraničních oblastí, kteří už byli zralí jen pro ústav choromyslných, protože se nesměli deset let umýt, jedli jako zvířata, a že v této Sýrii se zajatí letci přivazují ke kůlu, pomažou marmeládou a ponechají na slunci v padesáti stupních Celsia mouchám a včelám?

Víte, že izraelská armáda si musila brát do pole kováře, aby přestípalí zajatým arabským vojákům řetězy, kterými byli přikováni jeden k druhému a ke svým dělům?

Těžko byste našel v Izraeli blázna, který by byl tuhle válku chtěl. Není přece náhoda, že všichni temperamentní izraelští generálové byli hezkou řadu let u ledu a že si je povolali nazpět právě v hodině dvanácté, kdy bylo zapotřebí jasné myslivých vojenských mozků. Mimochodem, jsou to snad oni, kteří volají po další válce, nebo někdo jiný?

Ale když se mne ve své nevinosti zeptáte, jestli bych raději nechal zahnat do moře dva a půl miliónu bezbranných Izraelců, aby tak číslo bez boje zabitých židů dosáhlo osmi a půl miliónu v jedné generaci, tak to se na mne nehněvejte, ale to by mi byla milejší tahle strašná válka.

Zdá se Vám proto také můj humanismus děravý?

Stejně bych volil mezi možnostmi žít v nacistických otrokárnách jen tak na dožítí nebo v možnosti toho, co udělala nakonec velká aliance —, totiž jít do války proti fašismu v Německu, Itálii a Japonsku i za cenu rizika, i za cenu smrti.

Zdá se Vám děravý humanismus, který pohrdá zbabělostí a volí obranu?

Někdy se mi při čtení Vašeho článku v Rudém právu zdálo, že Vám nerozumím, že se mýlite, nebo že jste to snad chtěl říci jinak nebo na jinou adresu. Je až neuvěřitelné, co se tam píše, odpusťte mi, snad právě proto, snad proti Vaší vůli. Ale já Vám řeknu ještě víc. Stejně ofensivně, jako ti izraelští ranění, kteří už nikdy nebudou žádnou válku oslavovat, pro mne bylo slyšet očitě svědky, kteří vyprávěli o arabských mrtvých na Sinajském poloostrově v poušti. Zemřeli jen proto, že jejich vrchní velitel rozkázal zastavit přívod vody do potrubí, protože nechtěl, aby se rozprášené a zdecimované armády Arabů vracely domů a vyprávěly o své porážce. Také v Suezkém kanálu, když skákali do vody a plavali na svou stranu, na ně stříleli Egypťané z týlu. Někdy to byl možná omyl, ale většinou to byl úmysl střílet do vlastních, protože byli svědky krachu aspirací jedné garnitury vládců.

To je tragédie, souhrnu Novomeský, ale někdo ji zavinil.

Také tábory arabských uprchlíků jsou strašná věc a jejich hrůzu nezmenší ani to, že nevznikaly jenom vyháněním arabských obyvatel z vesnic, ale také tak, že arabští vojevůdci strašili obyvatelstvo izraelskou armádou a říkali jim: pojďte, je to jenom na chvíli, zase se vrátíte a vezmete si za odměnu izraelský majetek, až je zaženeme do moře. Ale nebyl to jediný důvod, to každý ví, a izraelský stát bude povinen tuto otázku vyřešit spolu s arabskými zeměmi, až se věc dostane tak daleko a zasednou spolu za jeden stůl. Jsem přesvědčen, že se to stane. Vývoj Izraele za posledních dvacet let, nepatrný příliv nového obyva-

telstva z eropských zemí a ze západu, a téměř výlučný příliv židů z arabských zemí, téměř pětinašobná porodnost jedné izraelské maminky z Maroka nebo Tunisu nebo Jemenu ve srovnání s izraelskou maminou z Evropy nebo ze západu nebo od nás, vsazuje zemi čím dále tím výrazněji na koleje vývoje k tomu, aby se stala doslova a do písmene sestěnicí ostatních semitských národů Blízkého východu. K tomu dojde, nebo už nedojde k ničemu. Izrael přístích padesát let bude buď samostatnou nebo federativní zemí, která bude užitečná celé oblasti. Na bodácích se sedět nedá, ale v dnešní situaci je dobré je mít pro jistotu dobře nabroušené. To je ovšem můj názor, ale přijměte ho jako můj. Nikdy bych nemohl říci, jako ten Váš nejménovaný přítel, že Arabové jsou méně hodnotný národ. To může říci jen fašista. Bohužel, z doby Slovenského státu a z doby protektorátu Böhmen und Mähren jich žije mezi námi ještě dost a ujišťuji Vás, že za dopisy, které mi po televizním vystoupení v úterý večer poslali, by se nestyděl ani Hitler. Ale já s těmito lidmi nemám a nechci mít nic společného.

Některé z těchto lidí, do smrti poznamenaných fašismem, si později vysloužili své ostruhy i v socialismu; a antisemitismus a sionismus, to byl a ještě pořád je jejich oblíbený čarodějný nápoj. Uměli jej dobře vařit a servírovat, už z dob svých učednických let u Hitlera. Vyznamenali se, nelze na ně zapomenout, a těm jistě Vaše řádky poslouží, třebaže jste to asi sotva chtěl. Ona je u nás taková situace, aby člověk stokrát vážil, než něco řekne, aby to nezpůsobilo pravý opak toho, co původně třeba chtěl.

Je mi opravdu líto, že jste se neozval deset měsíců, když se chrlily dnem i nocí lži o Izraeli, ale že jste se ozval až jedenáctý měsíc, a to proti mně, který nikdy neřekl, co mi přisuzujete. Mám si tedy myslet, že je vše marné a zbytečné, a mlčet? Ostatně, k jistému omezení už jsem odsouzen, nemohu Vám odpovědět v listu, kde jsem byl napaden, v Rudém právu.

A tak se vracím k začátku Vašich slov. Nezlobte se, ale kdo kdy v této zemi věčně vysvětlil, co je to sionismus, kdo se v této zemi za posledních dvacet let dovolal slov V.I. Lenina, že antisemitismus je buržoazní carská veteš? Dovolil jsem si v televizi říci, že sionismus už dávno není strašák pro zlé socialistické dětičky, ale učení katastrofy, že vznikl v minulém století jako odpověď na pogromy. Sionista je člověk, který se vším všudy opouští zemi, kde se narodil, a odchází do Izraele, aby tam našel novou vlast bez pogromů. V době nacionálního probouzení miliónů a miliónů tedy žádný zločin. Všichni ostatní jsou nanejvýš přátelé Izraele, ale nejsou už sionisté, tak jako Charlie Chaplin nebyl ještě komunista proto, že se vášnivě zastával Sovětského svazu v roce 1942, kdy Sovětský svaz bojoval proti fašismu. Nikdy nikdo netvrdil, že to byla skvělá myšlenka, přesadit po devatenácti stiletých a sedmdesáti generacích statisíce lidí na území,

mezitím obývaná naprosto jiným obyvatelstvem. Bylo to východisko z nouze a jako nouzové východisko nese své šrámy a stopy ještě dnes. Ale i kdybychom připustili, že sionismus je zločin jenom proto, že lidé, kteří byli doma zabíjeni, hledali někde nový a bezpečnější domov, jak bychom mohli připustit, i jako kdovíjak děraví humanisté, trestání druhé a třetí a čtvrté generace? To nezmění žádná zášť, logická nebo nelogická.

Ujišťuji Vás, že arabské a židovské dítě je pro mne dítě tohoto světa a bylo by dobře snažit se mu připravit lepší zeměkouli, než jaká je a ne setrvávat ve starých předsudcích, které nevedou nikam, nebo ke katastrofě. Lidstvo je jedno jediné, ale činy lidí už ne.

Ozval jsem se hned, nejen v případě Izraele, ale také tehdy, když Američané začali vyvražďovat Vietnamce a když začali Syřané vyvražďovat Kurdy a noví páni Indonésie své komunisty, pokaždé se stejným zaujetím. Nedá se žít ve světě, kde je tolik vraždění, a nedá se k tomu mlčet.

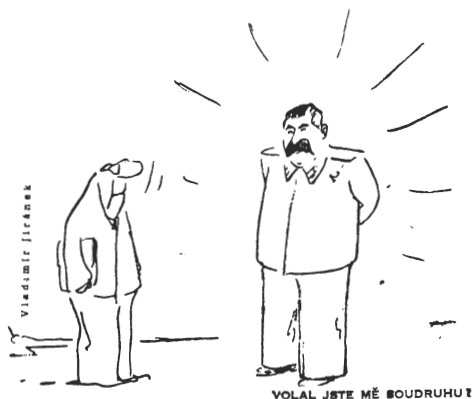
Soudruhu Novomeský, končím, mám strach, že víc než ve slovech je toho ještě ve vzduchu. Někde jsou ještě díry, někde je ještě mnoho čertů na zdi. Je to všechno smrtelně vážné a není to příliš pěkné. A tak mě napadá takový smutný žert nakonec, a doufám, že se neurazíte. Kdybych byl králem, dal bych předčítat Vaše básně na náměstí. Ale radit, na jaké straně stát, bych si od Vás nedal.

Váš

ARNOŠT LUSTIG

V Praze, dne 13. května 1968

LL č. 13, 26. května 1968

VOLAL JSTE MĚ SOUDRUHU!

Čestmír Císař

Úloha tisku v naší společnosti

Stenografický záznam části vystoupení na poradě novinářů-komunistů 23. května 1968 v Praze.

Úloha masových sdělovacích prostředků v naší společnosti stále roste. Přesto by nebylo správné ji přeceňovat. Reálné problémy společnosti, její rozpory a konflikty a také reálná politická moc jsou silnější než vliv tisku. Byly u nás doby, kdy tisk sloužil staré politice a všemožně ji podpíral a prosazoval, ale přece neodstranil rozpornosti hybných společenských sil a nezabránil pádu jím podporované politiky. Tam, kde se pokoušel proti této politice jít, byl reálnou mocí umlčen a trestán. Teprve vyřešení společenského konfliktu a porážka staré politiky a jejich nositelů vytvořily nové podmínky pro práci tisku, daly mu svobodu a s ní spoluodpovědnost za společenský vývoj, umožnily tisku naplňovat jeho mnohostrannou společenskou úlohu, jaká mu přísluší v socialistické společnosti. I nyní by však bylo iluzorní myslet si, že názory mohou převážet nad reálnou politikou, že ideje mohou potlačit materiálně, že stanoviska mají větší sílu než skutečné lidské zájmy.

Nebylo by však správné ani podceňovat úlohu tisku, který jednak ohraní veřejné mínění a naopak je pomáhá spoluvytvářet, který představuje nepostradatelné spojovací kanály mezi vůdčími společenskými orgány a institucemi a miliónovou masou čtenářů všech tříd a vrstev. Kdyby se toto spojení narušilo nebo fungovalo jen jedním směrem, nasadil se společenskému pohybu vážná brzda. Politika proto musí tisku plně a obrátně využívat, počítat s jeho společenskou funkcí, bojovat o jeho spolupodíl na realizaci politických cílů.

Naše strana nemůže úspěšně rozvíjet svou politickou činnost bez tisku, bez komunistických novinářů, publicistů, autorů. Vzpomeňme, jak se při rozkolu sociální demokracie v roce 1920 bojovalo o Lidový dům, o tiskárnu a redakci. Historie Rudého práva a jiných komunistických novin je nerozlučnou součástí dějin strany a proletářského revolučního hnutí. Ani dnes, zejména ne v nových poměrech, vytvořených současným politickým procesem, nemůže strana zanedbávat svůj tisk, naopak musí mu věnovat maximální pozornost a vytvářet příznivé podmínky pro jeho rozvoj.

Potřebujeme bojovné, moderní komunistické noviny s vysokou kvalitou zpravodajství a publicistiky, které by pružně a jasně reagovaly na situaci a utvářely veřejné mínění v duchu akčního programu a celé politiky strany. Potřebujeme ovšem také, aby i novináři v ostatním tisku byli přesvědčeními bojovníky za věc

socialismu, aby dělali kvalitní publicistiku.

Jakým vývojem prošel náš tisk v polednovém období? V první fázi obrodného procesu sehrál výrazné pozitivní úlohu, pomohl rozvinout do šířky i do hloubky kritiku chyb a deformací minulosti, podporoval demokratizaci veřejného života a podílel se i na zformování nového politického kursu KSČ a našeho státu. Mobilizoval tak nejširší lidové vrstvy a vtaňoval je do politické aktivity. V této fázi orientoval i komunisty, kteří byli bez informací o skutečných událostech na lednovém plénu a dovídali se pravdu jen postupně a díky sdělovacím prostředkům, které zejména poskytl prostor představitelům progresivního křídla strany k veřejnému vystoupení.

V další fázi procesu, zhruba od Šejnova případu, začal tisk zrychlovat tempo otírání a nastolování problémů a na čtenáře se začala hrnout nepřetržitá záplava informací, zejména pak odhalených faktů, kritiky, ba senzací. Kvantita začala převažovat nad kvalitou materiálů, uchvátanost plodila polopravdy, spekulace, ba výmysly. Jeden den se něco tvrdilo, druhý den popíralo.

Proudová a často nevybíravá kritika minulé činnosti strany a státu začala přerušat ve vědomí lidí v celkovou diskreditaci období socialistické výstavby. Orgány strany a státu se ocitly pod tlakem nastolovaných problémů v obtížné situaci: nestačily držet krok s požadavky příslušníky ze všech stran, protože realizace je složitější a obtížnější než deklarace. Výsledek byl ten, že se oslabilo spojení praktické politiky se sdělovacími prostředky a řídící orgány se nebezpečně vzdalovaly společenskému pohybu. Mohu podat osobní svědectví, že nové vedení strany začalo pojednou pracovat za podmínek, jaké nezažilo snad žádné politické vedení na světě — mělo pocit, že sdělovací prostředky sice obecně podporují jeho programové cíle, avšak nepodporují jeho úsilí o zvládnutí situace, naopak, že všechno je rozpoutáváno do krajní živelnosti, plodící anarchii.

Tato situace nutně vyústila v konflikty, když psychika některých čtenářů a posluchačů odmítala nadále snášet nervózní a někdy hysterické ovzduší. Konflikty se odehrály i na některých stranických konferencích, zejména tam, kde jednotliví publicisté zcela subjektivně posuzovali kvalitu vystoupení delegátů anebo je vytrhanými citáty zkreslili, nebo tam, kde některý delegát projevil své nepochopení pro novou politiku nebo nesprávné názory a byl za to v tisku „rozdrčen“.

Je faktem, který svědčí o prozíravosti novinářů, že tyto konflikty je přivedly k tomu, aby přezkoumali dosavadní praxi a zamyslili se nad jejími psychologickými důsledky v lidových masách. Ve značné části tisku nastal postupný obrat od živelnosti a senzačnosti k větší serióznosti, uvážlivosti, odpovědnosti. V redakcích se rozvinuly diskuse, začalo názorové střetá-

vání a třibení, ozvaly se otevřené varovné hlasy přímo na stránkách novin, aby se všude respektovaly zásady profesionality žurnalistu, jeho společenského poslání, jeho etiky.

Je třeba zdůraznit, že i v této druhé fázi aktivity tisku sehrály sdělovací prostředky mimořádně významnou pozitivní úlohu, neboť stále pohotověji informovaly o vývoji doma i za hranicemi, vysvětlovaly a komentovaly události, po dubnovém plénu seznamovaly s akčním programem strany, začaly osvětlovat konkrétní problémy zralé k řešení atd. Začaly si také všímat, i když trochu stydlivě, opozičních pravicových i naopak dogmaticko-sektařských tendencí.

Pro další vývoj socialismu, pro další činnost stranických, státních a jiných společenských orgánů a organizací je nesmírně významné, jakou úlohu na sebe vezme tisk. Bylo jasné řečeno — a nemíníme od toho ustoupit — že považujeme předběžnou cenzuru za nedůstojné zařízení v podmínkách socialismu a že musí být definitivně zrušena. Socialistický tisk a jeho pracovníci musí mít potřebnou svobodu slova, aby mohli plně rozvinout svůj talent a službu lidu. To ovšem vyžaduje učinit některá opatření, aby došlo i v tisku ke konsolidaci, ke zvýšení kvality práce a odpovědnosti. Právě novináři komunisté by tu měli sehrát rozhodující úlohu.

Uplýnulé měsíce přinesly ve většině redakcí určitý rozpad struktur, pravidel, norem, nejen těch nezávadných, ale i těch, bez kterých se nelze obejít. Jednotlivé listy jako by ztratily základní linii a snažily se hlavně přetruhnout konkurenci. V příštím období bude proto nutné se zamyslet nad posláním, linií, profilem každého listu. Je to záležitost redakce, ale také vydavatele, který list a redakci zřídil a nese za ně odpovědnost. Neměl by se také prodlužovat stav, kdy jako by neplatila autorita šéfredaktora či vedoucího rubriky a kdy si osobuje často jednotlivec sám právo rozhodnout, co bude publikováno a co nikoliv. Takováto libovůle neexistuje nikde na světě, v žádném listě. Všude platí, že s konečnou platností rozhoduje šéfredaktor. Kdo pracuje vskutku kvalitně, seriózně, kdo za to požívá velké společenské autority, obvykle nebývá schopným šéfredaktorem omezován, naopak, dostává se mu plné podpory. A kdo se principiálně rozejde s linií listu, měl by odcházet tam, kde jeho stanoviska budou listem přijímána.

Normalizováno je také zapotřebí vztahy mezi jednotlivými redakcemi a odpovědnými představiteli strany a státu. Zde záleží jak na dobré vůli redakcí, tak na ochotě a iniciativě těchto představitelů. Je dobré, že jsou nyní pravidelněji svolávány tiskové konference a porady, na nichž se dostává novinářům podrobných a zasvěcených informací o všech důležitých otázkách dané oblasti. Někteří vedoucí činitelé však dosud málo vystupují na stránkách tisku, v rozhlasu a v televizi. Situace je sice lepší, než byla před lednem, avšak

v nynějších mimořádných podmínkách to stále nestáčí. Předsednictvo ÚV uložilo v tomto směru komunistům ve vládě, aby maximálně rozvinuli kontakty s tiskem a jednotlivým představitelům strany dalo v podstatě volnost, kdy a jak chtějí veřejně vystoupit, poskytnout interview apod.

Vedle oficiálních činitelů musí pochopitelně vystupovat představitelé nejrůznějších složek našeho obyvatelstva. Poslední období poskytl rozsáhlé možnosti vystoupit se svými názory ve sdělovacích prostředcích, avšak využili jich převážně příslušníci inteligence. Napříště budeme muset získat větší počet dělníků a rolníků přes obtíže, které jsou s tím spojeny.

Pro rozhlas a televizi, které jsou podřízeny vládě a jako takové považovány doma i za hranicemi za oficiální instituce socialistického státu, vytváří dnešní doba zvláštní podmínky a okolnosti jejich působení. Ve srovnání s tiskem jsou mnohem pozorněji sledovány a přísněji posuzovány. Seznáme rozhlas je například kritizován za to, že ve snaze být zajímavý, přitažlivý a originální, opouští někdy zásady serióznosti, přičemž se vytváří falešné zdání, jako by to patřilo k rejstříku soudobé svobody slova. Došlo i k tomu, že byly poškozeny výsostně zahraničně politické zájmy republiky. Tato kritika nijak nesměhuje proti otevřeným a pravdivým informacím, proti kvalitním a seriózním komentářům, které rozhlas pravidelně přináší a které jsou u posluchačů oblíbeny.

Vůbec lze vcelku konstatovat, že je mezi publicisty velmi nerovnoměrná úroveň. Vedle zkušených a odpovědných, do své odbornosti hluboce zasvěcených pracovníků tisku existují i pracovníci, kteří nahrazují profesionální nedostatky přemírou halasu a vulgárností a pletou se do věcí, o nichž vědí jen málo nebo nic, snad aby nebyli podezříváni, že nejsou s konjunkturou.

Užitečným skutkem by bylo, kdyby se v rozhlase a televizi přistoupilo k zřetelnějšímu odlišení objektivních informací, oficiálních stanovisek a komentářů. Zpráva o poradě stranických tajemníků, která je vydána krátce po jejím zakončení a která je v rozhlasových zprávách uváděna s předvětkem „Teprve nyní jsme dostali zprávu...“, je zpráva tendenčně zkreslená, která může vyvolat různá podezření. Nebo označovat několikrát denně, že zasedá předsednictvo strany a stále se neví, o čem jedná, že nebyla vydána žádná zpráva atd., znamená vyvolávat masovou psychózu.

Zvláštní kategorií v tisku, rozhlase i televizi jsou individuální autoři — obvykle výrazné veřejné osobnosti — se svými soukromými názory a stanovisky, z nichž se některé mohou rozcházet s linií listu nebo se zájmy státu. Podle mého názoru je třeba dobře uvážit, jak s takovými případy zacházet. Bylo by přinejmenším účelné, aby redakce výslovně upozorňovaly čtenáře nebo posluchače na soukromý charakter vyslo-

vovaných názorů, popřípadě se od nich otevřeně distancovaly, jestliže se kategoricky rozcházejí s linií listu nebo s oficiálním stanoviskem, jde-li o státní sdělovací prostředky. I tu by bylo třeba podle dosavadních zkušeností vytvořit pevné zvyklosti a normy.

Vedení strany usiluje, aby vláda a parlament urychlily práce na novelizaci tiskového zákona, který musí vyjádřit současnou skutečnost svobody slova a stanoví odpovědnost z ní plynoucí. Zákon musí chránit svobodu tisku a práva novinářů, ale také svobodu a práva občanů, o kterých tisk píše, jakož i výsostně státní zájmy. Jako prozatímní zákonné opatření požadujeme zrušit předběžnou cenzuru a stanovit odpovědnost za zachovávaní státního tajemství.

Za kvalitu tisku, za jeho správné společenské fungování odpovídají novináři. Mají za sebou trpké zkušenosti minulých let, ale před sebou mají období svobodné tvůrčí práce. Mohou a musejí se spolupodílet na vytváření i realizaci socialistické politiky. Ústřední výbor KSČ jim projevuje plnou důvěru a očekává, že jí také odpovědně a správně využijí.

Rudé právo, květen 1968

Miroslav Jodl Pokus o ohlédnutí

Blíží se ke konci prvních pět měsíců nového československého režimu. Lze říci, že se tím blíží ke konci první etapy tohoto režimu? To v této chvíli nelze říci s jistotou, i když někteří lidé vidí ve Smrkovského článku z 19. května v Rudém právu náznak konce „československého jara“: nedvojznačnou, ale zcela jednoznačně mimoparlamentní pohrůzkou Lidovými milicemi má být odzvoněno snu o nové československé demokracii. Nebudeme se ukvapovat a zachováme v hodnocení realistický postoj. I když se mnozí poplašné signály, je situace stále ještě otevřená; konec konců se ve zmíněném článku, jehož autor je v současné době nejpozorněji naslouchaným českým politikem, majícím alespoň energii a tvář, najdou i výroky velmi pozitivního charakteru.

V lednu se před veřejností, do té doby vyloučené přísné kabinetním režimem ze hry, manifestoval vnitřní rozpor komunistické strany, totiž skutečnost, že existují v jedné straně vlastně strany dvě. Lednové vítězství pokrokových sil nebylo tedy vítězstvím jedné kliky nad druhou v mocenském kabinetním boji. Bylo to vítězství těch komunistů, kteří si už delší dobu uvědomovali, že pod vedením Antonína Novotného bude ještě naše generace žít v bankrotu. Mládky se totiž v našich dějinách — shora dolů a zdola nahoru — seskupilo v organické shodě tolik neschopnosti i brutality zároveň, tolik diletantismu a despotismu, tolik hlouposti iniciativní i neiniciativní — jako za tajemnictví a vedení Novotného. Tento muž byl politicky tak neprozíravý, že dokonce nechal zdrazit pivo.

Volné vydechnutí „mužů ledna“ nemělo dlouhé trvání. Ve zřízení, v němž je celý život společnosti totálně podroben nepřetržitému dirigismu mocenské elity, musí každé rozštěpení jádra vyvolat řetězovou reakci. Duchům, kteří byli v lednu vyvoláni a z minulých let vycvičení, se nechtělo už zpátky. Rozpoutala se informační exploze, která v několika málo týdnech odhalila nejen už slabiny, ale přímo vředy dosavadního režimu.

V aktivitě humanistické inteligence a studentsva se projevil nejen požadavek všech vrstev roentgenovat chorobný organismus společnosti, a zejména státu, ale i nástup „pátého stavu“, který odmítá žít v ponižujícím postavení „mezivrstvy“ a parametry vzestupu z dosavadních bažin vidí ve vzdělanosti, výkonu a nezpártných hodnotách mravních — tady v tom, co nestálo v čele preferenčního systému hodnot minulého dvacetiletí.

Nový režim dostal do vlnu nezávaditelně diktivní, pro jehož označení se zdá nejprůhlednějším slovem „devastace“. Devastace hospodářská, politická a mravní. Každý, kdo jenom trochu dovede překročit hranice pseudokonkrétnosti a podívat se jevům, příčinám i efektům na kloub, uzná jistě, že kdyby po roce ohlásil Dubček a jeho tým úpadek, byl by to spíše než projev neschopnosti nového režimu projev nemožnosti vyvinout nadsadské síly.

Hospodářské devastaci chce čelit režim novou ekonomickou soustavou. O té se, podobně jako v Richtově vědeckotechnické revoluci, píše už delší dobu, takže jsme si zvykli a nikoho ta cizí slova neděsí. Naše ekonomika běží v podstatě po staru; o nutnosti pronikavých změn se neustále jen mluví. Připomíná to sbor v opeře, který neustále hlasitě tvrdí, že se musí něco dělat, pobízí se navzájem k chůzi — a přeshlupuje na místě. Co brání nové ekonomické politice vykročit? Jeví se přece racionální. Potíž možná vězí v tom, že dlouholeté špatné návyky, které se zapsaly až do nejmenší hospodářské buňky, nemají pro tuto racionalitu příliš velký smysl.

Hospodářství, tak jako celou společnost, lze řídit v podstatě třemi způsoby: ideologicky, zdravým selským rozumem a vědecky. Vědecké řízení neexistuje ještě nikde na světě; vznikne-li jednou, bude komplexní a bude zahrnovat i zdravý (borůvkovský) rozum, který, jak jeden náš filosof prohlásil, je předstupněm dialektiky. Dvacet let stát tento předstupu často ignoroval a dal průchod ideologickému znásilňování hospodářské funkce. Ideologický přístup k hospodářství nutně vede k voluntarismu, který nedbá skutečnosti a možností, k voluntarismu, který zákonitě naráží na rostoucí potíže, musí apelovat na nadšení a zároveň se uchýlovat k administrativnímu dirigismu, nejednou i k násilí. Výsledkem je úpadek hospodářské funkce. Na ideologické bla-bla v hospodářství doplatila celá naše společnost.

Dvacet let dosavadního hospodaření vedlo k tomu, že se ztratil smysl pro podnikání, aktivitu a iniciativu. Režim stojí před otázkou: Podají se mu tyto předpoklady vzestupu vytvořit na socialistické bázi? Nežustane pro většinu pracovníků přijatelnější dosavadní stav i s jeho nehybností, toporností a výrobním i obchodním monopolismem? Dosavadní stav sice v průměru žádný vzestup neumožňoval, ale dával dosti značný pocit jistoty; kdo byl šikovný, přivydělal si privátní „iniciativu“. Je sice pravda, že snad každý Čech toužil po štědrosti západního trhu, ale kolik je těch, kteří jsou ochotni přijmout podmínky, za nichž tato štědlost vzniká? Prošlé dvacetiletí zanechalo výrazné stopy v mentalitě lidí, rozleptalo pracovní morálku i funkční vztahy v procesu výroby. Více než kdy jindy se demokratismus ztotožňuje s nivelizovaným a bodrým plebejstvím, více než kdykoli předtím se nerespektují vztahy nadřazenosti a podřízenosti. Vláda musí počítat s tím, že přechod na nový systém naráží na mentální bariéru; může tak přímo mezi pracovníky vznikat hospodářská opozice, které by pak nabídla oporu dogmatické politice opozice těch, kteří byli zčásti odstaveni, ale čekají na hodinu -H- své ofenzívy.

Hospodářská reforma stojí před zvážením nosnosti manažérské koncepce i koncepce samosprávy; čeká ji volba a tvorba zdůvodněných proporcí. Argumenty zastánců stoprocentní samosprávy mají dosud spíše deklarativní charakter. Podnik, má-li fungovat, musí dodržovat železnou zásadu, „řízení je řízení“, a nesmí se změnit v permanentní mitink s atakováním vedoucích pracovníků za každou cenu a se mzdovou licitací. Žádná tzv. „přímá demokracie“ — což je ideologické heslo v masové průmyslové společnosti, uskutečnitelné pouze v menších skupinách, a zdaleka nemůže mít v hospodářství takový efekt, jaký si jeho zánícení významci slibují — nemůže obejít požadavky efektivního hospodaření.

Je jisté, že bez viditelného vzestupu hospodářského se „mužům ledna“ nepodaří natrvalo získat aktivní podporu většiny obyvatelstva. Neexistují však dosud ani první známky takového vzestupu.

Politický režim vychází i nadále z personální unie stranických špiček a vlády. Mírná stranická diktatura se i nadále opírá o mandát stvrzený mocí a nikoli demokratickým souhlasem většiny; legitimace mocenské elity je i nadále orazítkována apriorním „historickým posláním“. Občanské svobody nejsou zajištěny, nic není garantováno. Čeká se. Režim využívá jednak morálního práva na časový úvěr, jednak strachu vyřetovaného v lidech za 20 let. Nejednou se dnes pro jistotu optají: smíme nesouhlasit?

*

Informační eskalace už v prvních týdnech přinesla naprosto dostatečné množství materiálu o porušová-

ní zákonů a lidskosti v systému, který se pod vlajkami revolučních slibů proměnil v zónu křivdy. Rehabilitace je pouze jedním z léků, které odstraní oblundný vřed ze společenského organismu, druhým, doplňkovým lékem musí být spravedlivý trest viníků. Čekání na spravedlnost je však u nás dosud čekáním na Godota. Ve vládnoucí straně jsou stále ještě seskupení Vaculici i Novotní. Nenašel se ani jediný prokurátor, který by zahájil trestní řízení proti režisérům temna. Ó, republiko, Tvá spravedlnost! Necháš tisíce a desetitisíce lidí živořit v křivdě a v nouzi, a viníků nouze i autorům křivd poskytuješ tučné penze, komfortní bydlení a diplomatické obročí daleko od Prahy.

Spravedlivé zučtování s nezákonností a nelidskostí není jen otázka mravní rehabilitace celé společnosti, ale i politický signál, že režim dovede osvědčit rozhodnost, a že to s nápravou myslí doopravdy a bez zadních vrátěk. Režim poukázal ústy Smrkovského na dva extrémy: pravcový, protisocialistický — a levicový, směřující k návratu a brutální represí. Prozatím se ovšem chová vůči rozšiřovatelům stalinistických letáků a neméně stalinistickým vyhlášovatelům teroristických prohlášení více než taktně; stejně tak je pro režim pohodlnější propichovat průzkumné balónky západního tisku, než dát svým některým přátelům na východě najevo, že z jejich postojů si řadový občan našeho státu vyvodí závěry.

LL č. 14, 30. května 1968

A.J. Liehm

Tak vážně: Co konkrétně?

Co myslíte, jak to dopadne? Kde je největší nebezpečí? Co se vlastně teď bude dít? Ví vůbec někdo, jak bude Československo vypadat za dva roky? Aspoň přibližně?

Ty otázky kladou denně desítky úst. Mnohá z nich jsou zahraniční, většina našich, domácích. A všechna chtějí vědět totéž. Neboť v záplavě slov, projevů, prohlášení, manifestů a usnesení se stále víc ztrácí mapa, na které je třeba nakreslit cestu a její cíl. Přitom všichni, i ti, kteří po nich nejvíc touží, vědí, že není jednoduchých a snadných odpovědí, že není hesel, která všechno shrnou a všechno vyřeší. I tak se však slov zdá příliš mnoho. V programu i v usnesení. A v tom množství zas příliš mnoho staré rutiny, formulací, o nichž dobře nevíš, zda znamenají jen povinnou splátku žargónu či mají skutečný politický obsah. A mají-li, tedy jaký přesně. Lidé už zase nediskutují o obsahu slov, ale dohadují se jejich smyslu. A protože si zvykli nevěřit, jsou daleko nedůvěřiví, mnohá slova znějí příliš povědomě, příliš známě, jenom tu nedůvěru dle živí. Včetně výzev k pozitivní práci, k využití informačních prostředků k tomu, abychom nyní, když jsme si rozříkali to hlavní, hleděli... kam že? I tohle známe, říká si občan, ani ten žargón se nezměnil.

Přitom jde v téhle zemi především o důvěru, o pocit klidné jistoty, že se už s lidmi nehraje žádná hra, že se s národem hovoří jako s dospělým, kterému lze říci s tužkou v ruce: posaď se a počítej se mnou...

Sám si myslím, že se změnilo mnohé. Ze všeho nejméně však ten žargón. Proč? Proč znějí usnesení a výzvy stále stejně, i když znamenají něco jiného, nebo aspoň odlišného? Proč všechno pořád vypadá, jako by vedení strany šlo především o to ubezpečit aparát, nebo lépe řečeno aparáty, domácí i zahraniční, a ne většinu členů strany a s nimi i národy této země, za jejichž legitimního vůdce se považuje? Snad právě proto, že tomu tak bylo dvacet, třicet, čtyřicet let, že nazvat věci pravým jménem se považuje skoro za neslušnost, ne-li už za zradu, a snad to ti, kteří ta slova píší, ani nedovedou. Pravda, ústřední výbor je jaký je, i aparát, funkcionáři; víme, kdo je vybíral, kdy, proč a podle jakého klíče [také se tomu říkalo nomenklatura]. A také k čemu. Takže by bylo vlastně naivní čekat, že živý obsah dostane i jinou podobu. Jenže vědí ti, kteří od zářijového sjezdu budou za přítomnost už odpovědní docela sami, že se takto ke straně ani k lidu hovořit nedá? Vědí, jak bude zležet na tom, nasadí-li sjezd už docela nový tón? Vědí, po všech zkušenostech, jak málo znamená mít veškerou moc? Vědí, že neřeknou-li si lidé, komunisté i nekomunisté, po zářijovém sjezdu: vída, tohle je nová řeč, noví lidé, nová strana... — nebudou docela nic platná slova o vedoucí roli ani hrozby, všechno bude zas jak bylo, lidé budou znovu docela lhostejní, nedůvěřiví, a katastrofa se stane neodvratnou? A v případě, že znovu nezlhostejnější, brž dostanou vztek, zrovna tak. Vědí to? Vědí? Vědí, že i dnes lze stále ještě všechno zařídit, všechno zorganizovat, všechno připravit, hlavně když je v tom léto, prázdniny, dovolené, ale že to nebude vůbec nic platné, zůstane-li příliš mnoho slov a příliš mnoho lidí a příliš mnoho zvyklostí stále na svém místě?

VEDOUCÍ ÚLOHA

Vezměme třeba otázku tzv. vedoucí úlohy strany. Mluví se o ní jako o věci nesporné, hovoří se o morálním a politickém právu, a přitom, myslím, i autoři těchto slov velice dobře vědí, že v tu chvíli není v této zemi věci spornější, morálního a politického práva ořesenějšího než právě toto. Není na tom nic divného ani nepochopitelného. Hospodářský úpadek Československa 20 let po únoru 1948 je věcí, o které ví každé malé dítě, a skvrn na morální tváři těch dvaceti let je tolik, že se člověk až bojí srovnávat s minulostí. Přitom strana odpovídala v posledních dvaceti letech v této zemi za všechno. Docela za všechno. Včetně výsledků a důsledků. A s ní koneckonců všichni komunisté — ti více, ti méně. A nejvíc ti, kteří neodpovídali vůbec za nic a jenom se vezli, vytvářejíce příslušnou masovou základnu. Jenom patrně normálního, jakž takž zdravého národa na světě, který by po tako-

vě zkušenosti nepochyboval o do omrzení zdůrazňovaném morálním a politickém právu, které bohužel není posíleno ani tím, že „komunisté sami zahájili boj proti deformacím...“ Kdo, proboha, měl v systému vlády jedné strany tento boj zahájit, měl-li mít sebelepší naději na úspěch, kdo jiný měl možnost, šanci, příležitost a asi i povinnost jakkoli jej vést a dovést ke zdárnému konci, než komunisté a jmenovitě vedoucí orgány komunistické strany, v nichž byla soustředěna veškerá moc a její eventuelní kontrola? Ne, to nejsou dobré argumenty a nevzbuzují důvěru.

Jenže jsou argumenty jiné, pádnější, političtější, pravdivější. Především má komunistická strana stále v rukou veškerou moc, zrovna jako před lednem. Na ní a na jejím vnitřním vývoji do značné míry závisí, zda u nás dojde k pokojné postupné demokratizaci. Tutto komunistická strana sama nikomu neodvedá. Někdo se možná domnívá, že by bylo možné ji tuto moc vyrvat násilím. Hlouposti! V tu chvíli bude československý experiment s demokratickým socialismem utopen v krvi a země vržena možná o deset, možná o více let nazpátek. Stačí pohled na mapu, stačí znát základní světové souvislosti. Kdo to nevidí nebo nezná, je hlupák nebo provokatér. To už jsme řekli. To je tedy argument první. Je ještě druhý, obsažený v rezoluci ÚV: Strana „je hlavní zárukou dobrých vztahů mezi ČSSR a ostatními socialistickými zeměmi...“ Víme, že to je pravda, a každý by měl také vědět, že bez těchto dobrých vztahů nebude u nás v tuto chvíli ani demokratického vývoje.

Tak je tedy vedoucí role KSČ v dané etapě našeho politického vývoje objektivní nutností, ani dobrou, ani špatnou, je prostě právě jen historický fakt, s nímž je třeba počítat. V tom, a v nicem jiném, je však také příležitost KSČ. Neboť málokteré hnutí s tak zatíženým kontem dostane v historii — v důsledku souběhu celé řady okolností — příležitost dokázat sobě i druhým, že je schopno znovu se zrodit z popela. KSČ tuto příležitost v důsledku zmíněných okolností od historie dostala. Jak s ní naloží, bude rozhodující pro ni i pro tuto zemi. Jestliže jí v plném rozsahu nevyužije, nemyslí, že se Češi a Slováci pokusí odhnat ji od moci násilím. Prostě se jen s pokrčením ramen znovu a definitivně odvrátí, a pak teprve bude zle.

ANTIKOMUNISMUS

Tak jako se mluví o vedoucí roli, jako by lidé byli jen hloupé, tupé, nemyslí stádo bez paměti, mluví se i o antikomunismu. Takové hladké slovo s velice dvojsečným ostrím. Bude se líbit za hranicemi i mnoha místním pamětníkům, všem, kteří vědí, co všechno se kdysi „slepým antikomunismem“ zastíralo a jak tenhle strašák dodnes platí v bohatých čtvrtích různých metropolí. Navíc se v nesocialistickém světě mnoho let po svém zrodu stal antikomunismus pro mnohé

synonymem antistalinismu, což není, upřímně řečeno, tak docela jeho vina. Nehledě k tomu, že i klasický antikomunismus potřebuje nedestalinizovaný komunismus, aby mohl dál bezpečně existovat. Zatím ho má bohužel stále ještě dost a dost.

To všechno platí tedy v klasické podobě všude tam, kde komunismus či komunistická strana jsou v nejlepším případě synonymem převzetí moci dělnickou třídou, revolucí, třeba nekrvavé cesty k socialismu a v nejhorším jakousi stalinskou, zásadně nepřítelí hrozivou či aktuální eventualitou. Eskamontáží, starým rutinérstvím lze toto slovo vzít a navléci je na lidi v zemi, kde je situace jiná, a přitom předstírat, že znamená totéž. (V nejednom vedoucím orgánu strany sedí dosud ne jeden z těch, kterým jsme po léta říkali: Dovolíte-li, aby věci šly takto dál, přijde den, kdy lidé už nebudou dělat žádný rozdíl mezi Novotným a vámi, mezi těmi, kteří bránili jakémukoli vývoji a těmi, kteří se aspoň od toho roku 55-56 snažili prorazit hradbu tupé rutiny. Usmívali se na nás ironicky, shovívavě, prohlašovali, že jsme naivní, a dnes se tváří užase, jako by nechápali, kde se vzalo co se vzalo.) V zemi, kde komunisté byli dvacet let u moci, kde měli příležitost uskutečnit všechno, co je jinde jenom teoretickou či politickou možností, kde měli praktickou příležitost naplnit velký humanistický ideál Marxův i Leninův. V takové zemi se jistě najdou profesionální antikomunisté výše zmíněného typu, ale v takové zemi budou především milióny lidí, kteří prostě na základě učiněné zkušenosti dospějí k názoru, že komunisté nevládli dobře, ba dokonce že snad ani dobře vládnout nemohou, protože dovedou příliš hladce sami sobě všechno zdůvodnit, jsou příliš ohební ve smyslu národním i osobním a jako každý jiný málo odolní proti pokušení moci. S touto přítěžující okolností, že ji z mnoha důvodů světuji příliš malému počtu až kupodivu neosvícených rukou. Jsou tyto lidé antikomunisty v tom smyslu, v jakém to slovo známe? Vždyť oni netouží ani po návratu vykořisťování, ani se nechťejí stát spojenci vyhlazování jiných národů či čehokoli podobného. Oni si jen prostě myslí, že se komunisté neosvědčili a že by se jini možné osvědčili lépe. Mnozí takoví se dnes ujímají slova, a já mám pocit, že slovo antikomunismus je dnes jen jakýmsi východiskem z nouze, když se ukázalo, že není dost moudré házet neadresným označením „protisocialistické síly“. Co s takovými „antikomunisty“, jichž je podle mého mezi československými antikomunisty naprostá většina? Než jim hrozit prstem a dosáhnout tak jediného možného výsledku, totiž toho, že se obrátí zády, řeknou „vlezte nám na záda“ budou si myslet svoje, by bylo asi rozumnější toto: Vysvětlit jim, že dělič čára v této zemi neprobíhá mezi komunisty a nekomunisty — což by měl pochopit každý, kdo nehodlá strávit zbytek života zaléváním úhoru nenávisti a hořkosti — nýbrž docela jinak. Že těchto

dělicích čar, hrází a mezi je stejně mnoho mezi komunisty jako mezi nekomunisty. Že jen nepatrná část komunistů skutečně u nás vládla (i když, vim, být příslušníkem vládnoucí strany, jsou-li občané prvního a druhého řádu...). Že komunistická strana — jako ostatně každá strana, která je jediná u moci po dvacet let a přitom má v tak malé zemi jako je Československo hodně přes milión členů — je nutně širokou koalici nejrůznějších zájmů a za čtvrtstoletí vrostla do země tak, že ji prostě nelze vytrhnout a zašlápnout nebo přesadit jinam. Bylo by dobré vysvětlit jim, že ty komunisty, kteří mohou být a budou společností k užtku — a je jich, po mém soudu, mnoho — nemusí strana hájit, ti se obhájí sami, svou práci, svou potřebnost, celou svou existenci. A bylo by také dobře pochopit, že ty, kteří se takto sami obhájit nemohou, kteří potřebují berle stranického okřikování druhých, aby se jakž takž udrželi nad vodou, společnost tak jako tak už nikdy nepřijme, a oni budou straně daleko víc ke škodě než k užtku. To všechno je samozřejmě dlouhodobý proces. Stejně jako jím je pokus o vzkrášení komunistické strany jako politického hnutí, o jehož nikoli vedoucím postavení, nýbrž hluboce demokratickém a humanistickém charakteru nebude moci být pochyb. Tento proces si vyžadá mnoho času a na obou stranách mnoho trpělivosti. Ale dát mu do vinku psi hlavu antikomunismu pro ty, kteří jsou dnes plným právem vůči komunistům skeptičtí či odmítaví, znamená vzít mu všechny naděje na úspěch ještě dříve, než začal.

OBDOBÍ PŘECHODU

Jestliže tedy uznáme, že na jedné straně je vedoucí role KSČ nikoli morálním a politickým právem, ale historickým faktem a nezbytností dnešní situace, a že na druhé straně je proces národního usmíření a tedy přechodu k demokratickým formám života v naší situaci procesem dlouhodobým — a já se domnívám, že tato dvě fakta může uznat jak země, tak její politické vedení jako fakta východí — bude třeba se už konečně dohodnout, jak bude tato vedoucí role vykonávána (a uvnitř jakých mezí) a jak by měl vypadat alespoň ve své nejbližší fázi proces postupného přechodu k socialistické demokracii.

Nebude patrně obtížné shodnout se na tom, že nikdo v tuto chvíli přesně neví, jak by měla tato demokracie vypadat. V tom ohledu panuje dojemná shoda mezi těmi, podle nichž je opozice či opoziční strana v socialismu opozicí apriori antisocialistickou (což je nesmysl tak zjevný, že se až mozek vzpírá s ním polemizovat), až po ty, pro něž je otázka opoziční strany jedinou otázkou právě této chvíle a všechno mimo ni nedůstojným pádem zpět ke stalinismu. Na tom není nic divného. Z několika důvodů. Jednak proto, že po třiceti letech neexistence veřejného mínění a normálně fungujícího oběhu informací nikdo

prostě neví, jak vypadá politická mapa této země, kdo koho reprezentuje, co je co a kdo je kdo. A bude trvat dlouho, možná léta, než to aspoň přibližně zjistíme. Za druhé proto, že za posledních dvacet let došlo v této zemi k některým tak pronikavým změnám ve společenské struktuře, že na ně prostě nelze jen tak naroubovat kterýkoli z jinde fungujících mechanismů. Přitom pomineme otázku, že jsou i spory o tom, co vlastně roubovat, který systém nejspíš. A konečně za třetí je tu otázka, zda vůbec stojí za to roubovat některý ze známých mechanismů, zda to vůbec jde a zda se v rámci možného demokratického vývoje u nás nezrodí mechanismus nový, který zdaleka ještě netušíme?

Nelze ovšem do nekonečna prodlužovat provizorní stav, kdy staré zemřelo a nic nového se dosud nezrodilo. Tak jako v předchozích úvahách, je i tady třeba vyjít z faktů. A faktem, který velmi těsně souvisí s předchozími, je, že jediným organismem, v jehož rámci je KSČ jako hlavní mocenská síla ochotna se nějakým způsobem dělit o moc, bude dnes Národní fronta. A protože nelze přeskačovat etapy, protože politika je uměním možného a také proto, že usilujeme-li o pokojný vývoj v demokracii, je třeba vycházet z existujících institucí, je Národní fronta zřejmě onou formou, která může zaručit dobrý a rozumný průběh nezbytného přechodného období na cestě k novému typu socialistické demokracie. Samozřejmě nikoli Národní fronta v dnešní podobě, ale Národní fronta ve své politické části rozšířená o všechny skutečně reprezentativní skupiny, jak se v našem veřejném životě za poslední léta a měsíce utvořily či utvářejí. Taková Národní fronta není samozřejmě cílem, nýbrž pouze prostředkem demokratizačního procesu, dalšího vývoje, má mu dát ústavní rámec a umožnit mu, aby se sám v sobě orientoval a mohl klidně a rozumně zvolit svou další cestu, svou příští podobu a tvar.

Bude tedy Národní fronta v nové, rozšířené podobě bezpochyby hlavním nositelem období přechodu, od jehož průběhu závisí v Československu všechno. Nestane se jím však automaticky z rozhodnutí své hlavní síly, KSČ, nebo z rozhodnutí vlastního. Může jím být toliko na základě mandátu, který jí svobodně udělí národy této země. Domnívat se, jak jsme to mohli rovněž číst v minulých týdnech, že stále ještě platí mandát z února 1948, je prostě apolitické nebo anti-politické dětinství. Tento mandát dávno prošel, z mnoha důvodů, které tu není třeba opakovat (záměrně opomímám námitku, že vlastně nikdy neexistoval, protože šlo o mandát revoluční, a ty později vždycky vyvolávají spory), už proto, že po dvaceti letech musí síla, jež nese odpovědnost za provedení společenský převrat, mít schopnost znovu předstoupit před národ a požádat o obnovu svého mandátu. Národní fronta bude tedy muset o mandát požádat, a měla by tak učinit formou referenda, formou kon-

krétně položené otázky, na kterou by země odpověděla ano, nebo ne. Tento mandát by měl mít zároveň charakter jakési smlouvy s národem, kontraktu, který by obě strany dočasně zavazoval k provedení určitých opatření a stanovil termín, kdy se obě strany znovu rozhodnou, zda a v jaké podobě mandát prodlouží či revidují.

Rozšířená nová Národní fronta by měla požádat zemi o souhlas, aby dala vládě Národní fronty podnět k vypsání voleb do Ústavodárného národního shromáždění, jež by proběhly na základě Národní fronty, to jest v nichž by voliči volili jednu listinu s větším počtem kandidátů, reprezentantů všech složek NF. Takové volby do Ústavodárného národního shromáždění jsou jediné, jež lze u nás z důvodů úvodem uvedených v dohledné době provést, má-li mít vývoj k demokracii klidný a nenarušený průběh a nemá-li předčasně skončit v příkopě. Mandát Ústavodárného shromáždění by měl být časově omezený, pravděpodobně dvouletý. Do jeho vypršení — což je zřejmé ode dneška asi za dva a půl až tři roky — by se zřejmě ukázalo několik věcí. Například do jaké míry byla KSČ schopna obnovit svůj demokratický a humanistický kredit v zemi, jaké jiné politické formace jsou uvnitř československého socialistického společenství reprezentativní a životaschopné, i jaké mají být jejich vzájemné vztahy. Zkušenosti přechodného období i politický profil země na jeho konci by pak byly zakotveny v nové ústavě, jejímž schválením by byla také ukončena platnost mandátu, svěřeného rozšířené Národní frontě. Ústava by byla předložena zemi k dalšímu referendu a po jejím eventuálním přijetí by se politický život už rozvíjel v novém rámci, který si v tuto chvíli netroufám předvídat. V případě, že by ústava byla odmítnuta, octla by se země za jiných okolností znovu přibližně ve stejné situaci jako dnes.

To je tedy zhruba schéma období přechodu, do něhož vstoupíme v září letošního roku, po mimořádném XIV. sjezdu KSČ, který uzavře zcela amorfní, živelné období od ledna 1968. Od září nebude už v žádném případě možné vládnout bez pevně stanoveného plánu časového postupu a bez jeho potvrzení československými občany, nemají-li vznikat stále nové konflikty a postupně stále méně řešitelné situace. Nemáme-li se prostě vydat po jiné cestě, jež povede znovu k nastolení ničím nezastřené diktatury strany, to jest jejího aparátu, a v důsledku toho nutně i osobní moci se vším, co s tím souvisí. Včetně tentokrát už skutečně velice neblahých konců.

LL č. 16, 13. června 1968

Jan Procházka

a co si o tom myslíte vy?

„Co si myslíte o Vatikánu, církvi a náboženství?“

(Josef Rytíř, Blaník)

„Zajímá mě Váš názor na tzv. věřící soudruhy, tj. členy KSČ, kteří věří v Boha. Já je totiž řadím mezi obojživelníky. Myslím si, když je někdo věřící, pak patří do ČSL. V KSČ se podle mého názoru vyskytuje jenom z důvodů zjištěných. Je totiž přímo k smíchu, je-li předseda MO KSČ kárán manželkou, aby nejel v pátek maso, že je to hřích.“

(Hana Slouková, Nectava)

Budeme si muset zvykat, že Československo není jenom státem komunistů. I to je součástí demokratizace. Podle neoficiálních statistik, kterým se ale přikládá velká víra, je v naší zemi 58 procent věřících. Je to překvapující fakt. Boj s náboženstvím, vedený všemi dostupnými způsoby, jsme nevyhráli. Nemyslím si, že by to byl zápas, který nás příliš šlechtí, ani mi není líto, že to tak dopadlo. Nedopadlo to o nic hůř než všechno ostatní, co jsme podnikali se stejnou halasnou sebestjotou. Před devatenácti lety jsme během jedné noci zlikvidovali kláštery a tenkrát se zdálo, že opravdu přestaly existovat. Víc než tisíc kněží jsme poslali do průmyslu a naivně jsme doufali, že přestanou být kněžími. Tehdejší mládež jsme znepřístupnili vyučování katechismu a zvědavost a hlad dnešní mládeže po věrouce nás deprimuje a překvapuje. Neuvědomili jsme si, že náboženství je něco hlubšího než jenom desetiletá nebo dvacetiletá politická kampaň. Jsou to hluboké kořeny a tradice, stejně živé poselství, jako je jazyk anebo kultura národa. Křesťanství jde s tímto národem od šerosvitu našich dějin. Jeho oslnivý vzestup i hloubky jeho pádů jsou vepsány jako vrásky do tváře naší země. Křesťanská kníždka, věroučství, kteří nám přinesli pismo, pozdější vlastenečtí biskupové, opati, archiváři, písmáci, vynálezci, vědci i politikové, to je příliš dlouhá řada, než aby mohla být překonaným a prázdným pojmem. Jan Hus nebyl jenom vlastenec, jak jsme často vzpomínali, byl především církevním reformátorem.

Bylo tedy jenom naším předsudkem, že věřící člověk je občanem méněhodnotným. Byl to ovšem předsudek úředně platný. Učitelé navštěvující bohoslužby byli pro tento důvod propouštěni ze škol. Znal jsem jednoho důstojníka, který mši navštěvoval tajně a v přestrojení. Pak to kdosi z čekatelů na jeho funkci a plat odhalil, politické oddělení udělalo s dotyčným „jezuitou“ krátký proces. Zapomínalo se, že víra není pošetilostí, omezeností, ale naopak potřebou nitra. Ateismus není ničím jiným než prostě vírou v jiné hodnoty. Socialistický stát dnes už začíná chápat, že je jeho povinností přinejmenším tolerovat svobodnou vůli svých věřících občanů. Snad se konečně i socialisti-

mus stane snášenlivým a civilizovaným. Aniž by v čemkoliv opustil principy sociálně spravedlivé společnosti.

Budete se divit, ale já si dovedu představit i věřičio člena KSČ. Členství v KSČ u nás obecně není spojováno s přijetím marxistické doktríny. Je to prostě politická orientace. Zjednodušilo se to natolik, že kdo byl pro socialismus, byl přijatelný i pro KSČ. Zejména v období, kdy strana nakvap kdekoho přijímala. A neměli bychom ani teď usilovat o žádnou čistku. Bylo by to stejně nesmyslné, jako kdyby kněží vykazovali z kostelů stoupence naší strany. V našich větných poměrech se všechno promísilo, vznikly nové, nepředpokládané vztahy. I nové situace. Do budoucna může získat skutečnou vedoucí roli jenom velkorysá a tolerantní síla, pro kterou socialismus nebude ničím jiným než současně i humanismem.

Ptáte-li se na Vatikán, rád bych řekl, že není tím nejdůležitějším městem v zahraničí, kterému bych v naší choulostivé situaci doporučoval věnovat ostražitou pozornost. Vatikán je daleko od našich hranic. Plně a taktně respektuje naši svěprávnost. Nemíni netaktně postupovat ani ve věcech, do kterých by asi měl co mluvit. Na rozdíl od jiných mužů, stojících v čele jiných států a jiných mezinárodních organizací, kteří mluví nejčastěji o tom, jakou mají moc a co by se světem udělali, kdyby se do toho dali. Církev samozřejmě pracuje promyšleně a chytře. Ale snad i my bychom už měli začít pracovat promyšleně a chytře. Před touto odpovědí jsem si přečetl Desatero. Je to dokonale politický program. Mohlo by být i dnešní povinnou četbou. Říká se v něm, že člověk nemá krást. A že nemá lhát. A má se vyvarovat zabíjení. Nemá spílat rodičům, ani propadat sexuálníím výstřednostem, jakož nemá ani rozvracet manželské ložnice svých přátel. Jiné náboženství dokonce prikazuje měřit správnou míru a vážit správnou váhu. A umývat se. Dokonce říká kolikrát denně a které části těla. Zpustlejšíím národům ukládají vynalézavá náboženství i tělesné tresty, odřikání a dlouhé pěší pochody na zdravém vzduchu. Uvádím to všechno jenom proto, abych dokázal, že náboženství málokdy usilovalo o to, aby byl člověk horším, než už je. Spíš se snažilo, aby své nízké a hříšné pudy odvrhl a aby se povzněl nad své odsouzeníhodné návyky a sklony. Pokud ve své pěstounské práci nemělo náboženství stoprocentní úspěch, nelze to přičítat k tíži jenom liturgii: člověk nejsvětější odmítá v celých svých dějinách právě podněcování, aby se stal lepším. Bez ohledu na to, která doktrína mu zušlechťování ordinuje. Názořně to vídíme na některých národech, které nechci jmenovat, ale které prokazatelně nejlepe ze všeho rozvíjejí právě to nejhorší dědictví svých otců. Jenom namátkou mě napadá, že odřikání, pokora a sebeobětování není nikdy silnou stránkou malých duchů. Stejně tak mě vždycky udivovalo, že četníci synové, přes všech-

no pohrdání k předkům, ze všeho nejvíc zase inklinovali k četnickému povolání. Pravděpodobně je skutečně něco mezi nebem a zemí... Římskokatolická církev, na rozdíl od jiných i modernějších církví, už dávno zjistila, že ani vítěznými válkami se vlastně definitivně nevíteží. Jediná idea může porazit všechny zbraně. Samozřejmě jenom za určitých okolností.

Jsem od útlého věku nevěřícím.

Měl jsem hluboké spory s katechetou, který dogmaticky lpěl na liteře, nepřipouštěl žádnou diskusi. Pochyby o zázračích trestal holí. Ani tak jsem nemohl uvěřit, že lze proměnit vodu ve víno. Má nedůvěra k svatým textům vyvrcholila, když jsem se seznámil s verzí o neposkvrněném početí. Jako všechny venkovské děti jsem byl právě v této disciplíně záhy zběhlý, tehdejší soukromé zemědělství se názornými příklady spojený za účelem množení jen hemžilo. Odvážil jsem se opatrně a oklikou naznačit své výhrady. Byl jsem zbit málem až sadisticky. Už nikdy jsem se nepřihlásil. Vždy jsem už jenom mlčel. A vlastně tak se stalo, že dnes nejsem katolickým spisovatelem. Ale mám pocit, že jsem si sám v sobě vytvořil jakési své vlastní náboženství. Určité přinejmenším kritéria. Na sebe i na své bližní. Nikdy jsem nepovažoval za ideál spokojené zbulikovatění. Kdy je dotyčnému jednotlivci jedno, odkud jsme na tento svět přišli, co tady hledáme a kam se celé věky tak obtížně ubíráme. Život kulturního člověka je něco víc, než jen vyplnění času mezi narozením a úmrtím jakoukoliv nahodilou činností. Znáím člověka, který celý život bezmyslenkovitě štipal v lokále lidem lístky, když právě nespál, tak právě jedl a jednou měl náhodou čtvrthodinku čas, nechtě se zamyslel a zničehonic nastavil schválně špatně výhybky... nestalo se vám někdy, že jste chtěli mít jenom tak z legrace v ruce granát a že jste toužili vytrhnout pojistku, zaklepat fediteli na dveře a kutálet mu ho po koberci k nohám? Nejtěžší je vždycky ten nejprázdnější život. Někdy je k neunesení. Viz denní černá kronika. Právě hluboká a vleklá prázdnota vede ve svých důsledcích k nejdramatičtějším výbuchům.

I náboženství vštěpuje člověku, že jeho drobná práce je potřebná, že ho šlechtí a že má osudový smysl. Nevzpomínám si, že by kněží nabádli věřící k flákání, k žhářství, k rozkrádání materiálu na stavbu mostu, k podvádění státu. Kristus sám řekl: Bohu co božího jest, císaři co císařovo! Souzítí socialismu a katolicismu nemusí být ničím vzdáleným ani utopistickým. Ale neměli bychom otálet. Zdá se mi, že je naší povinností omluvit se věřícím za všechny šikany, kterých se jim dostalo naší bezduchou aplikací cizího socialismu. Měli bychom napravit co nejrychleji všechno, co můžeme napravit. Pražský kardinál by měl být v Praze, neměl by být bezdůvodně v římském exilu. Neboť jeho jediným proviněním bylo hlásání víry v Boha. Nedovedu si představit, že by jako katolický arcibiskup mohl hlásat opak. Církev staví ve světě školy,

nemocnice, vypisuje nadace, podporuje různé politické strany, loví dušičky. I socialismus staví ve světě školy, nemocnice, doplňuje i zbrojnice, podporuje politická hnutí a neméně pilně loví duše. Podstatou našeho světa je svár. Ale žádná z doktrín by neměla usilovat, aby kolem jednoho oltáře pokleklo všechno lidstvo. Rovnováha je v různosti. Systém, který by si všechny podmanil — a určitě by to učinil ve jménu svobody! — by všechny ihned ztotročil. Všechno živé v přírodě, co se kdykoliv octlo v podmínkách bez konkurence a zbavilo se nutnosti dál bojovat, nezadržitelně zdegenerovalo. Jenom krátkozraké režimy a nejslabší vlády odjakživa nejsilnější potlačovaly jakoukoliv opozici. . .

Samozřejmě, že i církev měla svůj středověk. Asi o pět století dříve než my. I ona se v ideologickém boji zručně oháněla konopnými provazy a popravicími sekyrami. A nejednou i rehabilitovala. Bohužel rovněž až po smrti. A nejedna rehabilitace i jí doposud zbývá. Nepřipomínám to ze zlomyslnosti. Ani na naši omluvu. Ale jenom proto, abych pravdě učinil zadost. Ne každý mnich se věnoval jenom psaní knih. Ale i přesto snad už není tak daleká doba, kdy i naše děti se ve školách seznámí s křesťanstvím. S jeho historií a usilováním. A kdy budou mít možnost vyslechnout hluboce lidskou historii mladého židovského rabiho, který chtěl změnit špatný svět k obrazu své krásné a blouznivé duše. Bude to dobře pro nás pro všechny. Neboť jenom příklady silných se čas od času pozvedáme nad svůj běžný nevalný průměr. Bez ohledu na to, jsme-li náhodou ateisté, anebo jsme-li náhodou věřící. . . !

P.S.

Děkuji za dopisy. I za fotografie. Hlavně za jednu fotografii dětí. Potraviný mi neposíláte, nemohu vědět, není-li to trik nedočkavých přátel mého žehu. Ptáte se, co teď píšu. Píšu to, co jsem měl napsat už v lednu a co jsem pro dobrovolnou účast v obrodné revoluci nenapsal. Zajímá vás, co dělá moje nejmenší dcera: naučila se ode mne několika slovům a těmi mě teď nepřetržitě uráží. Jsem tázan z Ostravy, jestli bych já osobně přijal půjčku z Ameriky. Předpokládám, že je míněna půjčka pro stát. Kdybych na tom byl osobně tak nevalně, jako je na tom stát, asi bych přijal nabídku i z Etiopie. Ptáte se, jsem-li stoupencem toho, aby Vietnamci byli pány ve své zemi. Samozřejmě. A jdu dokonce dál; jsem pro to, aby pokud možno každý národ byl pánem ve své zemi! A jdu ještě dál: rád bych to vztáhl i na některé neveliké země obývané bílou rasou. . . ! Nashledanou!

MY 68, roč. 5, č. 7, červen 1968

Jindřich Fibich

Komunisté a nekomunisté, spojte se

Obavy o naši nově se rodící svobodu, demokracii, federalizaci a socialismus obcházejí dnem i nocí celou naši společnost od samých počátků obrodného hnutí. Všechna střetnutí mezi silami zpátečnictví a pokroku jsou vlastně sporem o zorný úhel těchto základních ideových i praktických jistot a nejistot. Z celého jednání pléna ÚV KSČ je rozhodnutí o brzkém svolání mimořádného sjezdu nejzávažnější. Svolání mimořádného sjezdu je otevřeným přiznáním toho, že krize ve straně a jejím ústředním výboru dosáhla kulminačního bodu a musí být řešena mimořádným způsobem. Svolání mimořádného sjezdu je důkazem toho, že konzervativní živly v ústředním výboru existují nadále a zdiskreditované veličiny odmítají dobrovolně vyklidit své pozice, takže z nich musí být demokraticky vytlačeny. Celá tato situace dokumentuje, že pochopitelně ani v socialismu nepřestávají působit základní zákony vývoje organizace a politiky a že je nelze nahrazovat utopickými ideály, osobními sliby nebo pouhou dobrou vůlí. Jeden z těchto zákonů praví, že verbální projevy v politice slouží právě tak k odkrývání jako k zakrývání skutečných úmyslů a pozicií mocenského boje. Proto v projevech všech diskutujících členů ÚV zaznívaly obavy o osud naší demokracie, federace a socialismu, ale jejich podtextem byly v řadě případů obavy o udržení skupinových a osobních mocenských pozic. (Také např. ustanovení s. Lenárta, který se nikdy nezabýval ideologií, vedoucím ideologické komise — patří k jevům tohoto druhu.)

Jiný ze zákonů politiky říká, že strana je organizací usilující o moc, která plyne ze sjednocování či rozdělování skupinových zájmů pod širšími programovými liniemi. Proto se ve všech vystoupeních členů ÚV projevovala snaha s někým se sjednocovat a od někoho se oddělovat, jenomže v podtextu zůstávaly skryty různé cíle. Jedni volali po sektářské jednotě a falešné solidaritě všech komunistů proti údajným „antikomunistům“ (přesněji však nekomunistům), ta by škýtala ochranný štít jejich mocenské manipulaci a špatnému svědomí proti oprávněným kritikám veřejnosti. Druzí měli spíše na mysli širokou jednotu všech opravdových demokratů a stoupenců humanitního socialismu ve straně i mimo stranu, proti autokraticko-byrokratickým silám ve straně i proti vášním skutečného antikomunismu a antisocialismu. Tato polarizace se dnes projevuje nejen v ÚV.

Poslední nadějí konzervativních elementů je demagogická manipulace zaostalejších a záměrně jimi dezorientovaných vrstev dělnické třídy (případně Lido-

vých milic) proti stranické a ostatní inteligenci, jako hlavním silám soudobého obrodného hnutí, a podněcování politického extrémismu krajní pravice, jímž by mohli zastrážovat široké vrstvy nezasedlých, vyčkávajících a upřímně se obávajících o další vývoj naší republiky.

Je sporné, kterým silám a tendencím bude prospěšnější svolání mimořádného sjezdu právě na počátek září. Během letních měsíců bude přece většina stranického aktivu roztroušena po dovolených a celý úkol příprav sjezdu bude vlastně spočívat převážně jen na setrvačném chodu stranických aparátů. Zůstává otázkou, jak v šibenici krátkých lhůtách zůstávání náležitou diferenciaci, vybrat lidi skutečně tvůrčího, odborně fundovaného a demokratického zaměření a eliminovat zamaskované byrokraty a konzervativce. Spěch by mohl dát záminku k tomu, aby volby delegátů byly zavlečeny do nechvalně známých vod aparátčnické manipulace a demokracie čistě formální.

Mnoho bude záležet na přípravách a řízení celé předsjezdové kampaně. Zda v ní půjde o univerzální zaklínání akčním programem a federalizací, anebo fakticky o diferencované měření jednotlivých sil a výkonů a různých vzdáleností a transformací mezi slovy a činy různých vrcholných představitelů strany. Zda při volbě delegátů na sjezd půjde spíše o nalezení postav k podírání právě tak chvalně známého Dubčeka, Smrkovského, Špačka, Šika ajp., jako nechvalně známého Švestky, Kapka, Indry ajp., a jejich dnešního programu, nebo o důsledné vyloučení všech zkompromitovaných, nedemokratických a neschopných členů ÚV. Dále půjde o to, kdo bude hrát rozhodující úlohu v řízení a ovlivňování předsjezdové kampaně. Zda to bude pouze úzký a uzavřený okruh orgánů a lidí uvnitř strany, vybavených formálními úředními kompetencemi a nástroji, anebo čelní, veřejně známí a důvěryhodní představitelé demokratického obrodného hnutí ve straně, usilující o využití zájmů a vlivů co nejširší, a tedy i mimostranické veřejnosti. Zda v celém průběhu této kampaně budou vystupovat na jedné straně jednotné síly staré a setrvačné byrokracie a na druhé straně vzájemně se třísící a oslabující síly dělnické třídy, inteligence a rolnictva, ve straně i mimo stranu. Anebo zda se všichni opravdoví nositelé a stoupenci obrodného demokratizačního hnutí dokáží semknout v jednotnou a mocnou sílu, schopnou odhalovat a překonávat všechny machinace a překážky, jež jim dobře maskovaní konzervativci nepřestávají stavět do cesty.

A proto zakládejte všude, kde to bude možné, nejen výbory na obranu svobody tisku, ale také, a nyní především, i veřejné výbory a vnitrostranické komise a aktivity pro podporu důsledného rozvoje demokratického obrodného hnutí a humanitního socialismu a takto chápané přípravy mimořádného sjezdu KSČ

v řadách strany i v celé naší společnosti! Všichni opravdoví stoupenci našeho nového československého demokratického socialismu, komunisté i nekomunisté — spojte se!

LL č. 16, 13. června 1968

Vnitropolitický komentář

K mimořádnému sjezdu

Svazu československých novinářů

Šestý měsíc naší krátké „polednové“ éry — která navíc do své dnešní podoby vykročila fakticky až v březnu — vnaší do situace především tu zásadní kvalitativní změnu, že moci zákona nabývají první výdobytky tohoto prudkého politického pohybu. Předně se legalizuje rehabilitace obětí stalinské diktatury u nás; neméně důležitou součástí této první splátky na dluh je však i revize tiskového zákona a zejména zrušení potupné předběžné cenzury. Ve dnech 21.—23. června se pak v Obecním domě v Praze schází mimořádný sjezd Svazu československých novinářů a časová shoda je bezpochyby příhodná.

Řekneme-li, že na frontě sdělovacích prostředků je žádoucí určitá stabilizace, míníme tím něco podstatně odlišného od toho, co se někteří zavedení politické pokusili „prodat“ nejdříve hned po lednovém plénu a pak znovu v květnu. Nemíníme mechanickou stabilizaci mocenského monopolu určité skupiny, ale v našem konkrétním případě, což je konkrétní případ i deseti miliónů našich čtenářů, posluchačů a diváků — **stabilizaci práva na necenzurovanou informaci a necenzurované stanovisko k událostem.**

V tomto směru přiznáváme zákonnému verdiktu Národního shromáždění jeho veškerou závažnost. Dosud jsme však ze sebe nesetřásli mýry dlouhé doby, kdy sice cenzura byla ilegální, ale zcela efektivní. Nadto víme, že se ani jako instituce životem odvržená nikam nevypařila, ale v pohotovosti dřmotě vydržela dodnes, svým způsobem přežila samu sebe. Víme také, že v tradiční mocenské sféře — i když nyní nebylo objektivně únosné cenzuru veřejně hájit — je na tom svoboda tisku, pokud jde o její příznivce, podobně jako Dukla Praha mezi fotbalovým publikem. Jednak není potřebné „návyk“ na to, že v soukolí státního života je určitý rozdíl mezi novinami a berními úřady, a že je třeba diferencovat zacházení. Za druhé není návyk na veřejnou kontrolu a veřejnou kritiku a odtud častá nevrostlost a nedůtklivost, jak ji i na květnovém plénu ÚV KSČ projevila řada diskutujících a klasicky pak Vasil Bifak. Velké obliby došla formulace: Tisk sice vykonal velký kus práce, ale...

V tomto klimatu lze tedy komukoli nedůvěru vytýkat, ale nelze ji odstranit. A mimořádný sjezd Svazu československých novinářů tak obrazně řečeno stojí

před nutností postavit k novému zákonu o necenzurované tiskové svobodě bdělou stráž, připravenou k obraně této výmohy. Směňuje k tomu všemi třemi body své předběžné agendy, na níž je

1. politické stanovisko k současnému vývoji společnosti,

2. nové stanovy Svazu a nový tiskový zákon,

3. přestavba novinářské organizace na dva národní svazy.

Je pravdou, že otázka svobody tisku není jen otázkou objektivního prostoru, v němž působí, ale i otázkou subjektivní vůle novinářů, jejich schopnosti a připravenosti do tohoto prostoru vtáhnout. Máme u nás problém autocenzury (je to univerzální problém) a nebude snadné se ho rychle zbavit. V současné době však pořád ještě máme nesrovnatelně vážnější problémy s objektivními pozůstatky cenzury, režimu přidělované a odměňované informace, schéma oblasti, o nichž lze informovat podle nepřirozené stupnice přístupnosti a přístupnosti — a stejná měřítka platí i pro komentáře.

Dosud jsme zdaleka nepřekonalí éru, kdy určité informace — a to v rozsahu zcela absurdním a nesrovnatelném s běžným světovým průměrem — byly privilegiem a v mnoha případech i jediným výrazem pochybné intelektuální převahy mnoha šéfů, přednostů a tajemníků, kteří vyšli ze sítě nepřirozeného kádrového výběru. Snaha i nadále přidělovat informace, a to nikoli třeba na základě pochopitelného zájmu bezpečnosti země či prospěchu její ekonomiky, zřetelně trvá, a děje se tak způsobem, který je často k smíchu. Na jedné straně se určitá informace před domácími sdělovacími prostředky zatají, aby za pár hodin stejná informace proudila do republiky na vlnách zahraničního rozhlasu. Anebo se stane, že se jiná informace potlačí, a přitom v souvislosti s jinou informací „uteče“ aspoň základní fakt o události, která se měla utajit. Tak tomu zase bylo konkrétně na květnovém plénu ÚV KSČ s vystoupením A. Novotného, o němž se veřejnost dověděla jen „opomenutím“ těch, kteří zprávy pro tisk filtrovali.

Reklamací práva na omezování informací o jednáni ÚV KSČ je přitom tak dlouho neúnosná, pokud bude tento orgán nejdůležitějším politickým tělesem země a pokud bude mít jeho jednání životní význam pro každého občana a každou rodinu. Považujeme proto za velmi nedobryj jev, že na květnovém jednání ÚV KSČ se styk s tiskem a možnosti jeho činnosti kolem jednání proti dubnovému plénu podstatně zhoršily a že dokonce toto zhoršení bylo podáno jako praxe, kterou je třeba přijmout. To je např. v rozporu s Akčním programem KSČ, který praví, že „je nutno překonat opoždění, zkraslování a neúplnost informací, odstranit neodůvodněné utajování politických a hospodářských skutečností“ atd. atd.

Svaz československých novinářů nemůže připustit,

aby se opakovaly situace, kdy vina za klamání veřejnosti, za kontrolu a zkraslování informací se svalovala na pracovníky tisku, rozhlasu a televize. Takové situace znovu vznikají i v těchto dnech, a to nejen v souvislosti s vystoupením A. Novotného na květnovém plénu ÚV KSČ, ale např. i v souvislosti se štábními manévry zemí Varšavské smlouvy na našem území (úřední sdělení jedno za druhým se opožďovalo za realitou) a mimořádný sjezd SČSN by měl přinejmenším vyzvat příslušné úřady, aby v případech zadržení určité informace opustily anonymitu a sdělily aspoň důvody, proč o té či oné věci nemá veřejnost vědět.

O tom, že SČSN se tímto svým mimořádným sjezdem i jako organizace definitivně rozejde s mnohalejším nedůstojným živěním v roli „převodové páky“, nelze pochybovat. Tuto vůli daly tisíce našich novinářů energicky najevo svým obrovským přínosem k obrodnému procesu. O jejich angažovanosti a o jejich postoji není sporu a není na místě ani žádné „ale“. V průběhu tohoto procesu se obnovilo těsné sepětí a vzájemné porozumění novinářů s dělníky, rolníky i inteligencí ostatních oborů a myšlenka, že svoboda tisku je věcí nejširší veřejnosti, se stává velmi živou. Mimořádný sjezd Svazu čs. novinářů ji bezpochyby dá nový a silný důraz, protože aspoň v dané situaci nemá tato společnost jině a účinnější korektivum moci kromě socialistických sdělovacích prostředků.

Reportér č. 25, 19.-26. června 1968

Vítězslav Gardavský Socialismus a náboženství

Klasické téma s barvitými osudy ve stoleté historii revolučního dělnického hnutí i v pohutých dějinách církvi. Věřím, že budeme mít dost času i dost vážného zkoumavého odhodlání, abychom ji — marxisté i křesťané — společně analyzovali jako předmět věčné kritiky.

Píši to proto, že je sotva v našem společenském životě vztah, který by byl tak zapleten do všemožných předsudků. Jsou to představy starého fanatismu: klerikálního a antiklerikálního.

A přece se marxovský poměr k náboženství [a speciálně ke křesťanskému náboženství] nevyčerpává známou tezí o „opiu lidu“. Daleko důležitější mi připadá Marxovo zjištění, že podstatou politické emancipace jako překonání feudální teokracie je oddělení politického státu od sféry světového názoru. Prakticky to znamená, že světový názor nebo náboženská konfese je vůči politickému státu sférou zájmu rozličných skupin a vrstev obyvatel a že tato skutečnost zakládá pro stát jejich politický význam: musí ve sféře práva zabezpečit rovnost podmínek, umožňujících jejich autentický rozvoj a

jejich vliv na progresivní rozvoj společnosti. Musí současně odmítnout nárok kteréhokoliv z nich na státní preference či dokonce na státní oficiální. Moderní stát, kapitalistický jako socialistický, nemůže být beztržnostně státem jednoho světového názoru. To jsou ostatně myšlenky, které znovu nalezneme v Leninově rozlišení vztahu státu a strany k náboženství. Pro socialistický stát je náboženské přesvědčení [a náboženská organizace] politickou záležitostí v míře ústavy, tj. stát musí kteréhokoliv přesvědčení, náboženské jako marxistické, srovnávat s právy všech ostatních zájmových skupin. Jestliže by určité marxistické přesvědčení zasahovalo do práv a svobod ostatních členů socialistické společnosti a jejich zájmů, muselo by být vykázano do mezí socialistické ústavy právě tak, jako kteréhokoliv jiné přesvědčení či hnutí této společnosti, křesťanské nevýjimaje.

Na druhé straně to předpokládá, že každé aktivní hnutí zaujme vyhraněný poměr k socialismu: takový poměr, který by byl pro toto hnutí také světonázorově relevantní, jehož „ano“ či „ne“ by nebylo motivováno autokratickým mocenským zájmem. Pro marxisty a komunisty je takové světonázorové zakotvení naprosto organické. To nelze tak jednoznačně říci o současném křesťanství, zvláště katolickém. Dovedu pochopit komplikovanost důvodů, které církve od toho vzdalovaly; nepřehlížím, že se v řadách církví, včetně katolické, také usílí rozvíjet; členek pražského biskupa dr. Františka Tomáška ve 4. čísle LL o tom vydává určité svědectví. Zároveň však — i v jeho projevu — nelze nevidět, že je dosud příliš abstraktní: socialismus chápe jako „trvalé a zámrné úsilí o naplnění každého spravedlivého přání každého člověka a o vyloučení jakéhokoliv zla, které jemu může uškodit“. V této podobě je to obecně etický ideál, ne však ještě principiální teologické stanovisko. Jaký zajímavější a závažnější úkol by katolická a křesťanská teologie vůbec mohla mít v socialistickém Československu?

Zde a nyní půjde především o to, že rehabilitace, která platí podle odpovědného stanoviska komunistické strany pro všechny, kteří byli postiženi deformacemi, se právě tak vztahuje na věřící, kněze, mnichy, jeptišky.

Stejně tak nesporné je právo křesťanů na občanské svobody, zaručené socialistickou ústavou: rozvíjet se podle vnitřních potřeb, které odpovídají normám křesťanského života — s vědomím mezí, které jsou dány zájmy těch našich občanů, kteří náboženské přesvědčení nesdílejí. Zde vidím naprosto nezbytné likvidovat tzv. církevní dozor, počínaje praxí příslušného odboru na ministerstvu kultury a v ministerstvu vnitra. Jejich „politika“ byla průhledným taktizováním s jedinou koncepcí: pomalé, ale důsledné likvidace křesťanství — zcela v rozporu se zájmem přibližně 30% našich obyvatel, kteří se k některému z náboženských přesvědčení dnes hlásí.

A konečně to znamená zbavit marxistické přesvědčení ódia státní ideologie a učinit je tím, čím skutečně

je a může jako něco živého a rozvíjejícího se být: stranickou ideologií, přesvědčením komunistů, marxistů, přesvědčením stejně vášnivě zastávaným, jako své přesvědčení zastávají křesťané. Státní preference, mocenské prostředky, privilegia — to jsou pro stranickost tohoto přesvědčení mlýnské kameny. Marxismus není pozitivní věda, lhotejná k tomu, zda její poznatky lidé uznávají či ne. Marxismus je světový názor, odkázaný na stoupence. Chce, aby byl přijat svobodně, z vnitřního, dobře uváženého rozhodnutí. Jakéhokoliv znásilňování s sebou nese důsledky znásilňování.

To vše je počátek procesu, který nebude rozhodně jednoduchý. Nemá-li to být ústup, nemůže jít o „ústupky“, ale o principiální řešení postavení církve a věřících v socialistické společnosti. Je to požadavek, který se klade se stejnou vážností a naléhavostí na komunisty jako na křesťany. Na obě strany, protože obě strany mají dluhy.

LL č. 17, 20. června 1968

Jan Šimsa

Aktuální z katechismu

Jsem protestant. A tedy mluvím za sebe. Právě křesťanská řeč je vždy osobní. Křesťanství není uniformní. Zvláště u nás, kde je tolik církví a vyznání, skoro každý křesťan jinak koná své bohoslužby, zpívá jiné písně, jinak rozumí své víře. Toto bohatství křesťanství je jeho vnitřní silou. Základ toho vidím v mnohohlasosti Bible. „Rozpor“ v Bibli býváji podnětem k pochybnostem, ke kritice až i k odmítání, zvláště od lidí, kteří mají rádi všechno přehledné. V rozpornosti Bible, v rozhovoru jejích postav, svědků a pisatelů je však záruka živosti. Mladý písmák z Vysočiny tuhle řekl, že rozpor v Písmu jsou darem Božím, který nás vede k přemýšlení a k samostatnému rozhodování.

Ale co je z křesťanství aktuální pro všechny? Jedna mladší žena — měla právě před svatbou — z venkovského farního sboru, kde působím, se podivila až poděsila nad uveřejňovanými zprávami o křivdách, o tlčení a mučení při výslechu, o inscenování procesů a o falešných svědectvích. „Jak je to možné?“ Zeptal jsem se jí, zda neslyšela o tom, že člověk je hříšný. Přisvědčila, ale přiznala, že netušila, že se to týká všech těchhle věcí. Myslíla asi jen na osobní, individuální vinu. Hřích se však, podle křesťanského učení, týká všeho, všech oblastí lidského života. Hřích je pro všechny aktuální.

Co znamená učení o hříchu pro mne v situaci demokracie? Pokusím se osvětlit jediný bod a tím je poznání hříchu, jakýsi bod obratu, konec bezradě. K poznání hříchu dochází v konfrontaci s něčím nebo

někým dobrým, v konfrontaci s Tím, kdo za člověkem přichází, aby ho zachránil. S Tím, kdo jedná jako člověk, jako člověk budoucnosti. Pak je člověk zaháněn, poznává své po tolikáté promarněné možnosti a příležitosti, svou lenost, zbabělost, pýchu a touhu druhými disponovat, jednat s nimi jako s věcmi. Poznává svou odpovědnost za to, že mlčel, když měl křičet, a mluvil tehdy, když měl mlčet. Nepomohl raněnému u cesty, odvrátil se od trpícího, tvářil se, že neví, co je za zdí se strážnými věžemi. „Bezmocné“ přihlížel nelidskosti. Báł se. Uhýbal. Přiložil polínko. — Ježíš Kristus však jednal jinak. Až do konce.

Křesťanská výpověď o hříchu případně modernímu člověku absurdní. Proč ale absurdnost „letí“? Proč je atraktivní? Není to proto — jak napsal jeden český dramatik — že odpovídá moderní skutečnosti, že je to vlastně „pustý realismus“? Proto se pronikavějším myslitelům a umělcům jeví jako základní téma člověk v pádu, člověk po pádu, frustrace ideálů, desiluze, zaklínání nicoty, odcizení, smutek k smrti. Proti tomu však stavím křesťanské pojetí poznání hříchu jako smutku k životu, jako vědomí solidarity s ostatními hříšníky, jako objevu spoluodpovědnosti za zlo a jako proražení cesty dál. V poznání hříchu jako odpovědnosti a spoluodpovědnosti vidím aktuální punkt katechismu, který může, má, ba musí pomoci všem, aby už nevěklí minulost jako břemeno do budoucnosti. Není to však jednorázový akt, člověk to musí dělat znovu a znovu.

Není to téma jen literární, je to téma i politické. Žádné zlo lidské, společenské, dějinné nemůže být bez lidské spolupráce. Zlo parazituje na lidské aktivitě, na lidském poznání, myšlení a jednání. Po druhé světové válce se vrátili v Německu z věznic, z koncentračních táborů, z hitlerovského PTP a ze zajetí vůdcové protestantské menšiny „Vyznávající církve“. Šešli se ve Stuttgartu, aby před Bohem a před celým světem vyznali svou vinu za to, co se stalo, svou vinu za celý německý národ. Vyznali ji právě ti, kdo stáli od počátku proti nacismu, odmítli norimberské protizidovské zákony a pokoušeli se aktivně zachránit, koho a co mohli. Vyhlásili den pokání na neděli po obsazení Československa, kdy se mělo v kostelích „slavně Pánu Bohu děkovat“ za vítězství. Stuttgartské vyznání viny nemůže dodnes těmto křesťanům část německé veřejnosti zapomenout. Samozřejmě, že neviděli vinu rovnostářsky, že ji viděli diferencovaně, že dělali rozborů teologické, filosofické, politické, ekonomické. Jaké by to bylo pokání bez toho. Ale nevyvazovali sebe z odpovědnosti, nesvalovali vinu jen na zkrachované politiky a generálmajory a generální prokuratury. Ti, kdo měli alibi, že nebyli pro Hitlera, se naproti tomu tvářili, že nenesou odpovědnost, že nic nevěděli nebo že jim spadly šupiny s očí.

A právě ti, kdo uměli učinit pokání, dovedli také přijmout nové hranice s Polskem a staré hranice s Čes-

koslovenskem a vedli k postoji pokání i ty nejchudší přestěhovalce a starali se o to, aby našli nový domov. Pozvedli hlas proti znovuvyzbrojování Německa a proti plánu, aby s atomovými zbraněmi spoludisponovali Němci. Byli a jsou dodnes pro pozitivní vztahy k východním sousedům. Napsali o tom pozoruhodné memorandum. A byli mezi prvními, kdo jeli ze západního Německa do Moskvy a kdo se setkali s křesťany v Leningradu, kteří na jejich vyznání vin volali: „Odpustíte i vy nám!“

To, co by tedy měli udělat křesťané u nás dneska, je pokání, vyznání spoluviny. Nikoliv nederivencovaně či bez rozboru, ale podle míry odpovědnosti. Nikoliv podepsat prohlášení, že my jsme podle svých skromných možností bděli, ale že kdesi kdosi to zkazil. Nýbrž sestoupit na místo hříšníků a před Bohem a před světem vyznat svou spoluodpovědnost za všechno pokažení socialismu, zlohostejnění a zludračení národa. A udělají to nejspíš právě křesťané, kteří nesli tíhu těch let, kteří všeljak pro víru trpěli. Budou muset vyznat vinu nejen za své církve, které jako celek byly často ochotny pro svou záchranu přidat hlas i tam, kde měly mlčet, a které mistrně mlčely tam, kde měly mluvit, ale budou — a měl bych napsat budeme, bojím-li se už zase toho budu — vyznávat vinu i za všechny, za celý národ, za který křesťané nesou odpovědnost, ať chtějí nebo nechtějí.

Křesťané, kteří citlivě reagovali na dějinné skutečnosti a události, motivovali někdy svůj souhlas se socialismem jako projev pokání za dějinné období, v němž církve zklamaly v řešení sociální otázky. Toto pokání ovšem vyjadřovali zase ti, kdo se už po první světové válce, ve dvacátých a třicátých letech angažovali v Lize pro lidská práva, ve Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku, který měl takového křesťana za předsedu, v odboji zahraničím i domácím s vědomím, že po válce musí dojít k radikálním změnám. Spolu s nimi nemáme ovšem my mladší pro období deformací socialismu alibi. Věděli jsme o tom, co dnes mnohde šokuje, pokoušeli jsme se „v mezech zákona“ tomu individuálně bránit, ale nesli jsme tak na svém svědomí další tíhu vin. Věděli jsme, co se děje na venkově, jak se zachází s lidmi v žalářích, jak se inscenují procesy s katolíky i s komunisty, jak probíhá „dovršování kulturní revoluce“ na školách a ve světě umění, vědy a filosofie. Jak vypadá zatčení anebo pobyt v PTP často i z autopsie. Se strachů z komplexu falešné odpovědnosti jsme dělali nové kompromisy, nově jsme zklamávali lidi a zarmucovali vedení v nebesích, které si však — podle nejlepších pramenů — nedělá o pracovních v terénu iluzi.

Tyto úvahy přiměly skupinu křesťanů, aby sepsali 13. května 1964 vyznání, z něhož vyjmám: „Pod tlakem nároků Ježíše Krista však v událostech posledních let rozpoznáváme Boží výzvu k pokání a k vážnému hledání toho, co zůstáváme dlužní dnešnímu

člověku. Radikální poznání viny u čestných komunistů na omylech a hrubém zneužívání práva a moci při budování nové společnosti jest útokem na naše svědomí, protože ti, kdo se nehlásí k Ježíši Kristu, učinili to, co jsme měli činit sami. Soustředili jsme se na vnitřní život církve a chtěli jsme ji zachraňovat, protože jsme se neodvážili uplatnit společenské a politické důsledky evangelia. Pomíjeli jsme bolestné projevy hlubokého narušení práva, lidských vztahů a společenských vztahů, důstojnosti člověka, pravdomluvnosti a občanské odpovědnosti v posledních šestnácti letech. — Přeslechli jsme nebo nevzali vážně významné důrazy biblické zvěsti, jako je zaměření evangelia na ponížení, osamělé, ukřivděné, ztroskotané, diskriminované a vězněné. Říkali jsme, že se nedá nic dělat, protože jsme byli fascinováni dějinnými událostmi, a nespolehli jsme se, že Pán církve uvádí svůj lid a celý svět do nových situací, vede je k novým úkolům a že je možno vybojovat víc, než lze předem odhadnout.“

Křesťan ví o síle poměrů a okolností, o křehkosti člověka, o pokušení chleba, moci a zázraku. Ví od malička o tom, že Kain dokáže zabít bratra z metafyzické ambicióznosti, Jidáš dovede prodat za třicet stříbrných svého nejlepšího přítele a učitele. Petr ze strachu před vyšetřováním, prozrazením a zatčením může zapřít a také zapřít. Ale poměry, okolnosti a moc pokušení nejsou výmluvou. Hřích byl překonán Kristem a ty už můžeš v jeho síle žít svobodně, dát se jím vyvolat z moci porušenosti a z podlidských sfér k životu otevřenému pravé budoucnosti. Nemusíš, ba nesmíš čekat, až se poměry zlepší, ale ještě dnes můžeš začít svůj „pochod ke království Božímu“, začít růst ve skutečného člověka, myslet více na druhé než na sebe, mít pochopení pro slabosti a hříchy druhých, přestat druhé rychle odsuzovat. A přitom hříchu nepodléhat. A také můžeš začít mluvit pravdu. A nebát se. Neboť učení o hříchu je „myšlenka plná optimismu“, jak řekl J.L. Hromádka v lednu 1926, když ve Filosofické jednotě kritizoval Masarykovo pojetí křesťanství a zvláště to, že Masaryk nezahodnotil pozitivně „teorii hříchu“.

Učení o hříchu a o obratu k lepší budoucnosti je skutečně myšlenka plná takového reálného optimismu, který ví, co je zlo, co je lidská slabost, ale věří, že se dá něco udělat i tam, kde jsou problémy nad lidskou sílu. Učení o hříchu je aktuální pro všechny lidi, pro všechny lidi u nás a právě dnes. Každý nese svou odpovědnost. Není osudu. Lidský život ani lidské dějiny nejsou scénářem, který by se po schválení na nejvyšších místech musel už přesně natočit.

LL č. 17, 20. června 1968

Petr Pithart

Politické strany a svoboda slova

Slýcháváme dnes ze všech stran, že Československo má ojedinělou šanci zkonstruovat a instalovat politický systém, jaký ještě světlo světa nespatřil. Že jsme povolání či dokonce vyvoleni, že jsme naději všech pokrokových sil ve světě, že my teď — nebo pak jistě — třeba také nikdo.

Nemylme se však alespoň v jednom: Jsme zároveň s naší revolucí tragicky osamoceni, jak to výstižně našemu novináři ve Francii řekl jeden tamní komunist.

Většina spojenců nám nerozumí, nebo přesněji — rozumět ani nechce. Pro nemalou část radikální levice na Západě jsme zrádci ideji socialismu (rozuměj maoismu), revizionisté či při nejlepším bláhovci, kteří hodlají instalovat to, proti čemu oni dnes staví barikády. Etablovaná moc na Západě s naším vývojem spíše spekuluje, sledující v první řadě vlastní zájmy. Komunistické strany na Západě nám vesměs zajisté přejí, musí však interpretovat vývoj u nás také z hlediska vlastních, především volebních zájmů. V Rumunsku zatím programově srůstá stát se stranou, v Jugoslávii jsou praktičtější úvahy o instalování další politické strany zřejmě stále tabu... Do našich experimentů promítají dnes mnozí své zmarňené naděje a jsou to naděje tak nesouměřitelné, z jak nesouměřitelných zklamání vyrůstají. — Konečně ani my sami dost přesně nevíme, co se to tu všechno děje, neboť jsme zatím nestačili analyzovat ani systém, který v těchto měsících snad opouštíme.

Také proto beru s rezervou nadnesené vize o naší epochální šanci instalovat dnes jakýsi zcela nový politický systém. Myslím, že je nám zatím více zapotřebí rozebrat se v aktuální situaci, jakož i v historii posledních třidvaceti let, než naslouchat třeba radám jinak sympatického Rudiho Dutschkeho, o nichž bude řeč dále. Ty dnes hraji do noty paradoxně spíše konzervativcům a silám programově kompromisnického „středu“.

Naše reálná naděje je jediné v rozvaze, s jakou spojíme ty nejosvědčenější politické mechanismy, které již kde ve světě fungují či fungovaly, s našimi demokratickými tradicemi, budeme-li přitom zároveň respektovat aktuální hodnotovou orientaci obou národů. To není výzva k trpné nápodobě. Budeme chtít a zitra nejspíše i muset hledat také nevyzkoušené modely. Pokud však jde o bezprostřední úkol instalace nového politického systému, pak chtít tu něco víc může dnes smysluplně znamenat jen číst něco navíc: autonomní fungování politických stran, vystupujících ve volbách se samostatnými kandidátkami, a reálná svoboda slova — to jsou tedy zatím nenaplněná existenciální minima československé demokracie.

Chťit již dnes jaksi rovnou „něco víc“, postulovat například náhradou za autonomní politické strany přímou, jimi nezprostředkovanou tvorbu obecné vůle nebo blíže zatím neurčený socialistický korporativismus či syndikalismus (mělo by patrně jít o dělnickou samosprávu, v jiných verzích o zájmové organizace, institucionálně „protažené“ až do vícekomorového parlamentu) atd. — to vše je, podle mého názoru, příznak patrně již nevyčlelitelné neschopnosti poučit se z dosavadní tragické historie realizace socialistických idejí. Je to hazard netrpělivých politiků a některých filosofů, nejde-li ovšem o průvodní jev běžně rozšířený a svým způsobem pochopitelné nechuti definitivně rozbit starý monolitní systém, nechuti maskované však radikálně se tvářícím progresismem.

Zajisté, systém více politických stran vede k boji (soutěži) o moc či o podíl na moci. A boj o moc, jakkoli probíhá v institucionalizovaných rámcích (např. podle volebních regulí) a tedy pokojně, řekněme kulturně, vyvolává zpravidla také celou řadu vlastně nedemokratických jevů, takže může posléze škýtat i dosti truchlivou, málo chutnou podivnou: kabinetní politikáření, nesnášenlivé partajnictví, vládu profesionálních stranických aparátů, protekci, přímou či nepřímou korupci, vzájemné vetování a paralyzování se a naopak odpouštění si politických chyb a vin v kuloárních dohodách stranických bonzů... Po všech zkušenostech — zejména s parlamentarismem první československé republiky — je však možné leccemu z toho všeho obezřetně se vyhnout. Mnohé vady s politickým stranictvím často spjaté lze minimalizovat zejména optimálně zvoleným volebním systémem. Na něm totiž do značné míry závisí například povaha vztahů poslance a jeho voličů v obdobích mezi volbami (jakož i poslance a aparátů stran, za něž byl zvolen), stabilita parlamentu i vlády; volební systém je s to také účinně a přitom demokraticky omezit počet politických stran, aby jich nebylo třeba 29, jako v pětadvacátém roce u nás. Důležitou roli by tu mohl sehrát také ústavní soud.

Neodpovědnému, utopickému fantazírování, které s faktorem moci a tak ani s možností jejího zneužití napříště již zřejmě vůbec nepočítá, stejně jako demagogům, pro něž volná hra politických stran asociuje rovnou s Preisseem, Živnobankou a střelením do dětí v Radotíně, ale koneckonců i estétům, kterým je politika především zásadně špinavost a svinstvo — těm všem je dnes třeba velice důrazně připomenout, že ona první československá republika, ke které se pro její jiné vady nikdo dnes vracet nechce, má, pokud vím, na svém kontě 8 (slovy osm) vykonaných rozsudků trestu smrti. Že tedy boj politických stran o moc je zároveň dosud nejspolehlivějším, jakkoli třeba nedokonalým, mechanismem kontroly moci. Bohužel, třikrát bohužel. Ale i právnícky vycizelované kontrolní a „brzdové“ mechanismy při uplatnění dělby tří mocí

ve státě (moci zákonodárné, výkonné a soudní) snadno selhávají při faktickém mocenském monopolu jediné politické strany. Veškerá kontrola snadno selhává; selhává přinejmenším v závažnějších konfliktech.

*

V zápalu upřímného hledání nejlepšího z možných politických systémů pro tuto zemi (ale také v rádo by teoretických pokusech konzervovat i pro budoucnost starý monolitní systém v přijatelnější ambaláži) bývá však kladena otázka, kterou pro její závažnost přehlédnout nelze: není-li totiž politický pluralismus vlastně i na Západě dnes již — passé... Bylo by lze snést dostatek důkazů, svědčících pro pozitivní odpověď, bylo by lze snést i řadu důkazů proti. Nechci si aktuální domácí problémy zjednodušovat a ulehčovat; předpokládáme tedy, že tento systém je na Západě vskutku zatím překonan.

Příznačný je pak především vývoj ve Spolkové republice: od opoziční sociálně demokratické strany (SPD) k vládě tzv. velké koalice... Ale také ve Spojených státech: programy obou stran se v řadě závažných položek liší méně (lze-li to často vůbec jednoznačně rozeznat), než stanoviska k týmž problémům, zastávaná představiteli krajních křidel uvnitř jedné každé strany.

Zdá se, že selhává zejména systém dvou stran, ač právě ten by měl — na první pohled — lapidárně a v jakémisi „demokratickém zjednodušení“ odrážet základní rozpory ve společnosti a usnadňovat tak jejich řešení. Patrně však právě v onom zjednodušení je jeho základní slabina: možnost být pouze v podstatě pro zachování statu quo či v podstatě proti — to jsou až příliš jednoduché alternativy pro smysluplné rozhodování občana v tzv. komplexních společnostech poslední třetiny dvacátého století. Paradoxně se prokazuje, a nechť je to poučením i pro nás, že založit politický systém na existenci toliko opoziční strany (opoziční vůči straně, která je u moci), může ve společnosti konzumního typu znamenat posléze riziko ztráty schopnosti a v první řadě vůbec vůle opozičně myslet a jednat. Tuto schopnost mohou ztrácet a ztrácejí dnes jednotlivci, ale zejména jejich politické instituce — politické strany; společnost jako celek pak ztrácí schopnost radikálně kritické sebereflexe, ztrácí schopnost překročit obzor každodenního fungování, aktuálního politického „provozu“. Další alternativou je pak už jen — jakkoli třeba pochopitelný — vandalismus amerických černochů či v posledních týdnech, za poněkud jiných podmínek, pařížských studentů. Anebo — atentáty.

Ale nechť je to již ve vyspělých kapitalistických společnostech s budoucností politického pluralismu zatím jakkoli málo nadějně — Západ je přece jen Západ... A já se tedy chytám nesporně chatrné a nedostatečné charakteristiky socialismu jako spo-

českého řádu, jehož politický a ekonomický systém je založen na společenském vlastnictví základních výrobních prostředků, abych se pokusil dokázat, že politický pluralismus může být smysluplným mechanismem — právě v podmínkách socialismu. Není-li ovšem zespolečenštěním výrobních prostředků míněno jejich zestátnění; v zemi, kde všichni občané jsou vlastně státními zaměstnanci, nemá žádná demokracie šanci, tím méně demokracie pluralitní.

Chtl bych tu připomenout závažnou pravdu, která bohužel dostala punc obsahově vyprázdněné fráze, neboť bývala adresována jako argument „proti“ právě jen jedním směrem — na Západ. Platí, že dokonce i v podmínkách formálně spolehlivě garantované svobody slova je faktická možnost monopolizovat šíření a interpretace informací faktorem, který je s to zcela znehodnotit, „vyprázdnit“ pluralitní kvantitu politického systému, založeného na volné hře politických sil — politických stran především. A je konečnou lhotejně, zda touto možností (monopolizováním...) disponuje soukromník Springer či stát — univerzální vlastník, který sem sebe tituluje jako socialistický.

*

Konfrontujeme proto levicové postoje (levicové ve smyslu snahy překonat daný stav věci nikoli návratem k minulosti) s pluralitní existencí politických stran v NSR na jedné straně a u nás na straně druhé — s praxí svobody slova v těchto zemích; domnívám se totiž, že souvislosti jsou nasnadě.

Západoevropská nová levice oslovila náš „demokratický proces“ mimo jiné protidejstvím Rudího Dutschkeho. Za své návštěvy v Praze lapidárně vyjádřil stanovisko těch, kteří se cítí přesytení a zklamáni liberální demokracií, především parlamentarismem ve svých zemích: nová levice se sympatiemi vítá poslední události u nás, s obavami však sleduje, zda instalováním systému více politických stran nebudeme následovat vyspělé západní společnosti do slepé uličky, na jejímž konci se nová levice dnes domnívá stát — proti kordonům policie.

Pochybují, že je dnes kde na světě, alespoň mezi politicky angažovanou inteligencí, tolik — i nereflektované a vlecčems možná naivní — důvěry v parlamentarismus, ve volnou hru politických sil, jako u nás. A zdá se mi naopak, že hnutí mimoparlamentní opozice ve Spolkové republice je výrazem zatím krajní skepse vůči dosavadním tradičním institucionalizovaným formám projevů sociálních, politických či ideologických rozporů a konfliktů. Politické strany jsou pro Dutschkeho vskutku passé: vstup SPD do velké koalice musel být zřejmě novou levicí pocitován jako přímo teatrální cynické gesto dobrovolné se likvidující opozice. Tímto činem se filosofickým formulacím ideologa hnutí, filosofa Marcuseho, o zatím — ve vyspělých společnostech konzumního typu — zá-

konité integraci institucionalizované opozice do „establishmentu“ dostalo podivuhodné názorné ilustrace...

Je však rozbíhající se myšlenkový pohyb ve dvou letech nesporně z nejzajímavějších a přitom sousedních zemích ve středu Evropy nahodilý?

Není patrně postižitelný a vysvětlitelný toliko poukazy na plná parkoviště aut před univerzitami ve Spolkové republice — tedy na konzumní přesytenost a tedy „luxusní“, snobskou či romantickou povahu reakcí na tyto pocity. Rozdíly ve smýšlení a praktické aktivitě obou levic nelze odbyť ani lacině ironickým moralizováním nad revoltou o to bouřlivější, oč příčinlivější budou muset za pár let zařezávat dnešní voustatí a nemytí křiklouni v tvrdém praktickém životě...

Srovnatelnou hodnotou a snad i klíčem k pochopení vzájemného nepochopení nejangažovanějších levicových sil v obou zemích je právě stav svobody slova. Nikoli náhodou jsou nejrozhodnější akce západoběrlínských studentů namířeny proti Springerovu koncernu, který údajně — přímo či nepřímou — ovládá osmdesát procent západoněmeckého tisku. A nikoli náhodou málokdo u nás pochybuje o tom, že rozhodující vliv na vývoj situace v zemi od 5. ledna 1968 měl a zatím stále ještě má tisk, rozhlas, televize. Zatímco veřejné mínění ve Spolkové republice je dezorientováno, předeším totiž systematicky glajchšaltováno, tiskovinami Springerova koncernu, masové sdělovací prostředky v Československu zprvu vůbec umožnily a pak urychlily proces téměř maximální diferenciace veřejného mínění: v denících a týdenících s masovým nákladem vyšly tzv. manifest libeřských komunistů i Svitákovy litanické apely, Novotného projev na dubnovém plénu ÚV KSČ i ořesná svědectví o Mírově, Leopoldově... (Diferenciace veřejného mínění sama o sobě zdaleka ještě neznamená také obecnou schopnost racionálně se orientovat a tedy smysluplně artikulovat jednotlivá stanoviska, ale to už opět je jiný problém.)

A tak zatímco ve Spolkové republice zůstávají zřejmě šance vyplnit vzorec institucionálně (právně) tolerovaných konfliktů významnějšími sociálními silami nevyužity, mohli bychom mít doma, ovšem v podmínkách tolerujících takovouto aktivitu, během několika týdnů deset, možná dvacet organizací, jež by aspirovaly na sehrání role politické strany... Zprvu, než by mohly začít působit demokratické regulující (limitující) mechanismy, tedy pěkný zmatek. O to však v této souvislosti bezprostředně neběží.

*

Spěchám říci, co pokládám za podstatné: „to nové“, co by přece jen mohl přinést společenský pohyb v Československu teorii i praxi demokracie kdekoli ve světě, je zkonstruování a posléze instalování systému nejen formálně, ale zejména právě materiálně garan-

tovaných záruk demokratického fungování prostředků, šířících a interpretujících sociálně významné informace. V zemi, kde bohužel není a v nejbližší době asi ani nebude dost papíru, kde rozhlas a televize jsou v rukou státu (jako ostatně i leckde na Západě), je otázka, podle jakých kritérií optimálně demokraticky rozdělovat možnosti k využívání masových sdělovacích prostředků (jak distribuovat papír, vysílati čas v rozhlase a v televizi atd.), otázkou zcela klíčovou — a přitom nikde na světě dosud uspokojivě nevyřešenou.

Tato kritéria by však neměla být přímočaře odvozena z kritérií ekonomické rentability „informačního podnikání“. Despotické zákonitosti trhu dokázaly deformovat i daleko sublimovanější formy sdělování (viz komercializace filmového umění, ke které v té či oné míře dochází dnes zatím na všech zeměpisných šířkách); tím spíše by dokázaly deformovat šíření úplných a pravdivých informací, a zejména jejich interpretování v podstatných souvislostech: ostrý politický boj, který se rozpoutal o množství času, jež francouzská státní televize hodlá napříště poskytnout pro reklamní účely, je přímo existenčním bojem některých listů, především deníků, kterým inzerce umožňuje krytí stále rostoující provozní náklady. Inzerce, saturovaná v televizi, nechala by totiž pravděpodobně tisk na holičkách...

Tato kritéria by však neměla vycházet ani ze „statu quo ante“ rozložení politických sil v zemi: televizní čas, který například opět francouzská televize v předvolebních kampaních rozděluje mezi politické strany podle volebních výsledků v posledních volbách, je faktorem, který přispívá spíše ke konzervování starých poměrů. Nově se formujícím silám nedává totiž žádné nebo jen zcela zanedbatelné možnosti ovlivňovat televizi, dnes nejmasovějším médiem, veřejné mínění.

Vycházejme zatím v těchto úvahách ze zjištění tiskové komise vlády Spolkové republiky, že dispozice již dvaceti procenty podílu na celkovém počtu vydávaných deníků a týdeníků znamená reálné nebezpečí pro svobodu tisku!

Zdaleka nemám po ruce návod, jak pravidla dispozice masovými sdělovacími prostředky formulovat a právně je povýšit. Zdá se mi však, že nasnadě je garantovat především osudový imperativ demokracie: ochranu menšin. Společnost, která zrušila soukromé podnikání zatím negativně a která má šanci zrušit je i pozitivně (zrušením státního monopolu jako toliko mechanického popření monopolů soukromých), musí si nejspíše uložit ušlechtilý a pouhou pragmatickou úvahou mocenského centra neodůvodnitelný úkol-poslání: umožnit i menšinám, materiálně často handicapovaným, šířit jejich pravdy, jejich interpretace společenské reality.

Podle jakého klíče? Všem menšinám? Na úkor vět-

šiny? Odpovědi na tyto otázky mohou být dnes jen velice přibližné.

V zemích, které se nazývají socialistické, byl zatím mocenský monopol mnohem závažnější překážkou pro svobodu slova než deformující vliv trhu, neboť ten vlastně ani nebyl. Proto se zaměříme na státní instituce.

Sdělovací prostředky, jež jsou v rukou státu, nemohou být přímo řízeny parlamentem ani vládou: vytváření správních rad rozhlasu a televize, o kterých se dnes uvažuje, bylo by možným řešením, byly-li by tyto rady složeny tak, aby mohly zajistit, že nepřetržitý dialog mezi reprezentanty různých politických sil bude se odehrávat také před milióny diváků a posluchačů — nejen v zákulisí mocenských aparátů. Zdá se proto účelné, aby správní rady byly z jedné poloviny, či alespoň třetiny, složeny z odborníků-profesionálů, nemajících bezprostředně mandát žádné politické organizace (nejde tedy o to, aby odborníci byli bez stranické příslušnosti!). Správní rady by ovšem musely být voleny nebo alespoň potvrzovány nejspíše přímo parlamentem.

Za optimální pokládám však samosprávné řízení rozhlasu a televize. To znamená mj. volbu ředitelů a vedoucích pracovníků kolektivem redaktorů a některých dalších zaměstnanců (parlament by pak volbu ředitele musel event. potvrdit), kolektivní rozhodování o zásadních koncepčních otázkách atd. Státní zájmy by přitom mohly být dostatečně účinně chráněny především soudní kontrolou nad dodržováním tiskového zákona a právního řádu vůbec. Kromě toho by jmenování mluvčí státních orgánů (tiskoví tajemníci parlamentu, vlády, ministerstev aj.) museli mít vyhrazena zvláštní práva kdykoli veřejně vystoupit.

Je zřejmé, že jakákoli příliš podrobná „provozní politická“ pravidla by neúměrně komplikovala, ba přímo ochromovala chod masových sdělovacích prostředků. Vliv politických sil měl by tu být jen zprostředkovaný; o to však spolehlivěji by musely fungovat záruky, že nebude možno kterýmkoli legálně fungujícím organizacím fakticky odejmout slovo. Masové sdělovací prostředky by se totiž rozhodně neměly stát arénou boje o tuny papíru a o minuty vysílacího času; nemělo by tam jít totiž především o mimoběžné monology, ale o dialogy — ve vlastním i přeneseném slova smyslu.

Bylo by zřejmě také účelné, aby zvláštní instituce quasi soudního typu, vytvářené samotnými novináři, rozhodovaly spory vzniklé z porušení nekodifikovaných pravidel novinářské etiky.

Jakkoli se tu pohybuji na vratké půdě dohadů a improvizací, jsem přesvědčen, že někdy tudy vede cesta. Na stránkách novin, na obrazovkách televizorů a u rozhlasových přijímačů bude se napříště stále více rozhodovat o osudu demokracie, o smysluplnosti angažovanosti menšin. O tom, zda za formálně demo-

kratickými fasádami bude i demokratické myšlení a zdravá demokratická dynamika, zda kritické reflexe a jimi inspirovaná praktická aktivita nebude posléze tímto cestou uškrcena „démonem souhlasu“.

Jistě nelze předpokládat, že samy záruky demokratické distribuce informací vyřeší všechno. Neboť „reálná demokracie“ na stránkách novin, v rozhlasu a televizi se bez dalšího může docela dobře stát jen funkčním ventilem, odreagovávajícím nahromaděná napětí — ve smyslu onoho sarkastického postřehu, že občan má sice plné právo vládu kritizovat, ona má však zase právo nebrat jeho kritiku na vědomí... Ale úvahy, jak takové „právo“ vlády racionálně limitovat, byly by patrně předčasné, pokud by právo občana na kritiku vlády bylo jen formální a pokud by občan neměl právně zaručené také faktické možnosti tuto kritiku učinit veřejně přístupnou.

Masové sdělovací prostředky, přesněji řečeno pravidla dispozice s nimi, již dnes rozhodují o tom, zda a jak tradiční institucionální rámce politické aktivity — mám na mysli právě politické strany — budou prostředkem pozitivně dynamizujícím společenský, zejména politický život, nebo budou-li prostředkem, který nakonec paradoxně usnadní tuto dynamiku paralyzovat, podle Marcuseho „tolerantně potlačovat“.

Extrémní stanoviska západoněmecké studentské levice a stanoviska domácích progresivních sil k problémům smyslovnosti pluralitní existence politických stran v moderní společnosti jsou ovivněna celou řadou dalších skutečností; jsou však nepochybně také odrazem extrémně odlišné funkce masových sdělovacích prostředků v obou zemích. Vždyť situace, ve které dnes u nás působí tisk, rozhlas a televize, je v kontextech soudobých vyspělých civilizací zcela výjimečná a bezprecedentní: cenzura zatím ochabla a trh zhoubně působit ještě prakticky nezačal. Většina deníků a týdeníků je do značné míry nezávislá na vydavatelských institucích a vazby státního rozhlasu a televize na orgány státu jsou zřejmě dokonce volnější než např. vazby nekomunistického tisku na aparát politických stran, jež jej vydávají. Je to až neuvěřitelné, ale svoboda slova, ač není ještě právně garantována, není v této zemi dosud nijak výrazně administrativně ani materiálně omezována. Dnes ještě ne...

Čekáme odkud, z čí kapsy začnou chrastit řetízky zákazů a administrativního „doporučování“, či odkud začne vonět mana komerčně úspěšného „podnikání v informacích“. Kdo má šanci nebo přímo ambice stát se oním molochem, nenápadně reprodukcí mocenských status quo — kdo by se mohl stát československým Springerem... Porážka však zdaleka nemusí být fatální nutností, budeme-li připraveni, budeme-li dostatečně bděli.

Nedávno, po několika měsících odmlčení, cenzura opět zařadovala; inkriminované informace nebyly

zdaleka státním tajemstvím a impuls k preventivnímu zákroku nepochybně nevyšel z hlavy cenzury samotné... Podrobnosti (šlo o zprávy o aktivizaci sociálně demokratické strany) sdělit snad ani nelze; hrozí údajně zabavení celého nákladu novin. Pokládám tuto skutečnost za nejvýznamnější symptom zpomalování, retardování československé revoluce.

Před časem však také na Ostravsku začaly vznikat dělnické výbory na ochranu svobody slova. Nezůstane-li tato iniciativa jen lokální či jinak zanedbatelnou záležitostí a neomezí-li se napříště požadavek svobody slova, ať již bude deklarovaný kýmkoli, jen na její formální záruky, pokládám tuto iniciativu za významný symptom posílení, urychlení postupu československé revoluce.

LL č. 17, 20. června 1968

František Šamalik Rovina integrace

Jsou už takové situace, v nichž se složité a základní problémy zdají snadno řešitelné. Nacházíme se v takové situaci a můžeme slyšet a číst toto přeměňování nejsložitějšího a nejzákladnějšího v jednoduché. Příklady: „... moc se teď mluví o vztahu dělníků a inteligence. Já nechápu proč. Víím, že vznikly tady jisté rozpory. Ty ovšem podle mého názoru nevznikly z podstaty věci, ale kdosi je uměle vyvolal.“ (L. Souček z karlínské Tesly, RP 10.3.1968).

„Kdo uměle stavěl přehradu mezi inteligenci a ty druhé? Bylo by třeba původce odhalit a víc už nikdy mu nedovolit zraňovat v nejcitlivějším místě národa“ (R. Dohnalová, KN 5.3.1968).

„... Vidím velmi vážný a zásadní problém ve sblížení dělnické třídy, jejich nejlepších představitelů s mluvčími a představiteli inteligence. Uměle vnášené problémy v minulosti vytvořily jisté nenormality a napětí, které bude třeba za společným stolem... vyjasňovat a napravovat.“ (M. Vaculík, KN 15.3.1968).

„Oddělení inteligence od dělnictva — to bylo uměle živeno... Nechci jít daleko do historie, ale ta jednota lidu, kterou tvoří zrovna tak inteligence jako dělnictvo nebo rolnictvo, ta tu dříve existovala... Jestliže byla tato nepřítel k inteligenci uměle živena, jsem si jist, že inteligence si tu přízeň dosti rychle znovu získá...“ (A. Hoffmeister, RP 17.3.1968).

„... v životě spor mezi inteligencí a ostatními pracujícími vlastně neexistuje, ... ve skutečnosti (ho) vytvářejí určití jednotlivci, jakási „mezivrstva“, kteří si neprávem berou právo reprezentovat pracující a hovořit za ně“ (J. Albin, tamtéž).

Nechci se omlouvat za tolik citací. Mají prokázat, jak rychle může vznikat mýtus nahrazující vážnou

analýzu a vzbuzující představu snadného smíření. Před očima nám vyrůstá mýtus o *umělosti* přehrad mezi inteligencí a dělnickou třídou, přijatelný zřejmě — řečeno soudobou terminologií — pro konzervativce i progresivisty. Jeho logickým vyústěním — ukazují je dva poslední výroky — je poukaz na jakousi „mezivrstvu“, tj. na politickou reprezentaci a souhrn funkcí, jež by autorem těchto umělých přehrad. Poučení, které z tohoto mýtu vyplývá pro politické síly, je prosté: Zrušme, tj. vyměňme *tuto* mezivrstvu, která nás jen mate, neboť my si v podstatě rozumíme, máme shodné názory.

Ale rozumíme si skutečně, tj. disponují základní sociální a národní skupiny naší společnosti opravdu pochopením sebe sama, ostatních, všech? Kdyby tomu tak bylo, pak by autoři umělých přehrad mohli být určeni jako jedini, kteří nechápali a nechápou. Je to neudržitelné určení už proto, poněvadž tento typ nepochopení nebyl a není jen československou zvláštností. Ze stejných důvodů neuspokojí ani poukaz na nedostatek „dobré vůle“. Malá kulturnost, zlá vůle nebo škodolibost překážející „mezivrstvu“ ještě nic nevysvětluje: to vypovídá o její slabosti, nikoli o její síle. Mýtus o umělosti přehrad mlčky předpokládá, že neaktuálnost, netolerance, zlá vůle atd. nemají sociální opory, že pouze hloupost, zlá vůle a nepochopení brání vzájemnému porozumění; že nedostatek tohoto porozumění nevyplyvá z tendencí k uzavřenosti a privilegovanosti určitých vrstev a skupin; že každá skupina a každý její člen jsou apriorně vybaveni pochopením stavu společnosti. Jinak řečeno, že všechny sociální a jiné skupiny naší společnosti spějí spontánně k organické integraci.

Nejsme však ani tak dobří, ani si natolik vzájemně nerozumíme, ani nemáme tak shodné postavení, abychom problém takové integrace odtrhli od analýzy sociálních zdrojů, v nichž se opora konzervatismu neustále reprodukuje. Koncepte nové reprezentace sociálních, národních a kulturních zájmů naší společnosti, jak se rýsuje v současných politických a ideologických kontroverzích, není jen nápravou minulých *chyb*, ale totální polemikou s předchozí uvědomělou a ucelenou koncepcí reprezentace sociálních zájmů. Její nedůslednost, mlhavost a kolísavost byly důsledkem vnějších tlaků a proto — aby zachovala svou faktickou vyhraněnost — musela nutně v určitých obdobích jinak mluvit a jinak jednat.

„Konzervativní“ reprezentace sociálních zájmů dělnické třídy povzbuzovala tendenci k její korporativní uzavřenosti. Jejím vulgárním výrazem byl jakýsi „sociální rasismus“, biologizující kategorií třídy, trapný svými formami a důsledky zvláště v „kádrové politice“. Zní pramenila sociální demagogie i síla „pravých“ představitelů dělnictva, neboť vytvářeli sociální a politickou privilegovanost dělnické třídy. Tato privilegovanost byla v něčem skutečná (např. biologizující

apologetika „třídního původu“, nivelizace příjmů apod.), ale v mnohém zcela fiktivní: stačí poukázat na odpor konzervativních reprezentantů vůči „dělnické samosprávě“ a na degradaci funkce odborových organizací.

V tom jsou zdroje vzájemného „klamu“ a „sebeklamu“ reprezentantů a reprezentovaných o charakteru „dělnické politiky“ a „dělnických politiků“. V pojmu „dělnická politika“ byla zdůrazněna právě „dělnická“ (svěrázně pojatá) korporativní uzavřenost a nadřazenost — jinak řečeno, nedostatečná reprezentace zájmů rolnictva, inteligence, národů. Na půdě této všestranně *udržované* korporativní uzavřenosti nutně vznikají a podporují se nejen antiintelektuální, ale i antirolnické tendence, neboť jsou vůči ní naprosto funkční. A stejně funkční je vůči ní nacionální nihilismus, neboť nutný stupeň uznání významu nacionální otázky je neuskutečnitelný bez újmy pro tento typ sociální reprezentace.

V politické sféře se tato sociální uzavřenost musela projevit v ponížení významu univerzálního reprezentanta společnosti — státu: stal se vlastně pouhým médiem, jehož prostřednictvím promlouvaly síly neodpovídající společnosti ani právně, ani politicky. Společnost tak fakticky ztratila politickou reprezentaci, neboť stát nebyl autonomním, ale podřízeným a přímo řízeným politickým útvarem. V tomto smyslu byli představitelé různých skupin a různých zájmů přijatelní jen v té míře, v níž se podřídili tomuto typu sociální reprezentace, tj. v míře, v níž „přijali“ nacionální nihilismus a degradaci společenské a politické funkce inteligence a rolnictva (a ovšem i určitých částí dělnické třídy), v míře, v níž uznávali personální ztělesnění této linie.

Vnitřní napětí dané touto degradací — nikoli integrací — určité sociálních, nacionálních a jiných zájmů vyvolávalo jako základní princip politického života nikoli inspirování společenských sil, ale „zabraňování“ projevu těchto sil. Záporný, kontrolní, „policejní“ aspekt byl nadřazen kladné, tvůrčí politické činnosti. Tato negativita musela být ideologicky a společensky potvrzována („schvalována“), což nelze přirozeně dělat jinak než mobilizací jedněch sil proti druhým. Na tom nic nemění vnější, klamná forma, že se neútočí proti těmto druhům jako celku, ale jen proti „docela malému a izolovanému skupince“ mezi nimi. Základna integrace byla tak soustavně ničena.

Je však možno vytýkat určitým vrstvám pracujících, že nechápou funkci rolnictva, inteligence, vysokých škol, moderní administrativy (byrokracie), nového systému řízení hospodářství atd.? Je možno vytýkat, že snaha intelektuálů o svobodu myšlení nemá tutéž intenzitu u těch, jejichž funkcí je jiná než myšlenková produkce? Chápat univerzální stav a potřeby společnosti vyžaduje překročit ohraničený horizont vlastního sociálního prostředí, předpokládá schop-

nost nadřadit se tomuto prostředí. K tomu nestačí vlastní zkušenost. Minulý typ sociální reprezentace chtěl však prokázat, že tato vlastní zkušenost je nejen postačující — přímo mýtizoval vulgaristicky pojatou praxi jako očistnou lázeň pro všechny ty, kteří se „přilíši odtrhli od života lidu“.

Programově udržoval zaostalost a omezenost a v různých kontroverzech jí dovedně používal jako důkaz všech důkazů. Využíval ji demagogicky k zdůraznění „dělnickosti“ politiky, byl však neschopen přetvářet dělnickou třídu v politickou třídu, v třídu integrující na základě sociálních cílů všechny sociální a národní sily.

Z tohoto hlediska je „konzervativců“ opravdu jen „hrstka“, neboť nový typ sociální reprezentace se orientuje na aktivní vztah k reprezentovaným silám. Což znamená, že nová „mezivěsta“ nejenže nebudou klást „umělé překážky“, neboť se nemůže omezit jen na pasivní působení, na „nevěšování“. Její novost je synonymním výrazem pro reorientaci a utváření sociálních sil, pro přetváření dělnické třídy v politickou sílu, v sílu zaujímající univerzální postoj ke všem významným vrstvám a problémům naší společnosti.

To je nová rovina integrace, na niž dělnická třída a její politická strana usilují o skutečné nebudoucí postavení nikoli odlišením, ale tím, že přejímají za své podstatná přání a touhy všech jiných sociálních a národních vrstev. Uzavřenost, ohraničenost, nepochopení — to jsou překážky této integrace, překážky skutečné a skutečně demokratické realizace politické funkce dělnické třídy, jejího socialistického a humanizačního vlivu na celou společnost.

Tato nová formulace integrace předpokládá určitou intelektuální a morální tvářnost dělnické třídy a všech jiných vrstev. Předpokládá pronikavou demokratizaci porozumění, znalosti, informací, což není možné bez trvalé atmosféry svobody myšlení a projevu. „Svoboda intelektuálů“ je tak podmínkou správně orientované a správně rozumějící dělnické třídy. Není to ovšem svoboda bez hranic, neboť je svobodou uzavřenou v obecně závazných a uznávaných právních a morálních normách. Její „extrémy“ však nejsou extrémy, jak je známe z nedávných dob — nemá na svém kontu nevinně popravené a odsouzené, naopak — její demokratizační „extrémy“ jsou jednou ze záruk proti opakování těchto nehumánních činů.

LL č. 17, 20. června 1968

KRESBA: V. JIRÁNEK

NALEJME SI, SOUDRUŽI, ČISTĚHO VÍNA: DRIV NEŽ JSEM NAŠEL ODVAHU PŘED VÁMI VYSTOUPIT, DAL JSEM SI JEDNU REZNOUTI...

O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustavem Husákem

Jedním z nejdůležitějších bodů akčního programu KSČ a programu Černíkovy vlády je nové státoprávní uspořádání republiky. S tím souvisí federativní zřízení republiky, vyřešení problému národnostních menšin, postavení Moravy, nová administrativní úprava, problém lidové správy apod. Ve vládě byl tímto problémem pověřen místopředseda vlády dr. Gustav Husák, a byly ustaveny komise expertů, které na nových návrzích pracují. Pozvali jsme dr. Husáka do redakce Reportéra, abychom v rozhovoru s ním ujasnili všechny problémy, které s tím souvisí. Besedu řídil šéfredaktor St. Budín.

BUDÍN: Měli bychom prodiskutovat dva problémy: za prvé jak postupují práce na státoprávním uspořádání a jaký je jejich harmonogram, a za druhé co vlastně očekávají Slováci v tomto směru od české strany, protože to je nejobtížnější problém celé záležitosti. Co chtějí Slováci, to je víceméně jasné, ale problém spočívá v tom, že z české strany se zatím řešilo velmi málo. Mohli bychom se tedy soustředit na tyto dva okruhy otázek. Nejprve bych prosil soudruha Husáka, aby nás informoval, co se dělá ze strany vlády.

Dr. HUSÁK: Všechny přípravy jsou nyní prakticky soustředěny ve vládních komisích. Pracovně nejvýznamnější je komise expertů, v jejímž čele stojím. Pracuje již asi 14 dní na zámku v Kolodějích. Komise si rozděluje práci specializovaně v komisích historické, v komisích politické, ústavněprávní, ekonomické a v komisích pro národní menšiny. Doplněje se experty, zve odborníky, rozebírá problémy a když některá dílčí část dozraje, projednává se potom v plénu komise. V řadě otázek se dospívá ke komplexnějšímu řešení. Včera tam byl například tzv. „moravský den“; projednávaly se požadavky Moravy, nikoli ovšem celé Moravy. Jedno stanovisko zastává jihomoravský KNV, opačné stanovisko mají Jihlava, Ostrava, Olomouc, Přerov, Vsetín, Gottwaldov a také vlastně celý sever, KNV Ostrava. Pozvali jsme si tam všechny možné zástupce Moravy a Slezska a snažili jsme se tuto záležitost nějak urovnat. Jsou to tři okruhy problémů, které se prolínají a které se musí řešit.

První otázka, otázka federace — vztahy Čechů a Slováků — souvisí s ekonomickými problémy, protože současně s touto přestavbou se provádí ekonomická přestavba. Časově musí obě věci být hotovy asi ve stejnou dobu. Na ekonomických problémech pracuje komise v čele s akademikem. O. Šikem. Třetím okruhem je otázka územní organizace republiky. Diskutuje se zde otázka existence krajských národních výborů a dospívá se k tomu, že trojstupeňové řízení je neúčelné, že odpovídalo období direktiv-

ního řízení a že krajské národní výbory by nadále neměly být. Jak tedy dál s lidovou správou? Z republiky došlo asi 60 žádostí nových okresů, kde si různá místa stěžují, že v roce 1960 byly tyto problémy řešeny kabinetně a necitlivě a že jsou poškozeny celé úseky.

To však není jediný problém. V lidové správě nebo samosprávě — jak se tento pojem rází — se musí celá koncepce dostat do jiné, širší polohy; cítí se zde velmi omezená pravomoc okresů a zejména měst. Města, zvláště velká města jsou tak sešněrována, že volají po speciální úpravě. Všechna města to pociťují, jak to je hloupé a mechanické, protože velké město a vesnický okres jsou prakticky na stejné úrovni. Čili tyto problémy vytvářejí obrovskou problematiku celého mechanismu státní a lidové správy a mají vyústit v novelizaci zákona o národních výborech. Je to další obrovský problém, kterým se zabývá jedna z subkomisí.

V této souvislosti bych chtěl říci — když jsem vzpomínal Moravu a Slezska — že převážná většina stanovisek se shoduje na tom, že jde o federalizaci dvou národů; přesto, když zvítězí toto stanovisko, není možno nevídat si požadavků Slezska nebo Brna v rámci organizace českého národa. Morava a Slezsko si stěžují na macešský postup centra, v daném případě Prahy, na jistou diskriminaci, čímž se oživují staré tradice zemského zřízení. Čili co a jak se bude dělat v rámci územního uspořádání pro Moravu a Slezsko, bude se dnes muset znovu studovat.

Včera jsme diskutovali, zda tato republika může být federalizována na územním principu, zda to nemají být tři nebo dokonce čtyři republiky i se Slezskem. Dostali jsme se však ke stanovisku, že by to bylo nesprávné.

HRADECKÝ: Říká se, že zavést nyní dvoustupňové řízení by znamenalo velmi zkomplikovat denní spojení vzdálenějších moravských okresů s Prahou.

Dr. HUSÁK: To by bylo pravda, kdyby okresy zůstaly na dnešní úrovni. Jenže se uvažuje přenesení kompetencí krajů skoro celou na města a na okresy, takže by měly nesrovnatelně vyšší pravomoc.

HRADECKÝ: Jestliže si však některé okresy stěžují na administrativní řešení v roce 1960 — tehdy totiž vznikaly daleko větší okresní celky, než existovaly před r. 1960 — znamená to, že by se některé okresní celky znovu vracely do podoby, v jaké byly před rokem 1960? A kdyby ano, znamenalo by to tedy rozmnožení celkového počtu okresů a okresních měst proti nynějšímu stavu?

Dr. HUSÁK: Předběžná koncepce je nerozšiřovat příliš počet okresů. Před rokem 1960, zejména v úpravě do roku 1949, byly také větší okresy. Teprve když se vytvořily kraje, nadělaly se spousty malých okresů a nyní se tyto dřívější okresy z roku 1948—1949 hlásí o svou existenci. Bude se přesto zkoumat,

kde se okresy dělily nepřírozně. Představitelé KNV zaujímají zhruba stanovisko nedělat mnoho okresů, ale poctivě přezkoumávat každý jednotlivý případ a tam, kde je to nesmyslné, provést korekce. To se bude dělat na podzim, bude se s lidmi mluvit, diskutovat a hledat rozumné řešení. Ve skutečnosti by tendence vytvářet mnoho okresů byla nerozumná, protože každý nový okres stojí stát mnoho peněz, kdyby se to bralo jen z finančního hlediska.

HRADECKÝ: Je samozřejmě rozdíl mezi okresy, jako jsou třeba Pardubice, Liberec, Olomouc — to jsou spádové okresy nebo dokonce možno říci oblasti, třeba ne ekonomicky uzavřené — a na druhé straně třeba okresy pohraniční jako jsou Tachov, Prachatice, Krumlov apod. Při těchto úvahách bude třeba posuzovat z centra zcela jiným způsobem okresy těchto dvou typů. Týká se to i menších okresů, více či méně zemědělských, uvnitř Čech a Moravy.

Dr. HUSÁK: Kdyby došlo ke zrušení krajských národních výborů, neznamená to, že se mechanicky všechno likviduje, například soudy, školství a jiné. Stále bude třeba mít jakési oblastní orgány. Jsou také rajóny plánování, které nemohou být vázány jen na okres. Jsou také statistická centra, která bude dobré zachovat. Ovšem, bude to také třeba řešit systémem rozumnosti a účelnosti, ne aby to bylo podle šablony.

Dr. EIS: Jaká je vaše finální představa o novém státoprávním uspořádání a o federalizaci? Stojí vaše komise na stanovisku Košického vládního programu, že tento stát, tato republika je republikou Čechů a Slováků? Zůstane to tak v nové ústavě, nebo to bude pozměněno?

Dr. HUSÁK: Pozměněna musí být ústava v tom směru, že uzná existenci jiných národností. V roce 1945 se výrazně řeklo, že Československo je národním státem Čechů a Slováků. Nemůžeme však teď nebrat v úvahu, že jsou zde menšiny maďarská, ukrajinská, polská a německá. Bude tedy řečeno, že jde o federativní stát, kde jsou dva federované národy, Češi a Slováci, a národnostní menšiny.

Dr. EIS: To nám zkomplikuje život. Myslím na občana třeba od Aše nebo od Rakovníka, který by chtěl strávit dovolenou na jižním Slovensku. Bývá to velice komplikované již kvůli jazykové otázce a tyto otázky již začínají hrát na jižním Slovensku, ale i pro každého občana naší republiky, závažnou úlohu. Chtěl bych vědět, jak se ten rakovnický občan třeba v galantském okrese nebo jinde domluví.

Dr. HUSÁK: Stejně tak jako dnes.

Dr. EIS: Nejsem si jist, je-li to tak docela správná věc. 20 let byl tento stát budován jako stát Čechů a Slováků, v němž žijí menšiny. Jazyková otázka bude nyní hrát dosti velkou roli.

Dr. HUSÁK: Proti dnešnímu stavu se na tom samozřejmě nemá nic zhoršovat. Nemůžeme však vnučovat národnostním menšinám, aby musely ovládat státní jazyk, ale ve školách se mají samozřejmě učit státnímu jazyku.

Dr. EIS: Myslíte, že budou určeny dva státní jazyky?

Dr. HUSÁK: Ze strany jazykovědců jsou v mé komisi takové návrhy, ale zatím jsou o to spory. Nejsem si jist, že by to mělo být zavedeno. Pak bychom museli menšinám přikazovat, že se na úřady mají obracet ve státním jazyku.

Dr. EIS: V tomto případě zřejmě stojím na slovenštějších stanoviskách než vy. Maďaři jsou totiž jednou česko-slovenskými státními občany a jednou žijí v naší republice. Nechci nikoho nutit, aby změnil kabát, ale přesto myslím, že záleží na tom, jaké úřady myslíte. Jde-li o místní úřad, je to úplně v pořádku, ale jak to bude třeba s tím okresem nebo s hlavním městem Slovenska? Jak si budou podávat žádosti? V jaké řeči?

BUDÍN: Tento problém existoval již za Rakouska i za předmnichovské republiky. Znáte to ze Sudet, že tam, kde bylo určité procento občanů německé národnosti, mohli se na úřady obracet v německé řeči. To bychom museli jít i za demokratická práva, která poskytovala první republika, kdyby se tohle omezovalo.

Dr. EIS: Chci se zeptat dr. Husáka jako Slovák, nikoli jako vládního činitele, zda se toho nebojí, protože mnoho Slováků i slovenský tisk se této otázky bojí. Není dne, aby v tisku nebyla ventilována tato otázka.

Dr. HUSÁK: Hladina národního citění je nyní velice zvládnutá a je tam mnoho vzájemných výčitek. I slovenské rodiny se cítí utlačeny. Někdy je obrácená situace, takže je potřebná nějaká míra tolerance. V praxi všechny menšiny pochopí, že je pro ně dobře ovládat některý státní jazyk, český nebo slovenský. Že budou pak mít větší možnosti existenční, možnosti pohybu, možnosti zaměstnání, zejména jde-li o lidi s nějakou školou nebo řemeslem. Značná část maďarského obyvatelstva slovenský jazyk ovládá nebo se ho snaží naučit. Určité nedostatky byly v tom, že učitelské kádry samy ovládaly slovenský jazyk nedostatečně, takže se děti ve škole poměrně málo naučily. Přesto budeme občany maďarské národnosti přesvědčovat — nikoli jim to vnučovat — že znalost slovenštiny jim poskytuje velké možnosti.

Dr. EIS: Záleží na tom, jak daleko se půjde. Jestliže vyhovíte požadavkům maďarské menšiny na vysoké školy, rád bych věděl, kde se proces s Maďary na jižním Slovensku zastaví.

Dr. HUSÁK: Existují dva extrémy — slovenský a maďarský — a bude třeba hledat rozumnou cestu. Konkrétně se nechci vyjadřovat; ne, že bych neměl

svůj názor, ale jsem povinen nepředbíhat vývoj. Domnívám se však, že rozumná cesta se mezi těmito extrémy najde. Na jedné straně chceme, aby se naše menšiny cítily spokojenými občany tohoto státu a na druhé straně nechceme menšiny uzavírat do jejich vlastních skořápek, aby se nezávázala zeď mezi našimi národy.

Dr. EIS: V Bratislavě se říká: Kdyby se v tomto státě teď něco stalo, Maďaři potáhnu jasně k Maďarsku.

Dr. HUSÁK: To ukazuje, že jsme v minulosti nepostupovali docela rozumně. Nedělám maďarskému obyvatelstvu advokáta, ale již v roce 1945 jsme se hádali o investice. Zbytečně jsme nacpali mnoho investic do horských údolí, například v Pováží, kdežto jich zůstal víceméně bez průmyslu. Teprve nyní se to začíná vylepšovat. Například v Šale, kde se buduje dusíkárna. Je zajímavé, že maďarští dělníci a zaměstnanci se z praktické potřeby sami naučili slovensky. V průmyslové aglomeraci vzniká mnohem lepší atmosféra než jinde.

Dr. EIS: Vyzkouším si to letos o dovolené a zjistím si, zda to skutečně odpovídá toleranci, kterou vidíte.

Dr. HUSÁK: Já ji nevidím, já ji hlásám. Zatím bohužel máme někde situaci, že dochází i ke rvačkám apod.

RUML: Měl bych dotaz, zda přiznání menšinových práv neoživí znovu sudetskou otázku, která není úplně zapomenuta. Žil jsem teď dva roky na Ústecku a tato otázka je živena nejen Němci, kteří tam stále bydlí, ale je živena i turisty z NDR i NSR. Neskřívají se tím, že nynější stav je dočasným řešením a vyvolávají u místních obyvatel obavy, zda toto území navždy zůstane osídleno českým obyvatelstvem.

HRADECKÝ: Připomeňme k tomu nedávné události ve Stuttgartu, kde se Sudeťáci „přihlásili“ k obrodnému procesu a formulují věci tak, že osídlení pohraničí se za uplynulých 23 let ukázalo neredným a nabízejí nové německé osídlení pohraničí.

RUML: Oni v tom vidí určitou satisfakci.

Dr. HUSÁK: Myslím, že máte přehnané představy o nebezpečí přiznání menšinových práv.

Dr. EIS: Bojíme se té benešovské koncepce, aby se to nevrátilo do typu menšinového státu.

Dr. HUSÁK: Pokud jde o Němce u nás, je to neudržitelný stav, že přes 100 tisíc lidí nesmí mít elementární školy ve svém jazyce. Na poradě krajských ideologických tajemníků KSČ například tajemník z Ústí nad Labem žádal, aby pro 40 000 Němců, kteří žijí v ústeckém kraji, byly zřízeny alespoň elementární školy a nějaká kulturní zařízení. Někdy se prý přímo stydlí, že taková práva jim jsou upřena. Tento tajemník říkal,

že jsou to pracovníci a loajální lidé a že je hanba, když se nemohou učit ve svém jazyku. Přehánět se tato otázka nemíní. Jádrem tohoto státu zůstanou Češi a Slováci, vždyť tvoří asi 90 procent obyvatel státu. Ale když řešíme všechny problémy demokraticky, nemůžeme zde pěstovat politiku pěsti. V maďarském obyvatelstvu existují sice tendence, o kterých mluvíte, ale jsou i jiné tendence. Jim se nežije nejhůř, rozhodně ne hůř, než by se jim žilo v Maďarsku. Nemůžeme usuzovat podle ojedinělých šovinistických hlasů.

Dr. EIS: Tato otázka je Čechům v podstatě cizí, protože nás tu žádají Němci neutlačují. Ale to, co říkají Bratislané, i když si člověk uvědomuje, že je to přehnané, není malichernost. Například tento stát zadává stipendia pro učitele — protože my nevyučováváme maďarské učitele pro střední školy, nyníž je posíláme do Budapešti. Pošleme tam vysokoškolského učitele, který učí slovenskou literaturu a slovenštinu a má žáky ze Slovenska. Proč to nemůže dělat katedra slovenštiny a maďarštiny na slovenské univerzitě?

BUDÍN: Vrátime se ještě k otázkám státoprávního uspořádání a k problémům Moravy. Dostal jsem geniální nápad a chci o něm napsat článek a varovat tě, co tě čeká. Jestliže se zavádí federativní uspořádání, musí to být uspořádání mezi dvěma národy. Moravané nejsou zvláštním národem a nemohou tedy mít nárok na samostatné postavení ve federaci. Bude třeba však dát velkým městům, zejména moravským, zvláštní statut, bude-li zrušeno krajské zřízení. Napadlo mě přitom, že Brno, které je hlavním městem Moravy, by si zasloužilo zvlášť významného postavení. Můj nápad tedy spočívá v tom, zda by nebylo správné, aby Brno bylo sídlem českých národních orgánů, České národní rady a české vlády, zatímco Praha by nesporně byla hlavním městem federace, sídlem hlavy státu, federální vlády a parlamentu, cizích zastupitelských úřadů apod.

Dr. HUSÁK: Musím tě zklamat, pokud jde o tvůj geniální nápad, protože jsem již v té věci dostal několik rezolucí z Moravy. Teď je vůbec doba rezolucí, je toho pořad halda. Ale prakticky je to trochu složitější. Jednak je českých Čechů o něco víc než moravských Čechů a pak těžiště vládních výkonů nemá být ve federální vládě, nýbrž v národních vládách. Takže přemísťovat obrovské aparáty ministerstev není dost dobře možné. Je možné ovšem jiné řešení: aby při rekonstrukci byly některé orgány přemístěny do Brna. Například za první republiky byl v Brně Nejvyšší soud a není vyloučeno, že by i některé jiné instituce mohly být v Brně. Centrum republiky nemusí mít všechny atributy. Máme například dislokovány vysoké školy v českých zemích i na Slovensku a mohou být dislokovány i jiné instituce. Praha přece jenom je centrem českého národa, je technicky i кадровě připravena mít národní orgány a nebylo by dobře to

přesouvat. Bylo by to asi stejné, jako když na Slovensku žádali, aby se udělalo hlavní město v Martině nebo ve Zvolenu apod. Ne že by to nebylo rozumné, ale muselo by se tam všechno od začátku budovat, a kde ty miliardy, zejména dnes, brát? Brno si žádá právnickou fakultu, ale kam ji dát? V její bývalé budově je nyní Vojenská akademie. A teď si představme, že by se tam měl přenést celý státní aparát a že by se to mělo stát rychle.

NEPRAŠ: Existují demografické studie spádových oblastí, protože již od dob hejtmanství se centrum vytvářelo přirozeně a podle toho se také vytvářely dopravní spoje. Existují mapy, které jasně ukazují, které místo je nejvýhodnější pro centrum. Násilně se totiž vytvářely okresy, kde lidé neměli vůbec žádné spojení. Mělo by se brát v úvahu zakořenění z historie, a je velká výhoda, že doprava u nás je protkána tímto směrem již od dávné minulosti. Na to by se nemělo zapomínat.

Dr. HUSÁK: S tím se počítá. Sebrali jsme všechny možné pracovníky, ať teoretické nebo praktické, v čele této komise je doc. Průša a v různých resortech jsou lidé, kteří se touto otázkou zabývají konceptně. Různí lidé nám také posílají své elaboráty. Tato komise chce vytvářet, jak by taková správní jednotka měla vypadat, aby sloužila co nejlépe občanům, a teprve potom podle vědeckých kritérií aby se řešily konkrétní případy. Klademe velký důraz na tuto vědeckou stránku.

SEYDLER: Jaké by byly problémy, kdyby se přenesla česká vláda na Moravu? Podobné problémy vzniknou také na Slovensku. Vlastní slovenská vláda bude potřebovat 4000 úředníků, kteří by měli vstoupit do těchto úřadů. Samozřejmě pohyb nastane tím, že se budou rušit kraje. Má již vláda nějaké představy, jak budou napříště vypadat tyto přesuny?

Druhá otázka se týká nového uspořádání komunistické strany v souvislosti s federací. Tato otázka je velmi nejasná, protože nebylo jasné řečeno, zda vznikne česká komunistická strana a slovenská komunistická strana a nad tím nějaký federální orgán.

Třetí otázka: překvapilo mě, že ústřední výbor KČČ doporučuje jako předsedu státní a vládní komise soudruha Špačka, který je činitel stranický. Tato okolnost se mi nezdá příliš šťastná, protože má jít o řešení státní a vládní.

Dr. HUSÁK: K první otázce. Jde nyní o celkovou přestavbu státu a cílem této přestavby je odbýrokratizování. To se musí projevit také na vládních orgánech. Znamená to odbourat prakticky všechna odvětvová ministerstva. I kdyby nebyla v běhu tato federalizační akce, odbourala by se tato odvětvová ministerstva a těžiště by se přeneslo do podniků. To se projeví i v národních orgánech. Zatím se počítá, že celostátně nebudeme potřebovat ministerstvo průmyslu, že by tyto věci řešil plánovací úřad a že by to

v českých a slovenských národních orgánech řešil jeden orgán. I jiné hospodářské orgány by přestaly mít svou funkci. Tedy obava z narůstání aparátu není oprávněná. V Praze spíše vzniká problém, kam přejdou lidé po likvidaci některých úseků. Čili celková přestavba by měla aparát spíše zmenšovat, půjde-li se do důsledků. Musí se na to jít velice střídavě.

K druhé otázce, pokud jde o stranu. Nejsou ještě vykristalizována jednoznačná hlediska. Na Slovensku je obecné mínění, že Komunistická strana Slovenska má zůstat a její pravomoc se má zvětšit, aby byla partnerem národním orgánům. V českých zemích je vznešen požadavek, aby vznikla Česká komunistická strana. Proti tomu jsou některé tendence, že strana má být jakýmsi integrujícím politickým činitelem, který by držel stát pohromadě. Tyto věci se budou před sjezdem diskutovat a nové připravované stanovy to mají řešit. Můj osobní názor je: jsem pro federaci i ve straně se silnějším centrálním orgánem. Při postavení komunistické strany musí český orgán mít nějaký svůj pendant, který dělá českou politiku a českou vládu.

Dr. EIS: K tomu nás nutíte vy, Slováci.

RUML: Nejen to, ale všechny politické a společenské organizace se po celou dobu vytvářely celostátně.

Dr. HUSÁK: Ano, a tyto organizace také přecházejí na federativní typ.

K třetí otázce. Soudruh Špaček byl určen pro přípravu národního orgánu; snad je věc neobratně stylizována, ale je to zaujetí stanoviska — a politická strana má mít možnost zaujmout stanovisko. Byly zde tlaky, aby se vytvořily národní orgány a ÚV k tomu zaujal stanovisko, že souhlasí s touto tendencí a pověřil některé lidi, aby začali v tom pracovat. Včera na komisi v Kolodějích dopracovali čeští soudruzi návrh, jak by se měl konstituovat český národní orgán, jakými cestami a jakou formou. Je to potřebné jednak proto, aby spolupůsobil při vytváření federativního modelu, protože vláda a parlament jsou celostátní orgány a nemohou tyto zájmy dobře vyjadřovat. Například v některých ministerstvech se teprve začínají vytvářet koncepce českého průmyslu a ekonomiky. Nikdo na to v minulosti v těchto relacích nemyslel. Tento národní orgán má i v přípravném stadiu vyjadřovat pozici českého národa, nebo národní koncepci nějakým způsobem formovat. Druhá věc je, že se má připravovat přechod na federativní model. Je nutno vědět, jak a s jakými lidmi se to provede, aby byl přechod plynulý. Například nebude celostátně fungovat ministerstvo zemědělství. Bude-li federativní zákon, je to přece jen trochu jiná koncepce pro české a slovenské země. Proto má být tento národní orgán vytvořen poměrně rychle a strana má právo pověřit své členy, aby v tom cosi podnikali. Nerozhodne to strana, nýbrž vládní a státní orgány.

NEPRAŠ: V některých oblastech nebude prakticky možno federalizaci provést. Mám na mysli třeba ministerstvo zdravotnictví, kde se vypracovává plán výzkumu medicinských oborů a kde se tvrdí, že to nelze rozdělit proto, že stejnou péči o člověka je třeba mít v českých krajích právě tak jako na Slovensku.

Dr. HUSÁK: To jsou různé věci. Nikdo nepočítá s tím, že základní zákonodárství bude různé. Chceme aby platily v celé republice stejné zásady v ekonomice ve školství, v kultuře, ve zdravotnictví; ta rovina se zde má držet. Ale výkon mohou provádět národní orgány a zdravotnictví neublíží, když to bude pro české země dělat český ministr zdravotnictví a pro Slovensko slovenský ministr zdravotnictví. Ale pak se najde nějaká střecha pro oba.

NEPRAŠ: Ovšem někteří soudruzi na Slovensku k tomu zaujali stanovisko, že toto nelze rozdělit.

Dr. HUSÁK: Nechápu proč, protože všechno se dá rozdělit. Chceme být jeden stát, když integrovány stát, ale proč by výkon podle daných podmínek nemohl být rozdělen?

NEPRAŠ: Jde například o vědecká pracoviště.

Dr. HUSÁK: Pokud jde o vědecká pracoviště, musí být samozřejmě souhra. Může existovat vědecké pracoviště v Bratislavě s celostátní působností a naopak. Nebudeme mechanicky dublovat všechny tyto věci. Nejen po finanční stránce, ale jde také o účelovou dělbu práce.

Dr. EIS: Přesně z toho je v Čechách strach.

Dr. HUSÁK: Stejně tak jako v ekonomice, má být volný pohyb lidí i kapitálu. Jinak by to nebyla jedna integrovaná hospodářská oblast. A tím více to platí na ostatních úsecích. Ale kvůli tomu nemusí být ministerstva. Tyto zásady může řešit buď nějaký menší špičkový útvar anebo je možno je vtělit do celostátního zákona.

NEPRAŠ: A jak to bude s dělbou národního důchodu?

Dr. HUSÁK: Co se vyprodukuje, to bude v zásadě v jednotlivých oblastech užíváno. Jiná otázka je otázka velkých investic, na které národní celek nestačí. A od toho bude federální vláda, aby dělala celostátní hospodářskou politiku.

NEPRAŠ: Není však tu nebezpečí, že by to právě po stránce životní úrovně šlo na Slovensku dolů?

Dr. HUSÁK: Myslím, že ne.

BUDÍN: Slováci si naopak slibují zvýšení životní úrovně.

Dr. HUSÁK: To jsou různé propočty. Nepřisáhám jednoznačně na propočty slovenských ekonomů, i v tom mohou být chyby, ale výkyvy v odhadech nej-

sou tak strašné, takže zvláštní riziko pro Slovensko nevidím. Vláda bude muset dělat účelnou hospodářskou politiku.

BUDÍN: Nyní k otázce harmonogramu. Jak si představuje práci? Tvá komise má připravit základní materiál.

Dr. HUSÁK: Má to udělat do konce června. Jsou zavření v Kolodějích a do konce června mají vytvořit buď základní politické teze, nebo případně hrubý obrys zákona. Hlavně všechny otázky propracovat a dát je do tezí. Sjezd se má zabývat těmito politickými problémy a po sjezdu strany se to může vtělit do zákona.

BUDÍN: Předpokládá se, že federativní uspořádání bude proklamováno k 28. říjnu?

Dr. HUSÁK: Všeobecně se počítá s tím, aby to k 50. výročí republiky bylo v parlamentě. Bylo by tím dovršeno 50. výročí společného státu Čechů a Slováků. Nevyskytne-li to, nedá se nic dělat, ale zhruba v tomto roce to má být skončeno.

BUDÍN: A pak to přijde do existujícího parlamentu?

Dr. HUSÁK: Zatím do existujícího parlamentu, protože pak teprve by byly volby územních i celostátních orgánů. Budeme totiž již muset vědět, jaké orgány, jaké národní výbory budou atd.

BUDÍN: Můžeme přejít k druhému komplexu otázek. Na Slovensku byla dosud — což je vidět z tisku i z zpráv — některých slovenských soudruhů i prostých občanů — jistá neupřímnost, že z české strany se dosud nic nestalo. V českém národě se to dosud přijímá tak, že Slováci, když něco žádají, tak jim to dáme, ale pochopejí pro to, že je to také v zájmu Čech, se dosud neprojeví. V českých zemích se ještě neprojevilo k vytvoření českých národních orgánů. Lze předpokládat, že se s tím bude také čekat na sjezd?

Dr. HUSÁK: Navrhujeme, aby byly ustaveny dříve. Navrhují to i čeští kolegové.

BUDÍN: A ty se budou ustavovat podle nynějších předpokladů ze zástupců KNV, nebo jak?

Dr. HUSÁK: Je několik variant. Například aby byla zákonem zřízena Česká národní rada. Nebo aby byla vytvořena ze zástupců krajských národních výborů. Třetí možnost by byla, aby tento orgán ustavil parlament.

BUDÍN: Jak se na to dosud dívá prostý český člověk, dělník, úředník, rolník? Obyčejný český člověk se na to dívá tak, že za první republiky jsme byli jednotným československým národem, Slovákům jsme dávali a pomáhali, protože Slováci v roce 1918 neměli dostatek škol a inteligence, a Slováci se nám za to odvděčili vyhlášením „slovenského státu“. Potom jsme se znovu

sešli ve společném státě. Bylo Slovenské národní povstání, to bylo od Slováků hezké, že sami proklamovali obnovení Československé republiky; ovšem prostý český člověk slyšel, že to bylo vlastně dilem buržoazních nacionalistů. Potom po dobu posledních 15—20 let slyšel, že jsme vlastně slovenskou otázku vzorně rozřešili industrializací, že jsme jim stavěli továrny, vodili jsme tam cizince. A teď najednou z ničeho nic v únoru 1968 slyší prostý český člověk, že to neklapalo, že Slováci nejsou spokojeni a že žádají federalizaci. Veřejné mínění v Čechách na to do dnešního dne připraveno není. Chtl bych se zeptat, jak se na to díváš, co by bylo úkolem české publicistiky, jak tuto otázku vnést do veřejného mínění českého národa. Jak přesvědčit českého člověka, že po 20 let byl dezinformován o situaci na Slovensku a že je nutno v zájmu českého národa i v zájmu udržení republiky provést federalizaci?

HRADECKÝ: Abychom se na to nedívali jen všeobecně z hlediska české publicistiky, ale kdyby byl soudruh Husák tak laskav a řekl rovnou k našemu časopisu, který má v této chvíli náklad 70000 výtisků, což není tak málo, tím spíše, že zasahuje lidi střední a vyšší inteligentní vrstvy, co by právě náš časopis mohl k vysvětlování těchto otázek v nejbližších dnech a týdnech udělat, aby tímto věcem prospěl.

BUDÍN: Tuto otázku ti klademe jednak jako vládnímu činiteli, který je pověřen přípravou celého federálního projektu, jednak jako Slovákovi, který žil celou dobu na Slovensku a jako Slovák bude na Slovensku pravděpodobně hrát velkou politickou roli. Co očekáváš od Čechů?

Dr. HUSÁK: Pravda je, že české veřejné mínění bylo dlouhá léta nejen nedostatečně informováno, nýbrž bylo přímo dezinformováno. Řekl jsi, že český člověk se na to dívá tak: byli jsme jednotný národ, jednotný stát. Český člověk se, myslím, i za předmnichovské republiky cítil Čechem, nacionálně se nepovažoval za Čechoslováka. Vědomí obnovení tradičního českého národního státu se v první republice vysoce pozvedlo. Myšlenka, že je to jeden jednotný národ, byla spíše exportní směrem na Slovensko, ale v povědomí českého národa se tak hluboce neusadila. Ovšem byla také do určité míry deformace dívat se na druhý národ jako na svou zaostalejší větev. V posledních 20 letech bylo toto mínění deformováno jednak všeobecnými deformacemi, jednak zvláštními, národnostními. Například v ekonomické oblasti pořád věc vypadala tak, že se jednostranně dává a že Slováci žádají jednostranně. Není a nebylo to pravda. Jistěže investice na Slovensku a pomoc vyspělého českého národa slovenskému národu byla větší. Ale zapomíná se také na to, že několik set tisíc slovenských lidí pracuje v českých zemích, že zde něco vytvářejí, že zaplňují pohraničí, že kolem 60000 jich pracuje jen na Ostravsku, že okolo 100000 lidí sem přichází na práci ne proto, že by

chtěli, ale že doma nemají dostatečné pracovní podmínky. V českých zemích tento přínos nikdo nepočítá a přitom tento přínos není malý. Kdyby se brali na tyto práce lidé třeba z Rakouska, co by nás to stálo?

Režim osobní moci, který se zde vypěstoval, měl vůči Slovákům neustálé metody zakřikování a vybíral si poslušné figurky, které byly propagačními hlasateli, jako byl třeba Chudík; tyto lidé tomu dělali dekoraci, například turistické průvodce cizincům, a zakrývali vnitřní nedostatky, které byly například v budování průmyslu, v jeho struktuře apod. Například se nevěnovali problému, že dorůstá mladá generace a že pro ni není zajištěna existenční základna apod. Každoročně se opakující problém patnáctiletých, nebo tak, že na Slovensku nejsou pracovní příležitosti pro ženy, že není rozdíl ani tak v tom, kolik lidí pracuje, jako v tom, kolik je průměrná mzda na hlavu obyvatelstva. Zejména od roku 1950 to nebyla štvánice jen proti několika lidem, ale zasáhlo to ohromnou širokou rovinu. Začala postupná likvidace slovenských národních orgánů, politická a ekonomická centralizace ve všech ostatních oblastech a na Slovensku z toho narůstal pocit křivdy. To se kompenzovalo ve vědomí českých lidí jako deformace. Pomalu se na to zvykli dívat třeba jako na Kubu. Vznikla představa, že nejdříve jsme měli Hlinku, pak Tisa — pak Husáka, Clementise, Novomeského, pak Šebesta, pak Dubčeka, zase jako nějakého nacionalistu, jak byl nazván před prosincovým plénem. Snaha o národní rovnoprávnost byla puncována jako nacionalismus. Na Slovensku proti tomu byl odpor, ale český člověk to skutečně mohl vnímat tak, že na Slovensku jsou pořád nějaké separatistické tendence. Tak nakonec narůstají ve vědomí vládnoucího národa prvky paternalismu, blahosklonnosti, pocity, které jsou v rozporu s rovnoprávností národů. Ztrácí se vědomí, že jeden národ druhý podporuje, že jeden bez druhého nemůže být pevný. Tyto pocity se na obou stranách deformovaly pod falešnou gloriolou internacionalismu.

Když jsem přišel do Prahy, přesvědčil jsem se, že není třeba brát věci tak černé, pokud jde o vědomí lidí. Nemám tak široké zkušenosti, ale myslím, že od února tohoto roku prudce narůstalo vědomí, že se to musí řešit novým způsobem. Souvisí to i s otázkou demokratizace veřejného života. Jak narůstá potřeba demokratického řešení společenských problémů, vždycky v každé situaci, kde je víc národů, se to spojuje s řešením nacionálních otázek. A toto řešení je pevnou součástí demokratizačního procesu. Za poslední dobu jsem mile překvapen, jak pozitivní přístup je v prostředí českého národa k řešení tohoto problému. Uvedu příklad: Dostávám ohromné množství dopisů všeho druhu, z toho nejméně polovinu z českých zemí. Dostal jsem několik velmi kritických dopisů, ale drtivá většina z českého prostředí to vítá, přispívá svými návrhy a posílá celé elaboráty, jak to řešit; je tu

nejméně 90 procent pozitivních názorů. Jde přitom o lidi z nejružnějšího prostředí. Vim, že to není jediný ukazatel. Dalo by se předpokládat, že negativní jevy budou převažovat, ale ony jsou zatím v menšině. Nebo když člověk vystupuje veřejně například v Lucerně nebo ve Středočeském kraji, vidím, že ze strany Čechů je přístup pozitivní. Myslím, že se veřejné mínění v této věci prudce změnilo a mění se měsíc od měsíce, že to tak černé není. Ovšem, dvacetileté povědomí se nedá přeformovat za pár měsíců a český i slovenský tisk by měl přispívat k formování nového vědomí. Budeme muset u Čechů překonávat postoj bohatého strýčka k chudému příbuznému a na Slovensku zase odpor proti centralizaci. A při federalizačním řešení vznikají skutečně poprvé v existenci tohoto státu možnosti dostat mínění obou národů do stejné roviny. Nelze čekat, že nastanou idylické poměry, to asi nenastane mezi národy nikdy, ale lze to dostat do slušné roviny. A pokud jde o tisk, hrál ohromnou roli ve všem, tedy i v tomto.

NEPRAS: Není tvůj dojem z těch dopisů zkreslen?

Dr. EIS: Pro mne je to překvapivé.

NEPRAS: Jsem ovšem přesvědčen, že naše inteligence má takové názory.

HRADECKÝ: Inteligence našeho věku, avšak ti starší asi ne.

NEPRAS: Bylo by zajímavé udělat rozbor, odkud se rekrutují ty pozitivní názory, mám obavu, že takové názory nejsou typické.

Dr. HUSÁK: Nechci tento svůj subjektivní dojem generalizovat. Když jsem měl jít do Prahy, lidé, například moje sestry, které jsou obyčejní lidé, říkali: „Nechoď tam, zase tě zavrou!“

Ale všude jsem nacházel příznivou odezvu, zvou mne na nejružnější mítinky, do Liberce, na západočeské hranice apod.

Dr. EIS: To jsou dopisy adresované vám?

Dr. HUSÁK: Ano, na mé jméno. Ti lidé vědí, kdo jsem, obracejí se na mne i s řadou jiných problémů.

BRETYŠOVÁ: Přece jen se domnívám, že to je trochu optimistický názor, protože ve vědomí dělníků stále existuje názor, že jsme na Slovensko dávali továrny a stroje. To se stále opakuje, že u nás se nyní budou rušit závody a na Slovensku ne. Musíme zde skutečně ještě mnoho udělat. Argumentuje se většinou jen tím faktem, jiný neznají a jiného se nebojí. Navíc se domnívám, že k tomu musíme přistupovat citlivě a od vás, souduhu Husáku, budeme potřebovat radu. Já bych hrozně nerada, aby se ličilo vyřešení federativního systému jako životní nutnost Čechů. Jakmile je to totiž ličeno jako životní nutnost, je to otázka trochu přinucovací.

Ani pro inteligenci není všechno jasné. Kulturní pra-

covníci mají k tomu blízko a nikdy mezi nimi nebyly antagonistické rozpory; byly však v podvědomí. Čeští kritikové se např. báli kritizovat slovenské filmy. Znáš to sama, že se mne několikrát ptali, zda se nebojím. Dr. Eis mi to jistě potvrdí, že teprve teď se na Slovensku začínají ozývat hlasy, že jsou zvědaví, co my v Čechách řekneme ke slovenské literatuře.

BUDÍN: Podobné je to ve vědě.

Dr. HUSÁK: Byli jste někdo na mítinku v Lucerně? V Praze jsem celkem málo znám, mluvil tam Černík a vlastní domácí lidé, a přesto jsem se tam necítil cizí.

HRADECKÝ: *Vás znají víc než Černíka nebo Šimona. S. Budín mluvil o pocitech a názorech, dr. Husák hovořil o tom, jak mu lidé piší. Chtěl bych se na to podívat z druhé stránky. Nový Ústav pro výzkum veřejného mínění udělal mikroprůzkum: 100 Pražanů, 100 Bratislavanů — a zeptal se jich, co říkají federalizaci. Výsledek byl, že 5% dotázaných z Prahy odpovědělo, že o to mají zájem a 95% ne, zatímco na Slovensku obráceně: 90:10. Tady si toho člověk skoro nevšimne, ale v bratislavské Pravdě je toho trojsloupec. Vyvozuji z toho i závěry. Umím plně pochopit pocit Slováků, jestliže vidí, jak na to Češi reagují, jako by jim to bylo jedno. Zde jsme u toho paternalistického postoje, jako by si Čechové hráli na chytřejšího a bohatšího bratra, který ustoupí mladšímu. Čili co vy jako Slovák byste nám mohl poradit, jak na to v české publicistice jít, abychom přispěli k názorovému a citovému sblížení našich národů právě v této otázce, která je tak důležitá?*

Dr. HUSÁK: Dělat se dá samozřejmě moc. Je pochopitelné, že národ, který se cítí nerovnoprávný nebo potlačovaný, klade na tuto stránku větší důraz. Vezměte si dějiny českého národa za Rakouska nebo za okupace. Český národ je dnes v národní oblasti saturován. Asi před rokem napsal Jódľ, kterého si vážím, článek o demokracii. Později jsem s ním o tom mluvil. Velmi hezký článek, ale on vidí demokracii tak: my český národ, a svět. Říkám mu: Když mluvíš o demokracii, jak to, že tě nenapadlo, že v první řadě musíš vznést požadavek po rovnoprávnosti s národem, s nímž tvoříme společný stát? On mi řekl, že myslíme v jiných pojmech. Uznal to však a později to dokonce vyvážil. Čili demokracie se myslí nikoli ve vztahu Praha—Bratislava, ale např. Praha—Paříž. Podle mého názoru je nejprve Praha—Bratislava a potom teprve Praha—svět. Ve vědomí české inteligence není tato věc bagatelizována. Nyní česká inteligence právem mluví o široké demokratizaci, avšak kolik je přítom úvah o vyrovnání národnostního momentu? Vyskytují se jen jako periferní otázka. Když se na Slovensku zvedla vlna volání po řešení nacionální otázky, začalo se v Praze tvrdit: My v Praze chceme demokracii a Slováci chtějí federalizaci. Takže pocit českého člověka, že nepotřebuje bojovat o národní

svobodu, nýbrž o uspořádání společenské a osobní svobody, a že to nebylo dořešeno ve spojitosti se slovenským národem, je také otázka delšího vývoje. Už jsou v tom prvky nápravy, ale změna se pomalu rodí. Těžko se rodí pocit, že tento stát stojí na dvou nohách. My Češi jsme zde, my jsme hlavní, my jsme bohatší, kulturnější národ, my máme průmysl a hlavní starosti je, jak zařídit, abychom se v tom světě víc uplatnili; kdežto ti Slováčkové za tím plotem, ať si to zařídí po svém. Důležité je říci, že jakékoli nesrovnalosti mezi oběma národy by se vymstily jak Slovákům, tak Čechům a že je to elementární problém také českého národa, který je třeba vyřešit.

NEPRAŠ: *Člověka jako komunistu zarazí poslední zasedání ústředního výboru strany, že se členové — aspoň podle jejich projevů — víc zajímali třeba o tisk než o federalizační problémy. Možná, že to trochu přeháním, ale skutečně to vypadalo, že masové komunikační prostředky byly ústředním problémem. Divil jsem se, že to nikdo nevytkl.*

Dr. HUSÁK: Nebyl to ústřední problém, ale byl tam také ventilován.

Dr. EIS: *Dával jsem dobrý pozor na to, co jste říkal, ale přece jen jste to formuloval pro můj vkus až příliš uměně. Setkal jsem se na Slovensku s jedním projevem, který na nás nepůsobil dobře, a to s projevem Mináčovým. Že masarykovská demokracie znamená pro Slovaky téměř genocidu. I když je to ojedinělý projev, je to přece jen z úst veřejného činitele. Jaký je váš názor na to?*

Dr. HUSÁK: Mináč to vysvětloval v nějakém článku a konečně je to jeho věc. Pochopil jsem to jako básnickou nadsázku nebo přestřelení, které si spisovatel nebo básník někdy může dovolit. Politický činitel by si to dovolit nemohl. Chápal jsem to tak, že masarykovská republika, která v této oblasti přinesla mnoho nového a pozitivního, neřešila slovenskou otázku nejen v oblasti politické, ale ani v oblasti společensko-ekonomické. Ovšem s tímto výrazem Mináčovým nemohu souhlasit.

Dr. EIS: *To rádi slyšíme, protože není možno s námi diskutovat v tom smyslu, že pocházíme z národa, který se dopustil genocidy vůči slovenskému národu.*

Dr. HUSÁK: Když se v českých zemích vracejí k první republice, vyzdvihuje se moment její demokratičnosti a považuje se to v tradici české společnosti za velký vklad. V slovenské společnosti to bylo také pozitivním vkladem, ale je to dnes znevažováno necitlivým útlakem a dokonce neuznáváním národní existence, nemluvě o tom, že administrativní zásahy byly vždycky na Slovensku daleko tvrdší. Policejní i tiskové. Komunistický tisk nemohl vycházet na Slovensku, musel se tisknout v Praze nebo v Ostravě. Čili

slovenský člověk vidí velký stín masarykovské demokracie na rozdíl od českého člověka.

HRADECKÝ: Bylo by těžké obhajovat první republiku ve všem. Jde však o jednu zásadní věc: Na prahu 50. výročí, kdy poprvé od rozpadu Velkomoravské říše byl vytvořen společný stát dvou národů tak blízkých, postavil tuto otázku tak, jak to udělal Mináč, znamená vůbec odepsání těch 50 let.

Dr. HUSÁK: Berte to tak, že Mináč není historik. Pokud jsem se sešel s historiky, ti se na to dívají jinak.

ČERVINKA: Možná, že jako Slovák necítíte, jak hluboce se Mináčův výrok rozlétl mezi prosté lidi. Například na studentském shromáždění vystoupil historik a řekne: Jak si Mináč dovolí takhle nás osočovat, když bez nás by neměli vůbec Bratislavu. Vždyť tu vybojovali sokolové.

Dr. HUSÁK: To není tak docela pravda, protože jsem z Bratislavy a znám to dobře. Není to tak jednoduché. Kolem roku 1918 to bylo složitější. Tenkrát maďarská vláda nabízela nám autonomii, a přesto Slováci šli spolu s českým národem. Sokolové toho moc nerozhodli. Souhlasím s tím, že v těchto otázkách musí být míra, že neexistuje jen slovenská národní citlivost, nýbrž i česká. Že můžeme slušně diskutovat nebo se i slušně hádat o různé problémy, ale musí být míra zejména ve vyjadřování. Proto to považuji spíš za básnickou nadsázku.

Dr. EIS: Mám na srdci jeden problém. V Bratislavě se nyní vytvořily dva kulturní týdeníky, Kulturný život a Nové slovo. Nové slovo jste před 24 lety založil vy a nyní bylo obnoveno. Pro nás, pro české intelektuály, představoval Kulturný život za vašeho působení a přispění od roku 1963 přece jen časopis, skrze který česká inteligence brala Slováky na vědomí, protože na jeho stránkách se něco odehrávalo. Jaký je dnes pohled na tyto dva časopisy, z nichž jeden má pokrokovou pověst, kdežto ten druhý. Nové slovo, ještě neznámé. V druhém čísle Mináč mimochodem obhajuje ten svůj názor o genocidě. Jaké jsou aspekty této publicistiky?

BUDÍN: Chápu tuto situaci takto: slovenští „buržoazní nacionalisté“ byli politicky rehabilitováni v roce 1963. Tato rehabilitace — jako celé dílo dřívějšího stranického vedení — nebyla tehdy dovedena do konce. To znamená, že se šířil názor — oni se sice nedopustili zločinu, oni jsou poctiví lidé, dáme jim zaměstnání, ale přitom se opomenula úloha Slovenského národního povstání a lidé spjatí s povstáním, kteří v roce 1945 nastoupili jako politické vedení Slovenska, nemohli se politicky uplatnit ani po rehabilitaci. Povstalecká tradice byla v boji proti „buržoaznímu nacionalismu“, počínaje rokem 1951, úmyslně rozbita a utlačována. Dokud tedy tato povstalecká generace nemohla navázat na úlohu, kterou hrála v letech 1945—50, představovala i na Slovensku

jakousi opozici. Bylo zcela přirozené, že v tomto se spojila se spisovatelskou opozicí, která představovala jakýsi zárodek opozice proti režimu osobní moci Novotného. Na Slovensku to byl Kulturný život, v Čechách Literární noviny. Tak na to také reagovala skupina Novotného v pověstné rezoluci o kulturních časopisech. To vše trvalo do ledna 1968. Proto mohli do té doby dr. Husák a Novomeský spolupracovat v Kulturném životu. Leden 1968 znamenal i to, že na Slovensku se začíná měnit i tato otázka. Povstalecká generace, která je symbolem Slovenského národního povstání, opět nastupuje k moci. To se konkrétně projevilo v tom, že Husák byl jmenován místopředsedou vlády. Za těchto okolností nová vládní slovenská garnitura, pro kterou vidím velké perspektivy v novém federativním uspořádání, již není opozicí, stala se vládnoucí skupinou, kdežto spisovatelé si nadále představují, že budou tvořit jakousi opozici, že to budou i nadále pohanět dál, budou popíchnout, budou klást nové požadavky, protože nemají vládní odpovědnost. Proto se domnívám, že zcela logicky zde došlo k rozdělení, že tato budoucí vládní garnitura potřebovala svůj vlastní orgán, kdežto Kulturný život bude nadále pokračovat ve své dřívější víceméně ostřejší nebo mírnější opozici. Ty věci kolem Mňačka a Izraele jsou celkem podřadné, jádro problému spočívá podle mého názoru právě v tomto.

Dr. HUSÁK: Kousky pravdy v tom jsou, ale ne docela. Když si vezmete rejstřík českých a slovenských časopisů, slovenská řada je hrozně chudá vzhledem ke vyspělosti národa. Proto už dávno byla tu potřeba dalšího časopisu. Vydával jsem Nové slovo po roce 1945 a Ivanu Horváthovi jsme pomohli zakládat v roce 1946 a dokonce jsem na to dal jako předseda Sboru pověřenců peníze. V roce 1962 po rehabilitaci jsme se pokoušeli opět obnovit časopis, dokonce jsem o tom tenkrát mluvil s Dubčekem. Novomeský měl být šéfredaktorem a časopis neměl být namířen proti Kulturnímu životu, nýbrž měl jen rozšířit škálu. Kulturný život má spíše kulturní oblast, kdežto my potřebovali časopis s větším důrazem na politické a ekonomické otázky. Toto jednání v roce 1963—64 skončilo neúspěchem ze známých důvodů, protože jsem odmítl dělat náměstka ministra a dostal jsem se tak do konfliktů. Takže KŽ zůstal v podstatě jedinou tribunou progresivnějších lidí od literátů až po typické politické pracovníky. Hned v lednu 1968 jsem začal usilovat v dohodě s Novomeským a jinými o obnovu časopisu. Přitom jsem sám do začátku března publikoval v KŽ, psal tam Novomeský. Tedy nebyli jsme proti KŽ. Také bylo třeba zřídit fórum pro velkou část inteligence, která se nemohla dostatečně uplatnit v jednom 12stránkovém časopise. Slovenští historikové neměli kde publikovat. KŽ mohl jen občas přinést článek od historika. Ovšem, tato myšlenka nového časopisu se mohla uplatnit až koncem května. Ani dnes tyto dva

časopisy nemusí stát proti sobě. Může tam být dialog, ale ne nějaké bojové fronty a já jsem to také nikdy tak nebral. Vždyť dnes i v denním tisku jsou různé otázky různě formulovány. To, co se tam kolem Svazu spisovatelů vyhrlo, je věc diferenciálního procesu na Slovensku. Těžko je vůbec říkat, že ta skupina má pravdu, kdežto druhá nikoliv. Všude je kus pravdy. Když se věci zamotaly, začaly se vytvářet různé skupiny. Diferenční proces probíhá mezi celou inteligencí a celou společností, českou i slovenskou. Věci ani nestojí tak, že kdo má legitimaci strany, má správný názor, a kdo ji nemá, má názor nesprávný. Nevím v tom žádnou tragiku, nakonec ve výměně názorů je lepší osvětlení problémů. Smyslem Nového slova je dát širokou tribunu slovenské inteligenci k vyjadřování stanovisek na nejrůznější problémy politické, ekonomické i kulturní. Jak se to podaří, uvidíme.

BUDÍN: Na závěr bych položil ještě jednu otázku, a to jak se ti, s. Husáku, osobně v Praze pracuje po tolika letech? Ty jsi vlastně v Praze poprvé...

Dr. HUSÁK: Ano, když nepočítám 7½ roku kriminálu v Praze. Před válkou jsem docházel jako student na schůze v Ústředním svazu čs. studentstva, ale trvale jsem tu nebydlel. Politicky se mi pracuje dobře, jinak je to cikánský, hotelový život. Těžko je zatím vníkat do myšlení lidí, politická garnitura, která dnes v Praze je, je nová proti letům 1950. Neznal jsem většinou tyto lidi osobně, je třeba se seznamovat i s jejich způsobem myšlení. Ale jinak se mi pracuje až překvapivě dobře. Myším, že bych tu brzo zdomácněl.

HRADECKÝ: Kde ses naučil tak dobře česky?

Dr. HUSÁK: To je klad masarykovské demokracie, protože na gymnasiu, kde jsem studoval, bylo 90% českých profesorů, pak jsem četl českou literaturu, oženil jsem se s Čechkou. A konkrétní podnět, abych začal mluvit česky, jsem dostal v Ruzyni. Ti lidé tam, kromě ostatních svinstev, prováděli také to, že když jsem mluvil slovensky, dělali si takový posměch z každého slova, dokonce i nacionálně uráželi. Zesměšňovali slova, výraz, řeč. Naštval jsem se a začal jsem lámat češtinu. Protože v kriminále všechno — od referentů až po bachaře a spoluvězně — bylo české. A pak jsem mluvil česky se spoluvězněm. Neměl jsem však dodnes možnost studovat českou gramatiku.

BUDÍN: Děkuji soudruhu Husákovi za ochotu, s jakou mezi nás přišel, i za otevřeně odpovědi na naše otevřené otázky.

(Beseda se uskutečnila dne 5. června 1968.)

Reportér, č. 26, 26. 6. — 3. 7. 1968

Ludvík Vaculík Dva tisíce slov

kteří patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem.

Nejdřív ohrozila život našeho národa válka. Pak přišly další špatné časy s událostmi, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter. S nadějí přijala většina národa program socialismu. Jeho řízení se však dostalo do rukou nepravým lidem. Nevadilo by tolik, že neměli dost státnických zkušeností, věcných znalostí ani filosofického vzdělání, kdyby aspoň byli měli víc obyčejné moudrosti a slušnosti, aby uměli vyslechnout miněni druhých a připustili své postupné vystředání schopnějšími.

Komunistická strana, která měla po válce velkou důvěru lidí, postupně ji vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného už neměla. Musíme to tak říci a vědět to i ti komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak veliké jako zklamání ostatních. Chybná linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládyčtivé sobce, vyčítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím. Jejich příliv zapůsobil na povahu i chování strany, která nebyla uvnitř zařízena tak, aby v ní bez ostudných příhod mohli nabývat vlivu pořádní lidé, kteří by ji plynule proměňovali, tak aby se stále hodila do moderního světa. Mnozí komunisté proti tomuto úpadku bojovali, ale nepodařilo se jim zabránit ničemu z toho, co se stalo.

Poměry v komunistické straně byly modelem i příčinou stejných poměrů ve státě. Její spojení se státem vedlo k tomu, že ztratila výhodu odstupu od výkoné moci. Činnost státu a hospodářských organizací neměla kritiku. Parlament se odnaučil rokovat, vláda vládneut a ředitelé řídit. Volby neměly význam, zákony ztratily váhu. Nemohli jsme důvěřovat svým zastupcům v žádném výboru, a když jsme mohli, nedalo se po nich zas nic chtít, protože nemohli ničeho dosáhnout. Ještě horší však bylo, že jsme už téměř nemohli důvěřovat ani jeden druhému. Osobní i kolektivní čest upadla. S poctivostí se nikam nedošlo a o nějakém oceňování podle schopností darmo mluvit. Proto většina lidí ztratila zájem o obecné věci a starala se jen o sebe a o peníze, přičemž ke špatnosti poměrů patří i to, že ani na ty peníze není dnes spolehnutí. Pokazily se vztahy mezi lidmi, ztratila se radost z práce, zkrátka přišly na národ časy, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter.

Za dnešní stav odpovídáme všichni, více však komunisté mezi námi, ale hlavní odpovědnost mají ti, kdo byli součástí či nástrojem nekontrolované moci. Byla to moc umíněné skupiny, rozprostřená pomocí

stranického aparátu z Prahy do každého okresu a obce. Tento aparát rozhodoval, co kdo smí a nesmí dělat, on řídil družstevníkem družstva, dělníkům závodů a občanům národní výbory. Žádná organizace nepatřila ve skutečnosti svým členům, ani komunistická. Hlavní vinou a největším klamem těchto vládců je, že svou zvůli vydávali za vůli dělnictva. Kdybychom tomu klamu chtěli věřit, museli bychom dnes dávat za vinu dělníkům úpadek našeho hospodářství, zločiny na nevinných lidech, zavedení cenzury, která zabránila, aby se o tom všem psalo, dělníci by byli vinní chybnými investicemi, ztrátami obchodu, nedostatkem bytů. Nikdo rozumný samozřejmě v takovou vinu dělnictva neuvěří. Všichni víme, zejména to ví každý dělník, že dělnictvo prakticky nerozhodovalo o ničem. Dělnické funkcionáře dával odhlasovat někdo jiný. Zatímco se mnozí dělníci domnívali, že vládnou, vládla jejich jménem zvlášť vychovávaná vrstva funkcionářů stranického a státního aparátu. Ti fakticky zaujali místo svržené třídy a sami se stali novou vrchností. Spravedlivě však řekneme, že někteří z nich si tuto špatnou hru dějin dávno uvědomili. Poznáme je dnes podle toho, že odcházejí křivdy, napravují chyby, vracejí rozhodování členstvu a občanstvu, omezují pravomoc i početní stav úřednického aparátu, jsou s námi proti zaostalým názorům v členstvu strany. Ale velká část funkcionářstva se brání změnám a má dosud váhu! Má pořád ještě v ruce mocenské prostředky, zvláště na okresech a v obcích, kde jich může užívat skrytě a nežalovatelně.

Od začátku letošního roku jsme v obrodném procesu demokratizace. Začal v komunistické straně. Musíme to říci a vědět to i ti nekomunisté mezi námi, kteří odsud už nic dobrého nečekali. Je ovšem třeba dodat, že tento proces ani nemohl jinde začít. Vždyť jenom komunisté mohli po celých dvacet let žít jakýmsi politickým životem, jen komunistická kritika byla u věci, kde se dělaly, jen opozice v komunistické straně měla tu výsadu, že byla v doteku s protivníkem. Iniciativa a úsilí demokratických komunistů je proto jen splátkou na dluh, který celá strana má u nekomunistů, jež udržovala v nerovnoprávném postavení. Komunistické straně nepatří tedy žádný dík, patří jí snad přiznat, že se poctivě snaží využít poslední příležitosti k záchraně své i národní cti. Obrodný proces nepřichází s ničím příliš novým. Přináší myšlenky a náměty, z nichž mnohé jsou starší než omýly našeho socialismu a jiné vznikaly pod povrchem viditelného dění, měly být dávno vysloveny, byly však potlačovány. Nemějme iluzi, že tyto myšlenky vítězí teď silou pravdy. O jejich vítězství rozhodla spíš slabost starého vedení, které se zřejmě napřed muselo unavit dvacetiletým vládnutím, v němž mu nikdo nebránil. Zřejmě musely do plné formy dozrát všechny vadné prvky skryté už v základech a ideologii tohoto systému. Neopceňujeme proto význam kritiky z řad spisovatelů a

studentů. Zdrojem společenských změn je hospodářství. Správné slovo má svůj význam, jen když je řečeno za poměrů, které jsou už správně opracovány. Správně opracované poměry — tím se u nás, bohužel, musí rozumět naše celková chudoba a úplný rozpad starého systému vládnutí, kdy se v klidu a míru na náš účet zkompromitovali politické jistého typu. Pravda tedy nevítež, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prostruše! Není tudíž důvoda k národní ví-tězoslávě, je pouze důvod k nové naději.

Obracejme se na vás v tomto okamžiku naděje, která je však pořád ohrožena. Trvalo několik měsíců, než mnozí z nás uvěřili, že mohou promluvit, mnozí však nevěří ani teď. Ale promluvíli jsme už tak a tolik se odkryli, že svůj úmysl zlidštit tento režim musíme jedinec dokončit. Jinak by odplata starých sil byla krutá. Obracejme se hlavně na ty, kdo zatím jen čekali. Čas, který nastává, bude rozhodující pro mnoho let.

Čas, který nastává, je léto s prázdninami a dovolenými, kdy se nám po starém zvyku bude chtít všeho nechat. Vsadíme se však, že naši milí odpůrci si nedopřejí letního oddechu, budou mobilizovat své závazné lidi a budou si už teď chtít zaříditi klidné svátky vánoční! Dávajme tedy pozor, co se bude dít, snažme se tomu porozumět a odpovídat. Vzdejme se nemožného požadavku, aby nám vždycky někdo vyšší podal k věcem jediný výklad a jediný prostý závěr. Každý si bude muset udelat své závěry, na svou odpovědnost. Společné shodné závěry je možno najít jen v diskusích, k níž je nutná svoboda slova, která je vlastně jedinou naší demokratickou vymožeností letošního roku.

Do příštích dnů však musíme jít také s vlastní iniciativou a vlastními rozhodnutími.

Především budeme odporovat názorům, kdyby se vyskytly, že je možné dělat nějakou demokratickou obrodu bez komunistů, případně proti nim. Bylo by to nespravedlivé, ale také nerozumné. Komunisté mají vybudované organizace, v těch je třeba podpořit pokrokové křídlo. Mají zkušené funkcionáře, mají konečně pořád v ruce rozhodující páky a tlačítka. Před veřejností však stojí jejich Akční program, který je také programem prvního vyrovnání největší nerovnosti, a nikdo jiný nemá žádný stejně konkrétní program. Je třeba požadovat, aby se svými místními akčními programy přišli před veřejnost v každém okrese a v každé obci. Tu náhle půjde o velmi obvyklé a dávno čekané správné činy. KSČ se připravuje na sjezd, který zvolí nový ústřední výbor. Žádajme, aby byl lepší než ten dnešní. Říká-li dnes komunistická strana, že své vedoucí postavení napíše chce opírat o důvěru občanů a ne o násilí, věřme tomu potud, pokud můžeme věřit lidem, které už teď posílá jako delegáty na okresní a krajské konference.

V poslední době jsou lidé zneklidněni, že se postup demokratizace zastavil. Tento pocit je zčásti projevem únavy ze vzrušeného dění, zčásti odpovídá faktu: mi-

nula sezóna překvapivých odhalení, vysokých demisí a opájitých projevů nebyvalé slovní smělosti. Zápas sil se však jen poněkud skryl, bojuje se o obsah a znění zákonů, o rozsah praktických opatření. Krom toho novým lidem, ministrům, prokurátorům, předsedům a tajemníkům, musíme popřát čas na práci. Mají právo na tento čas, aby se mohli buďto osvědčit, nebo znemožnit. Krom toho v centrálních politických orgánech nelze dnes čekat víc. Stejně projevilý nechtě podivuhodné ctnosti.

Praktická kvalita příští demokracie závisí na tom, co se stane s podniky a v podnicích. Při všech našich diskusích nakonec nás mají v rukou hospodáři. Dobré hospodáře je třeba hledat a prosazovat. Je pravda, že všichni jsme ve srovnání s rozvinutými zeměmi špatně placeni a někteří ještě hůř. Můžeme žádat víc peněz — které lze natisknout a tím znehodnotit. Žádejme však spíše ředitele a předsedy, aby nám vyložili, co a za kolik chtějí vyrábět, komu a zač prodávat, kolik se vydělá, co z toho se vloží do modernizace výroby a co je možno rozdělit. Pod zdánlivě nudnými titulky běží v novinách odraz velmi tvrdého boje o demokracii nebo koryta. Do toho mohou dělníci jakožto podnikatelé zasáhnout tím, koho zvolí do podnikatelských správ a podnikových rad. Jakožto zaměstnanci mohou pro sebe udělat nejlip, když si za své zástupce zvolí do odborových orgánů své přirozené vůdce, schopné a čestné lidi bez ohledu na stranickou příslušnost.

Jestliže nelze v této době čekat od nynějších centrálních politických orgánů víc, je třeba dosáhnout více v okresech a obcích. Žádejme odchod lidí, kteří zneužili své moci, poškodili veřejný majetek, jednali nečestně nebo krutě. Je třeba vynalézat způsoby, jak je přimět k odchodu. Například: veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary pro ně do důchodu, stávka, bojkot jejich dveří. Odmitat však způsoby nezákonné, neslušné a hrubé, jelikož by jich využili k ovlivňování Alexandra Duběčka. Náš odpor k psaní hrubých dopisů musí být tak všeobecný, aby každý takový dopis, který ještě dostanou, bylo možno považovat za dopis, který si dali poslat sami. Oživujeme činnost Národní fronty. Požadujeme veřejná zasedání národních výborů. K otázkám, které nechce nikdo znát, ustavujeme vlastní občanské výbory a komise. Je to prostě: sejde se několik lidí, zvolí předsedu, vedou řádné zápis, publikují svůj nález, žádají řešení, nedají se zakřiknout. Okresní a místní tisk, který většinou zdegeneroval na úřední troubu, proměňujeme v tribunu všech kladných politických sil, žádejme ustavení redakčních rad ze zástupců Národní fronty nebo zakládáme jiné noviny. Ustavujeme výbory na obranu svobody slova. Organizujeme při svých shromážděních vlastní pořádkovou službu. Uslыšíme-li divné zprávy, ověřujeme si je, vysíláme delegace na kompetentní místa, jejich

odpovědi zveřejňujeme třeba na vratech. Podporujeme orgány bezpečnosti, když stíhají skutečnou trestnou činnost, naší snahou není způsobit bezvládní a stav všeobecné nejistoty. Vyhybáme se sousedským hádkám, neožirame se v politických souvislostech. Pro-zrazujeme fyzly.

Oživený letní pohyb po celé republice vyvolá zájem o uspořádání státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováký. Považujeme federalizaci za způsob řešení národnostní otázky, jinak je to jen jedno z významných opatření k demokratizaci poměrů. Toto opatření samo o sobě nemusí ani Slovákům přinést lepší život. Režim — v českých zemích zvlášť a na Slovensku zvlášť — se tím ještě neřeší. Vláda stranicko-státní byrokracie může trvat, na Slovensku dokonce o to líp, že jako „vybojovala větší svobodu“.

Veliké znepokojení v poslední době pochází z možnosti, že by do našeho vývoje zasáhly zahraniční síly. Tváří v tvář všem přesilám můžeme jediné trvat slušně na svém a nezačínat si. Své vládě můžeme dát najevo, že za ni budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu ji dáme mandát, a své spojence můžeme ujistit, že spojenecké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme. Naše podrážděné výtky a neargumentovaná podezření musí jen ztěžovat postavení naší vlády, aniž nám pomohou. Rovnoprávné vztahy si beztak můžeme zajistit jediné tím, že zkvalitníme své vnitřní poměry a dovedeme obrodný proces tak daleko, že jednou ve volbách si zvolíme státníky, kteří budou mít tolik statečnosti, cti i politického umu, aby takové vztahy ustavili a udrželi. To je ostatně problém naprosto všech vlád všech menších států světa!

Letošního jara vrátila se nám znovu jako po válce velká příležitost. Máme znovu možnost vzít do rukou naši společnou věc, která má pracovní název socialismus, a dát jí tvar, který by lépe odpovídal naší kdysi dobré pověsti i poměrně dobrému mínění, jež jsme o sobě původně měli. Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí. V zimě se všechno dovíme.

Tím končí toto naše prohlášení k dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům, vědcům, technikům a všem. Napsáno bylo z podnětu vědců.

*

Podpisy nejsou úplnou sbírkou souhlasu, nýbrž jen vzorkem z různých skupin občanstva podle toho, jak bylo koho možno zastihnout.

LL č. 18, 27. června 1968

Narodil se nám beránek

K rozkladu Oldřicha Švestky v RP (Jak to bylo?) nemohu aspoň stručně nepoznamenat, že Oldřich Švestka nemluví pravdu. Alespoň v těch pasážích, jež se týkají Svazu čs. spisovatelů a Literárních novin.

1. Tvrdí, že beseda s redakční radou LN dne 26.2. 1965 v redakci RP byla vzájemným pokusem o sblížení názorů a stanovisek a přinesla prý přece jen některé pozitivní rysy. Pravda je, že se při této besedě nikdo o sblížení názorů a stanovisek nepokoušel a pozitivní rys tu byl jen jeden, totiž ten, že se redakční rada s vedením RP silně pohádala.

2. Osobně jsem se s Oldřichem Švestkou coby 1. tajemníkem ÚV SČSS setkal v roce 1964 nikoli nejednou, nýbrž dvakrát. Byly to jalové schůzky, konaly se z iniciativy O. Š. a šlo při nich v podstatě o diplomatická setkání zástupců dvou protivních stran. Je pravda, že O. Š. na mou výtku o zcela jednostranném výběru autorů, vstupujících v RP do literárních diskusí, učinil nabídku, že otiskne v RP články i jiných spisovatelů než těch, které dosud v RP preferoval. Je pravda, že jsem tuto nabídku s patřičnou slušností kvitoval. Věděl jsem přitom dobře, že je to jen hra, diplomatický tah; že nemohu nabídku do limity odmítnout, protože bych dal O. Š. Švestkovi do úst výhodný argument, že on by rád otevřel RP nejširší obci spisovatelské, ale že Svaz spisovatelů tomu brání; a zároveň že ovšem nemá smysl kohokoli k takovému článku vybízet, protože O. Š. nikdy v RP neotiskne, co se mu nebude hodit do krámu, a spisovatelé, o něž šlo, nikdy nenapišou, co by se jemu do krámu hodilo. I O. Š. bezpochyby dobře věděl, že je to hra; nemohl přece čekat, že dejme tomu Vodička nebo Čivrný nebo Kundera mu napíší článek, který bude shodný s tehdejší kulturně politickou linií KSČ, a nemohl zároveň s čistým svědomím nabízet, že otiskne článek, který s onou linií shodný nebude. Lze jen předpokládat, že nabídku činil proto, aby mohl podle potřeby hlásat, že on není vinen roztržkou se spisovateli a sektářským chováním vůči spisovatelům obci, neboť jistí spisovatelé s ním a s RP a s KSČ spolupracovat vlastně ani nechťejí, ač se jim to nabízí, čili že všim jsou vinni jako vždy jistí spisovatelé. Nutno uznat, že to byl docela obratný tah, ovšem operovat jím ještě 19. června 1968 je už dost překérné. Tvrdí-li Oldřich Švestka, že usiloval o vzájemné pochopení a spolupráci se Svazem spisovatelů, je to nehoráznost. Nikdy o nic takového neusiloval. A je trapné, snaží-li se to dnes vmontovat do svého alibi. Nevím, jaké byly vnitřní duševní pochody a vnitrostranické konexe Oldřicha Švestky. Veřejně však svoje stanovisko a stanovisko svého listu ke spisovatelům, ke SČSS, k LN, k Hostu atd. prokázal v oněch dobách vskutku nejed-

nou; bylo to stanovisko horlivého majitele velkých pěstí a organizátora štvavých kampaní. Bylo to stanovisko, které se od tehdejšího kursu, lhostejno, zda už novotnovského nebo hendrychovského nebo auerspergovského nebo jakého, občas odchylovalo snad jen větší mírou hrubosti a výhrůžnosti.

LL č. 18, 27. června 1968

Ludvík Vaculík

Obrodný proces v Semilech

Přišel za mnou hubený mladík a žádal, abych přijel do Semil promluvit na mítink Klubu mladých. Řekl jsem mu, že na mítinky nechodím. Namítl, že bych měl udělat výjimku, protože Semily jsou nejzaostalejší okres, kam obrodný proces vůbec nedorazil. Řekl jsem mu, že to říká každý. Už Litoměřice jsou nejzaostalejší okres, Ústí nad Orlicí a mnoho jiných. A všady čekají, že někdo z Prahy jim to přijde spravit. Jen ať si to spravují sami, my jsme jen noviny, my o tom máme psát, aby to povzbudilo zas další. Mladík řekl, že oni si to chtějí spravit, ale kdybych já promluvil k lidem, že by je to spíš rozhýbalo. Řekl jsem, že ničím takovým nemíním být, a zeptal jsem se, jak ten mítink má vypadat. Bledý hubený mladík řekl, že tam bude asi devět set lidí, kteří budou dávat otázky hlavním funkcionářům okresu a případně je žádat, aby podali demisi. Tomu jsem se podívil a řekl jsem, že jako zpravodaje a pozorovatele by mě to zajímalo. — Když mladík odcházel, nechal mi svou navštívenku: Kája Hádek, reklamní fotograf, Semily.

Dne 15. května 1968 jsem zjistil, že Semily jsou teplé a mdlé městečko, kde každý jde pomalu za svým. Na asfaltu náměstí se divně vyjímalá ostrá hesla: Dubček ano, Loskot ne! — Svoboda projevu, Svoboda prezident. — Národ sobě (nevěděl jsem co). Pan Kája Hádek mi po uvítání oznámil, že okresní funkcionáři se hanebně omluvili, avšak mítink bude! Zasmál jsem se. Zeptal jsem se, zda Loskot je vedoucí tajemník OV KSČ. Ano, potvrdil pan Hádek a dodal, že Loskot ještě včera osobně přislíbil účast svou či svého zástupce na mítinku, a dnes panu Hádkovi nechal u mistra vzkaz, že porada tajemníků se usnesla, aby na mítink nikdo nechodil. Také Veřejná bezpečnost poslala omluvný list, podepsaný majorem Špátou: „Příslušníci Sboru národní bezpečnosti semilského okresu se plně staví za obrodný proces, což již vyjádřili v rezoluci odeslané ústřednímu výboru KSČ... (smích v sále později) ... Příslušníci VB se nebojí vystoupit před veřejností a obhájit výsledky své práce (smích v sále) ...“ Veřejná bezpečnost však vystoupí, až dostane řádné a oficiální pozvání od nějaké organizace Národní fronty. Zeptal jsem se p. Hádku,

jak zvali, odpověděl, že zval naprosto oficiálně, totiž osobně za Klub mladých, zbývalo mi tedy zeptat se, zda Klub mladých existuje. „A existuje ten váš Klub mladých?“ zeptal jsem se. „Ustavili jsme ho a požádali ONV o povolení.“ — „Dostali jste ho?“ Ukázal mi odpověď ONV: pravidlo se v ní, aby Klub mladých poslal zápis z ustavující schůze, oznámil složení svého reprezentativního orgánu a předložil do 15 dnů své stanoviny. „Máte ty stanoviny?“ chtěl jsem vědět. „Nemáme, to jsme právě počítali, že nám pomůžete sepsat.“ Zasmál jsem se a řekl jsem, že já přeci nemůžu a možná ani nesmím zakládat po republice Kluby mladých. Pan Hádek řekl, že klub je založený, jen stanoviny nemá. Čistě abych jim poradil.

Zamyšlen jsem přistoupil k oknu, ruce složené za zády. Přemítal jsem o tom. Ano, pokud vzpomínám, toto vždy komunisté dělávali, a rádi, když je lid požádal. Také já musím. Ale kdo je Hádek? A jaký lid má za sebou? „Kolik je vám roků?“ zeptal jsem se. „Dvaadvacet.“ — „A kolik počítáte, že tam přijde dnes lidí?“ — „Asi osm set.“ — „Jak to víte?“ — „Protože nedávno tady pořádali takový mítink ČSM. Bylo narušeno.“ — „A proč děláte druhý mítink?“ — „Protože ten jejich nesplnil účel. Loskot na každou choulostivou otázku opakoval, že je to vnitrostraničká záležitost.“ — „To vážně říká? Vždyť přeci nejsou dnes žádné vnitrostraničské záležitosti krom členských příspěvků!“ — „Však se mu lidi smáli!“

Pan Hádek mi přinesl jablko a kávu. Usedl jsem ke stolu. Ovšem nečetl jsem jakživ jiné stanoviny nežli stanoviny KSČ. Proto jsem psal: Klub mladých je ideový svazek... Ne, to dělám jen legraci! Četl jsem také stanoviny Klubu spřízněných duší při divadle Semafor. Snažil jsem se připodobnit Klub mladých takovému kulturnímu spolku: zájmová činnost, kulturní vyžití, diskuse, přednášky... Pan Hádek chtěl, aby Klub mladých byl pro lidi bez omezení věku a bez rozdílu politické příslušnosti. Zpracoval jsem to do stanov. Odmítl jsem tam však zapracovat, že KM půjde do voleb s vlastními kandidáty. Řekl jsem, že ano, zkusit to mohou, budou-li mít takovou autoritu, ovšem do stanov to nepatří. Napsal jsem, jak se volí výbor klubu, odkud klub bude získávat prostředky. A napsal jsem, jak Klub mladých zaniká: usnesením členské schůze. „Kolik máte členů?“ zeptal jsem se. Odpověděl, že členskou základnu získají právě na dnešním mítinku, kde budou rozdávat přihlášky. „Proč tady není nikdo z přípravného výboru?“ chtěl jsem vědět. „Pepík Dohnal každou chvíli přijde,“ odpověděl pan Hádek.

Přistoupil jsem zas k oknu a shlížel dolů na náměstí. „Národ sobě co?“ zeptal jsem se. „Národ má něco dát taky sám sobě, a ne pořádně někomu druhému,“ vysvětlil mi pan Hádek. „Co vám na to říkali?“ zeptal jsem se. Se smíchem vyprávěl, jak se hned druhého dne dostavilo mycí auto a svými kartáči se snažilo

umýt nápis „Dubček ano, Loskot ne“. „Co o tom soudí váš tatínek?“ zeptal jsem se. „Teď už nic. My máme to rebelantství v rodu. On je komunista, a za tohleto bojoval...“ Tu vešel soudruh Hádek do dveří. Pozdravili jsme se. „Co říkáte na činnost svého syna?“ zeptal jsem se. „No, co bych říkal. My to rebelantství snad máme v rodu!“ Soudruh Hádek, původně dělník, v padesátých letech pracovník ONV, dnes opět dělník, vzpomíná na těžkou dobu, kdy musel plnit i tak obtížné úkoly, jako bylo vystěhováání kulaků ze vsi; celá vesnice přihlížela, kulakova rodina plakala, asistující příslušník SNB odmítl přiložit ruku k dílu, proto soudruh Hádek musel sám sundat sako a vynášet z domu věci. „Otec má na tom, co se dělo, svou vinu, tak teď mi nemůže nic říkat, když já se snažím to napravit,“ řekl pan Hádek. „No jo, co já mu teď můžu říkat,“ řekl soudruh Hádek.

Poté přišel Pepík Dohnal, protože hodina se blížila. Má rovněž 22 let, je elektroúdržbářem. Zeptal jsem se, kdo zahájí. „Já tam něco řeknu na začátek a pak už se lidi rozejdou sami,“ odpověděl pan Hádek. Pocítil jsem přání nebyť na žádném takovém mítinku. „K jakým závěrům minete dojít?“, chtěl jsem vědět. „To jsme si právě s Pepíkem mysleli, že nám pomůžete dát dohromady rezoluci. Vy jste tak od péra.“ — „Já absolutně nemůžu dělat rezoluci! Vy musíte přeci vědět, co chcete!“ — „My to víme, ale nedokážeme to vyjádřit.“ Postavil jsem se k oknu a četl hesla na náměstí. „A co chcete?“ — „Aby Loskot a Putůrek šli odtamtud.“ — „Loskota nemůžete sesazovat, je to vnitrostraničká záležitost.“ — „Ale Putůrka můžeme žádat, ne? To je předseda národního výboru a nikdo ho nemá v oblibě.“ — „Můžete jen v tom případě, že tam proti němu budou vážné důvody. Rozhodně se musíte zařadit až podle situace na mítinku!“ — „To je samozřejmé,“ řekli pánové Hádek a Dohnal. — „Co budou lidé asi požadovat,“ zeptal jsem se. „Lidi budou hlavně naštvaní, že nikdo z těch panů nepříše.“ — „Pak by první bod rezoluce měl znít v tom smyslu: odsuzujeme postoj funkcionářů, které jsme pozvali a kteří nepřišli...“ psal jsem. V dalším bodu chtěl žádat OV KSČ, aby se veřejně přihlásil k Dubčekově linii tím, že začne na okrese napravovat staré chyby a křivdy. Zformuloval jsem jim to. Dále chtěli, aby byla přešetřena po právní stránce činnost soudruha Putůrka a aby odešel z funkce. Zdůraznil jsem těm hochům, že tento bod se může přečíst, jen když v sokolovně zazní hlasy v tom smyslu. Posledním bodem usnesení bylo, že shromáždění občané se neúčastní žádných voleb, budou-li v nich figurovat lidé jako... doplní se podle výsledků mítinku. „Nemůžete od stolu požadovat nic jiného, než co vzejde ze shromáždění,“ řekl jsem těm hochům opakovaně, pak jsem jim důtklivě uložil, aby nemluvíli nikde o mé účasti při přípravě usnesení, a jsem věru zvědav, jestli to dodrželi.

Když slunce zlatě zapadalo, sjela se k sokolovně

auta a sál zaplnilo asi osm set lidí. Dělnictvo a místní inteligence. Muži, ženy, staří i mladí. Rodiče s odrostlejšími dětmi. Zvědavci. Hosté z okolí. Musel jsem si připomínat, že já za to nemůžu, že já jsem přišel jako pozorovatel. Ti hoši nastoupili na jeviště, kde za dlouhým stolem usedli z celé škály funkcionářů volaných k odpovědnosti jen dva: okresní prokurátor a náčelník STB. Ano, znali svou službu. Pan Hádek v bílém svetru přistoupil k mikrofonu a obrodný proces v Semilech začal.

Byl jsem svědkem jedinečného děje, k němuž dávají dějiny příležitost jednou za uherských dvacet let. Nevím, zda to byla spíš schůze v čínské komuně nebo happening. Trpěl jsem muka trapnosti, kdy se mi chtělo záležet pod židli, a z toho zase jsem se smál.

Pan Hádek zahájil tím, že vyzval přítomné, aby vstoupili do Klubu mladých všichni, „kdo to myslí se Semilama dobře“. Když jich bude hodně, nebudou si funkcionáři příště moci dovolit nepřítit a budou tu skládat účty, „i když to pro ně třeba není nijak příjemný“. Co se týče těch, kteří se nedostavili, vyslovil naději, „že nám nebudou scházet. Budeme se snažit vaše otázky odpovědět sami“. Než však začal tento slib nenuceně plnit, vystoupil jeho spoluobojovník Pepík Dohnal a úvodem celé diskuse přečetl ten návrh usnesení, v němž se na základě diskuse požadovalo, aby se OV KSČ ihned taky přihlásil k Dubčekovi, Putůrek aby odstoupil a aby bylo zahájeno vyšetřování jeho činnosti. Neboť občané se nedostaví k žádným volbám, v nichž budou figurovat lidé jako Putůrek. — Mitink měl teď o návrhu rezoluce hlasovat, ale neměl chuti. V té chvíli se přihlásil soudruh Jinč, zaměstnanec vojenské správy a kandidát OV KSČ, a protestoval proti tomu, že se rezoluce předkládá před diskusí. Vyslovil názor, že pozvání jistě měli přijít, ovšem snad se nějak omluvili. Pan Hádek nato vyprávěl, jak byl za Loskotem, který slíbil účast, ale dnes mu po mistrovi vzkázal, že nepřijde on ani nikdo. Pak přečetl omluvný dopis náčelníka Veřejné bezpečnosti, sál se chvílemi smál.

Na písemné otázky z pléna odpovídal pan Hádek například takto: „Proč je KSČ v Semilech na chvostu, když v Praze je na čele obrodného procesu?“ — „Protože v Semilech to musí udlát někdo jiný.“ — Na otázku, jak je možné, že Putůrek zahajoval ještě prvomájovou manifestaci, pan Hádek odpověděl: „On si myslí, že když je u nás pravděpodobně demokracie, že si to může dovolit.“ Někdo se ptal, kolik je v sále tajných, pan Hádek řekl, že žádného nezvali a náčelník STB major Stříbrný od stolu potvrdil, že je tu pouze on. „Tak to je výborný,“ řekl pan Hádek, „můžeme se vesele bavit,“ a všichni jsme se zasmáli. Na dopis dělnice Františky Valentové, proč jsou na vedoucích místech v podniku Kolora nekvalifikovaní lidé, odpověděl pan Hádek, že zval i ředitele Kolory, jenž však žádné problémy nepocituje, proto nepřišel,

a pokračoval, že každá diktatura je svinstvo a nyní záleží na nás, budeme-li státem socialistickým nebo buržoazním, přičemž on osobně se kloní k tomu, aby-chom zůstali státem socialistickým, když už jim jsme, ale není nadále možné, aby to bylo pod vedením KSČ, protože v Semilech je to nejlíp vidět. Je tedy nutno založit opoziční stranu.

Tak šel kupředu tento večer, během něhož mě přišli dvakrát žádat, abych promluvil. Ale já kdepak! Takhle to přeci mělo ohromnější cenu! Několikrát jsem vyšel ven, abych se přesvědčil, že všude v přilehlých prostorách stojí dav a naslouchá. Za zády tohoto namakaného davu jsem vyslechl čísi připomínku k vyšetřovacím způsobům kapitána Tůmy z místní STB. „Podívejme se,“ zasmál se pan Hádek v reproduktoru, „a on vypadá, jako by kuřeti neublížil. Tak se mi zdá, že se toho na něj sejde víc. A on byl takovej zakřiknutej, když jsme ho zvali. On asi něco tušil!“ — Občan Naděje, člen K 231, poslal přítomnému náčelníkovi STB stížnost, jak se s ním nakládalo po amnestii. Náčelník odpovídal obšírně, že rovněž on byl překvapen odhaleními, jež přinášejí hromadné sdělovací prostředky, vyslovil rozhořčení nad krutostmi, o nichž oni na okrese nevěděli. Byl ze sálu napomenut, aby mluvil k věci, na níž je tázán. Pomyšl jsem si, v jaké hrozné nejistotě musejí žít asi tito lidé po celé republice, jaké to zvláštní ochromení na ně přišlo od hlavy v Praze, že tento náčelník STB říká: „Bylo i hodně případů, a to by mi mohli přátelé tady z K 231 potvrdit, že mezi nimi byli skuteční špióni, teroristé i sabotéři.“ V boji proti nim položilo své životy na 300 příslušníků bezpečnosti. „Ty životy také už nikdo nevrátí,“ řekl soudruh Stříbrný, ale byl sálem napomenut a pokusil se pokračovat, byl však znovu napomenut panem Hádkem. „Když chcete,“ pravil náčelník STB, „tak bude po vašem.“ A řekl, že za jeho působení nedošlo v Semilech k nezákonnému jednání STB. Znovu byl přerušen a vysmát, když prohlásil, že ani dopisy se nečetly, ani telefon neodposlouchával. Mohl říci cokoli, nemohl mít úspěch. Někdo může říci cokoli, není mu to nic platno. Jenže se — na jak dlouhou asi chvíli? — změnil nositel zájmena někdo.

Přihlásil se občan Chalabala, dělník, a vyprávěl, jak byl po amnestování zastrašován a brzy znovu uvězněn na základě falešných svědků. Jmenoval je: Novotný a Váňa. Na dotaz ze sálu, který Novotný: starý Novotný z Podmoklic. A dostal úhrnem 27 let (úžas v sále) a nemůže pochopit, jak proti němu mohla svědčit taky slečna Hendrychová a slečna Kosarová, ale nediví se, že proti němu svědčil fotograf Hilgr, ten profesionální uduvác.

Lidé při takových vystoupeních pozorovali náčelníka STB, já však jsem celý večer nejvíc sledoval okresního prokurátora, menšího černého mužíka, který se tam každou chvíli šklebil do hrsti, jak se baví a myslí si cosi.

Na kruhovou náves (chvílemi mi to připomínalo soud kmene) vystoupil k ohni bývalý vězeň a pověděl, jak mu úřednice ONV paní Stehlíková znemožňovala najít si po propuštění z vězení práci. A hle, ona byla také v davu a šla se temperamentně hájit. Ostrá konfrontace, v níž oba trvali na svém. Kruh kolem objektivně mlčel. Přišla připomínka, že je třeba rehabilitovat také profesora Danička, který byl tenkrát vyhozen ze střední školy, kde je nyní ředitelkou soudruška Tichánková, a přeložen na zapadlou školu.

Občan Křapka, soukromý rolník, prudce vylíčil, jak chtěl jednou v zimě jít na brigádu do lomu. „Jelikož jsem nepostačil platit pokuty, který mně dával Petr Putůrek, ten darebák (*ohlas v sále*), jelikož jsem nechtěl jít do JZD. Tak abych ty pokuty moh zaplatit, přijdu k paní Stehlíkové a ona povídá: Ne! Jedině na drenáže půjdet! — Já povídám, paní, to nemůžu, já mám regma, na vodu nemůžu jít. Tak jsem nesměl ani do lomu, víte? A Poláček, Petr Putůrků a Kratochvil — to jsou pěkný čísla (*velikánský smích*), říkám veřejně: Dvakrát jsem byl zavřenej, budu teď potřetí, a pak tam půjdou ty darebáci všechny!“

Teď měli ti mladici přijít se svou rezolucí! — Teď však přišel soudruh Zelinka, pracovník OV KSČ. Byli v sále i oni. Pokusili se asi čtyřikrát obhajovat KSČ. Ačkoli to dělali naprosto nedostatečně, šál proti nim nebyl nijak zaujat. Spíše se oceňovalo, že přišli. Obec se nedala nějak zvlášť vydráždit k protikomunistickým výlevům. Obec je zakřikovala, jen když takovým tím smutně obehnaným, povinným způsobem napadali první republiku a Masaryka. Řekl bych, že většina lidí nespojovala zkompromitované funkcionáře neodčitelně s komunistickou stranou, ba kdyby v takové náladě a situaci (nevím, jaká je v Semilech nálada a situace dnes) nějaký stranický orgán sám přišel a odvolal nemilované hodnostáře, získala by komunistická strana novou autoritu téměř stejným primitivním způsobem jako v roce 1945. Naštěstí toto nikde na okresních sekretariátech nepochopili, naštěstí vzdorují a kladou odpor, takže lid je nucen důsledněji promýšlet, jak vyjít s komunistickou stranou. Kdyby byli ve všech okresech udělali funkcionáři rychle takový slušný puč, jako udělal ÚV KSČ, toto demokrizační hnutí nebylo by se rozrostlo. Nyní tu soudruh Zelinka, tajemník OV KSČ, tvrdil, že „co náš ústřední výbor pustil dolů, to je už dřívě, teď je tomu téměř rok, když se připravovalo toto“. Odmítl za smíchu přítomných tvrzení, že úpadek hospodářství zavinila strana, a skončil lidovou moudrostí, že „kdo nic nedělá, nic nezkaží“. — Lidé začínali opouštět zvolna mitink.

Ale musím se zmínit o pozoruhodném projevu soudruha Nyklíčka, předsedy místní organizace ČSM: Připadá mi podivné, že táž generace, která ho dvacet let učila, kdo je zrádce a lotr, teď dává poučení opačná. On odmítá tak rychle měnit svá hodnotící

měřítka. Je pohoršen tím, že ve všech diskusích sotva slyší promluvit komunisty. Neuznává tento Klub mladých, protože nemá důvěru v pana Hádku. Vždyť kdo je pan Hádek? Víme všichni, že má ve svém rejstříku vykradenou lékárnu a že pomohl tenkrát jednomu starému pánovi do Jizery. Lidé jako pan Hádek nemohou stát v čele žádné organizace. (Potlesk.)

Pan Hádek především odmítl tvrzení, že toto shromáždění někdy soudruha Nyklíčka něčemu dvacet let učilo. To ho učila komunistická strana, která se řádně zprofanovala. Ať se ve svých rozpacích obrátí na stranu, tam ať mu to vysvětlí a nás nestraníky ať nechají na pokoji. Za všechno, co se stalo, může jediné KSČ, protože každého, kdo proti tomu promluvil, dala zavíť. (*Taky potlesk*). — S klidnou tváří a jakoby i s důvěrou vyslechl obec toto objasnění páně Hádkovo: „Ano, vykradl jsem lékárnu, ale tenkrát jsem byl mladší a udělal jsem to z blbosti. Věřte, že dnes bych to už neudělal! Poněvadž jsem rozumnější. A co se toho pána týče, kterého jsem shodil do řeky, soudruh Nyklíček tu nefekl, proč jsem ho tam shodil, a že jsem k tomu měl dobré důvody. Jestliže jsem byl syčák, tedy jsem tento Klub založil proto, že už syčák nechci být.“

V řadě lidí promluvil zevrubně profesor Daniček, aby vysvětlil osudy své rodiny po tom, co byl vyhozen ze školy, kde je nyní ředitelkou soudruška Tichánková. Ukázal pohled na všem nám známé školské úkazy: žárlivost, fevnivost, závist, zbabělost, služebnost.

Mohutným číslem večera pro mne byl občan Tomíček, mladý dělník, který se v té kleté době nedostal na studia. Jeho řeč byla perfektním táborovým vystoupením, jaké pamatuji z dob předúnorových. Dovolte mi z jeho řeči vyjmout:

„Vážení přátelé, vážení spoluobčané! Měli jsme mezi sebou mučedníky, máme mezi sebou mučitele. V těchto dnech se často seznamujeme s životopisy vynikajících lidí, kteří mnoho vytrpěli. Seznamy mučedníků rostou, jejich mučitelé zůstávají neznámí. Nejdražší lidé nám odešli, vrahové žijí mezi námi. Ústřední úřady jako by o nich nic nevěděly. A proti těm, o nichž se ví, se postupuje neuvěřitelně liknavě. Na bezpečnost, která pro nás znamená nebezpečnost, se rozhodně spolehnout nemůžeme.“ (*Potlesk*). — Potlesk často přerušoval jeho mistrnou řeč, při níž jsem chvílemi trnul ze starých zásob a vážně čekal, kdy začne pracovat rušička. Ohlížel jsem se po lidech. „Komunistickou stranu Československa je nutno považovat za zločineckou organizaci, kterou skutečně byla, a vyloučit ji z veřejného dění, ať se její současní představitelé dělají sebebezcími. Jistěže budeme chtít hnát komunisty k zodpovědnosti za zruinované hospodářství...“ Dával jsem se na prokurátora. Byl vrcholně zaujat! — Občan Tomíček kromě KSČ zavrhl i ostatní strany, které se zkompromitovaly za komunis-

tické hrůzovlády. Vyslovil názor, že i příští volby budou fraškou, jenže méně nestoudnou. Ve velkém omylu však žije ten, kdo považuje všechny komunisty za špatné a všechny nekomunisty za dobré. Kdo je opravdu dobrý, pozná se, až bude komunistická strana demokratickou cestou zbavena výsadního postavení. Velký potlesk — a přihlásil se prokurátor. Z jeho velké řeči dovolte mi vyjmout:

„Vážení přátelé, já jsem považoval nejen za služební, ale i za občanskou povinnost sem přijít, abych zaujal stanovisko a odpověděl na dotazy, budou-li. Rozhodně nevolí správnou cestu nikdo, kdo strká před takovýmto shromážděním hlavu do písku... Současný demokratizační proces je skutečně v zárodku. Na toto, co se zde odehrává, nesmíme být příliš citliví. Já se domnívám, že zakřikování v samotném zárodku demokracii asi neprosí. Pravděpodobně nebudeme moci být citlivými ani na některá příkrá slova, která odtud zazněla. Ano, v zápalu řečnického projevu se řeknou věci, za které činit takového občana odpovědným by nebylo ani demokratické, ani spravedlivé...“ Prokurátor Jiří Kunik dále vyslovil přesvědčení, že zvláště mladí lidé mají právo slyšet, vědět, žádat vysvětlení od těch, kteří jsou svědky. Demokracii se budou muset učit všichni. Revoluce vynáší na povrch i spodinu, z čehož plynou případy násilného jednání a kariérismu, jaký tu odhalil například profesor Daniček. Režim, který byl budován na průměrnosti, musel vést k odstraňování schopných. Schopný rovná se nepohodlný. Potlesk! Ani třídní boj však nemá užívat špatných prostředků. „Já se domnívám,“ pravil prokurátor, „že v současném období by se na stranickém školení měli členové dovídat, co je to charta lidských práv, ke které se chce také naše republika přihlásit.“ (Potlesk.) — Prokurátor odpověděl na některé dotazy, na některé nemohl, o těch řekl, že si je poznamenává.

K mikrofonu přikročil starý muž. Šedivý, ustaraný. Byl to pan Tichánek, otec ředitelky školy. Se smutnou podrobností tiše začal vysvětlovat, co udělala dcera, jaké byly poměry na škole, co dcera, co se žádalo, co dcera, jaké byly předpisy, že dcera se niče nedopusťtila, proč ve skutečnosti musel odejít profesor Daniček a že ani nebyl poškozen na platu — smutně jmenoval základní platy a příplatky za hodiny navíc — lidé pomalu opouštěli sál... „Ono vás to nikoho nezajímá,“ pravil pan Tichánek do unaveného mikrofonu, „ale já musím vysvětlit, že dcera...“ pokračoval tiše a stále osaměleji. Neboť vyprázdnilo se i jeviště.

A když pan Hádek konečně znovu dal k hlasování onu rezoluci, zbylo tam z osmi set asi sedmáct občanů, takže to bylo trapné ještě jednou. Tak skončil mítink, který někdo svolal musel.

(Podle poslední zprávy byl p. Tomíček v parku napaden a s. Putůrek p. Hádku žaluje.)

LL č. 18, 27. června 1968

Jan Patočka

O principu vědeckého svědomí

Na podstatu vědy, její smysl a hodnotu se názory hluboce liší podle filosofického zaměření. Tyto otázky souvisí s nejhlubšími, věčnými, pravděpodobně navždy nedořešitelnými otázkami povahy vědění o smyslu pravdy, jež se obnovují podle toho, jak si člověk během dějin uvědomuje sám sebe, způsoby své podmíněnosti a možnosti své svobody. Běží-li však o to uvažovat o úloze vědy ve společnosti, pak nashtě není třeba příliš sestupovat do těchto hloubek. K tomu není tolik třeba zabývat se tím, čím je, jako tím, co dělá a jak postupuje.

Pro dnešní situaci vědy v odlišnosti od toho, čím byla ještě v 19. století, je charakteristické, že zasahuje do života nás všech. Vrcholné speciální vědění hlavně přírodovědecké, ale stále větší měrou i sociálně vědné, ovlivňuje každého jednotlivce, jak patrně na moderních průmyslově vedených válkách, na vlivu atomové situace na rozdělení světa, na roli výzkumu veřejného mínění v politice. Protože v posuzování bohatství národů ustupuje hledisko výrobních statků proti hlediskům výrobního potenciálu, stává se věda ve své technické podobě rozhodující výrobní silou vůbec. Proto ovládání vědy, její organizování, nabývá přednostního významu. Vznikají obří instituce, s nimiž pod jménem institutů a akademií se setkáváme v různé míře všude. Náklady na vědu v kulturních zemích stoupají a bývají dokonce považovány za jedno z kritérií civilizačního stupně. Odtud však též ten neslýchaný nápor na vědu zvenčí, který v historii nemá rovněž analogie.

V počátek novověku až do 19. století byl nátlak prováděný na vědu od Galileiho po darwinismus v podstatě ideový, byla to nábožensko-ideologická obrana proti nebezpečným názorům. Dnešní nápor není jenom názorový, nýbrž především praktický: nápor hospodářský a politický, kdežto názorový nápor pouze slouží těmto dvěma; tak bylo například možno pozorovat v době známých diskusí o biologii nebo o jazykovědných člancích, že obsah tezí oficiálně vnučovaných byl méně důležitý než to, aby vědeckého pracovníka vnitřně znásilňovaly, lámaly a učinily proto totálně povolným, mobilním a disponovatelným. Zvlášť zálučná je forma vnějšího ovládní, k níž dochází ve jménu a pod ochranou hesla vědecky řízené společnosti. Toto heslo zakrývá totiž dvojsmyslnost slova o vědeckém řízení, které může znamenat řízení pomocí vnějších vědeckých výsledků a řízení se vnitřním principem vědy. Výsledky mohou být aplikovány bez kritiky a věcného porozumění. Vnitřní proces vědy se naopak s kritičností a věcným porozuměním kryje. A zde je místo, kde třeba pohovořit o zásadách tohoto vnitřního procesu.

Vědecký postup je ve svém jádře uvědomělá, aktivní objektivace. Ve vědách se zbavujeme toho subjek-

tivního, perspektivního, soukromého prvku, který patří k naší situaci ve světě a k původní praktické orientaci v něm. Tento boj proti privátní situačnímu prvku je v přírodovědách co možná radikální, ve vědách historickosociálních jsou mu od prvopočátku vytýčeny určité meze: historický svět je obecně lidský, přírodovědný chce být ryze věčný, i když to je podle pravděpodobnosti úloha nekonečná a nesplnitelná. Tento proces objektivace je nadindividuální, předpokládá spolupráci a tradici, předávání objektivního vědění od jednotlivce k jednotlivci a z generace na generaci. Usiluje, aby dosáhl objektivitu, je si vědecký pracovník vědom své subjektivity a obětuje ji, dává ji všanc; činí ji problematickou. Tento otazník nad sebou samým, stále provizórní, v němž žije, je duch vědecké práce, vzduch, bez něhož není sebou samou a hyne.

Odtud plyne důsledek, že věda nejsou *výsledky*, nýbrž *proces*, v němž je každý výsledek vždy znovu vystavován kritice. Instancí, která rozhoduje, není nic osobního ani společenského, nýbrž předmět vědy, *věc sama*. Věc sama ve své čistotě je však až na konci asymptotického procesu ustavičné sebekritiky. Tento požadavek stálého sebepřezkoumávání patří k povaze vědy. Nad vědeckým pracovníkem stojí tedy stálý požadavek. Proto lze mluvit o tom, že plnění vědeckých úkolů závisí na *principu vědeckého svědomí* — rozumíme-li svědomím to, co na nás klade požadavek správného jednání a přezkoumávání, zda naše skutečné jednání odpovídá normě správnosti. Princip vědeckého svědomí lze formulovat jednoduše: Jedinou instancí, kterou může a musí uznávat vědecký pracovník při stanovení svých soudů, je diskuse kompetentních, řízená zřetelem čisté věčnosti.

Vědecké svědomí je něco jiného než princip svobody vědy, náleží-li k této svobodě možnost svobodného individuálního vytyčování tematicky, svoboda hlásání jejích výsledků atd. Ať běží o základní teorie či o aplikace, o tematiku zvenčí danou nebo problém vědeckým inženýrem svobodně objevený, platí princip vědeckého svědomí zcela stejně. Rovněž je nezávislý na vědeckém oboru, historickém stavu a stupni objektivace dané vědy, takže platí pro disciplíny, kde osobnost ingerence je minimální, jako matematika, i pro ty, kde je osobnost nutně relevantní, jako historie a filosofie. Vyplývají z něho i některé jiné dalekosáhlé důsledky, jako podstatná internacionalita vědy, její neslučitelnost s dogmatismem náboženským i politickým atd. Je to princip formální, tj. lhostejný k jakékoliv látce, a hypotetický, tj. platí pouze pro ty, kdo pro sebe uznávají za závaznou hodnotu vědecké práce a vědecky stanovené pravdy, takže nemůže sám sloužit k odůvodnění těchto hodnot. Zato dobře slouží k definici skutečného vědeckého pracovníka. Vědcem nemůže být, kdo tento princip reálně neuznává, i když na oko, na čas a pro určitou příležitost „vědecky

pracuje“, tj. vykonává podle svého talentu a vyškolení jisté myšlenkové úkony, dosahuje přitom určitých výsledků atd. Tak je možno se stát a být *vědeckým byrokratem*, ale nikoli *vědeckou existencí*, která zodpovídá za to, co dělá.

Jedním z příznaků takové existence je uvedení *nedůlnosti* principu vědeckého svědomí. Tento princip je sice základem *vědecké individuality*, ale zároveň zakládá vědeckou *solidarititu*. Spojuje vědecké pracovníky jakožto svobodné bytosti.

Vědecký byrokrat může být nadanější, a proto i ve výsledcích úspěšnější než vědecká existence. Výsledky mohou zakrývat rozdíl mezi vědou pravou a potenciálně nebo aktuálně zkorumpovanou. Potenciální korupce se projevuje např. v uzavření do zájmů partikulární vědy: třeba pracovník v přírodovědě nepociťuje solidaritu s těmi, kdo v duchovědě podléhají usměrňovacímu nátlaku: sluní-li se přitom v přízni mocných, kterým dodává prostředky jejich síly, neuvědomuje-li si, že se stává spoluúčastníkem tohoto nátlaku krávkou svou lhostejností a napomahačstvím, pak od potenciální korupce nastává přechod do reálné, aktuální. Při tom všem zde mohou být i vnější úspěchy a rezultáty, a přece je věda tohoto druhu vnitřně mrtvá, připravena pro ránu z milosti, která může dopadnout kdykoli, jakmile si deformující zásah zvenčí vybere k demonstraci své všeládnosti náhodou právě obor úspěšným „vědcem“ zpracovávaný. Zárukou vědeckého svědomí není tedy vnější úspěch, autorita a postavení, ty naopak samy o sobě budí jeho podezření. Zvlášť na místě je takové podezření tam, kde příslušná instituce byla v život vyvolána nikoli vnitřně spontánním činem vědecké iniciativy, nýbrž aktem vůle mocných organismů vědecky nekompetentních. Proto je zaslepené a naivní, když někteří činitelé, od nichž veřejnost požaduje účty z jejich vědecké morálky, poukazují na svou obranu na dobré fungování ústavů, na všelijaká mezinárodní uznání atd. Ukazují tím pouze, že jsou naprosto necitliví na problém a že jsou zásadně neschopni k tomu, nač pretendují.

Zdá se mi však, že na druhé straně z předchozího vyplývá závěr, že *k projevu, ochraně, rozvinutí vědeckého svědomí se musí vědeckí pracovníci sdružovat*, že k tomu, aby mohli vědecky pracovat, nepostačí, aby jim společnost dala pracovní místa, ústavy, školy atd. Musí jim naopak ještě zaručit tuto možnost sdružovat se *jako osobnosti* k ochraně svých morálních zájmů i těch zájmů jiných, které z morálky vyplývají a s nimi souvisí. Tuto záruku jim nemůže dát jinak než tím, že jim nejen zákonitě vyhradí možnost takto se sdružovat, nýbrž že se neméně zákonně zaváže, že ve všech záležitostech vědy se dotýkajících bude slyšet a respektován hlas této organizace vědeckých osobností.

Takový se mi zdá být hlubší smysl toho svazu vědeckých pracovníků, jehož přípravný výbor a pro-

gramová komise začaly nedávno pracovat. Naši vědeckí pracovníci si uvědomili nejen, že vědecké instituce a organizovaná činnost v nich je nereprezentují, nýbrž naopak brání tomu, aby se jejich hlas svobodně uplatnil na historických křižovatkách našeho života; uvědomili si též, že bez iniciativy k obraně vlastních práv jakožto vědeckých osobností, k obraně vlastních morálních zájmů, visí vnitřní podstata jejich vědecké činnosti ve vzduchu, že je vydána stále témuž ohrožení, jako bylo to, jehož nepěkné výsledky a masivní doklady z nedávné doby jsou v paměti všech. Účastníci tohoto podniku si nepřejí, jak si snad někteří představují, prostě změnu na vedoucích pozicích. Nechtějí jednu byrokracii vyměnit jinou. Chtějí odstranit byrokratizaci vědy vůbec. Praktiky těch, kdo se za každou cenu udržují v čele institucí, ať patří docela zřejmě k fázi zkorumpování vědeckého svědomí, vzbuzují u nich útrpnost a rozhořčení nad necitlivostí k otázce bytí a nebytí vědy u nás.

LL č. 18, 27. června 1968

A.J. Liehm O koho se opřít

Donedávna jsem se nesetkal s žádným příslušníkem KANu, jaksi jsem proměškal obrodnou příležitost. Až onehdy v Karlových Varech. Pozvali mě na svou schůzi a mně přišlo, že je to čest, když dnes nestranici pozvou sami od sebe komunistu na kus vážné řeči. Byl to hezký večer, a navíc politická schůze, po jakých se mi v uplynulých letech často stýskalo, třebaže schůzí nebývalo málo. Mluvílo se věcně, konkrétně, všichni účastníci toho večera měli zřejmě chuť angažovat se pro pokrok a rozvoj země, která je jejich vlastí, a přitom neměli jazyky prosáklé politickou rutinou a hlavy unavené tolika lety marných slov do hluchých uší. Události posledních měsíců u nás brali vážně, netoužili po hecu ani po moci, ale po upřímném, otevřeném partnerství, prostém úskoku a nástrah. A po právě takovém slově.

Na té schůzi vstal toho večera muž, jehož jméno jsem zapomněl, ale jeho slova opakuji od té doby do omrzení každému, kdo je ochoten je poslouchat. Jsem z vesnice nedaleko odtud, říkal. Je tam 75% dělnického obyvatelstva. Před časem jsme založili KAN a našimi členy se stalo 70 proc. obyvatel obce. Zvolili mne předsedou a společně s několika dalšími jsme vypracovali pracovní program, obsahující řadu návrhů na řešení místních, komunálních problémů. S tímto programem jsme šli za funkcionáři KSČ i za členy národního výboru. Je nás tolik a tolik, řekli jsme, nechceme ani vaše místa, ani vaše funkce, ani vaši moc. Ale chceme, abyste si s námi sedli, uznali nás za partnery, abychom u jednoho stolu projednali naše návrhy a dohodli se, jak bychom společně mohli uskutečnit všechno už-

tečné, co je v nich obsaženo. Odmítli s námi jednat. A odmítají dodnes. Už víc než dva měsíce.

Co máme dělat? zeptal se. Je tohle ta ruka nabízená ke spolupráci každému, kdo to s republikou myslí upřímně? Pochopíte, my už nikdy zpátky necouváme. Můžeme být trpěliví, ale lidem trpělivost dochází. Nezmění-li se něco, dojde ke konfliktům. A naše vina to nebude...

Co jsem měl odpovědět? Řekl jsem, že to je přechodný stav, že přece oni ty své místní funkcionáře znají a já taky, že jsou mezi nimi jistě takoví, kteří by se rádi zabarikádovali za svou místní mocí a nikoho k ní nepustili, ale že většina z nich prostě čeká, až jim někdo poví, co mají dělat, protože byli léta zvyklí provádět jenom, co se jim řeklo shora, a že já jsem přesvědčen, že to slovo shora brzy přijde, že nemůže nepřijít, že je přece nelze odkládat... atd. Oni se na mne dívali, jako se dívají lidé, kteří by rádi uvěřili, ale nemohou.

Věděli, že za nikoho nemluví, ale já přece všechno, co jsem jim řekl, cítím jako svou odpovědnost. A ta mě tíží. Stále víc. Po tom bezradně prázdném zasedání vedení Národní fronty, které vypadalo (aspoň podle novin), jako by se konalo v půli ledna a nikoli v polovině června. Věc se mi zdála tak jasná, tak srozumitelná, tak jasně pochopitelná. Chce-li vedení KSČ skutečně rozdrtit komunistickou pravičáckou reakci, která tak zkompromitovala stranu a socialismus, a dovést zemi k národnímu usmíření, v němž budeme moci začít všichni společně a líc, musí se přece opřít nejen o tu velkou část, a snad skutečně většinu členů strany, které o tohle upřímně jde, ale také o masu angažovaných nestraníků, kteří jsou jeho přirozeným a spolehlivým spojencem, protože chtějí docela zřejmě totéž. Socialistická reakce bude v tu chvíli rozmetána a s ní i jediná šance té nesocialistické.

Jenže... Minulý týden jsem slyšel (z dobře informovaných úst), že na aktivu Lidových milicí v Ruzyni připomněl jeden z řečníků za předsednickým stolem vnitrostranický žertík o komunistech skalních, vodních a lesních a zvučně prohlásil, že strana se dnes musí opřít právě o ty první. Minul zřejmě především přítomně. Prosim, každý se opírá, o koho chce a o koho může. Osobně nepatřím k žádné kategorii z anekdoty, takže se mne to vlastně netýká. Ale snad to řečník ani tak nemyslel, snad to říkal jen vzhledem k obecenstvu, snad by to před jinými posluchači řekl zase jinak. Jenže o to právě jde. Lidé si dnes totiž všechno povědí, a když to půjde takhle dál, nebudou zítra věřit už zase nikomu. A nic. Ale nejde jenom o to. Proti názoru, o jehož správnosti jsem přesvědčen, že totiž hlavním problémem naší politické situace je, jak se KSČ dokáže postupně a bez otřesů rozdělit o moc s ostatními — stojí názor jiný. Podle něho je i naše situace situací klasického boje o moc, o udržení moci. Takový názor musí pochopitelně počítat především se skalami, s pretoriány, s úskokem a lstí. Není pochyb, že

takto chápaný boj o moc zastánci tohoto názoru vyhrají. Jenom se bojím, že s takto dobytou či uhájenou mocí zůstanou ještě mnohem víc sami než jejich předchůdci. Takže ta moc nikomu k ničemu nebude a zápas o ni půjde dál, už zase jinak.

Pořád si ale myslím, že to snad není tak. A čekám už stejně netrpělivě jako oni, jaká bude odpověď na otázky účastníků té schůzky KAN.

Ale co kdyby se zkusilo nečekat. Kdyby se našli komunističtí funkcionáři a funkcionáři národních výborů, kteří nebudou čekat, až se jim řekne, a sami začnou otevřenou spolupráci se všemi, kdo jsou k takové spolupráci hotovi. Modelové situace, které tak vytvoří, mohou velice pomoci politickému centru při osudovém rozhodování.

LL č. 18, 27. června 1968

Pavel Kohout

Jak budu oběšen

Ve dvě v noci z pátku na sobotu mne zavolał jistý pan Novák, jak se představil, aby se mne zeptal, kde chci viset.

Zamyslel jsem se. Poté jsem mu popravdě odpověděl, že vlastně vůbec nechci viset.

Zachechtal se a pravil, že na mém názoru možná záleželo dřív, avšak nyní že se mne nikdo nebude ptát.

Mezitím jsem se probudil úplně a otázel se ho, proč se mne tedy ptá na takové podružnosti.

Začal mi spílat řka, abych nemyslel, že nás nějaký figl zachrání před novou Budapeští. On, pan Novák, že je určen k tomu, aby se postaral o mne.

Vyslovil jsem otázku, mám-li sejít na ulici, anebo dostaví-li se on do mého bytu.

Nato mi oznámil, že mě ta sranda brzo přejde, a bez pozdravu zavěsil.

V sobotu mi byl poštou doručen dopis, podaný bez zpáteční adresy v Praze 9.

Jistý soudruh Morávek mi v něm sděluje jménem dělnické třídy, že jsem sionista i revizionista v jedné osobě. Soudruh Morávek má dobré zprávy, že jsem navíc rovněž agentem mezinárodního imperialismu. Poté, co moji lidé provedli puč v ÚV KSČ, vydám vbrzku pokyn, abychom byli připojeni k západnímu Německu.

Soudruh Morávek prohlašuje, že však tomu spolu s dělnickou třídou závčas zabrání, a končí ujištěním, že lucerna pro mne jest již připravena.

Nedá se rozhodně říci, že by politické dění v naší vlasti postrádalo zajímavosti.

Moje osobní situace je ovšem dosti komplikovaná.

Pan Novák i soudruh Morávek jsou zřejmě prochnuti stejnou mírou ušlechtilých pohnutek. Vzniká pro mne otázka, komu z nich mám dát přednost.

Představuji si, jak to bude probíhat, jestliže se shodou okolností dostaví oba ve stejnou dobu.

Soudruh Morávek slíbil přijít s dělnickou třídou, ale ani pan Novák výslovně neřekl, že mne navštíví sám.

U mého domu se tedy patrně setkají dva zástupy.

Budu-li dotázán, musím samozřejmě podle pravdy říci, že pan Novák se ohlásil dřív. Pak už záleží jenom na tom, zda to soudruh Morávek uzná.

Horší situace nastane, jestli se mě nikdo nezeptá. Tehdy musí obě strany vyložit své argumenty.

Pan Novák začne reklamovat svůj nárok na mne obviněním, že jsem psal ódy na Stalina.

Soudruh Morávek bude zdůvodňovat své přednostní právo tím, že jsem napsal Žarižové noci.

Pan Novák uvede, že jsem byl v ústředním výboru Svazu mládeže.

Soudruh Morávek namítne, že jsem byl v ústředním výboru Svazu spisovatelů.

Pan Novák prohlásí, že jsem zaprodanec Moskvy.

Soudruh Morávek prohlásí, že jsem zaprodanec Západu.

Pan Novák vykřikne, že jsem zradil demokracii.

Soudruh Morávek vykřikne, že jsem zradil revoluci.

Pan Novák se rozzlobí.

Soudruh Morávek se taky rozzlobí.

Zástupy začnou mručet. Bude se schylovat k bitce. Tehdy přijde má veliká chvíle.

Zavolám na ně z okna, že jsem žid.

V ten moment se obě strany dohodnou a mé věšení proběhne už bez dalších svízeli v radostné čínorodé spolupráci všech.

Nejlepší na tom bude, že já vůbec nejsem žid.

Ale to jim neřeknu. Pro jeden živůtek nelze vydat všanc jedině pojitko mezi panem Novákem a soudruhem Morávkem. Budu se loučit s hřejivým pocitem, že jsem se zasloužil o jednotu obou nejextrémnějších křídel naší společnosti.

LL č. 18, 27. června 1968

MILAV STANOĞ

Právo na práci

Slyšíme občas, že v obrodném procesu se zapo-
miná na sociální zájmy dělnické třídy, že se přednost-
ně řeší zájmy intelektuálů, nebo dokonce že nová
politika jde proti „dělnické politice“, prosazované za
starého vedení KSČ. Je tedy otázka, zda staré vedení
KSČ skutečně provádělo ucelenou dělnickou politi-
ku, zda se tu nevyvolávají jen nové iluze. Chápeme-li
dělnickou politiku jako politiku KSČ nebo státu
k uspokojování základních potřeb dělnictva, jako po-
litiku realizace zájmů dělnické třídy, musíme si položit
otázku, zda KSČ nebo vláda skutečně měly v posled-
ním desetiletí propracovaný, cílevědomý sociální
program, zda měly program dělnické politiky. Nebyly
to převážně jen velmi obecné proklamace, jen všeo-
becná hesla, například o neustálém růstu životní
úrovně, o růstu reálných mezd atd., s nimiž se rozchá-
zela konkrétní sociální politika? Lze s plným přesvěd-
čením označit některá vládní opatření, nadekretova-
ná nebo schvalovaná nejvyššími politickými místy, za
cílevědomé, progresivní, systematické provádění so-
ciálního programu dělnické třídy?

I na poli sociálně právní úpravy nalezneme mnoho
důkazů o skutečné povaze takzvané dělnické politiky
uplynulých let, již se dnes někteří lidé dovolávají.

1. Právo na práci a politika plné zaměstnanosti

Mezi nejoslavovanější úspěchy, jimiž se dosavadní
vládní skupina nejvíce vychloubala, patří právo na
práci. V ústavě z roku 1960 se honosně proklamovalo
— ač to tam nepatří — že právo na práci je zajištěno
celou socialistickou hospodářskou soustavou, která
nezná hospodářské krize ani nezaměstnanost...

Jaká však byla skutečnost?

Podle převládajícího pojetí, deklarovaného napří-
klad v Chartě lidských práv OSN, znamená právo na
práci možnost zvolit si svobodně zaměstnání za pří-
měřenou odměnu, právo získat práci v mezích společ-
enských možností nebo peněžitou podporu v nezaměst-
nanosti, která by zajistila životní úroveň přimě-
řenou základním potřebám moderního člověka.

Právo na práci není samoučelné. Je to prostředek,
který má každému občanu zajistit na jedné straně
podíl na národním důchodu, úměrný jeho schopnos-
tem a fyzickým možnostem, na druhé straně plně
uplatnění vlastní osobnosti. Právo na práci je spolu se
zákazem vykořisťování člověka člověkem jeden ze
základních nástrojů sociální emancipace člověka.

Socializací národního hospodářství, odsunem
Němců, politikou extenzivní industrializace se podařilo
velmi rychle odstranit nezaměstnanost a dosáhnout
plné zaměstnanosti. Brzo nastal nedostatek pracov-
ních sil. To byl jistě úspěch socialismu. V posled-

ních letech však vlivem praxe nucených prací, čistek,
systému kádrových posudků, kádrových nomenkla-
tur, kádrových „stropů“, nešetrně prováděných „ná-
borů“ atd. přibývalo lidí, kteří měli jen omezenou
možnost svobodné volby zaměstnání, jež by vyhov-
ovalo jejich znalostem, schopnostem, talentu, možnos-
tem. V některých oblastech národního hospodářství,
jako například v zemědělství, se svobodná volba za-
městnání omezovala i přísnými administrativními
opatřeními. Podobná opatření se týkala i dělníků,
kteří měli omezenou možnost rozvázat pracovní po-
měr. Žilo mezi námi poměrně dost lidí, kteří sváděli
s byrokracií marný boj o změnu zaměstnání nebo kte-
ří nemohli „z kádrových důvodů“ zavazet o přimě-
nou práci.

To ovšem neplatilo pro všechny. Měli jsme i druhý
extrém. Někteří pracovníci se stávali jaksi nedotknut-
elní, i když nepodávali pracovní výkon, požadovaný
pro své pracovní místo. Spolu se „sociálním přístu-
pem“ k některým pracovníkům prohlubovala takto
chápaná dělnická politika nerovnost mezi lidmi ve
společnosti, která se prohlašovala za socialistickou.

Byrokratický přístup k realizaci práva na práci byl
zakotven i v právních předpisech. Uveďme jen někte-
ré příklady.

Při centrálně direktivním řízení národního hospo-
dářství a nedostatku pracovních sil pečovaly národní
výbory o rozvoj pracovní aktivity obyvatelstva hro-
madným nábořem. Organizovaly jej buď přímo
ONV, nebo podniky se souhlasem ONV. Umísťování
jednotlivých občanů se podceňovalo, protože jich
„nebylo mnoho“. V ovzduší náborů převládala před-
stava, že právo na práci se realizuje rozmísťováním
občanů podle potřeb národního hospodářství. Vznik-
la atmosféra, v níž občan přestal být subjektem práva
na umístění, subjektem, jemuž má státní aparát slou-
žit, a stal se objektem rozmísťovací činnosti aparátu,
pouhou pracovní silou. Rozmísťování zatlačilo umís-
ťování. Společnost utlačila jednotlivce i za hranice
„společenské nezbytnosti“.

Právo na práci mají realizovat ONV. Mají organi-
zovat bezplatnou poradenskou službu a doporučovat
zaměstnání. Zákon č. 70/1958, ani vládní nařízení
č. 92/1958 Sb., které platí dodnes, ani Zákoník práce
z roku 1965 neobsahují adekvátní prostředky, jimiž
by podniky byly zainteresovány na zprostředkovatel-
ské službě ONV. Celá úprava je spíše iluzorní. Jestliže
ONV pracovníka neumístí, neposkytne mu žádnou
podporu.

Národ byl přesvědčován, že nemáme a nikdy ne-
můžeme mít nezaměstnanost (čl. 21 Ústavy). V roce
1951, v zápalu boje proti buržoazním politikům, byla
rozmetána sociální administrativa, fakticky zrušena
podpora v nezaměstnanosti. Zanikl sociální aparát,
který měl realizovat právo občana na práci. Naši spo-
lečnost však přestala ohrožovat jen nezaměstnanost

způsobená cyklickými krizemi. Jako v každé průmyslově vyspělé společnosti vyžádá si rozvoj národního hospodářství občasnou strukturální přestavbu společenské pracovní síly, což může nezaměstnanost vyvolat. Kromě toho se v každé společnosti s vysokou společenskou dělbou práce vyskytuje určitá přirozená a pomějící individuální nezaměstnanost, spojená s „gerontologickou fluktuací“, jež je způsobena hledáním příhodnějšího zaměstnání s přibýváním věku. Přehlízíme, že lidé mohou opouštět a hledat zaměstnání i z jiných důvodů, například proto, že by chtěli lépe uplatnit své schopnosti. S určitou nezaměstnaností se dále setkáváme v souvislosti s přirozeným cyklem biologického množení lidského rodu, při návratu žen do zaměstnání, když odchovaly děti. Místo, aby tehdejší vláda tyto problémy studovala a pochovala, považovala veškerou fluktuaci bezmála za nepřátelský akt proti státu. Provinilce stihala sankcemi například i v nemocenském pojistění, tedy v době, kdy postižený občan byl nemocí vyřazen z pracovní činnosti.

Postrádáme podpory v nezaměstnanosti. Vláda si toho byla vědoma, a proto nedávno zavedla vyhláškou alespoň zabezpečení při rušení neefektivních a jiných provozů.

Musíme si být vědomi, že nelze argumentovat tím, že tyto služby potřebuje málo lidí. Chceme-li mít socialistický a humanitní stát, prosazující dělnickou politiku, musíme dát občanům stejnou možnost, aby mohli realizovat své právo na práci. Zejména mají-li se přitom uplatnit ekonomické prvky, bude nám chybět sociální aparát podobný tomu, jaký nyní živelně vzniká pro důchodce (burzy práce), i peněžité podpory pro osoby, které se okamžitě nepodaří umístit, a to nejen při uzavírání neefektivních provozů nebo při umisťování osob se změněnou pracovní schopností.

Svobodnou volbu zaměstnání silně omezují administrativně právní překážky. Je to především systém výpovědních důvodů při skončení pracovního poměru zaměstnancem. Jako každý pracovník může dělník odejít ze zaměstnání z jiného než zákonného důvodu pouze po výpovědní lhůtě, zpravidla prodloužené o šest měsíců. Brání se mu tedy administrativně v uplatnění jeho práva na svobodnou volbu zaměstnání a je nucen vykonávat určitou práci.

Nezbytnou součástí plné realizace práva na práci je i právo na vzdělání a na náležitou přípravu pro povolání. Naše školství je jistě rozvíjené a dává možnost dobré přípravy, i když nechci tvrdit, že nemá nedostatky. Měl však každý opravdu stejnou možnost ucházet se o povolání, o němž se domníval, že v něm nejlépe uplatní své schopnosti? Byly skutečně rozum a zručnost hlavním kritériem pro soutěž občanů o volná místa na školách? Neporušovalo se právo na práci už u patnáctiletých dětí, vmanipulovaných do povolání podle politických hledisek, která splňovali jejich

rodíče? Bylo to v zájmu dělnické třídy? Byla to dělnická politika?

Ztrácelo se ze zřetele, že uplatnění práva na práci je jen prostředek k získání práva na lidský život, na podíl na spotřebě, na materiální základ pro realizaci osobnosti člověka. Cožpak dělník měl a má zájem na právu na práci, je-li jen vstupní branou do pracovního procesu? Práce nebyla prostředkem ke zdokonalení člověka. Člověk se stal otrokem budování. Pro koho?

2. Právo na uspokojivé pracovní podmínky

Vydání zákoníku práce lze jistě považovat za jeden z velkých úspěchů dělnické politiky posledního období. Nositelé této politiky také v propagandě zdůrazňovali, že sjednotili roztržité předpisy a poskytli pracujícím zvýšenou sociální ochranu. Avšak ani tato právní norma nebyla ušetřena zásahů poplatných době vzniku.

Vznikala dlouho, což by mělo být její předností. Ve skutečnosti však první verze skončily v propadlišti politických schvalovacích kanálů a poslední znění muselo být připraveno velmi rychle. Proto ani zákoník práce nebyl prost nepřesností. V této úvaze však nejde o podrobný rozbor konkrétních nedostatků ani o to, zákoník práce pro ně zavrhnout. Sledujeme jiný cíl — postihnout podstatu tzv. dělnické politiky minulého období, po které někteří lidé znovu volají.

Smyslem socialistické pracovněprávní ochrany bylo vytvořit všem občanům stejné výchozí, základní sociální šance a zaručit je státem. Stejně základní podmínky práce měly být zárukou uspokojivého, lidsky důstojného pracovního prostředí pro všechny občany. Mělo tedy jít o negaci stavovské diferenciace mezi pracujícími a o zavedení jednotných základních a minimálních právních norem pro práci.

V ovzduší rovnostářství a nivilizace se proklamovala zjednodušená zásada stejných základních pracovních podmínek. Princip stejných sociálních možností byl vytlačen požadavkem co největší uniformity. Preferovala se průměrnost, stejnost, jednota. Co nemohla lidem poskytnout státní sociální a pracovní politika, protože „na to nebylo“, nesměli si lidé sami zaříditi. V atmosféře direktivního řízení se minima stala závaznou normou pro všechny. Socialistické organizace nesměly např. zkrátit pracovní dobu, jakmile se k tomu vytvořily podmínky, nýbrž až když na ně přišla řada podle „harmonogramu“ nadekretovaného vládu. Uniformita paralyzovala iniciativu. Dobře míněná snaha po odstranění stavovských diskriminací, znevýhodňujících dělníky, vedla při vulgarizované byrokratické aplikaci k potlačení jakéhokoliv „vybočení z řady“, k potlačení iniciativy směřující k dosažení lepších podmínek pro jednotlivé kolektivy, ke ztrátě zájmu o pokrok v úpravě pracovního prostředí a pracovních podmínek. Jediná možnost ke zlepšení byla, vznést požadavek na zlepšení pro všechny. Kaž-

dé sebestmenší zlepšení bylo nepřijatelné, příliš nákladné vůči státu, vládě. Místo aby stát zaručoval jen základní pracovněprávní ochranu pracovního prostředí a pracovních podmínek a zbytek ponechal iniciativě pracujících, vybudoval jednotný a jediný systém. Prostor pro individuální a kolektivní iniciativu byl přísně regulován a střežen. Stát jej přiděloval nebo odbíral podle toho, jaké práve panovaly názory na hmotnou zainteresovanost pracujících a na zvyšování jejich účasti na řízení. Stačí, připomeneme-li si v této souvislosti, jak se měnily předpisy o ředitelských fondech, o podnikových fondech pracujících atd., jimiž se regulovala tvorba prostředků určených na podnikovou sociální politiku i nakládání s nimi. Máme jistě v čerstvé paměti zrušení příplatku socialistických organizací na závodní stravování. Celá tato dělnická politika vyústila ve mzdovou nivelizaci, ve formální socialistickou soutěž, ve formální kolektivní smlouvy a tak dále.

Výsledkem byla dezintegrace pracovních kolektivů. V moderním velkopřemyslu se totiž vedle mezd zpravidla rozvíjí i podniková sociální politika, která utužuje pocity sounáležitosti s určitým pracovním kolektivem. Dělníci si váží svého závodu a podniku nejen proto, že jim za práci vyplácí mzdu. Dosažení určité mzdové a tím i životní úrovně uspokojuje základní potřeby pracovníků. Jestliže podnik pro ně nedělá nic mimořádného, nezajímá se o jejich životní a pracovní podmínky, o pracovní prostředí, o jejich zdraví, nedává-li jim možnost ovlivňovat chod podniku, neindividualizuje se vztah pracovníků k podniku. Nestávají se patrioty. Necítí sounáležitost se svým podnikem a nemají o něj zájem. Snadno jej opouštějí.

Péče o individuální pracovní a životní problémy dělníků naopak utužuje jejich citový vztah k pracovnímu kolektivu. Nemůže-li socialistická organizace poskytnout nic nad rámec pracovního zákonodárství, ztrácí důležitý nástroj progresivní podnikové politiky. Lidé se nezajímají jen o lepší sprchy, nýbrž i o kratší pracovní dobu, delší dovolenou, o podíly na hrubém důchodu nebo zisku. Péči mnohých našich podniků o dělníky nelze srovnat ani s péčí moderních velkopodniků v Japonsku, považovaném donekdávna za zemi se zaostalou sociální politikou. Např. firma Mitsuiši buduje pro ženy podniková nákupní a dodavatelská střediska i tovární prádelny, poskytuje dělníkům placenou dovolenou, ač na ni v Japonsku není zákonný nárok, vyplácí podíly ze zisku jako prémie dvakrát do roka, dopravuje zaměstnance do práce a z práce továrními autobusy, organizuje pravidelné lékařské prohlídky a tovární léčebnou péči velmi dobré úrovně atd. I když firma vyplácí o něco nižší průměrné mzdy, dostávají dělníci více než dělníci v jiných továrnách v kraji. Vytváří se tím určitá pozitivní sociální atmosféra, kterou dělníci velku neradi opouštějí.

U nás se v minulosti přílišná uniformita stala i brz-

dou skutečné zainteresovanosti pracovníků na rozvoji podniku a na sociálním pokroku.

Pracovní zákonodárství však trpělo i nedostatkem koncepcnosti. Postrádalo ucelený progresivní sociální program. Jednotlivé instituce si v praxi občas odpořovaly, jejich účinky se navzájem negovaly. Byl to výsledek zjednodušeného chápání zásluh i nedomyšlené politiky. Tak například dovolená na zotavenou má sloužit regeneraci zdraví a pracovní síly člověka. Čím je člověk starší, tím delší dobu k tomu potřebuje. Je to logické a přirozené. Logické by také bylo, kdyby vedle zákonem zaručené dovolené mohla socialistická organizace poskytovat v rámci kolektivní smlouvy až týden dovolené navíc pracovníkům, kteří ji prokázali určitou věrnost. Odstupňování délky zákonné dovolené podle délky zaměstnání místo podle věku však prozrazuje nedostatek koncepcnosti, sociálního programu; stát chtěl místo podniku centralisticky poskytovat dovolenou podle zásluh, a tím vlastně podrýval vztah pracovníků k podnikům.

Jiným příkladem je právní úprava pracovní doby a práce přesčas. Jsou-li mzdy omezeny faktickými mzdovými stropy (danými mzdovou praxí nebo politikou), stává se zákoníkem omezená práce přesčas zdrojem dalšího výdělků. Jedna sociálně právní instituce tedy neguje druhou, stejně závažnou.

Obdobné je to při aplikaci náhrady škody při pracovním úrazu nebo nemoci z povolání. Místo podstatné zvýhodnění úrazového zabezpečení zvolil zákonodárce objektivní odpovědnost socialistické organizace za pracovní úrazy a nemoci z povolání a chránil tak oprávněné zájmy dělníků. Silně tím však zeslabil zájem podniků na bezpečnosti při práci, neboť podnik odpovídá bez ohledu na to, zda zavinil porušení bezpečnostních předpisů. Ohrožuje to i jiný zájem dělníka — zájem na dodržování bezpečnostních předpisů. Jedna instituce negativně ovlivňuje aplikaci instituce druhé.

Řadu závažných ustanovení zákoníku práce nebylo možno realizovat, protože se pro to nevytvořily náležité podmínky. Připomeňme si jen, s jakými obtížemi se prosazuje zákaz noční práce žen. Na Ostravsku se stává dokonce nástrojem diskriminace, neboť podniky „plní“ tento předpis tím, že ženy propouštějí. V továrnách se zastaralým strojovým parkem, zejména v Čechách, vzniklo zdraví škodlivé prostředí s velkou prašností a špinou, nadměrným hlukem a nedostatkem světla, a to v míře ohrožující zdraví národa. Zastaralé stroje jsou vybaveny nedostatečným bezpečnostním zařízením a působí zvýšenou úrazovostí. I to je důvod, proč byla úrazová statistika u nás dlouho utajována. Jak tato skutečnost kontrastuje s požadavkem zákoníku práce, aby organizace rozšiřovaly mechanizaci a automatizaci, snižovaly pracovní únavu a dbaly o vzhled a úpravu pracoviště, strojů a nástrojů, nebo s ustanovením, aby soustavně vytváře-

ly podmínky pro bezpečnou a zdravotně nezávadnou práci a předcházely pracovním úrazům a nemocem z povolání!

Zákoník práce je poplatný době i mnohomyluvnosti a proklamativnosti. Vždyť třeba celá kapitola Péče o pracovníky připomíná spíše politické prohlášení než právní normu.

Organizace mají např. pro pracovníky ve všech směnách rozvíjet závodní stravování, odpovídající zásadám správné výživy, zabezpečovat vhodné nápoje přímo na pracovištích nebo v jejich blízkosti. Nejde však o právně vymahatelnou povinnost a dělníci se nemohou cestou práva vzepřít ani proti nehodnotné a nechutné stravě v závodních jídelnách. Podobně je to s bydlením i s provozem kulturních, tělovýchovných a rekreačních zařízení.

Nevymahatelnost deklarovaných povinností snižuje právní jistotu občanů a hodnotu právní normy. Sociálně právní nejistotu zvyšují i četná zmocnění vlády. Vláda může upravit nejen podrobnosti, ale i výjimky ze zákoníku práce a v některých případech i suspendovat některá ustanovení. Je typické, že si byrokracie nechávala zadní dvířka pro operativní zásahy. Tím znásobila své pravomoci — svou moc nad lidmi a jejich právy.

Zákoník práce např. skoncoval s nehumánními poměry, za nichž mohla socialistická organizace bránit dělníkům ve skončení pracovního poměru. Vláda však byla zmocněna vázat na přechodnou dobu účinnost výpovědi na některé podmínky. Mohla tak kdykoliv obnovit starou praxi a místo snahy udržet pracovníky v podniku zlepšováním pracovních a sociálních podmínek jim mohla bránit v odchodu administrativní cestou. Podobných a jiných zmocnění vlády je v zákoníku práce přes padesát.

Minulá dělnická politika se v duchu svých zjednodušených ideových představ a politických hesel pokoušela udělat z lidí pracovitě včelíčky a přidělovat jim práva — všem stejná, jednotná, s popřením individualit jednotlivců a specifík podniků a závodů. Proklamovala jednotu individuálních a celospolečenských zájmů do té míry, že potlačovala všechny snahy po projevení individuálních a skupinových zájmů. Ve snaze preferovat tak zvané celospolečenské zájmy likvidovala prostředky prosazování zájmů jednotlivců. Odborová organizace se byrokratizovala, převáděly se na ni státní funkce. Odbory měly však nedostatečnou pravomoc, takže nemohly tyto funkce řádně vykonávat; nemohly ani kritizovat sociální správu, ledaže by kritizovaly samy sebe. Dělnická politika *starého vedení devalvovala význam kolektivních smluv*. Odbory měly především organizovat vyšší pracovní výkony. Hájit zájmy pracujících bylo ochránářství. Prosazování zájmů pracujících vyjednáváním, popřípadě i stávkou, se považovalo za akt proti socialismu, za ohrožování celospolečenských zájmů.

Komů sloužil takový systém? Byl to snad projev skutečné dělnické politiky?

V demokratizačním procesu získávají odbory pravou tvář. Spolu s pokrokovou částí KSČ požadují zpřesnění pracovního zákonodárství a zvýšení sociálně právní ochrany pracujících. Za nového systému hospodářského řízení požadují zvýšenou sociální jistotu, garantovanou státem jako doplněk a podmínku pronikání tržních vztahů do naší ekonomiky. Je to snad protidělnická politika? Vždyť je v zájmu dělnické třídy, aby pracující měli přesně a jasně definovaná a zaručená základní sociální práva, zakládající sociální jistotu občanů, a aby si mohli kromě toho kolektivními smlouvami zajistit zlepšování životních a pracovních podmínek kolektivním a individuálním přičiněním, a aby mohli ve svobodném politickém ovzduší usilovat o sociální pokrok.

3. Právo na rodinu

Mezi politické pravdy v minulosti často hlášané a propagované patřilo, že socialismus pečuje o základ společnosti, o rodinu lépe než kapitalistická společnost. Československá ústava z r. 1960 proklamuje, že stát zaručuje rozvoj mládeže, podporuje rodiny s více dětmi, poskytuje ženám zvláštní podmínky v práci. Ústavní ustanovení jsou sice v souladu s Všeobecnou deklarací lidských práv (1948), avšak zamysleme se, zdali staré politické vedení skutečně upevňovalo rodinu, podporovalo její vznik jako přirozené a základní jednotky společnosti, pečovalo o plný rozkvet mládeže.

Jak podporoval stát zakládání rodiny? Jak pomáhal mladým lidem při životním startu? Jak jim pomáhal realizovat právo na rodinu?

Na školách i v soustavě společenských organizací se zanedbávala citová a etická příprava pro manželství. S přepolitizováním školních osnov se z organizované výchovy vytratil prostý vztah člověka k člověku, k přírodě. Podceňovala se i praktická příprava mládeže na manželství.

Etická příprava mládeže pro rodinný život však v současné době není zdaleka hlavní příčinou devaluace rodinných vztahů. Uvědomme si, že v r. 1966 celá pětina z každého tisíce nadvacetiletých děvčat vyrůstala v neúplných (např. rozvedených) rodinách a že jen asi čtvrtina měla v době sňatku poněkud přijatelné bytové podmínky. Dokud většina mladých lidí nebude mít jinou perspektivu než bydlet u vlastních nebo sešvagřených rodičů, nebude sňatek ničím jiným než legalizováním sexuálního života, bez jakékoliv nové kvality, *dané samostatným životem novomanželů*, založením rodiny. Stát nejprve slíbil mladým lidem sociální bytovou politiku a pak místo příměrné výstavby bytů snižoval normu obytné plochy na osobu a plně ekonomizoval celou tuto oblast. Dostat byt mohl už prakticky jen ten, kdo měl peníze, a ještě

musel čekat. Úplné a záměrné ekonomizování bytové politiky bylo namířeno především proti mladým lidem ze všech společenských vrstev, tedy i proti dělníkům, kteří neměli potřebné úspory. Bylo snad popření sociální povahy bytového problému mladých lidí aktem dělnické politiky, aktem socialistické rodinné politiky?

Nebyl to jediný asociální čin. Byt jistě podstatně usnadnil téměř tragickou situaci mladých manželství. Vstup do manželství a založení rodiny znamenal však velmi nákladnou kvalitativní změnu v životě člověka. Můžeme oprávněně požadovat, aby se na ni mladí lidé delší dobu připravovali, např. soustavným spořením. Musí však mít z čeho spořit. Po celou dobu přípravy pro povolání a v prvních letech výdělečné činnosti nemá k tomu mládež mnoho příležitosti. Proto se už ve dvacátých letech poskytovaly mladým lidem při sňatku peněžitě podpory (výbavné) z prostředků sociálního pojištění. Výbavné nebylo zanedbatelné — dělníci dostávali 400 až 600 Kčs (1934), soukromí úředníci po 30 měsících pojištění 3600 Kčs (1934). Za každý rok pojištění se toto částka ještě zvyšovala. Výbavné bylo zrušeno. Témuz účelu — pomoci při zařizování nové domácnosti — sloužila i velmi výhodná novomanželská půjčka, zavedená v roce 1948. I ta se však z praxe potichu vytratila. Dnes nemá v době sňatku třetina mladých lidí finanční prostředky ani na skromné zařízení jednoho pokoje.

V r. 1948 se v sociální politice přesunul důraz na pomoc při narození dítěte. Vedle plnohodnotné lékařské péče poskytoval se mladým matkám příspěvek ve výši 2500 starých Kčs, což byly asi dvě třetiny tehdejší průměrné mzdy v socialistickém sektoru. Kromě toho dostávaly ženy při porodu nejzákladnější výbavičku v hodnotě starých 750,— Kčs, tj. asi 15% tehdejší průměrné mzdy. Tyto dávky se za celých 20 let — přes podstatné zvýšení cen — nezvýšily. Ani podpora při narození dítěte, poskytovaná od 1. 7. 1968 ve výši 1000 Kčs, není reálně tak vysoká jako v r. 1948.

Nelze tedy říci, že by staré politické vedení mělo skutečně v úmyslu uspokojovat nejzákladnější zájmy mladých manželů. Praktická politika vedla naopak ke zhoršení už priznávaných sociálních práv. Ve vztahu k rodině neuspokojovala ani to, co samo toto vedení nejednou prohlásilo za celospolečenský zájem — optimální vývoj populace.

Ekonomické předpoklady pro tento vývoj nevytvářela ani soustava peněžitě pomoci v mateřství. V r. 1948 se vláda postavila za princip univerzality, který chtěla postupně realizovat. Avšak minulé politické vedení opustilo tento princip a prosazovalo v této oblasti sociální politiky tzv. třídnost a zásluhovost. Preferovalo ženy v pracovním poměru proti družstevním rolnicím a ženám samostatně výdělečně činným,

upíralo části výdělečně činných žen tyto dávky. Ženy v pracovním poměru dostávaly dávky podle délky zaměstnání, tedy v rozporu se všemi radami lékařů, preferovaly se porodů starších žen a finančně se znevýhodňovaly ženy mladé, které měly kromě toho nižší průměrné příjmy. Všechna tato opatření působila pochopitelně protipopulačně. Diskriminovala ženy právě v době, kdy měly nejlepší biologické předpoklady k mateřství.

To vše vážně ekonomicky ohrozilo právo mladých lidí na rodinu.

Z narození dítěte a založení rodiny se tak postupně stal sociální luxus. Nákladné bylo nejen založení domácnosti a narození dítěte, nýbrž i výchova dětí. V naší společnosti je většina rodin s jedním nebo dvěma dětmi. Staré politické vedení však propagovalo pomoc největším (maximálním) rodinám, tedy menšině rodin. Byla to politika laciná, protože vyžadovala od státu nižší náklady a v propagandě působila humánně a progresivně.

Už delší dobu je však veřejným tajemstvím, že první dítě vyžaduje vyšší náklady než ostatní, že náklady na výchovu rostou spíše s věkem než s počtem dětí. Odhaduje se, že u nás se tyto náklady pohybují v současné době asi od 350,— Kčs měsíčně na kojence a batole až po asi 800,— Kčs měsíčně na studujícího. Zjistilo se také, že v daných společenských poměrech může rodina v ČSSR odpovědně vychovat 3-5 dětí současně (optimální rodina). Pro řešení našeho populačního problému jsou dnes rozhodující rodiny s 3 dětmi. Z toho plyne, že dosavadní sociální politika v této oblasti byla ve skutečnosti sociální demagogií, která nepřispívala zdravému rozvoji národa. Přeceňovala rozsah pomoci poskytované rodinám s dětmi, neboť ani spolu s daňovými úlevami nemohly přidávky na děti adekvátně pomoci krytí náklady na výchovu dětí ve většině rodin.

I zde se projevil deformace v konstrukci podmínek pro nárok na přidávky na děti. Nárok závisel víc na jakýchkoli zásluhách rodičů než na potřebách dětí. Nivelizační tendence se projevil i v odstupňování přidávek na děti podle příjmů rodičů, tím byli postiženi kvalifikovaní — tedy i kvalifikovaní dělníci, a to v době, kdy se ohlašoval nástup vědecko-technické revoluce.

Nedostatečná společenská pomoc většině rodin byla poplatná své době i v jiném směru — souvisela úzce s tím, že v politickém ovzduší padesátých let byla zaměstnanost žen povýšena na hlavní smysl ženské emancipace. Velmi silně se popularizovala zejména v době, kdy vrcholila extenzivní industrializace. Celý problém zrovnoprávnění žen se zjednodušil na otázku jejich zaměstnanosti — ženám se vnutil ideál mužského modelu života. Když ekonomický základ pro osvobození ženy tkvěl jen v jejím zaměstnání, vznikl protiklad mezi zaměstnaností ženy a jejím mateřským

posláním. Jednostranný rozvoj společenských opatření pouze ve prospěch zaměstnaných žen ztěžoval ženám volbu mezi zaměstnáním a mateřskou funkcí. V určitém období ztěžovala tuto volbu i propagandistická kampaň, která vydávala práci v domácnosti za jakýsi projev maloměstství a vdovský důchod za přítěžek minulosti.

Jestliže se žena s malým dítětem musí rozhodovat, zda může ochudit rodinu o druhý příjem, jestliže nedostává od společnosti přiměřenou sociální pomoc a její práce v rodině nepřinese úspory, jež by vynahradily ztrátu druhého příjmu, a jestliže ještě propaganda vytváří silný tlak na zaměstnanost, vstupuje pak do zaměstnání spíš z donucení než ze svobodné volby. Jak uvedl O. Šik v televizním projevu dne 1. 7. 1968, máme nejvyšší zaměstnanost žen ve střední a západní Evropě. Přitom průzkum v r. 1966 ukázal, že každá desátá dívka již ve věku 21 let, tedy bez velkých životních zkušeností a reálných představ, si přeje zůstat doma u dětí a většina z nich pracuje jen proto, aby si vydělala peníze. V této souvislosti je devalvace práce žen v domácnosti krajně škodlivá. V Maďarsku poskytl mateřský důchod, ve Švédsku peněžitě dávky na krytí zvýšených nákladů na domácnost, když žena v domácnosti onemocní, v Polsku přídatky na děti. Myšlenka zavedení mateřského důchodu pro ženy do 3 let přitom vznikla u nás. Je typické, jak se staré politické vedení stavělo k návrhům čs. odborníků předtím, než takový důchod pohotově zavedli Maďaři. Nedostatek pochopení pro společensko-biologickou funkci žen se projevil i v nedostatečných zárukách zvláštních podmínek pro práci žen. Nevytvořili jsme dostatečné předpoklady pro realizaci např. zákazu noční práce žen. Administrativní právní řešení tohoto problému vedlo např. na Ostravsku k určité nezaměstnanosti žen. Teprve nedávno se ženám začal vyplácet diferenciální příplatek, jsou-li v době těhotenství a mateřství přezámeny ze zdravotních důvodů na hůře placenou práci.

Nechci skandalizovat a zatracovat vše, co dobrého se pro ženy udělalo. Mateřská dovolená byla nejprve prodloužena na 18 týdnů, v r. 1953 na 22 týdnů a od 1. 7. 1968 na 26 týdnů. ČSSR se zařadila mezi státy s nejdelší mateřskou dovolenou. Tím se však zajisté nemůže vyřešit náš problém katastrofálního poklesu porodnosti — je nižší než za posledních 50 let. Realizace práva na rodinu se u nás stala velmi vážným problémem. To je i výsledek tzv. dělnické politiky minulého období.

Nové vedení KSČ a vláda slubují, že z péče o rodinu postupně odstraní nesmyslnou diskriminaci některých žen a že přejdou k aktivní, účinné a adekvátní rodinné politice. Svou snahu projevily i činem — novým zákonodárstvím, jímž se sjednotily sazby peněžité pomoci v mateřství, zavedly jednotné sazby přidavků na děti pro všechny výdělečně činné občany atd. I když zvýše-

ni přidavků na děti a podpory při narození dítěte kryjí stěží zvýšení cen, přece jen jsou příslibem nového koncepčního řešení. Zaměřují se na optimální, nikoli na maximální rodiny. Vláda slíbila uvážit zavedení novomanželských půjček (Rudé právo 4. 6. 1968). Jsou tu tedy všechny náznaky, že nové vedení státu uznává, že pomoc rodinám nelze považovat za věc jakési „třídní“ politiky a „zásluh“, za filantropické gesto přilepšování některým rodinám, nýbrž za integrální součást rozdělovacího systému, ve kterém rodinná politika má systematicky odstraňovat rozdíly mezi lidmi bezdětnými a s dětmi a všemožně (nejen slovy) podporovat plný rozvoj mladé budoucnosti národa. Přechod k takové progresivní politice nebude v současných ekonomických poměrech lehký. Je však zcela nezbytný. I v rodinné politice znamená demokrati-zační proces novou kvalitu proti dosavadní dělnické politice starého politického vedení.

4. Právo na sociální zabezpečení

Sociální zabezpečení patří mezi velké vymoženosti 20. století. Pro rozvoj humanismu naší civilizace má stejný význam jako atomová energie pro rozvoj techniky a výroby. Není proto náhodné, že právo na sociální zabezpečení bylo pojato mezi základní lidská práva a že se k němu hlásí všechny moderní státy. Také národní vláda v Košicích (4. duben 1945) prohlásila, že chce „pokračovat ze všech sil a v duchu sociální spravedlnosti“ v práci na „velkém díle sociálního zajištění“ pro všechny vrstvy pracujících měst a venkova.

Prohlášení vlády odpovídalo touze národa po jednotném a integrovaném národním pojištění, jež by každému poskytovalo sociální jistotu, stejnou šanci lidsky žít. V duchu těchto tužeb se program národního pojištění stal jedním z hlavních hesel KSČ v únoru 1948 a pomohl získat KSČ celonárodní podporu. Proto bylo ještě v roce 1948 uzákoněno národní pojištění a v Ústavě 9. května z roku 1948 se objevila věta, že „všem občanům přísluší právo na léčebnou péči a na zaopatření jak ve stáří, tak i při nezpůsobilosti k práci a při nemožnosti obživy“. Připomínám tyto okolnosti hned v úvodu jen proto, že brzy vybledly, byly zkráceny a zapomenuty.

Již v roce 1956, na celostátní konferenci KSČ, vyhlásil A. Novotný zásadu, že je nutno rozlišovat sociální zabezpečení podle toho, jakým dílem přispěl důchodce k našemu společnému budování. Je to jistě zásada, s níž lze z velké části obecně souhlasit, je-li současně zaručeno, že každý občan dostane alespoň existenční minimum. Podívejme se však, jaká byla praxe minulého vedení v oblasti sociálního zabezpečení.

Především: ústava z roku 1960 vyhradila hmotné zaopatření jen pracujícím, tedy nikoli již všem občanům. Bylo prohlášeno, že systém, který zabezpečuje

všechny vrstvy pracujících stejným způsobem a za stejných podmínek, je v rozporu s upevňujícími se socialistickými výrobními vztahy. Zavedlo se proto již v roce 1956 diferencované zabezpečení pro zaměstnance, družstevní rolníky a osoby samostatně hospodařící. V roce 1957 činily průměrné starobní a invalidní důchody družstevních rolníků jen 50% a důchody osob samostatně hospodařících jen 49,3% důchodů zaměstnaneckých. Tento stav se dále zhoršoval, takže v roce 1964 dosahovaly důchody družstevních rolníků 47,1% a důchody samostatně hospodařících osob 41,5% starobních a invalidních důchodů vyplácených zaměstnancům. V tomto roce byl průměrný starobní důchod družstevních rolníků jen 315 Kčs měsíčně, průměrný důchod osob samostatně hospodařících jen 276 Kčs, tedy méně než minimální hranice starobních důchodů přiznávaných zaměstnancům.

Soustavou takzvaných pracovních kategorií, převzatou ze sovětského právního řádu, začaly se zavádět rozdíly i mezi zaměstnanci. Je jistě nutné vztít v úvahu, že některá zaměstnání vyčerpávají lidi více než jiná, a proto je přirozené, že společnost umožňuje určitým pracovníkům například dřívější odchod do důchodu. Avšak v době nástupu vědecko-technické revoluce vydávalo staré vedení pracovní kategorie za vymoženost socialismu, z fyzické námahy, riskování zdraví a předčasného vyčerpání dělalo zásluhu o rozvoj socialismu, místo aby otevřeně přiznalo, že jde o kompenzaci za nedostatečnou mechanizaci, automatizaci a bezpečnost při práci. Poskytováním zvýšených důchodů osobám první a druhé pracovní kategorie (asi 10% důchodů) se naopak hmotně podporoval zájem dělníků o zachování pracovní kategorie a podíryval se zájem o technický pokrok, o zlepšování hygieny pracovního procesu a prostředí.

Principu zásluh byla obětována i další vymoženosti z roku 1948 — společenská záruka minimální životní existence. V roce 1948 měli nárok na sociální důchod všichni českoslovenští občané, kteří prokázali výdělečnou činnost; ostatní členové mohli dostat sociální důchod podle uvážení (fakultativně). V roce 1956 byl obligatorní sociální důchod změněn ve fakultativní a právo přiznávat jej bylo svěřeno národním výborům. Byl to v podstatě návrat k filantropické chudinské péči, již jsme se v roce 1948 celkem zbavili a která se ještě dnes týká více než 100 000 osob. Těmto osobám lze poskytnout měsíčně nejvýše 250 Kčs, manželům nejvýše 375 Kčs měsíčně, tedy částky hluboko pod lidsky důstojné životní minimum.

Požadavek zásluh byl ještě doplněn velmi zjednodušené chápanou třídností v sociálním zabezpečení. Od roku 1958 byly některé odsouzené osoby podruhé trestány snížením nebo odnětím důchodů. Dvojí potrestání za stejný čin je v kulturních zemích nemyslitelné. U nás jsme však „trestali“ i pozůstatky, neboť i jim bylo možné snížit nebo odejmout příslušný dů-

chod. Ještě podivuhodnější byla praxe zavedená v roce 1958: podle volné úvahy se snižovaly důchody osobám, které se „provinily“ jen tím, že náležely k představitelům dřívějšího politického a hospodářského zřízení. Aniž se čehokoli konkrétního dopustily, byly vydány na pospas komisím národních výborů. Tato opatření byla přes veškeré úsilí z mnoha míst zrušena teprve nedávno.

Reforma sociálního zabezpečení z roku 1956 zavedla výhodnější způsob výpočtu důchodů a zvýšila tím do budoucna starobní, invalidní, vdovské a sirotčí důchody zejména zaměstnancům. Byl to jistě sociální pokrok. Tvrdilo se, že zákony z roku 1956 jsou „velkou vymožeností pracujícího lidu a staví jeho zabezpečení... na vysokou světovou úroveň...“, že jsou „dalším přesvědčivým projevem každodenní péče strany o potřeby a neustálý růst hmotné úrovně všech pracujících.“

Tyto zákony platily však jen pro nově vznikající peněžité dávky. Nefesily problémy životní úrovně těch, kdo již v důchodu byli. Šlo tedy o sliby pro budoucnost, nikoli o akty sociální spravedlnosti vůči lidem, kteří nejvíce potřebovali pomoci. Bylo to jistě lacinější. Vznikla tak kategorie starodůchodců, osob s důchody vyměřenými podle starých zákonů, a proto nižšími, s důchody, jejichž reálná hodnota klesala s vývojem měny. Ještě v roce 1964 představovali starodůchodci 50% všech důchodců. Pobírali v průměru asi o 150 Kčs měsíčně méně než jejich spoluobčané jen proto, že odešli do důchodu o něco dříve. Mezi starodůchodci je nejvíce osob s nízkými důchody. Od roku 1956 se jim čas od času filantropicky zvyšoval důchod podle těžko pochopitelných výběrových akcí prováděných národními výbory.

Zásluhy se chápaly velmi zjednodušeně. Jistě není pochyby, že průměrné mzdy odpovídají nebo mají odpovídat „zásluhám“ občana o rozvoj společnosti. Méně pochopitelné jsou však „zásluhy“, vyjádřené vedlejšími formálními kritérii, jako je doba zaměstnání, zvláště započítávají-li se do ní nejrůznější doby náhradní. Závislost výše důchodů na době zaměstnání je pouhé přežívání pojišťovací praxe, která byla při reformách v letech 1956 i 1964 prohlášena za nežádoucí. Nejméně pochopitelné však je, že systém, který má být založen na zásluhách, obsahuje velmi silné nivelizační tendence, záměrně prosazované omezením výše započítatelných mezd i výše důchodů. Souhrn těchto opatření podporuje průměrnost a postihuje je ty, kdo společnosti prospěli nejvíce.

Jestliže bylo možno v roce 1956 konstatovat zlepšení sociálního zabezpečení alespoň pro budoucnost, nelze říci totéž o vývoji, který následoval. Skoro každý rok přinesl drobná zhoršení v důchodovém zabezpečení. Všechna očekávání však překonala reforma z roku 1964, která zavedla mimo jiné daň z důchodů. Jaké rozčarování, když se napřed mnoho let hlásalo,

že za socialismu se sociální dávky nezdaňují. Snížením průměrné výše důchodů snížil se průměrný důchod z 49 na 47,2% průměrných mezd v socialistickém sektoru.

Zhoršení důchodového zabezpečení, paušální odnětí části sociálních nároků je akt, který dělnické hnutí odsuzovalo za všech dob a ve všech zemích. V politické praxi posledních patnácti let to však u nás nebyla žádná výjimka. Státním zaměstnancům se z velké části odňaly stopnároky, zaručené poúnorovou, tedy komunistickou vládou v roce 1948. Mnoha zaměstnancům se z velké části odňalo připojištění, na něž si dlouhá léta platili. Zavedla se zvláštní daň z důchodů, a to zpětně, na důchody již vyplácené. Prohospodařila se důvěra v sociální zabezpečení. Občané nemohli mít sociální jistotu, protože nevěděli, kdy si někdo zase vzpomene a vezme, co kdysi zákon zaručil. Většina z nás má v živé paměti, jak A. Novotný ještě v roce 1956 sliboval, že „když bude důchodce chtít i po 65 letech dále pracovat, bude mu vedle výdělku vyplácen plný, nezkrácený důchod“, a už na XII. sjezdu KSČ (1962) žádal uplatnění zásady „mzda, nebo důchod“.

Výsledek patnáctileté takzvané dělnické politiky starého vedení státu v sociálním zabezpečení je, že v roce 1964 mělo přes 30% mužů a 70% žen starobní nebo invalidní důchod nižší než 600 Kčs měsíčně a čtvrtina vdov nižší důchod než 400 Kčs měsíčně. Desetitisíce lidí tedy u nás žijí pod úrovní lidsky důstojného životního minima. Lze takovou politiku nazvat dělnickou? Byla v zájmu dělnické třídy?

Podečňování sociální politiky odsunou zájmy více než dvou miliónů občanů naší republiky na periferii zájmu společnosti. Při fetišizaci společenských „nadlidských“ zájmů, zejména rozvoje výroby, rozvíjely se především dávky, které „navracely lidi výrobě“, jak se s oblibou psalo a říkalo. Ze sociálního zabezpečení se vytratilo humanistické, socialistické poslání.

Nejvýraznější se to projevilo po depresi začátkem šedesátých let, kdy se upustilo od „politiky snižování cen“ a ceny začaly pozvolna růst. Ještě v roce 1965 se však nesměly tisknout odborné studie o dynamických rentách, to jest o potřebě a metodách zvyšování důchodů ze sociálního zabezpečení přiměřeně růstu cen. Systematické nebo automatické vyrovnávání starobních, invalidních, vdovských a sirotčích důchodů je dnes ve většině západoevropských zemí přirouzené právo důchodců, zaručené zákonem. Jako první je uzákonil Dánové už v roce 1933.

Akcí program KSČ slibuje zvýšení nízkých i ostatních důchodů a proklamuje zásadu pravidelného zvyšování sociálních dávek v souladu se zvyšováním cen. Také první snahy nové vlády na tomto poli dávají tušit, že i v sociální politice a sociálním zabezpečení předznamenává demokratizační proces vývoj odpovídající tužbám dělníků a všeho obyvatelstva. Zdá se,

že teprve teď bude možno dělat i v této oblasti skutečně socialistickou politiku.

5. Dělníci a demokratizační proces

Často se v diskusích klade otázka, zda demokratizační proces prospívá dělnictvu. Minulá politika prý mu přinesla jednu podstatnou věc, a to byla — obecně vzato — sociální jistota. To je vážná otázka. Chťel bych jí věnovat svou poslední úvahu o sociálním programu starého politického vedení našeho státu.

Jsem přesvědčen, že všechny snahy o vyvolání dojmu, že nové politické proudy jdou mimo dělníky a dělnickou třídu, nebo dokonce proti dělnické třídě jako celku, jsou konzervativní a namířené proti demokratizačnímu procesu.

Vydáním zákona o národním pojištění v roce 1948 splnila KSČ svůj minimální sociální program. Od té doby nelze hovořit o systematickém vytváření sociální jistoty pro kteroukoli kategorii našeho obyvatelstva, tedy ani pro dělníky. Staré politické vedení se omezilo jen na obecná politická hesla o stále rostoucí životní úrovni. V praxi se však zlepšilo sociální postavení pracujících jen nepatrně. Ani opěvovaná politika snižování cen nevedla vcelku k podstatnému zvýšení životní úrovně a po několika letech se od ní upustilo. Praxe se omezila na dílčí reformy, které nedosahovaly hodnot, jaké jim tehdejší propaganda přisuzovala. Často si vzájemně odporovaly a prozrazovaly bezkonceptnost sociální politiky.

Vzpomeňme si jen na měnovou reformu, náboru pracovních sil, na prohlubující se rozpor mezi kupní silou obyvatelstva a fondem spotřebního zboží, na zaostávání rodinné politiky a sociálního zabezpečení, na prohlubující se rozpor mezi životní úrovní aktivního a neaktivního obyvatelstva, na neustálé zpevňování norem bez technických předpokladů, na změny ve mzdových předpisech atd. Na některé tyto praktiky jsem poukázal již v předchozích úvahách. Lze tento stav nazvat sociální jistotou nebo sociální stabilitou? Lze o sociální stabilitě vůbec hovořit ve státě, kde bylo možné kabinetně rozhodovat o zhoršování sociálního a pracovního zákonodárství?

Jistě se dnes máme lépe, než jsme se měli v roce 1945 či 1948. To je však přirozené pro každou společnost. Vývoj životní úrovně jde pomalu kupředu, nenastane-li válka nebo jiná podobná katastrofa. Avšak máme se o tolik lépe, jak bychom očekávali ve společnosti, která vykročila na cestu socialismu, nebo alespoň o tolik, jak by odpovídalo tomu, že jsme vyspělý průmyslový stát v Evropě?

V sociální sféře se minulému politickému vedení podařilo narušit či, jak se dnes často říká, deformovat některé základní principy, které socialisté vždy hlásali. Předně politika „třídní diferenciace“ narušila princip sociální rovnosti pracujících občanů, a to měrou hraničící se sociální segregací politické elity a jejich

apologetů od masy národa. Kádrování, personální politika, nomenklatura, akce proti lidem vydávaným za třídní nepřátele, preference průměrnosti, to vše vytvořilo sociální napětí a porušilo politickou a sociální rovnováhu v socialistické společnosti, což minulému politickému vedení vyhovovalo, protože mu to umožňovalo upevňovat nikoli postavení dělnické třídy, ale postavení vlastní minulému politickému vedení.

Za druhé. Zásada zásluhovosti se mechanicky prosazovala do všech oblastí společenského života, a to i do té, jež má naopak vyrovnávat nedostatky rozdělování podle práce — do sociálního zabezpečení (např. přídavky na děti, peněžitá podpora těhotným ženám a matkám, nemocenské atd). V každé, tedy i v socialistické společnosti jsou biologické a ekonomické okolnosti, které vyřazují jednotlivce ze společenského kontextu, sociálně jej dezintegrují. Moderní stát musí přijímat opatření, jež paralyzují dezintegrační procesy a mají všem lidem umožnit žít ve společnosti. Tato opatření se musí řídit jinými hledisky než zásluhovými. Jestliže se občan podílí na sociálních výhodách podle zásluh o dobro státu, plní sociální opatření svou funkci jen zčásti. Neřeší všechny problémy sociálního napětí. Poskytují-li se sociální výhody za odměnu, zvyšuje se tím závislost jednotlivce na státní moci, protože ona rozhoduje, co je zásluha a kdo je zasloužilý. Je nasnadě, že prosazování zásluhovosti za každou cenu narušilo sociální rovnováhu zejména tím, že podlomilo principy rovnosti občanů a úměrnosti sociálních opatření.

Za třetí. Rušení sociální administrativy, omezování právních záruk občanských práv, inflace právních předpisů, reformy v neprospěch občanů, to vše vážně narušovalo systém sociálních záruk, který v moderním státě vytváří společenskou atmosféru sociální jistoty. Čím více se sociální práva stávala předmětem politické licitace, čím více se zeslabovala jejich nezadatelnost, tím více jich staré politické vedení mohlo používat jako nástroje k upevňování moci a tím méně byla zárukou sociální jistoty a nástrojem podpory sociální rovnováhy.

Za čtvrté. Rostoucí centralizace politického a hospodářského aparátu, stále výraznější pronikání administrativních metod řízení, postupná likvidace ústředního sociálního aparátu státu a byrokratizace společenské a profesionální reprezentace dělníků znehodnotily a omezily vliv pracujících na politickou sféru. Odbory převzaly některé nepodstatné úkoly státu, zbyrokratizovaly se a proměnily z profesionální organizace v převodovou páku elity. Dělničtí vůdci v odborech nerostli, ale byli do jejich vedení dosazováni podle toho, jak se osvědčili nebo neosvědčili v jiných oblastech společenského života. Místo účasti na státní politice nabývaly se pracující v rámci demokratického centralismu nejrůznější formy spoluúčasti.

To vše mělo vydávat zdání politické aktivity. Ve skutečnosti to vyvolalo politickou pasivitu dělníků a rozšířilo prostor pro staré politické vedení, pro jeho kabinetní politiku. Podporovala se jakási sociální uzavřenost dělnictva, jeho soustředění na vlastní sociální problémy.

Tato praxe neupevňovala monešské postavení dělnické třídy nebo KSČ jako celku, nýbrž postavení starého politického vedení státu. Měla i svou ideologii, již můžeme stěží v plném rozsahu označit za ideologii socialismu.

Myslitelé, kteří připravovali cestu francouzské buržoazní revoluci, povýšili politickou svobodu a lidskou důstojnost na přirozené právo člověka. Po revoluci se ukázalo, že politických práv může plně využívat jen sociálně zajištěný občan. Socialisté požadovali plnou společnost založenou jen na politických svobodách. Vytyčili požadavek sociálního osvobození, které otvíralo nové perspektivy rozvoji politických svobod občanů a lidské civilizaci. Socialisté požadovali plnou emancipaci člověka. Spatřovali ji v sociálních zárukách existence člověka, ty chápali jako předpoklad plné realizace politických a osobních práv jedince.

Po vítězné socialistické revoluci byl rozvoj sociálních práv podmíněn rozvojem výroby, neboť mělo-li se rozšířit na všechny občany to, co do té doby platilo jen pro některé, bylo zapotřebí podstatně zvýšit výrobu. Hlavním článkem, základním předpokladem budoucí plné emancipace člověka se tedy v první fázi vývoje socialismu stal rozvoj výroby.

V revolučním nadšení se vše podřízvalo zájmu na rozmnožení společenského bohatství, na budování národního hospodářství. V budovatelském nadšení se „zapomnělo“ na cíl, pro který byla socialistická cesta budování nastoupena. Budování pro blaho člověka se proměnilo v budování pro budování. Co se jeví jako společenský zájem, to zákonitě vytlačilo zájmy jednotlivců, upínající se k uspokojování sociálních a politických potřeb a subjektivních práv.

Staré politické vedení dokázalo tohoto stavu plně využít. Potlačilo subjektivní, zejména politická práva jednotlivců a přechodný stav prohlásilo za socialismus. Glorifikovalo práci ve prospěch celku, z pracovní povinnosti dělalo věc cti. Vůdci ideologickou poučkou, zakotvenou i v ústavě, se stalo, že „ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci“. Rozmnožování společenského bohatství, jež mělo jen sloužit plné emancipaci člověka, bylo prohlášeno za cíl a vše se mu podřízovalo. Tolerovaly se jen ty zájmy jednotlivců, které někdo uznal za oprávněné. Vznikla společenská ideologie pracovitě věčlých. Vytratil se humanismus učení socialistických myslitelů.

Komu sloužila takováto společnost? Dělnické tří-

dě? Vždyť ta neměla přímý vliv na rozdělování vyrobeného produktu. Tento stav mohl plně vyhovovat jen těm, kdo měli moc rozhodovat o rozdělování výrobků. Při kabinetní politice, bez demokratické kontroly, to bylo často ke škodě dělnictva a jeho sociálních zájmů.

Od roku 1948 neměla tedy KSČ ucelený sociální program. Útržkovitá sjezdová hesla nelze za takovýto program vydávat. Koncepční, dlouhodobý sociální program nepředložilo ještě ani nové vedení KSČ. Nemělo dosud čas. Velmi a brzo však potřebujeme sociální perspektivu, která by jednotlivcům a skupinám obyvatelstva jasně ukázala smysl našeho počínání. **Potřebujeme sociální program, který by byl jednotícím pojítkem dílčích sociálních reforem. Potřebujeme cíl o něco bližší a konkrétnější než je „vybudování komunistické společnosti“, cíl, který by byl etapou na cestě k úplné emancipaci komunistického člověka.**

Má-li být sociální program kompasem pro sociální politiku socialistické společnosti, musí vycházet z naší národní a sociální skutečnosti. Zahraniční vzory můžeme studovat, avšak jen v konkrétním historickém, národním a sociálním kontextu, v němž vznikly. Mechanické přebírání „jedině možného“ vzoru socialistického sociálního systému nepomáhalo v minulosti řešit sociální potřeby naší současnosti. Někde naopak stupňovalo sociální napětí, místo aby je odstraňovalo.

Má-li se sociální program KSČ stát kladnou politickou silou, musí občanům vytyčit reálné perspektivy, zejména, že

- budou žít lidsky důstojně a bez právní a politické nejistoty, za přiměřených životních a pracovních podmínek v sociálně a hospodářsky stabilní a rozvíjející se socialistické společnosti (cenovou, zdravotní, pracovní atd. politikou),
- jim jejich práce umožní, aby jejich osobní spotřeba rostla tím rychleji, čím hodnotnější bude jejich příprava na povolání a účast v pracovním procesu (mzdovou politikou),
- budou odstraněny nežádoucí rozdíly mezi lidmi nejen likvidací společenských předsudků při hodnocení lidí v předlednovém období (personální politikou), ale i odstraněním nerovností v rodinném stavu (rodinnou politikou),
- nebudou žít v sociální nejistotě, nebudou-li moci pracovat z důvodů osobních (nemoc, invalidita, stáří atd.) či společenských (nezaměstnanost), nebo nebude-li jejich práce společensky žádoucí (děti, těhotné ženy, matky atd.) — politikou sociálního zabezpečení.

Budoucí sociální program by tedy měl všem občanům poskytnout reálnou perspektivu rozvoje osobnosti, perspektivu odpovídající jejich fyzickým a duševním schopnostem a skutečným ekonomickým možnostem společnosti.

Nelze jistě podceňovat, co bylo vykonáno za po-

sledních šest měsíců. Na rozdíl od starého politického vedení, které často vydávalo za úspěch i zhoršení sociální úpravy, nové politické vedení poslední sociální reformy za úspěch nevydává, nýbrž je realisticky označuje za nezbytné „správky“ zanedbaného sociálního systému. Již tato upřímnost je nová. Ani v akčním programu se neříká nic víc, než že je to program nezbytných úprav pro řešení nejnaléhavějších sociálních problémů, které se nahromadily za posledních dvacet let.

Současné se však v řadě úseků sociální sféry začalo intenzivně pracovat na formulaci etap a cílových řešení konkrétního programu postupného, tentokrát nikoli nahodilého vývoje sociálních institucí.

Jistě to zatím není mnoho. Způsob, jakým například ministerstvo práce a sociálních věcí k tomuto úkolu v oblasti sociálního zabezpečení přistupuje, je však už sám o sobě seriózní.

Objevila se i některá nedomyšlená rozhodnutí. Tak například novému ministerstvu práce a sociálních věcí byly svěřeny některé úseky hospodářské politiky (například problémy celospolečenské pracovní síly, produktivity práce atd.). Tím se zeslabil původní záměr vybudovat ministerstvo, jež by prosazovalo lidské pohledy do hospodářské politiky. Konfrontace zájmů, která se měla odehrát ve vládě, se zčásti přesunula do jediného resortu. Právě tak je nepochopitelné, proč se odbory křečovitě drží nemocenského pojištění a tím zeslabují integrační tendence v sociální politice. Jsou to jistě nedůslednosti, kompromisy, s nimiž se můžeme setkat i v budoucnosti, ale ne špatný úmysl.

Demokratictázní proces již přinesl dělníkům mnoho v jiné podobě. Není pravda, že dělníci jen vyčkávají. Využili a využívají nové politické atmosféry k realizaci svých dělnických zájmů. Důkazem je rostoucí aktivita odborového hnutí, boj o budoucí charakter odborů, boj o svobodu tisku, odsouzení letákových akcí, boj za státní suverenitu, formulování sociálních a politických požadavků. Narůstá-li sociální napětí, pak proti těm, kdo jsou spjati s minulými deformacemi. Napětí mohou vyvolat i jednotlivci neuváženými návrhy, pokud je prosazují rychleji, než jsou lidé schopni po dvacetileté politické stagnaci strávit. Jen některé vyhraněné konzervativní skupiny dělníků se snaží obrátit tuto zčásti rozpornou politickou aktivitu proti inteligenci a úřednictvu.

Nové politické ovzduší umožnilo, aby dělníci otevřeně prosazovali své zájmy. Dosavadní politika jim to znemožňovala pod záminkou, že jde o „ochranářství“, „lokální patriotismus“ atd.

Vznikla nová situace a dělníci ji pochopili. Další rozvoj sociální jistoty a stability a úspěšné překonání sociální stagnace jsou dnes **podmíněny rozvojem politických svobod**, demokratických mechanismů a politickou normalizací naší společnosti. Jde teď o to, aby dělníci bránili svobodné politické ovzduší, socialistic-

kou demokracii a aby plně využívali možnosti aktivně vytvářet celospolečenskou politiku spolu s ostatními vrstvami obyvatelstva. Zakládáním podnikových rad pracujících mohou tvořit politiku i tam, kde jsou jejich zájmy bezprostředně dotčeny — v podnicích a závodech.

Demokrizační proces znamená tedy i přínos pro dělnictvo a — jak nás o tom přesvědčují denní zprávy — stále širší vrstvy dělnictva si to uvědomují.

LL č. 18 - 22, 27. června — 25. července 1968

Jiří Hanák

Proslýchá se, proslýchá...

Mám nepříjemný pocit, že už titulek je poněkud v rozporu s novinářskou etikou. Neboť novinář, alespoň minimálně dbalý své profesionální cti, by neměl pracovat s údaji a zprávami, které se „proslýchají“, „tvrdí“, „říkají“. Jistě: zaručená, fundovaná a po všech stránkách prověřená zpráva budí základním kamenem všeho. Jenže život, jak známo, je velmi složitý a dosud často vytváří situace, kdy je i pro novináře snesitelnější hovořit na základě toho, co se „proslýchá“, než nehovorit vůbec. Zvláště za situace, kdy zaručené, fundované a po všech stránkách ověřené informace jsou mu přísně utajeny.

Tak tedy — proslýchá se mezi 14 milióny obyvatel této země neobyčejné množství zpráv a informací, týkajících se právě probíhajícího (či právě skončeného?) cvičení štábů armád Varšavské smlouvy na našem území. „Proslýchá“ se zcela zákonitě, neboť co svět světem stojí to funguje tak, že tam, kde chybí informace, zaskakuje „proslýchání“. A informace v tomto směru chybějí takřka dokonale, a víc než to: ty, co byly poskytnuty, přispívají spíše k všeobecnému zmatku než k uklidnění.

Jestli se nemýlím, bylo to někdy uprostřed března letošního roku, co jsme všichni kvitovali s uspokojením oznámení, že bratrské socialistické země s pochopením vyšly vstříc momentální československé situaci a, nechtějce způsobit ani stín podezření, že by snad československé jaro mohlo být ovlivněno zásahem zvenčí, upustily po vzájemné dohodě od plánovaných cvičení vojsk Varšavské smlouvy na našem území. S výjimkou malého štábního cvičení, které se u nás má odvíjet někdy na podzim letošního roku.

To bylo v březnu. Avšak už v dubnu a počátkem května se v našich národech začalo „proslýchat“: že cvičení budou a budou brzy, že k nám přijede tolik a tolik a ještě mnohem víc cizích vojáků, že tito vojáci tak hned po cvičení neodjedou a tak dále. Než však opět zabředneme do neseriózního „proslýchání“, zopakujme si alespoň to, co oficiálně víme od chvíle, kdy jsme s povděkem přijali informaci o nevšedním pochopení našich spojenců:

4. května reaguje ministr obrany na zprávu britského „Daily Telegraphu“ o tom, že Československo odmítlo cvičení vojsk Varšavské smlouvy: **nic jsme neodmítli, „navíc se jedná o cvičení štábní, nikoliv tedy v takovém rozsahu, jako byla předloňská „Vltava“.** První zmínka o cvičení je tedy zde.

23. května je z Bonnu rozšiřována zpráva, že v Československu má být natrvalo umístěno 10—12 tisíc sovětských vojáků. Ministr Džur: **„Dočetl jsem se o tom ze západoněmeckých novin. Nikdy a nikde nebylo o umístění těchto vojsk jednáno.“**

25. května probíhá denním tiskem oznámení o červnovém cvičení.

31. května první konkretizace: **Bude probíhat na území ČSSR a v části Polska, účastní se ho štáby armád ČSSR, Sovětského svazu, Polska a Maďarska.** Jde o cvičení štábní, kdy třeba divizi, čítající normálně několik tisíc mužů, bude představovat útvar o několika stech mužů.

Tedy: cvičení na území Československa a Polska za účasti štábů čtyř armád.

18. června poskytuje vrchní velitel ozbrojených sil Varšavské smlouvy, sovětský maršál Jakubovskij, další informace: cvičení ce bude konat na území Československa, Polska NDR a SSSR a účastní se ho štáby armád pěti zemí: ČSSR, Polska, Maďarska, Sovětského svazu a NDR.

20. června poslední zpráva: **cvičení zahájeno.**

Tim v podstatě končí nemnoho a navíc rozporných oficiálních informací.

Čtrnácti miliónům Čechů a Slováků se velkomyslně nechává na vybranou, jak si odpovědí na otázky: kolik vlastně cizích vojáků k dnešnímu dni stojí na československé půdě? Kterým dnem pobyt cizích vojáků na československé půdě skončí? Patří k nepostradatelným pomocům štábního spojujícího cvičení tanky, navíc, jak se „proslýchá“, ne právě v minimálním množství? A co je pravdy na tom, že důstojníci jedné z pěti spojeneckých armád k nám přijeli v doprovodu manželek a rodin, což vypadá na jejich trvalější přítomnost v Československu? Co je pravdy na tom, že už v době, kdy o cvičení nebyla u nás pronesena ještě ani jediná konkrétní věta, byly tabulky s údaji o nosnosti různých mostů přemalovány údaji novými, orientujícími řidiče eventuálních těžkých tanků? A konečně — proč dosud nebyla vyvrácena velmi nepravděpodobně a nepříjemně znějící zpráva, že o okamžiku příjezdu prvních spojeneckých vojsk se dověděly osoby v této zemi nejpovolanější více méně náhodou, prostřednictvím telefonátů z pohraničních krajů a prostřednictvím novinářů?

Československo se dlouho těšilo neobyčejné důvěře svých Varšavských spojenců. Projevovала se mimo jiné i tím, že jsme byli po dlouhá léta jedinou evropskou socialistickou zemí (Jugoslávii nepočítaje), kde nebyly dislokovány žádné cizí jednotky. Požíváme-li

této důvěry dále, nebylo by přece nic jednoduššího než ústy nanejvýš povolnými národům sdělit, že tehdy a tehdy cizí vojska odejdou. Jestli jsme tuto důvěru ztratili..., no, o této možnosti raději nehovořme.

Přísně utajené sovětské tanky hýbou naší veřejností. Tanky běžně na ulicích nepotkáváme, spojenecké vojáky ano. Hovoří. Ne právě hodně, ale hovoří. A pan Novák se doví, že není pravda, že přijíždějí manžely spojeneckých důstojníků, ale že je pravda, že přijíždějí poněkud početnější umělecké ženské soubory. Neukožená zvidavost pana Nováka, vaše i moje, se automaticky zeptá: na krátké štábní cvičení početné soubory? Divné, divné... A začne se „proslýchat“. Komu to slouží?

Doufám pevně, že až budete číst tyto řádky, bude vše jasné, protože poslední „proslýchání“ zpráva praví: oběd na rozloučenou se spojeneckými jednotkami se koná 27. či 28. nebo 29. června. A po obědech na rozloučenou obvykle následuje rozloučení. Odjezd.

Reportér č. 27, 3.-10. července 1968

Alexandr Kliment Normální život

Československá revoluce neměla klasický, krvavý průběh, jak jej známe z dějin, byla pokojná, takřka ústavní, a zpočátku proběhla se souhlasem rozhodující části obou národů, se souhlasem dělnictva. Přesto však tímto pokojným způsobem uvrhla zemi do nenormálního života. Proč? Komunisté nevyužili dějinné příležitosti této revoluce tím nejideálnějším stylem, tj. likvidovat přirozené třídní odpůrce (ostatně ne příliš významné) pouze ve smyslu ekonomickém. Abnormalita situace mohla se totiž týkat pouze ekonomických vztahů, které, jak víme, rozhodují o osudu každé revoluce a jejichž klíčové problémy byly už vyřešeny před únorem 1948. V politice nanejvýš příznivém ovzduší šlo vlastně o jediné: normalizovat hospodářský život na základě všelidového vlastnictví. Avšak místo aby se rychle rozvíjelo všelidové vlastnictví a s ním všelidová správa a moc, upevňovala se byrokratická diktatura a rozvíjel se stranický aparát. Ekonomika se začala rozkládat. Nekorigovatelným mocenským vlivem a tlakem nám bylo vnuceno nekritické a detailní přejímání sovětských vzorů, které se brzy projeví jako neústrojné a založily hluboko a všetrannou krizi společnosti. Rozpory, které tak vznikly, se neřešily normální cestou, tzn. jejich vyjevováním a překonáváním, nýbrž politickými usneseními. Doktrína selhala, ale vláda se chovala, jako by selhal lid.

Absolutistické ztotožnění státu s několika osobami bylo projevem politické nedůvěry k nejširším lidovým vrstvám, které se staly předmětem manipulace a teroru. Náš život vůbec byl vystaven celé řadě mimořádných a

mimořádně zbytečných nárazů. Tenkrát se říkalo: Oběti, ano, ovšem, ale kdyby měly aspoň smysl.

Všeobecný pocit provizoria a mimořádná situace zavládly jako trvalý stav života společnosti, tedy abnormalita, v níž se špatně bydlí, ale zato dobře vládne. Silný muž se kdykoli a kdekoli odvolával na stav ohrožení, byl to však právě jen on, který ohrožoval každého.

Letošním jarem se utajovaná krize stala veřejnou. To je první normální krok v poměrech nadále nenormálních. Máme však naději tuto krizi překonat. Nade všechno teď potřebujeme klidný vývoj. Pevně si zapamatujme tři zásady dalšího normálního vývoje, které už jasně vyplývají z našich diskusí:

1. SAMOSTATNOST. Zahraniční nevměšování do našich vnitřních záležitostí. Naše malé a odvislé národy si ji mohou zaručit naprosto rozhodným a statečným, ale moudrým a neprovokativním postupem.

2. OTEVŘENOST. Pěstování věcného vnitropolitického dialogu. Prostě řečeno: Dokud se zas nezavede cenzura a nezačne z politických důvodů zavírat, nikdo se ničeho nemusíme bát, ani ti nahoře, ani ti dole.

3. TRPĚLIVOST. Ať se věci, stanoviska, názory, programy a lidé tříbí a krystalizují. Kdo se neosvědčí, selže nebo zklame, může být zcela normálně vystřídán druhým.

Nedělejme si radikální iluze. Rychle a trvale se musí- me zabezpečit jen proti návratu starých poměrů. Parla- menti (ještě starý) dělá, co může a na podzim se sejde mimořádný sjezd KSČ. Je věcí komunistů, aby si na sjezdu normální cestou vyřešili krizi své strany. Ostatní veřejnost však k jejich sjezdu nesmí jen přihlížet. Ostatní strany NF, společenské organizace a nově vznikající nezávislé skupiny, které by měly být urychleně legalizo- vány, by se měly před sjezdem sejit, konzultovat a veřej- ně předložit sjezdu KSČ zásadní dokument. Takový nezávisle vypracovaný dokument by byl výrazem soli- darity, nabídkou koaliční spolupráce a věcnou oponen- turou při jednání sjezdu. Měl by shrnovat náladu, stano- viska, názory a návrhy veřejnosti a neměl by projít filtrem stranického aparátu. K tomu by bylo třeba na půdě NF vytvořit informační centrum. Iniciativu při přípravě takového dokumentu by mohly společně pře- vézt jednak zástupci dělnických samosprávných rad a dělnických výborů na ochranu svobody projevu, jednak koordinační výbor tvůrčích svazů.

Sjezd KSČ hodlá přinést koncept dalšího celostátní- ho vývoje. Sjezd jedné strany, která je sama v krizi, bude tedy plnit úlohu nejvyššího, mimořádného, celo- státního konventu. Tuto nenormální situaci je možné překonat jenom tak, že na jeho jednání bude slyšen kvalifikovaný a reprezentativní hlas obou a celých ná- šich národů. Jinak by nekomunistická veřejnost plným právem mohla požadovat, aby si sjezd definitivně vyřešil jenom své stranické problémy, kdežto s linií celostátní aby KSČ pak přišla jen jako s návrhy do diskuse před plénou parlamentu. Jenže ten do té doby nebude zvolen

a my všichni přece dobře víme, že i nový parlament bude takový, jaká bude KSČ po sjezdu. Je to sice pořád nenormální, ale je to realita a naše veřejnost je ochotna ji respektovat, jestliže KSČ bude respektovat veřejnost. Ostatně KSČ v květnu k takové nejšší spolupráci už vyzvala. Jde jen o to, aby to byla normální spolupráce, aby se sjezd konfrontoval opravdu s veřejností a ne s obrazem, který si o veřejnosti vytváří stranický, dosud důkladně nereformovaný aparát.

A co je vlastně ten normální politický život? Právni řád, prosperita, svobodná výměna názorů a reprezentativní demokratická vláda v demokraticky uspořádané Evropě.

LL. č. 19, 4. července 1968

Prohlášení kruhu nezávislých spisovatelů

I.

Čím osaměleji stojí moderní člověk před úkolem najít si v sobě odpověď na otázku vlastního smyslu, tím menší je také jeho jistota, že se lidstvu podaří spoutat závratný potenciál technologické civilizace mravními principy smysluplného života a zaručit, že se tento zdroj nedozírných možností nepromění přes noc ve zdroj jejich nedozírné zhouby. A čím menší je tato jeho jistota, tím naléhavěji pociťuje potřebu *demokracie* jako systému záruk proti koncentraci a zneužití moci.

Naše národy, jež jejich osud naučil vážit si humanity, kultury, svobody a nezávislosti, dovedou a chtějí žít ve *skutečné* demokracii. Ostatně ukázalo se, že se u nás nelze přiblížit ani k ideálům socialismu, pokud je socialismus chápán jako protiklad demokracie a nikoli jako její rozšíření; vše dokonce nasvědčuje tomu, že československý socialismus bude skutečným socialismem jen potud, pokud československá demokracie bude skutečnou demokracií: má-li totiž všechen náš lid konkrétně pociťovat, že hospodářství patří opravdu jemu, musí se opravdu konkrétně podílet na jeho správě, a má-li se opravdu podílet na jeho správě, pak se musí opravdu podílet i na vládě v zemi. Socialismus, který připouští demokracii pouze pro někoho, musí být u nás záhy pochopen jako socialismus pouze pro někoho.

V Československu nežijí jen komunisté a marxisté a předpoklad, že být komunistou znamená být intelektuálně i morálně čímsi víc než ostatní lidé a mít tedy větší nárok na správu věcí, neodpovídá, — jak se v průběhu posledních dvaceti let dostatečně potvrdilo — skutečnosti. Lidé nehodní a neschopní jsou na obou stranách, právě tak jako lidé čestní a schopní. Nestačí proto, když právo politiky se projevovalo, organizovat se a ucházet se o účast na vládě dostanou

dnem všichni komunisté, kteří jiným to právo neupírají: toto právo musí dostat i rovně míře všichni, kteří je neupírají jiným.

● Současná hospodářská a sociální struktura naší společnosti, založená na úplném a dlouho upevňovaném zespolečenštění výrobních prostředků, vylučuje podle našeho názoru jakoukoli reálnou možnost zvratu hospodářství k principu soukromého vlastnictví, mimo jiné i proto, že už dávno neexistují společenské síly, v jejichž materiálním a politickém zájmu by takový obrat byl. Proto se zadostiučiněním můžeme konstatovat, že se ani v současně době nesetkáváme s požadavky, jež by k takovému zvratu otevřeně nebo skrytě mířily. A proto nás zároveň hluboce znepokojuje, že se v oficiálních projevech stále častěji objevují varování před mobilizací tzv. „protisocialistických sil“, varování, jež nejsou zásadně dokládána konkrétními příklady. Pochopitelně: takové příklady neexistují. A tak nám nezbyvá, než si tyto hlasy vykládat jako setrvačné pozůstatky myšlení, charakteristického pro bývalý režim, jehož tradičním nástrojem při uplatňování totalitní vlády byl samozvaný monopol na socialismus, osočující bez důkazů všechno nepohodlné z protisocialistickosti. Autoři takového projevu si ovšem neuvědomují, že mluví sami proti sobě — je totiž projevem velmi chatrného mínění o tolik zdůrazňovaných pozitivních výsledcích uplynulého dvacetiletí, připouští-li se tak snadno možnost mobilizace právě těch sil, jejichž likvidace byla jedním z mála skutečně důsledných děl minulé epochy.

● Jsme přesvědčeni, že úspěšný vývoj k demokratickému socialismu vede jediné cestou rozvoje rozsáhlé *plurality* politických zájmů, programů, aktivit a organizací, přirozeně a svobodně vznikajících, navzájem na sobě nezávislých a politicky vyjadřujících přirozenou historickou, sociální, názorovou a zájmovou diferenciaci národa. A jediné strukturovaný systém vzájemné kontroly těchto různých politických sil a jejich svobodná soutěž o přízeň lidu ve svobodných volbách může v budoucnosti zaručovat to, co rozumíme skutečnou demokracií.

II.

Umění odkrývá vždycky novou tvář světa, sděluje nám o něm něco, co dosud nevíme; nechce být tedy ilustrací ve smyslu výpovědi o jeho známé tváři nebo interpretací, ale setkáním původnosti lidského ducha s původní mnohoznačností světa: pravdou.

Nejvlastnější poslání umělce spatřujeme tedy ve *službě pravdě*. Nejdůležitější podmínku této služby vidíme v její *nezávislosti*; totiž: v její nezávislosti na kterémkoli hotovém výkladu světa, zejména na tom, který je mocenským zájmem — jakožto ideologie —

předkládán k opakování; totiž: v umělcově nezávislosti *na moci*.

● Byla léta, kdy ti z nás, kteří se nechtěli zpronevřit svému poslání a zřít se své nezávislosti, nesměli, nemohli nebo nechtěli publikovat, a kdy mnozí z nich byli — jen za svou snahu o nezávislost — vyobcováni z literatury.

Později přišly doby, kdy někteří z nás začali publikovat a někteří byli dokonce za svá díla chváleni. Mnozí jiní však v téže době stále ještě publikovat nemohli. Ať jsme však byli slaveni nebo perzekvováni, jedno nám všem zůstávalo společné: situace *outsiderů*. Byli jsme tolerováni, trpěni, připouštěni, neplnoprávní. Potenciálně podezřelí, potenciálně nespolehliví, zakuklení nepřátelé, jejichž nezávislost je jen maskou negativního programu. A pokud jsme se nemínili vzdát své představy o poslání spisovatele, nemohli jsme se vřadit do kulturního dění jinak a víc, než právě jen tím, že jsme tu a tam byli publikováni, že jsme tu a tam byli vpuštěni — když jsme příliš nezlobili — mezi vyvolené jako mírně kuriózní ozdoba jejich společenství. A to ještě jen díky těm našim kolegům-komunistům, kteří nás prosazovali. Byla to nedůstojná situace spisovatelů, usilujících o nezávislost uprostřed všeobecné, byť už mírně se rozkládající závislosti kultury na politice.

● Spisovatel slouží lidem především tím, že svým psaním slouží pravdě; jeho dílo — jako nový „výklad“ světa — je pro lidi prostředím jejich lidského sebeuvědomování ve světě a tedy jakési sebehumanizace. Je nomže: tato úloha je, jak zřejmo, úlohou veřejnou. A čím větší veřejné důvěry a autority svým psaním spisovatel dosahuje, tím větší veřejnou odpovědnost zároveň nese za to, jak s touto autoritou nakládá — z toho se vyvázat nelze: odmítnout angažovaný krok za hranice literární tvorby může za určité situace znamenat tutéž občanskou zpronevěru, jakou je u politika zneužití moci; ztrátu důvěry v morální potenci spisovatele může následovat ztráta důvěry v závaznost toho, co píše; po soudu nad občanem může přijít i soud nad spisovatelem.

● Vždycky se tedy spisovatel angažuje ještě i jinak a celistvěji, než pouze tím, že píše básně, romány nebo povídky. My jsme se dosud mohli angažovat spíš jen tím, co jsme nedělali, než tím, co jsme dělali. Nastal čas, kdy cítíme možnost a tím i povinnost angažovat se přiměřeněji. Lze se však vůbec angažovat a zachovat si přitom nezávislost?

Jsmo přesvědčeni, že ano: angažovat vede přece k závislosti jen potud, pokud jejím skutečným cílem je moc a pravdu chápe jen jako prostředek k jejímu dosažení; pokud ale naopak pojímá moc jen jako nutný prostředek k prosazení pravdy a pravda je jejím

posledním cílem, pak se nejen s nezávislostí nevylučuje, ale dokonce ji naopak prohlubuje.

Osud některých z nás jasně prokazuje, že spisovatel může plnit své poslání opravdu nezávisle jen v podmínkách opravdu nezávislé kultury. Tyto podmínky však nepřicházejí nikdy z nebe. Je třeba o ně zápasit. Je třeba se angažovat. Angažovat se za *nezávislost*.

● Už tradičně hrají spisovatelé v našich novodobých národních dějinách významnou politickou roli: ve všech uzlových historických okamžicích byli mezi prvními, kdo svou politickou iniciativou vstupovali do situace a tvůrčím způsobem ji ovlivňovali. Je obecně známo, že svou inspirativní roli sehráli spisovatelé i při vytváření duchovního klimatu, jež vyústilo do politických přeměn, které dnes prožíváme. Navázali tak na významnou tradici svého stavu. A byli to především někteří naši kolegové-komunisté, kteří vykonali v tomto směru největší kus práce. Hluboce si jich za to vážíme. I když si zároveň uvědomujeme, že to bylo v určitém smyslu jejich povinností: jednak se mohli kriticky projevat daleko snadněji, protože se přece jen těšili o něco větší důvěře mocných a měli tudíž i nepoměrně více institucionálních příležitostí a právní ochrany; jednak byli i morálně zavázáni stát v tomto úsilí na předních místech, protože nesli — jako členové vládnoucí strany — svůj díl odpovědnosti za to, co se dělo.

Doba se změnila: i my teď můžeme mluvit nahlas a sdužovat se; staré omluvy už neplatí. Nazrál čas, abychom vystoupili se svým vkladem a po boku svých kolegů-komunistů — tentokrát však už jako jejich rovnoprávní partneři — usilovali o to, aby proces duchovní a etické renesance pokračoval dál. Je třeba, aby demokratizace vedla k demokracii. Normalizace k normalitě. Liberalizace ke svobodě. Nápravy křivd k zárukám práva. Tolerance k rovnoprávnosti.

● Jsme lidé různé filosofické orientace, různého politického smýšlení, různých uměleckých názorů; nespojuje nás tedy žádná ideologie ani příslušnost k nějakému politickému programu. Spojuje nás navzájem — a také i s mnoha dalšími, straníky i nestraníky — mezi jiným společné přesvědčení, že lidský život představuje výsostnou a nedotknutelnou hodnotu, o jejímž bytí a nebytí nemá druhý člověk právo rozhodovat (ani prostřednictvím zákona); že člověk má plné právo svobodně myslet, projevat se a žít, a že společnost má právo tuto jeho svobodu zákonem omezit pouze tam, kde jí sám zneužívá ke svévolnému omezování svobody druhého člověka; že všichni lidé si jsou rovni před zákonem i výkonou mocí a mají totéž právo se svobodně politicky organizovat a ucházet o účast na správě věcí, resp. svobodně rozhodovat ve svobodných volbách o tom, kdo z nich má správu jejich věcí vést.

Pozorujeme-li na pozadí těchto našich společných východisek historickou situaci, v níž se ocitáme, dospíváme k přesvědčení, že je třeba zejména:

rehabilitovat *rozum* a jeho kritickou funkci, aby se už nikdy nemohlo opakovat, že tolik lidí, a zvláště těch, kteří byli svým vzděláním i dispozicemi předurčeni k opaku, abdikovalo na vlastní nepředpojatý úsudek, ať už ve jménu víry, instinktu, taktiky nebo iluze vyššího zájmu, a zasadilo se tak o všeobecné zmysťování skutečnosti;

rehabilitovat *etiku* se všemi klasickými imperativy světůmí v jejich původní jednoznačnosti a naléhavosti, z nichž například příkaz „nepodáš křivého svědectví“ pociťujeme jako zvlášť aktuální, zejména pro nás, spisovatele;

rehabilitovat *práci* jako jediný způsob realizace lidského ducha a místo rasy, třídního původu či politické příslušnosti postavit opět práci a její výsledky jako základní měřítko člověka, abychom se všichni zase posuzovali navzájem podle toho, co skutečně děláme a nikoli podle toho, co se o sobě dohadujeme (ve společnosti, tolik zdůrazňující práci, bylo toto měřítko donedávna nejméně důležité).

Nejvladnějším prostředím naší práce a tím i našeho úsilí o svobodu, rozum a etiku je pro nás jako pro spisovatele *jazyk*; je proto přirozené, že vztah k němu jako k jazyku země, v níž jsme se narodili, nás spojuje víc než co jiného.

A ještě něco nás spojuje — to, co nás vlastně spojuje: *rozhodnutí společně usilovat o nezávislost kultury a tím o nezávislost člověka.*

III.

Dvacetiletá nemožnost svobodného a veřejného politického sebevědomování zanechala v nestranické většině národa své důsledky: už proto, a možná hlavně proto, nebude vývoj ke zdravé politické pluralitě ničím právě jednoduchým; dlouhodobý proces politické sebereflexe různých nekomunistických sil a jejich programové a organizační krystalizace teprve začíná a začíná takřka z ničeho; Tito lidé se teprve probírají z dlouhodobé narkózy, teprve se začínají samostatně politicky projevovat, přinášejí teprve své první elementární nároky a jejich programové a organizační pokusy jsou přirozeně dosud ještě značně chaotické, nezkoušené, zbrklé a atomizované. A přesto — i v té podobě, jakou dnes mají, a nevybaveny dosud žádnou legální mocí — začínají tyto pokusy sehrávat určitou katalytickou roli; na rovině obecně koncepční zatím především tím, že ve svých prohlášeních — zatím ještě značně mlhavých — znovu a znovu upozorňují na některé donedávna nesamozřejmé samozřejmosti, vyplývající ponejvíce z důsledně humanistického základu často v této souvislosti citované charty lidských práv.

Charakteristickým rysem současně — nepochybně

provizorní — podoby těchto pokusů je přitom jejich většinou *negativní sebevymezení*: nespojují lidi tolik na základě toho, co chtějí a co jsou, jako spíš na základě toho, co nechťejí a co nejsou; nevznikají tolik z potřeby konstituovat právě jen to nebo ono, jako spíš z potřeby konstituovat prostě něco; nevznikají proto, že by nevyhnutelně musely být tím, čím jsou, bez ohledu na obecnou situaci, jako spíš naopak pod tlakem této obecné situace, která po vzniku „něčeho“ volá. Spíš než funkci konstruktivně koncepční akcentují tedy zatím svoji funkci *obranou a kontrolní*. Je to docela přirozené: rodí-li se nové síly uprotřed všeobecného mocenského monopolu jedné ideologicky založené organizace, nemohou mít v první fázi asi jiný program než právě jen program obecné obhajoby samozřejmých práv, nároků a požadavků těch, jež jsou mimo tuto organizaci: poněkud nenormální podoba těchto negativně se vymezujících skupin je docela logickým odrazem nenormální situace, na níž bezprostředně reagují.

Tyto tendence vznikají na velmi rozmanitých konkrétních rovinách a nejsou svazovány žádnou centrálně šířenou linií; určitá abstraktnost jejich celkového programu je nebo může být tedy velmi zajímavě vyvažována jejich *konkrétními možnostmi*, totiž jejich schopností dynamicky reagovat na lokální situaci, z níž vyrůstají, a svobodně, důsledně a navzájem nezávisle zachycovat a řešit nejrůznější dílčí, zato však palčivé a po léta neřešené problémy svého konkrétního prostředí. Důraz na tyto konkrétní možnosti může podle našeho názoru otevírat rozmanitým nestranickým snahám nejdůležitější cestu k jejich konsolidaci, autoritě a eventuální pozdější integraci. Nehledě k tomu, že samy praktické výsledky takto orientované aktivity mohou — paralelně na nejrůznějších rovinách — přispívat k tomu, o čem běží: k normalizaci poměrů.

●

„(1) Posláním Kruhu nezávislých spisovatelů je vyjadřovat názory a hájit zájmy jeho členů, především v rámci SČSS, tedy u jeho orgánů a zařízení, ale i před veřejností a jinými institucemi; umožňovat jim vzájemný kontakt a dohodu v různých otázkách vnitrosvazového i celospolečenského charakteru; koordinovat jejich aktivitu tam, kde tato aktivita určitou koordinaci vyžaduje; a jejich sdružováním, umožňujícím jim organizovaný projev své vůle, jim zajišťovat tatáž práva, jež mají spisovatelé-členové stranických skupin, a tím jim otvírat možnost spolupráce s nimi na principu rovnoprávného partnerství. (...)

(3) Členem Kruhu nezávislých spisovatelů se stává každý člen nebo kandidát SČSS nebo člen jeho základatelské sekce, který se přihlásí za člena Kruhu nezávislých spisovatelů a který není členem žádné stranické organizace při SČSS.“

Tak jsme formulovali smysl svého Kruhu v jeho

Statutu. V dopise, jímž jsme své ustavení oznamovali ústřednímu výboru SČSS, jsme motivy tohoto ustavení rozvedli takto:

„Posláním Kruhu je dát spisovatelům-nekomunistům příležitost konfrontovat si mezi sebou — tak, jak to dělají komunisté — předběžně své názory na různé problémy svazové práce, hledat a rozvíjet společná stanoviska, náměty a návrhy a předkládat je svazovým orgánům, hájit zájmy nezávislých spisovatelů a prosazovat jejich nároky. Ve srovnání se straníky jsme byli dosud v nevýhodě, protože jsme byli při svazových jednáních stavěni obvykle před hotové a podrobně vypracované návrhy, jak byly připraveny na stranické půdě, a nemajíce možnost předem konfrontovat své myšlenky na základě toho připravovat propracované alternativní návrhy, byli jsme odsouzeni k tomu, abychom jen dávali ke stranickým návrhům připomínky; náš komentář se přitom obvykle nemohl dočkat — jako hlas pouhého jednotlivce — žádoucí pozornosti. Z naší snahy vymanit se z této nevýhodné situace vznikl i náš Kruh.“

Situace, na niž jsme bezprostředně reagovali — ve chvíli, kdy to bylo možné — ustavením Kruhu, totiž situace neplnoprávnosti, je tedy, jak zřejmo, totožná se situací, z níž se rodí pravděpodobně většina dnešních projevů nestranické aktivity. A i naše výchozí pohnutky, totiž onen intenzivní pocit, že současná doba nás přímo zavazuje k povinnosti vystoupit ze své outsiderské role a angažovat se, jsou zřejmě shodné s pohnutkami jejich.

Uvědomujeme si tuto souvislost a hlásíme se k ní; svůj Kruh opravdu chápeme jako přirozenou součást tohoto širokého a podle našeho názoru velmi pozitivního hnutí. Což ovšem neznamená, že bychom se proto hodlali a priori zřici možnosti svobodné reflexe i na tuto stranu: něco takového by bylo v očividném rozporu s naší koncepcí spisovatelské nezávislosti. Neznamená to také, že bychom se chtěli uměle oddělovat od svých kolegů-komunistů: mnozí z nich a mnozí z nás si jsou možná bližší než někteří z nich a někteří z nás sobě navzájem; pouhý fakt stranické příslušnosti — a tím spíš nepřislušnosti — nereprezentuje dnes už prakticky žádné striktní omezení názorové nebo mentální. Chceme si pouze zajistit podmínky k rovnoprávnému dialogu a spolupráci s nimi.

S hlavními projevy současného nestranického hnutí máme však společnou i další věc: prvek určité ne-normálnosti, vyplývající z našeho negativního sebe-ochránění. Víme dobře, že pouhá nepřislušnost k něčemu nemůže být dobře smysluplným východiskem trvalé společné práce. Náš Kruh je nutně společenstvím vědomě dočasným, vědomě účelovým, k němuž jsme se uchýlili proto, že to je v současné přechodné situaci jediný způsob, jímž můžeme — jak se nám zdá a už i prakticky potvrzuje — prosadit to, co pokládá-

me za správné a potřebné. A je-li smysl rozmanitých nestranických aktivit dnes především v jejich konkrétní práci, v jejich konkrétním prostředí, pak to je bod, který nás s nimi spojuje víc než co jiného: nad konkrétními úkoly jsme se spojili a v nich — jak před námi vyvstávají na pozadí těch několika všeobecných koncepčních východisek, na nichž jsme se stručně shodli — spatřujeme také nejvládnější smysl a nejdadekvátnější pole svého působení.

IV.

Svůj program spatřujeme především v těchto základních úkolech:

1. Prosazováním principu *nezávislosti kultury* napomáhat normalizaci poměrů v kulturní politice: kultura se už nikdy nesmí stát funkcí politiky; politika musí být natolik kulturní, aby kultura nemusela suplovat její úlohu. Konkrétně to znamená bojovat proti všem typům ideologické, institucionální a materiální podřízenosti kulturních institucí a organizací politickým místům.

2. Prosazovat — v časopisecké, nakladatelské i ostatní kulturní činnosti — tytéž možnosti pro všechny názory, filosofie a estetiky, jež tyto možnosti neupírají jiným. Přirozená pluralita a diferenciacie myšlení a tvorby musí mít svůj adekvátní výraz v přirozené *pluralitě a diferenciaci publikačních možností*, časopiseckých, edičních a jiných.

(3) Prosazovat *rovnoprávnou možnost účasti* všech, tedy i nestraníků, na vedení časopisů, nakladatelství a kulturních institucí. Této rovnoprávnosti nechceme přitom dosahovat mechanicky kvantitativním způsobem (např. paritním zastoupením straníků a nestraníků v orgánech, redakčních radách a podobně), protože tím bychom jen novým způsobem upevňovali ne-normální situaci, ale hájéním zřetele kvalitativního. tj. důrazem na individuální kvality jednotlivců a na nutnost objektivního posuzování těchto kvalit bez ohledu na politické přesvědčení nebo stranickou příslušnost jejich nositelů. Chceme tedy dosahovat rovnoprávnosti tím, že proti preferenci hlediska politického a stranického budeme preferovat *hledisko mravní a odborné*.

(4) Přijmout na sebe nepřijmou povinnost své vzájemné *morální kontroly* a vytvořit tak jednu z možných záruk, že se už nikdy nebude opakovat taková diskreditace spisovatelského stavu, jakou byly krvelačné komentáře některých spisovatelů k nezákonným soudním přelíčením v padesátých letech. Nemáme zájem na rekriminacích a rozhodně nemíníme těm, kteří mnohé z nás kdysi vylučovali z literatury, odpovídat stejným způsobem a pokračovat tak v nekulturním dile, které oni začali. Chceme pouze, aby ti, kteří se zkompromitovali — at' už vědomě z konjunkturních důvodů, anebo proti své vůli tím, že se dostali do složité sítě morálních a společenských závislostí — nereprezentovali nadále ve vedoucích funkcích

spisovatelskou obec a nerozhodovali o osudech literatury. Nejen z důvodů principiálních, ale i praktických: domníváme se, že ti, kteří po léta přijímali úlohu převodních pák moci nad literaturou a zbavovali tak kulturu její přirozené nezávislosti (byť z jakýchkoli pohnutek), nedávají dostatek záruk, že při prvním eventuálním pokusu o nátlak zvenčí opět nepodlehnou a nestanou se jeho nástrojem.

● Svaz čs. spisovatelů vznikl po únoru 1948 a po zrušení Syndikátu čs. spisovatelů jako tak zvaný „výběrový ideový tvůrčí svaz“. Za těmito pojmy se skrývalo pojetí spisovatelské organizace jako platformy zajišťující výsady těm, kteří jsou věrní oficiální politice a zároveň jako nástroje jejich mocenského ovládnutí. Ačkoliv členská struktura Svazu, způsob jeho práce i jeho objektivní politická úloha prodělaly od té doby velký vývoj, zachovává současná podoba této organizace dosud řadu charakteristických rysů tehdejšího pojetí své úlohy. Rozpor mezi objektivními možnostmi současné kulturní situace a faktickými tendencemi ve Svazu na jedné straně a všemi koncepčními, strukturálními a pracovními pozůstatky jeho přetžitě funkce na straně druhé volá po jeho rychlé a zásadní přestavbě. V úsilí o tuto přestavbu spatřujeme nyní svůj neaktuálnější úkol. Svaz spisovatelů se podle našeho názoru musí stát:

1. novým typem skutečně *nezávislé zájmové organizace*, výslovně sdružující spisovatele a překladatele bez ohledu na jejich filosofické, politické a umělecké vyznání;

2. organizací opravdu *demokratickou*, jež poskytuje tatáž práva všem svým členům (jež tedy nerozlišuje z průhledných důvodů politické manipulace mezi spisovateli s hlasovacím právem na jedné straně a tak zvanými kandidáty a členy překladatelské sekce bez hlasovacího práva na straně druhé) a umožňuje celému svému plénu skutečně působit na vedoucí orgán;

3. organizací opravdu *dělnou a nebyrokratickou*, v jejímž čele stojí pracující a akceschopné vedení (současný systém mnohačlenného a vícestupňového vedení práci neusnadňuje, ale jen ztěžuje).

Důsledné federativní uspořádání této organizace pokládáme přitom za samozřejmý předpoklad.

V souvislosti se svou koncepční proměnou musí Svaz podle našeho názoru také zásadně revidovat způsob, jímž probíhalo převádění členů z bývalého Syndikátu, a otevřít se všem spisovatelům, žijícím v emigraci (z nichž mnozí museli odejít právě proto, že nebyli převedeni ze Syndikátu do Svazu a tím se ocitli prakticky mimo zákon).

Na říjen je svolán 5. sjezd Svazu čs. spisovatelů, který má přestavbu Svazu realizovat. Hodláme k tomu připravit — buď ve spolupráci s těmi straníky, s nimiž nalezneme společnou základnu, anebo sami — příslušné podklady, včetně návrhu nových stanov,

a hodláme se za důsledné provedení této přestavby iniciativně angažovat i přímo na sjezdu. Jako nedílnou součástí této iniciativy chápeme i svou účast na přípravě volební kandidátky; pokud se této přípravy nebudeme moci účastnit, chceme vystoupit s kandidátkou vlastní.

● Podají-li se nám uvést v život všechny tyto zásady, ať už se týkají samotného Svazu, anebo celé širší sféry naší zamýšlené působnosti, tedy až zavládne v okruhu našeho povolání skutečná rovnoprávnost, až zvítězí princip kvality nad principem stranické příslušnosti a až bude v základních obrysech prosazena zásada nezávislosti kultury, bude tím splněno i poslání našeho Kruhu a jeho další existence ztratí smysl, protože to, o co se zasazuje, stane se samozřejmostí. Čím dříve tedy budeme moci Kruh nezávislých spisovatelů rozpustit, tím větší úspěch naší společné aktivity to bude představovat.

Schváleno plenární schůzí KNS 6.6.1968

LL č. 19, 4. července 1968

Ivan Klíma **Předsjezdové obavy**

Jakkoli plní optimismu i naději v možnosti československé demokracie, víme všichni velice dobře, že první a pravděpodobně rozhodující zápas o její podobu se odehraje uvnitř komunistické strany, a to v nejbližších dnech a týdnech předcházejících sjezdu.

Jaké jsou předpoklady pro to, aby tento sjezd byl připraven a proběhl skutečně v demokratickém duchu? Aby skutečně byli zvoleni delegáti, kteří by odpovíděně reprezentovali názory, mínění a přesvědčení více než miliónu členů strany? Mnozí vidí záruku toho v tajném hlasování. Tajné hlasování však (jakkoli se ještě nedávno zdálo téměř nedosažitelnou vymožeností) není nic víc, než nezbytný předpoklad demokratické volby — ani nejtajnější volby nedávají přece záruku toho, že budou vybráni správní lidé, nebudou-li zároveň obnoveny všechny ostatní předpoklady demokratické volby.

Obnovení těchto předpokladů se musí jevit jako gigantický úkol každému, kdo se zamyslí nad půlstoletými dějinami strany. Před čtyřiceti lety totiž započal nebo přesněji již vrcholil proces, který v podstatě umrtvil demokratický život uvnitř strany. Stalinizace strany (pro stalinisty je příznačné, že používají pro své akty vždy pojmenování, jež jsou s nimi v přímém rozporu, a nazovů tedy akt, který znamená poslední likvidaci leninských principů, bolševizací) znamená v oblasti ideové prosazení názorů, že každé mínění, které je odchylné od mínění přijatého centrem za

správné, je vlastně zradou. V oblasti organizační se stále více ztotožňuje „správné mínění“ a tedy i strana se stranickým aparátem, a i ten je stále více reprezentován jen úzkou skupinou stranických vůdců.

Stalinismus se ovšem nikdy neodhodlá zapřít svůj revoluční původ. Čím víc zrazuje zájmy širokých vrstev lidu a ideály, z nichž vzešel, čím víc se tedy děsí skutečného mínění těch, kteří jsou dosud z dobré vůle členy strany, tím víc je zvrácen, tím víc se dovolává jejich demokratického souhlasu.

Ve skutečnosti stalinistické schéma strany (a nezapomeňme, že téměř nikdo z žijících členů strany nepamatuje jiné) je protichůdné schématu jakékoliv demokratické organizace. Demokratická struktura totiž předpokládá oboustrannou vazbu mezi voličem a voleným. Důvěra voliče je vždy potenční, vždy narušitelná, vždy zrušitelná. Důvěra voleného spočívá obvykle na váze jeho argumentů — věří, že svou politikou získá voliče. Jak však mohou věřit v obnovení svého mandátu ti, kteří krvavě zrazují ideály, v jejichž jménu byli zvoleni? Zdálo by se, že pro ně by bylo nejněžší a nejlogičtější zcela zrušit vazbu zdola nahoru a stát se otevřenými autokraty. Ale zašli ve své hře příliš daleko. Založili svoji moc na fiktivním souhlasu voličů — navíc mají i své internacionalistické ambice (ty posilují jejich moc) a ty jim diktují vystupovat před světem v roli dědiců a dovršitelů nejlidovější revoluce, v roli budovatelů nejspřavedlivějšího společenského řádu.

A tak stalinisté přistupují k aktu, který vystihuje tendenci všech vládnoucích vrstev, ale v němž oni dosáhnou dosud nikým nedosažené dokonalosti: k formalizaci základní vazby demokracie. Využívajíce neustále mimořádné situace, v níž se strana nacházela, i obtížnosti úkolů, které před ní postavili, zdůrazňují kázeň a oddanost směrem nahoru. V jejich terminologii přibývají termíny vojenské a policejní — s tím, jak jejich hlavním pomocníkem se stále víc stává bezpečnost. Avšak hlavním nositelem myšlenek i tendencí stalinismu je stranický aparát. Tento aparát (každý aparát touží osamostatnit se, vymknout se nepřijemné kontrole zdola) brzy vystihne, že revoluční situace se proměnila, že jeho osud už nezávisí na oblibě dole, ale na pochvala a přízni vyšších složek aparátu, nadřízených sekretariátů a výborů. Že hlavní ctností není revoluční radikalismus, ale poslušnost a naplňování směrnic.

Aparát je jmenován shora a jeho zájem i odpovědnost se tedy upírají vzhůru. Aparát zrychluje proces zániku demokratické vazby a nastoluje systém, v němž jedinou vazbou je vazba shora dolů. Tato vazba zcela prosákla život strany. Z jediného centra vycházejí hesla, referáty a dokonce i teze rezolucí, které předstírají (před kým vlastně?), že jsou výsledkem diskuse. Ale i ve chvíli, kdy krvavý teror pomůže nastolit naprostou vládu stalinského aparátu a zcela umrtvit

jakoukoli stopu demokratické výměny názorů, trvá požadavek na přísné zachování zformalizované demokratické hry. Schůze se konají, docházka na nich je kontrolována, volí se výbory. Tisíce a statisíce lidí maří čas kamufláží neexistující vazby zdola nahoru. Centrum přijímá napětí své vlastní myšlenky a instrukce nezátížené jedinou novou myšlenkou či podnětem (pokud by se objevily, hustá síť aparátu v obavě, aby nebyla její práce sledována, musí stalinisté čas od času uspořádat velkolepý akt demokratické volby, svého vlastního potvrzení ve funkcích — sjezd strany.

Tak jako pro pracovníky bezpečnosti byl proces přehlídkou a prozkoukou jejich zrůdné činnosti, byl sjezd prozkoukou práce stalinského aparátu. Sjezd, nejvyšší orgán strany, se ovšem scházel nikoliv proto, aby odstraňoval neschopné nebo dokonce zločinné vedení, aby stávl proti nesprávným, voluntaristickým koncepcím koncepce jiné, nýbrž aby slavnostně potvrzoval všechny minulé i slibované činy vedoucí skupiny. Tak jako pracovníci bezpečnosti ručil za to, že během procesu jeho obžalovaný nevypadne ze své absurdní role, ručil aparát strany za to, že na sjezdu nezazní hlas, který by narušil slavnostní akt sebeopovrhování vedoucích orgánů a jejich politické linie. Aparát, kterému připadlo právo i povinnost připravit sjezd, už od počátku vytvářel vhodné ovzduší, v němž každému muselo být zřejmé, že sjezd není místem pro nějaký boj názorů, koncepcí a jejich nositelů, ale slavnostním aktem, k němuž se nadšeně upíná zrak celé země. Tisíce závezků, praporů a krojování pionýři vytvářeli atmosféru, v níž hlas varujícího rozumu nutně zněl jako hanebné poraženectví a provokace. Několikastupňovými volbami (na každých volbách se aparát podílel, ať už ve funkci instruktora na nejnižším stupni, či přímého organizátora na vyšších stupních) si vedoucí centrum prakticky zajistilo naprostou kontrolu voleb delegátů.

Protože celá struktura strany byla založena na přísné podřízenosti nejen organizační, ale i myšlenkové, klíčem k výběru delegátů nemohl být jejich postoj k dosavadní politice či k dosavadnímu vedení strany, nemohla jím být ani jakákoliv vlastní politická koncepce, ale jediné sociální a profesionální rozvrstvení — pro život politické strany zcela nepodstatné. V ústředním výboru musel být vedle převládajícího počtu členů stranického a státního aparátu i určitý počet dělníků, zemědělců, vědců, umělců, reprezentantů odborového, mládežnického či ženského hnutí. Přitom však — protože strana stále musela zachovávat zdání fungujícího politického organismu — tyto volby neprobíhaly na základě stavovské volby. Voliči hornických organizací volili spisovatele (jeho práci neznali,

ale byl přece člen strany, doporučený jim stranickým aparátem a voliči převážně intelektuálních organizací volili havíře (jehož práci neznali, ale jehož jim přece navrhl aparát). Především však voliči neměli důvod, proč by nevolili předložené jim kandidáty, neboť všichni kandidáti, všichni členové strany představovali dosavadní koncepci, dosavadní linii, neboť ani jeden z kandidátů, ani jeden z členů strany nemohl mít jinou koncepci či jinou linii. Za něco takového se trestalo šibenici. Tak sebezpotvrzení vládnoucí části aparátu, sebezpotvrzení osobní moci, probíhalo bez jakýchkoliv komplikací.

Není obtížné poznat, že toto stalinistické schéma přežilo smrt svého tvůrce. Bylo sice ve svých základních rysech narušeno, nebylo však zrušeno, a nelze ani při největším optimismu zapomenout, že tento systém za čtyřicet let svého trvání vstoupil „do krve“ dokonce i mnohým z těch, kteří s ním nesouhlasili, že pochopitelně má ve své straně své stoupence, kteří v něm vidí (často z důvodů citových — neboť s ním byli po celý svůj život svázáni, a zavrhnout jej znamená pro ně zavrhnout smysl všeho svého konání) jediné možnou a správnou podobu strany i socialismu, a konečně, že vytvořil statistickou vrstvu, kterou spojil se svou existencí na život a na smrt. A nelze také zapomenout, že zvláště za posledních dvacet let odvykla strana jakékoliv skutečné politické činnosti a že z jejich řad rychle mizeli skuteční politikové, schopní vytvářet své vlastní koncepce a postoje, mít svoji vlastní tvář a autoritu, a tím i získávat důvěru lidí. (Mimo řady strany mizeli pochopitelně ještě rychleji.)

Za této situace se má v době až příliš dohledné sejít mimořádný sjezd. Stovky delegátů budou volit více než sto delegátů a kandidátů nového ústředního výboru. Budou bezpochyby vědět, že mohou volit Dubčeka, Smrkovského, Šíka, Kriegla či Borůvku a snad ještě dalších deset mužů, kteří v sobě ztělesňují novou linii, a že nemají volit Novotného, Hendrycha či Kouckého jako typické představitele období přednového. Ale kdo obsadí zbylých stopětadvacet křesel? Kdo bude zastupovat onu bezpochyby existující konzervativní část strany? Kdo aparát? Kdo skutečnou revoluční levič? Kdo smířlivé a konsolidační síly? Podle jakého klíče bude tentokrát vybírán nejvyšší sbor zatím nejsilnější politické strany v zemi?

Nemá-li opět vzniknout absurdní reprezentace sociálního rozvrstvení, která by pochopitelně nebyla s to vyřešit kritickou situaci ani ve straně, ani ve společnosti, zbývá jediná cesta: důsledně se rozejít se všemi byrokratickými a antidemokratickými principy stalinismu, s jeho pověrami a iluzemi, a pokusit se o výhradně politické řešení situace.

Takovéto politické řešení předpokládá oprostít se od stálé trvajících iluzí o sobě, o možné nebo dokonce nutné jednotě na základě jakéhosi kompromisu, který by už předem skryl existenci protichůdných sil

ve straně. Je třeba už konečně přiznat, že v důsledku po dvacet let trvajících monopolního postavení komunistické strany v životě země se v jejím lůně ocitli reprezentanti téměř všech sil, které by v normálně fungujícím demokratickém systému byly rozmístěny v podstatě do všech existujících stran, že v ní jsou, jak nás přesvědčil třeba dokument tzv. Jadasovy skupiny, extrémní militantní skupiny se silně protiinteligentskou, sociálně demagogickou, a dokonce antisemitickou argumentací, jejíž obdobou bychom našli nejspíš v nacionálně sociálních hnutích třicátých let, že jsou v ní skupiny, které naopak podléhají sebepřeceňování inteligence, že je v ní — možná nepočtenější — vrstva lidí, kteří se v podstatě ocitli v řadách strany z důvodů konjunkturálních anebo dokonce ze strachu, vrstva zcela apolitická a podléhající tedy zákonitě proměnlivým náladám a ochotná přimknout se ke každé rodící se mocenské převaze.

Ze této situace každé úsilí o jednotu bez předchozí názorové diferenciacie může vést jediné k novému tlaku na členy strany, aby se podřídili, aby se opět formálně ztotožnili s vládnoucí skupinou, anebo ještě spíše k novým manipulacím a k obnovení vlády aparátu. Neboť tam, kde zůstanou skryty hluboké politické rozpory, nutně nastupuje byrokrat jako jediný muž, který je zdanlivě schopen je překlenout svou rutinou, svým bytostným sklonem ke kompromisu, který v okamžiku, kdy mlčí ideje, musí vítězit svou profesionální pílí, svou organizační mocí.

Toto nebezpečí hrozí aktuálně a vážně, pokud veškeré předsejzdové dění, diskuse i volba delegátů od nejnižšího po nejvyšší stupeň nebudou vedeny na politickém základě, na základě názorového a koncepčního rozruznění (to jediné odpovídá současnému krizovému stavu jak ve straně, tak ve společnosti). Pokud každý z voličů nebude bezpečně vědět, že volbou právě tohoto delegáta, právě tohoto kandidáta nebo skupiny kandidátů se rozhoduje pro zcela jistou koncepci politiky vnitřní i zahraniční, pro zcela jistý návrh na řešení naší krize v oblasti ekonomie stejně jako v oblasti mravní či v otázce národnosti. Tyto koncepce anebo aspoň vztah kandidáta k nim by měly být známy předem a veřejně, měly by být základem předsejzdové diskuse. Stejně jako vztah kandidátů k oficiálním stranickým dokumentům. Bude-li vztah Šavla či Pavla ke všem otázkám, dokumentům i problémům bezvýhradně stejný, podle čeho budou pak delegáti volit optimální politickou koncepci a vybírat své kandidáty? Nejspíše v takovém případě schválí předběžné dokumenty s několika připomínkami (není teď podstatné, že tyto dokumenty mohou být připraveny daleko důkladněji než dokumenty všech předchozích sjezdů) a zvolí nové členy ÚV opět podle kýmsi seslaných životopisů, podle náhodných sympatií, podle starého a nesmyslného klíče sociálního rozvrstvení. Především schválí (v tajné volbě) předloženou kandi-

dátku. Neboť tam, kde neexistují v pravém smyslu alternativní koncepce a postoje, stává se sjezd politické strany jen okázalou manifestací, na níž nemůže dojít ani ke skutečné volbě. A bez odpovědné volby zůstane i nadále osud všech členů strany v rukou božích a v rukou aparátu.

LL č. 19, 4. července 1968

Jan Procházka

a co si o tom myslíte vy?

„Skutečně si myslíte, že je možné vybudovat prosperující socialismus?“

(Adolf Juránek, Opava)

Kupodivu si to stále myslím. Možná je to způsobeno mou vrozenou náklonností nekriticky podléhat poštilostem. Nezdá se mi, že by cesta kupředu mohla zaznamenat jakýkoliv návrat. Nejenom v lásce, ale i v politice jsou cesty zpátky exkurzí na hřbitov. Kapitalistické znerovnoprávnění lidí jsme už jednou překonali, teď nám zbývá překonat jenom znerovnoprávnění, které jsme si nadělili zdeformovaným socialismem. Abychom konečně poznali, jaké mář svobody jsme se svou vrozenou nesnášenlivostí hodni. Socialismus je vědecká společnost. Předpokládá, že člověk alespoň v hrubých rysech ovládá abecedu, neholduje kanibalství, občas pracuje a nezmočňuje se ženy tím způsobem, že by nejdřív v křovi kyjem tůkl jejího muže. Má-li být socialismus nejsvobodnější společností, nemůže sestávat z jednotlivců, kteří nejenom nikdy svobodu nepoznali, ale ani ji jako potřebu nechápou. Člověk, který se teprve učí pracovat, umývat, číst a oblékat se nemůže současně učit zákonům a vůbec už nemůže spolupracovat na zákonodárství. Chci říci, že socialismus vůbec nemíním chápat jenom ekonomicky. Nejenom abstraktní práva a striktní povinnosti, ale především skutečné možnosti občana jsou jedinou a rozhodující vizitkou systému. Všechny doposud známé vlády, ať už tam, či onde, jsou za pozlákem slov a gest vládami nad lidem. Socialismus by se mohl pokusit o to, být skutečně vládou lidu. Nejsem natolik naivní, abych předpokládal, že jednoho dne zčistajasna vyjdou rájské dekrety a my všichni zapomeneme na své špatné vlastnosti a staneme se cherubíny. Vůbec ne. Dokonce si myslím, že pouť zušlechťování socialismu bude klikatá, trnitá a bylo by nepravděpodobné, kdyby nebyla i krvavá. Lidstvo k ušlechtilosti kráčí lázni zločinů. Neboť vždycky budou ti, kteří budou bránit špatnou moc dobrými intrikami a vždycky budou ochotní kati a neteční čumilové. Dva tisíce let od ukřižování se nezabýváme ničím tak horlivě, jako nepřetržitým křičením. Dnes

jsou pochopitelně nenápadnější metody. Někdo je utopen, jiný náhodou zahyne v letadle, někdo umře na chřipku, mnohý dokonce beze stopy zmizí. Proti člověku nejsou používány už jenom dogy, ale i drogy. V krajním případě se uspořádá proces.

Ale kupodivu myšlenky likvidací jejich původců neumírají. Naopak stávají se silnějšími, životaschopnějšími, obvykle už další generace se jich ujímá veřejně a nejednou je vyhláše jako svůj program. Socialismus odstraňuje svár tradičních tříd. Pozvedá k vláde nejpočetnější, nejméně spokojenou, nejnižší postavenou třídu. Je to bouřlivý zásah do ustálené struktury společnosti. Mnoho hodnot se obrací vzhůru nohama. Noví vládci bohužel neodstraňují jenom to, co na staré společnosti bylo špatné, neponechávají jenom to, co bylo skutečně dobré. Aparáty správy i útlačky pracují po určitém čase naneštěstí obdobnými metodami, kterými se udržoval předcházející pořádek. Neomezená a nekontrolovatelná moc ze skvělých lidí v mnoha případech udělá usurpátory, kteří neseznamně končí. Začínají se objevovat myšlenky, že i moc v socialismu musí být kontrolována, nikdo ani v socialismu nesmí stát nad zákony. Ani ten nejgeniálnější člověk. A kdo má vykonávat v socialismu kontrolu vlády a kontrolu moci? Volení zástupců lidu. Zvolení skutečně svobodně. S pravomocí, kterou jim může odejmout zase jenom lid. S kompetencí nedbající stranické příslušnosti. Pak by mohl parlament být skutečnou protiváhou vlády. Pokud by i tento sbor nebyl vázán poslušností jinému orgánu, který ve skutečnosti dnes organizuje vládnutí i kontrolování. Je to obdobně nemožné, jako kdybych si nejenom psal knihy, ale současně si na ně psal i kritiky. Neboť i při nejlepších předsevzetích bych mohl mít sklony k tomu své úspěchy trochu přehánět a své neúspěchy maličko zlehčovat. Ale už jen fakt, že o těchto základních věcech dnes diskutujeme, je potěšitelný. Prozrazuje, že jsme v pohybu, neutonuli jsme v dogmatech, máme mnohem větší šanci řešení nalézt, než ti, kteří je vůbec nehledají. Chtěl jsem říci, že v naší zemi vznikla nová reálná situace a nic jiného než tato situace nemůže být východiskem k budoucnosti. Dvě desetiletí, radostná i sedmibolestná, jak pro koho, uhnětla v ČSSR novou společnost. Velice často o ní mluvíme a dovoláváme se jí, ale neobvykle málo ji známe. Kdyby dnes byl uspořádán plebiscit, jsem si jist, že velice málo občanů by si přálo prudké zvraty. Je rozdíl mezi touhou po změnách a touhou po zvratu. To jistě chápu už i vnímavější kojenci. Jestliže brutálně a neupřímně kritizují kupříkladu pražskou městskou dopravu, asi to nedělám proto, že bych chtěl, aby byla zrušena a nahrazena předcházející koňkou. To jsem uvedl jenom jako přírám. Obdobně mohu napsat, že Baťa dobře organizoval výrobu obuvi a Škoda vyráběl velice málo zmetků a nemusí to znamenat, že bych se svíjel nedočkavostí, kdy se tito pánové vrátí. Myslím si, že

vývoj společnosti spočívá v obyčejném nahrazování špatného dobrým a dobrého lepším. Je-li nahrazováno dobré horším a je-li to současně prohlašováno za jedenáctý div světa, nelze se divit, že tak mnozí osvědčení pracovníci se postupem našich vítězství utekli do náruče lehkých žen, alkoholismu a psychiatrických léčeb. Naproti tomu prověřeni blázní nejednou zastávali i nejdopovědnější místa a skutečně se potvrdilo, že na bežvyhodné situace reagují mnohem klidněji než kdokoliv jiný.

V současné době proděláváme všeobecnou kádrovou proměnu. Přece jenom přicházejí noví lidé, mají už i znalosti, mají ještě ideály, používají mozek k původnímu účelu. Svár mezi novými lidmi a věřejšími lidmi bude pokračovat. Asi ku prospěchu věci. Souboj koncepcí není samozřejmě jenom teoretickou debatou, je vždycky současně bojem o moc. Neboť jedině moc může zpětně zabezpečit uplatnění té či oné koncepce. *Ale pokud nad svým psacím strojem o této záležitosti přemítám, zdá se mi, že i bojo o moc je nikdy nekonečným procesem společnosti. Teď i zítra a ještě asi dlouho boju koncepcí i boju o moc se bude odvíjet uvnitř vládnoucí strany. Nechci tím většinu národa deklarovat do úlohy pozorovatelů. Neboť tak tomu skutečně není: i nedávný proces ukázal, jak vlivy veřejnosti tento svár ovlivňují, jak se vměšují a jak významná je sympatie či antipatie miliónů. Kritické stávajícího stavu budou však vždycky obviňováni, že usilují o zvrát poměrů a návrat ke kapitalismu. (Na který se ti mladší už ani nepamatují.) Myslím si, že by tato klíčová záležitost měla být řešena referendem. Vůbec nemám pochyb, jak by zcela svobodné hlasování o socialismu dopadlo. Návrat kapitalismu by požadovala nepatrná menšina bezprostředně zainteresovaných občanů. Zejména, když bychom konečně našli odvahu veřejně připustit, že drobná iniciativa řemeslníků a obchodníků není v žádném tragickém rozporu s marxismem-leninismem. A jakmile by svobodná vůle lidu stvrdila tajným hlasováním neporušitelnost socialistických principů a vtělila je do ústavy i zákonů, a tyto zákony skutečně pozvedla nad všechny instituce i organizace, nebylo by rázem zapotřebí, aby nad socialistickou cestou bděla jenom určitá strana anebo síla. A mohla by nastat skutečná soutěž koncepcí. Asi je to všechno trochu bláhové. Jsme všichni velice nedokonalí a vrtkaví. Neustále se nemůžeme rozhodnout, budeme-li nakonec přece jen apoštoly anebo zůstaneme-li pro jistotu raději četníky. Ponechat si obě profese je ta nejlepší možnost, jak se připravit o stoupence a jak nakonec ztratit i kázeň. V poslední době potěšitelně vzrůstá autorita odborů. I to je velká možnost. V obraně lidských práv by mohly právě odbory sehrát rozhodující úlohu. Jestliže svoji samostatnost budou brát skutečně vážně a nebude to jenom hra na samostatnost. Čeká je vybudovat nejenom nové pracovní vztahy, ale i novou pracovní mo-*

rálku. Náš vztah ke všemu, co je společné, je katastrofální. Nedávno jsme přestali dodávat šunku do USA, neboť přijela nějaká jejich komise, prohlédla si provozy, kde se šunka vyrábí a z hygienických důvodů okamžitě zrušila kontrakty. Jiný náš podnik navázal obchodní styk s patnáctkrát trestaným šejdířem v NSR, s nímž jsem zjistil, že zmíněný bandita napálil a poškodil nakonec i nás. Není žádnou zvláštností, že nově vybudovaná asfaltka se za deset dnů musí opravit a že mnoho výrobků, které si zakoupíte, nemělo být pro závaty vůbec prodáváno. Přes všechno vychvalování našeho zdravotnictví jsou v nemocnicích strašidelné poměry, v pražských ústavech leží lidé málem na schodech, nežijeme personálu zejména o staré pacienty je přímo treštuhodný. Lze snadno dokázat, že naše společnost si osvojila z doposud neprozkoumaných příčin určité nelidské rysy. Mělo by nás to vyburcovat z letargie. Nepředpokládám, že je to jenom v ochablosti jednotlivců, je to klíma spokojeného, nekritizovatelného systému. Nedávno jsem psal mimo Prahu. V jednom hotelu. Jezdím tam řadu let, vidím na vlastní oči postupující úpadek. Za deset dnů se mi nepodařilo dosáhnout, abych měl v pokoji teplo, aby v koupelně svítila žárovka, aby šel zastavit vodovodní kohout. A to v hotelu, kde jsem byl jediným Čechem a kde hodina spánku stojí dvacet korun. Přitom všichni lidé na mě byli vlídní, jsou rádi, když tam přijíždím, myslím si, že se mnou sympatizují. Ale já jsem jim to prostě víc než dvakrát denně nedokázal připomínat. V jiném, nedávno opraveném hotelu první lžák strhl čtyři stropy. Někákým nedopatřením pokrývači opomněli správně upravit odtok vody. Firma škodu opravila, zednický mistr však připustil, že nově postavená lehká rovná střeška, na pohled docela pěkná, pod sněhem možná spadne. Varoval čišníky, aby si od podzimu do jara dávali pokud možno pozor. Týž hotel proměnil nákladem mnoha miliónů dříve útulné pokoje v ratejny vybavené odporným sektorovým nábytkem, který se pod vysokými stropy a v rozlehlých prostorách našťestí úplně ztrácí. Takže mezi nepohodlným lůžkem a stejně nepohodlnými křesílky si host může postavit dvě fotbalové branky. Další příklady snad už ani není třeba uvádět, znáte jich sami mnohem víc a daleko závažnějších. Systém potřebuje přirozené a neustálé vnitřní napětí, automatické okysličování krve, spontánní iniciativu. Může k ní dospět jenom odpovídajícím moderním politickým uspořádáním.

Kapitalismus, který máme před okny, nemá také nikterak báječnou bilanci. Ani on nevyřešil veletucty lidských problémů. Nedávné bouře mládeže potvrdily jeho vratkost a vnitřní prázdnotu. Banditismus, války, puče a zoufalé výzvy Svatého otce k rozumu a snášenlivosti jsou faktem, který i u nás bere na vědomí stále víc lidí. Bestiální zavraždění dvou Kennedyů řeklo o tamním systému víc než desetileté politické

školení. Byl to přibližně stejný otřes, jako odhalení pravdy o politických procesech v naší zemi a o počínání některých příslušníků státní bezpečnosti. Ve Spojených státech se jedna část obyvatelstva rozhodla druhé části obyvatelstva postupně zapalovat města; jak se ukazuje, nikdo tomu nemůže už zabránit; zdá se, že některé aspekty lidského soužití současný svět vážně zanedbal. Socialismus osvícených myšlenek by mohl být novou nadějí našeho věku. A dokud tato možnost nebude definitivně zničena naší malostí, zlobou, závistí a nenávistí a naší krátkozrakostí, povyšující osobní prospěch nad zájem celku, do té doby nepřestanu věřit, že prosperující socialismus nemusí být jenom utopií patriarchálních snů.

Ovšem nikoliv náhodou také miluji bouře. Dlouhé a vytrvalé deště za okny. Nebot' i ony skýtají alternativu, že naše vleklé problémy může nakonec ještě vzdýcky vyřešit potopa...

P.S.

Mnozí mě upozorňujete, že v červnovém RP byl zveřejněn příspěvek soudruha Hamouze, ve kterém se zabývá mými pošetilými názory na agrární otázku a dále neméně naivními představami, že bychom měli být suverénní zemí. Vlastní text soudruha ministra jsem bohužel pro pracovní zaneprázdnění nečetl. Ale docela dobře chápu, proč soudruh Hamouz mluví mnohem raději o mně, než kupříkladu o zahraničním obchodu, za který dlouhá léta úspěšně odpovídal. Polemizovat nemíním, znám asi šest set zajímavějších způsobů, jak stejně zbytečně mařit čas. I přes tuto rozmišku přejí soudruhu náměstkovi předsedy vlády mnoho krásných chvil v RVHP, v osobním životě i o letošní dovolené.

Odpověď do Kolína na otázku, co právě píšu: scénář filmu „Muž na ulici“. Pro režiséra Karla Kachyňu a pro amerického herce Francise Lederera, rodáka z Třebíče. Bude to o jednom nemocném starém muži, holubech a dívce s copy. Dále jsem začal psát libreto k divadelnímu muzikálu. Pro několik dobrodružných povah, jaké vlastní mladíci Václav Neckář, Josef Hanzlík a Josef Laufer, které se na scéně pokusí polidštit několik něžných bytostí, jako kupř. Marta Kubišová, Helena Vondráčková a Jana Drbohlavová. Další vily budou tančit. Celou záležitost komponuji do bohatých a složitých kostýmů, o nichž doufám, že alespoň částečně zakryjí chudobu myšlenek a imbecilní záměry autora.

Nashledanou.

MY 68, roč. 5, č. 8, červenec 1968

Bohumil Hrabal

Domácí úkol z pilnosti.

Žijeme v zemi, ve které více než tisíc let skotačí čiperný národ, který sice vždycky s jistým zpožděním, avšak pak s velkou intenzitou se dovede nadchnout pro krásné ideje, které zpravidla přicházejí z jiných zemí. Tento národ prožívá tyto ideje jako vlastní a dovede je dovést ad absurdum. Tyto ideje přicházejí vždycky nevhod, vždycky se musí o ně bojovat, vždycky při tom tekla krev a vždycky ta ale nevhodně prolitá červená se ukázala jako prolitá vhodně a nová společnost anebo její jednotlivé stavy a třídy podle politické situace si přinutily přistup a vstup do onoho ohromného ubrusu, do jehož tkaniny si tento národ vetkal řvoucího lva.

V posledních deseti letech bylo v této zemi napsáno tolik nevhodných filosofických traktátů, uspořádáno tolik nevhodných výtvarných výstav, vydáno tolik nevhodných knih, sehráno tolik nevhodných divadel, natočeno tolik nevhodných filmů, v hospodách proneseno tolik nevhodných anekdot a politicky nevhodných debat, že nebylo divu, že v minulém roce jako echo toho všeho bylo na sjezdu spisovatelů proneseno tolik nevhodných projevů. Nikdo se však nenadál, už skoro nedoufal, že na konci minulého a na začátku tohoto roku bude v nadstavbě nadstavby našeho politického života otevřeno tolik nevhodných diskusí a učiněno tolik nevhodných usnesení, které jako vhodně označí všechno to, co sub specie cedníku cenzury bylo v minulých letech označeno v našem životě jako nevhodné. Vždyť dvacet let tento ohromný ubrus, do jehož tkaniny je vyšitý řvoucí lev a od roku osmdesí je doplněný nápisem: Pravda vítězí, tento ubrus obsadila historicky jen jedna třída, třída, která na sebe vzala odpovědnost za cokoliv, co se v této zemi stane. A ta třída převázala cípy tohoto ubrusu tak pevnými uzly a tyto uzly tak vhodně žárlivě střežila, že neslyšela všechny ty kritické a tedy nevhodné projevy zvenčí. A tak stalo se to, co se pořád na světě nevhodně stává, že každá doba, každá společnost a tedy i třída má ve svém bříse zvolna a zákonitě se vyvíjející a rostoucí dítě, které když přijde jeho čas, roztrhne jemná prostěradla matčina lůna, ať matka chce nebo nechce. A tak se stalo, že z trojského koně uvnitř našeho ubrusu se prodrala skupina mužů, a když získala sílu, nevhodně rozvázala ty uzly ubrusu a bez krveprolití a tedy poprvé vhodně a proti duchu dějin odpálala všechny ty příliš konvenčně vhodné a pozvala místo nich dovnitř všechny ty nevhodné, kteří to nejen s tím řvoucím lvem myslí dobře, ale pozváni byli i ti, kteří se cítí právi a soudopodstatní s tím zavazujícím nápisem: Pravda vítězí. Tato

nehodná skupina mužů byla a je vedena mladým mužem, který krásnou slovanskou slovenštinou vyjádřil onoho nevhodného společného jmenovatele snah a tužeb a přání a nadějí národa téhle země, mladým mužem, který rozumí a dovede uplatnit vtip a ironii, mladým mužem, který se obléká s pečlivostí šviháka, který má pořádkem zkontrolovaný bílý kapesníček, kravatu a vyčesaného kačírka jak Golonka, než tenkrát vyjel na led k sehrání onoho velkého hokejového zápasu, mladým mužem, který dovede skákat ze skokanského můstku po hlavě do vody, mladým mužem, který ví, že osud a vývoj lidské společnosti dvacátého věku je motivován vzpourou a nadějí, tvořivou individualitou a masami, které povstaly, mladým mužem, kterému ale někdy starosti a únava tak klovaají játra za ten ohýnek, který přinesl, že vypadá jako kartuzián vracející se ráno z nočních modliteb nebo milenec za úsvitu od své krásné slečny. Je tedy možné, že tato skupina mužů, která vzrušila svět, že nevhodně vykročila tři kroky vpřed, že tedy nyní bude muset udělat jeden, možná dva kroky nazpátek. Ale v politice je to všechno docela jinak, než v umění. V politice i ten jeden krok dopředu, ten sorva znatelný krůček je těžkopádným pohybem onoho skoro nepatrně vpřed se pohybujícího dobra, které, proti zrychlenému pochodu zla, je to, v co lze doufat, čemu věřit, to je ten progres, ze kterého lze žít, to je ten patrný posun, ten „přirůstek přírody“, jak říká a jak v něj doufá pantáta Hegel. Tedy větší míra svobody, větší míra informací. Avšak budeme mít ještě tolik síly napsat další nevhodné filosofické traktáty, vydat další nevhodné knížky? Budeme ještě schopni uspořádat další nevhodné výstavy, natočit další nevhodné filmy? Budeme schopni vymyslet další nevhodné anekdoty, vést v hospodách další nevhodné řeči? Nebo budeme žít z renty rozvázaných a na vyšší fázi opět zavázaných uztů? Děsivá mě často tušení, že duch dějin má smysl pro legraci a že při větší míře svobody a větší míře informací tiše uzavře všechny nevhodné kohoutky a skrz naše hlavy nám klidně nechá protékat vlažnou voděnkou vhodnosti, aniž bychom co pozorovali. Ale uvidíme!

LL č. 19, 4. července 1968

Z minulých čísel 150 000 SLOV

Československo: T. G. Masaryk a první republika; Sjezd KSČ; Záhady čs. hospodářství; Útěk za lepšími; Slunce a mlha; Ráj lidských práv

Evropa: Dilema Jalt; Moderní Švédsko; Krize řeckého socialismu; Rumunská zima; Bulharské problémy

Střední Evropa: Mezi bratry; SSSR a střední Evropa; Existuje střední Evropa?

Západní Evropa: Evropská levice; Europesimisté; Finsko; Anglie; Holandsko

Maďarsko: Maďarští komunisté; Hegedüs a Lukáč; Maďarsko dnes a zítřka; Přednosti a problémy hospodářské reformy; Náboženství a literatura

Polsko: Po normalizaci — režim; Adam Michnik
Jugoslávie: Hospodářská situace; Slovinsko; Perspektivy; Nesourodá země

SSSR: Národ bez hrdinů; Studium SSSR; Co se děje v SSSR? Černobyl; Znovu Stalinova dcera; SSSR a východní Evropa; Gorbačovovi

USA: Reagan a Gorbačov; Poučení z Černobylu
Latinská Amerika: Chile

Asie: Kambodža; Severní Korea

Střední Východ: Sovětský postup do Střední Asie; Afghánistán

Židé: Rasismus; Antisemitismus a mesianismus; Kapitalismus, marxismus a Židé; Válka a odboj; Izrael

Politika: Totalitní systém

Kultura: Strukturalismus; Budapešťská symfonia; Rozhovor s G. Grassem

Afrika: Původ hladomoru; Rasismus

Náboženství: 20 let po 2. vatikánském koncilu

Komunikace: Televizní Evropa

Hospodářství: Franklin/Moretonová; RVHP

Pravda o našej obrode

Šesť mesiacov trvá už proces, ktorý ukončil éru plánovaného vývinu, lepšie povedané zdanlivo plánovaného vývinu. Plány, uznesenia a proklamované perspektívy, ktoré prijímali orgány strany, ktorej sme všetci členmi, sa nesplnili. Sociálna skutočnosť sa im nepodobila. A nestalo sa tak preto, že sa uznesenia plnili polovičato a že bolo málo nadšenia, a že sa spravili chyby, a že ľudia málo pracovali a že mysleli viac na seba ako na spoločnosť a na svetlé perspektívy, a že šarapatili rôzni nonkonformisti a že boli objektívne ťažkosti atď. Plánovaný vývin sa nestal skutočnosťou, pretože plánovanie bolo zlé, pretože boli zlé analýzy o ktoré sa plány opierali, zlá, alebo menej prísne povedané, neadekvátna bola ideologická šablóna, z ktorej plány vychádzali. Povedal by som, že je už menej dôležité, že boli neadekvátne aj orgány, teda ľudia, ktorí sa v minulých rokoch na všetkých svetlých perspektívach uznášali. Nemyslím si, že toto generálne poznanie o zlyhaní naplánovaného vývinu je produktom tejto jari. Vedenie našej strany mierne preháňa, keď si nárokuje uznanie za to, že dalo k svojim uzneseniam z januára tohto roku k takémuto všeobecnému jasnozreniu impulz. Je to totiž naopak. Poznanie o zlyhaní politického a sociálneho systému, ktorý sme vytvorili, bolo už viac-menej ukončené dávno predtým. Januárové uznesenia boli iba výrazom rešpektu voči tomuto všeobecnému poznaniu. Najpodstatnejšou črtou nášho obrodného procesu je, že v jeho rámci hovorí otvorene to, čo sa už dávno predtým hovorilo v šifrách alebo iba po privátoch. Tým privátom nemyslím iba rozhovory v umeleckých kluboch, ale aj rozhovory v rodinách, hostincoch a kuloároch najvyšších štátnych a stranických inštitúcií. Smutnou stránkou obrodného procesu je fakt, že sa začal bojovným a zložitým odstraňovaním jedného jediného človeka z najvyššej straníckej funkcie. Nie je to osobitne dobré vysvedčenie pre stranu, ktorej sme členmi, že svoju obrodu musela spojiť s odstránením človeka, o ktorom takmer nikto zo samotných členov strany už roky nepochyboval, že je to človek nízky, pomstychtivý, samolúby a najvyššie hlúpy. Zberka vtípov, ktoré o ňom kolovali, by o tom podala vyčerpávajúci dôkaz.

Hovorím o týchto smutných veciach preto, že pannovala a možno dosiaľ panuje mienka, že náš obrodný proces je niečo nevidané, niečo, čo musí vzbudzovať všeobecné nadšenie, čo je príkladom pre Európu a pre svet. Obrodný proces je oneskorený, nie je to vôbec nejaké náhle osvetlenie, pre stranu je to sebazáchovný akt, ktorý prišiel v poslednej chvíli. Ak si dobre pamätám, existoval už v roku 1963 text, ktorý mal názov Sedem stratených rokov. Na druhej strane je zasa pravda, že strana, ktorej sme členmi, mohla

smelo stagnovať a klamať sama seba v čele a Antoninom Novotným ešte povedzme päť rokov, ale potom by ju už pravdepodobne nijaký obrodný proces nezachránil. Obávam sa, že Komunistickú stranu diskvalifikuje viac než nie rad zločinov, omylov, bezradnosti a politického diletantizmu, ktorý vychádza najavo, ale skutočnosť, že toľké roky svoje zločiny skrývala a svoje omyly obratne vydávala za úspechy. V žiadnom prípade nestojí pred svojím štrnácym zjazdom strana, ktorá by mala autoritu na rozdávanie. Tradícia je vyčerpaná, sľuby platia dnes veľmi málo a na prisahy veriť málokto. Čím dôslednejšie pochopí dnešné vedenie strany pomer medzi svojimi aktivitami a pasívmi, tým lepšie pre stranu. Ale tu je práve jadro sporu, ktorý sa dnes v strane vedie. Konzervatívci a progresivisti sa dnes neodlišujú ani tým, čo si myslia o budúcnosti, ale tým čo si myslia o minulosti. Je pochopiteľné, že zmyslom tohto sporu nie je obojstranná túžba po čistej pravde, po objektívnom zhodnotení minulosti. Ide o to, že ak je na tých minulých dvadsiati rokoch viac dobrého ako zlého, potom nemá nikto právo žiadať tých, ktorí za to nesú zodpovednosť, aby odišli. Ak je ale viac zlého ako dobrého, potom má každý právo žiadať, aby zodpovednosť za budúce roky preberali noví ľudia. Je iluzórne myslieť si, že existuje nejaká objektívna analýza, ktorá by mohla taký spor vyriešiť. A jak keby existovala, pre povahu sporu by nemala význam. Nijaké objektívne vedecké dobrozdanie, výrok komisie expertov, nezmení podstatne obraz o minulosti, ktorý sa vytvoril v hlavách ľudí. Pre praktickú politiku nie sú dôležité výroky expertov, ale práve to, čo je v hlavách ľudí. Demokracia má tú výhodu, že musí rešpektovať práve túto mienku a nie objektívne vedecké analýzy. A my teraz o demokraciu predsa usilujeme. Aký je teda v hlavách občanov názor na hodnoty plánovaného vývinu k socializmu a komunizmu? Já patríam k tým, ktorí sa obávajú, že veľmi zlý. A za to je zodpovedná strana, ktorej sme členmi. Pomstí sa nám propagandistický trik, podľa ktorého sa vždy a vo všetkom hovorilo o strane s veľkým S.

Táto zodpovednosť je to najhmatateľnejšie, čo si strana prináša na svoj štrnácý zjazd. Je to zodpovednosť neprijemná, ale nie je možné sa jej vyhnúť. Podľa prísnej logiky, ktorá, pravda, v politike nikdy neplatila, by mala strana, ktorá roky, v ktorých si prisvojila zodpovednosť za osud národa, nevyužila najlepšie, rezignovať zo svojej funkcie. Nie je to požiadavka tak absurdná, ako to vyzerať. Takmer vo všetkých revolúciách straší ako zákonitosť obdobie reštaurácie, šikovej reštaurácie, ktorá zachováva výsledky revolučnej prestavby. Komplikovanosť našej situácie spočíva v tom, že práve v rámci tej istej zodpovednosti nemôže strana z ničoho nič tento jednoduchší krok urobiť. A to nie z ohľadu na svoje kádre, ktoré by museli odísť do ústrania, ale z ohľadu na národ, ktorý

je viac ako strana, z ohľadu na osud krajiny, ktorú doteraz riadila. Komunistická strana nie je totiž vedúcou stranou preto, že sa za takú vyhlasuje, ale preto, že ňou prakticky je, pretože má v svojich rukách všetky nástroje moci, že jej členovia vykonávajú najdôležitejšie vládne funkcie, pretože jej prvý tajomník je veliteľom ľudových milícií, pretože podpísal medzinárodné zmluvy, pretože trvá všeobecná personálna únia strany a štátu. Ak by odišla strana, odišiel by aj štát a pri všetkej úcte k poriadkumilovnosti nášho ľudu, obávam sa, že pri takomto presune by chaos a bezradnosť boli nevyhnutným dôsledkom náhleho mocenského vákuua. Chaos a bezradnosť v malých krajinách ponímali doteraz veľké krajiny ako výzvu na robenie poriadku. Generáli a maršáli sú nedočkaví. Strana musí zotrvať aspoň na prechodné obdobie vo funkcii šéfa podniku. Ale súčasne nemôže vládnuť starým spôsobom a so starými ľuďmi. Domnievam sa, že práve vedomie o tejto zodpovednosti donútilo ÚV k zvolaniu mimoriadneho zjazdu.

Otázka je, či môže strana, ktorej sme členmi, nejakým novým spôsobom vládnuť. V tomto ohľade nemá naozaj nijakú skúsenosť a jej najhoršie tradície sú tradíciami despotizmu. Ale dobré je, že nemá na výber. K starému systému postavenia strany v štáte sa nemôže vrátiť. Samotný akčný program už zrušil zásady systému, na ktorom bola založená vedúca úloha strany. Strana by sa mohla vrátiť k starému systému iba za tú cenu, že by odvolala slávnostné proklamácie, ktoré jej predstavitelia vyhlásili tejto jari. Sloboda tlače by musela byť zrušená, pretože cenzúra je základnou oporou systému, v ktorom sme žili. Zásada federácie by musela byť deformovaná, pretože oporou systému je pevný centrálny režim. Po takomto návrate by sa história roku 1968 stala históriou veľkého podvodu a strana by sa už morálne nikdy nespamätala.

Na svojom štrnástom zjazde však komunistická strana predsa len určitú šancu bude mať. Mohla by tu totiž vzniknúť prakticky nová strana, strana, ktorá by nebola fascinovaná iba mocou a obsadzovaním funkcií. Strana, ktorá by sa jasne oddelila od minulosti, deformácií a zločinov. Strana, ktorá by zmobilizovala intelektuálny potenciál, ktorý stále ešte vo svojich radoch má a vytvorila brain trust na obnovu devastovaného štátu, devastovaného hospodárstva a devastovaného politického myslenia. Strana, ktorá by nevyčerpávala svoju energiu na doktrínálne spory, ktoré majú svoje korene v XIX. storočí. Strana, ktorá by pre seba vvodila dôsledky z analýzy sveta v druhej

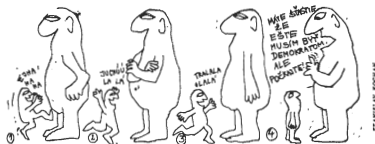
polovici XX. storočia a otvorila svoju ideologickú orientáciu novým pohľadom. Strana, ktorá by si plne uvedomila, že v danej situácii je zodpovedná pred občanmi tejto krajiny a nie pred aktívom funkcionárov. Strana, ktorá by sa v praktickej politike neriadila odporúčaniami mocných spojencov, ale rešpektovala realitu tejto krajiny. Strana, ktorá by v týchto nepokojných časoch pestovala v praktickej politike politický pragmatizmus na vysokej úrovni.

Na to, aby strana, ktorej sme členmi, vstúpila do tohto štádia vývinu, nepotrebuje nijakú teoretickú doktrínu a hrubé teoretické dokumenty, nemusí sa deliť na také alebo onaké skupiny a smery, stačí, ak bude prisne rešpektovať skutočný stav v tejto krajine. Dnes nezáleží toľko na programových vyhláseniach a na pevných doktrínach. Marx konečne vyhlasoval vždy, že komunizmus je preň predovšetkým reálne hnutie a nie stav, ktorý má byť nastolený. Súčasná kríza ideológií je tiež skutočnosťou. V Európe existuje už akási ideologická vákuum, akýsi nultý rok. Naš človek po dvadsiati rokoch ideologického ošialu je voči akejkolvek novej doktríne vopred skeptický. Vedenie strany sa hnevá, že sa venuje málo pozornosti akčnému programu. Ale to je iba prirodzený dôsledok sklamania z nerealizovaných programov a plánov, ktoré tu boli pred týmto akčným programom. Akčný program je len posledný z radu slávnostných vyhlásení o socializme, a nikto si nie je istý, či je to teraz naozaj ten pravý.

Z celej politiky si udržala svoju hodnotu iba politika kádrová. Ľuďi dnes nezaujímá to, akú politickú smernicu prijme XIV. zjazd, zaujíma ich predovšetkým to, kto bude túto smernicu vykonávať.

Aj toto je zvláštny prejav humanizácie politiky. Dubček je dôležitější ako akčný program. Ľudia sa celkom právom domnievajú, že zárukou novej politiky majú byť noví ľudia. Proti tomuto celkovému trendu ľudového vedomia stavať sa by bolo nerozumné. Všetky rozhovory, ktoré odznievajú pred jazdom v televízii alebo v rozhlase, vyznievajú v takomto kádrovom duchu. Ľuďom veľmi záleží na tom, akí ľudia sa zídu 9. septembra v Prahe. A pretože fakticky stále ešte trvá systém, ktorý zbavuje obrovskú väčšinu ľudí možnosti aktívne ovplyvňovať politiku, je úsilie poslať na jazd skutočných reprezentantov všeobecného záujmu jedinou reálnou angažovanosťou človeka. Je to po rokoch bezmocnosti v odcudzenom systéme prvá možnosť k zmene postoja, k zmene od apatie k vedomiu spoluzodpovednosti.

Kultúrny život, č. 27, 5. júla 1968

A. J. Liehm Válka nervů

Každý, kdo něco ví o světě a prošel ho v posledních měsících s očima ne zcela nevidoucím, potvrdí, že Československo je jednou z neklidnějších zemí v Evropě. Nejde přitom jen o zdánlivý klid na povrchu. Československo je zemí, kde ve srovnání s obdobím před lednem napětí uvnitř společnosti podstatně povolilo a normalizace poměrů, zahrnující i vnitřní mechanismus politické názorové diferenciacie, pokračuje způsobem, který kdosi nedávno trefně nazval „rekreačním“. Za celých sedm měsíců od ledna se přes skutečně naprostou a ničím neomezenou svobodu tisku neozval hlas, který by se dožadoval změn v mezinárodním postavení Československa nebo likvidace jeho socialistické perspektivy. Je-li tu tedy spiknutí, jež má tuto zemi vyrvat z jejích spojeneckých svazků a vrhnout zpět do spárů kapitalistického vykořisťování a imperialistické politiky, pak jde o plán tak ďábelský, jaký dosud nepoznaly dějiny, o plán, který zůstává beze zbytku utajen v samotné zemi, kterou hodlá likvidovat. V zemi, kde převraty nejsou dílem spiknutí, ale společenských sil a proudů. Jenže na odhalení takových ďábelských podvratných akcí je zřejmé Marx krátký.

Ale ani tato klidná, rozumná, kupodivu ukázněná země, prožívající historickou příležitost zbavit se národního traumatu, které se znovu zrodilo v roce 1938, prohloubilo v letech padesátých a upevnilo nevyužitou možnost roku šestapadesátého, není bez nervů. I ona je obydlena jenom lidmi, a národ je, jak známo, jako člověk. Koho, prosím vás, nelze vyprovokovat? A ve chvíli, kdy se začíná hrát vysoká hra o nervy země, která touží jen po klidu a míru, v nichž by pokojně našla svou demokratickou, socialistickou, pravdivou tvář, přichází okamžik nesmírné, historické odpovědnosti politického vedení. Každé zaváhání z jeho strany má v podobné situaci nedozírné důsledky, každá nervozita je jiskrou, která může zapálit plamen.

Na dvou konkrétních příkladech z minulých týdnů lze dobře vidět, jak je to všechno těžké. Nervózní nepochopení textu nazvaného 2000 slov těmi, jimž chtěl být oporou — a jak se jasně ukázalo, nakonec skutečně oporou byl — zavádalo bezprostřední příčinu k nové vlně mezinárodní korespondence, o níž se dnes tolik hovoří. Vždyť tato korespondence se koneckonců opírá o kvalifikaci tohoto textu samotnými adresáty došlých dopisů. Že ta kvalifikace byla mylná, to je dnes těžko a snad i pozdě vysvětlovat. Jako záminka přišla velice vhod. Skoro jako výzva, na kterou se odpovídá nabídkou pomoci. Válka nervů je tu a dopadá nakonec na odpovědné hlavy těch, kteří ji zřejmě vyvolat nechtěli. — Nebo jiný příklad. Tento list

uveřejnil výlučně do našich vlastních řad adresovanou úvahu k výročí popravy Imre Nagye. Nerad a jistě nevhod ve chvíli, kdy Kádár tiskl v Budapešti ruku Dubčekovi. Stisk, za který jsme byli všichni víc než vděční a od první chvíle jsme byli připraveni maďarským soudruhům všechno vysvětlit. Také jsme to řekli: Jenže v ovzduší nervozity a ve snaze nerozšířit řady korespondentů se za naši možná netaktnost omluvilo předsednictvo KSČ. Což nám připadalo zcela nepřiměřené a mohlo mít jen jeden důsledek: že tato omluva bude pochopena jako slabost, jako rozpaky, jako projev vnitřní nejistoty. To se také okamžitě stalo a dopis přišel nikoli před omluvou, nýbrž po ní.

Co to všechno znamená? Že v okamžiku, kdy je země vystavena válce nervů, je její politické vedení postaveno před nutností rozhodnout se, o koho se opře. Buď se pokusí věci hasit tu vodou, tu olejem, tu minimaxem, tu na tu, tu na onu stranu, a bude v podstatě opakovat chyby politiky a diplomacie minulých let. Pak ovšem prohraje nejen válku nervů, ale i přiležitost k pokojnému dalšímu vývoji této země. Teprve takto vzniklá krize bude mít důsledky, na něž nebude stačit ani svatý Václav. Nebo se politické vedení v takové chvíli obrátí k národu, rozhodne se dělat politiku i diplomacií veřejnou, leninskou, takovou, kdy každý bude vědět, že politické dopisy se u nás zveřejňují, a také odpovědi na ně. V tom okamžiku se situace slabosti politického vedení změní v situaci síly, země definitivně narovná hřbet, zmizí nervozita a národy Československa pochopí, že věci jsou jednou provždy jasné, válka nervů nebude.

Skutečně nebude. Neboť historická zkušenost této země i tolika zemí jiných svědčí o tom, že válka nervů je prostředkem, jehož se používá toliko proti slabým, proti nejistým, proti nerozhodným, proti nerovným. Proti pevným, silným, odhodlaným, hrdým lidem i národům se válka nervů nevede. S těmi je možno žít pouze v rovném přátelství, které jediné má cenu, nebo v otevřeném nevlí.

Bude-li politické vedení Československa právě takové, není se čeho bát. Československo půjde dál svou cestou demokratizace socialismu, cestou upřímného přátelství a spojení se všemi, s nimiž je spojují spojenecké svazky a dávné bratrství, a podá ruku každému, kdo ji bude chtít upřímně a bez postranních úmyslů stisknout. Kdyby se však lidé, kteří stojí v čele země a mají důvěru jejích národů, ukázali — bože chraň — v tomto okamžiku nerozhodnými a slabými, kdyby zaváhali opřít se veřejně o jednomyslnou vůli národů této země, pak bude zle. Po čtvrté v krátké době třiceti let bude vůle národa zlomena, jeho hrdost ponížena, jeho odhodlání oklamáno. Češi a Slováci by to možná znovu nějak přežili. Jejich nezávislý společný stát už patrně nikoli.

LL č. 20, 11. července 1968

Michal Reiman

„Demokratický socialismus“ možnosti a omezení

Usnesení květnového pléna ÚV KSČ, která nejenom vymezují, ale i omezují prostor pro další změny mocenského systému, naléhavě nastolují otázku o možnostech a hranicích současného vývoje. Nesdílím názor, že vady minulého, vlastně stávajícího systému moci lze odvozovat pouze z mechanického převzetí „sovětského modelu“, tím spíše z vlivu stalinismu. Je nejvyšší čas pokročit dále k důkladnému zhodnocení podstaty společenského vývoje v Československu od roku 1945, zejména však od února 1948. Povahu tohoto vývoje nelze ovšem pochopit bez znalosti vývoje sovětského, neboť Sovětský svaz — přinejmenším — propůjčil naší revoluci určité pojetí socialismu a mocensky i jinak ovlivnil jeho povahu v tom evropském prostoru, v němž se nachází naše republika.

Isaac Deutscher v Nedokončené revoluci, která je právě publikována v LL, hovoří o Říjnové revoluci jako o svérázné kombinaci dvou revolucí — revoluce buržoazně demokratické a revoluce socialistické; ta není dosud dovršena. O jeho názoru se ovšem lze přit. Deutscher měří, tak jako četní autoři před ním, ruskou realitu tradičními pojmy a kategoriemi vyspělého evropského prostředí, přistihuje ji k myšlení „Evropana“. Ruská realita by však měla být zkoumána jako svérázný společenský fenomén, který se nedá vysvětlit pouhou paralelou s evropským vývojem. Má zvláštní kvalitu, a byla-li tato kvalita evropskými, ale i ruskými socialistickými mysliteli vyjadřována v pojmech „evropské“ socialistické teorie, není tomu pouze pro podobnost mnohých podstatných jevů. Ruská revoluce jako každý opožděný společenský jev využila poznatků a teoretických závěrů získaných dříve, ve vyspělejších prostředích, aby tak, alespoň přibližně, poznala svou vlastní podstatu a naléhavé úkoly.

Nejde však o to přesně vyjádřit, tím méně definovat obsah a povahu sovětské revoluce a pozdějšího vývoje SSSR, Deutscherova charakteristika má nesporné — není v tom ovšem zdaleka první — tu přednost, že z marxistických pozic opouje zakoušené představy spojující tuto revoluci bez jakýchkoliv výhrad a omezení se socialismem. Sovětská revoluce nebyla tradiční revolucí sociální, neboť je prostoupena řešením naléhavých úkolů národního vývoje, nejenom odstraněním přežitých společenských forem, ale zejména snahou podstatně zrychlit tempo ekonomického, sociálního, národnostního, politického, kulturního i celkového civilizačního pokroku. V tomto smyslu není shodná ani s předchozími revolucemi v Evropě, není ani prototypem dnešního „evropského“ řešení.

Tyto poznatky mají své důsledky i pro oblast teoretického myšlení. Nebyla-li sovětská revoluce ome-

zena pouze na úkoly socialistického rázu, pak se nutně nabízí otázka o skutečném obsahu a funkci socialistické teorie ve vývoji komunistického hnutí. V oblasti teorie došlo — a nemalou měrou k tomu přispěla redukce ideologické práce na holou apologetiku — k nesprávnému odhadu a zameňování kvalit společenských jevů. Nesporné a velké výsledky sovětského vývoje, které měly namnoze národní povahu, byly chápány jako výsledky bezprostředně socialistické. Teorie v té míře, v jaké se stávala „materiální silou“, znesnadňovala pochopení skutečného smyslu historických dějů a byla významným kanálem, jímž se ze Sovětského svazu přenášely do jiných zemí i jevy a instituce, které, ač byly označovány za socialistické, neměly mnohdy socialistický obsah.

Podle dnes panujícího přesvědčení měl československý vývoj po roce 1945 jinou historickou kvalitu nežli vývoj sovětský. Československo patřilo k vyspělejší zemím Evropy, které se nemusely, alespoň ne v přílišné míře, potýkat s problémy základního civilizačního pokroku. Jeho revoluce proto mohla mít jinou povahu než revoluce ruská. Toto je však pouze teoretická úvaha. Skutečnost je značně jiná. Žádá se proto odpověď na otázku: v jakém vztahu je „evropská realita“ k realitě naší, v jakém vztahu je nebo může být „evropská socialistická koncepce“ ke skutečnému obsahu našeho vývoje, konečně v jakém vztahu k naší revoluci je sovětská revoluce, a to nejen z hlediska vnějšího vlivu.

V úvahách o charakteru, možnostech a perspektivách československé revoluce chybujeme často tam, kde ji přílišně abstrahujeme od mezinárodního vývoje, tam, kde chápeme mezinárodní vývoj jako převážně vnější okolnost, jejíž vliv je úměrný kvalitě a subjektivním záměrům vedoucích sil společnosti — jejich úlohu ovšem nechci nikterak podceňovat. Mízi nám totiž základní skutečnost, že vnitřní potřeby československého rozvoje se zejména od roku 1947/48 dostaly do vážného rozporu s celkovým tlakem mezinárodního prostředí, které bylo, alespoň pro tuto dobu, určující.

Československo jako malá evropská země může realizovat své potřeby a nutný pokrok pouze v určitém mezinárodním kontextu, a tuto okolnost nelze posuzovat pouze v rámci jednotlivých historických akcí nebo dějů. Již po rozpadu Rakousko-Uherska vznikly četné faktory zejména politické povahy, které působily proti integraci Československa s vyspělými zeměmi západní a střední Evropy. V meziválečném období se neprojevovaly plnou měrou pouze proto, že oslabením Německa i sovětského Ruska se ve střední Evropě na přechodnou dobu vytvořilo jisté mocenské vakuum. Jejich vliv se však plně uplatnil po druhé světové válce. Československo se ocitlo v soustavě vztahů formovaných zeměmi východní Evropy, a hlavně Sovětským svazem. Rok 1945, zejména však

rok 1948 má proto pro Československo dvojitou kvalitu. Znamenal změnu společenského řádu, což byl potenciálně velký pokrok, ale současně znamenal i začlenění Československa do jiné civilizační oblasti, než byla ta, v níž se dosud vyvíjelo. Socialismus měl u nás prohloubit progresivní vývojové trendy, ovšem skutečný obsah, který naplnil socialistické formy, měl velmi rozpornou povahu. Zkušenosti SSSR, před nímž stály zcela jiné vnitřní úkoly, se staly monopolní základnou panujících představ o socialismu a odůvodnily de facto skutečnost, že se socialistická výstavba proměnila v našich podmínkách v cestu, na níž se odehrávala dezintegrace Československa jako země „západního“ civilizačního typu a jeho přizpůsobování novému historickému prostředí. Za těchto okolností se vývoj Československa vyznačoval zvláštním paradoxem. Prudký kvantitativní růst ekonomiky neznamenal ani zdaleka růst kvalitativní, neznamenal ani nutný společenský pokrok. Hluboká přestavba všech vnitřních i mezinárodních vztahů a vazez vytvořila novou společenskou strukturu, nezabezpečila však ani důsledné začlenění a zakotvení Československa do nového prostředí. Neměla a ani nemohla mít zdravou základnu, neboť byla zcela efemérní ve vztahu k možnosti a skutečným potřebám země. O politickém a mocenském systému, vzhledem ke všem dnes známým skutečnostem, není nutné se ani zmiňovat.

Je třeba přesně analyzovat příčiny dnešní krize. Jsou dvojitě povahy. Vyplyní z narušení kontinuity národního vývoje zejména Čechů, které je důsledkem pokračujícího odpaďování Československa jako ekonomicky vyspělé země, i z toho že Československo se dosud organicky nezačlenilo do nového vývojového prostředí. V dnešním Československu se ve skutečnosti prolétají dvě krize, které umožňují navzájem související, ale přesto různá a namnoze protikladná východiska. Současná situace nevede nutně k budování „evropského“ modelu socialismu, nýbrž, a snad i především, směřuje k zakotvení vývojových trendů založených v minulém dvacetiřetiletí, i když na modernější základně, a tím i k definitivnímu přizpůsobení Československa novému mezinárodnímu prostředí s jeho vlivy, jak jsem o nich hovořil výše.

V posledních týdnech se mnoho mluvilo, alespoň v jistých kruzích, o nebezpečí protisocialistických a protikomunistických tendencí, které v současné době nejsou zdaleka totožné. Autoři těchto obav zůstali dodnes dlužni konkrétní adresy. Možnosti a alternativy dalšího vývoje jsou prozatím zvažovány především s ohledem na představy a proudění v úzkém kruhu politických či intelektuálních „elit“. Nebude-li však o nový československý socialismus usilovat pouze v rovině verbální, vyvstanou, pokud již nevystala, nebezpečí jiného druhu.

Veškerá pozornost je dnes — a je to pouze pochopitelné — soustředěna na řešení politické. Toto řešení

však determinují, ať si to uvědomujeme či nikoli, vážné mezinárodní okolnosti, které nejsou pouze obecně politického rázu. Determinují je i ekonomické a sociální skutečnosti této země. Ekonomické, sociální i politický vývoj minulých let vytvořil určitou společenskou strukturu, která má vlastní zdroje existence a kterou nelze změnit bez zásahu do postavení širokých vrstev obyvatel. Úsilí o důslednou realizaci evropského socialistického programu, o jehož naplnění nemáme dosud dostatečně přesnou a hlavně konkrétní představu, bude proto v dohledné době narážet na sotva zanedbatelný odpor.

Máme-li posuzovat věci reálně, musíme střízlivě hodnotit současné možnosti i jejich nebezpečí. V této zemi není pro dohlednou dobu reálně vážné ohrožení socialismu protisocialistickými silami, zato však je reálné, že pozitivní řešení sotva překročí hranice určitého kompromisu, jehož smyslem bude snad i podstatná „liberalizace“, ale na bázi starého mocenského systému (zachování monopolu moci).

Je celkem jisté, že ani dnes není nouze o ochránce starých hodnot, ačkoli prozatím nevystupují s otevřeným hledím. Stejně tak není třeba pochybovat o tom, že silnou podporu získají snahy o limitovanou reformu na bázi stávajícího mocenského systému. I tato společnost se nerada odhodlává k nejistým experimentům, neboť stále ještě platí: „Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.“ Není však dosud jasné, jak hluboce a silně a hlavně na jaké masové základně bude u nás zastoupena tendence k důsledné přeměně profilu a povahy čs. socialismu.

V minulých měsících se zapojila komunistická intelektuální fronta do pozitivního řešení polednových problémů uvnitř KSČ. Bylo to nutné a posunulo to mnohé problémy kupředu až na hranici, v níž se před lednem pro nejbližší dobu nedoufalo. Pravda je však také to, že v rozhodujících otázkách politického systému nebylo dosud dosaženo potřebného pokroku, a hlavně potřebných záruk. V předsjezdovém období by proto měla proběhnout nutná diferenciací a vyjasnění stanovisek. Proto nesouhlasím s vnitřním smyslem názorů, které byly před nedávnem vysloveny i v tisku, že totiž pozice „progresivních“ sil ve straně je ohrožována „netrpělivostí“ a vytýčováním „extrémních“ požadavků, což bylo dokládáno dokonce nedávným prohlášením Dva tisíce slov.

Je nesporné, že současná situace si žádá velké obezřetnosti a rozvahy. Problém „extremismu“ a „netrpělivosti“, pokud nemá přesné adresáty, není jiné kvality nežli problém „protisocialistických sil“, tím spíše, že jsme dosud neslyšeli dostatek obdobných varování na adresu extremistů z jiného tábora, kteří přece nejsou zanedbatelnou silou. Soustavný boj proti těmto silám může sotva nahradit nechutné prání špinavého prádla A. Novotného, které dnes již zastírá vážnější problémy. Je to bubák pro určitou část veřejnosti.

Jsou-li v řadách současného „demokratizačního“ proudu lidé — a některé okolnosti tomu nasvědčují — kteří své čerstvě nabyté nebo dokonce ani nenabyté pozice pokládají za větší záruku reálného pokroku nežli politické proudění ve veřejnosti, pak nejde o víc, nežli o iluzi, v jejíž ceně se ani dnes nemusíme mýlit. Proud, který chce dosáhnout podstatného pokroku či alespoň trvale zabezpečit a neustále rozmnožovat dosažené výsledky, nemůže spoléhat pouze na síly a dobré úmysly jednotlivců.

LL č. 20, 11. července 1968

Ludvík Vaculík

Omluva o 992 slovech

A jestliže uslyšíme nespravedlivé výčitky, velkoryse je přejdeme — a doma o nich znovu přemýšleje. Své spravedlivé výčitky si ponechme pro sebe. V tomto čase sporů vracíme řeč na to, co je nám společné a v čem se můžeme se Slováky shodnout.

Tedy těchto jednačtyřicet slov jsem už věru mohl přidat! Však jsem je tam původně měl. Ale pak jsem je musel vyškrtnout pod tlakem okolností, které se pokusím vylíčit. Prosím předsednictvo ÚV KSS, aby moje vysvětlení považovalo za omluvu, kterou musí odmítnout.

Totíž jsem to tak. Já jsem „Dva tisíce slov“ psal osm dní, vždycky když jsem přišel z práce. Píšu pomalu, protože mockrát přepisuji, a můžu psát, až když všichni u nás jdou spát, protože máme blbý byt. V těch dnech však nebylo klidu ani v noci, protože v naší ulici vyměňovali koleje. To mi každý dosvědčí. Když jsem zavřel okno, bylo zas moc vedro. Na schůzku s vědci, kam jsem měl přinést už návrh textu, jsem se přišel jenom omluvit. Až k dalšímu termínu jsem měl text pohromadě, ovšem nevěděl jsem, kolik těch slov je. Chtěl jsem jich mít dva tisíce, když do jednoho tisíce jsem se nevešel, ač to bylo mým původním úmyslem. Na schůzce jsem dostal množství připomínek, jimž jsem přes neděli podle možnosti vyhověl. Na téže schůzce jsme se dohodli, koho požádáme o podpis. Já jsem navrhl kromě jiných také Přenosilovou, protože se mi od ní líbí píseň „Už to nejde dál“, a taky Smrkovského, na což však někdo namítl, že to by byla tragédie. Taky jsme pomýšleli získat ministra Galušku, což jsem měl na starost já, ale nevykonával jsem to, protože z naší redakce se téměř nedá telefonovat. Když jsem se dovolal, zas tam nebyl Galuška, tak jsem mu aspoň nechal vzkaz, jestli bych mohl zavolat večer. Večer jsem však na to úplně zapomněl, kamsi jsme se ženou šli a Galuška volal sám. Ten, s kým u nás mluvil, byl však náš desetiletý syn Jan, který mi až ráno řekl: „Tato, a máš volat jakéhosi Galušku.“ Když jsem volal na ministerstvo, Galuška tam nebyl. Taky jsme chtěli mít podpis Matušky, Kvašňáka a Kriegla. Matuška odjel, Kvašňák nebyl k sehnání a od Kriegla jsme upustili, protože ně-

kdo správně poznamenal, že ten by z toho mohl mít průser. Tím odpadl i Borůvka a vůbec celé pokrokové křídlo, protože jsem si řekl: buď získáme všechny politiky, kteří mají v národě sympatie, nebo je nebudeme jednotlivě kompromitovat.

Po nikom se nechtělo, aby podpisoval něco naslepo. Možné však je, že někteří četli text jen lemo, nebo ho četli celkem až po Kodajovi, jelikož nám věřili. Někteří vyslovovali jednotlivé námitky, jenže každý jinou; nebylo možno s každou z nich znovu obcházet všechny podepsané.

Alé nyní ještě k práci na textu. Když byl hotov a projednán, dodatečně a bez ničeho připomínky jsem vepsal ony tři věty, které jste četli na začátku této omluvy. Ted bylo konečně možno slova definitivně spočítat. Potřeboval jsem však nutně pracovat na „obrodném procesu v Semilech“, proto jsem požádal nejstaršího syna Martina, aby slova spočítal a za každou stovkou udělal značku. Když je spočítal, nechal je tam ležet a kamsi šel. Namátkou jsem přepočítával jednu stovku, bylo v ní o sedm slov víc. V další bylo o deset méně. Ani jedna stovka nesouhlasila! To mě rozzuřilo a spis roztrpčilo. Připadalo mi, že jsem na všechno sám. Stranické konference přede dveřmi. Začal jsem počítat úplně od začátku a čekal jsem, až se syn vrátí. Když přišel, tak místo aby pokračoval v přepočítávání, kde jsem přestal, začal se hádat a schválně přepočítával po mně všechno od začátku. Žádnou chybu ovšem nenašel, protože já jsem každou stovku kontroloval nejméně třikrát. Přiznávám, snad jsem v této chvíli přecenil tuto stránku věci. Byl jsem také velice nervózní, protože co chvíli někdo telefonoval a žádal mě, abych napsal o křivdě, která se mu stala. Řekl jsem, že teď nemůžu. Synovi jsem ostře pravil, že je to typické pro jejich generaci: ani tu nejmenší práci neprovedou spolehlivě, což je vina školy, tedy starého režimu. Vyslovil jsem naději v příhod doby, kdy takové lidi nikdo nepřijme do zaměstnání. V té chvíli přišla z práce má žena. Dopátilo ji, že zas křičím, a přidala se na synovu stranu. K národu prý mluvím, ale aby nám přišli spravit vodovodní trubku, toho nedocílím. Dopotčil jsem jaksi slova, bylo jich 2032. Už jsem se na to vykašlal. Druhý den jsem vzal slova do redakce. Pořád jich bylo 2032. Ještě telefonoval prof. Brod a tlumočil mi shodnou připomínku několika nekomunistů: mělo být výrazněji řečeno, že oni chtějí, aby příští ústřední výbor komunistické strany byl lepší. To vyžadovalo slova navíc, a já měl naopak škrtat. Musím podotknout, že v naší redakci se také nedá pracovat. V hluku, zmatku a neustálém vyrušování jsem musel nahonem zredukovat počet slov. Vyškrtl jsem ovšem napřed ony tři věty, neboť ty nikdo ze signatářů nečetl.

Ted když je čtu, stejně nevím, jestli by byly předešly slovenskému roztrpčení. Jejich účelem bylo vyzvat český rozum k soudnosti, s nímž se lépe projednají naše společné starosti. Věcně však nepřidávaly nic k tomu, co jsme řekli: „Považujeme federalizaci za způsob řešení

národnostní otázky, jinak je to jen jedno z významných opatření k demokratizaci poměrů. Režim — v českých zemích zvlášť a na Slovensku zvlášť — se tím ještě neřeší. Vláda stranicko-státní byrokracie může trvat, a na Slovensku dokonce o to líp, že jako „vybojovala větší svobodu“.

I po promyšlení stanoviska ÚV KSS nemám na tom já osobně co měnit. Myslím si opravdu, že první naši společnou věcí vedle federalizace je, dosáhnout odchodu takových funkcionářů, jací utvořili v republice režim, v němž se všechno rozumné, tedy i federalizace, zdrželo o dvacet roků. Mezi námi a Slováky není nic, co by nešlo rozumně dohodnout, předpokladem však je, že se zbavíme lidí, kteří brání rozumu pracovat. Snažili jsme se říci, že se jich musíme zbavovat metodami radikálního nenásill, které nevyboží z mezí zákona.

Bratři Slováci! Až to budete podle své potřeby a jen ze své vůle dělat, prosím, či byste to mohli zařídít tak, aby to zas nebylo na mně.

LL č. 20, 11. července 1968

Vojtěch Koranda

Jak to bude dál v československé armádě?

Nejdřív se dávaly k dobru výroky některých českých generálů na lednovém plénu ÚV KSČ a potom vypukla Šejnova aféra. Zasluhou semínkového generála se armáda rázem stala středem zájmu veřejnosti. Avšak nic netrvá věčně, Šejnova aféra odzněla, jiné křiklavější a atraktivnější ji překryly. Takže o řadu týdnů opožděná a navíc pouze ve výtlahu opublikovaná zpráva Černíkovy komise zapadla.

Zájem o armádu se opět vrátil do normálních kolejí. Čas od času rozvíří hladinu poplašné zprávy o přesunech jednotek spřátelených armád, o katastrofě vojenského letadla, o účasti generality na nějaké slavnosti, v poslední době o vystoupení generála Kodaje v parlamentě, ale to je vše.

Je to však v pořádku? V lednu sice armáda nezasáhla do řešení vnitropolitických a vnitrostranických sporů, chovala se neutrálně. To ovšem neznamená, že jako hlavní mocenská síla vlády a státu, která každoročně spotřebuje pěkných pár miliard ze státního rozpočtu, přestala být důležitým nátlakovým elementem, který může ne právě zanedbatelným způsobem podpořit určitý politický proud uvnitř republiky.

CO SE V ARMÁDĚ PO LEDNU ZMĚNIL?

Změnil se ministr, změnilo se vedení ministerstva národní obrany. Generálové Lomský a Rytíř byli převedeni do tzv. rajske skupiny, generál Janko spáchal

sebevraždu a bývalý náčelník Hlavní politické správy generál Prchlík pracuje nyní na ÚV KSČ. Nahradil Mamulu v čele 8. oddělení. Na jejich místa přišli většinou mladší lidé, veřejnosti nepříliš známí. Generálské hodnosti si nevyšedli ve štábních úřadech, ale vysloužili si je při výcviku vojsk. Mají potřebné vzdělání předepsané pro vysoké vojenské hodnostáře a dostatek energie, aby byli schopni vypořádat se s problémy, které se podařilo starému velení dokonale zamotat.

Jinak ovšem zůstalo na MNO kupodivu vše při starém — jako za generála Lomského (a tedy i jako za Šejny). V uplynulých týdnech pracovali na akčním plánu MNO důstojníci, kteří už sepsali, jak se na MNO říká, desítky neméně revolučních dokumentů. Snad i proto zlí jazykové tvrdí, že akční plán MNO zůstane opět plánem slibů, že je to vlastně past na nového ministra, aby se v očích vojenské veřejnosti rychle zdiskreditoval. Proč? Snad proto, že jako jediný hlasoval proti proslulému Šejnovu dopisu? Nebo proto, že od začátku dává najevo, že chce velet pevnější rukou než generál Lomský?

KURIÓZNÍ SITUACE

O tom, že se poměry na MNO dosud nezkonsolidovaly, napovídá leccos nedávná ministerská stranická konference. Nedoporučila za delegáta sjezdu ani jednoho z členů nového velení, ale ani jednoho odbojáře a ani jednoho Slováka. Náčelník HPS generál Pepich obdržel mezi 33 zvolenými delegáty na armádní konferenci KSČ nejméně hlasů. Ministra národní obrany volili na protest proti Praze vojenské školy na Slovensku...

Jak vysvětlit tuto kuriózní situaci, která má pro mnohé silně pikantní příchut? Jedni říkají, že je to odpověď na nepříliš šťastná veřejná vystoupení nových funkcionářů, na nepřesvědčivost dosud přijatých rozhodnutí.

Druzí tvrdí: „Je to pokračování 'šejnovštiny' skryté do nového převleku. Tíží lidé, kteří prý byli přímo nebo nepřímě při tom, když Šejna manipuloval a kombinoval, snažili se usměrnit rozhořčení veřejnosti nejprve proti stranickému aparátu a generálu Prchlíkovi. Když to nevyšlo, když se jako nebezpečnější jeví lidé kolem nového ministra, usiluje se o jejich diskvalifikaci.“ Kdo jsou ale ti muži v pozadí? Když se o nich mluvílo v jedné ministerské kanceláři, nechalo se rádio hrát naplno...

NOVÉ VELENÍ ARMÁDY TO NEMÁ LEHKÉ

Je mezi dvěma mlýnskými kameny. Z jedné strany vyvíjí na ně silný tlak armádní veřejnost, která kategoricky vyžaduje záruky, že se konečně začnou léčit chronické nemoci, na něž armáda již po léta strádá. Z druhé strany sílí tlak velitelství Varšavské smlouvy,

kteřá žádá plnit přijaté závazky, což konkrétně znamená — **cvičení, kázeň, bojová pohotovost.**

Velení by zřejmě potřebovalo několik týdnů, aby mohlo v klidu posoudit situaci a předložit návrhy, a rozhodnout o postupu řešení problémů. Zatím toho klidu mnoho nemělo. Ministr je přespříliš zaneprázdněn plněním vládních povinností a na vlastní práci na ministerstvu mu zbude minimum času. Náčelník generálního štábu generál Rusov prý spí dvě tři hodiny denně, ale stejně na všechno nestačí. Hodně času si vyžádalo nedávne a tolik ve veřejnosti diskutované spojenecké velitelskoštabní cvičení a vše, co s ním bylo spojeno.

Byla řeč o chronických nemocech armádního organizmu — není to nadsázka? Nemusíte si ani pracně obstarávat propustky do vojenských objektů, stačí sledovat třeba jen Obranu lidu a A-revue, abyste se přesvědčili, že letošní jaro bylo v armádě horké jako v civilním životě. První velká vlna nespokojenosti a kritiky se vzedmula v únoru po útoku Šejny a otřásla samými základy armádního politického aparátu. Ostře byla napadána jeho početnost, politickým pracovníkům byly vytýkány byrokratické pracovní metody, zdvojnásobení velitelské činnosti a nadřazování se nad ostatní komunisty („rozhodují jejich jménem“). Určité uklidnění přinesl příslib, že stranický život v armádě bude demokratizován, stranická organizace oddělena od státního vojenského aparátu a v jejím čele budou stát jako v civilním životě demokraticky volené orgány složené z důvěryhodných, čínorodých komunistů-velitelů, politických a štábních pracovníků, techniků atd. Těmto orgánům bude podřízen i nepřítel početný aparát.

Vedle stranické organizace má fungovat v armádě ještě státní politická složka, která by podléhala pravomoci velitelů a odpovídala za morální, politickou a kulturní výchovu vojáků základní služby i z povolání a sociálně politickou činnost ve vojscích vůbec. Zřízení této instituce (respektive přeměna dnešního politického aparátu v tuto sociálně politickou službu) je odůvodňováno významem morálně politického faktoru pro bojeschopnost moderní armády. Ideové ovlivňování má v armádě nejméně tutéž cenu jako výcvik v zacházení se zbraní, a proto ideologické působení v armádě má být intenzivnější než na kterémkoliv úseku občanského života.

Důležité slovo ke konečnému uspořádání politických institucí řekne celarmádní konference komunistů. Ovšem ať už zvítězí ta nebo jiná koncepce, konečné slovo bude mít praxe. A je-li řeč o uspořádání politických institucí v armádě, bývá obvykle položen dotaz, zda KSČ bude působit v armádě nadále jako jediná politická strana. Na tuto otázku se odpovídá na hlavní politické správě jednoznačně: Armáda je nejdůležitějším mocenským nástrojem socialistického státu, v zájmu její bojeschopnosti je, aby byla

politicky co nejstmelnější. Především z těchto důvodů nelze připustit v armádě existenci více stran. KSČ si tedy podrží monopolní postavení v armádě, marxismus bude i nadále jediným východiskem ideového působení na vojáky. To ovšem neznamená, že příslušníci armády nebudou moci být v místě bydliště členy jiných politických stran, že se nebudou moci hlásit veřejně k jinému než marxistickému světovému názoru.

Druhá vlna nespokojenosti se převalila armádou v dubnu a nejvýrazněji odzněla na okruhových konferencích strany. Cílem ostře kritiky byly především dlouhodobé, hluboké rozpory uvnitř armádního organismu a zejména: rozpor mezi úkoly vojsk na jedné straně a celkovými podmínkami a možnostmi pro jejich splnění na straně druhé, rozpor mezi požadavky kladenými na fyzické a duševní síly vojáka a úroveň jeho materiálního zabezpečení a životního prostředí. Kritizován byl a stále je systém velení a řízení, který je přecentralizovaný, nepružný, zastaralý.

Hlavní příčina všech disproporcí, které narostly do nebezpečných rozměrů, se spatřuje v tom, že dosud, 23 let od osvobození, nepatřila světlo ucelená československá vojenská doktrína. Její vypracování je nesmírně naléhavé, bude to však záležitost obtížná, dlouhodobá. Nejdříve bude zapotřebí alespoň zrevizovat dosavadní dílčí doktrinární zásady ve vojenské oblasti tak, aby mohly být bezodkladně řešeny nejpálčivější problémy dalšího rozvoje armády.

JAK TEDY DÁL ... ?

Již dávno před lednem bylo v armádě nepříznivé přijímáno přímé stranické řízení ozbrojených sil, které v podstatě vyúsťovalo v administrativní a mocenské příkazování ze strany prvního tajemníka a vedoucího 8. oddělení ÚV KSČ. Proto s uspokojením bylo přijato zřízení branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění, podstatné zvýšení vlivu vlády na výstavbu armády a konečně proponované ustavení Rady obrany státu jako nejvyššího orgánu pro řízení obrany. Současně se požaduje upevnění právního systému uvnitř armády, zabezpečení právní a sociální jistoty příslušníků armády, zejména vojáků z povolání.

Stanoviska a postoje příslušníků armády jsou dnes značně diferencované tak jako v celé společnosti. V podstatě je lze rozdělit do čtyř skupin:

Skupina názorů, panujících v ministerských složkách, jak se projeví na nedávne stranické konferenci ministerstva, která zasahuje či se prolíná s daleko početnějšími skupinami dalšími;

druhá skupina, zahrnující převážnou část vojáků zejména z povolání — posuzuje současnou situaci střizlivě, stojí pevně za Dubčekem, má výhrady ke generalizování chyb a nedostatků, očerňování strany, skandalizování komunistů a jejich dvacetiletého díla;

třetí skupina — nepřilíhla početná, rekrutující se zejména z vojáků základní služby a z osazenstva vojenských škol — zaujímá radikální stanoviska, svými požadavky nejednou překračuje hranice, jež je možno v armádě ještě tolerovat, aniž by byla narušena její akceschopnost;

konečnou čtvrtou skupinu tvoří ti (a není jich málo), které ani letošní jarní měsíce nevzrušily; sledují všechno dění kolem sebe a střídavě se přidávají hned na tu, hned na onu stranu. K nim lze připojit i nepřilíhla početnou skupinu těch, kteří myslí stereotypně, i dnes ještě hájí neudržitelné a opakují zastaralé poučky a fráze.

Reportér, č. 29, 17.-24. července 1968

Milan Jungmann Ztracené iluze

Jeden vznešený duch minulého století si posteskl, že život a mládí už jsou bohužel takové, že poznávají cenu strategie obyčejně až tehdy, když je po bitvě. Cítíme se mládí v našem „polednovém“ snažení, kolem nás jako by proudil nový život. A přece musíme už teď brát v úvahu strategii a taktiku, a to v míře, o níž jsme my nepolitikové neměli ještě před několika týdny ani potuchy. Nechceme prohrát tuto bitvu, protože — jak bylo mnohokrát řečeno — ji považujeme za poslední šanci pro socialismus v této zemi, ba nejen v této zemi. Proto v těchto vzrušených dnech dáváme plnou podporu své vládě a vedení komunistické strany, proto nabádáme ke klidu: každá nerozumná akce, každá zbrkllost by mohla ohrozit naši naději.

Byli jsme naivní, když jsme se domnívali, že očistit socialistické zřízení od pokřivenin, zbavit život byrokratické usazeniny a vrátit lidem vědomí občanské důstojnosti, svobody a rovnosti je něčím, co musí přivítat všichni upřímní socialisté v každé zemi. Věděli jsme, že je to pokus smělý a složitý, ale nebáli jsme se těžkostí. Komunisté i mnozí nekomunisté, upřímně usilující o nový způsob politické práce a myšlení, shledávali všechny své schopnosti a mobilizovali nejlepší své síly, aby obrodné hnutí uneslo tíhu oprávněných obvinění i požadavků občanů. Přeli se mezi sebou, byli netrpěliví a nároční, uvažovali horečně o tom, jak rychle dokázat činy své odhodlaní.

Počítali jsme ovšem s určitým neporozuměním u přátel, ale netušili jsme jeho míru. Jednotlivé nedůvěřivé hlasy ze zahraničí jsme si zprvu zvykli označovat za pochopitelné obavy, které snadno vysvětlíme, přičemž nebylo pochyb o dobré vůli přátel pochopit i pomoci.

Číst teď články v oficiálních ústředních orgánech bratrských stran, především v sovětské Pravdě, je proto pro mnoho lidí u nás překvapením, s nímž nepočítali. Ještě při čtení článku o 2000 slovech v Literární gazeti se mi chtělo sednout a napsat do LL odpověď, která

by vysvětlovala, vyvracela omyly a uváděla do správných souvislostí, co bylo zkresleno. Teď je zřejmé, že o tohle vůbec nejde. Jsou to polemiky mezi dvěma spřátelenými stranami o pojetí socialismu — žel na úrovni, která je pod důstojnost kohokoli u nás. Stará pravda praví, že v ideovém střetu je třeba vyhledávat nejsilnější místo odporu, otřást jím, a tak přesvědčit o své pravdě. V oněch člancích se polemika vede právě opačným směrem, jako na válečném poli: totiž tak, aby velký povyk budil zdání vítězství. Autoři článků nezasahují naše skutečné chyby, omyly a slabiny. Jejich argumenty jsou pro každého českého a slovenského čtenáře naprosto nepřesvědčivé a místy směšné ve své obecnosti, spekulovanosti a falešnosti. Záměr celé kampaně zřejmě je zneklidnit domácí čtenáře, budit v nich zdání, že u nás jde o nejstrašnější tragédii, proti níž jsou naše „zdravé síly“ bezmocné a jimž tudíž třeba tak či onak pomoci. Je proto po mém soudu zbytečné na zmíněné polemiky odpovídat. Jsou součástí nedobré kampaně, jsou plodem metod, jímž u nás říkáme staré, překonané. Odpovídat na ně lze jen praxí, činností.

V této chvíli, před uzavěrkou, neznáme dosud obsah dopisu, který nám poslali představitelé pěti komunistických stran z Varšavy. I sama jejich schůzka je však svědectvím neschopnosti počítat s psychologii malého národa a důkazem, že se bohužel některé situace v dějinách opakují. Stoupenci přátelství se Sovětským svazem jsou podruhé postaveni před dilema buď — anebo, tj. buď budete bezvýhradně schvalovat, nebo se stanete nepřáteli. Odmítáme tuto alternativu! Nedáme ze sebe dělat nepřátele sovětské země a sovětských lidí a litujeme jen, že srdečné svazky našich národů jsou v těchto dnech vystaveny kritické zkoušce — nikoli naší vinou. Jestliže u nás často zaznívalo heslo, že socialistické přesvědčení se měří vztahem k SSSR, pak je lze také obrátit: socialistické uvědomění sovětských lidí se měří i jejich vztahem k spřáteleným národům.

Z činů zejména sovětských, polských a východoněmeckých předáků lze bohužel vyvodit, že jejich pojetí přátelské spolupráce je v hluboké krizi; že v hluboké krizi je tedy samo okřídlené a tolikrát a znovu skláňované slovo internacionálistismus. Dělnické hnutí na celém světě je postaveno před nový, nesmírně složitý problém: každý dosavadní pokus o hledání specifické národní cesty k socialismu byl dosud vždy nepochopen a ztěžován právě těmi, kdo se prohlašují za jediné pravověrné vykladače socialismu. Překážky, které nám naši přátelé a spojenci kladou do cesty, mají tedy daleko větší dosah, než by se na první pohled zdálo. Jejich hlas zní daleko za naše hranice a bude znít daleko za naše dny. A bude svědčit o tom, že boj o spravedlivý řád na zemi nemá — jak se ještě před lety zdálo — jinou záštitu, než ideje, a že i u nás je možno aplikovat známou větu Marxova, jež poslední dobu tolik zní světem — že sám vychovatel musí být vychovávan.

LL č. 21, 18. července 1968

Bohuslav Březovský Z konfesí literáta

Pravda, slovo literát už tak trochu zvetšelo, a navíc cítím, že má do sebe cosi pejorativního. Snad proto, že značí člověka, který žije nejen literaturou, ale také z literatury. I když špatně. Neruda i Machar užívali ještě toho slova běžně, ale my dnes raději volíme vznešenější označení, třeba „tvůrce“ nebo „umělec“, a jelikož ani to někdy nestačí, přidáváme k nim epiteta ornans „národní“ nebo „zasloužilý“, obvykle dopředu, dozadu pak za jméno „laureát“, „nositel“ a co jávím. Nejen majitel těchto ozdobných přívlastků a vkusných doplňků se pak spíš podobá obloženému chlebičku a vyhlíží tak načechraně, že nevíš, z které strany do něho kousnout. Anebo se mnohá jména obkládala taky proto, aby se do nich nedalo kousat? Čert ví.

Ale zvolil jsem si to macharovské slovo literát hlavně proto, že se obracím ke všem, kdo vládnou perem a psacím strojem, ba i k těm, kdo jimi vládnou špatně nebo vůbec ne, obracím se na pracovníky tisku, rozhlasu, televize, na dramaturgy i herce, redaktory nakladatelství, malíře a karikaturisty, akademiky, scenáristy, autory písňových textů a reklamních sloganů, ba i na zaměstnance plakátovacích podniků. Zdá se mi, že jsme všichni přijali příliš vlažně a příliš samozřejmě zprávu o tom, že byl 26. června LP 1968 v Národním shromáždění odhlasován zákon o zrušení cenzury.

Zákaz cenzury potvrzen zákonem, zněl titulke v Rudém právu. Četl jsem ho několikrát a mě pocit v té chvíli byly asi totožné s pocití francouzského občana, když se dověděl, že 14. července 1789 padla Bastilla.

A počítám a rozjímám. Literáti mé generace se začali veřejně projevovat většinou až v druhé polovině třicátých let, prožili tedy tři, v lepším případě čtyři léta relativní svobody tisku a slova [relativní proto, že nezapomínám na bílá místa zejména v komunistickém tisku], pak ještě chvíli, dva a půl roku, po revoluci 1945. Věru, do malé odměrky se vejde dnešnímu pětapadesátiletému literátu čas, kdy mohl psát svobodně a nemusel své myšlenky strkat do šuplíků či halit do jinotajů. A ti mladší, kteří začínali po roce 1948, už vůbec žádnou odměrku nepotřebují.

I demokracie má svá pravidla, každý má právo i hlasováním vyjádřit svůj názor, a tak se asi těžko můžeme ptát na jména těch čtyřiceti sedmi poslanců, jimž se něco na zákoně o zákazu cenzury nelíbilo. Nejsem také přítelem devadesátidevítiprocenních výsledků při volbách a hlasováních, jsou vždycky podezřelí, a vůbec mi to nevdá, když jde o něco jiného. Ale tady nejde o vodovod. Tady šlo při hlasování o princip, o první zásadu, o nejdůležitější podmínku toho, aby co nejdříve a úspěšně skončila rekonvalescence, již říkáme demokratickým proces, a národu aby se vrátilo zdraví, jimž má být socialistická demokracie a demokratický socialismus. Jsem přesvědčen, kdyby některý z rozhlasových

nebo televizních redaktorů obešel všechny ty poslance a položil jim otázku, zda jsou pro demokratizační proces v naší zemi, kývali by a ujišťovali by nás horlivě do mikrofonu, že jsou, že jim nic tak neleží na srdci, a neuvědomili by si ani, že mluví nelogicky a úplný nesmysl. Hl. sovali totiž proti nejviditelnějšímu znaku, bez něhož demokracie nikdy nemůže být demokracií a socialismus nikdy socialismem.

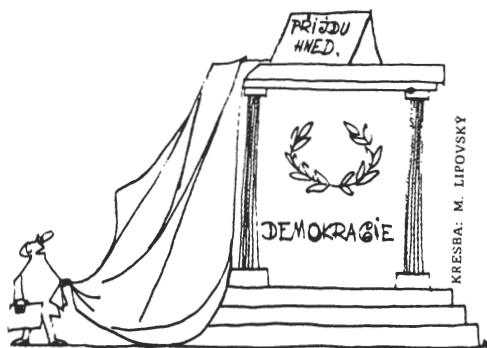
Neřeknou nám svá jména, protože nemají odvahu. Ale snad ti literáti, pro něž byla období svobody slova a tisku pouze jakási lucida intervalla, jasné okamžiky jejich života, i ti literáti, kteří je nikdy nepoznali, mají právo připomenout těm poslancům, že jejich povinností by bylo zdůvodnit svůj čin aspoň těm, kdo je volili či které zastupují. Zdůvodnit, racionálně zdůvodnit, nikoli vysvětlit. Vysvětlovat lidé jejich typu dovedou, což o to! Vysvětlovali nám nutnost procesů, přísných rozsudků, vysvětlovali nám hospodářské potíže [bývaly to potíže růstu], vysvětlovali nám nutnost administrativních zásahů i zákazů.

Jméno Hérostrato, který pomohl a zapálil [nebo to udělal obráceně?] vešlo do dějin. Jména našich zástupců lidu zůstanou možná neznámá.

Ale budou žít mezi námi. A proto by se ten den 26. června 1968, kdy byl zákon o tom, že myšlenka, slovo a pravda nesmějí být potlačovány, odhlasován, měl zafixovat ve vědomí národa jako den historického významu, jimž také prakticky je. Jeho výročí — a doufejme, že jich bude hojně — by měla být slavena nejen literáty, ale celým národem. Měli bychom vyjít do ulic — prosím poslance Kodaje, aby to nechápal jako výzvu ke kontrarevoluci — s prapory, se zpěvem na rtech a při vzpomínce na sedmačtyřicet poslanců s trochou skepse v hlavách i v srdcích. Ta nikdy neškodí.

A měl by se ten den slavit jako Den tisku, rozhlasu a televize, když už pro nic jiného, tedy proto, aby národ věděl, kdyby se nám těch sedmačtyřicet poslanců jednou zase rozmnožilo, že byl porušen zákon a že Češi jako tolikrát v dějinách musí znovu začít švejkovat, číst mezi řádky, opatřit si třetí ucho a říkat si „to chce klid“.

LL. č. 21, 18. července 1968

Dalimil Schein und sein

Manifest Dva tisíce slov a varšavský dopis pěti stran, tvrdý nátlak na Československo a vznik celonárodní jednoty proti tomuto pokusu, nebývalá jednota politického vedení a lidu, drtivá porážka Novotného širotků a obrovský růst prestiže komunistické strany v posledních týdnech — to všechno jako by tvořilo podivnou směsici heterogenních prvků, jež se slily v pozoruhodně homogenní výslednici. Je to náhoda? Nikoli.

Pokusme se dnes zpětně analyzovat především to, co — aniž to autoři byt' jen sami pro sebe jakkoli formulovali — vedlo zřejmě ke vzniku manifestu Dva tisíce slov.

Stalinismus znamená vládu úzké skupiny mocných, vládu aparátu, a v zemi, ve které je u moci, i vládu jeho prodloužené ruky, již je přebujelý, mezinárodně propojený bezpečnostní aparát a většinou i armáda. Marx kdysi poznamenal, že diktatura může být vystřídána toliko vládou lidí, kteří politicky existovali už uvnitř diktatury, a teprve později se objevují v politice lidé noví. Ti, kteří byli spjati se starým způsobem vládnutí — ale i se stalinismem ve stranách, jež se nikdy k moci nedostaly — se však těžko zbavují jedné deformace: stále totiž vidí politický vývoj jenom jako vývoj uvnitř strany a mylně se domnívají, že boj za porážku stalinismu ve straně (v našem případě i ve státě) lze vyhrát jen těmito vlastními, vnitřními silami. V souvislosti s československým vývojem se hodně mluví o Maďarsku 1956. Ještě důležitější by však bylo seriózně analyzovat gigantický pokus, jehož původcem byl i v Československu neprávem téměř zapomenutý N. S. Chruščov. Na osudech tohoto pokusu je totiž možné názorně ukázat, co v rámci zmíněného přístupu možné je a co možné není. V hradbách strany lze nepochybně za určitých okolností vybojovat první fázi zápasu se stalinismem, provést jeho liberalizaci, uvnitř těchto hradeb je možné uskutečnit takové změny, které lze usnést v centru a realizovat centrálním aparátem: změny v zahraniční politice, některé změny kadrové, změny v programu, v koncepci, ba dokonce i v legislativě. V první fázi se zdá, jako by za novým kursem stáli i její zahraniční spojenci, zdá se, že i ti, kteří stalinismus desítky let ve straně realizovali, netouží po ničem toliko, jako po likvidaci vlastního díla. Většina lidí spjatých s politickým systémem se však změnit nejen nechce, nýbrž prostě nemůže; nejsou schopni vidět sami sebe i celou stranu očima lidí za hradbami, očima národa, očima ne těch, kteří vládli nebo se nějak na vládě podíleli, nýbrž těch, jimž se vládlo a kteří byli ve své většině a bez ohledu na své kvality mravní, lidské a koneckonců i politické občany druhého řádu. Ti, kteří se o to nicméně pokusili, ale přitom nevyšli z hradeb strany, se stále rostoucím

neklidem zjišťují, jak se setrvačností systémů obrací proti nim, jak je znovu pohlcuje hydra stranického i bezpečnostního aparátu, jak se rozpadá zdánlivá jednota prvních týdnů. Ve snaze likvidovat falešné dilema, uhnout před touto situací, varují před radikalismem, činí ústupek za ústupkem a nakonec končí jako ryzí voluntaristé, rozhodující o všem už docela sami, protože se nedokázali obklopit těmi, s nimiž by chtěli jít, a s těmi druhými prostě nemohou. Gigantický pokus, jeden z nejvýznamnějších činů v dějinách tohoto století, končí na písku a jeho původce sklízí právem ironická slova o subjektivismu, voluntarismu atd. Proč? Protože uvnitř stalinismem vytvořené struktury je zápas za skutečnou likvidaci stalinismu, uzavřený do rámce strany a neopřený o politickou iniciativu širokých vrstev národa, předem prohrán. Ne proto, že by se proti němu postavila masa členů strany, ale protože síly, jež ovládají stranickou organizaci nejenom v centru, ale zejména mimo centrum a uvnitř bezpečnosti, jsou nakonec s pomocí desítek svých prodloužených rukou vždycky silnější. Masy členů jsou znovu dezorientovány, sympatizují sice s politikou, navrženou novým vedením, ale zároveň mají pocit, že tam, kde žijí a pracují, tváří v tvář těm, jimž se po léta vládlo, se neobejdou bez podpory a opory funkcionářů, kteří takto vládli. Opět vzniká situace, která byla na okamžik zrušena, situace, kdy strana je jedno a národ druhý. A v okamžiku, kdy se takto podařilo obnovit stalinské schéma, ať už pod jakýmkoli heslem, je o politickém osudu pokusu o konečnou likvidaci stalinismu rozhodnuto. I o osudu těch, kteří byli jeho původci.

Je však i druhá cesta, která vede k vítězství strany v sobě samé i k obnově jejího společenského významu. Cesta, která znamená vyjít z hradeb, učinit věc destalinizace strany i věci lidu, pro něž a v jehož zájmu chce strana pracovat a jenž je koneckonců smyslem a cílem její existence. Jen v pevném svazku mezi progresivními silami ve straně (jejichž zálohou je drtivá většina členů) a velkou většinou nekomunistů, kteří se chtějí veřejnou činností angažovat ve prospěch své země, vzniká síla, která přemění v malou menšinu ono nemalé množství lidí, kteří — jakkoli namnoze čestní a poctiví — prostě nemohou obrátit a vyjet opačným směrem, znovu a znovu vytvářejí konfliktní situace a nutně by přivedli věc k havárii.

Taková, byt' ne formulovaná úvaha stála, jak se dnes ukazuje, za iniciativou ke vzniku manifestu Dva tisíce slov. Úvaha hluboce racionální, oprávněná, zcela pochopitelná a historickou zkušeností potvrzená. Lze se přít o tu či onu formulaci, jenže ty nebyly příčinou původní reakce, jež zazněla i z úst nejprogresivnějších sil ve vedení strany a státu. Příčinou bylo, že stalinismus naučil všechny komunistické strany — bez ohledu na to, zda jsou u moci či nikoli — hluboké nedůvěře vůči každému radikálnímu hnutí, které

vzniká mimo ně a bez jejich podnětu. Komunistické strany se obecně doslova děsí toho, že by někdo mohl být iniciativnější než ony při obraně zájmů lidu, jež vždy důsledně spojují s vlastními zájmy. Přiznejme si, jak velice se víc než půl století po odeznění polemiky Luxemburgová - Lenin bojíme spontánnosti, jak nedůvěřujeme tomu, že občané jsou sami schopni demokratických činů všude tam, kde žijí, jak hluboce dodnes v mnohých vězí to Stalinovo: Beze mne vás pobijí jak kořata...

Tady ovšem začíná státníkova zkouška komunistů naší doby. Budou umět probudit politickou iniciativu druhých, vytvořit pro ni podmínky a podporovat ji všude tam, kde půjde o společný zápas o demokratickou likvidaci stalinismu? Ukázalo se, že v první chvíli zareagovali v Československu reflex proti spontánnosti s nebezpečnou spolehlivostí. Nezbatit se ho by znamenalo podepsat politický ortel nade vším, co se v Československu od ledna událo. Čerstvá zkušenost francouzských komunistů, které tento reflex stál víc než polovinu jejich parlamentního zastoupení, by měla být pro všechny poučením.

Naštěstí věci nedošly tak daleko. Politické vedení Československa i osnovatelé manifestu si rychle uvědomili, že by bylo tragické oslabit zásadní spojení radikální inteligence a protistalinských sil ve vedení KSČ, jež bylo jedním z předpokladů lednového vítězství, a především dalšího postupu po nastoupené cestě. Skutečnost, že se Dubček, Černík, Smrkovský, Husák a další sešli krátce po vzniku celého nedorozumění s představiteli této inteligence (mezi nimiž byl i autor a někteří signatáři 2000 slov) na přátelské schůzce, svědčí o moudrosti těch, kteří stojí dnes v čele Československa, a předznamenala i jejich další postoj.

Brutální reakce pěti socialistických zemí a jejich komunistických stran, jež přišla z Varšavy, byla ovšem vyvolána ne tak proslulým manifestem, jako spíše opačným závěrem, vyvozeným ze stejné analýzy, obavami, že vedení KSČ a čs. vláda skutečně nebudou opakovat Chruščovovy chyby. Není náhodou, že rozčilení vyvrcholilo ve chvíli, kdy se na okresních a krajských konferencích ukázalo, že se členové KSČ vymykli z rukou většinou ještě starému aparátu, který nebyl s to zajistit někde ani zvolení svých méně kompromitovaných příslušníků za delegáty XIV. sjezdu. K tomu se přidalo zjevné odhodlání vedení strany a státu provést důslednou očistu stalinského bezpečnostního aparátu a omezit jej na míru skutečně nutnou pro obranu země. UVědomíme-li si některé zkušenosti odjinud — například i to, že v Jugoslávii v době roztržky takový aparát dosud zdaleka neexistoval, že byl vytvořen i likvidován až o mnoho let později — vidíme, že tady jde vlastně o první podobný důsledný pokus v historii socialistického společenství. Po dlouhá desetiletí platí, že informace poskytované tímto aparátem a jeho politickými mluvčími jsou určující a

jsou považovány za jedině spolehlivé. Nelze se tudíž divit, že se těmto lidem dostalo sluchu, když začali bít na poplach všemi prostředky a kanály, jimiž dosud disponují. Neboť z jejich stanoviska je skutečné ohroženo mnohé, co je spjato s minulostí. Jenže to, co je takto ohroženo, není socialismus, nýbrž pouze ztotožnění těchto lidí se socialismem. Nícméně byl podniknut pokus toto ohrožení odvrátit.

Uvnitř československého vývoje sehrál však varšavský dopis nepochybně pozitivní roli. Především tím, že pomohl politickému vedení vyřešit dilema, v němž bylo dlouhou dobu uzavřeno a jež dalo svým způsobem vzniknout i manifestu Dva tisíce slov: Učinit nebo neučinit věc destalinizace nejenom země, ale i strany záležitostí všeho lidu. V tomto směru byl tedy skutečně překročen Rubikon, tady není už cesty zpátky. Manifest Dva tisíce slov se stal další velkou příležitostí, tisíce rezolucí nepsali už funkcionáři nebo aparát, nýbrž lidé v závodech, na vesnicích i v ústavech sami. To bylo víc než žádoucí. Nežádoucí by ovšem bylo, kdyby se tak mělo dít ve sporu s progresivním vedením země. I tento rozpor varšavský dopis překonal, všelidové hnutí a akce politického vedení splynuly v jedno. Což je první velké vítězství minulých dnů.

Druhým vítězstvím je — a jakkoli to zní paradoxně, i pro nekomunisty — upevnění pozice KSČ. O nezbytnosti její vedoucí role, máme-li se dostat dál na cestě demokratizace, pochyboval málokdo, stejně jako o upřímné touze jejího dnešního vedení nevnucovat tuto vedoucí roli silou, nýbrž především činy a argumenty. Pochybnosti však vznikaly kolem toho, jak bude moci KSČ tuto úlohu hrát, když bylo jasné, že rychlá opatření k obnovení své prestiže může učinit toliko v oblasti zajímaví především inteligenci — v oblasti svobody, likvidace cenzury apod. Druhé opatření, směřující k podobnému cíli, zdánlivě snadné a rychle proveditelné, totiž přetvoření Československa ve federaci, se ukázalo obtížnější a hlavně složitější, než se původně myslelo. Každý také věděl, že ekonomické zlepšení, jež by se dotklo nejširších mas, je otázkou let a nemůže se tudíž stát v blízké budoucnosti pro stranu argumentem. A politicko-ekonomické opatření, jakým je vytváření dělnických rad, rozhodně samo o sobě k rozhodujícímu posílení postavení strany v dělnické třídě nestačí. Přitom nebylo v tradicích československé komunistické strany využívat k dosažení tohoto cíle otázku národní a státní prestiže, hru na mocenskou politiku apod. To, že byla k sehrání této role doslova přinucena druhými a že i v tomto ohledu poprvé ve svých dějinách skutečně překročila vlastní stín, vrátilo Komunistické straně Československa až nečekaně rychle část ztracené prestiže, ztotožnilo ji s masami a s jejich zájmem a tím zvýšilo její šance, aby bez vážných ořesů propadla u kormidla národní a státní lodi úskalími příštích etap demokratizace. Tato příležitost by ovšem mohla být

opět ztracena, kdyby vedení KSČ nepochopilo, že k lidu už nebude nikdy možné mluvit jako před 18. červencem.

Nikdo si v Československu v tuto chvíli nedělá iluze, že autoři varšavského dopisu rychle pochopí tuto skutečnost a uznají svůj omyl. Tím spíš, že z jejich strany zřejmě o omyl nešlo. Jisté však je, že ztotožnění svrchovanosti KSČ se svrchovaností země významně posílilo šanci malé střeoevropské socialistické republiky přiblížit se realizaci své utopie, již je demokratický socialismus. Tím spíš, že její statečný boj sleduje se sympatiemi — a poučen našťáště zkušenostmi i bez sebeemného náznaku vměšování — také všechen ostatní svět.

LL č. 22, 25. července 1968

Jiří Mucha Dialog

Již několik týdnů a vlastně ještě déle se naše vláda pokouší se známými výsledky o dialog s nositeli názorů, kteří, eufemisticky řečeno, nehledí na náš vývoj s porozuměním. Snaží se jim dokázat, za usilovné podpory sdělovacích prostředků, že to, co se u nás děje, není kontrarevoluce, a že organizátorem není Bonn atd. A ke své lítosti, a možná i údivu, nachází hluché uši a slyší odpovědi, které jako by přicházely od obyvatel Marsu.

Tohle optimistické přesvědčení, že stačí upřímně promluvit, vysvětlit si stanoviska a doložit tvrzení fakty na důkaz dobré vůle a pravověrnosti, už zde bylo. Ne, nemyslím na Husovu cestu do Kostnice, ale na beznadějný pokus spisovatelů o dialog a dorozumění s předchozím režimem. Každý ví, jak to dopadlo. Uši byly hluché, argumenty vymyšlené — sjezd spisovatelů byl také organizován nepřátelskou emigrací v Paříži — a jakákoliv dohoda, nerovnáající se kapitulaci, byla nepřijatelná. Dokonce představa, že bychom mohli očekávat něco jiného, byla pobuřující. Obávám se, že soudruzi z našich nejvyšších orgánů tuto přípravu nemají a chovají proto celou řadu iluzí o formě dialogu se zastánci směru, který vládl až do nedávna u nás.

Alle dnes jde o daleko víc než vloni po sjezdu. Když před třiceti roky táhly davy v zoufalé otupělosti na Hrad, aby po oznámení mnichovské kapitulace bezmocně zíraly do oken presidentského paláce, začala morální katastrofa tohoto národa. Po úžasném vzepjetí sebedůvěry a obětavosti přišlo rozčarování, po něm zlost a nenávisť, a lidé, kteří byli věru ochotni položit za svobodu Československa život, se zlomyslnou škodolibostí vyhrožovali Hitlerem, který chvála bohu udělá konečně pořádek. Lidé, kteří nebyli ochotni ustoupit ani o píď, chodili nyní po kavárnách vyhazovat židy, chtivě arizovali a servilně sráželi podpadky před cizí uniformou. Co následovalo, zanechalo v lidech horší spoušť než vězení a koncentrační tábory. V kdysi hrdém národě se rozlez-

lo udavačství, závisť, šmelinaření, a s bídou hospodářskou se rozhostila i bída kulturní.

Krátké pražské povstání, kdy menšina bojovala a většina čekala ve sklepech, jak to dopadne, povstání v době, kdy už nepřítel kapituloval, nemohlo mravní marasmus změnit. Bylo příliš krátkou epizodou, následovanou rabováním, vyrovnáváním účtů, konjunkturalismem a všemi ostatními průvodními zjevy převratu a konců války. Pak následovalo dalších dvacet let křivení páteří, úředně schvalovaného udavačství a lhovosti až k úplné ztrátě občanské hrdosti.

Nynější hrůzný spánek, náhlé probuzení, přišlo v poslední chvíli. Třicet let je dlouhá doba, vymění se v ní celé generace. A nečekaně člověk znovu poznává tytéž tváře, tytéž oči jako za mobilizace v třicátém osmém, jako zázrakem mizí křivice, rovnají se páteře, zdvihají se hlavy. Teprve dnes se národ zbavuje mravní choroby, která jej zachvátila po Mnichově, teprve nyní smazává svou vlastní potupu a zjišťuje, že se až dosud zlobně nenáviděl, protože byl člověk člověku, aniž si toho byl jasně vědom, odporný. To všechno zmizelo jako trocha kouře v čistém vzduchu. Lidé zjišťují, že se mají vlastní rádi, jsou na sebe dokonce laskaví i v tramvaji a okamžitě rozpoznají neorganičtý, cizí původ různých těch letákových nebo muničních provokací, protože v zemi není nikdo, proti němuž by bylo třeba jít se zbraní nebo koho by bylo nutné se dovolávat podvrženými letáky.

Tohle je od konce války nejdůležitější moment v životě našeho národa. Je to rehabilitace nejen strany, ale všech občanů a jejich mravního postoje, a rozhoduje se v ní nejen o minulosti, ale hlavně o tom, zda jsme opravdu hodni mít vlastní historii. Druhý Mnichov by nepřezila nejen vláda, která by ho podepsala, ale zhroutil by se definitivně celý národ. Stál by možná znovu němě pod okny Hradu, ale pak by v bezmocné nechtivosti šel upalovat ty, které cítil a prodával by to, za co chtěl obětovat život. Jde o všechno nám i vládě, proto jsme zajedno a proto je její zodpovědnost tak veliká. Ted už nerozhoduje o linii strany nebo o ideologických jemnostech. Má v ruce mravní osud každého ze čtrnácti miliónů obyvatel této země. A má také jejich spojenectví. Kdyby dnes vypsal strana tajně svobodné volby, dosáhla by pravděpodobně stejné drtivého vítězství jako nedávno ve Francii de Gaulle. Ale z historie víme, že ustoupit pro nás znamená prohrát všechno. A že vláda malého národa, který si chce zachovat čest a suverenitu, má jedinou cestu: vést ho k tomu cíli. Protože vláda malého národa v krizi nemá ústupovou cestu. Za zády má pouze stín šibenice.

LL č. 22, 25. července 1968

Václav Slavík

Kde se vládne

Prakticky po třetí v období posledních dvaceti let je v našich podmínkách kladena otázka: Kde se vládne? Stojí nejen před teorií, ale zejména před praxí státních a společenských orgánů, obrací se k činnosti KSČ. Již skutečnost, že je v tak krátkém časovém sledu znovu a znovu kladena, svědčí o tom, že na ni nebyla dávana uspokojivá reálná odpověď. Poslední vývoj v souvislosti s dopisem pěti komunistických a dělnických stran Komunistické straně Československa a kampaní, která se kolem něho v těchto zemích rozvířila, potvrzuje, že nelze vyloučit ani mezinárodní aspekt naší otázky. Neznamená to ovšem, že tento aspekt a vlivy zde nebyly již tehdy, když se na ni odpovídalo v minulosti.

Stačí si znovu přečíst protokol prosincového a lednového pléna ÚV KSČ, aby bylo zřejmé, že ti, kteří tehdy usilovali o důsledné a okamžité oddělení funkce prvního tajemníka a prezidenta republiky, neměli na mysli jen tuto jevovou stránku mocenského problému. Nešlo jim také jen o to, že je potřeba oslabit moc marxisticky nevzdělaného A. Novotného.

Jestli je možné nám, kteří jsme byli nějak „u toho“, něco vytýkat — což je zcela na místě — pak to, že jsme proti A. Novotnému nevystoupili již dříve, ačkoli zde byla řada vážných signálů jak z naší vlastní zkušenosti, tak ze stranické i širší veřejnosti. V tom jsme tehdy byli každý více či méně poplatní systému, ve kterém jsme pracovali, a nemá cenu to skrývat. Jednotlivé, dílčí pokusy a snahy překonat soustředění moci ve straně prakticky v jedné osobě, která pak ve jménu strany a státu stála nad společností, ukázaly, že nemají v daném systému naději na úspěch. Znamenaly však zároveň sbírání sil, zrání procesu, který vyvrcholil koncem minulého roku.

Podstata prosince a ledna je v návratu k vlastním posláním komunistické strany, je to nový pokus o zodpovězení otázky po jejím vztahu ke společnosti a státu. Kontinuita československého jara s předchozím vývojem je pak především v tom, že si klade obdobné otázky a hledá na ně adekvátní odpověď, zbavenou pověr a iluzí. V praxi tak naplňuje marxovský výrok o socialistických revolucích, které se samy neustále kritizují, posmívají se svým polovičatostem a pozvedávají se k novým úkolům. Tato metoda musí zůstat každé revoluci vlastní a platí i pro naši polednovou skutečnost a vývoj.

Otázku, kde se vládne, položil poprvé Gottwald na počátku padesátých let, která znamenají největší krizi v poválečném období. Odpovídá na ni tak, že fakticky zdůvodňuje osobní vládu. Zdůrazňuje, že se nevládne ani u Prašné brány (ÚV KSČ), ani ve Strakovce (vláda), ale — připomíná Kreml se Stalinem — že by mělo být u nás stejně jasno, jako je tomu v Moskvě. V tom-

to pojetí se nejen naprosto ztrácí vztah strany a státu, ale zcela mizí i lid. Přesto, že tehdy platná Ústava 9. května svrchovanost lidu hlásala.

Tím nechci říci, že praxe byla zcela identická s vyhlášenými postuláty. Ani na Hradě se svrchované nevládlo. Bezdudivné represe proti komunistům i ostatním občanům, které vlastně vyhlášená teorie svým způsobem zdůvodňovala (se všemi důsledky, které z toho vyplývaly), oslabovaly stranu, stát i celou společnost.

Uplýnulo pět let, je po dvacátém sjezdu KSSS a stejná otázka byla položena znovu. A to proto — jak se uvádí — že politické byro a ústřední výbor KSČ se zcela beze zbytku (!) nvyopořádalý s tím, co bylo v roce 1951 řečeno k otázce, kde se v této zemi vládne a kdo vládne. „Nejasnosti v tomto směru způsobily mnoho škod na úseku bezpečnosti, armády, v oblasti kultury, v našem hospodářství i jinde. Jasně je třeba říci, že naše komunistická strana jako vedoucí strana musí energicky bojovat proti všem pokusům, směřujícím k oslabení nebo snížení vedoucí úlohy strany ve výstavbě státu, v celém našem politickém, veřejném, hospodářském a kulturním životě.“ (A. Novotný na zasedání ÚV KSČ 29. března 1956.)

Nejde nyní o to, zkoumat, jak tato formulace vznikla, proč došlo k polovičatostem. Rozhodně ne proto, že by tehdy neexistovalo hlubší poznání.

Jde však o odpověď v každém směru deformovanou. Jednak není vůbec jasné, s čím se ÚV nvyopořádal, jakým pokusům o snížení své úlohy se má strana bránit. Vždyť tehdy sílily ve stranických organizacích snahy, aby se celá strana i její členstvo skutečně podílely na formování stranické politiky. To by ve svých důsledcích nutně vedlo k vypořádání se s nezákonnostmi počátků padesátých let. Došlo by k tomu, že by plénum ÚV začalo hrát úlohu nejvyššího orgánu strany mezi sjezdy. V uveřejněné odpovědi je však strana nadále ztotožňována se státem, společností, což jí právě brání skutečně hrát vedoucí politickou úlohu. Z odpovědi a zejména z další praxe vyplývá byrokraticko-administrativní představa vládnutí, která ani v následujících letech nezůstala jen na papíře, ale naopak stále sílila. Tyto tendence byly tehdy posilovány i mezinárodními vlivy nebo odvoláváním se na ně. Cesta z krize nebyla tehdy nalezena. Rozhodující vinu na tom má právě fakt, že položená otázka nebyla zodpovězena.

Na obou základních příkladech je možné názorně demonstrovat, že teoretické otázky, jejich formulování i spory o ně mají základní význam. Politika, která se tváří vědecky, ohání se marxismem, ale rozchází se s ním i ve slovech, nemůže se s ním nerozcházet v činech. Tak tomu bylo na počátku i ve druhé polovině padesátých let.

V představách Marxe i Lenina je komunistická strana především ideovou a politickou silou. Nemůže

uznává — vidí celou dělnickou třídu v podstatě jako jedinou „vyčkávací“ (tedy vlastně neprogresivní, ne-li reakční) masu, jako jakéhosi tupě sedícího medvěda, který se jen nevrle ohání tlapou proti dorážejícím včelám demokratizace a čeká „moudře“ a trpělivě na svou chvíli, až se jediným skokem zmocní medu, jež pilně a bojovně včelky nanosily.

Kdo to vlastně dělníky „vyšaltoval“ a dezinformoval? Kdo to s nimi nepočítá ve „svě hře“? Je to snad Dubček? Šik? Černík? Špaček? Kriegl? Nebo Smrkovský? Cožpak by progresivní křídlo mohlo zvítězit bez podpory dělníků z rozhodujících závodů, bez značné podpory dělnictva celé země? O koho se opřeli ti, kteří podle Švestky s dělníky „v této hře“ nepočítali? Snad pouze o inteligenci, nebo — nedej bůh — o bájně „protisocialistické“ síly?

Pak přišly prvé okresní a krajské konference a nyní znovu konference mimořádné. Neslyšel snad na nich O. Švestka (který se těchto konferencí jako delegát ÚV zúčastnil) hlasy dělníků, i když ovšem různé diferencované? Dělníky nic o spojení vysokýchškolských a dělnických organizací? Jen mimochodem se zmiňuje o dělnických výborech na obranu tisku (a to i na obranu stranického tisku proti zvůli šéfredaktorů), které nemohou zastít „tendence rozvažování“ na závodech. Tuto významnou dělnickou iniciativu, i když se dosud nerozvinula tak, jak se zpočátku očekávalo, musí Švestka bagatelizovat, neboť se mu nehodí do jeho falešného obrazu dělnické třídy, která jako celek stojí „mimo dosavadní politické boje“. Neboť „tato hra“ není pro něho obrodným politickým a společenským procesem, uvádějícím do pohybu nejen jednotlivce, ale i masy, nýbrž asi jen jakýmsi nevitným pučem, palácovým převrácením, nečistou hrou o moc mezi klikami a skupinkami.

Hluboce se však soudruh Švestka mylí. Nevím, s jakými dělníky přišel do styku. Sám jsem mnohokrát mluvil s dělníky, kteří přicházeli do redakcí, s důvěrou hledali kontakty s novináři, zakládali výbory na obranu tisku a demokratických svobod, horlivě se informovali, jak a kdy zakládat dělnické či podnikové rady, přinášeli nám novinářům spousty svěžích podnětů a neotřelých myšlenek. Pravda, jsou i jiní dělníci, ti, kteří se zajímají o docela jiné věci, lhostejní, takoví, jimž celý demokratizační proces může „být ukradený“. A není jich málo, ostatně takových je mnoho ve všech vrstvách obyvatelstva. To však vůbec nedává Švestkovi právo, aby celou třídu líčil jako „vyčkávací“ a dokonce jako „celkově sjednocenou nedůvěrou“ k dnešnímu obrodnému procesu a jeho nositelům. To spíše tajné přání bylo zde otcem myšlenky.

Ne nadarmo si O. Švestka nevíšil obrovského proudu rezolucí ze závodů, plynoucího od počátku letošního roku bez přestání až do dneška. Držel jsem v ruce zejména některé z těch tisíců rezolucí a dopisů. Byly mezi nimi mnohé z nejrůznějších závodů, stovky

podpisů se tísnily na papíru umaštěném strojním olejem a se stopami sazí, podpisy leckdy nevypsanou rukou. Ne, tyto dělnické dokumenty nelze zfalšovat.

Proč potřeboval Oldřich Švestka takto vyličit dělnickou třídu? Nastupuje rozuzlení zápletky aneb tragikomédie akt druhý: aby mohl dělníky infikovat obavami o jejich sociální jistotu. Zase má částečně pravdu. Stávky, mzdové požadavky o tom neklamně svědčí. Podle Švestky však tato obava „sjednocuje nyní dělnictvo“ v jeho základním (vyčkávacím) postoji vůči dnešnímu politickému procesu a jeho progresivním nositelům. Ano, nemůže nepřiznat očividný krach „dělnické politiky“ minulých dvaceti let. Politiky, na niž „doplátila především dělnická třída“, jejíž „práva byla v mnohém promarněna“. To však nebylo na této politice to podstatné. „Minulá politika“ (tj. politika Novotného a spol., Oldřichem Švestkou tehdy plně podporovaná) „přinesla dělníkům jednu podstatnou věc“ — sociální jistotu.

Není tedy pravda to, co snad už každý ví, že právě tato „minulá politika“ se svým nerozumným hospodařením a kadrovým paskvilem přivedla naše hospodářství na pokraj zákrzy a do havarijního stavu, celou společnost pak do hluboké ekonomické, politické i morální krize. Že právě tato minulá „dělnická politika“ způsobila to, že se dnes vskutku otřásla i sociální jistota, a to nejen dělníků, ale i ostatních zaměstnanců, o důchodcích, ženách, mládeži už ani nemluvě.

Nikoliv, podle Oldřicha Švestky bere dělník sociální jistotu dnešní obrodný politický proces a jeho představitelé, kteří chtějí denivelizovat nesmyslnou a ekonomicky zhoubnou rovnostářskou mzdovou politiku, postupně podle možnosti napravit nejhorší sociální křivdy a nespravedlnosti v odměňování za práci, umožnit v budoucnosti otci rodiny, aby své děti uživil ze své zasloužené mzdy, již je každý dělník hoden, likvidovat zbytečné a neproduktivní aparáty, jež mu ujíždají velký kus z každého krajice.

Kdo se může a musí bát takové nové a skutečné dělnické politiky? Neschopní a nevzdělání, kteří sedí léta na místech, na něž nestačí, flákači, kteří na stavbách a v kancelářích produktivně pracují tak zhruba dvě hodiny denně, aby se neřeklo, bývali cenzori a aparátníci, zvyklí rozhodovat o všem možném bez znalosti věci a proti zdravému rozumu, meloucháři a zloději, všichni nepotřební a zbyteční, kteří se zuby nehty drží svých vysezených teplých míst. Ne však nejlepší část dělnické třídy, kterou Švestka marně vyzývá k vyčkávání a kladení nedůvěřivých otázek a kterou straší „představou ještě hlubší sociální nejistoty nebo sociálních otřesů“, jež se podle něho skrývají v dnešním demokratizačním procesu a v nové, opravdové dělnické politice. Odkdy se komunistický novinář orientuje na nejzaostalejší části dělnické třídy, místo na její nejprogresivnější část, již bývalo zvykem nazývat avantgardou?

ani být něčím jiným, protože je jenom částí společnosti, usiluje být avantgardou dělnické třídy a ostatních pracujících. To samozřejmě neznamená, že není i zcela určitým faktorem moci. Je jím svým programem, svým působením na veřejnost, prací komunistů ve státních a veřejných funkcích. Ne však tím, že stojí nad společností, že nejen neuznává, ale dokonce potlačuje jakoukoli politickou iniciativu mimo své řady, zejména mimo vládnoucí špičku, že neusiluje o dialog a určité splývání mezi mocí „dole“ a „nahore“.

Nelze ani v rozvíjející se socialistické společnosti nevidět, že existují vedoucí a vedení, vládnoucí a ovládaní, a to na různých stupních společenského života. Konstatování tohoto stavu neznamená však smířovat se s ním, nýbrž nutně podněcuje k jeho relativizování, k tomu, abychom učinili demokratismus socialistické společnosti skutečně reálným.

I dnes se tedy musíme vracet ke zdrojům československého jara, být zejména v zásadních otázkách kritičtí k naší vlastní skutečnosti. Akční program KSČ dává podle mého názoru svým duchem a zvláště v některých pasážích důslednou odpověď na otázku „kde se vládne“. Zdůrazňuje, že do orgánů celé společnosti vybírá vedoucí představitelé tato společnost a její jednotlivé složky, a že za svou činnost odpovídají funkcionáři všem občanům.

Je zde provedeno dosti důsledné oddělení strany od státu. To v praxi umožňuje straně hrát významnou úlohu při výstavbě státu i provádět nezbytnou kritiku případných slabých stránek státní činnosti. Komunisté se přitom nevzdávají úsilí o avantgardní vedoucí politickou úlohu ve společenském životě.

„Vedoucí úloha strany byla v minulosti často chápána jako monopolní soustředování moci v rukou stranických orgánů. To odpovídalo falešné tezi, že strana je nástrojem diktatury proletariátu. Toto škodlivé pojetí oslabovalo iniciativu a odpovědnost státních, hospodářských i společenských institucí, poškozovalo autoritu strany a znemožňovalo jí vykonávat své nejvládnější funkce.“

Stejně ovšem nemůže stát být pouhým vykonavatelem vůle komunistické strany. Může jím být jen natolik, pokud se tato vůle ztotožňuje s nejprogressivnějším jádrem společnosti, s vůlí širokých vrstev dělnictva, rolníků a inteligence.

Pro komunistickou stranu platí, že uskutečnění každého jejího projektu, návrhu společenského dosahu, může být zabezpečeno jen tehdy, když najde podporu, vyvolá skutečnou iniciativu rozhodujících složek společnosti, především dělnictva. Stejný smysl a důvod má i skutečně živá aliance mezi inteligencí a dělnictvem, mezi městem a vesnicí.

Reálná odpověď na otázku „Kde se vládne?“ má v naší dnešní skutečnosti mnoho aspektů, které v časopisecké úvaze lze sotva nadhodit. V současnosti vidím tři úskalí, která je nutné překonávat, aby naše

odpověď mohla být rozvíjením marxistického myšlení i praxe.

Politické otázky života společnosti, to jest vztahů mezi skupinami, vrstvami obyvatel, mezi organizacemi, vznikajícími na socialistické půdě, nelze řešit jinak, než politickými prostředky. Sklon k administrativní, ke kabinetní politice, jehož rezidua přetrvávají z předválečných poměrů, je nebezpečím, které může jen oslabit náš budoucí postup.

I v socialistické společnosti má moc — byť sebe-demokratičtější, vždy nutně soustředěná ve vrcholných orgánech — svou neustálou a důležitou protiváhu v nižších člancích moci a zejména pak v kontrole, poznání, vůli a aktivitě, která existuje v nejširších vrstvách společnosti. Vrcholné orgány nemohou tyto mocenské prvky dole pouze registrovat, brát na vědomí, ale musí je respektovat ve vzájemném dialogu, který povede k upevnění socialismu zdola i shora.

Konečně jde o to, aby zejména ve vrcholných orgánech panovalo vždy jasné vědomí, že se vládne v určité zemi, v této zemi. To neznamená nepřehlížet k nutným mezinárodním spojením socialistické země. Ale naše země může přispívat k rozvinutí a posílení těchto svazků jen tehdy, když její suverenita — lidu, vrcholných politických a státních orgánů — bude naprostá.

LL č. 22. 25. července 1968

Ivan Bystřina

Takzvaná dělnická politika

Dnes zkompromitovaní politikové kolem Novotného a spol. se vyznačovali mimo jiné tím, že se vychloubali svou „dělnickou politikou“.

14. července si šéfredaktor Rudého práva otiskl ve svém listě úvahy o „otázkách dělnické politiky“. Četl jsem článek několikrát, pátraje po jeho smyslu a cíli. Nenalezl jsem v něm však nic víc než směs poloprávd, demagogie a prázdných frází. A to je pozoruhodné.

Pozoruhodné je především to, jaký obraz si O. Švestka učinil o dělnické třídě, o její aktivitě a její pozici v dnešním politickém procesu. Dělnictvo je dnes podle jeho názoru zdánlivě pasivní, inklinuje k vyčkávání, převládá u něho rozvažování, „moudrá“ opatrnost a rozvaha. Je na tom nesporně kus pravdy. Proč však tomu tak je? Protože přý byli dělníci (kým?) z probíhajícího společenského procesu „vyšaltováni“, byli dezinformováni, nebyli jim předloženy další platformy (o jaké platformy by asi Švestkovi šlo?), nemohou si svobodně vybírat (mezi kým? mezi Novotným, Švestkou a Dubčekem?), prostě od začátku se s nimi příliš nepočítalo „v této hře“ (!!).

Švestka — ač jistou „diferencovanost“ dělnictva

Ti dŕlníci, o nŕž pŕedevším jde a se kterými mŕže a musí poŕítať pokrokovŕe politické kŕídlo, asi vŕdŕi, ŕe cesta dŕl bude v mnohŕm tvrdŕa a bolestnŕa. Mnozi z nich uŕž dobre vŕdŕi, s kŕým majŕ tu ŕešť a komu dŕť svŕ hlasy — na sjezdu i ve volbŕch. Kdo se jednou poŕŕadnŕŕ spŕsŕl, podruhŕ na lep demagogie „otŕizek dŕlnické politiky“ doufejme nesedne.

LL ŕ. 22, 25. ŕervence 1968

Ladislav Mŕaŕko

Kto nŕm zvolil Novotného

V tŕchto tŕŕŕdnŕoch a mesiacoch sklŕdŕ ŕud tejto krajiny priam osudovŕ skŕŕku vyspelosti a zrelosti. *Preŕivame revolŕciu ŕudskej noblesy*, akŕ mŕa v dejinŕch sotva pamŕtníka. Spoloŕenské zmeny fundamentŕlného vŕznamu sa uskutoŕňujŕ navonok sotva badateľne. ŕo na naŕej obrode ŕokuje zahraniŕného pozorovateľa, je jej vonkajšia neviditeľnosť. Nijakŕ tanky v uliciach, nijakŕ vybitŕ vŕklady, nijakŕ vzruŕujŕce pouliŕné divadlo. ŕudia pracujŕ, nie lepŕie a nie horŕie, ako inokedy. Novinŕr sedŕ za jedným stolom, moŕno pri ŕŕlke kŕvy, s jedným s najzlopestnejŕich vŕŕetrovateľov, kladie mo ŕotŕky — robili ste to ? Citite sa za tie hrŕzy zodpovednŕ ? Opytovanŕ odpoveďŕ — robil som, nerobil som, citŕm sa, necitŕm sa zodpovednŕ, uvedomujem si, neuvedomujem si... Rozidu sa, ŕlŕnok vŕjde v novinŕch a ŕitateľ eŕte povi — ten Doubek je aspoŕn chlap, nevŕľŕa vinu na inŕch, nevŕhovŕra sa, ŕe on niŕ... Dva nŕrody sedia niekoľko veŕerov pri televízii a poŕŕujŕ z ŕŕst znalca, ako sme preŕustrovali, vŕŕrali, zanedbali ekonomickŕ potenciŕl kedyŕ vyspelŕho, modernŕho ŕtŕtu. Sŕ to alarmujŕce a zarmucujŕce fakty, ale ŕudia ich poŕŕujŕ s akŕmsi ŕľavným vŕdychom, koneŕne, no, koneŕne, ŕe mŕa niekto odvahy to, ŕo vŕŕetci v podvedomŕ citia, aj hovŕloviť...

Vŕetko, ŕo sa stalo a deje — nebolo a nie je toho mŕlo — sa odohŕava v pokoji, pri zachovaní prŕisnej legality. Novŕ vedenie si uvedomuje, ŕe len zachŕvanie zŕkonov, ŕŕstavy a reŕpektovanie ŕudskej dŕstojnosti sŕ trvalŕmi zŕkladmi stabilizŕcie, demokratizŕcie, dŕvery. Trpezlivo, krok za krokom, pripravujŕ a vyuŕzujŕ zŕkonŕne prostriedky na odstrŕnenie takŕch ŕudŕ ŕo spolurozhodovania o osudoch tejto krajiny, ktorí by nevŕhali pouŕiť akŕchkoľvek, i tie najbrutŕlnejŕie a najnedovolenŕie prostriedky, aby sa mohli vrŕtiť k moci a nastoliť hrŕzovŕldu. Demokratizŕcia naŕej krajiny sa tŕmto striktnŕm zotrŕvŕvaním na legalite spomaľuje, ba dokonce riskuje svoju vlastnŕ kontinuitu, ale ti, ŕo tŕto spoloŕnosť dnes vedŕ, si uvedomujŕ, ŕe trpezlivosť dneŕka je veľkým vkladom do naŕej budŕcnosti. Nechŕ, aby im po niekoľkŕch ro-

koch niekto vŕŕital, ŕe sa dopustili dŕŕŕich chŕb a svinŕtiev, ŕe ŕliapali po prŕvach ŕloveka. A nŕrod im rozumie a sŕhlasí s nimi a mŕa ich rŕd a vyslovuje im plnŕ dŕveru, takŕ skutoŕnŕ, spontŕnnu, ŕprŕmnŕ dŕveru, akŕej sa dnes neteŕŕ nijakŕ sŕuŕasnŕ reŕim, nijakŕ sŕuŕasnŕ vlŕda na svete. V nedŕvnej minulosti si mnohŕ obŕan povzdychol — kieŕ by sa v tom parlamente, v ŕstrednom vŕbore, kdekoľvek, kde sa o ŕomsi hlaŕuje, zdvihla aspoŕn jedna ruka proti! Aspoŕn jedna! Dnes sa raduje, ak nejakŕ uznesenie niektorŕho orgŕnu prijmŕ jednomyselne. Verí tej jednomyselnosti, veď sa o nej presviedŕa vŕde.

Toto vŕetko sa odohŕava v ŕase, keď spoza hranic zaznievajŕ znervŕŕňujŕce skoro vŕhraŕne hlasy, keď sa slimaŕím tempom odsunujŕ z nŕŕho ŕzemia vojskŕ, ktoré tu vonkoncom nemajŕ ŕo hľadať, keď okolo nŕs znie hysterickŕ rev o nastŕpe kontrarevolŕcie, o revizionizme, o slabosti nŕŕho vedenia, o imperialistickom spŕisahaní proti socializmu, keď sa vyslovujŕ pochybnosti o ŕprŕmnosti naŕich slov a padajŕ neskrŕvanŕe ponuky, ŕe teda, keď si nieveme urobiť s tŕmi „elementmi“ poriadok sami, inŕ sŕ ochotnŕ prŕst a urobiť ho za nŕs, lebo nemoŕno pripustiť, aby sa ŕŕSSR odvrŕtala od svojej internacionalistickej povinnosti, od ktorej sa tu nikto odvracať nechce, na ktorej, naopak, naŕe dejinami pouŕenŕ nŕrody trvajŕ tuhŕie ako kedykoľvek predtŕm. Nervozita a hystŕria nie je v nŕs, je okolo nŕs, my sme pokojnŕ, plnŕ dŕvery vo vlastnŕm ŕa vlastnŕ sŕly. ŕud, ktorŕ myslŕ a konŕ s takovou sebadŕverou a rozvahou, dozrel a jeho zrelosť vynikne o to viac, ak si uvedomíme, ŕe sa to, ŕo sa u nŕs odohŕava, deje v ŕase brutalizŕcie svetovej politiky, nihilizŕcie filozofie a kultŕry, v období, keď ako vari nikdy predtŕm sa stalo trvalŕm argumentom vysokej politiky nŕsilie a vraŕda. Prŕve v takomto ŕase sa dva malŕ nŕrody, ŕijŕce v spoloŕnom ŕtŕte, pokŕŕajŕ vytvoriť takŕ podmienky pre ŕloveka, aby mohol byť opŕť sŕm na seba hrdŕ.

A tu, prŕve tu, pozorovateľa a ŕŕastníka tohto vŕvinu prepadne neodbytnŕe desivŕ, logickŕmi prostriedkami sotva vysvetliteľnŕ ŕotŕka — ako mohol tomuto vyspelŕmu, politickŕ uvedomeľŕmu, realisticke zmyŕŕľajŕcemu a humanistickŕ hlboko citiacemu ŕudu vlŕdnut po toľkŕ roky Novotnŕ, ŕlovek mimoriadne neschopnŕ a mimoriadne nevŕhodnŕ na takŕ postavenie, akŕ dlhŕ ŕas zastŕval? Ako sa uskutoŕňoval ten vŕber „najlepŕich z najlepŕich“, ktorŕ vyniesol Novotného skoro aŕ k absolŕtnej moci? ŕim tak vynikal? ŕim si toto postavenie vysluŕil a zaslŕŕil? ŕo bolo „tajomstvom“ jeho moci? Veď sa ukazuje, ŕe kaŕdŕ z tŕch stoviek obŕanov, vystupujŕcich dnes v rozhlasŕ, v televízii, na stranŕch novin, kaŕdŕ z tŕch neznŕmych „vedenŕch“ rozumie lepŕie problematike naŕich ŕias ako eŕte nedŕvno prvŕ vyvolenŕ!

Za tou prvou nasleduje hneď druhŕ menej ŕotŕka — preŕo sme ho my vŕŕci, ktorí sme o ŕom

nemali nijaké ilúzie, toľké roky trpeli? Prečo sme tolerovali jeho neschopnosť a obmedzenosť, prečo sme nečinne prizerali, ako neodvratne, so zarytou vytrvalosťou vedie tento štát a jeho spoločnosť do skazy? To predsa vedel o ňom už dávno každý občan, ktorý rozmýšľal o vývine tejto krajiny a príčinách jej ťažkostí. A najmä to o ňom museli vedieť tí, čo boli s ním skoro v každodennom styku. Netreba im to veľmi vyčítať, celý národ žil v schizofrenickej situácii, tváril sa, že disciplinované uskočňuje Novotného „politikú“, a robil pritom svoje, neraz celkom opačné.

Dnes je dosť ľudí, ktorí sa naivne a nevinne znejúcim hlasom pýtajú — kto ho ta vlastne dosadil? Kto ho zvolil? Nerobme si ilúzie a nevyhovárjame sa na povestného súdruha „Sa“ tam, kde sa to nemá. Volili sme ho. Volili sme ho všetci. Pamätám sa na posledné voľby do parlamentu. Bol som v ten deň v západných Čechách. Poslanec do národného zhromaždenia, do KNV a ONV, ktorého som tam mal voliť, bol pre mňa celkom neznámy človek. Uvedomoval som si jedno — vhodiť kandidátku značilo voliť Novotného. Po celý ten deň som si nahovárал: nepôjdem, nevhodím! O pol šiestej som šiel a vhodil. Prečo? Zo zbabelosti? Ja som si v tých rokoch dovoľoval iné kúsky než nevhodenie kandidátky. Vzhľadom na to, že som nebol vo svojom obvode, by sa sotva niekto bol dozvedel, že som neodvolil. Napokon v Bratislave sa ma nikto neopýtal, či som volil a kde som volil. Až taká kontrola nebola možná. Volil som kandidátov parlamentu, do KNV a ONV, o ktorých som nevedel nič. Vedel som len to, že volím jediného kandidáta, ktorého poznám, Novotného. To som vedel a to vedel vari každý, kto šiel k urne. Nech sa tento ľud, ktorý dnes ukazuje takú vyspelosť a prezieravosť, nevyhovára, že to nevedel. Anketa usporiadaná televíziou v minulých dňoch, keď sa reportéri pýtali náhodných chodcov „Poznáte svojho poslanca?“ — je toho dôkazom. Z mnohých odpovedí zneli okrem jednej všetky rovnako — nepoznám. Volili sme teda poslancov, o ktorých sme nevedeli nič, ktorých sme nikdy nevideli, nikdy nepoznali, ktorí sa nám nikdy nepredstavili. A vedeli sme, cítili, že práve voľbou týchto svojich neznámych zástupcov, vybratých zhora, dávame hlas Novotnému.

Pocitmi jednotlivca sa nemá vysvetľovať spoločenský jav. Príčiny, prečo ten ktorý z nás „volil“, sú iste mnohoraké. Tu môžem hovoriť len o svojich. Rozmýšľal som vtedy — som člen strany. Stranická disciplína žiada od mňa odosobniť sa. Novotný nie je napokon strana... Bol to jeden z posledných aktov sentimentálnej disciplíny, ktorému som sa podvolil. A so mnou, o tom som presvedčený, státisíce iných, ktorí mysleli na to isté. A aj tí, čo zmýšľali inak, čo povedali — vhodíš, nevhodíš, tým sa nič nezmení, podliehali tej istej straníckej či občianskej sentimentálnej disciplíne. Okrem mnohých iných vysvetlení je

táto jedným z tajomstiev Novotného moci.

V podstate nešlo o nič inšie ako o pradávny vzťah poddaného k vrchnosti. Novotný nevynikal ničím, čo by ho oprávňovalo vládnuť takému ľudu, ako je náš. Ale raz tu bol — stal sa ním celkom náhodou v čase, keď sa rozdeľovali mocenské pozície v byrokratickom režime — prvým tajomníkom strany. Stal sa ním preto, lebo mal povest' svedomitého byrokrata a vtedy, keď sa po Stalinovej a Gottwaldovej smrti zdalo, že funkcia prvého tajomníka bude niečím ako správcovstvom straníckej administratívy. Z troch čelných funkcionárov v SSSR po odstránení Beriu sa zdal N. S. Chruščov najmenej významný, Malenkov s Molotovom mu prisúdili funkciu administrátora strany. Analogické dôvody viedli k voľbe dovtedy nevýznamného Novotného za prvého tajomníka KSČ. Mocenská úloha mala vtedy pripadnúť Zápotockému a Širokému. Novotného funkcia rástla s rastom Chruščovovej moci. Tak, bez osobnosti, sa upevňovala autorita funkcie, kresla. Nezáležalo na tom, kto a aký v ňom sedí. Kreslo bolo nedotknuteľné, všemocné, rešpektované. Vládli nám byrokratické kreslá, nie ľudia. Keď sa Zápotockého po smrti rozdelená moc opäť spojila v rukách jedného človeka, bola Novotného moc neotrasiteľná.

Novotný sa stal prezidentom za čudných okolností, ktoré by sa mali objasniť práve dnes, v týchto dňoch. Ešte v noci pred voľbou „distribuovali“ stranícke sekretariáty narychlo rozmnožený portrét Širokého, jeho voľba sa zdala beztónovou vecou. Novotného nám zvolil za prezidenta Nikita Chruščov. Rozhodnutie o tom prišlo v noci pred voľbou z Moskvy. V pozadí je jedna z bezpečnostných intrig Václava Kopeckého. Ale to je vedľajšie, Novotný sa stal tým, čím potom dlhé roky bol. Hlavným kreslom medzi kreslami. O niečo šikovnejší človek, pritom vonkoncom nie génus, by sa bol na ňom udržal až do smrti. Podporoval ho, musel ho podporovať celý byrokratický aparát, v skutočnosti jediný nositeľ moci v štáte. Od komunistu, člena strany, sa vyžadoval bezpodmienečný rešpekt k funkcii prvého tajomníka na ktorejkoľvek úrovni. Kto sa ozval proti vedeniu straníckej organizácie v závoде či v úrade, leteľ, alebo mu tak osladil život, že sa rozhodol odísť sám. Proti tomuto orteliu nebolo odvolania. Byrokracia neznáša kritiku ani slovo odporu. Národ sa skladal z kresiel a z poddaných.

Tak sa v socialistickej podmienkach vývinu zahniezdil u nás, v krajine s hlbokými demokratickými tradíciami, systém anonymnej moci byrokracie, aparátu, ktorý tu stál nad ľudom a proti ľudu. Občan bol odsúdený na jedinú rolu. Odobrovať všetko, čo prišlo zhora, tleskať každej nedomyselnosti a hlúposti. To však značilo trvale znásilňovať sám seba, svoje myšlienky, mať dve tváre.

Stýkal som sa v tých rokoch s ľuďmi najrozličnej-

ších odborov, v najrozličnejších kútoch tohto štátu. Sedel človek s tromi profesormi, inžiniermi, lekármi, robotníkmi, sedel s nimi pri pive, vo vlaku, v kaviarni, v čakárni — mňa vždy prekvapilo, ako ľudia hlboko a presne rozumejú problémom, ako vedia, kde a prečo to viezane a vedia aj východisko. Ale počet tých istých ľudí na schôdzi, teda „oficiálne“, bolo vždy prekvapením. Kvákali, ako sa kvákali má, ako sa patrí, ako sa jedine smie. Po celé roky som sa s týkalo s jedným z najvyššie postavených ľudí v tejto krajine, ktorý mal pre Novotného len jeden titul — ten blbec. Ale týždeň čo týždeň si z titulu svojej funkcie chodieval k nemu po direktívy, čo a ako má realizovať. „Ten blbec“ ho nejdenný raz postavil do pozoru ako soplavého chlapca v skautskom oddiele. Človek, u ktorom je reč, mal ďaleko od zbabelosti, patril k tým odvážnejším, neraz riskoval, neraz sa vzoprel, neraz, vo vážnych veciach, konal podľa vlastného rozumu, vedomý si, že si pôjde opäť na hrad po výprask. A predseda rešpektoval autoritu kresla. V kresle mohol sedieť blbec, ale to na jeho posvätnosti nič neuberalo.

Takto dirigovaný socializmus sa nemohol vyvinúť inak ako proti človeku. Socializmus kŕdla vedeného „dobrým pastierom“ a stráženého Dunčami z bezpečnosti. Akýsi druh prírodnej rezervácie, v ktorej sa povoľuje odstrel „chorých“ jeleňov. Delenie na „zdravé“ nemyslenie a prasiavé myslenie. Od komunistu, od toho istého, sa žiadalo spievať „druže Tito o družie Tito“, neskoršie skandovať „krvavý pes“ a ešte horšie zhltnúť „drahý súdruh Tito“. Kto nespieval, keď sa ešte spievalo? Prasiavý. Kto neskanďoval, keď sa skandovalo? Prasiavý. Kto sa zamýšľal nad ohrozením druhého súdružstva? Prasiavý. Kto bol proti Slánskému do roku 1952? Prasiavý. Kto bol proti tomu, čo sa so Slánskym neskoršie stalo (nahradit' možno ľubovoľným zo známych mien)? Prasiavý. Pripomína to ten vtíp o troch v zemľanke za polárnym kruhom. Jeden sa pýta druhého: „Prečo si tu?“ „Pre Ivanova.“ „Čo, ty si bol proti Ivanovovi?“ „Nie, ja som bol za Ivanova.“ „A ty si tu prečo?“ „Tiež bol Ivanova.“ „Aj ty si bol za Ivanova?“ „Nie, ja som bol proti Ivanovovi.“ „A ty, obracajú sa ti dvaja na toho tretieho, „prečo si tu?“ „Tiež bol Ivanova.“ „Čo, bol si za Ivanova či proti?“ „Ja som Ivanov.“

Vtíp? Iba vtíp? Na spoločnej lavici obžalovaných s Rudolfom Slánskym, to sa dá dokázať, sedeli takí, čo boli proti Slánskému, spolu s takými, čo boli za neho. A to je už prišibeničný vtíp!

Dnes sa mnohí pokúšajú tento priam prízračný vývin vysvetľovať importom. Importovaný model... možno, ba iste, tu bol exportér, ktorý mal záujem predať ho. Ale nemýľme sa, boli sme vtedy ochotnými importérmi! Boli dokonca časy, keď dopyt prerastal ponuku! Ukážte mi komunistu — nemyslím tým všetkých, čo nosia legitímáciu strany, myslím tým najmä komunistov — ktorý až do určitého času (u každého

individuálne dlhého) nesúhlasil vrelo so všetkým, čo robilo a uskutočňovalo vedenie strany! Pravda je, že s tým, čo sa u nás robilo, súhlasili, neraz veľmi úprimne, aj neskoršie obete; do tých čias, kým sa obetami stali, a niektorí ešte aj potom, keď „stade“ vyšli. To platí skoro bez výhrad, a ak pre túto vinu komunistov za všetko čo sa stalo, existuje nejaké ospravednenie, je len jedno — neskúsenosť. Nevedeli sme, čo je to vládnúť, preto sme hľadali vzory. Museli sme? Tito — iste s nemalým rizikom — nemusel. Pravda je, že sme viac chceli, než museli. Preto, skôr ako o importe, treba hovoriť o „licenčnej výrobe socializmu“ u nás. Je tu už dokument, jeden z najvážnejších, ktorý túto tézu potvrdzuje. Expertízu v bezpečnosti sme žiadali my, vedenie našej strany. A to iste nie s úmyslom pripravovať justičné vraždy! Veď, pravdepodobne jedným z hlavných iniciátorov tohto pozvania bol sám Slánsky!

Roku 1963 som napísal v dosť známom pamflete Nočný rozhovor tieto slová, vložené do úst úradne puncovanému bláznovi: „Ukážte mi človeka, ktorého nikto nedokopal, neurazil, krivo neobvinil, komu nikto neotrávil nadľho život a ja zahodím svoju bláznovskou legitímáciu. Ale takého niet...“

Je to plná pravda? Nie, nie je, dá sa obrátiť, dá sa povedať aj tak — ukážte mi človeka, ktorý nikoho nedokopal, neurazil, krivo neobvinil... — takých, treba priznať, je, je viac ako tých prvých, ale tiež mizivo málo!

Sklamem tých, čo po tomto dlhom úvode očakávajú jediný záver, ten, že socializmus dokázal svoju životaneschopnosť a historickú neoprávnenosť. Komunizmus prežíva hlbokú krízu v medzinárodnom i lokálnom meradle. Ale komunizmus — a práve udalosti v ČSSR sú toho aktuálnym dôkazom — je zatiaľ jediné hnutie v histórii ľudstva, ktoré spoznalo situáciu, v akej sa nachádza, a pokúša sa o dlhú, riskantnú a ťažkú cestu zo závozu, pokúša sa z vnútorných popudov zabrániť degenerácii, katastrofe, možno v hodine dvadsiatej, ale nie po nej. Stačí vari konštatovať, že hlavná filozofická, ideologická a po dlhé storočia monopolná mocenská internacionálna sila, cirkev katolícka, sa zatiaľ bezúspešne pokúša o svoj XX. storočie. Rehabilitácia Clementisa vyznieva tragicky a otrasne. Rehabilitácia Galilea už len trápne a smiešne. To nie je volanie, že aj ten druhý je zlodej. To je konštatovanie, že niet alternatívy. Niet výberu. Tu sa môžem cítiť zaťažený vinou, ale nemusím sa týmto pocitom dať bezmocne vláčiť, dostáva sa mi aktívnejšie príležitosti napraviť, čo sa napraviť dá, čiže pripraviť pôdu pre socializmus, ktorý bude pre človeka a nie proti nemu. Protest poučených tu dosiahol výsledky, vlastne, pri najmenšom, možnosť výsledkov. Tento protest teda mal význam. Ak to nespacakáme — a to by sme sa už sotva mohli vyhovárať na niekoho iného — máme príležitosť ukázať svetu čosi, po čom zatiaľ túži. Je

naozaj hrubou urážkou, ak toto naše hnutie nazývajú tí, čo by nám mali rozumieť, kontrarevolučným nástupom. Tu je len málo ľudí, ktorí chcú čosi inšie než socializmus. Len nikomu nie je jedno, aký bol, aký je a aký má byť a bude. Táto ohromná, osudová zmena, táto revolúcia vzbúrenej morálky a potláčaného práva sa odohráva bez facky, už vôbec nehovoriac o slzotvornom plyne či o tankoch v uliciach. V USA poslali za verejné hlásenie svojho presvedčenia na päť rokov do žalára skvelého človeka a vzácného lekára skoro v tom istom čase, keď mi československý minister vnútra vrátil štátne občianstvo. Sme dnes jednou z veľmi mála krajín na svete, kde sa pre názory nezavára, a to napriek tomu, že sa tu odohráva rozhodujúci boj o bytie a nebytie suverenity, štátnosti, existencie. Tí, čo nám nerozumejú, lepšie povedané: rozumiť nechcú, kričia, že je to naša slabosť. Nechápu, že tolerancia nie je príznakom slabosti. Slabí, napadnuteľní, zraniteľní, ohrození sme boli vtedy, keď sme sa báli konfrontácie názorov, keď sme zatvárali, upodozrievali, keď ministrom vnútra bol „generál strach“ a ministerským predsedom — „maršal nedôvera“.

Kritici našej veci obrátili hodnoty hore nohami. Vyhovoval im Novotný, ktorý socializmus trvale a so zvláštne vyvinutým talentom diskreditoval a ničil, upodozrievajú Dubčeka (myslím tým na celé vedenie), ktorý získal pre socializmus dôveru zdravujúcej väčšiny národa a ktorý stojí pred priam sizyfovskou úlohou napraviť, čo „dobrý Novotný“ pokazil. Upodozrievajú nás z „Maďarska“ a nevidia, že tu už niet Rákossiho, že odišiel prv, kým sa situácia vyvinula až tak ďaleko. A ani nemusel ujsť na Krym, žije tu podľa zákona a jeho postavenie je postavením občana v podmienkach prísnej legality, pokiaľ túto legalitu môže zaručiť ním samotným depurované a posliapané právo.

To všetko tu už bolo. To všetko sme už raz počuli, a nielen počuli, ale aj veľmi nahlas kričali. O skaze socializmu v Juhoslávii. Socializmus v Juhoslávii prežil svoju skazu o dvadsať rokov a zdá sa, že ju prežije aj v ďalších desaťročiach. Novotného socializmus by vlastnú skazu, ktorá bola veľmi blízka, nebol prežil. Možno už v nijakej podobe. Ale možno je ten krik o niečom celkom inom? Možno o tom, že je (podľa určitých predstáv) neprípustné nahrádzať a vymeniť autoritu kresiel autoritou človeka?

Neviem. Ešte sa nič definitívneho nestalo. Ani u nas, ani s nami. Zatiaľ len — bez nás...

Kultúrny život č. 30, 26. júla 1968

Poselství občanů předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa

Soudruzi,

píšem vám v předvečer vašeho setkání s politbyrem ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu, na kterém budete jednat o osudu nás všech. Jako už mnohokrát v historii lidstva, bude o životní cestě miliónů rozhodovat několik mužů. Je to těžké a chceme vám to ulehčit svou podporou.

Dějiny naší země v posledních staletích jsou dějinami nesvobody. S dvěma krátkými přestávkami jsme byli odsouzeni utvářet svou národní existenci ilegálně, několikrát jsme stáli na pokraji záhuby. Proto naše národy tak horoucně pozdravily demokracii, kterou nám přineslo osvobození v roce 1918. Byla to neúplná demokracie, protože nepřinesla svému občanu politickou ani sociální jistotu. A přece to byla v první řadě dělnická třída, která ve dnech Mnichova nekonkrétně manifestovala své odhodlání ubránit svůj stát před zkázou. Tím dychtivěji pozdravily naše národy socialismus, který nám přineslo osvobození v roce 1945. Byl to neúplný socializmus, protože nedal svým občanům občanskou ani tvůrčí svobodu. My jsme ji však úporně hledali a začali nalézat po lednu tohoto roku.

Nadešel okamžik, kdy se naše vlast po staletích stala opět kolébkou nadějí, nikoli pouze našich. Nadešel okamžik, kdy můžeme podat světu důkaz, že socializmus je jediná skutečná alternativa pro celou civilizaci.

Očekávali jsme, že tuto skutečnost přivítá se sympatií především celé socialistické společenství. Místo toho jsme obžalováni ze zrady. Dostáváme ultimata od soudruhů, kteří každým vystoupením víc a více prokazují neznalost našeho vývoje a naší situace. Jsme obviňováni ze zločinů, které jsme nespáchali. Jsou nám podkládány úmysly, které jsme neměli a nemáme.

Visí nad námi hrozba nespravedlivého trestu, který, ať by měl jakoukoli podobu, zasáhne jako bumerang i naše soudce, zničí naše úsilí a především tragicky poskvěrní myšlenku socialismu všude na světě a na dlouhou řadu let.

Soudruzi,

je vašim historickým úkolem zabránit takovému nebezpečí! Je vašim posláním přesvědčit vedoucí představitele KSSS, že obrodný proces v naší zemi musí být doveden do konce tak, jak to odpovídá záj-

mům naší společné vlasti i zájmům pokrokových sil na všech kontinentech.

Vše, oč usilujeme, dá se shrnout do čtyř slov:

**SOCIALISMUS! SPOJENECTVÍ! SUVERENITA!
SVOBODA!**

V socialismu a spojenectví je naše garance bratrským zemím a stranám, že nepřipustíme vývoj, který by ohrožoval skutečné zájmy národů, v jejichž svazku přes dvacet let čestně bojujeme za společnou věc. V suverenitě a svobodě je naopak garance naší zemi, že se nebudou opakovat těžké chyby, které ještě před nedávnem hrozily vyústit v krizi.

Vysvětlíte svým partnerům, že extrémní hlasy, které tu a tam znívají v našich domácích diskusích, jsou právě produktem policejné byrokratického systému, jenž tak dlouho dusil tvůrčí myšlení, až zahnal řadu lidí do vnitřní opozice. Přesvědčte je bezpočtem příkladů, že autorita strany a pozice socialismu u nás jsou právě dnes nesrovnatelně silnější než kdykoli v minulosti.

Řekněte jim, že potřebujeme demokracii, klid a čas, abychom byli lepšími socialisty a důstojnějšími spojenci než kdykoli dříve!

Prostě promluvte jménem lidu, který v těchto dnech přestal být pojmem a stal se znovu silou, jež vytváří dějiny.

Soudruzi Barbírku, Bifaku, Černíku, Dubčeku, Koldere, Kriegle, Pillere, Rigo, Smrkovský, Špačku a Švestko, soudruzi Kapku, Lenárte a Šimone,

je možné, že ne všichni zastáváte ve všem stejný názor. Někteří z vás, přestože spolubybojovali leden, jsou ostře kritizováni za své předlednové chyby. Takový je úděl politiků, a sedm měsíců od ledna prokázalo, že tuto kritiku nehodlá nikdo přeměnit v krevní mstu. Bylo by tragické, kdyby osobní pocity kohokoli z vás převládly nad zodpovědností, kterou v této chvíli nesete za 14 361 000 lidí, mezi něž bytostně patříte i vy sami.

Jednejte, vysvětľujte, ale jednotně a bez ústupků obhájte cestu, na kterou jsme vyšli a se které živi nesejdeme.

Budeme v příštích dnech s napětím hodinu od hodiny v duchu sledovat vaše jednání. Čekáme netrpělivě na vaše zprávy. Mysleme na vás. Myslete na nás! Píšíte za nás osudovou stránku dějin Československa. Ztratit ji s rozvahou, ale především s odvahou.

Ztratit tuto jedinečnou šanci by bylo naše neštěstí a vaše hanba. Věříme vám!

Vyzýváme současně všechny spoluobčany, kteří s námi souhlasí, aby podpořili toto poselství!

V Praze dne 26. července 1968

LL zvláštní číslo, 26. července 1968

J.R. Pick

O psaní do novin

Normální mentalita normálního autora, který píše do novin, je, že je rád, když mu něco otisknou.

Dokonce to někdy po sobě i čte.

A nepůsobí to na něho nijak depresivně, poněvadž noviny mají přece jen relativně rychlou uzávěrku, člověk se za ten den, dva, týden, dva [u časopisu] zase natolik nezmění, a i když by třeba použil tu či onde jiné slovo nebo formulaci, nebo někde změnil interpunkci, v podstatě si za svou práci stojí.

Letos v létě mám jiný pocit.

Ustavičně trnu, aby něco nevyšlo, co už bych nemohl popsat.

Napsal jsem třeba před dvěma týdny pro jeden časopis fejeton, který se posmíval tomu, jak pořád mluvíme o jednotě, a přitom si každý myslí svoje.

A jak už to mám ve zvyku, tak mimochodem jsem tam napadal některé naše představitele.

Nechtěl bych za žádnou cenu, aby teď vyšel.

Ne, že bych už proti nikomu z nich nic neměl, ale nechci prostě teď nikoho z nich napadat.

Stala se totiž ta neuvěřitelná věc, že my najednou jednotni jsme.

A do toho by nebylo dobré rýpat.

Pro mne ovšem vystává otázka, o čem mám tedy, coby rýpal, psát, když nechci rýpat.

Jak se zdá, jediná rozumná možnost je zafušovat si trochu do zahraniční problematiky.

Mám v tom jisté zkušenosti.

Složil jsem svého času několik špatných epigramů na maršála Tita, hodně velmi průměrných na americké imperialisty a dlouho jsem ve verších nadával starému panu Adenauerovi.

A tak trochu vim, jak se to dělá.

Vím, že třeba ten bulharský novinář, který napsal, že nad Prahou se vznáší stín Reinhardta Heydricha, není tak negramotný, jak to na první pohled vypadá. Dobře ví, že je jistý rozdíl mezi Reinhardtem Heydrichem a dejme tomu Willy Brandtem nebo Kiesingerem, ale když ono to zní tak efektně, „stín Reinhardta Heydricha se vznášá nad Prahou“.

Jsem přesvědčen, že ani akademik Konstantinov není tak na sto procent přesvědčen, že s Čestmírem Císařem je to tak zlé.

Ale když tady zase jde o pregnantní formulaci.

Nebo si snad někdo myslí, že polští novináři nevědí, že západoněmečtí turisté k nám jezdili už za Novotného?

Vědí. Samozřejmě.

Ale uzejte, když se to bere dialekticky, v souvislosti s tím Heydrichovým stínem a s tím Čestmírem Císařem, tak to vypadá jinak, soudruzi.

Trochu se za to stydím, že to tak dobře znám.

A za to, že kdyby na to přišlo, uměl bych argumentovat i tam za ty soudruhy.

Že bych to dneska nedělal, je jiná věc.

Ale uměl bych to.

A myslím, že nejsem sám.

Je nás dost, kteří bychom to uměli, ale neděláme to a trochu se stydíme. Jenomže, a v tom je ten historický paradox, tohleto umění, za něž se stydíme, nám v tomto čase dost pomáhá.

Dovedeme, abych si vypůjčil básnický obraz od onoho bulharského kolegy, jednat se svým starým stínem.

A i když to není žádná velká legrace, poněvadž se zaplat'pánbůh píše už rok šedesátý osmý a ne padesátý třetí, trochu smutně se nad tím usmíváme.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Ludvík Vaculík

Naši kontrarevolucionáři

Dostal jsem na vědomost, že bezprostředně pod vlivem Dvou tisíc slov došlo k vyhrožování komunistickým funkcionářům. — Kdo, jak a proč?

Soudruh Lachman, člen MNV v Třebestovicích, předseda komise veřejného pořádku mi je označil:

1. Jistý Kratochvíl, dělník, nadával na nádraží na komunisty a pravil, že je patří zabít; železniční zaměstnankyně Božena Horká musela jej napomenout.

2. Zíka Rudolf, důchodce, napadl slovně Schreiera, předsedu stranické organizace na farmě státního statku.

3. Jiří Nasler, dělník podniku Stavby silnic a železnic, vyjádřil se v tom směru, že komunisté by měli být pověšeni.

•

Napřed jsem šel na nádraží, ale paní Horká neměla službu, proto jsem ji navštívil v brance jejího domku. Představil jsem se a otázel se:

„Mohla byste být tak hodná a říct mi co možná přesně, jak vyhrožoval pan Kratochvíl komunistům?“

„A kdo ho udal?“ odpověděla užasle.

„Mně to udal soudruh Lachman a jinak nevím.“

„Jo Lachman! To jo.“

„Ale to je úplně v pořádku, paní Horká, protože já jsem to od něho chtěl vědět.“

„K čemu?“

„Protože se tvrdí, že to bylo pod vlivem těch dvou tisíc slov.“

„Kdepak! To bylo pod vlivem čistě toho, že byl opilý... On totiž — nerada to říkám, je to dělník, dřič jinak, ale jen dokud se nenapije.“

„A tak tedy co říkal a co vy jste řekla jemu?“

„Chodil po nástupišti a já jen zaslechla, že se nějak nepěkně vyjadřoval. Řekla jsem mu: Heleďte, jděte

odtud, jste opilý!“

„Ale pořád nevím, jak vyhrožoval a komu.“

„Já už nevím. Já mu řekla: Heleďte, jděte odsud, tady je nádraží.“

To tedy přeháněla, paní Horká. Byla to jedna koleji tam, jedna zpátky a závory. Taková zastávka.

Od paní Horké šel jsem přímo k panu Kratochvílovi. Branka zamčená, zaklepal jsem na okno. Objevila se v něm žena, tmavovlasá, snědá, energického druhu. Představil jsem se a řekl jsem, co chci.

„Můj muž bohužel není k mluvení,“ odpověděla.

„Proč, jestli se můžu ptát?“

„Protože už zase někde natahuje.“

Rozplakala se, odešla od okna a za okamžik otvírala branku. Byl jsem v malém domečku, který nesl čerstvé stopy malé chudé modernizace, jakéhosi zoufalého elánu, jenž je dušen záchvaty choroby.

„Ale vždyť mu ten Lachman nic neudělal,“ plakala paní Kratochvílová, „tak proč mu nadává?“

„Možná mu dal pokutu za nějakou výtržnost. Je předsedou pořádkové komise, tak se to mohlo stát,“ řekl jsem.

„Já o tom nevím, jemu nic neudělali, tak proč jim pořád nadává — Mně udělali!“

„Co vám udělali?“

„Mně tři roky nechtěli pustit do práce a našeho kluka půl roku do učení.“

„Jak — nechtěli pustit do práce?“

„No, nedali mi potvrzení! Dřív jste musel mít potvrzení MNV, že jako vám dovolujou vstoupit do zaměstnání. Prý můžeme jedině do zemědělství. Ačkoli my ze zemědělství nejsme a nikdy jsme pole neměli. To bylo za pana předsedy Soběšlava.“

„A s nynějšími funkcionáři jaké máte zkušenosti?“

„S těmi nemáme nic a tenhle tajemník Bičák prej je docela dobrý. Jenže co je mi to platno dnes, když jsem přišla za ty roky nejmiň o pětatřicet tisíc korun výdělku.“

Obrátila se k vařiči, zapnula ho a postavila na něj hrnek s vodou. Když se otočila zas ke mně, byla už klidnější. Skoro vesele řekla:

„Ale to už je pryč. Byli lidi, kteří se měli mnohem hůř, a jiní přišli o majetky. To bylo za Soběšlava.“

•

Rudolf Zíka, dvašedesátiletý důchodce, zaváдел do dvorka motorku, na jejímž tandemu byla přivázána hromada králičích kůže. Až skoro na zem visely ty krvavé čáry. Představil jsem se a řekl jsem, kvůli čemu přicházím.

„Ano,“ přitakal rychle, „ano, ano.“

„Že konečně jdeš,“ pravila paní Zíková z kuchyně, odkud mě neviděla, „už je skoro tma.“

„No jo, bylo toho dneska hodně,“ pozvedl pan Zíka drobné ruce nad umyvadlo, „a tuhle máme návštěvu.“

Představil jsem se a řekl, kvůli čemu přicházím.

„Ano,“ znovu souhlasil pan Zíka a osušoval si ruce.

Paní Zíková však řekla: „Ale můj muž byl nemocný na nervy, nesmí se rozčilovat... a je na cestě od rána.“

Obrátil jsem se omluvně k němu, ať rozhodne sám.

„Měl jsem toho dnes hodně. Ale mne to ohromně baví. Jenže to smím dělat jen deset dní v měsíci, abych neztratil důchod. Samozřejmě všechno vám řeknu a na všechno mám doklady,“ pravil pan Zíka s drobnou úklonou a nervózními krůčky rychle odešel vedle do světnice, nechav si dveře otevřeny, aby tam viděl.

Přinesl na bílé světlo kuchyňského stolu hromádku spisů. „Mne odsoudili na čtyři měsíce, ale byla amnestie...“

Pan Zíka, bývalý řezník, měl také svůj přiměřený proces: „Jakožto zaměstnanec podniku Laboratorní potřeby chtěl svým spoluzaměstnancům v době obtížnějšího nakupování masa roku 1959 vyjit vstříc, koupil v Praze maso a udělal 24 kilo tlačanky, za což byl odsouzen ke 4 měsícům, avšak přišla amnestie. V roce 1961 opět vyřídil za své spoluzaměstnance nákup masa, hovězích hlav, které vezl do Chotouně ke známému vedoucímu prodejny do chladírny. Vyšetřování nepřineslo důkazy, že by s masem spekoval. Okresní prokurátor předal případ k vyřízení komisi pro veřejný pořádek Místního národního výboru v Třebestovicích. Komise soudruha Lachmana dala mu pokutu pět set korun.

„Zaplatil jste ji?“

„Ano, ano, to mi nechali přímo strhnout z výplaty.“

„Ale to snad odpovídalo nějakým předpisům, ne?“

„Jistě, jistě,“ řekl rychle, „o to taky nejde. Jde o to, prosím, prosím, tuhle to máte, že pro nedostatek důkazů mě museli zprostit žaloby a museli to předat komisi národního výboru,“ podával mi do ruky omšely list.

„Ale tady se nic takového nepíše, pane Zíka, tady naopak prokurátor píše, že jste se dopustil trestného činu, který však spadá pod pořádkové řízení.“

Přiblížil papír ke svým očím.

„Tak to mám, prosím, jinde, hned to bude...“

„To nehledejte, já vám věřím. Věc je stejně v něčem jiném.“

„V čem, smím-li prosit.“

„Ta ubohost poměrů. Čtyřiařicet kilo tlačanky, čtyři měsíce. Celý aparát na pronásledování živnostnické činnosti, zatímco podle velkých státních plánů mífila republika ke krachu.“

„Ano! To ano, prosím, přesně tak!“ vykřikl polohlasem, zamžikal a sedl si, poloviv zkrřížené ruce na spisy svého přiměřeného procesu.

„Musíš jít. Chcete si vzít bramboračku s námi?“ využila chvíle paní Zíková.

„Já vám říkám svůj názor předem a rovnou, pane Zíka, abyste mi uvěřil a vylíčil mi, co jste měl se soudruhem Schreierem.“

„Jistě, ano. Tedy řek jsem mu: Áďo, ty když jsi byl na národním výboru, tak si stál za hovno, a teď stojíš

za dvě. — Myslíte že jsem mu to neměl říkat?“

„Proč byste mu to neřekl, jestli je to pravda. Já bych ale rád věděl, proč jste mu to řekl.“

„Poněvadž se uvolnilo.“

„No jo, jistě. Ale já myslím, čím si to u vás vysloužil.“

„Protože a jelikož on tenkrát jako tajemník MNV mi nedal ani přečíst protokol z té trestní komise, ani mi ho nepučil opsat, ani mi nedal opis.“

„A kde jste mu to řekl? Soukromě nebo na veřejnosti?“

„Veřejně! Na ulici.“

„A proč?“

„Poněvadž se choval jako nepřístupnej komunista, když byl ve výboru. Ale jaký on je komunista? Takových komunistů já si zastrkám patnáct za klobouk. Je to živnostník jako já, a sice pekař, jenže on tu živnost nedělal, já jo. Tuhle, prosím, račte si prohlédnout...“ předložil mi jakousi starou knihu. „S Bohem začínáme“ — stálo na štítku, a letopočet 1940. Neotevřel jsem však zápisní knihu, zajímal mě ještě Schreier.

„Jaký je to jináček člověk?“

„Jaký — starej. Jde letos do důchodu taky. A poslali ho ještě na zájezd do Ruska. Já jsem mu řek: Když jsi jel do Ruska, věděl jsi přeci, že je státní pokladna prázdná, tak sis to měl platit sám. — Jestli jsem mu to měl říct nebo ne, nevím.“

„To se mě ptáte, nebo jen tak?“

„No co si o tom myslíte?“

„Že jste mu to nemusel říkat. To přeci neplatí stát. Do Ruska se jezdí, peníze na to jsou v závodech nebo v organizacích. Dostal to asi za odměnu před odchodem do důchodu. Jedině, že jste mu cosi oplácel.“

„Tak jsem mu to neměl říkat, máte pravdu. Jistě.“

„Já si myslím, pane Zíka, že věc je v něčem jiném.“

„V čempak.“

„Tady byl režim, který stál na tom, že se poštávali lidé proti lidem. A v podstatě stejný proti stejným.“

„Ano, jistě. Přesně jste to řekl!“ vyhrkl. „Vždyť on byl živnostník stejně jako já! Jenže on mně asi záviděl, protože já jsem si pomohl.“

„Ty jsi si nepomoh,“ řekla vzadu paní Zíková. „To já dostala 25.000 věna, tak jsme mohli tohle koupit.“

Zamrkal a znovu mi nabídl svou zápisní knihu s nadpisem „S Bohem začínáme“. Otevřel jsem ji. Byla to kniha dlužníků. Náklady lidí, jak šly od výplaty k výplatě, řadily se do sloupců. Všecky byly po zaplacení skrtnuty. Listoval jsem pořád dál. Až jsem došel ke sloupci, který nebyl přeškrtnut:

Pan Beránek, zedník	16,50
	6,70
	2,—
	15,50
	7,50
	13,—

Nezaplacené? — Omyl. Pudová potřeba každého

účtu býti vyrovnán byla zde ukojena touto postranní poznámkou: *Vzato dříví 9 m.*

● Byla to jen náhoda, že jsem pana Naslera, dělníka, vyhledal jako posledního. Ale je v tom přirozená gradace. Tento případ byl očividně nejzávažnější, protože se už sám v sobě ničím nebagatelizoval. Pan Nasler, jehož jsem našel v hostinci, kde mi jej hostinský ukázal mezi lidmi usazenými kol stolu, odkud on vstal a na moje tiché vyzvání za upřeně pozornosti celého lokálu vyšel se mnou ven na pár slov, byl třídne a politicky uvědomělý protivník... koho? čeho?

„Znám vás,“ řekl, když jsem se představil, „vím všechno.“ řekl, když jsem mu vyložil účel své návštěvy, „odebíráám Literární listy.“

„Vy jste prý řekl, že komunisty patří pověsit. Já se jdu zeptat, proč si to myslíte.“

„To je pravda, to jsem řekl a také za tím v jistém smyslu stojím.“

„V jakém smyslu ne?“

„V tom smyslu ne, že všechny komunisty. Rozdělení na komunisty a nekomunisty dneska není tak jednoduché. Musí se brát v úvahu vlna. Řek jsem to,“ usmál se, ale poznal jsem to ve tmě jen podle tónu řeči, „pod vlivem všech těch zpráv o zvěřských metodách, jakých někteří komunisté používali proti jiným lidem. A o těch bych řekl, že by si zasloužili, aby se proti nim postupovalo stejně.“

Několikrát během našeho rozhovoru vyšel se někdo z hospody podívat ven.

„Řek jsem to... snad pochopíte... máme takovou malou kancelář, kam občas chodíme kecat a nadávat. Řek jsem to trochu schválně, protože jsem věděl, že jedna jistá osoba vedle to uslyší.“

Zeptal jsem se ho, co má proti Lachmanovi. Řekl, že on osobně nic, je to však člověk neoblíbený v obci. Řekl jsem, že každý funkcionář, i když bude nevim jak demokraticky zvolený, jakmile bude neustupně požadovat dodržování určitého pořádku, může a snad i musí u lidí, zvláště na vesnici, upadnout do neoblíby. Uznal, že je to možné. Avšak bude snadněji odvolatelný, shodli jsme se.

„Co si myslíte o Schreierovi,“ zeptal jsem se.

„Počítám ho k tomu druhu lidí, kteří nikdy nedělali pořádnou práci.“

„Něco přeci dělat musel.“

„Ano. Jednou byl například referentem pracovního úřadu. Potom tajemníkem MNV. Pak zas, nebo možná předtím, kádrovákem na ČSD a jindy šel na okresní zemědělskou správu. Z toho přeci je už samo o sobě vidět, že nic pořádného nemohl umět. Nemohl přeci dělat dobře jedno a hned zas něco docela jiného. Já v tom vidím čistě to, že se určitá vrstva poslušných a spolehlivých lidí uměla udržovala na určitých vlivných funkcích a nijak je nebylo možno sesadit a poslat k práci.“

Z hospody někdo vyšel a zeptal se:

„Seš tam?“

Nakonec jsem se zeptal na věc poslední:

„Tak proč to nezačnete konečně dělat?“

Usmál se ve tmě.

„To není způsob! A teď to přeci už není třeba, když se to dá udělat jinak.“

● Pan Schreier nebyl bohužel doma. Byl v Německu, vedl zájezd učňů svého závodu. Možná, že tam měl příležitost a využil ji — vysvětlovat, podobně jako já, jak to u nás miníme. Jde-li skutečně do důchodu, vážně a upřímně mu přeju klid a smířlivost jeho okolí. Co však přát těm, kteří nejsou v té šťastné situaci? — To, oč si řeknou. Mají slovo a lidé jsou neuvěřitelně náchylní ke klidu.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Petr Pithart

Musí jít o právo na samosprávu

Bojím se, že nás už zase obchází hrozba jedné blamáže. Že je v nebezpečí profanace jeden z ideálů teoretického socialismu, ideál společenské samosprávy, aktuálně zatím samosprávy výrobců. Že ji totiž co nevidět zavedeme a že ji v témže okamžiku založíme ad acta, do archivu prošťustrovaných nadějí. Před dvanácti lety v Polsku a v Maďarsku...

Bojím se netrpělivosti a ptám se také, kdo z ní může profitovat.

Jde totiž o faktor času. O to, co především a co potom. O samosprávě bylo již potřebováno mnoho papíru, vyřčeno mnoho slov. Osobně však postrádám vytyčení základních předběžných otázek, bez jejichž zodpovězení a především praktického rozřešení je každé úsilí o samosprávu třeba nadšeným — tápáním slepčů.

Iniciativa zakládat dělnické (či podnikové) rady je za dané situace ohrožena zneužitím, zmanipulováním. Postavit nepřijemné a skeptické předběžné otázky zdánlivě i proti spontánnímu procesu „demokratizace“ v jednotlivých továrnách je proto naléhavým úkolem dne.

Především, a to je prvá skeptická otázka-výhrada, je třeba tvrději rozbít iluze o takovém vztahu hospodářské a politické demokracie, ve kterém údajně existuje jakési krátké spojení mezi samosprávou a politickou mocí. Samospráva nemůže nahradit demokracii ve sféře politiky; za optimálních podmínek ji, pravda, může podněcovat, může pro ni vytvářet příznivé prostředí.

Starý politický systém stál jako na jednom ze svých základních pilířů na monopolu státního vlastnictví.

Politicko-mocenský monismus byl podbetonován ekonomickým monismem. Centralismus v hospodářství usnadňoval despotický centralismus ve sféře moci politické, ba přímo k němu vybízel.

Důsledně zavedená samospráva by již dnes možná znamenala jistou difúzi, rozptýlení zejména ekonomické moci a tedy zprostředkované, do jisté míry, také moci politické. Nic víc, nic méně. Neboť samosprávná aktivita občanů jako výrobků je vskutku jen dosti volně vztažena k faktorům moci jako potencionálního mimoekonomického přinucení. Není totiž vztažena k tomu, co je ve společnosti obecné, univerzální, co se týká všech. Jen nepřímo přispívá k hledání a nelézání společného jmenovatele různých zvláštních zájmů, což je smyslem politické demokracie. Výslednicí samosprávné aktivity není tudíž a ani nemůže být tvorba univerzálních alternativ rozvoje společnosti; nepřispívá k jejich žádoucí konkurenci a zejména proto nemůže zabezpečit účinnou a spolehlivou — především v možných krizových situacích — kontrolu moci. Vytváří pro ni nejspíše jen blahodárné klima, ještě spíše však mikroklima. Samospráva v politickém systému, který svými institucemi (mám na mysli zejména samostatné politické strany) nezabezpečuje ani tradiční („buržoazní“) politickou demokracii, vede pak paradoxně spíše k účinnému odpolitizování občanstva, k jeho atomizaci, uzavřenosti do dílčích, převážně denních, nikoli obecných problémů. Prostor kolem ohnisek politické moci je pak ideálně volný — pro kohokoli.

Pozor tedy: zakládající dnes dělnické rady, bedlivě sledujme sféru, ve které operují instituce politické ve vlastním slova smyslu. Nenechme si namluvit, že samospráva je garantem kontroly moci, že je sama o sobě základním prvkem nějaké „vyšší demokracie“. Dbejme dnes naopak především o solidní vybudování právě oněch „nižších pater“ demokracie. Na nich bude stát dům, ve kterém budeme bydlet.

Výhrada číslo dvě: Samosprávu nelze zavést! Zákonem ani usnesením kteréhokoli mocenského orgánu. Je to už logicky, jazykově nesmysl, protimluv. K samosprávě se můžeme v konkrétních případech sami rozhodnout, uznáme-li to za vhodné, a zvolit pak takovou její formu, která se ukáže nejpříjemnější. Politická či hospodářská centra mohou a vlastně spíše musí pro takové naše rozhodnutí připravit všechny podmínky. Musí však zaručit právo na samosprávu! Otevřít prostor různým jejím formám, avšak nic víc. Více by tu ve svých důsledcích znamenalo vážně ohrozit důvěru ve smysluplnost tohoto hnutí pro celá dlouhá léta dopředu, neboť podmínky pro spontánní rozhodnutí k samosprávě uzrávají a budou uzrávat v jednotlivých podnicích velice různě. Znamenalo by to další akt manipulace, byť posvěcené radikálními hesly o lidské seberealizaci.

L.L. č. 23, 1. srpna 1968

*Prof. dr. Vladimír Kadlec
DrSc., ministr školství*

Ekonomicky zajistit socialismus

Politická stanoviska vlády a ústředního výboru KSČ posílala dnes ideovou jednotu všech lidí, protože vlastně vyjádřila jejich přání, cíle, tužby.

Ideové sjednocení má však zatím do určité míry negativní charakter, i když negativní v tom nejlepší smyslu slova. Je to obrana proti vnitřním i vnějším tlakům, které by nás chtěly svést z cesty vybudovat demokratický socialismus, odpovídající našim specifickým podmínkám, sociálním a kulturním tradicím i naší společensko-sociální struktuře. Tato obrana je nejdůležitější politický úkol dneška (a stejně asi ještě mnoha dalších měsíců).

Přesto bychom si měli již dnes připomenout, že trvalé zajištění našeho demokratického socialismu je možné jen při zdravém ekonomickém vývoji. I jen stagnující hospodářství by se mohlo stát nebezpečím pro politickou jednotu — natož zjevně, byť dílčí hospodářské neúspěchy.

Máme proto právo žádat od našich ekonomů, aby již co možná nejdříve konkretizovali opatření a uváděli do života praktická rozhodnutí vyplývající ze zásad nové soustavy řízení, neboť tyto zásady jsou stále ještě příliš obecně formulované, a tím neoperativní. Do ledna mohli ekonomové kritizovat, že nová soustava se uskutečňuje jen kompromisně a polovičatě. Dnes již není načas se vymlouvat, leda na jejich vlastní programovou nepřipravenost nebo na praktickou nerealnost některých tezí nebo na osobní přístup, který jim brání uskutečňovat i některá sice nepopulární, ale ekonomicky nezbytná opatření.

Tak jako dnes už zavádění nové soustavy řízení není ohlašováno jako krátkodobé opatření (např. směnitelnosti naší koruny má být dosaženo za 5-7 let), tak i programovaná změna struktury našeho průmyslu je opatřením dlouhodobého charakteru, neboť vyžaduje nové investice, jejichž uvedení do provozu si nutně vyžádá minimálně tři čtyři let.

Vytvořit a zajistit náš model demokratického socialismu však vyžaduje, aby naše hospodářství bylo co nejdříve aspoň v některých základních parametrech konsolidováno, vyvedeno z nerovnováhy zděděné z minulosti. To jsou naprosto nezbytné předpoklady pro zdravý hospodářský vývoj. Pro to je účelné znovu uvážit dvě — podle mého názoru — základní podmínky rychlého startu k hospodářské konsolidaci.

1. Je nutno se zbavit nejhoršího dědictví novotnovské éry — pokleslé pracovní morálky v podnicích i úřadech.

V mnoha oblastech našeho hospodářství se nevyživá pracovní doba, pracovní morálka je nízká, pracovní disciplína poklesla pro nízkou autoritu hospodářských vedoucích, platí se i za nekvalitní práci (na

což si pak stěžují naši spotřebitelé finálních výrobků i naši vývozci, kteří za ně dostávají nízké ceny).

Proto by politici měli působit na naše pracující, ředitele i rady pracujících, aby se dnešní ideová a politická jednota projevila i v hospodářství, neboť jen jeho úspěšný vývoj je zárukou, že politická jednota při budování demokratického socialismu bude trvalá a úspěšná. A tu zlepšení pracovní morálky je nejdůležitějším, nejrychlejším, nejrealnějšíším zdrojem zvýšení kvantity a kvality výroby, zvýšení hospodárnosti v podnicích i úřadech, a tím i zdravého vývoje reálné životní úrovně našich lidí. K tomu může přispět každý z nás.

Ideová jednota by se projevila i v práci všedních dnů. Zvýšená pracovní morálka a pracovní elán by jednak zpětně posílily ideovou jednotu, jež je dnes naší nejlepší vizitkou doma i v cizině, jednak by umožnily plnit i další nezbytný politický cíl, tj. zlepšovat materiální podmínky života našich lidí.

2. V posledních letech nebylo splněno mnoho oprávněných a spravedlivých požadavků, především mzdových a investičních. Nejen proto, že jsme příliš platili v podnicích i úřadech i těm, kteří odváděli nekalitní práci, nedodržovali pracovní dobu, měli nízkou pracovní morálku. Především jsme utopili potencionální ekonomické hodnoty ve špatném řízení a ve špatné organizaci práce a reálné ekonomické hodnoty unykaly do neefektivních investic a do neefektivních vývozu. To budeme ještě po léta napravovat. Máme-li tuto dobu zkrátit, máme-li zajistit co nejdříve zdravý start našeho hospodářství k rovnováze, nelze se vyhnout tomu, abychom všichni vzali na sebe určité oběti za minulé chyby. Vinni jsou např. ti, kteří svými politickými chybami špatnou pracovní morálku vyvolali, ti především. Ale vinni jsou i ti, kteří se s sebou „vezli“, a opět v podnicích a úřadech.

Žádat na všech lidech určité ekonomické oběti je povinností nejen ekonomů, ale především dnešních politiků, i když to jejich politickou popularitu jistě nezvýší, neboť budou snímat hříchy jiných. Nevezmou-li však dnes na sebe toto ódium, bude k nim jednou historie velmi tvrdá.

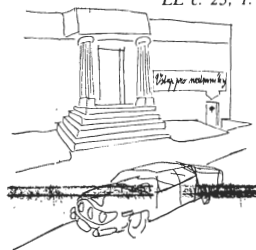
Znamená to vysvětlit lidem, aby asi na dva roky upustili od svých i oprávněných požadavků, především mzdových a investičních, aby se smířili s odstraněním přebujelých státních subvencí, dotací a intervencí a s ekonomicky nezbytným zvýšením některých cen. Jen to je dnes reálná cesta, jak rychle odstranit některé zděděné ekonomické rakovinné nádory, které hrozí metastázami. Nárokováním a „požadavkováním“ — i v odůvodněných případech — bychom jen oddálili nezbytný proces hospodářské konsolidace a oddálili vytvoření základny pro příští zdravý vývoj hospodářství, a tím i plnou realizaci modelu demokratického socialismu.

Vysokou ideovou a politickou vyspělost a morálku našich lidí, jejich odhodlání nést osobní rizika a oběti v politické sféře prokázaly události posledních měsíců. Dokážeme stejnou vyspělost a morálku i ochotu vzít na sebe rizika a oběti i v hospodářské sféře v příštích všedních dnech? Odhodlají se o to požádat i hospodářští vedoucí a politici na všech stupních naší politické a ekonomické struktury? Jedno je však jisté. To by nemohly být akce jen některých uvědomělých pracovníků za lepší práci a za úspory v některých jednotlivých dílnách, kancelářích, oborech, odvětvích, ministerstvech. To by nemohlo být jen nadšené vzplanutí v nějakých emocionálních okamžicích, ale zralé a promyšlené uvědomění a rozhodnutí, že — kvůli minulým politickým chybám, ale i pro náš další zdravý politický vývoj — je nutno si asi dva roky odříkat i to, co bychom jinak měli plné právo od státu požadovat. To by musela být akce všech pracujících odshora až dolů a zdola až nahoru.

Ani v příštích pohnutých měsících naší ideové politické jednoty bychom tedy neměli zapomenout na nezbytné ekonomické předpoklady zajišťující udržení této jednoty na dlouhou dobu a měli bychom se snažit ji posílit i ekonomicky. Ze zděděné hluboké ekonomické nerovnováhy se dnes nemůžeme dostat jen ekonomickým tlakem na podniky, komercializaci vztahů, zavřením nerentabilních podniků ani jinými ekonomickými nástroji. To by jednak trvalo léta, jednak by to dlouho brzdilo náš možný ekonomický start. Je k tomu třeba, bohužel, i ekonomických obětí všech lidí, jejich nejen politické, ale i ekonomické a morální aktivizace.

Morální faktory v ekonomice byly v minulých letech zdiskreditovány, zformalizovány, umrtveny. Dnešní ideová a politická jednota lidu umožňuje morální faktory v ekonomice oživit, rehabilitovat a dát jim místo, které jim v socialismu, právě na rozdíl od kapitalismu, patří. Na nich dnes především záleží, zda se podaří rychle zabezpečit podstatné a rychlé zvýšení výroby a hospodárnosti jako předpokladu pro budoucí reálné zvyšování životní úrovně. Na tom závisí jak trvalý úspěch praktické realizace našeho modelu demokratického centralismu, tak dlouhodobé udržení ideové a politické jednoty lidu.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Josef Hanzlík

Za hymnou

Jako by v Čechách oněměl i kat
ten sen se vrací
a ocúnové cibulky se tisknou k dětským rtům
kde domov tvůj kde domov tvůj
kde ostatními dráty prodíráš se k její hrudi
to v jejím sadě skví se jara květ
a vrazi pnou se výše než psí víno
to je tvá modře zpruhovaná vlast
i přes prsy ji bili sladícemi
aby se smála aby tančila
v polkovém rytmu a v národním kroji
už tušíš bratříčku který jsi líbal hada
na ústa neboť byla sladší jejich ústa
zde zemský ráj to na pohled
zde kolébka tvá i hrob tvůj
obě měkce vyloženo vápnem čeká
tvůj první pláč a poslední tvé zachroptění
bratříčku, ty ji miluješ
a blouzníš
zde neoněměl kat
zde tucet učedníků trpělivě maže
jehněčím lojem čepy v gilotině
a tucet Maří Magdalén už plete koše
za zutínané plavovlasé hlavy
Sestřičko skryj se
chtěj tvojí bezmoc
dnes večer v kasinu se o ni bude hrát
to vrah a nohsled
stin a udavač
řečník a zvíře
budou o ni hrát
o sestřičku mou
bezmocně kdesi v květech zavitou a skrytou
jako by ji uvadaly slzy na řasách
jako by se dosud chvěla láskyplnou bázni
o zemi krásnou
zemi milovanou
sestřičku mou
i v dědictví mi danou
sestřičku jedinou
kolébku mou i hrob můj
a ty se mne dál úpěnlivě tážeš
kde domov tvůj
zatímco nůž jenž určen sestřičce tvé vlasti
běže na srdec své
v boru jenž hučí po skalínách
a já ti pravím bratříčku
zde nejsou platny slzy
ani verše
zde je má dlaň
a zbraň kterou mě naučili střílet
sestřičko vlasti má

jsem tvůj
bratříčku
bratře
zde domov tvůj
zde domov tvůj

27.7.1968

LL. č. 23, 1. srpna 1968

Pavel Kohout

Jak se posílalo Poselství

Vymysleli jsme si to ve čtvrtek odpoledne, jelikož nám bylo úzko. Byli jsme čtyři. Chtěli jsme, aby to napsal Vaculík, ale Ludvík odmítl. Řekl, že se nechce stát trvalým pisatelem prohlášení. Patrně však měl obavu, aby nerozpoutal třetí světovou válku. Pak jsem to tedy napsal a uvažovalo se, co s tím. Machonin navrhl zvláštní vydání LL, avšak šéfredaktor Jungmann pravil, že by s námi tiskárna vyběhla až tam. V tu chvíli volala tiskárna, jestli náhodou nechceme vydat zvláštní vydání LL, jinak že si něco vytiskne sama. Pochopili jsme, že nejsme održeni od lidu.

Pak se to nacyklostylovalo, nadešla noc a odebrali jsme se domů. Bylo mi naprosto nejasné, jak se to podpisování zorganizuje, když jsme na to čtyři a nemáme pod sebou aparát.

Po telefonu jsem se o tom zmínil svému příteli jadernému fyziku. Za hodinu někdo zvonil. Vstal jsem z postele a šel mu vynadat. Byl to můj přítel a chtěl texty. Když jsem mu dal jeden ze svých dvou, rozlít se, že má dole v autě pověření od Pražských kanalizací a dalších jedenáct zájemců čeká doma, až jim to přiveze. Žádal na mně, abych text opsal. Dokázal jsem mu, že mám zlomenou ruku. Nato sedl k telefonu a vzbudil jakéhosi pána, kterému oznámil, že bude opisovat Poselství. Ten pán mu vynadal a řekl, že jde postavit na kafe.

Po půlnoci mě vzbudila redakce Práce, jestli to můžu anoncovat. Dlouho jsem nechápal co, a pak jsem jim ze zlomyslnosti řekl, aby probudili šéfredaktora Jungmanna.

Druhý den ráno byla redakce plná krásných slečen a odhodlaných mladíků, které svolal redaktor Chudožilov, aby rozvezli texty do pražských závodů. Začaly se žhavit dráty a vzduchem poletovala úctyhodná jména. Haďák přinesl karikatury různých státníků. Strašně jsme se smáli. Když nás smích přešel, uvědomili jsme si, že dotyční státníci nemají smysl pro humor. Dostali jsme záchvat zodpovědnosti. Měli jsme pocit, že by se to mělo tisknout jindy, ale styděli jsme se to Haďákovi říci. Tu řekl Haďák, že se nám to stydí říci, ale že by se to mělo tisknout jindy. Všem se nám

ulevilo. V tu chvíli by z nás byl měl radost i generál Kodaj.

Pak se vrátil jeden z těch mladíků a byl divně zaražen. Na naše naléhání se přiznal, že patrně vechal do stávky jeden závod ČKD, neboť jim svědli, že byl Dubček na předsednictvu přehlasován, což se ráno všeobecně říkalo. Vyděšené jsme volali na městský výbor strany, ale tam nám řekli, že to stačili včas dementovat a jinak že nám drží palce, abychom stihli rotačku. Tomu mladíkovi jsme to zapomněli říci, takže v jedné odlehle místnosti celý den telefonoval různým provozům ČKD takto: „Dobrý den, prosím vás, není u vás stávka? A prosím vás, nemohli byste se zeptat? A prosím vás, kdyby byla, nemohli byste tam říct, že jsem se spler?“

Mezitím se vařily psací stroje a přišla se podepsat Jiřina Bohdalová, která kvůli tomu nešla k holiči, ačkoliv letěla v poledne na festival mládeže do Sofie. Záviděli jsme jí to mladí a pokračovali v práci. Moje spočívala v tom, že jsem chodil kolem dokola po redakci, rozčilen jako slepice. Taky přicházely návrhy a doplňky. Když se nám líbily, zaznamenával jsem je do jednoho textu, z něhož si to pak všichni další zájemci opravovali. Po slabé hodině mi redaktor Veselý tahal text z kapsy zcela automaticky a stejně tak ho do ní vracel. Pochopil jsem, že mne vnímá jen jako chodící zásuvku. Při jedné obchůzce jsem zastihl svého přítele jaderného fyzika, jak odevzdává 1100 podpisů. Šel jsem s ním za to na oběd.

Když jsem se vrátil, byl už šéfredaktor v tiskárně. Náhodou jsem zjistil, že mu nedali ten nejdůležitější papír, na kterém byl seznam podpisů z pražských závodů. Honem jsme ho volali, ale on pravil, že se už kalandruje a že jsme bordeláři.

Běželi jsme za ním do Melantricha, ale to už byla rotačka před startem. Na dvoře se hádali kameloti, kdo to musí mít dřív. Vrchní strojník přistoupil k rotačce, pohládl ji, poplival a spustil s pozdravem „Za Dubčeka!“

Můj přítel jaderný fyzik, jenž mne stále sledoval, otevřel čerstvé číslo, umazal si kabát a hledal svých 1100 podpisů. Pochopitelně je nenašel, neboť byly na tom papíru, co se zapomněl v redakci. Než mi stačil dát pár facek, slíbil jsem mu čestným slovem, že je přečtou v Televizních novinách. Řekl několik nespolečenských vět a odebral se k televizoru.

Před tiskárnou stáli v dešti Machonin s Jungmanem a čekali, až se to začne prodávat. Měl jsem vztek, že mám premiéru jen jednou do roka, zatímco oni každý týden a v bouřlivých časech dokonce dvakrát.

Nato jsme tu věc s Jiřím Hanzelkou přečetli v televizi.

Poté jsem jel s kamarády ke Golemovi přesvědčovat jednoho občana NDR, že to myslíme dobře. Pořadilo se nám to bezvadně. Pochopil už po dvou litrech Mistra Kampana. Spočítali jsme si, že na NDR posta-

čí 340 tisíc hektolitrů, a ulevilo se nám.

V jednu hodinu v noci jsme se vraceli kolem Dětského domu. Byl tam sběh lidí a my vystoupili, aby-chom se podívali, koho přejeli. Ale byla to podpisová akce. Vymyslel si ji jeden mladý muž na svou pěst. V tu chvíli měl už 7000 podpisů a pár spolupracovníků, kteří se rekrutovali z kolemdoucích. Dětský dům zaplňující stolky, židle a své dobré jméno.

Někdo se mne na něco zeptal a já jsem naneštěstí odpověděl. Za hodinu se podávala na chodníku káva a sušenky. Ze zástupu se vynořil herec Litera, jenž právě dorazil z představení na Karlštejně. Oznámil nám, že Karel IV. si o přestávce nasadil brýle a přečetl Poselství obecnstvu, jež silně aplaudovalo. V půl čtvrté ráno se mi podařilo uprchnout.

V sobotu dopoledne jsem z postele odrazil nápor zahraničních korepondentů. Vydával jsem lékařské zprávy o svém stále se zhoršujícím stavu, protože se mi strašně chtělo spát. Neodolal jsem pouze zpravodaji ÚP, jenž se s celým svým televizním nádobím utábořil u mých dveří a volal skrze schránku různými světovými jazyky, že mu v jedenáct leti letadlo. Když jsem ho vpustil, zželelo se mi ho podruhé, neboť mu spolupracovníci odjeli na víkend, takže sám současně obsluhoval kameru, magnetofon a ještě si na to svítil. Položil mi otázku, co bylo v tom Poselství, což mu mohl říci kdokoli.

Potom jsem se marně snažil psát jeden filmový scénář, který se snažím marně psát už od sjezdu spisovatelů. Je to příběh o rozdělení Praze, na jejímž levém břehu stojí Američané a na pravém Rusové. Taková utopie prostě. Odpoledne někdo zvonil a na chodbě stál ten mladý muž od Dětského domu, jehož ke mně přivezl motocyklista, který předtím jen tak jel kolem Dětského domu a už tam zůstal jako spojka. Oznámil mi, že mají 22 000 podpisů a ptali se, komu je mají předat. Neměl jsem nejmenší tušení a napadlo mne zeptat se v televizi. Řekli mi, že tam za půl hodiny přijede Dubček natáčet večerní vystoupení. To už byla taková klika, že jsem se začal bát. Ale vzali jsme ty podpisy a mazali k televizi.

Cestou jsem se v tom probíral. Potěšilo mě, že každé jméno je doplněno celou adresou, což později ušetří práci vyšetřovacím orgánům. Největší dojem na mne učinil podpisový list restaurace U Rozvařilů. Krom podpisů jako Kuchař, Salátka či Pomsila obsahoval paletu fleků, dávajících tušit, co vše bylo na posledním listku.

Ve Vladislavce už čekala televizní generalita. Jeden z hochů od Dětského domu se neustále vyptával, jak početný doprovod má v těchto bouřlivých dnech první tajemník neposlušné strany. Pak přijela osamělá šestsettrojka a z ní vystoupil jediný Dubček. Nejsem pro konvoje pistolníků, ale tohle mi přišlo moc. Chtl jsem se nabídnout, že bych alespoň do večera jezdil s ním.

Ale to už si vesele povídal a hnal se rovnou do mas-
kérny, jako zkušený člen Městských divadel praž-
ských.

Vetřel jsem se do režie a přihlížel. Na horních moni-
torech mluvil první tajemník a na spodních hrál Slo-
van Bratislava s Hamburger SV. Přišlo mi ďábelské,
že z nás všech, jak jsme tam byli, baví fotbal nejvíc
prvního tajemníka a právě on se nemůže koukat.

Vedle v bufetku seděl opilý mladík a pokřikoval, že
mu Dubček může být ukraden. Hleděli jsme na něho
s lítostí, že nemůže být on ukraden Dubčekovi. Sym-
patické na tom bylo, že se to smí. Nesympatické bylo,
že on to věděl taky.

Dívali jsme se na monitory, jak se první tajemník
prohnul, když mu to naválilo do náruče. V tu chvíli by-
lo vidět, že ty podpisy něco váží. Zajímalo mě, kolik.

Pak se spěchal odličit. Když mě míjel, pozdravil
jsem ho. Měl zřejmě pocit, že už mě někde viděl, a pro-
to se zeptal, proč mám ten řáč. Odpověděl jsem vtip-
ně, že mi někdo šlápl na ruku, jelikož mě v té histo-
rické chvíli nic jiného nenapadlo.

Nato jsem odjel domů, abych zhlédl televizní novi-
ny. Po dvaceti minutách mě polilo horko, po půlhodi-
ně jsem dostal zimnici a ke konci jsem si nalil koňak.
Vzpomněl jsem si při té celonárodní autogramiádě,
jak jsme před osmačtyřiceti hodinami seděli v redakci
čtyři a bylo nám úzko.

Mezitím dal Dětský dům k dispozici jednu místnost
a počítací stroj. Představil jsem si, jak ředitelé jiných
obchodních domů schnou závisí, ale pak jsem si uvě-
domil, že tolik zas nová ekonomická soustava ještě
nefunguje. Štáb dobrovolníků se rozrostl a založil dvě
filíálky. Jednu na Hlavním nádraží, kde byly zmrzlým
sběratelkám zapůjčeny slušivé ajznboňácké kabátky.
Druhé skupině říkali poněkud laskavě „ty holky od
Prašný brány“.

Zrovna odešel Kriegel, jemuž se v davu ztratila že-
na, a zarazil tu Smrkovský, který jel kolem. Říkal, že
náhodou, ale nikdo mu to nevěřil. Vysadili ho na stůl
a on k všeobecné radosti nespádl, protože má trénink
ze Slovenského domu. Podařilo se mu zastavit dopra-
vu, což není ostatně v Praze žádný kumšt. Ujistil shro-
máždění, že kdo by zradil obrodný proces, na toho by
se vzpomínalo nejmíň sto let, a on že to nebudě.
Turisté z bratrských zemí padali houně do mdlob.
Nato k němu přistoupil jeden občan a sdělil mu, že by
ho manželka chtěla poznat, ale že se stydí. „Kde je?“
zahřměl předseda Národního shromáždění a slezl se
stolu. Byl doveden k manželce, objal ji a ona zaplaka-
la. On taky a radši odjel, když mu ještě stačili říct, že
poslední sčítání podepsaného lidu hodilo jenom zde
číslic 29 396.

Jel jsem si pro benzin a chtěl jsem jít spát, ale nedalo
mi a znovu jsem se tam vrátil, takže jsem opět hodinu
diskutoval. Jeden pán mi dal otázku, co se stane, když

nás někdo obsadí. Zeptal jsem se, má-li na mysli
Martany. Pokáral mne, že jsou to příliš vážné věci, než
abych si z nich dělal psinu. Odvětil jsem, že jsme
vážnosti situace učinili zadost a že v čase, kdy nemů-
žeme učinit nic lepšího, smíme používat humoru, ne-
bot' není účelem hry dočkat se dříve infarktu než
socialistické demokracie. Nicméně ten pán trval na
své otázce. Pravil jsem, že mám dost bujnové fantazii,
ale že si to skutečně neumím představit, aniž bych
nabyl dojmu, že se mi těch třiaadvacet let předtím jen
zdálo. Ale ten pán se nedal tak snadno odbýt a nutil
mne, abych si to přece jen představit zkusil a řekl mu,
co bychom v tom pádě měli dělat. Řekl jsem mu tedy,
že bychom v tom pádě měli dělat, jako že jsme si toho
nevšimli. Zástup se smál a šel hlas, že to není tak úplně
marný nápad. Odešel jsem v půl druhé, když bylo
podpisů 33 000. Oni tam ještě zůstali, ale já jsem chtěl
tohle všechno napsat. Takže mě vůbec nevzbudil tele-
fon, jímž mi kdosi v půl páté ráno pravil „Komunisto,
zhyneš!“

V neděli kolem jedenácté dopoledne měla stanice
Dětský dům 35 000 podpisů a otevírala další pobočky.
Přiznali se mi, že všera neodevzdali Dubčekovi ten
jediný hlas, který byl registrován proti němu. Domlu-
vil jsem jim a tímto jej zveřejňuji: „Ať žije Antonín
Novotný, bývalý prezident čs republiky. Pavel Ko-
vác.“

Opravdu. Ať žije. Třeba nám ještě leccos poví.

Sběrači zaznamenali tento dotaz a odpověď: „Paní,
na co se tu stojíte?“ „Na svobodu, paní!“

Odpoledne jsem na státní silnici blízko Votic pro-
dával třesně. Respektive sledoval jsem zblízka počíná-
ní své dcery a její přítelkyně, které iniciativně očešava-
ly bezprizornou alej a prodávaly plody tu- i cizozem-
cům. Jak poustač jim sloužil deštník, popsaný křídou.
Za tři hodiny si vydělaly osmdesát korun ze dvou
stromů. Ostatní třesně byly odsouzeny ke zkáze. Hle-
děl jsem na to s patnicku a nebylo mi jasné, okrádá-li
má dcera stát či stát mou dceru. Úděl profesora Šika
se mi jevil dosti zoufalým.

Cestou domů jsem poslouchal zprávy. Rádio hlási-
lo, že vedení státu i strany odmítá výzvu Smeny
k pětiminutové generální stávce. Chápal jsem je, ale
měl jsem neodbytný pocit, že se to dalo říct zdvořileji,
když se měla konat na jejich podporu. K národu s do-
brým vychováním, za něž nás neustále chválí, patří i
dobře vychovaná vláda. Co se pak stávky samé týče,
mějme ji na paměti, kdyby snad, nedej bůh, trhla
skutečná nouze.

Dětský dům rozšířil svou působnost na Hradčan-
ské náměstí, k Národnímu divadlu, na Václavák a na
pražská nádraží. Občané se vraceli z víkendů. Za po-
sledních osm hodin přibýlo tolik podpisů jako za
uplynulých dva dny. Bylo jich teď 71 566. Štáb měl už
fungující skupinu překladatelů, která informovala
v osmi jazycích zahraniční turisty a novináře. Nepo-

chyboval jsem o tom, že by byli s to vytvořit od dvou dnů celostátní organizaci. Přál jsem jim, aby skončili dřív, než někoho napadne, že by měli mít placený aparát.

Od Pelikána jim poslali grátis táč chlebičků, minerálky a pivo.

Mezi devátou a půl desátou večer se dostavila špička. Za hodinu se podepsalo téměř 9000 lidí, kteří vesměs rádně omluvili pozdní příchod.

Opět se vysílaly zprávy. Ostře sledovaný vlak s předsednictvem vyjel z Košic neznámo kam. Na okamžik mě napadlo, že snad sovětsí státníci přece jen mají smysl pro humor. Pokoušel jsem si představit vagóny plné politbyr, ale nepodařilo se mi to. Pomyslel jsem si také, že vedení s takovou důvěrou v zádech by nemuselo jezdit na schůzky bůhvíkam.

Pak se připozdívalo a začali jsme reálně uvažovat, kde ten stoh podpisů uložit přes noc. Chtěli ho nechat u vratného, ale mně to přišlo líto, zajel jsem domů a našel obrovskou cestovní brašnu.

Pět minut před druhou se všem klížily oči a venku už stáli jen nejotroklivší diskutéři. Rozhodli jsme se, že to zapichnem. Počítací stroj zafungoval naposled a ukázal 85 507. Zapsal jsem to, ale vtom přišli zvenku, že nějaká paní vyběhla z tramvaje, podepsala se a ještě stačila nastoupit. Zapsal jsem si tedy Ticháčková Anna, Praha 5, Na skalice — 85 508. Pak někdo bušil na dveře a všechno to usilování symbolicky uzavřel major Hynek Alois, MNO — 85 509.

Nato se nám asi všem zdálo, že by měly zvonit zvony, tétč španělské a vypuknout všeobecné veselí. Ale byli jsme unavení a taky jsme si vzpomněli na ten vlak. Tak jsme si podali ruce, já jsem tou zdravou vzpřel tašku a jel domů.

V koupelně jsem ji zvážil, a teď už vím, že 85 509 podpisů váží osmnáct kilo, pětadvacet deka netto.

Za všechny jsem přál dobrou noc Heleně Kulíčkové, Pha Břevnov, Pionýrů 1713, která ležela navrch.

Postavil jsem si tu tašku ke gauči a usínal s blahým vědomím, že v žádném pokoji na světě nebylo nikdy tolik lidí.

Ráno jsem tu tašku odnesl do redakce Literárek, aby ji Jungmann s Veselým a těmi lidmi od Dětského domu dodali Čestmíru Císařovi. Teď na ni čekám, abych mohl jet na dovolenou.

Tak jsme poslali Poselství.

Ještě mě napadlo, co se s tou hromadou podepsaných papírů stane. Pak jsem na to přišel. Jestli všechno dobře dopadne, chtělo by to truhlu. Malovanou, nejlíp z moravsko-slovenského pomezí, aby nebyla zlá krev. Ty papíry by se měly dát do té truhly a ta truhla do pracovny prvního tajemníka.

A kdyby zas někdo někdy přišel a něco říkal, měl by Dubček prostě vstát a otevřít tu truhlu.

Milan Kundera Malý a velký

Když v prvním dopoledni na 4. sjezdu spisovatelů začal číst Pavel Kohout Solženicynův dopis, v němž tento velký dědic Tolstého vypisuje tragické osudy sovětské literatury v podmínkách stalinismu a neostalinismu, Jiří Hendrych, sedící v první řadě na tribuně, zbruněně, oblékl přes bílou, kšandami zdobenou košili sako a potácivě odcházel; vzhodu na pódiu, kde jsme seděli Procházka, Lustig a já, řekl ještě památná slova: „Všechno jste prohráli, všechno jste prohráli...“ a opustil zasedání.

Neboť leccos si už uvykli naši ideologičti otcové od nás sdášet, leccos se naučili neslyšet, když to v zájmu vlastního klidu slyšet nechtěli; tady však byla dotčena mocnost, z níž oni sami měli hrůzu a jejíž uši nemohli ošidit, tak jako podle potřeby šidávali své uši vlastní. První rak, který oťrásl už v prvních hodinách sjezdem spisovatelů a uvedl pak do pohybu řetěz dalších konfliktů, byl tedy náraz o sovětskou bariéru.

Čtení Solženicynova dopisu před pěti sty lidmi v uzavřeném sále (pouhá informace o dokumentu, jehož existenci jsme nezpůsobili ani nemohli zrušit) bylo tehdy odsouzeno jako nepřipustné vměšování do sovětských věcí. O rok později četly milióny lidí v celém světě oficiální politický text, v němž sovětsí vůdce spolu se svými věrnými ukládají vedení našeho státu za prvé, za druhé, za třetí, co má dělat a jak má vládnout.

Srovnání obou situací ukazuje výmluvně, jaká vzájemná rovnost se skrývala za slovy o přátelství, lásce, bratrství a věčných časech. Poněkud mne proto dráždí používání staré okřídlené vazby: jako rovný s rovným. Takový náš vztah se Sovětským svazem nikdy nebyl a není takový ani dnes, kdy se vedení našeho státu s obdivuhodnou odvahou postavilo na vlastní nohy.

Vždyť si jen zkusme představit dnešní situaci obráceně. Představme si tu nepředstavitelnou věc, že by naši představitelé poslali do Moskvy nótu, v níž by protestovali proti poměrům v sovětském soudnictví, proti surovým procesům s intelektuály a studenty, proti sterilitě sovětského marxismu, proti nebezpečí neostalinismu, a dovozovali by (podobně jako to oni dovozují nám), že to zdaleka není jen vnitřní sovětská záležitost, nýbrž záležitost celého internacionálního komunistického hnutí, které je sovětskými poměry diskreditováno a v zájmu vlastní sebezáchovy trvá na jejich změně.

Je možno si vůbec představit, že by na to sovětsí vůdce reagovali tak jako my? Že by široce vysvětlovali a omlouvali svou politiku? Že by dokonce v tom či onom bodu přiznali neúspěch? Že by zvali naše odboráře, zemědělce a turisty, aby se na vlastní oči přijeli přesvědčit, jaká je v Sovětském svazu demokracie? Že by nás v každé větě ujistňovali o nehynoucí lásce? Že by nás pozvali, abychom s nimi o tom všem jednali, a měli

ohromnou radost, že se s námi smějí setkat na vlastním území a ne na našem?

Taková představa se nám zdá být absurdní, ale to jen svědčí o tom, že naše vztahy nejenom nejsou vztahy rovného s rovným, ale že si je už takové neumíme ani představit. Že už jsme s to být pobouřeni jenom křiklavou nerovností, kdežto nerovnost decentní a skrytá nám přišla do krve a připadá nám běžná a normální.

Tím naprosto nechci vyčítat našim politikům trpělivý postoj vůči urádkám, ani jejich mírný tón a usilovnou snahu po domluvě. V dnešních okolnostech se totiž právě jejich nekonečně dobrá vůle stává zbrání, která odhání před celým světem partnerovu agresivitu, aroganci a nepřístupnost. Ale jakkoli je to zbraň správná a vhodná, přece jen to není zbraň rovného proti rovnému, nýbrž malého proti velkému, ohroženého proti ohrožujícímu.

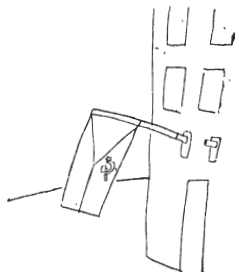
Dosáhnout skutečné rovnoprávnosti a plnoprávnosti, jaká to ještě bude obrovská námaha pro náš malý stát, obklopený láskyplnými očima spojeneckých hlavni! Nelze během jednoho týdne zvrátit oboustranné zvyklosti utvářené po dvacet let. A nelze ani naráz změnit náš národní charakter, který v posledních staletích, žel, málo uvykl ostrému vzduchu samostatnosti a volnosti a kromě své nádherné svobodomyšlné tradice má i svou smutnou rakušáckou tradici poslušnosti a přizpůsobení.

Nicméně národní charakter se utváří a přetváří v dějinných bouřkách a tento obtížný a dramatický rok bude znovu zodpovídat otázku, kdo jsme, jací jsme a co si zasloužíme. Před našimi národy je stále otevřena možnost, že jejich život zůstane živořením, že budou žít cizí, vnucený a odvozený osud, že se z dobrovolného spojení velmoci kdysi tak milované změni v pouhou věc v její ruce, že se odsoudí k vnitřní bezvýznamnosti a nepůvodnosti a dřív nebo později zahynou.

Pro malý národ je otázka jeho bytí a nebytí stále otevřena. Jeho suverenita je pro něj věčným úsilím, úkolem a bojem. Jen ten národ, který vášnivě touží být sám sebou, žít po svém, jen hrdý národ, pro nějž pouze svébytný život je životem, si zaslouží, aby žil a byl; a jenom takový národ si život uchová.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Národní míra, Běží nepřítel

Kresba Jiřího Jiráského

Jindřich Fibich

Jaké stanovy taková demokratizace

KRIZE MONOLITNÍHO MODELU KSČ

Velice by se mýlil každý, kdo není členem KSČ, pokud by se domníval, že příprava nových stanov této strany je nějakou formalistickou lapálií, která se nekomunistů vůbec netýká. Vždyť každý soudný pozorovatel minulých 20 let našeho socialistického vývoje už dávno musel uznat, že poměry uvnitř této naší nejlivnější politické strany byly vždy velmi široce a dalekosáhlé propojeny s poměry v celém státě a společnosti. A proto také základní statutární normy činnosti této strany fungovaly jen v sepi s širšími společenskými podmínkami a normami. Celý náš mírně modifikovaný stalinský model byrokraticko-etatického socialismu byl soustavou jednostranných pák a převodů napojen na právě tak stalinský model monolitní, slepě disciplinované a centrálně ovládané komunistické strany. V utkání fixních idejí a subjektivní zvůle s proměnlivou realitou a objektivními zákony přírody a společnosti dostaly se obyčejně tyto modely do sociální krize, z níž hledáme cestu v obrodném hnutí demokratického socialismu.

Nejprve se ukázalo nemožným docílit zásadního obratu od centrálně direktivního řízení naší ekonomiky ke spojení plánovitosti se socialistickým podnikáním a trhem bez analogické přestavby celého politického systému, bez obratu od mocenského monopolu a diktátu jedné strany ke skutečně demokratickému systému rovnoprávných partnerů, kde strany jsou odděleny od státu a stát od mechanismů ekonomiky. A nyní jsme byli celým polednovým politickým vývojem dotlačeni až do situace, v níž je zřejmé, že tento Archimédův řez musí zasáhnout především vnitřní poměry a vztahy v KSČ. Přitom však na to zdaleka nestačí pouhá ekvilibristika svobody slova nebo mechanické vytlačování deformátorů a konzervativní reformátory a progresisty. Výměny čelných garnitur, rehabilitace, akční program a státoprávní uspořádání mohou posléze opět uvážnou v půli cesty nebo se stočit do nepředvídaných ořesů či zmatků, pokud se KSČ i celá společnost nezačnou pohybovat ve zcela nových institucionálních kolejích důsledné vzájemné demokracie a s ní synchronizovaného socialismu. A právě v tomto překládání kolejí pro celou soustavu organizací naší socialistické společnosti budou mít rozhodující význam připravované nové stanovy KSČ a v nich zakotvený nový demokratický model této naší hlavní politické síly.

Stalinský model strany, obsažený v dosavadních stanovách, je neudržitelný a nedá se nijak adaptovat pro potřeby rozvoje demokratického socialismu hlavně ze dvou důvodů: Především proto, že hlavní poli-

tické funkce strany, vztahující se ke společnosti, nakládaly se všemi jejími ostatními elementy jako s pouhými objekty, podřízenými apriorním cílům a záměrům strany. A dále proto, že ve vnitrostranických vztazích byla zafixována absolutní nadřazenost a neomylnost hierarchických špiček aktivního stranického aparátu vůči povolenému nebo pasivnímu členstvu a jeho základním organizacím. Nový model strany se proto musí ubírat cestou dvojí dezalienace a emancipace, jež by umožnila vymanit množství členstva z jedné pasivity a podřízenosti a zástupy nekomunistů a občanů z pasivity a ovládanosti dvojí.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA NOVÉHO MODELU STRANY

Jako politolog a sociolog zabývající se teorií organizace a zároveň i jako člen skupiny pověřené předsednictvem ÚV KSČ přípravou návrhu stanov pro mimořádný sjezd strany chtěl bych bojovat za názory na tuto záležitost z hlediska jejího širšího společenského významu. Oproti různým konzervativně dogmatickým a sektářsko-byrokratickým hlasům soudím, podobně jako snad celý kolektiv tvůrců nového návrhu stanov, že v dané situaci nelze vystačit s nějakým záplatováním starých byrokraticko-centralistických stanov, ale že bude nutné přijít se zcela novým pojetím demokratického modelu organizace komunistické strany a jejich hlavních funkcí.

Při hledání a projektování takového modelu je možné a nutné oproti vulgárnímu stalinsko-byrokratickým východiskům postavit jiná teoreticko-metodologická východiska, schopná vskutku pravdivým, progresivním a vědeckým způsobem analyzovat situaci a situovat v ní správně a účinně funkce i strukturu naší komunistické strany.

Náleží k nim především autentické Marxovo pojetí strany, jež se vyznačuje požadavkem vzájemného propojení strany a občanské společnosti, zásadou sdružování na základě kooperace a rovných práv a povinností, demokratickým otevíráním prostoru všem tendencím a myšlenkám, jež se zasazují o každodenní existenci pracujících, a veřejným úsilím o spojení a dorozumění všech demokratických sil. Dále sem patří Leninovy úvahy o závislosti organizace strany na obsahu a funkcích její činnosti, o demokracii jako prostředku boje za socialismus, o závislosti disciplíny na uvědomělosti, autority vedení na veřejnosti jeho rozhodování, jednoty činnosti na svobodě diskuse a centralismu na iniciativě mas.

Zvláštní pozornosti si také zaslouží u nás zatím téměř neznámé úvahy R. Luxemburgové o Říjnové revoluci, v nichž varuje dělnické hnutí před byrokratizací socialismu. Prohlašuje v nich: „Bez všeobecných voleb, bez neomezené svobody tisku a shromažďování, bez svobodného zápolení myšlení odumírá život všech veřejných institucí a stává se zdánlivým

životem tam, kde byrokracie zůstává jediným aktivním elementem. To je zákon, jemuž se nikdo nemůže vyhnout.“ Především se mu pak nemůže vyhnout sama komunistická strana.

A konečně také z vědecké dílny tvůrčího marxismu nemůžeme při této příležitosti pominout řadu základních nových pohledů A. Gramsciho. Gramsci spatřuje ve straně nástroj a formu vnitřního osvobození a intelektuálního převojce nejen dělnické třídy, ale celé národní společnosti. Největší nebezpečí pro postupné pozvedání řízených členů strany na úroveň řídicích funkcí představuje podle něho byrokratismus a sektářství, usilující o mechanickou disciplínu a pasivní souhlas podřízených. Progresivní rozmach strany může vyčázet pouze z demokratického sjednocování vzájemně se korigujících stranických intelektuálů a prostých členů strany a jejich racionálních i citových stanovisek a názorů.

Pokud nechceme sektářsky ignorovat ani různé spolehlivě ověřené výsledky soudobých nemarxistických společenskovedních disciplín, pak nám mohou mnoho napovědět i některé poznatky politologie a sociologie organizace. Z těchto hledisek bychom při konstruování nového modelu KSČ neměli opomíjet především její vazby na širší politický systém, který je rovněž ve stadiu podstatné demokratické rekonstrukce a hledání nových způsobů, jak navazovat na potřeby dalšího rozvoje socialistické ekonomiky a sociální struktury. Dále si zaslouží naší pozornosti zjištění teorie organizace o přednostech demokratického způsobu vedení oproti vedení autokratickému, o vzájemné neslučitelnosti některých principů demokracie a byrokracie a o vyšší sociálně ekonomické efektivitě a kulturní hodnotě organizačních vazeb konzultativních a participativních oproti vazbám autoritativním.

ZÁKLADNÍ FUNKCE A PRINCIPY DEMOKRATICKÉ ORGANIZACE STRANY

Přistoupíme-li z těchto základních teoreticko-metodologických pozic a hledisek ke tvorbě nového modelu komunistické strany, který by odpovídal potřebám naší dnešní československé cesty k demokratickému socialismu, ukazuje se nám několik jeho nejdůležitějších rysů. Zachovat a uplatnit vedoucí úlohu KSČ v nových podmínkách pluralitních demokratických sil a vztahů, spočívajících na svobodě informací a shromažďování, bude možné jen při realizaci dvou základních podmínek a funkcí: 1. Bude-li tato strana oproti jiným politickým stranám a institucím hlouběji poznávat a demokratičtěji odhalovat rozpornou dialektiku obecných a zvláštních zájmů ve vývoji naší společnosti a pohotověji nacházet a vědeckěji programovat jejich obecně prospěšná socialistická řešení. 2. Bude-li mít více schopnosti otevřeně demokraticky odrážet celospolečenskou problematiku a pluralitu názorů i zájmů ve svém vnitroorganizačním ústrojí a

jeho prostřednictvím ji přetvářet v potřebnou veřejně politickou aktivitu.

Aby strana obstála v uskutečňování takto chápaných základních celospolečenských funkcí, potřebuje zcela novým, tvořivě marxistickým způsobem formulovat své sociální poslání a základní principy své organizace a činnosti, shrnované pod ústřední kategorii demokratického centralismu. Je-li akceschopnost strany měřena dosahováním hlavních programových cílů, pak jednota a disciplína strany je účelná pouze z hlediska takto uvědoměle chápané a demokraticky utvářené akceschopnosti a nemůže být považována za nějaký ustrnulý a samoučelný fetiš.

Prvním východiskem takto zaměřené akceschopnosti strany pak musí být důsledně demokratická a vědecká tvorba programu a politické linie na základě konfrontace různých názorů a skupinových zájmů s marxistickou ideologií o historické misi dělnické třídy. Tato historická mise v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti může spočívat pouze v likvidaci všech sociálně mocenských privilegií, v důsledném hodnocení podle množství a kvality práce a v uvolňování prostoru pro svobodný rozvoj osobnosti a sociální pokrok. Pro zajištění alternativních hledisek a kritické oponentury uvnitř strany chceme ve stanovách zakotvit právo menšiny ponechat si a hájit své názory i poté, když většina demokraticky rozhodla o určité obecně závazné akci. K prohloubení vědeckosti a demokratičnosti při tvoření a uskutečňování politiky strany má také sloužit svobodné vertikální i horizontální probíhání informací a soustavná konfrontace zkušeností zdola s vědecky podloženými pohledy shora, jakož i povinnost volených orgánů využívat odborných expertiz a vědeckých výzkumů a informovat stranickou veřejnost o menšinových názorech.

Druhým východiskem takto chápané akceschopnosti strany má být demokratický rozvoj svébytné a samosprávné socialistické aktivity co největšího počtu členů strany a jejich otevřených kontaktů s nejširší veřejností. Za tím účelem chceme ve stanovách zakotvit princip rozhodující úlohy a vlivu různých forem dobrovolného aktivu; tyto formy umožňují přímou účast členstva na tvorbě a řízení politiky. Rovněž princip relací má zvýšit bezprostřední vliv členstva na samostatné řešení místních otázek a zvýšit jejich přímou odpovědnost za politiku strany. Pro potřeby širších a komplexnějších programových akcí by se základní organizace cílevědomě sdružovaly ve vyšší trvalá i jednorázově dočasná organizační seskupení, na něž by přenášely část svých suverénních práv a kompetencí, nezbytnou k jejich řízení. Autorita vyšších orgánů a závaznost jejich směrnic by pak musela vyplývat nejen z koncentrace, ale také z uvolňování všech zdrojů politické iniciativy a vzájemně se ovlivňujících názorů a idejí, společných cílů a potřeb koordinující činnosti, a nikoli snad z jejich pouhé byokra-

tické nadřazenosti či možnosti mocenské reglementace.

Třetím východiskem takto zaměřené aktivizace strany by se měly stát základní požadavky demokratické regulace organizační moci a vytváření zábran proti jejímu monopolizování a zneužívání. Stanovy by měly především zaručit důsledně demokratické ustavování tajně volených fidických orgánů, uplatnění nových forem dělby a kontroly moci (např. mezi koncepčními předsednictvy, operativními volenými sekretariáty a svéprávnými kontrolními komisemi jako vzájemně nezávislými orgány ÚV), neslučitelnost více vlivných funkcí (dekumulaci), pravidelné střídání ve funkcích (rotaci), odkázání aparátu do přesně vymezené role pouhého služebníka a výkonného pomocníka volených orgánů a dobrovolných aktivistů, měly by postavit kádrovou politiku pod veřejnou kvalitativní kontrolu atp.

Závěrem bych chtěl konstatovat, že pracovní kolektiv tvůrců návrhu nových stanov, složený z teoretiků i praktických znalců života strany včetně M. Vaculíka, se v podstatě shodl na této, zde jenom zhruba naznačené, koncepci stanov. Přitom se mu během připravných prací podařilo předejmut a přehlédnout k většině požadavků a připomínek přicházejících ke stanovám zdola, z organizací a konferencí strany. Pokud se objevují námitky, tedy ve vyšších sférách. Čeká nás tedy zřejmě ještě úporný zápas o to, zda dokážeme prostřednictvím nových stanov normativně zajistit demokratizaci strany a celé naší společnosti již na tomto mimořádném sjezdu, anebo zda ji pro „nezralost“ některých stranických činitelů budeme muset odložit do roku 1970, a tím ji vlastně uložit ad acta.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Stanislav Šímanovský Semilské řádky

Dlouho se zdálo, že obrodě šířící se všemi směry z Prahy po vlasti brání v proniknutí do Semil věhlasný kopec Kozákův. Dnes má však již semilské obrodné hnutí značnou popularitu díky článkům L. Vaculíka v LL a E. Kriseové v Mladém světě. Část mládeže v tomto městě se sdružila pod názvem Klub mladých v kolektiv, který se namísto jarních poetických procházek kolem řeky dal do obrozeneckého boje. Cíl: odstoupení neschopných a zkompromitovaných funkcionářů. Na tu dobu to byl čil fantastický, protože v cestě stála po léta pevně slepovaná hráz ze skalních funkcionářů, jejich frází, jejich konexí a jejich moci. Dnes, po třech měsících boje, řídí OV KSČ nový vedoucí tajemník Václav Stěhulka. Pravda, zvolila jej mimořádná konference. Bylo by však k tomu došlo, kdyby se přímo v této věci neangažovali mladí? Na MěstNV se uprázdnilo místo předsedy a jeho tajemníka. V Semilech nastala krátká chvíle oddechu.

Občané, vysilení nekonečnými dramatickými mítinky Klubu mladých i politických stran, rezolucemi a prohlášeními, dopřávají si dovolené, jen okresní soud má ke své nemalé radosti řešit případ žaloby pro urážku na cti, které se dopustil představitel Klubu mladých Karel Hádek na bývalém předsedovi MěstNV Petru Putúrkovi. Škoda.

Obrodný proces v Semilech skončil svoji první etapou. Během jejího průběhu přicházeli za Hádkem „starší, rozumní a zkušení“ se známými slovy: „Máš problémy? Svěř se, pomůžeme...“ Bohužel, je těžké poznat, kdo chce poradit upřímně a kdo volí lišáckou taktiku. Hádek proto odmítal ke svému užitku i škodě, ale jistě je, že nebyl nucen volit kompromisní cestu. Zůstal svůj se vším všudy. A tak se 8. července na náměstí objevil stolek a vedle něho transparenty, na nichž Klub mladých požadoval okamžité odstoupení předsedy MěstNV i jeho tajemníka Hypšmana. Na podporu těchto požadavků vyhlásil Hádek v 8.00 hodin hladovku. Lidé se na něj chodili dívat. V noci, kdy spal, hlídán osobní stráží Klubu, blikala na stolku petrolejka. Na podpisový arch k podpoře Dvou tisíc slov přibývaly další podpisy. Město s Hádkem sympatizovalo, ale kolem hladovějícího mládence nosili mnozí i své pohrdavé úsměvy a nenávist. Městská Národní fronta se 8. července sešla a napsala toto oznámení:

„Ustavený městský výbor Národní fronty, který byl 8. července obnoven, jednal a přijal zásady práce... Současně byla široce diskutována minulá a současná situace ve městě. Na základě tohoto jednání, jednání o přípravě voleb z listopadu minulého roku, četných připomínek i názorů, došel nový výbor Národní fronty v Semilech k závěru jednat o situaci s dosavadním předsedou MěstNV Petrem Putúrkem. Na základě oznámení jednání uznal stanovisko zástupců nové Národní fronty a vzdal se funkce předsedy MěstNV věčřejšího dne...“

Dá se předpokládat, že předseda MěstNV by nechal Hádku hladovět až do příštích voleb; nemají se rádi. Bleskurychlá akce Národní fronty, zřejmě ovlivněna Hádkovou akcí, mu umožnila odejít klidně z funkce a Hádkovi na oběd. Přesto dodržel hladovku až do odstoupení tajemníka Hypšmana a prokázal tak velkou osobní statečnost. O rozhodnutí Národní fronty předem nevěděl.

Přece však nebylo jako a léto v tomto městě zcela bez poezie. Jedné noci, když Hádek držel hladovku, udělali mu údajně příslušníci VB to, co dělal on jim. Popsali město více či méně úspěšnými rýmy a hesly. Například: „Kdo nechce pracovat, ať hladoví!“ Hádek nelenil a pod jejich plakáty vylepil své také více či méně dobře rýmované odpovědi, zejména o zmíněné práci. I když celá akce nebyla zrovna nejchytřejší, bylo by pokračování poetického klání policie s mládeží literární kuriozitou.

Většina s nimi sympatizuje, mnozí také nadávají. Mnohým jsou stále soli v očích, jiní soudí, že by se jim mělo děkovat. Klub mladých v Semilech probudil město z letargického spánku. Je pochopitelné, že se to někomu a některým nelíbí, ale jednota dnes není ani v Národním shromáždění. Mimochodem — mladí žádají svolání veřejných schůzí ve volebním obvodu poslance dr. Jana Němce, kde by voliči rozhodli o jeho odvolání hlasováním. Hodně voličů jej totiž nemělo příležitost poznat. S jakým programem přijde Klub mladých v Semilech dál, se zatím neví. Dá se však předpokládat, že k nelibosti svých kritiků využijí dosavadních zkušeností z politické činnosti a budou tudíž prozřetelnější a méně zranitelní. Tím ovšem stoupne i žárlivost „starých a rozumných“ na jejich rychlé úspěchy.

LL č. 23, 1. srpna 1968

Aby se nemuselo emigrovat

Příslušníci našich národů měli, bohužel, za posledních 350 let často důvody k emigraci. Politické i ekonomické. Výkvět českého národa odcházel po tragédii na Bílé hoře do protestantské ciziny. Po nezdařené revoluci v r. 1848 emigrovali Frič a jeho přátelé, zahraniční emigrace v první a druhé světové válce se podílela na osvobození. Neméně silné — a co do početnosti emigrovaných snad ještě silnější — byly hospodářské důvody.

Emigranti poslední války se v r. 1945 vraceli zpět do naší vlasti. Ale v r. 1948 bylo napočítáno 12207 nových emigrantů. Většinou politických.

KDO EMIGROVAL A PROČ

Příčiny jsou známé. Šmahem se říkalo — třídní nepřítel. V revoluční době — rok 1948 je rokem Února — to není nic nepochopitelného. Vítězná třída upevňuje své vítězství a zajišťuje je i represemi, poražení nalézají východisko v útěku. Uvedené číslo nemusí být úplně, ale lze o něm říci v podstatě toto: utíkala „smetánka“ zkrachovaných stran, prchali velcí fabrikaní a ti, co měli z nejrůznějších důvodů maslo na hlavě, ale také ti, kteří podlehlí panice, neměli ve svých představách jasno a sedli na vějíčku nepřátelské propagandě. Exponenti stran a bývalí zazobanci vytvářeli v cizině nejrůznější centra, ostře zaměřená proti vlasti, ti „menší“ brzy ochladli a začali se postupně zařazovat do pracovního procesu. Provokaci proti republice se v naprosté většině nezučastňovali. A propast mezi nimi a „politickou“ emigrací, reprezentovanou Zenklem, Peroutkou a spol. se neustále prohlubovala. Tento proces pokračoval i při příchodu dalších emigrantů.

Únor byl zásadním zlomem, který vykojil deseti-tisíce lidí z běžného života, narušil jejich plány a nutil je k náhlým rozhodnutím. Ale důsledky Únoru trvaly léta, jak ty kladné, tak i ty záporné. Bude snad zajímavé ukázat v tabulce vývoj emigrace od této děličky čáry:

rok	počet registrovaných emigrantů
1948	12 207
1949	8 810
1950	2 892
1955	90
1963	189
1964	1 407
1965	1 729
1966	2 131
1967	2 144
celkem za léta 1948—1967	35 096

Novým dělícím je zřejmě rok 1964. Souvisí to ovšem především s prudkým rozvojem turismu a soukromých cest. Ale uveďme další údaje. Jako základ jsme — bez jakéhokoliv záměru — zvolili rok 1967. Z celkového počtu 2144 osob emigrovalo do NSR 533, Rakouska 795, USA 109, Francie 84, Švédska a Dánska 67, přes Bulharsko 167, Jugoslávii 99 atd. Podle pracovního zařazení to bylo: 860 dělníků, 363 úředníků, 77 lékařů, 208 technických poradců, 181 studentů, 8 umělců, 2 kněží, 10 redaktorů aj.

V roce 1967 odešlo 1741 Čechů, 473 Slováků, 156 Němců, 2 Poláci, 42 ostatních; 8 bylo mladších 15 let, 1075 osob 30 let, 766 nedosáhlo 45 let věku, 190 šedesátiletých, 105 bylo starších šedesátiletých; mužů bylo 1221, žen 923, dětí 311, celých rodin 302.

Překvapuje poměrně vysoký počet dělníků a studentů. „Únik mozků“ se nezdá tak vysoký vzhledem k náladám, které především z existenčních důvodů v určité části této skupiny obyvatelstva vládnou. Důležité je, že až snad na jednu dvě výjimky nezůstal za hranicemi žádný špičkový vědec. To by ovšem nemělo vést k relativnímu uspokojení.

DŮVODY K EMIGRACI

Můžeme-li snad ještě zatím vzhledem k platným zákonům a předpisům používat pro uskutečněný záměr opustit bez souhlasu republiku a nevrátit se slovo „emigrace“, neodpovídalo by již podstatě věci nazývat tyto lidi „emigranty“. I krátká historie to naznačuje: do r. 1948 nebylo opuštění republiky ničím odsouze-

níhodným, a především nebylo trestným činem, kterým se ze známých důvodů stalo v době zostřeného třídního boje a příkrého dělení na „pro“ a „proti“ po Únoru. Zákon č. 231/48 byl převzat do § 109 platného trestního zákona a platí tedy — dnes již jako plně absurdní — dosud. To, co platilo po Únoru jako obrana proti diverzi ze strany skupiny politických utěšenců, nelze uplatňovat proti těm, kteří opouštějí republiku dnes.

Jejich důvody jsou totiž naprosto odlišné. Ačkoli bohužel není prováděn žádný soustavnější politický ani sociologický průzkum, dá se usuzovat, že více než třetinu těchto osob vedla do ciziny představa o lepším existenčním zajištění a osobním uplatnění. Tento motiv převládá u vědecké inteligence, technických pracovníků a lékařů, z nichž mnozí mají za to, že jim pracovní podmínky v některých zemích mohou dát po vědecké i technické stránce nepoměrně více příležitostí než doma.

Další skupinu tvoří lidé, kteří z různých důvodů nesouhlasí s naším zřízením a zdůvodňují své rozhodnutí pronásledováním a perzekucí, nemožností svobodně podnikat aj. Mnozí útekem řeší své rodinné problémy, snaží se vyhnout alimentačním povinnostem, dluhům, nástupu vojenské služby aj.

U značného množství jsou důvody neznámé; především se to týká dobrých pracovníků, nositelů vyznamenání, členů KSČ a ČSM. Nelze podceňovat touhu po dobrodružství a snahu poznávat cizí kraje; určitou úlohu tu často hraje i značná politická naivita.

Lze však říci, že se dnešní emigrace liší od únorové především tím, že ji váží pevná pouta k vlasti a že se — až na výjimky — nedává zneužívat proti jejím zájmům.

OPUŠTĚNÍ REPUBLIKY — SKUTEČNĚ TRESTNÝ ČIN?

O zastaralosti § 109 již nikdo nepochybuje. Je samozřejmě — a řídí se tím prakticky všechny státy světa — že konečný souhlas s opuštěním republiky, ať dočasný nebo trvalý, si ve svých rukou ponechá stát. Je třeba však novelizovat zákon o cestovních dokladech a především už právně a hlavně fakticky přijmout za své zásadu, že každý občan má právo na pas, a to bez oné „nepatrné“ okolnosti — výjezdní doložky. A rovněž je třeba jako zbytečnou zrušit nutnost „pozvání“ při soukromých cestách, které, a to často s vědomím orgánů, jež cestu povolovaly, bylo fingované.

Je dobře, že rozum převládá — přestože o novelizaci bude rozhodovat Národní shromáždění až v září, postupují úřady s maximálním pochopením.

Kdy však stát přesto s největší pravděpodobností zasáhne a odmítne dát souhlas k výjezdu?

Zřejmě to bude při ochraně státních zájmů, v oblasti působení trestně právních předpisů, při povinnosti

určované branným zákonem, při ochraně státních zájmů v hospodářskopolitické oblasti a v oblasti zahraniční politiky. Půjde však o to, aby napříště bylo jasné vymezeno, co je státní zájem, aby tedy každý mohl přesně vědět, kdy smí a kdy nemůže odejít do ciziny. Stejně bude nutné jasné vymezit okolnosti, za nichž se lidé budou moci legálně vystěhovat. A pokud se přesto rozhodnou pro nelegální odchod, bylo by správné řešit tyto případy jen jako správní přestupek.

Emigrace a s ní spojený „útek mozků“ není pouze náš případ. Myslím, že je v zájmu věci, aby zásady svobodného odchodu našich občanů byly na úrovni dobré, již nyní prožíváme. A máme-li přesto obavy, že odejde více lidí, než je zdravé — což vytvoříme co nejrychleji takové politické, ekonomické a kulturní podmínky, aby nikdo po odchodu nezatožil.

Reportér č. 32, 7-14. srpna 1968

Jaroslav Putík Co váží slovo

Vyslechl i přečetl jsem prohlášení šesti stran a v místě, kde stylistický šperkovač usadil přechodníky vycházející a beroucí, padla na mne melancholie. Lidé, kteří si spolu od srdce povídají, dohadují se nebo hádají, nemohou připadnout na tak neživotné výrazy. Přechodníky, epiteta, přebujelá adjektiva jsou ovšem cihlami, z kterých se od věků sestavují manifesty a vyhlášení. A stejně jako kdysi papežské buly a breve chtějí znít velebně a nadčasově, pravdu nehledají, ale vyhláší.

Může se zdát šroubačské uvažovat právě nad slovní podobou prohlášení, jehož historický význam je spíše v tom, co neřeklo, než co řeklo. Chápu, oceňuji a nikterak nemíním snižovat význam dokumentu podepsaného na bratislavské radnici. Považuje-li se politika za umění možného, dokázali naši politici téměř nemožné a nutno provolat čest a slávu všem, kteří se o to zasloužili. Čtu, dopatřívám se dalšího významu slov, všímám si akcentů a souvislostí, ale co platné, samotný text není příliš povznášející. Ať věříme jeho dalekosáhlému významu, připadá všechno jaksi známé a staré — aspoň ve slovech. Avšak co kdyby skutečnost je právě taková, stará a známá? Ovšem, potom se nabízí otázka: kde je duch našeho polednového vývoje?

Jistě se nám vysvětlí (a víme to i bez vysvětlování), že politik musí umět taktizovat, dělat ústupky, musí obětovat pěšáka, aby vyhrál jezdecke, a doveďu si představit, že mávne rukou nad věci tak podružnou, jako je jazyk a styl dokumentu sepsaného nejméně šesti autory a tedy nezbytně neosobitě, navíc určeného pro rozdílné čtenářské obce, které oteklým slovům neochvějným rozhodnutím už porozumějí po svém. To všechno je pravda, ale přesto něco podstatného není v pořádku. Melancholie se ukrádá na mysl, protože se opět rozevřela skulina mezi slovy a skutečností.

Stačí jen jediné slovo, které tak často zaznívalo v období uplývající polemiky a jímž nešetřil ani text prohlášení — bratrství. Píše a mluví se o bratrských stranách, bratrské jednotě, bratrské spolupráci, a tak dále a podobně. Podle slovníku znamená bratrský „takový jako mezi bratry nebo nejbližšími příbuznými, přátelský, laskavý, pomocný, nezištný“. V novinařských a rozhlasových variacích na dané téma plřživě kontrarevoluce bylo slovo bratrství postupně zbavováno smyslu, neboť nejednalo se s námi jako s nejbližšími příbuznými, ani přátelsky, ani laskavě, pomocně a nezištně. Slovník ovšem neuvádí, že slovo bratrský může znít i ironicky či výsměšně, a pak je to výraz pro vztah plný zloby, závisť i nenávisť; bratrem byl Kain a bratrství lze chápat i jako osud, karmu, neboť své příbuzné si nevybíráme. V onom ionescovském polemickém přetahování se slovo bratrský tak ohmatalo, že je nelze použít bez předchozí dezinfekce.

Slyšel jsem Josefa Smrkovského, který otevřeně přiznal jistou obnošenost slov a frází zmíněného dokumentu a vyslovil uklidňující přesvědčení, že každý si to stejně přeloží po svém. Jistě se tak stane, jenomže není to tak jednoduché, jak se zdá na první pohled. Lehko si takový překlad pro soukromou potřebu opatří zasvěcený politik či novinář, hůř už lidé méně informovaní a třeba už vůbec ne mladí, lidé nadaní netopýří ostrosti sluchu, kteří slyší na dálku každý falešný tón.

Kde jsou ty časy, kdy koležský asesor Ilja Iljič Oblomov neodeslal důležitý dopis jen proto, že se mu v jedné větě dvakrát objevilo slůvko který a že. Bylo by však omylem domnívat se, že celou záležitost mohl zachránit vytrřbený stylist, který by zředitřoval konečné znění. Zajímavý űkaz: posloucháme-li pozorně, jak mluví naši politici, zjistíme brzo, že používají velmi mnoho ořřlých frází a ustálených řčení (při tak nadměrném zatřžení to ani jinak nejde), a přesto jim nasloucháme, věříme a přesto neupadá jejich popularita. Mám jediné vysvětlění: lidé cítí, že tito řečníci — zatím — nevyhlašují pravdy, ale že sami hledají, přesvědčují, přemáhají vlastní i cizí pochybnosti.

Lidé chtějí slyšet druhého, hádat se i dohadovat, to předpokládá, že partneři jsou si rovni. Proto by bylo špatné, kdyby místo dialogu nastupovalo komuniké. Text prohlášení však takové pocity vzbudí, je sebevdomé, jednoznačné, apodiktické. Možná, že je to jen ve slovníku, možná, že si nová skutečnost jen vypřčjuje stará slova, možná, že chceme příliš najednou. Pár uplynulých měsíců nás však přesvědčilo, že skutečná velikost a pevnost je v odvaze přiznat, že stále znova začínáme a hledáme a že ani učení všech učení nám nedává patent na rozum. Demokratiřujeme se a opět váříme slova. Jazyk však nezná krásnější dobu, než tu, kdy slova znamenají to, co znamenají. Snad příště — —

LL č. 24, 8. srpna 1968

František Šamalík

Agentománie

V době známých poznaňských událostí (1956) přijalo mnoho československých komunistických intelektuálů s velkou kritičností oficiální výklad těchto událostí. Tvrdilo se v něm, že za spontánními projevy nespokojenosti poznaňských pracujících jsou skryty diverzní prvky amerických a vůbec imperialistických agentur. Za daleko přesvědčivější a sympatičtější považovali interpretaci těch polských politiků, kteří realističtěji vysvětlili tyto protesty z chyb a nedostatků hospodářské a sociální politiky. Z takového výkladu vyplynulo, že silici projevy nespokojenosti nelze vyřešit zesílením bezpečnostních a jiných donucovacích orgánů, ale příslušnou změnou politické, hospodářské a sociální situace, což se také stalo základem programu nového politického (Gomulkova) vedení.

Tedy se zdálo, že sice obtížné, ale nezadržitelné mizí z politického slovanu i politické praxe dlouho pěstovaná a dlouho účinná „agentománie“. Z procesu jsme se dovídali, že významní politici a veřejní pracovníci byli agenti amerických, německých, anglických, francouzských, italských a jiných rozvědek. Z úst našeho předního politika jsme slyšeli, že cizí agenti k nám pronikají po zemi, pod vodou i vzduchem. Mnohé politické a sociální události se vysvětlovaly podvrtnou činností cizích a zvláště amerických rozvědek. Nálepku „agent“ dostávali i takoví politické, jako Něhrů a Mossadek i takoví humanisté jako Schweitzer.

Tím přirozeně nemíním popírat ani existenci rozvědek, agentur a agentů, ani nutnost ochrany státního tajemství atd. Jde mi o policejné bezpečnostní deformaci v pojetí politiky a politických událostí, která byla tímto způsobem vštěpována veřejnosti. V tomto pojetí ztrácela mnohá politická hnutí sociální charakter, neboť reálný pohyb a snahy sociálních sil se pokládaly za vnějškové a klamně, za něco, co bylo inspirováno a programováno neviditelnými rozvědkami a jejich agenturami, skutečnými autory a režiséry politických dramat současného světa. Z tohoto bezpečnostně deformovaného názírání na politiku narůstala síla a vliv agenturních sítí do gigantických rozměrů. Jejich neuvěřitelně fantastická síla stačila k „vysvětlení“ a „pochopení“ i tam, kde by jinak bylo třeba skutečné analýzy sil, respektující všechna významná fakta — zvláště v těch případech, kdy by taková analýza byla z těch či jiných důvodů nepřijemná.

V této atmosféře ztrácela politika logiku a souvislosti, byla čímsi naprosto nevypočitatelným, či aspoň byla nevypočitatelná v té míře, v níž záměry rozvědek zůstávaly neznámou veličinou. Vyvážením této nevypočitatelnosti byla podezřívavost, přijatelněji vyjadřovaná jako bdělost a ostrážitost. Atmosféra „agentománie“ se ostatně ukázala jako funkční ve

sporech se skutečnými či domnělými politickými odpůrci, neboť napomáhala jejich diskreditaci nebo likvidaci, což bylo ulehčeno i tím, že trestní zákonodárství i pojetí justice bylo v souladu s touto agentománií.

Plyně z toho, že agentománie nebyla jen jakýmsi sociálním mýtem zbaveným reálného významu a reálného základu. Je do určité míry oprávněná tam, kde se významné sociální síly ještě nestaly politickými silami nebo kde byly zbaveny politického významu, tj. tam, kde tyto síly ještě nejsou, nebo kde nemohou být nositelem samostatných politických akcí. Jinak řečeno — tam, kde demokracie není reálnou formou projevu sociálních sil. V této situaci se politika koncentruje ve špičkách, v nich se proto koncentrují i různé sociální tendence a tedy i nevypočitatelnost a podezřívavost. A v nich se proto koncentrují (aspoň v tendenci) i obranné prostředky proti podezřívavosti — nadměrná loajalita, kupování a prodejnost, neupřimnost, uzavřenost, intriky.

A v této situaci vzniká zdánlivý paradox: ten, kdo má nejvíc moci, má zároveň i nejvíc strachu — o své postavení, o své hodnocení, o své dílo, neboť si příliš dobře uvědomuje, že někdo jiný (a tedy stálá otázka: kdo asi?), kdo pronikne na jeho místo a získá tím jeho mocenské prostředky, získá možnost „všechno změnit“. Proto ta stálá neodbytná otázka, zda někdo někoho někde v nějakém směru neovlivňuje. Půda pro agenty a ještě spíše pro agentománie je tak dokonale připravena. Je tedy dobré použít všeho, co dá více informací i o nejbližších a blízkých spolupracovnících.

Tento typ politiky předpokládá, že každý člen vedoucí skupiny přijímá příslušná „pravidla hry“, což v podstatě znamená osvojit si umění intrik a metod kabinetní politiky. Není zde přípustné ucházet se o podporu společnosti ve snaze prosadit jiné stanovisko ve vedoucí skupině. K lidu se může tato skupina obracet jen jako „celek“ — ať už proto, aby demonstroval souhlas, nebo proto, aby potvrdil diskreditaci určitých osob, myšlenek nebo činů.

Jakmile spor o politickou orientaci přesáhne rámec vedoucí skupiny — ať už z její vůle, nebo proti ní —, znamená to průlom do kabinetní politiky, vstup různých společenských sil do politického života. Střet této „zpolitizované vlny“ s tendencí „udržet situaci v rukou“, tj. ubránit určité principy kabinetní politiky, dramatizuje situaci, vyvolává a udržuje neklid, zvýšenou emocionálnost a netrpělivost, což ve svém souhrnu aktivizuje a politizuje další a další společenské síly. Je úplně přirozené, že neklid a netrpělivost jsou tím větší, čím větší hrozbu představuje pro „probuzené“ sociální vrstvy návrat ke staré kabinetní politice.

Tento stav se u nás vytvořil po lednu a právě tento stav si vynucuje nový přístup k hodnocení politické

činnosti. Vynucuje si vážnou a odpovědnou analýzu různých sociálních a politických sil, jejich orientací, snah a možností. Bohužel, na tuto analýzu nejsme stále ještě připraveni, neboť dřívější systém ji nepotřeboval a zároveň zanechal i nepříjemné dědictví — tendenci nazírat na „neplánovanou“ aktivitu společenských sil jako na cosi rozkladného a nebezpečného. První muž ve státě mohl pochopit kritický duch IV. sjezdu spisovatelů nebo studentský Strahov jen v souvislosti s „cizími vlivy“.

Toto deformované vidění po lednu opouštíme, neboť v situaci, kdy politika není kabinetní, ale společenskou záležitostí, musí vedoucí politické síly znát rozložení politických sil i sociální základnu různých politických a světónázorových orientací. Musí vidět naši vnitřní i mezinárodní politickou situaci v její loajalitě, musí zakládat politická rozhodnutí na reálném hodnocení všech významných faktorů a ne na apriorních ideologických nebo jiných schématech. Vedoucí politické síly obnovují faktickou platnost demokratických principů, tzn. obnovují rovnost šancí pro různá autonomní sociální a politická seskupení. Vytvářejí tedy stav, v němž každá hranice omezující individuální a společenskou iniciativu má mít precizní ústavní a legální zdůvodnění. Vytvářejí prostor pro různost cílů a orientací a právě proto je znalost sociálního a politického významu těchto různých orientací předpokladem jejich mužů ve politických rozhodnutích a postupu.

S jakousi tvrdošijností se však stále udržují prvky dřívějšího, předlednového nazírání na naši politickou situaci. Svou podstatu jsou výrazem nechuti nebo neschopnosti přijmout principy demokracie, rozloučit se s dřívějším autoritativním režimem. Autoritativní systém měl klasikou jednoduchost a jednotnost a trval zachováním této jednotnosti a jednoduchosti. Nemohl připustit žádné prvky, jež s ním nebyly v souladu. Proto také vznikl ten podivný jev, že tak silný a monolitní systém označoval jako nebezpečné a ohrožující celý systém sebenepatrnější odchylky od oficiálních stanovisek. Pro tento systém to bylo logické a nevyhnutelné, neboť nemohl trvat jinak než jednotou. Jakmile by skutečně a trvaleji připustil legální a oficiální pluralitu stanovisek, připustil by svou proměnu a zánik.

Demokracie je demokracií právě tím, že nezná ani tuto jednoduchost, ani tuto jednotnost, že připouští různorodost. Z hlediska autoritativního systému a autoritativního myšlení je už sám tento fakt plný úskalí a ohrožení. A protože je nejen přirozené, ale i nevyhnutelné, že se v našich politických kontraverzích, ovlivněných netrpělivostí, morálním rozhořčením atd., vyhrocují na obou pólech extrémní stanoviska, mluví autoritativní myšlení o ohrožení socialismu a jiných základních hodnot, aniž se zabývá reálnou silou těch, od nichž lze toto ohrožení očekávat.

Poslanec a generál Kodaj, tedy muž, který v obou svých určeních by měl rozhodovat na základě znalosti sil a jejich záměrů, volá na poplach proti 2000 slov, v nichž spatřil výzvu ke kontrarevoluci, aniž blíže určil *síly kontrarevolucionářů*, což měl udělat jako politik i jako voják.

Už jsem řekl, že z hlediska autoritativního systému jsou obavy tohoto druhu naprosto přirozené a logické. Pro většinu naší společnosti, pro většinu socialistů je však právě tento systém nepřirozený a nelogický — proto se obávají jeho obnovy. Tak se střetávají dvojce obavy — obavy z demokratizace a obavy z obnovy nedemokratického systému. Z prvních vyplývá nechuť ke svobodě sdružování a spolčování a ke svobodě projevu — z druhých rozhodná obrana těchto svobod. Oboje obavy jsou přitom motivovány zájmem o socialismus. Tyto protikladné obavy dokazují, že v těchto sporech nejde o jeden socialismus, že každá soupeřící strana určuje svá stanoviska z hlediska určité koncepce socialismu.

To je podstata našich sporů, které tak zdramatizoval varšavský dopis. V něm byly obavy našich Kodajů povýšeny do významnějšího, oficiálnějšího a organizovanějšího stupně. Čteme v něm o revisionismu a musíme přiznat, že opravdu radikálně revidujeme dřívější pojetí socialismu a socialistického politického systému — inspirujeme se přitom mj. i stanovisky XX. sjezdu KSSS. Čteme v něm, že strana se vzdává některých svých pozic a musíme uznat, že je to oprávněné, neboť strana skutečně „dovoluje“ samostatnou, autonomní existenci a činnost různých seskupení, která byla dříve bez zbytku podrobena jejímu řízení.

Vytýkají se nám tedy naše snahy o takový socialismus, který má v sobě imanentně zahrnovat demokracii a lidskost, větší rozsah ekonomického a politického osvobození člověka a společnosti, snahy spojené s jistotou, že takový socialismus odpovídá naší současnosti i našim tradicím, že takový socialismus pevněji zakotví v naší sociální a národní struktuře. Nemyslím, že naše jistoty pramení z nějakého fatalistického přesvědčení „o nezničitelnosti“ a „nevyhnutelnosti“ socialismu nebo že vycházejí z laciného a ošidného optimismu. Jestliže říkáme, že „socialismus je pro nás jedinou alternativou“, je to tvrzení aktivistické, vycházející z přesvědčení, že tato orientace komunistů získá souhlas rozhodujících vrstev společnosti.

Naše jistoty se opírají o nepopiratelná fakta: strana, která se vzdala mocenských prostředků řízení společnosti a jež provedla hlubokou kritiku vlastní minulosti — vystavena přitom otevřené kritice společnosti — nejenže neztratila vedoucí postavení, nýbrž získala nespornou hegemonii, hegemonii v pravém slova smyslu, neboť je výrazem spontánní důvěry a souhlasu. Tato strana disponuje nejlepšími politiky a organizátory a tato strana má ve svých řadách a mezi svými spojeníckou mozkovou kapacitu schopnou plně

zabezpečit její kulturní a morální vedení. Všechna ostatní politická a zájmová sdružení — dřívější i nově vznikající — zdůrazňují ve svých programových cílech socialismus, demokracii a humánnost — tedy právě ty principy, jež tvoří základ politiky progresivních komunistů a které tedy mohou ulehčit spolupráci socialistických sil. Socialistická, demokratická a humanistická orientace strany a společností koresponduje — přes možná dočasná nedorozumění — s úsilím světové pokrokové veřejnosti, jež se tím stává naším spojencem vůči možným antisocialistickým a antikomunistickým kalkulacím reakčních sil. K výytu těchto jistot přirozeně patří i jistota, kterou nám dává síla socialistických zemí i přijaté principy jejich vzájemných vztahů — především respektování suverenity.

Z těchto jistot, o jejichž realitě se může každý nezaújatý pozorovatel kdykoli přesvědčit, čerpáme přesvědčení o uskutečnitelnosti programových cílů daných v akčním programu, které XIV. sjezd jistě dále zpřesní a obohatí. Je tu ovšem ještě sфера „chtění“, ale jsme si vědomi gramsciovského „předvídáme v té míře, v níž uskutečňujeme“. A právě z hlediska těchto jistot nám zní příliš antikvárně takové zdůvodnění obav o náš další vývoj, v nichž znovu zaznívá ohlas uvedené policejné byrokratické deformace v nazírání na politický vývoj.

I demokratická společnost formuluje v abstraktní poloze určité „obavy“ vyplývající z činnosti extrémních sil, aby tyto „obavy“ přeměnila v precizní právní rámec pro činnost jednotlivců i skupin. Je víc než zřejmé, že právní rámce, vytvořené před lednem, nebyly pro demokratický život adekvátní a že po lednu jsme zatím neměli ani příliš času k tomu, abychom je nově vytvořili — nemluví o tom, že ne všechno je v této oblasti jasné a že nikoli všichni političtí reprezentanti mají sympatie pro důslednou demokracii.

Obavy mají přirozeně svůj význam v politické oblasti, neboť rozrušují neodůvodněné, neoprávněné a proto i zhoubné sebevědomí. Platí to však za předpokladu, že tyto obavy (nebo opačně — sebevědomí, jistota) jsou výsledkem vážné analýzy sil. Bohužel, v politických sporech mají „obavy“ někdy — a toho jsme právě dnes očividně svědky — pouze manipulační význam. Ohrožení a nebezpečí se zdůrazňuje pouze proto, aby se dosáhlo přijetí takových protiopatření, jež by ve svém souhrnu vlastně znamenala pronikavou modifikaci demokracie. Proto se musí dramatizovat situace tam, kde je klid, proto se musí hledat souvislosti tam, kde nejsou, proto se musí dodávat význam tomu, co není příliš významné a proto se také můžeme setkat s provokacemi, jež mají tyto kontrarevoluční a agentní souvislosti prokázat (zprávy o nálezech zbraní).

Jestliže odmítáme tyto „obavy“, pak proto, že chceme nejen zachovat, ale i rozvíjet náš demokratický proces. V žádném případě nechceme demokracii

bránit tím, že ji usmrtné. Z hlediska demokracie v nás mohou vzbuzovat obavy pouze ty síly, jež odmítají přijmout princip rovnosti (rovných možností) a obecně závazné právní rámce (jež je třeba urychleně reformovat). Síly vymykající se demokracii, síly pučistické, jež se nechtějí vřadit do demokracie a které se organizují proti demokracii. Intenzita našich obav musí však odpovídat významu těchto sil — nemůžeme z izolovaných a nevýznamných (nevýznamných, pokud nenacházejí sociální odezvu) extrémů vyvozovat taková protiopatření, která omezí možnost svobodného projevu socialistů a demokratů. Do té míry dramatizovat nebezpečí extrémů může vlastně pouze ten, kdo se domnívá, že právě po těchto extrémech touží celá společnost a že tedy musíme vytvářet takový politický systém, který by chránil společnost před ní samou.

Chceme posuzovat naši situaci a náš vývoj demokraticky, a proto nemůžeme souhlasit s dramatizací nebo diskreditací demokratické iniciativy a přirozených důsledků demokracie. Máme ovšem za sebou dlouhodobé dědictví autoritativního režimu, jež se u nás doma prostřednictvím různých sil také podílí na této dramatizaci a diskreditaci, neboť stále ještě vidí nebezpečí ve všem, co není oficiální, co je samostatné, iniciativní atd. Je to přirozené a zde je dnes nejvlastnější a nejdůležitější pole pro činnost všech těch, kteří spolu se stranou chtějí socialismus a demokracii.

LL č. 24, 8. srpna 1968

Josef Škvorecký Laická sémantika

Jeden pokrokový docent dělal si brzy po Únoru šoufky z idealistické teorie, podle níž všechny spory tohoto světa koření v mnohoznačnosti slov. I já se tomu tehdy smál, spolu s rozjařenou posluchárnou na filosofické fakultě, jenže od té doby mě smích přešel a pomalu, ale jistě kloním se sám k onomu idealismu.

Jeden pokrokový novinář kteréhosi z bratrských států přinesl nedávno tento přípitek: „Ať žije marxismus-leninismus ve své správné interpretaci!“ Správnou interpretaci nedefinoval; soudě však podle jeho vlasti, bude to ta interpretace, jež proti idealistickým filosofickým názorům argumentuje variantou čínské zdi. Laik v sémantice, jako jsem já, se proto přes své laictví nutně zamyslí nad významem pojmu „správný“ v souvislosti s interpretací marxismu, a poučen poučkami z dávných školení usoudí, že správné je patrně to, co obstojí před kritériem praxe.

Jenomže co — v případě marxismu — znamená sloveso „obstát“?

Když jsem si mysl, že marxismu poněkud rozumím, přestože nejsem straník. Tato iluze mě později opustila. Krátce po maďarských událostech povolali mě na jistá

místa, neboť jsem se provinil tím, že mi jeden americký bohemista zaslal časopis. Nikdy jsem se nedozvěděl jaký — ponechala si jej ta jistá místa — ale zacistovali mi z lektorského posudku. Ke cti jistých míst nutno uvést, že si dávala lektorovat, než zabavila — pardon, než vyřadila z poštovní dopravy. V posudku se bez neshody shodily pojmy jako sionismus, kosmopolitismus, trockismus a revizionismus, a já, oslněn tím vědeckým slovníkem, jsem usoudil, že mám před sebou marxisty. Jeden vše sepišoval na stroj systémem dvou ukazováků, druhý mi přednesl expoé o trestnosti šíření idealistické propagandy, byl i jen soukromým čtením doma, a nakonec mi položil řečnickou otázku: zdali vím, proč u nás nikdy nemůže dojít k maďarským událostem (označoval je za kontrarevoluci, patrně to byl rohovník). Jsem zvyklý brát všechno vážně; nepochopil jsem proto, že to byla otázka pouze řečnická, a pečlivě jsem počal vyrábět odpověď, snaže se ze všech sil, aby byla pokud možno co nejmarxističtější. „U nás k maďarským událostem dojít nemůže“, pravil jsem, „protože naše vláda se nedopouští oněch chyb, jakých se dopouštěli vládní činitelé v Maďarsku. Pečlivě analyzujíc společenské dění,“ pokračoval jsem úslužně, „vyvozuje z něho naše vláda vědecke marxistické závěry.“ Vtom však apolitické-marxista tvrdě přerušil můj, zřejmě spíše idealistický než marxistický rozklad. „Omyl!“ zvolal s pádností rozené autority. „Žádný takový! U nás kontrarevoluce nebude, poněvadž my to držíme pevně v ruce!“

To byl začátek konce mé domněnky, že rozumím marxismu. Podle mého marxisti-rohovníka marxismus „obstojí“, jestliže se „to“ drží „pevně v ruce“.

Přiznám se, že když pominulo užaslé oslnění touto osvícenou lekcí, zapomněl jsem na ni a vrátil jsem se k názoru, že marxismus po vítězně provedené revoluci obstojí tehdy, jestliže vůbec žádné „to“ nevznikne, protože strana, organizace, s níž se mně, apolitickému nekomunistovi buržoazního původu asociovala vždy jistá výhrůžnost, bude se postupně víc a víc proměňovat v dluhu nejlepších mozků, ve vědeckého organizátora duchovní i hmotné prosperity a ukázněné svobody, nikoli oněch shromáždění, kde ze slov řečníků o „šťastném životě“ zaznívá ponurá radostnost domucovacího optimismu. Poslední doba mi však připomínala interpretaci slovesa „obstát“, jak mi ji naznačil rohovník. Problém nabyl na naléhavosti: obstojí moje nebo jeho interpretace slovesa „obstát“ tváří v tvář současné mezinárodní politické realitě?

Tady bych ovšem měl definovat pojem „současná mezinárodní politická realita“. Ale jedna čtenářka Plamene odřekla nedávno předplatné kvůli tomu, že jakási moje povídka obsahovala příliš mnoho slov, jaká se v lepší společnosti neříkala před dámami. ▲ já bych nechtěl, pokusem o zmíněnou definici, způsobit zvýšenou remituendu Literárek.

LL č. 24, 8. srpna 1968

Pavel Steiner

Vznik a trvání jednoho mýtu

Tento článek věnuji všem, kteří se mne stovky kilometrů daleko od Prahy ptají, co že si mají myslet o „dělnících ČKD“, od nichž prý pocházejí často protichůdné rezoluce a názory. Lidé mladší zcela nechápou, proč zrovna ČKD a jeho dělníci nesmějí u žádného prohlášení, rezoluce, petice chybět. Protože jsem v ČKD Sokolovo (nyní lokomotivka) několik roků pracoval, snažím se co nejobjektivněji své tazatele informovat. Znamená to vlastně vysvětlovat vznik a trvání mýtu dělníků ČKD. Ale jde to; i když mýtus ČKD je stejně neracionální záležitost jako každý mýtus jiný, jeho vznik a trvání byly zcela racionálně živeny. Kořeny sahají možná ještě před válku, jistě do období let 1945 až 1948, snadno však lze dokázat, že podstatným pro jeho vznik je Únor 1948. To proto, že dílčí akt Února, tj. vystoupení lidových milic z ČKD na Staroměstském náměstí v Praze, byl neúnosně zveličen, snad proto, aby se o to méně mohlo psát o jiných činech na poli vnitřní a zahraniční politiky: veřejných i kabinetních akcích, politikaření i vměšování, demagogii i víře uhlířské atd., atd. Také dodnes žádná objektivní historická studie o Únoru neexistuje, jenom hrst impresionistických subjektivních dojmů pamětníků, využívaných v politických brožurách. Bylo by už tedy na čase, aby historikové začali buď uveřejňovat, co mají o Únoru v šuplíku, a nemají-li zatím nic, ať urychleně začnou sbírat potřebný materiál. Začnou-li s tím, jistě přijdou i za milicionáři z roku 1948 do dílen ČKD. Doufám, že nebudou zklamáni tím, že jich tam nenajdou mnoho. Já sám jsem objevil ve dvou střediscích (každé mělo na stopadesát zaměstnanců) jen jednoho. Dělal ještě pořad, dvanáct roků po Únoru, na své fríze, ale po zavedení nové soustavy dělnických mezd (r. 1959) už si tolik nevydělával, a možná ho mrzelo, že neudělal kariéru. Inu, byla to jistě těžká volba — mezi třemi tisíci, které na fríze vydělával (v době, kdy zemědělství dělníci dostávali 2,06 Kčs na hodinu) a mezi nejistým „polepšením si“ v nějaké vyšší funkci.

Otevřeně tedy říkám, že sám jsem moc reprezentativní vzorek starého osazenstva ČKD z roku 1948 v Sokolovu nenašel. Je pravda, že tam v Únoru 1948 neangažovaní dělníci na strojích zůstali, pokud (jako mnozí) z ČKD neutekli. Což ovšem nebylo jednoduché. Nejschůdnější cestou bylo simulování nebo absence. ČKD jako stát ve státě totiž nerada někoho pouštěla. Souviselo to nějak s nutností udržovat zdání, že dělníci v ČKD jsou tak spokojeni, že je nenapadne odejít? Na místa těch „angažovaných“ přišli lidé z akce 77 000 úředníků do výroby, bývalí živnostníci, mnohdy zatížení dodatečně vymanáhanými daněmi, a pak různí advokáti, redaktory, magistři... pro

některé z nich bylo ČKD přijatelnější možností než kriminál soudruhů Bacílka, Baráka či Štrougala. Mýtus o vládě dělnické třídy v Československu, jehož bylo ČKD ztělesněním, musel však být živý. Bylo snadné např. finančním zvýhodněním získávat si náklonnost některých bývalých konduktérů, holičů, cestáků atd., působících ve funkcích na dílnách, nebo korumpovat bývalé původní dělníky, usednuvši na roky ve významných funkcích v závodě. Připomínám v této souvislosti korupční aféru a odsouzení poloviny členů ZV ROH v Českomoravské v roce 1964 k vysokým trestům odnětí svobody. Připomínám, že aféru se nepodařilo včas utulit. Rozhodně tedy bylo snadnější získat zmíněné než všechny dělníky ČKD, vůbec už nemluvě o všech dělnících a hlavně nešťastných dělnících republiky. Těm naopak bylo nutno vsugerovat, že jejich nádky jsou neoprávněné, když jejich předvoj, dělníci ČKD (ukázal jsem, kdo je reprezentoval) stojí za režimem.

Je dnes už všechno v ČKD lokomotivce v pořádku? Znamená vítězství dělníků to, že 29. června t.r. delegáti obvodní konference KSČ Praha 9 nasaděn jásali, když zvolili za delegáta krajské konference a za kandidáta voleb do ÚV Alexandra Dubčeka a ne Antonína Kapka, jak by se dalo předpokládat v obvodě, kde je Kapek ředitelem největších závodů? Nemyslím, že jde o větší než dílčí vítězství. Za prvé vím, že dělníci postavení před dilema Dubček nebo Kapek by Dubčeka považovali za samozřejmé, takže by nijak nemuseli ostentativně jásat, takže jásání bylo podezřelé. Za druhé jsem se ptal, kdo tam ze starých známých bývalých stoupenců Novotného režimu byl. A zjistil jsem, že brigádýr Brigády socialistické práce Patrice Lumumby, který vždy raději schůzoval, než se svou partou dělal, donedávna důležitě dával (nebo odmítal dát) razítka mladým prosebníkům na přihlášky na vysoké školy, který se v r. 1964 zasadil o to, aby vyškrtil ze strany mladého Vavrouška, který si dovolil jej kritizovat... ten člověk je prý zas na čele obrodného procesu v dílně! Tento člověk také byl delegován na uvedenou obvodní konferenci! Právě tak jako mnozí jiní, kteří sice na různých shromážděních mluvili jménem nás dělníků, ale měli s námi společnou jen průkazku, opravňující ke vstupu do závodu.

Já ovšem nekritizuji jen fakt, že takoví lidé mluvili a mnohdy, jak vidět, ještě mluvili za dělníky ČKD. Odmítám ještě nebezpečnější možnost, která nás dělníky může potkat: že totiž dál bude trvat zmíněný mýtus dělníků ČKD jako na čase nezávislý jav, že se dál budou ucházet funkcionáři i novináři hlavně o miněni pocházející z ČKD. To by totiž znamenalo, že dosud nepochopili, že spokojenost a podpora československé dělnické třídy se nedá simulovat žádným ztělesňováním dělníků jedním závodem nebo podnikem, třebaš velkým jako ČKD. Spokojenost a podporu dělníků ČSSR mělo by být možno vyčíst ne z prohlá-

šení „dělníků ČKD“, ale z tváří milionů. To znamená, i těch směnujících matek malých dětí, i pod psa placených domácích pracovních a pracovníků, tiskářských dělníků i zklamávaných zlepšovatelů atd., atd., pracujících po celé republice, mimo jiné i v ČKD.

Nevim totiž, milí novináři, jak byste se tvářili, kdyby vaše názory a pocity měli ztělesňovat — např. redaktori Rudého práva, neřkuli Oldřich Švestka!

LL č. 24, 8. srpna 1968

Z druhé semilské strany

Vážení soudruzi!

Považuji za nutné vyjádřit se k mému případu, o němž jste se zmínili v 21. čísle LL. Jsem nařčen z fyzického napadení a zranění pana Karla Hádky ze Semil dne 30. června 1968 o Podkrkonošských slavnostech v Semilech. Rád bych Vás ve stručnosti a seriózně informoval o průběhu publikovaného incidentu.

Hned na začátku došlo k nedorozumění. V ranních hodinách po skončení provozu vlnárny přišel prý za panem Hádkem muž, který se ho podle mých informací dotázal, proč mě fotografoval při pití ve službě. Dověděl jsem se o tom z hovorů, které kolovaly mezi zbylými hosty asi v tomto smyslu: „Hádek fotografoval esenbáka, jak je ožralej.“ Samozřejmě jsem pana Hádku okamžitě vyhledal a požádal jsem ho o rozhovor. Předem podotýkám, že proti fotografování kohokoli, tedy i mě osoby panem Hádkem, jsem neměl žádných námitek. Je to jeho povolání. Dotkla se mě však nemile ta skutečnost, že jsem jednak podle tvrzení pana Hádky byl v podnapilém stavu, a dále i ta skutečnost, že pan Hádek — jak se sám vyjádřil — přišel fotografovat výhradně mě. Proto jsem tedy požádal, aby byl tak laskav a v klidu mi vysvětlil, co tímto počináním sleduje. Vyšli jsme ze dvora vlnárny a zcela slušným způsobem jsem s ním hovořil.

„Človče, co má za cenu takové jednání,“ řekl jsem a přitom jsem mu položil ruku na rameno. Vtom přišli jeho přátelé, patrně zvědaví, co se děje. Pan Hádek na moje další požadání o ryze soukromý rozhovor řekl: „Nemám před nimi co tajit.“ Ve stejném okamžiku spustil pan Hádek pokřik a poplach, proč do něho strkám. Má ruka byla stále na jeho rameni a jeho reakce mě samotného překvapila. Tím vznikla napjatá situace mezi mnou a blízcími se kamarády. Se slovy „... že se nestydíte...“ jsem pana Hádku docela obyčejně a bez jakéhokoliv násilí poklepal lehce pod bradu a chtěl jsem odejít. Jenomže jeho přátelé mě obklopili a uchopili za ruce. V tomto okamžiku mělo údajně dojít k použití fyzického násilí na osobě pana Hádky, který se mě pokoušel vyfotografovat a zesměšnit.

Na svoji čest prohlašuji, že jsem pana Hádka ani nepoklopil do holenní kosti, ani nechytil pod krkem, jak vypovídal na VB ve své stížnosti. Pro tyto nechutné okamžiky mám i své seriózní a objektivní svědky. Sami mě ještě ráno vyhledali na stanici a jednání kolektivem přátel pana Hádka odsuzovali jako zbytečnou, lacinou a nehoráznou provokaci. Druhý člen hlídky mně po zjištění kritické situace přispěchal na pomoc. Po uvolnění z davu jsem šel rovnou za panem Hádkiem, který se postavil před auto a fotografoval nás. Také ostatní přátelé pana Hádka nám nechtěli uvolnit cestu. Toto nesmyslné počínání mohlo skončit úrazem Hádka nebo dalších, nebýt duchapřítomnosti řidiče. Protože dav se i nadále nechtěl rozestupovat a bránil nám v klidném odjezdu, použili jsme v souladu s platným předpisem pro tuto situaci slzotvorného plynu KASER. Zařízení však selhalo a nemělo tedy žádný účinek. Protože jsme chtěli zabránit hysterickým výstupům vůči nám, volili jsme jedinou možnost: na zpáteční rychlost jsme odjeli na nejbližší křižovatku.

Přiznávám, že v dané politické situaci v Semilech jsem mohl jednat taktičtěji. Jsem ale jen obyčejný člověk a myslím si, že po předchozí noční službě a bezprostředně následujících sportovních plaveckých přeborech jsem v tuto další noční službu měl jako každý jiný příslušník spíše právo na odpočinek. Je pochopitelné, že takováto „kalvárie“ nikomu na klidu nepřidá.

Během služby mi byly vzhledem k mé znalosti s místními občany nabízeny na tanečních zábavách různé alkoholické nápoje. K této skutečnosti musím prohlásit, že jsem si zřejmě existenci symbolicky, a to tak, abych nikoho neurazil. Pouze ve vinárně před popisovaným incidentem jsem vypil asi půl sklenky vína. Za tento přestupek budu také kázeňsky potrestán.

Důsledek stížnosti pana Hádka je však pro mě velmi nepříjemný. Jsem mimo jiné brán k odpovědnosti za poškození dobrého jména VB a další opatření budou mít pro mě zřejmě existenční důsledky. Mám za sebou 18 let těžké služby obyčejného příslušníka VB, který se nikterak nepodílel na deformacích padesátých let a konal stále stejnou službu v zájmu ochrany veřejného pořádku a bezpečnosti občanů.

Každá podobná výpověď je otázkou cti a charakteru člověka. Veden touto skutečností Vám s žádostí o uveřejnění adresuji tento dopis.

S pozdravem

Josef Vaněk, poručík VB, Semily

LL č. 24. 8. srpna 1968

Náš polednový proces je postupnou renesancí starých demokratických hodnot, aplikovaných v nových podmínkách netřídní společnosti. Je nčím novým v dosavadním modelu socialistického zřízení. A došlo k prvnímu velkému zauzení, které jsme sice očekávali, ale jehož konkrétní formu jsme zpočátku těžko mohli odhadnout. K tomuto zauzení dala příčinu kuriózní shoda tří momentů:

1. Přílišná, leč zcela pochopitelná netrpělivost některých nad pomalým tempem demokratizace a z toho plynoucí zvýšený tlak na řídící orgány;

2. Stupňovaný nátlak, který na nás v posledních měsících vyvinuli někteří naši spojenci;

3. váhavost a jistá počáteční improvizace našeho vedení. A na shodě těchto momentů se nejprve pokusili domácí odpůrci nového kursu o konfrontaci síly. Tím ovšem pohnuli národem a vyprovokovali vedení k rozhodnějšímu postoji. Ztrácela se netrpělivost těch dole a kupodivu ustupovala váhavost těch nahoře. A v této chvíli, když nevyšel vnitřní pokus o zastavení demokratizačního procesu, zesílil nátlak zvenčí. Byl špatně prokalkulován; nejenže neposílil představitele starého a nerozdělil stranu na „věrné“ a „kacíře“, ale naopak strana a národ se „daly dohromady“ a vedení vykročilo rozhodně a bez váhavosti k první větší konfrontaci zahraniční politické. A tak vlastně ve chvíli, kdy naše polednová jednota začala být ohrožována partikulárními zájmy, pomohl zcela nechtěně vnější tlak k upevnění Dubčkovy pozice a komunistická strana znovu začala získávat terén. První velké zauzení v naší cestě se tedy odehrálo v zahraničně politické oblasti a nikoliv, jak se mohlo též stát, v oblasti vnitropolitické. Má to tu výhodu, že místo rozděleného lidu v důsledku možných vnitropolitických rozporů tu stojí oba národy sjednocené za svými reprezentanty. Doplatí na to přátelství; politika se dá různě měnit a lámat, ale důvěra a přátelství buď je, anebo není.

Ptejme se, z čeho vyplývají omyly sovětské politiky v Československu a vůči Československu.

1. Především, Sovětský svaz je velmoc a jako velmoc dělá globální politiku. Ta je dnes dosti spolehlivě založena na rovnováze síly, jež vytváří ovzduší relativního míru. V rámci této rovnováhy jsou možné i dílčí konflikty (viz Vietnam, Střední východ), které mohou jít až na hranici globálního konfliktu a které by teoreticky mohly ohrozit i vlastní a bezprostřední sféry zájmu a vlivu obou velmocí. Tím spíš by hrozilo nebezpečí jedné ze stran, byla-li by ona křehká rovnováha vychýlena jakoukoliv změnou v jednom či druhém táboře anebo kdyby jedna ze stran byla zahrnata v důsledku své slabší pozice, obrázně řečeno, do kouta.

Sovětský svaz je socialistická velmoc a od počátku se stal vlastně cizím tělesem v organismu buržoazně liberální společnosti. Každý organismus se zcela pochopitelně snaží cizí těleso vytlačit nebo alespoň izolovat. Tento tlak je konstantní, a proto je sovětské vedení tak citlivé na cokoli, co skutečně anebo jen zdánlivě oslabuje velmocenské postavení SSSR. Československo má však rovněž zájem na pevnosti mezinárodního postavení SSSR a bylo by nemoudré proti tomu cokoli dělat.

Jenomže i v organismu socialistického společenství se objevilo zdánlivě cizí těleso — československý pokus spojit význam slov socialismus a demokracie v jednom. Československo se dostalo do rozporu v představách sovětské politiky o praktickém uplatňování jednoty socialistických států.

SSSR je pro náš stát spojencem, a jelikož spojení se vybíráme, obsahuje tento fakt podstatný prvek dobrovolnosti. Ale náš stát je zároveň velmi významným zájmovým prostorem sovětské politiky, a v tom už se pro nás skrývá prvek nedobrovolnosti a závislosti. A místo toho, aby sovětská politika podpořila to nové v Československu a zvolila jiné metody ve vzájemných vztazích, než je kontrola ve všech oblastech, a tak zdůraznila onen prvek dobrovolnosti ve spojeneckých vztazích, zaujala právě opačný postup, dikтовaný obavou o ztrátu významné pozice v Evropě, a tím vlastně postavila vše na oně závislosti. Prvek nedobrovolnosti ostře vystoupil do popředí — a kterému národu je to milé a přijatelné?

V pozadí tedy stojí z hlediska SSSR pochopitelná obava, aby socialistické společenství nebylo v důsledku změn v ČSSR oslabeno, tato obava byla ale dána najevo naprosto nepochopitelným a nešťastným způsobem.

2. Z hlediska postavení SSSR jako velmoci mají důsledky změn v Československu význam i vzhledem k možnosti, že budou mít řetězovou reakci též v dalších socialistických státech, a i v SSSR. I když je to dlouhodobější perspektiva, vnitřní síly k těmto změnám jsou i v Polsku, i v SSSR. Složitě národnostní problémy, růst technické inteligence vědomé si rozporu mezi výsledky vědeckotechnické revoluce ve světových centrech vědy a techniky a zaostáváním vlastní techniky, respektive pomalostí její aplikace v praxi, generační problém a při tom všem těžkopádná struktura řízení společnosti, to vše je úrodné podloží ke změnám. Ovšem, změny v Československu zdaleka nemohou ohrozit rovnováhu síly ve světové politice, zatímco obdobné otřesy v SSSR by nutně oslabily jeho postavení jako velmoci a mohly by vést i nepřijemným změnám ve světové politice. Proto se dá pochopit opatrný přístup sovětského vedení ke všemu, co by tyto vnitřní změny mohlo podnítit a inspirovat.

Je třeba si uvědomit jeden ze základních rysů sovětské zahraniční politiky. Jakkoliv je to u socialistické

politiky překvapující, staví sovětská politika nikoli v první řadě na rozboru společenských sil a proudů, ale především na osobách. Vede to někdy k nepřijemným koncům, když například v Indonésii tato politika stála a padla se Sukarnem, v Ghaně s Nkrumahem, v arabském světě stává na Násirovi. A tak ne náhodou Antonín Novotný několikrát utrousil, že o prvním tajemníkovi či o prezidentu republiky se nerozhoduje v Praze.

A jsme u kořene věci. V Československu zřejmě sovětská vůdce nedůvěřovali příliší schopnosti a přání národa udržet a rozvíjet socialismus dobrovolně a demokraticky, jedinou záruku spojenectví viděli asi v jistých osobách. A jestliže sjezd s velkou pravděpodobností smete řadu lidí, na které sovětské vedení dosud spoléhalo, cítí v tom ohrožení svých zájmů v Československu. A místo, aby se hned v počátku dohodli s novými lidmi v československém vedení v souladu s principy rovnoprávnosti, které jsou tak často vyhlášovány, raději zvolili riskantnější cestu nátlaku a požadavků jedno odstranit a druhé (zpravidla ty „staré“) udržet.

Sovětská politika si zřejmě ani neuvědomila, že v létě 1968 založila též jinou tradici v čs.-sovětských vztazích, tradici nátlaku. Zbytečně. Stačilo hned zpočátku trochu více pochopení, trochu více důvěry, trochu přesnějšího odhadu o skutečném stavu věci v Československu, o skutečném smýšlení lidí, o skutečných možnostech komunistické strany. Špatně poslouchali ti informátoři, o které se sovětská politika opírala, a málo znalosti zřejmě projevil i zastupitelský orgán SSSR v Praze. Zaměnili extrémy za hlavní proud, detail za celek, upřímnost nových vůdců za taktiku.

A přece v zahraničně-politických cílech nechť ten to stát nic měnit na svých úkolech, vyplývajících ze základní zahraničně politické orientace a ze spojeneckých závazků. Chtěl jenom přitom uplatnit i svůj národní zájem. Nemůžeme mít zájem na jakémkoli oslabení bezpečnostní politiky SSSR, který jako velmoc musí spoléhat především na rovnováhu síly. Z druhé strany však nemůžeme v jakémsi zájmu této rovnováhy obětovat svůj cíl — pokusit se o nový socialismus. A v zájmu této rovnováhy nemůže přece sovětská politika uplatňovat mocenské nástroje tam, kde by mělo jít nanejdříve o ideologickou diskusi. Jestliže tak učinila, dostala se do izolace v mezinárodním komunistickém hnutí, neboť v tomto případě neodbala jeho zájmu. Skutečnost, že se za varšavský dopis nepostavila zdrcující většina komunistických stran, je toho důkazem.

Pro Československo je však bezpečnostní politika širší záležitost než jenom budování spolehlivé obrany. Druhou stranou jejího úsilí musí být snaha o vyloučení všech možností konfliktu na evropském kontinentě. A to je možné nikoliv vyhrocením rozporů, ale postupným sblížováním kulturním, hospodářským i

politickým, tj. spoluprací hledat cestu k evropské bezpečnosti. Naši zahraniční politice nezbyvá, chce-li být adekvátní vnitropolitickému vývoji, než se aktivizovat v evropských záležitostech.

Můžeme, samozřejmě, dát garancie, že politicky nevybočíme z hlavních cílů socialistického společenství, což ale nemůže znamenat, že v konkrétních krocích se budeme podřizovat požadavkům, dejme tomu NDR.

Můžeme dát garancie, že své hospodářské závazky vůči spojencům dodržíme, nemůžeme se však vzdát úsilí, aby způsob provádění těchto vztahů více odpovídal zdravým ekonomickým pravidlům a aby tyto vztahy nebrzdily naši snahu navázat plodnější styk s oblastmi techniky a vědy.

Můžeme dát garancie, že v oblasti obrany socialistického společenství učiníme jako dosud maximum, to však neznamená, že dopustíme porušování státní svrchovanosti či že podřídíme znovu, jak tomu bylo v posledních letech, naše hospodářství neuměrným zbrojním programům. A vypracování vlastní československé vojenské doktriny, vycházející důsledně především z možnosti obrany čs. teritoria, nemusí být vůbec v rozporu s našimi závazky ve Varšavské smlouvě.

Ale nemůžeme souhlasit s jakýmkoliv nátlakem na naše vnitřní záležitosti. Jsme občany suverénního státu, alespoň zatím, víme sami nejlépe, co máme činit, kde jsou naši přátelé, odkud hrozí nebezpečí. Jsou jisté konstanty, kterými se vyznačuje celý náš proces od ledna. Má-li být úspěšný, nemůže se jich vzdát. Pro naše spojence, chtějí-li jimi zůstat, je jediná možnost: uznat je, pochopit a respektovat.

LL č. 24, 8. srpna 1968

Jan Mlynárik

Kdo má tedy pravdu?

Tak se ptá M. Jariš (RP 16.7.1968) srovnávaje hodnocení V. sjezdu KSČ I. Klimou a V. Kopeckým a označuje prvé za antistalinské a druhé za stalinské. Dochází k názoru, že ani jedno hodnocení neodpovídá pravdě, neboť jestli podle Klimy (LL 18/1968) je všechno, co je spojené se stranou, stalinismus, a proto hodné zatracení, tak by na druhé straně podle Kopeckého (30 let KSČ) zase měla být strana organizací na způsob Maul halten.

Kdyby se M. Jariš nepouštěl do historické analýzy a hodnocení historie KSČ a zvláště V. sjezdu, nemuseli bychom se sporem zabývat. Ale Jariš se tváří, že historii skutečně rozumí a že je zaslouženě informován o nejnovějších výsledcích historického bádání. Je však nutno říci, že jeho názory na hodnocení V. sjezdu zůstávají zcela v rovině propagandismu RSS z počátku či poloviny padesátých let, kdežto historické bádání se už od roku 1958 příkře rozchází s takovým hodnocením a ve shodě s historickou pravdou hledá věrnější obraz tohoto „historického mezníku“.

Ano, V. sjezd KSČ skutečně byl historický mezník v životě strany, ale otázka je, jaké kvality a jakého druhu. Podle V. Kopeckého, ale i podle A. Novotného ještě roku 1963, byl zdrojem pýchy a slávy, k níž je třeba se stále s hrstostí vracet. Avšak podle naší historiografie to byl počátek čtyřicetileté odbočky, okliky přirozeného vývoje, začátku Šmeralovým vedením, odbočky, z níž se na někdejší kolej strana dostává až po lednu 1968.

Možná, že se to někomu bude zdát příliš rázné konstatování, ale víme přece, že historické procesy mohou být léta či desetiletí deformovány, vychýleny z vlastního toku a že takové odbočky mohou trvat příliš dlouho. Je to prostě v povaze historických procesů, které nebývají přímočaré a nekomplikované.

Zajímavé je, že tehdy, roku 1929, se sedm spisovatelů - komunistů, stává proti nastolení režimu diktátu a bezpodmínečnému souhlasu, proti vyhnání demokracie ze strany a odkráglování vedoucích čestných komunistů. Byli okamžitě vyloučeni ze strany. A na konci (doufejme) toho dlouhého procesu - roku 1967 - jsou zase vylučováni a perzekvováni spisovatelé - komunisté, protestující proti týmž metodám a deformacím. Je to jen shoda okolností?

Podobně je zmíněná čtyřicetiletá oklika zarámována i dvěma vůdci strany: Kl. Gottwaldem a A. Novotným. Faktická i duchovní kontinuita byla za celá ta léta zachována téměř ve všech věcech týkajících se inauguračního aktu vlády i jejího pádu. Tato téměř úplná totožnost a neobyčejná příbuznost jenom podtrhuje nepřetržitost souvislostí, k nimž se A. Novotný nikoliv náhodou, ale logicky na sklonku zmíněné etapy hlásil.

PROLETÁŘI NĚKTERÝCH ZEMÍ SE SPOJUJÍ

Nastolení obou vládců spadá do období nehlubších krizí KSČ. Řešení těchto krizí není již ponecháno vlastnímu organismu subjektu strany, ale probíhá za enormního tlaku vnějšího, cizích zásahů, vnučujících straně cizí metody a způsoby, které nekoření v její historii a mentalitě jejích členů. KSČ v 20. letech procházela krizemi, jež řesila vlastními silami. Není ovšem možné nevidět, že od V. kongresu KI zde začínají zasahovat síly Kominterny, nechápající československé poměry, ale síla Šmeralova směru (toho na V. sjezdu ztuzeného „šmeralismu“) je ještě stále dokázala eliminovat. Avšak čím víc se Kominternu od V. sjezdu postupně stává nástrojem Stalinovy politiky, tím víc se stávají i chmury nad relativní samostatností a autonomií KSČ při řešení vlastních záležitostí. Po nezdařeném Rudém dni roku 1928 zasahuje do krize strany neologicky a násilně vedení Kominterny. Vnitrostraničská diskuse, jež má zpočátku ještě atributy demokratické výměny názorů, začíná být od sklonku roku 1928 dirigována jenom z jednoho zorného úhlu. Na VI. kongresu KI vedení Kominterny dává výlučně a jednostranně zelenou tzv. bolševické opozici, vedené KI. Gottwaldem a nechce už naslouchat argumentům a názorům šmeralovské části strany. Toto očividné a násilné preferování Kominternou prosazovaného Gottwalda a jeho spolupracovníků znamená osudový zásah do další historie strany.

Dosažení gottwaldovské skupiny do vedení KSČ po VI. kongresu a na V. sjezdu KSČ je plně v znamení úderu do vlastních řad. Šmeral a Kreibich, dosavadní vůdcové hnutí, nejsou přizváni na V. sjezd a ani se ho neúčastní, ačkoli jsou členy ÚV KSČ. Aby nemohli zasahovat do československých věcí, neboť stále mají autoritu, nacházejí jim místa v Moskvě: Šmeralovi jako instruktorovi pro Mongolsko, Kreibichovi jako prostému redaktoru německého tisku. Nejsou už pochopitelně voleni do ÚV a vedení KSČ, ale naopak jsou ze strany exkomunikováni a to tak ostře, že Kreibich se až do smrti do vedení KSČ nedostává a Šmerala od beznadějného očekávání spravedlnosti vykouplila jen brzká smrt za války.

S vedoucími slovenskými komunisty se nově dosažené vedení už vůbec nepáralo. Jeden ze zakladatelů KSČ na Slovensku, Marek Čulen, je označen za dvojnásobného oportunismu a ze strany prostě vyhozen. Július Verčík, nejvýznamnější funkcionář KSČ na Slovensku, odchází cestou ještě strastiplnější a typickou vlastně i pro tragédii Klementa Gottwalda.

O co tu šlo? Když roku 1926 luďáci sondovali svou účast ve vládě panské koalice a zahodili heslo slovenské autonomie, vypracoval Klement Gottwald tzv. Žilinský manifest, který byl toho roku přijat na celoslovenské konferenci v Žilině. Manifest v podstatě orientoval komunisty na Slovensku k tomu, aby se ujali hesla autonomie, spojili ho se sociálně revolučním obsahem a tak řešili slovenskou národnostní otázku.

Připomínám, že po Šmeralově požadavku autonomie Slovenska v rámci federované ČSR švýcarského typu (tzv. kantonní federace) to byl nepozitivnější dokument, jakým se KSČ tvořivě, vlastními silami a přihlížejíc ke zvláštnostem československého vývoje snažila řešit slovenskou otázku. V. kongres KI však všechny podobné pokusy zamít; do popředí vytýčil jediný strnulý model sebeurčovacího práva národů až do odtržení. Gottwald, věrný usnesením KI a jejím VI. kongresu, se tak dostal do rozporu s vlastním dílem z r. 1926. Jeho stoupenci, ultraleví, začali velmi ostře Žilinský manifest kritizovat jako nahrávání luďáctví a reakci. A co se stalo? Klement Gottwald se k autorství manifestu nepřiznal a nelitostně za to nechal bít J. Verčíka. Toho Verčíka, který se Gottwalda už r. 1922 v Banské Bystrici jako starší a zkušenější funkcionář ujal, cítil k němu náklonnost a byl jeho přítelem. Neprozradil autorství manifestu na V. sjezdu právě z těchto důvodů, ale Klementa Gottwalda nabádal, aby se k němu přiznal. Gottwald to však odmítl. Pro Verčíka to mělo tragické následky: nezvolení do ÚV, vystavení neuvěřitelně tvrdé levičácké kritice i nadále, infarkt a nakonec dobrovolné vystoupení ze strany v listopadu 1930. Ještě předtím, podepřen morálně členstvem žilinské oblasti, odkud pocházel, stačil sesadit exponenta ultralevých Pavla Davida z místa tajemníka žilinské oblastní KSČ. David se mu pak roku 1945 po příchodu do funkce majora NKVD revanšoval okamžitým zatčením, nezákonnou vazbou, odsouzením a vězněním.

Tak tedy už roku 1929 zradil Klement Gottwald svého nejbližšího druhu. Tenkrát se poprvé ukázala jeho druhá tvář, Janusova tvář; může se tedy někdo divit, když E. Löbl nyní vzpomíná, jak Gottwald za své činy nechával bít druhé, a může ještě někdo popřít kontinuitu mezi zradou na J. Verčíkovi roku 1929 a podpisem rozsudku smrti nad nejbližšími přáteli a spolupracovníky roku 1952?

Co vedlo vůdce strany k této tragédii? Bylo to jistě vědomí, vyvěrající z faktu inaugurace: věděl příliš dobře, které síly ho dosadily do vedení KSČ a byl jim také celou bytostí zavázán. Věděl, že jakékoliv odepření poslušnosti by znamenalo jeho pád a odchod.

Nebyly to však jen úderý proti několika vůdcům v době V. sjezdu a nebyly to jenom známé úderý proti komunistickým poslancům, senátorům a proti již vzpomínaným spisovatelům. Nejtragičtější bylo zcizimování strany. Z masové, dlouho budované organizace zůstává za pár měsíců panování nového vedení pouhá troska: ze 128 000 členů v době IV. sjezdu strany v ní na podzim 1929 — po V. sjezdu — zbylo jen 25 000. Víc než sto tisíc členů ze strany buď na protest a se znechucením odešlo, anebo bylo jednoduše vyhozeno. Všechny velké stávkové boje, které nové vedení řídilo podle tzv. strategie a taktiky — stávka severočeských textiláků v únoru, stávka jihoslovenských ze-

mědělců v květnu a stávka mosteckých havířů v říjnu 1929 — skončily do té doby nevidanými porážkami, odchodem dalších členů z KSČ a rozpadem revolučních odborů. To bylo moc už i pro vedení Kominterny, které i navzdory ultraradikální Gottwaldově řeči v československém parlamentě na podzim 1929 pojal ke Gottwaldovi nedůvěru a uvažovalo o možnosti vyměnit ho začátkem roku 1930 za Kreibicha. I tento fakt jistě ukázal Gottwaldovi relativnost jeho postavení.

Je nepochybné, že světová hospodářská krize s celkovým zradikalizováním proletariátu a sociálních proudů přišla Gottwaldovu vedení vhod a jevila se mu jako záchrana. Zradikalizováním masám bylo zapotřebí se postavit do čela a stovky řadových funkcionářů to také učinily, nehledíce na zuřivý frakční boj tam kdesi nahoře. A výsledky se dostavily. Po sérii drobnějších bojů dochází roku 1932 k bojům velkým. S jejich pozitivním hodnocením odjel tehdy Gottwald do Moskvy a snažil se je zobecnit. Věděl, že to je dílo řadových členů a řadových funkcionářů strany a že jejich zkušenosti mají i mezinárodní hodnotu, ale když mu na 12. plénu EKI řekli, že to je nahrávání sociáldemokratismu a ústupek od důsledné třídní politiky, od taktiky „třída proti třídě“, přijaté na VI. kongresu KI, Gottwald se podřídil, uznal hodnotu za pahodnotu a domů se vrátil s direktivními příkazy. Výsledek: od konce roku 1932 zostření boje proti socialistům, nástup levičáctví, sektářství, všeobecné ztráty KSČ a pokles masových třídních bojů. Dílo budované za hospodářské krize se téměř rozplynulo pod rukama. Tehdy také, při nesprávném hodnocení Hitlerova nástupu k moci, přešla strana dobrovolně do poloilegality a svou izolaci ještě zvětšila. Na upozornění, že v této situaci je s bezhlavým bojem proti socialistům jako největšímu nepříteli revolučního hnutí nutno skoncovat, dostává se Guttmanovi jediné odpovědi — vyloučení ze strany. I dlouholetý vrábelský funkcionář KSČ Infer je ještě roku 1934 vyloučen za to, že byl schopen v sociálních demokratech vidět dělnickou stranu.

Klement Gottwald však roku 1934 shodou okolností odchází do Moskvy. Vedení strany se ujímá člověk podle mého názoru nepoměrně vzdělanější, znalý problematiky a více srostlý s mentalitou a tradicí národa než Gottwald — Jan Šverma. Je to Čech („jak poleno“) a zároveň internacionalista, důstojný nástupce Šmerala. Na podzim 1934 vypracovává program „socialistického sourozenství“. Pravda, v EKI není sice přijat obzvláště dobře, musí v něm škrtat, ale přece jen základní smysl programu zůstává, na desátém plénu ÚV KSČ je přijat a od pozimu 1934 až do ledna 1936 je i realizován. KSČ tu po dlouhou dobu tvořivě na základě vlastní analýzy skoncovala s usnesením VI. kongresu, zvláště o postoji k socialistům, a pokusila se s nimi vytvořit společnou a aktivní proti-

fašistickou jednotu. Rok 1935 je tak rokem snad nejvýraznějších úspěchů KSČ za celou její dvacetiletou historii v prvé republice. Rozmách třídních bojů a aktivní spolupráce dělnických stran se stává československou variantou francouzské lidové fronty. KSČ přinesla vklad mezinárodnímu revolučnímu hnutí a bylo to nejen dílo Švermova, ale i řadových funkcionářů a členů, dílo, na něž můžeme být právem hrdí i dnes.

Jenže co se stalo v lednu 1935? Z Moskvy přijíždí Gottwald s už připraveným odsouzením celé této pozitivní činnosti a z hodnot jsou zase vytvořeny pahodnoty. K radosti všech dogmatiků KSČ i reakcionářů v socialistických stranách se s obrovským úsilím vybudované kontakty se socialistickými stranami zpřetrhaly a protifašistická fronta byla torpédována. Jan Šverma a Rudolf Slánský, inspirátoři aktivní linie, byli ostře kritizováni a „přeřazováni“, šéfredaktor Rudého práva Stanislav Budín byl nejen zbaven funkce, ale i vyloučen ze strany (v níž není dodnes!). Gottwaldova inspekční cesta na počátku roku 1936 značně zmenšila vyhlídky na obranu republiky a na vytvoření jednoty demokratických sil. A tak dílo mnoha českých komunistů bylo znehodnoceno.

Co Gottwalda vedlo k takovým činům, jejichž destruktivní hodnota torpédovala dokonce i to pozitivní, co v době samostatného uvažování sám vytvořil? Co ho vedlo k tomu, že roku 1948–49 ničí své teoretické výdobytky a zkušenosti československých komunistů a pracujících se samostatnou národní specifikou cestou k socialismu? Vždyť v těch letech se opět objevovali cosi nového a živého a cosi, co se tam nahoře nelíbilo, a proto zkrátka to bylo odrážováno. Po kolikáté se tak Gottwald dostává do rozporu s hodnotami, vytvořenými československými komunisty a i s vlastním dílem a pokolikáté do všechno surově ničí? Na V. sjezdu ani on ani jeho spolupracovníci neměli v rukou moc. Úder do vlastních řad tedy končil vyloučením ze strany, což mělo ovšem těžké (někdy i jiné) morální následky. Ale po únoru 1948 tuto moc v rukou měli a úder do vlastních řad už dostal tragickou podobu jističních vražd. Tak jsme mohli roku 1964 zdůraznit, že to, co se stalo roku 1929, zrálo a dozrávalo po dvě desetiletí a logicky přineslo ovoce. Antonín Novotný jako věrný strážce odkazu V. sjezdu a všeho, co s ním souvisí, nás tehdy neváhal zakřiknout a sahout k represáliím proti československým historikům; mimo jiné to vedlo i k zákau IV. sjezdu historiků, který se konal teprve o dva roky později.

Ale nedivme se novému vůdci strany, který se dostal k veslu v době její hluboké krize, ve stínu šibenice a poprav, v období metod dirigovaných poradci a dirigenti nám známé vyšší moci a mocnosti. Je to člověk, zavázaný Klementu Gottwaldovi za to, že se za něho postavil v boji proti Šlingovi a že ho do vedení dostal hned, jak se za Slánským zavřely dveře Ruzyně. Anto-

nín Novotný je věrný a učenlivý žák ve všem, čím disponoval jeho učitel a předchůdce, ovšem žákem s nižšími duševními dispozicemi. Proto je náchylný neopustit ani píď z doposud vydobytých úspěchů při potlačování vnitrostranické demokracie, z jednomyslných a jednohlasných uzávěrů a hledisek, z nejvěrnějšího služebnictví všemu, co pícháží od vyšší moci. Proto ještě rok po Stalinově smrti inscenuje procesy, proto Husák sedí až do roku 1960 a kat ještě roku 1954 věší Závodského. Proto také je Československo poslední zemí, kde se rehabilituje. Opravdu, to Československo, jež mělo ze všech socialistických států nejdemokratičtější historickou tradici, země antihilseriády, se stalo po nastolení diktatury proletariátu zemí, v níž bujel rasismus a antisemitismus, a v níž bylo ze všech lidově demokratických států popraveno nejvíce lidí.

Není možné se divit, že A. Novotný, mezi všemi možnými kandidáty jako muž nejposlušnější vyšších příkazů a bytostně spjatý s politikou svého předchůdce, zvitčel. Ano, A. Novotný se hrdě a ostantativně hlásí k odkazu V. sjezdu strany, k počátku všeho, s čím se dnes snažíme co nejostřeji skoncovat, a v níž bylo ze všech lidově demokratických států popraveno nejvíce lidí.

Kdyby M. Jariš sledoval produkci československé historiografie, jistě by se k tomuto sjezdu tak nadšeně nehlásil. Asi by pochopil, že I. Klíma je o věcech historických informován podstatně lépe.

Může se zdát, že hledání pravdy o vůdcích strany diskredituje celou stranu. Ale to by byl omyl: vůdcové nejsou strana. Strana je kolektivem tisíců lidí, historicky se realizujících v prostoru a času. Je, nebo má být také nástrojem těchto lidí, především těchto tisíců. Především tito lidé, bojující za svobodu, humanismus a sociální spravedlnost, tvoří stranu a přetvářejí společnost. Špatní vůdcové tyto lidi mohou jen brzdit a kazit. Zbavme se proto už jednou iluzí, že vůdce je strana, a neztotožňujeme s dílem poctivých lidí a s jejich přínosem historii dílo lidí špatných anebo slabých nést břímě historie. Nezapomínejme také, že tu byli i vůdcové dobří: Šmeral, Šverma, byl Kreibich, byl Verčík, Čulen i Clementis, a byli mnozí jiní.

Ze všeho, co jsem se snažil jen ve stručnosti načrtnout, vyplývá, že se nikdy nevrátíme a nesmíme vrátit ke kopecko-novotnovské interpretaci V. sjezdu KSČ a nikdy nebudeme rehabilitovat chápání disciplíny à la Maul halten... Musíme si však zvyknout i na to, že střízlivý pohled do naší historie, do toho čtyřicetiletého odbočení z historického toku, neznamená, že bychom byli stranou, měnící se, řečeno slovy dobrého vojáka Švejka, „v houfy neukázněných vojáků, lezoucích po stromech na Karláku“. Střízlivý a kritický pohled není anarchií.

Je to předpoklad k třetí cestě: aby stranu vedli skutečné osobnosti a ne servilní kariéristi, aby strana měla svou autonomii, možností řešit specifické československé problémy vlastním způsobem, aby využíva-

la schopnosti génia slovenského a českého národa mohla přinášet vklad světové civilizaci, aby neměla svou politiku podle vnějších autoritativních zásahů a tlaků, ale opřena o důvěru obyvatelstva státu vycházela z vlastní síly a důstojnosti a tak je vedla k socialismu.

LL č. 25, 15. srpna 1968

Josef Vohryzek O „diváctví“

Za diváka v politickém smyslu bývá označován člověk, který se nezučastní, stojí stranou a jenom se dívá.

Pro klasifikaci diváctví je však důležité, čeho se divák nezučastní, jak se stalo, že stojí stranou a co ze svého divání vytěžil.

Samotný výraz „diváctví“ je používán v záporném smyslu a většinou zahrnuje i nevysslovenou výtku, že divák je člověk, který své okolí jenom lhotejně pozoruje. Veškerá sociální a psychologická zkušenost však naopak svědčí o tom, že lhotejnost nebývá průvodním zjevem diváctví. Diváctví totiž znamená neúčast, nezasahování do určitého děje, distancování se od něho. Taková pozice u nás ve skutečnosti vyžadovala nesmírně mnoho energie i důvtipu, protože divák byl obklopen systémem, který účast všech pod různými hrozbami diktoval. Předpokládala tedy vytrvalost, jaká může následovat jen po zaujetí velmi vyhraněného stanoviska. Musela proto být pravým opakem lhotejnosti, protože lhotejnost jakékoliv vyhraněné stanovisko vylučuje. Kromě toho se přece lidé lhotejně zpravidla nestávají stranou. Bývají „uprostřed“, ba nejčastěji se hemží v samotném „ohnisku dění“ a toto magické místo, kde nalézají všechny zdroje úspěchu, postupu, uznání, zkrátka etablovanosti, málokdy opouštějí, protože k tomu nemají důvod. Jsou totiž lhotejní právě k tomu, co je základní hodnotou mírou společenského existování: k povaze a kvalitám platných pravidel hry. A jejich lhotejnost jim zabírá v tom, aby si bytí v se snu připustili otázku, nejsou-li „uprostřed“ jen zdánlivě, není-li ohnisko skutečného dění někde úplně jinde, daleko od jejich etablovaného světa.

Ovšem lhotejnost, která je projevem sociální degenerace nebo politického příživnictví, není tím nejzajímavějším protějškem diváctví. Tim jsou ti, kteří termín divák razili a jejichž účast ve hře a přitakání pravidlům hry nebyly projevem potřeby uplatnit se a mít úspěch, nebo alespoň ne touhy po těchto věcech v jejich zcela triviální podobě.

Vyčítali „divákovi“, že má čisté ruce, protože se do něho nemíchá. Že je moralista a odsuzuje zlo, kterému nečinně přihlíží. Že se povyšuje nad své okolí.

Moralismus je postoj člověka, který si vyhledal bod, z něhož může soudit, ale nemůže být souzen, z něhož může poukazovat na prohřešky, ale sám se prohrěšit nemůže. Morálnost je vítězný dotyk se zlem, moralismus je úhyb, jímž se moralista jakémukoli dotyku se zlem předem vyhne.

Moralista je tedy proti zlu pojištěn, je předem zaštiťen proti jakýmkoli svodům a proti riziku, že by se mohl provinít.

Měl „divák“ takový štít? Působilo jeho outsiderství jako záštita? V určitém smyslu ano. „Divák“ si nešpinil ruce účastí ve hře, s jejímiž pravidly nesouhlasil. Odmítal angažovat se ve věcech, které svým samospádem zakrývaly nehybnost, neúčastnil se aranžovaného ruchu, který svým hlukem maskoval mlčení.

Byl tedy zaštiťen svým poznáním nebo přesvědčením nebo odsudkem nebo nespokojeností nebo skeptikou. Všechny tyto pohnutí ho vedly ke stanovisku — ať už povahy racionální, intuitivní nebo jakékoli jiné — které ovšem znamenalo stejně velké riziko omylu, jako kterákoli jiná z možných alternativ. Vzhledem ke struktuře našeho společenského života to muselo být stanovisko extrémně individuální — a to individuální ve smyslu extrémní osamocенosti. O to větší bylo riziko omylu, které neúčastněnému divákovi přinášelo, protože své stanovisko s žádným viditelným útvarem nesdílel. Avšak jeho riziko mělo ještě jinou stránku. Riskoval, že ke svému eventuálnímu omylu zůstane připoután, protože zároveň se svým stanoviskem volil i pozici, která měla povahu konečnosti a nenapravitelnosti. Divák byl totiž člověk, který „vystoupil z jediné cirkve“ nebo do ní od samého začátku odmítl vstoupit.

Divákův protějšek, občan všestranně a jednoznačně angažovaný, přijímající pravidla hry a ze všech sil zúčastněný v usměrněném procesu, občan, který se celým srdcem podílel na všech nebu pokud možno všech omylech a špinil si ruce vědou, že dějiny se nedělají s bílými manžetami a když se kácí les, litají trisky, a když se mylí strana a lid, smím se mylit i já, tento občan tedy riziko omylu přijímal. Ale bral toto riziko na sebe? Bylo to opravdu jeho riziko? Nebylo to naopak v jeho případě něco, čím se zaštiťil, pojišťil předem?

Kdo přijímal pravidla hry, aby se jí mohl zúčastnit, byl ve skutečnosti předem zaštiťen daleko nejdůkladněji. Zúčastnil se svaté věci, která omyly (často svrchované exekutivní povahy) předem ospravedlňovala. Zúčastnil se hromadného díla, v němž byly všechny hříchy jednotlivců předem vykoupeny. Bral na sebe osobní zodpovědnost ve věci, která tuto odpovědnost vzápětí anonymizovala. Tvořil dějiny, a tak si právo na úspěšné ruce předem vyhrazoval.

Nezúčastněný divák v tuto svatou věc nevěřil. Buď proto, že věřil v jinou svatou věc, která by své omyly také předem ospravedlňovala, nebo protože věřil ve

svatou věc, která by nic předem neospravedlňovala, nebo protože byl přesvědčen, že svaté věci neexistují, že existují jenom věci horší a lepší a krom toho ještě některé pravdy, jež je možno zapírat a popírat hlásknými troubami, nikoliv lidskými ústy.

Divák tedy stál stranou a neúčastnil se hry, protože neuznával její pravidla a protože logika těchto pravidel vylučovala jejich kritiku a možnost navrhnout pravidla jiná. Mlčel. Nejdrív proto, že mu bylo vzato slovo, a později proto, že ztratil řeč. Proč ztratil řeč? Protože mu bylo nesnesitelné mluvit o věcech vedlejších, když nesměl mluvit o věcech důležitých. A protože se mu stalo ještě nesnesitelnějším (a zrádnějším), najednou smět mluvit o věcech důležitých, když nesměl promluvit o věci jediné a nejdůležitější. (A v těchto různých fázích pozoroval s úžasem, který se měnil v nedůvěru a někdy i pohrdání — a už se těchto pocitů možná nikdy nezabaví úplně —, tedy v těchto fázích pozoroval, jak neztrácejí řeč, ba výmluvnost ti druzí, přestože už prohlédli a jejich vlastní ospravedlňování už je tak průhledné a zautomatizované a marne.)

Ale v první řadě ztratil řeč proto, že se vyvázal nebo vlastně vypadl z uzavřeného dorozumívacího systému.

Tento uzavřený systém se teď rozpadl a vzniká systém otevřený. Mělo by tu tedy být sdostatek prostoru, aby se postoj včerejšího diváka realizoval nikoli mlčením, ale slovem.

A tím jsme se dostali k poslednímu ze tří bodů, kterým jsme chtěli diváctví klasifikovat: Jaké poznání, nebo co divák ze svého divání nakonec vytěžil?

Odpověď na tuto otázku bude paradoxní, protože vývoj věci u nás byl paradoxní: Zdá se, že vůbec nic!

Vyčlenil se z kulturního provozu, založeného na soustavě falešných axiomů, nic neznamenajících pojmů, pseudoprobémů a předem zodpověděných otázek, a tím se zřekl používání společné řeči. Učinil tak proto, aby si zachoval integritu osobnosti a schopnost myslet. Integrální osobnost a její myšlení nevytváří žádnou společnou řeč, a už vůbec ne kulturní provoz. Tyto dvě věci jsou totiž povahy natolik institucionální, že se utvářejí na základě zcela jiných souvislostí a myšlenky integrálních osobností mohou přijímat, odmítat nebo ignorovat.

Uzavřený systém se nerozpadl následkem toho, že neobstál při konfrontacích s lepšími alternativami, ale protože se rozdrobil zevnitř. A právě v tomto procesu se objevil zvláštní jev: Iniciativní otázky mohl nastolovat jen ten, kdo se k nim prodíral prostřednictvím oné společné řeči. Objevoval dávno objevené — ale hodnota jeho pseudoobjevu byla v tom, že tak činil jako homo politicus, to znamená: v pravou chvíli. A to mohl udělat jediné proto, že byl v tom uzavřeném, drolicím se systému zabydlen. Divák znal pravdu dávno, ale ta pravda byla ilegalizována tak důkladně, že

se stala pravdou soukromou. Jako báseň myšlená a nenapsaná není básní, tak pravda soukromá není pravdou. Stává se pravdou reálnou teprve v okamžiku, kdy se zapojuje do kulturního provozu. A tam byly a částečně jsou pro včerejšího diváka všechny vstupy uzavřeny. V této chvíli je obchází, okukuje a odhaduje. V mnohém se změnila a mnohé se zřejmě změnilo i uvnitř. Tu a tam je proto dokonce i vybidnut, aby vstoupil. Ovšem změnil se bez jeho účasti. Kromě toho je vlastně vybízen ke spolupráci, nikoli k akci — natolik se systém zase neotevřel.

A tak poslouchá ty, kteří razili pojem „diváctví“, jak teď pronášejí pravdy, které on zastává deset nebo dvacet let. A zmaten zjišťuje, jak těm pravdám propůjčují výraznost a realitu, kterou jim on propůjčit nemůže. A zůstává divákem.

A tak zbývá jenom poznamenat — ale bez ironie! — že ta nejpřetomější zaklínadla ze samého začátku padesátých let, ta nejperverznější anatemata sovětské publicistiky nad těmi, kdož nešli v jednom řádku se svými lidem, se dočkala groteskního potvrzení. Právě u nás a dnes. V důsledku skryté logiky naší situace.

Ale kdo tu logiku odkryje?

LL č. 25, 15. srpna 1968

Vladislav Chlumský

Kdo může být podnikatelem?

Základní příčinou hledání nové tváře našich podniků je nutnost dynamizovat podnikání. Demokracie, jakožto politický systém uvolňující iniciativu lidí, je pro to — jak se ukázalo — nezbytnou celospolečenskou podmínkou. To však neznamená, že demokracie a podnikání, či jejich mechanismy jedno jsou. Je tedy sporné, zda volání po tzv. výrobní demokracii je opravdu i voláním po účinném podnikání. První je totiž politikum, kdežto druhé je záležitost ekonomická, a i když se jejich funkce vzájemně podmiňují, jsou různé.

Avšak i tvrzení, že socialistické podnikání je funkcí společenského vlastnictví (materiály pracovní skupiny Státní komise pro řízení a organizaci v Hospodářských novinách č. 16 a 17/68), je sporné. Vyjadřuje spíše teoreticko-právní, než ekonomicko-sociologické pojetí, což by se nám mohlo v praxi vymstít, neboť to má svoje důsledky v tvorbě a odpovědnosti podnikatelských orgánů: mají v nich být eventuálně reprezentanti státu, který především vložil do národních podniků prostředky, ale i zástupci pracujících jako spolumajitelé a jako reprezentanti vložené práce.

Požadavek na zastoupení reprezentantů vložené práce (a to ať už ve formě rad dělníků či pracujících vůbec, anebo jen v jejich určitém zastoupení v podnikatelských orgánech) předpokládá, že je možné slou-

žit dvojaké postavení pracujících, tj. jako zaměstnanců i jako podnikatelů. Snaha vsunout do podnikatelských orgánů zástupce státu vyplývá z teoreticko-právních úvah o vlastnictví a je výrazem ambicí státu na přímou ekonomickou moc v podnikání. Konfrontace s požadavkem podnikat nám však obojí zproblematizuje.

Dnes už socialistické podnikání správně chápeme jako řídicí činnost směřující k realizaci zboží na trhu, s cílem dosáhnout zisku. V návrzích pracovní skupiny Státní komise pro řízení se však předpokládá, že takto chápaná podnikatelská činnost bude výsledkem iniciativní aktivity *podniku*, tato aktivita vznikne jako *funkce vlastnictví, tedy z vnitřních pohnutek a zájmů* lidí v podnicích. Podnikání jako funkce vlastnictví je však co do vnitřních pohnutek a zájmů (tj. motivačně) jednoznačnou záležitostí pouze v podmínkách soukromého vlastnictví výrobních prostředků nebo participace na něm ve formě akcií či družstevních podílů. Tam, kde vlastnictví není soukromé, ale socialistické, a kde samo *pojetí* (ne mocenskopolitický fakt) socialistického vlastnictví je problematické a obsahově různorodé, nelze předpokládat, že může být zdrojem *jednoznačné* podnikatelské iniciativy! Uvědomíme-li si k tomu, že je *rozdíl mezi podnikem a podnikáním*, neboť život podniku je daleko více než jenom dosahování zisku na trhu (žijí a pracují v něm lidé především proto, aby si vydělali a mají tedy svoje vyhraněné zaměstnanecké zájmy), vidíme, že hledisko *motivace k podnikání* (ve smyslu dosahování zisku na trhu) musí být při tvorbě podnikatelských orgánů a při stanovení jejich odpovědnosti stěžejní.

Nic nás dále neopravňuje předpokládat, že eventuelní představitelé státu v podnikatelských orgánech budou chtít sledovat především podnikatelské cíle a ne cíle státní ekonomické politiky. Zájem státní pokladny i celospolečenské zájmy státu nejsou totožné s jednotlivým podnikáním. Stát však nemá svých cílů dosahovat pomocí „komisařů“ vyslaných do podniků, ale svou celkovou ekonomickou politikou. Stejně tak nás nic neopravňuje věřit příliš tomu, že lze organicky sloučit v jedné lidech motivaci zaměstnaneckou a podnikatelskou. Je přece pochopitelné, že reprezentant zaměstnanců se nemůže zcela ztotožnit s podnikatelským snažením o zisk (které se dost často může dostat do rozporu s aktuálními mzdovými požadavky), když ví, že za pět let o něm budou zaměstnanci volbou znovu rozhodovat. Zde nepomůže ustanovení, že není ve svém rozhodování vázán usneseními odborů. Víme přece, že koho chleba jíme, toho píseň zpíváme. Je zde tedy motivační čistota stejně ohrožena, jako je tomu u reprezentantů státu.

Zvlášť sporná je z tohoto hlediska koncepce Fondu národního jmění, jakožto vrcholného představitele společenského vlastnictví, kterému by měly být orgány podniků odpovědné za svou činnost a který by

v centru završoval podnikatelskou činnost. Některými svými navrhovanými funkcemi je přímo klasickou ukázkou toho, jak může oknem vzlét zpět, co bylo dveřmi vykázano: má *požadovat* (!?) od podniků, aby dosahovaly zisku, a v tomto smyslu má *dohlížet* (?) na jejich činnost — tedy se zjevně vnitřním pohnutkám podnikatelských orgánů nevěří —, dále má potvrzovat členy podnikatelských orgánů a v některých případech je i odvolávat. Tyto funkce implikují předpoklad, že centrum ví v každém konkrétním podnikovém případě nejenom, že mají podniky podnikat, ale i *jak* mají podnikat.

Složení podnikatelských orgánů nemůže tedy odpovídat zájmovým skupinám spjatým s *podnikem* (společnost — zaměstnanci — vedení podniku), ale pouze zájmovým skupinám spojeným s *podnikáním*, což je něco zcela jiného. Je zapotřebí zcela jasně si uvědomit, co se v socialistickém podnikání stýká a podporuje a co se popírá. Podnik (ne podnikání) má v socialismu dvě funkce: vnější (dosahování zisku) a vnitřní (spokojenost a zdravý život zaměstnanců). Podnikání (ne podnik) se však uplatňuje na trhu, jehož mechanismus vytváří sice nejlepší hodnotová kritéria, avšak sám o sobě není schopen vyřešit celospolečensky pozitivní ekonomickou dynamiku. Státní ekonomická politika je tedy nezbytná. Trojice ekonomických subjektů: zaměstnanec, podnikatel, stát se tedy vždy objevuje, nikoli však jako konstituující podnikatelský soulad, ale jakožto zájmově rozporná. Je něco zcela jiného, že z hlediska maximálního společenského blaha se musí tyto tři složky nějak sladit. V problematice podnikání — jakožto jednoho z ekonomických činitelů — o toto sladění dílčího s obecným nejde. O to se na jedné straně musí starat stát vytvářením celospolečensky vhodného ekonomického klimatu a podmínek, na druhé straně pak odbory jako nositelé zájmů zaměstnaneckých. Podnikání zde musí být rovnocenné, na obou předchozích činitelích relativně nezávislé, a totéž platí tedy i o jeho nositelích, tj. o podnikatelských orgánech. Po mém soudu se však návrhům nepodařilo toho dosáhnout.

Jaká je tedy pozitivní varianta tvorby podnikatelských orgánů (a jejich odpovědnosti) z hlediska tohoto modelu tří subjektů ekonomiky? Nemůže-li být — jak jsem se pokusil doložit — podnikání v socialismu funkcí vlastnictví (vyjma družstevního a držení akcií socialistickými organizacemi), pak zbývá jediný prostředek, aby bylo funkcí specifického *hmotného zájmu*, výrazně odlišného od zájmu zaměstnaneckého. Je nezbytné jasně rozlišit pracovníky podniku na zaměstnance a podnikatele. Ti, kdož chtějí mít svou mzdovou jistotu základních platů a pohyblivých odměn, byli by zaměstnanci. Jejich zájmy by hájily před zaměstnavateli nezávislé odbory. Ti, kteří by chtěli nést riziko i šanci podnikání, měli by být — jako podnikatelé — kolektivními „národními správci“ soci-

alistického podniku. Měl by tomu odpovídat jejich zcela jiný systém pohyblivých (nikoli základních) odměn. Tuto alternativu by mohl zvolit kdokoli z *pracovníků podniku*, bylo by však nezbytné, aby šance vysokých a progresivních podílů na zisku (podstatně vyšších než u zaměstnanců) byla vyvážena odpočíváním, tj. poměrným hmotným rizikem, garantovaným osobním *finančním vkladem do podniku*, o který by v případě podnikatelského neúspěchu přišli. Pracovník by nesměl mít současně status zaměstnance i podnikatele. Měl by ovšem mít možnost svoje postavení změnit, vždy však podle předem stanovených pravidel odpodstatněných ekonomicky a motivačně.

Národní správci — podnikatelé by se mohli sdružovat do zájmových organizací. Jedině oni by měli *právo volit podnikatelský orgán a právo být do něho voleni!* Funkce podnikatelského orgánu by byly opravdu podnikatelské: spravoval by majetek podniku s cílem realizovat co největší zisk. Za tím účelem by vytvářel cíle podnikání a určoval základní hospodářské prostředky, jak jich dosáhnout, vybíral by, jmenoval a odvolával ředitele (který by byl se svými náměstky jeho členem) a kontroloval by výsledky práce vedení. Podnikatelský orgán by také mohl do svého středu angažovat odborníky z jiných organizací, zástupce banky apod. Jeho právní postavení by ovšem muselo být zvlášť vymezeno. Byl by totiž zaměstnavatelem. Instituce *valného shromáždění* národních správců, které by volilo členy podnikatelského orgánu a hodnotilo výsledky jeho práce, by byla nezbytná.

Ani stát, ani strana by nesměly do procesu jmenování a odvolávání ředitelů, do voleb členů podnikatelských orgánů, do jejich činnosti direktivně nebo personálně zasahovat, aby nedošlo ke znečištění podnikatelské motivace. Nezávislé postavení podnikatelů a jejich zájmových organizací, zaměstnanců a jejich odborů, jakož i práva státu v obou těchto oblastech by musela být vymezena zákonem.

Je známo, že ve vyspělých státech tlak odborů výrazně nutí zaměstnavatele k novátorskému využívání vědy a techniky. Obdobnou situaci, ale socialisticky fundovanou, bychom vytvořili u nás. Aniž by u nás muselo dojít k anachronismu 20. století, jímž je vlastnění velkých přírodních zdrojů a výrobních prostředků jednotlivci, přece jen bychom byli schopni rozvinout neméně intenzivní podnikatelskou činnost jako tam, kde podnikání je funkcí soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Tento model nikterak nevylučuje možnost účasti zaměstnanců na řízení v širším slova smyslu. Neslučuje se však s úvahami o *podnikatelských* funkcích samospráv pracujících prostě proto, že se vyhybá institucionálnímu znečišťování a míšení motivací zaměstnaneckých a podnikatelských. Jsem toho názoru, že rozdělení funkcí zaměstnaneckých, podnikatelských a státně ekonomických je

v hospodářském životě stejně důležité, jako je v politice nezbytné rozdělení moci státních. V obou případech jde o adekvátní vyhranění rolí sociálních subjektů, které je pro zdárnou funkci sociálního makrosystému nezbytné. Neměli bychom proto aprioristické-mu požadavku na specifičnost socialistické demokracie obětovat efektivnost socialistického podnikání. Dostatečným socialistickým specifickým by bylo podnikání v podmínkách zespolčenštěných výrobních prostředků, *otevřené každému pracujícím*.

Mýšlenka kolektivní národní správy socialistických podnikatelů nad socialistickými podniky je zde vyslovena jen rámcově. Řady problémů se vůbec nedotýkám, neboť jsem chtěl jen v hlavních rysech nastínit motivačně čistě pojetí podnikání. Je jím podnikání realizované v modelu tří subjektů ekonomiky, který odstraňuje řadu teoreticko-právních a motivačních dilemat:

- odstraňuje mylnou konstrukci, podle které podnikání je v socialismu funkcí vlastnictví výrobních prostředků; tím zbavuje stát, či jiný celospolečenský orgán povinnosti zajistit podnikání svými reprezentanty;
- zachovává socialistický charakter podnikání při maximální osobní zainteresovanosti podnikatelů;
- vyhovuje zákonitosti dvojí, zcela různé motivace: zaměstnanecké a podnikatelské;
- odstraňuje vadnou sociální orientaci ředitelů a tak očisťuje jejich podnikatelskou motivaci;
- zaměstnanci činí v jejich odborové organizaci rovnocennými partnery podnikatelů v podnikovém (ne podnikatelském) životě, což umožňuje vyvinout zdravý tlak na podnikatele; teprve zde, při jasném rozdělení zaměstnanců a zaměstnavatelů-podnikatelů mají odbory svůj smysl;
- nutí stát, aby usiloval o řízení ekonomiky opravdivými ekonomickými prostředky — stát prakticky nemůže sklouznout do direktivy.

Vstup do podnikání by bylo nutno usnadnit *půjčkami* těm pracovníkům, kteří by se národními správci chtěli stát, a to zejména při přechodu z dosavadního stavu do nových podmínek. Při rozhodování o tomto modelu by bylo možné předem se informovat v podnicích, kolik pracovníků by bylo ochotno do podnikání vstoupit za předem pevně stanovených podmínek. Bylo by možné zkusit to někde jako dlouhodobý experiment. Konečně jakýkoli jiný model bude také jenom experimentem, jehož budoucí úspěch se může pouze odhadovat. Je ovšem nutné si uvědomit, že by bylo iluzí domnívat se, že úspěch či neúspěch jakéhokoli experimentování v této oblasti se může projevit za několik měsíců. Přidávám se proto k těm hlasům, které doporučují kodifikovat pluralitu forem a typů podnikání.

LL. č. 25, 15. srpna 1968

Josef Válka

Od Varšavy k Bratislavě

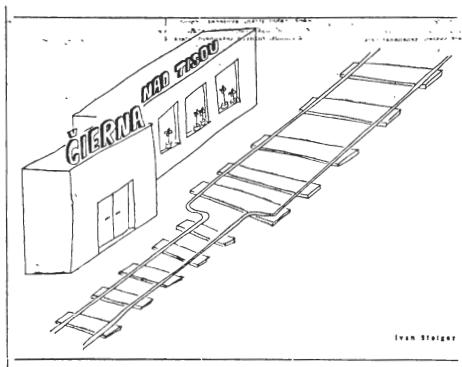
Od konce třicátých let jsme nezažili tak napjatou situaci, jako ve dnech mezi Varšavou a Bratislavou. Roku 1938 si čtenář německých novin a posluchač říšského rozhlasu musel představovat Československo jako zemi, kde jsou jeho soukmenovci pronásledováni pro svůj jazyk a pro svou rasu terorem policejních dragonád krvavého psa Beneše. Naši Němci tehdy, pokud netrávili čas na Henleinových srazích, pili pivo ve svých hospodách, vyráběli bižuterii i kanóny, navštěvovali školy a pěstovali své koníčky, zatímco jejich říšští soukmenovci, pokud si uchovali komunistické, socialistické a demokratické přesvědčení, zaplňovali prostory za ostatními dráty koncentračních táborů. Goebbelsové propagandistické genialitě se tehdy podařilo přesvědčit nejen vlastní národ, ale i značnou část Evropy.

Ve dnech mezi Varšavou a Čiernou nad Tisou se rozjela v některých spřátelených státech propagandistická mašinerie, jež měla přesvědčit obyvatele doma i v zahraničí, že jejich ideoví soudruzi, českoslovenští komunisté a celá jejich země je smrtelně ohrožována kontrarevolučním terorem, řízeným imperialistickými centrály, které se zmocnily státních informačních prostředků a nalezly podporu nebo aspoň toleranci u některých revizionismem prolezlých představitelů současného politického vedení. Zatím českoslovenští komunisté i jiní občané trávili svůj čas u piva v hospodách, zabývali se svými koníčky a pokud špatně odhadli vývoj počasí, odešli od ponků a kancelářské kávy na břehy zmoklých řek a rybníků. Značná část jich ovšem trávila čas čtením novin a posloucháním rozhlasu a čekáním ve frontách na podpis rezoluce, manifestující podporu jejich komunistické vládě, rezoluce, kterou opět jako oněch famózních 2000 slov inscenovali „kontrarevolucionáři“ typu Kohouta, Vaculíka, Wericha, Wichterleho a Přenosilové. Kanonáda propagandistické mašinerie spřátelených států nebyla jen slovní: v jakési technicky zcela nevyssvětlitelné loudavosti opouštěly již několik týdnů Československo kolony spřátelených vojsk, vyzbrojených podle očitých svědků pro štábní cvičení tanky a kanóny nejtěžších kalibrů. V přílehlých oblastech spřátelených zemí se konaly největší poválečné manévry. Byl to děšivý pocit, který prožívali všichni, kdo si uvědomovali „váznost situace“, nebo ti, kteří v zahraničí četli titulky světového tisku. Otázka, zda „obsadí nebo neobsadí“, se řešila ve světě s logickou samozřejmostí, doma s nejvyšším nervovým vypětím. Podle albánského rozhlasu „už obsadili“. Své pocity by měli zaznamenat jednou ti, kteří byli v těchto dnech nejzasvěcenější: oněch několik mužů, kteří měli „všechny informace“. Pokud budou tyto paměti napsány, bude

to zřejmě jedna z nejzajímavějších lektur politické literatury tohoto desetiletí.

Podobnost třicátých a šedesátých let je ovšem pouze vnější. Nezměnila se pouze profesionální mentalita propagandistické mašinérie, spoléhající na svůj monopol a fixující na tomto základě informace za plánovitou a promyšlenou neinformovanost. Nezměnila se mentalita publicistických lokajů, byt i ozdobných akademickými palmami, kteří dovedou jedinečně vystihnout pokyn svých ideologických šéfů k určité „informaci“ a k určitému „rozboru“ a opevnit jej girlandami dávno vynalezených a opotřebovaných frází, aniž by věřili jejich smyslu. Změnila se však zcela účinnost této mašinérie: mimo hranice její země ji už nemůže uvěřit nikdo a působnost na domácí půdě nelze kontrolovat. Pokud můžeme usuzovat z bohatých vlastních zkušeností, její přesvědčivost u myslících lidí je minimální. Jenže ve světě mechanismů všeho druhu již nerozhoduje o politických akcích veřejné mínění. Jeho oficiální vytváření je pouze tragikomickou fraškou, doprovázející předem promyšlené činy naplánovaným souhlasem manipulovaného občana bez vědomého ohledu na jeho mínění.

Kdo byli v této napjaté chvíli naši spojenci a kdo byli naši nepřatelé? Nepřítel byl jasný: ony nastupující kohorty všeho schopných pisatelů, kteří na pokyn svých ideologických šéfů začali pálit ze stránek oficiálních novin a rozhlasových a televizních kanálů ostrou střelbu proti „československé kontrarevoluci“ a kteří vytvářeli náladu pro vojenský zásah do československých poměrů. Pokud si argumenty nevymýšleli, dodávali jim je sirotkové Novotného režimu, jimž mohl jedině vnější zásah vrátit vládu i blahobytné a bezpracné živobytí.

Přes všechna tvrzení propagandy „sprátených zemí“ nebyl naším spojencem v těžkých chvílích Západ. I když to nikdo neprohlašil veřejně, je z poválečných dějin jasné, že svět je mocensky rozdělen a že v některých oblastech Západ přesně dodržuje jak tajné dohody, tak status quo. Evropa patří k těmto oblastem. V případě obsazení naší země by se opakovala situace, která v Evropě již několikrát nastala. Na otázku, kterou položila skupina našich studentů jednomu informovanému a prozíravému příslušníku významného evropského státu, co by činil tento stát a jeho obyvatelé v případě, kdybychom byli obsazeni svými spojenci, odvětil s naprostým klidem: „Gar nichts, liebe Freunde.“ Něco by se asi stalo — na naši západní hranici by bylo snad vzdušným mostem přesunuto několik divizí, ale to by taky bylo vše. Nic by totiž nemohlo vyhovovat západním zájmům lépe než okupace území, které odepasali ze sféry svého zájmu. Těšili by se pouze z obrovské propagandistické výhry, dosažené bez jediné ztráty.

Našimi velmi účinnými spojenci byli komunisté rumunští a jugoslávští. Rumunsko a Jugoslávie byly jediné dva státy, které se postavily veřejně za naši věc, které „uznaly nový režim“. Našimi účinnými spojenci byli dále komunisté mnoha evropských i mimoevropských stran, jež uvítaly naše aspoň ideově tolerovaly náš polednový vývoj; dále velká část demokratického a socialistického veřejného mínění ve světě, jež učinilo z osudu Československa součástí osudu demokracie a socialismu. Ale spojence jsme nepochybně měli i v oněch sprátených komunistických stranách a zemích, které podepsaly varšavský dopis. Nevíme přesně, co si myslel o Československu a o nebezpečí kontrarevoluce v této zemi občan NDR, Polska nebo Sovětského svazu. Z vlastní zkušenosti s podobnými kampaněmi můžeme věřit, že byl o naší zkáze na základě informací oficiálních zpravodajských prostředků sotva přesvědčen, a patrně ještě daleko méně, než jsme byli kdysi my přesvědčeni propagandistickou kampaní o fašismu maršála Tita a jeho kliky. To je cenná zkušenost, na kterou zapomněli pouze propagandisté, kteří se nevzmohli roku 1968 v protičeskoslovenské kampani téměř na nic nového proti kampani o Jugoslávii z roku 1948. Spíše se touto kampaní „inspirovali“. Pokud nás lidé v zemích varšavského dopisu aspoň trochu znají, nemohou snad věřit, že se Čechům a Slovákům „zachtělo kontrarevoluce“ a mají k nám sympatie, s nimiž můžeme počítat, i když se nemohou veřejně projevit.

Rozum zvítězil po nervy vyčerpávajícím dramatu, ale přece jen zvítězil. Snad to nebyl v Čierné nad Tisou pouze rozum, ale i city, které rozhodly o tom, že nedošlo ke katastrofě, kterou bychom mohli s jistotou očekávat při jednání s jinými partnery, a že nový československý režim byl uznán de facto i de jure. V tom je nesporně úspěch našich představitelů při jednání v Čier-

né, formálně potvrzený v Bratislavě, a ten přesahuje daleko význam diplomatického úspěchu.

Vytvářejí však nové obavy. V jistém smyslu je ona obrovská vlna sympatií, která se projevila pro naši věc, obdobně zneklidňující, i když ve zcela jiném smyslu, jako varšavský dopis a pohyby vojsk, které jej doprovázely. Budeme schopni vejít do dějin druhé poloviny 20. století jinak, než jako pouze chvilková senzace světového tisku? Nejsou znepokojivé momenty naší situace někde úplně jinde, než je hledají autoři varšavského dopisu? Budeme schopni po odstranění vnějšího tlaku investovat účinně onen politický kapitál, který přinesl polednový vývoj a zejména týden mezi Varšavou a Čiernou? Nebo ustrneme na rehabilitaci nejen nespravedlivě likvidovaných hodnot a lidí, ale i překonaných poměrů a spolků, institucí, rehabilitací praporů, písní, rekvizit, místo abychom rehabilitovali ideje, které by měly být tomuto národu vlastní, místo abychom rehabilitovali jeho čínorodou aktivitu? Zatím život funguje v podstatě v starých kolejích

s novými ideami. Ale naše společnost nefunguje dobře a v její struktuře je dána možnost návratu. Mnoho z toho, co již bylo řečeno, se začíná nebezpečně opakovat a stává se novou, byť demokratickou frází. Lidem, kteří vyslovili a vyslovují myšlenky, které o své správnosti přesvědčují vahou argumentace, by měla být dána plná možnost tyto myšlenky realizovat. To by měl být smysl přicházejícího politického podzimu, který ukáže, zda se politické jaro nestane opět pouze epizodou rozběhu, kterou jsme v dějinách již několikrát prožili. Epizodou, vyvolanou krásnými idejemi, které jsme pak nedokázali uskutečnit.

LL. č. 24, 8. srpna 1968

Haďák